Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. V [XX] nr. 2

2011

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. V [XX] nr. 2

Chișinău
2011

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiță (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Lilia Zabolotnaia
Instituţia căsătoriei în epoca medievală: impedimente şi interdicţii. Explorări de antropologie istorică şi studii comparative (Marriage institution during middle ages: obstacles and prohibitions. Exploration of historical anthropology and comparative studies) 9

Bogdan Bucur
Marea boierime valahă în procesul de tranziţie de la „vechiul regim agrar feudal" la „era nouă burgheză revoluţionară". O perspectivă critică asupra concepţiei politice şi economice dezvoltată de Ştefan Zeletin (Wallachian great boyars in the process of transition from „the old agrarian feudal system" to „the new era of bourgeois revolution". Critical review of the Stefan Zeletin's political and economic conception) 31

Andrei Emilciuc
Comerţul cu sare în Basarabia în contextul includerii provinciei în sistemul economic al Imperiului Rus (1812-1850) (Salt trade in Bessarabia in the context of the inclusion of the province in the economic system of the Russian Empire (1812-1850) 55

Yuri Piatnitsky
An Imperial Eye to the Past: Byzantine exhibitions in the State Hermitage museum, 1861-2006 (O privire imperială în trecut. Expoziţiile bizantine la Ermitaj (1861-2006)..... 71

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Silvia Barcaru
Unele supoziţii cu privire la localizarea Vicinei (sfârşitul sec. al XIII-lea - prima jumătate a sec. al XIV-lea) reflectate în istoriografia românească (Some considerations about the location of Vicina (the late 13th - the 1st half of the 14th centuries) reflected in the Romanian historiography)..... 99

Vasile Mărculeţ
Consideraţii privind titulatura şi statutul politico-juridic internaţional al dinaştilor dobrogeni din secolul al XIV-lea (Considérations concernant le titre et le statut politique-juridique international des dynastes de la Dobroudja du XIVe siècle)..... 105

Mihai Onilă
Localitatea Veprova-Puţintei, ţinutul Orhei – datarea şi hotarele (Veprova-Puţintei village, Orhei county – chronology and borders) 113

Sergius Ciocanu
Schitul Maşcăuţi/Macicăuţi (al lui Albu Pârcălab) şi moşia Maşcăuţi din ţinutul Orhei (Orhei district Maşcăuţi hermitage („al lui Albu pârcălab") and Maşcăuţi estate)..... 119

Vasile Iucal
Unele consideraţii privind vechimea şi originea numelui Ungheni în lumina documentelor scrise (Some considerations on the age and origin of name in light Ungheni written documents) 139

Igor Cereteu
Evenimente istorice din secolele XVII-XVIII atestate în însemnări pe manuscrise şi cărţi vechi cu circulaţie în Ţara Moldovei (Historic events from the seventeenth and eighteenth centuries attested in notes from manuscripts and old books from the Principality of Moldova) 145

Alina Felea
Testamentele Cantemireştilor. Studiu de caz (sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea) (Cantemir' s wills. Case Study (XVIII - beginning XIX centuries) 165

Tatiana Chicaroş
Baza legislativă a învăţământului secundar din Imperiul Rus în epoca modernă (Legislative basis of secondary education in the Russian Empire in the modern era) 185

Irina Cereş
Impactul prestaţiilor extraordinare impuse populaţiei Principatelor Române în timpul ostilităţilor ruso-turce din anii 1806-1812 (Impact of the high taxes imposed upon the population of Romanian principalities during the Russian-Turkish war of 1806-1812) 199

Silvia Pantaz
Unele aspecte privind politica imperială rusă în comerţul cu Principatul Moldova (1812-1825) (Certains aspects de la politique impériale russe dans le commerce avec la Principauté de Moldavie (1812-1859) 205

Cristina Gherasim
Unele consideraţii privind schimbările în mentalitatea elitei nobiliare din Basarabia în anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea (About changes in the mentality of the Bessarabian nobility during 1830-1840s) 215

Nicolae Fuştei
Activitatea social-pastorală a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (Pastoral-social service of the Metropolitan Gabriel Banulescu-Bodoni) 223

Dinu Poştarencu
Pledarea nobilimii basarabene pentru studierea limbii române în instituţiile de învăţământ din provincie (Petitions of the Bessarabian nobility for the teaching of Romanian language in schools of the province) 235

Maria Danilov
Cenzură, carte şi biblioteci (sec. al XIX-lea) (Censorship, library and books (the 19th century) 245

Александр Пономарёв
Новые данные об Александре Стурдза из Одесского архива (два письма середины XIX века) (Noi mărturii despre Alexandru Sturdza în arhivele din Odesa (două scrisori inedite de la mijlocul secolului al XIX-lea) 261

Valentin Tomuleţ
Colonii evreieşti din Basarabia în secolul al XIX-lea (Jewish colonies in Bessarabia in the 19th century) 271

Ion Varta
Un prim manifest de la 1864 contra unei eventuale reîntregiri a Basarabiei cu România (The first manifest of 1864 against a possible unification of Bessarabia with Romania) 283

Ana Grițco
File din istoria instituţiilor hoteliere din Basarabia. Contribuţii cartofilice (a doua jumătate a sec. XIX - începutul sec. XX) (Pages from the history of hotels in Bessarabia. Deltiologic research (2nd half of 19th - early 20th centuries) 295

Vera Serjant
Reclama caselor de comerţ şi a magazinelor în presa basarabeană (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) (Advertisements of trading houses and shops in the Bessarabian press (the late 19th - early 20th centuries) 303

Лилиана Кондратикова
Роль и место женщины ювелира в развитии современного декоративного искусства Молдовы (1960-1990-е гг.) (Le rôle et le place de femme-joaillerie dans l'évolution de l'art décorative du Moldova (1960-1990) 319

Nicolae Gîrbu
File din istoria instituţiilor juridice din RSSM (1978-1991) (From the history of legal institutions in MSSR (1978-1991) 327

Ovidiu Turtureanu
Criza sistemului totalitar-comunist şi acutizarea stărilor de conflict în RSSM (1985-1991) (Crises of the totalitarian-communist system and aggravation of conflict states in MSSR (1985-1991)..... 333

Vera Stăvilă
Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul" – pagini de istorie (The "Luceafărul" Republican Theatre for Children and Youth: Pages of History)..... 341

Octavian Zelinski
Le progrès accomplis dans la réforme macroéconomique dans les pays de la CEI. Recherche comparée avec l'appui sur la réforme agraire en République de Moldova (Progresul înregistrat în reformele macroeconomice în ţările CSI. Cercetare comparată cu accent pe reforma agrară în Republica Moldova) 349

Silviu Andrieş-Tabac
Însemnele vexilare derivate din drapelul de stat al Republicii Moldova (The flags derived from the state flag of Republic of Moldova)..... 361

Ольга Щипакина
Коллекция значков из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы (Collection of badges from the National Museum of Archaeology and History of Moldova)..... 373

Gheorghe Pisica
Codul de Etică al muzeelor – bază fundamentală de funcţionare a muzeului contemporan (Code of ethics of museums – main operating base of contemporary museum)..... 379

Sergiu Dobrea
Muzeul memorial în Republica Moldova: tipologie şi clasificare (Memorial museum in the Republic of Moldova: typology and classification) 383

Elena Ploşniţă
Muzeul de istorie şi cercetarea ştiinţifică – tehnologia relaţiei (Historical museum and scientific research: technology of the interaction) 387

Lucia Marinescu
Pedagogie de patrimoniu – între iluzie şi realitate (Pedagogy of Cultural Heritage: between illusion and reality) 393

Elena Ploşniţă
Câteva consideraţii despre expoziţia muzeală „Universul calendarelor" (On a museum exhibition "The Universe of Calendars")..... 401

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Иоганн Тунманн, Крымское Ханство, Симферополь: Таврия, 1991, 92 p. (*Ion Cirtoagă*) 407

Florin Marinescu, Vlad Mischevca, Cărţile româneşti din biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel, Atena, 2010, 285 p., ISBN: 979-960-85542-3-8 (*Maria Danilov*) 412

Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Moştenirea culturală a Cantemireştilor, Chişinău: Pontos, 2010, 212 p. ISBN 978-9975-51-204-6 (*Maria Danilov*) 416

Ion Xenofontov, Războiul din Afghanistan (1979-1989) în memoria participanţilor din Republica Moldova. Realitatea istorică şi imaginarul social. Iaşi: Lumen, 2010, 544 p. (*Liliana Condraticova*) 419

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 421

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 423

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 424

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 425

INSTITUŢIA CĂSĂTORIEI ÎN EPOCA MEDIEVALĂ: IMPEDIMENTE ŞI INTERDICŢII. EXPLORĂRI DE ANTROPOLOGIE ISTORICĂ ŞI STUDII COMPARATIVE

Lilia Zabolotnaia

Istoria familiei nu este un domeniu nou al ştiinţelor istorice, în mod special în istoriografia mondială. De aproape o jumătate de secol, cunoaşterea problemei vizând istoria familiei occidentale s-a îmbogăţit cu un număr impresionat de sinteze şi studii (Heers 1974; Collomp 1974, 777-786; Flandrin 1992; Mordeni 2004, 785-804; Bérard, Klapisch-Zuber 2004, 804-821; Lettrea 2005). Însă, cercetările istoriei familiei din ultimele decenii a contestat serios omogenitatea şi soliditatea modelului mitic al familiei în epoca medievală şi modernă: căsătorirea la o vârstă timpurie, prolificitatea şi indisolubilitatea familiei, condiţiile de divorţ, ierarhiile după vârstă, sex etc. Noi interpretări, noi abordări au fost făurite, noi izvoare, identificate şi exploatate. Istoria familiei în epoca medievală este o tematică istorico-juridică şi necesită o abordare mai specială, din punct de vedere interdisciplinar. O varietate de discipline s-au concentrat asupra acestei teme: istoria, antropologia, demografia, antropologia, sociologia, istoria artei etc.

Se cunoaşte că căsătoria avea loc după îndeplinirea anumitor condiţii, dar, concomitent, se luau în considerare şi anumite impedimente. Pentru a preciza şi a înţelege cu adevărat rolul căsătoriei în Evul Mediu e necesar să cunoaştem impedimentele la căsătorie în Ţările Româneşti: rudenia de sânge, rudenia sufletească, rudenia rezultată din alianţă, deosebirea de credinţă, amestecul de sânge (incestul), adulterul, respectarea timpului de doliu etc. (Firoiu 1976, 86; Îndreptarea 1962, 190).

Una dintre cele mai riguroase interdicţii era pentru căsătoria încheiată între rude. Noţiunea de *rudenie*, în „accepţiunea ei cea mai simplă, a fost stabilită ca fiind cea prin naştere şi filiaţie, fără a lipsi nici ficţiunea juridică a înfierii, la care s-a adăugat un element nou, creat de concepţiile dominante ale vremii, şi anume rudenia spirituală. *Rudenia* – strâns legată de structura de familie – nu a suferit schimbări în *sistemul normativ cutumiar*, unde continua a se face distincţie între rudenia naturală, izvorâtă din filiaţie, cea creată de raporturile matrimoniale şi cea spirituală, la care se adăuga înfrăţirea sub diferite forme" (Istoria 1980, 498; Istoria 1984, 249-250). Rudenia, după cum arată *Îndreptarea legii*, se împarte în cinci părţi (categorii - n. a.): „*Întâi iaste de sânge. A doua iaste de cuscrie, adică de două neamuri* (între două familii - n.a.). *A treia iaste de-al treilea rudenie* (între o familie şi cuscrii celei de a doua familii - n.a.), *care iaste şi această cuscrie de trei neamuri* (categorii - n.a.). *A patra iaste a sfântului botez. A cincia iaste de feciorii de suflet, care se cheamă copilul carele ia neştine cu sfintele molitve şi-l face adevărat al său ca şi copiii lui*" (Îndreptarea 1962, 187-188).

Rudenia de sânge (**consangvinitatea**)[1]. În epoca medievală căsătoriile încheiate între persoane *rude de sânge* erau considerate nevalabile şi erau în mod categoric interzise. Conform canoanelor bisericeşti relaţiile între rude erau strict reglementate şi trebuiau respectate în mod obligatoriu: „Legătura de rudenie, aşadar sau de sânge, se împarte în ***ascendenţi şi descendenţi şi în colaterali***. ***Ascendenţii*** *sunt cei ce ne-au născut, de pildă, tatăl şi mama, bunicul şi bunica, şi cei ce sunt deasupra acestora.* ***Descendenţii*** *sunt cei pe care i-am născut noi, de pildă, fiul, fiica, nepotul, nepoata, strănepoata şi cei ce urmează – la rândul acestora.* ***Colaterali*** *sunt cei care nici nu ne-au născut şi pe care nici nu i-am născut, dar care se trag din aceeaşi obârşie şi strămoş cu noi, de pildă, fratele, sora, unchiul, mătuşa, fiul şi fiica fratelui, vărul, vara şi cei ce urmează – la rândul acestora [...]. Iar <căsătoria> ascendenţilor cu descendenţii este oprită la infinit [...] căci nu se poate ca bunicul să se unească cu nepoata sa, printr-o căsătorie. <Rudelor> colaterale de gradul al optulea li se*

[1] Rudenia de sânge (*cosangvinitatea*) era un impediment la căsătorie doar până la un anumit grad de rudenie. Doar rudenia de sânge în linie dreaptă (ascendentă şi descendentă) era impediment la nesfârşit, dar în linie colaterală nu.

îngăduie căsătoria <între>ele, întrucât <numai> până la gradul al şaptelea <inclusiv > este oprită. De aceea, nimeni nu se poate căsători cu fiica vărului său [...]. Căsătoria ce se încheie între rude de sânge – dacă trece de gradul al optulea – este îngăduită" (Vlastares 1958, 627).

Cu toate că erau indicate condiţiile şi restricţiile la încheierea căsătoriilor, în realitate, nu putem afirma că erau respectate neabătut. În special, această situaţie era caracteristică pentru familiile domneşti, deoarece în majoritatea cazurilor, căsătoria avea la bază un substrat politic. Rezolvarea problemelor politice interne sau interstatale, alianţa politică erau mai presus decât anumite reguli, canoane şi indicaţii. Cel mai frecvent se încălca restricţia privind gradul de rudenie. Pentru o imagine mai completă a problemei abordate, propunem câteva exemple care ne dovedesc cum se încheiau şi se desfăceau căsătoriile între rude apropiate.

O ilustrare elocventă în acest sens, când nu s-a respectat gradul de rudenie, este divorţul lui Alexandru cel Bun (1400-1432) de Ryngałła-Anna. Unul dintre motivele divorţului a fost *gradul trei de rudenie*.

Se ştie că Ryngałła-Anna a fost a treia soţie a lui Alexandru cel Bun, căsătoria lor având loc în luna martie, 1419 (Zabolotnaia 2004, 49). Nunta s-a organizat în mare grabă, la patru luni după decesul precedentei soţii, Ana (2 noiembrie 1418), adică nu s-a respectat nici măcar perioada obligatorie de doliu. Putem afirma, fără discuţie, că la baza încheierii căsătoriei în cauză a fost pus doar interesul politic şi această alianţă dinastică urma să contribuie la rezolvarea problemelor de ordin extern.

Principesa lituaniană Ryngałła-Anna era sora lui Witold (1350-1430), marele cneaz al Lituaniei (1392-1430) şi vara lui Władysław II Jagiełło (1351-1434), mare cneaz al Lituaniei (1377-1401) şi rege al Poloniei (1386-1434). În lucrările publicate anterior, am presupus că mama lui Alexandru cel Bun a fost Anastasia Koriat (Zabolotnaia 2004, 48). Koriat şi Keystut au fost fraţi, fiii lui Gedyminas, marele cneaz al Lituaniei (1316-1341), iar Anastasia Koriat (mama lui Alexandru cel Bun) a fost vară cu Ryngałła-Anna. În jurul acestei ipoteze s-a produs o întreagă controversă în literatura istorică. Considerăm că anume acest episod este *cheia dezlegării problemei legăturii de rudenie între Alexandru cel Bun şi Ryngałła-Anna*, de aceea propunem unele precizări din istoriografia română şi polonă, care susţin opinia existenţei acestei rudenii.

C. Rezachevici, în baza informaţiei din sursele polone (Tęgowski 1993, 47, 53, 55), consideră că „Anastasia, a doua soţie a lui Roman I (1392-1394), pe care Alexandru cel Bun o numeşte „cneaghina" (prinţesa), foarte probabil era din ramura Koriatovici a dinastiei lituaniene a Gedyminilor, vară cu regele Poloniei, Władysław II Jagiełło şi cu Marele cneaz al Lituaniei, Witold" (Rezachevici 2001, 471-472).

Şt.S. Gorovei, fiind adeptul acestei presupuneri, aduce şi alte dovezi: *„Există, însă, motive suficient de temeinice pentru a presupune că Anastasia a făcut parte din cercul rudelor lui Jagiello (dintre cele care primiseră botezul ortodox)* [...]". Această concluzie nu este lipsită de importanţă, întrucât anii respectivi din deceniul al optulea al veacului al XIV-lea reprezentau perioada când Moldova a fost într-o alianţă strânsă cu Marele Ducat al Lituaniei [...] cel puţin doi Koriatovici au avut relaţii cu Moldova şi cu principii ei [...]. Despre Iurie Koriatovici, cronica lituaniană menţionează că *„a fost luat de moldoveni să le fie domn şi l-au otrăvit acolo* [...]" În răstimpul acestei presupuse preponderenţe lituaniene în Moldova [...] s-au făcut şi căsătoriile viitorilor principi ai Moldovei, Petru şi Roman, cu prinţese din familia Gedymin. În lumina acestei constatări, pentru numele lui Alexandru cel Bun se poate încerca şi o altă explicaţie [...] Alexandru a avut câţiva fraţi, dintre care unul s-a numit Mihail, nume care nu mai apare în dinastia moldovenească decât peste aproape două veacuri [...] *Dar acesta este tocmai numele primit de cneazul lituanian Koriat la creştinarea sa!* Astfel, nu este exclus ca la fiii lui Roman I să se regăsească două dintre prenumele folosite de ramura Koriat a dinastiei lituaniene: Mihail şi Alexandru" (Gorovei 1997, 136-137, 140-173).

Pentru confirmarea că acesta este un *„mariaj bizar"* între rude propunem un alt argument – să demonstrăm diferenţa de vârstă între Alexandru cel Bun şi Ryngałła-Anna. Este paradoxal faptul că Alexandru cel Bun, fiind bărbat tânăr şi-a ales de soţie o femeie care era cu mult mai în vârstă şi care nu putea să-i nască moştenitori. În ceea ce priveşte vârsta soţilor ea poate fi uşor calculată

dacă cunoaştem vârsta părinţilor acestora şi perioada fertilă de naştere a copiilor.

Ryngałła-Anna s-a născut înainte de anul 1382, deoarece anume acest an este indicat în izvoare ca data morţii tatălui ei, Keystut (1297-1382). Vârsta înaintată a tatălui ne sugerează şi un alt argument. După vârsta de 80 de ani, este puţin probabil că acesta să fi putut avea copii. Mama ei, „frumoasa Biruta", era cu mult mai tânără decât Keystut, dar a murit în acelaşi an, 1382. După decesul părinţilor, soarta Ryngałłei-Annei a fost tragică. A rămas tutelată de fratele ei Witold. În anul 1389, s-au agravat relaţiile dintre Witold şi Swidrigaiłło, care luptau pentru putere, ajungând la apogeu. Verii se aflau în pragul unui război, de aceea Ryngałła-Anna este trimisă de fratele ei în calitate de ostatic la Konrad Zolner, marele magistru al Teutonilor (Урбан 2007, 114)[2]. În anul 1392 ea este răscumpărată de viitorul ei soţ Henryk Siemowitowicz, fiul cneazului Mazoviei Siemowit al III-lea. Peste un an rămâne văduvă pentru aproape un sfert de secol, până când combinaţii politice ingenioase au adus-o în Moldova (Spieralski 2001, 19). Deci, dacă presupunem, că în anul 1392 ea avea aproximativ 10-12 ani, atunci în 1419 avea probabil peste 40 de ani. În acele vremuri, femeile după 30 de ani erau considerate deja bătrâne.

De asemenea, nu ştim cu exactitate câţi ani avea Alexandru cel Bun la încheierea acestei căsătorii. Să încercăm să facem un simplu calcul. El a obţinut domnia în anul 1400, la vârsta de majorat, când era capabil să cârmuiască ţara, adică avea nu mai puţin de 17-20 de ani. În istoriografia română, deocamdată nu s-a stabilit cine a fost prima soţie a lui Alexandru cel Bun şi când s-a căsătorit, se ştie numai că ea a decedat în 1405. Din a doua căsătorie, se naşte Ilie, *„întâiul născut"* la 20 iulie 1409 (Cihodaru 1990, 159). A doua soţie moare în 1418, la 2 noiembrie şi, în mare grabă, Alexandru cel Bun se căsătoreşte a treia oară, cu Ryngałła-Anna la începutul anului 1419. Deci, putem presupune, că în 1419 Alexandru cel Bun avea vârsta între 35-40 de ani, considerându-se un bărbat în floarea vârstei.

Din estimările noastre rezultă că diferenţa de vârstă dintre Alexandru cel Bun şi Ryngałła-Anna era considerabilă, aproximativ 10 ani. Şi tocmai această diferenţă demonstrează că Ryngałła-Anna putea fi mătuşa lui Alexandru cel Bun. Insolit e faptul că în procesul de încheiere a căsătoriei nu a fost luat în consideraţie acest argument important (Zabolotnaia 2008, 144-152).

Din cele expuse conchidem că Alexandru cel Bun era căsătorit cu o rudă foarte apropiată, vară cu mama lui, cu alte cuvinte, cu mătuşa sa, care era considerată rudă de gradul trei[3].
Până la urmă căsătoria a fost desfăcută. În literatura istorică română (Iorga 1921*;* Gane 1991; Cihodaru 1990; Gorovei 1991; Gorovei 1987; Rezachevici 1982; Teodoru 1973; Spieralski 2001; Pungă 1999, 35-43) se menţionează că în primele luni ale anului 1420, adică peste un an, Ryngałła-Anna s-a adresat Papei de la Roma, Martin V (1417-1431), cerând despărţirea de Alexandru cel Bun. Unul din motive a fost faptul că erau rude de gradul al treilea şi lipsea dispensa papală la căsătorie. În luna iulie a anului 1421, Papa Martin V a admis divorţul, considerând căsătoria între Ryngałła-Anna şi Alexandru cel Bun nelegitimă: *„femeia nobilă Ringola ducesa Valahiei mici... bărbatul nobil Alexandru ducele grecilor... care cu sus-numita aceeaşi ducesă (este) în gradul trei de rudenie, era unit nul, fără dispensă de la sediul apostolic obţinută*" (Bullarium*,* 129; Filitti 1913, 34-36)[4].

Într-o scrisoare trimisă Papei la 5 mai 1422, Sigismund de Luxemburg se plângea că Witold adună oaste, probabil împotriva lui Alexandru cel Bun, *„ca să-l silească la căsătoria cu vara sa (kuzynka), deşi sunt piedici canonice din cauza rudeniei*" (Gorovei 1997, 138.). Dar, acest efort din partea lui Witold, nu s-a încununat cu succes.

[2] Vezi: www.fictionbook.ru/ru/author/urban_vilyam/tevtonskiyi_orden/ - 37k -

[3] Gradele de rudenie la romano-catolici şi ortodocşi se calculează în mod diferit. La romano-catolici prin generaţii, la ortodocşi prin naşteri. Spre exemplu, doi fraţi după modul de calculare al romano-catolicilor vor fi în primul grad de consângenitate în linie colaterală. La ortodocşi doi fraţi se află în gradul doi de rudenie de sânge în linie colaterală. Dacă ne referim la metoda romano-catolică de numerotare a gradelor de rudenie, atunci Alexandru cel Bun cu Ryngałła-Anna se aflau în gradul trei de rudenie. În cazul ortodocşilor, ei se aflau în gradul cinci de rudenie. Acest grad de rudenie este impediment la căsătorie, dar nu face nevalidă căsătoria, deoarece pentru gradul 5 de rudenie la ortodocşi se poate primi dezlegare de la episcop.

[4] Documentul 690. Aducem sincere mulţumiri doamnei Gabija Surdokaite din Lituania care l-a depistat la biblioteca Universităţii Catolice Ioan-Paul II din Lublin şi ni l-a oferit pentru cercetare. Acest document a fost publicat de I.C. Filitti încă la începutul secolului XX şi citat fragmentar de istorici, dar până în prezent n-a fost tradus în limba română integral şi nici comentat.

După cum am menţionat mai sus, problema încheierii căsătoriei între rude apropiate va fi abordată în mod diferit. Cazul lui Alexandru cel Bun şi al Ryngałłei-Anna a demonstrat cum era desfăcută căsătoria între rude. Însă, în perioada medievală, căsătoriile între rude apropiate au fost foarte răspândite. O pildă care vorbeşte despre căsătoriile dintre rude apropiate este a patra căsătorie a lui Władysław II Jagiełło. Ultima soţie a lui Władysław II Jagiełło, Sofia (numele iniţial – Sońka, creştinată sub numele Sofia), era una din rudele lui apropiate. Tatăl Sofiei, Andrei Olgimontovici Holszański (Pułaski 1887; Wolf 1895, 94-95; Dworzaczek 1959, tab. 13-15; Krzyżaniakowa, Ochmański 1990, 77, 80, 83, 124; Górzyński 1992, 64-65), era nepotul lui Olgiemont, văr primar cu Władysław II Jagiełło. Mama Sofiei, Alexandra, era nepoata lui Dimitrie, frate drept al lui Władysław II Jagiełło. Adică, Sofia, era strănepoata lui Władysław II Jagiełło din partea fratelui Dimitrie şi din partea vărului Olgiemont (Zabolotnaia 2004, 58-61).

Mătuşa Sofiei, Iuliana (1378-1448), sora mamei sale, a fost căsătorită a doua oară cu Witold (1350-1430), creştinat Alexandru, mare cneaz al Lituaniei (1392-1430), vărul primar al lui Władysław II Jagiełło. Deci, mama Iulianei şi Alexandrei, *bunica Sofiei*, Alexandra, fiica cneazului din Truck, *a fost întâi cumnata şi apoi soacra lui Witold* (Rezachevici 1995, 11-19; Rezachevici 1980, 64-65).

Un alt exemplu, care demonstrează cum se încheiau căsătoriile între rude apropiate, poate fi găsit în istoria relaţiilor moldo-ruse şi anume căsătoria Elenei, fiica lui Ştefan cel Mare, cu Ivan III cel Tânăr, marele cneaz al Rusiei. Este un eveniment bine cunoscut, descris în detaliu în literatura istorică română, rusă şi polonă. Dar despre gradul de rudenie dintre aceşti tineri căsătoriţi s-a scris foarte puţin. Cercetătoarea din Rusia, Tatiana Panova, într-un articol din 2004, aduce aceste argumente în baza letopiseţelor ruseşti: „*Observăm că, pe de o parte, Elena Voloşanca era vară primară cu Sofia, soţia cneazului de Tver, Mihail Borisovici, Sofia fiind, în acelaşi timp, cumnată cu Ivan III, Marele cneaz al Moscovei şi că, pe de altă parte, Elena era vară de-a doua cu Ivan cel Tânăr*" (Panova 2004, 466).

Elena, pe linia mamei sale, Eudochia, avea strânse legături cu dinastia Gedyminas. Bunica Eudochiei, Sofia, fiica a lui Witold, era căsătorită cu Vasile I (30.12.1371-27.02.1425), fiul renumitului cneaz al Moscovei Dimitrie Donskoi. Mama Eudochiei, bunica Elenei, Anastasia (m. 1470), nepoata lui Witold, era soţia lui Alexandru Olelko (m. 1454), cneaz de Kiev, fiul lui Vladimir (fiul lui Olgierd), fratele drept al lui Władysław II Jagiełło. Deci, reiese că părinţii Eudochiei erau rude apropiate. Străbunicul Eudochiei după mamă, Witold, era văr primar cu Vladimir, bunicul Eudochiei după tată. Cu alte cuvinte, Alexandru Olelko era unchiul Anastasiei. Anastasia era soră dreaptă cu Vasile II (1415-1462). Fiica Anastasiei, Eudochia, era vară primară cu Ivan III, fiul lui Vasile II. Copiii lor, Elena (fiica Eudochiei şi a lui Ştefan cel Mare), era cu soţul ei, Ivan cel Tânăr (fiul lui Ivan III), vară de-a doua.

La rândul său, Ştefan cel Mare avea şi el legături genetice cu dinastia lituaniană. Străbunica sa după tată, Anastasia Koriat (mamă a lui Bogdan II (1449-1451) şi Alexandru cel Bun) a fost vară cu Witold şi Władysław II Jagiełło. Astfel, Elena, fata născută din căsătoria lui Ştefan cel Mare cu Eudochia, a acumulat fondul genetic al tuturor ramurilor dinastice ale renumitului întemeietor Gedyminas. Din partea mamei provenea din Keystut şi Olgierd, precum şi din dinastia marilor cneji din Kiev, Moscova şi Tver, iar din partea tatălui din Koriat şi dinastia Bogdăneştilor-Muşatinilor. Schema Generală demonstrează elocvent arborele genealogic al Elenei „Voloşanca" şi, totodată, reflectă posibilitatea prezenţei unor *asocieri genetice* între dinastiile amintite. Existenţa unor astfel de factori dovedeşte moştenirea unor caractere specifice de rudenie între dinastiile române, lituaniene şi ruse (Zabolotnaia 2004, 77-78).

La acest capitol amintim şi de Constantin Cantemir, care a avut patru soţii (!!!), iar cu una dintre ele a fost în relaţii de rudenie apropiată. Prima soţie, Anastasia, era o rudă apropiată, „*nepotem ex patruele*" a lui Grigorie Ghica (Bogdan 1997, 204), „*nepoată de văr după tată*" (Gorovei 1997, 217). Despre acest fapt relatează Dimitrie Cantemir, în „*Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir*": „*În anul 1646, în vârstă de 34 de ani, Cantemir îşi lua, silit de vodă [Grigore Ghica], cea dintâi soţie, pe Anastasia – nepoată de văr după tată a însuşi domnitorului, care după patruzeci de zile de căsătorie, se prăpădi de o boală molipsitoare*" (Cantemir 1943, 22).

După cum observă Ştefan S. Gorovei: „*în adevăr, exista obiceiul de a desemna verii după înrudirea faţă de părinţi şi acest mod de a preciza înrudirile îngreunează considerabil cercetările genealogice [...] Dimitrie Cantemir însuşi foloseşte aceşti termeni când scrie despre mama sa*" (Gorovei 2008, 23-24).

Rudenia de cuscrie. Nu era acceptată şi recunoscută ca legitimă **căsătoria între cuscri,** cu toate că nu era considerată *rudenie de sânge*: „*Şi între rudele colaterale există oprelişte la căsătorie [...] nu din pricina rudeniei* (de sânge - n.a.), *ci datorită cuscriei; iar cuscria este legătura ce vine din căsnicie, fără nici o rudenie de sânge. Prin urmare, eu nu pot să mă însor cu fiica mea vitregă sau cu nora mea [...] Căsătoria neîngăduită este aceea, care se încheie între rude ascendente şi descendente, iar oprită este aceea care se încheie între rude colaterale sau între cuscri [...]. Cine încheie o căsătorie împotriva legii, acela pierde rangul său, averea lui se confiscă, iar el este exilat şi dacă e de obârşie de jos, este lovit de o pedeapsă corporală*" (Harmenopulos 1958, 627).

La capitolul căsătoria între cuscri nu putem adăuga mai multe detalii şi observaţii, deoarece nu dispunem de material documentar. Este foarte probabil că această condiţie (ca şi multe altele - n.a.) să fi fost moştenită din dreptul roman.

Rudenia prin alianţă. Aceasta constituia un alt impediment la căsătorie. După căsătorie, femeia, de regulă, pleca la casa soţului. Femeile până la căsătorie se identificau prin prenumele lor însoţit de prenumele tatălui, „*Marena, fiica lui Ulea*" (DIR A 1958, 319), iar după căsătorie, prenumele lor era asociat cu cel al soţului, „*Ana, soţia lui Bârsan*" (Costăchescu 1932, 114; DIR A 1958, 121). Foarte des se întâlnesc documente în care femeile se identificau şi prin prenumele maritale propriu-zise, formate din prenumele soţilor cu sufixe feminine (Istoria 1980, 473), ca Mitroaca (soţia lui Mitru), Pătroagea (soţia lui Pătru), „*Păscălina logofteasa Stroicioae, soţia logofătului Stroici*" (DIR A 1954, 28), ori din porecla sau profesia soţului, ca: Grosoaia (soţia lui Grosu), Olăriţa (soţia olarului), „*Anastasia, giupâneasa postelniceasa*" (DRH A 1998, 373-374). Rareori, atunci când bărbatul se instala în casa şi în averea femeii, el primea numele soţiei cu o terminaţie de genul masculin, ca Dochiţoiu (soţul Dochiei), Catrinoiu (soţul Catrinei). În astfel de situaţii numele nu se schimba. Sub influenţa dreptului canonic ortodox – căsătoria fiind considerată una din „*tainele bisericeşti*" – *rudenia prin alianţă* era asimilată cu cea naturală (socrul şi soacra erau asimilaţi cu părinţii - n.a.), ducând la interdicţii în materie matrimonială (Istoria 1980, 473, 500-501).

Nu putem exemplifica prea amplu această situaţie din cauza lipsei de documente, dar avem la dispoziţie alte argumente, care pot contesta faptul că nu se permiteau căsătoriile între *rude prin alianţă*. În subcapitolul precedent am demonstrat cazuri de încheiere a căsătoriilor între *rude de sânge*, care sunt destul de numeroase. Cazuri de căsătorii între *rude prin alianţă* sunt prezentate mai puţine, dar considerăm, că acelea de care dispunem, sunt suficient de elocvente.

Drept model sunt căsătoriile Ruxandrei, fiica lui Neagoe Basarab şi a doamnei Miliţa Despina (Palade 1939, 9). Ruxandra a fost căsătorită de două ori, cu doi fraţi. Primul soţ a fost Radu de la Afumaţi, fiul legitim al lui Radu cel Mare[5] şi al doilea Radu Paisie, fiul natural al lui Radu cel Mare[6]. Prezintă interes concluzia lui Pavel Chihaia în monografia sa *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab* (Chihaia 1973, 223), care face referire la cercetările efectuate de către Emil Lăzărescu asupra pietrelor de mormânt din biserica mănăstirii Argeş: „*lipsa numelui pe piatra de mormânt a Ruxandrei, s-a datorat faptului că fiica cea mai mare a lui Neagoe s-a căsătorit succesiv cu doi fraţi, Radu de la Afumaţi şi Radu Paisie, comiţând astfel, după canoanele bisericeşti, unul dintre cele mai grave păcate. Dar cu <dezlegarea> mitropolitului Anania a putut avea parte de o inscripţie, în care însă numele ei nu poate fi dedus*" (Chihaia 1973, 223-224).

Astfel, evidenţiem un episod când o doamnă trece de la statutul de cumnată la cel de soţie. Ruxandra şi Radu Paisie, fiind *rude prin alianţă*, încheie totuşi o căsătorie. Surprinzător este şi faptul că Radu de la Afumaţi, primul soţ al Ruxandrei, a fost ucis de alte *rude prin alianţă*. Acest argument este adus de C. Rezachevici: „*Cei doi capi ai complotiştilor erau rude prin alianţă ale lui Radu de la Afumaţi, fiind căsătoriţi cu două vere*

[5] Radu de la Afumaţi – domnul Ţării Româneşti, a domnit de cinci ori în perioada 1522-1529.
[6] Radu Paisie – domnul Ţării Româneşti, a domnit de patru ori în perioada 1535-1545.

primare pe linia paternă a acestuia: Neagoe din Periş şi Dan Pleşia" (Rezachevici 2001, 172; Stoicescu 1971, 55, 74-75).

Desigur, nu pretindem că este o situaţie generală, dar, în concepţia noastră, cazul este semnificativ din punct de vedere al alegerii: respectarea obiceiului sau accederea la domnie.

Rudenia spirituală. O altă formă de rudenie, care constituia un impediment la căsătorie şi era specifică mentalităţii spiritual-religioase medievale o reprezenta *rudenia spirituală*, legată şi ea de o altă taină bisericească, şi anume de botez. „La rudenia, *care vine din sfântul botez şi din înfiere*, trebuie privite gradele întocmai ca şi la rudenia de sânge, deoarece canonul al 53-lea al Sinodului Trulan (sau Quinisextum (692)) (Herrin 2006, 50-54)[7] declară: „*rudenia sufletească e mai de seamă decât cea trupească, deci la asemenea rudenie legea opreşte căsătoria până la a treia sau a patra spiţă*" (Harmenopulos 1958, 628).

Menţionăm că aceste pravile bisericeşti erau introduse în practica dreptului civil încă din secolul al XIII-lea. Impedimentul la căsătoria cu rude până la al IV-lea grad a fost hotărât la 1215 de Conciliul din Latran (Encyklopedia 2006, 1083) şi, totodată, s-a luat decizia să fie respectate şi alte cerinţe la încheierea căsătoriei: binecuvântarea părinţilor, alegerea benevolă şi cununia. Aceste reguli bisericeşti erau introduse în legislaţia civilă a majorităţii ţărilor europene.

Ca exemplu putem da lucrarea *Corpus juris canonici,* aplicat în Transilvania, în care se sublinia: „*În temeiul acestei puteri se porunceşte să fie despărţit unul de altul cei ce s-au unit împotriva hotărârii lui Dumnezeu sau a bisericii,* precum sunt cei *necredincioşi cu cei credincioşi, rude cu rude sau afini cu afini. Toţi aceştia, dacă s-au unit între ei, trebuiesc despărţiţi*" (Corpus 1958, 639).

Prin *rudenia spirituală,* între naş şi copilul botezat – ca şi între rude apropiate – se crea o legătură de rudenie cu o serie de urmări, năşia, devenind o adevărată instituţie: finul datora naşului daruri, ascultare – blestemul naşului fiind mai de temut decât cel părintesc. *Naşul de botez* trebuia să acorde finului sprijin material (daruri, bani) şi ocrotire. *Naşul de botez* era considerat ca părinte, fiind respectat de fin şi chemat apoi şi la cununie (Istoria 1980, 501). Calculul gradelor la rudenie spirituală se făcea ca şi la cel de sânge (*Îndreptarea legii*, gl. 201) (Îndreptarea 1962, 211-212), mai mult chiar, botezarea propriului copil era pentru celălalt părinte motiv de divorţ, deoarece *soţii deveneau fraţi spirituali*: „*care-ş va boteza pre fiiu-său, acela să desparte de fămeae-şi, căci că o au făcut sora sufletească* (*Îndreptarea legii*, gl. 199)" (Îndreptarea 1962, 210-211).

Ţinem să precizăm că toate aceste căsătorii între diferite tipuri de rudenii erau considerate amestecări de sânge.

Sancţiunea stabilită de pravilele bisericeşti pentru încălcarea acestor impedimente era foarte aspră. Se aplica blestemul bisericesc, desfacerea căsătoriei şi pedeapsa cu moartea, evident dacă vinovatul nu-şi răscumpăra capul (adică, dacă nu plătea gloaba)[8]. Dacă vinovăţia era confirmată după nuntă, atunci căsătoria se anula imediat. Copiii născuţi din căsătorii cu *sânge amestecat* la fel erau blestemaţi de biserică, nu se botezau şi erau lipsiţi de dreptul la moştenire.

„*Certarea sângelui mestecat ce să face fără nuntă iaste ca şi preacurvie... acela ce face sânge amestecat să să ceartă cu moarte [...] den afară de această [...] mestecătorul de sânge, încă-l afuriseşte şi biserica... Nunţele ce să vor face dintru sânge amestecat, ce să zice din cuscrii sau din seminţii ce vor pogorî dintr-un sânge sau den cumătrii ce vor fi din sfântul botez, acestea nunte să vor despărţi [...] Copiii născuţi din mestecătorii cei de sânge, nu vor putea moşteni averea părinţilor lor*" (Carte 1961, 146).

Foarte important este faptul că pravilele au rezervat pentru femei pedepse mai lejere. Motivul de bază era că femeia este o fiinţă mai slabă, neputincioasă şi nu e capabilă să judece raţional sau să ia decizii corecte de una singură: „mai cu *milă să va certa muierea decât bărbatul la păcatul sân-*

[7] Sinodul de la Trullo a fost convocat în 692 din iniţiativa împăratului Iustinian II (685-695) pentru a stabili dreptul canonic. Denumirea provine de la Sala Trullo, una dintre faimoasele săli împărăteşti din Constantinopol. Această adunare s-a desfăşurat cu două scopuri ecleziastice: al VI Sinod Ecumenic (noiembrie 680 - februarie 681), sau Sinodul din Constantinopol III. A fost recunoscut de Biserica Ortodoxă ca Conciliul preoţilor din Occident în anul 692. În afară de aceasta, pentru Biserica Ortodoxă, este recunoscut drept o continuare a Sinodului Ecumenic al V-lea. De aceea era numit Sinodul V-VI (Synodos Penthekte, Concilium Quinisextum).

[8] *Gloabă* – amendă care se aplica cuiva ca urmare a săvârşirii unor delicte sau crime.

gelui amestecat, de vreme ce iaste mai proastă şi mai lesne spre căderea decât bărbatul" (Carte 1961, 145).

Căsătoriile cu eterodocşii. Căsătoriile mixte era unul dintre cele mai riguroase impedimente pentru înfiinţarea familiei. Această interzicere era introdusă în toate codicele de legi în vigoare în ţările europene la epoca respectivă.

Un deosebit interes în acest context îl prezintă *Zakonnikul* lui Stefan Duşan, în care căsătoria între un creştin şi un eretic era aspru pedepsită. Se permitea încheierea căsătoriei numai dacă ereticul trecea la creştinism: *„Dacă ereticul va dori să ia pe creştină, se va căsători dacă va trece în creştinism. Dar dacă nu va trece, atunci va fi luată de la dânsul soţie şi copii, şi el va da pentru dânşii o parte din casă, dar el va fi izgonit" („И ако се наиде полоувърьць оузьмь христіанкоу, ако оузюби, да се крсти оу христіанство ако ли се не крьсти, да моу се оузьме жена и дъвца и да имь даа дъль оть коукіе, а он да се иждене")* (Statuty 1934, 17; Istorija 1974, 90-91).

E curios faptul că în Serbia medievală de exemplu, catolicii aveau libertate confesională, dar religia oficială era ortodoxă şi era apărată la nivel de politică de stat. Catolicul, în documentele de epocă, figurează sub numele de *poluveraca*, adică *semicredincios*. În cazul încheierii căsătoriei, orice catolic putea să se căsătorească cu o ortodoxă, dar cu condiţia de a accepta religia ortodoxă. În caz contrar, căsătoria era considerată nevalabilă şi desfăcută (Istorija 1974, 101).

În *Carte românească de învăţătură* de asemenea se spunea: *„Căsătoriile, care nu se întocmesc potrivit cu legea, se numesc unele neîngăduite, precum sunt acelea ce se încheie* [...] *cu ereticii "* (Vlastares 1958, 627). Biserica socotea erezia o abatere conştientă de la dogma bisericii dominante, *păcat mare* şi era pedepsită de pravile ca o infracţiune gravă. Pedeapsa prevăzută în *Îndreptarea Legii* pentru erezie era *„moartea cumplită"* (Îndreptarea 1962, 321).

De regulă, asemenea cazuri se întâlneau foarte rar, dar în pravilele bisericeşti, precum şi *după obiceiul pământului*, căsătoriile între persoane de confesiuni diferite erau interzise. Dacă unul dintre soţi îşi schimba confesiunea (adică dacă renunţa la ortodoxie), după încheierea căsătoriei, conform dreptului canonic şi *legii pământului* aceasta era desfăcută.

Un asemenea exemplu este cazul lui Mihnea Turcitul (1577-1583; 1585-1591), care *„s-a făcut turc"*. Soţia lui a rămas fidelă credinţei sale ortodoxe şi din acest motiv căsătoria a fost desfăcută (Iorga 1981, 204).

Deşi căsătoriile între persoane de confesiuni diferite erau interzise, unele episoade din istoria Moldovei demonstrează şi contrariul. Începutul secolului al XV-lea se caracteriza în toată Europa, mai ales în Europa Centrală, prin ciocniri şi confruntări religioase, cum ar fi mişcarea husită în Cehia. În acelaşi timp, în Moldova se ofereau multe avantaje şi libertăţi confesionale (*Privilegiul comercianţilor din Lvov din 8 octombrie 1408*). Această situaţie poate fi explicată, probabil, şi prin existenţa căsătoriilor domnilor moldoveni cu doamne de credinţă catolică, libertatea confesională fiind o condiţie la încheierea alianţelor dinastice. Trebuie să remarcăm însă, că până acum în literatura de specialitate nu găsim o explicaţie clară în ce mod biserica încheia aceste căsătorii între un domn ortodox şi o doamnă catolică, ştiindu-se că în Evul Mediu căsătoria era valabilă numai într-o singură formă – cea religioasă. Prezintă un interes deosebit modul, neexplicat în literatura de specialitate, cum se încheiau bisericeşte căsătoriile între un domn ortodox şi o doamnă catolică sau viceversa.

Voievodul Laţcu (1367-1375) a avut-o de soţie pe Ana, de credinţă ortodoxă. Laţcu intră în legătură directă cu papalitatea, care îi recunoaşte titlul de duce al Moldovei. În 1371 Laţcu obţine din partea Papei Urban al VI-lea scaunul episcopal cu sediul în reşedinţa sa, oraşul Siret, desprins din dioceza Haliciului şi aşezat în dependenţă directă de papalitate. Astfel, domnul Moldovei era legat direct de Papă, care devenea protectorul domnului şi al ţării în raport cu regele Ungariei şi al Poloniei (Rezachevici 2001, 444; Gorovei 1997, 133-134; Sýkora 1976, 142-146). Ana „rezistă ispitei papale" şi rămâne în credinţa ortodoxă (Rezachevici 2001, 444)[9].

[9] „Catolicizarea lui Laţcu, ca şi cea a împăratului bizantin Ioan V Paleologul (1341-1391) din 1369, era individuală, formală şi interesată. Într-un context de puternică presiune pentru catolicizare, propagată de papă şi instrumentată în zonă de Ludovic I de Anjou, care în noiembrie 1370 a devenit şi rege al Poloniei, când doamna Clara, văduva lui Nicolae Alexandru din Ţara Românească contribuise la convertirea unei fiice, Ana, ţarina de Vidin şi se trudea să o atragă şi pe cealaltă, Anca, regina Serbiei, când se pregătea trecerea la catolicism a Muşatei, foarte probabil botezată în noul rit Margareta, mama lui Petru II şi Roman I, când doar Vlaicu, domnul muntean şi Ana, soţia lui Laţcu, rezistă ispitei papale".

Alt exemplu îl reprezintă situaţia Margaretei Muşata, care, ca şi Lațcu, era de credinţă catolică. Ea a ctitorit o mănăstire la Siret, fiind totodată sprijinitoarea franciscanilor, deşi avea soţ şi copii de credinţă ortodoxă. Fiul ei, Petru Muşat (1375-1391), printr-o danie de la 1 mai 1384 (Hârlău), dăruieşte bisericii Ioan Botezătorul din Siret, zidită de mama sa, venitul cântarului[10] din cetatea Siretului – *„Noi, Petru voievodul, din mila lui Dumnezeu, duce al Țării Moldovei luând aminte şi ținând seama ca strălucita şi preamărita doamnă Mărgărita, mama noastră iubită şi vrednică de cinste [...] să se înalțe şi zidească în cetatea Siretului o biserică şi lăcaş al fraților predicatori pentru mântuirea sufletului său, şi al nostru şi al părinților noştri, în care [...] mama noastră şi-a ales loc de îngropare [...] să dăruim de-a dreptul suszişilor frați predicatori slujind la biserica aceea cântarul sau cumpăna care este în suszisă noastră cetate a Siretului*" (DIR A 1954, 1-2).

Un tablou interesant îl prezintă cele două soții (din patru oficiale) ale lui Alexandru cel Bun (nepotul Margaretei Muşata), doamne de confesiune catolică – Margareta şi Ryngałła-Anna. Cu toate că este o problemă discutabilă, cu mare probabilitate, prima soție, Margareta, era catolică. Discuțiile precum că aceasta ar fi fost de confesiune catolică au pornit de la o mențiune a misionarului Petru Bogdan Bakšić (cca 1601-1674), primul arhiepiscop catolic al Bulgariei. În lucrarea sa „*Vizita apostolică în Moldova*" (1641) el prezintă o inscripție din biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului" din Baia: *„În anul 1410 a fost zidită această biserică [...] împreună cu mănăstirea de la Baia de către strălucitul principe Alexandru a cărui soție de pioasă amintire, Margareta, este îngropată sub cristelniță*" (Călători 1973, 240; Călători 1980, 138, 151).

Cu mare probabilitate, căsătoria cu o doamnă catolică a favorizat acordarea de libertăți confesionale pe care le-a oferit Alexandru cel Bun populației alogene şi, în mod special, catolicilor. Nu cunoaştem cu exactitate cum s-au respectat toate tradițiile bisericeşti în familie: cununia, botezul copiilor etc. (Zabolotnaia 2004, 47).

Ryngałła-Anna, cea de-a treia soție a lui Alexandru cel Buna, despre care am scris deja mai sus, era fermă în credința sa catolică. În scrisoarea sa către Papa de la Roma, Martin al V-lea, ea a cerut desfacerea căsătoriei pe motiv că Alexandru cel Bun nu voia să treacă la catolicism.

În 1421, la apelul Ryngałłei-Anna a venit răspunsul. Martin al V-lea se adresează „vrednicului de cinste Ioan episcop al Moldovei" şi insistă pentru desfacerea căsătoriei: *„Şi după cum aceeaşi reclamație lega, cu toate că însăşi ducesa zisului duce, după contractul căsătoriei în acest mod fu împrejmuită, la credința lui Hristos s-ar întoarce şi s-ar lăsa de riturile sus-zise, ar solicita cu grijă, totuşi însuşi ducele care nu se gândeşte la mântuirea sa, să îmbrățişeze nu a dorit, nici speranță nu există că în viitor la recunoaşterea adevăratei credințe prin însăşi ducesă să poată să fie readus [...] sus-numita ducesă nu poate cu Alexandru al ei să convieţuiască cu excepția jignirii [C]reatorului [...] în acest caz confidenței tale împovărăm, căsătoria numită a fost şi este nulă declarată*" (Zabolotnaia 2008, 144-152).

Evident, era o motivare foarte stupidă, deoarece, cum am menționat mai sus, în Moldova toți credincioşii de alte credințe aveau libertăți oficial oferite de domn. Printre aceste confesiuni se afla şi catolicismul. O confirmare în plus este *„răscumpărarea*" oferită de domn la divorț. Alexandru cel Bun i-a dat Ryngałłei-Anna oraşul Siret, una din cele mai populate de catolici localități din Moldova medievală, cu biserică catolică construită în timpul Margaretei Muşata.

În general, afluxul populației catolice în Moldova medievală era favorizat de politica de stat promovată de către domnii Moldovei de la înființarea statului. Posibil, într-o măsură oarecare, condiția politică pentru promovarea libertății confesionale în țară era determinată şi de motivul căsătoriilor mixte ale domnilor moldoveni. Coexistența paşnică între ortodoxism şi catolicism a fost caracteristică pentru Moldova pe parcursul secolelor.

O pildă edificatoare, care demonstrează că la încheierea căsătoriei unul din soți putea să-şi schimbe confesiunea, este mariajul lui Jagaiłło cu Jadwiga. Regina Poloniei, Jadwiga (n. 15/18.02.1374 - † 17.07.1399, Cracovia), a fost fiica lui Ludowic I Andegawen (Strzelecka 1962-1964, 291-295; Słownik 1997, 150, 106-109, 385).

Cea mai importantă problemă pentru Jadwiga, după încoronare, era căsătoria. Urma a fi găsit

[10] *Cântarul* – unitate pentru măsurarea greutăților, folosită în trecut.

un mire care să fie potrivit pentru *coguvernare*. Căutarea se făcea şi sub aspect politic. În configuraţia politică creată, pentru a păstra suveranitatea regatului, era necesară o alianţă la Est, adică în Lituania. Unirea forţelor Poloniei cu Lituania era vitală la momentul respectiv din cauza pericolului pe care îl reprezenta Ordinul Teuton. Altă latură a problemei şi totodată motivul principal care impunea o astfel de rezolvare, era încă o tentativă de creştinare a Lituaniei. Din aceste considerente a fost propusă candidatura marelui cneaz al Lituaniei, Jagaiłło, fiul lui Olgierd şi nepotul lui Gedyminas (Krzyżaniakowa, Ochmański 1990, 6; Polski 1962-1964, 292; Murinius 1989, 163), cu condiţia să fie creştinat el personal şi, în acelaşi timp, toată Lituania.

Această delicată chestiune este dezvăluită în documentul din 14 august 1385, care a intrat în istorie sub denumirea de Unia de la Kreva, conform căreia Jagaiłło era obligat să accepte sfântul botez şi să treacă la catolicism, să fie creştinată toată Lituania, iar recompensarea lui Wiliam Habsburg pentru ruperea logodnei cu Jadwiga, să fie plătită de Jagaiłło din propriile surse (Kiaupa, Kiaupienė, Kunevičius 2000, 129-130).

Până la urmă Jagaiłło a respectat toate condiţiile impuse de familia regală a Poloniei. Evenimentele s-au derulat în modul următor: la 11 februarie 1386, a avut loc procedura de *alegere preliminară* care trebuia să confirme că Jagaiłło era ales pan şi rege al Poloniei şi va fi soţul reginei Jadwiga, „*preaclaram reginam Poloniae naturalem*" (Krzyżaniakowa, Ochmański 1990, 89). După opinia savantului O. Halecki, această procedură poate fi numită „*pacta conventa*" (Halecki 1919, 113).

La 15 februarie 1386, Jagaiłło (împreună cu fraţii săi), a fost botezat sub numele de Władysław (Strzelecka 1962-1964, 293), iar la 18 februarie 1386 a avut loc cununia solemnă la Wawel, palatul regal din Cracovia (Błaszczyk 1998, 118). Jadwiga avea vârsta de numai 12 ani, Jagaiłło era cu aproximativ 20 de ani mai mare. Nunta a durat două săptămâni. La 4 martie 1386, Jagaiłło a fost oficial încoronat: „*de consensu unanimi nostro et aliorium fratrum nostrorum et omnium baronum, nobilium, procerum et boyarorum civilem terrae Lyhtwaniae voluntate accedente et assensu*" (Halecki 1935, 110). A intrat în istoria Poloniei ca regele Władysław II Jagaiłło şi a domnit din anul 1385 până la 1434, întemeind o nouă dinastie domnitoare, cea a Jagellonilor (Łowmiański 1999, 44-45).

Un alt exemplu, care, considerăm că se încadrează în contextul problemei cercetate, este a doua căsătorie a despotul din Loveci (Ферјанчић 1960, 153), ţarul bulgar Ivan Alexandru (1331-1371) (Трифонов 1930, 61-90; Куев 1980, 256-259; Божилов 1981, 153-177; Божилов 1985, 149-150; Андреев 1988, 194)[11]. Prima lui soţie, Teodora, a fost ortodoxă, din neamul Basarabilor, fiica domnului român Ioan Alexandru Basarab (1310-1352) (Божилов 1985, 167). A doua oară Ivan Alexandru s-a căsătorit la o vârstă matură, precum demonstrează documentele epocii, fără a urmări vreun interes politic, exclusiv din dragoste. Nu se ştie când a desfăcut Ivan Alexandru prima căsătorie şi a trimis-o pe prima soţie la mănăstire. Ştim doar că a doua soţie era mult mai tânără decât el şi era evreică. Pentru a o declara ţarină, ea a fost botezată tot cu numele de Teodora şi a intrat în istorie ca Teodora a II-a. Se presupune că nunta şi cununia ar fi avut loc în 1347 (Божилов 1985, 168-169). Interesant este faptul că această căsătorie n-a generat nicio obiecţie din parte bisericii, ba mai mult, în *Postfaţa la Evanghelia de la Londra a ţarului Ivan Alexandru (Послесловие къмъ Лондонского Евангелие на царь Иванъ Александра (1355/1356))* (Послесловие 1944, 152), Ivan Alexandru şi Teodora a II-a se compară cu sfinţii Constantin şi Elena şi ţarul îşi desemnează „*preferatul*" *(„превозлюбленного")* său moştenitor al tronului, fiul născut de la „*[...] blagocestiva [...] cununată de Dumnezeu [...] ţarina doamnă Teodora*" (Послесловие 1944, 152)[12].

Deci, pentru a încheia a doua căsătorie, Ivan Alexandru nu respectă nicio regulă bisericească a timpului: desface căsătoria legitimă, botează pe

[11] Ivan Alexandru *provenea din două familii împărăteşti, pe linia feminină – de la Asan, iar pe linie masculină – de la Terteri.* A fost fiul despotului Straţimir şi despinei Keraţa Petriţa. Keraţa Petriţa (călugăriţa Teofana) era fiica Asannei (numele nu se cunoaşte) şi a lui Şişman din Vidin, *sora împăratului Mihail III Şişman*. Astfel, Keraţa era strănepoată a împăratului Ivan II Asan. Keraţa Petriţa era nepoată a Teodorei-Anna, fiică a lui Ivan II Asan. *Altfel spus, Ivan Alexandru era strănepotul împăratului Ivan II Asan şi nepot de sora al lui Mihail III Şişman.*

[12] „Както великиятъ въ светиитъ царь Константинъ, заедно съ майка си Елена, извади изъ недрата на земята животворния Господенъ кръстъ, така и той-този четвероблаговестникъ. Тогава той владеше скиптъра на българското и гръцкото царство, заедно съ своята благовярна, *боговънчана и новопросвъщена царица госпожа Теодора, едноименна съ божия даръ, и съ своя роденъ и превозлюбенъ синъ царъ Иван Шишманъ*".

pretendenta la a doua căsătorie şi, un gest inexplicabil din partea lui, care întrecea orice limită, numeşte ca moştenitor pe copilul născut din a doua căsătorie (cu toate că avea fii născuţi din prima - n.a.). Merită atenţie şi epitetele folosite pentru a caracteriza pe ţarul Ivan Alexandru şi ţarina Teodora, care, după cum am spus mai sus, era evreică. Documentele scrise şi mărturiile epocii au păstrat cele mai alese descrieri ale Teodorei a II-a, ea fiind numită o împărătească bună, deşteaptă, protectoare a bisericilor, mănăstirilor (Изъ Синодика 1944, 163)[13] şi a artei cărţilor împreună cu Ivan Alexandru. În *Приписка отъ времето на царь Иванъ Александра* este descris cum a fost comandată scribilor cartea despre *Viaţa Sfinţilor Apostoli* şi se subliniază că această carte a fost dăruită bisericii de ţar şi Teodora, *„благоверна и новопросветена царица*" (Приписка 1944, 155)[14].

Căsătoria cu persoane care au depus voturile (jurăminte monahale - n.a.) **era interzisă**[15]. Conform Syntagmei lui Vlastares: *„altele blestemate cum sunt cele ce se încheie cu o femeie închinată Domnului*, *Sfintele canoane rânduiesc anularea acestor căsătorii*, iar *legile civile vor ca bunurile celor ce au încheiat asemenea căsătorii să fie confiscate şi ei exilaţi*, iar dacă e vorba de oameni de jos să fie şi biciuiţi" (Vlastares 1958, 627).

În Evul Mediu, încheierea căsătoriei cu o persoană călugărită era considerată unul dintre cele mai grave *„păcate în faţa Domnului*": *o fecioară ce s-a dedicat domnului Dumnezeu şi de asemenea un pustnic nu are îngăduinţa să se căsătorească*" (Vlastares 1958, 629).

În *Carte românească de învăţătură (1646)* acestei probleme îi sunt rezervate două capitole: *„Glava 34. Oare ce certarea să va da celuia ce va răpi muiarea calugăriţă"* şi „Glava 35. *Pravilă pentru ceia ce fac curvie cu călugăriţe; acest feal de greşeale să cheamă elineaşte ierosilia*" (Carte 1961, 135-137). După cum se vede din aceste două capitole erau prevăzute două pedepse separate – pentru *ierosilia* şi pentru – *răpirea călugăriţei.*

Ierosilia[16] era considerată orice infracţiune prin care omul se atingea de biserică: *„Ierosilia iaste una de multe fealuri. Toate fealiurile de greşeale cu câte să atinge omul de biserică, toate acealea să cheamă ierosilii. Iar aicea la tocmala aceştii pravile această ierosilie să înţelegea într-acesta chip: un mirean sau fie diac, ce să dzice om den cinul bisericii, sau fie şi preoţit de să va prileji să să împreune trupeşte cu vreo călugăriţă care iaste de-a pururi supt închisoarea mănăstirii sau dennafară de mănăstire, sau când să va împreuna trupeşte cu vreo muiare mireancă în biserică, sau să să împreune cu vreo muiare ce să va fi giuruit încă cu giurământ să fie călugăriţă*" (Carte 1961, 135-137).

Călugăriţa era numită *mireasa Domnului* şi cel care viola călugăriţa era considerat *„c-au făcut sânge amestecat şi călugăriţa să cheamă mireasa lui Dumnedzău caria ieste cununată cu Dumnedzău, de ce cine se va împreuna cu dânsa, să împreună cu muiere cu bărbat, de ce iată că face preacurvie. Aicea sânt două păcate mari de moarte. A treia, călugăriţa să cheamă şi ieste vas de biserică, de ce o va streina din biserică şi o va spurca, iată că face ierosilie. Ierosilios să cheamă mai chiar fur de biserică*" (Carte 1961, 135-137).

Pedeapsa pentru cel care îndrăznea să răpească sau să violeze călugăriţa era de a fi *„certat cu moarte*" (Carte 1961, 137). Atunci când călugăriţa era forţată să se căsătorească, această nuntă se numea *„că ieste de râs şi de batjocuri şi urâtă*" (Carte 1961, 137) şi urma să fie desfăcută. Călugăriţa se trimitea în altă mânăstire, iar infractorul trebuia să dea toată averea sa mănăstirii de unde era furată călugăriţa şi apoi era exilat (conform pravilelor, pedeapsa cu moartea a fost înlocuită

[13] În *Sinodicul Bisericii Bulgăreşti (Синодик на българската църква)*: *„123. На Теодора, благочестивата царица на великия царь Иванъ Александра, която бъ отъ еврейски родъ, приела следъ това светого кръщение и запазила цъла благочестивата си вяра, обновителка на много църкви, въздигнала различни монастири, майка на великия царь Иванъ Шишмана,* вячна паметъ†".

[14] „[...] *при град Търново, при блъговерния Иванъ Александра и неговата царица новопросвъщената Теодора [...] по Божие благоволение благовърнилъ и христолюбивъ Иванъ Александръ биде помазанъ на царството на блъгарския престолъ [...] като добъръ боголюбец, и това-да бжде переведена отъ грецки езикъ на блъгарски тази книга, сиречь Деянита на светитъ апостоли, съборнитъ послания и тъзи на Великия Павла [...] А царь, който поржалъ тези книга, да царува тукъ дълги дни заедно съ своята благоверна и новопросвътена царица"*..

[15] Era interzisă căsătoria cu persoane care au depus voturile (jurămintele monahale), deoarece cei care se aflau în treapta de reasfor, şi încă nu depuseră voturile monahale puteau să se căsătorească.

[16] *Ierosilia* – din limba greacă – sacrilegiu, profanare.

cu exilul - n.a.). Copiii născuţi din astfel de căsătorii erau consideraţi bastarzi, fiind lipsiţi de orice drept la moştenire, inclusiv de la mamă: „*Feciorii ce să nasc din călugăriţă, aceia sunt cópii (cópil = bastard* - n.a.*); nu vor moşteni neamică dintru averea mâne-sa*" (Carte 1961, 137).

Căsătorie nelegitimă, adică, fără cununie. Conform *pravilelor bisericeşti „pentru căsătoriile oprite rânduim următoarele: cât priveşte rudele ascendente şi cele descendente, căsătoria este oprită la infinit, chiar dacă rudele s-ar fi născut din căsătorie nelegiuită*" (Harmenopulos 1958, 627).

Condiţia *cununiei* era un element de bază la încheierea căsătoriei, se celebra public, în faţa autorităţilor bisericeşti şi *„în faţa Domnului*": *„Dacă cineva va spune că o căsătorie nu este cu adevărat şi în fapt una din cele şapte taine ale legii evanghelice <taină> rânduită de domnul Hristos, ci că este ceva dobândit de oameni în biserică şi că nu aduce nici harul <tainei>, să fie afurisit*" (Canones 1958, 637).

Pentru consfinţirea unirii tinerilor căsătoriţi se respectau anumite reguli ale ceremoniei religioase : schimb de inele, jurământ reciproc de credinţă în faţa altarului etc. De exemplu, în cazul logodnei lui Vlad, fratele lui Petru Şchiopul[17], cu fiica logofătului Ivan, pentru conştiinţa importanţei actului *„au schimbat inelele înaintea patriarhului nostru sub jurământ de blestem, ca acela care a strica această învoială între cele două părţi sau ar schimba-o să fie afurisit după lege*" (Veress 1931, 97; Istoria 1980, 509).

Dreptul scris prevedea expres anunţarea prealabilă a căsătoriei pentru a preîntâmpina eventualele impedimente: *„se împiedica împotrivirea*" (Istoria 1980, 509). Dovada cununiei erau *naşii*, sau prezenţa câtorva martori: *„Nimeni nu trebuie să se cunune în taină, ci în faţa multor oameni. Cine va cuteza să facă aceasta, acela va fi lovit şi pedepsit ca şi preotul care – făcând-se părtaşul acestei necuviinţe – se va pedepsi, aşa cum se cuvine, după legile bisericeşti "* (Harmenopulos 1958, 626).

Cine cuteza să facă nuntă fără cununie era aspru pedepsit (Firoiu 1976, 86). Preoţii care o oficiau erau caterisiţi, iar căsătoria era considerată nevalabilă şi desfăcută (Istoria 1984, 248).

Această condiţie era stipulată de asemenea şi în *Syntagma* lui Vlastares: *„Nimeni să nu fie cununat în taină, ci să fie mai mulţi de faţă. Iar cine va îndrăzni să facă aşa, să fie pedepsit, aşa precum se cere o cuvenită ispăşire – potrivit rânduielilor canoanelor bisericeşti – şi de la preotul care s-a amestecat in <asemenea> lucruri necinstite*" (Vlastares 1958, 625).

O situaţie similară întâlnim în toate ţările creştine europene în legislaţia civilă, conform canoanelor bisericeşti. Drept exemplu serveşte condiţia de cununie în Transilvania, în secolul al XVI-lea: *„Pe cei ce vor cuteza să încheie o căsătorie altfel decât fiind de faţă parohul sau un alt preot – cu îngăduinţa acelui paroh sau a episcopului – şi doi sau trei martori, Sfântul Sinod îi socoteşte întru totul străini faţă cu o căsătorie astfel încheiată şi anulează şi desfiinţează aceste învoieli, precum le anulează şi le zădărniceşte prin decretul de faţă*" (Canones 1958, 637).

O formulare asemănătoare găsim şi în legislaţia medievală sârbă: *„Fără binecuvântare, blagoslovenie şi cununie căsătoria este nelegitimă. Căsătoria poate fi valabilă numai cea bisericească* (P.2. gl.3)" (Istorija 1974, 101).

Tradiţiile şi obiceiurile creştine din Ţările Româneşti nu făceau excepţie, impuneau respectarea cununiei. Fără cununie, fără *„binecuvântarea Domnului*", căsătoria nu era acceptată în societate şi se numea *preacurvie*, iar copiii născuţi din căsătoriile nelegitime nu se botezau şi se numeau *bastarzi.*

Un caz juridic interesant care confirmă ideea pe care o urmărim şi anume dreptul de moştenire al copiilor proveniţi din căsătoriile fără cununie, ni-l oferă litigiul fiicei naturale a lui Mihai Viteazul. Mihai Viteazul a avut o fiică nelegitimă, pe Marula, născută de Tudora din Târguşor, pe care a *„miluit cu sate şi dedine şi cu chelciug şi cu scule şi cu haine*" (Andreescu 1975, 225-240) şi care a apelat la domnitor să-i fie trecută averea mamei pe numele ei: *„din capul locului a arătat că ea este fiica răposatului Mihai voievod, făcută cu mama ei Teodora [...] pârăşte pentru 5 sate care ar fi fost dăruite de domn mamei ei, Tudora din Târguşor [...] şi de fapt, ea are drept de stăpânire asupra lor*" (DIR B 1951, 71-73).

[17] Domn al Moldovei, Petru Şciopul a domnit de patru ori: 1574-1577, 1577-1578, 1578-1579, 1582-1591.

La 23 decembrie 1616 (DIR B 1951, 72), domnul ţării judecă pricina cu mitropolitul Luca, împreună cu Matei al Mirelor şi cu dregătorii divanului (Georgescu 1980, 260-261), *„după dreptate şi după lege*: [...] *am găsit scris în sfânta pravilă că se cuvin să ţină dedinile părinţilor lor, fiii care sunt făcuţi cu cununie cu părinţii lor şi să facă toate pomenile* [...] *decât această fiică Marula [...] nu este de cununie, ci ieste fără cununie, numai cópilă"* (DIR B 1951, 72). Explicaţia cazului este clară, fiica naturală, născută *fără cununie*, nu poate să pretindă la averea tatălui său în rând cu copiii legitimi.

Totuşi, această constatare ne obligă să readucem în discuţie un fapt evidenţiat în istoria Moldovei şi Ţării Româneşti, accederea copiilor nelegitimi la domnie şi la moştenire. Este un fapt surprinzător şi caracteristic numai pentru aceste două ţări. Documentele epocii vorbesc în mod explicit de acest fenomen. Un exemplu ilustrativ, care se încadrează în tema abordată, este Mihai Viteazul (Andreescu 1975, 225-240). Unii istorici care au studiat domnia lui Mihai Viteazul au considerat că el a fost fiul *legitim* al lui Pătraşcu cel Bun (1554-1557) şi nepot al lui Radu Paisie (1535-1545) (Sârbu 1904, 55-61; Xenopol 1915, 8-9). Nicolae Iorga a contestat această idee şi a demonstrat că *„Mihai s-a născut dintr-o legătură neoficială a lui Pătraşcu, cu Teodora, din Târgul de Floci [...] la bătrâneţe călugărită sub numele Theofana şi înmormântată la mănăstirea Cozia*" (Iorga 1902, 151; Iorga 1935, 24-32; Andreescu 1975, 226).

Această opinie a fost susţinută de P.P. Panaitescu, care aduce şi alte argumente la capitolul originii lui Mihai Viteazul: *„Cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai Vodă? Nu se poate şti şi desigur că nici el însuşi n-a ştiut. Era copil din flori al unei femei din popor, venită la noi în ţară din Epir cu fratele ei, Iane, negustorul. La Târgul de Floci [...] se vindea lâna oilor din Bărăgan, ţinea ea o cârciumă şi acolo se va fi născut fiul ei, menit unui viitor aşa de mare*" (Panaitescu 2002, 22).

Prezintă interes interpretarea lui P.P. Panaitescu în ceea ce priveşte tratarea subiectului, copii nelegitimi – pretendenţi la domnie: *„Ţările române trăiseră mai multe veacuri credincioase principiului dinastic, încrezătoare în drepturile neclintite ale urmaşilor voievodului întemeietor [...] Din secolul al XVI-lea [...] principiul dinastic fusese înfrânt după turcirea lui Mihnea prin urcarea în scaunul muntean a domnilor moldoveni Ştefan Surdul şi Alexandru cel Rău [...] Mihai Viteazul, era omul boierimii, exponentul ei. Atunci, cu voia lui, desigur, i-au creat o origine domnească, ca să păstreze datina [...]. O asemenea descendenţă domnească, alcătuită în vederea obţinerii tronului, nu era lucru nou în Ţara Românească [...] vestitul Neagoe [...] îşi pusese numele Basarab, se făcuse fiu al lui Basarab cel Tânăr, deşi era fiul lui Pârvu Craiovescu* (Filitti 1934, 45-55). *Şi atunci Neagoe fusese ridicat în scaun de o puternică partidă de boieri*" (Panaitescu 2002, 21-22).

Tratând aceeaşi problemă, renumitul cercetător I.C. Miclescu-Prăjescu a scos în evidenţă faptul că majoritatea domnilor Ţării Moldovei erau descendenţi din legături extraconjugale. *„Dacă cercetăm şirul voievozilor, de la Ştefan cel Mare şi până la înscăunarea lui Ieremia Movilă în 1595, găsim că din cei 21 de domni ce se perindă timp de 90 de ani pe tronul Moldovei, numai 4 fii legitimi urmează în tihna tatălui lor. În celelalte 75% din cazuri, succesiunea trece fie la copii din flori, la fraţi, sau la fii ai predecesorilor*" (Miclescu-Prăjescu 1997, 160).

Aceeaşi idee este susţinută în istoriografia românească şi de alţi istorici: P. Cernovodeanu (Cernovodeanu 1973, 68), E. Vârtosu: *„Nici în Ţara Românească şi nici în Moldova nu se făcea diferenţa între fiii legitimi şi cei nelegitimi; domnul putea să-şi desemneze succesorul, de obicei asociindu-l la domnie în ultimii ani ai vieţii sale*" (Vîrtosu 1960, 256, 292).

Despre această situaţie vorbesc în mod explicit călătorii străini. Georg Reicherstorffer, consemnând caracterul ereditar-electiv al instituţiei domniei din Moldova, preciza: *„fiii legitimi ca şi cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire. Iar de îndată ce se naşte principele moştenitor al ţării, el este însemnat pe trup cu un semn anume cu fierul înroşit pentru ca, ajungând la vârsta bărbătească, să poată fi cunoscut după acest semn, fără vreo îndoială că este adevărat fiu de domn. De aici, pentru dobândirea puterii, se nasc între fraţi războaie foarte multe şi deosebit de vătămătoare. Acelaşi lucru se petrece şi în Ţara Românească şi se întâmplă acolo foarte des*" (Călători 1968, 199).

În mod evident, problema necesită o studiere mai profundă şi detaliată pe baza unor documente

mai numeroase şi mai variate. În afară de aceasta, este necesară şi o cercetare din punct de vedere al *factorului social*, deoarece era mare deosebirea în poziţia şi statutul copiilor născuţi la ţărani şi boieri pe de o parte şi domni pe de altă parte.

Erau interzise şi căsătoriile încheiate prin ***„amestecare de sânge"*** sau **incest**. Incestul se numea în dreptul feudal *amestecare de sânge* şi era pedepsit de pravile cu moartea, tăierea nasului şi biciuire**:** *„Acei care se amestecă cu propriul lor sânge [...] fie părinţii cu copiii, fie copiii cu părinţii sau fraţii cu surorile, sunt pedepsiţi < cu moarte> prin sabie. Cei care - fiind într-o altă legătură de rudenie – au păcătuit împreună, precum tatăl cu nora sau fiul cu soţia tatălui, adică cu mama vitregă sau tatăl vitreg cu fiica vitregă sau fratele cu soţia fratelui [...] acestora tuturor, dimpreună cu femeile cu care au păcătuit, li se taie nasul şi sunt bătuţi. O căsătorie neîngăduită, <incestuoasă>, nu se confirmă <ca valabilă> şi de aceea, dacă a fost desfăcută înainte de învinuirea <de incest>, părţile se iartă de pedeapsă"* (Vlastares 1958, 628).

Pedepsele obişnuite erau cele canonice (*interdicţia de la cuminecătură*), dar se aplica şi gloabă (Balan 1933, 146). Pedeapsa laică obişnuită era tot gloabă; *incestul era cuprins în noţiunea de duşegubina şi era pedepsit cu o gloabă mare* (Istoria 1980, 412), ca toate vinile grave (Catalogul 1959, 198).

Documente de asemenea natură sunt foarte puţine. Explicaţia poate fi una singură, în majoritatea cazurilor crima de incest se ascundea în familie, nu se afişa, deoarece era considerată o crimă gravă şi, mai ales, ruşinoasă. Problema avea şi o latură morală, mai grea pentru familia fetei, care nu mai avea şanse de a o căsători. Propunem atenţiei un document, din aprilie 1634, în care se vorbeşte despre un caz când unchiul şi-a abuzat sexual nepoata. Pentru a scăpa de duşegubină, infractorul a dat toate averea sa fratelui (tatălui fetei violate - n.a.): *„† O mărturie cu şesă pecéţi şi fără veleat* (nedatată - n.a.) *de la Ion Carapoton şoltuzul cu 12 pârgari din târgul Bârladului mărturisind precum că pentru şugubina* (duşegubina - n.a.) *ce-au făcut Vasilie, fratele Dragului de la Obârşieni, îmblând cu nepoata-sa Anghelina, sânu Dragului şi să face gloaba lui 60 lei să dea lui Cehan vel vornic. Neavând bani au dat toată partea lui, împreună cu dânsul şi frate-său iarăşi, toată partea lui, ce-au avut ei în sat în Slipoteni, ca să fie moşie stătătoare"* (DRH A 1974, 102-103).

Conform documentului, cazul era cercetat în faţa administraţiei târgului Bârlad. În epoca medievală, incestul făcea parte din categoria crimelor împotriva moralei publice. Această infracţiune era parţial de competenţa autorităţilor bisericeşti şi parţial de competenţa autorităţilor laice, ceea ce ne-ar putea face să credem că iniţiativa şi preponderenţa în această materie au fost la început ale bisericii. Ulterior, domnii, ca protectori ai pravilelor bisericeşti, au intervenit, făcândule publice (Costăchel, Panaitescu, Cazacu 1957, 469).

Din punctul de vedere al canoanelor bisericeşti şi al bisericii în general, *incestul* era considerat drept pângărire spirituală şi sancţionarea persoanelor vinovate era cerută după legile religioase. Infractorul era obligat să plătească *duşegubina*[18]. În reprimarea infracţiunilor împotriva moralei, domnia apare ca sprijinitoare a religiei. Este cunoscut un hrisov al lui Ştefan II Tomşa (1611-1615), din 1612, în care se indica să fie aspru pedepsiţi *„cei ce vieţuiesc fără de lege, pentru amestecare de sânge şi pentru rudenii şi pentru cumătrii şi necununii şi pentru altele fără de legi"* (Bălan 1933, 146). Documentul a fost emis cu 34 de ani înaintea apariţiei primului codice de legi scris din Moldova, *Cartea românească de învăţătură de la pravile împărăteşti,* dar demonstrează că la nivel de stat era promovată o politică de protecţie a moralei creştine în familie şi societate.

Un alt impediment la încheierea căsătoriei era doliul. Căsătoriile erau oprite în perioada de doliu. Conform canoanelor bisericeşti: *„Soţia văduvă este îndatorată să aştepte <să treacă> timpul de doliu"* (Vlastares 1958, 628).

Fiecare femeie văduvă era obligată să respecte o perioadă de doliu de cel puţin un an înainte de a se putea căsători din nou. Dacă nu respecta această condiţie, atunci pierdea toată averea rămasă de la soţul decedat. În *Cartea românească,* era stipulat: „[...] *muiere văduvă, cum să va împreuna cu vreun bărbat trupeşte, piiarde-ş-va zestrele toate şi le vor lua pristavii, pre carii au lăsat bărbatul [...] şi aceasta va fi mai înainte di ce să va împlea anul de cându-i va fi murit bărbatul* (Gl.16. 11)" (Carte 1961, 111).

[18] Cuvântul *duşegubina* în slavă însemna pierderea de suflet.

După un an femeia avea drept să se recăsătorească şi atunci nu pierdea zestrea: „I*ar după ce-i va trece anul, de-are face şi preacurvie nu-ş va pierde dzestrele, ce-ş va piiarde numai darurile şi hainele toate câtu-i va fi făcut bărbatul*" (Carte 1961, 111).

Deci, după cum se vede din documente, căsătoria femeii după trecerea perioadei de doliu, chiar de ar fi fost concubinaj sau *preacurvie*, aceasta nu-i prejudicia dreptul la zestrea pe care a adus-o soţului decedat.

În 1399/1400, Mircea cel Bătrân întăreşte ocinile răposatului Stanciu şi ale panului Vâlcu, precizând statutul juridic al văduvei lui Stanciu (Georgescu 1980, 240). Ea va putea să se recăsătorească, dacă o doreşte, dar în acest caz va pierde orice drept la moştenire asupra bunurilor rămase de la soţul său (DRH B 1966, 30-31).

Pentru a încheia următoarea căsătorie, femeia trebuia să respecte un şir de condiţii, care se refereau numai la femei. După cum am menţionat deja mai sus, conform dreptului scris, văduva era datoare să aştepte să treacă timpul de doliu de un an. În pravile nu se spune nimic în privinţa bărbaţilor, în mod special cum trebuiau să se comporte văduvii în perioada de doliu şi cât dura perioada de doliu pentru ei. Se specificau numai obligaţiile femeilor: „*Iar <femeia> care se va căsători înainte de a se fi împlinit un an de la moartea soţului este lovită de infamie şi nici nu poate să dea celui de al doilea soţ mai mult de a treia parte din averea sa sau să lase ceva prin testament <cuiva>, când, bineînţeles, nu are copii, şi nici ea nu va primi <nimic> din vreo moştenire sau legat sau danie pentru cauză de moarte, ci vor primi moştenitorii aceluia, care a lăsat aceste <lucruri>*" (Vlastares 1958, 628).

Această condiţie impusă femeilor demonstrează o diferenţiere evidentă între bărbat şi femeie în ce priveşte statutul lor juridic şi social. Poziţia femeii sub raport juridic era inferioară şi inegalitatea dintre sexe persista în legislaţia timpului. Problema respectării timpului minim de doliu şi a momentului acceptat pentru recăsătorire avea şi o latură morală, care impunea femeii condiţii mai dure decât bărbatului. În privinţa raporturilor dintre bărbat şi femeie, poziţia bărbatului rămânea în continuare mai avantajoasă. În majoritatea cazurilor, când văduva avea copii, ea rămânea cu rudele bărbatului, chiar sub tutela acestora, fiind ajutată să crească copiii şi să administreze averea lăsată de soţ. Din aceste motive, recăsătorirea femeii depindea în mare măsură de familia soţului şi era aproape imposibilă.

Bigamia constituia un alt impediment la căsătorie. În eventualitatea încheierii unui mariaj dar fără ca precedenta căsătorie să fi fost desfăcută, din diferite motive, inclusiv dacă unul dintre soţi era în prizonierat, acest nou mariaj se considera nevalabil. Cu alte cuvinte, nu era permis *de avut două soţii sau doi soţi*. Această interdicţie era stipulată în canoanele bisericeşti în felul următor: „*Cel ce are două soţii în acelaşi timp va fi lovit <cu toiegele> şi soţia de a doua să fie izgonită împreună cu copiii pe care i-a născut*" (Vlastares 1958, 629).

Era interzis de a încheia o căsătorie nouă dacă mirii nu aveau pentru aceasta permisiunea legală. În mod special, în pravile erau prevăzute cazurile când unul dintre soţi era luat prizonier. „*Într-un chip să ceartă muierea ce va lua 2 bărbaţi, ca şi bărbatul ce ia 2 muieri (Gl.15.3.)*" (Carte 1961, 108). Dacă cineva, indiferent cine, bărbat sau femeie, va încheia o altă căsătorie fără a confirma că este liber de căsătoria precedentă, atunci asupra lui se aplica o pedeapsă publică, se purta gol prin localitatea unde trăia şi toată averea i se confisca în favoarea domnului, „*pentru că nu i să mai cuvine să aibă bucate, de vreme ce ş-au pierdut cinste şi ieste de ocară şi de toată ruşine*" (Carte 1961, 108).

Această pedeapsă este descrisă în detaliu în *Carte românească de învăţătură (1646)* sub titlul: „*Pentru bărbaţii ce vor lua două muieri şi pentru muierile celea ce, când le vor lipsi bărbaţii de acasă, să vor mărita. Acela ce va lua două muieri şi să va cununa cu amândouă, ce să zice, cu una într-un loc, cu alta undeva într-alt loc, şi vor fi vie amândouă: acesta lucru, după pravilele celor împăraţi bătrâni vechi de demult, li s-au fost făcând moarte, iar în veacul de acum să ceartă după voia giudeţului, ce să zice sau să-l bage în ocnă, sau îl vor purta prin târg cu piialea pre toate uliţele şi să i să ia toate bucatele să fie domneşti* (Glava 15.1.) [...] *Pre unele locuri pre unii ca aceştia, carii iau 2 muieri, poartă-i pre uliţe cu piialea şedzind călare pre măgar şi tot bat cu 2 furci, ce torc muierile. Aşijderea şi pre muieri, pre cele ce iau 2 bărbaţi, le poartă cu piele goale*

pre măgari, şi le bat cu 2 comănace, sau cu 2 şlice (Gl.15.2.)" (Carte 1961, 108).

În unele cazuri cel vinovat trebuia să-şi răscumpere capul. Un document de epocă demonstrează aşa caz: „*6 ianuarie 1684. Protopopul Constantin din „Budac" prezintă cererea unei fete, care* ***iartă capul bărbatului iei, ce se însurase şi cu alta*** *şi-l cere de la Sfat*" (Iorga 1899, 42).

În *pravile* era prevăzută perioada timp obligatorie pentru aşteptarea soţului robit. Pentru femeie era indicat timpul de cinci ani şi pentru bărbaţi – trei ani: „*Toate pravilele împărăteşti dau voie muierii să-şi ia al 2 bărbat, când va rămâne de bărbat o seamă de vreme, după cum s-au tocmit, cum s-ar zice: dacă să va afla cum i-au robit bărbatul, atunci să-l aştepte 5 ani, numărându-i din ce vreme l-au robit*" (Carte 1961, 109).

Altă condiţie pentru femeie era că dacă soţul era luat în oaste, ea era obligată să-l aştepte de la 4 până la 10 ani: „*iar de i să va fi dus bărbatul la oaste, ce să zice să fie slujitor, să-l aştepte 4 ani, cum au fost ai cei vechi di demult, iar acum într-acesta veac, scrie să aştepte 10 ani* (Gl.15. 11.)" (Carte 1961, 109).

Dacă femeia putea să demonstreze printr-un singur martor ocular că soţul ei a decedat la oaste sau în prizonierat, atunci ea putea să obţină dreptul la recăsătorire după doi ani: „*Când să va afla numai un martor să zică cum au văzut pe bărbatul cutării mort, ajunge atâta să arate cum acesta ieste mort şi atunci cu această mărturie poate muierea să mărite să-şi ia şi al doilea bărbat* (Gl.15. 14.)" (Carte 1961, 108).

În Transilvania, în secolul al XVI-lea, condiţiile erau mai drastice, soţul sau soţia trebuia să fie aşteptaţi şapte ani: „*Atâta timp cât este neîndoios că soţul absent supravieţueşte, nu este îngăduit <ca cellalt soţ> să se căsătorească din nou. Dacă însă este îndoială <că supravieţuieşte> să aştepte, atât soţul, cât şi soţia, şapte ani şi apoi va putea <fiecare din ei>, nepedepsit, să se recăsătorească* (Statutum 1958, 641). În practica instanţelor judecătoreşti pentru perioada mai târzie, erau suficienţi doi ani de aşteptare, pentru a obţine drept la recăsătorire. Persoanele, care încălcau acest impediment la recăsătorire, erau blestemate: „*Dacă cineva va spune că este îngăduit creştinilor să aibă deodată mai multe soţii şi că acest lucru nu este oprit de nici o lege dumnezeiască, să fie afurisit*" (Canones 1958, 639). Căsătoria *afurisită* era considerată nevalabilă şi urma să fie desfăcută.

A patra căsătorie era interzisă. Nu erau îngăduite mai mult de trei căsătorii. Conform *obiceiului* şi *sfintei pravile* a patra căsătorie era o interzicere riguroasă şi, ca rezultat, un impediment la căsătorie: „*Iar cuvintele legii sunt acestea: să fie ştiut de toţi că dacă cineva va îndrăzni să se căsătorească pentru a patra oară – ceea ce nu este <în drept> căsătorie – nu numai că această căsătorie va fi socotită fără fiinţă, dar nici copiii născuţi din această <căsătorie> nu sunt ţinuţi ca legitimi* " (Vlastares 1958, 629).

A patra căsătorie nu putea fi celebrată şi rămânea la nivelul concubinajului. Este interesant de constat faptul că într-o serie de documente de epocă, femeia care era în postura de a patra soţie, nici nu era menţionată ca soţie, ci numai ca *a patra femeie sau concubină***.** Mai remarcăm următoarele: copiii născuţi din această relaţie *fără cununie, fără de lege,* nu aveau niciun drept asupra moştenirii din partea tatălui şi erau, în tot sensul cuvântului, în afara legii.

Călători străini, mai ales misionari catolici, deseori relatau despre o anumită *netrăinicie a căsătoriei la moldoveni,* obiceiul căsătoriei a patra etc. Iacob Sommer scria: „*că la Trotuş unul avusese patru neveste, dar şi ea avusese patru bărbaţi, şi toţi erau în viaţă. Episcopul a vrut să ia măsuri, dar târgul întreg s-a ridicat, cerând să nu-i supere pe creştini [...] în alte cazuri însă domnul făcea ca stricătorii de căsătorie să fie aduşi înaintea lui: într-un singur ceas a tăiat şese dintre dânşii. Ameninţa şi pe boieri că, dacă şi ei fac aşa, n-o să-i sufere*" (Călători 1968, 191-203; 406; Iorga 1981, 164-171).

Considerăm că aceste cazuri izolate nu reprezintă situaţia generală. După cum se vede din relatare, episcopul nu era indiferent faţă de această situaţie. Poziţia domniei de asemenea era negativă vizavi de a patra căsătorie şi de alte *desfrânări* în viaţa familială. Propunem analiza câtorva documente care fac referiri la acest fapt.

La 13 martie 1622, Ştefan Tomşa, judecă pricina slugii sale Ştefan Moimăscul cu nişte „*cuconi mici a socru-său, carii sunt făcuţi cu a patra femeie, fără cununie*" (DIR A 1957, 107), pentru stăpânirea unor case din averea socrului. Decizia luată de

domn era fermă şi categorică, cu referire la *lege,* de a da casele în stăpânirea lui Ştefan Moimăscul şi soţiei acestuia, Irina: *„am socotit hiind făcuţi cu a patra femeie şi fără cununie, direptu acesta şi despre aceasta am aflat lege şi am dat casele şi biserica pe mâna slugii noastre lui Ştefan [...] să aibă a ţine [...] cu jupâneasa sa Irina, casele şi biserica, a le înnoi şi a le întări"* (DIR A 1957, 107). Este interesant faptul că în document nu se vorbeşte despre a patra căsătorie, ci de a patra soţie, adică *concubină*. Socrul lui Ştefan Moimăscul nu putea nici să încheie căsătoria, nici să lase vreo moştenire copiilor născuţi din această relaţie socotită extraconjugală.

Legea consultată şi *aflată* de domn este preluată din dreptul bizantin care interzicea încă de pe vremea împăratului bizantin Leon VI (886-912) a patra căsătorie (Georgescu 1980, 240).

Problema unei riguroase aplicări a dreptului canonic bizantin în materie de a doua căsătorie şi cele următoare, s-a pus mult şi frecvent de domnii din ambele ţări româneşti (Georgescu 1980, 241).

Într-o scrisoare din secolul al XV-lea, adresată braşovenilor şi episcopului Luca se cere să *„se judece pe oamenii"* şi *„se încaseze amenzile"* (Costăchel 1957, 488) de la cei ce trăiesc necununaţi. Mai târziu, la 10 septembrie 1583/1584, Petru Cercel (1583-1585) acordă dreptul Episcopiei Buzăului ca în dioceza ei să judece şi să pedepsească: „[...] *după pravila sfintei biserici şi strică altarele şi cine nu posteşte cele patru posturi şi cum se iau neam cu neam şi cine ia o patra femeie fără de lege şi de la oamenii care se împreună dar de bună voie şi nu se cunună şi care se împreună unul cu altul fără lege şi bărbatul care lasă femeia fără lege şi femeia (care) fuge de bărbat, pe toţi să-i judece, după judecata şi legea lui Dumnezeu. Cari popi vor fi cu greşeala, pe toţi se judece sfinţia lui. Însă de cununie să ia câte 50 aspri şi de la bărbat şi de la femeie, iar pentru înrudire fără lege să-i despartă şi să le ia după cum au vina, asemenea şi de la a patra femeie şi de la naş şi cine se cunună, pe toţi să-i judece sub oprelişte. Şi judecata sfinţiei lui, cum va fi de la toate acele judecăţi, să judece episcopia lui fără oprelişte de la nimeni, nici de la boieri, nici de la slugile d.m., nici de la bani, nici de la pârcălabi, nici de la vornici, ci din vremea în care vor vedea această carte a d.m., toate să se ferească, pentru că rău vor păţi de la domnia mea*" (DIR B 1952, 135-136).

Aceleaşi fapte sunt expuse într-o scrisoare din 1612 (prezentată mai sus), adresată de Ştefan II Tomşa (1611-1615) ieromonahului Ioan din soborul mănăstirii Putna, însărcinat să cerceteze şi se judece pe *„cei ce viețuiesc fără de lege*" (Balan 1933, 146).

Dispoziţii asemănătoare găsim la Moise Movilă (1630-1631; 1633-1634), într-o carte domnească din 1634, adresată mitropolitului pentru: *„păstrarea credinţei şi vieţii curate [...] se acordă mitropolitului [...] împuternicire de a aplica pedepse şi amenzi celor care nu respectă normele vieţii bisericeşti*" (DRH A 1974, 40-41).

Conform opiniei lui Valentin Al. Georgescu *„nulitatea bizantină a celei de a patra căsătorii a fost aplicată în Moldova de Ştefan Tomşa, fără nici o referire la originea ei, de altfel binecunoscută, ca să putem admite că devenise şi o cutumă desprinsă de originea ei canonică. Această origine este afirmată în toate poruncile domneşti privitoare la jurisdicţia episcopilor, unde figurează şi nulitatea celei de a patra nunţi*" (Georgescu 1980, 240).

În afară de aspectele discutate, vrem să menţionăm că nu suntem de acord cu opinia deja stabilită în literatura istorică privind practica recăsătoririi la domnii din Moldova. Cele mai cunoscute exemple sunt cele privitoare la domnii Alexandru cel Bun (cu patru soţii), Ştefan cel Mare (cu trei soţii) şi Bogdan al III-lea, Petru Rareş şi Vasile Lupu, care au avut, la rândul lor, câte două soţii (în afară de nenumărate ţiitoare). Să nu uităm că niciunul dintre aceşti domni n-a încălcat dreptul bisericesc, deoarece toate recăsătoririle au avut loc în urma decesului soţiei precedente şi numai într-un singur caz, recăsătorirea s-a produs după desfacerea căsătoriei – Alexandru cel Bun cu Ringałła-Anna. Un alt exemplu, poate fi cel al lui Constantin Cantemir, care a avut patru soţii (Gorovei 1997, 215-217): 1. Anastasia (1646), 2. Maria din Ceucani (1664), 3. Ana Bantăş (1669), 4. Alexandra (1679), dar şi acelea *„murise una după alta [...] nici una nu trăise mult*" (Bogdan 1997, 204). Prima soţie, Anastasia, care făcea parte dintre rudele apropiate, *„nepotem ex patruele*" a lui Grigorie Ghica (Bogdan 1997, 204), *„nepoată de văr după tată"* (Gorovei 1997b, 217), a murit *„după patruzeci de zile de la căsătorie, se prăpădi de o*

boală molipsitoare" (Gorovei 2008, 23). A doua soţie, Maria, din neamul boiernaşilor tutoveni de la Ceucani (Ciocani), nepoată de văr primar a voievodului Istratie Dabija, a murit peste câţiva ani (Gorovei 2008, 29) şi a treia, Ana Bantăş, nepoata doamnei lui Ducă-Vodă, a murit după cinci ani de la căsătorie (Gorovei 2008, 29-30).

Deci, din cele relatate putem concluziona, că toate cele trei căsătorii ale lui Constantin Cantemir erau încheiate în conformitate cu *pravilele biserieşti* şi, evident, urmau ca o necesitate de a avea familie.

În ce priveşte ultima soţie, Alexandra, a patra la număr, căsătoria cu ea era considerată un „*păcat mare*", dar există de asemenea o explicaţie. Ştefan S. Gorovei, într-un studiu special, a subliniat că a patra şi „*ultimă căsătorie a bătrânului Cantemir e aproape la fel de obscură ca şi prima*" (Gorovei 1997, 217). În plus, autorul aduce amănunte interesante: „*Există o scrisoare din august 1698 [...] a lui Antioh Cantemir (1695-1700) către patriarhul ecumenic Calinic II [...] în care cere dezlegarea răposatului său părinte de toate păcatele de care nu apucase a fi absolvit în ceasul morţii [...] şi la care patriarhul a răspuns cu bunăvoinţă, dezlegând pe răposatul domn de toate păcatele ce le va fi făptuit, între care era şi păcatul „celei de-a patra căsătorii, pe care a îndrăznit a o face blăstămată fiind de poruncile şi legăturile sfintei lui Dumnezeu biserici*" (Gorovei 1997, 216). Dimitrie Cantemir a ascuns cu grijă acest amănunt pe care nu se poate să nu-l fi cunoscut (Gorovei 1997, 216).

Generalizând cele expuse, putem constata că a patra căsătorie a lui Constantin Cantemir era nerecunoscută atât de biserică, cât şi de cei apropiaţi. Nu se cunoaşte în detaliu cărei familii aparţinea această Alexandra, cum a fost oficiată căsătoria, se ştie numai că şi ea a murit foarte repede. Faptul că un fiu, Antioh Cantemir, la cinci ani de la decesul tatălui, cere dezlegarea păcatului „*celei de a patra căsătorii*", iar celălalt fiu, Dimitrie Cantemir, nu scrie nimic despre Alexandra în biografia tatălui său, confirmă încă o dată că faptul era considerat „*un păcat mare*" în familie.

La capătul acestei analize voluminoase ţinem să remarcăm unele observaţii deosebit de edificatoare. *Impedimentele,* ca şi *condiţiile* încheierii căsătoriei, erau cunoscute în sistemul juridic popular, în canoanele bisericeşti şi în pravile. Nerespectarea *condiţiilor de fond şi de formă* ale încheierii căsătoriei ducea la *nulitatea actului*, unele din nulităţi erau absolute, alte relative. Printre cele *absolute*, mai importante erau: *căsătoriile nelegiuite* (fără cununie, incest), *căsătoriile blestemate* (cu persoanele călugărite, sau cele între „*credincioşi*" şi „*necredincioşi*"), *căsătoriile neîngăduite* (între rude în grad oprit: rudenie de sânge, rudenie spirituală, rudenie prin alianţă). E important de subliniat că în toate aceste cazuri se prevedea desfacerea căsătoriei, vinovaţii fiind exilaţi, iar bunurile lor confiscate. Oamenii „*de jos*" erau şi biciuiţi. *Nulitatea relativă* se pronunţa în cazul viciilor de consimţământ şi avea loc la cererea părţii lezate când aceasta era indusă în eroare asupra condiţiei sociale a partenerului (Istoria 1980, 504-510). Preoţii, care permiteau oficierea cununiei persoanelor lipsite de calitate, urmau să fie caterisiţi, iar căsătoriile erau anulate.

În concluzie, după cum ne demonstrează documentele epocii, din care o parte le-am prezentat mai sus, impedimentele la încheierea căsătoriei erau următoarele:

- Rudenia de sânge în linie directă;
- Rudenia de sânge în linie colaterală;
- Rudenia prin alianţă;
- Rudenia spirituală, care vine din sfântul botez şi din înfiere;
- Căsătoria mixtă (căsătoria cu eterodocşii);
- Căsătoria cu persoane care au depus voturile (jurămintele monahale);
- Căsătoria nelegitimă (fără oficierea cununiei religioase);
- Incestul (amestecarea de sânge);
- Căsătoria în timpul de doliu;
- Bigamia (de avut „două soţii sau doi soţi");
- A patra căsătorie (numai trei căsătorii se considerau legale).

Bibliografie

Andreescu 1975: Şt. Andreescu, Familia lui Mihai Viteazul. In: (Red. coord. P. Cernovodeaunu, C. Rezachevici) Mihai Viteazul. Culegere de studii (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1975), 225-240.

Balan 1933: T. Balan, Documente bucovinene, volumul I (Cernăuţi-Bucureşti 1933).

Bérard, Klapisch-Zuber 2004: C.C. Bérard, Ch. Klapisch-Zuber, Mémoires de soi et des autres dans livres de famille italiens. Annales 4, LIX, 2004, 804-821.

Błaszczyk 1998: Gr. Błaszczyk, Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. Trudne początki, tom I, Wydawnictwo Naukowe UAM (Poznań 1998).

Bogdan 1997: E.R. Bogdan, Originea şi înrudirile primilor Cantemireşti. In: Arhiva Genealogică, IV (IX), nr. 1-2 (Iaşi 1997), 203-207.

Bilarium: Bullarium Poloniae, IV, 129, documentul 690.

Cantemir 1943: D. Cantemir, Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir. Traducerea românească de N. Iorga (Craiova 1943).

Carte 1961: Carte românească de învăţătură (1646). Ediţie critică, condusă de acad. Andrei Rădulescu (Bucureşti 1961).

Catalogul 1959: Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva istorică centrală a statului, volumul II (Bucureşti 1959).

Călători 1973: Călători străini despre Ţările Române, vol. V (volum îngrijit de M. Holban, P. Cernovodeanu) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică 1973).

Călători 1980: Călători străini despre Ţările Române, vol. VII (volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică 1980).

Cernovodeanu 1973: P. Cernovodeanu, Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII) (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1973).

Chihaia 1973: P. Chihaia, De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1973).

Collomp 1974: Al. Collomp, Ménage et famille. Etudes comparatives sur la dimension et la structure du groupe domestique. Annales E.S.C. 3, 29e annèe, 1974, 777-786.

Corpus 1958: Corpus iuris canonici (Colecţie de drept canonic) (eds. Richter, Frieberg), 2 vol., Leipzig, 1879 şi 1881, Gratianus, Dictum. Privitor la C. XIV, C., XXVIII, qu. 1., col. 1088. In: Crestomaţie pentru studiul istoriei satutului şi dreptului RP Română, vol. II, (Feudalismul). Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958).

Costăchel, Panaitescu, Cazacu 1957: V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică 1957).

Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, vol. II (Iaşi 1932).

Crestomaţie 1958: Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RP Română, vol. II, (Feudalismul). Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958).

DIR A 1954: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. III (1611-1615) (Bucureşti 1954).

DIR A 1957: Documente privind istoria României. A., Moldova, veacul XVII, volumul V (Bucureşti 1957).

DIR A 1958: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XIV, XV, vol. I (1384-1475) (Bucureşti 1958).

DIR B 1951: Documente privind istoria României, B. Ţara Românească, veacul XVII, volumul III (Bucureşti 1951).

DIR B 1952: Documente privind istoria României. B. Ţara Românească, veacul XVI, volumul IV (Bucureşti 1952).

DRH A 1974: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, volumul XXII (1634). Întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi (Bucureşti 1974).

DRH A 1998: Documenta Romania Historica, A. Moldova, volumul XXIV (1637-1638). Întocmit de C. Cihodaru şi I. Caproşu (Bucureşti 1998).

DRH B 1966: Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească, volumul I (Bucureşti 1966).

Dworzaczek 1959: Wl. Dworzaczek, Genealogia. Tablice (tab. 13-15) (Warszawa 1959).

Encyklopedia 2006: Encyklopedia katolicka, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Tom XI (Lublin 2006).

Filitti 1913: I.C. Filitti, Din arhivele Vaticanului. Documentele politice (1526-1788), vol. I (Bucureşti 1913).

Filitti 1934: I.C. Filitti, Mama şi soţia lui Mihai Viteazul, ediţia a II-a (Bucureşti 1934).

Firoiu 1976: D.V. Firoiu, Istoria statului şi dreptului românesc (Bucureşti: Editura didactică şi pedagogică 1976).

Flandrin 1992: J.I. Flandrin, Families in former times (Cambridge 1992).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe (Chişinău 1991).

Georgescu 1980: V.Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1980).

Gorovei 1987: Şt. S. Gorovei, Alianţele dinastice ale domnitorilor Moldovei (secolele XIV-XVI). În: România în istoria universală, vol. II (I) (Iaşi 1987).

Gorovei 1991: Şt.S. Gorovei, Muşatinii (Chişinău 1991).

Gorovei 1997a: Şt.S. Gorovei, Întemeirea Moldovei. Probleme controversate (Iaşi 1997).

Gorovei 1997b: Şt.S. Gorovei, A patra nevastă a lui Constantin Cantemir. In: Arhiva Genealogică, IV (IX), nr. 1-2 (Iaşi 1997), 215-217.

Gorovei 2008: Şt.S. Gorovei, Obârşia Cantemireştilor. Familia şi domnia lui Constantin Cantemir (1612/1627-1693). In: (coord. şi red. şt., acad. An. Eşanu) Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII-XVIII (Chişinău 2008), 16-47.

Górzyński 1992: S. Górzyński, Herby szlachty polskiej (Warszawa 1992).

Halecki 1919: O. Halecki, Dzieje unii jagiełłońskiej, tom I (Kraków 1919).

Halecki 1935: O. Halecki, Przyczynki genealogiczne do dziejów aktu krewskiego. Miesięcznik Heraldyczny XIV, 1935, 109-115.

Harmenopulos 1958: Harmenopulos, *Hexabiblos,* c. IV, tit. VII (VI), 5 şi 6 (orig. grec.). In: Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RP Română, vol. II, (Feudalismul). Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958).

Heers 1974: J. Heers, Le clan familial au Moyen Âge. Etude sur les structures politiques et sociales des millieux urbains, PUF (Paris 1974).

Herrin 2006: J. Herrin, Krwawe cesarzow (Women in purple), Traducere din engleză de Z. Simbierowicz, First published in Great Britain in 2001 by Weidenfeld & Nicolson (Warszawa 2006).

Iorga 1899: N. Iorga, Documente româneşti din arhivele Bistiţei (scrisori domneşti şi scrisori private). Partea II (Bucureşti 1899).

Iorga 1921: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (Craiova 1921).

Iorga 1935: N. Iorga, Istoria lui Mihai Viteazul (Bucureşti 1935).

Iorga 1981: N. Iorga, Istoria românilor prin călători (Bucureşti 1981).

Istoria 1980: Istoria dreptului românesc, volumul I. Responsabili de volum: Vl. Hanga, L.P. Marcu (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1980).

Istoria 1984: Istoria dreptului românesc, volumul II, partea I. Responsabili de volum: D. Firoiu, L. Marcu (Bucureşti 1984).

Istorija 1974: Istorija država i prava jugoslovenskih naroda, Naučna Knjiga (Belgrad 1974).

Îndreptarea 1962: Îndreptarea Legii (1652). Pentru împărţirea rudeniei şi pentru rudenia de sânge, II, Glava 190. Ediţia întocmită de Colectivul de Drept Vechi Românesc, condus de A. Rădulescu (Bucureşti 1962).

Kiaupa, Kiaupienė, Kunevičius 2000: Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kunevičius, The History of Lithuania before 1795 (Vilnius 2000).

Krzyżaniakowa, Ochmański 1990: J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, Władysław II Jagiełło. In: Zakład narodowy imienia Osolińskich (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990).

Lettrea 2005: Lettres de femmes. Textes inédits et oubliés du XVIe au XVIIe siècle. Coordonat de E.C. Goldsmith, C.H. Winn (Paris 2005).

Łowmiański 2007: H. Łowmiański, Polityka Jagiełłonów. Do druku przygotował Krzysztof Pietkiewicz, Wjdawnictwo Poznańske (Poznań 2007).

Miclescu-Prăjescu 1997: I.C. Miclescu-Prăjescu, Noi date privind înscăunarea Movileştilor. In: Arhiva Genealogică, IV (IX), 1-2 (Iaşi 1997), 160-173.

Murinius 1989: M. Murinius, Kronika mistrzów Pruskich. Opracowanie Zbigniew Nowak (Olsztyn 1989).

Mordeni 2004: P. Mordeni, Les livres de famillie en Italie. Annales 4, LIX, 2004, 785-804.

Panaitescu 2002: P.P. Panaitescu, Mihai Viteazul. Ediţie îngrijită de C. Bobicescu (Bucureşti 2002).

Panova 2004: T. Panova, Soarta marii cneaghine Elena, fiica lui Ştefan cel Mare. In: Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine, Sfânta Mănăstirea Putna (Suceava: Editura Muşatinii 2004).

Polski 1962-1964: Polski Słownik Biograficzny, tom X. In: Zakład narodowy imienia Osolińskich (Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964).

Pułaski 1887: K. Pułaski, Książęta Holszańscy. Szkice (Kraków 1887).

Pungă 1999: Gh. Pungă, Din nou despre Ringala, soţia lui Alexandru cel Bun. In: Studii de istorie medievală şi de ştiinţe auxiliare (I) (Iaşi 1999), 35-43.

Rezachevici 1980: C. Rezachevici, Polonia în vremea Jagiellonilor. In: Studii şi articole de istorie, XLV-XLII (Bucureşti 1980), 62-67.

Rezachevici 1982: C. Rezachevici, Ringala-Ana. Un episod în relaţiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun. Revista de istorie 8, XXXV, 1982, 917-922.

Rezachevici 1995: C. Rezachevici, Cine a fost soţia lui Ilie Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un episod dinastic moldo-polono-lituan. In: Arhiva Genealogică II (VII), nr. 3-4 (Iaşi 1995), 11-19.

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. A. 1324-1881, vol. I., Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Sârbu 1904: I. Sârbu, Istoria lui Mihaiu Vitezul domnul Ţării Româneşti, volumul I (Bucureşti 1904).

Słownik 1997: Słownik władców polskich, Wydawnictwo Poznańskie (Poznań 1997).

Spieralski 2001: Zd. Spieralski, Awantury mołdawskie (Bălţi 2001).

Statuta 1958: Statuta iurium municipalium Saxonum (Statutele dreptului orăşenesc săsesc), ediţia Fr. Schuller Von Libloy, Sibiu, 1856 (cu o traducere germană din 1721), II.1, §.11. In: Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RP Română, vol. II, (Feudalismul). Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958).

Statuty 1934: Statuty cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354. Materjały do ćwicień seminaryjnych z historji prawodawstw słowiańskich, dr. Stanisław Borowski, Prace Seminarjium Dawnego Polskiego Prawa Sądowego i Historji Ustroju Dawnej Polski Uniwersytetu Warszawskiego, nr. 5 (Warszawa 1934).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII (Bucureşti 1971).

Strzelecka 1962-1964: A. Strzelecka, Jadwiga Andegaweńska, Anjou. In: Polski Słownik Biograficzny, tom X, Zakład narodowy imienia Osolińskich (Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964).

Sýkora 1976: J. Sýkora, Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţa şi afirmare pe plan extern. Revista de Istorie 8, XXIX, 1976, 142-146.

Tęgowski 1993: J. Tęgowski, Powiązania genealogiczne wojwodów mołdawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV-XV wieku. In: Genealogia. Studia i Materialy Historiczne, III (Poznań-Wrocław 1993), 47-55.

Teodoru 1973: R. Teodoru, Vechile biserici din Baia. In: Studii şi cercetări de istoria artei, XX (Bucureşti 1973).

Veress 1931: A. Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Acte şi scrisori, volumul III (Bucureşti 1931).

Vlastares 1958: M. Vlastares, Syntagma (Culegere de canoane), col. 1116-1117 (orig. grec). In: Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RP Română, vol. II, (Feudalismul). Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958).

Vîrtosu 1960: E. Vîrtosu, Titulatura domnilor în asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova până în secolul al XVI-lea (Bucureşti 1960).

Wolf 1895: J. Wolf, Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czetrnastego wieku (Warszawa 1895).

Zabolotnaia 2004: L. Zabolotnaia, Raporturile dinastice şi rolul „diplomaţiei de mariaj" în relaţiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVII-lea (Chişinău 2004).

Zabolotnaia 2008: L. Zabolotnaia, Consideraţii privind divorţul lui Alexandru cel Bun cu Ryngałła-Anna. Revista de Istorie a Moldovei 1 (73), 2008, 144-152.

Xenopol 1915: A.D. Xenopol, Istoria lui Mihai Viteazul (Bucureşti 1915).

Андреев 1988: Й. Андреев, Българските ханове и царе VII-XIV век. Историко-хронологически справочник (София 1988).

Божилов 1981: И. Божилов, Родословието на цар Иван Александър. Исторически преглед 3-4, 1981, 149-177.

Божилов 1985: И. Божилов, Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография (София 1985).

Дуйчевъ 1944: И. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина. Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944).

Изъ Синодика 1944: Изъ Синодика на българската църква. В: И. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944).

Куев 1980: К. Куев, Образът на Иван Александър в средновековната поезия. В: Българско средновековие (София 1980).

Послесловие 1944: Послесловие къмъ Лондонского Евангелие на царь Иванъ Александра (1355/1356). В: И. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944).

Приписка 1944: Приписка отъ Лъствицата отъ 1363\1364. В: И. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944).

Трифонов 1930: Ю. Трифонов, Деспот Иван Александър и положението на България след Велбуждската битка. Списание на Българска Академия на Науките 21, 43, 1930, 61-90.

Ферјанчић 1980: Б. Ферјанчић, Деспотии у Византији и јужнословенским земьама (Београд 1960).

Урбан 2007: В. Урбан, Тевтонский орден (Москва 2007).

Marriage institution during middle ages: obstacles and prohibitions. Exploration of historical anthropology and comparative studies

Abstract

This article treats the issue concerning the "family history", particularly, the obstacles and prohibitions dealt with in what regarded marriage, during the respective period; a comparative method is being analyzed here, from an interdisciplinary point of view, outlining both the historical and the judicial aspects of it. The impediments, as well as the conditions of the marriage conclusion have been known in the judicial popular, religious and pravile systems.

Failure to comply with the substantive and formal conditions of the marriage conclusion would lead to the nullity of the act, which could have been absolute or relative. Concerning the absolute ones, the following cases are to be mentioned: wicked marriage (no wedding, incest), cursed marriage (with nuns or religious individuals, or between "believers" and "unbelievers"), forbidden marriages (between relatives, regarding a forbidden relation degree, such as blood kinship spiritual kinship, relationship by marriage). It is important to remark that all the above mentioned cases would entail the dissolution of the marriage, where the ravishers would see themselves expelled from the community (exiled) or have their property confiscated. The people from "the bottom" were also whipped. The relative nullity was declared in case of consent vices and took place at the demand or request of the injured party, which was pleading for being mislead as to the social condition of his/her partner (Istoria 1980, 504-510). The priests who consented the wedding ceremony to the reckless people, were to be defrocked and as for the marriages, they were held void. To conclude, according to the records of the questioned period, some of which one has outlined above, the obstacles to the marriage conclusion were as follows:

- Blood relatives on a direct line;
- Collateral blood relatives;
- Alliance relatives;
- Spiritual kinship that comes from the holy baptism as well as adoption;
- Mixed marriage (with the heterodox);
- Marriage with people deposing vows (monastic vows, particularly);
- Illegitimate marriage (non religious wedding ceremony);
- Incest (mixed blood);
- Marriage conclusion during mourning period;
- Bigamy (having two wives or husbands);

A fourth marriage (only three were to be considered legal).

Институт семьи в средние века: препятствия и запреты. Историко-антропологическое и компаративное исследование

Резюме

Статья посвящена исследованию одного из важных социальных институтов любого общества – семьи, и, в частности, условиям заключения семейно-брачных отношений сквозь призму междисциплинарного и системного анализа. Согласно исследованиям документального материала эпохи Молдовы и других европейских стран, автор отмечает, что при заключение брачного союза необходимо было выполнение многих условий и формальностей:

- соблюдение установленного брачного возраста;
- позволение и благословление родителей;
- согласие брачующихся;
- свободный выбор;
- брак мог быть заключен между двумя свободными от брачных уз лицами;
- физическое и психическое состояние здоровья жениха и невесты;
- вероисповедание жениха и невесты. Брак между лицами разных религий запрещался;
- кровное и духовное родство;
- соблюдение всех церковных канонов. Без венчания брак был недействительным;
- социальное неравенство;
- четвертый брак был запрещен и считался недействительным. Разрешалось вступать в брак не более трех раз.

27.01.2011

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

MAREA BOIERIME VALAHĂ ÎN PROCESUL DE TRANZIȚIE DE LA „VECHIUL REGIM AGRAR FEUDAL" LA „ERA NOUĂ BURGHEZĂ REVOLUȚIONARĂ". O perspectivă critică asupra concepției politice şi economice dezvoltată de Ştefan Zeletin

Bogdan Bucur

Cadrul teoretic general. Am ales să repunem în discuție, în cadrul acestui articol, tezele deterministe şi reducționiste ale sociologului român Ştefan Zeletin (considerat, în perioada dintre cele două războaie mondiale, ca fiind principalul doctrinar al curentului liberal de gândire), tocmai datorită gradului mare de difuziune şi de acceptare, în rândul mediilor intelectuale româneşti interbelice[1], a concepțiilor teoretice şi practice, dezvoltate de acesta, prin care se acreditează ideea (falsă, după părerea noastră) că singura cale pentru modernizarea României o reprezintă burghezia şi capitalismul de factură burgheză. În cadrul acestui articol, vom încerca să sugerăm o perspectivă alternativă celei zeletiniene. Astfel, din punctul nostru de vedere, în analiza ştiințifică şi istorică a procesului de tranziție politică şi economică de la absolutism şi feudalism, către democrație şi capitalism, în veacul al XIX-lea, trebuie avut în vedere, în mod obligatoriu, rolul pe l-a jucat, în primul rând, boierimea şi capitalismul de factură moşierească.

În contradicție cu tezele sociologice (devenite clasice) ale lui Ştefan Zeletin, dezvoltate în „Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric" [1925] (1991, 87-99), în care sociologul român afirmă, în mod explicit şi repetat, atât „ruina economică a vechii şi marii boierimi" (etichetată drept „conservatoare, reacționară şi retrogradă"), cât şi „decăderea politică atât de repede şi de jalnică a vechii noastre clase boiereşti", scopul acestui articol constă în intenția de a revalida o ipoteză ştiințifică care incumbă supraviețuirea politică (de ordin guvernamental) şi dezvoltarea economică (de natură capitalistă) a marii boierimi valahe[2], între 1829-1866. După părerea lui Ştefan Zeletin, față de care ne distanțăm în cadrul acestui articol, „în numai câteva decenii" (mai precis, în doar „treizeci de ani"), de la intrarea României în „era nouă burgheză revoluționară", la 1829, în urma Tratatului de pace de la Adrianopole, „din vechea noastră aristocrație agrară numai rămăsese decât o jalnică ruină", „boierimea arătându-se aproape nedestoinică de luptă", iar „ruina" acesteia fiind „sfârşită". Odată cu adoptarea Constituției de la 1866, „vechea clasă stăpânitoare reacționară murea singură de moarte bună" (după ce ajunsese oricum „o umbră din trecut", „decăzută politic, desființată ca forță economică şi ştearsă din cartea vieții", asistând neputincioasă la „victoria deplină a grupului burghez revoluționar").

În „Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române" [1927] (Zeletin 1992, 26-34), sociologul român continuă să deplângă „soarta tragică a boierimii române" şi „agonia vechii noastre boierimi" care „s-a stins pe neprinse veste, într-un mod foarte puțin glorios". Sociologul român reia şi de această dată teza – neadevărată, după părerea noastră – potrivit căreia „în curs de vreo trei decenii, de la 1830 până la 1860, sub asalturile capitalismului, marii stăpânitori de pământ dispar ca clasă", astfel că, pe la 1866, „iată-ne fără clasă cârmuitoare", întrucât „capitalismul distrusese marea boierime", iar „burghezia a desființat-o ca clasă".

Prin prezentul demers teoretic alternativ la tezele sociologice (devenite clasice) ale lui Ştefan Zeletin, dezvoltate în „Burghezia română. Originea şi

[1] Dintru început facem precizarea că prezentarea de față nu include, de regulă, referințe bibliografice din perioada comunistă, aparținând istoriografiei oficiale, dată fiind capacitatea regimului de a „împroşca sistematic cu noroiul unor abjecte calomnii şi învinuiri aberante" în acțiunea economică sau politică a fostelor familii boiereşti, chiar dacă abordarea generală a problematicii puse în discuție în acest articol poate părea asemănătoare cu perspectiva evocată de Ştefan Zeletin. Împărtăşim şi noi, sub acest aspect, aprecierile academicianului Constantin Bălăceanu-Stolnici, care prefațează lucrarea publicată de Narcis Dorin Ion (2008, VIII).

[2] În acest articol, sfera principală de interes ştiințific vizează, în special, Țara Românească.

rolul ei istoric" [1925] (1991) şi în „Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române" [1927] (1992), ne propunem să demonstrăm faptul că, în „era nouă burgheză revoluţionară", cuprinsă între 1829-1866, nu se poate susţine, cu temeinice argumente istorice, nici „ruina" economică şi nici „decăderea" politică a marii boierimi, întrucât:

- Sub aspect economic, marea boierime, şi-a dezvoltat activităţile economice capitaliste (vezi Anexa 5) şi şi-a diversificat sferele legitime de interes economic, inclusiv către investiţii de ordin industrial, bancar, arendăşesc sau comercial (prin înfiinţarea, în plan intern, de târguri şi bâlciuri pe moşiile boiereşti sau prin implicarea, în plan extern, în exportul mărfurilor cerealiere şi animaliere autohtone).
- Din punct de vedere politic (vezi Anexa 3), originea socială a 95% dintre premierii Principatelor Unite Române (care au condus cabinetele valahe sau moldave între 1859-1862) sau ai României (1862-1916) este boierească. Între 1859-1916 (deci, mult după momentul la care Ştefan Zeletin proclamă extincţia politică deplină a marii boierimi), prima demnitate guvernamentală a statului român modern – funcţia de prim-ministru al Ţării Româneşti (în cadrul Principatelor Unite Române) sau al României – a fost ocupată în proporţie de 46% de către reprezentanţii celor 23 de mari familii boiereşti valahe (de care ne ocupăm pe larg în acest articol).

În contradicţie cu Ştefan Zeletin, în cadrul acestui articol, ne propunem să relevăm faptul că, în perioada cuprinsă între 1829-1866 (numită de sociologul român „era nouă burgheză revoluţionară"), marea boierime şi-a conservat, din punct de vedere politic, statutul de „clasă conducătoare" în Ţara Românească, a continuat să ocupe principalele dregătorii şi ranguri boiereşti (sau cinuri administrative) de clasa I ale statului valah (aşa după cum rezultă şi din Anexa 2), şi-a prezervat intact prestigiul social, în condiţiile unei perfecte şi uimitoare adaptări culturale la modernitatea occidentală (îmbrăţişând complet, în veacul al XIX-lea, valorile europene – de puternică influenţă franceză –, aşa după cum, în secolul al XVIII-lea, se adaptase tot atât de bine spiritului şi normelor turco-fanariote, în secolul al XVII-lea celor greceşti, iar „în primele timpuri ale Evului nostru Mediu", celor slavone[3]), precum şi la rigorile economiei de piaţă, la spiritul antreprenorial al capitalismului (după cum evidenţiază Anexa 5), fără să renunţe, însă, de bunăvoie, la majoritatea privilegiilor, monopolurilor, imunităţilor, scutirilor, avantajelor şi favorurilor de care beneficia, *din vechime*, în exclusivitate (şi care i-au asigurat supravieţuirea politică guvernamentală şi dezvoltarea economică capitalistă).

Având în vedere condiţiile vitrege[4] în care s-a desfăşurat anevoiosul proces valah de adaptare la modernitatea politică şi la economia liberală de piaţă, acumularea primitivă a capitalurilor iniţiale moşiereşti, comerciale, industriale sau bancare (de camătă sau de zărăfie – în această fază istorică) – condiţie *sine qua non* pentru prima etapă a oricărei societăţi sau economii pe cale de a deveni capitalistă –, nu a putut avea loc decât în baza acestor privilegii, monopoluri, imunităţi, scutiri, avantaje şi favoruri (de natură politică, fiscală, judiciară şi economică şi de sorginte domnească sau feudală)[5], pe care principalele categorii soci-

[3] Cu privire la uimitoarea capacitate de adaptare (spirituală, culturală, politică, vestimentară, lingvistică, ocupaţională, arhitecturală sau referitoare la petrecerea timpului liber) a boierimii valahe la normele slavone (constituirea statelor feudale româneşti), greceşti (secolul al XVII-lea), turco-fanariote (în veacul al XVIII-lea), europene – de influenţă franceză (în secolul al XIX-lea), pot fi consultaţi Pompiliu Eliade (2006), Bogdan Bucur (2008), Neagu Djuvara (2010).

[4] Ar putea fi amintite, în acest sens, printre altele, permanentele ocupaţii străine (în special otomană, care a scurtcircuitat, secole de-a rândul, contactele economice şi politice ale ţărilor române cu apusul continentului european), deficitul de capital financiar, insecuritatea persoanelor, lipsa de garantare a averilor, instabilitatea politică generalizată, abuzurile administrative răspândite pe scară largă şi la toate nivelurile de autoritate (Bucur 2008, 57-118 şi 144-177).

[5] În ceea ce priveşte natura sau tipologia acestor privilegii boiereşti (care au permis familiilor titulare accesarea facilă şi privilegiată a diferitelor tipuri de resurse publice rare), acestea pot fi de ordin politic, fiscal, judiciar sau economic (Sachelarie, Stoicescu 1988, 53-54 şi 140; Oţetea 1977, 95):

- *Privilegii politice*: dreptul tradiţional de a-l alege pe domnul Ţării Româneşti, acesta urmând a fi confirmat ulterior de sultan. Principala îndatorire a boierilor faţă de domnul valah consta în „sfat şi ajutor" (*consilium et auxilium*), ceea ce însemna participarea la „sfatul sau la divanul domnesc" (calitate în care administrau, în numele domnului, afacerile publice ale principatului, asemenea unor miniştri în cabinetele moderne) şi la „oastea domnească".
- *Privilegii fiscale*: scutiri sau reduceri de dări (mai curând, indirecte: oierit, goştină, vinărici, dijmă din stupi etc.), în afară de tribut (sau bir), care era o dare directă, cu caracter personal, legată de persoana contribuabilului, iar impunerea se făcea după criteriul averii materiale. Scutirile (inclusiv dreptul de a ţine scutelnici) s-au menţinut până la Regulamentul Organic, şi cu unele modificări, până la suprimarea privilegiilor boiereşti, prin Convenţia de la Paris, din 1858. Prin „reforma" lui Constantin Vodă Mavrocordat, din 1739, a fost „rânduită leafă" chiar şi pentru

ale privilegiate (marea boierime valahă şi marii negustori angrosişti sau importatori-exportatori), au ştiut să şi le construiască şi să şi le amplifice, de-a lungul timpului, astfel încât să îşi protejeze propriile interese economice şi să se poată sustrage exploatării fiscale şi arbitrariului judiciar şi administrativ care domneau în Țara Românească, în acea epocă. Iar aceste favoruri, monopoluri, imunităţi, scutiri şi avantaje care singure au permis acumularea primitivă a capitalurilor iniţiale moşiereşti, comerciale, industriale sau bancare (de camătă sau de zărăfie – în această fază istorică), au fost conferite, în cazul marii boierimi, exclusiv în plan intern de către domnia valahă, sub forma marilor dregătorii de starea I, care au permis familiilor titulare accesarea facilă şi privilegiată a următoarelor tipuri de resurse publice (rare şi scumpe):

- Privilegiul apartenenţei la elita politică tradiţională, şi deci permanenta exercitare a actului de guvernare asupra Țării Româneşti sau României (până la Primul Război Mondial – vezi Anexele 1, 2 şi 3).
- Privilegiul „administrării interesate" a veniturilor publice („serviciu public" pentru care boierimea mai era şi consistent remunerată) – vezi raportul deficitar până la Regulamentul Organic dintre *veniturile legiuite* de sorginte feudală (ploconul, havaetul şi venitul scutelnicilor) şi cele de origine modernă (leafa) din cadrul Anexei 6.
- Privilegiul, acordat prin hrisov domnesc, de a realiza investiţii cu caracter industrial (utilizând ca mână de lucru, cel mai adesea, „resursele umane" ale „vechiului regim agrar feudal", lipsite de libertate personală şi fiscală – ţăranii dependenţi şi scutelnicii –, pe care boierii le accesau gratuit de pe moşiile proprii) – vezi notele de subsol ale coloanei „Investiţii industriale boiereşti" din cadrul Anexei 5.
- Privilegiul, acordat prin hrisov domnesc, de a întemeia târguri şi bâlciuri pe moşiile boiereşti (o preocupare comercială extrem de profitabilă economic) – vezi coloana respectivă din cadrul Anexei 5.
- Privilegiul de a constitui la Marea Vistierie depozite bancare, garantate de către stat şi care beneficiau de dobândă (sub forma unor împrumuturi acordate de către persoanele fizice statului) – vezi coloana respectivă din cadrul Anexei 5.
- Privilegiul luării în arendă a capacităţilor productive ale statului (vămile, poştele, ocnele de sare sau moşiile mitropolitane) – vezi coloana „Diverse alte activităţi economice" din cadrul Anexei 5.

În cazul marilor negustori angrosişti sau importatori-exportatori (de care ne vom ocupa pe larg într-un articol separat), privilegiile au fost conferite, în plan intern, de către statul valah, prin acordarea de titluri onorifice boiereşti şi boiernăşeşti (exclusiv de rang secund sau terţiar), iar în plan extern, de către marile puteri şi imperii europene (ţarist, francez, englez, prusac sau cezaro-crăiesc), prin intermediul consulatelor străine acreditate la Bucureşti, sub forma adoptării supuşeniei străine şi implicit a statutului de sudit (supus străin rezident în Țara Românească).

---

boierii lipsiţi de dregătorii (boierimea fiind singura categorie socială, în epocă, remunerată în bani).

- *Privilegii judiciare*: boierii aveau dreptul de a fi judecaţi direct de către domnul Țării Româneşti, privilegiu respectat până la „reforma" din 1739, când Constantin Vodă Mavrocordat a acordat ispravnicilor de judeţe competenţa de a judeca şi pe boieri exclusiv în pricini civile de moşii şi de ţigani, cu condiţia ca la judecată să participe şi doi boieri mazili. Boierii mai aveau privilegiul, consacrat prin pravile, de a fi pedepsiţi mai uşor (prin amenzi), în spețele în care oamenii de rând sufereau pedepse trupeşti (moartea sau bătaia). Când pedeapsa cu moartea nu putea fi totuşi evitată, boierii erau decapitaţi, iar nu spânzuraţi (ca oamenii de rând). Casele şi conacele boiereşti nu puteau fi călcate de organele agiei, spătăriei sau armăşiei. Boierii nu puteau fi arestaţi decât cu încuviinţarea domnului, iar atunci când se întâmpla erau închişi în cămara domnească.
- *Privilegii economice:* Alături de monopolul scaunelor de măcelărie, al cârciumilor şi băcăniilor înfiinţate pe moşiile boiereşti, de privilegiul pivniţelor scutite de taxe şi al prăvăliilor apărate de dări, de dreptul de a introduce vin în oraşe şi târguri fără să plătească vinăriciul, marea boierime valahă şi-a arogat şi o serie de excepţii în materie de vamă (cum ar fi scutirea anuală de plata vămilor şi cornăritului pentru un mare număr de vite comercializate direct de către boieri, dar şi multe alte privilegii aducătoare de mari profituri). Obţinând din partea domniei privilegiul de a ţine bâlciuri şi târguri pe moşiile lor, marea boierime valahă şi-a creat în acest fel o piaţă sigură pentru desfacerea, în condiţii de monopol, a produselor moşiereşti proprii, precum vinul şi rachiul, iar prin intermediul scaunelor de carne, a vitelor. Ulterior, pe motiv că vitele aduse la obor de către ţărani şi negustori spre a fi comercializate „călcau moşia", pe lângă vama deja existentă care singură autoriza participarea la târgurile şi bâlciurile moşiereşti, boierimea valahă şi-a arogat şi dreptul de a mai încasa o taxă suplimentară – ierbăritul, iar cei mai bogaţi şi mai influenţi dintre marii boieri (familiile Băleanu, Brâncoveanu, Ghica şi Ştirbei), se bucurau şi de privilegiul întărit în mod consecutiv de domnie, de a percepe chiar şi o extrataxă (o cotă parte) obţinută din vânzarea şi cumpărarea vitelor comercializate în târgurile organizate pe moşiile boiereşti.

Privilegiile, monopolurile, imunităţile, scutirile, avantajele şi favorurile, de natură boierească şi sudită, au constituit, în cazul Ţării Româneşti, un canal principal de acumulare primitivă a capitalurilor iniţiale moşiereşti, comerciale, industriale sau bancare (de camătă sau zărăfie). Privilegiile, monopolurile, imunităţile, scutirile, avantajele şi favorurile, de natură boierească şi sudită, au fost singurele care au permis desfăşurarea în bune condiţiuni a activităţilor economice productive moşiereşti, comerciale, industriale sau bancare (de camătă sau de zărăfie), cele datorită cărora, în ultimă instanţă, s-a constituit capitalismul valah şi modernitatea în variantă răsăriteană. Ceea ce a fost blamat şi dezavuat în Occident (privilegiile, monopolurile, imunităţile, scutirile, avantajele şi favorurile, în contra ordinii de drept şi a legii atotputernice) a permis în răsăritul Europei, dar mai ales în Ţara Românească, constituirea, în cele din urmă, a unei economii de piaţă (relativ) funcţionale şi a unei modernităţi specifice (relativ) viabile[6].

Monopolul politic exercitat, între 1700-1916, de către marea boierime valahă, în Ţara Românească (până la 1862) / în România (după 1862)

Ridicată din rândul stăpânitorilor de moşii, deţinătorilor de sate, ocine, vii, păşuni, turme de vite, ţărani dependenţi şi robi ţigani sau dintre conducătorii unor cete militare care se remarcau în războaie, sub steag domnesc, instituţia boieriei (atestată încă din secolul al X-lea), a precedat, în Ţara Românească, cu mult întemeierea statului valah (în veacul al XIV-lea). Vreme îndelungată, până în secolul al XV-lea, boieria valahă a fost perfect condiţionată de stăpânirea de pământ, iar rangul boieresc de întinderea posesiunilor moşiereşti, astfel că, în sfatul domnesc, la care participau boieri (fără dregătorii în stat) şi dregători (slujbaşi domneşti), primii (care erau desemnaţi în documente cu titlul de jupan sau vlastelin) erau permanent menţionaţi înaintea slujitorilor domneşti. Cu timpul, însă, dregătorii au început tot mai des să fie numiţi cu titlul de boier, până când, în secolul al XVII-lea, boieria ajunge, *de facto*, sinonimă cu dregătoria. La 1739, în vremea domniilor fanariote, prin „reforma" lui Constantin Vodă Mavrocordat, care statuează un nou cadru pentru organizarea şi funcţionarea boierimii valahe, această situaţie este sancţionată inclusiv *de jure*, urmând a fi socotiţi boieri doar cei care deţineau dregătorii în divanul valah. Începând, deci, cu secolul al XVIII-lea, şi până la suprimarea privilegiilor boiereşti, prin Convenţia de la Paris, la 1858, instituţia boieriei ajunge să derive exclusiv din dregătorie (în vreme ce rangul boieresc este determinat de treapta dregătorească ocupată). În perioada în care boieria s-a întemeiat pe stăpânirea de pământ, calitatea de boier a avut un caracter ereditar. Când boieria a ajuns să derive din dregătorie, boierii aveau dreptul să păstreze titlul de dregător, pe viaţă, chiar şi după ieşirea din slujba cu care îi învrednicise domnul, cu menţiunea că rangul era netransmisibil (Cernovodeanu, Gavrilă 2002, 2-3; Sachelarie, Stoicescu 1988, 52-53; Giurescu 1920; Djuvara 2010).

Din vechime, marile boierii ale Ţării Româneşti erau în număr de 19, de la marele ban la clucerul de arie. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai cu seamă sub domnia lui Alexandru Vodă Ipsilanti (1774-1782 şi 1796-1797), din cele 19 mari boierii, printr-un proces rapid de segmentare şi diferenţiere, s-au format trei trepte boiereşti distincte: marile dregătorii de starea I (mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare vistier, mare spătar, mare postelnic, mare agă), dregătoriile de starea II (clucer, căminar, paharnic, stolnic, comis) şi cele de starea III (serdar, medelnicer, sluger, pitar, armaş, portar, şătrar, clucer de arie). Concomitent cu acest proces sever de separare şi fracţionare în interiorul fostelor boierii de rangul I, recent constituitele dregătorii de starea II şi III au început să devină rapid onorifice (fără portofoliu), iar beneficiarii acestora (trecuţi, oricum, în tabla vistieriei cu drepturile şi numărul de scutelnici, potrivit rangului lor, obţinut, de regulă, prin „dare de bani"), urmând să fie denumiţi *paié, paia* sau *proiu* (adică, fără funcţii efective), în vreme ce

[6] Fenomenul „utilizării structurilor feudale ca suport în procesul de dezvoltare a pieţei capitaliste şi a instituţiilor moderne" (pentru spaţiul răsăritean, şi implicit valah, al Europei) a fost sintetizat de Maria Larionescu et al. (2006, 35) în capitolul „Ciclul răsăritean al capitalismului european şi clasa mijlocie din România", ca fiind o „consecinţă paradoxală" a procesului de întârziere a relaţiilor feudale („de circa una-două secole faţă de ţările Europei occidentale") şi de apariţie, de abia în secolul al XIX-lea (dacă socotim drept „moment inaugural" Adrianopole – 1829), a „structurii sociale capitaliste". De altfel, încadrarea generală a societăţii româneşti în marele ciclu al disoluţiei feudalismului şi dezvoltării capitalismului specific Europei răsăritene a fost definită şi de H.H. Stahl (în „Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti") „printr-o întârziere a relaţiilor feudale până în vremea pătrunderii în agricultură a influenţei capitaliste a pieţei interne şi externe şi o întrebuinţare a acestor forme feudale în scopuri capitaliste" (Larionescu et al. 2006, 32).

titularii dregătoriilor efective (cu portofoliu) vor fi numiţi *halé* sau *halea* (Fotino 1859, 265-302; Ciobotea 1992, 51-52; Cernovodeanu, Gavrilă 1991, 54-55; Cernovodeanu, Gavrilă 2002, 3; Sachelarie, Stoicescu 1988, 53; Djuvara 2010, 46).

În cele din urmă, am ales să studiem marile demnităţi ministeriale sau prim-ministeriale (pentru modernitate) şi marile dregătorii sau boierii de rangul sau de clasa I, de sfat sau de divan (pentru pre-modernitate), întrucât acestea au presupus permanent, de la 1700 la 1916, exercitarea prerogativelor guvernamentale asupra Ţării Româneşti şi României, atât sub „vechiul regim agrar feudal" (până la 1829) şi în „era nouă burgheză revoluţionară" (1829-1866), cât şi în „era mercantilismului român" (după 1866)[7], pornind de la premisa că nu se poate argumenta temeinic extincţia sau „decăderea" politică a unei întregi categorii sociale, cum este marea boierime valahă, aşa cum procedează Ştefan Zeletin (1991, 87 şi 93), când afirmă că aceasta „murea singură de moarte bună", la 1866, în condiţiile în care a guvernat neîntrerupt Ţara Românească, de la 1700 la 1916 (în proporţii diferite, de la o epocă la alta), aşa după cum rezultă şi din Anexele 1, 2 şi 3. Pe de altă parte, prin reorganizarea statului valah, în veacul al XIX-lea, atribuţiile marilor dregătorii sau boierii premoderne de starea sau de clasa I (de sfat sau de divan) vor fi preluate, în general, de ministerele statului român modern de mai târziu.

Am considerat că pentru perioada care face obiectul de interes al acestui articol, semnificative pentru relevarea conceptului de mare boierime valahă, privilegiată în mod tradiţional în statul valah, sunt 23 de mari familii[8]. Facem precizarea că nicăieri în cuprinsul lucrărilor citate, Ştefan Zeletin nu defineşte în niciun fel conceptul de „boierime", de „mare boierime", de „clasă stăpânitoare", de „clasă conducătoare" sau de „clasă cârmuitoare", pe care le foloseşte alternativ şi haotic pentru a desemna o aceeaşi categorie socială: marea boierime („conservatoare, reacţionară şi retrogradă"), pe care o contrapune total boierimii mici şi boiernaşilor („un grup revoluţionar, liberal, democratic") – vezi Zeletin (1991, 72-73 şi 75). În cazul de faţă, criteriile de identificare a marilor familii boiereşti valahe au fost, de regulă, următoarele (în acord cu abordările teoretice invocate anterior):

- Origine nobiliară mai veche de secolul al XVI-lea (indiferent de provenienţă).
- Familie stabilită în Ţara Românească şi aflată în funcţiune dregătorească (indiferent de rang) în principatul valah cel puţin din secolul al XVII-lea.
- Familie exercitând cu regularitate în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, atât înainte cât şi după 1739, principalele dregătorii valahe asimilate primei stări, într-o manieră consecutivă (de către cel puţin un reprezentant al fiecărei generaţii din fiecare familie boierească în parte) şi permanentă (cel puţin un reprezentant al fiecărei generaţii din fiecare familie boierească să fie cvasi-permanent în exerciţiul unei dregătorii predominant de prima stare – să reiasă

[7] Conceptele teoretice utilizate îi aparţin lui Ştefan Zeletin (1991, 68-69 şi 101-108) şi au fost dezvoltate în lucrarea citată (ideea de „vechi regim agrar feudal" precum şi cea de „eră nouă burgheză revoluţionară" în capitolul I, iar conceptul de „eră mercantilistă" în capitolul II), însă sunt vag şi imprecis definite, fiindu-le atribuite, în buna tradiţie marxistă, mai curând anumite tipuri de activităţi sau îndeletniciri economice specifice: până la 1829 – „vechea producţie agrară feudală, bazată pe raporturi de autoritate şi supunere"; între 1829-1866 – „noul mod burghez de circulaţie a mărfurilor, bazat pe egalitatea valorilor de schimb şi egalitatea şi libertatea persoanelor ce îndeplinesc schimbul"; după 1866 – „crearea mijloacelor de comunicaţie, crearea instituţiilor de credit, unificarea în toate manifestările vieţii publice, ocrotirea industriei indigene". Cu privire la fixarea temporală a „erei mercantiliste", Ştefan Zeletin (1991, 108) precizează că la momentul publicării lucrării, în 1925, România se afla „deocamdată în plină eră mercantilistă".

[8] 16 dintre aceste mari familii boiereşti ale Ţării Româneşti au o veche obârşie „de neam" moldav (Racoviţă) sau valah: Bălăceanu (moşia de baştină: Balaciu – judeţul Teleorman), Băleanu (moşia de baştină: Bălenii – judeţul Dâmboviţa), Câmpineanu (moşia de baştină: Câmpina – judeţul Prahova), Creţulescu (moşia de baştină: Creţuleşti – judeţul Ilfov), Dudescu (moşia de baştină: Dudeşti – judeţul Ilfov), Fălcoianu (moşia de baştină: Fălcoiul – judeţul Romanaţi), Filipescu (moşia de baştină: Filipeştii – judeţul Prahova), Florescu (moşia de baştină: Floreşti – judeţul Prahova), Golescu (moşia de baştină: Goleşti – judeţul Muşcel), Grădişteanu (moşia de baştină: Grădiştea – judeţul Ilfov), Greceanu (moşia de baştină: Grecii – judeţul Ilfov), Năsturel-Herescu (moşia de baştină: Hereşti – judeţul Ialomiţa), Slătineanu (moşia de baştină şi alte proprietăţi în oraşul Slatina), Ştirbei, Văcărescu (moşia de baştină: Văcăreşti – judeţul Dâmboviţa). Familia Cantacuzino este de origine imperială bizantină, Brâncoveanu de origine sârbă, Ghica de origine albaneză, Hrisoscoleu şi Şuţu de origine bizantină, Manu şi Rosetti de origine italiană şi bizantină. În ceea ce priveşte filiaţia, originea nobiliară şi activitatea dregătorească a marii boierimi valahe a fost utilizată lucrarea lui Octav-George Lecca (Lecca f.a.), întrucât este „singura culegere de genealogii boiereşti publicată până astăzi în România". Cât priveşte controversele, stârnite în epocă, privitoare la opera ştiinţifică a lui Octav-George Lecca (un „deschizător de drumuri" în domeniul cercetării genealogice româneşti), semnatarul acestor rânduri se alătură opiniei exprimate de Ştefan Gorovei, citat de Mihai Dimitrie Sturdza (2004, 12). Astfel, oricâte lipsuri ar avea lucrările genealogice de pionierat ale lui Lecca, acestea sunt „indispensabile specialistului – întâi pentru că sunt singurele; apoi pentru că ele dau un punct de pornire, fie şi greşit, pentru o cercetare".

că politica este o meserie, iar nu un accident în familia respectivă).

- Familie deţinătoare a unei întinse stăpâniri moşiereşti (criteriul ancestral de recunoaştere şi identificare a boieriei în Ţara Românească, până la 1739).

Primul criteriu urmăreşte să scoată în evidenţă nobleţea şi „obârşia superioară" (valahă sau străină) a boierimii valahe, criteriul doi şi trei doreşte să scoată în relief puterea politică şi apartenenţa la „protipendadă" (în accepţiunea efectivă a termenului, de început de secol al XIX-lea), iar criteriul economic al patrulea – posesiunile moşiereşti semnificative ale clasei dominante din Ţara Românească. Prin urmare, nu au fost luate în considerare niciuna dintre familiile boiereşti care nu au îndeplinit vreunul dintre aceste criterii.

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea (între 1700-1800), deci sub „vechiul nostru regim agrar feudal", aşa cum numeşte Ştefan Zeletin (1991, 69) perioada de până la 1829, cele 23 de mari familii boiereşti au monopolizat în proporţie de 70% dregătoriile de starea I ale divanului valah, astfel încât, împreună au ocupat 81% din dregătoriile de mare ban, 76% din funcţiunile de mare vornic[9], 80% din posturile de mare logofăt[10], 77% din dregătoriile de mare vistier, 63% din posturile de mare spătar, 44% din funcţiile de mare postelnic şi 49% din dregătoriile de mare agă[11]. Aşa după cum rezultă şi din Anexa 1, din punct de vedere numeric, dintr-un total de 660 de persoane care au ocupat, de-a lungul întregului veac al XVIII-lea, dregătoriile de prima stare ale divanului valah (mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare vistier, mare spătar, mare postelnic, mare agă), 462 dintre acestea au aparţinut celor 23 de mari familii boiereşti (Rădulescu 1972, 114-309).

La începutul secolului al XIX-lea, în vremea domniei lui Constantin Vodă Ipsilanti în Ţara Românească (1802-1806), conform unei condici întocmită de administraţia militară ţaristă de ocupaţie, „cu boierii ce sunt ştiuţi că şi-au cinurile din vremea Domniilor, până la vremea Măriei Sale Domnului Constantin Ipsilanti", cele 23 de mari familii boiereşti valahe monopolizaseră în proporţie de 75% principalele dregătorii din prima clasă (Rosetti 1909, 101-102).

La un rezultat similar ajunge şi Neagu Djuvara (2010, 45), într-o lucrare în care asertează că procedând „la sondaje în 100 de documente, emanând de la divanul Ţării Româneşti, între 1771 şi 1848, în scopul de a descoperi care a fost procentul membrilor fostelor familii de mari boieri[12] autohtoni printre dregătorii din ultimii 50 de ani ai epocii fanariote (1771-1821) şi din primul sfert de veac după reaşezarea domniilor pământene (1822-1848)", constată că „proporţia membrilor proveniţi din vreo 20 de mari neamuri ale ţării rămăsese aceeaşi înainte şi după 1821, circa 70%".

În perioada 1829-1832, conform catagrafiilor din 1829, 1831 şi 1832, publicate de Ioan Filitti (1929), în Ţara Românească existau 70 de mari boieri de clasa I (aparţinând în proporţie de 70% celor 23 de mari familii boiereşti valahe), 578 de boieri (162 de boieri în clasa II şi 416 boieri în clasa III) şi 380 boiernaşi (în clasele IV şi V). În total 1.028 de mari boieri, boieri şi boiernaşi la o populaţie de 1.920.590 de locuitori (în 1831), ceea ce înseamnă 0,54 boieri la 1.000 locuitori (1 boier la aproximativ 2.000 locuitori), sau 766 de familii boiereşti la aproximativ 380.000 de familii valahe, ceea ce înseamnă, 1 familie boierească la fiecare 500 de familii valahe. Această proporţie, care evidenţiază cu claritate cât este de neîntemeiată învinuirea adusă ultimelor domnii fanariote cum că ar fi distribuit boieriile cu nemiluita, nu numai că nu este mare deloc, dar este cu mult inferioară, chiar, faţă de proporţia nobilimilor occidentale în totalul populaţiei vest-europene. În Franţa, spre exemplu, în 1787, în ajunul prăbuşirii *Vechiului Regim* erau cel puţin 360.000 nobili la o populaţie de 26.000.000 de francezi, ceea ce înseamnă 13,85 de nobili la 1.000 de locuitori (1 nobil la 72

[9] Inclusiv vornic de Ţara de Sus, vornic de Ţara de Jos, vornic III, vornic IV, vornicul obştirii, vornicul poliţiei şi vornicul de Târgovişte.

[10] Inclusiv logofăt de Ţara de Sus, logofăt de Ţara de Jos şi logofătul obiceiurilor.

[11] Fac precizarea că o persoană a fost numărată de tot atâtea ori câte dregători a ocupat în veacul al XVIII-lea, în divanul valah.

[12] Printre cele 21 de mari familii boiereşti valahe cercetate, Neagu Djuvara (2010, 45) remarcă „o puternică concentrare în primele zece şi, mai cu seamă [...] în cele trei care se găsesc [...] în fruntea <plutonului>, Filipeştii, Văcăreştii şi Ghiculeştii". Astfel, potrivit cercetărilor istoricului mai sus citat (comparabile cu rezultatele la care am ajuns noi în Anexele 1 şi 2), „între 1771 şi 1848, din 267 de nume aparţinând categoriei de foşti mari boieri, 228, adică 85%, aparţin acelor zece familii, dintre care şapte Filipeşti apar de 38 de ori, nouă Văcăreşti de 33 de ori şi şapte Ghica de 30 de ori! Celelalte şapte familii în ordinea frecvenţei sunt: Racoviţă, Ştirbei (vechi), Kreţulescu, Brâncoveanu, Golescu, Grădişteanu şi Bălăceanu. Desigur, câteva nume sonore lipsesc în enumeraţie, ca Băleanu, Câmpineanu, Dudescu, Florescu, Grecianu, Năsturel-Herescu, dar vor reapărea cu încetul".

de locuitori). În 1857, cu numai un an înaintea desfiinţării oficiale a boieriei, ca instituţie, conform unei statistici întocmite de Ministerul de Finanţe, în Ţara Românească existau 5.386 de boieri (din toate cele cinci trepte, atât civili, cât şi militari) la o populaţie totală de 2.330.760 de suflete, ceea ce înseamnă 1 boier la fiecare 433 locuitori (Filitti 1929, 3-7 şi 69-71; Filitti 1932, 38-40).

O opinie relativ similară exprimă şi genealogistul Mihai Dimitrie Sturdza (2004, 11), în ceea ce priveşte numărul familiilor boiereşti moldovo-valahe, care nu a fost niciodată disproporţionat de mare, prin raportare la slaba populare a celor două principate dunărene şi prin comparaţie cu celelalte state mari ale Europei Occidentale. Spre deosebire de Ioan Filitti, Mihai Sturdza remarcă o anumită concordanţă statistică a procentajului reprezentat de boierimea română sau de nobilimea occidentală în rândul populaţiei generale, care variază între 1-1,5%.

Între 1837-1858, deci în plină „eră nouă burgheză revoluţionară", aşa cum numeşte Ştefan Zeletin (1991, 69) perioada cuprinsă între 1829-1866, potrivit *Arhondologiilor Ţării Româneşti* publicate de Paul Cernovodeanu şi Irina Gavrilă (2002, 49-172), cele 23 de mari familii boiereşti valahe au ocupat în proporţie de 58% rangurile administrative sau cinurile boiereşti de clasa I, astfel că, aşa după cum rezultă şi din Anexa 2, împreună au monopolizat efectiv boieria (devenită onorifică) de mare ban[13] (în proporţie de 100%), au deţinut 64% dintre funcţiunile de mare vornic[14], 61% din dregătoriile de mare logofăt[15], 59% din demnităţile de mare postelnic şi 43% din boieria de mare agă. Din punct de vedere numeric, dintr-un total de 210 persoane cunoscute ca posedând, între 1837-1858, un cin administrativ de clasa I (mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare vistier, mare postelnic, mare agă), acordat prin pitac domnesc, 123 dintre acestea au aparţinut celor 23 de mari familii boiereşti[16].

[13] Inclusiv baş-boier (un singur caz).

[14] Inclusiv mare vornic de oraş, mare vornic III şi mare vornic IV.

[15] Inclusiv mare logofăt de Ţara de Sus, mare logofăt al Credinţei, mare logofăt al Dreptăţii, mare logofăt de Obiceiuri, mare logofăt de pricini străine.

[16] Facem precizarea că o persoană a fost numărată de tot atâtea ori câte dregătorii a ocupat între 1837-1858. Se remarcă, totodată, faptul că principala „poartă" de acces către principalele demnităţi ale statului valah (de starea I) a reprezentat-o boieria de mare agă, ultima poziţie a primei trepte (în condiţiile în care aceasta era asimilată favorabil cu rangul de colonel în recent înfiinţata armată valahă).

În ciuda sporirii de nu mai puţin de cinci ori, de la 1831 şi până la 1857, a numărului de boieri (în majoritatea covârşitoare a cazurilor prin inserţia elementelor burgheze recent îmbogăţite în rândurile boierimii inferioare de clasa a II-a şi a III-a) această creştere nu a afectat deloc marea boierime valahă, numai „vre-o 23 indivizi din celelalte familii s'au putut ridica până la rangul de agă" (ultimul grad al primei stări), şi aceasta, mai ales, datorită înaintării în gradul de colonel în cadrul oştirii, gradele ofiţereşti fiind favorabil asimilate treptelor boiereşti pentru a atrage în acest fel ofiţeri bine educaţi din rândurile boierimii în tânăra armata valahă recent constituită[17] (Filitti 1929, 72).

Nici clasa a II-a (rezervată, în virtutea obiceiului, boierilor vechi de neam, dar de rang secund, cu un blazon senioral tot atât de nobil ca şi cel al marii boierimi valahe, şi care în tot secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea au stat permanent în umbra marilor boieri, exercitând dregătoriile secunde) nu a fost foarte grav afectată, pe lângă ocupanţii „de drept" (vechea boierime secundară valahă), reuşind să mai ocupe trepte boiereşti de gradul al II-lea numai căpitanii şi maiorii oştirii valahe (datorită echivalării gradelor ostăşeşti cu rangurile boiereşti) şi cei mai bogaţi dintre marii negustori angrosişti (importatori-exportatori) sudiţi (sau supuşi străini) din Ţara Românească, precum şi marii bancheri. Ştefan Hagi Moscu şi Chiriac Polizu, spre exemplu, amândoi mari negustori şi bancheri, care împumutau cu sume fabuloase până şi vistieria valahă, au ocupat numai o boierie de treapta a II-a, cea de căminar (aceasta nefiind nici măcar prima treaptă a stării a doua).

„În schimb, numărul titularilor cinurilor mai modeste a sporit simţitor" („ajunseseră serdarii ca măgarii" şi „pitarii ca ţânţarii"), mai cu seamă în ceea ce priveşte boieriile inferioare de clasa a III-a (serdar, pitar şi conţopist), astfel că, în ajunul desfiinţării instituţionale a boieriilor în 1858 (prin articolul 46 al Convenţiei de la Paris) deţinerea de către reprezentanţii mai mari sau mai mici ai burgheziei comerciale, bancare sau industriale a

[17] Astfel gradul ostăşesc de sublocotenent (praporgic) era asimilat cu rangul boieresc (de clasa a III-a) de pitar, gradul de locotenent (parucic) cu rangul de serdar (tot de treapta a III-a), gradul de căpitan cu rangul de paharnic (de treapta a II-a), gradul de maior cu rangul de clucer (tot de treapta a II-a), iar gradul de colonel (polcovnic) cu rangul boieresc de agă (ultima treaptă a stării I) (Filitti 1929, 72).

unor astfel de cinuri mai modeste, reprezenta încununarea supremă a succesului în afaceri, succes pe care statul valah, în mod firesc, îl recunoştea şi aprecia prin acordarea unor astfel de ranguri inferioare (Filitti 1929, 72).

În primii trei ani de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza (24 ianuarie 1859-22 ianuarie 1862), când domnitorul a administrat Principatele Unite ale Ţării Româneşti şi Moldovei cu ajutorul a două guverne separate, constituite la Bucureşti şi la Iaşi, cele 23 de (foste) mari familii boiereşti valahe au monopolizat portofoliul de prim-ministru al guvernului provincial muntean, de la Bucureşti, în proporţie de 78% (în 7 cazuri din 9 totale) şi au ocupat demnitatea de ministru în aceste cabinete muntene în proporţie de 45% (42 de cazuri din 93 de poziţii ministeriale totale – titulare, *ad-interim* sau *prin cumul*). În perioada 1862-1916, după unificarea formaţiunilor guvernamentale provinciale de la Iaşi şi Bucureşti, într-un singur guvern central, naţional şi unitar al României, reformă administrativă realizată de Alexandru Ioan Cuza, la 1862, cele 23 de (foste) mari familii boiereşti valahe au ocupat portofoliul de prim-ministru al României în 40% din cazuri, iar demnitatea de ministru, în aceste cabinete, în proporţie de 23%. În total, în perioada cuprinsă între 1859-1916, care acoperă „era mercantilismului român" (Zeletin 1991, 101), cele 23 de (foste) mari familii boiereşti valahe au deţinut portofoliul de prim-ministru (al Ţării Româneşti sau al României) în 46% din cazuri, iar demnitatea de ministru, în cabinetele valahe sau naţionale, în proporţie de 26%[18] (vezi Anexa 3).

Reiese, credem noi, destul de evident din această situaţie prezentată mai sus, faptul că marea boierime valahă traversează, din punct de vedere politic, cu relativ succes „era nouă burgheză revoluţionară", cuprinsă între 1829-1866, iar „decăderea politică" şi pierderea statutului de „clasă conducătoare", pe care se grăbeşte să le clameze Ştefan Zeletin, la 1925, când publică „*Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*" (1991, 91 şi 93), sunt teze false sub aspect istoric, în condiţiile în care afirmaţiile sociologului român potrivit cărora, la 1866, „ruina boierimii era sfârşită", iar aceasta „murea singură de moarte bună", nemaifiind „decât o umbră din trecut", nu se pot susţine cu argumente ştiinţifice, întrucât, dacă analizăm numai originea socială a primilor miniştri care au condus cele 59 de cabinete ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei (între 1859-1862, în cadrul Principatelor Unite) sau ale României (între 1862-1916), în proporţie de 95% aceştia au fost mari boieri munteni sau moldoveni (excepţie făcând numai familiile boiereşti Brătianu şi Bosianu – de rang secund în Ţara Românească), doar trei cabinete fiind conduse de doi premieri care nu aveau origine socială boierească: Titu Maiorescu (de două ori premier) şi Petre Aurelian (o singură dată premier).

Vom arăta în cele ce urmează că şi teza privitoare la extincţia sau „ruina" economică a marii boierimi valahe este neconformă cu realitatea istorică şi, deci, falsă din punct de vedere ştiinţific.

Activităţile economice capitaliste desfăşurate de către marea boierime valahă la sfârşit de „vechi regim agrar feudal" (1774-1829) şi în „era nouă burgheză revoluţionară" (1829-1866)[19]

În lucrarea „*Geneza burgheziei în Principatele Române: (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea): preliminariile unei istorii*", Alexandru-Florin Platon (1997, 216 şi 253-254) remarcă „un clişeu tradiţional, de inspiraţie marxistă", care s-a străduit ani îndelungaţi să evidenţieze faptul că între modernitate (în sensul cel mai larg al cuvântului) şi capitalism, pe de o parte, iar pe de altă parte, între modernitate şi categoria „conservatoare, reacţionară şi retrogradă" a boierimii feudale (considerată de către Ştefan Zeletin a fi „o specie pe cale de dispariţie", irevocabil „condamnată" la pieire de către istorie şi incapabilă de a se moderniza şi adapta „noului") ar fi existat o incompatibilitate de principiu. De aici şi până la teza de inspiraţie marxistă a „decăderii" aristocraţiilor în epoca modernă nu a mai fost decât un pas, repede făcut de către acei istorici şi sociologi (cum este şi Ştefan Zeletin), care au crezut că pot identifica, în

[18] Facem precizarea că o persoană a fost numărată, conform datelor şi informaţiilor prezentate în „Istoria Guvernelor României" (Neagoe 1999), de fiecare dată când a fost desemnată să ocupe o demnitate de prim-ministru sau de ministru (ca titular, *ad-interim* sau *prin cumul*), în perioada analizată.

[19] Am apreciat că momentul de început al sfârşitului „vechiului regim agrar feudal" este reprezentat de Pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, care a limitat monopolul otoman exercitat asupra exporturilor valahe, în condiţiile în care Pacea de la Adrianopole, din 1829, conferă Principatelor Dunărene libertatea totală a comerţului şi implicit eliminarea completă a acestui monopol comercial din partea puterii suzerane.

mod limpede, cum anume a afectat constituirea statului (român) modern, a economiei capitaliste (de piaţă) şi a societăţii industriale, elitele sociale – nobilimile occidentale sau boierimile răsăritene – ale vechilor regimuri feudale. Ascensiunea capitalismului şi a burgheziei ar fi provocat, potrivit acestui stereotip marxist, împărtăşit şi de Ştefan Zeletin (1991, 72 şi 87-94), declinul iremediabil al „vechiului regim feudal" şi al clasei sale dominante „conservatoare, reacţionară şi retrogradă", a cărei rezistenţă „obstinată" ar fi fost apoi definitiv înfrântă prin revoluţiile din secolele XVIII-XIX. Veacul al XIX-lea ar fi reprezentat, aşadar, epoca triumfului burghez prin excelenţă şi, deopotrivă, a principiilor capitaliste şi democratice, după cum, pe revers, el ar fi devenit şi epoca deplinei extincţii a claselor nobiliare şi a sistemului feudal, o perioadă care ar fi însemnat, în cazul românesc, potrivit lui Ştefan Zeletin, „ruina vechii noastre boierimi", „decăderea atât de repede şi de jalnică a vechii clase boiereşti", astfel că, „numai în câteva decenii din vechea aristocraţie agrară nu mai rămăsese decât o jalnică ruină". În cazul boierimii valahe, sociologul român apreciază că aceasta „se arată aproape nedestoinică de luptă, în treizeci de ani ruina era sfârşită; nu mai rămâneau, în 1866, decât fărâme din puterea ei, care în urmă au dispărut de asemenea cu desăvârşire" (Zeletin 1991, 91).

Cu privire la „temeiul puterii economice a boierilor", un punct de vedere asemănător este adoptat şi de istoricul Neagu Djuvara (2010, 60), care afirmă că, în perioada 1830-1920, „boierimea română, în marea ei majoritate, a fost lipsită cu desăvârşire de simţul economic modern", iar cele „câteva încercări de investiţie în industrie, de pildă", sunt „rarisime" şi „au dat greş" („încă de la sfârşitul veacului al XVIII-lea"). De asemenea, apare ca „izbitoare", „absenţa de investiţii în agricultură".

Adaptând, la spaţiul românesc de secol al XIX-lea, modelul teoretic utilizat de G. Eyal, I. Szelényi şi E. Townsley (2001, VIII), pentru a explica tranziţia de la comunism la capitalism, de la sfârşitul secolului al XX-lea, în statele Europei centrale şi răsăritene, ne putem întreba, şi noi, în mod legitim cu privire la modul în care s-a desfăşurat tranziţia valahă de la „vechiul regim agrar feudal" la „era nouă burgheză revoluţionară": cum se poate oare construi capitalismul în locul considerat „cel mai puţin potrivit" (pe ruinele „vechiului regim agrar feudal"), de către agenţii cei mai puţin potriviţi (elita politică „conservatoare, reacţionară şi retrogradă" a „vechiului regim agrar feudal") şi cu o ideologie politică dominantă oarecum improprie capitalismului în fazele sale iniţiale (cea conservatoare)?

În acest sens, facem precizarea că – distanţându-ne de autorii citaţi mai sus – împărtăşim punctul de vedere exprimat de Alexandru-Florin Platon (1997, 136-139 şi 233-234), potrivit căruia „aproape nimic nu tulbură traiectoria perfect ascensională a claselor dominante în viaţa politică şi socială" est-europeană, în plin secol al XIX-lea. În „era nouă burgheză revoluţionară" boierimea valahă (dar şi celelalte nobilimi răsăritene) rămân în posesia neştirbită a puterii, îşi păstrează quasi-intacte privilegiile şi impun cu autoritate regulile jocului social, politic şi economic. Dacă în Apusul continentului „înnoirile modernizatoare" s-au produs mai degrabă în afara structurilor aristocratice, uneori, chiar şi prin dislocarea nobilimilor tradiţionale, sau chiar în opoziţie cu ele (deşi acest lucru a reprezentat mai degrabă o excepţie), la periferia răsăriteană a continentului european (inclusiv în Ţara Românească), acest proces de tranziţie de la „vechiul regim agrar feudal" la „era nouă burgheză revoluţionară", a fost coordonat de către boierimile regionale, „noul" apărând în interiorul structurilor boiereşti, prin adaptarea formelor şi realităţilor tradiţionale precapitaliste, la noile condiţiuni de dezvoltare economică capitalistă, ceea ce a generat, configuraţii considerate „hibride" (prin raportare la modelul occidental considerat „original"). Dacă despre elitele tradiţionale vest-europene se poate spune la limită că s-au adaptat ipostazelor „noului", apărute în afara lor, sau create independent de ele, în ceea ce priveşte partea răsăriteană a continentului european, clasele sociale dominante au iniţiat şi condus ele însele prefacerile economice, sociale şi politice (inclusiv diversele mişcări naţionale) din regiune, imprimând întregului proces un sens compatibil cu propriile lor interese. Tocmai de aceea, cu referire la procesul răsăritean de tranziţie la modernitate, s-a vorbit despre „întârziere a relaţiilor feudale", „dezvoltare [capitalistă] întârziată", „persistenţă a feudalismului" şi despre „a doua şerbie", ca şi cum ar exista un singur tip de modernitate (de factură apuseană) care nu ar admite replică, şi anumite „drepturi de copyright" asupra tranziţiei de la feudalism la capitalism de-

ţinute în mod exclusiv de către societăţile occidentale[20]. Evoluţiile istorice din Europa de răsărit ilustrează o variantă originală de a accede la nou – prin adaptarea şi transformarea structurilor economice, sociale şi politice tradiţionale existente – care nu s-a sustras câtuşi de puţin tendinţei generale a veacului, chiar dacă ritmul acesta de dezvoltare a fost mai lent. În acest fel clasele dominante est-europene s-au „salvat" istoriceşte de la dispariţie politică şi ruină economică (re)legitimându-şi supremaţia pe baze moderne, capitaliste de astă dată. De fapt, elitele tradiţionale boiereşti au continuat să joace în transformarea capitalistă a acestor regiuni răsăritene un rol politic, economic şi social dominant (prin controlul quasi-total exercitat asupra statului, pe care l-au utilizat sistematic în politica de reforme şi în procesul acumulării primitive a capitalurilor iniţiale moşiereşti, comerciale, industriale sau bancare), dirijând procesul de tranziţie nu numai din punct de vedere programatic, ci şi pragmatic, prin implicarea activă în diverse ocupaţiuni economice nu doar de natură agrară, ci şi comercială şi industrială de tip manufacturier.

Prin urmare, în termenii lui G. Eyal, I. Szelényi şi E. Townsley (2001), pe întreaga durată a procesului de tranziţie de la feudalism la capitalism, marea boierime valahă a rămas permanent în posesia neştirbită a capitalului politic şi a prestigiului social intact, reuşind cu succes şi utilizând pârghiile de stat (privilegii, monopoluri, scutiri, împroprietăriri, diverse tipuri de salarizare şi remunerare), să îşi consolideze capitalul economic (pe baze capitaliste) şi să acumuleze capital cultural (printr-o migraţie temporară masivă a fiilor de boieri la studii în vestul Europei, după 1829).

Altfel spus, o analiză amplă a activităţilor economice capitaliste dezvoltate în Europa răsăriteană (şi deci, şi în principatul valah) va trebui, în mod necesar, să-şi extindă domeniul de interes dinspre burghezia comercială şi spre boierimile naţionale, ca agenţi deopotrivă de importanţi ai „noului" în această regiune (Platon 1997, 140-141).

Semnificativă în acest sens apreciem că este „imaginea tipică a membrilor comunităţilor teritoriale medievale" (şi avem în vedere mai cu seamă stăpânii de moşii), care incumbă, potrivit Mariei Larionescu et al. (2006, 33-35), o populaţie interesată, sub aspect economic, numai de asigurarea veniturilor constante care să îi permită să ducă *traiul cu care era obişnuită*. Cercetările economistului polonez Witold Kula privind teoria economică a sistemului feudal confirmă faptul că proprietăţile deţinute de nobilimea poloneză din epocă se abat de la legile economiei clasice: „creşterea preţurilor la secară era însoţită de măsuri de scădere a producţiei (o atenuare a presiunilor asupra şerbilor) şi invers, scăderea preţurilor conducea la măsuri de creştere a producţiei prin presiuni exercitate asupra sătenilor". Aristocraţiei secolului al XVII-lea (şi implicit boierimii valahe), nu îi era în niciun fel caracteristică dorinţa de câştig şi nici nu îşi fixase ca intenţie obţinerea de venituri cât mai mari (*apud* Burke 1999, 58-59). H.H. Stahl (în „Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti") a evidenţiat faptul că preschimbarea stăpânilor de moşii în întreprinzători agricoli, animaţi de dorinţa personală de câştig, nu se putea înfăptui decât sub impactul major al unui factor exterior economiei feudale: apariţia şi extinderea pieţei capitaliste şi a economiei băneşti, care „au spart plafonul vechilor nevoi seniorale, altădată reduse la satisfacerea gospodăriei casnice închise, iar acum transformate în nevoile fără saţ ale pieţei". Împinşi de noile necesităţi băneşti, stăpânii de moşii şi sate îşi „autonomizează gospodăria" şi, sub influenţa pieţei capitaliste, dizolvă vechile rânduieli obişnuielnice (de sorginte feudală), adică îşi scot loturile (delniţa boierească) din folosinţa agricolă comună, comasează terenuri (inclusiv prin deposedarea, respectiv exproprierea, ţărănimii clăcaşe şi a ţărănimii libere moşneneşti), defrişează pădurile, desţelenesc păşunile, introduc culturi şi tehnologii noi[21], perturbând grav sistemul tradiţional de organizare feudală (inclusiv prin îngrădirea progresivă a liberului acces al clăcăşimii valahe la arăturile, curăturile, pădurile şi

[20] În ceea ce priveşte procesul de tranziţie de la feudalism la capitalism, în capitolul „Ciclul răsăritean al capitalismului european şi clasa mijlocie din România", Maria Larionescu et al. (2006, 35-38) subliniază, pe de o parte, „utilizarea [de către clasa boierilor] a structurilor feudale ca suport în procesul de dezvoltare a pieţei capitaliste şi a instituţiilor moderne" (caracteristica comună întregului spaţiu est-european), iar pe de altă parte, „o serie de particularităţi specifice structurii şi organizării sociale mai complicate şi mai diversificate a societăţii româneşti", cum ar fi, „coabitarea comunităţilor săteşti aservite, libere, mixte", „caracterul devălmaş foarte marcat al acestor comunităţi săteşti" şi „instituţiile de drept obişnuielnic" (vezi H.H. Stahl – „Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti").

[21] La 1835, are loc, în prezenţa domnului Alexandru Vodă Ghica, prima demonstraţie practică cu maşini agricole mecanizate din Ţara Românească, chiar pe una dintre moşiile familiei Ghica din apropiere de Bucureşti, la Pantelimon (Deac 1984, 41).

dumbrăvile, imaşurile şi izlazurile aflate până la această dată în folosinţă comună).

În contextul creşterii puternice a exportului de vite, după 1774, iar mai apoi, după 1829, şi a exportului de cereale, având în vedere creşterea producţiei agricole şi a schimbului internaţional de mărfuri agrare, şi ţinând cont de intrarea tot mai accentuată a Ţării Româneşti în circuitul pieţelor internaţionale europene, marile familii boiereşti valahe au dezvoltat, între 1774-1866, în perioada de sfârşit al „vechiului regim agrar feudal" (de până la 1829) şi în „era nouă burgheză revoluţionară" (1829-1866), o gamă largă şi diversificată de activităţi economice care au permis şi favorizat acumularea primitivă a capitalului iniţial moşieresc, comercial, industrial şi bancar. Între aceste activităţi economice capitaliste dezvoltate în baza privilegiilor, monopolurilor, imunităţilor, scutirilor, avantajelor şi favorurilor (de natură politică, fiscală, judiciară şi economică şi de sorginte domnească sau feudală), perfect adaptate sensului modernizării societăţii româneşti şi spiritului antreprenorial al economiei de piaţă, de care marea boierime valahă (etichetată de Ştefan Zeletin drept „conservatoare, reacţionară şi retrogradă") beneficia, în exclusivitate, *din vechime*, amintim:

- Consolidarea exploatării economice rentabile (capitaliste) a moşiilor boiereşti, precum şi utilizarea unei game largi şi diversificate de metode (economice, politice sau administrative) şi tehnici (legale sau ilegale), inventariate de N.N. Constantinescu (1992, 290), în scopul extinderii domeniilor moşiereşti. În acest sens, trebuie precizat faptul că, aşa după cum rezultă şi din Anexa 4 (coloana „Numărul moşiilor boiereşti"), în conformitate cu datele colectate în Obştească catagrafie, din însărcinarea generalului conte Pavel Kiseleff, din totalul de 2.717 sate întregi şi 1.721 de părţi de sate, câte existau, la 1831/1833, în Ţara Românească (Muntenia şi Oltenia), toţi boierii (caftanlâi şi necaftanlâi) stăpâneau asupra 1.391 de sate şi asupra 720 de părţi de sate, mânăstirile (închinate şi neînchinate) deţineau în posesie 710 sate şi 455 de părţi de sate, iar moşnenii (ţărănii liberi) erau proprietari peste 561 de sate şi peste 542 de părţi de sate. Prin urmare, clasa boierească valahă (atât cei 1.028 de boierii caftanlâi cât şi cei fără dregătorii sau necaftanlâi), stăpânea asupra 51% din satele Ţării Româneşti şi peste 41% din părţile de sate (Ciobotea 1992, 55; Filitti 1929, 69-71). Din cele 1.391 sate şi 720 de părţi de sate câte se aflau, în 1833, în stăpânirea boierimii valahe (boieri caftanlâi şi necaftanlâi), cei 1.028 de boieri caftanlâi din cele cinci clase boiereşti, aveau în posesiune 936 de sate şi 1.250 de părţi de sate, din care 338 de sate şi 163 de părţi de sate se aflau în stăpânirea celor 83 de mari boieri de clasa I, câţi se aflau în viaţă la 1831 (care, în proporţie de 70%, erau reprezentanţi ai celor 23 de mari familii boiereşti valahe), 313 sate şi 216 părţi de sate erau în posesiunea celor 173 de boieri de gradul II, 197 de sate şi 409 părţi de sate erau în proprietatea celor 300 de boieri de treapta III, iar 88 sate şi 462 părţi de sate erau stăpânite de cei 366 boiernaşi de rangurile IV şi V (în rândul cărora sunt asimilate şi cinurile ostăşeşti) (Ciobotea 1992, 56-57). La 1831/1833, boierimea valahă de starea I stăpânea, aşadar, 12,5% din totalul satelor şi asupra 9,5% din totalul părţilor de sate din întreaga Ţară Românească, 24% din totalul satelor şi 22,5% din totalul părţilor de sate aflate în posesiunea tuturor boierilor valahi (caftanlâi şi necaftanlâi) şi peste 36% din totalul satelor şi 13% din totalul părţilor de sate aflate în proprietatea celor 1.028 de boieri caftanlâi, indiferent de rang sau treaptă. Numai marele ban Grigore Brâncoveanu avea în posesiune peste 44 de sate şi 7 părţi de sate, Grigore Vodă Ghica stăpânea peste 21 de sate şi cinci părţi de sate, iar marele ban Constantin Bălăceanu stăpânea asupra 14 sate şi 4 părţi de sate. Marele logofăt Ştefan Bellu avea în proprietate 13 sate şi 11 părţi de sate, marele vornic Barbu Ştirbei era proprietarul a 13 sate şi două părţi de sate, iar marele vornic Grigore Cantacuzino stăpânea şi el peste nu mai puţin de 11 sate (Ciobotea 1992, 57).
- Arendarea şi valorificarea capitalistă a moşiilor boiereşti, concomitent cu introducerea produselor agricole sau animaliere valahe în circuitul comercial naţional şi internaţional de mărfuri – vezi Anexa 4 (coloana „Valoarea de piaţă a stăpânirilor moşiereşti").
- Realizarea de investiţii cu caracter industrial (înfiinţarea de tăbăcării, lumânării, sticlării, cărămidării, tipografii şi librării etc.), în baza unor privilegii domneşti conferite boierilor proprietari – vezi coloana „Investiţii industriale boiereşti" din cadrul Anexei 5 (şi notele de subsol pentru a certifica natura privilegiului).

- Acordarea de împrumuturi către vistieria valahă, sub forma unor depozite bancare garantate de către stat (cu o dobândă anuală cuprinsă, de regulă, între 12% şi 18%) – vezi Anexa 5 (coloana „Împrumuturi acordate vistieriei valahe").
- Luarea în arendă a resurselor productive ale statului, cum sunt vămile, poştele, ocnele de sare sau moşiile mitropolitane (ultimele, scoase la licitaţie, în mod public, o dată la trei ani, de Obicinuita Obştească Adunare) – vezi Anexa 5 (coloana „Diverse alte activităţi economice").
- Implicarea în comerţul intern de mărfuri, prin înfiinţarea sau reînfiinţarea de târguri permanente şi bâlciuri temporare pe domeniile boiereşti (în baza unor monopoluri domneşti de care au benefiat boierii proprietari ai respectivelor moşii) – o activitate economică extrem de profitabilă, întrucât la taxele curente percepute pentru anumite tranzacţii comerciale, se adăugau nu numai arenda şi chiria plătite de negustori pentru desfacerea produselor în propriile case de comerţ sau tarabe, dar şi profiturile obţinute de către boierul proprietar al moşiei, ca urmare a desfacerii mărfurilor preponderent agrare proprii şi a băuturilor alcoolice moşiereşti, asupra cărora acesta exercita privilegiul de exclusivitate – vezi Anexa 5 (coloana „Ţinerea de târguri şi de bâlciuri pe moşiile boiereşti").
- Acumularea de venituri financiare consistente ca urmare a remunerării exerciţiului funcţiei publice, boierimea valahă fiind aproape singura categorie socială salarizată în epocă, majoritatea dregătorilor obţinând principalul lor venit bănesc, din exercitarea slujbelor publice, care îmbinau retribuţia modernă în bani (sub formă de leafă) cu menţinerea diferitelor tipuri feudale de venit (havaetul, ploconul sau venitul scutelnicilor) de pe vremea când slujbaşii nu erau încă plătiţi şi de la vistierie (Istoria 1964, 615) – vezi Anexa 6.
- Acumularea de venituri financiare consistente, ca urmare a despăgubirilor primite din partea statului valah cu prilejul reformelor agrare[22] de la 1864, cu ocazia desfiinţării scutelnicilor[23] prin Regulamentul Organic şi eliberării robilor ţigani la 1856[24].

Toate aceste tipuri de activităţi economice capitaliste, desfăşurate în domeniul agricol, industrial, comercial, bancar sau arendăşesc denotă, credem noi, o capacitate înaltă a marii boierimi (deloc „bântuită de dihonie în era revoluţionară") de a „îmbrăţişa cu hotărâre interesele şi principiile liberale ale noii economii [capitaliste]", indică o atitudine deloc „conservatoare, reacţionară şi retrogradă" şi care nu justifică, după părerea noastră, aprecierea lui Ştefan Zeletin (1992, 85-86) de „grupare restrânsă rămasă credincioasă intereselor vechiului nostru regim". Din contră, chiar, am putea observa, pe revers, un comportament tipic capitalist, marcat de dorinţa legitimă de augmentare a bogăţiei personale şi a profiturilor înregistrate ca urmare a exploatării rentabile a resurselor, oportunităţilor şi obiectivelor economice boiereşti, utilizând toată gama de mijloace şi privilegii de care „vechea noastră clasă stăpânitoare" beneficia cel mai adesea în exclusivitate.

Având numai o perspectivă unidimensională asupra situaţiei materiale a marilor familii boiereşti valahe, determinată exclusiv de numărul şi de valoarea de piaţă a moşiilor boiereşti (reliefată în Anexa 4), putem înţelege de ce Ştefan Zeletin (1991, 70) a apreciat, în totală contradicţie cu realitatea istorică factuală, că „proprietarii mari, legaţi de întinsele lor latifundii, rămân prinşi în tradiţie, în mentalitatea şi în interesele agrare". Analizând, însă, diversele ipostaze ale comportamentului economic boieresc de adaptare la economia antreprenorială de piaţă, scoase în evidenţă de Anexa 5, suntem determinaţi, mai degrabă, să apreciem că, în „noua era burgheză revoluţionară", marii boieri „sunt lesne câştigaţi de spiritul şi interesele capitalismului".

[22] În contul aplicării reformei agrare de la 1864 şi împroprietăririi clăcăşimii moldo-valahe, ţăranii dependenţi trebuiau să achite contravaloarea prestaţiunilor agrare pe care le datorau boierilor proprietari (claca, dijma, precum şi celelalte sarcini), pe 15 ani cu o dobândă aferentă de 10%. Practic, suma impusă drept despăgubire echivala cu preţul curent al pământului pe care ţăranii îl primiseră. Pentru ca moşierii să nu aştepte plata anuităţilor, la sfârşitul anului 1865, statul a emis obligaţiuni rurale în valoare de 289.256.200 lei, cu o dobândă de 10% (Constantinescu 1992, 328-329).

[23] Toţi boierii care beneficiau, până la Regulamentul Organic, de privilegiul ţinerii de scutelnici au fost despăgubiţi cu câte 60 lei pe an pentru fiecare scutelnic pe toată durata vieţii boierului titular, totalul sumei care greva vistieria pe anul 1832 fiind de 555.000 lei (Rosetti 1987, 89). Dacă se ţine seama de faptul că un mare boier de treapta I, spre exemplu, avea dreptul la 80 de scutelnici, atunci suma în cauză se ridică la 4.800 de lei anual pe întreaga durata de viaţă a boierului respectiv.

[24] Drept compensaţie pentru pierderile suferite de pe urma eliberării ţiganilor din robie (măsură decisă încă din 1847, dar de abia din februarie 1856 devenită efectivă), foştilor boieri proprietari de robi ţigani le-au fost acordate despăgubiri de 10 galbeni pentru fiecare ţigan eliberat (robii ţigani aparţinând statului şi mânăstirilor fiind eliberaţi în mod gratuit). Astfel, boierii proprietari de robi ţigani au fost despăgubiţi, în cele din urmă, în numerar cu 5.456.645 lei şi în obligaţiuni cu 9.368.200 lei (Constantinescu 1992, 328).

Concluzii

Ipoteza centrală a acestui articol o reprezintă, aşadar, faptul că între 1829-1866, marea boierime valahă traversează, din punct de vedere politic şi economic, cu (deplin) succes perioada numită de Ştefan Zeletin „era nouă burgheză revoluţionară", reuşind, în baza privilegiilor (de ordin politic, fiscal, judiciar şi economic) de care beneficiază în exclusivitate, să îşi asigure atât supravieţuirea politică (la nivel guvernamental), prin deţinerea principalelor dregătorii ale „vechiului regim agrar feudal" valah (mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare spătar, mare vistiernic, mare postelinic, mare agă) sau demnităţi ale statului modern român (ministru şi prim-ministru), cât şi dezvoltarea economică capitalistă de ordin industrial, comercial, bancar sau arendăşesc (speculând oportunităţile economiei de piaţă).

Pornind de la eticheta de „conservatoare, reacţionară şi retrogradă", aplicată marii boierimi, de către Ştefan Zeletin (care se grăbeşte să proclame, încă de la 1866, „decăderea" politică, „ruina" economică şi, în general, „moartea de moarte bună" a respectivei categorii sociale), am arătat că aceasta nu se poate susţine, cu temeinice argumente istorice, nici sub aspect economic, în condiţiile în care marea boierime valahă şi-a dezvoltat, în perioada de sfârşit de „vechi regim agrar feudal" şi în „era nouă burgheză revoluţionară" (între 1774-1866), zonele de interes economic, inclusiv către investiţii de ordin industrial, bancar, arendăşesc sau comercial (prin înfiinţarea, în plan intern, de târguri şi bâlciuri sau prin implicarea, în plan extern, în exportul mărfurilor cerealiere şi animaliere autohtone) şi nici din punct de vedere politic (având în vedere, spre exemplu, ocuparea în proporţie de 95% a demnităţii guvernamentale de prim-ministru al Ţării Româneşti sau al României, între 1859-1916, de către persoane de origine boierească, valahă sau moldavă).

Citându-l, ca pentru încheiere, pe Alexandru-Florin Platon (1997, 225) apreciem că boierimea valahă reprezintă un excelent exemplu est-european de supravieţuire din punct de vedere politic şi de conservare a prestigiului social, în condiţiile unei perfecte adaptări la rigorile economiei de piaţă, la spiritul antreprenorial al capitalismului. „Pretutindeni în administraţia locală şi în alcătuirea Parlamentului, în compoziţia guvernelor şi în configuraţia partidelor prezenţa [boierimii] este o realitate, ca şi rolul activ, de prim-plan, pe care l-a jucat în structurile [centrale] de putere".

Din aceste considerente, noi apreciem că enunţurile teoretice formulate de Ştefan Zeletin în lucrările citate, privitoare la „ruina" economică şi „decăderea" politică a marii boierimi în „era nouă burgheză revoluţionară" (între 1829-1866), sunt false din punct de vedere ştiinţific, în condiţiile în care Ştefan Zeletin nu ne propune, cu referire la temele tratate în acest articol, o analiză sociologică bazată pe date empirice, verificabile, măsurabile, ci, mai curând, un limbaj ideologic vag, neconceptualizat, marcat de exprimări aproximative, generalizatoare având ca principal scop, legitimarea dominaţiei politice şi economice a grupului burghez şi a ideologiei (neo)liberale.

Anexa 1.

Ierarhia politică a celor 23 de mari familii boiereşti valahe în „vechiul regim agrar feudal", în funcţie de numărul dregătoriilor de starea I deţinute, de-a lungul întregului veac al XVIII-lea (între 1700-1800)[24]

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul dregătoriilor de starea I, ocupate de către marile familii boiereşti valahe, de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, între 1700-1800[25]							Total dregătorii de starea I (per familie)
		Mare ban	Mare vornic	Mare logofăt	Mare spătar	Mare vistier	Mare postelnic	Mare agă	
1.	Văcărescu	5	13	5	7	16	-	3	49
2.	Cantacuzino	7	7	8	7	9	3	4	45
3.	Brâncoveanu	4	7	21	4	7	-	-	43
4.	Creţulescu	6	16	7	4	2	1	4	40
5.	Ghica	11	2	9	5	3	5	-	35
6.	Dudescu	5	9	12	6	1	-	-	33
7.	Filipescu	7	11	6	-	2	4	1	31
8.	Greceanu	2	3	7	2	11	-	4	29
9.	Racoviţă	4	12	2	-	8	-	-	26

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul dregătoriilor de starea I, ocupate de către marile familii boiereşti valahe, de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, între 1700-1800[25]							Total dregătorii de starea I (per familie)
		Mare ban	Mare vornic	Mare logofăt	Mare spătar	Mare vistier	Mare postelnic	Mare agă	
10.	Ştirbei	1	9	6	-	6	-	-	22
11.	Manu	-	-	-	8	1	8	1	18
12.	Rosetti	1	-	2	3	3	5	1	15
13.	Şuţu	-	-	1	3	-	8	1	13
14.	Fălcoianu	-	3	5	-	3	-	-	11
15.	Hrisoscoleu	4	-	-	1	-	4	-	9
16.	Golescu	-	5	2	1	-	-	-	8
17.	Slătineanu	-	6	1	-	-	-	-	7
17.	Grădişteanu	-	5	1	-	1	-	-	7
18.	Băleanu	-	1	4	-	-	1	-	6
18.	Năsturel-Herescu	4	1	-	-	1	-	-	6
19.	Câmpineanu	-	2	1	-	-	-	1	4
20.	Bălăceanu	1	2	-	-	-	-	-	3
21.	Florescu	-	2	-	-	-	-	-	2
Total[26]		62	116	100	51	74	39	20	462
Total general[27]		76	153	124	81	96	89	41	660
Procentaj[28]		81%	76%	80%	63%	77%	44%	49%	70%

[24] Rezultatele prezentate constituie o interpretare personală pe marginea listelor cronologice cu mari dregători ai Ţării Româneşti, din secolul al XVIII-lea, publicate de Theodora Rădulescu (1972).
[25] Titulatura de mare vornic include dregătoriile de mare vornic, mare vornic de Ţara de Sus, mare vornic de Ţara de Jos, mare vornic III, mare vornic IV, mare vornic al obştirii, mare vornic al poliţiei şi mare vornic de Târgovişte. Titulatura de mare logofăt include dregătoriile de mare logofăt, mare logofăt de Ţara de Sus, mare logofăt de Ţara de Jos şi mare logofăt al obiceiurilor.
[26] Numărul dregătoriilor de starea I, ocupate de membrii celor 23 de mari familii boiereşti valahe, între 1700 şi 1800.
[27] Numărul total al dregătoriilor de starea I, indiferent de ocupantul acestora, între 1700 şi 1800.
[28] Procentul de ocupare a dregătoriilor de starea I, de către membrii celor 23 de mari familii boiereşti valahe, între 1700 şi 1800.

Anexa 2.

Ierarhia politică a celor 23 de mari familii boiereşti valahe în „era nouă burgheză revoluţionară", în funcţie de numărul rangurilor administrative de clasa I, deţinute între 1837-1858[29]

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul rangurilor administrative de clasa I, deţinute, de către marile familii boiereşti valahe, între 1837-1858[30]						
		Mare ban	Mare vornic	Mare logofăt	Mare vistier	Mare postelnic	Mare agă	Total ranguri
1.	Filipescu	4	3	8	-	1	1	17
2.	Ghica	2	1	7	1	-	2	13
3.	Băleanu	3	3	3	-	-	-	9
4.	Florescu	-	1	5	-	1	1	8
5.	Văcărescu	1	1	3	-	1	1	7
5.	Creţulescu	-	-	3	-	-	4	7
5.	Manu	-	2	3	-	-	2	7
6.	Cantacuzino	1	3	1	-	-	1	6
6.	Racoviţă	-	1	2	-	2	1	6
6.	Şuţu	-	-	4	-	1	1	6
7.	Ştirbei	1	2	2	-	-	-	5
7.	Fălcoianu	-	-	3	-	-	2	5
7.	Golescu	-	-	3	-	1	1	5
7.	Bălăceanu	-	1	3	-	-	1	5
8.	Năsturel-Herescu	1	1	2	-	-	-	4

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul rangurilor administrative de clasa I, deţinute, de către marile familii boiereşti valahe, între 1837-1858[30]						
		Mare ban	Mare vornic	Mare logofăt	Mare vistier	Mare postelnic	Mare agă	Total ranguri
9.	Rosetti	-	-	1	-	-	2	3
9.	Slătineanu	-	-	2	-	-	1	3
9.	Grădişteanu	-	1	1	-	-	1	3
10.	Câmpineanu	-	-	2	-	-	-	2
11.	Greceanu	-	-	-	-	-	1	1
11.	Hrisoscoleu	-	-	1	-	-	-	1
-	Brâncoveanu	-	-	-	-	-	-	-
-	Dudescu	-	-	-	-	-	-	-
Total[31]		13	20	59	1	7	23	123
Total general[32]		13	31	97	4	12	53	210
Procentaj[33]		100%	64%	61%	25%	59%	43%	58%

[29] Rezultatele prezentate constituie o interpretare personală pe marginea datelor şi informaţiilor publicate în „Arhondologiile Ţării Româneşti la 1837" (Cernovodeanu, Gavrilă 2002).
[30] Titulatura de mare vornic include dregătoriile de mare vornic, vornic de oraş şi vornic de temniţă. Titulatura de mare logofăt include rangurile boiereşti de mare logofăt al dreptăţii, mare logofăt al credinţei, mare logofăt de Ţara de Sus, logofăt de pricini străine şi logofăt de obiceiuri. Titulatura de mare ban include dregătoriile onorifice de mare ban şi baş boier.
[31] Numărul rangurilor administrative de clasa I, ocupate de membrii celor 23 de mari familii boiereşti valahe, între 1837-1858.
[32] Numărul total al rangurilor administrative de clasa I, indiferent de ocupantul acestora, între 1837-1858.
[33] Procentul de ocupare a rangurilor administrative de clasa I, de către membrii celor 23 de mari familii boiereşti valahe, între 1837-1858.

Anexa 3.

Ierarhia politică a celor 23 de foste mari familii boiereşti valahe în „era mercantilismului român", în funcţie de numărul demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale deţinute între 1859-1916[34]

Nr. crt.	Fostele mari familii boiereşti valahe	Numărul demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale, deţinute, de către fostele mari familii boiereşti valahe				
		Între 1859-1862, în cadrul Guvernului Ţării Româneşti al Principatelor Unite Române		Între 1862-1916, în cadrul Guvernului României		Total demnităţi (per familie)
		Prim-ministru	Ministru	Prim-ministru	Ministru	
1.	Ghica	2	6	4	18	30
2.	Cantacuzino	-	7	2	19	28
3.	Creţulescu	2	6	3	15	26
4.	Rosetti	-	1	2	17	20
5.	Golescu	2	5	3	9	19
6.	Manu	-	-	1	17	18
7.	Filipescu	1	10	-	3	14
8.	Florescu	-	2	2	9	13
9.	Câmpineanu	-	-	-	9	9
10.	Fălcoianu	-	4	-	1	5
11.	Ştirbei	-	-	-	4	4
11.	Grădişteanu	-	-	-	4	4
12.	Racoviţă	-	-	-	2	2
12.	Bălăceanu	-	1	-	1	2
13.	Greceanu	-	-	-	1	1
-	Băleanu	-	-	-	-	-
-	Văcărescu	-	-	-	-	-
-	Şuţu	-	-	-	-	-
-	Năsturel-Herescu	-	-	-	-	-

Nr. crt.	Fostele mari familii boiereşti valahe	Numărul demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale, deţinute, de către fostele mari familii boiereşti valahe				
		Între 1859-1862, în cadrul Guvernului Ţării Româneşti al Principatelor Unite Române		Între 1862-1916, în cadrul Guvernului României		Total demnităţi (per familie)
		Prim-ministru	Ministru	Prim-ministru	Ministru	
-	Slătineanu	-	-	-	-	-
-	Hrisoscoleu	-	-	-	-	-
-	Brâncoveanu	-	-	-	-	-
-	Dudescu	-	-	-	-	-
Total[35]		7	42	17	129	195
Total general[36]		9	93	43	570	715
Procentaj[37]		78%	45%	40%	23%	27%

[34] Rezultatele prezentate constituie o interpretare personală pe marginea datelor şi informaţiilor publicate în „Istoria Guvernelor României" (Neagoe 1999). Au fost cuantificate toate modalităţile legale în care putea fi exercitată o demnitate ministerială sau prim-ministerială, în perioada respectivă: ca titular, *ad-interim* sau *prin cumul*. Pentru perioada 1862-1916, au fost luate în calcul inclusiv ramurile moldave ale celor 23 de foste mari familii boiereşti valahe (acolo unde a fost cazul).
[35] Numărul demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale, deţinute, în perioada indicată, de către membrii celor 23 de foste mari familii boiereşti valahe.
[36] Numărul total al demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale, indiferent de ocupantul acestora, în perioada indicată.
[37] Procentul de ocupare a demnităţilor ministeriale şi prim-ministeriale, în perioada indicată, de către membrii celor 23 de foste mari familii boiereşti valahe.

Anexa 4.

Ierarhia economică a celor 23 de mari familii boiereşti valahe la cumpăna dintre „vechiul regim agrar feudal" şi „era nouă burgheză revoluţionară", în funcţie de numărul şi de valoarea de piaţă la care erau date în arendă moşiile (sate, părţi de sate şi munţi), la 1831/1833, pe judeţe[38]

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul moşiilor boiereşti (sate, părţi de sate şi munţi), pe judeţe, la 1831/1833	Număr total de moşii	Valoarea de piaţă a stăpânirilor moşiereşti (sate, părţi de sate şi munţi), în funcţie de valoarea arendei, exprimată în lei		
				La 1831	La 1833	Total (1831+1833)
1.	Ghica	12 IF, 5 PH, 4 DB, 3 SR, 3 BZ, 2 VŞ, 1 MH	30	253.100	357.150	610.250
2.	Filipescu	7 BZ, 5 IF, 5 PH, 4 SR, 4 VŞ, 2 DB, 2 MŞ, 1 AG	30	116.500	196.700	313.200
3.	Brâncoveanu	10 RO, 6 DJ, 6 IF, 4 DB, 3 PH, 2 MH, 2 OT	33	68.905	168.405	237.310
4.	Ştirbei	5 MH, 2 DB, 2 IF, 1 AG, 1 DJ, 1 RO	12	91.500	130.625	222.125
5.	Cantacuzino	6 PH, 4 IF, 3 VŞ, 2 DB, 1 AG, 1 BZ, 1 OT	18	83.400	122.600	206.000
6.	Şuţu	4 OT, 3 DB, 2 IF, 1 PH, 1 VŞ, 1 BZ	12	70.000	97.500	167.500
7.	Bălăceanu	6 IF, 2 PH, 2 SR, 1 VŞ, 1 DB	12	62.900	67.000	129.900
8.	Hrisoscoleu	14 BZ, 7 PH, 1 DB	22	49.440	76.850	126.290
9.	Creţulescu	8 IF, 3 DB, 2 PH, 1 OT	14	42.950	71.130	114.080
10.	Văcărescu	4 IF, 2 DB, 2 BZ, 2 PH	10	36.600	59.500	96.100
11.	Golescu	3 MŞ, 1 AG, 1 RO	5	28.500	48.750	77.250
12.	Băleanu	4 DB, 3 IF, 1 PH	8	23.240	53.300	76.540
13.	Florescu	4 BZ, 2 RO, 2 DB, 2 IF, 1 VŞ	11	28.133	39.200	67.333
14.	Câmpineanu	2 PH, 2 BZ, 1 SR	5	10.500	52.000	62.500
15.	Fălcoianu	3 DB, 1 IF, 1 SR, 1 VŞ, 1 BZ, 1 OT	8	21.000	37.600	58.600
16.	Greceanu	4 IF, 3 SR, 1 BZ, 2 VŞ, 1 VL	11	14.800	36.325	51.125
17.	Manu	3 IF, 1 VŞ	4	19.500	28.000	47.500
18.	Slătineanu	4 PH, 1 BZ, 2 IF, 1 VŞ	8	9.950	26.200	36.150
19.	Grădişteanu	3 IF, 3 VŞ, 1 DJ	7	11.800	19.800	31.600

Nr. crt.	Marile familii boiereşti valahe	Numărul moşiilor boiereşti (sate, părţi de sate şi munţi), pe judeţe, la 1831/1833	Număr total de moşii	Valoarea de piaţă a stăpânirilor moşiereşti (sate, părţi de sate şi munţi), în funcţie de valoarea arendei, exprimată în lei		
				La 1831	La 1833	Total (1831+1833)
20.	Dudescu	2 IF, 1 VŞ	3	11.000	18.700	29.700
21.	Rosetti	2 IF, 2 VŞ	4	12.700	15.850	28.550
22.	Racoviţă	1 DB, 2 MŞ, 1 MH	4	8.520	10.320	18.840
-	Năsturel-Herescu	-	-	-	-	-

[38] Rezultatele prezentate constituie o interpretare personală a catagrafiilor valahe de la 1831 şi 1833, publicate de Ioan Filitti (1932), din care lipsesc judeţele Brăila, Gorj, Ialomiţa şi Saac. Din datele (parţiale) pe care le-am avut la dispoziţie, se observă o concentrare a domeniilor moşiereşti ale celor 23 de mari familii boiereşti valahe, mai curând, în judeţele muntene care gravitau în preajma capitalei Bucureşti (centrul economic şi politic al Ţării Româneşti şi, totodată, localitatea de rezidenţă pentru absolut toate marile familii boiereşti): Ilfov (71 de sate şi părţi de sate), Prahova (40 de sate şi părţi de sate), Dâmboviţa (34 de sate şi părţi de sate), Vlaşca (23 de sate şi părţi de sate), Buzău (37 de sate şi părţi de sate), Slam Râmnic (14 sate şi părţi de sate). Cu cât ne îndepărtăm de Bucureşti (înspre Oltenia), cu atât mai puţin semnificativă este concentrarea de posesiuni moşiereşti ale marilor familii boiereşti: Romanaţi (14 sate şi părţi de sate), Olt şi Mehedinţi (câte nouă sate şi părţi de sate), Dolj (opt sate şi părţi de sate), Muşcel (şapte sate şi părţi de sate), Argeş (patru sate şi părţi de sate) şi Vâlcea (un sat sau parte de sat). Se remarcă, de asemenea, faptul că acelaşi număr de sate sau parţi de sate sunt arendate, la preţuri semnificativ diferite, în aceeaşi perioadă de timp. Din acest motiv, am preferat să utilizăm, drept criteriu principal pentru ierarhizarea economică capitalistă a marilor familii boiereşti, valoarea de piaţă cu care erau arendate moşiile boiereşti, iar nu numărul de sate, părţi de sate sau munţi aflate în stăpânirea acestora. Valoarea de piaţă a stăpânirilor moşiereşti (sate, părţi de sate sau munţi) a fost calculată în funcţie de valoarea cumulată a celor care au fost date în arendă la 1831/1833 (nefiind luate în considerare cele exploatate în regie proprie de către boierul proprietar). Am utilizat prescurtarea administrativă obişnuită astăzi a judeţelor. În cazul judeţelor desfiinţare între timp, am utilizat următorul sistem de abreviere: VŞ = Vlaşca; Saac = SA; RO = Romanaţi; MŞ = Muşcel; SR = Slam Râmnic.

Anexa 5.

Ipostaze ale comportamentului economic capitalist al marilor familii boiereşti valahe, la sfârşit de „vechi regim agrar feudal" (1774-1829) şi în „era nouă burgheză revoluţionară" (1829-1866)[39]

Marile familii boiereşti valahe	Împrumuturi acordate vistieriei valahe (depozite bancare)[40]	Investiţii industriale boiereşti (derulate în virtutea unor privilegii, monopoluri sau scutiri domneşti acordate, în exclusivitate, boierului proprietar, la momentul de timp specificat în text)	Ţinerea de târguri şi de bâlciuri pe moşiile boiereşti[41]	Diverse alte activităţi economice (precum şi anul la care acestea au fost desfăşurate)
Bălăceanu	1810: 6 taleri 1836: 33,7 1839: 42,5 1840: 94,5[42]			
Băleanu		1819: Manufactura de testemeluri (sau de basmale) de la Mărcuţa (de lângă Bucureşti)[43] 1843: Tăbăcăria de postav (şi piei) din Tunari/Dragomireşti[44] 1850: Lumânăria din Dragomireşti	1819: Băleni[45] (DB)	
Brâncoveanu			1783: Găgeni (SA) 1802: Frăsinet (RO) şi Potlogi (DB) Obileşti (IF)[46]	
Cantacuzino		1764: Lumânăria din Bucureşti[47] 1831/1848: Tăbăcăria de piei din Baia[48] 1858: Fabrica de borangic din Dămăroaia (după) 1858: Fabrica de ciment de lângă Brăila[49]		1845: Luarea în arendă a vămilor valahe[50]

Marile familii boiereşti valahe	Împrumuturi acordate vistieriei valahe (depozite bancare)[40]	Investiţii industriale boiereşti (derulate în virtutea unor privilegii, monopoluri sau scutiri domneşti acordate, în exclusivitate, boierului proprietar, la momentul de timp specificat în text)	Ţinerea de târguri şi de bâlciuri pe moşiile boiereşti[41]	Diverse alte activităţi economice (precum şi anul la care acestea au fost desfăşurate)
Creţulescu	1839: 72,45[51]			
Fălcoianu	1836: 15,75[52]			
Filipescu	1836: 31,5[53]	1806: Manufactură de farfurii din faianţă[54] 1855: Fabrica de cărămidă din Bucureşti[55]	Simileasa (BZ)	1830: Extracţia petrolului (puţ de păcură în judeţul Saac) 1833 (respectiv 1842): Luarea în arendă a două (respectiv 5) moşii mitropolitane[56]
Ghica	1810: 6 taleri 1839: 63 1839: 75,6[57]	1803: Manufactura „de saldangialâc, ghermesituri, şaliuri şi alte cumaşuri" din Bucureşti[58] (anii) 1760: Fabrica de hârtie de la Fierbinţi 1792: Velniţă pentru fabricarea rachiului „din o sumă de bucate stricate, din grâu, porumb şi meiu" (anii) 1790: Sticlărie[59]	Şerbăneşti (BR) Stroeşti[60] (VŞ)	
Golescu		1814: Sticlărie (DB)[61] 1853: Cooperativa „Furnica" din Goleşti (bazată pe munca la domiciliu, contra cost, a ţesătoarelor localnice)[62]	1813: Goleşti (MŞ) 1819: Leordeni şi Glima 1829: Goleşti (MŞ) Ueştii[63] (DB)	1800: Exportul de produse naturale valahe (miere, ceară, fân, uruială)[64]
Grădişteanu	1833: 96,85 1839: 10[65]		Ştefăneşti (AG)	
Greceanu	1832: 40,95 1835: 9,45 1838: 25,2 1840: 55,75[66]	1792: Întreprindere producătoare de arpacaş la Corneşti (DB)[67]	Valea Teancului (BZ)[68]	
Manu	1833: 31,5 1833: 990 1836: 31,5 1839: 63[69]	(anii) 1800: Sticlărie[70]		1842: Luarea în arendă a unei moşii mitropolitane 1843: Achiziţia a două moşii, în Ialomiţa, pentru suma de 250.880 lei[71]
Năsturel-Herescu		1843: Fabrica de ceramică şi porţelanuri din Târgu Jiu[72]		
Racoviţă		1765/1768: Manufactura de hârtie de la Fundeni (IF)[73]		
Rosetti	1836: 18,9 1839: 11 1839: 44,1 1839: 15[74]	1846: Tipografie, editură, librărie („Stabilimentul C.A. Rosetti") şi „cabinet de citire" (bibliotecă)[75]		1858: Importul de băuturi franţuzeşti, de „petrol rectificat" vienez şi de hârtie englezească
Slătineanu		1766: Postăvăria de la Pociovalişte (IF)[76]	1766: Pociovalişte (IF) Tompeşti (VŞ)	1847: Achiziţia a 2 moşii, în judeţul Brăila, pentru suma de 128.000 lei Luarea în arendă a munţilor Bratoştea (SA) şi a patru moşii mitropolitane[77]

Marile familii boiereşti valahe	Împrumuturi acordate vistieriei valahe (depozite bancare)[40]	Investiții industriale boiereşti (derulate în virtutea unor privilegii, monopoluri sau scutiri domneşti acordate, în exclusivitate, boierului proprietar, la momentul de timp specificat în text)	Ținerea de târguri şi de bâlciuri pe moşiile boiereşti[41]	Diverse alte activități economice (precum şi anul la care acestea au fost desfăşurate)
Ştirbei	1803: 5 galbeni[78]	1842/1846: „Întreprindere de lemne" (tăierea şi prelucrarea lemnului)[79]	1802: Fundeni (DJ) şi Brezoaia (DB) Slobozia[80]	(anii) 1830: Import/ export (naval) de mărfuri[81]
Şuțu	1833: 63 1836: 34,65 1838: 15,75 1839: 63[82]		(anii) 1800: Izbiceni (RO)[83]	1842: Luarea în arendă a unei moşii mitropolitane[84]
Văcărescu	1838: 126[85]		(anii) 1800: Jilavele[86] (IL)	1792: Luarea în arendă a poştelor valahe[87]

[39] În legătură cu informațiile cuprinse în acest tabel, nu putem avea pretenția de a fi exhaustive, în sensul de a cuprinde, în totalitate, activitatea economică capitalistă desfăşurată de către fiecare membru în parte al celor 23 de mari familii boiereşti, între 1774-1866. Am utilizat prescurtarea administrativă obişnuită astăzi a județelor. În cazul județelor desființare între timp, am utilizat acelaşi sistem de abreviere de mai sus.
[40] Vistieria valahă, atunci când statul ducea lipsă de lichidități, obişnuia să împrumute sume mari de bani de la oamenii cu stare (boieri, negustori, cămătari şi zarafi), sub forma unor depozite bancare (pentru constituirea cărora plătea dobândă ca orice altă casă de bancă privată). În mod obişnuit, sumele sunt exprimate, în tabel, în mii de lei. Atunci când, în mod excepțional, suma este exprimată în alte valori monetare (taleri sau galbeni), acestea sunt precizate explicit în text. De asemenea, este specificat şi anul la care un membru al familiei boiereşti respective a constituit depozitul bancar.
[41] Bâlciurile şi târgurile erau organizate pe moşiile boiereşti în virtutea unor privilegii domneşti acordate, în exclusivitate, boierului proprietar. În text este precizată denumirea moşiilor boiereşti pe care se organizau astfel de activități, precum şi anul în care a fost acordat privilegiul (atunci când acesta este cunoscut).
[42] Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113 şi 115; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 423 şi 429.
[43] Privilegii domneşti acordate la 1819: asigurarea desfacerii produselor în Bucureşti (prin deschiderea unei prăvălii) şi angajarea a 30 de scutelnici (Iorga 1927, 171-172; Cernovodeanu 1987, 486).
[44] Privilegii domneşti acordate la înființarea tăbăcăriei (ridicată inițial la Tunari, în județul Ilfov, dar mutată, ulterior, în 1850, la Dragomireşti, în județul Dâmbovița): asigurarea desfacerii produselor prin comenzi de stat, postavul gros şi sur (cenuşiu) fiind achiziționat pentru oştirea valahă, iar postavul civit (albastru-închis) pentru uniformele funcționărimii; (Zane 1970, 145 şi 157-159).
[45] Oțetea 1977, 92-93.
[46] Platon 1997, 283; Oțetea 1977, 87, 89 şi 92.
[47] Cernovodeanu 1987, 485; Platon 1997, 284.
[48] Iorga 1925, 157.
[49] Furnică 1908, 175 şi 539-540.
[50] Beneficiul total al marelui logofăt Constantin Cantacuzino (dobânzi şi havaet), în urma arendării vămilor valahe în 1845, a fost de 112.996 lei (Constantinescu 1992, 244-245).
[51] Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113.
[52] Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 423.
[53] Analele 1892-1908, tom VIII, partea I, 82-83.
[54] Privilegii domneşti acordate la înființare: monopol asupra producției valahe de farfurii pe 10 ani şi ținerea ca angajați a 20 de scutelnici (țărani dependenți, scutiți de dajdie) (Platon 1997, 285).
[55] Iorga 1927, 181.
[56] Filitti 1932, 15; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 642, 646 şi 644-645.
[57] Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 115; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 425.
[58] Privilegii domneşti acordate la înființare: monopol asupra producției pe 15 ani, asigurarea desfacerii directe a mărfurilor proprii în Bucureşti (prin deschiderea unei prăvălii de boiangerie), precum şi ținerea ca angajați a 100 de meşteri scutelnici şi a 50 lude (Iorga 1927, 171; Oțetea 1977, 9; Constantinescu 1992, 155-156; Furnică 1926, 94-95).
[59] Iorga 1925, 111 şi 126; Furnică 1926, 88; Deac 1984, 35.
[60] Oțetea 1977, 87 şi 92.
[61] Privilegiu domnesc acordat la înființare: ținerea ca angajați a unor țărani dependenți localnici, scutiți de dajdie, podvezi şi angarale (Constantinescu 1992, 141).
[62] Zane 1970, 187 şi 191.
[63] Platon 1997, 283; Oțetea, 1977, 86-87.
[64] Oțetea 1977, 126.
[65] Analele 1892-1908, tom VI, partea I, 428; Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113.
[66] Analele 1892-1908, tom VI, partea I, 436; Analele 1892-1908, tom VII, partea I, 178-179 şi 234-235; Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 427 şi 429.
[67] Privilegii domneşti acordate la înființare: ținerea a 10 angajați scutiți de plata dărilor către vistierie şi desfacerea produselor (de morărit şi panificație) inclusiv „peste Dunăre şi în Moldova" prin export (Deac 1984, 28; Cernovodeanu 1987, 486; Iorga 1925, 111).
[68] Oțetea 1977, 91.

[69] Analele 1892-1908, tom VI, partea I, 432; Analele 1892-1908, tom VII, partea I, 178-179; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 423; Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113.
[70] Istoria 1964, 588.
[71] Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 645; Giurescu 1972, 172.
[72] Deac 1984, 52.
[73] Cernovodeanu 1987, 485; Platon 1997, 284; Deac 1984, 26; Furnică 1926, 88.
[74] Analele 1892-1908, tom VIII, partea I, 82-83; Analele 1892-1908, tom IX, partea I, 113 şi 115.
[75] Constantinescu 1992, 272-273; Angelescu 1932, 4-6.
[76] Privilegii domneşti acordate la 1766: importul a 2.000 de oi spaniole cu lână subţire (fără să plătească vama legiuită şi fără să achite oieritul anual), achiziţionarea, cu prioritate, faţă de ceilalţi postăvari din ţară, a materiei prime (lâna) care s-ar vinde pe teritoriul Ţării Româneşti, ţinerea unui târg (chiar pe moşia de la Pociovalişte), în vederea desfacerii produselor proprii, scutirea totală a postăvarilor angajaţi la Pociovalişte (150 de lude) de plata obligaţiilor fiscale boiereşti (vinăriciul şi dijmăritul) sau îndeplinirea slujbei feudale (claca), scutirea de plata „paralei de cot" închinate orfanilor, scutirea de plata oricărei arenzi a moşiei (de unde se făcea aprovizionarea cu materie primă şi pe care păşteau oile), mai mare de 250 de taleri anual, scutirea de plata oricărei dajdii, alta decât 2% la vânzarea cu ridicata (şi aceea plătibilă de către cumpărător, iar nu de către postăvărie). La 1794, numărul angajaţilor aproape că se dublează, iar pe lângă vechile privilegii reconfirmate de către domnul Alexandru Vodă Moruzi şi întărite chiar şi de autorităţile otomane (ceea ce era o raritate absolută), se adaugă asigurarea plăţii, din partea domniei, pentru „ergalii, unelte şi alte avandalâcuri", achiziţionarea de torturi (fire din diverse materii textile) de la postăvarii bucureşteni, deschiderea în Bucureşti a unei prăvălii de desfacere cu toptanul, dar şi cu mărunţişul, a mărfurilor proprii, cumpărarea cu prioritate de „lâna subţire" din cinci judeţe ale ţării, achiziţionarea a 10.000 ocale de „văpsea poţechină" (pentru colorarea ţesăturilor). În 1796, manufactura de la Pociovalişte a fost mutată la Grozăveşti, în apropierea Bucureştilor (Cernovodeanu 1987, 485-486; Iorga 1927, 167-168; Platon 1997, 284; Oţetea 1977, 9; Deac 1984, 26; Furnică 1926, 90-91).
[77] Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 643-644; Giurescu 1972, 174.
[78] Depozitul bancar (în valoare de 5.000 galbeni imperiali şi olandezi) este deschis la casa comercială şi de bancă Constantin Hagi Pop din Sibiu (Oţetea 1977, 126 şi 129).
[79] Iorga 1925, 157.
[80] Oţetea 1977, 91.
[81] Iorga 1925, 154.
[82] Analele 1892-1908, tom VII, partea I, 178-179; Analele 1892-1908, tom VIII, partea I, 82-83; Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 425 şi 427.
[83] Oţetea 1977, 87.
[84] Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 643.
[85] Analele 1892-1908, tom XI, partea I, 427.
[86] Oţetea 1977, 87.
[87] Oţetea 1977, 147.

Anexa 6.

Veniturile legiuite ale boieriilor şi boiernăşiilor valahe, la sfârşit de „vechi regim agrar feudal"[88]

	Ierarhia boieriilor şi boiernăşiilor în statul valah până la Regulamentul Organic (potrivit arhondologiei)	**Venituri *legiuite* în lei / an (la 1769)[89]**			**Venituri *legiuite* în lei / an (la 1817)[90]**		
		Leafă	**Plocoane, Havaeturi, Scutelnici**	**Total**	**Leafă**	**Plocoane, Havaeturi, Scutelnici**	**Total**
Marile boierii sau dregătorii de starea I	1. Marele ban al Craiovei[91]	3.000	6.400	9.400	12.000	36.400	48.400
	2. Marele vornic al Ţării de Sus	3.600	5.180	8.780	6.000	60.800	66.800
	3. Marele vornic al Ţării de Jos	3.600	5.180	8.780	6.000	69.400	75.400
	4. Marele vornic III	-	-	-	9.000	6.400	15.400
	5. Marele vornic IV	-	-	-	9.000	6.400	15.400
	6. Marele logofăt al Ţării de Sus	3.000	7.680	10.680	6.000	50.400	56.400[92]
	7. Marele vornic al obştirilor	-	-	-	6.000	6.400	12.400[93]
	8. Marele logofăt al Ţării de Jos	3.000	7.680	10.680	6.000	36.400	42.400
	9. Marele logofăt de obiceiuri	-	-	-	6.000	6.400	12.400
	10. Marele spătar[94]	3.000	19.180	22.180	Nu are	134.000	134.000[95]
	11. Marele hatman de divan	-	-	-	6.000	24.000	30.000
	12. Marele vistier	3.000	15.680	18.680	Nu are	56.400	56.400[96]
	13. Marele vornic de poliţie	-	-	-	3.000	35.600	38.600
	14. Marele postelnic	6.000	5.000	11.000	18.000	6.400	24.400[97]
	15. Marele logofăt de străini	-	-	-	12.000	6.400	18.400[98]
	16. Marele agă	1.800	11.720	13.520	Nu are	80.620	80.620[99]
	17. Marele cămăraş	-	-	-	-	-	-

	Ierarhia boieriilor şi boiernăşiilor în statul valah până la Regulamentul Organic (potrivit arhondologiei)	**Venituri *legiuite* în lei / an (la 1769)[89]**			**Venituri *legiuite* în lei / an (la 1817)[90]**		
		Leafă	**Plocoane, Havaeturi, Scutelnici**	**Total**	**Leafă**	**Plocoane, Havaeturi, Scutelnici**	**Total**
Media veniturilor *legiuite* ale boieriilor (dregătoriilor) valahe de starea I		3.333	9.300	12.633	6.562	38.901	45.463
Boieriile sau dregătoriile de starea II	1. Hatmanul de Moldova	-	-	-	-	-	-
	2. Clucerul	2.400	1.700	4.100	3.000	3.200	6.200
	3. Căminarul	-	-	-	Nu are	40.000	40.000
	4. Paharnicul	1.800	2.460	4.260	3.000	2.000	5.000
	5. Stolnicul	960	720	1.680[100]	3.000	1.600	4.600
	6. Comisul	1.800	2.220	4.020	12.000	10.400	22.400[101]
Media veniturilor *legiuite* ale boieriilor (dregătoriilor) valahe de starea II		1.740	1.775	3.515	4.200	11.440	15.640
Boieriile sau dregătoriile de starea III	1.Serdarul	480	480	960	Nu are	1.120	1.120
	2. Medelnicerul	480	480	960	Nu are	960	960
	3. Slugerul	-	-	-	Nu are	800	800
	4. Pitarul	480	480	960	Nu are	10.000	10.000
	5. Armaşul	Nu are	2.960	2.960	Nu are	55.000	55.000
	6. Portarul	3.000	480	3.480	3.000	480	3.480[102]
	7. Şătrarul	360	480	840	Nu are	400	400
	8. Clucerul de arie	360	480	840	Nu are	400	400
Media veniturilor *legiuite* ale boieriilor (dregătoriilor) valahe de starea III		737	834	1571	375	8.645	9.020
Boiernăşiile de starea IV sau micile dregătorii funcţionăreşti	1. Logofătul I de divan	-	-	-	1.800	20.200	22.000
	2. Logofătul II de Ţara de Sus	-	-	-	Nu are	6.500	6.500
	3. Logofătul II de Ţara de Jos	-	-	-	Nu are	5.500	5.500
	4. Vistierul II	-	-	-	960	13.040	14.000
	5. Postelnicul II	-	-	-	1.800	6.480	8.280
	6. Spătarul II	-	-	-	1.200	6.300	7.500
	7. Comisul II	-	-	-	960	6.240	7.200
	8. Armaşul II	-	-	-	720	5.280	6.000
	9. Portarul II	-	-	-	1.200	5.300	6.500
Media veniturilor *legiuite* ale boiernăşiilor valahe (ale micilor dregătorii funcţionăreşti) de starea IV		-	-	-	960	8.315	9.275
Boiernăşiile de starea V (micile dregătorii funcţionăreşti şi ostăşeşti)	1. Vistierul III	-	-	-	720	10.280	11.000
	2. Postelnicul III	-	-	-	960	3.240	4.200
	3. Armaşul III	-	-	-	240	260	500
	4. Comisul III	-	-	-	600	160	760
	5. Portarul III	-	-	-	600	160	760
	6. Zapciii de divan[103]	-	-	-	Nu are	3.000	3.000
	7. Căpitanul de dorobanţi[104]	-	-	-	-	-	-
	8. Căpitanul de lefegii[105]	-	-	-	-	-	-
	9. Polcovnicul de Agie	-	-	-	300	Nu are	300
	10.Ceauşul de Spătărie	-	-	-	240	Nu are	240
	11. Ceauşul de Agie	-	-	-	180	Nu are	180
	12.Ici-baş de fustaşi	-	-	-	-	-	-
	13.Baş-bulucbaş	-	-	-	480	Nu are	480
Media veniturilor *legiuite* ale boiernăşiilor valahe (ale micilor dregătorii funcţionăreşti şi ostăşeşti) de starea V		-	-	-	432	1.710	2.142

[88] Până la Regulamentul Organic (1830), principalele *venituri legiuite* ale marilor boieri, ca urmare a exercitării unei dregătorii în slujba statului valah proveneau (1) din leafă, (2) din vânzarea slujbelor subordonate unei anumite dregătorii (sub formă de plocon, atunci când funcţionarii subordonaţi erau numiţi, confirmaţi sau reconfirmaţi în posturi, sau cu ocazia unor sărbători sau evenimente importante), (3) din colectarea dărilor, de la ocne, de la vămi, de la puşcării şi prizonieri, de la geremele şi alte globiri (amenzi), (4) ca urmare a apropierii (însuşirii), sub formă de havaet, a unor resturi de bani publici rămaşi necheltuiţi sau a unor resturi de bunuri şi produse achiziţionate cu bani de la vistierie şi rămase neconsumate sau neutilizate, precum şi (5) din veniturile scutelnicilor – ţărani scutiţi de plata birului domnesc în schimbul prestării unor obligaţii suplimentare (de natură bănească sau de alt ordin lucrativ) faţă de proprietarul moşiei (Cantacuzino 1863, 58). În 1830 (odată cu aplicarea Regulamentului Organic), lefurile vor fi menţinute (şi chiar consolidate şi mărite în mod considerabil), veniturile din partea scutelnicilor vor fi suprimate (în condiţiile în care boierii îndrituiţi să ţină scutelnici vor fi fost despăgubiţi cu câte 60 lei pe an pentru fiecare scutelnic pe toată durata vieţii boierului titular), iar ploconul şi havaeturile, chiar dacă desfiinţate oficial, vor continua, în virtutea tradiţiei, să constituie o sursă semnificativă de venit, pierzându-şi totuşi, treptat, din importanţa pe care o aveau în vremurile anterioare (fiind unica sursă de venit).

[89] Pentru veniturile boieriilor valahe, la 1769, se poate consulta stolnicul Constantin Cantacuzino (1863, 60-62).

[90] Pentru veniturile boieriilor şi boienăşiilor valahe, la 1817, se poate consulta Dionisie Fotino (1859, 267-302).

[91] Potrivit lui Dionisie Fotino (1859, 267), veniturile marelui ban în preajma anului 1739 sunt de 30.000 lei.

[92] Când se petrecea o schimbare de domnie şi se înnoiau toate cărţile domneşti şi hrisoavele mănăstirilor, când se schimba sau murea mitropolitul, vreunul dintre episcopi sau egumeni mânăstireşti, atunci venitul marelui logofăt „este mai îndoit şi capătă cu mult mai mult".

[93] Veniturile *legiuite* ale marelui vornic al obştirilor se completau şi cu 1/10 din averile tuturor persoanelor decedate, averi care prin intermediul lui intrau în posesia moştenitorilor de drept.

[94] La 1739, veniturile marelui spătar puteau ajunge şi până la 30.000 lei pe an, potrivit lui Dionisie Fotino (1859, 276) şi stolnicului Constantin Cantacuzino (1863, 58).

[95] La toate acestea, se mai adaugă şi veniturile întâmplătoare care depăşesc cumulate alte 50.000 lei pe an. „Iar dacă ajunge lucrul la abuz, sau dacă Domnul trece cu vederea, iar spătarul este prea lacom, acest post poate să producă şi peste 300.000 lei pe an".

[96] De cele mai multe ori venitul anual obişnuit al marelui vistier era însă cu mult mai mare, depăşind cu regularitate cifra de 150.000 lei. Iar în primul an al fiecărei domnii (iar un astfel de prim an de domnie este odată la doi-trei ani, dacă nu mai repede – aceasta fiind durata medie a unei domnii în Ţara Românească în perioada fanariotă), veniturile anuale ale marelui vistier „se suie" chiar şi peste 300.000 lei.

[97] În afară de aceste venituri, atunci când se bucură şi de favoarea domnului, foloasele marelui postelnic pot atinge şi cifra de 100.000 lei pe an.

[98] Veniturile *legiuite* ale marelui logofăt de străini se completau şi cu 1/3 din zeciuiala şedinţelor care se judecau la Tribunalul logofeţiei străinilor.

[99] În vederea calculării veniturilor generale ale marelui agă mai trebuie luat în considerare un „surplus" de aproximativ 10.000 lei pe an.

[100] La 1774, leafa stolnicului este, potrivit lui Dionisie Fotino (1859, 288) de 5.400 lei pe an.

[101] La 1806, potrivit observaţiei lui Dionisie Fotino (1859, 291), veniturile anuale *legiuite* ale comisului puteau chiar şi depăşi suma de 100.000 lei.

[102] Dionisie Fotino (1859, 295) apreciază că, la 1817, veniturile legiuite ale portarului puteau ajunge până la suma de 20.000-30.000 lei pe an.

[103] Din categoria zapciilor de divan face parte vătaful de aprozi, ceauşul de aprozi, vătaful de divan, vătaful de păhărnicei şi vătaful de vistierie.

[104] Veniturile căpitanului de dorobanţi (de la Agie) sunt alcătuite dintr-un havaet, care constă în încasarea celei de-a „zecea părţi de la cei care se judecă la tribunalul Agiei".

[105] Veniturile căpitanului de lefegii (de la Spătărie) sunt alcătuite dintr-un havaet, care constă în încasarea celei de-a „zecea părţi de la cei care se judecă la tribunalul Spătăriei".

Bibliografie

Analele 1890: Analele parlamentare ale României. Obşteasca Extraordinara Adunare de Revizuire a Regulamentului Organic a Ţerei Romaneşti, sesiunea 1831, tom I, partea I (Bucureşti: Imprimeria Statului 1890).

Analele 1892-1908: Analele parlamentare ale României. Obicinuita Obşteasca Adunare a Ţerrei Româneşti, legislatura I-IV (1832-1848), tom II-XV, partea I (Bucureşti: Imprimeria Statului 1892-1908).

Analele 1909-1914: Analele parlamentare ale României. Divanul Obştesc al Ţării Româneşti, legislatura V (1850-1852), tom XVI-XVII, partea I (Bucureşti: Imprimeria Statului 1909-1914).

Angelescu 1932: N.I. Angelescu, Negustorii de odinioară. C.A. Rosetti. Prim staroste al negustorilor bucureşteni: 1816-1885. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Luceafărul".

Bucur 2008: B. Bucur, Devălmăşia valahă: 1716-1828: o istorie anarhică a spaţiului românesc (Piteşti: Editura Paralela 45 2008).

Burke 1999: P. Burke, Istorie şi teorie socială (Bucureşti: Editura Humanitas 1999).

Cantacuzino 1863: C. Cantacuzino, Istoria politică şi geografică a Ţerrei Romanesci de la cea mai veche a sa întemeere până la anul 1774. [Dată mai antai la lumină în limba grecească la anul 1806 de Fraţii Tonusli, tradusă de George Sion] (Bucureşti: Tipographia Naţională alui Stephan Rassidescu 1863).

Cernovodeanu 1987: P. Cernovodeanu, Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi. Revista de Istorie 5, tom 40, 1987.

Cernovodeanu, Gavrilă 1991: P. Cernovodeanu, I. Gavrilă, Boierimea în catagrafia oraşului Bucureşti din 1810-1811. Revista Arhivelor 1, 1991.

Cernovodeanu, Gavrilă 2002: P. Cernovodeanu, I. Gavrilă, Arhondologiile Ţării Româneşti de la 1837 (Brăila: Editura Istros 2002).

Ciobotea 1992: D. Ciobotea, Structura socială în Ţara Românească (1828-1831). Revista Arhivelor 1, 1992.

Constantinescu 1992: N.N. Constantinescu, Acumularea primitivă a capitalului în România (Chişinău: Editura Ştiinţa 1992).

Deac 1984: C. Deac (coord.), Condiţiile istorice ale apariţiei şi dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea şi afirmarea partidului său politic (1821-1893). [Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.] (Bucureşti: Editura Politică 1984).

Djuvara 2010: N. Djuvara, Ce au fost boierii mari în Ţara Românească? Saga Grădiştenilor (secolele XVI-XX) (Bucureşti: Editura Humanitas 2010).

Eliade 2006: P. Eliade, Influenţa franceză asupra spiritului public în România: originile: studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote (Bucureşti: Institutul Cultural Român 2006).

Eyal, Szelényi, Townsley 2001: G. Eyal, I. Szelényi, E. Townsley, Capitalism fără capitalişti. Noua elită conducătoare din Europa de Est (Bucureşti: Editura Omega 2001).

Filitti 1929: I.C. Filitti, Catagrafie oficială de toţi boerii Ţării Româneşti la 1829 (Bucureşti: Tipografia Curţii Regale 1929).

Filitti 1932: I.C. Filitti, Arendarea moşiilor în Muntenia la 1831 şi 1833. Populaţia Munteniei la 1857. [Extras din „Analele economice şi statistice". Tomul septembrie-decembrie. Anul 1931] (Bucureşti: Atelierele Grafice Socec 1932).

Fotino 1859: D. Fotino, Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Româneşti şi a Moldovei (Bucureşti: Imprimeria Naţională a lui Iosef Romanov et Companie 1859).

Furnică 1908: D.Z. Furnică, Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia: publicaţiune de documente inedite: 1593-1855 (Bucureşti: Atelierele Grafice Socec 1908).

Furnică 1926: D.Z. Furnică, Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti (Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc" 1926).

Giurescu 1920: C. Giurescu, Despre boieri (Bucureşti: Editura Cartea Românească 1920).

Giurescu 1972: C.C. Giurescu, Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848 (Bucureşti: Editura Ştiinţifică 1972).

Ion 2008: N.D. Ion, Reşedinţe şi familii aristocrate din România (Bucureşti: Institutul Cultural Român 2008).

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă (Bucureşti: Tipografia „Tiparul Românesc" 1925).

Iorga 1927: N. Iorga, Istoria industriilor la români (Bucureşti: Societatea Naţională de Credit Industrial 1927).

Istoria 1964: Istoria Romîniei (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Romîne 1964).

Larionescu et al. 2006: M. Larionescu, I. Mărginean, G. Neagu, Constituirea clasei mijlocii în România (Bucureşti: Editura Economică 2006).

Lecca f.a.: O.-G. Lecca, Familiile boiereşti române. Istorie şi genealogie (după izvoare autentice) (Bucureşti: Editura Muzeul Literaturii Române f.a.).

Neagoe 1999: S. Neagoe, Istoria guvernelor României (de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1999) (Bucureşti: Editura Machiavelli 1999).

Oţetea 1977: A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1977).

Platon 1997: A.-F. Platon, Geneza burgheziei în Principatele Române: (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea): preliminariile unei istorii (Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 1997).

Rosetti 1909: R. Rosetti, Arhiva senatorilor de la Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806-1812, tom IV. [Extras din Arhivele Academiei Române. Seria II. Tom. XXXII. Memoriile Secţiunii Istorice] (Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl" 1909).

Rosetti 1987: R. Rosetti, Pentru ce s-au răsculat ţăranii (Bucureşti: Editura Eminescu 1987).

Rădulescu 1972: T. Rădulescu, Sfatul Domnesc şi alţi mari dregători ai Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea: liste cronologice şi cursus honorum (Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului 1972).

Sachelarie, Stoicescu 1988: O. Sachelarie, N. Stoicescu, Instituţii feudale din Ţările Române: dicţionar (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1988).

Sturdza 2004: M.D. Sturdza, Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică (Bucureşti: R.A. „Monitorul Oficial" 2004).

Zane 1970: G. Zane, Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1970).

Zeletin 1991: Ş. Zeletin, Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric (Bucureşti: Editura Humanitas 1991).

Zeletin 1992: Ş. Zeletin, Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române (Bucureşti: Editura Scripta 1992).

Wallachian great boyars in the process of transition from „the old agrarian feudal system" to „the new era of bourgeois revolution" Critical review of the Stefan Zeletin's political and economic conception

Abstract

The purpose of this article is to challenge Ştefan Zeletin's classical sociological thesis (regarding the economic and politic extinction of the great Wallachian boyar-class) which is not historically sustainable neither on economic, nor on political grounds. From an economic point of view, we argue that the great Wallachian boyar families expanded their areas of economic interest, between 1774-1866, through industrial, banking, land-leasing or commercial investments both internally, by founding market-places and fairs and internationally, by getting involved in the export of cereal and animal commodities. From a politic point of view, we only remind that between 1859-1916, forty-six percent of those who held the highest governmental dignity in the modern Romanian state – that of Prime Minister – were representatives of the twenty-three great Wallachian boyar families.

Валашские великие бояре в процессе перехода от «старого аграрно-феодального строя» к «новой эре буржуазной революции» Критический обзор политико-экономической концепции Штефана Зелетина

Резюме

Цель статьи заключается в оспаривании классического социологического тезиса Штефана Зелетина (относительно экономического и политического вымирания валашских великих бояр как класса), который оказался исторически несостоятельным и в экономическом, и в политическом отношении. С экономической точки зрения можно утверждать, что в период 1774 – 1866 гг. семьи валашских великих бояр расширили границы своей экономической деятельности путем промышленных, банковских, земельных или коммерческих инвестиций, как внутри страны, открывая рынки и ярмарки, так и на международном уровне, занимаясь экспортом зерновых и животного сырья. В политическом отношении следует отметить, что в период 1859 – 1916 гг. 46% из тех, кто занимал высшие правительственные должности в румынском государстве нового времени (например, должность премьер-министра), являлись представителями двадцати трех семей валашских великих бояр.

08.03.2011

Bogdan Bucur, Universitatea din Bucureşti, Bd. Regina Elisabeta 4-12, Sector 5, RO-030018 Bucureşti, România, e-mail: bogdan_asg@yahoo.com

Notă: O primă formă a acestui studiu, destinată mai cu seamă specialiştilor în sociologie, poate fi consultată în Revista Sociologie Românească, nr. 2/2011, sub titlul „O privire critică asupra «ruinei» economice şi a «decăderii» politice a marii boierimi în prima modernitate". Prezentul articol reprezintă o variantă revăzută, adăugită şi îmbunătăţită, destinată cu precădere specialiştilor în istorie.

COMERŢUL CU SARE ÎN BASARABIA ÎN CONTEXTUL INCLUDERII PROVINCIEI ÎN SISTEMUL ECONOMIC AL IMPERIULUI RUS (1812-1850)

Andrei Emilciuc

Sarea a fost folosită din cele mai vechi timpuri pentru păstrarea alimentelor, şi chiar ca monedă de schimb, de aceea ea a devenit din timpuri străvechi un bun extrem de solicitat. Despre acest lucru ne vorbesc şi numeroasele drumuri ale sării, drumuri comerciale care au servit la transportarea seculară a sării. În acest context, problema comerţului cu sare în Basarabia în perioada 1812-1850 este concludentă în analiza procesului includerii provinciei în sistemul economic rus. Pe lângă aceasta, un aspect important este cel al concurenţei cu producătorii de sare din Crimeea, şi măsurile întreprinse de organele de decizie pentru protejarea acestora din urmă, mai ales că în Imperiul Rus sarea era un monopol al statului, strict reglementat prin lege.

Comerţul cu sare în Basarabia în perioada 1812-1850 a atras atenţia mai multor istorici, care au analizat diverse aspecte ale problemei în cauză. Printre alţi autori care au tratat tangenţial problema îi putem aminti pe Gr. Nebolsin (Неболсин 1850), T. Porucic (Porucic 1924), I.G. Budac, I.S. Grosul (Гроссул, Будак 1967), M.P. Muntean (Мунтян 1971), I.A. Anţupov (Анцупов 1978). Istoricul M.P. Muntean a analizat extragerea şi comercializarea sării din perspectiva dezvoltării economice a Basarabiei (Мунтян 1971, 231-244). A.A. Anţupov a acordat atenţie cum dezvoltarea industriei saline a influenţat evoluţia anumitor categorii de populaţie în sudul Basarabiei (Анцупов 1978, 168-171). Din lucrările apărute în perioada de după 1991 menţionăm studiul monografic al istoricului Valentin Tomuleţ, care a abordat tangenţial problema comerţului cu sare în Basarabia sub aspectul politicii comercial-vamale promovate de organele imperiale ruse faţă de provincia nou-anexată (Tomuleţ 2002b). Pentru cei interesaţi de comerţul cu sare în spaţiul carpato-danubiano-pontic în perioada de până la anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus sunt utile lucrările Aurorei Ilieş (Ilieş 1974), ale lui Dumitru Vîtcu (Vîtcu 1987) şi Alexei Agachi (Agachi 2008).

Cele mai mari lacuri pentru extragerea sării erau Alibei şi Şagani, dar existau şi o serie de lacuri mai mici. După proprietăţile sale sarea dobândită din acestea lacuri era, cu unele excepţii, identică cu cea din Crimeea (Свиньин 1818, 183-185). Aceste excepţii erau determinate de faptul că în unele lacuri din provincie sarea conţinea şi glauberit (sulfat de sodiu) şi alţi compuşi chimici (Штукенберг 1859, 14-15).

Chiar din perioada de ocupaţie a Principatelor în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812 lacurile saline din Basarabia au atras atenţia administraţiei ruse din Principate, ele fiind concesionate, iar importul de sare din acestea în Rusia a fost scutit de taxe vamale (Мунтян 1971, 232). Fiecare industriaş achita în oficiul inspecţiei salinelor o taxă moderată, a câte 4 parale pentru o chilă[1], şi, în plus, 40 de parale pentru fiecare car cu o pereche de boi de sare transportat, şi 3 parale pentru *gramaticul* care ţinea evidenţa. În 1810 au parvenit în acest oficiu din aceste taxe 25 mii lei, în 1811 – 15 mii, în 1812 – 7 mii lei. Chila de sare se comercializa în această perioadă cu 5 lei (Свиньин 1818, 183-185).

După anexarea Basarabiei sarea din lacurile din provincie, care se exporta pe timpul dominaţiei otomane în Constantinopol prin portul Akkerman, a fost lipsită de facilităţile la importul în Rusia. Astfel, potrivit deciziei amiralului P.V. Ciciagov, din 2 august 1812, la importul sării din provincie în guberniile interne se percepea taxa vamală conform Tarifului Normal, adică 40 copeici pentru fiecare pud[2]. Nici exportul sării peste hotare nu a rămas pentru mult timp permis fără plata taxei vamale. La 1 octombrie 1812 comandantul de Akkerman a solicitat de la V.I. Krasno-Milaşevici, senator rus în Divanele Principatelor Române, şi la 8 octombrie 1812, de la S. Sturdza

[1] *Chilă* – veche măsură de capacitate folosită în Ţara Românească şi Moldova. În documentele de arhivă ruseşti o chilă de sare se echivala cu 18 puduri.

[2] *Pud, puduri* – unitate (rusească) de măsură pentru greutăţi, egală cu 16,38 kg.

indicaţii privind principiile în baza cărora urmează să se permită exportul sării peste hotare[3]. În răspunsul din 25 octombrie 1812 S. Sturdza scria că deoarece exportul sării din Basarabia în Rusia era supus taxei vamale, şi exportul ei peste hotare urmează a fi taxat[4]. Astfel, el propunea ca sarea exportată din Basarabia să fie supusă taxei vamale conform tarifului normal rus de 40 copeici pentru fiecare pud[5].

În Rusia extragerea sării se afla în monopolul statului, introdus în 1705 şi reglementat prin *Statutul sării* din 1781 (Зябловский 1842, 94). Comerţul cu sare, pe de altă parte era liber, lucru consfinţit prin Manifestul din 5 noiembrie 1811, însă era supus unui acciz special destul de înalt în folosul statului, de 40-45 copeici pe pud (ПСЗРИ 1830, I, XXXIV, №24851, 899-901). De aceea, menţinerea unor accize moderate la producţia de sare în Basarabia a contribuit la dezvoltarea industriei saline în provincie, iar taxa vamală nu era în măsură să scadă competitivitatea ei pe piaţa guberniilor ucrainene. Astfel în 1813 şeful vămilor de control N. Baikov menţiona că sarea extrasă din lacurile saline din Akkerman constituia una din ramurile de bază ale industriei autohtone şi că o cantitate mare de sare se exporta atât în guberniile limitrofe ucrainene, cât şi în cele interne ruse[6]. Ca rezultat al acestei situaţii, preţul sării extrase din lacurile din Basarabia a înregistrat o dinamică ascendentă după 1812. La 9 aprilie 1814 Departamentul 2 al Guvernului regional al Basarabiei prezenta lui I.M. Hartingh un raport referitor la solicitarea acestuia de a veni cu propuneri în vederea contracarării creşterii preţului la sare în provincie, care, în opinia acestuia, se petrecea din cauza industriaşilor avari. În acest raport se susţinea ideea de a achiziţiona de la ocnele din Principatul Moldovei 3 milioane de ocale de sare, care să fie transportate la Carantina Sculeni. Această cantitate, cumulată cu cea dobândită în mod natural din lacurile saline, era considerată suficientă pentru consumul localnicilor din provincie pentru un an. Preţul pentru transportarea peste Prut a sării era de 8 lei pentru fiecare 100 de ocale[7], şi urma să se achite în trei rate[8]. Dar preţul sării a continuat să crească, ca şi anterior. La 5 iunie 1814 Cancelaria guvernatorului civil al Basarabiei a solicitat autorităţilor locale date privind evoluţia preţului la sare începând cu perioada imediat premergătoare stabilirii administraţiei ruse în provincie. În rapoartele ispravnicilor de ţinut şi şefilor de poliţie orăşeneşti se menţiona că preţul la sare în această perioadă a crescut de peste două ori. Spre exemplu, în plasa Bender, de la 4 la 8 parale pentru o oca[9], în oraşul Otaci, de la 5 la 11,5 lei pentru o sută de ocale[10], în Hotin de la 3 la 7 parale (în timpul iernii ridicându-se şi la 8 parale) pentru o oca[11].

Ritmurile de creştere a extracţiei de sare din lacurile saline din provincie nu puteau face faţă cererii interne la sare, mai ales că aceasta era solicitată tot mai mult şi în regiunile de peste Nistru. De aceea rămânea actual importul de sare de peste hotare, care însă presupunea obţinerea unor permisiuni speciale. Astfel, la 24 ianuarie 1815, negustorul din Chişinău Abram Roşca solicita de la I.M. Hartingh să i se acorde foaie de drum pentru transportarea din Austria a 500 de care cu sare prin oficiul vamal Noua Suliţă, pe care l-a şi primit[12]. La 3 februarie 1815 boierul Caminar Pruncul împreună cu funcţionarul civil de clasa a III-a Sandul Feodoseev au solicitat de la I.M. Hartingh de a li se elibera paşapoarte unor cărăuşi pentru a se deplasa cu ei în vederea transportării sării de peste Prut de la ocnele din Principatul Moldovei. Boierul explica că avea rezerve de sare substanţiale, însă guvernul din Principat i-a interzis să transporte sarea prin intermediul cărăuşilor de acolo. Boierul se angaja să ceară cărăuşilor să le ofere ispravnicilor de ţinut garanţii că se vor reîntoarce[13]. Desigur că formalităţile birocratice îngreunau substanţial perpetuarea legăturilor comerciale tradiţionale ale provinciei cu Principatul Moldovei. Măsurile întreprinse de administraţia provincială pentru asigurarea locuitorilor din Basarabia cu sare din ocnele de peste Prut nu dădeau rezultatele scontate. Astfel, la 20 iulie 1816 şeful oficiului vamal şi de carantină Sculeni prezenta rezidentului plenipotenţiar în Basarabia, A.N. Bahmetev, un raport privind biletele rămase din numărul celor trimise oficiului pentru elibe-

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 7-8.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f.9.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 9 v.
[6] ANRM, F. 19, inv. 3, d. 129, f. 22.
[7] *Oca, ocale* – veche unitate de măsură pentru greutăţi, egală cu 1271 g în Muntenia şi 1201 g în Moldova, sau de capacitate pentru lichide, valorând 1,25 l în Muntenia şi 1,288 l în Moldova.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 242, f. 3-4.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 242, f. 10.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 242, f. 14.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 242, f. 18.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 394, f. 4, 6.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 394, f. 1.

rarea cărăuşilor ce importau sare din Principatul Moldovei[14].

Problema asigurării cu sare a devenit mai acută odată cu începerea primul val de colonizare a provinciei. Totodată, şi atitudinea administraţiei provinciale faţă de importul de sare se schimbă radical. Astfel, la 8 august 1816 A.N. Bahmetev scria ca răspuns la solicitarea funcţionarului militar de clasa a X-a Dm. Vatakioti că importul lemnului şi sării din Galaţi pentru asigurarea coloniştilor nu putea fi admis[15]. Drept urmare, la 13 septembrie 1816 Departamentul I i-a solicitat lui A.N. Bahmetev permisiunea de a achiziţiona pentru colonişti sare din lacurile saline din Akkerman[16]. La 13 septembrie 1816 rezidentul plenipotenţiar în Basarabia a acceptat propunerile Departamentului I privind asigurarea coloniştilor din Varşovia cu sare din lacurile din Akkerman[17].

Deficitul de sare îi făcea pe unii negustorii din guberniile ucrainene limitrofe să apeleze la importul sării extrase la ocnele de peste Prut. În acest caz, Basarabia, cu statutul său comercial-vamal încă nedefinitivat, urma să joace rolul de teritoriu de tranzit. Evident că în acest caz apăreau nenumărate probleme procedurale. Una dintre acestea era unde urma să se achite taxa vamală, la oficiile vamale de la Prut sau la cele de la Nistru. La 11 noiembrie 1816 A.N. Bahmetev scria şefului Oficiului vamal Sculeni ca răspuns la interpelarea acestuia că negustorul de ghilda întâi din Odesa Eizic Goldstein urma să achite taxa vamală pentru sarea şi vinul importat la Sculeni[18]. Probleme similare apăreau şi la importul sării în Basarabia din guberniile interne ruse. La 6 decembrie 1816 rezidentul plenipotenţiar în Basarabia îi expedia funcţionarului civil de clasa a VII-a Kamano dispoziţia de încasare de la micii-burghezi din Dubăsari, evreii Matusi Iţkovici şi Moşka Lazaretnik, a 7909 lei pentru sarea şi vitele importate în Basarabia din guberniile interne[19].

Potrivit deciziei Comitetului de Miniştri din 28 noiembrie 1816, importul mărfurilor din Basarabia în guberniile interne ruse a fost admis fără plata taxelor vamale. Dar situaţia creată nu avea să fie de durată. Deja la 25 august 1817 rezidentul plenipotenţiar a dispus Departamentului I ca să fie instituită o taxă de 5 copeici argint (aproximativ 20 copeici asignate)[20] de pe fiecare pud de sare exportat, care să se adauge taxei de 4 copeici argint pentru fiecare chilă extrasă din lacuri. Pentru asigurarea perceperii acestor taxe a fost numit în funcţia de director al salinelor colonelul în rezervă Cerneavski[21]. Preocuparea lui A.N. Bahmetev faţă de producţia sării în Basarabia a persistat, la 9 martie 1818 el cerând Departamentului unu o evidenţă strictă a lacurilor saline din Akkerman[22]. Rezidentul plenipotenţiar a solicitat, în plus, la 29 mai 1818, guvernului regional al Basarabiei numirea unui oarecare căpitan Popov în calitate de inspector al lacurilor saline din ţinutul Bender[23].

Pentru a facilita exportul de sare peste Nistru în guberniile interne ruse, la 19 iunie 1818 rezidentul plenipotenţiar în Basarabia s-a adresat guvernatorului militar de Herson, contelui A.F. de Langeron cu câteva propuneri importante[24]. A.N. Bahmetev scria că lacurile saline din Basarabia au fost ameliorate şi dădeau speranţa că în vara aceea să dea o recoltă bogată. În aceste condiţii el propunea să fie redusă taxa percepută în folosul statului la 2 copeici argint de pe fiecare pud de sare ce se expedia în localităţile interne ale Basarabiei, iar cea expediată peste Nistru să fie scutită şi de taxe vamale. Industriaşii şi negustorii de sare puteau achita taxa şi în natură, de pe fiecare pud câte 10 pfunzi[25], sau 25%. Rezidentul plenipotenţiar îi solicita guvernatorului militar de Herson ca să informeze despre această decizie toţi funcţionarii şi locuitorii din guberniile aflate în jurisdicţia acestuia[26]. De ameliorarea lacurilor s-a preocupat locuitorul oraşului Akkerman Stratie Kalfa[27], care s-a angajat prin contract cu administraţia provincială să amelioreze starea lacurilor saline, şi a reuşit să le aducă pe cele mai multe din ele la o stare foarte bună. De aceea A.N. Bahmetev a soli-

[14] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 32, f. 17.
[15] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 30, f. 82 v.
[16] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 32, f. 75.
[17] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 30, f. 159 v.
[18] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 30, f. 248 v.
[19] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 30, f. 285 v.

[20] În anul 1817 cursul unei rublei asignate a constituit oficial 25,17 copeici argint, în 1818 oficial rublă argint era echivalată cu patru ruble asignate (ANRM, F. 17, inv. 1, d. 70, f. 63). 1 leu = 40 parale, 1 para = 1,96 copeici asignate.
[21] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 5 v. - 6.
[22] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 114, f. 72.
[23] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 114, f. 141.
[24] Rebotezat de ruşi Alexandr Fedorovici, nobilul francez avea în realitate numele Louis Alexandre Andrault de Langeron.
[25] *Pfund* – unitate de măsură a greutăţii, egală în Imperiul Rus cu 1/40 puduri, sau 0,40951241 kg.
[26] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 924 v. - 925.
[27] Acest Stratie Kalfa s-a angajat încă în 1807 să realizeze unele lucrări de îmbunătăţire la lacurile saline. În anul 1810 a continuat lucrările din contul concesionarilor lacurilor (Свинин 1818, 182).

citat Guvernului regional al Basarabiei la 22 iunie 1818 ca pe lângă cei 12 mii de lei alocaţi să i se acorde încă 4 mii lei, urmând ca ulterior să-i mai fie alocate încă 4 mii lei la finisarea lucrărilor. Arhiepiscopul Basarabiei Grigorie, care era garantul antreprenorului, urma să fie intermediar[28].

Cu toate eforturile lui Stratie Kalfa, aflăm dintr-un raport al inspectorul proprietăţilor de stat din Basarabia dat lui A.N. Bahmetev referitor la situaţia lacurilor saline din Basarabia despre necesitatea suplimentară a reparării digului de protecţie între lacurile Altân-Ghiol şi Caraceaus, pentru a putea beneficia de depunerea de sare care se promitea a fi sporită în acel an. În acest scop, rezidentul plenipotenţiar a solicitat la 10 iulie 1818 guvernului regional al Basarabiei alocarea a 1000 de ruble, dar şi scoaterea acestei sarcini din prestaţiile în muncă ale locuitorilor[29]. Însă aşteptările oficialilor ruşi aveau să fie date peste cap de schimbarea condiţiilor meteo, mai exact, ploile ce nu conteneau să cadă. În aceste condiţii, la 25 iulie 1818 A.N. Bahmetev a propus guvernului regional, în condiţiile timpului nefast pentru depunerea sării, pentru a nu prejudicia haznaua de resursele investite în acel an şi a nu-i falimenta pe industriaşi, de a stabili ca taxa de stat de 2,5 copeici argint de pe pud, care se percepea la extragerea sării, să fie achitată de industriaşi doar la expedierea ei de la lacuri, iar la extragere industriaşii să fie obligaţi să predea în natură statului a zecea parte din sare[30].

Fluctuaţiile anuale ale producţiei de sare şi lipsa unor magazii de rezervă determinau în continuare necesitatea importului de sare. Raportând despre succesele comerţului extern prin porturile Reni şi Ismail, rezidentul plenipotenţiar îi scria la 10 iulie 1818 secretarului de stat contele I.A. Capodistria că în primăvara acelui an în port au intrat 116 vase maritime şi de cabotaj, care au importat în Basarabia diverse mărfuri, inclusiv cantităţi importante de sare[31]. Şi după aprobarea de către Alexandru I a *Statului sării* din 5 august 1818, care se referea şi la formarea Administraţiilor Salinelor, comerţul cu sare în provincie a continuat să se realizeze liber, de persoane din orice stare socială şi fără interdicţii şi intermedierea magaziilor de stat (ПСЗРИ 1830, I, XXXV, №27448, 371). Nici comercializarea angro a sării în Basarabia nu a fost în niciun fel limitată prin prevederile acestei legi, cu toate că comerţul angro cu sare în gubernia Herson se admitea doar în oraşele Odesa şi Berislav (ПСЗРИ 1830, I, XXXV, №27448, 372). În provincie nu a fost instituită nicio Administraţie a salinelor, precum în restul teritoriilor, supravegherea salinelor rămânând în atribuţiile unui oficiu din cadrul Departamentului proprietăţilor statului.

Planurile unor oficiali de a schimba muncitorii tocmiţi cu nişte colonişti care să fie legaţi pe lângă lacuri, şi să presteze munca ca obligaţie, nu s-au realizat. O primă iniţiativă în acest sens, a directorului lacurilor saline, de a popula pământurile adiacente lacurilor a fost respinsă de guvernul regional şi de A.N. Bahmetev, despre care lucru acesta informa la 14 septembrie 1818 guvernul regional[32]. Ulterior, Biroul sării din Basarabia a încercat să obţină o aprobare în acest sens de la oficialii imperiali, dar în răspunsul contelui I.A. Capodistria se sublinia că guvernul nu are intenţii de legare, sau limitare a libertăţii locuitorilor din provincie (Мунтян 1971, 235). În schimb, administraţia provincială a permis folosirea materialului forestier din pădurile de stat pentru amenajarea lacurilor saline, fapt despre care inspectorul lacurilor saline îi raporta la 4 noiembrie 1818 lui A.N. Bahmetev[33]. În plus, din raportul Consiliul Suprem al Basarabiei de la 13 noiembrie 1818 dat rezidentului plenipotenţiar aflăm despre construcţia din resursele statului a unui edificiu pentru Biroul sării[34].

În încercarea de a-şi recupera investiţiile, în anul 1819, administraţia provincială a majorat accizul pentru sarea extrasă în provincie la 8 lei pentru fiecare chilă (sau 35 copeici asignate de pud), dar fără succes. Ca urmare, la 1 septembrie 1820 Consiliul Suprem al Basarabiei a decis reducerea accizului de la 8 lei la 3 lei de la fiecare chilă[35]. Acest lucru a atras în afacerile legate de extragerea şi comercializarea sării mulţi industriaşi şi negustori din diferite localităţi ale Basarabiei, din guberniile Herson, Kiev şi Podolia[36]. Ca rezultat, Biroul sării din Basarabia raporta că deja în 1821 au fost extrase şi comercializate de două ori mai multe cantităţi de sare ca în anii precedenţi[37]. Nemulţumit de această situaţie, ministrul de finan-

[28] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 956-956 v.
[29] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 19-19 v.
[30] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 77.
[31] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 30 v. - 31 v.
[32] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 151.
[33] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 253.
[34] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 199, f. 263.
[35] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 128, f. 44 v.
[36] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 132, f. 312 v.
[37] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 132, f. 312 v.

ţe, contele D.A. Guriev, a înaintat în septembrie 1820 Comitetului de Miniştri propunerea de a supune sarea importată din Basarabia în guberniile interne ruse unei taxe vamale de 40 copeici pe pud, propunere avizată la 12 octombrie 1820. La 4 ianuarie 1821, însă, împăratul rus a solicitat ministrului de comerţ să se adreseze lui I.N. Inzov, noul rezident plenipotenţiar în Basarabia, pentru a clarifica protestul acestuia faţă de o atare decizie. I.N. Inzov susţinea că se întreprindeau măsuri pentru ameliorarea situaţiei industriei saline în Basarabia, de aceea implementarea deciziei respective trebuia să fie amânată până la finisarea planului de acţiuni. Argumentându-şi poziţia, I.N. Inzov menţiona că în 1819, când accizul de pe sarea dobândită era de 8 lei pentru o chilă (35 copeici asignate de pud), statul a obţinut un venit de 89800 ruble, sumă care abia a putut acoperi cheltuielile suportate pentru repararea digurilor de pe lângă lacuri. În 1820, atunci când accizul a fost micşorat la 3 lei de chilă (13 copeici asignate de pud), venitul obţinut a fost de 169380 ruble. Ministrul de finanţe, însă, nu a fost de acord cu consideraţiile lui I.N. Inzov, afirmând că în 1820 pierderile suferite de stat în urma admiterii fără taxe vamale a sării din Basarabia au constituit 800 mii ruble asignate, dat fiind faptul că accizul pe sarea din Crimeea era de 75 copeici de pud, consumul sării din Crimeea scăzând cu 1200 mii puduri în 1820 (Tomuleţ 2002a, 213-214).

La 9 iunie 1821 D.A. Guriev a înaintat spre aprobarea Comitetului de Miniştri un proiect potrivit căreia importul sării din Basarabia în guberniile interne urma să fie supus taxei vamale de 40 copeici asignate de pud (Tomuleţ 2002a, 216). În şedinţele din 28 iunie 1821 şi 23 august 1821 Comitetul de Miniştri a analizat aceste propuneri ale ministrului de finanţe. Comitetul de Miniştri a considerat oportună stabilirea unei taxe vamale în mărime de 40 copeici asignate pentru fiecare pud de sare exportat din Basarabia în guberniile ruse. Însă, din nou, împăratul a solicitat Comitetului ca ministrul de finanţe să discute personal cu el orice proiect de hotărâre în acest sens (Tomuleţ 2002a, 216-217). În cele din urmă, la 30 septembrie 1821, printr-un ucaz imperial dat Senatului, sarea din Basarabia importată în guberniile interne a fost supusă taxei vamale de 40 copeici asignate de pud (ПСЗРИ 1830, I, XXXVII, №28766, 863-864). Ulterior, prin ucazul imperial dat Senatului la 6 ianuarie 1822, taxa vamală impusă pe sarea importată din Basarabia în guberniile interne ruse a fost ridicată la 60 copeici asignate, dar prevederile ucazului din 30 septembrie 1821 în privinţa ordinii de realizare a acestui comerţ au fost menţinute. Sarea importată din străinătate conform aceluiaşi ucaz, era supusă unei taxe de 25 copeici argint de pe pud (ПСЗРИ 1830, I, XXXVIII, №28861, 4).

După numirea în calitate de guvernator general al Novorosiei şi rezident plenipotenţiar în Basarabia a contelui M.S. Voronţov, acesta a fost asaltat de plângerile industriaşilor, nemulţumiţi de schimbările operate, şi care mizau că desemnarea lui E.F. Kankrin în funcţia de ministru de finanţe putea constitui un prilej favorabil demersurilor lor. M.S. Voronţov a luat partea industriaşilor de sare din Basarabia şi deja la 5 iunie 1823, la nicio lună de la numirea sa, s-a adresat lui E.F. Kankrin în privinţa admiterii importului fără taxe vamale în guberniile interne a sării produse în Basarabia până la adoptarea ucazului din 30 septembrie 1821. M.S. Voronţov scria că după scutirea de taxe vamale în 1816 a importului de mărfuri din Basarabia, mulţi industriaşi din Odesa şi din alte oraşe, au pregătit rezerve substanţiale, pe care, însă, după emiterea ucazului din 30 septembrie 1821 nu le mai puteau comercializa. În răspunsul din 12 iunie 1823, E.F. Kankrin îi scria lui M.S. Voronţov că respingea această posibilitate deoarece nu se poate diferenţia sarea dobândită până şi după adoptarea ucazului. În plus, s-ar fi creat diferenţe de preţ substanţiale datorită faptului că unii producătorii aveau rezerve importante de sare, iar alţii nu, lucru ce le-ar fi provocat ultimilor pierderi (Tomuleţ 2002a, 217-219). Nemulţumit de răspunsului negativ primit, M.S. Voronţov a pregătit şi expediat împăratului un amplu memoriu în care insista asupra acestei chestiuni. La 26 iunie 1823, E.F. Kankrin a fost nevoit să dea explicaţii pe problema în cauză, în care şi-a susţinut în continuare poziţia (Tomuleţ 2002a, 219-221). În şedinţa din 26 iunie august 1823, Comitetul de Miniştri a analizat memoriul lui M.S. Voronţov şi nota explicativă a ministrului de finanţe şi a ajuns la decizia de a respinge cererile producătorilor de sare din Basarabia. La 9 august împăratul a aprobat decizia respectivă (ПСЗРИ 1830, I, XXXVIII, №29579, 1164-1168), iar la 11 august Comitetul a fost informat despre decizia împăratului (Tomuleţ 2002a, 221-226).

Problema taxelor vamale la exportul sării din Basarabia în guberniile interne ruse a revenit în

discuţie în cadrul Comitetului de Miniştri la 18 decembrie 1823, ca urmare a unui nou raport-memoriu adresat la 9 octombrie 1823 împăratului rus de contele M.S. Voronţov prezentat. În raport se spunea că producătorii de sare din Basarabia solicitau ca să-şi poată achita taxele vamale în sare, deoarece comercializarea sării peste Nistru a devenit nerentabilă. Comitetul de Miniştri a respins aceste solicitări (Tomuleţ 2002a, 226-231). Cu toate acestea, la 29 martie 1824, Comitetul de Miniştri primeşte de la împărat solicitarea de a permite producătorilor de sare din Basarabia să exporte în guberniile interne fără plata taxelor vamale sarea extrasă până la 30 septembrie 1821, cu asumarea întregii responsabilităţi de prevenire a oricăror încălcări de către guvernatorul general al Novorosiei şi rezidentul plenipotenţiar în Basarabia (Tomuleţ 2002a, 231). În acelaşi sens, la solicitarea împăratului, contele A.A. Arakceev i-a cerut la 31 ianuarie 1824 lui M.S. Voronţov mai multe detalii despre producătorii de sare din Akkerman. În răspunsul său din 26 februarie 1824 M.S. Voronţov îl asigura pe Alexandru I că nu există posibilitatea ca sarea produsă după 1821 să pătrundă în guberniile interne ruse, deoarece ea diferea după proprietăţile sale de la an la an. M.S. Voronţov propunea de asemenea ca să nu fie restituite taxele celor care le-au achitat, apreciind că cantitatea totală de sare produsă până la 30 septembrie 1821 se ridica la 67000 chile sau 1200000 puduri (Tomuleţ 2002a, 232-234).

Disputele şi deciziile contradictorii privind supunerea taxelor vamale expediate peste Nistru au generat fluctuaţii importante asupra volumul exportat. Astfel, dacă în anul 1820 au fost exportate din Basarabia în Rusia 440493 puduri de sare, în 1821 – 1034114 puduri, în 1822 – 593295, în 1823 – 561145, atunci în 1824 – 1757173, în 1825 – 1652478 puduri (Гроссул, Будак 1967, 336). Cea mai mare parte din acest export se realiza prin Maiaki, astfel în 1821 din cele 1034114 puduri de sare expediaţi peste Nistru prin Maiaki au fost trecute 644 mii puduri (62,3 %), având ca destinaţie în special Odesa (Жуков 1982, 92).

La 27 august 1824 E.F. Kankrin îi scria guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotenţiar în Basarabia că, la 8 august, Comitetul de Miniştri a discutat solicitările producătorilor de sare din Basarabia de a scuti de accize la importul în guberniile interne sarea extrasă până în 1821 şi a decis ca: 1) sarea extrasă până în 1821 şi transportată deja peste Nistru în Odesa şi la vama din Maiaki, în total 63255 puduri, să fie scutită de plata taxelor vamale, la fel şi exportul ei din arealul porto-franco, însă doar cu certificate comerciale ce ar fi atestat că provine de la lacurile saline din Akkerman, şi faptul că a fost produsă până în 1821; 2) restul sării produse în lacurile din Akkerman până în 1821, care se afla încă în depozitele de pe lângă lacuri, şi cea extrasă ulterior, să fie importată cu perceperea taxelor vamale[38].

Problema exportului sării din Basarabia în guberniile interne ruse a reapărut după iniţierea discuţiilor privind adoptarea unui nou regulament privind comerţul Basarabiei. Pentru a evita importul de contrabandă al sării din Moldova se prevedea, odată cu lichidarea cordonului de la Nistru, să fie adoptată o dispoziţie specială privind această chestiune. E.F. Kankrin, susţinând în fond necesitatea suprimării cordonului de la Nistru, s-a pronunţat totodată împotriva propunerii lui M.S. Voronţov de a permite exportul în Rusia al sării din Basarabia prin oficiile şi punctele vamale de la Nistru, deoarece această ramură a comerţului putea căpăta o răspândire atât de largă, încât, din lipsa unei supravegheri stricte, ea, în cele din urmă, ar fi subminat procesul de extragere a sării din Crimeea[39]. Extragerea sării urma să fie supusă, în opinia lui E.F. Kankrin, unui Birou similar celui din Crimeea, iar comercializarea sării să fie supusă accizului intern rus. M.S. Voronţov scria că, odată cu instituirea unui Birou special de control şi introducerea accizelor ruse pentru producţia sării în Basarabia, lacurile din Akkerman puteau ajunge într-o decădere şi mai mare, decât cea în care se aflau lacurile din Crimeea[40]. E.F. Kankrin insista asupra adoptării deciziilor de rigoare referitor la veniturile vamale rentabile statului şi echitabile pentru antreprenorii din provincie. Ministerul de finanţe urma să deţină dreptul de a institui la Nistru vama de control şi dreptul de a înainta propunerile sale pentru soluţionarea acestei probleme[41]. Proiectul Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia, alcătuit în Departamentul Comerţului Exterior, a fost remis autorităţilor provinciale, de la care s-a cerut să-şi expună opiniile referitor la această chestiune. În avizul său asupra proiectului, M.S. Voronţov a

[38] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 4, a. 1824, f. 66-66 v.
[39] AISR, F. 1152, inv. 1, vol. I, 1824, d. 45, f. 3-3 v.
[40] AISR, F. 560, inv. 4, d. 293, f. 25 v.
[41] AISR, F. 560, inv. 4, d. 293, f. 22-25.

făcut unele observaţii şi şi-a repetat propunerea despre necesitatea de a transfera cordonul vamal de la Nistru la Prut şi Dunăre pentru ca să nu mai fie nevoie de reguli speciale în comerţul cu Basarabia. Ministrul de finanţe, căruia i-a fost înaintat acest aviz, recunoscând drept întemeiate unele din observaţiile lui M.S. Voronţov, a însărcinat Departamentul comerţului exterior să ia în considerare obiecţiile expuse în proiectul Regulamentului şi să-l înainteze pentru examinare şi aprobare Consiliului de Stat. Însă el n-a susţinut părerea lui M.S. Voronţov de a permite exportul sării prin vămile de la Nistru, deoarece era convins că aceasta ar fi prejudiciat exportatorii de sare din Crimeea (Tomuleţ 2002a, 169).

Ca rezultat, în *Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia* din 17 februarie 1825 s-a prevăzut ca sarea să poată fi exportată peste Nistru doar prin vămile de la Dubăsari şi Movilău (ПСЗРИ 1830, I, XL, №30243, 92-93). Regulamentul a creat în acest mod obstacole suplimentare în exportul sării în guberniile interne ruse celei legate de supunerea ei taxei vamale. În plus, la 27 martie 1825 Alexandru I a emis Senatului un ucaz în care dispunea ca taxa vamală la exportul sării din Crimeea în porturile din Marea Neagră să fie micşorată de la 15 copeici la 5 copeici pentru un pud, deşi acea exportată în porturile din Marea Azov urma să rămână 65 copeici conform reglementărilor anterioare. Accizul adiţional pentru exportul sării din Crimeea în toate porturile ruse de la Marea Neagră, precum şi în cele ale Basarabiei (cu excepţia porto-franco Odesa), inclusiv cele de pe uscat, era fixat la 65 copeici asignate de pe pud[42].

Aceste modificări au provocat un val de nemulţumiri în rândul industriaşilor de sare din Basarabia. Într-un demers adresat şefului Districtului vamal Odesa negustorii scriau că ei dispuneau de mari cantităţi de sare în Akkerman şi Bender, care fusese extrasă încă în 1824, au primit certificate comerciale de la Biroul sării din Basarabia, dispuneau de contracte pentru exportul sării în Rusia şi că nu cunoşteau de restricţiile Regulamentului din 17 februarie 1825 ce limita exportul sării doar prin Movilău şi Dubăsari[43]. Sub presiunea administraţiei provinciale guvernul rus a fost nevoit să facă unele cedări. Deja la 28 iulie 1825 E.F. Kankrin a permis negustorilor, care au obţinut certificate comerciale până la data adoptării noului Regulament, să exporte sarea în Odesa, Nikolaev, Ovidiopol şi alte oraşe[44].

Prevederile noului Regulament cu privire la comerţul cu Basarabia au afectat şi comerţul de tranzit al sării din Principatul Moldovei şi din guberniile ucrainene. La 28 august 1825, un grup de locuitori evrei din Movilău se adresa guvernatorului civil al Basarabiei K.A. Katakazi cu plângeri privind problemele pe care le întâmpinau la transportarea sării din Principatul Moldovei prin tranzit prin Basarabia prin vama Sculeni în Movilău. Ei erau obligaţi să depună ca gaj întreaga taxă vamală cuvenită la Sculeni, iar apoi să o achite la Movilău, ca doar apoi cu documentele confirmătoare să poată solicita restituirea gajului. În plus, potrivit afirmaţiilor acestora, pentru a trece prin vama de la Sculeni ei erau obligaţi să posede cântare proprii, pentru certificarea greutăţii sării importate. Cu toate acestea şeful de poliţie din Bălţi, care investiga achitarea taxelor de cântar, le solicita ca aceştia să achite taxa respectivă, în sumă de 4 parale pentru fiecare oca. Acest lucru se întâmpla în pofida dispoziţiei guvernului provincial al Basarabiei emisă în martie 1822 de a nu percepe de pe sarea transportată din Principatul Moldovei prin tranzit prin Basarabia taxa de cântar[45].

În aceste condiţii, unele cedări temporare nu puteau soluţiona problemele iscate după adoptarea *Regulamentului* sus-menţionat. În demersurile sale M.S. Voronţov menţiona, printre altele, că stabilirea vămilor din Dubăsari şi Movilău drept centre pentru trecerea în Rusia a sării din Basarabia constituie un obstacol pentru dezvoltarea acestei ramuri, deoarece era imposibil a cere industriaşilor să transporte sarea în Odesa prin Dubăsari, parcurgând în plus 400 de verste, calea directă constituind doar 60 de verste (Tomuleţ 2002b, 202-203). Ca rezultat, la 31 octombrie 1825 a fost aprobată de împărat[46] decizia Comitetului de Miniştri din 2 iulie 1825 privind permisiunea importului sării din Basarabia şi prin punctele vamale Maiaki şi Parcani (ПСЗРИ 1830, I, XL, №30575, 593-595). În plus, la 2 ianuarie 1826, Consiliul de Miniştri a discutat cererea lui M.S. Voronţov de a permite exportului de sare din Basarabia în guberniile interne ruse şi prin punctele vamale Ovidiopol, Nikolaev şi Herson[47].

[42] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 212, f. 220.
[43] AISR, F. 560, inv. 4, d. 333, f. 2.
[44] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 13.
[45] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 992, f. 1-1 v.
[46] AISR, F. 560, inv. 4, d. 43, f. 3; d. 348, f. 7.
[47] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 81.

Dar E.F. Kankrin s-a pronunţat împotriva acestei cereri din considerentul că creşterea exportului sării din Basarabia ar fi subminat extragerea sării din Crimeea[48]. La 8 februarie 1826 E.F. Kankrin i-a adresat lui M.S. Voronţov un răspuns referitor la propunerile acestuia pe problema importului de sare din Basarabia. În această adresă ministrul de finanţe specifica că în instrucţiunile sale din 28 iulie 1825 a permis exportul temporar al sării din Basarabia pe parcursul acelui an în Odesa, Nikolaev, Ovidiopol şi alte localităţi, pentru cei care obţinuseră certificate înainte de adoptarea Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia. El îl informa că a pus în discuţie, în cadrul Comitetului de Miniştri, problema importului sării din Basarabia pe mare în porto-franco Odesa, cu perceperea taxelor vamale atât la importul sării în arealul porto-franco, cât şi exportul în afara lui, la aceleaşi condiţii cu sarea din Crimeea. Ca rezultat, la 16 ianuarie 1826 a fost permis exportul sării din Basarabia în porto-franco Odesa (ПСЗРИ 1830, II, I, №63, 92-93).

La 25 februarie 1826 E.F. Kankrin a prezentat un nou raport referitor la exportul sării din Basarabia în Rusia pe cale maritimă, în care punea accent pe cedările făcute negustorilor şi industriaşilor basarabeni în exportul sării din Basarabia după adoptarea *Regulamentului* din 17 februarie 1825 (Tomuleţ 2002a, 236). Teama că creşterea exportului sării din Basarabia putea submina exportul sării din Crimeea a determinat Comitetul de Miniştri să susţină obiecţiile lui E.F. Kankrin, hotărând să nu fie deschise alte puncte pentru exportul sării basarabene, despre care fapt a fost anunţat şi M.S. Voronţov[49]. În nota de refuz din 31 martie 1826 E.F. Kankrin l-a informat pe contele M.S. Voronţov că la 2 martie 1826 Comitetul de Miniştri a analizat problema permiterii importului de sare din Basarabia prin punctele vamale Ovidiopol, Odesa, Nikolaev şi Herson. Ministrul de Finanţe a luat o poziţie ostilă faţă de importul prin Herson şi Nikolaev, considerând că aceasta ar submina extragerea sării din Crimeea, datorită accizului mai mic existent în Basarabia. Admiterea importului prin Ovidiopol, pe de altă parte, chiar dacă era considerată benefică pentru comercianţi, putea genera abuzuri. De aceea E.F. Kankrin sugera să nu fie modificate punctele de importare a sării din Basarabia în guberniile interne. În caz că se accepta importul prin noi puncte vamale, ministrul de finanţe propunea ca cel puţin să fie impus un acciz de 75 copeici pentru a nu submina comercializarea sării din Crimeea. Chiar şi aşa E.F. Kankrin considera că admiterea importului prin Ovidiopol nu putea fi oportună, deoarece sarea urma să fie transportată mai întâi în Maiaki pentru a fi distribuită prin cărăuşie prin gubernia Herson. Or, importul sării din Basarabia prin punctul vamal Maiaki era deja admis. Cabinetul de Miniştri şi-a exprimat acordul cu viziunile lui E.F. Kankrin[50].

Fiind de acord cu exportul sării prin Odesa, M.S. Voronţov argumenta că pentru susţinerea şi protejarea comerţului local şi înviorarea navigaţiei de cabotaj era necesar a permite exportul sării şi prin Ovidiopol, Nikolaev şi Herson (ПСЗРИ 1830, II, I, №482, 802-803). Propunerea lui M.S. Voronţov a fost parţial susţinută şi la 13 mai 1826 exportul sării din Basarabia a fost permis şi prin vămile de la Nikolaev şi Herson, cu perceperea taxei vamale de 70 cop. pentru fiecare pud[51]. La 20 mai 1826 E.F. Kankrin l-a informat pe M.S. Voronţov că a acceptat propunerile acestuia formulate în adresa din 13 mai 1826 privind importul sării din Basarabia prin porturile Herson şi Nikolaev cu perceperea unui acciz de 70 copeici de fiecare pud, din considerentul că în Basarabia se achita un acciz de 10 copeici. Includerea Ovidiopolului în lista punctelor vamale prin care era admis importul sării din Basarabia era respinsă în continuare de Ministrul de Finanţe din aceleaşi considerente expuse în adresa sa pe numele acestuia din 31 martie 1825[52]. Dar această măsură nu l-a satisfăcut pe M.S. Voronţov. Într-un nou demers adresat lui E.F. Kankrin la 2 iunie 1826 el insista ca exportul sării să fie permis şi prin punctul vamal de la Ovidiopol, argumentând situaţia lui favorabilă comparativ cu punctul vamal Maiaki şi alte oficii vamale, deoarece era situat mai aproape cu 40 de verste de lacurile saline, astfel că sarea putea fi exportată anul întreg. În plus, prin Ovidiopol trecea calea directă şi apropiată spre oraşul Balta, un important centru de judeţ din gubernia Podolia[53]. Exportul sării din Basarabia, era, în opinia lui M.S. Voronţov, necesar nu atât pentru sarea care se exporta în Odesa, cât pentru sarea care se transporta prin Ovidiopol în diferite loca-

[48] AISR, F. 560, inv. 4, d. 333, f. 3.
[49] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 81 verso.
[50] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, 1826, f. 81-81 verso.
[51] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 128.
[52] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, 1826, f. 128.
[53] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 170 v.-171.

lităţi ale guberniei Herson şi chiar în guberniile Kiev şi Podolia”[54].

În acelaşi cadru de discuţii a apărut şi o altă problemă, legată de specificul Basarabiei, în care încă nu fusese implementat sistemul de ghildă. La 18 iunie 1826 şeful Districtului vamal Odesa îi scria guvernatorului civil al Basarabiei în privinţa interpelării oficialilor vămii din Maiaki privind permiterea importării în Rusia a sării din Basarabia de către funcţionari şi dvorenii care locuiau în provincie. Acesta menţiona că s-a adresat Departamentului Comerţului extern, care l-a informat pe ministrul de Finanţe, iar în răspuns se menţiona că în ucazul din 17 februarie 1825 nu existau interdicţii în acest sens şi drept urmare funcţionarii şi dvorenii din Basarabia urmau a fi admişi în realizarea comerţului cu sare din Basarabia în guberniile interne ruse. Şeful Districtului vamal Odesa îi solicita guvernatorului civil al Basarabiei să aducă la cunoştinţă publică[55].

Problema exportului de sare din Basarabia prin Ovidiopol a fost soluţionată în cele din urmă pozitiv, la 20 iulie 1826 Consiliul de Miniştri acceptând propunerea lui M.S. Voronţov şi stabilind supunerea acesteia unei taxe vamale în mărime de 60 cop. pentru fiecare pud (ПСЗРИ 1830, II, I, №482, 802). La 5 august M.S. Voronţov îl anunţa cu satisfacţie pe şeful Districtului vamal Odesa că exportul sării din Basarabia a fost permis prin Herson şi Nikolaev cu achitarea unei taxe în mărime de 70 cop. de la fiecare pud, iar prin Ovidiopol, Parcani şi Maiaki – 60 copeici[56]. La 10 august 1826 Şeful Districtului vamal Odesa îi raporta lui M.S. Voronţov ca răspuns la adresa acestuia din 5 august, că a primit la 10 august 1826 de la Departamentul Comerţului Extern dispoziţia de a permite importul sării din Basarabia prin toate punctele vamale din jurisdicţia sa, cu perceperea unei taxe vamale de 70 copeici pentru Herson şi Nikolaev şi 60 copeici pentru Ovidiopol, Parcani şi Maiaki[57].

Odată cu luarea unei decizii în privinţa liniei sanitar-vamale de la Nistru, discuţiile privind exportul de sare peste Nistru au fost relansate. La 18 mai 1828 E.F. Kankrin îi scria lui M.S. Voronţov că până la lichidarea liniei sanitar-vamale de la Nistru comercializarea sării din Basarabia urma a fi realizată conform prevederilor anterioare, cu perceperea unui acciz de 2 ruble 1 copeică de pe fiecare chilă (18 puduri) de pe sarea consumată în provincie şi perceperea taxei vamale de 60 copeici de pe fiecare pud pentru cea exportată în guberniile interne[58]. Perceperea taxei vamale se realiza la punctele vamale de pe Nistru, iar pentru preîntâmpinarea abuzurilor (sarea declarată pentru export era scutită de plata taxei interne de consum) industriaşii care solicitau exportul peste Nistru urmau să prezinte în Biroul Sării garanţii materiale, iar ulterior după ce realizau exportul sării peste Nistru, şi actele vamale ce certificau acest lucru. Cu toate acestea, în perioada 1825-1829 o serie de antreprenori nu au prezentat recipisele vamale pentru exportul a 19656 chile 9 puduri de sare în valoare totală de 33043, 30 ruble[59], cu suma gajului depus de 94533,80 ruble. Acest lucru ne face să credem că declararea sării preluate de la salinele din Akkerman, ca fiind pentru export, nu însemna obligatoriu realizarea lui, şi putea fi o şmecherie a negustorilor pentru a evita plata accizului intern, iar sarea în cele din urmă era comercializată în provincie. Cu toate acestea, potrivit unor aprecieri, în anii 1825-1830 sarea reprezenta valoric circa 60% din exportul din Basarabia în Rusia (Сборник 1902, 166). Şi la capitolul importuri sarea era un bun des trecut în registrele vamale. Astfel, în anul 1830 în Basarabia au fost importate, în principal din Principatul Moldovei, 41777 puduri de sare, în valoare de 83554 ruble asignate (Гроссул, Будак 1967, 349).

În legătură cu transferarea cordonului sanitar-vamal de pe Nistru la Prut, la 21 octombrie 1829 Comitetul de Miniştri a luat decizia ca taxa vamală de 60 copeici de pud urma să fie percepută de la 1 decembrie 1830. Nicolai I a aprobat la 26 mai 1830 şi hotărârea Consiliului de Stat vizând formarea Administraţiei salinelor în Basarabia şi statele ei de personal. Preţul de comercializare a sării din acestea a fost fixat la 66 copeici de pud (ПСЗРИ 1831, II, V, от. 1, №3678, 468-469). La 14 noiembrie 1830 Senatul rus a emis ucazul privind deschiderea Administraţiei Salinelor în Basarabia (ПСЗРИ 1831, II, V, от. 2, №4097, 376), organ instituit în restul unităţilor administrative ale Imperiului Rus prin *Statutul sării* din 5 august 1818. Acest lucru a însemnat creşterea controlului asupra tranzacţiilor de comercializare a sării şi li-

[54] ASRO, F. 1, inv. 214, d.2, a. 1826, f. 171 v.
[55] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1047, f. 1.
[56] ASRO, F. 1, inv. 1, d. 2, a. 1826, f. 482; ANRM, F. 5, inv. 1, d. 257, f. 873 v.
[57] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, a. 1826, f. 249.
[58] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 2, p. II, a. 1826, f. 221.
[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2608, f. 7-7 v.

mitarea cantităţii de sare ce putea ajunge din Basarabia în guberniile interne ruse, în special cea de provenienţă nelocală, chiar dacă se specifica că comerţul cu sare în Basarabia rămânea liber, adică fără intermedierea magazinelor de stat. În şedinţele Consiliului de Stat din 5 şi 24 august 1831 au fost discutate reglementările comerţului cu sare din Basarabia în guberniile interne. S-a decis de a fi lăsate în vigoare deciziile Consiliului de Stat aprobate de împărat la 26 mai 1830 privind formarea Administraţiei Salinelor din Basarabia. Cu alte cuvinte, sarea din Basarabia era scutită de accize, cu excepţia celei din Akkerman şi din depozitele de pe lângă punctele vamale, adică acea care, de fapt, era admisă pentru exportul în guberniile de peste Nistru. La 29 septembrie 1831 împăratul rus a aprobat această decizie[60].

Pe piaţa internă a Basarabiei continuau, şi după suprimarea cordonului sanitar-vamal de la Nistru, să ajungă anumite cantităţi de sare din Principatul Moldovei şi Galiţia habsburgică. În anul 1835 au fost importate prin vămile de uscat ale Basarabiei 301703 puduri de sare, în sumă de 306781 ruble (Государственная 1836, 277). Mai mult decât atât, la 21 iulie 1836, la iniţiativa ministrului de finanţe, Comitetul de Miniştri a luat decizia de a permite importul de sare prin vama de la Lipcani până în anul 1838 „pentru încurajarea comerţului cu Principatul Moldovei". Această decizie a fost adusă la cunoştinţă de către ministrul de finanţe (ПСЗРИ 1837, II, XI, от. 1, №9408, 813-814). Una din explicaţii ar fi că importul de sare devenise tot mai necesar, deoarece provincia servea ca sursa primară de asigurare cu sare a guberniilor de peste Nistru: Herson, Podolia şi Volânia.

Odată cu creşterea importanţei salinelor din Basarabia, administraţia imperială şi provincială încearcă să-şi sporească controlul asupra comerţului cu sare în provincie, care, după cum s-a menţionat mai sus, rămăsese formal liber. Subterfugiile la care recurgeau aceştia pentru îndepărtarea iniţiativei private erau tot mai frecvente. O plângere faţă de această situaţie a ajuns chiar la împărat. Ca rezultat, la 18 februarie 1837 Senatul rus remitea guvernatorului militar al Basarabiei şi şefului administraţiei civile şi al administraţiei speciale a oraşului Ismail ucazul împăratului privind solicitarea micului-burghez din Ismail Iankel Krohmal de a clarifica cauzele arestării sării achiziţionate de acesta în anul 1833 de la lacurile saline din Basarabia[61]. La 23 aprilie 1837 Administraţia salinelor din Basarabia adresa guvernatorului militar al Basarabiei un raport în care se menţiona că arestul sării a fost pus la solicitarea din 22 mai 1834 a Poliţiei orăşeneşti din Tiraspol datorită pretenţiilor negustorului de ghilda a doua din Tiraspol Spevakov faţă de Iankel Krohmal. Interdicţia a fost pusă la 25 mai, însă atunci când negustorului din Tiraspol i s-a solicitat să prezinte vreo decizie judecătorească în litigiul său cu micul-burghez din Ismail, iar el nu a putut-o prezenta, acestuia din urmă i s-a permis să-şi comercializeze sarea micului burghez din Bălţi Aron Iţkovici şi negustorului de ghilda întâi din Odesa Anzelim Vereşcinski[62].

În cele din urmă şi comerţul cu sare a fost preluat de stat. La 6 aprilie 1837 a fost aprobat de împărat un nou Regulament privind organizarea industriei saline în Basarabia, elaborat de Comitetul de Miniştri (ПСЗРИ 1838, II, XII, от. 1, №10099, 209-215). În proiectul de hotărâre elaborat de general-locotenentul E.V. Karneev, şeful Departamentului afacerilor miniere şi al salinelor, se propunea, în vederea prevenirii oricăror abuzuri, ca să fie interzisă comercializarea sării direct de la lacurile de extragere, sarea exportată în guberniile interne peste Nistru urmând să fie comercializată într-o localitate de peste Nistru, iar cea destinată uzului intern în provincie să fie comercializată în Akkerman. Ministrul de finanţe a propus guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei în calitate de opţiuni fie Ovidiopol şi Akkerman, fie Maiaki şi Palanca. Contele M.S. Voronţov a opinat, însă, că ideea nu ar fi adus efectul scontat, ci invers, ar fi generat cheltuieli exagerate, ce s-ar răsfrânge negativ asupra preţului final al sării. Ministrul de finanţe a acceptat acest punct de vedere. Astfel principala modificare aprobată prin acest Regulament a constat în etatizarea salinelor din Basarabia. Proprietarii privaţi urmau timp de doi ani să-şi transporte toată sarea produsă, iar cantităţile rămase neevacuate, urmau a fi aruncate în lacuri. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei a primit dispoziţia de a căuta modalităţi de facilitare a transportării sării peste Nistru şi organizarea depozitelor de sare în afara hotarelor porto-franco Odesa, pentru ca cărăuşii care transportau cereale în acest port maritim să poa-

[60] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 4, f. 154-157.

[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2608, f. 1-1 v.

[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2608, f. 3-4 v.

tă transporta la întoarcere sare (ПСЗРИ 1838, II, XII, от. 1, №10099, 209-215).

Odată cu etatizarea comerţului cu sare, apare brusc preocuparea statului pentru îmbunătăţirea condiţiilor de extragere şi transportare a sării. La 29 august 1838 ministrul de finanţe a propus Comitetului de Miniştri să aprobe proiectul de instituire din contul statului a comunicaţiei cu vapoare între Akkerman şi Ovidiopol. În opinia autorilor acestui proiect, legătura navală între Akkerman şi Ovidiopol urma să stimuleze exportul de sare şi cereale din Basarabia. Comercianţii ce achiziţionau sare din Basarabia, puteau construi depozite în afara zonei porto-franco Odesa, din care să comercializeze sarea conform reglementărilor legale. În caz de necesitate şi rentabilitate astfel de depozite urmau a fi construite şi din contul statului. La 4 octombrie 1838, Regulamentul instituirii circulaţiei vapoarelor între Akkerman şi Ovidiopol a fost aprobat de împărat (ПСЗРИ 1839, II, XIII, от. 2, №11588, 185-186). În aceeaşi zi, industriaşilor care achiziţionau sare de la lacurile saline din Basarabia li s-a permis să instituie magazii de depozitare a sării pe malul drept al limanului Nistrului şi chiar în apropierea oraşului Odesa, în afara arealului porto-franco, şi să comercializeze din ele sare conform regulilor stabilite (ПСЗРИ 1839, II, XIII, от. 2, №11588, 185-186).

La 18 octombrie 1838 Comitetului de Miniştri a luat decizia ca sarea din salinele private din Basarabia, care încă nu fusese evacuată conform prevederilor ucazului din 6 aprilie 1837, să fie achiziţionată de stat la preţul de producţie de 5 copeici de pud, cu condiţia ca industriaşii să prezinte actele doveditoare despre dreptul de extragere a acesteia în trecut (ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 2, Прибавление, №11651a, 20). Probabil nici nu merită să precizăm că preţul dat nu era deloc rezonabil. În schimb, după etatizarea comerţului cu sare guvernul rus a făcut unele cedări în privinţa importului de sare din Principatul Moldovei. La 11 ianuarie 1838, Comitetul de Miniştri a prelungit pentru trei ani dreptul importului de sare prin vama Lipcani, decizie aprobată de împărat şi publicată la 28 februarie 1838. Termenul de curăţare vamală a sării era de trei luni (ПСЗРИ 1839, II, XIII, от. 1, №10877, 16-17). La 28 noiembrie 1839 Comitetul de Miniştri a luat decizia de a micşora pentru un an taxa vamală pe sarea importată în Basarabia, prin vama de la Sculeni şi punctele vamale Lipcani şi Leova, de la 35 copeici la 20 copeici argint de pud[63]. Decizia a fost aprobată de împărat şi publicată la 19 ianuarie 1840 (ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 1, №12934, 903). La 12 decembrie 1839 Comitetul de Miniştri a admis pentru un an importul de sare prin porturile de la Marea Neagră şi Marea Azov şi cele dunărene. Decizia a fost aprobată de împărat şi publicată la 17 ianuarie 1840 (ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 1, №12976, 926). La 19 noiembrie 1840 Comitetului de Miniştri a luat decizia de a prelungi până în 1843 permisiunea de a importa sare prin vama de la Lipcani. Hotărârea în cauză, aprobată de împărat, a fost publicată la 9 ianuarie 1841 (ПСЗРИ 1841, II, XV, от. 1, №13968, 737-738).

Potrivit informaţiilor vizând exportul sării prin Akkerman – Ovidiopol, în 1833 au fost exportate 82,5 mii puduri, în următorii doi ani – aproximativ 600 mii puduri, în anii 1836-1838 – o creştere până la 2,5 milioane puduri pe an. La 28 martie 1839 Comitetului de Miniştri a adoptat un nou set de măsuri privind reorganizarea industriei saline în Basarabia conform ucazului din 6 aprilie 1837 (ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 1. №12179, 323-326). După o micşorare până la 1 milion de puduri în 1839 şi 738 mii puduri în 1840, în anii 40 exportul sării creşte brusc – până la 2-3 milioane puduri. Din depozitele din Akkerman cea mai mare cantitate de sare era exportată în Odesa, în special prin Ovidiopol. După stabilirea comunicaţiei maritime în 1838 între Akkerman şi Ovidiopol exportul de sare a crescut în medie de la 1,4 milioane puduri în anii 1833-1839 la 2,3 milioane puduri în anii 1840-1850 (Tomuleţ 1997, 176-177). Cu toate acestea, doar puţini negustori din Akkerman mai practicau în această perioadă comerţul cu sare. Printre aceştia îl menţionăm în special pe negustorul de ghilda a treia Pavel Mutafoglu, care a exportat în anul 1840 în Odesa 4000 de puduri de sare în sumă de 80 mii ruble asignate[64]. Întreg exportul de sare din Akkerman în Ovidiopol în anii 1833-1850 a constituit aproximativ 34949091 puduri (Tomuleţ 1997, 177). E de menţionat, de asemenea, că o altă destinaţie importantă a sării din Basarabia era oraşul Kremenciug din gubernia Poltava, unde pe parcursul anilor 1834-1845 au fost exportate 10639417 puduri de sare (Штукенберг 1858, 32).

La începutul anilor ’40 şi importul de sare cunoaşte o înviorare. Astfel, odată cu reducerea

[63] La care se adăugau 12,5% şi taxele de carantină a câte 2 copeici de pe fiecare rublă.

[64] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3588, f. 105-105v.

pentru un an a taxei vamale la importul sării prin vama de la Noua Suliță, importul sării din Galiția austriacă, care era în mod normal nesemnificativ (şi viza doar regiunile de frontieră), s-a ridicat în 1840 la circa 4000 de puduri. Importul sării din Principatul Moldovei, de asemenea neimportant până atunci, creşte şi el. Dacă în anii 1837-1839 au fost importate 219506 puduri (în medie 73168 puduri pe an), atunci în anii 1840-1841 au fost importate 313139 puduri (în medie 156570 puduri pe an). Evoluția importului de sare din Principatul Moldova se prezintă în felul următor: în perioada 1827-1831 au fost importate în medie pe an 85728 puduri de sare, în 1832-1836 – 123049 puduri, 1837-1841 – 106530, 1842-1846 – 51568 puduri (Неболсин 1850, 211). Cu toate acestea, potrivit afirmațiilor lui Gr. Nebolsin, sarea din Principatul Moldovei, dat fiind faptul că taxa vamală de import era mai mare decât prețul de vânzare a sării din Basarabia, nu putea concura cu aceasta din urmă în comerțul intern, şi era achiziționată în special de păstori pentru alimentarea cornutelor (Неболсин 1850, 211).

Din cele 8-9 lacuri saline din Basarabia anual se extrăgeau în anii '40 în medie câte 4 milioane puduri de sare. În 1843 Comitetul de Miniştri a dispus instituirea în Akkerman a rezervelor de sare de stat, decizia fiind aprobată de împărat la 30 martie. Potrivit acesteia, urmau a fi alocate 72000 ruble pentru achiziționarea a 50000 puduri de sare, ridicarea construcțiilor de depozitare şi transportarea sării. Sarea urma să se comercializeze contra 30 copeici argint pe pud. Se admitea instituirea, în caz de necesitate, a rezervelor de stat şi în Ovidiopol (ПСЗРИ 1844, II, XVIII, от. 1, №16669, 181-182). Astfel, la sfârşitul anului 1845, în magazinele de stat erau depozitate ca rezervă 14555314 puduri de sare, sau de peste trei ori mai mult decât cantitatea extrasă în acel an – 4438207 puduri. Exportul ei în 1845 a atins cifra de 3 milioane puduri şi a depăşit cu mult exportul din Crimeea, care în anii 1833-1850 nu a depăşit 1,4 milioane puduri pe an. La sfârşitul anului 1846 rezervele de sare din Basarabia alcătuiau 11182000 puduri. Sarea din Basarabia se exporta la Odesa, în Polonia, Malorosia, Podolia, Volânia şi Lituania (Штукенберг 1859, 14-15). Potrivit opiniei istoricului Valentin Tomuleț, reducerea exportului sării din Crimeea s-ar putea explica prin creşterea exportului ei din Basarabia (Tomuleț 1997, 177).

Odată cu creşterea exportului, cresc şi veniturile pe care le obținea statul din extragerea şi comercializarea sării. Astfel, veniturile Administrației saline din Basarabia au variat în perioada 1831-1846 între 23246 ruble în 1832 şi 2285607 ruble în 1838, sau în medie 875570 ruble (Штукенберг 1859, 14-15). În aceste condiții, la 16 octombrie 1846, Consiliul de Stat a avizat proiectul de completare a statelor de personal ale Administrației Salinelor din Basarabia, cu alocarea suplimentară a 1500 ruble argint în acest scop. Decizia a fost aprobată de împărat (ПСЗРИ 1847, II, XXI, от. 2, №20524, 345). Lărgirea controlului de stat asupra comerțului cu sare în Basarabia a atins şi importul. La solicitarea lui guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fedorov, şeful Districtului vamal Ismail a solicitat la 12 august 1847 de la şefii punctelor vamale de sub jurisdicția sa să prezinte acestuia date anuale privind comerțul cu sare prin ele. Rapoartele prezintă un document important pentru stabilirea cantității de sare importată în Basarabia după acest an, dar şi a punctelor vamale prin care se realiza importul. Astfel, din raportul din 8 decembrie 1847 al Şefului punctului vamal Akkerman aflăm că pe parcursul anului 1847 până la 1 decembrie nu au existat operații de import/export cu sare în port[65]. La 10 decembrie 1847 şeful vămii portuare din Reni raporta acelaşi lucru[66]. În schimb, prin portul Ismail au fost importate din Principatul Moldovei 464 puduri de sare[67]. La 29 decembrie 1847 un raport similar era prezentat şi de şeful Districtului vamal Sculeni. În raport se menționa că din Principatul Moldovei au fost importate prin vămile districtului vamal Sculeni pe parcursul primelor 11 luni a anului 43168 puduri şi 37 pfunzi de sare, la prețul total de 14080,16 ruble. Din cantitatea importată prin vama de la Sculeni 8000 puduri au fost exportate în gubernia Kiev şi 6000 puduri în gubernia Podolia, din cea importată prin Lipcani 4000 puduri au fost exportate în gubernia Podolia, iar restul consumat în provincie. Se menționa de asemenea că în caz de deficit în depozitele din localitatea Sculeni de peste Prut se aflau circa 20 mii de puduri de sare ce aparținea negustorilor din Basarabia[68].

[65] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5044, f. 4-4 v.
[66] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5044, f. 3.
[67] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5044, f.5
[68] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5044, f. 8-8 v. Din cantitatea indicată, 155 de puduri 27 pfunzi de sare figurau ca sare confiscată, depistată la încercarea de trecere prin contrabandă. Se menționează de asemenea că din Austria au fost importate 7 puduri de sare din Principatul Moldovei, confiscată la trecerea prin contrabandă a frontierei, şi achiziționată de un negustor din Basarabia la vânzarea publică a acesteia. Din sarea importată în depozitele vamale rămăseseră 9600 de puduri.

Şi Administraţia Salinelor din Basarabia a prezentat, la 9 ianuarie 1848, guvernatorului militar al Basarabiei un raport privind comerţul cu sare în Basarabia în anul 1847. Potrivit datelor acestuia, la începutul anului în provincie existau rezerve de stat în cantitate de 14132851 puduri de sare de masă şi 194 de puduri de sare glauberit, iar pe parcursul anului 1847 au fost extrase încă 1193898 puduri de sare de masă, cantitatea disponibilă totală ridicându-se la 14633045 puduri. În plus, existau şi rezerve private, în cantitate de 53957 puduri şi 23,5 pfunzi ce aparţineau urmaşilor unui oarecare Ronzin, funcţionar civil de clasa XIV-a. Pe parcursul anului 1847 din rezervele existente au fost comercializate de la lacurile saline 2473052 puduri de sare cu preţul de 27 copeici argint şi au fost înregistrate pierderi de depozitare 431118 puduri, rămânând pentru anul 1848 în rezervă 12922573 puduri. Sare de calitate inferioară au fost comercializate 2 puduri, iar 192 puduri au fost trecute la pierderi. În plus, în baza dispoziţiei din 13 noiembrie a Departamentul afacerilor miniere şi saline au fost excluse 6594 puduri, 319601 puduri 1,5 pfunzi de sare rămânând rezervă pentru anul 1848[69].

Diminuarea practicii de mânare vitelor peste hotare în Basarabia, cu ocazia epizootiei din a doua jumătate a anilor '40, a determinat o creştere a importului de sare din Principatul Moldova în provincie (Неболсин 1850, 211). Potrivit raportului Vămii din Ismail, din 14 decembrie 1849, prezentat guvernatorului militar al Basarabiei, au fost importate în Basarabia, prin acest port, de la începutul anului, 2944 puduri de sare din Principatul Moldovei. Întreaga cantitate a fost comercializată şi consumată[70]. La 12 decembrie 1849 un raport similar era expediat şi de şeful Districtului vamal Sculeni. În acesta se menţiona că au fost importate prin vama de la Sculeni şi punctul vamal Lipcani 59822 puduri şi 19 pfunzi de sare din Principatul Moldovei în valoare de 18557,82 ruble. Din cantitatea respectivă au fost consumate 44922 puduri şi 19 pfunzi, rămânând în depozite pentru anul viitor 14900 puduri. Din cantitatea adusă prin Sculeni, de 39215 puduri şi 2 pfunzi, 12900 puduri au rămas depozitate în localitatea Sculeni, 10000 puduri au fost exportate în gubernia Podolia şi 3000 în gubernia Kiev. Restul de 13315 puduri şi 2 pfunzi a fost comercializat în Basarabia. Din cantitatea de 20601 puduri şi 7 pfunzi importată prin Lipcani, 2000 puduri au rămas în depozitele din Lipcani, 10000 puduri au fost exportate în gubernia Podolia, iar restul de 8601 puduri şi 7 pfunzi au fost comercializate în Basarabia[71]. La 20 decembrie 1849 în raportul prezentat guvernatorului militar al Basarabiei de şeful punctului vamal Akkerman se menţiona că prin port pe parcursul anul 1849 au fost exportate 128439 puduri de sare provenită din lacurile saline din judeţ în Odesa, Nikolaev, Voznesensk şi Herson, cu costul total de 37016,81 ruble argint[72]. În raportul similar al vămii din Reni din 21 decembrie 1849 se menţiona că nu au existat tranzacţii cu sare în port[73]. Prin vama de la Sculeni în anul 1849 a fost importată în Basarabia mai puţină sare apoi în anul 1848, deoarece din cantitatea importată în 1848 rămăseseră necomercializate 37000 puduri[74]. Astfel, dacă în 1848 au fost importate în Basarabia 72076 puduri de sare în bolovani, în valoare de 24632, atunci în 1849 – 57168 puduri în valoare de 17733 ruble[75]. După afirmaţiile negustorilor, micşorarea accizului la sarea de lac din judeţul Akkerman a influenţat pozitiv exportul acesteia în gubernia Herson. Către anul 1850 existau rezerve de 14900 puduri. Din restul de 42268 puduri au fost consumate în Basarabia 19268 puduri, în guberniile Podolia, Volânia şi Kiev – 23000 puduri[76]. În 1850 prin vama de la Sculeni au fost importate 31802 puduri 10 pfunzi de sare, în valoare de 10359 ruble argint[77], prin Lipcani – 20397 puduri, în valoare de 6370 ruble argint[78], prin Leova – 1088 puduri în valoare de 734 ruble[79].

În anul 1850 lacurile saline din judeţul Akkerman au fost inundate şi devastate în urma unei furtuni. Ca urmare a acestei situaţii, la 7 aprilie 1851 Departamentul afacerilor miniere şi al salinelor, la ordinul ministrului de finanţe, contele F.P. Vroncenko, s-a adresat Administraţiei salinelor din Basarabia în privinţa asigurării populaţiei din provincie cu sare. Potrivit acesteia, în urma inun-

[69] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5044, f. 11-13.
[70] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5375, f. 2.
[71] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5375, f. 3-4 verso. Din cantitatea amintită, 155 puduri şi 7 pfunzi figurau ca confiscată în punctul vamal Lipcani, 36 puduri şi 22 pfunzi în Sculeni, şi 6 puduri 10 pfunzi în Noua Suliţă.
[72] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5375, f. 5.
[73] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5375, f. 6.
[74] AISR, F. 19, inv. 3, d. 954, f. 120-120 v.
[75] AISR; F. 19, inv. 3, d. 954, f. 120.
[76] AISR, F. 19, inv. 3, d. 954, f. 120-120 v.
[77] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 64 v.
[78] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 41 v. - 42.
[79] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 48.

dării lacurilor au fost pierdute peste 5 milioane de puduri de sare, rezervele de sare disponibile se ridicau la 660 mii puduri, pe când necesităţile anuale se ridicau la 2,5 milioane de puduri. În condiţiile date, se sugera a se asigura deficitul creat cu sare din Crimeea, rezervele căreia alcătuiau în februarie 1851 peste 18 milioane de puduri, pe când consumul anual alcătuia până la 8,5 milioane de puduri[80]. La 25 aprilie 1851 Administraţia salinelor din Basarabia s-a adresat guvernatorului militar al provinciei cu solicitarea de a anunţa industriaşii din Basarabia să se adreseze pentru achiziţionarea sării nu la Administraţia salinelor din provincie, ci la cea din Crimeea[81]. La 24 februarie 1853, în acelaşi context, a fost aprobată de împărat decizia Comitetului de Miniştri de a micşora taxa vamală la importul sării prin vămile Ismail, Noua Suliţă, Sculeni şi oficiile vamale Reni, Lipcani şi Leova de la 40 copeici la 27 copeici argint (Сахаров 1853, 19).

În concluzie, putem afirma că comerţul cu sare în Basarabia în perioada 1812-1850 a reprezentat un indicator al includerii provinciei în sistemul economic al Imperiului Rus. Iniţial până la 1830, anul transferării cordonului sanitar-vamal de la Nistru la Prut, cadrul legal al exportului de sare din Basarabia a fost într-o continuă schimbare, al cărei vector a fost determinat de lupta dintre organele provinciale şi cele centrale. Organele provinciale susţineau interesele negustorilor şi producătorilor de sare din Basarabia şi din gubernia Herson, pe când cele centrale susţineau interesele producătorilor de sare din Crimeea, precum şi încasările fiscale care se aflau în Basarabia în gestiunea administraţiei provinciale. În acest context, guvernul rus, în persoana ministrului de finanţe, se prezenta ca un adversar deschis al salinelor din Basarabia. Situaţia s-a schimbat după 1830, când, odată cu includerea provinciei în sistemul comercial al Imperiului Rus, guvernul rus a preluat monopolul asupra salinelor din Basarabia, în încercarea de a reglementa pe placul său cantitatea de sare ce putea ajunge pe piaţă, precum şi de a-şi însuşi veniturile imense rezultate din comercializarea sării. Dar, politica protecţionistă a guvernului rus faţă de valorificarea salinelor din Basarabia s-a manifestat prin lipsa unui sprijin financiar pentru asigurarea securităţii lacurilor, care a condus în cele din urmă la dezastrul din 1850.

Cu toate că aveau un potenţial de producţie mai limitat în comparaţie cu cele din Crimeea, salinele din Basarabia erau mai rentabile la capitolul costuri de producţie. Acest lucru determina un preţ mai mic de obţinere a sării şi implicit de comercializare a ei. Ca urmare, sarea din Basarabia a ajuns să depăşească la capitolul exportului pe cea din Crimeea, fiind solicitată atât în guberniile limitrofe provinciei, cât şi în cele mai îndepărtate, precum cele din Malorosia, Lituania şi Polonia. Dar în pofida faptului că Basarabia se prezenta pe piaţa internă rusă drept exportator de sare, ea a continuat să fie şi o destinaţie pentru sarea produsă în Principatul Moldovei, inclusiv de contrabandă. Acest lucru era un pretext important pentru susţinătorii producătorilor de sare din Crimeea de a modera prin toate modalităţile posibile pătrunderea sării din Basarabia în teritoriile de peste Nistru. Abia după ce au pus controlul total asupra producţiei şi comercializării sării în Basarabia, în 1837, guvernul rus a mers spre micşorarea taxelor şi mărirea numărului de oficii vamale pentru importul sării din Principatul Moldovei. Aceasta şi din considerentul că sarea în bolovani, de la ocnele de peste Prut, era utilizată în profilaxia epizootiilor.

Bibliografie

Agachi 2008: A. Agachi, Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806-1812), ediţia a II-a (Chişinău 2008).

Ilieş 1974: A. Ilieş, Drumurile şi transportul sării în Ţara Românească (secolele XV-XIX). Studii şi materiale de Istorie Medie VII, 1974, 223-242.

Porucic 1924: T. Porucic, Lacurile sărate din sudul Basarabiei: studiu geografico-geologic şi economic cu privire specială la industria extracţiei sării de mare (Bucureşti 1924).

Tomuleţ 1997: V. Tomuleţ, Unele consideraţii privind locul Basarabiei în sistemul pieţei din Novorosia (anii 1812-1868). In: Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani. (Chişinău 1997), 168-180.

Tomuleţ 2002a: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

[80] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5632, f. 2.
[81] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5632, f. 1.

Tomuleţ 2002b: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burghezii comerciale (Chişinău 2002).

Vîtcu 1987: D. Vîtcu, Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă. Teză de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza" (Iaşi 1987).

Анцупов 1978: И.А. Анцупов, Аграрные отношения на Юге Бессарабии (1812-1870) (Кишинев 1978).

Государственная 1836: Государственная внешняя торговля 1835 года в разных ее видах. В сб.: Современник, том 3, № 3 (Санкт Петербург 1836), 266-306.

Гроссул, Будак 1967: Я.С. Гроссул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Жуков 1982: В. Жуков, Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (Кишинев 1982).

Зябловский 1842: Е.Ф. Зябловский, Российская статистика. Часть I, издание второе (Санкт-Петербург 1842).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: УЗКГУ, т. 117 (ист.) (Кишинев 1971), 3-385.

Неболсин 1850: Гр. Неболсин, Статистические записки о внешней торговле России, часть I (Санкт-Петербург 1850).

ПСЗРИ 1830, I, XXXIV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXIV, 1817 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXXV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXV, 1818 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXXVII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXVII, 1820-1821 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXXVIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXVIII, 1822-1823 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XL: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XL, 1825 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, II, I: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. I, с 12 декабря 1825 по 1827 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1831, II, V, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. V, 1830, отделение 1 (Санкт-Петербург 1831).

ПСЗРИ 1831, II, V, от. 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. V, 1830, отделение 2 (Санкт-Петербург 1831).

ПСЗРИ 1837, II, XI, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XI, 1836, отделение 1 (Санкт-Петербург 1837).

ПСЗРИ 1838, II, XII, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XII, 1837, отделение 1 (Санкт-Петербург 1838).

ПСЗРИ 1839, II, XIII, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIII, 1838, отделение 2 (Санкт-Петербург 1840).

ПСЗРИ 1839, II, XIII, от. 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIII, 1838, отделение 2 (Санкт-Петербург 1839).

ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIV, 1839, отделение 1 (Санкт-Петербург 1840).

ПСЗРИ 1840, II, XIV, от. 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIV, 1839, отделение 2 (Санкт-Петербург 1840).

ПСЗРИ 1841, II, XV, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XV, 1840, отделение 2 (Санкт-Петербург 1841).

ПСЗРИ 1844, II, XVIII, от. 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XVIII, 1843, отделение 1 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1847, II, XXI, от. 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXI, 1846, отделение 2 (Санкт-Петербург 1847).

Сахаров 1853: Г. Сахаров, Обозрение Русского Законодательства за первую половину 1853 года. В: Журнал Министерства народного просвещения, часть LXXX, отделение V (Санкт-Петербург 1853), 1-40.

Сборник 1902: Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России, под ред. В.И. Покровского, т. 1 (Санкт-Петербург 1902).

Свиньин 1818: П. Свиньин, Естественное описание Бессарабской Области. В сб.: Отечественные записки, т. 1 (Санкт-Петербург 1818), 183-185.

Штукенберг 1858: И.Ф. Штукенберг, Статистические труды. Том 2, Ст. XXVII. Описание Полтавской губернии (Санкт-Петербург 1858).

Штукенберг 1859: И.Ф. Штукенберг, Статистические труды. Том 2, Ст. XXVIII. Описание Бессарабской области (Санкт-Петербург 1859).

Salt trade in Bessarabia in the context of the inclusion of the province in the economic system of the Russian Empire (1812-1850)

Abstract

The study is focused on the issue of trade with salt in Bessarabia, from the annexation of the province, by the Peace of Bucharest of May 16/28, 1812, and until the saline lakes in southern Bessarabia flooding in 1850. Broadly speaking it is a well studied problem in the historiography of the MSSR and Republic of Moldova. Despite this, we found it necessary to come up with new archival documentary data, to make some additions on less developed issues.

The scientific novelty of the study is given by the approach to the examination of the issue. This particularly approach has several important research goals. First, note that the salt trade in the Russian Empire in the set out period represented a state monopoly. Russian state typically granted the right of extraction and marketing of salt to different persons. Secondly, the issue of salt trade in Bessarabia is closely linked to the problem of protectionist policy of the Russian Empire towards the newly annexed province. Russian government's tendency to protect producers of salt form the Crimea, by the ban imposed on export of salt from Bessarabia, did not suite the dealers of salt extraction from the province. The antagonism of the situation is relevant in understanding the issues related to the inclusion of Bessarabia into the economical system of the Russian Empire.

Another goal of our approach to the research of trade salt in Bessarabia is related to suppression of customs and sanitary cordon on Dniester River by the Regulation of 26 September 1830. In return, the Russian government established in the province a Department of salines, in order to assert its control over the export of salt and thus continued its policy of disadvantaging producers of salt in Bessarabia for the benefit of those from Crimea. This was despite the fact that the province was de jure included in socio-political and economic system of the Russian Empire after the withdrawn of last levers of autonomy by the *Establishment of administration* of 1828.

Торговля солью в Бессарабии в контексте включения области в экономическую систему Российской империи (1812-1850)

Резюме

Исследование сосредоточено на вопросе о торговле солью в Бессарабии, от аннексии провинции, по Бухарестскому мирному договору от 16/28 мая 1812 года, и до наводнения соленых озер в южной части Бессарабии в 1850 году. В общем, в историографии МССР и Республики Молдова это хорошо изученные проблемы. Несмотря на это, мы сочли необходимым, основываясь на архивных и документальных данных, внести некоторые уточнение и дополнения к менее изученным вопросам.

Научная новизна исследования определяется подходом к рассмотрению вопроса. В частности, этот подход имеет несколько важных исследовательских целей. Во-первых, нужно принять во внимание, что торговля солью в русской империи в изложенный период представляла государственную монополию. Русское государство обычно предоставляло право добычи и сбыта соли разным лицам. Во-вторых, вопрос о торговле солью в Бессарабии тесно связан с проблемой протекционистской политики Российской империи в отношении новоприсоединенной провинции. Тенденция российского правительства защитить крымских производителей соли, налагая запрет на экспорт соли из Бессарабии, не устраивала производителей соли из области. Антагонизм ситуации становится важным в понимании соответствующих вопросов, связанных с включением Бессарабии в экономическую систему Российской империи.

Еще одна важная цель нашего подхода к исследованию торговли солью в Бессарабии связана с упразднением Карантинной и таможенной линии на Днестре постановлением от 26 сентября 1830 года. Взамен её российское правительство создала в области Соляное Управление, стремясь сохранить контроль над экспортом соли и таким образом продолжала свою политику ущемления бессарабских производителей соли в пользу крымских. И это несмотря на то, что область была де-юре, включена в социально-политическую и экономическую систему Российской империи после уничтожения последних рычагов её автономии *Учреждением для управления Бессарабской области* от 29 февраля 1828 года.

08.02.2011

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

AN IMPERIAL EYE TO THE PAST: BYZANTINE EXHIBITIONS IN THE STATE HERMITAGE MUSEUM, 1861-2006

Yuri Pyatnitsky

The Communist regime and the mental construct of its ideology have been crushed in Russia, as we all know, but the *dictum* by Vladimir Lenin, the communist leader and idol, that "*an individual cannot live in society and be free from society*" remains absolutely valid. The idea that "art is for art's sake" and that "Museums exist only for pure art" is only a romantic dream of some individuals, not a reality. Admittedly, society's readiness to respond to artistic traditions, the State and its political aspirations, as well as individual ambitions, each have profound influences on a museum's life, especially so on its exhibiting activity. Meanwhile, the success of an exhibition gives an impulse for new acquisitions, for new study and, usually, renders the subject matter of the exhibits more popular and fashionable.

The best example to illustrate this point is the influence exerted by the very successful recent exhibitions held in the Metropolitan Museum of Art, namely, "The Glory of Byzantium" in 1997, and "Byzantium: Faith and Power" in 2004. And these are not the only cases. The same situation can be attested to in the history of the Byzantine exhibitions in the State Hermitage museum, St. Petersburg, which spans a period from the middle of the 19th to the beginning of the 21st century, and in which the Imperial ambitions of Russia were also added to other motivations underlying all of these enterprises[1].

The first Byzantine exhibition in the Hermitage, 1861

The earliest Byzantine exhibitions in Russia are connected to the name of Piotr Sevastianov. Piotr Ivanovich Sevastianov (1811-1867) was the son of a rich merchant from Penza, who received a good education in law at the University of Moscow and held a number of high administrative offices in the Caucasus, Perm' and Saint-Petersburg. After

Fig. 1. Piotr Ivanovich Sevastianov (1811-1867). Lithography by 1859. The State Hermitage museum.

twenty years of impeccable service he resigned in 1851 and devoted his efforts entirely to studying and collecting ancient Christian mementoes. His regular journeys across Europe and the Orthodox East brought him a reputation as an intrepid traveller. He first visited the monasteries of the Mount Athos, or Holy Mountain, in 1851, did so again in the summer of 1852 and then, after the Turkish-Russian war in 1857 and 1858, and finally in 1859-1860, when he spent more than 14 months there.

Sevastianov was far more than an amateur of fine art and an enthusiastic traveler during his Mount Athos visits. Being one of the first people to realize the scholarly potential that lay in photography, he had traveled to Paris to study this newly discovered art. As he wrote, "*in early 1857 I was struck by the diversity of application of photography and efficiency of its results. Preparing to spend the next summer on Mount Athos I decided*

[1] The article was preparing in winter and spring of 2008 in Dumbarton Oaks in Washington.

to study photography, in order to use it for copying the manuscripts, archives, icons, and three-dimensional objects kept in the Mount Athos monasteries. For this I contacted the famous Professor Belloc[2]*, and with his easy and rational method, 10 lessons were enough to introduce to me the secrets of collodium"*[3]. Sevastianov invited as companions and assistants in his trip the German painter Janson (in 1857), and, in 1859, the French professional artist E. Vaudin. Both artists were to make drawings and original-scale tracings of Athonite frescoes and icons.

Sevastianov proposed to organize a special photo-archive in each of the great libraries and museums in the world. Each archive would make a full copy of the more important manuscripts and objects of art and exchange it with all the others. As a result of this proposed enterprise, these materials would be preserved and would become more accessible to scholars.

In February 8 of 1858 Piotr Sevastianov delivered the lecture "Sur le Mont Athos, ses monastères et les manuscrits de leurs bibliothèques" (On Mount Athos, its Monasteries, and the Manuscripts in their Libraries) at the *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* in Paris, in which he presented his recent research on the Mount Athos monasteries (Севастьянов 1859, столбцы 257-261; Sovastianoff 1859, 25-28). He gave the general overview of the Mount Athos and its 20 monasteries, described the main characteristics of the monastic life and administrative management. Sevastianov specifically mentioned his studies in the monastic libraries and photographing individual pages and even entire manuscripts. His lecture was accompanied by an exhibition of drawings, photographs, and original objects from Mount Athos. The French press wrote enthusiastically about Sevastianov's activities, and the great success of the lecture, as well as the absolute admiration of the Parisian society for this Russian scholar's mission, resulted in Sevastianov's presenting the same lecture-series and exhibitions in Moscow and St. Petersburg in 1859. As every serious reader of the Russian Classics knows, Russia always adhered to the opinion of Europe, where Paris was the irrefutable arbiter. Which is to say that Sevastianov's success in Paris was an *a priori* guarantee for his favorable welcome by the Russian high society.

Indeed, in 1859, Sevastianov demonstrated the drawings and photographs that he made, on a special exhibition held firstly in the Moscow University and later in the building of the Holy Orthodox Synod at Saint-Petersburg. In the Synod buildings Sevastianov's drawings and photographs were arranged on the tables in the centre of the halls, and the monumental, original-scale tracings of the Mount Athos frescoes were exhibited on the walls. As it was expected, this presentation of the outcome of his Athonite mission enjoyed a tremendous success in Russia, too, and the Russians in Moscow and Saint-Petersburg, taking after the Parisians, were delighted by the self-sacrificing and the unselfish devotion of their compatriot. What is more, his daring idea of making the archives of the photographic copies of the manuscripts and art objects was greatly supported by Russian scholars. The academic Ivan Sreznevsky wrote in 1858 that Sevastianov was the first who realized the usefulness of photography for scholarly studies and utilized it in locations where scholars could rarely enter, namely, in the libraries of the Mount Athos monasteries (Срезневский 1858, 367-370). Another scholar, Sergei Shevyrev, in 1859, pointed out that "*from now on there is no need to cut pages, damage, and deform the manuscripts as it was practiced in the past. Photography, being such an honorable art, saves these treasures and satisfies the egoism of seekers of all kinds of rarities*" (Шевырев 1859, 3). In the same year, one of the most popular journals of that time, *Russkii Khudozhestvennyi Listok,* wrote that *"Mr. Sevastianov was the first who reached excellent results in applying photography for reproducing ancient monuments"* (Русский 1859, 8). Sevastianov had found support of the Imperial Russian Archaeological Society, where he held professional presentations and where his article on the role of photography for the humanities was published[4] (Севастьянов 1859, столбцы 257-

[2] Belloc Joseph August (c. 1800-c. 1868) – French photographer, member the Société française de photographie from 1854. From the very beginning, he was implied in the photographic democratization, gave photographic lessons and wrote about ten treatises concerning the photographic processes, the way to use them, and some of practical advice. Practicing daguerreotype, he became involved in wet collodion development and improved the wax coating process, helping the pictures to keep their wet-like lusser (Encyclopedia 2008, 146).

[3] Государственная Российская библиотека. Отдел рукописей. Ф. 269, д. 2347, л. 1.

[4] Архив Института Археологии РАН в Санкт Петербурге. Ф. 3, д. 408, л. 107-109.

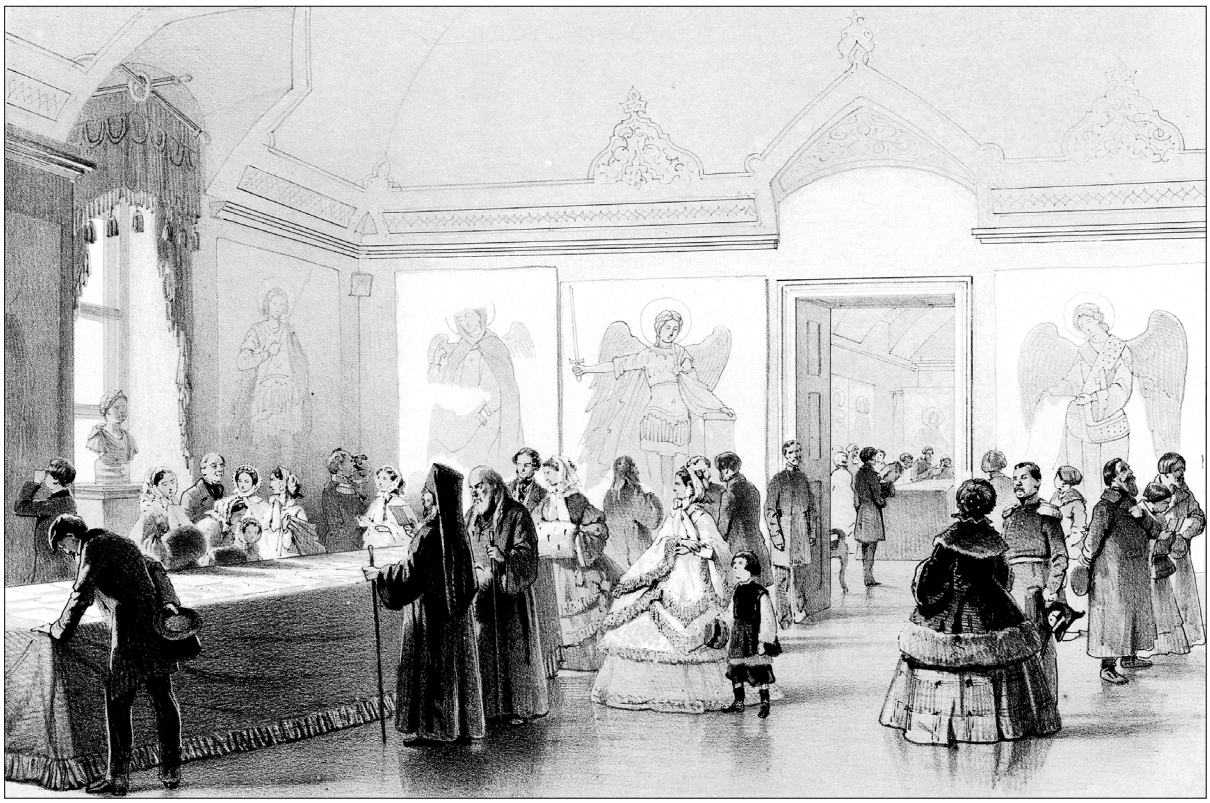

Fig. 2. The exhibition of Sevastianov's materials in Saint Synod in St. Petersburg. Lithography by 1859. The State Hermitage museum.

261). On February 24 1859 the Imperial Academy of Fine Arts elected him as *membre honoraire libre*[5]. One note of interest in connection to Sevastianov's exhibitions in Moscow and Saint-Petersburg was that they were visited by people from different levels of the Russian social hierarchy. It is interesting to mention in this context that, in a drawing made during the exhibition in the Holy Synod building, one discerns the high-society ladies, along with scholars, church hierarchs, merchants, and even peasants. The greater part of the two latter categories was comprised by the so-called "Old Russian Believers".

As an interesting result of Sevastianov's enormous success, a special, art-historically focused expedition to Mount Athos was organized again in 1859-1860 (Didron 1861, 173-183; Пятницкий 1988, 126-131; Пятницкий 1992, 17-22; Пятницкий 1995, 42-44; Довгалло 1995, 242-256; Papoulidis 2000, 87-104; Etingof 2000, 211-220; Piatnitsky 2001, 423-424; Piatnitsky 2004, 201-207; Pyatnitsky 2006, 24-29). This second expedition was funded by the Imperial Couple itself, as well as by the Academy of Fine Arts and the Holy Orthodox Synod. The official budget of the expedition was 16.000 rubles (7.000 rubles donated by the Emperor and Empress, and 9.000 rubles donated by the Holy Orthodox Synod). In addition, the Grand Princes Maria, president of the Academy of Fine Arts, donated another 3,000 rubles. Regardless of these donations, and according to the documents of the expedition (Довгалло 1995, прим. 30), Piotr Sevastianov added up the sum of approximately 15,000 rubles from his own money. Thus his private initiative led to an official commission from the government itself. He thus accepted this new government position and set off for Mount Athos in 1859, this time as leader of a special art-historical expedition consisting of a group of ten individuals. Amongst them were the painters Mikhail Granovsky, Christo Christoforov, E. Vaudin, the architect Feodor Klagest, and the topographers Konstantin Zuru and Antuan Leborgne.

The success of any project, and especially of an expedition aiming to study a monastic community, depends greatly on the personal qualities of its leader, his character and discretion. Sevastianov

[5] Российский исторический Архив в Санкт Петербурге. Ф. 789, о. 2 (1859 г.), д. 107, л. 2, 10, 11.

was a charming man and without doubt a talented diplomat. Throughout the fourteen months that the expedition lasted, the ten participating members worked in the Athonite monasteries, under difficult conditions, in which the usual working day lasted eleven-to-twelve hours. The main goal of the expedition was to make authentic copies of the Byzantine paintings, which would assist the revival of the old tradition of icon-painting in nineteenth-century Russia. Sevastianov's crew took over five thousand photographs[6] and made many hundreds of tracings, drawings, sketches of icons, frescoes, mosaics, manuscripts, and other objects. It was only recently that the once famous *oeuvre* of the *Athos Expedition*, kept in different museums and libraries of Moscow and Saint- Petersburg (and, alas, partially lost during the Soviet times), started to attract the attention of contemporary scholars.

The team returned to Russia in December of 1860, whereupon it was decided to organize a special exhibition for the Emperor's family, so that the amazing outcome of this enterprise would be demonstrated in the full. Indeed, the exhibition opened on 16 March 1861, in the White Hall of the Winter Palace, and it was the first exhibition of Byzantine art that took place in the Hermitage.

Significantly enough, to the bulk of the expedition's materials under display, Sevastianov added the 135 best icons, as well as several fragments of frescoes, and several items of liturgical objects from his personal collection. According to the Kamer-furier's journal, Piotr Sevastianov personally delivered a speech-commentary of the exhibition, which lasted over two hours. Emperor Alexander II, along with his family and the Court, were overwhelmed both in seeing the photographs, drawings, scale models, original icons and church objects, and in listening to the captivating story told by P.I. Sevastianov. The Emperor was so vastly impressed, that he expressed the wish to introduce these fascinating artifacts to the general public. So one month after that event the exhibition was transferred to the Imperial Academy of Fine Arts in Saint-Petersburg and it was opened to the public in April 1861.

Today it is hard for us to understand the criteria by which Piotr Sevastianov chose the icons for presenting them to the Tsar's family (in the Winter palace) and to the general public (in the Imperial Academy of Fine Arts). At that time, the information that presently helps art historians in establishing the date and place of origin of Byzantine icons was not known; besides, the voluminous albums and catalogues that could provide the (so necessary) comparative illustrative material did not exist. It should also be mentioned that some of those icons were over-painted two or three times, as, for example, the well-known icon of Saint Gregory the Miracle-Maker dated to the 12th century. What is more, those icons were neither restored nor cleaned from the grimy, centuries-old soot or the blackened varnish. Thus, though the motives underlying Sevastianov's choice of icons for the exhibition will never be disclosed, it is an undeniable fact that from his personal collection he selected the best and oldest Byzantine icons. And it is only thanks to this particular selection of his that the Hermitage is now in possession of a first-class collection of icons dating from the 11th through the 15th century, and also of a very interesting collection of post-Byzantine icons dating from the 16th to the 17th centuries. It is only very few Palaiologan icons of the 14th-15th centuries from the items he owned that were not included in the 1861 exhibitions; they eventually found their way to the Moscow museums and are now kept in the Tretiakov gallery, the A.S. Pushkin Museum of Fine Arts, and the State Historical Museum (Византия, Балканы, Русь 1991, №№ 2, 13, 19, 26, 53, 95, 99, 110, 112). All the best and oldest icons that Sevastianov had shown in 1861 at the Imperial Academy of Fine Arts later came to the Hermitage.

None the less, on his road to success and beneficence man is awaited by the evils of envy and treachery. Such was the case with Petr Sevastianov. Rumors started to spread that the artifacts he found had no scholarly value and that he himself was a *dilettante* who possessed no knoweledge of Byzantine culture whatsoever. In addition to all this, the dating and the value of the icons from his collection were questioned. The reasons for this negative assessment were at the

[6] It was indeed thanks to Sevastianov that the inhabitants of Mount Athos were introduced to photography, and it was not long before the Monastery of St. Panteleimon was indulging in it. The early photographs taken by the fathers Leonti and Gennadi are now among the star exhibits on the cultural heritage of the Holy Mountain. The excellent quality of their work can be admired in the album that now belongs to the Hermitage Collection and was on display in the Athos exhibition in Helsinki in 2006-2007 (Athos 2006, 277-278, no 2.16).

same time general and personal. The former can be explained by the lack of knowledge about Byzantine art at the time – in other words, the "official scholars" were not ready to fully appreciate and comprehend the results of the expedition[7]. On a personal level, Sevastianov was too notable and too independent a figure to not provoke jealousy and intrigue among his contemporaries, the "authorities" in the field he chose to explore. But who remembers his accusers today? Who heeds into the various and, at times, vicious plots of intrigue that attempted to mar the brilliance of his conceptions? Indeed, in our days we profer the name of Petr Ivanovich Sevastianov with honor and respect, and that is how he will stay in our memory now and forever.

Being heavily insulted by the intrigues, Sevastianov left for Moscow in 1862, where he began to collaborate with the Rumiantsevsky Public Museum. Inspite of this, the Imperial Academy of Fine Arts kept all the items exhibited there in 1861 and transferred them to its Museum of the Old Russian Art, where they were placed in a special "Mount Athos Room". Today the majority of these items are kept in the Hermitage museum, while a small number of them is kept in the State Russian Museum of St. Petersburg[8].

A further outcome of Sevastianov's fervent and pioneering activity is that the concept of a "Byzantine heritage", invested with an official aura, played a crucial role in the development of nineteenth-century Russian culture (Pyatnitsky in print). It is due to Piotr Sevastianov that in 1859-1861 – and for the first time, in Russia, at that – special "Byzantine exhibitions" were organized, and the public could see artifacts of Byzantine art, either in the originals, or through photographs, drawings, and copies. It is interesting to note that Piotr Sevastianov was the first who came up with an idea to put on display, beside the originals, the exact replicas (on paper) of Byzantine mosaics and murals. This practice was repeated many times in the decades to follow by organizers of large Byzantine shows, as for example, "Exposition d'Art Byzantin" (1931) at the museum of Decorative Art in Paris, "Byzantine Art in USSR Collections" (1975-1976) at the Hermitage, St. Petersburg, "Glory of Byzantium" (1997) at the Metropolitan Museum of Art, New York, as well as in the renovated permanent exhibitions of the Benaki Museum and the Byzantine Museum in Athens, which opened during the 2000s.

The Medieval department in the Imperial Hermitage, 1888

It was in the same period, in the second half of the nineteenth century, that the World Industrial Exhibitions became extremely popular. As a result, many collectors started to exclusively gather objects of the applied arts, which, as they used to say, could demonstrate the development of man's industry through the centuries. One of the most famous collections was that of Aleksandr Petrovich Basilevski (1829-1899), a Russian aristocrat who lived in Paris, on Rue Blanche (Kryzhanovskaya 2006, 62-71; Kryzhanovskaya 1990, 143-155). As Basilevski himself declared in the preface to the catalog of his collection, his goal was *"to form a collection of objects in their continuous succession from the first experiments of the Christian catacomb art up to its last appearance during the Renaissance"* (Darsel, Basilewsky 1874, 10). Throughout his life, Aleksandr Basilevski was devoted to art and art collecting and it is so telling in this context that for his coat of arms he chose the motto "OMNIA PRO ARTE". We are not sure as to when Basilevski started collecting antiquities, but from 1860 he was active in purchasing Medieval and Renaissance works of art at various auctions. His purchases were by no means kept secret for he actively lent them to exhibitions and permitted their study for scholarly publications[9].

In order to house his collection, Basilevski built an extension to his mansion on Rue Blanche, a special gallery topped by skylights. The interior of this gallery can be seen in a watercolor by Vasily Vereshchagin and another one by Andrei Lavezzari made in 1870 now kept in the Hermitage. The gallery was open on Fridays for all interested visitors, and on Mondays there were gatherings for the elite collectors and appreciators of fine arts. In 1875, the art historian L. Clement de Ris, in his review of the two-volume catalogue of the collection (Darsel, Basilewsky 1874) published in

[7] As a matter of fact, Sevastianov was ahead of his time, and his understanding of icon-painting, along with his intuitive faculty as a collector and an *amatuer des Arts* were more keen than that of the majority of the established scholars.

[8] The Russian museum objects were published in: Athos 2006, 167, no. 1.6, 169 no. 1.8, 172, no. 1.11, 177-178, no. 1.17, 197-198, no. 1.29, 259, no. 1.91, 262-263, no. 1.95.

[9] For example, A. Basilewsky was participated in the World Industrial Exhibitions held in Paris in 1865, 1867, and 1878.

1874 by Basilevski together with Alfred Darsel, noticed in Gazette des Beaux-Arts *"II n'est personne a Paris se piquant de gout ou s'interessant aux etudes d'art qui n'ait visite au moins une fois cette collection, qui n'ait rendu justice au soin qui a preside a sa formation, qui n'ait garde un sympathique souvenir de l'acceueil et de la courtoisie du proprietaire" (There is no one in Paris having any taste or interested in the study of art who has not made at least one visit to this collection, who has not done justice to the needs which determine his education, who does not have a warm (sympathetic) memory of the welcome and the courteousness of the owner)* (de Ris L. 1875, 103-104).

Notwithstanding the publication of this catalogue, Basilevski continued to enrich his collection with new purchases. He continued to add up the notes about new acquisitions on extra leaves inserted in his personal copy of the published catalogue. Later, this copy would serve as an official inventory book of the Basilevski collection during its purchase by the Hermitage in December of 1884. Today this copy is stored in the Museum archives. At the end of the 1870s Basilevski began to face health problems and slowed his activity in expanding his collection. In 1883 he decided to auction it off. In the end, however, he chose not to disperse it into various places, and agreed to sell it as a whole to the Russian Tsar Alexander III for the Imperial Hermitage museum. The transaction was completed in December of 1884 and in January of 1885 the boxes containing the objects arrived to Saint- Petersburg (Крыжановская 1986; Kryzhanovskaya 2006, 62-71). Many of the masterpieces of Byzantine art in this collection became a major part of the new Medieval and Renaissance Department in the Tsar's Hermitage, which opened in 1888, after three years of preparation. The particular status of the Hermitage as the grand museum of Russia was an inspiration in forming the new Department, for the Tsars wanted the Hermitage to be on the same level as European Imperial museums, such as the Louvre, the British, the Berlin, and the Vienna ones. As a result, the new Medieval and Renaissance Department was founded as a part of this program.

It is through this new Department that objects of the Byzantine applied arts came to the Hermitage. And in its inception, the society's influence, its interest to the history of man's industry, and the imperial ambitions of the Russian Tsar, were all combined as the forming parameters. The outcome was perfectly splendid. The new Department was housed in the ravishing double enfilade of the first floor, with the objects of art spanning over 20 rooms. Besides the Basilevski collection, the new Department received objects from the Arsenal in Tsarskoe Selo, where in addition to the arms of different peoples and from different periods, rarities such as gifts to the Russian Emperors, including ambassadorial ones, were also kept. A collection of Russian medieval objects, previously in the Numismatic Department, and the objects of Medieval and Renaissance art were transferred from several departments within the Hermitage. As a result, according to the guide written by Nikodim Kondakov, a prominent Russian Byzantinist and then-Senior Curator in the Hermitage, "*the new Department of the Imperial Hermitage grew to the same level as the Museum collections of the Louvre, Berlin, and Kensington* (today the Victoria and Albert Museum - Yu.P.), *while the other European collections of medieval art bear the cultural-historical and domestic or specifically local nature but not an artistic one"* (Кондаков 1891, 5). The new department possessed several thousand artifacts, and many showcases were overcrowded with the objects. This was especially true for jewelry and items that came from archaeological hoards. Weaponry, though solely exhibited for decorative purposes, obviously prevailed: even when the rooms were devoted to specific historical periods and countries, (as, for example, "Room of Italian Renaissance", "Medieval Russia", or "Oriental Room"), the weapons was always put on display. Several rooms cexhibited objects of the same type of material or technique, for example, "The Room of Wood-Carving", "The Room of Ivory Carving", "The Room of Majolica", or "The Room of Enamels". In other rooms the exhibits had a common geographical origin, such as "Antiquities from the Caucasus", "Antiquities from the ruins of Sarai, the capital of Golden Horde", "Russian antiquities before the Mongolian invasion". And only Room 13, "The Room of Christian antiquities of the first eight centuries of Common Era" was designed with a clearly expressed historical tendency. It should be noted though that the chronological principle here was not strictly kept up in Room 13, and the exposition included the Byzantine objects of the 10th-15th centuries and Russian hoards with cloisonné

Fig. 3. Vasilij Vereschagin. View of Basilewsky's gallery in Paris. Watercolor 1870. The State Hermitage museum.

enamels of the 10th-12th centuries. On the other hand, many objects of purely Byzantine art were displayed in the rooms of "Ivory carving", "Wood carving", and "Enamels". Despite the lack of clear principles in designing the exposition, it's being overcrowded with objects, and the decorative concept underlying in their arrangement, which often was inconvenient for studying, the new department of the Hermitage made a strong impression on the public and on professionals due to the richness, the variety, and the high quality of the collections.

As we wrote, the new Department was housed in the ravishing double enfilade of the first floor, where the administrative offices of the Hermitage museum are currently located. As a parenthetical note in this context, it is relevant to remind the reader how a visitor to the Director's offices – or even to one of his deputies – becomes aware of a Byzantine aura of intrigue haunting these rooms, and recalls the time when the paragons of Byzantine art were exhibited in these spacious and elegant halls.

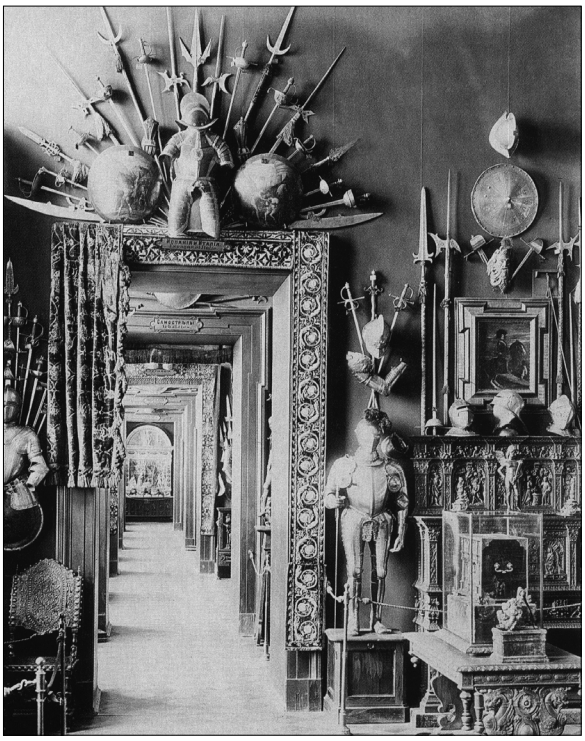

Fig. 4. View of the Hermitage gallery of Medieval and Renaissance art. Photo end of 19th c. The State Hermitage museum.

The Byzantine display and exhibitions in the Soviet Hermitage, 1917-1941

After the Russian Revolution of 1917 it was inevitable that many scholars and art historians sincerely adhered to the official propaganda and to such proclamations, as "Liberty, Parity, Friendship" and "We will create a new world". Hence they attempted to realize their ideas and the "novel ideals" in new museums, exhibitions, and in reconstructions of former installations. These men thought that in Soviet Russia it would be possible to establish creative liberty and independence. Thus, when in 1922 the Hermitage collection was returned from its war-time location in Moscow, a special Byzantine department was organized and a large exhibition space was created for it.

In 1927 a special exhibition, entitled *"The Art of Byzantium and the Migration Period,"* was opened in eight rooms on the third floor (Мацулевич 1929), exactly above the enfilade, where, prior to the Revolution, the Medieval Department was located. This exhibition adhered to what we may call an "archeological" overtone, because most of the objects were part of hoards, or were found during excavations. One should bear in mind that, at that time, the Byzantine icons were not yet kept in the Hermitage. In spite of this, the exhibition was interesting and its ambient differed from the respective "Byzantine rooms" in the European museums, as well as from the Tsar's Hermitage. One of the important results of this reconstruction was the publication of the famous book *Byzantinische Antike* by Leonid Matzulevich in 1929 (Matzulewich 1929).

Being a disciple of the greatest Russian Byzantinists Dmitry Ainalov and Nikodim Kondakov, Leonid Matzulevich (1886-1959) played the leading role in organizing the Byzantine department. He invested much energy in searching for objects of Byzantine and Old Russian art which he delivered to the Hermitage. Thanks to his active role, the Museum acquired ivories and other Byzantine items from Mikhail Botkin's former collection (Мацулевич 1923, 35-49). Matzulevich also found fragments of Georgian silver and some cloisonné enamels that belonged to the mentioned collection (Maculevîĉ 1925, 77-108). It should be mentioned in this context that, by preventing a great number of the Russian religious silver from being melted or sold abroad, Matzulevich surely saved it (Мацулевич 1922).

Fig. 5. Leonid Antonovich Matzulevich (1886-1959). Drawing by Ernest Lipgart 1919. The State Hermitage museum.

Unfortunately, not long after, Matzulevich's work in the field of Byzantine art was cut short. There were several reasons for this. Firstly, Matzulevich, as a former officer of the Tsar's army, was put on the list of the "elements alien toward the Soviets" and was even fired out from the Hermitage in 1930, though later he was re-hired. Secondly, Vladislav Ravdonikas, his colleague-archaeologist, wrote a letter to GPU-NKVD (the predecessor of KGB) where it was stated that Matzulevich promotes clerical views and studies religious art, which is harmful and needles for the Soviet society. It was a miracle that Matzulevich escaped repressions, but his students remember that until his last days, he kept a suitcase with all his essential belongings in the anteroom closet, ready to face arrest. It is interesting to note that Ravdonikas, who, like all scholars at the time, was afraid of being arrested, and solicitously kept a copy of his letter to the GPU-NKVD among the other documents of his personal archive. After his death, his archive was acquired by the Archives of the Academy of Science in Leningrad. During the 1980s, I worked in the Archives and as a staff member had the opportunity to read this defamatory letter. It may be assumed that Vladislav Ravdonikas was hoping that in a case of arrest, the letter and other similar documents would help him to demonstrate his loyalty to the Soviet regime. Indeed,

Ravdonikas's letter had its consequences: from the beginning of 1930s, Leonid Matzulevich, who began his career as a scholar by researching the Byzantine and Old Russian frescos, for many years almost completely withdrew himself from the study of the Byzantine monuments, especially those with a religious meaning[10].

Yet there was also another serious reason that ended the work of Leonid Matzulevich as a Byzantinist. The Hermitage had a section designated to the "Muslim Orient", which was established in 1920, but was gradually broadened and reorganized until it grew in the huge Oriental Department. If in 1921 the Oriental collection consisted of seven thousand objects, in 1933 the department possessed 84 thousand of them, and in 1939 the collection numbered over 100 thousand items with an exposition occupying more than 80 rooms (Варшавский, Рест 1940, 219). Besides the objective grounds for establishing the Oriental department (i.e., the presence of Oriental regions in the structure of the USSR and international politics of the USSR), its richness played a major role in the tireless activity and international prestige of Josef Orbelli (1887-1961), an Orientalist, who was put in charge of the Oriental department and later, in 1934, became Director of the Hermitage. Using his prestige and authority, Josef Orbelli initiated the reorganization of the Hermitage structure in 1930, whereby the Byzantine Department was turned into a sub-section of the Oriental Department. As a consequence of these changes, there was no place for Leonid Matzulevich, the leading and most famous Byzantine expert in the Hermitage at the time. Matzulevich was on bad terms with Orbelli. It is a widely-known fact that the latter disliked well-mannered and elegant persons; they often were in his disfavor without any reason (Косинский 1995, 198). And Leonid Matzulevich was, in fact, a well-mannered and elegant man who dressed nattily. Besides that, Josef Orbelli could not forget that during his struggle with the former administration of the Hermitage, Matzulevich remained neutral. Matzulevich's removal from the Byzantine collections was simply a matter of personal vendetta.

In February 8, 1931 Alice Vladimirovna Bank (1906-1984), a pupil of the prominent Byzantinist Vladimir Beneshevich, came to the Hermitage, and Josef Orbelli put her in charge of the Byzantine collection. Kurt Weitzmann, who visited the Hermitage in October 1932 wrote in his memoirs: *"The Byzantine Department had been dissolved, but all the objects were stored and well cared for. A young assistant, Alice Bank, got every ivory I asked for out of the storeroom except one, which was considered a forgery because it had come from the ill-famed Botkine collection. I insisted on seeing it and found that this ivory was as good as gold — a verdict she accepted. I developed a friendship with Alice Bank that survived the Nazi period and was revived after the war. I was lucky not only to see all the Greek manuscripts in the Public Library, but to be able to take my own photographs. The kind and helpful curator in charge there was Alice Bank's father"* (Weitzmann 1994, 74)[11].

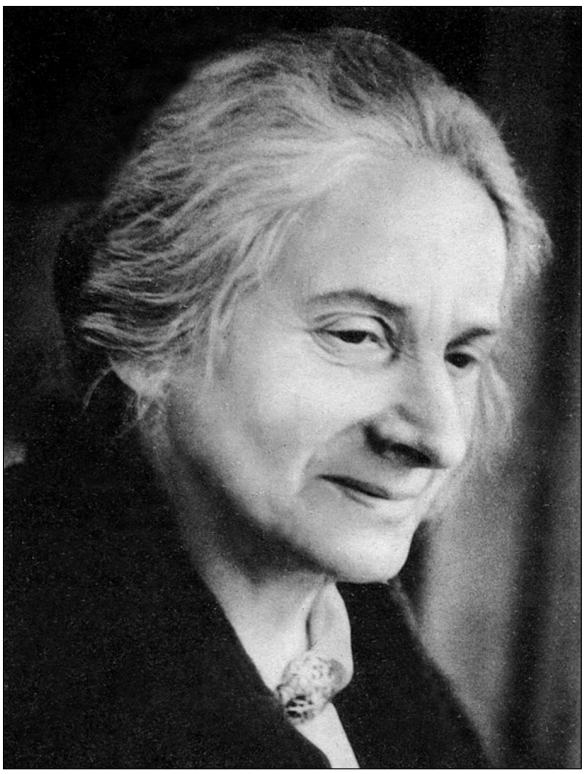

Fig. 6. Alice Bank (1906-1984). Photo 1970-ies. The State Hermitage museum.

During the transfer process from the former Byzantine department to the new Oriental department, many Byzantine collections and archaeological assemblages, even the famous Pereshchepina treasury, were split between the

[10] See the list of his article and books in: Банк 1960a, 373-378.

[11] See the list of his article and books in: Банк 1960a, 373-378.

two departments. According to Alice Bank, the Byzantine silver plates about which Matzulevich published a book in 1929, were taken by force from him by Josef Orbelli and brought to the Oriental department. Josef Orbelli was a remarkable person with an extremely dynamic temperament and a difficult "Oriental" personality. There are many negative stories regarding his activities in the Hermitage, but looking back at him today, we have to objectively admit that it is due to this man that the Hermitage and its collections have been preserved for us and the future generations. Thus the story of the Byzantine collection, a collection that only Orbelli was able to rescue from its selling at the auctions in the beginning of 1930s (when other masterpieces were dispersed by the four winds), is very telling.

The Second International Congress on Persian art took place in London in 1931 (from January 7th to February 28 of 1931). For the exhibition that accompanied the Congress (held in the Royal Academy of Art at Burlington House), art objects from the Soviet Union, including the famous masterpieces from the Hermitage museum, were sent for the first time. It is quite interesting that the catalogue lacked information on the museums' provenance of the exhibits, providing only the vague phrase *"Lent by the Soviet Union Government"*. Among the items included in the catalogue were the gold Sasanian vessels from Pereshchepina, precious Indian items from the mission of Nadir Shah, the sword of Fath Ali Shah, two manuscripts, rare textiles and carpets, and ceramics (Catalogue 1931, 48, 54, 70, 85, 178, 192, 206, 229, 232, 296, 298). Beginning in the 1920s, the issue of selling of treasures from the Russian museums by the Bolsheviks was frequently discussed in the Western media, and the created impression was that nothing valuable was left in Russia. Hence the exhibited masterpieces from the Hermitage (for many objects in the 1931 exhibition were from the Hermitage collection) were a rather pleasant surprise to the Western audience. As a consequence, many newspapers reviews suggested that rumors about the sales were exaggerated. None the less, the Bolshevik officials accompanying the exhibits reacted differently to the interest presented in London with regard to Russian exhibits: they presented a great desire to organize the sale of the objects. As eyewitnesses recollect, the Bolshevik representatives often came to the visitors and right on the spot offered them to buy the exhibited articles, and thus an idea of a sale organized in the premises of the Russian embassy emerged soon after the closing of the exhibition. All these actions produced a negative reaction in London, though some collectors, and even museums, would be interested in such a sale. These actions also caused enormous anxiety to Josef Orbelli, who used all his political and social connections, all his Oriental diplomacy, and even his famous stubbornness and no less famous reckless personality, in order to prevent sale and bring the objects back to Russia. Eventually, he was able to do so, but he soon understood that it was only a matter of time: if Western antiquarians became interested in the Hermitage oriental masterpieces, sooner or later the dealers would come for them in the Hermitage rooms.

Another international exhibition, devoted specifically to Byzantine art, took place in another capital city, Paris, from May 28 to July 9, 1931. This was the second Byzantine exhibition in the world (the first one was held in 1905 in Grottaferrata, Italy). Over 700 original items from the museums and church collections of France, Germany, Austria, Belgium, Spain, Greece, Great Britain, Hungary, Holland, Italy, and the USA were brought together for this exhibition (Exposition 1931). It should be noted that the active role in organizing the exhibition was played by Georges Duthuit, Hayford Peirce and Royall Tyler, who contacted many private collectors and dealers for lending the objects. Hayford Peirce and Royall Tyler were friends and advisors of Robert and Mildred Woods Bliss, the prominent American collectors and founders of Dumbarton Oaks, the widely-known scholarly center in Washington. The Bliss's were members of the Honorable Committee of the Paris exhibition and, as it was noted in the catalogue, contributed both morally and financially to the project. Specifically, they donated $1,000 for the organizational needs of the exhibition (Nelson 2005, 48). Mrs. Bliss also provided fifteen objects from her personal collection, including such masterpieces as a silver paten, an Egyptian wool tapestry, an ivory with Crucifixion, several necklaces (one with a Venus pendant among them), and part of a hoard found in 1910 at Piazza della Consolazione, Rome (Exposition 1931, nos. 90, 190 bis, 273, 339, 347, 367-369, 371-374, 410, 439, 562). The exhibition, besides being a great success that stimulated the antiquities market, caused an interest in American collectors of Byz-

antine art. Several of the outstanding objects exhibited in Paris were previously kept in different private collections and later became a part of Mr. and Mrs. Bliss' collection in Washington, which is now kept in Dumbarton Oaks[12].

The sensational success of the Paris Byzantine exhibition, and the activity on the antiquities market, made the Parisian dealers focus on the Byzantine collection in the Hermitage. Mention can be made that in Paris there were important cloisonné enamels exhibited from the former private Russian collections of Mikhail Botkin and Ivan Balashov, nationalized by the Bolsheviks after the revolution and in 1920s sold through German antiquarians (Exposition 1931, nos. 497, 504, 508, 512, 516-518). Thus, negotiations about the purchase of Byzantine objects from the Hermitage began between French dealers and the Russian firm "Antikvariat". An ironic fact in this context is that the French dealers were informed about the Byzantine antiquities from the deluxe, pre-revolutionary, multi-volume journal "Khudozhestvennye sokrovishcha Rossii" ("Art treasures of Russia"), which contained detailed descriptions of the best private and museum collections in Russia. Could the publishers of this journal, who created it "for the glory of Russia", think that their work would serve for the looting of art treasures of Russia? Could Aleksandr Basilevski foresee that, based on his catalogue published in 1874, the dealers of 1930s would select the best objects, and thus destroy the integrity of his collection? Thus, owing, in some degree, to two great international exhibitions of 1931, the Hermitage was in real jeopardy of loosing its famous collections of Persian, Byzantine, and Western Medieval art. In this dangerous situation Josef Orbelli decided to appeal directly to Josef Stalin. He wrote him a letter explaining that the Hermitage already lost many masterpieces and that without the collections of Sasanian and Byzantine silver it cannot be considered as a world-class museum and a fact that would mean the end of the Hermitage. According to archival documents, only from 10 March 1928 to 10 October 1933, the Hermitage provided the "Antikvariat" for overseas auctions the following numbers of art objects: 2.880 paintings, 16.489 items of Western European decorative art, 415 ancient gold ornaments, 3.763 drawings and etchings, 689 items of Chinese and Japanese porcelain and bronzes (Соломаха 2004, 178).

One should be reminded here that Stalin, by being a Georgian, was protective of Oriental culture. Thus, when Orbelli directed Stalin's attention to the improper auctions of the Hermitage masterpieces, the leader answered in a short letter: *"I order not to touch the objects from the Oriental department of the Hermitage"* (Жуков 2005, 126-127). As the reader understands, it was at that very moment that many items of different cultures and dates "became very important for the Oriental Department" and were moved there. In this situation, the liquidation of the separate Byzantine Department its becoming a part of the Oriental Department can be considered as a wise move, because it gave hope for the preservation of its collections from sales. Nevertheless, even the note from Stalin could not serve as a guarantee.

The French dealers' first attempt toward the disrobing of the Hermitage Byzantine treasures was targeted on the ivory triptych with the Forty Martyrs of Sebasteia. This very choice on their part set the momentum and established a happy chance for the fortune of the Hermitage Byzantine collection. As was to be expected of Josef Orbelli, he declared that the triptych belongs to the Oriental culture, and, as was expected of the dealers, they didn't trust his opinion. After an active struggle between the Hermitage and the Soviet Antiquaries Authority, a special Commission of the Academy of Science was summoned to decide about the fortune of the triptych. Everybody at that moment understood that it was not just the fortune of this specific triptych, but that of the entire Byzantine Collection of the Hermitage that was at stake. The ensuing verdict of the Commission was firm and indisputable – "the triptych is connected with Oriental culture", – a fact that disgraced the dealers and discouraged them from repeating their attempts. But why did the scholars of the Commission come up with this verdict? As a matter of fact, the Byzantine ivory triptych with the Forty Martyrs of Sebasteia, dated now to the late 10th-early 11th century, bears one interesting detail: the motifs decorating the shields of Sts Demetrios and Prokopios, as well as the sword of St Theodore

[12] Among these are: an enamel cross-reliquary from the former collection of Piotr Sevastianov, an ivory pyxis with musicians from the former Stroganoff collection, an Egyptian textile from the Sangiorgi, Rome, a sapphire cameo with a bust of Christ, an ivory with the Incredulity of Thomas from the Spitzer collection, and a silver and enamel icon frame from the Alphonse Kann collection (Ross 1962, 99-100; Ross 2005, 105-106, 109-110; Weitzmann 1972, 43-48, 77-82).

Stratelates, imitate Arabic Kufic script, hence the indisputable argument by the Commission of the Academy. So this minor detail, which we can consider as a secular realistic feature that crept into the religious icon-triptych, played a decisive role in the fate of the Byzantine collection of the Hermitage (Пятницкий 2003, 56-62).

Thus, as a result of reorganizing the curatorial departments of the Hermitage in 1930 and 1931, the main part of the Byzantine collection came into the Oriental Department. At that time, in 1930 and in 1934, the Byzantine and Greek icons from the State Russian Museum in Leningrad were transferred to the Hermitage, and were enlisted into the acquisitions of the Oriental Department. In 1931, Turkey handed the library and part of the museum's possessions of the Russian Archaeological Institute in Constantinople to Soviet Russia (as they had been requisitioned in 1914, after the First World War broke out). Thus, in the 1930s the Hermitage possessed a Byzantine collection, which was: a) absolutely unique, and b) the largest Byzantine collection in the world which comprised nearly all genres of Byzantine art. This fact would have been a good chance to introduce Byzantine art in all of its aspects, but it was not possible for political reasons, as well as for the religious content of the items. One should be reminded here that, while in Moscow and other places, Byzantine objects were removed from the museum displays and kept in storage, at least, the visitors to the Hermitage could see the Byzantine objects in the Oriental rooms. By using the political Imperial ambitions of the Soviet Union, the Hermitage scholars studied Byzantine art, although they had to stress its "Oriental look". This compulsory measure opened a new research direction, in which Soviet scholarship was a leader for many years. And it is this aspect that now is so popular in world scholarship.

It was precisely the Oriental Department of the Hermitage that in the 1930s led a most dynamic life, both scholarly and personal. It enjoyed a special privileged status, especially from 1934, when Joseph Orbelli became the Director of the Hermitage. In 1935, an exhibition organized in connection to the 3rd International Congress on Iranian art, became significant for the growth of the Department. It was at that time when the Oriental Department was expanded to eighty-four rooms. The majority of the items taken by Orbelli from other museums for that temporary exhibition were not returned. They became part of the Hermitage's Oriental Department, and after the Iranian Congress, the "Oriental exhibition" (with little changes) became the permanent exhibition of the Hermitage. It occupied numerous rooms on the first, second and third floors of the Winter Palace. It should be emphasized here that, beginning in the 1930s, the Coptic collection of the Hermitage has always being a separate one from the Byzantine collection, as it forms part of the Egyptian collection. In 1940, before the World War II, four rooms devoted to "Byzantine Egypt" were situated on the first floor while the specific Byzantine rooms were located on the second floor. Here, the notion of "Byzantine" was neither presented as a reference to the whole empire, nor as a pointer to a great culture, and even the objects were not arranged in chronological sequence. The Byzantine objects dating to the 5th-7th centuries, mainly silver and ivories, were exhibited in a separate room, in the "Iran and Caucasus, from 6th century BC - to 8th century A.D." section. This section was followed by the "Near Asia from the Arab Conquests to the 15th century" display that included two small Byzantine rooms: "Culture and art of Byzantium in the 10th-15th centuries" and "Culture and art of Chersonese and Balkan countries in the 10th-15th centuries". Of course, emphasis was placed on the "Oriental aspect" of Byzantine art. Despite the magnificent collection of icons, only few of them were put on display: the two famous miniature-mosaics from the beginning of the 14th century, the icons of *Saint Gregory the Miracle Maker* and of an epistyle fragment with *St Philip, saints Theodore and Demetrius* (12th century), and also the famous *Christ Pantocrator with a Figure of the Donor* on the raised border (ca 1363). The term "culture of Balkan countries" referred to Bulgaria and Serbia, the art of which was opposed to proper Byzantine art. Chersonese was presented as an archaeological complex, and in order to arrange the "farming and fishing tools" in context, even "real soil" from the excavations was brought (Путеводитель 1940, 100-104; Путеводитель 1939, 135-142).

War and reinstallation of the Byzantine gallery in the Hermitage, 1941-1975

During World War II, from 1941 to 1945, the Byzantine collections were evacuated to Sverdlovks, in the Urals, and after their return to the Hermitage

it took several years for the sorting out and cataloguing of the items included in them. All the burdens of evacuating the objects, their safe return, and a new cataloguing fell on the shoulders of the curator of the Byzantine collection, Alice Bank. In Sverdlovsk, the boxes remained sealed and only sometimes were several of them opened selectively for the examination of the objects condition. It should be mentioned that despite the wartime hardships, the proper climate conditions were maintained in the storage room with the museum collections, as is evinced by the preserved daily charts. But the work conditions that prevailed upon the return of the collections to the Hermitage were not the most suitable. In this context, it suffices to mention that, for several years, while the special depository for the Byzantine icons was in the process of preparation, the icons were stored horizontally in former cabinets for linens, in the private apartments of the last Russian Emperor, Nicholas II, in the Winter Palace.

Finally, in 23 March 1956 the Byzantine Collection was opened to the public. Unfortunately, it occupied only two medium-size rooms and one small corridor on the third floor of the Winter Palace. As Alice Bank wrote in 1956, the Hermitage scholars "*came to the conclusion that it is more appropriate to present the Byzantine materials independently, separately from the rooms designated for demonstration of cultures of the peoples of the Near and Middle East*" (Банк 1956, 340). Is has to be stressed that the renewed Byzantine exhibition of 1956 was placed in two rooms and the aisle was considered as a temporary installation. In an article about this exhibition Alice Bank wrote: *"in the future, after the redesigning of certain rooms, according to the general plan of the Hermitage expositions, the Byzantine gallery will be placed in closest proximity to the Greek and Roman Classical Department, medieval Western European, Old Russian, and Italian art exhibitions"* (Банк 1956, 340, прим. 1). Unfortunately, these plans have remained only "good intentions" and until today the Byzantine exposition continues to huddle in the same two rooms and corridor. In the installation of 1956, the corridor was designated for the fragments of sculpture and capitals. In the two following rooms, the exhibition was divided into three parts that corresponded with important chronological periods in Byzantine history. The first room was completely devoted to culture of the 5th-7th centuries; the second room was divided into two parts, with objects of the 9th-12th centuries in one half and objects of the 13th-15th centuries in second. For all that, in both rooms materials were grouped according to certain "social" themes important for the understanding of Byzantine culture. This kind of arrangement of materials was an obligatory "contribution" to the "sociological" approach that dominated Soviet scholarship, including art history. Again, the exhibits' Oriental aspect was the main consideration, although at that time such an emphasis was no longer necessary. Coptic items in these two rooms were presented only in one showcase, as Egypt was one of the eastern provinces of Byzantium. At the same time with the Byzantine rooms on the third floor, in another part of the Winter Palace, on the first floor, the special exhibition "Coptic Egypt", a logical continuation of the Ancient and Greek and Roman period in Egypt, was opened (Матье 1956, 348-351). It should be noted that Alice Bank constantly and persistently stressed the artistic and esthetic significance of the Byzantine collection, noted its high artistic quality and emphasized that the Hermitage *"collections of early silver (6th-7th centuries) and icons are the best in the world"*. In talking about the displaying of the "Byzantine culture" in the Hermitage, she repeated again and again that it should reveal *"mainly the artistic culture"*. Especially in those years, when the war and all its nightmares were left behind, Soviet scholars were full of optimism. Alice Bank was hoping that plans developed for the organization of the new enlarged and special Byzantine exhibition, as well as the creating of a separate Byzantine Department, would be materialized.

Yet, though this never happened, another important event occurred in 1958, when the international exhibition "*Masterpieces of Byzantine Art*" was organized in Great Britain. The exhibition was firstly held in Edinburgh, in connection with its International Festival, and later traveled to London. According to the exhibition catalogue, 247 objects from fourteen countries were lent for the show. The director of the Edinburgh Festival, Robert Ronsonby, noted in the preface to the catalogue that not all objects that the organizers of the exhibition would like to see on this show were possible to get: *"some were too fragile, some too sacred, and in a few cases, notably with regard to Vienna,*

local exhibitions or Festivals had take precedence. Nor, for reasons of cost, was it possible to borrow objects from the United States, where there are many important collections. But much has been assembled, and in some cases the objects are of exceptional interest, for they have never before been seen by any but those who have visited far distant collections, often not very easy to access; this is especially the case with the loans so generously sanctioned by Turkey, USSR and Yugoslavia" (Masterpieces 1958, 5). And though the works from the Turkish museums were never lent and exhibited, all objects promised by the Hermitage, including such fragile ones as the famous *Bishop Paternus* silver paten (491-518), painted icons of the 12th century, and a miniature mosaic icon of the beginning of the 14th century, were delivered. Thus in 1958, Byzantine artworks left the Hermitage and were shown for the first time in a big international exhibition devoted exclusively to Byzantium. This became possible, in the first place, due to friendly personal contacts between Professor David Talbot Rice and his Russian colleagues, Viktor Lazarev and Alice Bank in particular. It would not be an exaggeration to say that it is precisely the Edinburgh exhibition that initiated the numerous spectacular Byzantine "blockbusters" that continue to be active until the present day. The catalogue published in connection with the 1958 exhibition was not spectacular in the least, but the exhibition itself, unlike the many ones that followed, was an important landmark in the history of the study of Byzantine art throughout the world. It not only stimulated the public's interest in Byzantium, but also initiated numerous studies, on both general and specific areas of Byzantine art. It also stimulated a whole number of publications devoted to Byzantine art in general, and Byzantine and Russian icons in particular. After the Edinburgh exhibition icons became an essential part of all Byzantine exhibitions and a focus for research. They, to some degree, even arose as a distinct symbol of Byzantine art.

But how exactly the Edinburgh exhibition did influence the Hermitage? As early as two years after the exhibition, in 1960, Alice Bank published the album "Byzantine art in the Hermitage collection" (Банк 1960). At the same time she began to work on her biggest project, the album-catalogue "Byzantine Art in the Collections of the Soviet Union". The latter was published in 1966 in Russian, and during the 1970s-1980s was translated into many

Fig. 7. Exhibition "The Byzantine Art in the SSSR collections" in the Hermitage. Photo 1975. The State Hermitage museum.

languages and reprinted several times (Банк 1966; Bank 1978; Bank 1985). Also, after visiting the Edinburgh and London exhibitions in 1958, Alice Bank decided to make an exhibition of the Byzantine artifacts kept in the museums, libraries, and archives of the USSR. Seventeen years later her dream, the central and most cherished project of her life, took a material form.

Byzantine exhibition in Leningrad and Moscow, 1975-1977

The pivotal exhibition "Byzantine art in the USSR Collections", organized in 1975-1977 by Alice Bank, curator of Byzantine collection of the Hermitage and Professor of the present writer, played a very important role in the perception of Byzantine art in the Soviet Union. Though it was held in two cities (under the same title), Leningrad (Saint-Petersburg) and Moscow, it presented some differences in both its content and its organizing principles.

The Hermitage phase of the exhibition took place from 26 September 1975 to 8 February 1976. It gathered together 1400 items from different museums and libraries of the Soviet Union, as well as three objects lent by an East Berlin museum. It should be mentioned here that the Kiev museum did not send to Leningrad all the promised encaustic icons of the 6th-7th centuries, and museums in Georgia refused to take part in the exhibition at all. For this reason the famous Byzantine enamels were represented only by a few items coming from the Russian museums. The exhibition was based merely on the magnificent Byzantine collections of the Hermitage and on the manuscript collec-

tion of the State National Library (former Public Library) in St. Petersburg. The vast goal initially established by the organizers was almost impossible to achieve: "*firstly to show, as completely as possible, the development of Byzantine art in all its forms, during the entire time span of its existence, by comparing the contemporary works of painting (both icons and miniatures), plastic art, and all other types of decorative art, and at the same time revealing the diverse sources of Byzantine art, its connections with the countries of West and East"* (Банк, Шандровская 1979, 242). Despite this declaration, the Hermitage exhibition was not purely artistic in spirit, but it rather had a dual character. Numerous masterpieces of Byzantine art from the Russian museums and libraries, of course, set the tone of the show. But at the same time, a great number of items connected to the so-called "auxiliary branches of history", i.e. epigraphs, weights, coins, and especially seals, farming tools, and all that usually goes under the definition of "every-day" articles, dominated and, quite frankly, interfered with the perception of the high style of Byzantine art. The years of Soviet power and Soviet scholarly style transpired clearly through the showcases of this exhibition, reflected in themes such as "the development of writing", "symbolism and relics of the pagan cults", "the monetary system", and "the administrative structure of the Empire according to sigillographie". All these vividly recall the propagandistic exhibitions of the 1930s. Alice Bank was the main organizer of this exhibition, but not the only one. She had to take into consideration the opinions of her colleagues, and sometimes, under pressure and against her will, she even had to concede to their whims. For instance, Byzantine seals were presented in a manner that was disproportionately excessive. Also, the curator of sigillographie declared that all lead seals should be treated as works of high art (Банк, Шандровская 1979, 242). Despite the above mentioned "special themes", the main exhibition plan was made according to a chronological principle. It thus gave the possibility to define the three main stages in the development of Byzantine art[13]. Each period was represented by the most spectacular objects that reflected the essence of that epoch. Hence, for the early period of the 4th-7th centuries it was Byzantine silver and ivory that set the tone. The mediaeval period of the 10th-12th centuries being the most multifaceted one, was represented by illuminated manuscripts, ivory, painted icons, silver, enamels, and sculpture, which were aligned together and supplemented each other. Most of the objects on display were of a very high quality. Of course, in the Palaiologan section (end of the 13th - middle of the 15th century) the icons set the tone. An entire gallery was devoted to these icons, and on its white walls, shining with bright colors and gold, they looked like real gems. This is due to Viktor Pavlov, Head Designer of the exhibition, whose display had been constructed very beautifully and logically. This was not an easy task to achieve, as the spaces designated for the exhibition were the Throne Hall and the adjoining narrow gallery of the Winter Palace. However, the ceremonial solemnity of the decoration of these rooms emphasized the imperial character of Byzantine art. It goes without saying that the organizers had no intention to compare the two empires, the Byzantine and the Russian, for these rooms usually were assigned to the large exhibitions during the 1970s, but this comparison occurred anyway.

Notwithstanding the methodological shortcomings, this Hermitage exhibition made a great impression on both the general public and the professionals. For the first time, the Soviet people were able to realize what the Byzantine Empire truly was, as the textbooks and encyclopedias usually devoted few pages to the issue, which were laden with the required quotes from Marx, Engels, and Lenin. The general public actually discovered Byzantium for itself, and specialists got an opportunity to compare works kept in various museums and cities. This exhibition also made a big impression on the present writer, a student of Leningrad University at the time, and the lectures that Alice Bank gave directly at the exhibition strengthened his desire to study Byzantine art.

In 1977 the exhibition was transferred to Moscow, in the Pushkin Museum of Fine Arts. It was held from April 26th to June 5th, that is, for a shorter period than in the Hermitage. However, in this phase, major changes had been made in its composition and structure. The section of illuminated manuscripts was greatly increased due to the con-

[13] The same principle of the three main periods in the development of Byzantine art lied in the basis of the remarkable exhibitions of the Metropolitan Museum of Art: "Age of Spirituality" 1966, "Glory of Byzantium" 1997, "Byzantium: Faith and Power" 2004.

tributing libraries of Moscow and Kiev, whilst not all the manuscripts from the Leningrad libraries were included. The Kiev Art museum lent all of its four encaustic icons, in contrast to the only two given for the Hermitage show. Icons from the Trinity Sergius Lavra, and several others from the Moscow museums that had not been displayed in the Hermitage gave the opportunity to increase the icons' section as well. Coptic art was represented exclusively by the items from the rich collections of the Moscow museums. What is more, serious changes were made in the conception of the exhibition. As Alice Bank and Valentine Shandrovskaia wrote in their article, in Moscow "*the amount of archaeological materials decreased significantly, as well as the seals*; *coinage was not represented at all [...], the majority of historical and historically cultural themes were also excluded from the exposition. [...]In some sections, the esthetic aspect prevailed over the historical one: it was reflected, for example, in the display of works of applied art where the chronological principle was not maintained"* (Банк, Шандровская 1979, 248). Meanwhile, they had to admit that in Moscow "*the painting exposition won significantly. Manuscripts with miniatures and decoration, gathered with an exclusive fullness, gave the opportunity to show not only the development of this type of art in this chronological span but also to present various stylistic directions as well[...]. To some degree, the different stylistic groups became appreciable as well in the icon-painting"* (Банк, Шандровская 1979, 248).

In the context of what is said above, it is interesting to note the differences in the methodological approach of studying Byzantine and Russian art between the St. Petersburg and the Moscow schools, the existence of which can be traced as far back as the 19th century. The St. Petersburg school has always been more rational, i.e. academic, while the Moscow school preferred the aesthetical, and often aesthetic (i.e. the more literary, verging even to the journalistic) approach. These two trends continue to persist even today, and it is precisely these tendencies that are reflected in the manner of presenting Byzantine art in the Hermitage, St. Petersburg, on the one hand, and the museums of Moscow, on the other. Of course, in par with these broader, historical foundations, there exist narrower reasons, which are personal. Olga Popova, for instance, a Professor of Moscow University, took an active part in the 1977 Moscow exhibition. As a specialist in the history of Byzantine painting, she was more interested in illuminated manuscripts and icons. This is why manuscripts and icons dominated the Moscow show. In Saint-Petersburg, Alice Bank, a specialist in Byzantine applied art, was in charge of the show, and thus applied art was more accentuated in the Hermitage exhibition. Besides that, all burden of the Hermitage tradition of "historical", "economic", and "sociological" presentation of Byzantine objects that we mentioned above, played its own leading role. To this effect should also be added the abnormal ambitions of the Hermitage curators of coinage, and especially so of the sigillographie collections.

It is quite an inopportune fact that press reviews were scarce for this so important exhibition, due to the religious aspect of Byzantine art (a fact that, for obvious reasons, rendered the State uncomfortable). In addition, the exhibition catalogue, published on low-quality paper, included poor black-and-white illustrations and a limited entries text in Russian (Искусство Византии 1977). But the fact that this exhibition marked an important phase in the development of Byzantine studies in Russia should not be underestimated. In particular, the Institute of the Academy of Science, along with reputable journals and publishing houses, began to pay more attention to Byzantine art. What is more, this exhibition influenced the European "exhibition politics" as well. Indeed, the organizers' goal in this fundamental exhibition was to present the Byzantine collections in the Soviet Union to their maximum extent. It is therefore hard to refute that this exhibition became a blueprint and a catalyst for several, and fundamental ones at that that followed in Europe, such as "Splendori di Bisanzio. Testimoniaze e riflessi d'arte e cultura Bizantina nelle chiese d'Italia" (Ravenna, 1990), "Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques francaises" (Paris, 1992), "Byzantium. Treasures of Byzantine Art and culture from British Collections" (London, 1994), "Byzantium. Late Antique and Byzantine art in Scandinavian collections" (Copenhagen, 1996).

Kurt Weitzmann, who was invited to the Byzantine conference in the Hermitage in 1975 and visited the Hermitage exhibition, wrote*: "The*

exhibition included, in addition to the vast holdings of Byzantine art owned by the Hermitage proper, practically every important Byzantine monument in other Russian museums. In addition to the famous gold and silver treasures of the Hermitage, it was especially rich in illustrated manuscripts and icons" (Weitzmann 1994, 475). The same great scholar, in his book about the St Peter icon in Dumbarton Oaks, also mentioned the Russian exhibitions in 1975-77: *"After Athens* [exhibition of 1964 - P.Yu.]*, no major exhibition of Byzantine art could be mounted without giving icon painting its proper place; this became clear in the exhibition held in Leningrad and Moscow from 1975 to 1977. Here, most sensibly; their large selection of icons was not exhibited and discussed as a separate section but was integrated into the development of Byzantine art as a whole, thereby making the icon's impact felt all the more"* (Weitzmann 1983, 6).

The great success that this exhibition had in Leningrad and Moscow in 1975-1977 opened the door for publications on Byzantine subjects, as well as for the display of Byzantine religious objects in the Russian museum rooms. As a result, the Byzantine exposition in the Hermitage was fully renovated, and 25 icons were included in it. The objects were to be displayed in chronological order and arranged by regions, but unfortunately, no new rooms were added to accommodate the augmented exhibits.

Byzantine exhibitions in the Hermitage museum in 1990-ies

Besides the Leningrad and Moscow exhibition, the outstanding success of the Metropolitan Museum show *The Glory of Byzantium* in 1997 (curators Helen Evans and William Wixom) inspired Byzantine exhibitions in different countries, and made the "Byzantium" theme popular. It also had an influence on the Hermitage, which also had exhibitions and publications with regard to Byzantine studies since the end of the 1980s. Hermitage exhibitions had some impact, but they did not have the resonance of the one organized by the Metropolitan Museum.

For example, in 1991, the Hermitage, in connection with the Moscow Byzantine Congress, organized the exhibition *"Byzantium and Byzantine traditions"*, in which, for the first time, emphasis was given on the art of the different regions of the Orthodox East during the Byzantine and post-Byzantine periods (Византия 1991). Subsequently, this theme was developed on the very important exhibition *"Christians in the Holy Land: The Art of the Melchites and Other Denominations of the Orthodox Church"*, 1998. As Mikhail Piotrovsky, the director of the Hermitage, said in his article for the catalogue, *"The exhibition displays works from the communities of the Melchites, Monophysites and Nestorians thus making a valuable contribution to our new cultural reality as fewer members of the public than should be the case are aware of these communities. The attempt to arrange exhibits from the Christian medieval culture according to the principle of their associations with different currents of Christianity may arouse a manifold protest, not only in principle, but in relation to many particular cases. The task is very complicated, often an impossible one, but such a classification helps us not only to see different facets of the Christian culture of the East. It also helps us to perceive the material incarnation of abstract theological disputes, which, notwithstanding their abstruseness, remain close to the hearts of thousands of people. The exhibition therefore is not an exercise in didacticism, but comprises historical and cultural research. The public is presented with the problem, various solutions are put forth, and the spectator is invited to participate in the discussion"* (Christian 1998, 11). Consequent with the above mentioned exhibition was the one entitled "Pilgrim Treasures from the Hermitage. Byzantium-Jerusalem," (Amsterdam, October 1, 2005 to March 26, 2006), which was weaved on the subject of Pilgrimage Art, an essential aspect of the art of the Holy Land (Pilgrim treasures 2005).

Athos subject exhibitions, 1992-2006

In 1992 the Hermitage exhibited for the first time its excellent icons from Mount Athos, which had been kept in storage for many decades. Thus, thanks to this extraordinary collection, many of the general aspects pertaining to the art of the Holy Mountain through several centuries were demonstrated (Афонские древности 1992). Admittedly, this exhibition was ahead of its time and some Russian scholars were not ready to fully embrace the material and the issues raised by the arts of Mount Athos. However, the acceptance of this enterprise outside Russia was quite different, especially in Greece, where the modest Hermit-

age catalogue has been systematically cited in scholarly texts[14].

In August 17, 2006 a large exhibition devoted to the art of Mount Athos was opened in Helsinki, Finland (Athos 2006). It was initially inspired by the Mount Athos exhibition which was held in Thessalonica, in 1997 (Treasures 1997)[15]. To be sure, the idea of organizing an exhibition devoted to the Orthodox monasteries of Mount Athos by the Helsinki City Art Museum, where the participants were the Mount Athos monasteries and the most important museums of Europe, seemed quite adventurous[16]. Moreover, the objects from the Athonite monasteries had been lent only on rare occasions, even to world-class museums. Thanks to the Greek scholars, the organizers of the Finnish exhibition learned about the 1992 Hermitage exhibition. The main organizer of the Helsinki exhibition, Dr. Berndt Arell (Director of the Helsinki City Art Museum at that time) was very successful in persuading both the Athonite monasteries and foreign museums to lend objects for the exhibition. And it was due to his efforts that the Hermitage lent its rare Athonite icons.

Eventually, the Hermitage decided to seize the opportunity to display icons that are usually kept in storage in an international exhibition and to include them in the high-quality catalogue that was published on the occasion. This leaving the permanent display intact, except for two masterpieces sent out to this momentous exhibition. Other important reasons that led to this decision were the appealing, honest enthusiasm of the Finnish colleagues, Helsinki's proximity to St. Petersburg (which assured a safe transportation of the objects), the similar climate and the non-commercial nature of the enterprise.

Altogether, the Hermitage provided forty icons and frescoes from different periods, and one photographic album of the 19th century; among the icons there were several unique ones dating to the 12th-15th centuries that many world's great museums would be happy to have in their collections. In return, the Finnish colleagues offered us the opportunity to include in the catalogue extensive descriptions of the Hermitage items, many of which were being introduced to the scholarly community for the first time. Furthermore, the Hermitage objects were allocated to a privileged space, thus forming a self-contained, core exhibition within the broader one.

In the Helsinki exhibition approximately 5.000 objects of different nature and periods were displayed. Among them were many rare and unique artifacts, and even acknowledged masterpieces[17]. The exhibition lasted from August 18 2006 to January 21 2007, and had 100,000 visitors[18]. And though specialists in Byzantine art and strict critics may have found certain shortcomings in both the exhibition and its accompanying catalogue, these are all mitigated when one bears in mind the hugely positive and sincere interest in the monastic life of Mount Athos which was coaxed out by this particular event. In addition to this, one should not underestimate the exhibition's huge educational significance for the cultural and religious life of not only Finland, but of the neighboring Scandinavian and Russian countries as well – suffice it to mention in this context that numerous groups of tourists from the mentioned regions visited Helsinki to see specifically this exhibition.

Sinai, Byzantium and Russia exhibition in the Hermitage, 2000

When the Jubilee of Christianity was celebrated in the year 2000, the Hermitage organized the grand show *Sinai, Byzantium and Russia* with more than 790 Byzantine, Post-Byzantine, Georgian and Old Russian beautiful objects, including ten unique icons from the Sinai monastery. The concept underlying this exhibition was multi-faceted, with the main focus being on the Great Empires – Byzantium and Russia. While this project was a new concept for much of the Hermitage's

[14] Twelve years later, in 2004, the Moscow museums with the Greek Embassy's financial support, emulating the Hermitage's experience, organized a similar exhibition devoted to Mount Athos. I regret to say that the icons exhibited, with a few exceptions, were of a poor quality in general, and the manner of presentation was less informative with relation to the history of art (Древности 2004).

[15] Thanks to the Greek scholars, the organizers of the Finnish exhibition learned about the 1992 Hermitage exhibition and put all their effort into making the Hermitage participate and lend its masterful Athonite icons.

[16] The Orthodox population of Finland comprises only 1,2% (ca 60.000) of the populace. Besides, neither Dr. Arell (the exhibition's curator), nor his assistant Mikko Oranen (the exhibition's coordinator) were specialists in Byzantine art and culture.

[17] The exhibition occupied two floors of the vast Tennis Palace located in the center of the Helsinki.

[18] The fact is remarkable, considering that the whole population of Finland consists of 5 million people and half a million live in Helsinki.

Fig. 8. Exhibition "Sinai, Byzantium and Russia" in the Hermitage. Photo 2000. The State Hermitage museum.

staff, and thus required an immense effort, the exhibition was a great success, with more than 548,000 people visiting the show over its three-month run.

It was an idea of Michael Piotrovsky, Director of the Hermitage and member of the Saint Catherine Foundation, London[19], to organize an exhibition devoted to the Sinai Monastery. Notwithstanding the fact that the Hermitage does not posses objects originating from Sinai, and it has only a few items that could be connected to the history of Sinai and the Saint Catherine Monastery, the present author offered to make the *imperial patronage to the St. Catherine Monastery* as the principal idea for the future exhibition: the Monastery was founded in the 6th century by the Byzantine Emperor Justinian and continued to be supported by successive Byzantine emperors and Russian tsars. This approach gave the possibility to show the extensive collections of Byzantine and Russian religious art kept in the Hermitage. Thus the main direction and title of the exhibition were defined as "*Sinai, Byzantium and Russia: Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth century*". During its preparation, the initial plan went through some changes. More specifically, by request from the Synaxis of the Sinai Monastery, the objects taken (allegedly stolen) from the Monastery by Bishop Porfiry Uspensky in the 19th century were excluded from the project. These are encaustic icons that are now kept in Kiev and the fragments of Sinai manuscripts from the National Library in Saint-Petersburg. In return, the Monastery agreed to lend for the exhibition ten unique icons and the *Chrysobull* (edict with a golden hanging seal) of the Russian tsar Michael Romanov. It was exactly these Sinai items which served as a bridge between the Byzantine and Russian sections of the exhibition. In this exhibition, practically all Hermitage departments participated and forty-five curators gave objects from the collections under their charge. "Imperial regime of patronage" dictated the selection of objects: they had to be of a high artistic quality

[19] The Saint Catherine Foundation is a UK-registered charity established in 1996 under the royal patronage of HRH The Prince of Wales as Royal Patron. The foundation supports conservation work at Saint Catherine's monastery, Mount Sinai, Egypt. The monastery's Library is the present focus of conservation activities. The monastery's immediate conservation needs have been defined in conjunction both with the monks and with conservation experts in Egypt, Greece and at the London Institute's Camberwell College of Arts. The Foundation is presently raising funds for the conservation of the manuscript collection, comprising some 4.500 early books and scrolls.

Fig. 9. Opening of the exhibition "Sinai, Byzantium and Russia" in the Hermitage: Damianos, archbishop of Sinai; Vladimir archbishop of St. Petersburg; Yuri Pyatnitsky, curator of this exhibition. Photo 2000. The State Hermitage museum.

and connected to the tsar's family. Included were all best objects from the Byzantine collection of the Hermitage. Besides the famous masterpieces, well known from the publications by Alice Bank and the catalogue of 1975-1977 exhibition, a number of the Byzantine objects from storage-rooms were displayed and properly published for the first time. Such were, for example, gold crosses, earrings and colts of the 6th century, silver buckles of the 6th century, a gold medallion with Virgin and child in bust made by niello of the 7th century, a cameo with Virgin *Platytera* of the 12th century, a silver Eucharist bowl, ca. 1200 (it was purchased especially for the exhibition), gold chrysobulls of the 9th-14th centuries, and several dozens of Greek icons of the 6th-17th centuries.

A separate section of the exhibition was devoted to art of medieval Georgia, the tsars of which, as is well known, were also benefactors of the Sinai Monastery. The Hermitage has a small collection of Georgian art, of which the scholars are most familiar with the illuminated manuscripts. It was known that the collection also includes silver fragments of icons and crosses but no one assumed that they happened to be the fragments of such masterpieces of Georgian art as the 11th-century icon of Virgin *Eleousa* from Zarzma, the frame of the famous 12th-century Transfiguration icon, or the Archangel icons from Dzumati dating to the 12th and 14th (?) centuries. As one of the prominent Hermitage scholars, the late Boris Marshak, noted, thanks to this exhibition the Georgian collection of the Hermitage finally gained its real significance. And this is true. As one of the positive outcomes of the rediscovery of the Georgian collection we should mention in this context the new permanent installation devoted to the art of Georgia and Armenia, which opened to the public in 2006, as well as the complete catalogue of the collections by their curator Alvida Mirzoian.

Similar "rediscoveries" of objects that had never been exhibited before, rarely published, or little known even to the specialists, took place in the "Russian section" of the exhibition as well. To mold this section was both an easy and a difficult task. It was easy because many items belonged to Russian tsars and amply manifested the idea of the imperial patronage to Christian Orthodoxy. On the other hand, it was difficult because firstly their number is immense, and secondly, because

Fig. 10. Exhibition "Sinai, Byzantium and Russia" in the Hermitage. Photo 2000. The State Hermitage museum.

while we intended to show the style of the epoch fairly, in the 19th - beginning of the 20th century the taste of Russian tsars and the overall level of religious art quite often fell short of being great.

The accompanying catalogue included all the exhibits, many of them published for the first time, and, admittedly, it was one of the first Hermitage catalogues compiled and published on such a high level, both scholarly and typographic, and issued in two languages, Russian and English (Pyatnitsky and al. 2000). This was made possible by the support and the participation of the St. Catherine Foundation of London. Working on the exhibition, I was concerned about the negative reactions of the future visitors, since many items of Russian religious art came to the museum from closed and ravaged churches. However, the exhibition's design, the space of the Great Cathedral of the Winter Palace, where it was displayed, and its conception and careful selection of the objects, created an extraordinarily harmonious atmosphere, characterized by a high artistic, aesthetic, and spiritual level. There is no doubt that the icons brought from the *most ancient* — in terms of its *uninterrupted* liturgical practice – Monastery of St Catherine at Mount Sinai, played an important role in contributing to this effect. As a result, all reviews were highly appreciative (Cutler 2001, 163-164; Weyl Carr 2002; Walter 2004, 174-175), and the exhibition received an up-to-now, unheard-off positive response from all levels of the Russian society (Galich 2006, 200-204).

The mentioned exhibition and its catalogue made a significant influence on Russian scholars. However, I regret to point out that many Muscovite colleagues did not want to acknowledge this fact. As a paradigm of this biased attitude, I refer to Olga Etinghof's book on Byzantine icons of the 6th-13th centuries in Russia (Этингоф 2005), where the catalogue of the Hermitage exhibition is not only cited on almost every page, but there are also many instances of direct and blatant plagiarism of the original text written by the Hermitage scholars.

One further positive result of the exhibition *Sinai, Byzantium and Russia* was that the administration of the Hermitage fully understood – at long last! – how unique the Byzantine collection is in our museum, so that now the Collection is considered of the same importance as the Scythian gold, the collection of Rembrandts, and of the Impressionists. As a concomitance, recently, the Byzantine Icon Room was fully renovated, and

Fig. 11. Exhibition "Sinai, Byzantium and Russia" in the Hermitage. Photo 2000. The State Hermitage museum.

it is scheduled that in the near future the rest of the rooms devoted to the Byzantine artifacts will follow suit (Галич 2004, 99; Пятницкий 2005, 126-129). What is more, one additional room – at least – will be created in order to include the art of the Palaiologan period.

Conclusion

Indisputably, due to the successful Byzantine exhibition policy of the Hermitage Museum in St. Petersburg, to the great success of the two recent Metropolitan Museum exhibitions ("The Glory of Byzantium" and "Byzantium: Faith and Power"), and to the shows that these inspired in other museums throughout the world, a new, attractive and multifaceted image of the arts of the "Lost Byzantine Empire" is being created.

It would be appropriate to end this article on such an optimistic note. However, we are obliged to be objective and to mention negative aspects accompanying the successful museum exhibitions. Although each successful exhibition enterprise attracts a business interest, there is nothing wrong with museum exhibitions, when, besides their noble educational and scholarly goals, they also bring in a financial profit for the organizing museum. On the other hand, seriously negative events occur when an exhibition is driven primarily by business objectives. There seems to be the opinion that it is very easy to make a successful exhibition: get as many masterpieces as possible, create a flamboyant, showy design, and, as one of the attributes of success, publish a thick, large-format catalogue with color illustrations. Those who think in such a way forget about the hard work of curators and other museum personnel who normally spend several years in organizing an exhibition, thoroughly deliberating on, and weaving all its minute details. Such a preparatory work is usually not obvious to the visitors, which is as it should be. Nevertheless, it is precisely during the course of this preparatory work, when curators put aside their quiet lives, and, sometimes, – even while they are dreaming – they continue to muse about the conception and the details of a future exposition, when the foundation on which the exhibition's success lays is built. And an important part of this work is of course not to focus on success, but on succeeding in communicating the new information, the new knowledge of the past, that the exhibitions encapsulate.

The business-driven mentality, on the contrary, focuses solely upon the success of an exhibition and upon receiving from it some direct profit. "Exhibition businessmen," as it was mentioned above, associate the warranty of success with elaborate interior design, the surplus of masterpieces, and provocative facts in press reviews. And quite often this model works. The Royal Academy of Arts in London is especially well-known for this kind of exhibition mentality, and it has already begun exporting its methods of commercialism abroad. This fact is clearly demonstrated by the disreputable exhibition of modern art – "USA Today" – held at the Hermitage, Saint-Petersburg in 2007, which was made with the support of Sir Norman Rosenthal of the Royal Academy and Charles Saatchi, a notorious commercial dealer. Works employing faeces, sperm, and blood were displayed at the show as representative masterpieces of contemporary American art (USA Today 2007; 82-83, 136-137). It is unlikely that this kind of import brought any harm to art, not taking into account the reputation of the State Hermitage Museum. It is another matter entirely when world-class masterpieces have been moved for commercial exhibitions. The profit-chasing, exhibition businessmen demand the most famous pieces, often extremely fragile or, depending on their condition, unsuitable for transportation at all. With all this, art-businessmen do not think about the consequences for the works of art, but rather think about their own glorification and riches. Unfortunately, quite often they find methods to achieve their aims and in the end they get the masterpieces they want. We are talking not only about out and out bribes; there are many other ways to achieve their goals. As a result, activities of this kind of art-businessman (and it is with great regret that we have to add a number of our compatriot colleagues/scholars to this category) corrupt the museum administration and curators. Owing to this ill kind of business, corruption of various types and aspects, both direct and hidden, destroys as one mighty virus the souls and minds of museum personnel and the initially noble goals of every museum.

Successful exhibitions, as for example, the *"Glory of Byzantium"* and *"Byzantium: Faith and Power"* at the Metropolitan Museum of Art, and *"Sinai, Byzantium and Russia"* at the Hermitage, did not summon the feeling of awe alone. The museum and scholarly world is very complex and nothing human is foreign to it. Success often provokes envy. There are scholars who wish to be the chief curators of sensationally successful shows; they want to loom large in society and enjoy seeing their names on the title page of a catalogue. But they do not wish or are incapable of performing the crucial, preparatory work, over many years. Instead, they slip into the same mold as the exhibit businessmen, in reiterating their demand for "as many masterpieces as possible". These scholars use similar methods and live according to the maxim: "The ends justify the means". And these ends are their excessive personal ambitions.

What kind of conclusion can we draw from all what is expounded above? Should museums abandon the practice of large international exhibition projects? Of course not! Great and serious exhibitions are necessary; exhibitions with an earnest and deep concept can open new pages in the *Book of World Culture* for the general public, and bring new perspectives into the understanding of culture and history. There is a necessity for that kind of blockbuster as the Byzantine exhibitions at the Metropolitan Museum of Art just mentioned, which (let us be fair about it) moved Byzantine studies forward. There is a necessity in that kind of Byzantine exhibition as the ones made by the State Hermitage Museum described in this article. They open the treasures of the museum collections, making the numerous items kept in storage available for both the general public and specialists. However, when starting a new project, we have to realize clearly the huge amount of work involved. Successful exhibitions cannot be cooked as quickly as a Russian pancake. While forming an exhibition and asking for fragile and unique objects, we must act professionally and put aside personal ambitions and petty desires, and consider the enormous responsibility towards future generations. Surely, the Communist leader Vladimir Lenin was right when he wrote that "*an individual cannot live in society and be free from society*". Yet one must add: an individual forms society by his moral actions and attitude.

Bibliography

Афонские древности 1992: Афонские древности. Каталог выставки из фондов Эрмитажа (Санкт-Петербург 1992).

Банк 1956: А.В. Банк, Выставка византийских материалов в Государственном Эрмитаже. Византийский Временник XI, 1956, 340-348.

Банк 1960: А.В. Банк, Искусство Византии в собрании Государственного Эрмитажа (Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа 1960).

Банк 1960a: А.В. Банк, Леонид Антонович Мацулевич. Некролог. Византийский Временник XVII, 1960, 373-378.

Банк 1966: А.В. Банк, Византийское искусство в собраниях Советского Союза (Ленинград/Москва 1966).

Банк, Шандровская 1979: А.В. Банк, В.С. Шандровская, Выставка «Искусство Византии в собраниях Советского Союза». Византийский Временник XL, 1979, 242-248.

Варшавский, Рест 1940: С. Варшавский, В. Рест, Эрмитаж: 1764-1939. Очерки из истории Государственного Эрмитажа (Ленинград 1940).

Византия 1991: Византия и византийские традиции. Памятники из фондов Эрмитажа и Русского музея. Путеводитель по выставке (Ленинград 1991).

Византия, Балканы, Русь 1991: Византия, Балканы, Русь. Иконы конца XIII - первой половины XV века. [Каталог выставки] (Москва 1991).

Галич 2004: Т.И. Галич, Мнение социолога. Ежегодный отчет Государственного Эрмитажа, 2003 (Санкт Петербург 2004), 99.

Довгалло 1995: Г.И. Довгалло, Собирательская деятельность П.И. Севастьянова (по материалам его личного архива. В сб.: Древнерусское искусство. Балканы. Русь. (Санкт Петербург 1995), 242-256.

Древности 2004: Древности монастырей Афона X-XVII веков в России: из музеев, библиотек, архивов Москвы и Подмосковья. Каталог выставки (Москва: Северный паломник 2004).

Жуков 2005: Ю. Жуков, Сталин. Операция Эрмитаж (Москва 2005).

Искусство Византии 1977: Искусство Византии в собраниях СССР. Каталог выставки. Тома 1-3 (Москва 1977).

Кондаков 1891: Н.П. Кондаков, Императорский Эрмитаж. Указатель Отделения Средних веков и Эпохи Возрождения (Санкт Петербург 1891).

Косинский 1995: М.Ф. Косинский, Первая половина века. Воспоминания (Paris: YMCA-Presss 1995).

Крыжановская 1986: М.Я. Крыжановская, Западноевропейское прикладное искусство Средних веков и эпохи Возрождения из коллекции А.П. Базилевского. Каталог выставки (Ленинград 1986).

Матье 1956: М.Э. Матье, Экспозиция памятников культуры и искусства Коптского Египта в Государственном Эрмитаже. Византийский Временник XI, 1956, 348-351.

Мацулевич 1922: Л.А. Мацулевич, Временная выставка церковной старины. Государственный Эрмитаж (Петроград 1922).

Мацулевич 1923: Л.А. Мацулевич, Византийские резные кости собрания М.П. Боткина. В сб.: Сборник статей Государственного Эрмитажа, вып. 2 (Петроград 1923), 35-49.

Мацулевич 1929: Л.А. Мацулевич, Византия и эпоха Великого переселения народов. Краткий путеводитель (Ленинград 1929).

Путеводитель 1939: Государственный Эрмитаж. Путеводитель по залам Отдела Востока (Ленинград 1939).

Путеводитель 1940: Государственный Эрмитаж. Общий путеводитель. Выпуск 1 (Ленинград 1940).

Пятницкий 1988: Ю.А. Пятницкий, О происхождении некоторых икон из собрания Эрмитажа. В сб.: (под ред. А. Банк и В. Луконина) Восточное Средиземноморье и Кавказ IV-XVI вв. Сборник статей (Ленинград 1988), 126-131.

Пятницкий 1992: Ю.А. Пятницкий, Памятники с Афона в собрании Эрмитажа. В: Афонские древности. Каталог выставки из фондов Эрмитажа (Санкт-Петербург 1992), 17-22.

Пятницкий 1995: Ю.А. Пятницкий, Происхождение икон с Афона из собрания П.И. Севастьянова. В сб.: Сообщения Государственного Эрмитажа, том LIII (Санкт Петербург 1995), 42-44.

Пятницкий 2003: Ю.А. Пятницкий, Почему большинство византийских икон хранится в фондах Эрмитажа. В сб.: Эрмитажные чтения памяти Б.Б. Пиотровского (Санкт-Петербург 2003), 56-62.

Пятницкий 2005: Ю.А. Пятницкий, Византийское искусство X-XV веков в Эрмитаже. В сб.: Собщения Государственного Эрмитажа, том LXIII (Санкт Петербург 2005), 126-129.

Русский 1859: Русский художественный листок № 8. 8 февраля 1859 г.

Севастьянов 1859: П.И. Севастьянов, О светописи в отношении к археологии. В сб.: Известия Императорского русского археологического общества, том I, вып. 5 (Санкт-Петербург 1859), столбцы 257-261.

Соломаха 2004: Е.Ю. Соломаха, О «спецсредствах» Эрмитажа. К истории распродаж в 1920-1930-ых годах. В сб.: Сообщения Государственного Эрмитажа, том LXII (Санкт-Петербург 2004), 173-178.

Срезневский 1858: И.И. Срезневский, Записка о фотографических снимках П.И. Севастьянова. В сб.: Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности, том 7, вып. 1 (Санкт-Петербург 1858), 367-370.

Шевырев 1859: С.И. Шевырев, Афонские иконы византийского стиля в живописных снимках, привезенных в Санкт Петербург П.И. Севастьяновым (Санкт-Петербург 1859).

Этингоф 2005: О. Этингоф, Византийские иконы VI - первой половины XIII веков в России (Москва: Индрик 2005).

Athos 2006: Athos. Monastic Life on The Holy Mountain. [Exhibition catalogue]. Helsinki city Art Museum, Art Museum Tennis Palace (Helsinki: Maahenki Ltd 2006).

Bank 1978: A. Bank, Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums (Leningrad/New-York 1978).

Bank 1985: A. Bank, Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums (enlarged) (Leningrad 1985).

Catalogue 1931: Catalogue of the International exhibition of Persian Art (London 1931).

Christian 1998: Christian in the Holy Land. The Art of the Melchites and other denominations of Orthodox Church (Saint-Petersburg: Slavia 1998).

Cutler 2001: A. Cutler, Review. Burlington Magazine, volume CXLIII, 2001, 163-164.

Darsel, Basilewsky 1874: A. Darsel, A. Basilewsky, Collection Basilewsky: Catalogue raisonné (Paris 1874).

Didron 1861: A. Didron, Expédition archéologique au Mont Athos. In: Annales Archéologiques, tome 21 (Paris 1861), 173-183.

Encyclopedia 2008: Encyclopedia of nineteenth-century photography (ed. J. Hannavy), 2 vol (New York: Taylor & Francis Group 2008).

Etingof 2000: O. Etinhof, Pyotr Ivanovich Sevastianov and his activity in collecting Byzantine objects in Russia. In: (Eds. Robin Cormac and Elisabeth Jeffreys) Through the Looking glass: Byzantium through Britisch Eyes (Hampshire 2000), 211-220.

Exposition 1931: Exposition d'art Byzantin 28 Mai - 9 Juillet 1931. Paris, Musée des Arts Décoratifs (Paris 1931).

Galich 2006: T. Galich, On the Problem of Modern Viewers' Attitude to the 12th-14th century Works of Byzantine Art. In: The Byzantine Idea: Byzantine under Komnenian and Palaiologan Rulers. Collected Papers (St. Petersburg 2006), 200-204.

Kryzhanovskaya 1990: M. Kryzhanovskaya, Alexander Petrovich Basilevsky. A frear collector of medieval and Renaissance works of art. Journal of the History of Collection 2, 1990, 143-155.

Kryzhanovskaya 2006: M. Kryzhanovskaya, Alexander Basilevsky and His Collection of Art Works Illustrating the Formation of Christian Art. In: The Byzantine Idea: Byzantine under Komnenian and Palaiologan Rulers. Collected Papers (St. Petersburg 2006), 62-71.

Masterpieces 1958: Masterpieces of Byzantine art. [Exhibition catalogue] (London 1958).

Maculevič 1925: L. Maculevič, Monuments disparus de Dzumati. Byzantion II, 1925, 77-108.

Matzulewich 1929: L.A. Matzulewich, Byzantinische Antike (Berlin/Leipzig 1929).

Nelson 2005: R.S. Nelson, Private Passions made public: The beginnings of the Bliss collection. In: (Ed. A. Kirin) Sacret Art, Secular context. Objects of art from the Byzantine collection of Dumbarton Oaks, Washington, D.C. (Athens/Georgia 2005).

Papoulidis 2000: C. Papoulidis, Piotr I. Sevast'janov (1811-1867) et ses collections. In: C. Papoulidis, Études archivistiques et historiographiques Russes. Collection d'ètudes concernant les relations Greco-russes aux niveaux educational et civilisatrice des époques post-byzantine et moderne (Thessaloniki: Kyriakidis Brothers s.a. 2000), 87-104.

Pyatnitsky and al. 2000: Yu. Piatnitsky, O. Baddeley, E. Brunner, M. Mundell Mango (eds.). Sinai, Byzantium, Russia. Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century. [Exhibition catalogue] (London 2000).

Piatnitsky 2001: Yu. Piatnitsky, Icons from the Mount Athos in the Hermitage Museum. In: XX-e Congres International des Etudes Byzantines. Pre-Actes. III. Communication libres (Paris 2001), 423-424.

Piatnitsky 2004: Yu. Piatnitsky, Some Unpublished Icons from Mount Athos in the Hermitage Museum. Cahiers Archéologiques 50, 2004, 201-207.

Pyatnitsky 2006: Yu. Pyatnitsky, "Enlighten my soul, my heart and my spirit and show me Thy ways..." in Athos: Monastic Life on the Holy Mountain. [Exhibition catalogue] (Helsinki: Maahenki Ltd 2006), 24-29.

Pyatnitsky (in print): Yu. Pyatnitsky, Petr Sevastianov and his collection's activity (in print).

Pilgrim treasures 2005: Pilgrim treasures from the Hermitage: Byzantium-Jerusalem. [Catalogue of the exhibition] (Amsterdam 2005).

de Ris L. 1875: Clement de Ris L. Collection Basilewsky' par Mm A. Darcel et A. Basilewsky". In: Gazette des Beaux-Arts, tome XVI/1 (Paris 1875), 103-104.

Ross 1962: M.C. Ross, Metallwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting. Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, vol. 1 (Washington 1962).

Ross 2005: M.C. Ross, Jewelry, Enamels and Art of the Migration Period. Catalogue of Byzantian and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, vol. 2 (second edition) (Washington 2005).

Sovastianoff 1859: P. Sovastianoff, "Sur le mont Athos, ses monasrères et les manuscrits de leurs bibliothèques". In: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes-Rendus des séances de l'année 1858, tome II (Paris 1859), 25-28.

Treasures 1997: Treasures of Mount Athos. [Exhibition catalogue] (Thessaloniki 1997).

USA Today 2007: USA Today. The choise by Charles Saachi. [Exhibition catalogue. The State Hermitage museum] (Saint-Petersburg 2007).

Walter 2004: Ch. Walter, Review. Cahiers de civilization Medievale 47, 2004, 174-175.

Weitzmann 1972: K. Weitzmann, Ivories and Steatits. In: Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, vol. 3 (Washington 1972).

Weitzmann 1983: K. Weitzmann, The St. Peter icon of Dumbarton Oaks (Washington 1983).

Weitzmann 1994: K. Weitzmann, Sailing with Byzantium from Europe to America: the memoirs of an Art Historian (München 1994).

Weyl Carr 2002: A. Weyl Carr, Review. CAA. Reviews, August 1, 2002.

O privire imperială în trecut. Expoziţiile bizantine la Ermitaj (1861-2006)

Rezumat

În articolul de faţă este analizată istoria expoziţiilor de artă bizantină, organizate în Ermitajul imperial, iar mai apoi în cel de stat în anii 1861-2006. Istoria colecţionării şi expunerii operelor de artă bizantină este strâns legată de istoria societăţii ruseşti, precum şi de tendinţele generale de cercetare a Bizanţului. În articole este expusă ideea că „muzee numai pentru artă", „arta pentru artă" nu este altceva decât un vis romantico-idealist. În realitate, însă, în realizarea expoziţiilor de artă, impactul societăţii şi obiectivele politice sunt enorme, alături de ambiţiile unor personalităţi. În articol, cronologic sunt analizate diferite perioade de activitate expoziţională a Ermitajului.

Prima expoziţie bizantină a fost organizată în martie 1861 şi este legată de activitatea cercetătorului-amator rus, călător şi colecţionar P.I. Sevastianov la mănăstirile de la Athos. Datorită lui în Rusia a ajuns o remarcabilă colecţie de icoane bizantine din secolele XI-XV, o bună parte a cărora se păstrează până în prezent în Ermitaj. În articol sunt analizate călătoriile lui Sevastianov la muntele Athos şi atitudinea comunităţii europene şi a celei ruse la rezultatele acestora. Cu părere de rău, societatea rusă nu era pregătită să perceapă adevăratele capodopere bizantine, aduse de P.I. Sevastianov. Invidia şi intrigile, caracteristice mediului academic de atunci, au făcut ca activitatea şi meritele lui P.I. Sevastianov să nu fie apreciate la justa lor valoare.

Prezenţa în Ermitaj a unui număr mare de obiecte de artă bizantină se datorează achiziţiei din decembrie 1884 la Paris a colecţiei lui A.P. Basilevski. Graţie acestui fapt la Ermitaj a fost înfiinţată secţia medievală, care a funcţionat până la revoluţia bolşevică din 1917.

În 1927 L.A. Matzulevich a organizat în sălile Ermitajului o expoziţie a Bizanţului şi a epocii marilor migraţii, care a funcţionat până în anul 1930, când a fost închisă secţia Bizanţului, exponatele fiind distribuite altor secţii ale Ermitajului. După aceasta, centrul de cercetare a colecţiilor bizantine devine secţia de artă orientală. Tot în 1930, în muzeu îşi începe activitatea A.V. Bank, care devine custodele colecţiilor de artă bizantină. Din păcate, tot în această perioadă, lui L.A. Matzulevich i se interzice cercetarea colecţiilor de artă bizantină. Şi doar în 1935, cele mai semnificative piese din colecţia de artă bizantină sunt etalate într-o expoziţie, organizată în legătură cu desfăşurarea lucrărilor Congresului III internaţional de istorie şi artă iraniană.

În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial colecţia a fost evacuată la Sverdlovsk. Abia în 1956, în Ermitaj este creată o expoziţie tematică consacrată integral artei bizantine.

O semnificaţie deosebită a avut participarea Ermitajului şi personal a lui A.V. Bank la Expoziţia internaţională de la Edinburgh şi Londra din 1958. Impresionată de cele văzute, A.V. Bank, editează în 1966 un album-catalog „Arta bizantină în Uniunea Sovietică" («Византийское искусство в Советском Союзе»), iar în anii 1975-1977, organi-

zează la Muzeul Ermitaj din Leningrad, apoi şi la Moscova o expoziţie, intitulată „Arta bizantină în colecţiile URSS” («Византия в собраниях СССР»).

Iniţiativa lui A.V. Bank de a cerceta şi a organiza expoziţii de artă bizantină a fost continuată la Ermitaj în anii 1990-2000 prin organizarea unor expoziţii tematice dedicate mănăstirilor de pe Muntele Athos, artei Pământului Sfânt, pelerinajului etc. O expoziţie unicat, având în vedere cantitatea şi calitatea operelor a fost cea intitulată „Sinai, Bizanţul şi Rusia” («Синай, Византия и Русь»), care a prezentat istoria artei ortodoxe, începând cu sec. VI şi până la începutul sec. XX. În cadrul ei au fost etalate 10 icoane-capodopere de la mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai, Egipt. Catalogul acestei expoziţii, editat în limbile rusă şi engleză, a fost apreciat de comunitatea ştiinţifică internaţională.

În partea finală a articolului autorul tratează aspectul moral al invaziei de „expoziţii-blockbuster” cu tematică bizantină şi problema conservării pieselor de muzeu în condiţiile unei „exploatări” expoziţionale intense.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Piotr Ivanovich Sevastianov (1811-1867). Litografie, 1859. Muzeul Ermitaj.

Fig. 2. Expoziţia materialelor lui Sevastianov la Sfântul Sinod, St. Petersburg. Litografie, 1859. Muzeul Ermitaj.

Fig. 3. V.P. Vereschagin. Galeria lui A.P. Basilewsky din Paris. Acuarelă, 1870. Muzeul Ermitaj.

Fig. 4. Aspectul general al sălilor secţiei medievale şi a epocii Renaşterii. Fotografie de la sf. sec. XIX. Muzeul Ermitaj.

Fig. 5. Leonid Antonovich Matzulevich (1886-1959). Desen de Ernest Lipgart, 1919. Muzeul Ermitaj.

Fig. 6. Alice Bank (1906-1984). Fotografie din anii 1970. Muzeul Ermitaj.

Fig. 7. Expoziţia „Arta Bizanţului în colecţiile din URSS”. Fotografie, 1975. Muzeul Ermitaj.

Fig. 8. Expoziţia „Sinai, Bizanţul şi Rusia” la Ermitaj. Fotografie 2000. Muzeul Ermitaj.

Fig. 9. Ceremonia de deschidere a expoziţiei „Sinai, Bizanţul şi Rusia”: arhiepiscopul Sinaiului Damianos; arhiepiscopul St. Petersburgului Vladimir; Yuri Pyatnitsky, curatorul expoziţiei. Fotografie, 2000. Muzeul Ermitaj.

Fig. 10. Expoziţia „Sinai, Bizanţul şi Rusia” la Ermitaj. Fotografie 2000. Muzeul Ermitaj.

Fig. 11. Expoziţia „Sinai, Bizanţul şi Rusia” la Ermitaj. Fotografie 2000. Muzeul Ermitaj.

Имперский взгляд в прошлое. Византийские выставки в Эрмитаже (1861-2006 гг.)

Резюме

В статье освещается история выставок византийского искусства в императорском, а затем Государственном Эрмитаже в период 1861-2006 годов. История коллекционирования и экспонирования византийских произведений искусства связана с историей российского общества и мировыми тенденциями в изучении Византии. Автор полагает, что идея «музеев чистого искусства», и вообще «искусство ради искусства», – не более чем идеалистическая мечта. В действительности же влияние общественно-политического аспекта и персональных амбиций различных деятелей было огромно. В статье хронологически рассматриваются разные периоды выставочной истории Эрмитажа.

Первая византийская выставка была организована в марте 1861 года. Она была связана с деятельностью русского ученого-любителя, путешественника и коллекционера П.И. Севастьянова в афонских монастырях. Именно ему Россия обязана выдающейся коллекцией византийских икон XI - XV вв., значительная часть которой хранится сегодня в Эрмитаже. В статье подробно рассказывается о поездках Севастьянова на Афон и реакции европейского и русского общества на их результаты. К сожалению, в конечном итоге П.И. Севастьянов стал жертвой обычных в научной среде интриг и зависти, а русское общество оказалось не готовым к восприятию подлинных византийских памятников и не смогло достойным образом оценить деятельность и заслуги этого выдающегося человека.

Появление в Эрмитаже большой коллекции произведений византийского прикладного искусства связано с покупкой в декабре 1884 года в Париже собрания А.П. Базилевского. Благодаря этому приобретению Эрмитаж встал на один уровень с крупнейшими мировыми музеями. В нем был организован специальный отдел Средних веков и Ренессанса, который просуществовал до революции 1917 года.

В 1927 году Л.А. Мацулевичем была организована экспозиция, посвященная Византии и эпохе переселения народов. Она просуществовала до 1930 года, когда византийский отдел был закрыт, а его экспонаты распределены между другими отделами Эрмитажа. Отдел Востока, благодаря И.А. Орбели, стал основным средоточием изучения «восточного лица Византийской империи». В 1930 году началась активная работа в музее А.В. Банк, которая на долгие годы стала бессменным хранителем византийских коллекций. К сожалению, в то же время Л.А. Мацулевич был практически отстранен от работы с византийскими памятниками. Несколько лет коллекция хранилась в запасниках, и только в 1935 году, в связи с III Международным

иранским конгрессом, стало возможным вновь показать ее лучшие произведения. Во время второй мировой войны коллекция находилась в эвакуации в Свердловске. Отдельная экспозиция, посвященная Византии, была восстановлена в 1956 году.

Большое значение имело участие Эрмитажа и лично А.В. Банк в Международной выставке в Эдинбурге и Лондоне в 1958 году. Впечатления от этой поездки вдохновили А.В. Банк на издание в 1966 году научного альбома-каталога «Византийское искусство в Советском Союзе» и создание в 1975-1977 годах в Эрмитаже и Москве уникальной выставки «Византия в собраниях СССР». Традиции А.В. Банк были продолжены в 1990 - 2000-х годах серией тематических византийских выставок, посвященных монастырям Афона, искусству Святой Земли и паломничеству. Уникальной по количеству и качеству произведений была выставка «Синай, Византия и Русь», тематика которой охватывала историю православного искусства с VI по начало XX веков. На ней были представлены 10 шедевров иконописи из монастыря Св. Екатерины на Синае (Египет). Подробный каталог этой выставки, изданный на русском и английском языках, вызвал широкий мировой резонанс.

В заключительной части статьи рассматривается моральный аспект потока «выставок-блокбастеров» по византийской тематике и проблема сохранности музейных экспонатов в условиях интенсивной выставочной «эксплуатации».

Список иллюстраций:

Рис. 1. Петр Иванович Севастьянов (1811-1867). Литография 1859 г. Государственный Эрмитаж.

Рис. 2. Выставка материалов Петра Севастьянова в помещении Святейшего Синода в Санкт-Петербурге. Литография 1859 г. Государственный Эрмитаж.

Рис. 3. В.П. Верещагин. Галерея А.П. Базилевского в Париже. Акварель 1870 г. Государственный Эрмитаж.

Рис. 4. Вид залов Отделения Средних веков и эпохи Возрождения Императорского Эрмитажа. Фото конец 19 в.

Рис. 5. Е.К. Липгарт. Леонид Антонович Мацулевич (1886-1959). Рисунок 1919 г. Государственный Эрмитаж.

Рис. 6. Алиса Владимировна Банк (1906-1984). Фото 1970-е гг. Государственный Эрмитаж.

Рис. 7. Выставка «Искусство Византии в собраниях СССР» в Эрмитаже. Фото 1975. Государственный Эрмитаж.

Рис. 8. Выставка «Синай, Византия и Русь» в Эрмитаже. Фото 2000. Государственный Эрмитаж.

Рис. 9. Открытие выставка «Синай, Византия и Русь» в Эрмитаже: архиепископ Синая Дамианос, митрополит Петербургский Владимир, куратор выставки Ю.А. Пятницкий. Фото 2000. Государственный Эрмитаж.

Рис. 10. Выставка «Синай, Византия и Русь» в Эрмитаже. Фото 2000. Государственный Эрмитаж.

Рис. 11. Выставка «Синай, Византия и Русь» в Эрмитаже. Фото 2000. Государственный Эрмитаж.

31.03.2011

Yuri Pyatnitsky, The State Hermitage museum, 34, Dvortsovaya emb., RU-190000 St. Petersburg, Russia, e-mail: pyatnitskiy1@yahoo.com

UNELE SUPOZIŢII CU PRIVIRE LA LOCALIZAREA VICINEI (SFÂRŞITUL SEC. AL XIII-LEA - PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIV-LEA) REFLECTATE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Silvia Barcaru

La sfârşitul secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea, Vicina deţinea un important rol în comerţul danubiano-pontic al Genovei. Fiind sediul unei intense activităţi comerciale genoveze, care a lăsat în urmă documente însemnate şi anume actele instrumentate în anul 1281 de notarul genovez *Gabriele di Predono*, până spre mijlocul secolului al XIV-lea Vicina, în aprecierea istoricului Şerban Papacostea, avea să rămână principalul centru al comerţului genovez la Dunăre (Papacostea 1996, 477-482; Papacostea 2006, 21-35).

La 28 mai 1290, conform investigaţiilor lui C. Andreescu, efectuate încă în perioada interbelică, s-a stabilit că *Giacomo di Finale* primea la Caffa de la *Enrico Salvatore* 800 *aspri baricati*, urmând să navigheze la Cetatea Albă şi apoi la Constantinopol, iar la 8 august 1290 *Luchino Gatilusio* primea de la *Sorleone Gatilusio* 6 125 *aspri baricati*, urmând să navigheze de la Caffa spre Vicina „*causa negociandi*". Ţinând seama de sumele mari cu care cei doi negustori se îndreptau spre Cetatea Albă şi spre Vicina, autorul nominalizat presupunea că ele erau destinate, cel puţin în parte, cumpărării de produse locale ale economiei agrare. În 1294 la fel sunt menţionate corabia lui *Orlando di Quarto* şi cea a lui *Guglielmo de Berzezis* şi *Giovanni Musso,* care navigau spre Vicina dar şi Cetatea Albă (Andreescu 1932-1933, 157-160; Andreescu 2000, 57-77).

De asemenea, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, reflectând interesul negustorilor italieni faţă de produsele economiei agrare din spaţiul ponto-danubian, florentinul *Francesco Balducci Pegolotti* menţiona în lucrarea sa de largă circulaţie *La pratica della mercatura* (1310-1340) zonele şi centrele de unde puteau fi procurate cerealele, printre care Cetatea Albă, Dobrogea şi oraşul care mai mult ne interesează pe noi, Vicina: „*grano da Maocastro*", care era „*più vendereccio e conservasi meglio a navicarlo*", precum şi „*grano... della Zaorra e di Vezina*" (Panaitescu 1969, 270-279).

Toate aceste cifre şi date prezentate constituie un rezultat al investigaţiilor istoricilor amintiţi care, într-o anumită măsură, explică însemnătatea locului ocupat de Vicina în cadrul comerţului internaţional din această vreme.

Mai târziu cercetările întreprinse de Barbu Câmpina au demonstrat că în prima jumătate a secolului al XIV-lea, dar la o dată neprecizată mai exact, genovezii vor părăsi respectivul oraş-port Vicina, pentru a se aşeza la Licostomo şi Chilia (Câmpina 1973, 46-135). Cu toate acestea, consideră alţi istorici, Vicina nu şi-a întrerupt complet activitatea de centru comercial. În 1360, oraşul era încă locul de încărcare a cerealelor transportate la Pera, ceea ce presupune existenţa unei mici comunităţi ligure care şi-a continuat activitatea şi în anii următori. Acest lucru este dedus de Radu Manolescu dintr-un act notarial din 19 martie 1374 care atestă că, la 20 iunie 1373, notarul *Bartolomeo de Ursetis di Voltaggio* a instrumentat la Vicina un contract în favoarea lui *Cristiano Ghisolfi* care a plătit 99 de hiperpery „la greutatea Vicinei" unui anumit *Oberto Marischetto*. Prezenţa unui notar genovez la această dată la Vicina, atestă menţinerea unei activităţi comerciale destul de importante, orientată spre Constantinopol şi Pera, deoarece sunt încă utilizaţi hiperperi cântăriţi după etalonul local, ca şi la sfârşitul secolului al XIII-lea (Manolescu 1990, 545-570; Manolescu 1993, 43-54).

Apreciată de I. Rămureanu ca cetate şi arhiepiscopie[1] (Rămureanu 1979, 149-169), Vicina a trezit de-a lungul timpului interesul istoriografiei

[1] Vicina a fost reşedinţă mitropolitană, calitate atestată documentar cu începere din 1285 şi menţinută până la transferarea lui Iachint la Curtea de Argeş în anul 1359. Autoritatea mitropolitului de Vicina era considerabilă, de vreme ce în anul 1302 alanii i s-au adresat lui pentru a interveni pe lângă împărat în scopul de a le permite stabilirea pe teritoriul Bizanţului (Spinei 1994, 23-31).

româneşti, prin multiplele aspecte de istorie politică, economică şi ecleziastică pe care le implică evoluţia sa de-a lungul secolelor. În rând cu acestea, localizarea ei constituie o problemă istorică destul de controversată, existând de-a lungul timpului mai multe variante, precum Isaccea, Măcin, Niculiţel, Mahmudia, Noviodunum, Păcuiul lui Soare, Somova ş.a. (Iorga 1897; Iorga 1899, 47-48; Iorga 1929, 490; Iorga 1937, 355; Grămadă 1924, 437-549; Giurescu 1941-1942, 530; Giurescu 1959, 673-679; Giurescu, Giurescu 1974, 338; Bănescu 1930, 32-37; Năsturel 1957, 205-300; Cihodaru 1968, 217-241; Dobrescu 1906, 45; Ciocâltan 1994, 289-293; Brătescu 1920, 30; Brătianu 1935, 35-91; Brătianu 1942, 133-145; Brătianu 1988, 335-347; Diaconu 1970, 275-295; Diaconu 1981, 2311-2316; Dumitriu-Snagov 1979, 1941-1947; Lerian 1972, 27; Lerian 1973, 472-474; Rămureanu 1979, 149-169 ş.a.), şi încă nu s-a ajuns la un consens în această privinţă.

Prima menţionare scrisă a localităţii Vicina apare în lucrarea Annei Comnena, *Alexiada,* unde se face referinţă la numele unor conducători pecenegi precum *Tatos*, *Sesthlav* şi *Satza* ca fiind dintre cei mai de seamă conducători ai locuitorilor ce trăiesc la Dunăre. Autoarea notează că primul dintre aceştia stăpânea Silistra, spre finele secolului al XI-lea, şi anume în anii 1086-1091, iar ceilalţi doi „Vicina şi celelalte (localităţi)...” (Baraschi 1981, 311-345). Rezultă de aici că Vicina avea o poziţie privilegiată, precum şi o importanţă deosebită în arealul în care era aşezată, dată fiind alegerea ei drept reşedinţă a unui şef cuman.

În literatura istorică românească Nicolae Iorga este primul care a studiat şi a publicat materiale de arhivă referitoare la prezenţa negustorilor italieni în Crimeea şi la Dunărea de Jos. Marele istoric este de părere că Vicina s-ar afla „între Isaccea şi Tulcea”, conform portulanelor, acest oraş-port ar fi fost amplasat anume astfel (Iorga 1897; Iorga 1899, 47-48; Iorga 1937, 69). După cercetarea unor documente latine şi bizantine, Nicolae Iorga spunea în *Istoria Bisericii Române* că cetatea Vicina „era aşezată pe unghiul de îndoire al Dunării, către răsărit, pe un braţ numit Vicina, între Isaccea şi Tulcea”, braţul respectiv existând cu aceeaşi denumire până astăzi. Autorul aminteşte că era o „staţie de corăbii şi loc de schimb cu barbarii de la nord”, schimburi comerciale aproape imposibil de făcut în cazul în care cetatea ar fi fost lângă Ostrov (Iorga 1929, 29-30).

În ce priveşte localizarea Vicinei la Isaccea de către Nicolae Iorga, această ipoteză a fost susţinută şi de către P.Şt. Năsturel, argumentând că „de la Galaţi până la Tulcea, bălţi şi mlaştini mărginesc malurile Dunării în afară de locul unde se află Isaccea”. Acesta ar fi fost singurul punct de trecere din Bugeac în Dobrogea, punct strategic care întretăia Dunărea, Dobrogea şi Bugeacul în legătură cu Marea Neagră fiind cel mai potrivit pentru bogata Vicina, care astfel putea să îşi joace rolul de mijlocitoare a schimbului comercial între lumea apuseană, bizantină şi cea asiatică. Totodată P. Năsturel aminteşte că nu există izvoare ce ar pomeni de Vicina şi Isaccea în acelaşi timp, fapt care, în opinia autorului demonstrează că nu s-ar mai putea vorbi de identificarea primei cu cea de-a doua (Năsturel 1957, 295-303).

Majoritatea cercetătorilor au căzut de acord cu ipoteza înaintată de Petre Şt. Năsturel privind localizarea coloniei în discuţie. În acest sens avem şi ipoteza lui C. Cihodaru care susţine localizarea Vicinei lângă Isaccea, pe insula din apropierea ei şi anume la Noviodunum. Argumentele care ar confirma această ipoteză, conform lui C. Cihodaru, sunt următoarele: numele Vicina ar însemna „vecin, localitatea din vecinătate”; s-ar putea ca la început Ditzina din *Geografia* lui *Idrisi* să fi existat pe locul cetăţii Noviodunum, iar genovezii să-şi fi aşezat un emporium în vecinătate; apoi numele acestui emporiu ar putea fi o interpretare greşită a numelui Ditzina şi astfel ar fi rezultat Vicina. Dezvoltarea acestui emporiu ar fi impus în izvoarele bizantine noul nume de Vicina. În plus, în faţa vechiului Noviodunum s-au găsit urme ale unei locuiri antice (Cihodaru 1968, 215-230).

Însă şi C. Giurescu anterior a cercetat amplasarea oraşului în discuţie, concluzionând că doar în cazul în care s-ar găsi vreun izvor istoric care să menţioneze simultan Vicina şi Isaccea, atunci ar renunţa la această localizare (Giurescu 1941-1942, 530; Giurescu 1959, 673-679). Iar ceva mai târziu, într-un studiu dedicat istoriei românilor, C.C. Giurescu şi cu D.C. Giurescu se alătură şi ei opiniilor menţionate mai sus, precizând că portul şi oraşul poartă un nume caracteristic romanic, şi „s-ar fi aflat la străvechiul vad, pe unde milenii de-a rândul armatele, negustorii şi ceilalţi călători” au trecut de pe un mal al Dunării pe celălalt (Giurescu, Giurescu 1974, 135-139).

Un alt autor român, N. Dobrescu, examinând problema întemeierii mitropoliilor din Ţara Ro-

mânească s-a pronunţat şi asupra problemei localizării Vicinei. El identifică Vicina cu Măcinul, identificare care porneşte de la constatarea autorului că imediat ce Vicina decade, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea în izvoare apare menţionată Brăila, ca centru urban de importanţă, în apropierea ei. Posibil, presupunea N. Dobrescu, că Brăila ar fi preluat funcţia Vicinei insulare (Dobrescu 1906, 45).

Mai recent apare o altă dovadă în privinţa afirmării localizării Vicinei la Măcin, care este susţinută de multiplele mărturii lingvistice. Istoricul Virgil Ciocâltan afirmă că în limba cumană consoanele **v** şi **p** s-au transformat treptat în **m**. El menţionează că în secolul al XVIII-lea este atestat numele unei localităţi, „Mecena", care de altfel este Măcinul de astăzi (Ciocâltan 1994, 289-293).

Într-un studiu privind Dobrogea, C. Brătescu plasează oraşul Vicina la Niculiţel (Brătescu 1920, 30). Însă această localizare este considerată mai puţin admisibilă. N. Grămadă pleca de la premisa că Vicina era un port dunărean, pe când Niculiţelul se află la o distanţă de circa 10 km de Dunăre, de aceea identificarea Vicinei cu Niculiţelul nu i se părea o ipoteză verosimilă (Grămadă 1924, 437-549).

Gheorghe I. Brătianu, un alt mare istoric român, care de altfel a dedicat un studiu integral localităţii în discuţie şi anume *„Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions a l'Histoire de la domination Byzantine et Tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire"*, localiza Vicina pe locul actualei localităţi Mahmudia. Această localitate apărea pe o hartă întocmită de austrieci în timpul Congresului de la Viena cu numele de Betesina, pe care Gh. I. Brătianu l-a identificat ca fiind o deformare a numelui Vicina (Brătianu 1935, 69, 91; Brătianu 1942, 133-145). Istoricul a conchis că: „este suficient să se înregistreze existenţa unui oraş pe Dunăre, al cărui nume se apropie mult de cel care face obiectul acestui studiu" (Brătianu 1988, 340). Dar ulterior, după o analiză mai amănunţită întreprinsă de către A. Rădulescu şi I. Bitoleanu, s-a constatat că ar fi vorba despre actuala localitate Beştepe. Această denumire provine din limba turcă şi înseamnă „Cinci dealuri". Aceste „Cinci dealuri" sunt atestate şi astăzi în faţa localităţii Mahmudia (Rădulescu, Bitoleanu 1979, 165-179).

Petre Diaconu sublinia că descoperirea ruinelor Vicinei trebuie extinse „de-a lungul fluviului", în toată regiunea dintre Deltă şi Silistra. Pentru a examina cu exactitate locul amplasării sale în perioada ce ne interesează pe noi, autorul ne propune să ţinem cont de câteva observaţii:

– Vicina era un oraş dunărean, dar un oraş aşezat într-o insulă. În unele hărţi locul Vicinei este indicat chiar printr-un ostrov, iar în altele prin menţiunea expresă de *isola Vicinae*;
– izvoarele literare menţionează existenţa Vicinei atât în secolul al XI-lea, cât şi în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea. „Ca atare, insula dunăreană care urmează să fie identificată cu Vicina trebuie să conţină nivelurile arheologice corespunzătoare în timp". Respectiv, P. Diaconu localizează Vicina la Păcuiul lui Soare, argumentând că aşezarea de aici se găseşte pe o insulă, şi se întemeiază pe raportul cronologic dintre etapele de dezvoltare ale Vicinei şi cele ale aşezării de la Păcuiul lui Soare (Diaconu 1970, 287).

Un alt argument invocat de P. Diaconu ar fi acela că sediul unei episcopii se stabilea într-o aşezare importantă, iar o astfel de „cetate a fiinţat şi în insula Păcuiul lui Soare în secolele X-XIV", aşa cum o arată descoperirile arheologice efectuate aici care, de altfel, mai atestă şi o dezvoltare a activităţii comerciale tranzacţionale din această perioadă înregistrată conform cercetărilor autorului, tot în insula Păcuiul lui Soare (Diaconu 1970, 291-294).

Acest din urmă considerent adus de P. Diaconu este susţinut de cercetările ulterioare ale lui V. Spinei care, examinând sursele bizantine, arabe, italiene şi greceşti, concluziona că Vicina era un „port cu o vie activitate comercială în secolele XII-XIV, sediu episcopal, apoi mitropolie", iar în timpul genovezilor important centru de afaceri, obţinând venituri mari pe Dunăre, îndeosebi cu cereale, vite şi peşte (Spinei 1993, 171-234).

Ipoteza prezenţei unei mitropolii pe insula Păcuiul lui Soare este susţinută şi de bogatele vestigii creştine descoperite atât în această zonă, cât şi pe malul drept al Dunării. Datorită cercetărilor arheologice efectuate în această zonă au fost descoperite numeroase cruciuliţe datând din secolele VI, XI, XIII-XIV, sigilii, monede şi vase ceramice cu inscripţii sau simboluri creştine, precum şi tezaurul unui episcop la Pârjoaia (Diaconu 1970, 275-295). Toate aceste argumente l-au determinat pe

Petre Diaconnu să concluzioneze că cetatea Vicina, sediul vestitei Mitropolii cu acelaşi nume, este cea de pe insula Păcuiul lui Soare.

Însă o obiecţie serioasă asupra acestei ipoteze a fost adusă de Marcu Botzan, care remarcă distanţa mare între Vicina, ipotetic plasată la Păcuiul lui Soare, şi litoralul Mării Negre (Botzan 1992, 61-73).

De asemenea un alt contraargument a fost adus de I. Dumitriu-Snagov, care a determinat cu ajutorul a două hărţi italiene renascentiste poziţia oraşului Vicina pe malul drept al Dunării, în amonte de intrarea în Deltă, pe o insulă fortificată (Dumitriu-Snagov 1979, 1941-1947; Dumitriu-Snagov 1979, 86-200).

Un raţionament logic ar sugera şi ipoteza adusă iarăşi de către P.Şt. Năsturel, conform căreia Vicina trebuia să se fi găsit imediat în amonte de începerea Deltei. Autorul, analizând un act inedit, instrumentat la Chilia, la 18 octombrie 1230 de notarul genovez *Antonio di Ponzo,* arată că prin acest contract, *Georgio Gingebo de Savona* se angaja să schimbe la Pera o sumă de bani, după ce urma să treacă cu o navă prin Vicina spre a încărca grâu. Pornind de la această informaţie şi ţinând cont de anotimp rezultă că localitatea era aşezată pe Dunăre la o distanţă nu prea mare de Chilia, care, de asemenea, nu ştim unde era situată, probabil în vecinătatea Isaccei, unde este un vechi vad peste Dunăre spre stepele nord-pontice şi spaţiul est-carpatic, la câţiva kilometri în amontele deltei, deci în nici un caz la Păcuiul lui Soare (Năsturel Şt., apud Botzan 1992, 64).

O altă ipoteză, de această dată susţinută de către Mircea Lerian, este cea privind localizarea Vicinei la Somova (Lerian 1972, 27). Autorul îşi întemeiază afirmaţia pe considerentul că „pe malul unei mari bălţi, cum este Somova, se află un iaz care se cheamă şi azi Bezlina". Aici a fost găsită ceramică halsthattiană de tip Babadag, prin grădinile tuturor localnicilor din această regiune, fapt ce l-a determinat să concludă că este vorba de o mare aşezare. Totodată la extremitatea Somovei, pe care au dedus-o ca fiind o incintă funerară, se află dealul „Comorii", unde a presupus că ar fi fost centrul Vicinei (Lerian 1972, 27).

Într-o altă publicaţie, din anul 1973, autorul mai aduce drept argument pentru localizarea aşezării în discuţie şi studiul stereoscopic al fotogramelor aeriene privind zona Somova (Lerian 1973, 470-474).

Dar această ipoteză a fost dur combătută de către A. Decei, care, într-un articol apărut în anul 1973, a invocat o serie de contraargumente convingătoare precum că Vicina nu putea să se afle în acest loc, menţionând că M. Lerian vine doar cu sugerări proprii ce nu conţin un caracter ştiinţific, ceea ce nu i-a permis să fie obiectiv în favoarea ipotezei aduse în discuţie (Decei 1973, 846-849).

Dat fiind aspectul variat de teorii referitoare la localizarea Vicinei, este dificil să fie acceptată drept irevocabilă vreuna dintre ele, mai ales în lipsa unor argumente arheologice şi documentare concludente. Pot fi însă privilegiate îndeosebi opiniile ale căror construcţie porneşte de la elemente şi indicii susţinute de logica evoluţiei istorice, economice şi politice a arealului de la Dunărea de Jos în secolele XII-XV.

Din start noi vom exclude ipoteza amplasării la Niculiţel, deoarece el nu este situat pe Dunăre, şi cea potrivit căreia Vicina s-ar fi aflat în zona dintre Isaccea şi Tulcea, fiindcă această zonă era despărţită de Dunăre prin multe mlaştini, ceea ce nu îi oferea posibilitatea de a se dezvolta ca un mare centru comercial. Or, noi cunoaştem deja faptul că Vicina a avut o însemnătate deosebită în activitatea comercială a genovezilor la sfârşitul secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea, fiind amintită în documente ca cel mai important centru al tranzacţiilor comerciale ale negustorilor italieni. Obiectivul principal al schimburilor comerciale cu acest oraş îl constituia pentru genovezi achiziţionarea produselor economiei agrare locale impuse de cererea de produse alimentare atât pe pieţele din Pera şi Constantinopol cât şi pe cele ale Mediteranei. Aşezarea negustorilor genovezi în această zonă (la Vicina) a dat o mare amploare traficului preexistent. Prin politica comercială desfăşurată în Pont, negustorii italieni au favorizat introducerea oraşului-portuar Vicina în marele circuit comercial dintre Europa şi Asia, contribuind astfel la dezvoltarea sa economică.

De asemenea, considerăm că nu poate fi acceptată nici propunerea lui Gh.I. Brătianu de a căuta Vicina la Mahmudia, întrucât nu se cunosc cercetări arheologice din secolele XIII-XIV efectuate în această zonă, precum şi la Măcin, deşi fonetic ar avea unele similitudini.

Mai plauzibile par ipotezele conform cărora Vicina s-ar fi aflat la Păcuiul lui Soare, şi poate

mai aproape de adevăr, teoria privind amplasarea Vicinei la Isaccea. Cu noi probe doveditoare nu venim, însă, în urma cercetării istoriografiei româneşti cu privire la tema abordată, mai convingătoare par a fi argumentele aduse de către N. Iorga, N. Grămadă, N. Bănescu, P. Năsturel, C. Cihodaru ş.a., de a localiza misteriosul oraş Vicina la Isaccea. Cercetările de teren, efectuate în perioada studiată de noi, au descoperit vestigii de existenţă în această zonă, şi apoi mai beneficiază şi de avantajul aşezării în dreptul unui străvechi vad de traversare a Dunării.

Cu toate acestea suntem în drept să sperăm că cercetările arheologice din viitor vor veni totuşi să limpezească definitiv această enigmatică şi confuză problemă ce persistă în istoria noastră de secole.

Bibliografie

Andreescu 1932-1933: C. Andreescu, Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Cercetări istorice 2, vol. VIII-IX, 1932-1933, 157-167.

Andreescu 2000: Şt. Andreescu, Note despre Cetatea Albă. In: Studii şi materiale de Istorie Medie, XVIII (Bucureşti 2000), 57-77.

Baraschi 1981: S. Baraschi, Izvoare scrise privind aşezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV. Revista de istorie 2, 34, 1981, 311-345.

Bănescu 1930: N. Bănescu, Vechi legături ale ţărilor noastre cu genovezii. In: Închinare lui Nicolae Iorga (Cluj 1930), 32-37.

Botzan 1992: M. Botzan, Pour localiser Vicina: Histoire et milieu géographique. Revue des Etudes Sud-Est Européen 1-2, XXX, 1992, 61-73.

Brătescu 1920: C. Brătescu, Dobrogea în secolul al XII-lea. Bergean, Paristrion. Analele Dobrogei 1, 1920, 30.

Brătianu 1935: Gh.I. Brătianu, Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions a l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire (Bucarest 1935).

Brătianu 1942: Gh.I. Brătianu, Vicina Il. Nouvelles recherches sur l'histoire de la toponymie medievale du littoral roumain de la Mer Noire. A propos de „Miscellanees" de M.J. Bromberg. Revue historique de Sud-Est européen XIX, llf. 1, 1942, 133-145.

Brătianu 1988: Gh.I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană, II (Bucureşti 1988).

Cihodaru 1968: C. Cihodaru, Litoralul de apus al Mării Negre şi cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XII-XIV). Studii. Revistă de istorie 2, XXI, 1968, 217-241.

Ciocâltan 1994: V. Ciocâltan, Cinghizhanizii şi comerţul: izvoare şi abordări istoriografice. Revista istorică 3-4, V, 1994, 289-293.

Câmpina 1973: B. Câmpina, Despre rolul genovezilor de la gurile Dunării în secolele XIII-XIV. In: Scrieri istorice, I, (Bucureşti 1973), 46-135.

Decei 1973: A. Decei, O nouă încercare de a localiza oraşul Vicina. Studii. Revistă de istorie XXVI, llf. 4, 1973, 846-849.

Diaconu 1970: P. Diaconu, Despre localizarea Vicinei. Pontica 3, 1970, 275-295.

Diaconu 1981: P. Diaconu, Iarăşi despre localizarea Vicinei. Revista de istorie 12, 34, 1981, 2311-2316.

Dobrescu 1906: N. Dobrescu, Întemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mânăstiri din ţară (Bucureşti 1906).

Dumitriu-Snagov 1979: I. Dumitriu-Snagov, Ţările Române în secolul al XIV-lea – Codex Latinus Parisinus (Bucureşti 1979).

Dumitriu-Snagov 1979: I. Dumitriu-Snagov, Borgiana V şi Borgiana VIII. Două hărţi italiene din Renaştere şi localizarea Vicinei pe Dunăre. Revista de istorie 10, XXXII, 1979, 1941-1947.

Giurescu 1941-1942: C.C. Giurescu, Pentru descoperirea Vicinei. Revista istorică română XI-XII, 1941-1942, 530-531.

Giurescu 1959: C.C. Giurescu, Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei. Biserica Ortodoxă Română LXXVII, llf. 7-10, 1959, 673-679.

Giurescu, Giurescu 1974: C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, Istoria românilor, I (Bucureşti 1974).

Grămadă 1924: N. Grămadă, Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului. Codrul Cosminului, 1, (Cernăuţi 1924), 437-549.

Iliescu 1978: O. Iliescu, Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datând din preajma bătăliei de la Nicopole. Studii şi materiale de istorie medie IX, 1978, 193-197.

Iorga 1897: Documente genoveze şi veneţiene publicate de Nicolae Iorga. In: Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor (Bucureşti 1897).

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe (Bucureşti 1899).

Iorga 1929: N. Iorga, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, II (Bucureşti 1929).

Iorga 1937: N. Iorga, Istoria românilor, III (Bucureşti 1937).

Lerian 1972: M. Lerian, Şi dacă totuşi e... Vicina. România literară V, llf. 33, 1972, 27.

Lerian 1973: M. Lerian, În legătură cu ipoteza Vicina – Somova. Câteva observaţii pe marginea unor fotograme ale zonei Somova. Biserica ortodoxă română XLI, llf. 3-5, 1973, 409-447.

Manolescu 1990: R. Manolescu Comerţul şi transportul produselor economiei agrare le Dunărea de Jos şi Marea Neagră în secolele XIII-XV. Revista istorică 6, I, 1990, 545-570.

Manolescu 1993: R. Manolescu, Marea Mediterană şi Marea Neagră în Evul Mediu. Revista istorică 1-2, IV, 1993, 43-54.

Năsturel 1957: P.Şt. Năsturel, Aşezarea oraşului Vicina şi ţărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec. Studii şi cercetări de istorie veche VIII, llf. 1-6, 1957, 205-305.

Panaitescu 1969: P.P. Panaitescu, Coloniile italiene la Marea Neagră. In: P.P. Panaitescu, Introducere la istoria culturii româneşti (Bucureşti 1969), 270-279.

Papacostea 1996: Ş. Papacostea, Genovezii din Marea Neagră şi integrarea Europei Centrale în comerţul intercontinental. Revista istorică 7-8, VII, 1996, 477-482.

Papacostea 2006: Ş. Papacostea, Genovezii în Marea Neagră (1261-1453). Metamorfozele unei hegemonii. In: Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre (sec. XIII-XVIII) (Bucureşti 2006).

Rădulescu, Bitoleanu 1979: A. Rădulescu, I. Bitoleanu, Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare – Dobrogea (Bucureşti 1979).

Rămureanu 1979: I. Rămureanu, Mitropolia Vicinei şi rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ţinuturile româneşti. In: De la Dunăre la Mare. Monografia Episcopiei Dunărea de Jos (Galaţi 1979), 149-169.

Spinei 1993: V. Spinei, Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV). In: Analele Brăilei. Serie nouă, an 1 (Brăila 1993), 171-234.

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Some considerations about the location of Vicina (the late 13th - the 1st half of the 14th centuries) reflected in the Romanian historiography

Abstract

Vicina played a special role in the Genoese commercial activities at the end of 13th - the 1st half of the 14th centuries and is mentioned in documents as the most important trading center of Italian merchants.

Vicina is reflected in the Romanian historiography due to its political, economical, and religious activities as a seaport, fortress, and the archdiocese. The question of the geographical location of the city is no less important. In the present article there are considered the most probable hypotheses about the Vicina location.

Некоторые предположения о местоположении Вичины (конец XIII - первая половина XIV вв.), отраженные в румынской историографии

Резюме

В конце XIII - первой половине XIV веков Вичина играла особую роль в коммерческой деятельности генуэзцев. Она упоминается в документах как самый важный торговый центр итальянских купцов.

Вичина нашла отражение в румынской историографии благодаря своей политической, экономической и религиозной деятельности в качестве портового города, крепости и архиепископии. Не менее важен вопрос о географическом расположении этого города. В данной статье рассматриваются наиболее вероятные предположения о местоположении Вичины.

09.02.2011

Silvia Barcaru, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.barcaru@gmail.com

CONSIDERAŢII PRIVIND TITULATURA ŞI STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAŢIONAL AL DINAŞTILOR DOBROGENI DIN SECOLUL AL XIV-LEA

Vasile Mărculeţ

La mijlocul secolului al XIV-lea, în regiunile dintre Dunăre şi Marea Neagră se constituie Despotatul Dobrogean, având ca nucleu vechea Ţară a Carvonei sau Cărvunei, situată în zona de litoral dintre Mangalia şi Varna. Menţionată pentru prima oară într-un privilegiu acordat de ţarul vlaho-bulgar Ioan Asan II (1218-1241), în 1230, negustorilor raguzani (Hurmuzaki 1890, 781, doc. DCXXXVIII). Ţara Carvonei se va afirma în relaţiile internaţionale în prima jumătate a secolului al XIV-lea: în 1325, Biserica locală era ridicată la rang de mitropolie (Miklosich, Müller 1860, 135, doc. LXIII/III), iar în 1346 arhontele Balica *„al Carvonei"* acordă ajutor militar bassilisei Anna de Savoia, regenta fiului său, împăratul bizantin Ioan V Paleologos (1341-1376, 1379-1391), în timpul primului conflict civil cu pretendentul Ioan Cantacuzino, viitorul împărat Ioan VI (1347-1354) (Cantacuzenus 1832, 584-585).

Sub conducerea întemeietorului său, Dobrotici/Dobrotiţă (c. 1348-1385/1386), statul dobrogean, care, parafrazându-l pe Nicolae Iorga, avea să reprezinte în a doua jumătate a secolului al XIV-lea *„cea de-a treia libertate românească"*, înregistrează etapa maximei sale afirmări ocupând un teritoriu de la sud de gurile Dunării, probabil din valea Carasu, şi până la sud de Varna, impunându-se ca arbitru al scenei politice din Balcanii Orientali (Moisil 1906, 680-692; Iorga 1914, 1043-1057; Mărculescu 1937, 184-214; Alexandrescu-Dresca Bulgaru 1973-1975, 233-247; Alexandrescu-Dresca Bulgaru 1975, 13-20; Ştefănescu 1967, 46-48, 53; Ştefănescu 1971, 346-355; Mărculeţ 2006, 219-237; Mărculeţ 2007a, 371-398). Sub domnia lui Ivanco/Ioancu (1385/1386-c.1399), pe fondul unui cadru internaţional ostil, Despotatul Dobrogean cunoaşte o perioadă de criză şi de destructurare teritorială sfârşind prin a-şi înceta definitiv existenţa la începutul anului 1399 (Iosipescu 1985, 169-171; Mărculeţ 2007b, 9-24).

Importante aspecte ale istoriei Despotatului Dobrogean continuă încă să rămână obscure. Două dintre acestea două vom încerca să le abordăm în continuarea demersului nostru: titulatura dinaştilor dobrogeni şi semnificaţia sa şi stabilirea statutului politico-juridic internaţional al acestora şi al statului lor.

Dobrotici – *despot* şi *domn*. Titulatura lui Dobrotici, mai mult sau mai puţin oficială, se regăseşte, atât în surse literare şi documentare, cât şi în surse numismatice. Titlul care prevalează este cel de *despot*. Acest titlu îi este acordat suveranului Dobrogei de manualul de diplomatică bizantin *Ekthésis néa*, dar şi în cronica cruciadei lui Amedeo VI de Savoia (Darrouzès 1969, 56, § 43; Saint-Pierre 1900, 88, 89, § 326, 332). În sfârşit, monedele de bronz care-i sunt atribuite, poartă iniţiala **T**, a formei greceşti a numelui său *(Τομπροτίτζα)*, asociată cu semnul despotal, litera grecească **Δ** *(δεσπότα)* (Conovici 1975, 599-605; Iosipescu 1985, 98, 113).

Titlul de despot, deţinut de conducătorul Dobrogei, este, fără niciun dubiu, de sorginte bizantină. În epoca în discuţie, el se acorda, atât unor potentaţi bizantini, cât şi unor străini sau *barbari*, *„precum era şi Dobrotici"*, conform precizării făcute de *Ekthésis néa* (Darrouzès 1969, 56, § 43).

Deţinerea titlului de despot îl arată pe Dobrotici, cel puţin, prin prisma ceremonialului aulic al curţii imperiale de la Constantinopol, drept un vasal al Bizanţului. Optica diplomaţiei bizantine îşi află justificarea în faptul că fruntaşul dobrogean a ocupat tronul Ţării Carvonei la moartea fratelui său, arhontele Balica, cu asentimentul şi, probabil, chiar cu susţinerea directă a Imperiului Bizantin. Fără îndoială, acceptarea acestui statut era la momentul respectiv singura opţiune pentru Dobrotici, care se afla la Constantinopol, în serviciul Bizanţului, la moartea fratelui său.

Când a primit Dobrotici titlul de despot este dificil de precizat cu exactitate. Cea mai veche menţionare scrisă a deţinerii sale de către conducătorul dobrogean datează din iunie 1357 şi este făcută

Tyragetia, s.n., vol. V [XX], nr. 2, 2011, 105-111.

într-un act patriarhal prin care erau puse sub jurisdicţia ecleziastică a mitropolitului Antonios al Mesembriei şi Anchialosului, cetăţile Kozeakon şi Emmona, aflate sub stăpânirea *„despotului Dobrotitzas”* (Miklosich, Müller 1860, 367, doc. CLXVI; Cf. Iosipescu 1985, 92, 125). Ulterior, dinastul dobrogean mai este menţionat cu titlul de despot la 9 şi 11 noiembrie 1366, în relatarea cruciadei contelui Amedeo VI de Savoia (Saint-Pierre 1900, 88, 89, § 326, 332; Cf. Iosipescu 1985, 113).

Pe baza informaţiilor prezentate, suntem în măsură să admitem luna iunie 1357 drept un *terminus ante quem* al acordării de către Bizanţ a titlului despotal lui Dobrotici. Precizăm însă că, întrucât la data menţionării, conducătorul dobrogean era în posesia titlului de despot, pe care-l deţinea dintr-o epocă anterioară. Când anume, vom încerca să stabilim în continuare.

Spre o posibilă identificare a momentului ne conduce o informaţie indirectă, dar deosebit de însemnată, transmisă în memoriile sale de fostul împărat, Ioan VI Cantacuzino. Prezentând evenimentele de la Constantinopol de la începutul domniei lui, în care Dobrotici, ca adversar al său şi susţinător al taberei Paleologilor, a jucat un rol important, fostul basileu relatează că în iunie 1348 dinastul dobrogean a fost învrednicit de noul împărat *„cu bunăvoinţă şi pronoia ce i se cuveneau şi l-a rânduit între romeii* (bizantini, n.n.) *cei mai de vază”* (Cantacuzenus 1832, 63; Cf. FHDR, III 1975, 495, traducerea textului). Prezentele informaţii ne permit să conchidem că statutul de vasal al împăratului Ioan VI, acceptat de Dobrotici după reglementarea raporturilor cu imperiul în iunie 1348, este în afara oricăror discuţii.

Includerea dinastului dobrogean *„printre romeii cei mai de vază”* a fost, fără îndoială, rezultatul acordării unei înalte demnităţi în ierarhia aulică bizantină. Foarte probabil, avându-se în vedere calitatea de principe moştenitor al Ţării Carvonei, a lui Dobrotici, această demnitate va fi fost cea de despot. Susţinem deci pe baza acestor constatări, asemenea altor istorici, că titlul de despot i-a fost acordat lui Dobrotici încă din iunie 1348 sau la o dată ulterioară, foarte apropiată însă de aceasta (Ştefăneascu 1971, 349; Iosipescu 1985, 91). Conchidem deci, că luna iunie 1348 poate fi admisă ca un *terminus post quem* al primirii de către Dobrotici a titlului de despot din partea Bizanţului.

Odată cu titlul de despot, Dobrotici primea din partea împăratului Ioan VI Cantacuzino şi pronoia creată special pentru el. Deşi nu dispune de informaţii cu privire la acest aspect, considerăm că respectiva pronoia, *„ce i se cuvenea”*, ar fi put fi constituită chiar din teritoriul Arhontatului Ţării Carvonei, rămas fără conducător prin moartea, în condiţii necunoscute, a celor doi fraţi ai săi, arhontelui Balica şi Theodor, teritoriu pe care Bizanţul îl revendica formal în virtutea vechii stăpâniri a imperiului asupra regiunii.

Constituirea respectivei pronoia pentru Dobrotici de împăratul Ioan VI Cantacuzino, dovedeşte clar intenţia basileului de a-l lega pe fostul adversar, care, în 1346-1348, făcuse dovada calităţilor sale politice şi militare, de noua familie imperială. Măsura corespundea, de altfel, politicii consecvent promovate de Ioan VI Cantacuzino de creare a unor apanaje pentru diferiţi potentaţi, ai căror titulari să fie, în calitate de vasali, legaţi direct de noul basileu. Se urmărea astfel crearea unei baze sociale pe care să se sprijine noua dinastie imperială pe care Ioan VI Cantacuzino urmărea să o întemeieze. Totodată, credincioasă riguroasei sale etichete, considerată una din temeliile imperiului, autorităţile bizantine asociau apanajului un înalt titlu al ierarhiei curţii imperiale. Deşi nu dispunem de surse directe care să confirme categoric acest fapt, reiterăm opinia că tot cu acest prilej i-a fost acordat lui Dobrotici şi titlul de despot şi a fost instalat la Caliacra, cu tot ceremonialul cerut de o asemenea împrejurare.

Pentru conducătorul statului dobrogean, statutul de vasal al imperiului a fost doar unul formal, el beneficiind de o largă autonomie. Statutul său este confirmat de monedele bătute în prima parte a domniei, databile în intervalul 1348-1366 sau, cel mai târziu, în 1370. Acestea au pe avers litera **Δ** *(δεσπότου)*, iar pe revers litera **T**, iniţiala grecească a numelui său *(Τομπροτιταζα)*, încadrată de literele **ΚΑΛΚ** *(Καλιάκρα)*, propunerea pentru lectura legendei fiind următoarea: *„Δεσπότου Τομπροτιταζα Καλιάκρα”* (Conovici 1975, 602).

Aşa cum am precizat, unele surse de factură apuseană îi acordă lui Dobrotici titlul de domn *(dominus)*. După cum se poate constata, titlul dinastului dobrogean este identic cu cel purtat de omologii săi din Ţara Românească şi Moldova, ceea ce nu credem că este o pură întâmplare.

Pentru prima oară, titlul de *domn*, atribuit lui Dobrotici, apare într-un act genovez emis la Pera în

20 octombrie 1360 (Balard 1980, 164, doc. 100). Pe timpul vieţii sale, Dobrotici mai este menţionat cu titlul de domn în cronica cruciadei contelui Amedeo VI de Savoia, la 7 septembrie, 9 şi 29 noiembrie 1366 (Saint-Pierre 1900, 88, 94, 193, § 326, 360, 877). În sfârşit, cu acelaşi titlu Dobrotici mai este amintit postum în tratatul din 27 mai 1387, încheiat între fiul şi succesorul său Ivanco şi Genova (DIR B 1953, 34, 296, doc. 24).

Spre deosebire de titlul de despot, primit din partea Bizanţului, în calitatea sa de vasal al imperiului, cel de domn a fost unul asumat de Dobrotici însuşi. Foarte probabil, la fel ca în cazul conducătorilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei, el avea menirea de a sancţiona o realitate politică existentă *de facto*: statutul se sine stătător al dinastului dobrogean şi al statului său.

Momentul asumării de către Dobrotici a titlului de domn şi a statutului de sine stătător rămâne dificil de precizat. Cert este faptul că în octombrie 1360 el parcursese această etapă. Prin prisma acestei constatări, data de 20 octombrie 1360 poate fi admisă ca un *terminus ante quem* al însuşirii titlului domnesc şi al asumării statutului de neatârnat de către conducătorul Dobrogei. Considerăm însă că momentul invocat este cu, cel puţin, câţiva ani anterior acestei date.

În opina noastră, cel mai favorabil moment al înlăturării formalei suzeranităţi bizantine de către Dobrotici, l-a reprezentat izbucnirea celui de-al doilea război civil dintre împăraţii Ioan V Paleologos şi Ioan VI Cantacuzino, desfăşurat între 1352-1354. Dacă avem în vedere strânsele sale relaţii, întărite chiar cu legături matrimoniale, cu familia Paleologilor – era căsătorit cu fiica fostului megaduce Alexios Apokaukos, principalul susţinător al familiei imperiale şi adversarul ireconciliabi al lui Ioan Cantacuzino din perioada primului război civil (1341-1347), iar fiica sa se va căsători cu Mihail Paleologos, unul din fiii basileului Ioan V – considerăm că, profitând de conjunctura politico-militară favorabilă apărută la Constantinopol, Dobrotici a denunţat relaţiile formale de vasalitate ce-l legau de împăratul Ioan VI Cantacuzino, raliindu-se taberei Paleologilor, care, foarte probabil, îi vor fi recunoscut în schimb calitatea de domn de sine stătător.

Noul statut politico-juridic al dinastului dobrogean îşi află confirmarea şi în sursele numismatice. Legenda monedelor atribuite lui Dobrotici, datate după 1370, conţine alături de titlul despotal şi iniţiala grecească a numelui emitentului, particula *Iω* şi semnul crucii *(†)*.

Includerea în titlul despotal a celor două simboluri – *Iω*, de la grecescul *Ιωάννες* (= cel ales de Dumnezeu) şi a semnului crucii *(†)*, interpretat de specialişti ca semnificând formula *„din mila lui Dumnezeu”* – reprezintă atributul unei domnii suverane. Asumarea de către Dobrotici a acestui statut politico-juridic marchează finalizarea procesul de transformare a Despotatului Dobrogean într-un principat monarhic. Totodată, recunoaşterea titlului de către partenerii de dialog sau de adversarii conducătorului dobrogean – contele de Savoia, autorităţile bizantine şi genoveze – reprezintă implicit o recunoaştere şi o confirmare a statutului politico-juridic internaţională de sine stătător al Despotatului Dobrogean.

Statutul de sine stătător deţinut de Dobrotici este însă contestat de istoricul turc Halil Inalcik. În opinia sa, în anul 1372, în urma victoriei otomane de la Cirmen sau Chermanon din 1371, asupra unei coaliţii de potentaţi sârbi, şi ca o consecinţă directă a acesteia, despotul Dobrogei ar fi devenit vasal al Imperiului Otoman (Inalcik 1996, 53). Interesanta şi incitanta teorie a specialistului turc nu este însă confirmată de nicio sursă.

O altă constatare pe care ne-o permite parcurgerea surselor este aceea că unele dintre ele îi acordă concomitent lui Dobrotici titlul de domn şi despot. Spre exemplu, la 9 noiembrie 1366, cronica expediţiei lui Amedeo VI de Savoia consemna: *„Librauit ibidem die nona nouembris, de mandato Domnini relacione domini Vrteriarum, cuidam homini greco miso per Dominum ad Dobrodiczam despotum”* (Saint-Pierre 1900, 88, § 326).

Aceste informaţii permit constatarea că, foarte probabil, pentru titulatura sa oficială, dinastul dobrogean a folosit concomitent cele două titluri. O posibilă explicaţie pentru această opţiune ar putea fi aceea că titlul despotal reprezenta legitimarea sa internaţională conferită de centrul lumii orientale ortodoxe, unanim acceptate şi recunoscut cu asemenea competenţe, care era Bizanţul. Semnificativ din acest punct de vedere este, în opinia noastră, faptul că odată cu includerea unei mari părţi a teritoriilor Despotatului Dobrogean în hotarele stăpânirilor lui Mircea cel Bătrân, domnul Ţării Româneşti, se intitula în tratatele

cu Polonia, semnate la Lublin la 20 ianuarie 1390 şi 6 iulie 1391, nu domn, ci *„despot al ţărilor lui Dobrotici (terrarum Dobrodicij despotus)"* (Hurmuzaki 1890, 322, 334, doc. CCLXII, CCLXXV).

Asocierea titlului de *domn* celui de *despot* în titulatura sa de către dinastul dobrogean a avut, fără îndoială, menirea de a evidenţia în cadrul relaţiilor internaţionale statutul politico-juridic de suveran de sine stătător, asumat de el însuşi, şi recunoscut de Constantinopol. Totodată, actul conducătorului dobrogean consfinţea rămânerea statului său în *Commonwelth*-ul bizantin.

În ceea ce priveşte utilizarea simultană a celor două titluri – *domn* şi *despot* – de către Dobrotici, aşa cum reiese din informaţiile prezentate, acest artificiu nu reprezintă o noutate în spaţiul românesc. Omologii şi contemporanii săi din Ţara Românească şi Moldova se intitulau în acelaşi timp *„mari voievozi şi domni"*.

În sfârşit, în ceea ce-l priveşte pe Dobrotici, reţinem unele surse care nu îi acordă niciun titlu. Avem aici în vedere o serie documente genoveze redactate la Lykostomo în ani '70 ai secolului al XIV-lea, în perioada în care conflictul dintre Despotatul Dobrogean şi Genova înregistra intensitatea maximă. Aceste documente, puţine la număr, se limitează doar la a-i înregistra numele, *Dobordiza,* însoţit de o serie de invective, precum *„rău"* sau *„rău şi crud (pravo et crudeli)"*, fără a face nicio referire la statutul său politico-juridic (Raiteri 1973, 205, 208-209, doc. 6, 8, 9). În aceeaşi categorie se înscrie şi o serie de acte emise de Senatul veneţian, care de asemenea se limitează doar la a-i înregistra numele şi calitatea de stăpân al unor regiune a dinastului dobrogean (Iorga 1914, 1058, 1068, doc. II, XVII; Cf. Thiriet 1958, 143, 159, 167, reg. 576, 653, 689).

Ivanco – *din mila lui Dumnezeu, domn.* Despre viaţa şi domnia lui Ivanco s-au păstrat puţine informaţii. Aceeaşi situaţie se regăseşte şi în ceea ce priveşte titulatura sa.

Majoritatea specialiştilor consideră că Ivanco a purtat titlul de despot, fără a aduce însă argumente solide în acest sens. Ei tind să considere pus şi simplu, că titlul despotal a fost moştenit de dinastul dobrogean de la tatăl lui, Dobrotici. În opinia unor cercetători bulgari, titlul de despot ar apărea pe unele monede care îi sunt atribuite conducătorului Dobrogei (Герасимов 1939, 288-296). Atribuirea acestor monede lui Ivanco, contestată cu argumente greu atacabile de unii numismaţi români (Conovici 1975, 601-602, cu bibliografia), pune sub semnul întrebării implicit deţinerea titlului de despote de către Ivanco. Acest lucru nu înseamnă însă că suveranul Dobrogei nu l-ar fi putut moşteni de la părintele său.

Pentru titulatura lui Ivanco dispunem însă de o sursă a cărei veridicitate este incontestabilă: împuternicirea dată la 13 mai 1387 ambasadorilor săi, boierii Costea şi Jolpan, de a negocia la Pera încheierea tratatului de pace cu împuterniciţii Genovei. În actul amintit, titlul oficial al dinastului dobrogean, folosit de Ivanco însuşi este cel de *„din mila lui Dumnezeu, domn (misericordia dei, dominus Juanchus)"* (DIR B 1953, 34, 296, doc. 24).

Titlul de *domn din mila lui Dumnezeu* relevă clar statutul politico-juridic deţinut de Ivanco în relaţiile internaţionale: acela de conducător de sine stătător. Ceea ce este însă deosebit de important, este faptul că titlul suveranului dobrogean exprimă o realitate politico-juridică certă.

Statutul dinastului dobrogean este confirmat direct sau indirect şi de alte surse externe. Reţinem, în primul rând, tratatul de pace cu Genova din 27 mai 1387 (DIR B 1953, 34-40, 296-301, doc. 24). Cunoaştem de asemenea din cronica lui Mehmed Neşri (sec. XV) că, în perspectiva confruntării cu forţele sârbo-bosniace din 1387, sultanul Murâd I a solicitat şi participarea contingentelor vasalilor săi creştini, dar unul dintre cei care l-au refuzat a fost Ivanco (Cronici turceşti 1966, 110). Informaţia cronicarului otoman, care se regăseşte şi în lucrarea umanistului german Hans Loewenklau, cunoscut cu numele latinizat de Johannes Leunclavius (Leunclavius 1591, col. 265), permite concluzia că, chiar dacă anterior acestui moment Ivanco acceptase suzeranitatea otomană, gestul său din 1387 a însemnat tocmai înlăturarea acesteia şi revenirea la statutul unui suveran independent.

Interesantă este însă titulatura pe care Leunclavius i-o acordă lui Ivanco. În lucrarea sa de istorie a turcilor, umanistul german îl numeşte pe dinastul dobrogean fie *„regişorul Varnei şi al regiunii numite Dobrogea (Dobritzae filius, qui Varnae, cum regione finitima, Dobritze vocata, regulus erat)"*, fie *„regişorul şi moştenitorul Dobrogei (Dobritzensis regulus et heres)"* (Leunclavius 1591, col. 265, 272).

Titlul de *regişor* conferit de umanistul german conducătorului Dobrogei nu este expresia unei poziţii de subordonare a lui Ivanco faţă de turci. În opinia noastră, el reprezintă, aşa cum am mai precizat şi cu alt prilej, o raportare a puterii dinastului dobrogean şi a dimensiunii statului său la puterea sultanului şi la dimensiunile Imperiului Otoman (Mărculeţ 2007b, 13-14).

Pe de altă parte, titlul de *rege (rex)*, chiar în forma sa diminutivă (*regişor*) constituie o confirmare a statutului de conducător de sine stătător al lui Ivanco, în epoca premergătoare confruntării cu Imperiul Otoman. Calitatea dinastului dobrogean este întărită de includerea în titulatura sa de către Leunclavius a titlului de *moştenitor (heres)*, cu sensul său medieval de *stăpân*.

În acest punct al demersului nostru, precizăm faptul că formula folosită de Leunclavius pentru a reda titlul şi statutul lui Ivanco nu este unică în spaţiul românesc, ci în forma *„domn şi moştenitor"* o regăsim şi în titlurile unor domni ai Ţării Româneşti şi Moldovei, contemporani ai dinastului dobrogean. Spre exemplu, în actul său de închinare faţă de regele Wladilaw II al Poloniei, din 5 ianuarie 1393, Roman I se intitula *„Io Roman, voievod moldovenesc şi moştenitor a toată Ţara Românească de la munţi până la ţărmul mării (Nos Romanus, Moldaviae voyevoda totiusque terrae Valachicae a montibus ad litora maris heres)"* (Hurmuzaki 1890, 815-816, doc. DCXLVI; Minea 1919, 44; Iorga 1993, 234-235; Papacostea 1999, 108; Cf. Costăchescu 1932, 607, doc. 165).

Loviturile primite din partea vecinilor săi au determinat o restrângere substanţială a teritoriilor Despotatului Dobrogea la o fâşie de litoral de la sud de gurile Dunării şi până la Varna. Statul dobrogean era astfel redus la dimensiunile unui *„stătuleţ pontic"* (Ghiaţă 1981, 1881, n. 45).

Existenţa acestui *stătuleţ pontic* este însă în afara oricăror discuţii, mai multe surse confirmând-o. În primul rând, sursele otomane, preluate apoi de Leunclavius, confirmă eşecul forţelor otomane la asediul Varnei în 1388, după cum nici celelalte centre urbane de pe litoralul Mării Negre nu apar menţionate între cuceririle otomane (Leunclavius 1591, col. 272). Pe de altă parte, registrele de socoteli ale *Massariei din Caffa* înregistrează la 19 octombrie 1390, după unii autori, sau în 1395 după alţii, cheltuielile făcute de comuna genoveză cu plata a doi *„scribe curie"*, care *„au copiat pacea făcută cu Ivanco al lui Dobrotici"*, pe care, după ratificarea de către autorităţile genoveze, a adus-o dinastului dobrogean, *„Todisio Posteca (Todiscus Postecha), sol trimis pentru oraşul Pera"* (Cf. Iorga 1899, 55; Cf. Balard 1981, 92; Cf. Iosipescu 1985, 158). Dintr-o relatare a cavalerului german Johann Schiltberger, participant la cruciada antiotomană din 1396, care a cunoscut la faţa locului organizarea politico-teritorială din bazinul vest-pontic, aflăm că *„cea de-a treia Bulgarie* (Dobrogea, n.n.) *se află acolo unde se varsă Dunărea în mare şi capitala [ei] se numeşte Caliacra (Kallacrea)"* (Călători străini 1968, 30). La rândul său, Sigismund de Luxemburg însuşi relatează că după înfrângerea de la Nicopole s-a salvat pe o corabie care l-a transportat pe Dunăre până la Lykostomo şi de aici pe mare pe la Caliacra şi Constantinopol, până în Dalmaţia, pe unde a revenit apoi în Ungaria (MSHSM 1874, 398-399; DRH D 1977, 155-158, 163-164, 167, doc. 99, 101). În sfârşit, *Chronicon Mesembriae* consemnează că abia *„la veleat 6907 [1399], indiction 7, fevruar 2, în ziua de vineri, robitu-s-au Varna de tătarii cei fără de Dumnezeu"* (Apud Iosipescu 1985, 169).

Toate informaţiile prezentate confirmă continuitatea Despotatului Dobrogean, chiar aşa redus dramatic din punct de vedere teritorial, după campania otomană din 1388, până la începutul anului 1399. Care a fost statutul politico-juridic internaţional al lui Ivanco şi al statului său în această ultimă etapă a existenţei sale nu cunoaştem. Rămâne ca cercetări viitoare să elucideze şi acest aspect.

Bibliografie

Alexandrescu-Dresca Bulgaru 1973-1975: M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Formarea Despotatului lui Dobrotici. Peuce IV, 1973-1975, 233-247.

Alexandrescu-Dresca Bulgaru 1975: M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, La seigneurie de Dobrotiči. Fief de Byzance. In: Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest 6-12 septembre 1971, vol. II (Bucureşti 1975), 13-20.

Balard 1980: M. Balard, Gênes et l'outre-mer, tome: Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò 1360 (Paris-La Haye-New York 1980).

Balard 1981: M. Balard, Les Génois et les régions bulgares au XIVe siècle. Byzantinobulgarica VII, 1981.

Cantacuzenus 1832: Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, Historiarum libri IV. Grece et Latine, cura Ludovici Scopeni, vol. III (Bonnae 1832).

Călători străini 1968: Călători străini despre Ţările Române, vol. I (Bucureşti 1968).

Conovici 1975: N. Conovici, Un trésor monétaire du XIVe siècle découvert à Păcuiul lui Soare, Revue des Études Sud-Est Européenes 4, XIII, 1975, 599-605.

Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, vol. II (Iaşi 1932).

Cronici turceşti 1966: Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase. Vol. I: Sec. XV - mijlocul sec. XVII (Bucureşti 1966).

Darrouzès 1969: J. Darrouzès, Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle. Revue des Études Byzantines XXVII, 1969, 5-127.

DIR B 1953: Documente privind istoria României. Veacul XIII, XIV şi XV. B. Ţara Românească (1247-1500) (Bucureşti 1953).

DRH D 1977: Documenta Romaniae Historica, D: Relaţii între Ţările Române, vol. I: (1222-1456) (Bucureşti 1977).

FHDR, III 1975: Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României, vol. III: Scriptores Byzantini saec. XI-XIV – Scriitori bizantini (sec. XI-XIV) (Bucureşti 1975).

Ghiaţă 1981: A. Ghiaţă, Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII-XIV). Revista de Istorie 10, 34, 1981, 1863-1897.

Hurmuzaki 1890: Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 2 (Bucureşti 1890).

Inalcik 1996: H. Inalcik, Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600 (Bucureşti 1996).

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe (Bucureşti 1899).

Iorga 1914: N. Iorga, Veneţia în Marea Neagră. I. Dobrotici. In: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, s. II, t. XXXVI, 1913-1914 (1914), 1043-1057.

Iorga 1993: N. Iorga, Istoria românilor, vol. III: Ctitorii (Bucureşti 1993).

Iosipescu 1985: S. Iosipescu, Balica, Dobrotiţă, Ioancu (Bucureşti 1985).

Leunclavius 1591: Johannes Leunclavius, Historiae Musulmanae Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII (Francofurti 1591).

Mărculescu 1937: O.S. Mărculescu, Balica şi Dobrotici (doi dinaşti pontici). Analele Dobrogei XVIII, 1937 184-214.

Mărculeţ 2006: V. Mărculeţ, Consideraţii asupra începuturilor statului dobrogean. Anuarul Muzeului Marinei Române IX, 2006, 219-237.

Mărculeţ 2007a: V. Mărculeţ, Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremaţie în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Pontica XL, 2007, 371-398.

Mărculeţ 2007b V. Mărculeţ, Unele consideraţii asupra momentului şi a împrejurărilor în care şi-a încetat existenţa statală Despotatul Dobrogean, Acta Musei Porolissensis XXVIII-XXIX, 2006-2007 (2007), 9-24.

Miklosich, Müller 1860: Fr. Miklosich, Ios. Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani. MCCCXV-MCCCCII, vol. I (Vindobonae 1860).

Minea 1919: I. Minea, Principatele române şi politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg, (Bucureşti 1919).

Moisil 1906: C. Moisil, Despotatul lui Doblotici. Convorbiri Literare XL, 6-8, 1906, 680-692.

MSHSM 1874: Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, vol. IV, 1874.

Papacostea 1999: Ş. Papacostea, La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor. In: Ş. Papacostea, Geneza statului în Evul Mediu românesc (Bucureşti 1999).

Raiteri 1973: Silvana Raiteri, Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383-84). In: Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, Notai genovesi in Oltremare atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV) (Genova 1973).

Saint-Pierre 1900: F. Bollati di Saint-Pierre, Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde) (Torino 1900).

Ştefănescu 1967: Şt. Ştefănescu, Despotatul Dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel Bătrân, Magazin Istoric 9, I, 1967, 46-48, 53.

Ştefănescu 1971: Şt. Ştefănescu, Formarea statului feudal Dobrogea. In: I. Barnea, Şt. Ştefănescu, Din istoria Dobrogei, vol. III: Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos (Bucureşti 1971).

Thiriet 1958: Fr. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, t. I: 1329-1399 (Paris-La Haye 1958).

Герасимов 1939: Т. Герасимов, Монети на деспот Иванко, Известия-Институт 13, 1939, 288-296.

Considérations concernant le titre et le statut politique-juridique international des dynastes de la Dobroudja du XIVe siècle

Résumé

Au milieu du XIVe siècle dans les territoires situés entre le Danube et la Mer Noire s'organise le Despotat de la Dobroudja, un état de facteure bysantine, qui va s'affirmer comme *la troisième liberté roumaine*. Les titres détenues par les dynastes de la Dobroudja, celui de *despote (δεσπότα)* et de *prince (dominus),* employés par Dobrotici/Dobrotiţă, respectivement celui de „*prince par grace de Dieu (misericordia dei, dominus)*", assumé par Ivanco/Ioancu, confirment, autant les liaisons du début avec l'Impire Byzantin mais aussi le changement de l'état de la Dobroudja dans une principauté monarchique, mais aussi le statut indépendants de leurs dirigeants.

О названии и о международном политико-юридическом статусе добруждских правителей в XIV веке

Резюме

В середине XIV века на территориях между Дунаем и Черным Морем образовался Добруждский деспотат, государство византийского облика, которое утвердится как «третья румынская свобода». Титулы добруджских правителей, деспот *(δεσπότα)* и господарь *(dominus)*, использованные Добротичем, и соответственно, «милостью божию, господарь» *(misericordia dei, dominus)"*, как именовал себя Иванко/Иоанку, подтверждают как первоначальные связи с Византийской империей, так и превращение добруджского государства в монархическое княжество, а для правителей – также статус независимых руководителей.

10.12.2010

Dr. Vasile Mărculeţ, Colegiul Tehnic „Mediensis", str. Sticlei, nr. 9, RO-551130 Mediaş, jud. Sibiu, România, e-mail: vasmarculet@yahoo.com; web: www.vasilemarculet.vze.com

LOCALITATEA VEPROVA-PUȚINTEI, ȚINUTUL ORHEI – DATAREA ŞI HOTARELE

Mihai Onilă

Istoria acestui sat de răzeşi, ca şi multe altele prezintă o parte componentă a istoriei neamului. Pentru majoritatea lor este caracteristic lipsa documentelor directe de înfiinţare, de fixare a hotarelor şi provenienţa toponimelor. Conform tradiţiei, ca de obicei ele sunt datate în literatura de specialitate cu documentul unde sunt menţionate prima dată. Însă aceasta nu înseamnă că localităţile iau fiinţă atunci, căci ele se întâlnesc deja existente şi cu o bună organizare socială. De aceea, scopul comunicării date este de a determina perioada apariţiei localităţii sus-menţionate, şi hotarele ei.

Această localitate este situată pe malul drept al râului Cula, 25 km de la oraşul Orhei. Cercetări deosebite referitor la istoria satului dat nu există. O încercare de determinare a perioadei apariţiei a efectuat-o cercetătorul Vl. Nicu (Nicu 1991, 408). Autorul consideră că localitatea Veprova ia fiinţă la începutul sec. XV, şi anume prin documentul de la Alexandru cel Bun de la 1 mai 1406 se pune începutul. Acesta prezintă următoarele: *„**1406 (6914) mai 1.** Copie ispisocului domnilor Alicsandru şi Ilieş voievod, prin cari sa milueşti pe Vlad Dolhici cu un sat pe Crasna, undi esti casa lui, şi un loc pustiu pisti Prut, anumi Fântâna Veprova, diasupra Saratii, spre a-i fi lui uric, cu tot venitul, şi fiilor, nepoţilor şi strănepoţilor lui, nestrămutat nici odenioară, în veci. Iar hotarul acelui sat să-i fii cu toati aceli vechi hotară, după cum au umblat din vechiu, precum şi hotarul locului acelui pustiiu să fii cât va pute apuca să stăpânească din destul pentru un sat”* (DRH 1976, 28).

Referindu-se la conţinutul acestuia, că „*Vlad Dolhici a primit un loc pustiu pisti Prut, anume Fântâna Veprova*”, cercetătorul M. Costachescu prezintă ca dovadă un suret de pe un ispisoc de la Ştefan Voievod din 25 martie 1523 în care se menţionează că *„...Domnul întăreşte lui Sima Duşăscul şi fratelui lui, Toma, şi surorii lor, Onţii, feciorii Oanii Duşăscul şi mătuşii lor şi surorilor ei Malea şi Stana, surorile Oanei Duşăscul, pre a lor drepte ocine din a lor drept uric şi dires ce au avut moşul lor Vlad Dolhici, de la Alexandru şi Ştefan Vvd(sic) pi satul anume Dolheşti pe Crasna şi Iverenii peste Prut, la obârşia Săratii şi o sălişte anume Vizdita, pe Sărata...*” (Costăchescu 1931, 52). Totodată, cercetătorul menţionează că este greu de identificat că pustia este Fântâna Veprova. Un sat Vâprova, continuă el, sau Troişteni, este în judeţul Orhei, în valea Culei. Localitatea este însă, deasupra Săratei, ce-ar corespunde cu Iverenii din 1523 de la obârşia Săratei, localitate, a cărei denumire în anii ’30 ai sec. XX, documentar, nu mai exista.

Conform cercetătorului Alexandru Gonţa locul pustiu *„pisti Prut, anumi Fântâna Veprova deasupra Săratei”*, dăruit de Alexandru cel Bun lui Vlad Dolhici, conform documentului de la 1 mai 1406 se afla în ţinutul Tigheciului, actualmente lângă Sărata Galbenă, raionul Hânceşti (Gonţa 1990, 101). De asemenea locul seliştei Vizdita şi al satului Ivereni *„pisti Prut în obîrşia Săratei*” întărite nepoţilor lui Vlad Dolhici, conform documentului din martie 1523, se aflau tot în ţinutul Tigheciului (Gonţa 1990, 139), actualmente raionul Hânceşti, iar pârâul Sărata este un afluent al Prutului, lângă localitatea Toceni, actualmente raionul Leova (Gonţa 1990, 224).

Din cele menţionate mai sus reiese că documentul din 1 mai 1406 nu are nimic comun cu localitatea Veprova de pe râul Cula, din ţinutul Orhei, ci cu nişte localităţi de pe râul Sărata, ţinutul Tigheciului. Eroarea probabil s-a produs din cauza coincidenţei denumirii toponimului Fântâna Veprova, locuri pustii care se aflau atât pe râul Sărata, cât şi pe râul Cula. Acesta din urmă pentru prima dată este menţionat documentar în cartea domnească de întăritură de la Ilieş Rareş, din 1547 (7035) 8 aprilie, date slugii sale Feodor şi rudelor sale pentru împărţirea între dânşii a două locuri „*La Două Fântâni*”, care acuma se numesc satele Veprova şi Hulboaca. Acest document este prima

menţiune documentară de atestare a satului Veprova. „***1547 (7055) Aprilie 8, Huşi.*** *Din mila lui dumnezeu, noi Iliaş voevod şi domn al ţării Moldovei. Facem cunoscut cu aeeastă carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri moldoveni slugile noastre, Feodor şi fraţii lui, Cârstea şi Giurgea, copiii lui Micula şi nepotul lor Roman, fiul lui Gligor şi verii lor Mihul şi fratele lui, Ieremia şi surorile lor Ghinda şi Dobra, copiii lui Pancoi şi verii lor Pântea şi fratele lui, Albul şi surorile lor Tudora şi Ileana şi Maruşca, copiii lui Toader Iaţco, toti nepoţii lui Hodco Creţovici, de bună voia lor, nesiliţi de nimeni, nici asupriţi şi şi-au împărţit între dânşii ocinele şi dedinele lor drepte şi din privilegiul de întărire ce au avut ei dela părintele domniei mele Petru voevod, două locuri din pustie, pe Cula, între Borşciari şi între Deateleu, la Două Fântâni, în Luncuşoara de Jos, care acuma se numesc aceste doua locuri din pustie pe Cula, între Borşciari şi între Deateleu în Luncuşoara de Jos, la Două Fântâni, Veprova şi Hluboaca. Şi le-au împărţit în trei părţi: o parte, partea de jos din aceste două sate, anume Vepreva şi Hluboca, au căzut în partea slugilor noastre Feodor şi fraţilor lui, Cârstea şi Giurgea copiii lui Micula şi nepotului lor Roman, fiul lui Gligore şi iaraşi alta parte din aceste două sate, partea de sus, a căzut slugilor noastre Mihul şi fratele lui, Ieremia şi surorilor lor Ghinda şi Dobra, copiii Pancăi, şi a treia parte, tot din aceste două sate, partea de mijloc, a căzut în partea lui Pântea şi a fratelui lui, Albul şi a surorilor lui Tudora şi Ileana şi Maruşca, copiii lui Toader Iaţco.*

De aceia noi vâzând bună voia lor şi tocmeala şi buna impărţeală între dânşii şi noi deasemenea şi dela noi am dat şi am întărit slugilor noastre Feodor şi Cârstea şi Giurgea aceasta mai înainte zisă a treia parte din aceste două sate, partea de jos, din Vepreva şi din Hluboca, ca sa le fie lor dela noi uric şi cu tot venitul, lor şi copiilor lor şi nepotilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi întregului lor neam, cine li se va alege cel mai apropiat, neclintit niciodată, în vecii vecilor. Iar hotarul acestei pustii mai sus scrise, din aceste două părţi, anume Vepreva şi Hluboca, partea de jos, să fie din tot hotarul, a treia parte din aceste doua sate, iar dinspre alte pârti, după hotarul vechi pe unde din veac au folosit.

Iar la aeeasta este credinţa domniei noastre, a mai sus scrisului, noi Iliaş Vioevod şi credinţa preaiubiţilor fraţi ai domniei mele Ştefan şi Costantin şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Efrim Huru, credinţa panului Borcea vornic, credinţa panului Petrea Cârca, credinţa panului Şandru, <credinţa> panului Ion Sturza şi a panulni Moghilă pîrcălabi de Hotin, credinţa panulni Danciu Huru şi a Hanului Miron parcalabi de Neamt, credinţa panului Ion Iaţco şi a panului Ghenghea pârcălabi de Cetatea-Nouă, credinţa panului Petrea Varticovici portarăde Suceava, credinţa panului Iurie spătar, credinţa panului Dan vistier, credinţa panului Hârbor postelnic, credinţa panulni Hamza, credinţa panului Petraşco ceaşnic, credinţa panulni Neagul stolnic, credinţa panului Plaxa comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn al ţării noastre, din fraţii noştri sau din copiii noştri sau din neamul nostru sau iaraşi pe ori cine îl va alege dumnezeu să fie domn al ţării noastre Moldova, acela să nu le clintească dania şi întârirea noastră, ci să le întărească şi să le împuternicească, pentru că le-am dat şi le-am întărit, pentrucă le este lor ocină şi dedină dreaptă.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Matiaş logofăt să scrie şi să atârne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Şendrea Căzănovici Ia Huşi, în anul 7055 <1547> luna Aprilie 8 zile” (DIR 1953, 548-549).

Din care rezultă că moşul celor cărora li se întăreşte „împărţeala” acelor două moşii este fosta sluga domnească Hodco Creţovici, care a avut „privilegiu de întăritură” pe aceste moşii de la domnitorul Petru Rareş. Această carte de întăritură nu am găsit-o, dar am dat de alt document, de la 16 aprilie 1546, Huşi, prin care i se dădea slugii sale Bâlco şi fiilor lui Nichifor şi Simion pentru jumătate de sat Deteleva (actualmente Ghetlova, raionul Călăraşi) pe râul Cula. Această jumătate de sat (partea de sus) era cumpărată de la Mariica, fiica lui Ivanco Pârcălabul, care la rândul său a cumpărat-o *„...de la Marena, fiica lui Hodco Creţovici din privilegiul ce l-a avut el de la strămoşii noştri, de la Iliaş şi de la Ştefan voievozi când au fost în pace*” (MEF 1978, 277). Din cele relatate în document se vede că sluga domnească Hodco Creţovici, membru în Divanul

domnesc din 1421-12-31 până 1465-04-11 (DIR 1953, 42; CDMB 1975, 41) a primit o jumătate din satul Detelev, şi anume partea de sus, cu drese de la voievozii Iliaş şi Ştefan, adică anii '30 ai sec. XV. Dacă Detelev se învecinează cu Veprova, înseamnă că cele „două locuri pustii, la Două Fântâni", menţionate de Iliaş Rareş că au fost întărite de tatăl său Petru Rareş lui Hodco Creţovici, atunci probabil că ele au fost dăruite tot de Iliaş şi Ştefan. Cercetând apariţia localităţii Detelev, am găsit o carte domnească de miluire din 1436, 17 iulie, de la Ilie şi Ştefan Voievozi dată lui Hodco Creţovici pentru două locuri din pustie pe râul Cula, între Borceari şi Detelev. *„**1436 (6944) iulie 17, Vaslui.** Din mila lui Dumnezeu, noi, Ilie voievod, şi fratele domniei mele Ştefan voievod, domni ai ţării Moldovei. Facem cunoscut, cu aceasta carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, ca această adevărată slugă a noastră, Hodco al lui Creţu, ne-a slujit cu dreaptă şi credincioasă slujbă. De aceea, noi, văzând dreapta şi credincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat în tara noastră două locuri din pustie pe Cula, între Borşciari şi între Deteleu, la Luncuşoara de Jos, la Două Fântâni. Toate acestea să-i fie uric, cu tot venitul, lui, şi copiilor lui, şi nepotilor lui, şi strănepoţilor lui, şi răstrănepoţilor lui şi întregului lui neam, neclintit niciodată, în veci.*

Iar hotarul acelor pustii să fie cât vor putea folosi acele două sate îndestul.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus-scrisului Ilie voievod, şi a lui Ştefan voievod şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Vâlcea şi a copiilor lui, credinţă panului Giurgiu de la Frătăuţi şi a copiilor lui, credinţă panului Crâştea vornic şi a copiilor lui, credinţa panului lsaia şi a copiilor lui, credinţa panului Hudici vornic şi a copiilor lui, credinţa panului Negrilă şi a copiilor lui, credinţa panului Costea al lui Dragoş, credinţa panului Giurgiu Piatră, credinţa panului Şteful al lui Jumătate, credinţa panului Duma Negru, credinţa panului Simeon Turcul, credinţa panului Lazor şi a fratelui său, pan Stanciul, credinţa panului Banciul şi a fratelui său, Şteful, credinţa panului Bogdan stolnic, credinţa panului Albu ceaşnic, credinţa panului Petru spătar şi a tuturor boierilor noştri moldoveni, şi mari, şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn al ţării noastre, din copiii noştri sau din fraţii noştri sau din neamul nostru, pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie, acela să nu le clintească dania noastră, ci să le-o întărească şi să le-o împuterniceasca <pentru că> le-am dat pentru dreaptă şi credincioasa lor slujbă.

Iar pentru mai mare întărire a tuturor acelor mai sus scrise <am> poruncit credinciosului <nostru> pan Oancea logofăt, să atârne pecetea noastră <de> această carte a noastră.

A scris iaz la Vaslu, în anul 6944 <1436> Iulie 17" (DIR 1953, 567).

Prin această carte de miluire se pun bazele localităţii.

Din acele documente menţionate se pot determina şi hotarele localităţii. Astfel hotarele de miază-noapte se mărgineau cu râul Cula, afluent al râului Răut, care curge de la asfinţit spre răsărit şi se varsă în Răut, căruia îi este afluent. Hotarele de apus se mărgineau cu localitatea Hliboca, care a avut o moşie comună cu Veprova, iar cele de miază-zi - asfinţit, cu moşia localităţii Deteleva: *„aceste două locuri din pustie pe Cula între Borşciari şi între Deteleu în Luncuşoara de Jos la Două Fântâni, Veprova şi Hluboca"*. Ce ţine de hotarele de miază-zi ele pot fi determinate prin suretul de la Ilieş Voievod din 21 Martie 1548. *„**1548 (7056) Martie 21, Huşi.** Suret de pe ispisoc sârbesc de la domnul Ilieş voevod, din 7056 <1548> luna Mart 21, scris în Huşi, de Mihăilă Bora.*

Precum au venit înaintea noastră şi a boerilor noştri moldoveneşti, popa Simion şi s'au jăluit noao cn mare jaloba şi cu mare mărturie dela mulţi ai lui de prin pregiur megieşi, zicând că privilegie ce au avut de danie dela părintele domnii mele Petru voevod, pe un loc de moară pe Pârâu <1> Vaticii, cu poiana Vepreva, care privileghie s'au pierdut când au venit împaratul turcesc cu toată putere lui şi cu Tătarii şi au prădat ţara, pâr dincolo de Suceava.

Şi noi, dacă am văzut a lui mare jalobă, cu mare mărturii eu a lui de prin pregiur megieşi, carii şi-au mărturisit, iar noi aşijdere i-am dat de la noi şi i-am întărit lui popa Simeon acel loc de moară, pe Pârâu Vaticii, cu poiana Vepreva, ce să-i fi lui dela noi uric cu tot venitul, lui şi fiilor lui şi nepoţilor lui şi a strănepoţi1or lui şi pre-

strănepoţilor şi la tot niamul lui, cari ii va fi lui mai de aproape, neruşuit niciodinioara, în veci, vecinic....” (DIR 1953, 567).

Din care reiese că hotarele de miază-zi ajungeau până la râul Vatici. Acest râu este situat mai la amiază-zi de râul Cula şi curge paralel tot de la asfinţit spre răsărit în râul Răut, căruia de asemenea îi este afluent şi, în sfârşit, cele de la răsărit ajungeau până la moşia satului Morozeni.

La începutul sec. XVII, nu se ştie din ce cauză, documentele atestă o nouă denumire a localităţii – Puţintei. *„Că anume denumirea localităţii Veprova se schimbă în Puţintei este argumentată prin mai multe documente, dar cel mai timpuriu este cel de la 12 septembrie 1652 întocmit chiar în sat. În el se menţionează că diacul Gligoraş dăruieşte unchiului să Dumitraşco, văr primar al tatălui său, o parte de ocină din Veprova, care acum se cheamă Puţintei, partea dăruită de unchiul său Avram, pentru că unchiul său Dumitraşco nu are moşia unde a locuit el, în satul Puţintei, şi ca să nu se ducă în alte părţi. Martori: maica sa Nastasia, fraţii lui şi Macarie”* (Boga 1934, 199-200). Astfel, primul document în care se menţionează noua denumire este o carte domnească de întăritură de la Irimia Movilă, marelui şetrar Simion Jumir, din 20 mai 1604. *„**1604 (7112) mai 20**, **Suceava** – Ieremia Movilă vv. întăreşte lui Simion Jomir mare setrar, nepotul lui Evstafie Iorgul, căsătorit cu Aniţa, fiica lui Irimia hotnogul, sora Gaftoniei şi Axanei, în urma pricinii cu mănăstirea Probota, stăpânirea peste jumătatea de jos a satului Cotiujani ţinutul Soroca, rămasă de la bunicul Aniţei, Ionaşco hotnogul cu uric de la Ştefan vv. cel Bătrân; peste a patra parte din Sămăşcani, ţinutul Orhei, moştenire de la bunicul său Evstafie şi de la Iorga Gore, cu act de la Petru vv.; a patra parte din Hulboaca, cu vad pe Cula rămasă de la ruda sa Ilişicescu; la Săpoteni; a cincia parte din Puţintei şi Onişcani, rămasă de la rudele Irimescu; Şilicani de la rudele Gorescu, iar mănăstirea Probota rămîne să stăpînească 117 stânjeni la Pogor, cu mori în Răut. Hotare: Zaguşca, iazul Stanişte, Răceşti, Movila, Lunga, Probota, Olişcani – numită Pistruiul, pârâul Ciorna, podul Fendicu, Lapur, Pohoarna*” (CDMB 1975, 95).

Rădăcina acestei noi denumiri a localităţii provine de la cuvântul „puţ” – ce este sinonim cu fântâna, sondă. Şi atunci, deoarece cele „două pustii” dăruite lui Hodco Creţovici, apoi întărite nepoţilor lui se aflau, printre altele, şi pe lângă „Doua Fântâni”, probabil de aici provine şi noua denumire. Pentru întreg satul această denumire va dura până în sec. XIX. Ca dovadă este şi documentul de la Alexandru Ipsilanti, din 12 mai 1800. În el se menţionează: *„Noi, Constantin Alexandru Ipsilant voievoda cu mila lui Dumnezeum domnul Ţării Moldovei. Cinstit credincios boieriului domniei meli, dumitale sărdar de Orheiu, dumitale Manolache Donici biv vel spătar, sănătate. După giudecata, ce la anul (17)95 au avut la Divan dumnealui Iordachi Milo biv vel clucer, cu diiaconu Grigorie i Ioniţi Racu, şi Nichifor Negară, răzăşii de moşiia Vepreva, ce să numeşte acum Puţintei, de la acel ţinut, pentru părţile ce trage dumnealui clucer Milo, dintr-această moşie, s-au hotărât ca din doi bătrâni, ce sânt în parte de mijloc şi în parte de sus, să ia dumnealui clucer Iordachi Milo, cinci părţi din opt părţi, ce să împart [ce să inpart] aceşti doi bătrâni, iar trei părţi au rămas a răzăşilor, după cum pre larg arată la curte de giudecată...”* (DIŢM 2008, 331).

Iar ca rezultat al reformei administrative efectuată de ţarism în Basarabia, această localitate se împarte în două sectoare şi se creează două sate Puţintei şi Viprova.

Astfel, ca urmare a investigaţiilor documentare, s-a constatat că localitatea Veprova îşi are începutul în prima jumătate a sec. XV, dar nu cu cartea domnească de miluire de la Alexandru cel Bun din 1406, ci de la voievozii Ilie şi Ştefan, datată cu 17 iulie 1436. Prin aceasta, domnitorii îl miluiau pe Hodco Creţovici, slugă domnească, membru al Divanului, cu două locuri pustii peste Prut, pe r. Cula, pentru „dreapta şi credincioasa slujbă”. Anume această slugă domnească este ctitorul satului Veprova. Hotarele lui se mărgineau cu râurile Cula şi Vatici, cu localităţile Detelev (Ghetlova), Borşciari, Hluboaca şi Morozeni. Apoi, la începutul sec. XVII, el îşi schimbă denumirea în Puţintei. Cu această denumire ajunge până în secolul XIX, când se împarte în două localităţi: Puţintei şi Viprova.

Bibliografie

Boga 1934: L.T. Boga, Acte privitoare la satul Veprova-Puţintei – ţin. Orhei. In: Arhivele Basarabiei, VI. (Chişinău 1934).

CDMB 1975: Catalogul documentelor moldoveneşti din colecţia Arhivelor Centrale (1403-1700). Supliment, vol. I (Bucureşti 1975).

DIR 1953: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XV, vol. I (1384-1475) (Bucureşti 1953).

DIŢM 2008: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în veacul al XVIII-lea (1787-1800), vol. XI (Chişinău 2008).

DRM 1976: Documenta Romaniae Historica, vol. I (1384-1448), A. Moldova (Bucureşti 1976).

Gonţa 1990: Al.I. Gonţa, Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri (Bucureşti 1990).

MEF 1978: Moldova în epoca feudalismului, vol. I. Documente slavo-moldoveneşti, veacurile XV-XVI (Chişinău 1978).

Nicu 1991: Vl. Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi, vol. II (Chişinău 1991).

Veprova-Puţintei village, Orhei county – chronology and borders

Abstract

In this article the author determines the period when Veprova-Puţintei village from Orhei county was created and the borders of the village property at its formation and within its development.

The documentary investigations attest that Veprova has its beginning in the first half of the fifteenth century, not by a ruler's book form Alexandru cel Bun of 1406, but from the rulers Ilie and Ştefan, dated with 17 July 1436. With this book the rulers donated two deserted places across Prut, on Cula river, to Hodco Creţovici, for „the right and loyal servant". This servant is the founder of Veprova village. Its borders were on rivers Cula and Vatici, and villages Detelev (Ghetlova), Borşciari, Hluboaca and Morozeni. Later, at the beginning of the seventeenth century the settlement changed its name to Puţuntei. The village existed under this name until the nineteenth century when it split in two: Puţintei and Veprova.

Село Вепрова-Пуцинтей, Орхейского цинута – датировка и границы

Резюме

В данной статье определяется время возникновения поселения Вепрова-Пуцинтей Орхейского цинута и рассматриваются границы на протяжении периода развития.

На основании документальных исследований автор доказывает, что поселение Вепрова появилось в первой половине XV-го в., но подтверждением этого факта является не дарственная грамота Александра Доброго, датируемая 1406 годом, а грамота от господарей Илие и Штефана от 17-го июля 1436 года. Согласно этому документу, Ходко Крецовичу, господарскому слуге, члену Дивана, «за службу верой и правдой» жалуются два пустующих места за Прутом, на берегу реки Кула. Именно он является основателем села Вепрова. Северная и южная границы села пролегают по рекам Кула и Ватичь, на западе оно граничит с селами Детелев (Гетлова) и Хлубока, а на востоке – с селом Морозень. В начале XVII-го века село меняет своё название на Пуцинтей. Под этим названием оно просуществовало до XIX-го века, а затем, вследствие царской административной реформы в Бессарабии, было разделено на два села: Пуцинтей и Вепрова.

16.01.2011

Mihai Onilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

SCHITUL MAŞCĂUŢI/MACICĂUŢI (AL LUI ALBU PÂRCĂLAB) ŞI MOŞIA MAŞCĂUŢI DIN ŢINUTUL ORHEI

Sergius Ciocanu

Studiul consacrat schitului Maşcăuţi este cel de-al treilea şi ultimul din seria celor privitoare la cercetarea istorică şi arhitecturală a aşezămintelor monastice care au activat în microzona vechiului Orhei, cercetare începută de autor cu schiturile Peştera/Brăneşti şi Trebujeni (Ciocanu 2008; Ciocanu 2009).

Teritoriul istoric al moşiei Maşcăuţi, din punct de vedere geografic, cuprinde partea sudică a microzonei menţionate, anume aici fiind situat, precum menţionează plastic documentele din secolul al XVII-lea, locul unde „*iese Răutul din stâncă*". Stâncile înalte şi abrupte de pe malul drept al Răutului conţin multe cavităţi rupestre, unele dintre care au fost prelucrate sau adaptate de mâna omului, mărturie a unei vechi şi îndelungate locuiri monahale.

Ca şi în cazul altor aşezăminte monastice, desfiinţate la începutul secolului al XIX-lea, s-au păstrat foarte puţine documente referitoare la perioada de activitate a acestuia. Tradiţia locală referitor la acest subiect nu a ajuns să fie consemnată în epoca imediat următoare dispariţiei schitului, actualmente această tradiţie fiind completamente erodată. Totodată, constatăm că deocamdată nu a fost elaborată nicio cercetare a istoriei medievale a satului Maşcăuţi, cercetare indispensabilă pentru identificarea unor repere cronologice referitoare la istoria schitului.

Astfel, elaborarea studiului de faţă s-a bazat pe cercetarea a trei componente de bază. În primul rând, pornind de la ideea legăturii strânse între istoria schitului şi a comunităţii laice locale, s-a procedat la cercetarea documentelor scrise şi cartografice referitoare la istoria medievală a moşiei şi satului Maşcăuţi, atât a celor edite, cât şi a celor inedite, păstrate în fondurile Arhivei Naţionale. În acelaşi mod, au fost identificate şi cercetate puţinele documente păstrate ce se referă nemijlocit la istoria comunităţii monahale a schitul Maşcăuţi. În al treilea rând, timp de mai mulţi autorul acestor rânduri a efectuat cercetarea pe teren a cavităţilor rupestre cu urme de locuire monahală din stâncile maşcăuţene. Remarcăm aici utilitatea deosebită, pentru elaborarea studiului, a cartării şi desenării peşterilor maşcăuţene realizate în anii 1999 şi 2000 de către speoarheologii Timur Bobrovschi şi Bogdan Riduş, efectuată în cadrul expediţiilor arheologice de la Orheiul Vechi conduse de dr. hab. Gheorghe Postică (Postică 2000; Postică 2001).

Pe harta topografică au fost marcate hotarele medievale ale moşiei. În baza documentelor păstrate s-a propus şi o descriere amănunţită a traseului acestor hotare. Totodată, au fost reintroduse în circuit mai multe toponime istorice uitate.

Au fost elaborate şi plasate la Anexe – un *Tabel cronologic* al principalelor evenimente privind istoria moşiei şi schitului Maşcăuţi şi o *Listă* a conducătorilor identificaţi ai obştii monahale de aici. Tot la *Anexe* au fost plasate 29 de documente inedite (28 în rezumate şi unul în original) referitoare la istoria moşiei Maşcăuţi identificate de autor în fondurile Arhivei Naţionale.

1. Moşia Macicăuţi[1] de la primele atestări documentare până la începutul secolului al XIX-lea

Primul document cunoscut care menţionează moşia în cauză datează din 17 iulie 1436 (DRH AM 1954, 219). Este o diplomă emisă de cancelaria domnilor Ţării Moldovei, Ilie şi Ştefan, prin care logofătului Oancea i se întărea o seamă de localităţi rurale. Printre satele de pe Răut donate logofătului se afla localitatea „*Macicăuţi şi cu prisaca*", specificându-se că hotarul satelor/moşiilor respective urmează a se respecta „după hotarul vechi, pe unde au folosit din veac". Faptul pledea-

[1] Am utilizat în cadrul studiului ortografierea originară a denumirii moşiei – Macicăuţi. Primele atestări sporadice în documente ale variantei de ortografiere – Maşcăuţi – datează din secolul al XVIII-lea, când, se pare, are loc şi modificarea pronunţiei cuvântului (după exemplul – pacinic-paşnic, cucimă-cuşmă, vecinic-veşnic etc.). Uzul a înlocuit definitiv ortografierea originară a cuvântului doar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

ză în favoarea existenţei aici, deja la acea vreme, a unor hotare clar delimitate şi recunoscute din punct de vedere legal, precum şi în favoarea vechimii considerabile a delimitării teritoriale a moşiilor în cauză.

Apoi urmează un segment temporal de circa 170 de ani, deocamdată rămas neacoperit de surse documentare originale. Totuşi, informaţiile conţinute în documentele din secolul al XVII-lea permit reconstituirea unor evenimente legate de istoria moşiei în secolele XV-XVI.

Astfel, pe data de 3 martie 1470 cancelaria lui Ştefan cel Mare a emis pe numele pârcălabului de Neamţ, Albu[2], o diplomă de întărire a stăpânirii acestuia asupra unei părţi din moşia Macicăuţi, documentul conţinând şi descrierea hotarelor moşiei (MEF 1961, 324). Prin acelaşi act, încă două părţi ale moşiei au fost întărite altor doi boieri, şi anume lui Neculai Golăi şi lui Macicu[3], numele ultimei persoane având, se vede, o legătură directă cu provenienţa denumirii moşiei respective. Existenţa unui asemenea document, originalul căruia cu regret nu s-a păstrat, demonstrează o dată în plus vechimea delimitării teritoriale a Macicăuţilor. Deoarece documentul respectiv a fost utilizat la 1617 de către urmaşii celor trei stăpânitori ai moşiei din secolul al XV-lea pentru precizarea curgerii hotarului macicăuţean (iar mărturiile hotarnice de mai târziu, precum vom vedea, au un conţinut identic cu cea din 1617), putem constata că limitele acestei moşii, din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi până în secolul al XIX-lea inclusiv, nu au suferit modificări.

Din alte documente cunoaştem că, moşia satului, teritoriul căreia se întindea pe ambele maluri ale Răutului, era situată „*mai jos de vechiul Orhei*" (Documente 1928, 162), adică în aval pe Răut faţă de moşia Peştera (Brăneşti), moşie care era cunoscută în epocă drept locul „*unde au fost vechiul Orhei*"[4]. În anii de domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, satul Macicăuţi şi-a schimbat vatra, fiind „descălecat" într-o selişte nouă (DIR AM 1956, 214). La începutul secolului al XVII-lea pristolul bisericii (masa altarului) din seliştea părăsită a satului a servit drept punct de referinţă în cadrul precizării delimitării interne a moşiei (Boga 1938a, 15). Astfel, la Macicăuţi, deja în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a existat un lăcaş de cult. Desigur, biserica putea să fie construită şi anterior secolului în cauză, ea fiind înălţată, cel mai probabil, în cadrul sau în proximitatea unei curţi boiereşti.

Alexandru Lăpuşneanu întăreşte în stăpânirea stolnicului Poroseci şi a fraţilor lui, Criste şi Păcurar[5], o parte din moşia satului Macicăuţi, obţinută de aceştia drept rezultat al unui schimb[6]. Personal lui Poroseci, pe lângă partea ce i se cuvenea din moşie, îi fu întărit şi un vad de moară, vad ce se afla situat în locul „*unde iese Răutul din stâncă*" (Ghibănescu 1930, 154), adică la gura pârâului Morova (DIR AM 1956, 214). Referitor la vadul respectiv de moară, obiect al mai multor litigii din secolul al XVII-lea, documentele precizează că la acel vad „vechi" „*au fost moara lui Macicu Rusul*" (DIR AM 1956, 220), posibil una şi aceeaşi persoană cu acel Macicu care a fost printre beneficiarii diplomei domneşti de întărire a moşiei de la 3 martie 1470.

Actualmente este cunoscut doar un singur document din secolul al XVI-lea care reflectă stăpânirea lui Poroseci, stolnic şi pârcălab de Cetatea Nouă a Romanului[7], la Macicăuţi. Este vorba de hotarnica din 1594 a moşiei satului Cotelnici[8], unde se menţionează expres mărginirea acestei moşii cu „*hotarul lui Poroseci*" (DIR AM 1952, 115).

În anii de domnie a lui Ieremia Movilă (1595-1606), satul Macicăuţi este „luat" de către domn de la stăpânii lui de drept (acestora făgăduindu-li-se că vor primi drept recompensă alte moşii) şi este trecut în ocolul nou-construitei curţi dom-

[2] Albu, pârcălab de Neamţ, membru al Sfatului Domnesc al lui Ştefan cel Mare în anii 1468-1470. Despre neamul Albu/Albotă (inclusiv despre Albu, pârcălab de Neamţ) scrie Gheorghe Ghibănescu în studiul dedicat moşiei Petrosul din ţin. Soroca (Ghibănescu 2001, 141).

[3] Am redat numele Macicu în conformitate cu forma lui atestată în alte documente de epocă, formă păstrată şi în varianta originară a denumirii satului şi moşiei – Macicăuţi.

[4] Despre moşia Peştera (Movilău/ Brăneşti) a se vedea: Ciocanu 2008, 141-162.

[5] Păcurar, vornic de Ţara de Sus, este atestat în anii 1572-1573 drept membru al Sfatului domnesc (DIR AM 1951, 10, 25).

[6] Părţile din moşia Macicăuţi au fost obţinute în locul moşiei satului Bolovani (documentele nu menţionează ţinutul în care era situat acest sat) (DIR AM 1956, 221).

[7] Stolnicul Poroseci este atestat drept pârcălab de Roman, membru al Sfatului Domnesc, în anii 1569 şi 1570, în timpul domniei lui Bogdan Lăpuşneanu (DIR AM 1951, 189, 235; Ghibănescu 1914, 95). Poroseci, biv-stolnic, era în viaţă şi la 8 aprilie 1583, când era implicat într-un proces judiciar referitor la moşia satului Hăjeraţi (Hăghidişăuţi, Highidiş) de pe Bâc (Sava 1936, 20; DIR AM 1951, 209).

[8] Cotelnici – actualmente localitatea poartă denumirea de Hârtop (Hârtopul Mare).

neşti din satul vecin – Movilău (Peştera/Brăneşti)[9]. După decesul voievodului, urmaşii lui desfiinţează ocolul Movilăului, procedând printre altele la repunerea în drepturi a vechilor stăpâni ai moşiei Macicăuţi[10].

Documentele păstrate referitoare la moşia satului Macicăuţi se „înmulţesc" începând cu primul deceniu al secolului al XVII-lea[11]. Numărul însemnat al acestora permite urmărirea mai îndeaproape a evenimentelor legate de istoria localităţii. Printre altele, s-a reuşit reconstituirea practic integrală a şirului stăpânitorilor aşa-numitei părţi boiereşti a moşiei Macicăuţi până în prima jumătate a secolului al XIX-lea inclusiv.

Pe la finele secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea, fiul stolnicului Poroseci, Simion Ciucul, începe să cumpere părţi din moşia macicăuţeană de la rude şi de la alţi proprietari şi să le adauge părţii ce o deţinea prin moştenire. Acest proces este continuat de logofătul Lupu Hăbăşescu, căsătorit cu Antemia, fiica lui Simion, iar ulterior de ginerele lui Lupu Hăbăşescu – medelnicerul Nicolae Buhuş. Astfel că ultimul reuşeşte să intre în stăpânirea a celei mai mari părţi din moşia macicăuţeană. Mai exact, Buhuş stăpânea toată jumătatea de jos a moşiei, iar din jumătatea de sus, care „umbla" în trei bătrâni, el deţinea doi bătrâni întregi, numiţi „al lui Criste" şi „al lui Păcurar", precum şi o treime din bătrânul „lui Poroseci", treime numită „a Ciucului". Ceilalţi mici proprietari au păstrat doar două treimi din bătrânul lui Poroseci. Această stare de fapt (împărţirea în proporţia descrisă a moşiei în „partea boierească" şi „partea răzeşească"), cu modificări neînsemnate, s-a conservat până în secolul al XIX-lea.

Prezintă interes, în sensul înţelegerii motivelor ce influenţau deciziile de schimbare a vetrelor de amplasare a satelor noastre medievale, un document din 30 iunie 1661 care reflecta angajamentul unor răzeşi macicăuţeni de a se transfera cu tot cu case de pe părţile de moşie anterior vândute de ei lui Nicolae Buhuş pe pământul ce le rămânea în stăpânire (Anexa III, doc. 5).

Pe data de 4 septembrie 1688 fiul lui Nicolae Buhuş, marele clucer Ioan Buhuş, vinde toate părţile ce le stăpânea din moşia satului Macicăuţi, împreună cu cele două vaduri de moară, vistiernicului Iordache Ruset[12].

Din secolul al XVII-lea datează şi cele mai timpurii descrieri păstrate ale hotarului moşiei Maşcăuţi. Este vorba, de fapt, de două documente. Se are în vedere o mărturie hotarnică a moşiei respective semnată la 7 august 1617 de către logofătul Leon Donici (Boga 1938a, 13), aceasta fiind întărită ulterior, pe data de 12 octombrie 1617[13], de principele Radu Mihnea (MEF 1961, 297). Considerăm important a sublinia încă o dată că în ambele documente se menţionează că hotarnica în cauză a fost realizată în baza unui document de conţinut similar elaborat pe timpul domniei lui Ştefan cel Mare. A doua descriere a hotarului macicăuţean, care repetă traseul celei de la 1617 (conţinând însă câteva toponime noi), a fost realizată în anii 1661-1662 de către pârcălabul de Orhei, Leca, împreună cu fostul pârcălab Constantin, şi fu întărită de către Eustratie Dabija pe data de 3 iunie 1662 (Anexa III, doc. 12). Această a doua mărturie hotarnică a stat la baza tuturor documentelor emise în secolele XVIII-XIX, care se refereau la subiectul delimitării teritoriale a moşiei Macicăuţi.

Aceste două mărturii hotarnice de secol XVII, precum şi două planuri inedite de secol XIX ale moşiei, au servit drept bază pentru trasarea pe harta topografică actuală a vechiului hotar al moşiei Macicăuţi (fig. 1), hotar pe care ea l-a păstrat până în secolul al XX-lea. Totodată, am indicat pe planul realizat al moşiei toponimele întâlnite în documente, multe dintre care actualmente nu sunt cunoscute, sau sunt cunoscute într-o formă denaturată. În continuare prezentăm descrierea curgerii hotarului acestei moşii, pentru care am folosit deja menţionatele mărturii hotarnice medievale, planuri inedite ale moşiei şi explicaţii asupra curgerii acestui hotar aflate în documente inedite de arhivă din secolul al XIX-lea.

[9] Despre curtea de la Movilău (Peştera/ Brăneşti), vezi: Ciocanu 2008, 145.

[10] Astfel, se păstrează un document din anul 1609, când unul dintre proprietarii de la Macicăuţi obţine reconfirmarea drepturilor ce le avea asupra moşiei satului (DIR AM 1953, 264).

[11] O parte dintre actele macicăuţene edite, inclusiv de la începutul sec. al XVII-lea, au fost propuse spre analiză în cadrul unei valoroase lucrări dedicate ţinutului Orhei din secolele XV-XVI (Bacumenco 2006, 132).

[12] ANRM, F. 37, d. 37.

[13] Am păstrat aici anul 1617 drept an al emiterii documentului, faţă de editorii MEF, care l-au marcat 1616, pornind de la logica desfăşurării evenimentelor: data de 16 mai 7125 (1617) – emiterea diplomei domneşti de elaborare a hotarnicei moşiei, data de 7 august 7125 (1617) – semnarea documentului hotarnic al moşiei, data de 12 octombrie 7125 (1617) – întărirea de către domn a hotarnicei elaborate.

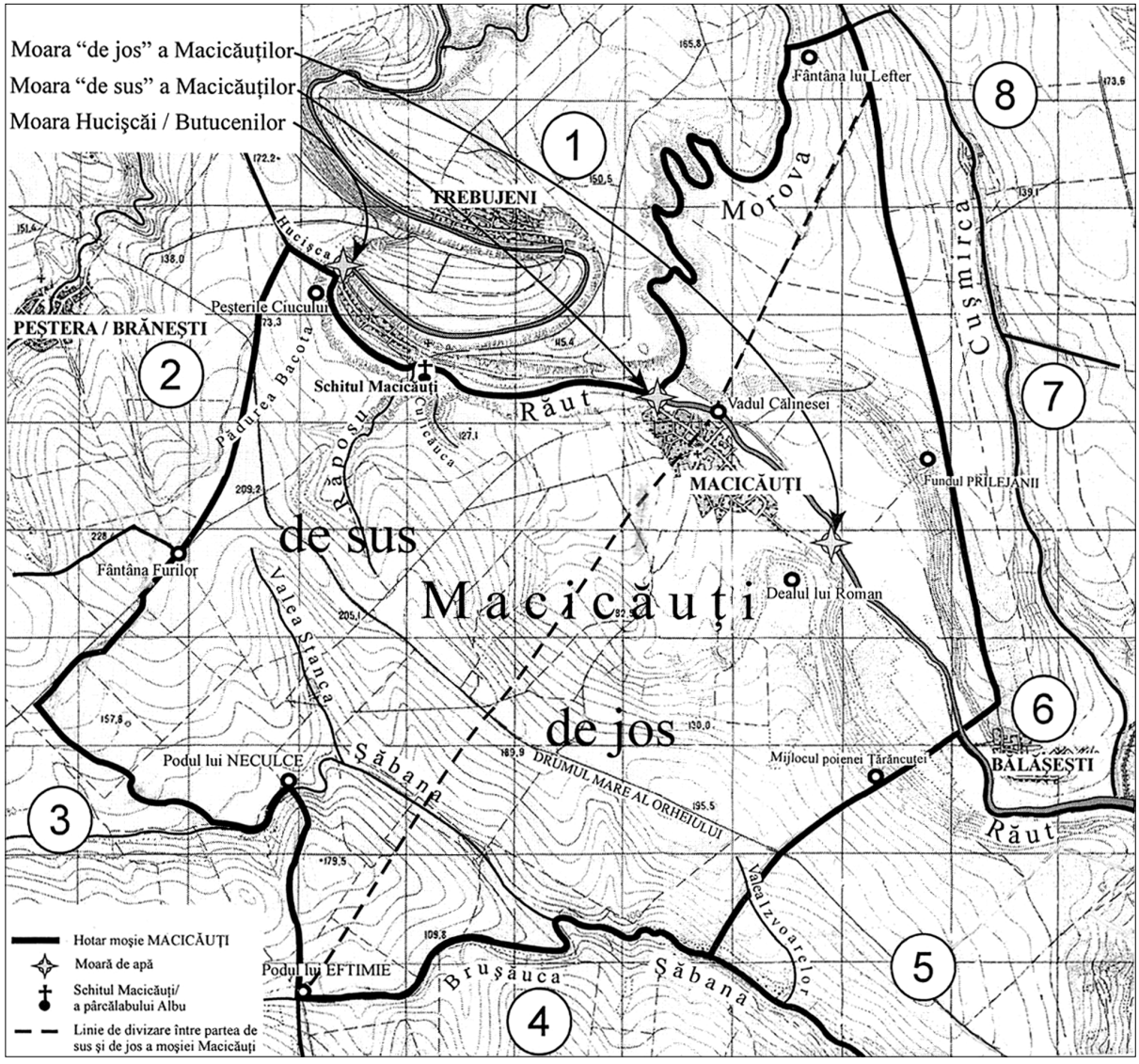

Fig. 1. Moşia Macicăuţi (sec. XVII-XIX) (plan de S. Ciocanu). Moşii: 1 - moşia Trebujeni; 2 - moşia Peştera/Movilău/Brăneşti; 3 - moşia Cotelnici/Hârtop; 4 - moşia Izbişte; 5 - moşia Pocrăşeni/Jevreni; 6 - moşia Bălăşeşti; 7 - moşia Ciofeni/Răculeşti; 8 - moşia Horilcani/Holercani.

Trasarea pe hartă a hotarului Macicăuţilor am început-o, de la extremitatea nordică a moşiei, mai exact de la punctul de joncţiune a hotarului Macicăuţilor cu cel al moşiilor Trebujeni, Horilcani[14] şi Bălăşeşti, joncţiune ce se realiza pe culmea/muchia dealului care desparte văile râuleţelor Ţiganca (Morova) şi Cuşmirca.

De aici, ***alături cu moşia satului Bălăşeşti***, urmând muchia dealului, hotarul înainta spre sud, coborând treptat spre valea Răutului. Trecând pe la fundul vâlcelei Prilejănii, hotarul se abătea de la muchia dealului, trecea pe din jos de piscul lui Hariton, pentru ca apoi să intersecteze drumul Ciofenilor[15]. De aici el cotea spre sud-vest, cobora definitiv dealul, ajungând până în apa Răutului.

Hotarul traversa Răutul şi, ***alături cu moşia satului Pocrăşeni***[16], înainta spre sud-vest, începând să urce dealul împădurit care despărţea valea Răutului de valea râuleţului Şăbana (afluent de dreapta al Răutului). După ce trecea pe la mijlocul poienei Ţărăncuţei, hotarul îşi continua calea prin pădure, traversa Drumul Mare al Or-

[14] Horilcani – actualmente localitatea poartă denumirea puţin modificată prin metateză de Holercani.

[15] Ciofeni – actualmente localitatea poartă denumirea de Răculeşti.

[16] Pocrăşeni – actualmente localitatea poartă denumirea de Jevreni.

heiului[17], ajungând până în muchia dealului. De acolo, păstrând direcţia generală spre sud-vest, el o lua la vale, traversa vâlceaua numită Valea Izvoarelor, şi ajungea până în matca râuleţului Şăbana.

De aici, ***alături cu moşia satului Izbişte***, hotarul urca în amonte pe matca râuleţului Şăbana, până la locul căderii în Şăbana a pârâului Bruşăuca. Aici el părăsea valea Şăbanei şi înaintând spre vest, urca în amonte, deja urmărind cu fidelitate meandrele Bruşăucăi, până la locul unde pârâul era traversat de Podul lui Eftimie.

De aici, ***alături cu moşia satului Cotelnici***, hotarul o cotea spre nord, urmând un drum, care urca, iar apoi cobora dealul ce desparte valea Bruşăucăi de cea a Şăbanei, ajungând iarăşi în matca râuleţului Şăbana, în locul unde acesta era traversat de Podul lui Neculce. Apoi, hotarul o cotea spre vest, înainta în amonte pe matca Şăbanei, ajungând până în dreptul locului unde creştea un ulm bătrân, loc cunoscut sub numele de Fricoasa. Aici hotarul părăsea matca Şăbanei şi o lua iarăşi spre nord. El înainta pieziş prin pădure spre muchia şirului de dealuri care mărgineşte dinspre sud valea râuleţului Ivancea. Ajungând până la Drumul Furilor[18], hotarul o pornea pe drum, până la Fântâna Furilor, loc situat pe muchia amintitului şir de dealuri.

De aici, ***alături cu moşia Brăneşti (Movilău, Peştera)***, hotarul continua să înainteze spre nord-est, traversând Drumul Mare al Orheiului (anterior traversat la intrarea lui pe teritoriul moşiei pe segmentul de hotar cu Pocrăşenii) şi Drumul Peşterii, ajungând până la coada văii/vâlcelei Hucişca, unde începea un pârâu tributar Răutului[19].

De acolo, ***alături cu moşia Trebujeni***, hotarul întorcea spre sud-est şi cobora pe matca vâlcelei Hucişca (fig. 2) până în apa Răutului, la vadul Hucişcăi. La acest vad era situată moara Butucenilor, zăgazul ei servind timp de secole drept punte de legătură între malurile râului. De aici, hotarul o pornea în jos/în aval pe matca Răutului, trecând pe lângă Peşterile Ciucului, apoi pe lângă schitul pârcălabului Albu (situat la gura văii Răposu), pe

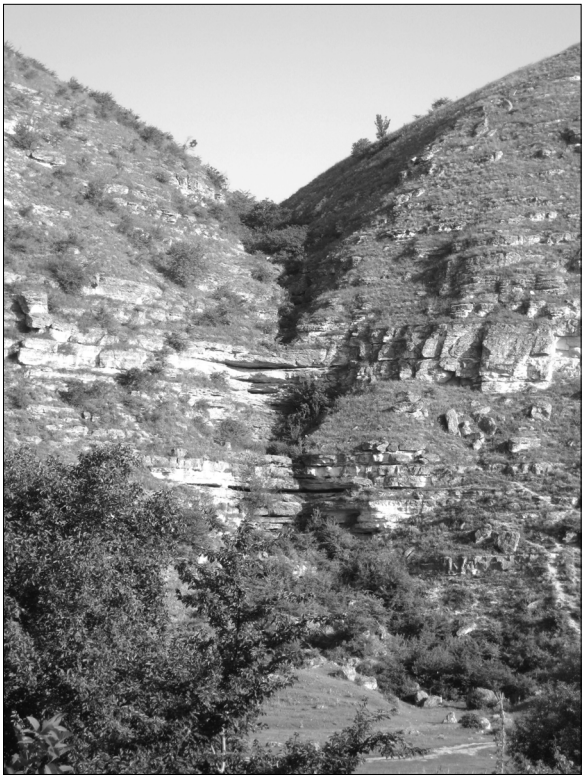

Fig. 2. Defileul Hucişca. Vedere dinspre Răut (de S. Ciocanu).

lângă vadurile de la gura văii Culicăuca şi cobora în jos pe Răut, până la locul căderii în râu a râuleţului Morova[20], la vechiul vad de moară a părţii de sus a moşiei Macicăuţi. Aici, hotarul părăsea apa Răutului şi o cotea spre nord, în amonte pe matca Morovei, iar apoi în amonte pe matca Ţigancei. Puţin mai în sus de Fântâna lui Lefter, el o cotea spre nord-est, urcând până pe muchia dealului care despărţea valea Ţigancei de valea Cuşmircăi, la punctul de pornire a descrierii hotarului moşiei Macicăuţi.

În luna noiembrie a anului 1708, vistiernicul Iordache Ruset lasă prin diată părţile ce le stăpânea din moşia satului Macicăuţi fiicei sale, Ecaterina, şi ginerelui, Constantin Costache, atestat ulterior cu titlul de logofăt.

Prima atestare a unui preot local a avut loc pe 30 aprilie 1741. Este vorba de „*erei Vasile ot Macicăuţi*", care a semnat drept martor un document referitor la moşia Trebujeni (Sava 1944, 212). Respectiv, aceasta constituie şi o atestare indirectă a existenţei la acea dată în localitate a unui lăcaş de cult.

[17] Este vorba de unul dintre aşa-numitele „drumuri mari" care duceau spre Orhei.
[18] Fur/furi – cuvânt moştenit din lat. *fur* (hoţ). Actualmente reprezintă un arhaism.
[19] Pârâul Hucişca actualmente este secat. În secolul al XIX-lea el încă era curgător.
[20] Actualmente râuleţul Morova este secat. În secolul al XIX-lea – încă era curgător.

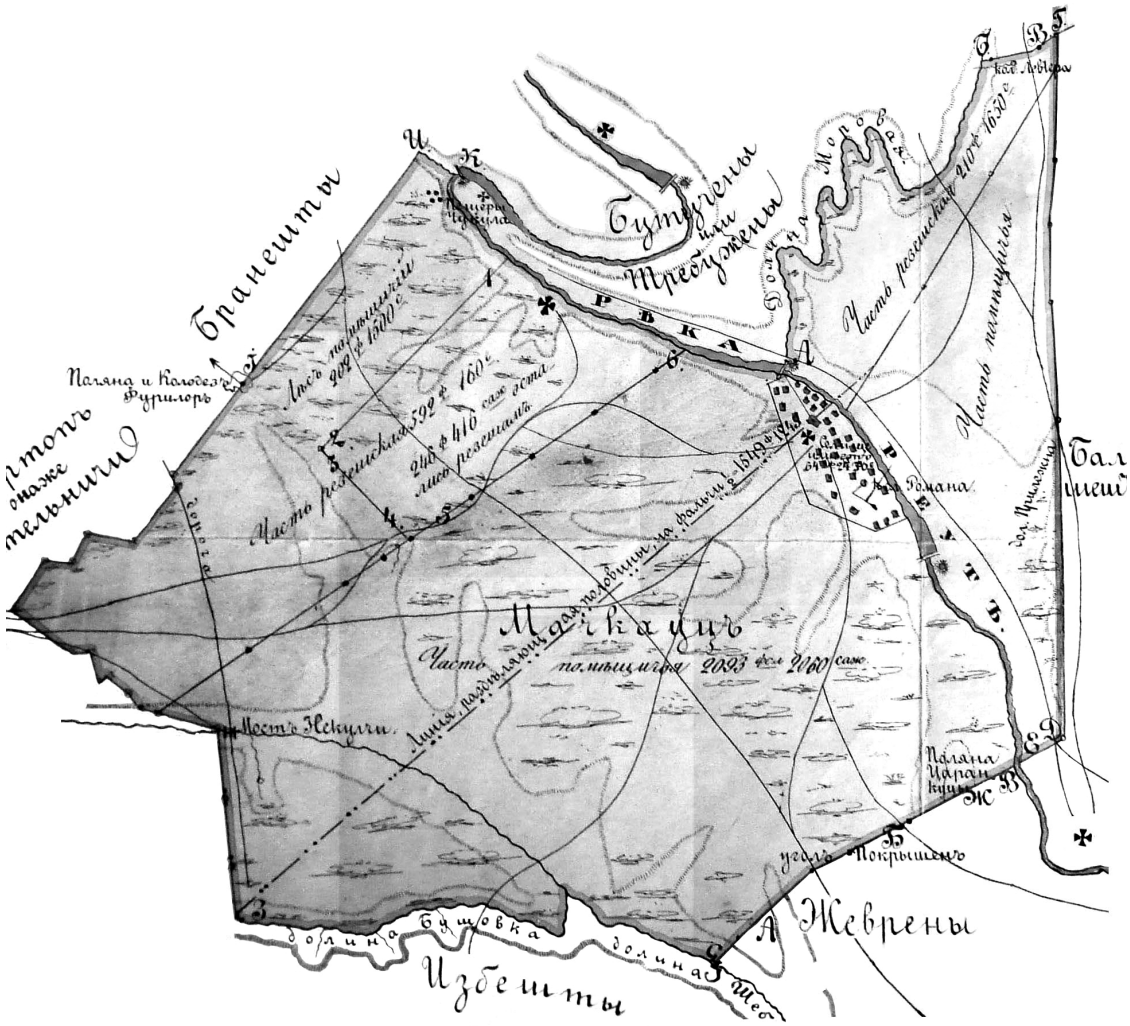

Fig. 3. Plan moşie Maşcăuţi. Fragment (1824) (arhiva V. Malaneţchi).

Fiul lui Constantin Costache, banul Vasile Costache, va vinde moşia în septembrie 1760 negustorului Constantin Panaite, supranumit Lipţcanul. La 1790 îl întâlnim stăpân la Macicăuţi deja pe fratele lui Constantin, paharnicul Iordache Panaite.

Cu anul 1771 este datată cea mai timpurie menţiune a bisericii de lemn Sfinţii Arhangheli (Халиппа 1907, 244). Pe cât se pare, ea a fost ctitorită de către boierii Panaiteşti în cadrul complexului curţii de aici, odată cu stabilirea lor pe moşia respectivă.

În 1785 are loc ultima „descălecare”/„aşezare” atestată documentar a satului Macicăuţi, acesta fiind transferat pe locul/selişteа care şi actualmente adăposteşte localitatea (Tomescu 1931, 521), în proximitatea curţii Panaiteştilor. Deoarece biserica deservea necesităţile spirituale ale parohiei Macicăuţi şi înainte de realizarea acestui transfer, putem presupune că vatra veche a satului era amplasată la o depărtare nu prea mare de curtea boierească.

Remarcăm, că acest amplasament nu era unul totalmente „nou”, el fiind de fapt una dintre vechile vetre ale satului, utilizată cu siguranţă în secolul al XVII-lea. Mărturie ne este toponimul Fântâna lui Roman, atestat în una dintre hotarnicele localităţii realizate pe la 1661 (Anexa III, doc. 8), precum şi pe planul moşiei de la 1824 (fig. 3)[21]. Astfel că, la 1785 are loc, de fapt, o reîntoarcere a localităţii pe una dintre vechile ei vetre.

Fiul paharnicului Iordache Panaite, comisul Alexandru Panaite, va rămâne în istoria localităţii Macicăuţi drept ctitorul bisericii Sfinţii Arhangheli din sat, construită de el în anii 1815-1819 din

[21] Îmi exprim sincera gratitudine dlui dr. Vasile Malaneţchi pentru amabilitatea de a ne oferi imaginea acestui valoros document.

zidărie de piatră, în locul celei vechi de lemn[22]. Această biserică (deşi în ultimii ani i s-au operat intervenţii, care i-au ştirbit substanţial imaginea originară şi valoarea de monument istoric) se înalţă şi actualmente în satul Maşcăuţi.

Alexandru Panaite moare pe data de 11 februarie 1819, fiind înmormântat lângă o altă ctitorie a sa, biserica Sfântul Nicolae din târgul Bălţilor (Ghibănescu 2001, 246). Ulterior, la repartizarea averii răposatului comis, partea respectivă a moşiei Macicăuţi îi revine Zoiţei, surorii lui, căsătorite cu căminarul Iordache Giurge[23] (Ghibănescu 2001, 259).

Fiul lui Iordache, vornicul Ioan Giurge, şi cumnatul său, banul Ioan Miclescu[24], vând în anul 1838 toate părţile ce le reveneau din moşia Macicăuţi boierului basarabean Gheorghe Sârbu[25], care anterior arenda în numele lor moşia respectivă. Familia Sârbu, din care provine şi Ioan Sârbu (1830-1868), unul dintre primii poeţi basarabeni, va stăpâni la Macicăuţi până în secolul al XX-lea.

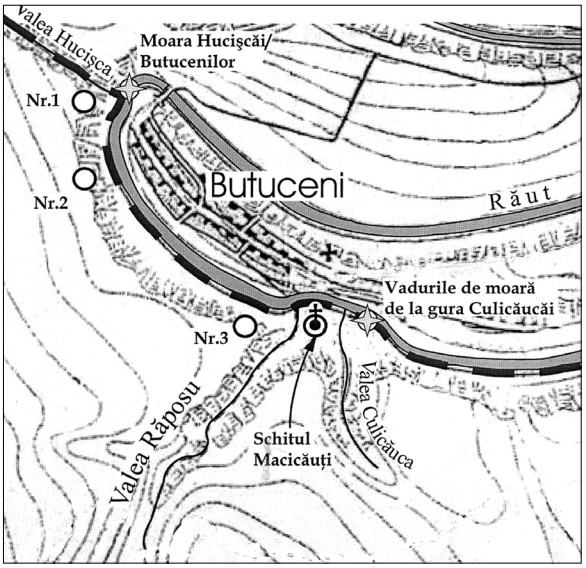

Fig. 4. Plan amplasare complexe rupestre maşcăuţene (de S. Ciocanu). Complexe rupestre: nr. 1 - Peşterile Ciucului (Holm); nr. 2 - Peşterile Ciucului (sub Bacota); nr. 3 - Chilioare/Chiliori (partea rupestră a schitului Maşcăuţi).

2. Schitul Macicăuţi/Maşcăuţi

Moşia istorică a satului Maşcăuţi era mărginită dinspre nord – nord-vest de malurile stâncoase ale văii Răutului şi ale afluenţilor săi. Stâncile calcaroase de aici din timpuri străvechi au fost supuse proceselor carstice şi eroziunii eoliene. Cavităţile rezultate din procesele amintite au atras de timpuriu atenţia comunităţilor monahale, ele contribuind la lărgirea şi adaptarea lor necesităţilor traiului isihast. Majoritatea absolută a acestor încăperi rupestre sunt concentrate în stâncile înalte din partea de sus a moşiei Maşcăuţi, mai exact, pe segmentul văii Răutului cuprins între defileurile Hucişca şi Răposu. Putem doar să presupunem care a fost motivul stabilirii călugărilor anume pe acest segment al stâncilor maşcăuţene. În stâncile de pe alte părţi ale moşiei, cel puţin deocamdată, nu au fost identificate urme de vieţuire monahală. Oricum, stabilirea aici a monahilor a putut fi realizată doar cu acordul şi bunăvoinţa stăpânilor de drept ai moşiei respective.

Ca şi în cazul localităţii vecine, Trebujeni (Ciocanu 2009), remarcăm şi aici o serie de schimbări, care au dus la modificarea drastică a cadrului natural al moşiei. Stâncile maşcăuţene (în afară de segmentele lor verticale) acum câteva sute de ani erau şi ele acoperite integral de vegetaţie (arbori, arbuşti etc.), care cobora până în apa Răutului. Iar de asupra, pe „podiş", încă pe la mijlocul secolului al XIX-lea pământurile erau în mare parte acoperite de pădure. Defrişările masive ale suprafeţei moşiei, începute în secolul al XVIII-lea, au atins maxima intensitate în secolul al XIX-lea. Tăierea pădurii a cauzat secarea către începutul secolului al XX-lea a multe izvoare şi pâraie, inclusiv a celor care străbăteau văile Hucişcăi, Răposului şi Culicăucăi. Defrişarea a cauzat şi intensificarea erodării stâncilor, influenţând, respectiv, procesul degradării peşterilor.

Peşterile maşcăuţene se grupează în trei complexe rupestre (fig. 4). Primele două complexe de încăperi rupestre, sunt situate la o depărtare de circa două sute de metri distanţă unul de altul, în extremitatea nord-estică a moşiei, în stâncile de lângă valea Hucişcăi. În baza cercetării unor documente inedite din secolele XVII-XIX am reuşit să identific vechea lor denumire de *Peşte-*

[22] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 932. Alexandru Panaite depune pe numele mitropolitului Gavriil Bănulescu cererea de permisiune de a începe a zidi biserica, pe data de 24 martie 1815, el deja pregătind piatra, lemnul şi alte materiale necesare.
[23] Alte variante de ortografiere a numelui lui Giurge întâlnite în dosarul ANRM, F. 37, inv. 3, d. 444 – Jurje, Jurge.
[24] Atât Iordache Giurge, cât şi urmaşii lui nu au locuit în Basarabia, fiind rezidenţi în partea neanexată de ruşi a Principatului Moldova.
[25] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 444.

rile Ciucului[26], denumire pe care am considerat îndreptăţit să o repunem în valoare. Putem doar bănui legătura pe care o are această denumire cu supranumele „Ciucul" purtat de Simion, fiul lui Poroseci stolnicul, personaj care a vieţuit la Maşcăuţi la finele secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea. Nu putem exclude posibilitatea preluării de către Simion a poreclei de Ciucul anume de la peşterile omonime. Toponimul de Ciucul nu a fost erodat completamente în conştiinţa localnicilor. Dovadă faptului respectiv este toponimul „poiana Ciucului" atribuit spaţiului cândva acoperit de pădure de deasupra stâncilor dintre defileurile Hucişca şi Răposu (Musteaţă 2004, 88).

Primul complex din cadrul Peşterilor Ciucului este situat în imediata apropiere de vechiul hotar al moşiei Maşcăuţi, adică de valea Hucişcăi. Unii cercetători îl notează sub denumirea Dealul (Grosu, Vasilachi 1997, 77) sau Holm (Postică 2000), dar şi „stânca alpiniştilor" (Bâzgu 1997, 134). Din cauza accesibilităţii extrem de reduse, el practic nu a beneficiat de cercetări planimetrice şi structurale serioase. Complexul constă dintr-o serie de încăperi rupestre nu prea mari de diverse configuraţii, situate în câteva niveluri, cu urme de prelucrare a pereţilor. Integritatea încăperilor a avut de suferit de pe urma prăbuşirilor de stâncă. Probabil, în evul mediu aceste peşteri adăposteau o mică comunitate de sihaştri. Urmele clare lăsate în pereţi de lăcaşurile provenite de la construcţii de lemn denotă efortul acestei comunităţi întru adaptarea lor, respectiv întru crearea aici a unor condiţii minime de confort.

Cel de-***al doilea complex rupestru*** din cadrul Peşterilor Ciucului, aflat la circa două sute de metri spre est de primul, a beneficiat de câteva descrieri. Cele mai cunoscute au fost efectuate de Valerian Grosu şi Corneliu Vasilachi (Grosu, Vasilachi 1997, 77-79), precum şi de speoarheologii Timur Bobrovschi şi Bogdan Riduş. Câţiva cercetători îi atribuie denumirea de „sub Bacota", avându-se în vedere denumirea istorică a pădurii care acoperea în evul mediu pământurile de deasupra stâncii (la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea o mare parte a acestui masiv de pădure, inclusiv segmentul ei de deasupra stâncilor, a fost defrişat)[27].

Complexul rupestru este format din cavităţi şi galerii carstice formate natural, unele dintre care au fost lărgite şi adaptate unei locuiri austere. El constă din cinci niveluri de peşteri dispuse separat sau înşirate de-a lungul unor terase înguste, la înălţimea de circa 80 de metri deasupra nivelului apei Răutului (fig. 5). Partea centrală a nivelurilor doi, trei şi patru, pe o lungime de circa 25 de metri, s-a prăbuşit în timpuri şi din cauze deocamdată neprecizate.

Dacă în primele trei niveluri avem de a face cu un şir de peşteri de dimensiuni care variază între 4-5 metri lungime[28] şi înălţimea medie de 1,5 metri. În ultimele două niveluri sunt situate rămăşiţele a două galerii cu lungimea iniţială de circa 40-50 metri, săpate de-a lungul unor profunde crăpături naturale ale stâncii. Actualmente mai mult sau mai puţin bine se păstrează trei porţiuni de circa 15 metri lungime a acestor galerii. Lăţimea galeriilor variază între 1 şi 2 metri, iar înălţimea de la 1,5 până la 3 metri, în funcţie de adâncimea crăpăturii iniţiale a stâncii. În interior erau dispuse nişe/„paturi" de piatră/ cu dimensiuni de circa 2/2,5×0,8/1,0 m, cu h=1,5 m, şirul acestora doar pe alocuri fiind întrerupt de câte o fereastră îngustă. Aceste galerii constituie elementul original de bază care deosebeşte acest complex de peşteri de toate celelalte complexe rupestre cunoscute din valea Răutului. Posibil, iniţialmente aceste nişe-paturi erau utilizate în scopuri funerare. Nu putem exclude nici utilizarea încăperilor complexului într-o anumită perioadă drept spaţii de refugiu. Putem vorbi şi de vieţuirea aici a unei mici comunităţi monahale. Posibil, avem de-a face cu aceeaşi comunitate de sihaştri, transferată de la complexul Holmului. Dovadă a vieţuirii călugărilor îl constituie prezenţa aici, pe lângă mai multe semne de tip tamga, a unor însemne creştine – cruci şi fragmente de inscripţii cu caracter religios (de ex.: ПО(П); (cruce) СИМ(О)Н etc.).

[26] Toponimul Peşterile Ciucului este prezent atât în mărturia hotarnică din 1661 (Anexa III, doc. 7), cât şi pe planul moşiei Macicăuţi din anii '30 ai secolului al XIX-lea (fig. 3).

[27] Denumirea *sub Bacota* a fost iniţialmente propusă de E. Bâzgu, fiind preluată de T. Bobrovski în raportul asupra cercetărilor efectuate în cadrul complexelor rupestre din zona Orheiului Vechi (Postică 2000). Ca atare, denumirea respectivă poate să fie atribuită cu acelaşi succes şi celorlalte complexe rupestre maşcăuţene, pădurea Bacota acoperind în evul mediu întreg podişul de deasupra stâncilor ce le conţin.

[28] Doar o singură încăpere, situată în primul nivel, atinge lungimea de 10 metri.

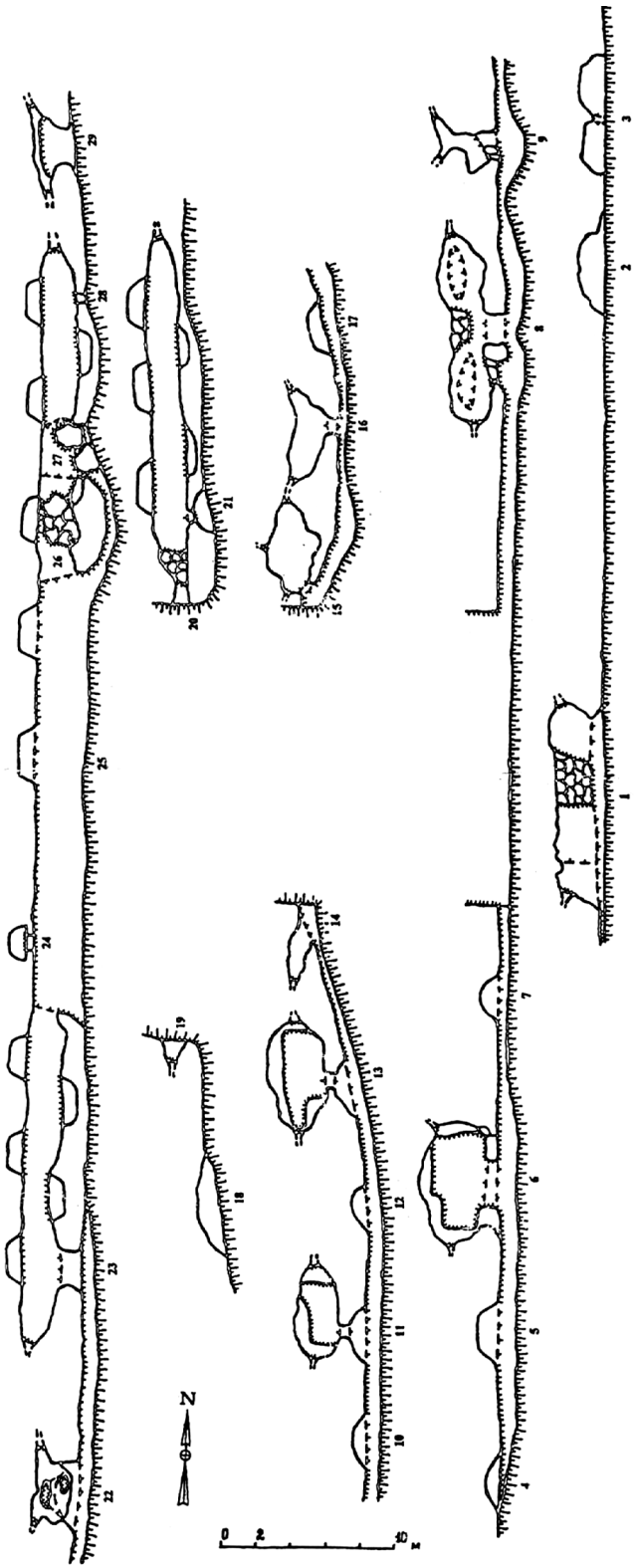

Fig. 5. Complexul rupestru nr. 2 (Peşterile Ciucului). Plan niveluri (de T. Bobrovski, B. Riduş).

Ultima vizită a acestui complex rupestru, efectuată în vara anului 2010, a permis constatarea distrugerii parţiale a acestor galerii, în primul rând din cauza căderii unor fragmente masive de piatră din plafon şi, respectiv, blocarea parţială sau totală a accesului la partea lor inferioară, precum şi distrugerea celor mai multe dintre nişele de aici.

Al treilea complex rupestru maşcăuţean este format de încăperile rupestre concentrate în botul de stâncă situat la intersecţia văii Răutului şi a văii Răposu. Complexul se înalţă la circa 50 metri faţă de nivelul apei Răutului, fiind structurat în cinci niveluri. El este cunoscut în rândul localnicilor sub denumirea de Chilioare/Chiliori.

Începând cu anii '80 ai secolului al XX-lea, dintr-o eroare, s-a încercat a i se atribui denumirea de „Schitul lui Rafail", denumire legată de istoria schitului Peştera, aşezământ monastic care a activat până în anul 1816 pe teritoriul moşiei vecine Brăneşti/Peştera. Ultimul stareţ al schitului Peştera, ieromonahul Rafail, a fost transferat, împreună cu întreaga obşte a călugărilor peştereni, la schitul Condriţa din ţinutul Lăpuşna (Ciocanu 2002).

Primele menţiuni documentare care atestă existenţa în acest loc, la Chilioare, a unei comunităţi monahale închegate sunt datate cu începutul secolului al XVII-lea. Este vorba de mărturia hotarnică a moşiei Macicăuţi din anul 1617, precum şi de diploma de întărire a hotarnicei respective emise de cancelaria lui Radu Mihnea voievod. În ambele documente se menţionează expres existenţa aici a unui aşezământ monastic numit – *„schitul pârcălabului Albu"* / *„schitul Albului"*, fiind indicat şi un reper clar pentru identificarea locului de amplasare a acestuia pe teritoriul moşiei – malul Răutului, lângă valea stâncoasă a pârâului Răposu.

Oficial schitul purta denumirea moşiei pe care era situat – schitul Macicăuţi [29], însă, precum ne demonstrează documentele, de-a lungul secolelor a fost utilizată şi denumirea legată de personalitatea pârcălabului Albu de Neamţ, care a stăpânit moşia Macicăuţi în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În ce anume a constat aportul ctitoricesc al pârcălabului Albu (ctitorire/rectitorire/repa-

[29] Faptul rezultă clar din toate documentele de la începutul secolului al XIX-lea referitoare la schit.

raţie/etc.) nu cunoaştem. Acest aport însă trebuia să fi fost destul de important pentru a se păstra sute de ani în memoria localnicilor.

Deoarece mărturia hotarnică de la 1617 a satului Macicăuţi a fost elaborată în baza datelor oferite de conţinutul unui document emis în anul 1470 pe numele lui Albu, considerăm îndreptăţit a atribui ctitorirea schitului anume personalităţii în cauză. Faptul ne permite să legăm consumarea evenimentului ctitoririi/rectitoririi aşezământului monastic maşcăuţean aproximativ cu perioada anilor 1468-1470, ani în care Albu este menţionat în documente drept pârcălab de Neamţ (Lefter 2009, 10).

Fie şi datat în mod indirect, schitul pârcălabului Albu reprezintă ***unul dintre cele mai timpuriu atestate aşezământe monastice*** de pe teritoriul Republicii Moldova (a doua jumătate a secolului al XV-lea)[30]. Nivelul actual de cercetare a fenomenului monastic maşcăuţean deocamdată nu ne permite să ne pronunţăm cu siguranţă asupra timpului de începuturi a schitului. Viaţa monahală a pătruns în aceste locuri mult înaintea intervenţiei ctitoriceşti a pârcălabului nemţean, zona din preajma Vechiului Orhei, pe cât se pare, constituind un vechi şi puternic centru de isihasm. Doar cercetarea arheologică a acestor locuri marcate de un cadru natural deosebit de pitoresc va putea oferi date pe măsură să clarifice timpul apariţiei aici a primelor comunităţi monahale. Oricum, odată cu înfiinţarea în secolul al XV-lea la gura Răposului a aşezământului monastic ctitorit de Albu, a avut loc şi transferul aici a centrului vieţii călugăreşti de pe teritoriul moşiei. Dacă celelalte două complexe rupestre maşcăuţene au mai beneficiat de prezenţa unor călugări sau sihaştri, faptul se putea întâmpla doar cu asentimentul conducătorului obştii monahale a schitului lui Albu.

Următoarele documente cunoscute (după cele deja amintite, din anul 1617) referitoare la acest aşezământ monahal se referă deja la finele secolului al XVIII-lea - începutul celui de-al XIX-lea secol. Din ele aflăm că schitul rupestru purta hramul ***Adormirea Maicii Domnului***[31]. Aceleaşi documente relevă, că dispariţia schitului nu a fost cauzată de părăsirea lui spontană de către monahi, ci unui act oficial de desfiinţare/închidere[32], emis de autorităţile eparhiale pe la finele primăverii anului 1809[33]. Documentele au păstrat numele doar a ultimilor doi stareţi ai schitului, şi anume: a ieromonahului Gherasim, atestat aici între anii 1794-1803, şi a ieromonahului Mihail, care a condus schitul din anul 1804 până la desfiinţarea acestuia către mijlocul anului 1809.

Conform unor date statistice, în anul 1809, nu mult timp înainte de desfiinţare, comunitatea monahală a schitului Maşcăuţi era formată din – ieromonahul Mihail, stareţul schitului, un ieromonah şi 10 monahi, în total – 12 persoane[34].

Nu am reuşit să depistăm documente care ar pune în evidenţă cauzele închiderii schitului. Cel mai probabil, ca şi în cazul altor aşezăminte monastice fără pământ propriu, desfiinţarea a fost legată în primul rând de nedorinţa proprietarilor de pământ de aici de a mai tolera prezenţa călugărilor, în condiţiile neacceptării achitării de către aceştia a vreunei plăţi pentru utilizarea bunurilor moşiei.

Nu cunoaştem dacă schitul a beneficiat de o existenţă neîntreruptă sau a funcţionat cu anumite intermitenţe cauzate de desele conflictele militare şi tot atât de răspânditele epidemii. Deocamdată nu sunt cunoscute documente care ar conţine descrieri ale aşezământului monastic macicăuţean în perioada de existenţă a acestuia (a bisericii, chiliilor, dependinţelor etc.), sau documente care ar reflecta evenimente legate de istoria lui. Însăşi menţiunea schitului în secolul al XVII-lea s-a datorat situării lui practic pe hotarul moşiei, respectiv, valorii lui de reper geografic, fapt consemnat în mărturia hotarnică de la 1617.

Aşezământul monastic de la Maşcăuţi a beneficiat de o fază de existenţă terestră. Documentele pledează în favoarea existenţei la schit a unei biserici terestre, situate pe malul Răutului, la gura văii Răposului, în proximitatea vadurilor de moară de la gura Culicăucăi. Faptul a fost reflectat ca atare pe harta moşiei Maşcăuţi din anul 1824

[30] De fapt, „*mănăstirea pârcălabului Albu*" este a treia la număr după *mănăstirea lui Vărzar* (atestată în 1420) şi *mănăstirea Vişnevăţului* (atestată în anul 1429).

[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 496, f. 4-5.

[32] Deducem faptul din sintagma utilizată în documentele ruse de epocă referitoare la evenimentul în cauză: „по упраздненіи скита" – „la desfiinţarea/închiderea schitului".

[33] În iunie 1809 schitul Macicăuţi era deja amintit ca fiind desfiinţat (ANRM, F. 733, inv. 1, d. 46, f. 91).

[34] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 233. Aceste date statistice demonstrează că schitul Macicăuţi la începutul anului 1809 încă mai funcţiona.

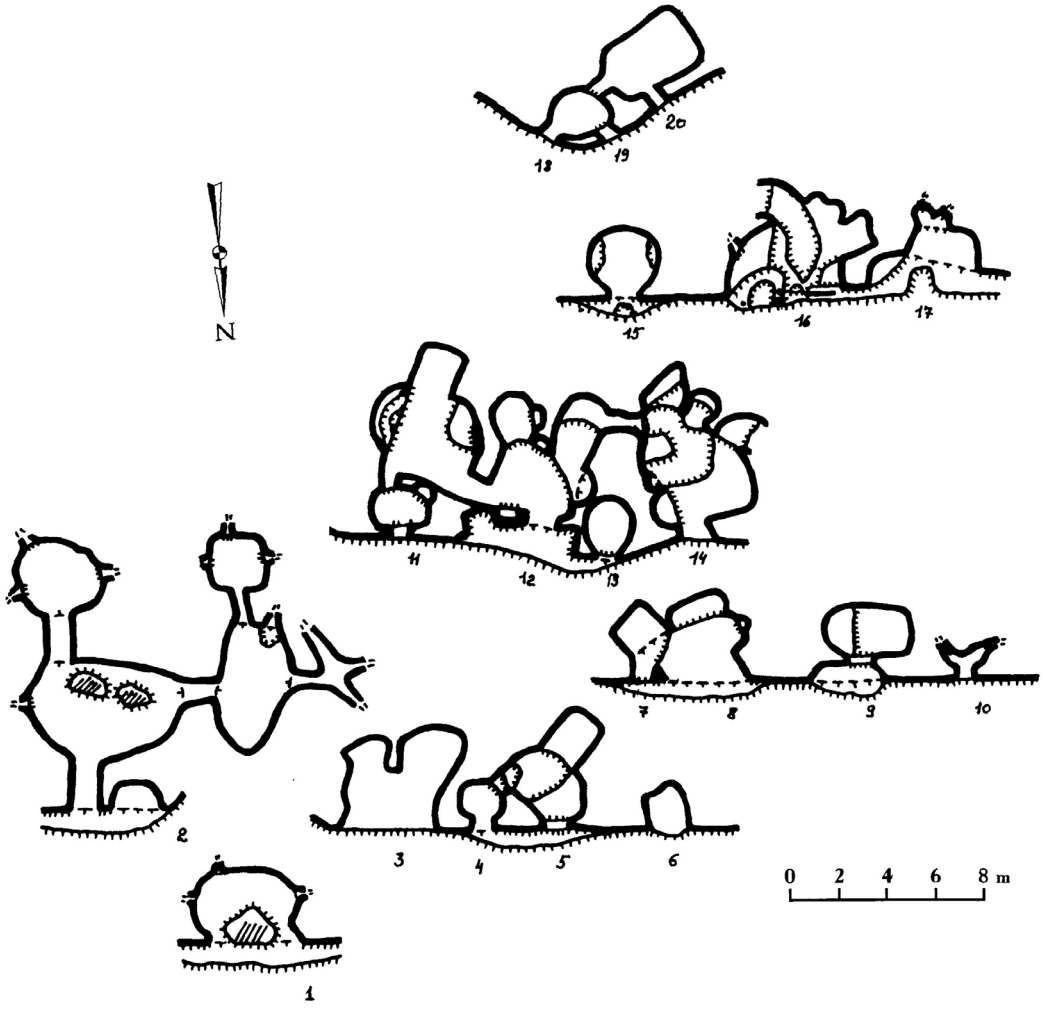

Fig. 6. Complexul rupestru nr. 3 (Chilioare). Plan niveluri (de T. Bobrovski, B. Riduş).

(fig. 3), unde biserica părăsită a schitului, după exemplul lăcaşurilor de cult parohiale din localităţile apropiate, este marcată printr-o cruciuliţă. La începutul secolului al XX-lea profesorul Vasile Kurdinovski, în notiţele călătoriei efectuate în zona vechiului Orhei, remarca păstrarea aici, „*lângă vechile peşteri*", pe parcela de pământ a locuitorului maşcăuţean Ioan Albu, a pristolului de piatră al acestei biserici, precum şi a pietrei de mormânt a unui stareţ (la 1906 acoperită deja de un morman de pietre căzute de pe stâncă[35]) (Курдиновский 1906, 1342-1343). De fapt, lângă biserică trebuia să fi fost amplasat întreg cimitirul schitului. Astfel că, existenţa aici a unei biserici terestre este demonstrată din punct de vedere documentar. De competenţa viitoarelor cercetări arheologice ale sitului rămâne identificarea ei practică pe teren[36], precum şi identificarea/ confirmarea existenţei altor construcţii indispensabile bunei funcţionări a schitului (trapeză, chilii, dependinţe etc.). O altă problemă care necesită clarificări o constituie relaţia între aşezământul monastic terestru şi chiliile rupestre din stâncile de deasupra. Oricum, încăperile rupestre le-au precedat din punct de vedere temporal pe cele terestre, anume de ele fiind legate începuturile schitului maşcăuţean, trecerea, cel mai probabil doar parţială, la vieţuirea terestră având loc în perioadă rectitoririi lui datorate pârcălabului Albu.

[35] Înteţirea dislocării şi căderii pietrelor (proces de eroziune cauzat de defrişarea pădurii care acoperea până atunci stânca) posibil a constituit unul dintre factorii care i-au determinat pe călugări să părăsească aceste locuri.

[36] Totodată vor fi reperate şi fundaţiile altor biserici care s-au perindat de-a lungul secolelor pe amplasamentul în cauză.

Acest complex rupestru păstrează circa douăzeci de peşteri amplasate în cinci niveluri, parte dintre acestea fiind legate între ele prin deschideri special amenajate. Nu poate fi exclus că anterior, la nivelul inferior au existat şi alte încăperi, intrările în care au fost acoperite de fragmente de roci şi pământ căzut de pe versante. Cercetătorii din Ucraina Bogdan Riduş şi Timur Bobrovski în anii 1999-2000 pentru prima dată au studiat amănunţit peşterile acestui complex rupestru, desenând planurile încăperilor rupestre şi însoţindu-le cu scurte descrieri (fig. 6). Faţă de complexele 1 şi 2, majoritatea peşterilor complexului 3 reprezintă încăperi de provenienţă artificială. Doar cinci sunt la origini cavităţi formate în mod natural, datorită eroziunii eoliene, pluviale, unor procese carstice profunde, ulterior adaptate de mâna omului. Chiliile rupestre păstrate sunt de dimensiuni mici, destinate exclusiv unei locuiri austere. Doar şapte dintre peşteri ating înălţimea de 1,8-2 metri, celelalte nedepăşind înălţimea de 1,5 metri. Ieşirea din ele era protejată de uşi şi de pereţi de lemn (îngrădiţi), unşi cu lut şi, ulterior, spoiţi cu var. Lutul trebuia să protejeze şi podeaua şi pereţii chiliilor săpate în calcarul friabil al acestei stânci. Peştera cea mai mare a complexului este situată la nivelul inferior. Reprezintă o parte destul de întinsă (cca 20 m) a unui vechi sistem carstic cu şase „săli" mari şi mici (cca 3-6×2-4×1,5-3 m) unite prin galerii înguste (cca 1 m) şi scunde (cca 0,5-1,0 m). O parte dintre galeriile laterale sunt acoperite cu lut şi deocamdată nu sunt cercetate. Pereţii încăperilor mai mari păstrează numeroase urme de prelucrare cu dalta. Nivelul de călcare iniţial este acoperit cu un start gros de depuneri argiloase. Unicul element decorativ de aici este o cruce nu prea mare cu braţe egale, dăltuită în peretele de est al încăperii. Dacă este să ne referim la problema semnelor şi inscripţiilor lapidare, încăperile schitului Maşcăuţi păstrează un număr nu prea mare de reprezentări de cruci, tamgale şi litere slavone disparate. Inscripţii complexe deocamdată nu au fost semnalate.

O încăpere rupestră solitară este situată la circa 150 metri spre vest de complexul nr.3 de peşteri, la înălţimea de circa 30 metri deasupra nivelului apei Răutului. Ea are dimensiuni modeste de 2×2 metri, înălţimea atingând 1,6-1,8 metri. Se remarcă prin faptul tăierii pe pereţi a 10 imagini de cruci de diferite forme. Timur Bobrovschi, care primul a descoperit şi descris această peşteră, a presupus că în evul mediu aici a funcţionat un mic paraclis.

Nu este exclusă în cadrul cercetărilor de viitor a stâncilor maşcăuţene descoperirea aici şi a altor încăperi rupestre.

În sensul soluţionării unor probleme legate de istoria moşiei şi schitului Macicăuţi, se figurează următoarele sarcini pentru eventualele săpături arheologice de aici:

– determinarea locului de amplasare şi cercetarea vestigiilor bisericii şi a altor componente ale schitului pârcălabului Albu;
– cercetarea arheologică a vestigiilor complexelor rupestre maşcăuţene;
– determinarea locului de amplasare şi cercetarea vestigiilor bisericii satului Macicăuţi (sec. XV-XVI), precum şi a vestigiilor curţii boiereşti care trebuie să se afle în apropiere;
– identificarea locului de amplasare a tuturor vetrelor medievale (de până la 1785) ale satului Maşcăuţi.

Oricum, cercetarea peşterilor maşcăuţene trebuie continuată, din punct de vedere arhitectural (identificarea tuturor peşterilor de aici, documentarea lor grafică şi fotografică completă, stabilirea locului fiecăreia în cadrul versantului stâncos etc.), geologic şi, desigur, arheologic. Cercetarea arheologică a sitului va permite identificarea locului de amplasare a construcţiilor supraterestre a schitului Maşcăuţi şi va oferi informaţii certe privind etapele de dezvoltare a comunităţii monahale a locului.

Totodată, vor trebui să fie identificate măsuri care ar stăvili distrugerea stâncilor şi peşterilor de aici, având în vedere în primul rând distrugerile cauzate de mâna omului, sarcină indispensabilă în sensul eforturilor depuse pentru înscrierea *Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi*, parte componentă a căreia ele sunt, în Lista UNESCO a Patrimoniului Mondial.

ANEXE

I

LISTA întâi stătătorilor schitului Macicăuţi (schitul Albului; schitul pârcălabului Albu)

Stareţii schitului Macicăuţi (sec. XVIII - 1809)

1) ierom. **Gherasim** (...1794-1803...)
2) ierom. **Mihail** (...1804-1809)

II

Cronologia celor mai importante evenimente privind moşia Macicăuţi şi schitul Macicăuţi (a pârcălabului Albu)

Secolul XV

1436 iulie 17 – prima atestare documentară a moşiei Macicăuţi (parte din care a fost întărită logofătului Oancea)

1470 martie 3 – părţi din moşia Macicăuţi, delimitate prin document hotarnic, sunt întărite prin diplomă domnească – pârcălabului de Neamţ, Albu, lui Nicoară Golăi şi lui Macicu.

aprox. 1468-1470 – înfiinţarea sau rectitorirea schitului Macicăuţi de către pârcălabul Albu.

Secolul XVI

aprox. 1552-1568 – transferul/"descălecarea" satului Macicăuţi pe o vatră nouă în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu

aprox. 1552-1568 – stolnicului Poroseci şi fraţilor lui, Criste şi Păcurar, prin diplomă domnească, li se întăresc părţi din moşia satului Macicăuţi

Secolul XVII

aprox. 1595-1606 – Ieremia Movilă transferă moşia Macicăuţi în ocolul nou înfiinţatei curţi domneşti de la Movilău (Peştera-Brăneşti).

aprox. 1609 – scoaterea moşiei Macicăuţi din ocolul Movilăului şi restituirea ei către vechii stăpâni.

aprox. 1610 – Simion Ciucul transmite drept zestre o parte din moşie în stăpânirea ginerelui său, Lupu Hăbăşescu.

1617 – prima atestare documentară a existenţei schitului Macicăuţi, „a pârcălabului Albu".

aprox. mijl. sec. XVII – transmiterea drept zestre a părţilor de moşie stăpânite de Lupu Hăbăşescu către familia ginerelui său, medelnicerul Nicolae Buhuş.

1688 sept. 4 – cumpărarea părţii boiereşti a moşiei Macicăuţi de către vistiernicul Iordache Ruset.

Secolul XVIII

1708 nov. – Iordache Ruset transmite prin diată moşia Macicăuţi în stăpânirea ginerelui său, Constantin Costache

1741 april. 30 – prima menţiune a unui preot local. „*Erei Vasile ot Macicăuţi*" semnează drept martor un document referitor la moşia Trebujeni.

1760 sept. – vinderea părţii boiereşti a moşiei de către banul Vasile Costache familiei Panaite.

1771 – prima menţiune a bisericii de lemn Sfinţii Arhangheli

aprox. 1785 – transferul/ „aşezarea" locuitorilor moşiei pe vatra actuală a satului Maşcăuţi

1794 – prima menţiune a unui stareţ al schitului Macicăuţi („*schitul Albu la Macicăuţi*"), ieromonahul Gherasim.

Secolul XIX

1809 – închiderea/desfiinţarea schitului Macicăuţi.

1815-1819 – construirea în satul Macicăuţi a bisericii de zid Sfinţii Arhangheli de către comisul Alexandru Panaite

1823 – trecerea moşiei Macicăuţi în proprietatea familiei boierilor Giurge.

1839 – vinderea moşiei Macicăuţi de către vornicul Ioan Giurge familiei boierilor Sârbu.

sec. XIX (**a doua jum.**) – denumirea satului începe a fi ortografiată în documente exclusiv în forma actuală de Maşcăuţi

III

29 documente inedite, păstrate în rezumat şi în original, referitoare la istoria moşiei şi schitului Macicăuţi:

1) **7118 (1610)** (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217. Rezumat)

Carte de la Costantin Movilă voievod prin care întăreşte Anthemiei, fiica Ciucului, moşia satului Macicăuţi de pe Răut şi cu mori în apa Răutului, în ţinut Orheiului.

2) 7126 (1618) ianuarie 28 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 212-212v. Rezumat)

Carte de la Radu Mihnea voievod privind judecata ce au avut Toader şi Roman, fiii lui Ioniţă, şi verii lor, Zlatu şi Ionaşcu, fiii lui Todică, şi alţii, cu Lupu, logofăt al treilea, şi soţia lui, Antemia, fiica Ciucului, nepot lui Poroseci stolnic, pentru o moară din Macicăuţi, care se află în vadul din sus, unde iese Răutul din stâncă, arătând că acesta le aparţine. Lupul, al treilea logofăt, şi soţia lui, Antemia, au prezentat dovadă că vadul de moară le-a revenit prin darul făcut de Alexandru voievod lui Poroseci stolnic, osăbit de alţi fraţi ai lui, astfel jeluitorilor fiindu-le refuzată pretenţia.

3) 7163 (1655) august 5 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 213-213v. Rezumat)

Carte de la Gheorghe Ştefan voievod prin care i se întăreşte lui Nicolae Buhuş, al treilea logofăt, părţile părinteşti şi de cumpărătură în jumătatea de sus a satului Macicăuţi, care se împarte în trei bătrâni. Şi din trei părţi a bătrânului lui Poroseci, partea Ciucului, bătrânul lui Criste, cumpărat de el de la Soriţa şi Creaţa, şi jumătate din bătrânul lui Păcurar, cumpărat de el de la Anuşca, şi a patra parte din cealaltă jumătate din bătrânul lui Păcurar, cumpărată de la Eremica, nepot Anuşcăi şi strănepot lui Păcurar, fară de alte părţi aflate în partea de jos.

4) 7164 (1656) septembrie 28 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 213v-214. Rezumat)

Carte de la Gheorghe Ştefan voievod prin care i se porunceşte lui Donică să hotărască pinprejur moşia Macicăuţii şi să aleagă părţile părinteşti şi de cumpărătură a logofătului Nicolae Buhuş, căruia i-au revenit acele părţi de la socru-său, Lupu Hăbăşescu, din jumătate de sat, partea de sus, toată partea lui Criste, un bătrân a treia parte din jumătate de sat, cumpărată de la Soriţa şi Creaţa, şi a treia parte din bătrânul lui Poroseci, partea Ciucului, şi jumătate din bătrânul lui Păcurar şi din altă jumătate a acestui bătrân – a patra parte, cumpărată de la Eremica, nepot Anuşcăi, strănepot lui Păcurar, fără de alte părţi aflate mai jos.

5) 7169 (1661) iunie 30 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217. Rezumat)

Zapis de la Coman, Andrei, Gheorghie, Nicolae, Bivaşcu şi Tudor din sat Macicăuţii prin care îşi iau obligaţia faţă de medelnicerul Nicolae Buhuş ca de Sfântul Gheorghie să se mute pe locul lor cu case cu tot de pe locul cumpărat de către Buhuş în partea de jos a moşiei.

6) 7169 (1661) iulie 20 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 214. Rezumat)

Carte de la Ştefan Lupu voievod ce scrie lui Leca, pârcălab de Orhei, şi lui Costatin, biv-pârcălab, să hotărască pinpregiur moşia Macicăuţii a lui Nicolae Buhuş, vel medelnicer, şi să o aleagă după scrisorile ce le va avea. Şi întocmai după cuprinderea acestora să aleagă toate părţile lui părinteşti şi care le are cumpărătură, care au fost stăpânite de socrul său, Lupu Hăbăşescu.

7) Fără dată (aprox.1661) (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 214v-215v; F. 37, inv. 2, d. 836, f. 59v-60)

Mărturie hotarnică a lui Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, fost pârcălab, pentru moşia Maşcăuţi, ţinutul Orhei.

Mărturie hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv-pârcălab, în care se arată că hotarul satului Macicăuţii începe din apa Răutului despre răsărit, de la gura Morovei, unde cade în Răut. În sus, la hotarul Trebujenilor. La deal pe din sus de Fântâna lui Lefter, la hotarul Trebujenilor. De acolo, la deal, până în hotarul Bălăşăştilor. De acolo, pe muchia dealului, pe cărare, la vale, din peatră în peatră, deasupra Prilejnei până la drumul Ciofenilor[37], la stâlpul Bălăşăştilor.

De acolo la vale, peste Răut, până la fundul Ţărăncuţăi. De acolo, până la hotarul lui Donici. Şi pe la cornul Pocrăşănilor[38] până la petrele puse de Donici. De acolo, în lung până în matca Şăbanei. Şi pe Şăbana în sus până la Bruşăuca. Şi pe Bruşăuca în sus până la hotarul Cotelnicilor. Şi de acolo drept pe lângă pădure până în matca Şăbanei, la Podul lui Niculce. De acolo, pe Şăbana în sus până la Fricoasa la o peatră. De acolo, pe lângă moşia

[37] Ciofeni, actualmente satul Răculeşti.
[38] Pocrişeni, actualmente satul Jevreni.

Cotelnicii până la Drumul furilor[39]. Şi pe drum până la Fântâna furilor, unde se uneşte cu hotarul Brăneştilor.

De acolo iarăşi pe Drumul furilor până la Drumul mare. Şi iarăşi pe Drumul furilor până la Drumul Peşterei. De acolo drept spre coada văii Hucişca[40], de mai sus de Peşterile Ciucului. Şi de acolo – în jos, la Răut. Şi pe Răut în jos – iarăşi la gura Morovei.

La hotărâre au fost adunaţi oameni buni şi bătrâni de prin prejur, şi anume popa Enachie din Cotelnici şi Malai ot tam şi mulţi alţii.

8) <u>Fără dată</u> (aprox. 1661) (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 215v-217; F. 37, inv. 2, d. 836, f. 60)

Mărturie hotarnică a lui Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, fost pârcălab, pentru părţile din moşia Maşcăuţi stăpânite de Nicolae Buhuş, medelnicer.

Mărturie hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv-pârcălab, în care se arată alegerea părţilor din moşia Macicăuţii stăpânite de Nicolae Buhuş, medelnicer, care au fost stâlpite despre părţile răzăşilor cu petre hotară.

(Care hotar începe) despre partea de jos, pe zarea dealului lui Roman, de la un stejar, care e pe zare, până la o peatră lângă drum. Şi la deal spre altă peatră între doi stejari. Şi iarăşi la deal prin pădure (până) pe zare, la altă piatră de lângă Drumul mare. De acolo la vale, până unde se uneşte Bruşăuca cu Şăbana. De acolo în sus până în mijlocul poienei, prin capătul ţarinilor până la hotarul lui Borce. De acolo, spre răsărit, peste valea Stanei, împotriva ulmilor deasupra fântânii. De unde spre peatra ce-i pe zare, lângă Drumul mare. Şi la vale, pe lângă hotarul lui Borce, mai sus de peşteri, în pădurea care aparţine tuturor, până în apa Răutului. Şi cum răzăşilor din jos lea venit loc puţin, ei l-au rugat pe medelnicerul Buhuş pentru două funii şi giumate, funia de 33 stânjeni.

Iar peste Răut despre răsărit locul a fost hotărât de Donică. Şi lui Buhuş iarăşi i-a revenit mijlocul. Şi Borcei din partea de sus, iar răzăşilor din partea de jos. Doar cât au îndreptat petrele în locurile unde au fost găsite stricate.

Măsurând şi din sălişte din care lui Buhuş i-a revenit iarăşi mijlocul, începând de la peatra ce-i în mijlocul satului i-au fost măsurate 6 şi pol funii, funia de 33 stânjeni, până la peatra ce-i mai jos de Fântâna lui Roman şi mai sus împotriva casei.

Cum şi din veniturile morii au găsit de cuviinţă ca Buhuş să se folosească după cuprinsul scrisorilor ca şi mai înainte. Precum în trecut răzeşii de jos nu au avut treabă cu vadurile de moară, aşa şi înainte să nu se amestece. Iar de la peatra ce-i în mijlocul satului la deal lui Buhuş de asemenea i-au revenit 10 funii şi a fost pus de el un stâlp. Iar din Borce i-au revenit din partea de sus 5 şi pol funii.

La hotărâre au fost adunaţi oameni buni şi bătrâni de prin prejur, şi anume popa Enachie din Cotelnici şi Malai ot tam şi mulţi alţii.

9) <u>7169 (1661) august 17</u> (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217. Rezumat)

Zapis de la Ionaşcu Hănsar şi soţul lui, Aniţa, şi fiii lor Maftei şi Vasilie, şi nepotul lor Ignatie, fiu lui Grigorie, prin care au vândut lui Nicolae Buhuş, medelnicer, două părţi din bătrânul lui Păcurar din sat Macicăuţii pe Răut în ţinut Orheiului, iar o parte este a Aniţei, fiica lui Vasilie Gorciu, iar o parte este a lui Ignatie, fiul lui Grigorie, iar a treia parte din bătrânul lui Păcurar, partea lui Miron, nu au vândut-o.

10) <u>7170 (1661) octombrie 20</u> (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217v. Rezumat)

Zapis de la Miron, fiul Martei, nepotul lui Păcurar din Macicăuţi, prin care a vândut lui Nicolae Buhuş, medelnicer, a treia parte din bătrânul lui Păcurar cu tot venitul.

11) <u>7170 (1662) iunie 1</u> (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217v. Rezumat)

Carte de la Eustratie Dabija voievod de întăritură după mărturia hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv-pârcălab, pentru părţile medelnicerului Buhuş din moşia Macicăuţii, ţinutul Orhei.

12) <u>7170 (1662) iunie 3</u> (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217v. Rezumat)

Carte de la Eustratie Dabija voievod de întăritură după mărturia hotarnică alcătuită de Leca, pâr-

[39] Fur/furi (actualmente arhaism) – hoţ/hoţi (din lat. – furo (hoţ)).

[40] Denumirea văii precizată conf. dosarului respectiv şi altor mărturii hotarnice publicate. Coada văii Hucişca este numită şi *„cheutoarea Macicăuţilor cu moşiile Brăneşti şi Butuceni* (i.e. Trebujeni – n.n.)" (F. 37, inv. 2, d. 834, f. 259v).

călab de Orhei, şi Costatin, biv pârcălab, pentru moşia Macicăuţii, ţinutul Orhei.

13) 7197 (1688) septembrie 4 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 218. Rezumat)

Zapis de la Ioan Buhuş, vel-clucer, prin care au vândut lui Iordache Roset, vistiernic, moşia părintească, sat Macicăuţii pe Răut în ţinut Orheiului, cu două vaduri de moară, unul în cotul de sus, iar altul în cel de gios, precum şi părţile cumpărate de tatăl lui după alegerea moşiei în timpul domniei lui Dabija vodă.

14) 7198 (1689) decembrie 21 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 225v-226. Rezumat)

Zapis de cercetarea făcută de biv-clucerul Donici şi căpitanul Vlas urmare la poruncă domnească, adusă lor de Ursu din Macicăuţi şi alţi fraţi ai lui, de iniţiere a unei cercetări pentru un vad de moară în partea de sus a moşiei Macicăuţi acaparat de către vel-visternicul Iordache Roset. S-au deplasat la locul disputat şi au întrebat oamenii ce ştiu de acest vad de moară; cine l-a stăpânit mai înainte, boierii care l-au vândut vistiernicului Iordache Ruset, sau părinţii lui Ursu şi a fraţilor lui. La aceasta oameni împrejuraşi, buni şi bătrâni, cu sufletele lor au arătat că, din câte au auzit de la părinţii lor şi de când ei înşişi ţin minte, acest vad de moară a fost stăpânit de părinţii lui Ursu şi a fraţilor lui, iar logofătului Buhuş îi aparţine vadul din jos. Oamenii care au mărturisit acestea sunt iscăliţi pe această mărturie, printre ei fiind un Golie din Marcăuţi, care sub jurământ au arătat că numitul vad de moară din partea de sus i-a aparţinut lui Ursu şi familiei lui încă pe timpul domniei lui Radu vodă.

15) 7254 (1746) iulie 16 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 218. Rezumat)

Mărturie de la medelniceriu Costandin Donici şi Carp Rusu precum că au înconjurat moşia Macicăuţii a logofetesei Ecaterina Costachi conform mărturiei hotarnice prin care moşia a fost hotărâtă pe vremea lui Dabija vodă, şi au găsit-o împresurată dinspre Bălăşeşti, unde au găsit şi două petre scoase şi le-au pus la loc fiind faţă răzeşii de Bălăşeşti. Şi găsind moşia împresurată dinspre moşia Cotelnicii i-au adus la faţa locului pe Ioniţă Brăncă şi Gheorghie Popa, răzeş de acolo, şi precum aceştia nu au adus dovezi în contra mărturiei hotarnice a logofetesei, au pus piatră de hotar în marginea pădurii numite Fricoasa, sub un stejar între drumuri. Şi la cererea logofetesei au fost cercetaţi cu amănuntul răzeşii din partea de sus şi de jos a Macicăuţilor după zapisul părţilor de loc care nu au fost stăpânite de părinţii ei, şi ce au ştiut – aceştia nu au ascuns. Iar la răzeşii din partea de sus pentru partea lor au văzut dovadă că, fiind acaparată o moară din partea de sus de vistiernicul Iordache Roset, ei au avut judecată în Divan în timpul domniei lui Constantin voievod, pe care fapt au şi o carte din anul 198 (*aşa este în dosar – n.n.*) pe numele lui Nicolae Donici şi alţi răzeşi, şi, precum au aflat, ei deţin şi mărturie; În ceea ce priveşte zapisul dat de femeia numită Neagra pentru partea de sus, chiar şi părtaşii acestei moşii nu au ascuns că partea aceasta nu provine din strămoşii lor, arătând doar că partea în cauză a fost aleasă la hotărnicia lui Ioan Buhuş.

16) 1760 septembrie (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 219. Rezumat)

Zapis de la biv vel banul Vasile Costachi, fiul lui Costantin Costachi, logofăt, prin care au vândut lui Panait Lipţcanul un sat întreg Macicăuţii pe Răut în ţinut Orheiului cu două mori întregi în Răut şi cu două iazuri de moară în Răut, dintre care unul în cotul din sus şi altul în cotul din jos, precum şi a treia parte din satul Ciofenii, tot pe Răut, în ţinut Orheiului.

17) 1790 august 9 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 226. Rezumat)

Porunca Divanului Moldovei către Serdăria Orheiului însoţită de jaloba înaintată de stolnicul Iordache Panaite împreună cu Ştefan Albu şi alţi răzeşi părtaşi ai acestuia în moşia Macicăuţii. În aceasta se arată că în jaloba înaintată Divanului Ştefan Albu şi alţi răzeşi de-ai lui au scris că vameşul Ioniţă Codreanu, făcând o moară pe moşia lui, Drăniceni, şi ridicând-o peste măsură, a înecat moara stolnicului Iordache Panaite, iar acesta din urmă, ridicând mai sus moara proprie, a înecat moara jeluitorilor. De aceea Divanul porunceşte Serdăriei să facă cercetare amănunţită şi dacă vreo iezătură se va găsi ridicată peste măsură, aceea să fie coborâtă ca să nu dăuneze stăpânilor megieşi.

18) 1790 noiembrie 20 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 226. Rezumat)

Mărturie a căpitanului Ioan Boţan, rânduit de Serdărie, să cerceteze cazul conform poruncii

Divanului din 9 august 1790, în care se arartă că prin coborârea morii vameşului Ioniţă Codreanu şi a stolnicului Iordache Panaite, va funcţiona şi moara lui Ştefan Albu şi a răzeşilor lui.

19) 1791 iulie 15 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 226. Rezumat)

Mărturie de la căpitanul Enachie Suvac şi mazilul Nanie Erhan, rânduiţi de Serdărie să facă cercetare de înecarea morii lui Ştefan Albu şi a răzeşilor lui, în care se arartă că înecarea numită are loc din cauza ridicării peste măsură a morilor vameşului Ioniţă Codreanu şi stolnicului Ioardache Panaite, şi poruncind să fie coborâte iezăturile acestora, arată măsura cu cât pot fi ridicate aceste mori ca să poată funcţiona şi moara lui Ştefan Albu şi a răzeşilor lui.

20) 1805 octombrie 18 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 219v. Rezumat)

Carte de poruncă de la Alexandru Costantin Moruz voeievod către Costantin Meleghi, vornic de poartă, să hotărască pinpregiur moşia Macicăuţii, precum şi moşia Ciofenii, iar din ultima să aleagă a treia parte, la cererea păhărnicesei Maria Costache.

21) 1808 februarie 8 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 219v. Rezumat)

Ţidulă de la căpitanul Ştefan Dahnovici precum că a primit de la Alexandru Panaite 200 lei drept avans la vinderea de către el, Dahnovici, a părţii ce o are din moşia Macicăuţii.

22) 1808 februarie 10 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 220. Rezumat)

Poruncă de la Divanul Moldaviei pe versoul plângerii lui Ştefan Dahnovici către vornicul de poartă Dimitrie Meleghi ca acesta prin mărturie cu sufletul să cerceteze şi să aleagă partea ce i se cuvine jăluitoriului din moşia Macicăuţii de părţile ce sunt stăpânite de alţi răzeşi.

23) 1808 martie 20 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 220. Rezumat)

Document de la Divanul Moldaviei despre giudecata ce au avut păhărniceasa Maria Costachi şi răzeşii părţii de sus a Macicăuţilor şi Ursache Golia, ci să numeşti răzăş în partea di gios a numitei moşii, prin care s-a hotărât ca păhărniceasa să-şi stăpânească părţile din moşia Macicăuţii conform prevederilor cărţii domneşti a lui Eustratie Dabija voievod din 7170 iulie 1, iar pe urmă părţile ci le are conform zapisurilor şi moara făcută în Răut în vadul cel din sus.

24) 1808 iunie 28 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 220v. Rezumat)

Mărturie hotarnică a vornicului Lupu Balş şi a vornicului de poartă Dimitrie Meleghi în care se arată că au ales părţile păhărnicesei Maria Costache din moşia Macicăuţii, pe ambele maluri ale Răutului, de partea stăpânită de răzeşi în partea de sus a moşiei, precum şi din câmp şi din pădure şi din selişte, conform documentului de judecată a Divanului Moldaviei din 20 martie 1808.

25) 1808 septembrie 28 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 220v-221. Rezumat)

Mărturie de cecetare de la vornicul de poartă Dimitirie Meleghi cum că răzeşii părţii de sus a moşiei Macicăuţii au arătat că Dahnovici şi familia lui niciodată nu a stăpânit cu ei în acea moşie şi nici nu este răzăş cu ei, deoarece nici să jure cu sufletul nu a vrut şi nici spiţa de neam a locului nu a arătat. Şi a stabilit termen de înfăţişare la judecată în Divan.

26) 1809 martie 5 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 221. Rezumat)

Douăsprezece spiţe de neam alcătuite de vornicul de poartă Dimitrie Meleghi şi de căpitanii rânduiţi cu el, Enachie Suvac, Ioniţă şi Leon Hodorogea, după cele arătate de răzeşii stăpâni în partea de sus a moşiei Macicăuţii despre neamul lor şi despre părţile ce le revin fiecăruia.

27) 1809 martie 14 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 221. Rezumat)

Două ţidule iscălite de vornicul de poartă Dimitrie Meleghi şi de căpitanii rânduiţi cu el, Enachie Suvac, Ioniţă şi Leon Hodorogea, în care se descrie măsurarea părţii răzeşeşti din partea de sus a moşiei Macicăuţi, atât pe malul de răsărit cât şi pe cel de asfinţit al Răutului şi numărul de stânjeni ce i-a revenit fiecărui neam al locului.

28) 1809 martie 19 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 221v. Rezumat)

Zapis de la preoteasa Maria şi soţul ei, preotul Lupu Laşcu, şi fiul lor, preotul Vasile Laşcu, săchelariul, şi de la alţii prin care au vândut păhărnicesei Maria Costache 33 stânjeni şi 3 parmaci în partea de sus a Macicăuţilor.

28) 1809 martie 29 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 221v. Rezumat)

Zapis de la Lefter Racu din Macicăuţi prin care au vândut preotului Vasile Laşcu săchelariul 4 stânjeni, parte tatălui său, Gheorghie Racu, din moşia Macicăuţii.

29) 1826 mai 3 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 555, f. 81-82. Original românesc)

Izvod de docomenturile ci s-au priimit la Canţileria Giudicătoriei Politiceşti a Basarabiei de la vechilu căminarului Iordache Giurgea, Kolejskii Răghistrator Porferi Popov, în pretenţia lui Sărcu Bulăţăl cu ai săi pentru o parti din trupul moşiei Macicăuţii a părţii de gios:

1. *7254 (1746) iuli 16* – Mărturie de la medelniceriu Costandin Donici şi Carp Rusu de cercetarea ci au făcut. Şi să arată că giosănii răzăşi n-au avut cu ci să îndrepti. Cu copia ei adiverită de sărdariu Ursuianu la 1807 dechemvri 20.
2. *1760 săptemvri* – Zapis de la banul Vasile Costachi prin cari au vândut sat întreg Macicăuţii cu doî vaduri de mori în Răut, unul în cotul din sus şi altul în cotul di gios, şi a tria parte, adică un bătrân întreg, din satul Ciofenii lui Panait Lipţcanul, sin lui B...tea.
3. *1792 noemvri 9* – Carti de giudecată urmată între stolnicul Iordache Panaite şi Frăţămăneştii, dându-să pe Frăţămăneşti rămaşi.
4. Carti de giudecată a Divanului Moldaviei din 1808 mart 20 şi 1809 ghenari 29 şi 1809 octomvri cu cari dipărtează pi Ursachi Golăe din năvălirile ci făce în moşia Macicăuţii.
5. *1812 noemvri 24* – Docoment de la Gubernatorul Scarlat Sturza.
6. Carte di poroncă cătră Sărdărie Orheiului să izgonească pe Ursache Golăe din sat Macicăuţii din 1808 iuli 5, iarăş di la Divanul Moldaviei.
7. Plan pi moşia Macicăuţii de la anul 1808 iscălit de Vasile Pavlovici.

Acesti şăpti docomenturi s-au priimit în Canţileria Giudicătoriei Politiceşti. 1826, luna mai, 3 zile. Stolonacialnik ---------.

Arătatile scrisori le-am priimit în Canţileria Politicească. 1827 ghenari 8. Porfiri Popov.

Bibliografie

Bacumenco 2006: L. Bacumenco, Ţinutul Orheiului în secolele XV-XVI (Iaşi: Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 2006).

Bâzgu 1997: E. Bâzgu, Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei. In: Arta '97 (Chişinău 1997), 130-139.

Boga 1931: L. Boga, Documente din arhivele Basarabiei (1607-1806) (Chişinău 1931).

Boga 1938a: L. Boga, Documente Basarabene, vol. II (Chişinău 1938).

Boga 1938b: L. Boga, Documente Basarabene, vol. XX (Chişinău 1938).

Catalog 1989: Catalog de documente moldoveneşti din Arhivele Statului din Iaşi. Moldova, vol. I (1398-1595) (Bucureşti 1989).

Ciocanu 2002: S. Ciocanu, Începuturile mănăstirii Condriţa. Construirea primei biserici de zid. Controverse. Revista de istorie a Moldovei 1-2, 2002, 42-52.

Ciocanu 2005: S. Ciocanu, Mănăstirea Horodişte de lângă satul Ţipova. Consideraţii privind devenirea ei istorică. In: Buletin Ştiinţific. Revistă de etnografie, ştiinţele naturii şi muzeologie, vol. 3 (Chişinău 2005), 24-48.

Ciocanu 2008: S. Ciocanu, Schitul Peştera şi moşia Peştera (Orheiul Vechi) din ţinutul Orhei (de la primele atestări documentare până în secolul al XIX-lea). Tyragetia s.n. 2, vol. II, 2008, 141-162.

Ciocanu 2009: S. Ciocanu, Schitul Trebujeni (al lui Bosie pârcălab) şi moşia Trebujeni/Butuceni din ţinutul Orhei. Tyragetia s.n. 2, vol. III, 2009, 89-109.

Ghibănescu 1914: Gh. Ghibănescu, Surete şi Izvoade, vol. 9 (Iaşi 1914).

Ghibănescu 1930: Gh. Ghibănescu, Surete şi Izvoade, vol. 24 (Iaşi 1930).

Ghibănescu 2001: Gh. Ghibănescu, Impresii şi note din Basarabia (Chişinău 2001).

Grosu, Vasilachi 1997: V. Grosu, C. Vasilachi, Semnele lapidare din peşterile de la Butuceni. In: Sud-Est, nr. 4 (Chişinău 1997).

DIR AM 1951: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. II (1551-1570) (Bucureşti 1951).

DIR AM 1951: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. III (1571-1590) (Bucureşti 1951).

DIR AM 1952: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. IV (1591-1600) (Bucureşti 1952).

DIR AM 1954: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XIV-XV, vol. I (1384-1475) (Bucureşti 1954).

DIR AM 1956: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), (Bucureşti 1956).

DRH AM 1954: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I (Bucureşti, 1954)

Documente 1928: Documente din Basarabia (Chişinău 1928).

Lefter 2009: L.-V. Lefter, Boieri şi „domenii" în Ţara Moldovei înainte şi în vremea lui Ştefan cel Mare. Teză de doctorat. Rezumat (Iaşi 2009).

MEF 1961: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. I (Chişinău 1961).

MEF 1982: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. III (Chişinău 1982).

Musteaţă 2004: S. Musteaţă, Unele consideraţii preliminare privind rezultatul cercetărilor arheologice din cadrul cetăţii Măşcăuţi-Cetate. In: Congresul IX-lea Internaţional de Tracologie „Tracii şi lumea circumpontică" (Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 sept. 2004). Rezumate (Chişinău 2004), 88-90.

Postică 2000: Gh. Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1999 de la Orheiul Vechi (Chişinău 2000). Arhiva MNAIM, inv. nr. 446.

Postică 2001: Gh. Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 2000 de la Orheiul Vechi (Chişinău 2001). Arhiva MNAIM, inv. nr. 460.

Sava 1936: A. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (Bucureşti 1936).

Sava 1944: A. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Tomescu 1931: C. Tomescu, Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din ţinutul Orheiului. In: RSIABC, vol. 21 (Chişinău 1931).

Курдиновский 1906: В. Курдиновский, Окрестности старого Оргеева. В сб.: КЕВ, т. 43 (Кишинев 1906).

Халиппа 1907: И. Халиппа, Сведения о состояние церквей Бессарабии. В сб.: Труды Бессарабской Ученой Архивной Комиссии, том III (Кишинев 1907).

Orhei district Maşcăuţi hermitage („al lui Albu pârcălab") and Maşcăuţi estate

Abstract

The article, on the basis of personal field research and on the basis of examination of published and unknown documents show some pages regarding the medieval history of Maşcăuţi estate. Also, here is analyzing the historic development of the Maşcăuţi hermitage in the name of Dormition of Our Lady.

List of illustrations:

Fig. 1. Maşcăuţi estate (17th -19th century) (designed by S. Ciocanu). Estates: 1 - Trebujeni estate; 2 -Peştera/Movilău/Brăneşti estate; 3 - Cotelnici/Hârtop estate; 4 - Pocrăşeni/Jevreni estate; 5 - Bălăşeşti estate; 6 - Ciofeni/Răculeşti estate; 7 - Horilcani/Holercani estate.

Fig. 2. Hucisca gorge. View from the Raut river (by S. Ciocanu).

Fig. 3. Mascauti estate (fragment of 1824 year project) (V. Malanetchi archive).

Fig. 4. Mascauti cave complexes project (designed by S. Ciocanu). Cave complexes: nr.1 - Pesterile Ciucului (Holm); nr. 2 - Pesterile Ciucului (sub Bacota); nr. 3 - Chilioare/Chiliori (cave part of the Mascauti hermitage).

Fig. 5. Cave complex nr. 2 (Pesterile Ciucului). Project of the levels (designed by T. Bobrovski, B. Ridus).

Fig. 6. Cave complex nr. 3 (Chilioare). Project of the levels (designed by T. Bobrovski, B. Ridus).

Скит Машкэуць („пыркэлаба Албу") и поместье Машкэуць уезда Орхей

Резюме

Статья раскрывает на основе анализа опубликованных и доселе неизвестных документов некоторые страницы средневековой истории поместья и села Машкэуць Орхейского уезда. Так же, здесь анализируются имеющиеся сведения об историческом развитии Святоуспенского скита Машкэуць.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Поместье Машкэуць в 17-19 вв. (план С. Чокану). Поместья: 1 - поместье Требужени; 2 - поместье Пештера/Брэнешти; 3 - поместье Котелничи/Хыртоп; 4 - поместье Избиште; 5 - поместье Покрэшени/Жеврени; 6 - поместье Бэлэшешти; 7 - поместье Чофени/Рэкулешти; 8 - поместье Хорилкани/Холеркани.

Рис. 2. Ущелье Хучишка. Вид со стороны Рэута (фото С. Чокану).

Рис. 3. План поместья Машкэуци. Фрагмент (1824) (архив В. Маланецки).

Рис. 4. План расположения машкэуцких скальных комплексов (С. Чокану). Скальные комплексы: №1 - Пештериле Чукулуй (Холм); №2 - Пештериле Чукулуй (суб Бакота); №3 - Килиоаре/Килиори (скальная часть скита Машкэуци).

Рис. 5. Скальный комплекс №2 (Пештериле Чукулуй). План уровней (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

Рис. 6. Скальный комплекс №3 (Килиоаре). План уровней (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

27.01.2011.

Dr. Sergius Ciocanu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: sercigni@yahoo.com

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND VECHIMEA ŞI ORIGINEA NUMELUI UNGHENI ÎN LUMINA DOCUMENTELOR SCRISE

Vasile Iucal

Odinioară aşezare sătească din centrul Moldovei istorice, fără vreo importanţă deosebită în istoria ţării, Ungheniul nu a constituit un subiect de interes sporit pentru cercetătorii trecutului. Implicit, o asemenea situaţie s-a răsfrânt asupra studierii vechimii şi originii numelui localităţii, iar atunci când a fost cazul, problema a fost abordată superficial, fapt ce ne face să credem că revenirea asupra investigării apariţiei şi evoluţiei acestui toponim nu este lipsită de interes, de vreme ce discuţii privind subiectul în cauză mai apar pe ici-colo.

O legendă populară, culeasă de folclorişti prin părţile locului cu ceva timp în urmă, spune despre începutul localităţii că pământul pe care este situat astăzi oraşul Ungheni aparţinea cândva unui oarecare boier Vasile Lupu din satul Unţeşti. Acesta, cică, ar fi avut o fiică frumoasă care într-o zi a fost furată de turci. Îndată a fost organizată o goană şi, pe locul unde a fost eliberată, boierul a dispus să fie construit un han. În timpul săpării fundaţiei, s-au descoperit copite de oaie, numite unghii, de unde şi denumirea – „Hanul Unghiilor". Cu timpul, locul din jurul cârciumii a devenit sat, iar numele său s-a transformat în Ungheni (Copoţ 1977, 1; Junghietu, Furtună 1991, 323).

Deşi naraţiunea nu este lipsită de farmec, totuşi trebuie să înţelegem că în cazul istoriei folclorul trebuie examinat cu destulă circumspecţie şi că sursa care este capabilă să contribuie la cunoaşterea adevăratei realităţi este documentul de epocă scris.

S-a scris, cu alte ocazii, că teritoriul oraşului actual a fost populat din timpuri străvechi (Bicbaev 2006, 52-58; Tentiuc, Levinschi 2008; Moroşan 1935, 196; Iucal 1994, 17). Prezenţa în abundenţă a apei, lunca Prutului cu păşuni întinse, câmpiile cu pământ fertil, vecinătatea imediată a codrilor, prezenţa unor importante căi de circulaţie, au făcut ca urmele vieţii umane să existe aici cel puţin din epoca pietrei, mileniile IV-III î. Hr. Apoi, în epoca fierului, secolele XIV-XII î. Hr., viaţa omului a fost aici intensă, ca să nu mai vorbim de antichitatea târzie, secolele III-IV d. Hr., semnalată pe teritoriul Ungheniului prin valoroase descoperiri arheologice. Cu mici întreruperi, spaţiul respectiv apare bine populat la începutul evului mediu, astfel încât primele documente de epocă referitoare la habitatul regiunii relevă existenţa unui număr relativ numeros de sate (Lăzărescu 1948, 209).

Primele semne de locuire medievală în zonă apar odată cu atestarea documentară a Târgului Iaşi în lista rusă de oraşe, întocmită între anii 1387-1392 (Giurescu 1997, 227; Caproşu, Zaharciuc 1999, 1). Puţin mai târziu, un document datat cu 5 octombrie 1437, indică existenţa a cel puţin şase sate pentru vecinătatea de răsărit a Ungheniului. Este vorba de aşezările actuale Bumbăta, Rădenii Vechi, Bălăneşti etc. Satul Bereşti pe Prut, astăzi parte componentă a oraşului Ungheni, apare menţionat în anul 1443 (DIR A 1954, 26). Mai jos, pe Prut, în vecinătatea imediată a Ungheniului, era vadul domnesc Ţuţora, menţionat documentar în 1448 şi care s-a dezvoltat ulterior într-o înfloritoare aşezare urbană medievală (Caproşu, Zaharciuc 1999, 6). Pe aici trecea Marele Drum Comercial Moldovenesc, premisă bună pentru consolidarea numerică a habitatului uman în regiune.

În fine, un hrisov de la Ştefan cel Mare, din 14 octombrie 1490, consemnează pentru teritoriul oraşului actual un grup de şapte sate, cu hotare vechi *„pe unde au folosit de veac",* indiciu clar asupra originii lor străvechi (DRH A 1980, 156).

Cel dintâi document care atestă existenţa propriu-zisă a Ungheniului datează din 20 august 1462, fiind emis de cancelaria lui Ştefan cel Mare (DRH A 1976, 149).

Numele originar cu care apare înregistrat satul este *Unghiul*. Geografic, sursa îl situează *„mai jos de Fâlfoe pe Jijia..., cu două iezere care sunt între Prut şi între Jijia*". Din punctul de vedere al realităţii geografice şi istorice actuale, actul generează o uşoară confuzie, deoarece localizarea aşezării se face pe partea dreaptă a Prutului, iar numele

Tyragetia, s.n., vol. V [XX], nr. 2, 2011, 139-143.

cu care aceasta apare menţionată, astăzi nu mai există, fapt din care rezultă problema identităţii Unghiului de la 1462 cu Ungheniul actual.

Că ambele toponime reprezintă una şi aceeaşi localitate este un lucru neîndoielnic. Majoritatea cercetătorilor care au studiat documentul de la 20 august 1462, nu au niciun dubiu că *„Unghiul mai jos de Fâlfoe pe Jijia”* se află la originea actualelor aşezări dublete pe Prut: Ungheni sat (România) şi Ungheni oraş (Republica Moldova). Însăşi prezenţa configuraţiei geografice a terenului care a generat numele satului, unghiul perfect, format aici prin cotirea bruscă a râului, constituie o dovadă certă în favoarea unei asemenea aserţiuni. Lucrurile sunt limpezite şi de o însemnare din secolul al XVIII-lea ce se conţine pe versoul uricului amintit, urmată de altele două din secolul al XIX-lea, care arată că Unghiul din 20 august 1462 este *„satul Unghenii pe Prut”* (DRH A 1976, 149).

Istoricul Gh. Ghibănescu, cel dintâi care a publicat documentul respectiv în anul 1907, a localizat satul Unghiul în deplină cunoştinţă de cauză, cercetătorul informându-se, pe lângă manuscrisul propriu-zis, şi din mărturia vie a deţinătorului acestuia la momentul editării: Mihai Buznea, proprietarul Ungheniului la începutul secolului XX (Ghibănescu 1907, 383).

De aceeaşi părere a fost şi istoricul Ioan Bogdan în 1913, când a publicat documentul lui Ştefan cel Mare în monumentala sa colecţie de acte medievale moldoveneşti (Bogdan 1913, I, 53).

La rândul său, cercetătoarea Letiţia Lăzărescu, în unul dintre primele studii consacrate populării judeţului Iaşi în epoca medievală, identifică Unghiul din documentul de la 1462 cu Unghenii actuali de pe ambele maluri ale Prutului (Lăzărescu 1948, 209).

O părere similară a exprimat şi geograful ieşean A. Obreja, arătând că aşezarea este veche, fiind atestată documentar în anul 1462 cu numele de Unghiul, originea căruia se află în configuraţia geografică a locului – un grind longitudinal din dreapta râului Prut (Obreja 1979, 239).

În linii mari, cei mai mulţi dintre cercetătorii care s-au aplecat asupra problemei în cauză au păreri similare. Cu toate acestea, de-a lungul timpului, au existat şi opinii care au tratat diferit subiectul în cauză. Una dintre ele este şi părerea filologului chişinăuian A. Eremia. Distinsul savant afirmă corect că Ungheni se trage din Unghiul la Prut şi este un toponim de provenienţă geografică (Eremia 1970, 57). Cu toate acestea, probabil fiind tributar realităţilor politice existente la vremea elaborării studiului său, A. Eremia trece cu vederea uricul lui Ştefan cel Mare de la 1462, care pesemne i se pare că vorbeşte despre un sat din dreapta Prutului şi consideră că prima menţiune documentară a Ungheniului basarabean se află într-un suret din anul 1587, care aminteşte despre un sat Unghiul situat pe stânga bătrânului fluviu. În consecinţă, avem aici o viziune trunchiată asupra realităţii formării aşezării.

Aceeaşi greşeală este comisă de cercetătorii D. Haidarlî (Haidarlî 1994, 91) şi Vl. Nicu (Nicu 1991, 373). Ultimul în genere susţine că numele Ungheniului actual nu are nimic comun cu Unghiul din anul 1462 şi că la originea apariţiei acestuia s-a aflat vechea localitate Ţuţora, motiv pentru care dă cu totul greşit anul primei menţiuni documentare a celei dintâi – 1454.

În fine, în acelaşi context discutabil privind identitatea Unghiului de la 1462 cu Unghenii actuali se plasează şi versiunea, pe cât de interesantă, pe atât de fantezistă, enunţată de cercetătorul Z. Arbore la sfârşitul secolului al XIX-lea (Arbore 1898, 369-371).

Într-un amplu studiu consacrat originii Bugeacului (partea de sud a Moldovei dintre Prut şi Nistru), savantul afirmă că tătarii, când au venit în partea de jos a Basarabiei, au numit-o *„Bugeac”*, ceea ce în toate dialectele turceşti înseamnă *„Unghi”*.

„Dar de ce *„Unghi”* şi ce împrejurare geografică impunătoare a trebuit să întâmpine tătarii după trecerea Nistrului la intrarea lor în Basarabia, ca să numească astfel regiunea în cauză?”, se întreabă Z. Arbore şi el însuşi răspunde: *„Cheile Bâcului”*: un lanţ de înălţimi care taie Moldova dintre Prut şi Nistru în două de la est la vest. Acestea prezintă o *fortificaţie* care merge pe linia râului Bâc, trece prin muntele Măgura şi sfârşeşte în râul Prut, la Ungheni (nume ce derivă din cuvântul moldovenesc *unghiu*), formând un *unghi* perfect ce desparte Basarabia de nord de cea sudică. Înălţimile respective nu sunt o creaţie naturală, ci un zid construit de către bastarni prin secolul al IV-lea d. Hr., pentru a se apăra de năvălirea hunilor. Configuraţia acestui *Unghi*, neapărat a fost

observată de toate popoarele slave imediat ce treceau Nistrul şi se aşezau în Bugeac, numindu-l paleo-slavic „Onglou" sau „Ounglos", adică „Ugol", care în română înseamnă „Unghiu", întocmai ca numele posterior tătăresc „Bugeac".

Prin urmare, după Z. Arbore originea toponimului *Ungheni* se află în configuraţia geografică a terenului generată de confluenţa râului Prut cu presupusul zid bastarn din secolul al IV-lea, zis Cheile Bâcului. Altfel spus, sârguinciosul savant datorează apariţia localităţii şi a numelui său unor condiţii geografice şi istorice străine, valabile (lucru discutabil) formării Bugeacului, încadrând regiunii în cauză un teritoriu exagerat de mare şi neadecvat constituirii Unghiului la Prut.

Care este, totuşi, sorgintea şi vechimea numelui Unghiul?

Urmărind structura toponimică a locurilor şi localităţilor atestate documentar în secolele XIV-XV, observăm o prezenţă aproape tradiţională a numelor de origine geografică. Locuri şi sate botezate astfel în epoca medievală, au fost frecvente în Moldova istorică, unele fiind situate chiar în apropierea Ungheniului.

Un sat cu numele *Unghiu*, bunăoară, era amintit în anul 1398 pe râul Somuz, jud. Neamţ. Altul exista la 1404 în ţinutul Suceava. Un loc „*Unghiul strâmt pe Prut*" era atestat de un hrisov datat cu anul 1429. Se pare că era pe la Frăsineşti. Şi în apropierea satului Bumbăta exista un „*Unghi*", în 1446 (DRH A, 1971, 7, 28, 35, 347). Nişte sate ale mănăstirii Pobrata se învecinau, în 1500, cu „*Unghiul bălţii pe Prut*" (Bogdan 1913, II, 177), iar în 1612 era atestat satul „*Unghiu*" prin părţile Huşilor (CDM 1957, 359). Se poate presupune că toponimele geografice sunt cele mai vechi, rădăcinile lor coborând până în societatea gentilică. Acestea au apărut atunci când capii de ginţi nu se impuseseră încă într-atât de mult, încât numele lor să fie atribuite aşezărilor nou-întemeiate. De aceea, atunci când obştea teritorială s-a divizat pe sate, soluţia la care s-a recurs a fost una firească: noua aşezare a fost botezată cu numele uneia dintre cele mai pronunţate caracteristici geografice ale locului. Pentru Unghiul de la 1462 o asemenea caracteristică a fost meandrul format prin cotirea bruscă a Prutului.

Desigur, dacă e să ţinem cont că în dreptul Ungheniului actual râul formează cel puţin două coturi pe ambele părţi, am putea crede că apariţia localităţii ar fi fost posibilă pe oricare dintre maluri. Actul de la 1462 însă, cu toate micile sale neclarităţi, arată că aşezarea şi-a avut începutul pe partea de vest a bătrânului fluviu.

Cum a ajuns însă ca aceasta să se extindă pe malul de răsărit?

Potrivit opiniei istoricilor ieşeni C. Istrati şi A. Macovei, evoluţia respectivă a fost cauzată de oscilarea albiei Prutului (Istrati, Macovei 1991, 62). „Până a-şi stabili albia actuală – susţin dânşii – Prutul şi-a schimbat cursul de mai multe ori, pendulând când spre vest, când spre est (mărturii stau urmele unor meandre ale vechilor albii, înşirate pe tot cuprinsul şesului, numite în popor Pruteţe)". Ei mai presupun că „în timpuri mai vechi Prutul a curs, pe porţiuni anumite, chiar prin râul Jijia", lucru care a coincis întocmai cu formarea moşiei satului. Ca dovadă poate fi cercetarea atentă a hotarnicelor moşiei, din care se vede că hotarele vechii localităţi începeau din râul Jijia, înaintând spre răsărit. După o perioadă de anumită stabilitate însă, cursul Prutului a deviat spre est, stabilindu-se pe actuala albie, astfel tăind moşia Ungheniului în două, lucru care nu a afectat sub nici o formă unitatea şi existenţa satului până în anul 1812, când Moldova a fost ruptă în două de Imperiul Rus.

Deşi interesantă şi, până într-un anumit punct logică, credibilitatea ipotezei în cauză este diminuată de faptul că autorii ei nu argumentează în niciun fel desfăşurarea sa temporală. Apoi, dacă lucrurile ar fi stat aşa, cu siguranţă ar fi necesară identificarea unei alte împrejurări geografice decât cea actuală, care a dat numele localităţii, iar extinderea hotarului acesteia ar trebui s-o punem pe seama unor cataclisme naturale.

Fără îndoială, numeroasele meandre aflate astăzi în lunca Prutului, au putut constitui în trecut albia sa. Avem dubii însă în privinţa curgerii râului prin cursul actual al afluentului Jijia, fapt care nu se confirmă nici documentar şi nici geografic. Tocmai de aceea, afirmaţiile celor doi istorici ieşeni, după cum ei înşişi afirmă, nu rămân, decât presupuneri.

În ce ne priveşte, analizând minuţios documentele vechi şi coroborându-le cu geografia locului, suntem în măsură să susţinem că procesul extinderii localităţii pe stânga Prutului, aşa cum o aflăm în

epoca medievală târzie, a decurs din motive sociale şi economice.

Fapt e că pe parcursul secolelor XV-XVI în Moldova a crescut simţitor numărul natural al populaţiei. În consecinţă, pentru o serie de aşezări străvechi a devenit imposibil să asigure locuitorilor lor un trai decent în perimetrul hotarelor iniţiale. De aceea, a apărut necesitatea firească de extindere a acestor limite. Ca urmare, o parte din locuitorii satului-mamă s-au aşezat pe pământurile libere din vecinătate. Procesul în cauză, numit al „roirii", a afectat şi satul *Unghiul*, rezultatul fiind extinderea hotarului său pe malul opus al Prutului, râul neconstituind un obstacol natural întru menţinerea unităţii teritoriale şi toponimice a localităţii.

Cercetarea surselor de care dispunem ne face să încadrăm în timp cu destulă exactitate evoluţia teritorială al localităţii: mijlocul secolului XV, sfârşitul secolului XVI, încheierea acesteia fiind semnalată prin cea de a doua menţiune documentară: suretul din anul 1587, în care se vorbeşte deja despre „satul Unghiul cu merii şi pomăt peste Prut" (DIR A 1957, 343).

De procesul lărgirii teritoriului şi, în mod firesc, de evoluţia graiului, este legată şi transformarea numelui originar al localităţii, căci documentul de la 1587 este ultimul în care satul mai apare menţionat cu numele *Unghiul*. Treptat, locuitorii săi, dar şi vecinii, au adăugat apelativului *unghi* sufixul *-eni*, ultimul având funcţia de formare deplină a toponimului în evoluţie şi a indica apartenenţa locală a trăitorilor săi: *Ungheni* de la *Unghi*, precum *Văleni* de la *Vale*, *Munteni* de la *Munte, Câmpeni* de la *Câmp* etc.

Spre deosebire de evoluţia teritorială, cea a numelui a durat o perioadă mai îndelungată. Sfârşitul acesteia s-a produs către mijlocul veacului al XVII-lea şi este semnalată într-un document din 8 martie 1643, în care pentru prima oară localitatea apare menţionată cu numele actual *Ungheni* (MEF 1986, 100). Două decenii mai târziu însă, în anul 1666, un act de judecată de la domnitorul Vasile Lupu vine să limpezească lucrurile în privinţa identităţii şi evoluţiei toponimice a aşezării, căci vorbind despre pădurea „satului Ungheni", documentul o numeşte pădurea „din Unghiu", fapt ce relevă că umbra vechiului nume al aşezării mai dăinuia în graiul sătenilor pe la mijlocul veacului al XVII-lea, acesta fiind propriu unui teritoriu mai restrâns din perimetrul localităţii (MEF 1987, 171).

În fine, rezumând cele spuse mai sus, putem afirma că, potrivit surselor documentare medievale scrise, numele originar al Ungheniului actual a fost, până către începutul secolului al XVII-lea, *Ughiul*, nume de sorginte geografică, provenit de la aspectul terenului pe care s-a format iniţial localitatea. Toponimul face parte din pleiada numelor vechi de locuri şi aşezări umane, fiind unul răspândit la începutul feudalităţii moldoveneşti, iar evoluţia sa ulterioară, din punct de vedere lingvistic, a fost determinată atât de transgresarea localităţii pe ambele maluri ale Prutului, cât şi de schimbările survenite în graiul localnicilor în perioada secolelor XV-XVII.

Bibliografie

Arbore 1898: Z. Arbore, Basarabia în secolul XIX (Bucureşti 1898).

Bogdan 1913: I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. I, 1457-1492 (Bucureşti 1913).

Bicbaev 2006: V. Bicbaiev, Cercetările arheologice de la Rezina şi Movila Măgurii din anul 1995. Pyretus. Buletinul Muzeului de Istorie şi Etnografie Ungheni 2, 2006, 52-58.

Caproşu, Zaharciuc 1999: I. Caproşu, P. Zaharciuc, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. I (Iaşi 1999).

CDM 1957: Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Centrală a Statului, vol. I (Bucureşti 1957).

Copoţ 1977: Gh. Copoţ, Ungheni (Chişinău 1977).

DIR A 1954: Documente privind istoria României, seria A, Moldova, veacul XIV-XV, vol. I (Bucureşti 1954).

DIR A 1957: Documente privind istoria României, seria A, Moldova, veacul XVI, vol. III (Bucureşti 1957).

DRH A 1971: Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. I (Bucureşti 1971).

DRH A 1976: Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. II (Bucureşti 1976).

DRH A 1980: Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. III (Bucureşti 1980).

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de locuri (Chişinău 1970).

Ghibănescu 1907: Gh. Ghibănescu, Surete şi Izvoade, vol. II (Iaşi 1907).

Giurescu 1997: C.C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XIV-lea (Bucureşti 1997).

Haidarlî 1994: D. Haidarlî, Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor şi oraşelor din Moldova. Revistă de Istorie a Moldovei 3-4, anul V, 1994, 89-97.

Istrati, Macovei 1991: C. Istrati, A. Macovei, Vechi sate de pe valea Prutului Mijlociu. Revista de Istorie a Moldovei 2, 1991, 62-68.

Iucal 1994: V. Iucal, Unghenii – un sat aşa cum a fost (1462-1812). Cugetul. Revistă de istorie şi ştiinţe umaniste 1, 1994, 17-22.

Iucal 2001: V. Iucal, Consideraţii asupra populării văii Prutului Mijlociu în secolele XV-XVII. Pyretus. Buletinul Muzeului de Istorie şi Etnografie Ungheni 1, 2001, 88-89.

Iucal 2010: V. Iucal, Un oraş dispărut – târgul medieval Ţuţora. Revista de istorie a Moldovei 1, 2010, 217-228.

Junghietu, Furtună 1991: E. Junghietu, A. Furtună, Folclor păstoresc (Chişinău 1991).

Lăzărescu 1948: L. Lăzărescu, Numărul localităţilor vechi din judeţul Iaşi, constatate documentar între anii 1400-1504. Studii. Revistă de ştiinţă, filosofie, arte 1, 1948, 209-229.

MEF 1986: Moldova în epoca feudalismului, vol. IV (Chişinău 1986).

MEF 1987: Moldova în epoca feudalismului, vol. V (Chişinău 1987).

Moroşan 1935: N. Moroşan, O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia. Arhivele Basarabiei 1-4, 1935, 196-208.

Nicu 1991: Vl. Nicu, Localităţile Moldovei, vol. II (Chişinău 1991).

Obreja 1979: A. Obreja, Dicţionarul geografic al judeţului Iaşi (Iaşi 1979).

Tentiuc, Levinschi 2008: I. Tentiuc, A. Levinschi, Raport asupra cercetărilor arheologice de la Ţuţora (Chişinău 2008). Arhiva MIEU, nr. 1, 1-6.

Some considerations on the age and origin of name in light Ungheni written documents

Abstract

The author of this article sets out its views on the age and origin of the name Ungheni, a problem far less discussed by specialists. I reviewed a number of assumptions, opinions, expressed along the time, including the popular version of the origin of the toponym Ungheni. The conclusion reached, based on analysis of written medieval documents, the examination of existing geographical spot, seem to respond more or less accurate in this respect: Ungheni is a geographical name, derived from the aspect of the land which originally formed the city. The toponym is part of the old names, places and human settlements range, being spread at the beginning of the Moldovan feudalism and his subsequent linguistic evolution, was determined by the transgression of the village on both sides of the Prut, as well as by the changes in the local dialect during the XV-XVII centuries.

Некоторые соображения относительно возраста и происхождения названия Унгень в свете письменных документов

Резюме

Автор статьи излагает свою точку зрения в отношении древности и происхождения названия селении Унгень. Приводится ряд мнений и предположений, высказанных на протяжении многих лет разными исследователями. В результате анализа средневековых письменных источников касающихся данной проблемы, а также географических условий местности, на котором возникло селение, автор приходит к выводу, что Унгень это географическое название которое происходит от конфигурации рельефа, то есть угла (*-unghiul*), созданном резким поворотом реки Прут. Название древнее и было довольно распространенно в молдавском феодальном государстве. Однако, под влиянием ряда социально-экономических причин, а также изменений произошедших в языке, на протяжении XV-XVII веков первоначальное название *Унгюл* изменилось в Унгень.

24.01.2011

Vasile Iucal, Muzeul de Istorie şi Etnografie Ungheni, str. N. Bălcescu, 9, MD-3606 Ungheni, Republica Moldova, e-mail: pyretus@yandex.ru

EVENIMENTE ISTORICE DIN SECOLELE XVII-XVIII ATESTATE ÎN ÎNSEMNĂRI PE MANUSCRISE ŞI CĂRŢI VECHI CU CIRCULAŢIE ÎN ŢARA MOLDOVEI

Igor Cereteu

Cărţile vechi bisericeşti sau laice au fost şi sunt costisitoare, dar dacă apreciem rolul şi locul lor în istorie putem stabili că ele au o valoare inestimabilă. Importanţa acestor cărţi constă şi în faptul ca însemnările posesorilor, de multe ori, pot fi considerate adevărate surse istorice. Autorii notelor scriau pentru „ca să să ştie" sau că „mâna va putrezi iar slova în veci va trăi". Consemnările manuscrise au un caracter destul de variat ca tematică. Prin ele se pot restabili itinerarele pe care s-au deplasat cărţile în timp, se pot constata şi confirma anumite fenomene naturale, cutremure de pământ, epidemii, calamităţi, se pot afla date inedite despre personalităţi, dezafectarea sau restaurarea locaşelor de cult, pe care documentele scrise nu le constată. Evenimentele istorice constituie o altă componentă a însemnărilor manuscrise. Prin aceste note ale proprietarilor de cărţi se pot atesta sau confirma anumite fapte, care s-au desfăşurat în trecut. Desigur, ele necesită o abordare pertinentă, deoarece un eveniment este consemnat de mai mulţi autori în mod diferit. În asemenea cazuri conţinutul însemnării trebuie coroborat cu textul documentului istoric.

În însemnările din secolele XVII-XVIII de pe manuscrise şi cărţi vechi sunt atestate numeroase cazuri ale invaziilor hoardelor străine asupra Ţării Moldovei. În urma acestor devastări erau afectate, în special, lăcaşele de cult, fiind luate odoare bisericeşti, icoane, cărţi, care erau răscumpărate ulterior de creştini. Pe un manuscris *Din cărţile Vechiului Testament* (sec. XV), un autor cu numele Dumitru, într-o notă scrisă la 29 decembrie 1607 confirmă că bisericile erau devastate de către păgâni (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 143; Melchisedec 1885, 70). Pe o *Liturghie* manuscrisă, provenită de la mănăstirea Neamţ, se afirmă că la 4 mai 1633 „lovit-au tâlharii mănăstirea" şi „tot argintul cu toate podoabele bisericii, tot au luat" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 186). Tătarii au iernat în anul 1674 în Moldova dintre Prut şi Nistru, iar în dreapta Prutului au ajuns până la râul Jijia, producând mari distrugeri, încât rezidentul german Khindsperg, care vizitase Moldova în septembrie 1674, menţionează că situaţia din această regiune este îngrozitoare, 2/3 din populaţie murise şi mulţi au fugit din calea răutăţilor. Această invazie a fost urmată de o epidemie de ciumă (Xenopol 1993, IV, 248-249).

În altă însemnare se aminteşte de „prădăciunea tătărască a Ţării Moldovei şi arderea întregului oraş Iaşi" la 25 septembrie 1651 (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 233). În anul 1650 într-un anumit context istoric hatmanul Bogdan Hmelniţki împreună cu hanul tătăresc au devastat şi incendiat satele şi oraşele Ţării Moldovei. O însemnare sumară de pe un manuscris se referă probabil la acest eveniment: „să să ştie de când au prădat tătarii Ţara Moldovăi, în domnie lui Vasile vodă. Leat 7158" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 230; II, 192). Se cunoaşte de asemenea că în urma acestor raiduri ale tătarilor a fost arsă curtea domnească din Iaşi, refăcută ulterior de Antonie Ruset (Xenopol, IV, 275, nota 49). Nicolae Gheanghea scrie pe un manuscris slavon că la 16 octombrie 1702 era în bejenie din cauza tătarilor (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 369; Urechia 1886-1887, 51). În luna septembrie 1748 tătarii au încercat în două rânduri să ajungă la Iaşi, iar autorul unei însemnări consideră că nereuşita este datorată „prezenţei Lemnului Sfânt" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 559).

În intenţiile sale de a ocupa tronul Ţării Moldovei, Ştefan II Tomşa întreprinde acţiuni hotărâte pentru a-l înlătura pe Constantin Movilă din scaunul domnesc. În acest sens primul este sprijinit mai întâi de către turci, iar mai apoi şi de către tătari, reuşind la 21 decembrie 1611 să obţină tronul Ţării Moldovei, iar Constantin Movilă este alungat în afara ţării. Acest moment este surprins într-o însemnare, în care se menţionează că „a fost gonit Constantin vodă (Movilă) de turci şi a ieşit din ţară" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 151). Pe un *Tetraevanghel* (sec. XV) sunt amintite numele a doi principi polonezi – Wiszniowecki şi Korecki,

– care în 1615 s-au aflat cu armatele pe teritoriul Moldovei, împreună cu Alexandru, al doilea fiu al lui Ieremia Movilă, şi care aveau drept scop de a-l înlătura pe Ştefan II Tomşa de la domnie (Corfus 1975, 224). Autorul însemnării scrie despre anul „1615, în vremea când măria sa cneazul Michal Wişnieweţki şi cneazul Koriţki Samuel se aflau cu armata la Câmpia Albă, în Moldova" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 159). Este cunoscut că aceşti doi principi polonezi erau ginerii lui Ieremia Movilă şi în colaborare cu soacra lor Elisaveta Movilă au luptat cu scopul de a obţine puterea pentru Constantin şi Alexandru Movilă (Zabolotnaia 2008, 27, 34), momente consemnate şi în *Letopiseţul Ţării Moldovei* (Costin 1990, 146-147).

Pe un *Minei pentru sărbători* (sec. XVI) sunt amintite tangenţial confruntările din septembrie 1620 dintre armatele turceşti şi cele poloneze în timpul lui Gaspar Graţiani. Autorul notei scrie că această carte a fost cumpărată „din mâinile păgânilor agarieni, când au cotropit Ţara Leşască cu Skendir-paşa şi cu Calga soltanul" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 170-171). În urma acestor confruntări, după o rezistenţă îndelungată armatele poloneze au fost nevoite să se retragă, iar la trecerea Nistrului oştirile lor s-au dezorganizat şi în toiul evenimentelor a fost omorât hatmanul Żółkiewski, în apropierea satului Sauca (azi raionul Ocniţa), unde se află *Stâlpul leahului*, înălţat în amintirea acestei distinse personalităţi poloneze (Mischevca 2004, 243-241; Brihuneţ 2008, 179).

Un moment semnificativ în viaţa duhovnicească a românilor a fost înscăunarea în 1644, după moartea lui Teofan I (1608-1644), a lui Paisie, egumenul de la Galata ca Patriarh de Ierusalim, prin voinţa şi eforturile depuse de către Vasile Lupu (Păcurariu 1993, 252). Acest eveniment este semnalat pe nişte *Cuvântări* (sec. XVII), din care reiese că „la 1645, luna martie 23, a fost hirotonisit Paisie patriarh al Ierusalimului, pe când împărăţea la Constantinopol sultanul Ibrahim şi domnea la Iaşi Vasile vodă" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 222).

Un autor necunoscut scrie pe un *Ilie Miniat,* după moartea lui Vasile Lupu „că au adus măria sa răposatul în bună credinţă Vasile vodă, pe Sfânta Prepodoamna Parascheva din Ţarigrad la Iaşi, şi au aşezat-o întru a mărie sale biserică Trei Sfehtele, în strana cea mare, după cum să vede până astăzi, cu multă cheltuială nenumărată 7140" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 256; Furtună 1918, 91). Aducerea moaştelor Sfintei Parascheva la Iaşi l-a costat foarte mult pe Vasile Lupu. Cheltuielile au fost foarte mari, încât Patriarhiei de la Constantinopol i-a plătit 20000-30000 de piaştri, iar turcilor pentru aprobare le-au revenit 4 poveri (de aspri) şi 68000 de aspri (Istoria V, 2003, 146). Prin aducerea moaştelor Sfintei Parascheva la Iaşi în anul 1641 se recunoştea poziţia de lider în cadrul ortodoxiei a domnitorului moldovean Vasile Lupu.

Mentalitatea societăţii româneşti a fost marcată de intervenţia lui Timuş Hmelniţchi în Ţara Moldovei şi luptele acestuia în vederea menţinerii lui Vasile Lupu în scaunul domniei. Un autor de însemnare, pan Vasile, scrie la 18 mai 1653 pe un *Minei pe aprilie* de la mănăstirea Putna că „a venit Timuş <Hmielniţchi> şi cu o mulţime de cazaci şi au ars mănăstirea". Potrivit altei însemnări, de la 10 august 1653, hatmanul oştirii zaporojene a prădat mănăstirea Dragomirna, fiind deposedată de mai multe odoare, printre care şi cărţi bisericeşti. Pe un *Tetraevanghel* (1473), robit de cazaci şi răscumpărat de voievodul Gheorghe Ştefan la 25 septembrie 1656, citim că „în acea vreme prădară cazacii şi arseră bisericile şi mănăstirile, bătură şi sfânta mănăstire a Homorului, (prădând) toate sculele frumoase, podoabele şi odăjdiile ei, şi nimic nu a rămas din averea sfintelor mănăstiri" (Caproşu, Chiaburu I, 238-241, 244-246).

Un autor necunoscut scrie pe o *Carte românească de învăţătură* (1643) ca „să să ştie când au venit împăratul ş-au întrat în Iaşi, mesiţa iulie 12 dni, şi a trecut la Cameniţă să bată Cameniţa, v(ă)leat 7180" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 271). Este vorba de expediţia trupelor otomane spre Cameniţa în vara anului 1672 în domnia a treia a lui Gheorghe Duca (Eremia 2005, 191) şi popasul făcut de sultan mai întâi la Ţuţora, iar in zilele următoare la Iaşi, de unde s-au îndreptat spre Cameniţa, pe care au ocupat-o. Pe un alt exemplar al acestei cărţi se precizează „de când au scos Ţara de Jos pre Duca voievod din ţară, ş-au mers boierii la Udre, toţi boierii ţării, să să ştie. V(ă)l(e)at 7181 <1673>, luna ian(uarie), 2 zile" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 271; Dudaş 1990, 135, nr. 75). Autorul însemnării se referă la situaţia destul de încordată, când domnul Ţării Moldovei Gheorghe Duca a fost scos din scaun şi dus la Istanbul, iar în

urma unor negocieri cu Poarta Otomană îşi înaintează pretenţiile pentru tronul Ţării Româneşti.

Ştefan Petriceicu a fost înscăunat ca domn al Ţării Moldovei în luna august 1672. Spre sfârşitul acestei luni turcii au ocupat Cameniţa, unde au instalat o garnizoană condusă de Husein-paşa şi alta la Hotin (Xenopol 1993, 246; Ciobanu 2005, 198). Un autor necunoscut scrie la 29 iunie 1673 că în această zi se afla în mănăstirea lui Duca vodă din Iaşi, de faţă fiind şi doamna lui Ştefan vodă Petriceicu, „când era Husein-paşa la Hotin" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 272). Din altă însemnare, datată cu 4 noiembrie 1673, rezultă alte precizări: „când au venit leşii la Suceava, când au bătut leşii tabăra cea turcească la Hotin în zilele lui Ştefan voievod sin Petriceico" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 273; Dudaş 1990, 136, nr. 78). Aici este vorba de momentul trecerii armatelor moldoveneşti şi muntene de partea polonezilor şi înfrângerea turcilor la Hotin în noiembrie 1673. Acest succes nu a fost valorificat pe deplin, Cameniţa rămâne în mâinile turcilor şi în scurt timp au fost asediate garnizoanele poloneze din cetăţile Suceava şi Neamţ. Situaţia politică a Ţării Moldovei a fost agravată şi prin prezenţa pe teritoriul ei a tătarilor. Boierii se retrag din viaţa politică sub pretextul că merg să-şi apere casele de tătari (Xenopol 1993, IV, 247-249), informaţie relatată şi de Ion Neculce (Letopiseţul 1990, 288-292). Într-o însemnare se menţionează că „au venit tătarii de au iernat în ţară şi au gonit pri leşi pri bogoia. Văl(eat) 7182 <1674> ghinar 8" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 275; Corfus 1975, 66, nr. 5). În scurt timp situaţia politică din Ţara Moldovei se schimbă, polonezii pierd terenul şi Ştefan Petriceicu este nevoit să se retragă în Polonia (Ciobanu 2005, 198-199). Acest moment este surprins într-o însemnare pe un *Minei pe luna ianuarie* (sec. XV-XVI), în care se menţionează: „când au pribegit peste hotar Io Ştefan recomu Petru voievod, în Ţara Leşească, v(ă)leat 7182 <1674>, mesiţa ghen(ari) 6 dni" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 275; Paradais 1988, 410).

Ştefan Petriceicu a fost urmat la tron de Dumitraşcu Cantacuzino, care era favoritul Porţii Otomane, iar drept urmare relaţiile politice cu Polonia s-au înrăutăţit. Însemnările de pe un *Evanghelia*r (sec. XIII) confirmă realitatea acestei perioade: „pe vremea lui Dumitraşcu voievod, în zilele lui, s-au lovit leşii cu Ştefan Mesteacăn în târg în Botoşani, şi au tăiat mulţi oameni şi au şerbit, şi au prădat de dimineaţa până la chindie" (Dudaş 1990, 137; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 278).

Evenimentele descrise pe un *Minei pe luna aprilie* de la mănăstirea Putna reflectă situaţia creată după invazia polonezilor şi cazacilor pe teritoriul Moldovei: „când au venit leşii şi cazacii şi au jefuit mănăstirea şi au ars-o toată până la sfârşit, în anul 7184 <1667>, luna februarie 17, în a doua săptămână a Postului" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 280; Turdeanu 1997, 43). În urma confruntărilor dintre turci şi polonezi a avut de pătimit de cele mai multe ori Ţara Moldovei. În anul 1676 hatmanul căzăcesc Doroshenko a fost nevoit să cedeze cetatea Cehrinul ruşilor. Turcii l-au scos din închisoare pe Gheorghe Hmelniţki şi l-au numit hatman al cazacilor, trimiţându-l în Ucraina, iar ca urmare a fost declarat în anul 1677 război Rusiei (Xenopol 1993, IV, 251).

Un autor necunoscut scrie o însemnare sumară pe o *Psaltire* pentru a nu se uita: „Ion Duca vo(ie)vod, cându au fostu la Beci, vălet 7191" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 293; II, 192), din care reiese expediţia domnilor români la Viena pentru a ajuta pe turci la asedierea acestei cetăţi în anul 1683 (Xenopol 1993, IV, 254).

Câteva însemnări de pe manuscrise semnalează disputa din 1683 pentru tronul Ţării Moldovei între Duca vodă şi Ştefan Petriceicu şi implicarea polonezilor în această confruntare. În luna aprilie 1683 Duca vodă a părăsit Iaşul. Între timp îşi fac apariţia tătarii pe teritoriul Moldovei, însă Duca nu acordă nicio atenţie acestei prezenţe tătăreşti, nu a făcut onoare hanului, iar drept urmare ţara a fost devastată şi prădată. Într-un moment nefavorabil polonezii l-au constrâns pe Duca să părăsească tronul Ţării Moldovei. Doamna lui Duca este nevoită să părăsească capitala şi să se îndrepte spre Focşani, iar de acolo în Brăila pentru a fi protejată de turci. Cazacii, auzind de răsturnarea lui Duca, l-au alungat pe Eni Drăghinici, hatmanul trimis de Duca să administreze teritoriile cazacilor în anul 1681 şi l-au numit pe hatmanul Kuniţki, cu ajutorul cărora se urcă pe tronul Ţării Moldovei Ştefan Petriceicu. Dintr-o însemnare sumară aflăm „de când au vinit hatmanul Koneskii leşescu în Bugiag. Leat 7192" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 300; II, 192). La 26 septembrie 1683 nordul Moldovei era deja în mâinile lui Petriceicu, iar la 28 noiembrie a fost cucerit Iaşul. Domnul însă s-a aflat o perioadă la Cernăuţi,

10 zile la Suceava, apoi la Botoşani şi abia la 19 decembrie 1683 a intrat în Iaşi. Gheorghe Duca, revenind de sub zidurile Vienei a fost prins de polonezi şi dus în Ţara Leşască, unde a murit la 31 martie 1684 (Xenopol 1993, IV, 254-255; Ciobanu 2005, 198-199). Dumitraşco Drăgoşescul scrie pe un *Minei pe luna octombrie* „atunce când au venit Petriceico vodă la Suceavă, cu leşi, şi când au ţinut pe Duca vod(ă) la mănăstire în Dragomirna şi cându l-au dus în sus la caştelanul hatmanul în Ţara Leşască" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 300). Din această însemnare constatăm că Duca vodă a fost ţinut o perioadă în mănăstirea Dragomirna, moment după care a fost dus în Polonia. Din altă însemnare, datată cu 16 decembrie 1683, aflăm despre „zvonurile întrării lui Ştefan al IX-lea în Iaşi, fuga doamnei Duca vodă la Focşani" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 300).

Pe un *Antologhion* (Iaşi, 1755) un autor necunoscut descrie istoria moaştelor Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, care au fost aduse de la Cetatea Albă prin contribuţia lui Alexandru cel Bun în Mitropolia din capitala ţării, iar ulterior, după transferarea capitalei la Iaşi, „s-au aşezat în besearica sfintei Mitropolii" din acest oraş. În anul 1686, după un raid asupra Bugeacului Jan Sobieski se opreşte la întoarcere în capitala Ţării Moldovei. Mitropolitul Dosoftei „au rădicat moaştele Sfântului de aice" împreună cu „toate odoarăle Sfintei Mitropolii şi hrisoavele moşiilor, şi împreună cu oastea crăiască s-au dus şi el în Ţara Leşască cu socoteală ca aceasta, să le sprijinească acolo, ca la nişte megiaşi până să vor aşeza turburările cu o pace de linişte şi apoi iarăşi să le aducă toate la locul lor în Moldova". Atât situaţia politică incertă, cât şi vârsta înaintată îl determină pe Mitropolitul Dosoftei să întreprindă anumite măsuri de protejare a acestui tezaur şi „au făcut un catastiv de toate acele odoară denaintea a unora din episcopi şi boieri leaşi, iscălind cu toţii împreună întru acel izvod", iar „de nu va ajunge el să aducă aceale odoară în Moldova, datori să fie boerii Moldovii după moartea sa, a merge acolo şi a le lua" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 51-52).

Conform unor ipoteze, Mitropolitul Dosoftei ar fi venit în Polonia în luna septembrie 1686. Mitropolitul Moldovei s-a aflat în castelul regal din Stryi de lângă Zolkiew (Fuştei 2008, 35-36). Faptul că Dosoftei s-a aflat în Stryi este confirmat de mai multe mărturii documentare. Dosoftei va scrie câteva însemnări de donaţie a unor cărţi bisericii pentru mănăstirea Petridului. Pe *Viaţa sfinţilor* (Iaşi, 1682-1686) mitropolitul scrie că dăruie cartea pentru pomenirea lui şi a părinţilor săi „Leontie şi Maria, chemată Misira". Dosoftei precizează că a scris „în anul 7195, în Striju, fiind în bejenie printre străini din pricina vremurilor nepaşnice". Pe vol. II al cărţii Mitropolitul Dosoftei scrie acelaşi mesaj doar că indică anul 1687 şi data de 8 iunie. Dosoftei dăruie, probabil, la 8 iunie 1687 un exemplar de *Viaţa sfinţilor* (Iaşi, 1682-1686) „s(vi)ntei Mitropolii de Bălgrad, la Ţara Rumănească de Ardealu" pentru pomenirea părinţilor săi. Mitropolitul Dosoftei s-a aflat la Stryi şi în anul 1692, când precizează că a scris a treia oară din grecească „în anul 7200, luna lui mai 16, în cetatea Stryi, în casa regelui, în castel, lângă sfintele moaşte ale Sfântului Marelui Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava". Pe nişte *Mărgăritare* (1693) Dosoftei notează că a „scris în Stryi, în casa regelui, anul 7201 <1693>, în 6 iulie, ziua Preacuviosului nostru părinte Sisoe" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 307, 311, 312, 320, 322).

Moaştele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava s-au aflat în Polonia până în anul 1783. Din însemnările proprietarilor de cărţi constatăm că aducerea lor în Moldova este atribuită împăratului Iosif, care în 1783 a întreprins o vizită în Bucovina. Pe un *Miscelaneu* ms. (1779), un proprietar de carte scrie că împăratul a trecut, cu mare pompă, la 3 iunie 1783 prin Câmplungul Moldovenesc, iar la 29 iunie a intrat în biserica Mitropoliei din Suceava. Bineînţeles, împăratul cunoştea situaţia moaştelor acestui sfânt, însă din însemnări rezultă că el s-a documentat în această privinţă şi a ordonat ca doi călugări de la mănăstirea Putna, „Iosăf egumăn şi Vinădict arhimandrit", să fie responsabili pentru aducerea moaştelor. În cele din urmă ele au fost transportate cu mare cinste şi le-au aşezat la locul lor, în biserica Mitropoliei din Suceava la 13 septembrie 1783 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 370, 375, 376, 378; 2009, III, 521).

Însemnările sunt sărace în privinţa perioadei de domnie a lui Constantin Cantemir (1685-1693). Pe o *Psaltire* ms. (1583) un autor anonim constată „când au murit Constantin Cantemir vodă şi au fost într-acel an 70 de orânduiale pe ţară, făr(ă) ilişuri şi făr(ă) sulgiuri şi fără alte mărunţişuri" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 322; Corfus 1975, 102, nr. 3). Însemnarea este datată cu 6 martie 1693, iar în literatura de specialitate moartea lui Constantin Cantemir s-a produs la 16 martie al

aceluiaşi an (Rezachevici 2008, 91-92), or confuzia poate fi pusă pe transliterarea greşită, însemnarea ştearsă, sau pe neştirea autorului, care a scris la o perioadă ulterioară.

Pacea din Karlowitz (1699) este menţionată într-o însemnare scrisă de preotul Isac, care precizează că „s-au împăcat turcii cu nemţii şi cu leşii de au ieşit din Cameniţi", în anul când iarna a fost foarte îndelungată, iar zăpada s-a menţinut o săptămână după Paşte (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 333-334). În urma acestei păci Austria a obţinut Transilvania şi Ungaria Centrală, Imperiul Otoman ceda Poloniei Podolia cu cetatea Cameniţa şi Ucraina de pe malul drept al Niprului, iar Polonia urma să se retragă din cetăţile şi mănăstirile din nordul Moldovei (Dragnev 2008, 104). Probabil, la aceleaşi evenimente se referă o însemnare despre părăsirea Cameniţei de către turci în timpul domniei lui Antioh Cantemir: „să (să) ştie de când au pierit soarile întâiu, în dzilele mării Sali lu Antioh vodă, (când) au işit turcii din Cameniţă. Îmbla let(u) 7207 <1698> 29 d...". Aici ar fi vorba, mai degrabă, de anul 1699, când a fost semnată Pacea de la Karlowitz, în urma cărui eveniment turcii urmau să părăsească cetatea Cameniţa (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 553; II, 192; Corfus 1975, 3-4, nr. 10).

Prima domnie a lui Mihai Racoviţă în Moldova (sept. 1703 - febr. 1705) a fost apreciată de contemporani drept una liniştită. Pe Ioan Hrisostomul, *Opere,* (Eton, 1612) un anonim scrie: „1705 februarie 13, a venit căderea din domnie a multiubitorului de Dumnezeu şi preastrălucitului şi plinului de bunătate şi de iubire, a domnului domn Ioan Mihail Racoviţă voievod, domn şi stăpânitor a toată Moldovlahia. A cărui reîntoarcere să se facă, Hristoase împărate, prin rugăciunile Sfintei Tale Maice şi a Sfântului nostru Părinte Hrisostom patriarhul cât mai repede şi în mod strălucit" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 376). Cronicarii au păreri împărţite despre domnia lui Mihai Racoviţă, însă se consideră că prima a fost cu adevărat scurtă, dar liniştită. Acesta ar fi motivul pentru care Mihai Racoviţă, domnitor pământean, a fost aşteptat de contemporani. Următoarele două domnii sunt sărace în informaţii lăsate de contemporani pe foile cărţilor. Doar pe un *Molitvelnic* ms. (sec. XVI) se precizează că Mihai vodă a venit la domnia a treia în Moldova la 15 februarie 1716 (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 407), iar conform altor surse înscăunarea a avut loc la 25 decembrie 1715 (Cocârlă 2005, 234). Mai degrabă ar putea fi acceptată ideea potrivit căreia la 15 februarie 1716 domnitorul Mihai Racoviţă a sosit în capitala ţării. Pe un *Miscelaneu* ms. (începutul sec. XVIII) un necunoscut consemnează că „s-au bătut Mihai vodă (cu) nemţii, let 7225 <1717> ghenarie 15" (Corfus 1975, 295, nr. 1; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 179). Un autor necunoscut precizează pe un *Triod* (Iaşi, 1747) „când s-au mazilit Mihaiu Racoviţă voievod, a trie mazilie din Moldova şi domn la Moldova n-au mai vinit, let 7236 <1727> sep(temvrie) 25" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 553; Corfus 1975, 3-4, nr. 10).

Ştiri sumare există despre războiul austro-turc din anii 1716-1718, când după luarea de către austrieci ca prizonier pe domnul Ţării Româneşti Nicolae Mavrocordat s-a încercat să se aplice aceeaşi metodă şi pentru Ţara Moldovei, ceea ce nu a reuşit conform planului stabilit. Pe un *Octoih* (Iaşi, 1749) Gheorghe popa a scris câteva note, dintre care una referitoare la aceste evenimente: „de când au venit nemţii aice în Moldova. L(ea)t 7224 <1716> ghen(arie) 31" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 565). Mihai Racoviţă a fost destul de precaut, a prevăzut pericolul şi a chemat pe tătari în ajutor, astfel reuşind să-i oprească pe austrieci în intenţiile lor. Căpetenia austriecilor, Ferenţ, a fost prins şi în cele din urmă omorât (Cocârlă 2005, 234-235). Pe un manuscris românesc se menţionează „de când au venit nemţii să ie pe Mihaiu vodă din Iaş şi s-au bătut cu tătarii. Leat 7225" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 412; II, 192). Un autor necunoscut scrie că „au venit nemţii în cetate. 7225", moment despre care menţionează şi Tofil ot Neamţu, iar un posesor de carte cu numele Dumitraşco, venind la mănăstire la Bisericani scrie la 14 ianuarie 1717 „ne-u prădat nemţii". Nu este lipsită de importanţă nici altă precizare scrisă pe un *Triod* ms. (cca 1640), din care rezultă că „au bătut nemţii pe tor(ci), în zilele lui Mihai voievod. Văleat 7225". În calitate de recompensă pentru sprijinul acordat Mihai Racoviţă permite tătarilor să prade Moldova până la Siret, ştire confirmată de ierei Teodor, care scrie pe o *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1643) că a fost „găsită în steagul tătarilor cându au prădat Ţara Moldovei până la Siretu" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 408, 409, 412).

În însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi există suficiente reflecţii privind prezenţa lui Petru I în Moldova cu trupele şi bătălia de la Stănileşti

din vara anului 1711. Pe un manuscris românesc, un autor anonim scrie că „au venit Petre împărat în Moldova de s-au bătut cu turcii şi s-au dus Dumitraşcu vodă cu dânsul şi au prădat tătarăi ţara. Leat 7219” (Caproşu, Chiaburu 2008, I 388; II, 192; 2009, III, 145; Corfus 1975, 67), iar pe un *Octoih* (Iaşi, 1749) Gheorghe popa scrie un conţinut asemănător, însă indică data venirii trupelor ruseşti în Moldova: „25 mai 1711” (Gheorghiţă, Agapie 1968, 321; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 565). Preotul Miron scrie pe o *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1643) că în anul 1711 au venit ruşii în Moldova şi s-au bătut la Stănileşti cu turcii trei zile şi trei nopţi, a patra zi au plecat, iar după aceasta au venit tătarii şi au prădat Ţara Moldovei. Autorul însemnării precizează că s-a aflat în Codrii Tigheciului 12 săptămâni „în căşi de pădure, până când oastea moschicească a lovit Brăila ş-au bătut-o şi s-au dus moscalii în ţara lor” (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 389-390; Dudaş 1990, 172, nr. 195). Andrei diac scrie la 15 iulie 1711 pe o altă *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1643) că moscalii „s-au bătut cu turcii pe Prut la Stănileşti, dreptu Huşu, şi au prădat tătari Ţara Moldovei”, iar Dimitrie Cantemir a plecat cu ruşii în ţara lor (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 392). Un autor necunoscut scrie pe un *Triod* (Iaşi, 1747) „când au vinit muscalii cu Petre împărat de s-au bătut cu turcii la Prut, la Stănileşti, let 7219” (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 553), iar în altă însemnare sumară se constată doar că Petru I a venit în Ţara Moldovei în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir la 25 mai 1711 (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 565). Acest eveniment este constatat şi într-o notă pe nişte *Cazanii* (Râmnic, 1748), scrise de către ierodiaconul Enochentie din schitul de la Fătăciune, care descriind istoria acestei instituţii monahale, precizează că „cu mulţi ani mai nainte de acest velet (1752 - n.n.) au fost mănăstire, dar la velet 7219, când au venit împăratul moschicescu de s-au bătut cu turcii în Moldova şi s-au ars şi mănăstirile de tătari, atunce au ars şi schitul acesta” (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 15). Pe un *Miscelaneu* ms. (începutul sec. XVIII) se admite că Petru I s-a bătut cu turcii la Stănileşti la 29 iunie 1711 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 179), ceea ce, de fapt este începutul ofensivei corpului de cavalerie al generalului K.E. Renne spre Brăila (Ţvircun 2008, 218).

Tătarii au devastat numeroase biserici, dovadă fiind obiectele şi cărţile de cult confiscate, care ulterior erau răscumpărate de către creştini. Un exemplar de *Îndreptarea legii* (Târgovişte, 1652) a fost robit de tătari în aceste momente dificile din istoria Ţării Moldovei şi un oarecare Lupaşco a răscumpărat-o de la un tătar, iar de la Lupaşco a răscumpărat-o preotul Ioan, în luna decembrie 1712. Acelaşi destin l-a avut şi un manuscris *Mântuirea păcătoşilor* (1691), răscumpărat de Pahomie Episcopul Romanului, care a dăruit-o „svintei bes(e)rici ce este la Săhăstrie, în muntele Chiriacul” (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 393, 396).

Un autor necunoscut scrie pe un *Apostol* ms. (sec. XVI) „de când au vinit moscali în Ţara Moldovei... Leat 7240”. Din altă însemnare pe aceeaşi carte se menţionează despre „toamna cea cu moscali, când se băte cu torcii. Leat 7240” (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 454, 455). În legătură cu prezenţa trupelor străine pe teritoriul Moldovei este şi altă menţiune pe un manuscris slavon de la Mitropolia de la Cernăuţi, scrisă la 15 august 1733 „de când îmbla felmareşal în Ţara Moldovei şi au prădat şi au robit şi multă stricăciune făcu” (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 467; Urechia 1886-1887, 49).

Autorii însemnărilor scriau despre diferite evenimente istorice, numeroase fiind şi referinţele despre schimbarea domnilor. Pe o *Cazanie* ms. (sec. XVII) un anonim descrie situaţia creată în primăvara anului 1733, când Grigore II Ghica este schimbat domn din Moldova în Ţara Românească, iar Constantin Mavrocordat din Ţara Românească în Moldova şi întâlnirea acestora la 30 aprilie 1733 la Focşani. Autorul precizează că în seara zilei de 30 aprilie a venit Constantin vodă la Grigore vodă, iar marţi, 1 mai, a mers Grigore vodă la Constantin vodă. În ziua de miercuri 2 mai 1733, a mai avut loc o întâlnire dintre domni „şi au vorovit ca 3 ceasuri din noap(te)”, iar a doua zi „joi, în ziua de Voznesenie, după bucate, au purces fieştecare la scaunul său” (Lăpedatu 1905, 7, 771; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 466).

Ion Neculce menţionează în *Letopiseţul Ţării Moldovei* despre „vrajba între leşi cu moscalii” în prima domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (Neculce 1990, 438). Dintr-o însemnare scrisă la 15 mai 1734 pe o *Psaltire* (Iaşi, 1680) rezultă că s-au bătut polonezii cu ruşii, iar în altă notă scrisă pe *Vieţile sfinţilor* (1682-1686), provenită de la biserica Sfântul Haralambie din Iaşi, se menţionează că în luna iulie 1734, în postul Sfântului Petru „s-au bătut leşii cu muscalii, în zilili

lui Ion Constan(tin) vodă" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 470).

În prima domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (aprilie 1733 – noiembrie 1735) s-a produs un incendiu de proporţii mari în Iaşi. Un autor, Ilii ot visterie, scrie la 23 iunie 1735 că „au arsu Târgul de Sus, cu mahalale cu tot", a ars şi mănăstirea „Golia, cu clopotniţă cu tot, ş-au arsu S(fe)ti Teodor(i) şi s-au tâmplat aceşti toate într-o luni, la 3 ceasuri de zi, la Ion Costantin v(oie)vod". Autorul însemnării precizează, de asemenea, că în urma acestui incendiu devastator au ars 668 de case din Iaşi (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 474).

În urma uneltirilor lui Constantin Mavrocordat împotriva vărului său Grigore II Ghica, acesta din urmă este mutat în toamna anului 1735 în scaunul domniei Ţării Moldovei, iar primul ocupă tronul Ţării Româneşti. A doua domnie în Moldova a lui Grigore II Ghica (1735-1739) se suprapune pe conflictul ruşilor şi austriecilor cu turcii. Poarta Otomană a recunoscut abilităţile de diplomat ale domnului moldovean şi i-a încredinţat negocierile dintre ruşi şi turci. Imperiul Habsburgic la 27 mai 1737 a declarat război Imperiului Otoman, iar Grigore II Ghica a participat la negocieri între ruşi şi austrieci cu turcii. La 3 septembrie feldmareşalul Münich a intrat cu armatele în Iaşi şi a înştiinţat boierii că aceste teritorii au fost eliberate. Grigore II Ghica, fiind un susţinător al Porţii Otomane s-a retras spre Galaţi (Istoria 2002, VI, 467; Tcaci, Dragnev 2005, 240-241). Pe o *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1643) un autor de însemnare scrie la 28 septembrie 1738 că „au venit cazacii în Ieşi şi au agiunsu păr la Focşeni ... şi mărie sa vodă au ieşit din Ieşi de frica cazacilor" (Corfus 1975, 70; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 487). Pe o *Biblie* (Bucureşti, 1688) de la mănăstirea Dobruşa (Şoldăneşti) sunt scrise în anul 1739 de către „căpitanul de gusarii Ananie Samsonov orheianul" alte detalii, care descriu aceste evenimente: „când au fost moscalii de au luat Hotinul. De la Hr(isto)s îmbla v(ă)letu 1739 godu. Şi într-ace vreme au fost cătanile moscăleşti de au prădat Focşenii. Şi după prada Focşenilor, pe porunca mării sale gospodinului gheneralului feldmarşal graf fon Minih, am mărs noi, cătanile moscăleşti şi cu donţii cighiesci depreună pe la Soverja (*sic*!) şi pe la Vrancia şi am ieşit pe supt munţi la mănăstire lui Vintilă vodă şi de acolo am prădat prin Ţara Muntenească piste apa Buzeului..." (Tomescu 1929, 59-60; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 488; 2009, III, 145). O însemnare pe un manuscris slavon, fost la Mitropolia din Cernăuţi, descrie tangenţial situaţia politică în ajunul semnării Păcii de la Belgrad de la 7 septembrie 1739 şi a retragerii armatelor ruse din Moldova: „să să ştie de când îmbla felmarşal în Ţara Moldovei şi au prădat şi au robit şi multă stricăciune făcu" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 491; II, 192). Precizăm că această însemnare este datată cu 15 august 1740, însă conţinutul ei se referă mai degrabă la evenimentele din anul 1739. Pe *Alexandria* ms. (mijlocul sec. XVIII) se menţionează „de când s-au dus muscalii de la Ţara Moldovii şi au rămas domn în Ţara Moldovii măria sa Gligo(rie) Ghica vodă" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 577). Aici este vorba despre retragerea armatelor ruseşti de pe teritoriul Ţării Moldovei după semnarea Păcii de la Belgrad, la 7 septembrie 1739. Din altă însemnare aflăm despre mazilirea lui Grigore II Ghica şi instalarea în a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, eveniment care s-a produs în luna septembrie 1741. Autorul însemnării face referire şi la data mazilirii lui Constantin Mavrocordat, 29 iunie 1743, fiind înlocuit cu „Ioan Nicolae voievod, fratile mării sale Constandin voievod", iar acesta s-a menţinut în scaun, conform relatărilor din însemnare, până la 15 aprilie 1747, când a fost înlocuit cu Grigore II Ghica. În continuarea acestei însemnări autorul menţionează că la 29 iunie 1743 „s-au mazilit de aici măria sa Costandin Nicolae voievod şi au mersu mazil în Ţarigrad. Şi ni-au vinit domnu Moldovii marie sa Ioan Nicolae voievod, fratile mării Sali Costandin voievod", iar la 15 aprilie 1747 „iarăşi au luat domnie Ţării Moldavii marie sa Grigorie Ghica voievod, iar mărie sa Ioan vodă au mersu mazil la Ţarigradu" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 545; Corfus 1975, 5-6, nr. 14).

În luna mai 1745 patriarhul Antiohiei Silvestru a făcut o vizită canonică în capitala Ţării Moldovei, la mănăstirea Sfântul Sava din Iaşi, şi a dăruit 12 mineie în limba greacă (Veneţia, 1731-1732), informaţie preluată din nişte însemnări de donaţie de pe aceste mineie, scrise de către patriarh (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 524, 546). O *Liturghie* ms. (1746) a fost legată „când s-au schimbat din Ţara Moldovei Grigorie Ghica vod(ă) şi au mersu în Ţara Românească şi aici au venit Costandin Necol(ai) voievod, la l(ea)t 7256 <1748> fev(ruarie) 8" (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 555; Corfus 1975, 6-7, nr. 17).

Pe un *Nou Testament* (Alba Iulia, 1648) Gheorgachi scrie despre plecarea la 3 aprilie 1746 a unor boieri modoveni la Istanbul pentru a plăti darea în vederea reînnoirii domniei şi înlăturarea lui Ion Mavrocordat din scaunul Moldovei. Autorul notei precizează că s-au dus la Ţarigrad: „dumnalui Andrieş Ruset vel vornicu, Manolachi Costachi vel vornicu, Costachi Razu hatman i dum(nealui) Toader Păladi vel vist(iernic)" şi „au trecut Dunărea la Galaţ(i)" (Mitric 2005, 51; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 534).

Constantin Racoviţă, fiul cel mai mare a lui Mihai Racoviţă, devine domn al Ţării Moldovei la 31 august 1749. Înscăunat, acesta introduce o politică fiscală excesivă, motiv pentru care mai mulţi boieri îşi arată nemulţumirea prin fuga lor la tătari şi în ţările vecine (Istoria 2002, VI, 460; Cocârlă 2005a, 246). Acest moment este consemnat pe *Leatopisăţul Ţării Munteneşti* ms. (sec. XVIII), din care constatăm precizarea că „au fugit toţi boierii mari, alţii la tătari, alţii la leş(i), alţii la Ardeal, în luna lui iunie 17 şi s-au întorsu la sep(temvrie) 6 zile, la văleat 7259 <1750>" (Corfus 1975, 7-8, nr. 19; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 572).

Pe un *Molitvenic* (Iaşi, 1749) un necunoscut scrie despre mazilirea lui Matei Ghica, fără a face referire la împrejurările în care s-a produs acest eveniment: „Mazilie lui Matei vo(ievo)d, leat 7264 <1756> febr(uarie) 15 şi au venit domnu Costandin vo(ievo)d Racoviţă" (Mosora, Hanga 1991, 65; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 56), ştire confirmată de altă notă, semnată la 1 martie 1756 de Evdochie: „şi într-acest fev(ruarie) 15 zile, gioi, la 4 ceasuri de zi, s-au mazilit Matei Ghica voievod, 7264 <1756> fev(ruarie) 15, gioi" (Mitric 2005, 78; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 57). Pe un *Apostol* (Bucureşti, 1743) un proprietar sau cititor al unei *Psaltiri* (Alba Iulia, 1651) scrie „de când au venit mărie sa Ion Cehan Constandin Mihai Racoviţă, domn în Ţara Moldovei, la let 17(5)6" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 55), adică este vorba de domnia a doua a acestuia în Ţara Moldovei, care a început în februarie 1756 şi s-a sfârşit în luna martie 1757.

Despre domnia în Moldova a lui Scarlat Ghica (februarie 1757 - august 1758) însemnările sunt sărace în informaţie. Este cunoscut doar că în timpul acestui voievod a ars oraşul Iaşi „a doo dzi după Duminica mari, luni, maiu 15, 7266 <1758>", „iară Scărlat vodă şide cu giugiumana a m(â)nă şi să ruga ţări(i)" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 77). Potrivit altei însemnări sumare Iaşul a ars şi în anul 1761 „în zioa de Sf(ânta) Troiţă, leat 1761" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 105).

Un alt domnitor al Ţării Moldovei Ioan Teodor Callimachi (august 1758 – 28 mai/8 iunie 1761) îşi începe domnia într-o situaţie dificilă, când s-a declanşat conflictul dintre Hoarda din Crimeea şi cea din Edisan, la care au participat şi tătarii nohai din Bugeac. Au fost devastate în urma acestor raiduri mai multe ţinuturi ca: Lăpuşna, Chigheci, Covurlui, Tecuci, Fălciu şi parţial Iaşi, fiind luaţi 40000 de robi şi alte prăzi (Istoria 2002, VI, 473-474). Aceste evenimente sunt descrise sumar de un oarecare Maftei Hilimon, care notează, cu dată greşită, pe *Războaiele lui Traian cu Dacii* ms. (sec. XVIII): „De cându s-au bătut soltanul cu nohaii. Noi eram la Putna cu ispravnicu... E-u luoatu cu sila de pi la bostani turcişti şi e-u dus la război şi au pierit toţi ca nişti becişnici. Şi soltanul au scăpatu cu fuga în târgu în Căuşani de spaima nohailoru..., cumu-i obiceru turcului, că fug ca muiarile, şi nu şti că turcu-i tucos şi moldovanu fricos" (Corfus 1975, 70, nr. 26; Ştrempel 1978, I, 72; Caproşu, Chiaburu 2008, I, 59). Cu datare greşită este şi o altă însemnare pe un *Penticostar* (Iaşi, 1753) din satele Volovăţ şi Rediul lui Tătar, jud. Iaşi, din care reiese că la „venirea mării sale" (Ioan Teodor Callimachi) „au prădat tătarii Ţara de Gios, leat 1767 sept(emvrie) 15" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 170; 2009, III, 145, 629), iar pe un *Catastih* ms. (1812) este admisă devastarea Ţării de Jos în anul 1756 (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 310, 486). Desigur că este vorba de devastările tătăreşti din luna septembrie a anului 1758, adică imediat după înscăunarea lui Ioan Teodor Callimachi ca domn al Ţării Moldovei. Aceste evenimente sunt menţionate sumar în mai multe însemnări vechi. Pe o *Evanghelie,* neidentificată, provenită din Paşcani, este scris de un autor necunoscut: „La leat 1757 săpt(emvrie) 14, au prădat tătarăi Ţara de Gios" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 73; 2009, IV, 231). Pe un *Apostol* (Lemberg, 1654) din mănăstirea Dobrovăţ este scris un text, din care reiese că în anul 1758 tătarii au prădat Ţara Moldovei (Iorga 1908, 210, nr. 600/24; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 74, 193; 2009, III, 145, 502). Pe o *Biblie* (Bucureşti, 1688) cu circulaţie în satul Mătieni, jud. Dorohoi se precizează: „de cându au prădat tatarii ţara, în zilele lui Ion vodă Calmăş, la velet 7267 <1758> în luna

lui sept(emvrie)" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 78), iar o informaţie asemănătoare, cu indicarea datei de 15 septembrie a fost scrisă de un anonim pe un manuscris din 1777 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 278; Corfus 1975, 301, nr. 7). Dintr-o însemnare pe un *Apostol* (Bucureşti, 1745) reiese că evenimentul s-a produs la 14 septembrie 1758, ştire confirmată de mai multe însemnări sumare de pe cărţi vechi şi manuscrise (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 81-82, 88; 2009, III, 486, 629). Această situaţie politică complicată este descrisă pe un *Otecinic* ms. (sec. XVII): „Let 7267 <1758> sept(emvrie), au prădat tătarăi Ţara Moldovii, parte din gios, 6 ţinuturi şi mare robie au fost, că au lovit făr-de veste şi au arsă Focşenii şi au agiuns pân-la Râmnic în Ţara Muntenască. Şi la ace vreme nefiind domn în ţară, mazilindu-să Scarlat voievod de aice, au mărsu domn în Ţara Muntenască. Şi au vinit domnu în Moldova Ion Theodor voievod. Şi această pradă au fost făr-de ştire împărăţii. Şi după ci s-au aşăzat domnie, au vinit poroncă mare de la Ţarigrad şi au mărsu cu boierii de Moldova la tătari şi plinit toată paguba ţării de la tătari" (Corfus 1975, 71, nr. 30; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 78). Pe un manuscris aflăm alte detalii: „Let 7267 <1758> săpt(emvrie) 14, au venit tătarăi de au prădat ţara din Ieş în jos pân în Focşeni, fiind cu oaste Crâm Ghirei soltan, care s-au făcut han făr-de voie turcilor. Şi neputând turcii face într-alt chip, i-au trimis caftan şi săbii de hănie, când au luat şi domnie Ţărăi Moldovii Ion vodă Călmaş şi Scarlat Ghica voievod s-au dus la Ţara Românească cu domnie" (Corfus 1975, 71, nr. 29; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 82). Iar din altă însemnare, scrisă după 1777, se confirmă că devastările tătăreşti asupra Ţării de Jos s-au produs la 15 septembrie 1758 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 278). O însemnare scrisă de Ananie ieromonah, pe o *Evanghelie* neidentificată de la mănăstirea Mira, descrie comportamentul tătarilor în timpul când au devastat această mănăstire: „au prădat şi mânăstire Miräi, cât n-au rămas în mânăstire măcar ceva cât de puţin" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 83). Pe un *Triod* (Bucureşti, 1726) un anonim scrie că a cumpărat „acest *Străstier* în urma prăzii tătarâlor când au prădat în Dzi(u)a Cru(cii), la let 7267" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 168). Această însemnare a fost scrisă nu mai devreme de 23 aprilie 1767, din care cauză unele evenimente constatate sunt datate greşit. Aceeaşi situaţie este şi în cazul altei însemnări manuscrise, scrisă după anul 1768 pe o *Cazanie* (Bucureşti, 1768), din care reiese că tătarii au prădat Ţara de Jos în luna octombrie 1758 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 187).

Un alt moment curios din domnia lui Ioan Teodor Callimahi, consemnat pe cărţile vechi, este răscoala boierilor moldoveni împotriva lui Iordache Stăvărache, care, cu venirea la domnie a acestuia l-a împrumutat pe noul domn cu bani pentru a achita datoriile, obţinând în schimb o mare influenţă şi putere asupra domnului, obligând pe boieri şi mănăstiri să achite taxe fiscale, ceea ce a dus la mari nemulţumiri, iar în cele din urmă a fost nevoit să se refugieze din Iaşi. Pe Cantemir, *Divanul* (Iaşi, 1698) se menţionează doar că „s-au făcut gâlceavă mare de ţară în Iaşi asupra unui boier, anume Stăvărache, ce s-au sfărâmat şi porţile domneşti, în v(ă)leat 7267" (Mosora, Hanga 1991, 33; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 81). Din altă însemnare pe un manuscris aflăm unele detalii ale acestui eveniment: „7267 <1759> mar(ie) 18, s-au sculat toţi boierii împreu(nă) cu toată ţara zurba asupra lui Iordache Stavarachi spat(ar) di l-au gon(it) din Moldova, fiind om foarte rău şi făce ce-i era voie în zilele acestui domn. Şi au scăpat noapte cu port turcesc şi au fugit ca vai de el la Ţarigrad" (Corfus 1975, 10, nr. 26; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 86). Iordache Stăvărache nu a încetat intrigile nici în perioada când nu se afla în capitala Ţării Moldovei, continuând uneltirile împotriva altui domnitor – Grigore Callimachi (mai 1761 - martie 1764), pe care dorea cu orice preţ să-l înlăture din scaun, dorind să-l instaleze pe Grigore III Ghica. Pe un manuscris (*Prăznicar*, 1689) un autor necunoscut scrie cu data greşită „de când au pribegit Stăvărache din Ieşi, că se temea de Io Ioan Grigorie voievod, la velet 7267" (Corfus 1975, 10, nr. 25; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 80, 90).

Grigore Callimachi obţine la 23 ianuarie 1767 pentru a doua oară tronul Moldovei datorită lui Nicolae Suciu, care se bucura de mare influenţă la Poartă. În timpul acestei scurte domnii, care a durat până în luna iunie 1769, s-au acutizat contradicţiile dintre Poarta Otomană şi Rusia. Poarta a declarat război Rusiei la 30 octombrie 1768, iar Principatele au fost obligate să susţină armatele otomane. În această situaţie complicată trupele ruseşti au trecut Nistrul, iar printre alte acţiuni desfăşurate, au capturat turmele de oi (45 000) ale turcilor de la Bender (Istoria 2002, VI, 476). Popa Toader scrie pe un *Octoih* (Iaşi, 1749) „de

când au venit moscalii. Let 7276", iar pe un manuscris grecesc un autor necunoscut consemnează începutul conflictului dintre Poarta Otomană şi Rusia: „7276. La acest velet s-au strâcat pace, când era Gligore vodă Calimah" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 169). Un autor necunoscut scrie pe un *Miscelaneu* ms. (începutul sec. XVIII) un mesaj scurt din care reiese că ruşii au venit pentru a treia oară în Ţara Moldovei în luna septembrie 1768 (Corfus 1975, 295, nr. 1; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 179), iar dintr-o cronică a evenimentelor, de pe un manuscris aflăm că în „1768, au fost robii de turci la Focşani, iuni 2" (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 492).

Pe un manuscris de la Seminarul Veniamin Costachi din Iaşi (*Viaţa lui Ioan Cantacuzino împărat*) un autor de însemnare descrie situaţia creată după apariţia trupelor ruseşti în Ţara Moldovei: „La velet 7277 sculatu-s-au turcii asupra moscalilor ca să scoată din Ţara Leşască şi să pui craiu în Ţara Leşască, şi noi am fost în bejănie la mănăstire la Săcul, mulţi boieri şi neguţitori, şi am şăzut noi din Lunie Paştilor păn la ocutomvri şi am ieşit, căci au venit măria sa ghinărariu maior cnez Prozorovschi la Botoşăni şi cu câtva samă de oaste, călărime şi pedestrimi, şi la Ieş iar este oasti un brigadir şi un polcovnicu pedestrimi şi călărimi, şi la Botuşani podpolcovnicu Nazarii, iar cu câţiva cazaci şi volintiri, şi la Fălceiu cătane şi volintiri. Iar la Ţa(ra) Muntenească au mersu căpitanul Ilie Mitică şi cu 200 volintiri şi au prinsu pe Grigore Ghica voievod, fiind domn în Ţar(a) Muntenească, şi cu toţi boierii lui, iar pe domnul Costantin Mavrocordat l-au prinsu la Galaţi şi l-au adus la ghina(ra)riu Stiufel, fiind la Ieş" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 180). Situaţia descrisă se referă la ultima domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (iunie-decembrie 1769), perioadă care se suprapune în mare parte pe războiul ruso-turc din 1768-1774. Armata otomană este nevoită să se refugieze de la Hotin, prin Ţuţora, spre Dunăre. Domnitorul, vroind să se refugieze, a fost prins la Galaţi, rănit şi adus de către ruşi la Iaşi, unde a decedat la Curtea domnească la 4 decembrie 1769 (Istoria 2002, VI, 456). Momentul apariţiei trupelor ruseşti în Moldova este menţionat în altă însemnare pe o *Cazanie* (Râmnic, 1748), din care constatăm că armatele ruse au venit în Moldova „to(a)mna, la Vinire Mare", anul 1769, în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, eveniment urmat de o epidemie de ciumă (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 181). Pe un *Octoih* (Iaşi, 1749), de la biserica Sf. Teodori din Iaşi se precizează că armatele ruse au venit în Iaşi în septembrie 1769 „luni dimineaţă au întrat în Iaşi Sima căpitan, cu câţiva volintiri, iar vineri au intrat Prozorovskii general cu frumoasă oaste" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 192, 201). Unele detalii despre bătălia de la Hotin sunt reiterate pe un manuscris (*Tetraevanghel*, sec. XVII): „să se ştie de când a venit al treilea rând în Ţara Moldovei moscalii şi au făcut mare bătălie la Hotin de au perit şapti paşe şi oaste nenumărată de au scăpat vizirul cu fuga în domnie lui Costandin vod(ă) Mavrocordat şi pe Grigori vod(ă) l-au luat vizirul, let 7278" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 193). Din altă notă aflăm unele detalii, care au urmat acestor evenimente: „de când au venit moscalii în ţară şi au bătut Hotinul şi au mersu la Brăila şi au arsu târgu Brăilii tot", însemnarea fiind datată cu 5 februarie 1770 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 197). Aceste evenimente au fost consemnate de Manolachi logofăt pe o *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1643): „când au venit muscalii ş-au luat Hotinul ş-au venit la Ieş şi di la Ieş au mersu de-u bătut turcii la Răbâia şi dea acolo o samă dintr-înşii au mersu la Focşani şi di la Focşani au mersu de-au bătut toamna Galaţii ş-au prins viu pe Costandin vodă, ficiorul lui Nicolaiu vodă, şi ducându-l la Ieş, au murit. Şi primăvara au avut mare războiu cu turcii ş-au luat multe cetăţi, anumi Bindiriul, Bugeacul şi altea cetăţi pân Ţara Tătărască, şi toamna au luat Brăila, şi au trecut muscalii în Ţa(ra) Muntenească. Şi firmaşul Rominţăv au iernat în Ieşi. Îmbla văleat(ul) 1771, mart(ie 10)" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 202). Ţinând cont de perioada de domnie (a patra) a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (iunie-decembrie 1769), putem constata că acţiunile descrise în însemnare pot fi atribuite, mai degrabă, perioadei cuprinse între toamna anului 1769 şi toamna anului 1770. De altfel, este vorba de victoriile remarcabile obţinute de Rusia pe parcursul anului 1770, când flota rusă, condusă de Alexei Orlov, a învins-o la 5 iulie 1770 pe cea otomană la Ceşmè. Armata terestră rusă condusă de Nicolai Repnin a obţinut victorie la Movila Răbâii asupra hanului Crimeii, contele Rumeanţev l-a înfrânt la Cahul la 1 august 1770 pe marele vizir, iar din însemnare mai rezultă că acesta a urmat să ierneze la Iaşi (Istoria 2002, VI, 635).

Într-o însemnare cu un conţinut desfăşurat, scrisă pe un manuscris românesc, evenimentele sunt

descrise destul de detaliat şi conforme cu realitatea istorică. Autorul susţine că armatele ruse, conduse de Rumeanţev, au venit în Moldova la 20 septembrie 1769. După Pacea de la Kuciuk-Kainargi ruşii au părăsit Moldova la 1 ianuarie 1775. Armatele ţariste i-au „gonit (pe turci - n.n.) până peste Dunăre, la Şumla". Însă în cele din urmă Moldova şi Ţara Românească au fost cedate Porţii Otomane. În Ţara Moldovei a fost numit domn Grigore III Ghica la 10 decebmrie 1774, iar în Iaşi a ajuns la 1 ianuarie 1775 (Corfus 1975, 12-13, nr. 35; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 241-242).

Un mare incendiu s-a produs, potrivit însemnării manuscrise pe un *Apostol* (Iaşi, 1756) de la biserica Vovidenia din capitala Ţării Moldovei, la 14 noiembrie 1776, când a ars oraşul Iaşi, informaţie oferită şi de o altă notă scrisă pe un *Ceaslov* (Rădăuţi, 1745), din care reiese că a ars şi biserica Sfântul Teodor (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 260).

Destul de frecvente sunt pentru această perioadă menţiunile despre prezenţa sau retragerea armatelor ruse din Moldova, unele fiind scrise în perioade ulterioare şi datate greşit. Pe o *Psaltire* (Râmnic, 1751) se menţionează „di când s-au dus moscalii din Ţara Moldovii la let 1772, la luna lui dichevrii şi au pus domnu pe Grigore Vodă Ghica, al doile rând" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 211). Aici ar fi vorba, mai degrabă, de retragerea armatelor ruse de pe teritoriul Moldovei, după pacea de la Kuciuk-Kainargi, semnată la 10/21 iulie 1774, iar Grigore III Ghica este numit domn al Moldovei în luna septembrie 1774 şi vine în scaunul de la Iaşi abia în februarie 1775.

O menţiune cu un conţinut asemănător, care pare să fie datată corect, a fost scrisă pe un manuscris românesc: „de când s-au dus moscalii din Ţara Moldovii, îmbla velet atunci let 7283. Şi aici au rămas domnu în Ţara Moldovii măria sa Gligore Ghica v(oie)vod" (Corfus 1975, 74, nr. 44) şi alta din care rezultă că ruşii au plecat din Moldova în luna septembrie 1774 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 228). Grigore, legător de cărţi, oferă unele detalii despre această situaţie pe un *Apostol* (Bucureşti, 1743), pe care scrie: „când umbla v(e)let 1774 s-au întorsu moscalii la Rusie lor, de la cele mari şi groaznice războaie ce au avut cu turcii, făcând pace. Oştile moschiceşti ajunse(se) pân la Şumla, în Ţara Turcească, şi din judecăţile lui Dumnezeu, s-au împăcat cei mari şi vestiţi în toată lumea şi lăudaţi împăraţi" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 221). Pe *Letopiseţul slovenilor...* ms. (1727) un alt autor necunoscut precizează unele momente: „1774, iul(i)e, s-au făcut pace între Poarta turciască şi între muscali, fiindcă ţăne pe turci închişi la Şumla di le tăiesă şi măncare din toate zălile" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 226). Din altă însemnare pe o *Biblie,* neidentificată, reiese că Rumeanţev, cu oştile, a părăsit teritoriul Moldovei anterior semnării Tratatului de la Kuciuk-Kainargi şi s-a stabilit la Movilău (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 220). Un alt autor necunoscut scrie pe un *Ceaslov* neidentificat: „di când s-au dus muscali(i) după a trie veniri în Moldova. Leat 7283 <1775> ghenar" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 238, 423).

În timpul celei de-a doua domnii, Grigore III Ghica a încercat o apropiere de Rusia, iar drept urmare Poarta l-a mazilit. Sultanul l-a trimis la Iaşi pe Kara Hissarli Ahmed Bey, care s-a oprit în casele „Beilicului" pentru a-l prinde şi aduce la Constantinopol, unde trebuia să fie ucis. Grigore III Ghica a încercat să evadeze, însă este asasinat la 1 octombrie 1777 şi înmormântat în biserica Sfântul Spiridon din Iaşi. Contemporanii au fost profund marcaţi de acest eveniment tragic, dovadă fiind numeroasele însemnări de pe cărţile vechi, care descriu, uneori, în detalii, asasinatul. Pe un *Ceaslov* neidentificat un anonim se referă, mai degrabă, la data apariţiei reprezentantului Porţii în capitala Moldovei – 27 septembrie 1776, însă anul corect este 1777 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 258). Un alt detaliu este scris pe o carte dăruită de însuşi Grigore Alexandru Ghica unui necunoscut, din care reiese că domnitorul a fost asasinat în anul 1777, iar capul i-a „fost purtat prin Constantinopol" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 265). Numeroase însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi atestă acest asasinat (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 267, 269, 275, 276-278, 401). Pe *Istoria Ţării Româneşti* ms. (1777) se menţionează că la 1 octombrie 1777 „au vinit un capigi başa cu poruncă de la Poartă de au mazilit pre Grigori vodă Ghica şi la trii ceasuri şi giumatati di noapte l-au tăiet la cas(â)le di(n) Beilic", iar „pi doamna lui şi beizadelile i-au luat şi i-au dus la Ţarigrad", „apoi au venit Costandin Muruz voivod, noiemvrie 24, di olac, întru întâie domnie a Moldovei", iar „Grigori Ghica voivod au fost hain, cu nădejde moscalilor". Ulterior autorul însemnării precizează că „după ci s-au dus capigi-başa imbrihor Carahigior

Zades Ahmed beiu la Ţarigrad, au vinit alt turc la rămăşiţurile lui Grigori vodă Ghica. Tot la acel velet 1777 au mai venit alt turcu, ci-i zice saloahor. Şi când s-au dus au luat pi un negiţător, anume Coste Avraam, şi altu ce au fost ftori şi i-au dus la Ţarigrad" (Corfus 1975, 300-301, nr. 7; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 278; 2009, III, 502).

Pe *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* (Iaşi, 1682-1686) Ştefan logofăt scrie că la „let 1777 oct(ombrie) 1, sara, la 4 ceasuri de noapte, au tăiet capul măriei sale Grigorie Alexandru Ghica voievod de un capegi başa, lăsând caimacami pe d(umnea)lui aga Vasâle Razu biv vel logof(ăt) i d(umnea)lui Dumitraşco Sturza vel vornic, i Iordachi Balş vel vist(iernic), i d(umnea)lui Manolachi Bogdan biv vel spatar, iar domn măria sa Constantin Dimitrie Moruz vodă, ce au fost dragoman, şi au venit în Iaşi la nov(e)m(brie) 21, 1777" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 277; 2009, IV, 231). Pe un *Octoih* (Iaşi, 1749) de la biserica Sfinţii Teodori din Iaşi, un oarecare Gheorghe, proprietar de carte, precizează că „au venit măriia sa Costandin Dimitrie Moruz voievod, domnul Ţării Moldovii, let 1777 noiemb(rie) 24, vineri spre sâmbătă, la 4 ciasuri de noapte". (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 277). De fapt, Constantin Moruz, a fost numit în secret de Poartă domn al Ţării Moldovei la 30 septembrie/11 octombrie 1777, însă a ajuns în Iaşi abia la 24 noiembrie a aceluiaşi an. Apariţia noului domnitor în Iaşi a provocat nemulţumiri din partea unor boieri din anturajul lui Manolachi Bogdan, care încă din 1774 pretindea la scaunul ţării. De partea marelui vornic Manolachi Bogdan au trecut: marele spătar Ioan Cuza, paharnicul Iordache Darie Dărmănescu, Iordache Cantacuzino spătarul, fostul mare logofăt Roset Bălănescu, căminarul Manolachi Romano. Domnul Ţării Moldovei Constantin Moruzi i-a condamnat la moarte pe vornicul Bogdan şi pe spătarul Cuza, executaţi fiind la 23 august 1778 (Istoria 2002, VI, 482-483). Evenimentul tragic a fost reflectat în însemnările martorilor, care aduc şi unele precizări. Pe un *Ceaslov* neidentificat un autor scrie „să s(e) ştie de cându au tăiet pi Bogdan şi Cuza. Leat 7285 <1777> august 18" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 273, 297, 364; 2009, III, 502), iar pe o *Cazanie* (Bucureşti, 1768) este menţionat că a fost omorât doar vornicul Bogdan la 21 august 1778 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 292). Din alte însemnări constatăm unele momente inedite, din care aflăm că decapitarea acestor boieri s-a produs în ziua de 18 august 1778, vineri spre sâmbătă. Aceşti boieri au fost ţinuţi în detenţie timp de două săptămâni şi ulterior duşi „într-un turn în zidul curţii domneşti" sau „în başca dennăuntru din curte" şi ţinuţi acolo o noapte, iar Pavăl căpitan de la Cosăuţi ot Soroca, care îşi ispăşea pedeapsa în temniţă „cu pricină de vinovăţie călcării de hotar", a îndeplinit ordinul domnului şi boierii au fost executaţi la „8 ciasuri de noapte". Din însemnări aflăm că după execuţie, capetele, „li-au pus pe laviţă la poarta curţii, şezându de dimineaţa păr-la amiazăzi, văzându-le tot norodul". În zilele următoare, probabil la 21 sau 24 august au fost înmormântaţi de către Enăcache la „6 ceasuri de noapte" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 292).

Anexarea Bucovinei a început la 31 august 1774, iar în toamna aceluiaşi an, în iarna şi primăvara anului 1775 trupele austriece se aflau în ţinuturile Hotin, Cernăuţi, Suceava, Botoşani, Roman, Bacău, Neamţ (Istoria 2002, VI, 683). Pe un *Antologhion* (Iaşi, 1726), provenit de la mănăstirea Dragomirna, jud. Suceava, un autor necunoscut scrie la 22 iulie 1775 că „au intrat neamţul în Ţara Moldovei la let 7283 <1775>" (Mitric 2005, 68; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 243),

Un incendiu mare s-a produs în Iaşi la 31 martie 1779 „în ziua Învierii Domnului nostru I(su)s H(risto)s", în urma căruia a ars „Uliţa Mari pârla curti, fiind vodă în biserică" (Corfus 1975, 301, nr. 7; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 302; 2009, III, 502). Din altă însemnare, scrisă pe un *Apostol* (Iaşi, 1756), aflăm despre incendiul de la 14 noiembrie 1776, iar în anul 1781 „în zioa de Sfânta Troiţa" iarăşi a ars capitala Ţării Moldovei (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 333; Iorga 1908, 197, 558/3). Mai mulţi autori de însemnări au notat despre incendiul devastator, care a izbucnit la Iaşi la 20-21 decembrie 1784, „duminică sara la cinci ciasuri", iar ca rezultat a ars toată curtea domnească, „biserica împrejur, au rămas numai turnul întreg" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 399-400, 406, 407). Mai târziu, la 1 (12 ianuarie) 1785 domnul Alexandru Mavrocordat (Deli-bei) a fost mazilit şi înlocuit cu vărul său Alexandru II Mavrocordat, numit şi Firaris (Fugarul) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 407), din cauza că în ajunul războiului ruso-austro-turc (1787-1792) s-a refugiat la ruşi. În această perioadă de grele încercări pentru Ţara Moldovei, în timpul când un domn fusese mazilit, iar altul nu a apărut încă în capitală, la 18 februarie 1785 „au arsu odăile

mănă(stirii) Frumoasa", iar câteva zile mai târziu, la 24 februarie 1785 a decedat mitropolitul Gavriil „în mănăstiri Golăei, fiindcă în Mitropolie şedea mărie sa Alexandru Ioan Mavrocordat v(oie)vod, fiind curţile domneşti arse în acea vreme" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 409, 449). De fapt, aici este vorba de o datare greşită a morţii Mitropolitului Gavriil Callimachi al Moldovei, care a decedat la 24 februarie 1786. Din alte note marginale constatăm că acest ierarh al Bisericii moldoveneşti a fost înmormântat „cu mare cinste şi săbor de toată boierime şi de arhierei" în biserica Sfântul Gheorghe din Iaşi, iar în locul lui, sâmbătă, 28 februarie 1786, a fost ales Leon, Episcop de Roman, „iar în locul lui Leon s-au făcut episcop la Roman Iacov arhimandrit, ce era egumen la Barnovschie, grec. Şi tot într-acest an, 1786, au murit şi el în târg în Focşani şi în locul lui s-au făcut episcop Romanului, Antonie, la l(eat) 1787" (Corfus 1976, 806; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 429, 443, 446, 456). Pe o *Cazanie* (Bucureşti, 1768) Colţatu logofăt scrie că „au venit vlădica de la Moldova şi au murit în Focşani şi l-au îngropat la Precesta, leat 7295 <1787>" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 436).

Pe un *Penticostarion* (Bucureşti, 1743) un preot de la biserica Sfântul Nicolae din Iaşi scrie că la 6 octombrie 1781, miercuri, a venit la Iaşi patriarhul Ierusalimului Avramie „ş-au întrat în Sf(â)ntul Sava" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 343), iar potrivit altei însemnări, scrisă de Nicolae protopop ot Focşeni, patiarhul Ierusalimului Avraam a decedat „într-o marţi, la 9 ciasuri din zi, la let 1783 maiu 23 dni" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 374).

Referitor la pribegirea domnului Alexandru II Mavrocordat în Rusia, mai mulţi contemporani oferă, prin însemnări, unele detalii destul de curioase. Pe un *Minei pe luna februarie* (Râmnic, 1779) un proprietar de carte scrie că „la anii 1787, ghen(ar) 26, marţi noapt(i), spre mercur(i) la 5 ceasur(i) de noapte, au prigheţit Alexandru vod(ă) Mavrocordat în Ţara Moschicească". Din altă însemnare aflăm alte precizări din care reiese că după mazilire domnul a stat în Iaşi 53 de zile şi în seara zilei de 26 ianuarie 1787 a fugit în Ţara Moschicească, luând cu el pe marele cămăraş Costache Flondor şi „cu câţva din curtezani, sluji credincioase ale sale, lăsându-şi pe doamna sa, Zamfira, în casele mitropoliei, că acolo şidea domnia sa, fiind curţile domneşti arse". Conform altei mărturii, doamna Zamfira a rămas la sora ei Soltana. Domnul a trecut râul Nistru „la un loc în ţinut Orheiului", mai jos de localitatea Raşcov. Boierii au auzit despre fuga lui Alexandru II Mavrocordat abia a doua zi, când au trimis pe doi dintre ei ca să-l ajungă, însă nu au reuşit, iar în fuga mare „au crăpat pe drum 8 cai" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 449-450, 466).

Războiul ruso-austro-turc (1787-1792) este semnalat destul de frecvent în însemnările proprietarilor de cărţi. Ca rezultat al unei situaţii încordate, la 12 august 1787 otomanii declară război Rusiei. Începutul războiului s-a suprapus pe urcarea în scaunul Ţării Moldovei a lui Alexandru Ipsilanti (1787-1788), care a fost adeptul coalizării cu Austria (Giurescu 1942, 311), stat care s-a implicat în război de partea Rusiei. Pe un manuscris slavon un autor de însemnare scrie cu datare greşită că la „1786 avg(ust) 5, s-au început războiu, athomaniceasca Poartă cu Poarta rusească i chesariceasca" (Corfus 1975, 76, nr. 53; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 435), iar pe un *Ilie Miniat,* neidentificat, este indicată data începutului confruntărilor între otomani şi ruşi: 7 aprilie 1787 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 453; Furtună 1918, 92). Pe un manuscris românesc data începerii războiului este mai aproape de realitatea istorică: „la anul 1787 avgust 15, au venit veste la Ieşi, precum că s-au stricat pace şi au început a treci turci în sus să să bată cu moscalii", iar un alt autor menţionează că „s-au închis solu în Ţarigrad" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 457). Dintr-o însemnare constatăm alte precizări: "în zilele acestui Alexandru vodă Ipsila(n)t au venit şi hanul Şain Gherei până la Prut şi au şezut pin satile de pi malul Prutului 6 săptămâni, până ce au venit Pap(a)gi başa şi aşa au purces spre Ţarigrad, 1787 mai 18" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 466). Preotul Efrem din Răzoaie scrie după 1811 pe un *Evhologhion* (Braşov, 1811) că mitropolia a ars la 20 ianuarie 1788 (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 290).

O situaţie critică s-a creat în anul 1787, în nordul Moldovei, în preajma Târgului Neamţ, când şi-au făcut apariţia armatele otomane, iar în mănăstirea Neamţ s-au refugiat un număr mare de bejenari. După mai multe aşteptări, otomanii s-au retras, iar oamenii au ieşit din mănăstire (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 443-444). Contemporanii acestor evenimente consemnează unele atrocităţi comise de armatele străine, care au invadat teritoriul Ţării Moldovei. Pe un manuscris se menţionează că la 14 octombrie 1787 „s-au tăiat trei fraţi de tur-

ci, la vii la Nicoreşti" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 458). În anul 1791, la 11 septembrie, „gioi la 5 ceasuri din zi", în mahalaua Sfântului Atanasie din Iaşi, un rus pe nume Carasir, l-a omorât pe Ioan Nanul, un tânăr de 25 de ani, căsătorit. Din însemnare mai reiese că oamenii au rămas stupefiaţi de această întâmplare, iar cneazul Potiomkin „nici o răsplătire n-au făcut ucigaşului, care făr-de nici o vinovăţie l-a omorât" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 504). Pe un *Penticostarion* (Bucureşti, 1768) un autor necunoscut scrie că „au mers nemţii la Focşani şi au tăiet câţiva turci şi pre unii au luat robi (1788-1789 - n.n.)" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 464).

Situaţia creată la hotarul de est al Ţării Moldovei în această perioadă este descrisă de vornicul de poartă Dumitrachi Meleghi pe un *Triodion* (Râmnic, 1782): „Să s(ă) ştie de când m-am însurat şi am luat pe Bălaşa, fiica dumisale căpit(an) Ioan Strătan din satul Ineştii ot ţinut(ul) Orhei(u)lui. La un loc am făcut nunta, fiind vremile tulburate, şi era la satul Cobâlile de la ţinut(ul) Sorocii un Aslan Gherei sultan şi cu treisprezăci sultan(i) cu tătarii lor, şi la târgul Bălţii un paşă, şi la Movilău un Hagi Ali Beiu Cara Osman Olu cu oştili, şi la târgul Soroca tij, şi la târgul Roşcovului, şi multă supărari şi necaz au tras oamenii şi multe sate s-au stricat, şi era domnu, mărie sa Alexandru Ioan Ipsilantie v(oie)vod la let 1788, ghenar 9. Şi tot într-acist an şi lună, ghenar 27, gioi sara, înspre vineri, la 3 ceasuri di noapte au arsu casile Mitropoliei din Iaşi, undi şide mărie sa vodă. Şi tot întracest an, sânbătă, la 9 ciasuri de zi, april 8 zile au întrat nemţâi în Iaşi, de au luat scaun(ul) Moldovei şi au prins şi pe domnul Alexandru Ioan Ipsilant v(oie)vod şi l-au dus nemţâi încotru la ţara lor, şi mai mare comandir al oştei nemţăşti au fost dumn(ea)lui polcovnecul fon Fabric şi pesti câteva zile s-au făcut ghinăral" (Cereteu 2004, 263).

Dumitrache Meleghi a dorit să lase posterităţii ştirea privind căsătoria sa cu Bălaşa, fiica boierului Ioan Strătan din Ineşti, eveniment care s-a produs când erau „vremile tulburate", în timpul războiului ruso-austro-turc, explicate prin aflarea în diferite localităţi din partea de est a Moldovei a unor trupe străine. Informaţia respectivă se îmbină destul de articulat cu evenimentele istorice produse în această perioadă. Coroborând faptele descrise de vornicul Meleghi cu datele documentare, constatăm că acest boier era destul de bine informat despre situaţia politică în Ţara Moldovei, or, evenimentele redate de el s-au produs în realitate şi sunt semnalate de acesta cu mare precizie.

Pentru a descifra cele relatate de Dumitrache Meleghi este necesar de a face referire la situaţia politică creată la hotarul de est a Moldovei în ajunul declanşării războiului ruso-austro-turc, care a început concomitent cu urcarea pe tronul Ţării Moldovei a lui Alexandru Ipsilanti. Aşadar, căsătoria sa cu Bălaşa a avut loc în perioada când Moldova era supusă unor grele încercări în timpul scurtei domnii a lui Alexandru Ipsilanti, care a domnit de două ori în Ţara Românească (1774-1782 şi 1796-1797) şi o dată în Moldova (1787-1788) (Vlad 1983, 2, 17 ; Mischevca, Zavitsanos 1999, 14). Prima lui domnie în Muntenia s-a sfârşit la 4 ianuarie 1782, în urma evadării mai întâi în Transilvania, şi apoi în Muntenia a celor doi fii ai săi, Constantin şi Dimitrie. Folosindu-se de moment, rivalii domnitorului l-au învinuit că acesta personal şi-ar fi îndemnat feciorii să treacă în Austria. Şi astfel, Alexandru Ipsilanti va cere demisia în faţa Porţii Otomane la 26 ianuarie 1782. În 1787, la 15 ianuarie, fiind sprijinit de Austria, acesta va prelua scaunul Moldovei, moment în care se acutizează relaţiile ruso-otomane, iar ulterior se va declanşa războiul ruso-austro-turc din 1787-1792. În Moldova Alexandru Ipsilanti a domnit o perioadă relativ scurtă – un an şi aproape trei luni de zile, răstimp când a dus o politică de apropiere de Austria (Vlad 1987, 10, 14).

Prima fiică a lui Dumitrachi Meleghi s-a născut în aceleaşi timpuri tulburate de războiul ruso-austro-turc, la 21 octombrie 1788, or, Dumitrache Meleghi cu această ocazie surprinde un crâmpei din evenimentele care au coincis cu naşterea fiicei sale. Autorul notiţelor face referire la unele personalităţi din armata rusă, care s-au manifestat în luptele desfăşurate pe teritoriul Moldovei. La Orhei se aflau garnizoanele ruseşti în frunte cu generalul I.P. Saltykov, care fusese trimis de P.A. Rumeanţev-Zadunaiski spre Hotin, în ajutorul armatelor austriece. De altfel, P.A. Rumeanţev-Zadunaiski era în fruntea armatei ucrainene, care urma să asigure legătura între armata austriacă cu cea rusă, numită „de Ekaterinoslav", condusă de cneazul G.A. Potiomkin-Tavriceski. Rumeanţev-Zadunaiski a divizat armata ucraineană, pe care o conducea în patru corpuri: primul, şi cel mai important era sub conducerea personală; al doilea era condus de I.P. Saltykov; al treilea – de I.K. Elmpt şi ultimul de generalul M.F. Kaminskii

(Материалы 1892, 1-99). Ultimii doi generali, M.F. Kaminski şi I.K. Elmpt au trecut Nistrul la 13 iunie 1788 şi s-au stabilit în preajma satului Şuri, de unde s-au deplasat spre Iaşi (Семенова 1976, 88). Pe o *Cazanie* neidentificată din satul Căţăleni (Lăpuşna) se menţionează că iarna anului 1788 a fost foarte geroasă şi grea pentru populaţia Moldovei. Din aceeaşi notă aflăm că în luna decembrie 1788 a decedat în satul Gangura „ficiorul hanului împreună şi tătar(i) mulţ(i)", care a fost transportat la Bender, însoţit de doi preoţi din Gangura (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 472).

Pe un *Miscelaneu* ms. (1791-1793) se constată o confruntare militară între austrieci şi turci la Botoşani, la 11 martie 1788 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 538). În momentul intrării trupelor austriece în Iaşi, la 8 aprilie 1788, domnitorul Moldovei şi curtea sa au trecut de partea acestora, moment atestat şi în cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg (Stoica de Haţeg 1981, 253). Vornicul de poartă Dumitrache Meleghi oferă informaţii şi mai exacte, specificând că „tot într-acest an (1788 - n. n.), sânbătă, la 9 ciasuri de zi, april 8 zile au întrat nemţâi în Iaşi, de au luat scaun(ul) Moldovei şi au prins şi pe domnul Alexandru Ioan Ipsilant v(oie)vod şi l-au dus nemţâi încotru la ţara lor, şi mai mare comandir al oştei nemţăşti au fost dumn(ea)lui polcovnecul fon Fabric şi pesti câteva zile s-au făcut ghinăral". Aici se impun câteva precizări. Domnitorul Moldovei a cerut personal să fie luat prizonier de austrieci, pentru a nu se compromite în faţa turcilor. „Polcovnecul fon Fabric", despre care aminteşte vornicul de poartă Meleghi, este colonelul austriac Fabri, care a fost trimis de Coburg în fruntea unui detaşament de husari austrieci cu scopul de a ataca garnizoanele turceşti din capitala Moldovei, şi care l-a luat „prizonier" pe Alexandru Ipsilanti (Очерки 1987, 341-342). Ca şi confirmare a acestui eveniment este altă însemnare pe o *Liturghie* (Bucureşti, 1765) în care se precizează că „la v(ă)leat 1788 ap(rilie) în 8, viind oastea nemţască, au luat pe Alexandru vodă Ipsilant, în Sâmbăta lui Lazăr", iar pe un *Ceaslov* (Mănăstirea Neamţ, 1835), un autor care la o perioadă ulterioară admite că domnitorul a fost dus la Braşov (Caproşu, Chiaburu 2009 IV, 129). Pe o *Psaltire* (Iaşi, 1743) de la biserica din satul Boţoaia, jud. Vaslui, se precizează că „la iunie 20 (1788 - n.n.) au fugit nemţii de la Iaşi şi în 22 tot a lui iunie au întrat turcii şi tătarii în Iaşi şi hanul dinpreună cu paşii au tăbărât cu oştirile împrejurul Iaşilor" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 465, 467, 469; 2009, IV, 561), ştire confirmată şi în alte însemnări vechi (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 210-211; 2009, IV, 542, 551, 562). Din altă însemnare constatăm că la 18 mai 1788 „au venit nemţăi la Focşani şi s-au bătut cu turcii la Codru Meiului" (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 492). Pe *Vieţile sfinţilor pe luna martie* ms. (7267) un autor scrie că austriecii s-au bătut la Iaşi cu otomanii la 30 iunie, iar la 2 iulie 1788" au bătut moscalii Hotinu" (Mitric 1998, 204-205; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 469). Pe nişte *Pilde folozofeşti* (Târgovişte, 1713) se admite apariţia trupelor ruseşti în Moldova la 15 august 1788 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 514). În luna septembrie a aceluiaşi an au avut loc ciocniri între otomani şi austrieci, afirmaţie care reiese din altă notă pe un *Ilie Miniat*, potrivit căreia, într-o zi de luni, 18 septembrie 1788 „au ieşit turcii cu paşa lor Ţâr-Ali, din cetatea Hotinului, şi au întrat nemţii în Hotin". În această notă este semnalată bătălia de la Hotin, dintre austrieci şi otomani din 30 aprilie 1788 (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 471).

Politica internă a lui Alexandru Ipsilanti a fost apreciată de contemporani pozitiv, perioadă în care a existat înţelegere între domn şi boieri: „şi era într-aceasta, la acea vreme, mare împărechiere între boiari şi între domni şi nu să ştie la cât ar rămâne potrivirea aceia" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 480).

În aceste vremuri grele pentru istoria politică a Ţării Moldovei a decedat Episcopul de Rădăuţi Dosoftei Herescu, iar un autor necunoscut scrie pe un *Ilie Miniat* despre acest eveniment, aducând şi unele precizări: „să s(e) ştie de când au răpausat preosfinţia sa părintele Dosofteiu, vlădica de Rădăuţ(i), la veleatu de la Hristos 1789 ghenari 22, într-o zi de luni, dimineaţă, şi s-au îngropat într-o zi de vineri, ghenar 26, în Cernăuţi, în biserica Herescului" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 474, 475; 2009, III, 521).

Un autor de însemnare, Petrache din Iaşi, scrie pe un *Miscelaneu* ms. (cca 1825-1826), când avea vârsta de 30 de ani, despre momentele dificile din timpul domniei lui Emanuel Giani Ruset (iulie 1788 - martie 1789): „1788, când s-au bătut nemţii cu turcii în Moldova, fiind hanul cu tatarii şi cu turcii şi Manole vodă domn în Moldova, carii îndată au venit şi moscalii în Moldova de au şezut 4 ani şi opt luni" (Caproşu, Chiaburu 2009,

III, 629). Pe un manuscris românesc este scrisă o informaţie din care aflăm că în anul 1789 „au venit hanu în Hotin" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 473, 475). Un *Triodion* (Râmnic, 1761), fără filele de început a fost scris de Gheorghie Evloghi la 2 februarie 1789 „fiind la acea vreame oaste moschicească aicea în Iaşi, cum şi în toată Ţara Moldovii" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 476). Un *Pateric* ms. (1789) a fost scris după 23 aprilie 1789, când „era mare tulburare de nemţi şi s-au făcut mare scumpete" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 479).

Pe o *Psaltire* (Râmnic, 1779) este scris că în anul 1790, când a fost un cutremur, „au iernat muscalii în satul Hinţăşti", ceea ce a constituit o grea povară pentru locuitorii acestui sat. Iarna anului 1790 a fost foarte geroasa în Moldova, ceea ce a agravat situaţia şi mai mult (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 485, 486, 487). O însemnare scrisă în 1794 face referire la prezenţa armatelor austriece pe teritoriul Moldovei, din care desprindem şi atitudinea negativă a populaţiei faţă de austrieci: „din vremi când era ţara supărată de oste nemţului, care întâmplându-să într-ace vreme di ierna dragoni la noi în Marginen(i)" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 541).

După plecarea lui Emanuel Giani Ruset din scaunul domnesc de la Iaşi este numit Alexandru Moruzi (martie 1792 - 30 decembrie 1792/10 ianuarie 1793), fiul lui Constantin Moruzi. Venind în Moldova este nevoit să se oprească o vreme la Roman, pentru că în Iaşi se aflau trupele ruseşti (Istoria 2002, VI, 489-490). Această situaţie este surprinsă de Mihalachi Vartic, care scrie la 20 martie 1792: „de când s-au dus măriia sa vodă Alexandru Dumitru (sic!) Moruzi voivod la Romanu, şăzând aici în Iaşi moscalii" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 512-513). După o perioadă scurtă de timp Alexandru Moruzi este trecut în Ţara Românească, iar în Moldova a fost trimis Mihai Suţu (30 decembrie 1792/10 ianuarie 1793 - 25 aprilie/6 mai 1795), moment care este constatat în două însemnări de un conţinut scurt (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 524, 526, 563).

Mihalachi Vartic scrie o notă potrivit căreia la 7 octombrie 1791 a decedat cneazul Potiomkin, „fiind comandir al oştilor împărăţii rusăşti", iar în locul lui a fost numit „graf Bezborodi de au săvârşit pace cu Poarta împărăţâi otomaniceşti" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 511). Aşadar, decesul lui Potiomkin survine în timpuri grele, când Ţara Moldovei se afla sub dominaţie străină: o parte sub ocupaţie militară rusă şi alta sub cea austriacă. Tratatul de la Iaşi din 28 decembrie 1791/9 ianuarie 1792 a fost semnat de contele Aleksandr Andreevici Bezborodko, care devine ministru plenipotenţiar la încheierea acestei păci. Feldmareşalul Potiomkin a decedat în Basarabia, când se întorcea spre patrie. În amintirea lui a fost scrisă o relaţie în proză, probabil, de către boiernaşul Gheorghe Nacul, în care Potiomkin este numit *sfetliş*, adică prealuminat (Istoria 2002, VI, 797). Împrejurările morţii şi înmormântării lui Potiomkin sunt descrise într-o însemnare pe un *Ceaslov* neidentificat: „să s(e) ştie de cându s-au bolnăvitu Grigori Alexandruvici Svetliş şi au şi murit piste Prut şi l-au adus mort în Ieş, duminică, şi l-au ţinut în casili hatmanului mortu 9 zile şi l-au adus di acolo, la Golie, cu mar(e) ţărămonie, car(e) nu s-au fostu mai văzut nimi în lumi, la velet di la Hristos 1791 oct(ombrie) 13 şi di la Adam 7300 oct(ombrie) 13" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 505). Precizăm de asemenea că G. Potiomkin a încetat din viaţă în marginea satului Rădenii Vechi (azi raionul Ungheni), unde a fost instalat în anul 1792, de către contesa Braniţkaia, un stâlp (numit Stâlpul lui Svetliş), care s-a ruinat, iar mai târziu a fost ridicat un obelisc din piatră de calcar cu înălţimea de 13 m, alături de care se află o piatră sculptată cu o inscripţie comemorativă cu referire la acest eveniment (Brihuneţ 2008, 180).

Pe un *Minei pe luna mai* (Râmnic, 1780) există o menţiune sumară despre pacea de la Iaşi, semnată la 28 decembrie 1791/9 ianuarie 1792 între Imperiul Otoman şi Rusia, în urma căruia au fost stabilite hotarele între aceste două mari imperii pe cursul inferior al Nistrului, iar influenţa politică a Rusei în această regiune a crescut semnificativ (Istoria 2002, VI, 622). Autorul acestei însemnări datează greşit evenimentul cu luna mai. Însemnarea a fost transliterată de două ori în mod diferit şi se constată unele diferenţe de conţinut (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 514).

În însemnările marginale sunt menţionate şi ultimele evenimente din războiul ruso-austro-turc, mai ales mişcările de forţe pe teritoriul Ţării Moldovei. Pe un *Miscelaneu* ms. (sf. sec. XVIII) se aminteşte de „anul 1792, când au luoat moscali Hotinu, bătând pe turci şi au intrat în Moldova" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 509). În timpul retragerii armatelor ruse din Moldova, în anul 1792,

„m(i)ercuri înspre joi din săpt<ămâna> ce luminată", a ars Chişinăul (Cereteu, Magola 2005, 283). Pe o *Liturghie* (Iaşi, 1759) un autor anonim menţionează la 23 aprilie 1792 că „s-au dus moscalii din Ţara Moldovei în zioa de Sfânt Ghiorghi şi au rădicat hărfan volinter şi au trecut Nistru" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 513).

Autorii notelor scriau nu doar despre evenimentele din Ţara Moldovei, dar şi din statele vecine. Un autor necunoscut, făcând referire la dezmembrarea Poloniei, scrie „de când au luat moscalii Ţara Leşască supt stăpânire Moscalului, fiind în Ţara Leşască craiu Panatovschi" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 509). O altă notă aduce unele precizări, potrivit cărora armatele ruseşti au trecut Nistrul pe la Dubăsari şi pe la Movilău în Ţara Leşască la 13 mai 1792 „cu mult război ş(i) vărsare de sânge" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 514-515).

Din mai multe însemnări pe manuscrise şi cărţi vechi constatăm că Paisie Velicikovski de la Neamţ a decedat la 15 noiembrie 1794, „în miercurea primei zile din postul Naşterii lui Hristos" şi „sâmbătă i-au pus moaştele în mormântul său", în biserică „de-a dreapta cum întri, lăsând după sine aproape de 400 de ucenici". Pe un *Miscelaneu* ms. (1811) sunt prezentate alte detalii despre această personalitate marcantă, din care reiese ca Paisie Velicikovski a murit „la anul 1794 noiemvrie în 15 zile, miercuri la 11 ceasuri din zi, fiind de 73 de ani fără o lună şi aproape de 50 de ani tot egumen şi stareţ" (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 290). Din aceste date putem afla cu aproximaţie luna şi anul naşterii lui Paisie Velicikovski: decembrie 1721. Ulterior, „în luna lui dechemvrie, în 14 zile, s-au râdicat stareţ şi arhimandrit părintele nostru ieroshimonahul Sofronie, cu alegerea a tot soborul şi cu blagosloveniia mitropolitului chir Iacov, de chir Vinăiamin episcopul Huşului" (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 550-552).

Constatăm câteva însemnări despre momentul tragic din viaţa mitropolitului Moldovei Iacob Stamati (1792-1803), care la 16 martie 1796 a fost înjunghiat de un calic, Toader Puţuntică. Din însemnare rezultă că mitropolitul se afla în Curtea Domnească „şi calicul fiind acolo au dat cu cuţitul tocma prin brâu, duminică la 7 ceasuri din zi, martie 16". În ziua următoare, luni, calicul a fost chemat în faţa judecăţii, iar arhiereii, domnitorul Alexandru Callimachi şi boierii i-au aplicat pedeapsa capitală, „l-au dat ca să-l taia în cinci bucăţi", iar părţile corpului au fost puse în văzul lumii în diferite colţuri ale Iaşului: „capul în Uliţa Mare, iar o parte au pus-o la Cerdacul lui Frenţău, iar o parte au pus(-o) la Păcurar, iar o parte au pus(-o) la Albineţu, iar o parti au ce(rut) la Tătăraş". Câteva zile mai târziu, la 22 martie 1796, un autor necunoscut scrie despre înjunghierea mitropolitului Iacob Stamati, însă constată că „nu o fi nimică", afirmaţie din care reiese că înjunghierea nu a fost atât de gravă. Teodor Vârnav menţionează într-o notă pe un *Ceaslov* (Iaşi, 1797) că trupul asasinului, numit Toadir Cheiribău, a fost tăiat în patru părţi şi pus în patru locuri ale oraşului Iaşi. Pe un *Miscelaneu* ms. (1802) sunt oferite de Mihălachi Vartic alte detalii despre această întâmplare. Autorul notei scrie că mitropolitul se afla în Divan gospod, iar după obicei duminica mergea „la Spătărie", „la café" şi că acest Toader, pe care îl numeşte Cheribojoi şi Puţântel era „om a Metropoliei" şi că la judecată domnitorul „e-u dat vro 4 buzdugani". Motivul care a servit pentru Toader Puţântel să recurgă la o astfel de infracţiune a fost „strâmbătăţâli ce i s-au făcut la giudecată", iar drept urmare „e-u tăiet cap(ul) şi trupul în 4 bucăţi şi l-au pus la răspântii" (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 5, 6, 21, 150, 155, 167).

Pe *Istoria Americii* ms. (sec. XVIII) un proprietar de carte a scris că la „<1796> mai 16, la 4 ceasuri, au răposat Antonie episcopul Romanului" (Caproşu Cgiaburu 2009, III, 8), ierarh care a venit la cârma acestei eparhii în timpuri extrem de grele, după moartea episcopului Iacob Grecul (1786 martie - 1786 25 octombrie), când episcopia a rămas cu datorii enorme, din cauza abuzurilor fostului ierarh şi ale persoanelor din anturajul său (Porcescu 1984, 246-252).

Într-o cronică (*Istoria Ţării Româneşti* ms.) un autor necunoscut scrie că „la let 1799 mart(ie) s-au mazilit marie sa Alexandru Ioan Calimah voievod. Şi au îmbrăcat ca(ftan) de domnie mărie sa Costandin Ipsilant voievoda" (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 502-503). Un autor necunoscut scrie pe un *Minei pe luna iunie* (Râmnic, 1780), de la biserica cu hramul Sf. Paraschiva (Mitocul Maicilor) din Iaşi „de când au venit domn la Ţara Moldovei Costandin vodă, fiul lui Alexandru Ipsilant v(oie)vod. 1799" (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 38).

Aceste însemnări pot fi considerate adevărate pagini de cronici, documente cu caracter narativ.

Deşi nu constituie ultimul adevăr, ele confirmă sau completează informaţia istorică cunoscută. Autorii însemnărilor, de cele mai multe ori, erau martori ai evenimentelor despre care au scris, sau copiau din alte surse, notau din auzite informaţia pentru „a nu se uita". Tematica abordată în însemnări este destul de variată, autorii scriind despre evenimentele de care au fost marcaţi direct sau indirect, timpuri anevoioase, perioade de domnie, greutăţile suportate în războaie sau confruntări militare, prezenţa pe teritoriul Ţării Moldovei a armatelor străine, devastări, incendii, ani grei, epidemii, activităţi cotidiene etc. În mare parte aceste însemnări, coroborate cu izvoarele documentare sau cronicile, oferă o informaţie veridică şi conformă documentelor istorice, iar alteori prezintă detalii inedite pe care istoria nu le cunoaşte.

Bibliografie

Brihuneţ 2008: Em. Brihuneţ, Monumente comemorative medievale târzii din spaţiul pruto-nistrean. Tyragetia s.n. 2, vol. II [XVII], 2008, 179-193.

Caproşu, Chiaburu I-IV, 2008, 2009: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I-IV. (Iaşi: Casa Editorială Demiurg 2008-2009).

Cereteu 2004: Ig. Cereteu, Însemnări pe un Triodion al familiei lui Dumitrache Meleghi. In: Studii de istorie veche şi medievală. Omagiu profesorului Gheorghe Postică (Chişinău 2004), 262-269.

Cereteu, Magola 2005: Ig. Cereteu, Al. Magola, Valori bibliofile din colecţia Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală al Republicii Moldova. In: Revista de Etnografie, Ştiinţe ale Naturii şi Muzeologie. Serie nouă, Etnografie şi Muzeologie, volumul 5 (18) (Chişinău 2005), 276-299.

Ciobanu 2005: T. Ciobanu, Ştefan Petriceicu. In: (ed. D. Dragnev) Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 197-200.

Cocârlă 2005: P. Cocârlă, Mihai Racoviţă. A treia domnie în Moldova: 1715, decembrie 25 (1716, ianuarie 4) - 1726, septembrie 26 (octombrie 6). In: (ed. D. Dragnev) Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 234-237.

Cocârlă 2005a: P. Cocârlă, Constantin Racoviţă. Domniile în Moldova: 1749, august, 20 (30) - 1753, iunie 22 (iulie 2); 1756, februarie 8 (18) - 1757, martie, In: (ed. D. Dragnev) Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 246-247.

Corfus 1975: Il. Corfus, Însemnări de demult (Bucureşti 1975).

Corfus 1976: Il. Corfus, Însemnări de pe manuscrise şi cărţi de cult privind istoria Bisericii Ortodoxe Române. In: Biserica Ortodoxă Română, Anul XCIV, 1976, 7-8, 798-816.

Corfus 2001: Il. Corfus, Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Poloniei, sec. XVI-XVII (Bucureşti 2001).

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-vodă încoace. Letopiseţul Ţării Moldovei. Îngrijirea textelor, glosar şi indici de Tatiana Celac (Chişinău 1990).

Dragnev 2008: D. Dragnev, Prima domnie a lui Antioh Cantemir (1695-1700). In: (coord. şi red. şt., acad. An. Eşanu) Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII-XVIII (Chişinău 2008), 98-105.

Dudaş 1990: Fl. Dudaş, Memoria vechilor cărţi româneşti. Însemnări de demult (Oradea 1990).

Eremia 2005: I. Eremia, Gheorghe Duca. In: (ed. D. Dragnev) Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 189-193.

Fuştei 2008; N. Fuştei, Opera Mitropolitului Dosoftei în contextual culturii spirituale Sud-Est europene (a doua jumătate a sec. al XVII-lea) (Chişinău 2008).

Furtună 1918: D. Furtună, Însemnări de prin biserici. Revista istorică IV, 1918, 89-92.

Gheorghiţă, Agapie 1968: Il. Gheorghiţă, Gh. Agapie, Note şi însemnări culese de pe cărţile de cult de la biserica Sf. Teodori din Iaşi. Mitropolia Moldovei şi Sucevei, serie nouă 5-6, anul XLIV, 1968, 314-322.

Giurescu 1942: C.G. Giurescu, Istoria Românilor, vol. III, partea I (Bucureşti 1942).

Iorga 1905: N. Iorga, Inscripţii din bisericile României, vol. I (Bucureşti 1905).

Iorga 1908: N. Iorga, Inscripţii din bisericile României, vol. II (Bucureşti 1908).

Istoria 2002: Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711-1821) (Bucureşti 2002).

Istoria 2003: Istoria românilor, vol. V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716) (Bucureşti 2003).

Lăpedatu 1905: Al. Lăpedatu, Manuscriptele de la Bisericani şi Râşca. In: Biserica Ortodoxă Română, an XXIX, nr. 6, 1905, 685-701; nr. 7, 770-787; nr. 8, 908-918.

Melchisedec 1885: Episcopul Romanului Melchisedec, Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 monastiri şi biserici antice din Moldova (Bucureşti 1885).

Mischevca, Zavitsanos 1999: Vl. Mischevca, P. Zavitsanos, Principele Constantin Ipsilanti (1760-1816) (Chişinău 1999).

Mischevca 2004: Vl. Mischevca, „Stâlpul leahului" – cel mai vechi monument al unui comandant de oşti de pe teritoriul Republicii Moldova. In: Studii de istorie veche şi medievală. Omagiu profesorului Gheorghe Postică (Chişinău 2004), 233-241.

Mitric 1998: Ol. Mitric, Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei (Bucureşti 1998).

Mitric 2005: Ol. Mitric, Cartea românească veche în judeţul Suceava. Catalog (Suceava 2005).

Mosora, Hanga 1991: El. Mosora, D. Hanga, Catalogul cărţii vechi româneşti din colecţiile B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj (1561-1830) (Cluj-Napoca 1991).

Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat. Letopiseţul Ţării Moldovei. Îngrijirea textelor, glosar şi indici de Tatiana Celac (Chişinău 1990).

Paradais 1988: C. Paradais, Comori ale spiritualităţii româneşti la Putna (Iaşi 1988).

Păcurariu 1993: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române (Chişinău 1993).

Porcescu 1984: S. Porcescu, Episcopia Romanului (Episcopia Romanului şi Huşilor 1984).

Rezachevici 2008: C. Rezachevici, Constantin Cantemir (1627-1693). O viaţă neobişnuită – de la Silişteni la scaunul Moldovei. In: (coord. şi red. şt., acad. An. Eşanu) Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII-XVIII (Chişinău 2008), 47-95.

Stoica de Haţeg 1981: N. Stoica de Haţeg, Cronica Banatului. Studiu introductiv, ediţie glosar şi indice de Damaschin Mioc. Ediţia a II-a revăzută (Timişoara 1981).

Ştrempel 1978: G. Ştrempel, Catalogul manuscriselor româneşti. BAR, 1-1600 (Bucureşti 1978).

Tcaci, Dragnev, 2005: Vl. Tcaci, D. Dragnev, Grigore II Ghica. In: (ed. D. Dragnev) Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 237-241.

Tomescu 1929: C.N. Tomescu, Însemnări pe cărţile mănăstirii Dobruşa (Soroca). In: Arhivele Basarabiei, an I (Chişinău 1929), 59-61.

Turdeanu 1997: Em. Turdeanu, Oameni şi cărţi de altădată. Ediţie îngrijită de Şt.S. Gorovei şi M.M. Szekely (Iaşi 1997).

Ţvircun 2008: V. Ţvircun, Lupta de la Stănileşti şi consecinţele ei. In: (coord. şi red. şt., acad. An. Eşanu) Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII-XVIII (Chişinău 2008), 216-226.

Urechia 1886-1887: V.A. Urechia, Inscripţiuni după manuscrise. Comunicări şi note. In: Analele Academiei Române, seria II, tom IX. Mem. Secţ. Ist. (Bucureşti 1886-1887), 47-64.

Vlad 1983: M.D. Vlad, Un principe iluminist şi reformele sale: Alexandru Ypsilanti. Magazin istoric 2. an XVII, 1983.

Vlad 1987: M.D. Vlad, Iluminism şi modernism în politica reformatoare a domnitorului Alexandru Ipsilanti. Revista de istorie 10, tom 40, 1987.

Xenopol 1993: A.D. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, ediţia a IV-a. Note, comentarii indice, ilustraţie şi postfaţă de N. Stoicescu. Notă asupra ediţiei de M. Simionescu, vol. IV (Bucureşti 1993).

Zabolotnaia 2008: L. Zabolotnaia, Movilencele şi descendenţii. Pagini necunoscute. Unele contribuţii la genealogia descendenţilor lui Ieremia Movilă. Tyragetia s.n. 2, vol. II [XVII], 2008, 27-42.

Материалы 1892: Материалы для исторіи Бессарабіи. О войне при завоеваніи Молдавіи и Бессарабіи въ 1787, 1788, 1789 и 1790 годахъ секундъ маіора фонъ Раана. Кишиневские Епархиальные Ведомости 1-12, 1892, 1-99.

Очерки 1987: Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV - начало XIX в.), отв. ред. Д.М. Драгнев (Кишинев 1987), 341-342.

Семенова 1976: И.В. Семенова, Россия и освободительная борьба молдавского народа против оттоманского ига в конце XVIII в. (Кишинев 1976).

Historic events from the seventeenth and eighteenth centuries attested in notes from manuscripts and old books from the Principality of Moldova

Abstract

After having investigated numerous notes from the manuscripts and old books from the Principality of Moldova dated with the seventeenth and eighteenth centuries, it appears that they are true historical sources contributing to the discovery of our past. These notes can be considered authentic pages of chronicles, documents with narrative

character. The authors of the notes were often themselves the witnesses of that they wrote or copied from other sources, they made notes of what they heard "for remembrance". The thematic of the notes is quite diversified, there is information about the events which marked directly or indirectly the authors, about bad times, reign periods, the difficulties of war or military confrontations, the presence of foreign armies on the Principality of Moldova' territory, devastations, fires, bad years, epidemics, daily operations etc. These notes are largely double checked by documentary sources or chronicles; they offer true information, supported by historical documents, sometimes new details unknown to history.

Исторические события XVII-XVIII вв. из помет на рукописях и старопечатных книгах распространенные в Молдове

Резюме

Исследования многочисленных помет XVII-XVIII вв., обнаруженные на полях рукописей и старопечатных румынских изданий, находящиеся к тому времени в обращении на территории Молдовы, определенно указывают, что по своей значимости они представляют один из самых ценных исторических источников для данной эпохи. Некоторые из авторов помет сами были очевидцами описываемых событий. Другие же, переписывали их, имея соответствующие обоснования на их достоверность. Эту категорию помет необходимо рассматривать с осторожностью, так как они содержат достаточно много субъективности. Тематика помет очень разнообразна и содержит упоминания или описания исторических событий, которые оказывали психологическое или физическое воздействие на их свидетелей: военные действия, пожары, эпидемии и др., а также, тяжести их последствий для общества. В целом, содержание этих помет соответствует сведениям исторических документов и хроник, а иногда из них можно извлечь некоторые раннее неизвестные детали, которые дополняют историческую науку.

17.01.2011

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

TESTAMENTELE CANTEMIREŞTILOR. STUDIU DE CAZ (sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea)[1]

Alina Felea

Testamentele sunt documente istorico-juridice, de o importanţă deosebită în cercetarea relaţiilor de familie, a cotidianului şi mentalităţii epocii. Ele reprezintă o sursă de neînlocuit în studierea evoluţiei formelor de moştenire, a structurii unui act de acest gen etc.

Despre reprezentanţii dinastiei Cantemireştilor s-au scris numeroase studii, articole, monografii (Dinastia 2008; Panaitescu 1958; Gorovei 2003; Harea 2009; Materialele 2008; Ţvircun 2006; Prinţesa 2005; Майелларо 2002), luându-se în dezbatere diverse aspecte ale activităţii lor sau ale vieţii private. Însă până în prezent nimeni nu s-a oprit detaliat asupra testamentelor reprezentanţilor dinastiei Cantemireştilor, deşi unele momente şi pasaje din testamente au fost citate şi comentate[2]. Scopul studiului dat este cercetarea şi analiza diatelor reprezentanţilor dinastiei Cantemireştilor: ***Dimitrie Cantemir*** (1673-1723), ***Antioh Cantemir*** (1708-1744), fiul lui Dimitrie Cantemir, ***Maria Cantemir*** (1700-1757)[3], fiica lui Dimitrie Cantemir şi a Casandrei, ***Ecaterina (Smaragda) Cantemir*** (1720-1761), fiica lui Dimitrie Cantemir şi a Anastasiei Trubeţkaia şi ***Dimitrie Cantemir*** (1749-1820), fiul generalului Constantin Cantemir, nepotul lui Antioh Cantemir, domnul (Dinastia 2008, 488-489)[4].

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei, în urma unei boli îndelungate (Беер 1783, 305; Ciobanu 1924, 49), şi-a întocmit testamentul la 28 septembrie 1722. Pentru prima oară testamentul a fost publicat de către Beyer (Беер 1783, 306-307), iar o primă traducere în limba română a fost făcută de cunoscutul istoric Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1924, 138-141)[5]. În acest studiu am prezentat varianta rusă a testamentului şi o variantă precizată a traducerii româneşti.

Antioh Cantemir şi-a elaborat testamentul în limba rusă la 21 (10) martie 1744, semnând personal. La 23 (12) martie a fost citit în limba franceză de către notarii Poultier şi Girault, aceştia întărindu-l cu semnăturile proprii (Александренко 1896, 2-4; Шимко 1891; Сементковский 1893; Майков 1903; Карамзин 1802, 30)[6]. La acea dată cneazul Antioh Cantemir era deja grav bolnav şi pe deplin conştient de inevitabilul sfârşit. Testamentul său în limba rusă a fost publicat de câteva ori, în lucrarea lui Beyer, apoi în culegerile sale de versuri, scrisori şi depeşe (Русские 1868, 350-358). Traducerea testamentului lui Antioh Cantemir în română se face pentru prima dată.

Nu se cunoaşte data întocmirii testamentului prinţesei Maria Cantemir. Beyer scrie că Maria a decedat la 9 septembrie 1754, iar I. Şimko pretinde că la 9 septembrie 1757 şi cu o lună înainte de aceasta şi-a întocmit testamentul (Шимко 1891, 400; Беер 1891, 314)[7].

Ecaterina (Smaragda) Cantemir-Goliţâna şi-a elaborat testamentul la 26 septembrie 1761 (Бантыш-Каменский 1836, 358)

Dimitrie Cantemir-nepotul şi-a întocmit testamentul la 26 ianuarie 1820 în Kiev (Записка 1835, 3). Diata a fost lăsată spre păstrare procurorului guberniei Kiev, Kiricenko-Astromov, şi,

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului „Patrimoniul politic şi cultural al Cantemireştilor (noi valorificări)" Cifrul 09.812.07.01A.

[2] Despre testamentul lui Dimitrie Cantemir s-a menţionat, cu comentariile respective, în Ciobanu 1924, precum şi în lucrările biografice, care vor fi citate mai jos.

[3] Testamentul Mariei Cantemir se afla în Arhiva Ministerului de Justiţie din Moscova, litigiile Colegiului de Justiţie, pachetul nr. 2491, dosar 24. La momentul actual nu se cunoaşte locul aflării lui.

[4] Date sumare sunt cunoscute şi despre testamentul lui Şerban Cantemir. Conform testamentului, a lăsat fiicelor bani şi o parte din avere, o altă parte din avere a lăsat-o fondului de proprietăţi din Imperiul Rus. Slugilor le-a dăruit bani şi libertate.

[5] Testamentul a fost alcătuit în limba rusă.

[6] Prin scrisoarea din 1/12 aprilie 1744 secretarul Ambasadei Rusiei, Gross, a comunicat despre moartea lui Cantemir, menţionând că s-a ocupat de corpul neînsufleţit şi de testamentul decedatului, având indicaţia testatarului de a trimite originalul moştenitorilor lui. Totodată Gross înştiinţează şi autorităţile franceze despre decesul cneazului.

[7] Nici în privinţa cauzei decesului Mariei nu este o unanimitate: unii susţin că a decedat în urma unui accident tragic, alţii – în urma bolii.

printr-o cerere remisă prin poştă pe numele gubernatorului **Slobodsko-ucrainean** Muratov, se aducea la cunoştinţă că prin această diată se anulează diata precedentă, elaborată în 1819 în favoarea nepoţilor lui Cantemir, boierii Compiniani (de fapt, boierii Câmpineanu - n.n.) (Записка 1835, 3). Neavând urmaşi direcţi, colonelul o numeşte moştenitoare pe nepoata de-a treia de pe linia tatălui, contesa Bulgari, născută principesa Cantacuzino[8].

Structura testamentelor din secolele XVIII - începutul secolului XIX este, de obicei, una stereotip: preambul religios, împărţirea bunurilor mobile şi imobile, prevederi referitoare la înmormântare, pomeniri, penalizarea prin blestem în caz de nerespectare a indicaţiilor sau în cazurile de contestare a veridicităţii documentului, semnătura testatarului şi semnăturile martorilor (Iancu 2003, 72; Barbu 1994, 116; Mihai 2004, 124).

Despre structura testamentelor Cantemireştilor putem clar vorbi în două cazuri: în cel al lui Dimitrie Cantemir şi în cel al fiului său Antioh Cantemir, căci numai aceste testamente au ajuns în întregime până la noi. Testamentele Mariei Cantemir, al Ecaterinei (Smaragdei) Cantemir şi al nepotului de frate, Dimitrie Cantemir au parvenit numai fragmentar în legătură cu procesele de judecată, în citate sau în frânturi de scrisori etc.

Dimitrie Cantemir n-a întocmit un „testament clasic", ci în formă de scrisoare pe numele împărătesei Ecaterina I.

Antioh Cantemir a elaborat un testament, întărit de semnătura sa şi sigilat: „мою запечатанную духовную" (Беер 1781, 350-355).

Testamentul începea cu un preambul. În componenţa testamentelor putem evidenţia cel puţin două tipuri de bază ale preambulului (de altfel, aceasta este o continuare a tradiţiei bizantine - n.n.): preambulul în redacţie scurtă şi preambulul în redacţie lărgită. Arenga scurtă este compusă de obicei din clauzula care poate fi definită drept „cauza compunerii diatei". Uneori clauzula se transformă în pasaje desfăşurate. În Moldova, de altfel ca şi în Ţara Românească, Transilvania, Rusia şi Europa (Horn 2004, 111), întocmirea testamentului era justificată prin aceleaşi argumente: omul este muritor, ceasul morţii este necunoscut, iar soarta bunurilor primite de la Dumnezeu trebuie clarificată din timp.

În testamentul lui Dimitrie Cantemir, domnul, această componentă lipseşte, el dând indicaţii clare referitoare la avere şi la soarta celor apropiaţi. Se cunoaşte cert însă că suferea de diabet, era foarte slăbit şi era conştient că moartea poate surveni în orice moment (Беер 1781, 305). În scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Makarov, secretarul lui Petru cel Mare, din 23 iunie 1723 scria: „Despre slăbirea sănătăţii mele, care din zi în zi se adaugă, iar nu scade, nu voi scrie mult, întrucât văd că se apropie mai mult către sfârşit decât către însănătoşire" (Ciobanu 1924, 49; anexa LIX). La 21 august 1723 Dimitrie Cantemir a decedat. Familia sa scria către împărătească: „... robul credincios al Maiestăţii Voastre, soţul meu şi părintele nostru, principele Dimitrie Cantemir, după o boală lungă şi grea (fiind în satele din regiunea Sevsk), isprăvind cursul vieţii trecătoare, s-a mutat în cea veşnică" (Ciobanu 1924, 49; anexa LIX).

Testamentul lui Antioh Cantemir este un exemplu de continuare a tradiţiilor bizantine de întocmire a acestor tipuri de acte. În primele rânduri ale diatei sale este utilizată varianta scurtă a adresării către Divinitate, preambulul cedând întâietatea invocării: „În numele sfintei, unitare, de viaţă dătătoare şi indivizibilei Treimi, al Tatălui, Fiului şi Sfântului duh, amin". Invocarea, după cum concluzionează cercetătorii în urma analizei mai multor testamente, precizează contactul şi profunzimea relaţiei personale cu Dumnezeu (Kinga 2002, 63-71)[9]. Prima parte a preambulului testamentului lui Antioh prezenta concluzia despre inevitabilul sfârşit şi imposibilitatea de a cunoaşte momentul morţii: „Cunoscând, că precum ceasul morţii este necunoscut, aşa fiecare om înţelege că va muri...". Testatarul elaborează diata din motive de boală, pentru a-şi îndeplini datoria de creştin şi a împărţi averea: „văzându-mă la grea boală de timp îndelungat, am considerat (îndeplinind ceea ce datorez lui Dumnezeu conform împărtăşirii credinţei Creştine Pravoslavnice Greceşti, în care m-am născut şi mor) să dau indicaţii şi despre moşiile care vor rămâne după

[8] Contele Iacov Nicolaievici Bulgari s-a căsătorit cu Elizaveta Zaharovna Krikulesko, cărei i-a revenit drept moştenire localitatea Rogani.

[9] Totodată cercetătorul precizează: „Dincolo de normele socio-culturale fiecare persoană manifestă un tip de contact mai mult sau mai puţin profund cu Dumnezeu. Unele testamente par a fi o mărturie a credinţei şi a implicării ei în conduita cotidiană".

mine...". Aceasta demonstrează că autorul testamentului, în faţa inevitabilului sfârşit, întocmea diata de pe poziţia unui simplu creştin, aflându-se în pragul trecerii într-o altă lume şi gândindu-se la Dumnezeu, făcea unele bilanţuri ale vieţii, împărţind averea între apropiaţii săi. Din scrisorile trimise rudelor, în special Mariei, şi din cercetările biografice se cunoaşte că Antioh Cantemir era grav bolnav (Прийма 1956, 32; Большая; Гуаско 2005; Николаев 1999; Русские 2000; Шикман 1997)[10]. La puţin timp după întocmirea testamentului, la 11 aprilie (31 martie stil vechi - n.n.) 1744, în sâmbăta Săptămânii Luminate, Antioh Cantemir a decedat (Александренко 1896, 2-4).

Din cauză de boală îşi elaborează testamentul şi Ecaterina Cantemir-Goliţâna, care în momentul redactării se afla în Paris (Фомин 1988, 47). Despre starea sănătăţii principesei aflăm din corespondenţa soţului ei, principele Dmitri Mihailovici Goliţân. În august 1761, principele fiind ambasador al Rusiei în Paris, din 1759, (funcţie deţinută anterior de Antioh Cantemir) a fost numit reprezentant plenipotenţiar al Rusiei în Viena, dar n-a putut merge la locul noului post din motivul bolii serioase a soţiei. Dimitri Goliţân scrie la 12 octombrie 1761 vărului său, vicecancelarului Alexandr Mihailovici Goliţân: „...boala ei puţin s-a ameliorat, dar rămâne încă destul de serioasă şi din nou amână plecarea mea la Viena, afecţiunea pe care o am faţă de doamna Goliţâna nu-mi permite s-o părăsesc, până când n-o voi vedea-o în afara pericolului" (Андросов 2004). Dar, din nefericire, starea sănătăţii Ecaterinei nu s-a îmbunătăţit şi la 21 noiembrie 1761 ea a decedat (Андросов 2004).

Testamentul, ca o **expresie a liberei voinţe** a testatarului, era şi este dependent de două condiţii: 1) de conştientizarea faptului redactării testamentului şi 2) capacitatea mintală a testatorului în momentul testării. Conştientizarea e o condiţie esenţială pentru orice tip de tranzacţie, dar e deosebit de importantă în cazul întocmirii testamentului. Legea prevedea ca testamentul să fie întocmit fiind în deplină capacitate mintală şi liberă voinţă, fără a fi influenţat de către cineva. În corespundere cu această condiţie sunt declarate nevalabile testamentele celor „cu mintea slabă", bolnavi mintal, iar lipsă de capacitate de a întocmi testamente o au de asemenea minorii şi cei cu defecte de auz. Aceeaşi situaţie se întâlneşte şi în legislaţia rusă. Prin termenii *безумных*, *сумасшедших* и *умалишенных* sunt desemnaţi cei care nu pot testa din motivele susexpuse (Шершеневич 1995, 481). Articolele din Redacţia lărgită a „Zakon Sudnogo liudem" arată clar că condiţia întocmirii testamentului este „здравым ходящим и целым умом", ce demonstrează o influenţă directă a legislaţiei bizantine (Семенченко 1986, 165).

Pentru a desemna deplinătatea facultăţilor mintale în testamente se utilizau sintagmele *„în toată starea minţii mele"*, *„în toată cunoştinţa şi simţirea me"* etc. Antioh Cantemir menţiona despre întocmirea testamentului în deplinătatea facultăţilor mintale în felul următor: „prezenta diată, pe care o scriu fiind cu mintea clară şi conştient de toate cele de care dispun"[11].

Deseori anume incapacitatea de a întocmi un testament devenea cauza proceselor judiciare. Astfel a fost şi în cazul testamentului lui Dimitrie Cantemir-nepotul[12], contestat în mai multe privinţe, printre care fiind invocată şi incapacitatea testatarului. Unii autori sunt şi ei de părerea că colonelul Cantemir avea sănătatea şubrezită de desele crize de nervi (Шимко 1891a, 354; Leşcu 2008, 157-158) Dar aceasta nu însemna că colonelul „nu avea mintea clară", el era foarte emotiv, fapt arătat la un ulterior proces de judecată pentru moştenire.

[10] Datele despre boala lui Antioh Cantemir sunt variate. Astfel, unii susţin că era foarte bolnav de stomac şi boala progresa încontinuu. Conform biografului lui Cantemir, Beyer, Antioh era bolnav de stomac şi de rinichi, de aceea în 1741 a urmat un curs de tratament la băile Ahen, iar în vara lui 1743 la Plombier. În enciclopedia bibliografică se spune că Antioh Cantemir era slab de sănătate din copilărie şi avea şi o boală de ochi, drept urmare a varicelei din copilărie. Guasco scria că la început boala s-a manifestat prin incomodităţi în stomac, dureri în regiunea rinichilor, insomnie, la care mai târziu s-a adăugat febra şi o tuse slabă. Medicii îl linişteau că nu este o boală legată de plămâni, dar domnul Mulain a presupus că este vorba de o hidropsie.

[11] Vezi anexa.

[12] La 17 septembrie 1910 în ziarul „Харьковские губернские ведомости" a fost publicat un mic articol „Усыпальница князей Кантемиров", dedicat necropolei cnejilor Cantemir, aflat în Rogani. Autorul menţiona, că nu departe de Rogani a fost descoperit un monument vechi cu o arhitectură originală, care prezintă o capelă mică, susţinută de 16 coloane. La acea dată monumentul era în stare deplorabilă şi gubernatorul Harkovului a atenţionat Comisia Imperială de Arheologie. La sesizarea respectivă Comisia a comunicat că monumentul este de fapt locul de odihnă veşnică a cnejilor Cantemir, care a fost ridicat în 1821 de contesa Cernâşiova. Totodată, se căutau surse pentru restabilirea monumentului. *Sursa: http://www.vecherniy.kharkov.ua/news/14574.*

Fotografia necropolei cnezilor moldoveni din Rogani. Sursa: http://www.vecherniy.kharkov.ua/news/14574

Anomalia de capacităţi mentale a testatorului poate fi demonstrată prin dovezi clare, uneori mărturii şi chiar prin conţinutul actului testamentar. Pentru a demonstra incapacitatea cneazului Dimitrie Cantemir de a întocmi un testament, cnejii Şahovski au adus drept argument un caz din 1785. În acel an cneazul Cantemir a omorât un ţăran-şerb şi conform Decretului (ucaz) împărătesc, pentru ca din asprime şi nebunie (сумасбродство) să nu mai pricinuiască vreun rău cuiva, a fost întemniţat în cetatea Revel, iar moşia a fost dată sub tutelă, rămânând astfel sub control până la moartea cneazului. Deci, ei (cnejii Şahovski - n.n.) au concluzionat, că cneazul nu putea lăsa prin testament moşia. Din dosarul cneazului Cantemir însă se vede clar că în 1801 cneazul Cantemir a fost iertat, cu dreptul de a dispune de toate veniturile de pe moşie. Cneazul niciodată n-a fost lipsit de drepturi civile, din contra, şi-a păstrat onoarea de cneaz, rangul şi ordinul Sfântul Gheorghe. Iar cuvântul „сумасбродство" nu însemna decât asprime la modul superlativ (Записка 1835, 5). Că Cantemir era sănătos mintal, conform datelor dosarului, e demonstrat şi de faptul că cei bolnavi nu sunt judecaţi, nici pedepsiţi, nici iertaţi etc. Ba mai mult, după examinarea pretenţiilor, s-a constatat că colonelul Cantemir avea toate drepturile unui nobil (dvorean), care nu sunt negate nici de articolul 637, despre persoanele ce se află sub tutelă pentru cruzime. Iar dreptul cneazului de a întocmi un testament fusese recunoscut de două ori de către Senat, în două cazuri, legate de moşia lui Dimitrie: plângerea contesei Bulgari pe continuitatea tutelei şi procesul cu vistieria. În primul caz, tutela a fost retrasă, iar în al doilea, s-a decis că vistieria nu are niciun drept asupra moşiei lui Cantemir. S-a constatat de asemenea că moşia a fost cumpărată de tatăl testatarului şi înregistrată pe numele mamei, de aceea moştenitorul avea dreptul de a dispune de ea după bunul său plac (Записка 1835, 5).

Moştenitorii şi avere. Testamentele de obicei introduceau claritate în împărţirea averii, permiteau aprecierea bunurilor. Nu a fost însă şi cazul familiei lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei. Dânsul a lăsat un testament, în care nu a spus clar cine este moştenitor, dar s-a adresat împăratului cu rugămintea să-l determine pe acesta, conform succeselor obţinute, însă clar l-a eliminat ca moştenitor pe Matei: *„Din fiii mei, şi anume din Matei, Constantin, Şerban si Antioh, vreau şi rog să-mi fie unul moştenitor din cei trei (în afară de Matei), cum se prescrie în legi, şi din aceşti trei socotesc mai bun pe Constantin, iar având în vedere că în privinţa inteligenţei şi ştiinţei cel mai bun din toţi este acel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, aveam intenţiunea să-l las pe el moştenitor. Dar şi în chestia aceasta rog [a dispune] pe Maiestatea Voastră, ca după cum se vor purtă să alegeţi ca moştenitor pe cineva dintre aceşti trei,* adică pe Constantin, *Şerban şi Antioh, când vor atinge vârsta egală după aprecierea Maiestăţii Voastre*" (Ciobanu 1924, 138). Nu se cunoaşte din ce motive Matei era înlăturat de la moştenire. Deşi biografii lui Antioh susţin că ar fi vrut să-l lase moştenitor pe el, unii sunt de părerea că Dimitrie Cantemir n-a putut face diferenţă între fiii săi, de aceea a lăsat decizia finală la voia împăratului (Русские 1867, XVIII).

Din testamentul lui se vede clar că lasă fiicei sale bijuteriile şi lucrurile dăruite: „Fiica mea, Mariia Dmitrievna va avea la ea diamante şi alte pietre şi lucrurile pe care i le-am făcut deosebit şi i le-am dăruit ei....", rămânându-i şi cele ale surorii

decedate Smaragda (Dinastia 2008, 477)[13]. Soţiei, Anastasia Trubeţkaia, îi lasă diamantele, hainele şi alte lucruri dăruite: „Soţia mea Anastasia Ivanovna să aibă ea toate diamantele, hainele şi alte lucruri pe care i le-am donat ei înainte şi după nuntă; copiii mei să nu aibă amestec în acele trebi, numai cu o singură condiţie, ca ea să le păstreze ca *zestre* pentru fiica mea Smaragda". Totodată Dimitrie Cantemir aminteşte că la peţire, mama Anastasiei, Irina Grigorevna i-a promis până la 500 curţi de ţărani, iar tatăl ei a confirmat ulterior acest lucru. Deoarece curţile n-au ajuns în proprietatea familiei Cantemir, în punctul şase al testamentului, principele cere să rămână aceste curţi soţiei şi fiicei lor. În acelaşi punct Dimitrie Cantemir atenţionează că fiica urmează să fie crescută şi educată cum găseşte de cuviinţă soţia lui, cu rugămintea de a-i găsi un mire bun, onest şi fidel împăratului. O mare atenţie Dimitrie Cantemir acorda educaţiei copiilor, rugând prin testament să le se aloce tuturor copiilor câte trei mii pentru instruire.

Dimitrie Cantemir n-a uitat nici de fratele său, intervenind pe lângă împărat cu rugămintea să-l susţină: „Faţă de fratele meu Antioh din Constantinopole şi fie mila Maiestăţii Sale. Pentru serviciul meu credincios să i se dea măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii sale şi jurământului sper că va servi acolo cu credinţă".

Printr-un punct aparte Dimitrie Cantemir îi lasă nepotului Grigorie Bantâş cinci sute de ruble, sperând că acesta va fi sârguincios şi va fi credincios împăratului.

Pe lângă rudele pomenite, în testament Dimitrie Cantemir se mai referă la cămăraşul Antioh, căruia îi lasă câte o sută ruble în fiecare an pentru întreţinere, iar din rezerve cât va avea nevoie, cu condiţia să fie credincios copiilor şi să-i servească.

Principele Antioh Cantemir a lăsat averea sa fraţilor săi Matei, Şerban şi surorii, principesei Maria, împărţindu-le respectiv moşiile, întreprinderile, argintăria etc.

După cum menţionează cercetătorii, în primul articol al testamentului Maria a indicat să fie construită o mănăstire de maici, dând indicaţii exacte privind numărul persoanelor din aşezământ şi mijloacele necesare întreţinerii acestuia. Dacă aceasta nu ar reuşi atunci o parte din bani urma să fie împărţită săracilor, iar restul banilor, precum şi valorile mobiliare şi imobiliare, le reveneau fraţilor şi altor rude (Prinţesa 2005, 158). După unele date Maria Cantemir lăsa prin testament averea sa fraţilor, căci, după moartea ei, Matei şi Serghei împart moşia de la Ciornaia Greazi (Dinastia 2008, 467).

Moştenitorul principal al Ecaterinei Cantemir-Goliţâna a fost soţul ei[14], cărui i-a lăsat imobil, inclusiv sate şi ţărani (Андросов 2004, 134-138). Desigur că aceasta putea să se întâmple numai în cazul unei relaţii frumoase cu soţul. Această afecţiune dintre soţi se întrevede şi din scrisoarea lui Goloţân către vărul său, emisă a doua zi după decesul Ecaterinei (2/13 noiembrie 1761 - n.n.), în care scrie despre adânca tristeţe care îl copleşeşte din cauza pierderii omului care era cea mai mare fericire din viaţa lui, care prin tandreţea faţă de el şi prin virtuţile sale îl încânta în fiecare zi. Deşi după funeraliile soţiei a plecat la Viena, unde pe parcursul mai multor ani a rămas în funcţia de ambasador. În toamna lui 1762 s-a întors la Paris pentru a fi prezent la trimiterea osemintelor soţiei sale în Petersburg, fiind înmormântată la 20 decembrie 1762 în biserica Blagoveşcensk din mănăstirea Alexandru Nevski, alături de mormântul mamei sale.

Ecaterina a mai lăsat 40 000 de ruble unchiului său Ivan Beţk, cu care era în relaţii foarte bune. Principesa a mai lăsat şi o sumă impunătoare, 22.000 ruble, pentru sprijinul tinerilor ruşi de a studia medicina în Universităţile din Europa. Acest articol al testamentului ei a fost respectat timp îndelungat. Procentele din banii depuşi în bancă au fost suficienţi pentru instruirea mai multor tineri, ajunşi ulterior medici renumiţi (Фомин 1988, 48). De asemenea ei i-a aparţinut ideea înfiinţării unui spital la Moscova (Фомин 1988, 48-49)[15].

Litigii. În istoriografie se cunosc două mari litigii, legate de moştenirea testamentară: 1) între copii lui Dimitrie Cantemir, domnul şi 2) pentru averea lui Dimitrie Cantemir, nepotul şi un litigiu mai mic, cu moştenirea lui Antioh.

[13] Smaragda Cantemir (1701-1720), a decedat la o vârstă tânără în urma unei boli îndelungate şi a fost înmormântată alături de mama ei.

[14] Ecaterina (Smaragda) Cantemir s-a căsătorit la 28 ianuarie 1751 în Sankt Petersburg cu principele Dmitri Goliţân.

[15] Acest spital a fost înfiinţat mai târziu de soţul ei şi a purtat denumirea de spitalul Goliţân.

După cum am menţionat mai sus, Dimitrie Cantemir – domnul n-a indicat clar cine este moştenitor principal. În legea din 23 martie 1714, introdusă de Petru I „Despre modul de moştenire a proprietăţii mobile şi imobile" se spune: *„Cine are fii şi doreşte unuia dintre ei să-i dea imobilul prin diată, aceluia drept moştenire îi va rămâne. Ceilalţi copii de ambele genuri vor fi înzestraţi cu proprietate mobilă, pe care trebuie s-o împartă tatăl sau mama, atât fiilor, cât şi fiicelor, câţi sunt, conform voinţei sale, în afară de cel care moşteneşte imobilul. Dacă testatarul nu va avea băieţi, ci numai fete, va proceda la fel. Dacă însă nu se va decide pentru sine, atunci prin decret proprietatea imobilă va fi fixată în moştenire conform majoratului, iar proprietatea mobilă va fi împărţită în părţi egale celorlalte"* (О порядке 1986, 295-300). Având în vedere această lege şi bazându-se pe testamentul tatălui său, Constantin Cantemir va intra în conflict cu fraţii săi pentru a fi numit drept moştenitor al averii lui Dimitrie Cantemir. Situaţia s-a agravat şi prin faptul că în litigiu s-a implicat mama vitregă Anastasia Trubeţkaia, care pretindea şi ea la o parte din moştenire. Imediat după moartea lui Dimitrie Cantemir, principesa Anastasia Trubeţkaia, în baza legii din 1714, a cerut să i se dea a patra parte din bunurile imobile ale soţului ei. Copiii lui Cantemir au refuzat să recunoască orice drept al Anastasiei la moştenire, reamintind că, pe durata vieţii şi-a luat partea (Ciobanu 1924, 159-160). Petiţia Anastasiei a fost examinată de către Senat pe timpul lui Petru cel Mare, dar n-a fost satisfăcută. Însă imediat după moartea împăratului, prin ordonanţa din 3 mai 1725, Senatul a decis să acorde văduvei partea solicitată. Deşi ordonanţa n-a fost executată, aceasta era deja o încălcare a condiţiilor testamentului şi a dus la mai multe procese între membrii familiei Cantemir (Prinţesa 2005, 48-49).

La 24 mai 1727 Constantin Cantemir s-a căsătorit cu Anastasia Dmitrievna Goliţâna şi prin intermediul noii familii, cu susţinerea tatălui Anastasiei i-a privat pe ceilalţi fraţi de moştenire. Relaţiile dintre fraţi au devenit foarte încordate şi s-au îmbunătăţit mult mai târziu. Matei, Şerban şi Antioh au înaintat câteva plângeri cu referire la moştenire, în iunie 1728, apoi în august 1728, solicitând, în calitatea lor de cadeţi, acordarea a o mie de gospodării. Însă în primul caz nu s-a luat nicio decizie, iar în al doilea, Senatul a întărit vechea dispoziţie (Корсаков 1891, 230-232). În decembrie 1728 Constantin Cantemir a înaintat o cerere către împărat prin care solicita să fie desemnat unic moştenitor al domeniilor, conform testamentului lui Dimitrie Cantemir. Toate domeniile ce aparţineau lui Dimitrie Cantemir au fost confirmate ca aparţinând primului născut Constantin, prin ucazul împăratului Petru II din 13 mai 1729, în urma raportului Consiliului secret Suprem (Prinţesa 2005, 48-49). Abia în 1730, drept mulţumire pentru susţinerea în complotul de palat, împărăteasa Anna Ioanovna i-a decorat pe cnejii Antioh, Matei, Serghei şi pe principesa Maria cu 1300 curţi ţărăneşti în regiunile (uezd - n.n.) Nijegorodsk şi Breansk (Ciobanu 1924, 159-160).

Constantin a intrat în conflict şi cu mama vitregă. În momentul când Constantin Cantemir a primit majoratul, a refuzat să-i dea Anastasiei Trubeţkaia partea din averea imobiliară, stabilită de Senat şi aflată în litigiu. Totodată a intentat un proces în Colegiul de Justiţie referitor la pretenţiile nefondate ale prinţesei Anastasia (Корсаков 1891, 230-232). Conflictul a continuat în 1736, când Anastasia Trubeţkaia a hotărât să se căsătorească cu principele Ludwig Wilhelm de Hessen-Homburg şi avea nevoie de bani să achite datoriile mirelui. Anastasia s-a adresat împărătesei cu rugămintea de a se revedea hotărârile anterioare privitoare la moştenirea lui Dimitrie Cantemir şi de a-i acorda a patra parte din averea imobilă. Acţiunea civilă era intentată lui Constantin, ca deţinător de majorat. În urma cercetării s-a constatat că până la 1729 toţi copiii lui Cantemir au dispus de avere şi atunci acţiunea civilă a fost intentată tuturor copiilor (Prinţesa 2005, 49-50). Între timp în 1730 a fost anulat majoratul şi a intrat în vigoare *Aşezământul din 1649*, conform căruia văduva putea să primească o pătrime din averea mobilă şi a şaptea parte din averea imobilă a decedatului soţ. În instanţa superioară de judecată s-a hotărât că Constantin Cantemir urma să fie privat de moşii şi trebuia să plătească Anastasiei 35000 ruble. Până la plata impozitelor moşia Cantemireştilor a fost scoasă la vânzare (Майков 2005, 81-85; Dinastia 2008, 458-461). La 30 iulie 1730 Cabinetul de Justiţie a încheiat acţiunea, recunoscând dreptul principesei Trubeţkaia dreptul la a patra parte de avere şi refuzându-i dreptul la veniturile fraţilor Cantemir. Cercetătorul Maikov, aducând drept argument corespondenţa lui Antioh Cantemir

presupune că acesta ar fi măgulit-o pe principesă prin obiecte de galanterie şi prin comportamentul său, de aceea Anastasia a fost binevoitoare cu Antioh, Serghei şi Maria, dar neînduplecată faţă de Constantin (Майков 2005, 84-85).

Conflictul a reapărut în 1740, când cneazul Constantin a hotărât să-şi vândă toate moşiile, răzgândindu-se apoi şi cerând o gramotă de confirmare asupra moştenirii părinteşti. Deşi Antioh, pentru potolirea spiritului a propus fraţilor să cedeze, Matei, Şerban şi Maria au fost de altă părere. Antioh a fost nevoit să ceară drepturile de majorat (Шимко 1891, 52-53). Însă la 31 martie 1744 cneazul Antioh Cantemir a decedat de hidropizie în piept (Шимко 1891, 52-53).

În al doilea caz, a fost intentat un proces din partea boierilor Compiniani şi cnejii Şahovski împotriva contesei Bulgari, moştenitoarea colonelului Dimitrie Cantemir. Camera Civilă Slobodska Ucraineană a respins cererea boierilor Compiniani de satisfacere a intentării unui proces, dar acţiunii intentate de cnejii Şahovski i-a dat curs, calificând-o drept argumentată şi ca având drept de a dispune de o parte din avere, totodată şi ei fiind obligaţi să plătească partea cuvenită din datoria făcută de testatar. Această decizie a fost evaluată de ministrul de justiţie şi confirmată de Înaltul Regulament întărit de Comitetul de Miniştri.

Plângerile contesei Bulgari, cnejilor Şahovski şi a boierilor Compiniani a intrat în examinarea Senatului Guvernator. Urmau să se examineze următoarele subiecte:

a) Dreptul cneazului Cantemir de a întocmi testament şi de a lăsa prin testament moşia ce i-a revenit de la mama;
b) argumentele nefondate ale cererii cnejilor Şahovski;
c) confirmarea testamentului lăsat în favoarea contesei Bulgari;
d) chestiunea datoriei indicate în testament.

În ce priveşte pretenţiile cnejilor Şahovski, s-a constatat că mama lor, Anastasia, fiind nepoată de frate a mamei lui Constantin Cantemir, îl declara pe tatăl său bolnav mintal, şi deja fusese în proces pentru partea de moşie. În judecată, din mărturiile fratelui decedatului Fiodor Passek, generalul Piotr Passek, s-a constatat că Anastasia este fiica nelegitimă a văduvei generaluluii Streşnev, care s-a căsătorit cu Fiodor Passek la şapte ani de la naşterea Anastasiei. Pentru a-şi confirma spuselele generalul a prezentat o scrisoare a fiului lui Streşneva, conform căreia principesa Anastasia Şahovskaia s-a născut în 1754, fiind anexată şi adeverinţa din Consistoria Duhovnicească a Sankt Petersburgului despre cununia doamnei Streşneva cu Fiodor Pasek la 7 noiembrie 1760. În urma dovezilor sus-menţionate şi având ca bază articolul 280 al capitolului 10 din Aşezământ (Ulojenie), în care scrie că copiilor de la concubine nu li se dau parte de moşie, Camera Civilă din Smolensk a refuzat să-i acorde partea de moştenire. Şahovskaia a făcut apel la această hotărâre în Senatul Guvernator. La 2 octombrie 1802 Senatul s-a expus pe marginea chestiunii, confirmând hotărârea judecăţii din Smolensk şi amendând-o pe apelatoare. La 17 ani după proces, fiii acestei Anastasii iarăşi aveau pretenţii la moşie. Dar au aflat în judecată că mama lor în 1773 era deja căsătorită, iar din 1772 şi-a procurat o moşie, ceea ce venea în contradicţie cu datele prezentate de Şahovski, fiindcă dacă s-ar fi născut de la Fiodor Passek, ar fi avut respectiv 11 şi 12 ani, ceea ce era imposibil. La 11 ani nu putea avea drept de a cumpăra moşie. Şi în rugămintea de apel Anastasia a indicat că are 50 de ani şi e în căsătorie de 30 ani. Confruntând datele ei cu datele feciorilor, s-a constatat că în 1802 avea 48 ani, deci aproape 50. Fiii insistau că, conform legii, dacă au trecut câteva decenii şi după acest termen şi după moartea părinţilor e interzis de a arăta nelegitimitatea provenienţei copilului. Dar conform prevederilor legislaţiei ruse şi anume articolul 90 din volumul X al Codului se referă la copiii născuţi după căsătorie, iar cei dinaintea încheierii căsătoriei, chiar dacă au fost crescuţi în casă, n-au nici un drept la moştenire (Записка 1835, 5-7). În hotărârea judecăţii din Smolensk şi a Senatului mama lor a fost declarată nelegitimă şi nu s-a folosit de termenul legal de 10 ani pentru a demonstra că e fiică legitimă. Contesei Bulgari i s-a confirmat dreptul la moştenirea averii lui Dimitrie Cantemir (Записка 1835, 5-7).

În ce priveşte moştenirea lui Antioh, s-a ajuns la un conflict, care s-a soldat cu rezolvarea în judecată. Conform prevederilor testamentului lui Antioh, Maria urma să primească serviciile de argint care îi aparţinuseră lui Antioh, în valoare de 9000 ruble. În timpul aducerii acestora în Petersburg au fost date spre păstrare prinţului Constantin Cantemir, care a refuzat să le restituie surorii. În

iarna lui 1747 prinţul a decedat, dar pe parcursul încă a câţiva ani Maria n-a intrat în posesia moştenirii (Prinţesa 2005, 197).

Datorii. Antioh Cantemir a indicat clar ce datorii are el şi cine îi datorează lui: „Dar, pe lângă aceasta, până astăzi eu am în Paris şi datorii, şi anume la bannerul Isac Vernet, dând în diferite prăvălii din oraş o sumă, care nu depăşeşte zece mii franci, şi slujitorilor din casă o altă sumă mică, lista tuturor datoriilor va fi întocmită de executorii testamentari. Pe de altă parte, Consiliul de Stat pentru Afaceri Externe îmi datorează cel puţin 6710 ruble 43 copeici pentru arenda curţii pe o perioadă de trei ani şi nouă luni, cinci mii de ruble salariu pentru anul trecut, iar alte cinci mii pentru actualul trimestru din ianuarie până în mai".

Datoriile lăsate de Ecaterina Cantemir-Goliţâna au fost enorme şi s-au ridicat la o sumă totală de 197729 de ruble, sumă care includea şi datoria mamei ei faţă de Beţk (23 000 de ruble). La sfârşitul anului 1762 Dmitri Goliţân a depus o cerere către Ecaterina a II-a, rugând să se plătească datoriile soţiei sale decedate din trezorerie, aceasta reuşindu-i.

Indicaţii privind înmormântarea. Testatarii erau deosebit de migăloşi în privinţa indicaţiilor privind ceremonialul înmormântării. Dimitrie Cantemir indica în testamentul său locul înmormântării şi cheltuielile, care urmau a fi modeste pentru rangul unei aşa personalităţi. Fostul domn al Moldovei menţiona: „Dacă se va întâmpla să mor pe drum, rog ca păcătosul meu corp să fie trimis la Moscova şi înmormântat în mănăstirea grecească aproape de prima mea soţie. La înmormântarea mea să nu se facă nici un fel de cheltuială nefolositoare cu ceremonialul (cum este obiceiul acum), să slujească numai un arhiereu, un preot şi un diacon; de asemenea şi în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc şi după putinţa să se împartă cerşetorilor şi puşcăriaşilor milostenie". Principele Dimitrie Cantemir a fost adus de către fiul lui Matei la Moscova şi înmormântat la 1 octombrie 1723 în biserica „Sf. Constantin şi Elena" a Mănăstirii greceşti Sfântul Nicolae, lângă prima sa soţie, Casandra (Ciobanu 1924, 49).

Numeroşi biografi şi cercetători ai vieţii şi operei lui Antioh Cantemir au remarcat o trăsătură definitorie de caracter – MODESTIA, care a rămas reflectată şi în testamentul său, apropiaţii fiind rugaţi să-l înmormânteze noaptea, fără ceremonii şi pompă în biserica Mănăstirii greceşti (Александренко 1896, 6-7; Манькова 2004, 34-37). Această trăsătură, se vede, i-a fost transmisă de la tatăl său. La 23 (12) septembrie 1745 corpul cneazului e adus în Petersburg (Александренко 1896, 6-7). Statul a refuzat să aducă în Rusia osemintele prinţului Antioh, astfel că de aceasta s-a ocupat Maria (Ivanov 2005, 261). La început şi fraţii au refuzat să aloce mijloace, însă mai târziu prinţii Matei şi Serghei au acoperit o parte din cheltuielile suportate de Maria (Ivanov 2005, 156). Principele a fost înhumat conform prevederilor din testament: noaptea, fără ceremonii.

Din corespondenţa cu Antioh Cantemir se cunoaşte, că Maria dorea să se călugărească, dar drept rezultat al promisiunii date fratelui a refuzat la această idee. Conform testamentului în Marino urma să se construiască o mănăstire de călugăriţe, unde dorea să fie înmormântată. Însă această dorinţă n-a fost îndeplinită (Шимко 1891a, 130)[16]. Maria Cantemir a fost înmormântată la Mănăstirea Sfântul Nicolae, ca şi fraţii ei (Ciobanu 1924, 62). Din corespondenţa lui Serghei Cantemir cu executorul testamentului Mariei aflăm că cauza neîndeplinirii prevederilor testamentului principesei a fost boala fraţilor, ei nefiind în stare să ajungă în satul respectiv (Фомин 1993, 231; Dinastia 2008, 475; Vraciu 2005, 242)[17].

Structura testamentului prevede o parte componentă a acestuia – **institutul martorilor**. Institutul martorilor avea un rol deosebit la încheierea actelor juridice. În Europa de Vest începând cu secolul al XII un rol tot mai însemnat îi revine notarului şi autoritatea actului notarial duce la scăderea însemnătăţii institutului martorilor. În Bizanţ însă legislaţia indica atât numărul martorilor, cât şi condiţiile necesare pentru a deveni martor. Testamentul putea fi emis în diverse situaţii, de aceea, mai ales în cazul când testatarul era neştiutor de carte, prezenţa martorilor era o condiţie obligatorie. Martorii au rolul-cheie în procesul de autentificare sau confirmare a veridicităţii şi valabilităţii testamentului. În Ţările Române, după cum e bine cunoscut, legislaţia se inspira

[16] Prinţesa Maria, după cum susţine Şimko, a suferit un accident tragic în 1757, în urma căruia a decedat.

[17] Marina Vraciu nu este de acord cu versiunea oficială privind locul înmormântării Mariei şi presupune că se află sub nava bisericii ridicate în 1754 în calitate de ctitor cu hramul „Maria Magdalena".

din cea bizantină, astfel că institutul martorilor era la un loc de vază. Formularea-tip „mai jos semnaţii martori" se întâlneşte în actele bizantine din secolul al VI-lea. Această formulare-standard este prezentă şi în testamentele din Ţara Moldovei şi Ţara Românească din sec. XVII - înc. sec. al XIX-lea. De obicei, formula-tip îşi are locul după datarea diatei.

Testamentul lui Dimitrie Cantemir a fost scris de el personal, sigilat şi transmis împărătesei, de aceia invocarea martorilor nu era necesară. Testamentul lui Antioh Cantemir a fost redactat în prezenţa secretarul ambasadei Rusiei Gross, care a şi făcut copie de pe el, semnând-o şi la fel fiind sigilată, apoi întărită notarial (Шимко 1891, 130-131).

Testamentul cneazului Cantemir-nepotul, din 26 ianuarie 1820, întocmit în favoarea contesei Bulgari, a fost semnată de trei martori. Anume în acest caz este văzută destul de bine importanţa institutului martorilor, semnăturile cărora au demonstrat veridicitatea testamentului, deplinătatea facultăţilor mintale ale testatarului şi conştientizarea de către testatar a faptului întocmirii diatei.

Testamentul cneazului Cantemir întocmit în favoarea contesei Bulgari, din 26 ianuarie 1820, a fost semnat de trei martori. Martori la întocmirea testamentului cneazului Cantemir au fost polcovnicul Grevs şi maiorul Skorobogatov. În urma cercetării minuţioase s-a constatat că atât testatarul, cât şi martorii au semnat personal testamentul şi martorii au constatat că testatarul era în deplinătatea facultăţilor mintale. Deci, în Baza regulilor de întocmire a diatei expuse în articolele 634 şi 635 a primei părţi a volumului X din Cod (Свод 1995, 634; Записка 1835, 5-7), precum şi punctului 1, capitolul 3, partea a 2 a Proceselor Militare[18], Indicaţia Comisiei despre redactarea proiectului noului aşezământ al capitolului IX, articolele 120 şi 121, testamentul susnumit este absolut legal şi nu poate fi supus îndoielii. Argumentele aduse de către boieri Compiniani (e vorba de boierii Câmpineanu - n.n.) precum că li s-ar fi remis o scrisoare înainte de schimbarea testamentului, dar în care nu se indica acest fapt, nu poate servi drept mărturie, or testatarul putea face schimbarea dintr-o pornire sufletească, drept mulţumire contesei pentru ajutorul acordat de mama ei şi deci din remuşcările de conştiinţă că are datorii. Boierii Câmpineanu au declarat că Cantemir şi Bulgari erau in conflict, fapt care nu corespundea cu realitatea, căci în februarie 1820 cneazul Cantemir se adresează cu rugămintea către împărat de a acorda titlul de cneaz şi numele Cantemir fiului contelui Bulgari, strănepotului său Nicolae. Tot despre aceasta îl înştiinţă şi pe Capodistria. Boierii Câmpineanu spuneau că la data întocmirii testamentului regimentul martorilor era dislocat în Mirgorod şi părăsirea locului de către comandant şi maior este o crimă militară. Judecata decide că părăsirea locului de dislocare este în competenţa altor instanţe, iar faptul prezenţei şi semnării de către ei a testamentului a fost demonstrat. Totodată boierii Câmpineanu împreună cu Şahovski susţineau că deoarece prima diată cu registru lucrurilor a fost înscrisă în Sfatul de Tutelă, atunci a doua diată la fel trebuia să fie înscrisă acolo, căci în primul testament se spunea că în cazul scăderii sau schimbării sau distrugerii testamentului, testatar va aduse acte legitime în acel loc unde testamentul va fi păstrat. Dar a introduce testamentul în Consiliul de Tutelă era la liberă dorinţă, iar în prima diată se aveau în vedere doar corectările de tipul adăugare sau scădere din moştenire, care trebuiau confirmate. La anularea diatei se referea numai pentru orice eventualitate, mai ales dacă s-ar redacta o a doua. Se mai aducea drept argument şi faptul că în inscripţia de înregistrare erau corectări. Judecata a constatat că la acel moment erau încercări ale partidei ce nu-l susţinea pe Bulgari de a-i strica reputaţia, dar inscripţia cererii lui Cantemir faţă de gubernator nu are legătură cu autenticitatea diatei (Записка 1835, 15). În ce priveşte datoria indicată în sumă conform legislaţiei a fost considerată că s-a dublat şi cneazul, fiind conştient de aceasta, a hotărât s-o întoarcă.

Blestemul. O parte componentă a testamentului o constituie clauzula morală sau blestemul, adică răspunderea pentru încălcarea voinţei testatarului, neîndeplinirea sau îndeplinirea neefectivă a acestuia. George Fotino constată că acest mijloc era necesar mai ales când forma testamentului era cea orală, dar s-a menţinut documentar şi în secolul al XIX-lea, fiind totodată şi un mijloc de dovedire a voinţei de pe urmă a celui care îşi aşteaptă

[18] În respectivul regulament se prevedea că martori pot fi atât bărbaţii, cât şi femeile, care au o reputaţie nepătată, cinstiţi şi credibili şi în număr de cel puţin doi.

moartea (Fotino 1972, 143)[19]. Blestemele sunt utilizate atât în testamentele făcute în favoarea bisericii, căutându-se înlăturarea rudelor, cât şi în cele făcute în favoarea rudelor, îndepărtându-se moştenitorii mai volnici (Fotino 1972, 143).

Nici în testamentul lui Dimitrie Cantemir, nici în cel al fiului său, Antioh, nu este invocat blestemul. Din contra, Dimitrie Cantemir îşi încheie prevederile testamentare cu mulţumire lui Dumnezeu: „În cele din urmă mulţumesc Ziditorului şi Dumnezeului meu că la sfârşitul vieţii mele mă pot socoti fericit: întâiu, că am scăpat de necazurile *acestei* lumi în mâinile monarhului ortodox; al doilea, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; al treilea, sper, că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, şi copiii mei nu vor fi lăsaţi şi îndepărtaţi. Şi, în sfârşit, Dumnezeu să ţie stăpânirea Voastră neclătinată întru întărirea Credinţei Pravoslavnice şi pentru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul şi Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin”.

În urma cercetării testamentelor concluzionăm: Diatele Cantemireştilor reflectă clar în primul rând relaţiile în sânul familiei. Lipsirea unui dintre copii de dreptul la moştenire (testamentul lui Dimitrie Cantemir, domnul), împărţirea averii între câţiva fraţi (testamentul lui Antioh Cantemir), numirea soţului drept moştenitor principal (testamentul Ecaterinei-Smaragda Cantemir), schimbarea testamentului în favoarea nepoatei (testamentul lui Dimitrie Cantemir, nepotul) arată atitudinea testatarului faţă de cei mai apropiaţi oameni. Totodată, toţi sunt deosebit de migăloşi în privinţa locului de veşnic somn, cu toate că indică simplitatea procesului de înmormântare.

În ceea ce priveşte structura testamentului, putem menţiona formularul-tip de întocmire a testamentului la Antioh Cantemir. Din fragmentele de care dispunem afirmăm, că conform tradiţiei erau întocmite şi diatele Mariei, Ecaterinei şi a lui Dimitrie Cantemir, nepotul. Forma testamentului este diferită la Dimitrie Cantemir, domnul, care îl întocmeşte clar pe puncte şi adresându-se împărătesei.

ANEXE:

1. Завещание Димитрия Кантемира

Всемилестевешая Государыня Императрица получив здравствуй!

1. Дочь моя Мария Димитриевна имеет при себе алмазы и прочия каменья и иныя вещи, я зделал особливо и подарил ей, также все алмазы и каменья и платье, которые зделал был блаженная памяти сестре ее Смарагде, и по смерти ея же подарил дочери моей Марии, о чем и письмо мое есть к рукам ея как того братия ея, а моим детям и дочери моей Смарагде, которая от жены моей Анастасии Ивановны родилась, в тех вещах дела не иметь, а все иныя вещи с алмазами чаю будут иметь цену до тритцати тысяч рублев, или больше или меньше.

2. Как мы были в Москве, сватался на ней князь Иван Григорьевич Долгоруков, о чем он мне говорил, и жене моей, и то несколько крат, и я в том склонен был, но дочь моя не хотела, для того, что он князь Иван Григорьевич не имеет никакого чину в службе Императорского Величества. Ежели он князь Иван Григорьевич засватался же, я фортуну дочери моей полагаю на милость Божию, и на целомудрие и сожаление Вашего Величества.

3. Из детей моих, а именно Матвея, Константина, Сербана и Антиоха хочу, и прошу чтобы (кроме Матвея) кто-нибудь из трех наследником был, как указы повелевают, а от сих трех лучшим разсуждаю сына Константина, а в уме и науках понеже меньшой мой сын от всех лучший, ежели впредь не в хуже переменится, намерен был в наследство его оставить: но и то прошу Вашего Величества, смотря их обхождение, как будут в законном росте, когонибудь из тех трех, то есть Константина, Сербана, Антиоха по Вашего Величества разсуждению определить в наследство.

4. Из доходов деревень моих, и из иных заводов и от жалованья Императорского Величества (ежели имеет остаться) определить в год по три тысячи Рублев для наук детей, к которым, чтоб показал милость Его Величество, и послал бы их в иныя страны, где Его Величество заблогарасудит. А пока не опробованы будут в науках и в других инструкциях, которыя суть

[19] George Fotino menţionează că ”Nu numai în testamente era utilizat blestemul, ci şi în alte acte care atestă mutaţiuni funciare. În actele de transmisiune *causa mortis*, blestemul îşi avea o mai frecventă aplicare decât în celelalte acte de transmisiune *intervivos* a proprietăţii”.

надобны Императору и государству, в наследники не определять.

5. Жена моя *Анастасия Ивановна* да имеет все алмазы, платье и иныя веши, которыя я подарил ей как прежде так и после свадьбы и детям моим к тем вещам дела нет, токмо с такою кондицею, чтоб она сохранила все в целости для приданого дочери моей Смаранды.

6. Как мой договор был, и засватался я жену мою Анастасию, хотя я все дело к родителях ея дискреции полагал, однакож мать ея княгиня Ирина Григорьевна обещала ей до пятисот дворов, а после князь Иван Юрьевич своими письмами универсально утвердил всякое свое движимое и недвижимое имение отдать (как его ко мне письма из Украины посланныя письма показуют) о тех я не претендую. Но что отец с своею дочерью и внукою похочет дать, и да будет, токмо чтоб дочь мою прокормила и воспитала по ея кондиции, а ежели Бог даст ей живот, чтоб старалась найти ей мужа добраго, честного и в верности Императорской безсумнительного.

7. Двоюродному моему брату Григорию Бантышу, которой недавно из нашей земли приехал из моих заводных денег дать пять сот Рублев, и прошу Ея Величества, чтоб принять его в пажи свои для того, что надеятся будет умен мальчик, и к великим наукам искусен к скоро приемец.

8. Другие мои прочие дома, какие пожитки, скотина которая находятся в Москве и в деревнях, и вся оныя домашняя экономия чтоб была под ведением камараша моего Антиоха Павлова, покамест будет наследник мой определен, а над тем чтоб изволил Его Величество из Выезжих которых нибудь персон определить, чтоб по всякие шесть месяцов счет его видеть, и что явится опять в его руки отдавать, и писать в книгу поименно.

9. Ему ж Камарашу Антиоху из моих доходов для его пропитания по всягодно давать по сту Рублев жалованья, а запасу, сколько ему довольно будет, и то тогда ему давать, когда он будет при доме детей моих служить, так как мне верно и безпорочно служил от Царяграда по се время.

10. Ежели случится скончатся на дороге, прошу чтоб тело мое грешное отнесено было в Москву, и схоронено в Греческом монастыре близ первой моей жены. А в погребении никакой напрасной утраты в церемониях (как ныне обыкновение есть) да не будет, но токмо один Архиерей, один священник, один дьякон чтоб служили, также и в другие дни годовые по обыкновению церковному, а по возможности нищим и в тюрьмах милостыню разделять.

11. Брату моему Антиоху в Царьграде да будет милость Его Величества. Для моей верой службы определить ему хотя по пяти сот рублев в год, а он по своему обещанию и присяге там надеюся будет служить верно. А ежели Император из своей казны не изволит определить, то собирая наследнику моему повсягодно предреченную сумму из моих доходов посылать, для того что я приехав к службе Его Величесива стал причиною, что он брат мой попал в гнев Султанской, и впред никакой надежды нет, чтобы он в Княжество идти, или иным образом дом свой честно содержать мог.

12. Последнее благлдарю Творцу и Богу моему, и при конце живота моего счастливыми называю первое, что в руках православного Монарха от сего мира бедства избавился, второе что дети мои никогда не увидят Магометанского свирепства, третье надеюся, что не будут забыты верные мои к вам службы, и так дети мои оставлены и отвержены не будут. И потом Бог да содержит державство Ваше непоколибимо, во утверждение веры православной и во славу Бога Отца, Христа Спасителя и Духа Святаго исполнителя амин.

Testamentul lui Dimitrie Cantemir
(traducere)

Sănătate bună prea milostivă Împărătească.

1. Fiica mea, Maria Dmitrievna va avea la ea diamante şi alte pietre şi lucrurile pe care i le-am făcut deosebit şi i le-am dăruit ei; de asemenea toate diamantele, pietrele şi hainele pe care le făcusem întru fericita pomenire a surorii ei Smaragda şi la moartea acesteia, i le-am dăruit fiicei mele Măria, pentru care are şi scrisoare la mână; de aceea la acele lucruri să nu se amestece fraţii ei şi copiii mei şi fiica mea Smaragda care s-a născut din soţia mea Anastasia Ivanovna. Toate aceste lucruri cu diamante cred că valorează până la treizeci mii de ruble, ori mai mult, ori mai puţin.

2. Când eram la Moscova a cerut-o în căsătorie principele Ivan Grigorievici Dolgorukov, ceea ce mi-a spus-o de câteva ori mie şi soţiei mele; eu eram înclinat spre aceasta, dar fiica mea n-a voit, întrucât principele Ivan Grigorievici n-avea nici un rang în slujba Maiestăţii Sale. Dacă principele Ivan Grigorievici s-a logodit deja, eu las soarta fiicei mele în mila lui Dumnezeu, în castitatea şi mila Maiestăţii Voastre.

3. Dintre fiii mei şi anume dintre Matei, Constantin, Şerban şi Antioh, vreau şi rog să-mi fie unul moştenitor din cei trei (în afară de Matei), cum se prescrie în legi, şi din aceşti trei îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar în privinţa inteligenţei şi ştiinţei cel mai bun dintre toţi este acel mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, aveam intenţia să-l las pe el moştenitor. Dar şi în chestia aceasta rog pe Maiestatea Voastră, ca după cum se vor purtă să alegeţi ca moştenitor pe cineva din aceşti trei, adică pe Constantin, Şerban şi Antioh, când vor atinge vârsta egală după aprecierea Maiestăţii Voastre.

4. Din veniturile satelor mele, din alte fabrici şi din salariul dat de Maiestatea Voastră (dacă va mai rămânea) să se dea câte trei mii de ruble pe an pentru instruirea copiilor, faţă de care să arătaţi mila Maiestăţii Voastre şi să-i trimiteţi în alte ţări, unde va crede de cuviinţă Maiestatea Voastră. Şi până când nu vor fi încercaţi în ştiinţă şi alte deprinderi, care sunt necesare Împăratului şi Statului, să nu fie rânduiţi ca moştenitori.

5. Soţia mea Anastasia Ivanovna să aibă ea toate diamantele, hainele şi alte lucruri pe care i le-am donat ei înainte şi după nuntă; copiii mei să nu aibă amestec în acele lucruri, numai cu o singură condiţie, ca ea să le păstreze ca zestre pentru fiica mea Smaragda.

6. Cum a fost înţelegerea mea când m-am logodit cu soţia mea Anastasia, cu toate că această treabă am lăsat-o la discreţia părinţilor ei, mama ei, principesa Irina Grigorievna, i-a făgăduit până la cinci sute de curţi, apoi principele Ivan Iurievici prin scrisorile sale universal i-a confirmat toată averea mobilă şi imobilă, (precum o dovedesc scrisorile lui către mine trimise din Ucraina), dar nu pretind la ele. Ceea ce va vrea tatăl să-i dea fiicei şi nepoatei sale, cu acelea să rămână. *Numai* fiica mea să fie crescută şi educată după condiţia ei; dacă Dumnezeu îi va da viaţă, să-i caute să găsească un bărbat bun, cinstit şi fără dubii credincios împăratului.

7. Verişorului meu Grigorie Bantâş, care nu demult a venit din ţara noastră, din banii întreprinderilor mele să i se dea cinci sute de ruble, şi rog pe Maiestatea Voastră, să fie primit ca paj, fiindcă sper că va fi băiatul deştept şi capabil pentru mari ştiinţe, pe care o va deprinde repede.

8. Celelalte case ale mele, lucruri casnice şi animalele care se găsesc în Moscova şi în sate, şi toată gospodăria să fie date sub supravegherea cămăraşului meu Antioh Pavlov, până când va fi orânduit moştenitorul meu, iar pentru supravegherea lui Maiestatea Voastră să binevoiască a numi pe cineva din persoanele venite, ca la fiecare şase luni să-i vadă contul, şi ce se va mai ivi iarăşi să se dea în mâinile lui şi să se înscrie în condică fiecare lucra aparte.

9. Cămăraşului Antioh să i se dea anual din veniturile mele pentru întreţinere câte o sută ruble, iar în rezerve, cât va avea nevoie, şi aceasta să i se dea atunci, când va servi copiii mei pe lângă casă, aşa cum m-a servit pe mine cu credinţă şi neprihănit din Ţarigrad şi până acum.

10. Dacă se va întâmpla să mor pe drum, rog ca păcătosul meu corp să fie trimis la Moscova şi înmormântat în mănăstirea grecească lângă prima mea soţie. La înmormântarea mea să nu se facă nici un fel de cheltuială nefolositoare cu ceremonialul (cum este obiceiul acum), să slujească numai un arhiereu, un preot şi un diacon; de asemenea şi în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc şi după putinţa să se împartă cerşetorilor şi puşcăriaşilor milostenie.

11. Faţă de fratele meu Antioh din Ţarigrad să fie mila Maiestăţii Sale. Pentru serviciul meu credincios să i se dea măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii sale şi jurământului sper că va servi acolo cu credinţă. Dacă împăratul nu va binevoi să-i dea din vistieria sa, moştenitorul meu să-i trimită această sumă din veniturile mele; aceasta pentru că eu trecând în serviciul Maiestăţii Sale, am fost cauza că fratele meu a căzut în dizgraţia sultanului, şi pe viitor nu există nicio speranţă ca el să se poată întoarce în Principat sau să-şi întreţină casa sa în mod cinstit.

12. În cele din urmă mulţumesc Ziditorului şi Dumnezeului meu că la sfârşitul vieţii mele mă pot considera fericit: în primul rând, pentru că

am scăpat de necazurile acestei lumi în mâinile unui monarh ortodox; în al doilea rând, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; în al treilea rând, sper, că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, şi copiii mei nu vor fi lăsaţi şi îndepărtaţi. Şi, în sfârşit, Dumnezeu să ţie stăpânirea Voastră neclintită întru afirmarea Credinţei Pravoslavnice şi întru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul şi Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin.

2. Завещание Антиоха Кантемира

Во имя святыя, единосущныя, животворящия и нераздельныя Троицы, Отца и Сына и Святого духа аминь.

Ведая, что сколь часъ смерти неизвестенъ, столь всякому человеку смерть известна, а видя себя в тяжкой болезни чрезъ долгое время, я заблаго разсудилъ (исполняя то, что Богу долженствовал по Христианской Православной Греческаго исповедания вере, въ которой я родился и умираю) расположить и об имении, которое после меня останется, настоящею духовную, которую пишу будучи в чистом уме и зная исправно все то, что распологаю. И так определяю, учреждаю и уставляю следующее.

1. Имение мое состоитъ в недвижимом и движимом. Недвижимое суть те деревни, (в которых, за долгим отсутствием из отечества, числа дворов неупомню) в Нижегородском и в Брянском уездах, которыя Ея Императорское Величество блаженныя и высокосославныя мамаши Государыня императрица АННА ІОАНОВНА изволила мне пожаловать вместо пенсиона, обещанного нам с братьями кадетам от Его Императорскаго Величества блаженныя и высокославныя памяти ПЕТРА ВЕЛИКАГО. Те деревни составляютъ четвертую долю двухъ вотчин в двух уездах, а тремя другими долями владеют сестра моя княжна Марья, и братья мои князь Матвей, и князъ Сергей. Доли те были меж нами полюбовно разделены пред отъездом моим из Москвы, которого раздела домашнее письмо, засвидетельствованное достойными свидетельми при сей духовной будет приложено и припечатано.

2. В первом артикуле я не упомянул, что мне вышеупомянутое недвижимое имение пожаловано отъ Государыни императрицы АННЫ ІОАНОВНЫ вместо пенсиона, то же само, что оныя деревни мне пожалованы вместо пенсиона, Ея ж Императорского Величества Імянным указом подтверждено в 1736 году, когда те моя деревни по претензии мачехи моей Ея Светлости Ландъ-Графини Гессень-гомбурской были описаны, и потом назадъ мне возвращены со всемсобранным чрез два года в Конфискации доходом.

3. Потому то мне недвижимое имение, те мои деревни не одного рода с прочими деревнями других помещиков, и не подлежат статьям уложения и новым указам, которые о расположении недвижимого имения узаконены, и следовательном в полную власть имено не только кому хочу из своих братьев оныя оставить, но ежели бы то мне угодно было, отдать совсем чужому.

4. Того ради в начале объявляю что я не признаю наследником так в движимом как и в недвижимом никого другого, кроме сестры моей княжны Марьи, князь Дмитриевой дочери и двух братьев моих князь Матвея и князъ Сергея, князь Дмитриевыхъ детей: так, что выключая всякаго другаго, ктобы ни был, от наследства моего, меж ними одними хочу, намеренъ и действительно разделяю все мое движимое и недвижимое имение, которое по смерти моей останется следующим образом.

5. Деревни мои, которыми действительно владею, разделить тем двум братьям и сестре меж собою на равные доля, и оными всякому владеть по свою смерть, ни продая, ни закладыкая так, чтоб они целыя из рук в руки переходили до последняго из трех, который тех двух переживет, учинить с теми деревнями, что ему угодно. Ежели Ея Императорское Величество Всемилостивейше укажет додать то, что к тем нашим деревням еще по указу Ея Императорского Величества блаженныя и высокославныя памяти Государыни императрицы АННЫ ІОАННОВНЫ не достает чаю двести сорок дворов, то сия новая четверть моих деревень будет также как другия разделена меж тремя братьями.

6. Из того равномернаго меж тремя дележа выключаю завод винный, который во отсутствии моем брат мой князь Сергей, не знаю в которой деревни, построил вообще так, что

одна половина заводу его, а другая моя, ту мою половину особливо ему отдаю, с тем договором что будет с ней давать половину дохода деньгами или вином брату моему князь Матвею.

7. Те две тысячи Рублев, которые от сестры Вульфу вручены, ежели непересланы, то остановить и непересылать, но с прочими наличными деньгами, которыя или в Москве находятся, или отсюду, будут пересланы, по оплате долгов, разделить на три равные доли.

8. Буде имеются в Москве какие либо уборы домовые, или серебренная посуда, или другия вещи, какова б звания ни были, как чаю быть имеет, то все то отдать двум моим братьям князь Сергею и князь Матвею, чтобы разделить меж собою на равно.

9. Для порядочного исполнения сей моей духовной в том что касается имения моего в России, покорно прошу Тайнаго Действительнаго Советника, кавалера Сятаго Андрея и прочая – князь Никиту Юрьевича Трубецкаго, истиннаго и древняго моего друга, чтоб соизволил быть моим душеприказчиком.

10. Сколько принадлежит до здешняго моего Парижского имения, оное все состоит в движимом одном, которому душеприказчики мои, (которые ниже сего будут означены) пришлют к ним моим наследникам точныя полныя росписи, подписанныя их руками.

11. Но притом я имею в Париже и долги а именно Баннеру Ісаку Вернету по сие число, да в городе в разных лавках сумму, к.оторая чаю десять гпысяч франков не превзойдет, и служителям в доме другую малую сумму, котораго всего долгу роспись душеприкащики мои соберут. С другой стороны Государственная Иностранных дел Коллегия мне должна по меньшей мере 6710 рублев 43 копейки за наем двора на три года и девять месяцов, пять тысяч рублев жалованья прошлого году; да другие пять тысяч на настоящую треть с Генваря до Мая месяца. Буде Ея Императорское Величество не соизволит из своего великодушия, что либо определить для переносу моего тела отсюда в отечество и моих уборов, которое великодушие ко всем прочим Российским министрам умершим в чужих краях показано следовательно теми деньгами, которые от Ея Императорского Величеситва Высочайше милости, так в жалованье, как и в другое награждение мне принадлежат, долги мои здешние гораздо оплатить можно, и надеюсь, что из них будет в остатке.

12. Буде какие остатки будут, то господа душеприказчики оные чрез вексель перешлют к моим наследникам, чтоб разделить меж собою на равно.

13. Потому все мое здешнее движимое имение останется свободно без всякой претензии, и для того имея полную власть, оным распоряжаю, и определяю следующим образом.

14. Всю мою серебренную посуду, каковабы звания им была, отдаю сестре моей княжне Марье Дмитревне с полною властью учинить с оною, что она ни пожелает.

15. Все мои домовые уборы, каковы суть, шпалеры мои Брюссельские, портреты, картины, моя библиотека, обои красные, зеленые и желтые, камчатные, кровати, стулья, зеркалы, стенные шандалы столы, обои кожаные, обои в горницах служителщих. Их постели, посуда поваренния, и все что в ней принадлежит, кареты, лошади, и все что принадлежит к конюшне, одним словом, всякой прибор домовой отдаю и оставляю, по себе двум моим братьям князь Матвею и князь Сергию князь Дмитриевым детям, чтобы разделить меж собою на равныя две части.

16. Выключаю из тех всех вещей новой мой берлин, новой маленькой берлинго, которые особливо отдаю брату князь Матвею, а княгина его, а моей невесте, для памяти ко себе оставляю большой мой яхонть.

17. Брату моему князь Сергею оставляю и отдаю перстень мой алмазной.

18. Ежели они братья мои похотят иметь что ни есть из тех домовых уборов, то отпишут и господам душеприказчикам, чтобы они к ним прислали. Ежели нет, то оные господа душеприкащики по лутчей возможности и лутчею ценою те вещи вещи здесь продадут, и пришлют к ним деньги.

19. Покорно прошу, чтоб Господин Борио Министр Дюка Гвастальскаго, Ея Императорского Величества посольства Секретарь Генрих Гросс, и Парижской Баннер господин Исаак

Вернет хотели принять на себя быть моими душеприказщики, которым в таком случае даю полную власть и силу, сию мою духовную в действо произвесть, и недопустить, чтобы какая отмена в ней учинена была.

20. В начале оные господа душеприкащики, как скоро я дух испущу, отворять сию мою запечатанную духовную, и о той власти им не ведать, будет не можно, понеже один из них Господин Гросс писал сию духовную, отворив же ея но здешним, или как похотят, обычаям, примут надлежащую к ним силу и власть.

21. Тотчас потом положить свою печать, для охранения в сего оставщагося по мне, а потом по надлежащим формам и обыкновениям начнут выполнения всего того, что от них покорно требовано в преидудущих статьях моей духовной.

22. Г. Гроса особливо прошу, чтобы он тотчас о моей смерти к высочайшему двору донес чрез куриер и притом написав письмо к Его Сиятельству Г. Вицеканцлеру, прилежно его просим о переводе должных мне денег, приложа статью моей духовной, в которой о том упоминается, с другой стороны настоящую духовную в оригинале отправить к моим трем наследникам, чтобы они с своей стороны немедленно могли также меры свои принять.

23. Из наличных денег, которые по оплате здешних моих долгов останутся будет отдано Исааку Вернету дватцать тысяч франков, чтоб он их поставил, где заблагоизобретет, в каком либо банке, чтоб с них получать с начала вечнаго дохода (en rentes perpetuelles) по тысяче ефимков в год, а со временем, когда нужда потребует, то оборотить те вечные доходы в доходы по смерти называемые по французки (rentes viageres), которым так капиталом как и доходом он учинит то употребление, о котором мы с ним согласились.

24. Есть ли паче чаяние, сверх оплаты долгов наличных денег здесь не останется, то не надобно продавать никакого убору, для составления вышепомянутой суммы дватцать тысяч франков, но часто помянутые три мои наследники ту сумму к нему господину Вернеру переведут, по крайней мере в год после числа, в котором сия духовная писано, и та сумма меж ними таким образом будет составлена, что братья князь Матвей и князь Сергий поставят всякой по тысячи рубле, а сестра моя княжна Марья оставшие две тысячи рублев между тем в оный год перешлет к нему Господину Вернету двести Рублев, то есть тысячу франков.

25. Я забыл упомянуть между оное с протчим домовыми уборами столовое белье, принадлежит к доли двух братьев моих князя Матвея и князя Сергия, кроме пяти тонких Шленских приборов столовых, состоящих всякой из двух скатертей и трех дюжим салфеток, которые особливо оставляю сестре моей княжне Марии и советую ей, чтоб оные велеть к себе прислать, понеже будут ей весьма угодны.

26. Якову Жансону, моему камердинеру, которой служит мне с 1732 года, оставляю на мое платье богатое и простое, какова, звания ни было, и все мое белье (включая и пастельное) сиречь рубашки с тонкими и средними кружевами, и которые без кружев, душегрейки, галстуки, колпаки, и протчее, которыми должен будет распологать по своему желанью. А сверх того деньгами дать ему триста Рублев, то есть тысячу пять сот франков. И понеже лакей мой Легрейн прилежно за мною смотрел в моей болезни, по сверх жалованья его, выдать ему двадцать люидоров.

27. Между другими моими служителями, понеже ни одного старого и при мне заслуженного не имею, то довольно будет, уплатя должное им жалованья выдать еще сверх того по два месяца их окладу от перваго до последнего.

28. Все другие вещи, которые в доме коем найдутся как фарфорная посуда, малые серебреные или золотые вещицы, и прочее, одним словом вещи, всякого звания, о которых имянно в сей духовной неопределенно, оные включаются в число прибора доловаго, и потому принадлежат к доле моих братьев князь Матвея и князь Сергея. Напоследок я прошу сестру мою княжну Марью, чтобы она приметила, что и для того всегда ея долю больше отягчаю, понеже серебреная моя посуда отбить всего протчего моего здешняго движимаго имения.

29. Ежели король французский по обыкновению пошлет по смерти моей к моей фамилии в обыкновенный подарок портрет свой, то оный продать и деньги употребить к прибавлению

дохода какого-нибудь беднаго госпиталя в Москве.

30. Тело мое будет переслано к наследникам моим морем, и будет похоронено в Греческом монастыре в Москве без всякой церемонии ночью. Князь Антиох Кантемир сию духовную прочевши прилежно, к ней руку приложил. В Париже 1744 году 21 марта.

Мы нижеподписавшиеся свидетельствуем что мы настоящую копию духовной князя Антиоха Дмитриевича сносим и конфронтировали с оригинальною, и нашли ея слово от слова точно сходную с оригинальною. Во уверение чего сие свидетельство подписали нашими собственными руками. Дан в Париже 1/12 апреля 1744.

Testamentul lui Antioh Cantemir
(traducere)

În numele sfintei, unitare, de viaţă dătătoare şi indivizibilei Treimi, al Tatălui, Fiului şi Sfântului duh, amin.

Cunoscând, că precum ceasul morţii este necunoscut, aşa fiecare om înţelege că va muri văzându-mă la grea boală de timp îndelungat, am considerat (îndeplinind ceea ce datorez lui Dumnezeu conform împărtăşirii credinţei Creştine Pravoslavnice Greceşti, în care m-am născut şi mor) să dau indicaţii şi despre moşiile care vor rămâne după mine, prin prezenta diată, pe care o scriu fiind cu mintea clară şi cunoscând bine de ce dispun. Deci stabilesc, instituiesc şi fixez următoarele:

1. Averea mea constă din imobil şi proprietate mobilă. Imobilul sunt satele (în care, din cauza lipsei mele îndelungate din patrie nu-mi amintesc numărul curţilor) în regiunile Nijegorodsk şi Breansk, pe care Maiestatea Sa, binecuvântata şi multslăvita mamă a Imperiului, Împărăteasa Anna Ioanovna a binevoit să-mi dăruiască în loc de pensionul promis mie şi fraţilor mei cadeţi de către Maiestatea Sa în memoria binecuvântatului şi multslăvitului Petru cel Mare. Acele sate sunt a patra parte din două ocini în două ţinuturi, iar celelalte trei părţi aparţin surorii mele prinţesei Maria şi fraţilor mei cneaz Matei şi cneaz Serghei. Acele părţi au fost împărţite amiabil între noi înainte de plecarea mea din Moscova, scrisoarea particulară care confirmă acea împărţire, întărită de martori demni, va fi anexată acestei diate şi sigilată.

2. În primul articol n-am menţionat că proprietatea imobilă mai sus menţionată mi-a fost donată de Împărăteasa Anna Ioanovna în loc de pension, acelaşi lucru, cum acele sate mi-au fost dăruite în locul pensionului de Majestatea sa Imperială prin decret nominal întărit în anul 1736, când satele mele la pretenţiile mamei mele vitrege Înălţimea Sa contesa Land-Hessen-Homburg au fost confiscate, apoi mie întoarse împreună cu tot venitul strâns în doi ani de confiscare.

3. Iată de ce acea proprietate imobilă, acele sate ale mele nu sunt de acelaşi gen cu alte sate ale celorlalţi moşieri şi nu se supun articolelor aşezământului şi noilor decrete, care legiferează reglementările despre proprietatea imobilă şi respectiv am tot dreptul nu numai să le las cuiva dintre fraţi, dar dacă aş dori, aş putea să le dau unui străin.

4. Anunţ, la început, recunosc drept moştenitor atât al proprietăţii mobile, cât şi imobile, doar pe sora mea, prinţesa Maria, fiica cneazului Dimitrie şi pe doi fraţi ai mei, cneaz Matei şi cneaz Serghei, copii ai cneazului Dimitrie: astfel că excluzând pe oricare altul, ori cine ar fi, de la moştenirea mea, doar între ei doresc, vreau şi cu adevărat împart averea mea mobilă şi imobilă, care după moartea mea va rămâne, în felul următor.

5. Satele mele, de care cu adevărat dispun, să fie împărţite în părţi egale între cei doi fraţi şi soră, şi să le aibă în proprietate fiecare până la moarte, să nu le vândă, să nu le amaneteze, astfel ca ele să treacă din mână în mână în întregime până la ultimul din ei trei, care îi va supravieţui pe ceilalţi doi. Acela să dispună de sate după bunul său plac. Dacă Maiestatea Sa Imperială Preabună va indica să se adauge satelor noastre ce nu se ajungea, conform decretului Maiestăţii Sale Imperiale, binecuvântată şi multslăvită fie memoria Împărătesei Anna Ioanovna, adică două sute patruzeci curţi, atunci acea nouă pătrime a satelor mele va fi ca şi celelalte împărţită între trei fraţi.

6. Din partea împărţită în mod egal între cei trei exclud fabrica de vinuri, care în lipsa mea fratele meu cneaz Serghei, nu ştiu în ce sat în genere este ridicată, astfel că o parte din fabrică este a lui, iar cealaltă parte a mea. Partea mea să-i fie dată lui, cu acea condiţie ca jumătate din venit luat de pe partea mea, în bani sau vin, să-i fie dat fratelui meu cneaz Matei.

7. Acele două mii ruble, care de la sora mea au fost înmânate lui Wolf, dacă nu sunt transferaţi,

să fie opriţi şi lăsaţi, dar cu ceilalţi bani gheaţă, care sau în Moscova se află sau de aici vor fi transferaţi, după plata datoriilor, să fie împărţiţi în trei părţi egale.

8. Dacă în Moscova sunt careva veséla casnică, sau veséla de argint, sau alte lucruri, de oricare gen ar fi, tot ce este să fie dat celor doi fraţi ai mei cneaz Serghei şi cneaz Matei, care să le împartă egal între ei.

9. Pentru îndeplinirea decentă a acestui testament în ce priveşte averea mea din Rusia, îl rog cu supunere pe Consilierul Tainic, cavaler al Sfântului Andrei etc. Cneaz Nichita Iurievici Trubeţkoi, un prieten vechi şi adevărat, să fie executorul meu testamentar.

10. În ceea ce priveşte averea mea din Paris, aceasta constă doar din proprietate mobilă, pe care executorii mei testamentari (care vor fi indicaţi mai jos) vor trimite moştenitorilor mei descrierea totală şi exactă, şi o vor semna.

11. Dar, pe lângă aceasta, până astăzi eu am în Paris şi datorii, şi anume la bannerul Isac Vernet, dând în diferite prăvălii din oraş o sumă, care nu depăşeşte zece mii franci, şi slujitorilor din casă o altă sumă mică, lista tuturor datoriilor va fi întocmită de executorii testamentari. Pe de altă parte Consiliul de Stat pentru Afaceri Externe îmi datorează cel puţin 6710 ruble 43 copeici pentru arenda curţii pe o perioadă de trei ani şi nouă luni, cinci mii de ruble salariu pentru anul trecut, iar alte cinci mii pentru actualul trimestru din ianuarie până în mai. Dacă Maiestatea Sa Imperială nu va binevoi din mărinimia sa să aloce bani pentru transportarea corpului meu de aici în patrie, precum şi a lucrurilor mele, care mărinimie către toţi ceilalţi miniştri ruşi decedaţi în ţări străine a fost arătată, deci cu aceşti bani, care de la Maiestatea Sa Imperială, cu mare binevoinţă, atât drept salariu, cât şi ca premiu imi aparţin, datoriile mele de aici ar putea fi achitate şi sper, încă ar rămâne.

12. Dacă vor fi ceva rămăşiţe, atunci domnii executori testamentari le vor transmite moştenitorilor mei prin document, ca să fie împărţite în mod egal între ei.

13. De aceea toată averea mea mobilă rămâne liberă fără vreo pretenţie, şi având putere deplină ordon şi indic în felul următor.

14. Toată veséla mea de argint, de orice tip ar fi, o dau surorii mele prinţesa Maria Dimitrevna cu deplină putere să dispună de ea după bunul plac.

15. Toate lucrurile casnice, care sunt, tapiseriile din Bruxelles, portrete, tablouri, biblioteca mea, tapetele roşii, verzi şi galbene de Damasc, paturile, scaunele, oglinzile, sfeşnice de perete, mese, tapete din piele, tapete în camerele slujitorilor. Paturile lor, veséla pentru fiertură şi tot ce intră în ea, şarete, cai şi tot ce ţine de grajd, într-un cuvânt, orice dispozitiv casnic dau şi las celor doi fraţi ai mei cneaz Matei şi cneaz Serghei, copii ai cneazului Dimitrie, ca să fie împărţit între ei în două părţi egale.

16. Exclud din toate lucrurile berlenul meu nou, berlingul nou mic, pe care le dau deosebit fratelui meu cneaz Matei, iar soţiei lui şi cumnatei mele îi las ca amintire ligurele meu mare.

17. Fratelui meu, cneazul Serghei, îi las şi îi dau inelul meu cu diamant.

18. În cazul în care fraţii mei vor dori să dispună de ceva din lucrurile casnice, să le scrie executorilor testamentari, ca să fie trimise lor. Dacă nu, atunci aceşti domni executori testamentari vor vinde acele lucruri aici cu variantele mai bune şi la preţul cel mai bun, şi le vor trimite banii.

19. Cu smerenie rog ca domnul Borio, ministrul Duc de Guastalla, secretarul ambasadei Majestăţii Sale Împărăteşti, Henry Gross, şi bannerul din Paris Domnul Isaac Vernet ar accepta să fie executorii mei testamentari, cărora în acest caz le dau deplina putere şi autoritate, ca această diată a mea să fie pusă în acţiune, şi de a nu permite să fie făcută vreo anulare.

20. La început, aceiaşi domni executori testamentari, de îndată ce-mi voi da sufletul, vor deschide această diată a mea sigilată, si despre puterea menţionată ei nu vor putea să nu ştie, căci unul dintre ei domnul Gross a scris această diată, dar deschizând-o conform obiceiurilor locale sau după care vor dori, vor acţiona cu respective putere şi autoritate.

21. Îndată după aceasta să aplice ştampila lor, pentru păstrarea tuturor celor ce a rămas după mine, apoi în formele corespunzătoare şi conform tradiţiilor vor începe îndeplinirea a tuturor celor, ce se cere de la ei cu supunere în articolele anterioare din diata mea.

22. Pe domnul Gross, îl rog în mod deosebit, să comunice Înaltei Curţi printr-un curier despre decesul meu şi pe lângă aceasta, scriind scrisoare Luminăţiei Sale, domnului Vicecancelar, îl rugăm

mult în ceea ce priveşte transferul banilor datoraţi mie, scriind un articol special al diatei mele, în care mă refer la aceasta, pe de altă parte adevărata diată în original să fie transmisă celor trei moştenitori ai mei, pentru ca ei să poată lua măsurile necesare.

23. Din banii gheaţă, care vor rămâne aici după achitarea datoriilor mele, se vor da douăzeci mii franci lui Isaac Vernet, pentru a-i pune, la dorinţă, într-o bancă oarecare, ca să ridice la început venitul (*en rentes perpetuelles*) câte 1000 efimci în an, iar cu timpul, în caz de necesitate, să modifice acele venituri veşnice în venituri după moarte, numite în franceză *rentes viageres,* atât capitalul, cât şi venitul vor fi folosite după cum ne-am înţeles.

24. Dacă după achitarea datoriilor bani gheaţă nu vor rămâne, nu trebuie de vândut niciun lucru pentru a suplini suma sus-pomenită de douăzeci mii franci, dar amintiţii mei trei moştenitori vor transfera această sumă domnului Vernet, timp de un an de la data scrierii acestei diate, şi această sumă va fi împărţită de ei în felul următor, fraţii cneaz Matei şi cneaz Serghei vor da fiecare câte o mie ruble, iar sora mea prinţesa Maria restul două mii ruble, între timp în acest an să transmită domnului Vernet două sute ruble, adică o mie franci.

25. Am uitat să menţionez că, printre celelalte obiecte de casă, lenjeria de masă, ţine de cotaparte a celor doi fraţi ai mei cneaz Matei şi cneaz Serghei, în afară de cinci seturi de masă fine de Silezia, compuse fiecare din două feţe de masă şi trei duzini de şerveţele, pe care le las în special surorii mele Principesa Maria, şi o sfătuiesc, să poruncească ca acestea să-i fie aduse, căci îi vor fi foarte plăcute.

26. Valetului meu, Jacob Janson, care mă slujeşte din 1732, îi las hainele mele bogate şi simple, de orice fel, şi toate albiturile mele (inclusiv cearşafuri) precum şi cămăşile cu dantelă subţire şi mijlocie, şi cele fără dantele, scurteici, veste, cravatele, scufii, şi celelalte, de care va dispune după dorinţa sa. În afară de aceasta să i se dea trei sute de ruble, adică o mie cinci sute de franci. Apoi servitorului meu Legrein care m-a îngrijit cu atenţie în timpul bolii mele, în afară de salariul său, să i se dea douăzeci luidori.

27. Deoarece printre alţi slujitori ai mei nu am pe lângă mine niciunul bătrân şi nici cu merite deosebite, va fi de ajuns pentru toţi, de la primul până la ultimul, pe lângă salariul cuvenit să li se mai dea salariu pe două luni de zile.

28. Toate celelalte lucruri care vor fi găsite în casă, aşa ca vesela de porţelan, obiecte mici de argint sau de aur etc., într-un cuvânt, lucruri de toate felurile, despre care în această diată nu s-a pomenit, acestea se includ în numărul seturilor ce se împart şi, prin urmare, fac parte din cotaparte de moştenire a fraţilor mei cneazul Matei şi cneazul Serghei. În cele din urmă, rog pentru sora mea Principesa Maria, să se observe că întotdeauna partea ei o măresc, de aceea vesela mea de argint să fie înstrăinată de la toată cealaltă avere mobilă a mea.

29. În cazul în care regele francez, conform tradiţiei, va trimite la moartea mea familiei mele drept cadou ordinar portretul său, apoi acesta să fie vândut şi banii să fie utilizaţi pentru sporirea veniturilor unui spital sărac din Moscova.

30. Corpul meu va fi transmis moştenitorilor pe mare şi va fi înmormântat la Mănăstirea greacă din Moscova, fără nicio ceremonie, pe timp de noapte. Cneazul Antioh Cantemir citind cu atenţie această diată şi-a pus semnătura. La Paris, în 1744 pe 21 martie.

Noi, subsemnaţii, mărturisim: actuala copie a diatei cneazului Antioh Dmitrievici a fost examinată şi am confruntat-o cu originalul, constatând-o similară cuvânt cu cuvânt cu cea originală. Drept asigurare, această mărturie am semnat-o cu propriile mâini. Emisă la Paris, 1 / 12 aprilie 1744.

Bibliografie

Barbu 1994: V. Barbu, „Sic Morienur". Discourse upon death in Wallachia during the Ancien Regime. Revue Roumaine d'Histoire" 1-2, Janvier-Juin, 1994, 101-121.

Ciobanu 1924: Ş. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia (Bucureşti 1924).

Dinastia 2008: Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII-XVIII (coord. şi red. şt., acad. An. Eşanu) (Chişinău 2008).

Harea 2009: V. Harea, Dimitrie Cantemir şi fiul său Antioh. Studii (Eds. S. Bălănescu, M. Harea) (Iaşi 2009).

Horn 2004: I. Horn, Testamentele maghiare din Transilvania premodernă. Caiete de antropologie istorică 1-2, anul III, ianuarie-decembrie 2004, 107-118.

Kinga 2002: T. Kinga, Testamentul şi comportamentul testamentar. Studii şi Materiale de Istorie Medie XX, 2002, 63-71.

Iancu 2003: A. Iancu, Blestemul şi binecuvântarea părinţilor (sec. XVIII-XIX). Studii şi Materiale de Istorie Medie XXI, 2003, 70-79.

Ivanov 2005: L. Ivanov, Pornind de la scrisori. In: (Ed. L. Ivanov) Prinţesa Cantemir. Portret de epocă şi corespondenţă inedită (Iaşi 2005), 248-264.

Gorovei 2003: Şt.S. Gorovei, Cantemireştii. Eseu genealogic. In: Dimitrie Cantemir (1673-1723), principele român şi cărturar european (Iaşi 2003), 19-53.

Leşcu 2008: A. Leşcu, Cantemireştii în istoria militară a Moldovei. Revista de istorie a Moldovei 4, 2008, 157-158.

Maikov 2005: L. Maikov, Prinţesa Cantemir. In: (Ed. L. Ivanov) Prinţesa Cantemir. Portret de epocă şi corespondenţă inedită (Iaşi 2005), 81-85.

Materialele 2008: Materialele conferinţei internaţionale „Dinastia Cantemireştilor". Revista de istorie 2, 2008.

Mihai 2004: N. Mihai, Sensibilitatea faţă de moarte în testamentele din Oltenia premodernă şi modernă (1700-1870). Caiete de antropologie istorică 1-2, anul III, ianuarie-decembrie, 2004, 119-142.

Panaitescu 1958: P.P. Panaitescu, Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera (Bucureşti 1958).

Prinţesa 2005: Prinţesa Cantemir. Portret de epocă şi corespondenţă inedită (ed. îngr. de L. Ivanov) (Iaşi 2005).

Vraciu 2005: M. Vraciu, Un iatac pentru domniţă: Maria Cantemir. In: (Ed. L. Ivanov) Prinţesa Cantemir. Portret de epocă şi corespondenţă inedită (Iaşi 2005), 239-247.

Ţvircun 2006: V. Ţvircun, Vitralii (Chişinău 2006).

Александренко 1896: В.Н. Александренко, К биографии князя А.Д. Кантемира (Варшава 1896).

Андросов 2004: С.О. Андросов, О первых фигуративных надгробиях в России. Наше Наследие 69, 2004, 134-138 (http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/6916.php).

Бантыш-Каменский 1836: Д. Бантыш-Каменский, Словарь достопамятных людей русской земли, чч. I-II (Москва 1836).

Беер 1783: Ф. Беер, История о жизни и делах молдавского господаря Князя Константина Кантемира сочиненная Санкт-Петербургской академии наук покойным профессором Бейером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров (Москва 1783).

Большая: Большая биографическая энциклопедия http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_biography/

Гуаско 2005: О. Гуаско, Жизнь князя Антиоха Кантемира. Извлеч. К. Негруцци, пер. И. Ремизовой (Москва 2005).

Записка 1835: Записка по делу о имении князя Кантемира (Москва 1835).

Карамзин 1802: Н.М. Карамзин, Пантеон Российских авторов, часть первая, тетрадь 2 (Москва 1802), 30.

Корсаков 1891: Д.А. Корсаков, Из жизни русских деятелей XVIII века (Казань 1891), 230-232

Майелларо 2002: Д. Майелларо, Переписка кн. А.Д. Кантемира с сестрой Марией на итальянском языке. 1734-1744 гг. Составители Даниэла Рицци и Андрей Шишкин (Салерно 2002).

Майков 1903: Л.Н. Майков, Материалы для биографии князя А.Д. Кантемира (Санкт-Петербург 1903).

Манькова 2004: Л.В. Манькова, Дипломат, поэт, ученый**.** Наука в России 4, 2004, 34-37.

Николаев 1999: С.И. Николаев, КАНТЕМИР Антиох Дмитриевич. В: (отв. ред. А.М. Панченко) Словарь русских писателей XVIII века, выпуск 2. (К-П) (Санкт-Петербург 1999).

О порядке 1986: О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах. В: (отв. ред. А.Г. Маньков) Российское законодательство X-XX вв. в 9 т., т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма (Москва 1986), 295-300.

Прийма 1956: Ф.Я. Прийма, Антиох Дмитриевич Кантемир. В: А.Д. Кантемир, Собрание стихотворений (Ленинград 1956).

Русские 1868: Русские писатели XVIII и XIX ст. (из. И.И. Глазунова, общ. ред. П.А. Ефремова), том II (Санкт-Петербург 1868).

Русские 2000: Русские писатели и поэты. Краткий биографический словарь (Москва 2000).

Свод 1995: Свод законов Российской Империи, том 10, 1 часть (Москва 1995).

Сементковский 1893: Р.И. Сементковский, А.Д. Кантемир: его жизнь и литературная деятельность (Санкт-Петербург 1893).

Семенченко 1986: Г. Семенченко, Византийское право и оформление русских завещаний XIV-XV вв. Византийский временник 46, 1986, 164-173.

Шершеневич 1995: Г.Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права (Москва 1995).

Шикман 1997: А.П. Шикман, Деятели отечественной истории. Биографический справочник (Москва 1997).

Шимко 1891: И.И. Шимко, Новые данные к биографии князя А.Д. Кантемира (Санкт-Петербург 1891).

Шимко 1891a: И.И. Шимко, Новые данные к биографии князя А.Д. Кантемира и его ближайших родственников. Журнал Министерства Народного Просвещения, nr. 4, 1891.

Фомин 1988: С. Фомин, Кантемиры в изобразительных материалах (Кишинев 1988).

Фомин 1993: С. Фомин, Некрополь Кантемира в России. Кодры 5, 1993, 226-240.

Cantemir' s wills. Case Study (XVIII - beginning XIX centuries)

Abstract

Wills are legal and historical documents, of particular importance in the research of family relations, everyday life and mentality of the era. They are an irreplaceable source in studying the evolution forms of inheritance, of the structure of such an act.

About representatives of Cantemir Dynasty have been published numerous essays, articles, monographs, taking into debate various aspects of their work or private life. But so far nobody has stopped detail on wills representatives Cantemir Dynasty, although some moments and passages of wills have been cited and discussed. The purpose of this study is to investigate and analyze the wills of Cantemir Dynasty representatives: Dmitry Cantemir (1673-1723), Antioch Cantemir (1708-1744), son of Dmitry Cantemir, Cantemir Maria (1700-1757), daughter of Dmitry Cantemir and Casandra, Ecaterina (Smaragda) Cantemir (1720-1761), daughter of Dmitry Cantemir and Anastasia Trubetskaia and Dmitry Cantemir (1749-1820), son of Gen. Constantin Cantemir, the nephew of Antioch Cantemir, the hospodar.

The Cantemir's wills clearly reflect primarily the family relations. Deprivation of the right to inherit of one child (Dmitry Cantemir's will the hospodar), the division of wealth between the few brothers (Antioch Cantemir's will), naming her husband as the main heir (the will of Catherine-Smaragda Cantemir), changing his will in favor of his granddaughter (The will of Dmitry Cantemir, nephew) shows attitude of will maker to the most closest people. Also everyone is very careful in eternal sleep on site, although it shows the simplicity of the funeral.

In terms of the structure will, we can mention the standard form for making testament to Antioch Cantemir. From the fragments we have in our possession ca be affirmed that according tradition were prepared the wills of Mary Catherine and Dmitry Cantemir, the grandson. The testament's form is different at Dmitry Cantemir, The prince, who established clearly step by step (on points) and addressing to the Russian Queen.

Завещания представителей династии Кантемир (XVIII - начало XIX вв.)

Резюме

Завещания являются историческо-правовыми документами, особенно важными при исследовании семейных отношений, повседневной жизни и менталитета эпохи. Они являются незаменимым источником в изучении эволюции форм наследования, а также структуры такого акта.

О династии Кантемир были опубликованы множество очерков, статей, монографий, которые рассматривали различные аспекты их политической, светской или личной жизни. Но до сих пор никто не остановился подробно на изучение завещаний представителей династии Кантемир, хотя некоторые моменты и отрывки из духовных были процитированы и обсуждены. Целью данного исследования является изучение и анализ завещаний представителей династии Кантемир: Дмитрия Кантемира (1673-1723), Антиоха Кантемира (1708-1744), сын Дмитрия Кантемир, Марии Кантемир (1700-1757), дочь Дмитрия Кантемира и Касандры, Екатерины (Смарагды) Кантемир (1720-1761), дочь Анастасии Трубецкой и Дмитрия Кантемира, и Дмитрия Кантемира (1749-1820), сын генерала Константина Кантемира, внук господаря Антиоха Кантемир. Завещания, прежде всего, четко отражают семейные отношения. Лишение одного из детей от права на наследство (завещание господаря Дмитрия Кантемира), разделение наследства между несколькими братьями (завещание Антиоха Кантемира), назначение мужа в качестве основного наследника (завещание Екатерины (Смарагды) Кантемир), изменение завещания в пользу племянницы (завещание Дмитрия Кантемира) показывает отношение завещателя к близким. Также все очень осторожно относятся к месту вечного сна.

С точки зрения структуры документа мы можем упомянуть стандартную форму при написании завещания Антиоха Кантемира. Из фрагментов, дошедших до нас, мы констатируем, что стандартная форма и традиция были соблюдены в завещаниях Марии, Екатерины и Дмитрия Кантемира. Только завещание господаря Дмитрия Кантемира было написано в форме письма адресованное императрицы Российской Империи.

27.01.2011

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

BAZA LEGISLATIVĂ A ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SECUNDAR DIN IMPERIUL RUS ÎN EPOCA MODERNĂ

Tatiana Chicaroş

Necesitatea extinderii învăţământului laic în Rusia se observă deja din sec. al XVIII-lea, când în viaţa social-economică au loc un şir de schimbări legate de dezvoltarea relaţiilor capitaliste, de extinderea comerţului intern şi extern, de începutul formării pieţei unice ruse etc. O importanţă deosebită în acest proces l-a avut dezvoltarea şi creşterea numărului oraşelor. Dezvoltarea artei militare, a medicinii, a arhitecturii etc. impuneau necesitatea implicării unor cărturari care ar fi posedat cunoştinţe profunde în matematică, chimie, anatomie ş.a. În legătură cu acest fapt se explică tendinţa pentru obţinerea studiilor a reprezentanţilor diferitor păturii sociale.

Secolul al XVIII-lea, pentru Rusia, în domeniul învăţământului se caracterizează prin încercări de a forma un sistem de învăţământ de stat, la care ar fi avut acces copiii dvorenimii şi reprezentanţii clerului (*дворян и подяческих*). În anul 1714 a fost adoptată o lege prin care se prevedea că copiii dvorenimii şi ai clerului trebuiau să înveţe cifrele şi unele elemente ale geometriei. La absolvirea instituţiei de învăţământ li se înmâna un certificat prin care se adeverea acest lucru. Tinerilor care nu absolveau aceste şcoli nu li se permitea să se căsătorească (ПСЗРИ 1830, V, 86). Legea într-un fel obliga copiii acestor stări sociale să frecventeze instituţiile de învăţământ.

Şcolile de cifre *(цыферные школы)* au fost fondate de către Petru I şi erau considerate şcoli de tipul învăţământului elementar cu înclinare spre matematică. Tot în această perioadă au fost instituite garnizoane pentru copiii angajaţilor militari şi şcoli parohiale pentru copiii slujitorilor cultului.

Secolul al XVIII-lea ocupă un loc aparte în istoria învăţământului din Rusia. Pe parcursul acestui secol au fost fondate şcoli populare, s-a încercat organizarea unui sistem de învăţământ public. Pentru prima dată a fost formulată concepţia învăţământului public, care prevedea învăţarea şi educarea copiilor. Pe parcursul acestui secol au fost deschise şi şcoli particulare. În perioada anilor 1703-1715 la Moscova a activat un liceu (*гимназия*) fondat de Ernest Gliukom, instituţie de învăţământ în care erau pregătite cadre pentru instituţiile de stat. Liceul oferea elevilor cunoştinţe laice largi. Programul includea şi studierea unor limbi străine. În perioada dată activau şi şcoli profesionale. În 1725 a fost fondată Academia de Ştiinţe, în componenţa căreia intrau universităţile şi liceele. Din motivul că numărul de studenţi în universităţi şi licee era mic, a fost stopat procesul de învăţământ. În epoca lui Petru I nu s-a reuşit formarea unui sistem educaţional unic, dar au fost puse bazele învăţământului elementar, profesional şi duhovnicesc.

Pentru prima jumătate a sec. al XVIII-lea în Imperiul Rus nu era caracteristic un sistem şcolar unic, instituţiile de învăţământ nu erau delimitate după tipuri şi nivele. Nu existau clase, legi şi nici programe de studiu, planuri anuale de învăţământ şi nici chiar manuale tipizate. Elevii veneau la şcoală şi o puteau abandona în orice moment al anului. Nu exista un an academic exact. Sistemul de instruire dintr-o şcoală se deosebea de cel din alte şcoli. Ba mai mult: fiecare profesor preda obiectele conform metodelor sale, pornind de la cunoştinţele pe care le poseda, şi folosea acele instrumente de predare pe care le avea la îndemână. Fiecare obiect era predat integral, apoi se trecea la alt obiect ş.a.m.d. Cele câteva şcoli care existau din timpul reformei lui Petru I aveau un caracter profesional şi nu aveau un program unic de studiu. Drept urmare, existau şcoli, dar nu exista un sistem de învăţământ unic.

Prima încercare de a stabili un sistem şcolar a fost efectuată de către Ecaterina a II-a. Ea s-a inspirat din sistemul şcolar austriac şi a invitat în calitate de consultant pe renumitul educator sârb F.J. Iaković de Mirievo. În anul 1782, s-a format o comisie în frunte cu senatorul P.V. Zavadovski, care avea ca obiectiv efectuarea unui plan şcolar unic. Conform Regulamentului „Şcolilor populare" din anul 1786 în oraşele guberniale au fost fondate şcoli populare principale, iar în oraşele judeţene şcoli po-

pulare secundare, cu perioada de studiu de patru şi, respectiv, de doi ani. A fost introdus un sistem unic de clase, s-au întocmit planuri şi s-au elabora metode de predare (Филоненко 2004, 248).

În anul 1786 a fost aprobat regulamentul principal privind manualele de studii şi au fost stabilite principiile de bază pentru pregătirea învăţătorilor. În acest an, în 25 de gubernii au fost deschise instituţii de pregătire a cadrelor didactice, unde îşi făceau studiile aproximativ 10 mii de copii. Începând cu anul 1789 instituţii similare de învăţământ au fost deschise şi în alte gubernii. La sfârşitul sec. al XVIII-lea, în Rusia sunt cunoscute 288 de şcoli populare principale şi secundare (*главные и малые народные училища*) în care îşi făceau studiile mai mult de 22 mii de persoane, dintre care erau cca 1,5 mii fete.

Aceste instituţii de învăţământ au fost deschise cu scopul ca în ele să-şi facă studiile copiii tuturor stărilor sociale. Deşi aceste şcoli se numeau populare, ele erau deschise doar în oraşe. Din acest considerent majoritatea populaţiei (ne referim la ţărănime) nu putea să-şi facă studiile în aceste instituţii. Absolvirea şcolilor populare nu dădea posibilitate absolvenţilor de a-şi continua studiile şi nici nu le garanta angajarea în câmpul muncii. Iobagii nu aveau dreptul să-şi continue studiile în universităţi, iar serviciul de stat era, de obicei, privilegiul dvorenimii.

Putem menţiona că în această perioadă nu se poate vorbi de instituţii de învăţământ unde îşi făceau studiile toate stările sociale, din simplul considerent că se mai păstrau şcoli numai pentru anumite stări sociale ca, de exemplu: corpurile de cadeţi; pensioanele de stat şi private (societăţi ale fetelor nobile) – pentru dvoreni; seminarele – pentru reprezentanţii clerului; şcoli de garnizoană – pentru copiii militarilor şi instituţiile laice de învăţământ, care au funcţionat puţin în sec. al XVIII-lea.

Instituirea primului sistem şcolar de stat în Rusia a avut loc abia la începutul sec. al XIX-lea, în timpul domniei împăratului Alexandru I. Acesta a fost fondat în anii 1802-1804, în urma efectuări unor modificări legislative. În anul 1802 a fost instituit Ministerul Învăţământului Public care avea menirea să organizeze sistemul de instruire. Conform regulilor de stabilire a ministerelor, funcţiile acestui minister se defineau astfel: „Ministerul Învăţământului Public se consideră responsabil de toate societăţile academice, de academii, universităţi, de toate şcolile generale cu excepţia celor duhovniceşti, celor militare, precum şi a şcolilor care, în special, sunt instituite pentru educaţia tinerilor într-un anumit domeniu, cum ar fi: corpul de munte şi altele asemănătoare lui, care se aflau sub jurisdicţia unui departament special, dar îşi păstrau, în general, legăturile cu Ministerul Învăţământului Public" (Российское 1988, 93). Crearea unui minister special pentru gestionarea la nivel naţional a învăţământului a fost un pas important, fiindcă până atunci dirijarea şcolilor se înfăptuia de către instituţii intermediare, special instituite pentru deschiderea şcolilor, iar în provincie şcolile se supuneau autorităţilor guberniale şi erau finanţate din banii publici, acestea neavând nici conducere proprie, nici buget. Reformarea sistemului de învăţământ s-a petrecut sub conducerea Comitetului secret instituit de Alexandru I, fondatori fiind fostul tutore al împăratului F.Ţ. Lagarp şi contele P.A. Stroganov. Lagarp susţinea ideea de formare a Ministerului Învăţământului Public şi de organizare a şcolilor rurale, pe când Stroganov pleda pentru o distincţie mai clară între şcoala generală şi cea profesională. Ca prototip iniţial al noului sistem şcolar a servit proiectul de şcoală francez, care a fost creat în anul 1792 de francezul Convent Condorcet (Филоненко 2004, 249).

În anul 1803 a fost aprobată „Legea Provizorie a Învăţământului" în care, mai întâi de toate, se indica faptul că „sistemul educaţional din Rusia în această perioadă ocupa un loc aparte, el fiind încredinţat ministrului sub a cărui jurisdicţie acestuia se afla şi Departamentul Principal al Educaţiei" (Милюков 1994, 281). În anul următor a fost promulgat Regulamentul Universitar şi Şcolar. Conform acestor regulamente membrii Departamentului Principal al Educaţiei îndeplineau concomitent şi funcţia de tutore al districtelor de învăţământ, care erau şase la număr. În fiecare district de învăţământ trebuia să fie deschisă câte o universitate, care devenea principala instanţă administrativă, acesteia subordonându-i-se toate instituţiile de învăţământ din ţară. În Moscova, Vilnius şi Derpt (astăzi oraşul Tartu din Estonia) existau deja universităţi, iar în oraşele Petersburg, Kazan şi Harkov astfel de instituţii de învăţământ urmau să fie deschise. Principala funcţie a universităţilor faţă de şcolile subordonate lor era pregătirea cadrelor didactice. Din acest considerent, pe lângă fiecare universitate au fost deschise şcoli pedagogice, unde îşi făceau studiile studenţii finanţaţi de la bugetul de stat. După finisarea studiilor aceştia erau obligaţi să activeze în domeniul ales timp de

şase ani. Universităţile pregăteau cadre didactice pentru şcolile medii, iar liceele pregăteau învăţători pentru şcolile primare.

Sub administrarea universităţilor se aflau instituţiile de învăţământ primar (*начального образования*), primar de o treaptă superioară (*повышенного начального образования*) şi cel secundar (*среднего образования*). Regulamentul şcolar promulgat în noiembrie 1804, intitulat – „Regulamentul instituţiilor de învăţământ, de sub jurisdicţia Universităţilor", includea: „Instituţiile de învăţământ aflate sub administrarea universităţilor erau: liceele, gimnaziile, şcolile judeţene şi cele parohiale, alte şcoli (*училища*) şi pensioanele. Din aceste instituţii au fost excluse şcolile care se aflau sub administrarea Sfântului Sinod, precum şi cele care în circumstanţele create erau încredinţate altei conduceri" (Сборник 1864, I, 301). Sistemul administrativ era structurat astfel încât directorii liceelor se subordonau universităţii, responsabil de activitatea (*смотритель*) şcolilor judeţene – directorului liceelor, şcolile parohiale din aşezările de stat „supraveghetor"– preotului parohiei şi unui cetăţean de onoare din localitatea dată, iar cele aflate pe domeniile moşiereşti se subordonau direct proprietarului sau persoanei de încredere a acestuia, iar programul de studii era coordonat cu responsabilul de activitatea şcolii judeţene. Directorii liceelor se alegeau de către universitate, fiind prezentat tutorelui Direcţiei Generale şi se numea în funcţie de către ministrul Învăţământului Public. Funcţiile şi atribuţiile directorului de liceu erau determinate direct de universitate, sub administrarea sa aflându-se toate şcolile şi pensioanele din oraşul gubernial, precum şi cele judeţene şi parohiale din gubernie. Tot directorului liceului i se încredinţa şi funcţia de inspector. El era abilitat cu dreptul de a controla ca în fiecare şcoală, aflată în subordonarea sa, procesul de învăţământ să fie efectuat doar de învăţători cu certificate oficiale, iar cursurile să fie ţinute după manualele aprobate de către minister. Funcţiile sale presupuneau inspectarea o dată la două săptămâni a şcolilor judeţene care i se subordonau. Responsabilul de administrarea şcolilor judeţene era numit de către universitate la propunerea directorului de liceu. În regulament se stipula că „responsabilul de administrarea şcolii judeţene depindea direct de directorul liceului" (Сборник 1864, I, 318-329). Astfel, structura administrativă a sistemului de învăţământ a fost bine organizată, iar trezoreria nu avea cheltuieli pentru întreţinerea revizorilor de diferite niveluri, încredinţând ambele funcţii instituţiilor de învăţământ.

Reţeaua şcolară se determina în felul următor: „În fiecare oraş gubernial urma să fie deschis cel puţin un liceu sau mai multe, dacă în gubernie sau în alte oraşe era posibilă întreţinerea unor astfel de instituţii"; în al doilea rând, „în fiecare oraş gubernial şi judeţean trebuia să fie deschisă cel puţin o şcoală judeţeană, în oraşele mari două sau mai multe instituţii de învăţământ de acest gen, dacă era posibilă întreţinerea lor"; în al treilea rând „în gubernie şi judeţe, la fel şi în sate, indiferent de amplasarea lor, pe pământul statului, sau pe cel particular, trebuia să existe măcar o şcoală parohială" (Сборник 1864, I, 302, 322, 330).

Scopul fiecărui tip de instituţie de învăţământ era definit în felul următor: „Şcolile parohiale aveau scop dublu: 1. pregătirea tinerilor pentru şcolile judeţene, în cazul când părinţii doreau ca odraslele lor să-şi continue studiile în aceste instituţii de învăţământ; 2. familiarizarea elevilor cu fenomenele naturii pentru a înlătura superstiţiile şi prejudecăţile care influenţau negativ sănătatea şi bunăstarea; Şcoala judeţeană avea drept obiectiv de a pregăti tinerii pentru liceu, în cazul când părinţii şi-ar fi dorit să la ofere o educaţie mai bună; şi obţinerea cunoştinţelor de diferite nivele despre industrie"; „Liceele aveau scop dublu: 1. pregătirea tinerilor pentru procesul de învăţământ universitar; 2. predarea obiectelor, chiar şi a celor de bază, pentru elevii, care nu doreau să-şi continue studiile la universitate, dar tindeau să obţină cunoştinţele pe care trebuia să le posede un om politicos" (Сборник 1864, I, 330, 323, 302).

Astfel, fiecare etapă de pregătire putea deveni finală, dar pentru aceasta era necesar de a susţine examene (teste libere) în urma cărora se elibera un certificat, după care se elucida gradul de pregătire a fiecărui student în parte prin numărul total de bile acumulate. Era posibilă şi obţinerea studiilor la domiciliu sau la o pensiune privată, dar pentru admitere în continuare era necesară susţinerea unui examen în cadrul programului din anii anteriori. Regulamentul cu referinţă la această problemă prevedea: „Niciun elev nu putea fi admis în şcolile judeţene, dacă el nu şi-a făcut studiile în şcolile parohiale. El trebuia să prezinte responsabilului de administrarea şcolii judeţene atestatul de absolvire a şcolii parohiale, unde era indicat nivel de cunoştinţe. Acei elevi care au ur-

mat cursurile în alte şcoli sau la domiciliu urmau a fi testaţi de către profesori". Aceeaşi procedură se observă şi în licee: „Niciun elev nu poate fi admis la studii în această instituţie de învăţământ, dacă el nu a urmat cursurile unei şcoli judeţene. Fiecare persoană admisă în liceu trebuia să prezinte directorului certificatul care confirma nivelul de cunoştinţă şi buna conduită. Acei elevi care nu au urmat şcoala judeţeană, nu puteau fi admişi la studii în liceu, decât după ce treceau un test alcătuit de către profesorii acestei instituţii de învăţământ..." (Сборник 1864, I, 326). Astfel, pentru a putea să-şi continue studiile la universitate, erau obligatorii actele care confirmau absolvirea celor trei tipuri de şcoli – şcoala parohială, judeţeană şi liceul. Învăţământul evolua în felul următor: de la sat – în oraşul judeţean, din cel judeţean – în cel gubernial şi din oraşul gubernial – în cel universitar[1]. Ca rezultat, acest specific al noului sistem de învăţământ nu era prea atractiv. Este deosebit de important faptul că în şcolile de toate nivelurile se admiteau copii chiar şi de acelaşi sex, indiferent de apartenenţa socială şi de vârstă. Cursurile şcolilor erau gratuite (în regulament se specifica: „Profesorii care admiteau elevii la lecţii, nu trebuiau să ceară de la ei niciun fel de plată pentru predare. În timpul procesului de învăţământ profesorii nu trebuiau să neglijeze copiii din familiile sărace, ci să se aibă în vedere că ei sunt o viitoare persoană a societăţii") (Сборник 1864, I, 310, 331).

Cursul liceal era preconizat pentru o perioadă de patru ani, şcoala judeţeană – pentru doi ani, şcoala parohială – pentru un an; studiile complete constituind şapte ani. Având în vedere faptul că perioada de studii comparativ cu cea din şcolile populare (*народные училища*) aproape s-a dublat, s-a extins foarte mult şi programa de studii (ca model a fost folosit proiectul Condorcet). Astfel, programa şcolii elementare prevedea formarea deprinderilor de a citi, a scrie şi a opera cu primele operaţii aritmetice, elementele principale ale religiei, lecturarea şi reproducerea celor citite, „o scurtă introducere a vieţii rurale, ştiinţele naturii, plus unele cunoştinţe despre corpul uman şi în general unele mijloace de păstrare a sănătăţii".

În şcolile judeţene se predau următoarele obiecte: „1) Religia şi Istoria Sfântă; 2) Drepturile şi obligaţiile cetăţenilor; 3) Gramatica rusă, iar în guberniile unde se vorbeau alte limbi, în afară de gramatica rusă se preda şi cea a limbii locale; 4) Caligrafia; 5) Ortografia; 6) Regulamentul silabic; 7) Geografia generală şi regulile elementare de matematică geografică; 8) Geografia statului rus; 9) Istoria universală; 10) Istoria Rusă; 11) Aritmetica; 12) Regulile primare de geometrie; 13) Normele incipiente de fizică şi ştiinţe ale naturii; 14) Regulile iniţiale de producţie tehnologică; şi 15) Desenul". În afară de disciplinele respective, pentru elevii, care se pregăteau să-şi continue studiile în licee se mai predau limbile latină şi germană. Regulamentul stipula că în şcolile judeţene, cu permisiunea directorului, în cazul în care bugetul şcolii permitea acest lucru, să fie majorat numărul de discipline şcolare şi cel al profesorilor.

Programa de învăţământ a liceelor era stabilită în felul următor: „în afară de cursurile complete de limbă latină, germană şi franceză se mai predau şi cursuri suplimentare de geografie şi istorie, care conţineau aşa domenii precum mitologia şi antichitatea, curs de statistică generală şi, parţial, a statului rus, cursul iniţial de filosofie şi de arte frumoase (*изящных наук*), cursul iniţial de economie politică, matematică simplă şi aplicativă, cursul de fizică experimentală şi ştiinţe ale naturii, dar şi cursuri iniţiale care se refereau la schimburile comerciale, tehnologia de bază şi desenul". Potrivit Regulamentului, „liceele puteau să aibă în statele de funcţiuni profesori de dans, muzică şi cultură fizică (gimnastică), în cazul când bugetul şcolii permitea acest lucru" (Сборник 1864, I, 302, 303, 323, 330).

Astfel programul de studii era foarte amplu. Bunăoară, în şcoala judeţeană cu doi ani de studii se predau 17 obiecte; suplimentar puteau fi şi alte cursuri opţionale (contra plată). În afară de obiectele obligatorii în şcolile parohiale se ţineau cursuri de ştiinţe ale naturii, în cele judeţene – ştiinţele sociale, iar în licee – un ansamblu de cursuri universitare inclusiv: economia politică, statistica, filozofia şi estetica. Desigur, programa de studii era aglomerată, atât pentru elevi, cât şi pentru profesori, care nu admiteau niciun fel de indulgenţă. Profesorii şcolilor parohiale erau obligaţi „să finiseze cursurile pe parcursul unui an academic". Drept urmare, acest curs anual se studia timp de jumătate de an, deoarece, conform regulamentului „studiile în şcolile parohiale se încep odată cu finisarea lucrărilor agricole şi continuă până la începutul lor în anul viitor". Elevii şcolilor parohiale studiau câte trei ore pe zi, atunci

[1] Se are în vedere oraşul în care activau universităţi (университетский город).

când clasa era împărţită în două părţi, profesorii fiind antrenaţi şase zile în săptămână câte şase ore: de la orele 8⁰⁰ până la 11⁰⁰ şi de la orele 13⁰⁰ până la orele 16⁰⁰. În zilele de duminică şi în zilele de sărbătoare profesorii trebuiau să ţină timp de o oră cursuri la disciplina de Catehism şi Istoria Sfântă în faţa ambelor grupe (Сборник 1864, I, 331-332). Având un program aglomerat, învăţătorii puteau ajunge până la 37 de ore pe săptămână. În pofida acestui fapt, perioada de activitate constituia câte şase-şapte luni pe an.

Şcoala judeţeană era constituită, în fond, din doi învăţători; în plus, în cazul în care unul din cei doi nu poseda deprinderi în domeniul artei plastice, mai putea fi încadrat un învăţător de desen. În şcolile judeţene elevii studiau câte 28 de ore încadrate în şase zile pe săptămână, cu excepţie duminicilor şi zilelor de sărbătoare şi un program – de la orele 9 până la orele 12 şi de la orele 14 până la orele 16 sau de la orele 14 până la orele 17 (în funcţie de ziua săptămânii). Anul de învăţământ dura 11 luni, începând cu 1 august şi finisând la 1 iulie. Învăţătorul trebuia să activeze timp de 28 de ore pe săptămână, iar dacă avea şi disciplina de desen atunci norma didactică ajungea până la 30 de ore. Elevii trebuiau să înveţe aproximativ 1700 de ore (Сборник 1864, I, 323-325). Durata anului de studiu în liceu era la fel ca şi cea din şcoala judeţeană. Aici se studia şase zile pe săptămână cu deosebirea că graficul orelor era mai mare – de la orele 8 până la orele 12 şi de la orele 14 până la orele 16, sau de la orele 8 până la orele 11 şi de la orele 13 până la orele 15, în funcţie de zilele săptămânii. În total profesorul avea câte 30 de ore pe săptămână (dacă nu erau ore de gimnastică, dans, muzică şi alte discipline suplimentare) (Пыльнев, Рогачев 1999, 83). În total, în licee munceau opt profesori, activau în funcţie de cursul pe care îl ţineau, cu un număr de la 16 până la 20 de ore pe săptămână, în afară de profesorul de desen care avea câte patru ore pe săptămână (Сборник 1864, I, 302-307).

Aşadar, indiferent de vârstă, copilul care se prezenta la ore în şcoala parohială trebuia să înveţe 19 ore pe săptămână, şase luni pe an. În anul următor, elevul studia, în şcoala judeţeană, sau în clasa a doua deja 28 de ore pe săptămână timp de 11 luni. Continuându-şi studiile în liceu, acesta trebuia să atingă deja 30 (şi mai mult) de ore pe săptămână. Această situaţie era specifică tuturor claselor de liceu. Pe de altă parte, regulamentul din anul 1804 a introdus în procesul de învăţământ mai multe facilităţi. S-a stabilit o listă unică de manuale care corespundeau cu programa de studii pentru fiecare clasă. În şcolile judeţene, în afară de manuale, trebuia să fie repartizate tabele, hărţi, globuri ş.a. În licee, elevilor săraci le erau repartizate manuale gratis. Fiecare liceu trebuia să dispună de un set divers de inventar academic şi alte lucruri necesare procesului de învăţământ. O mare atenţie se acorda reformării procesului de studii, inclusiv îmbinarea procesului teoretic de învăţământ cu cel practic. Regulamentul prevedea: „Cu scopul de a îmbina mai bine teoria cu practica şi de a da elevilor o lămurire clară a obiectelor pe care le-au învăţat în clasă, învăţătorii care predau matematica, ştiinţele naturii, istoria şi tehnologia, trebuiau să facă excursii cu cei mai buni elevi în afara oraşului în perioada vacanţei; acestea fiind ca un fel de recompensă pentru rezultatele bune obţinute pe parcursul semestrului. Învăţătorul de matematică îi va familiariza pe elevi cu principalele exemple de aplicare în practică a geometriei şi va folosi pentru aceasta diferite instrumente, inclusiv: mori, maşini hidraulice şi alte obiecte mecanice. Învăţătorul de ştiinţele naturii şi tehnologie va colecta plante, diferite tipuri de sol, pietre pentru a le explica proprietăţile şi caracteristicile acestora. În perioada de iarnă, învăţătorii, cu o parte din elevi, vor vizita fabricile şi manufacturile din oraş, precum şi atelierele de pictură, pentru a explica obiectele predate în practică, pentru că desenele nu pot da o explicaţie clară a obiectului predat" (Сборник 1864, I, 307-308).

Regulamentul stipula clar că scopul noului sistem şcolar era nu atât obţinerea unor anumite cunoştinţe prin învăţarea mecanică, cât dezvoltarea individuală a fiecărui elev, educarea şi formarea deprinderilor de a acumula cunoştinţe de sine stătător. Această concepţie de dezvoltare activă a învăţământului este exprimată clar în articolul 41 al Regulamentului din anul 1804 care prevedea: „Pentru îndrumarea elevilor, învăţătorul trebuie să pună accent mai mult pe educaţie decât pe exerciţii pentru întărirea memoriei, având în vedere că principalul obiectiv de îndrumare a tineretului presupunea cultivarea la el a perseverenţei, consecvenţei, trezirea interesului faţă de ştiinţă, care, după absolvirea şcolii devenea o tendinţă în viziunea profesorului semnificând conceperea valorii şi modalitatea de pătrundere în chintesenţa lucrurilor pentru a-i face capabili pe elevi să obţină orice profesie" (Сборник 1864, I, 311).

Aceste caracteristici ale sistemului şcolar, aprobate în Regulamentul din 1804, asigurau un nivel mai avansat al procesului educaţional. Aceasta era prima concepţie liberală şcolară care a început să fie promovată în Rusia la începutul sec. al XIX-lea.

Completarea şcolilor cu elevi şi îndemnarea lor să absolvească era un lucru destul de complicat. Cu toate că ierarhizarea: şcoală parohială, şcoală judeţeană, liceu – le permitea elevilor să acumuleze acel bagaj de cunoştinţe şi deprinderi care, după părerea lor, şi în primul rând a părinţilor erau suficiente pentru viaţa practică, totuşi acest fapt nu împiedica abandonarea studiilor. În această privinţă, comparativ cu perioada precedentă situaţia nu s-a schimbat. Directorii şcolilor subliniau faptul că: „funcţionarii cei bogaţi se grăbeau cât mai curând să-i aranjeze pe copiii lor la lucru, nu pentru salariu, dar pentru a obţine cât mai devreme un început onorat, pe când copii săraci şi orfani de multe ori erau luaţi de părinţi de la studii pentru a le ajuta în gospodărie, deseori chiar pentru a-şi obţine existenţa". Erau cazuri când: „părinţii elevilor de clasa I, şi în special cei din clasa a II-a cereau ca copiilor lor să li se predea doar citirea şi caligrafia, celelalte obiecte, obligatorii potrivit regulamentului, fiind considerate inutile. Insistându-se să se conformeze părerii lor, părinţii erau predispuşi să întrerupă studiile" (Милюков 1994, 291).

După adoptarea Regulamentului din anul 1804 sistemul de învăţământ în Rusia arăta în felul următor:

*Schema nr. 1**

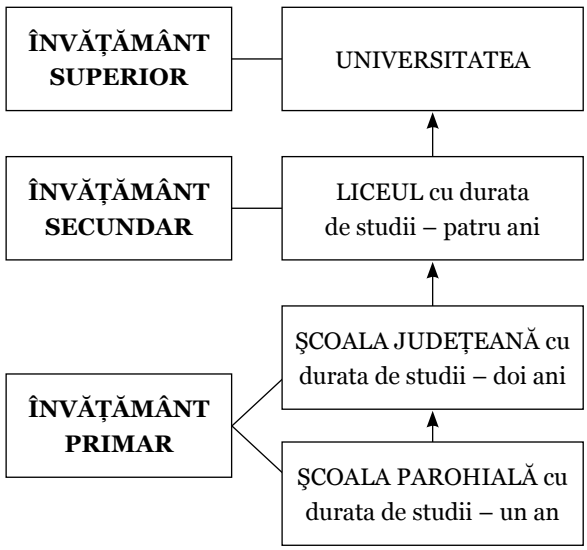

* Schema a fost alcătuită în baza Regulamentul instituţiilor de învăţământ, de sub jurisdicţia Universităţilor din anul 1804.

Conform Regulamentului din 1804, în Rusia s-au constituit clar patru trepte de şcoli, care erau strâns legate între ele, deoarece cursurile din cadrul şcolii judeţene reieşeau din cursurile şcolilor parohiale, iar cursul liceal era o continuare a cursului din cadrul şcolilor judeţene. Din cele menţionate conchidem următoarele: şcoala parohială şi cea judeţeană corespundea cu învăţământul elementar (primar), liceul – cu învăţământul secundar, iar universitatea – cu cel superior. Totuşi, trebuie de accentuat că pe lângă aceste şcoli mai funcţionau şi alte tipuri de şcoli care nu se aflau în subordonarea Ministerului Învăţământului Public. Pe teritoriul Imperiului Rus mai funcţionau şcoli de cadeţi – pentru copiii militarilor, pensioane – pentru copiii dvorenilor etc. Datorită reformelor înfăptuite de Alexandru I în Imperiul Rus a fost instituit un sistem de învăţământ în care erau clar determinate sarcinile şi limitele fiecărei trepte şi corespundea cerinţelor ţării.

Până la adoptarea unui nou regulament în domeniul învăţământului au intervenit un şir de modificări, ce urmau să îmbunătăţească şi să simplifice programele de studii. Revoluţiile declanşate în ţările europene în anii '40 ai sec. al XIX-lea au provocat intensificarea reacţiei adverse în imperiu. Din această cauză, împăratul Nicolae I a început să promoveze o politică mai dură. Ţarismul dorea să transforme sistemul de învăţământ într-o armă fidelă de menţinere şi consolidare a orânduirii feudal-iobăgeşti, folosindu-l în interesele autocraţiei (Cibotaru 1963, 76).

În anii '20-'50 ai sec. al XIX-lea statul a promulgat larg principiul stărilor sociale în domeniul învăţământului. În 1828 a fost aprobat un nou Regulament în domeniul învăţământului, conform căruia tipurile de şcoli au rămas aceleaşi, dar s-a rupt legătura dintre liceu şi şcoala judeţeană, acest lucru contribuind la apariţia a două sisteme independente: *învăţământului elementar,* ce includea şcolile parohiale şi judeţene şi *învăţământului secundar* şi *superior,* ce includea liceele şi universităţile (Cibotaru 1963, 78).

Noul statut prevedea că fiecare tip de şcoală să fie destinat unei categorii sociale aparte. Şcoala parohială era declarată instituţie de învăţământ pentru păturile vulnerabile ale societăţii. Asemenea instituţii erau deschise în acele locuri unde era posibil din punct de vedere financiar (ПСЗРИ 1830, III, 1099). În paragraful 2 al statutului se menţiona că procesul de învăţământ putea fi efec-

*Schema nr. 2**

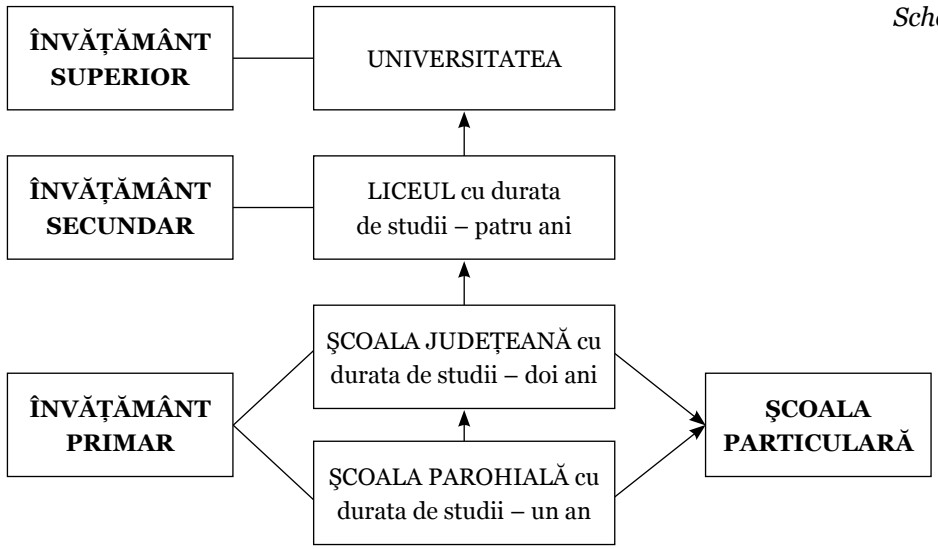

* Schema a fost alcătuită în baza Regulamentului liceelor, şcolilor judeţene şi parohiale de sub jurisdicţia universităţilor: Petersburg, Moscova, Kazan şi Harkov din 8 decembrie 1828.

tuat prin două metode: obişnuită şi lancasteriană. În toate oraşele, unde numărul de locuitori era mai mare de 1000 de persoane, conducerea şcolii parohiale trebuia să găsească modalităţi de a introduce metoda de predare lancasteriană. De acest drept puteau beneficia şi localităţile cu un număr mai mic de populaţie. În şcolile parohiale erau admişi numai copii care împlineau vârsta de opt ani, pentru fete fiind stabilită vârsta nu mai mare de 11 ani. În aceste instituţii de învăţământ se studiau următoarele obiecte: religia după catehismul scurt şi istoria sfântă, citirea după cărţile bisericeşti, laice şi manuscrise, caligrafia, cele patru operaţii aritmetice (ПСЗРИ 1830, III, 1100).

Procesul de învăţământ în şcolile de la sat începea odată cu finisarea lucrărilor agricole şi continua până la începerea noului sezon agricol. Data şi luna începerii şi finisării anului de studii erau lăsate pe seama conducerii locale, cu aprobarea directorului gubernial şcolar, dar anul şcolar nu trebuia să fie mai mic de cinci sau, în condiţii excepţionale, de patru luni. În oraşele şi satele unde populaţia locală se ocupa mai mult cu comerţul şi meşteşugăritul procesul de învăţământ în aceste instituţii dura tot anul, cu excepţia vacanţei de vară cu durata de la şase săptămâni până la două luni. La sfârşitul anului de studii copiii erau supuşi examenului, în prezenţa părinţilor, rudelor, persoanelor străine (ПСЗРИ 1830, III, 1101). Paragraful 46 al Regulamentului stipula că instituţiile de învăţământ de tip judeţean se deschid pentru toate categoriile sociale, îndeosebi pentru copiii negustorilor, meşteşugarilor şi altor păturii orăşeneşti. Aceste instituţii de învăţământ urmau să fie deschise în fiecare oraş. În capitale puteau fi deschise mai multe şcoli de acest tip (ПСЗРИ 1830, III, 1103). Durata de studii în şcoala judeţeană era de trei ani. Anul de învăţământ dura tot anul, cu excepţia vacanţei de vară, care era de la cinci până la şase săptămâni. Procesul de învăţământ se desfăşura de luni până sâmbătă, cu excepţia zilelor de sărbătoare. Lecţia dura o oră şi cinzeci de minute. În fiecare zi trebuiau să se desfăşoare câte patru lecţii, cu excepţia zilelor de miercuri şi sâmbătă, când elevii nu aveau lecţii în schimbul al II-lea. Studiile în şcolile judeţene se efectuau gratis (ПСЗРИ 1830, III, 1105).

În şcolile judeţene se predau următoarele obiecte: religia, istoria laică şi bisericească, limba rusă cu elemente de gramatică superioară, aritmetica, geometria, geografia, istoria statului rus şi istoria universală, caligrafia, desenul şi desenul liniar. Conform particularităţilor locale şi cu aprobarea Ministerului Învăţământului Public la aceste obiecte se mai adăugau şi obiecte suplimentare la acele meserii sau ştiinţe care puteau facilita dezvoltarea comerţului şi a industriei. Din varietatea cursurilor principale suplimentare mai importante pot fi amintite următoarele:

1. Noţiuni generale despre legile ţării, ordinea şi formele procedurilor juridice, în special cu referinţă la comerţ.
2. Bazele ştiinţei economice şi contabilitatea.
3. Bazele mecanicii, tehnologiei şi desenul (probabil mecanic sau tehnic).

4. Gospodăria sătească şi pomicultura.

Cursurile suplimentare puteau fi deschise de persoane particulare sau societăţi fără indemnizaţie, dar numai cu acordul Ministerului Învăţământului Public. Pentru deschiderea acestor cursuri, responsabilul de administrarea şcolii judeţene prezenta directorului un plan prin care motiva deschiderea unui sau altui curs. Directorul alcătuia proiectul, căuta informaţii suplimentare cu referire la deschiderea unui sau altui curs, după care îl trimitea pe adresa universităţii, care alcătuia planul şi îl transmitea direcţiei superioare pentru legiferare. Profesorii cursurilor suplimentare erau numiţi de universitate, din rândurile profesorilor şcolilor judeţene. Aceste cursuri puteau fi organizate săptămânal, de două sau de trei ori pe săptămână, numai seara, pentru a nu prejudicia procesul de învăţământ (ПСЗРИ 1830, III, 1104-1105). În instituţiile de învăţământ judeţene, unde nu erau organizate cursuri suplimentare, activau cinci profesori: de religie, de limbă rusă, de aritmetică şi geografie, de caligrafie, desen şi de desen liniar (ПСЗРИ 1830, III, 1105). Absolvenţii şcolilor judeţene care primeau certificate de absolvire se puteau angaja în serviciul civil.

Conform Regulamentului din 1828, o altă instituţie de învăţământ era liceul (гимназия). Obiectivele deschiderii acestor instituţii erau dictate de necesitatea de a oferi celor care nu aveau posibilitate să-şi continue studiile în universităţi şi pentru a primi cunoştinţele necesare întru pregătirea elevilor pentru cursurile universitare. Liceele urmau să fie deschise în fiecare oraş gubernial, capitale şi oraşe cu un număr mare de populaţie, dar numai unul putea fi considerat liceu gubernial. Directorului acestui liceu i se supuneau toate şcolile judeţene (ПСЗРИ 1830, III, 1110). În liceu perioada de studii se majorează de la patru până la şapte ani. Paragraful 137 al Regulamentului stipula că aici puteau să-şi facă studiile doar copiii dvorenilor, funcţionarilor şi ai negustorilor bogaţi. Obiectele predate în aceste instituţii de învăţământ erau: religia, istoria sfântă şi bisericească, gramatica rusă, filologia şi logica; limbile latină, germană şi franceză, matematica, geografia şi statistica, istoria, fizica, caligrafia, desenul liniar şi desenul. Orele se distribuiau între profesori în felul următor: 1) predarea religiei, istoriei sfinte şi bisericească; 2) logica şi filologia rusă, 3) gramatica rusă şi geografia, 4) istoria şi statistica; 5) matematica; 6) matematica superioară şi fizica; 7) limba latină; 8) limba germană; 9) limba franceză; 10) desenul şi desenul liniar. În liceele unde era prevăzută predarea limbii greceşti se angaja un profesor pentru acest obiect. Paragraful 147 al Regulamentului stipula că în regiunile unde limba vorbită nu este limba rusă, se numea un profesor pentru predarea limbii respective. Elevii care studiau acest obiect puteau să nu frecventeze lecţiile de germană sau franceză (ПСЗРИ 1830, III, 1111). Pentru realizarea programelor de studii în liceu erau numiţi responsabili: directorul, inspectorul, profesorul de religie din rândul clericilor şi 10 profesori de ştiinţe şi arte. Profesorii care ţineau cursuri de: istorie, matematică, limbi clasice şi filologie rusă erau consideraţi de rang superior, iar cei de gramatică rusă, geografie, limbi străine – de rang inferior (младшие). Admiterea în licee se făcea o dată pe an, anticipat începerii noului an şcolar. Doritorii de a fi admişi în anul întâi de studii trebuiau să citească, să scrie şi să cunoască cele patru operaţii matematice. Aceştia, dacă posedau cunoştinţele necesare, puteau fi admişi direct în clasele mai mari. În aceste instituţii de învăţământ nu erau admişi copiii după vârsta de 10 ani şi nu mai mari de 12 ani. În clasele inferioare se învaţă toată săptămâna, cu excepţia duminicilor şi zilelor de sărbătoare. În clasele superioare durata procesului de studii era aceeaşi, cu deosebirea că în ziua de miercuri nu se desfăşurau lecţii în cel de-al II-lea schimb. În primele trei clase ale liceului profesorii trebuiau mai mult să explice şi de mai multe ori să repete cele explicate, dar şi atunci străduindu-se să le dea unele noţiuni, să le dezvolte copiilor spiritul analitic şi cognitiv. Criteriul de bază consta în predarea accesibilă. Dictarea cursului şi învăţarea lui mecanică era interzisă (ПСЗРИ 1830, III, 1113).

Procesul de studii dura tot anul, cu excepţia vacanţei de vară, care era stabilită de universitate şi avea o durată nu mai mare de o lună. După vacanţă, elevii tuturor claselor, în prezenţa directorului, inspectorului şi tutorelui liceului susţineau examene de promovare. Elevii eminenţi erau înmatriculaţi la universitate cu finanţare de la buget, dar realizând condiţia de a fi frecventat nu mai puţin de şase ani clasele liceale (ПСЗРИ 1830, III, 1118). Pentru a oferi o educaţie bună copiilor dvorenilor şi funcţionarilor, pe lângă instituţiile de învăţământ secundar se permitea deschiderea pensioanelor (ПСЗРИ 1830, III, 1119).

Paragraful 307 al legii stipula că pentru a susţine statul în răspândirea cunoştinţelor în rândurile populaţiei se permitea deschiderea instituţiilor de învăţământ particular. În aceste instituţii puteau

să-şi facă studiile copii de ambele sexe, doar numai în clasele mici, fetele realizând condiţia de a nu fi mai mari de 11 ani. Nicio instituţie de învăţământ particulară nu putea fi deschisă fără aprobarea administraţiei şcolare. Directorul trebuia să prezinte cererea conducerii locale pe teritoriul căreia urma să fie deschisă această şcoală. Suplimentar, administraţia şcolară urma să anunţe: ce fel de instituţie va fi deschisă; obiectele de studiu, inclusiv denumirea, specificarea planului de studiu, numărul de elevi care urmau să frecventeze cursurile; determinarea spaţiului rezervat pentru această instituţie (ПСЗРИ 1830, III, 1125). Şcolile particulare puteau fi deschise cu o programă de studiu nu mai mare decât cea rezervată pentru şcolile judeţene. Pentru deschiderea unei instituţii cu programă de studiu liceal era necesar acordul universităţii (ПСЗРИ 1830, III, 1126). Controlul în aceste şcoli era mult mai riguros. Paragraful 317 al regulamentului stipula că e de dorit ca în procesul educaţional al acestor instituţii să fie folosite aceleaşi metode, manuale ca şi în şcolile de stat. Folosirea altor manuale se făcea doar cu acordul conducerii şcolare. Un control strict se făcea şi la angajarea cadrelor didactice. Profesorul putea fi angajat doar cu permisiunea universităţii sau cel puţin a directorului, iar condiţia de bază în numirea profesorul de religie era ca acesta să aibă studiile respective şi să activeze ca preot. În ceea ce priveşte rigorile faţă de ceilalţi profesori, aceştia erau acceptaţi dacă aveau o vechime de cel puţin trei ani într-o instituţie de învăţământ de stat de acest tip.

Anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea ocupă un loc aparte în istoria Rusiei. Reformele lui Alexandru al II-lea au dus la mari schimbări în toate sferele vieţii spirituale. Creşterea nivelului cultural a format noi condiţii pentru dezvoltarea sistemului educaţional. În această perioadă apar primele reviste pedagogice. Problemele legate de sistemul de învăţământ sunt frecvent abordate în presa periodică. Toate acestea au dus la adoptarea unor legi cu mult mai liberale în domeniul învăţământului. Prima lege adoptată în anul 1863 prevedea schimbarea statutului universitar, fiind precedată de Regulamentul şcolilor primare populare din 14 iulie 1864 (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 1, 614). Conform paragrafului doi, sub denumirea de şcoli populare se subînţelegea: 1. Şcoli subordonate Ministerului Învăţământului Public: a) şcoli parohiale; b) şcoli populare care au fost instituite de persoane particulare; 2. Şcoli aflate în subordinea Departamentului Ministerului Proprietăţii Statului, Ministerului de Interne etc.: şcoli săteşti cu diferite denumiri, care erau întreţinute din banii comunităţii; 3. Şcoli aflate sub jurisdicţia Departamentului Duhovnicesc, deschise de către preoţimea ortodoxă, în oraşe, sate şi târguri, care erau susţinute din contul vistieriei şi din donaţiile persoanelor particulare; 4. Toate şcolile duminicale deschise atât de către stat, cât şi de către persoane particulare, care aveau drept scop educarea meseriaşilor şi păturilor lucrătoare de ambele sexe, care nu puteau să frecventeze şcolile obişnuite (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 1, 614). Din cele menţionate anterior reiese că în anul 1864 în Imperiul Rus erau cel puţin patru tipuri de şcoli primare care erau subordonate diferitor ministere. Obiectivul deschiderii acestor instituţii de învăţământ era de a face cunoştinţă elevilor cu principalele noţiuni de religie şi moralitate, precum şi de a răspândi cunoştinţele elementare necesare. În aceste instituţii de învăţământ se preda doar în limba rusă. Obiectele de studiu erau: religia, citirea, scrisul, primele patru operaţii matematice şi cântul bisericesc, în acele şcoli unde predarea acestuia era posibilă. Paragraful şase al Regulamentului stipulează că în aceste şcoli îşi puteau face studiile copii de ambele sexe, indiferent de apartenenţa socială şi religioasă, excepţie făcând doar şcolile duminicale care erau fondate pentru fiecare sex aparte (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 1, 614-615). Şcolile primare populare se aflau sub controlul şcolilor judeţene. „Regulamentul privind şcolile populare primare" acorda dreptul instituţiilor de zemstvă, organelor administraţiei orăşeneşti locale, organizaţiilor obşteşti şi persoanelor particulare de a deschide în permanenţă astfel de instituţii de învăţământ.

În acelaşi an a fost adoptat un nou Regulament al şcolilor secundare, în care se stipulează că urma să intre în vigoare începând cu anul 1865 (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 167). Regulamentul din 1864 prevedea că în licee şi gimnazii vor avea posibilitate să-şi facă studiile toţi doritorii, indiferent de apartenenţă socială. Paragraful 54 al legii stipula că la admitere elevii trebuiau să prezinte o adeverinţă ce confirma vârsta şi categoria socială (Сборник 1876, 1420). Declararea liceelor ca instituţie de învăţământ secundar pentru toate categoriile sociale era un pas important de modernizare a sistemul şcolar. Conform Regulamentului liceelor şi gimnaziilor, învăţământul secundar se împărţea în învăţământ clasic şi real. Liceele clasice, la rândul lor, se împărţeau în două categorii: licee cu studierea a două limbi clasice (latină şi greacă) şi licee

cu studierea a unei singure limbi clasice (de obicei latina), iar liceele reale – fără studierea limbilor clasice. Durata studiilor în licee era de şapte ani (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 171).

Conform noului Regulament a fost introdus un nou tip de şcoală incompletă cu denumirea de gimnaziu (прогимназия), cu durata de studii de patru ani (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 168). În Regulament se stipula că atât liceele, cât şi gimnaziile se vor deschide doar la dispoziţia Ministerului Învăţământului Public. Fondarea liceelor de diferite profiluri în funcţie de necesităţile regiunii în care se preconiza deschiderea instituţiei de învăţământ ţinea de conjunctura Ministerului.

În liceele clasice erau predate următoarele discipline: religia, limba rusă cu slava bisericească, limba latină, limba greacă, matematica, fizica şi cosmografia, istoria, geografia, ştiinţele naturii, limbile germană şi franceză, caligrafia, desenul şi desenul liniar. În Regulament se stipula că limba latină se va introduce în programa de studii imediat, iar cea greacă – treptat, odată cu pregătirea cadrelor la compartimentul respectiv. În afară de aceste obiecte în licee erau ţinute lecţii de gimnastică şi cânt (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 171). În liceele reale se predau următoarele obiecte: religia, limba rusă şi slava bisericească, istoria, geografia, caligrafia, matematica, ştiinţele naturii cu ore de chimie, fizica şi cosmografia, limbile germană şi franceză, desenul şi desenul liniar. Aşadar, în liceele reale elevii învăţau 12 obiecte, adică cu unul mai puţin decât în liceele clasice. Conform Regulamentului din 1864, numărul de ore era împărţit în felul următor: pentru clasa I – 24 de ore, pentru clasa II-a – 25 de ore, iar pentru clasele de la a III-a până la a VII-a – 27 de ore pe săptămână (Константинов 1956, 4). La doleanţele părinţilor, doar şi cu plata unei taxe suplimentare, elevii puteau să studieze muzica şi dansul (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 171). Elevii frecventau şcoala pe parcursul întregului an, cu excepţia duminicilor şi a celor două vacanţe, de vară şi de iarnă. Vacanţa de vară dura şase săptămâni, iar cea de iarnă două săptămâni. În fiecare clasă puteau să înveţe nu mai mult de 40 de elevi, iar în caz contrar, când numărul stabilit era depăşit, se deschideau clase paralele. În Regulament se stipula că clasele paralele pot fi deschise numai în acele şcoli, unde acest lucru era posibil din punct de vedere financiar, deoarece ele trebuiau să fie întreţinute din sursele şcolii, iar în cazul când aceste surse erau insuficiente, de la bugetul de stat (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 172). Atât la studiile liceale, cât şi gimnaziale accesul era asigurat pentru toate stările sociale. Ca şi în perioadele precedente, în clasa întâi erau primiţi elevii care puteau citi şi scrie ruseşte, puteau opera cu noţiuni de adunare şi nu erau mai mici de 10 ani. Paragraful 59 al Regulamentului stipula că toţi elevii, în primele două săptămâni ale fiecărui semestru, trebuiau să achite taxa pentru studii. În cazul în care taxa nu era achitată la timp, elevii erau exmatriculaţi, dar odată cu achitarea taxei, ei puteau reveni la studii (ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2, 173). Copiii foarte dotaţi din familii sărace erau scutiţi de plata taxei pentru studii. Elevilor din familiile sărace, care aveau comportament adecvat şi obţineau performanţe în timpul studiilor li se ofereau burse. Elevii care rămâneau doi ani la rând în aceeaşi clasă erau exmatriculaţi. Persoanele care nu aveau trecut cursul gimnazial şi liceal puteau fi examinaţi pe tot cursul şcolii secundare şi beneficiau de un certificat echivalent cu atestatul liceenilor.

În determinarea direcţiilor principale în domeniul educaţional, ţarismul a luat în consideraţie cerinţele progresive ale societăţii de a egala cele două tipuri de învăţământ: cel clasic şi cel real. Regulamentul stipula că absolvenţii liceelor clasice puteau să-şi continue studiile în universităţi, iar absolvenţii liceelor reale puteau să-şi continue studiile în instituţii superioare specializate (Сборник 1876, 1444). Din cele expuse se mai poate constata că încercarea de echivalare a învăţământul real şi cel clasic nu a reuşit şi s-a făcut doar la nivel de denumire (liceu), dar nu şi la nivel de drepturi. Sistemului şcolar din Imperiul Rus în anii ’60 ai sec. al XIX-lea este prezentat în schema numărul 3.

O nouă etapă în dezvoltarea învăţământului secundar a avut loc în perioada când ministru al Învăţământului Public era D.A. Tolstoi. Acesta, fiind un mare adept al învăţământului clasic, dorea cu orice preţ să minimalizeze importanţa învăţământului real şi să împiedice aplicarea Regulamentului din 1864. Conducerea locală (se are în vedere societăţile locale şi cele de zemstvă) aveau dreptul de a cere deschiderea liceelor. Oamenii dint-un şir de oraşe şi-ar fi dorit deschiderea liceelor cu profil real, însă din cauza inegalităţii în drepturi ale acestor două tipuri de licee, conducerea locală avea o atitudine rezervată faţă de deschiderea liceelor reale. În legătură cu acest fenomen de multe ori pe adresa Ministerului Învăţământului Public veneau scrisori prin care se cerea egalarea în drepturi a acestor instituţii de învăţământ. Dar aceste cerinţe permanent erau

*Schema nr. 3**

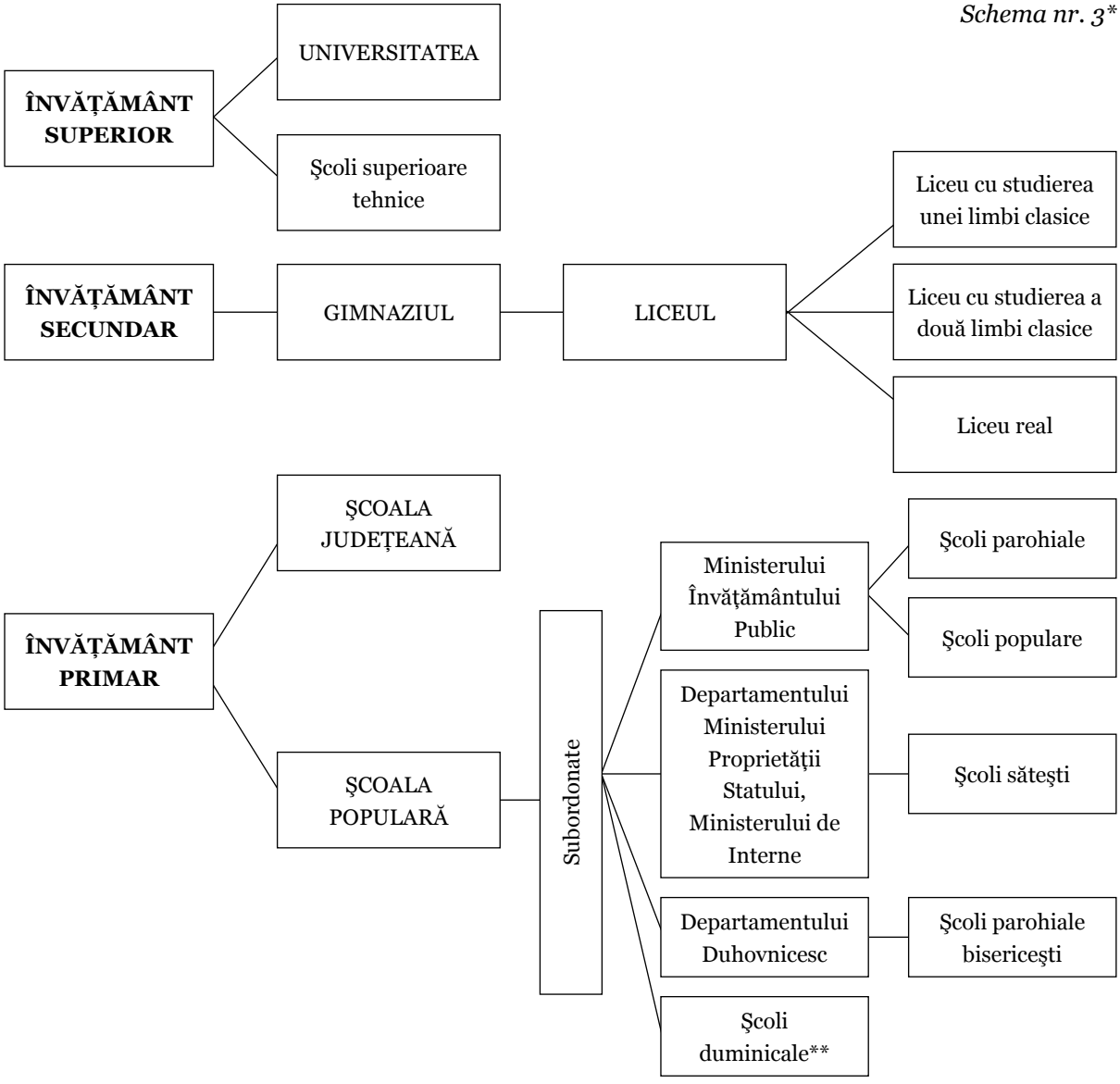

*Schema a fost alcătuită în baza următoarelor regulamente: Regulamentul Liceelor şi gimnaziilor de sub jurisdicţia Ministerului Învăţământului Public din 19 noiembrie 1864; Regulamentul şcolilor primare populare din 14 iulie 1864.

**În regulament nu este stipulat cărui departament i se subordonează acest tip de instituţie de învăţământ.

refuzate (Константинов 1956, 14). Tolstoi făcea tot posibilul pentru a stopa implementarea legii din 1864. Plecând de la considerentul că pregătirea şi aprobarea unui nou regulament în domeniul învăţământului se tergiversa, prin intermediul diferitor circulare a început să fie aplicate un şir de restricţii faţă de învăţământul liceal. În anii 1871-1872 noul ministru al învăţământului public, ca adept al învăţământului clasic, a făcut un şir de schimbări. La 19 iunie /1 iulie 1871 a fost adoptată sancţionarea regulamentului liceelor şi gimnaziilor din anul 1864. În prefaţa legii se menţiona că nu se mai permite ca absolvenţii liceelor reale să-şi continue studiile la facultăţile universitare, liceele clasice nu mai puteau fi transformate în reale, iar liceele şi gimnaziile clasice urmau a fi numite simplu – licee şi gimnazii. Din categoria liceelor erau eliminate liceele reale. Acestea urmau să activeze după Regulamentul vechi, până la aprobarea altei legi. În licee se învăţa şapte clase. Durata studiilor în primele şase clase era de un an, iar durata studiilor în clasa a şaptea era de doi ani. Elevii secţiilor mici şi mari ale clasei a şaptea urmau să studieze împreună. Ca excepţie, cu acordul consiliului pedagogic şi al tutorelui districtului de învăţământ, elevii sârguincioşi, după primul an de studiu, în clasa a şaptea puteau fi admişi la susţinerea examenelor de absolvire (ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 1, 903). Anumite schimbări au fost efectuate şi în obiectele de studii. Conform noilor dispoziţii, în

licee se studiau 13 obiecte: religia, limba rusă şi slava bisericească, latina şi greaca, matematica, geografia matematică şi fizica cu un curs restrâns de studiere a ştiinţelor naturii, istoria, geografia, limbile franceză şi germană şi caligrafia. Doritorii puteau să frecventeze lecţiile de desen liniar şi desen, dar cu achitarea unei sume suplimentare. Pe lângă aceste obiecte elevii frecventau lecţiile de cânt şi gimnastică gratis, iar pentru elevii care locuiau în căminele instituţiei de învăţământ gimnastica era obligatorie (ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 2; ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 1, 906). La 30 iulie 1871 a fost aprobat Regulamentul liceelor şi gimnaziilor, aflate sub jurisdicţia Ministerului Învăţământul Public. Ca şi în regulamentele precedente, obiectivele deschiderii acestor instituţii de învăţământ era cel de a pregăti elevii pentru învăţământul superior. Cerinţele de deschidere a liceelor şi gimnaziilor au rămas aceleaşi. Obiectele de studiu nu au suferit schimbări esenţiale, rămânând 13 la număr (ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 2, 87). Procesul de învăţământ se efectua tot anul, cu excepţia vacanţelor de iarnă şi vară. Numărul de elevi în clasele pregătitoare nu era limitat, iar în clasele liceale numărul unei clase nu trebuia să depăşească 40 de elevi, în caz contrar erau deschise clase paralele (ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 2, 87).

În aceste instituţii de învăţământ îşi puteau face studiile toţi doritorii, indiferent de apartenenţa socială sau religioasă. Elevii care nu erau de rit ortodox nu susţineau examene la acest obiect. La admitere elevii trebuiau să cunoască principalele rugăciuni şi slujbe divine de seară, precum şi istoria Vechiului şi Noului Testament, să poată citi în limba rusă şi să reproducă cele citite, să poată scrie dictarea în limba rusă, să cunoască cele patru operaţii aritmetice. La admitere, elevii altor confesiuni religioase trebuiau să susţină un examen la religia căreia îi aparţineau (ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 2, 87). Absolvenţii gimnaziilor care obţineau rezultate bune puteau să fie admişi în clasa a cincea de liceu fără susţinerea examenelor. Admiterea se efectua în fiecare an înainte de a începe anul şcolar. În toate liceele studiile erau contra plată. De achitarea taxei pentru studii puteau fi scutiţi doar copiii din familiile sărace. Numărul acestora nu trebuia să depăşească 10% din numărul total de elevi. Absolvenţii liceelor primeau atestate, iar cei ai gimnaziilor – adeverinţe.

Liceele reale au fost desfiinţate şi în locul lor au fost instituite şcoli reale, ai căror absolvenţi nu puteau să-şi continue studiile în universităţi, ci doar în instituţii superioare tehnice. Prin aceste legi s-a minimalizat rolul şcolilor reale, deşi societatea de atunci simţea necesitatea unor specialişti buni în domeniul ştiinţelor exacte.

Tipurile de şcoli care activau în Imperiul Rus la sfârşitul sec. al XIX-lea sunt redate în schema numărul 4.

*Schema nr. 4**

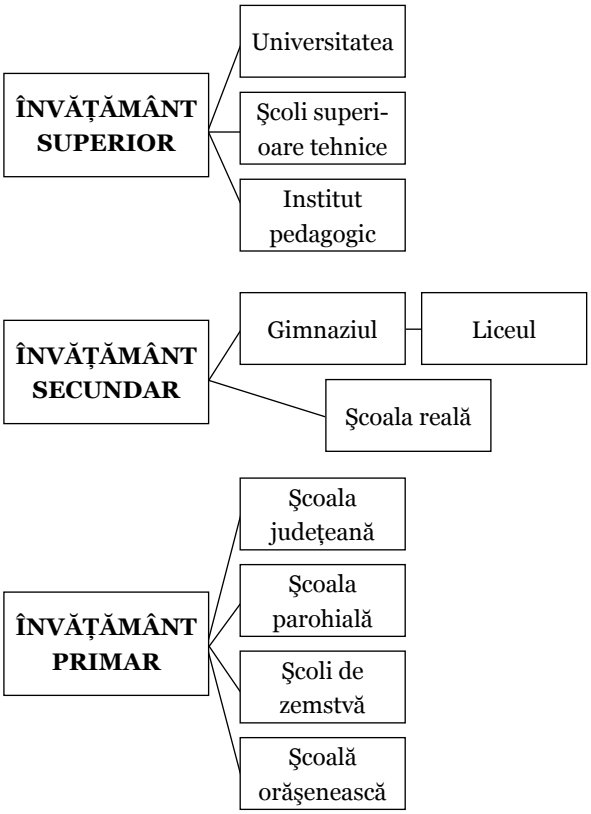

*Schema a fost alcătuită în baza Regulamentului liceelor şi gimnaziilor de sub jurisdicţia Ministerului Învăţământului Public din 30 iulie 1871; Regulamentul şcolilor orăşeneşti din 31 mai 1872 şi regulamentul şcolilor primare din 1874.

În concluzie, putem constata că secolul al XIX-lea în domeniul învăţământului se caracterizează prin înfiinţarea Ministerului Învăţământului Public – minister care urma să administreze răspândirea cunoştinţelor de carte în rândul populaţiei şi adoptarea primului sistem şcolar unic pentru tot imperiul cu delimitarea clară a treptelor de învăţământ. Dacă începutul secolului se caracterizează prin implementarea unui sistem unic de învăţământ subordonat ministerului, cu prezenţa unor şcoli care au rămas să-şi continue activitatea din secolul precedent, apoi începând cu anii ’20 ai sec. al XIX-lea, s-a revenit la o practică mai veche, unde fiecare tip de şcoală aparţinea unei categorii socia-

le aparte, fapt care a stagnat procesul de dezvoltare pe o anumită perioadă a învăţământului. Ulterior au fost aprobate un şir de legi şi regulamente care au dispersat şi mai mult tipurile de şcoli existente, iar apariţia unor tipuri noi de şcoli a complicat şi încurcat sistemul şcolar existent. Ministerul Învăţământului Public acorda dreptul persoanelor particulare, ulterior şi zemstvelor, de a deschide propriile lor şcoli. Drept urmare, la sfârşitul sec. al XIX-lea în Imperiul Rus au apărut o mulţime de şcoli care aveau propriile regulamente, fapt care a complicat sistemul şcolar rus. Cu toate reuşitele pe care le-a obţinut Rusia în domeniul învăţământului pe parcursul sec. al XIX-lea, nivelul de dezvoltare a învăţământului primar, secundar şi superior era net inferior comparativ cu ţările vest-europene.

Bibliografie

Cibotaru 1962: F.F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866) (Chişinău 1962).

Константинов 1956: Н.А. Константинов, Очерки по истории средней школы гимназии и реальные училища с конца XIX в. до Февральской революции 1917 года (Москва 1956).

Константинов, Стрминский 1953: Н.А. Константинов, В.Я. Стрминский, Очерки по истории начального образования в России (Москва 1953).

Милюков 1994: П.Н. Милюков, Очерки по истории русской культуры. Т. 2, ч. 2 (Москва 1994).

ПСЗРИ 1830, V: Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Том V (1713-1719) (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, III: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том III, 1828 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 1: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XX-XIX, 1864, отделение первое (Санкт-Петербург 1867).

ПСЗРИ 1867, XXXIX, от. 2: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XX-XIX, 1864, отделение второе (Санкт-Петербург 1867).

ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 1: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XLVI, 1871, отделение первое (Санкт-Петербург 1874).

ПСЗРИ 1874, XLVI, от. 2: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XLVI, 1871, отделение второе (Санкт-Петербург 1874).

Пыльнев, Рогачев 1999: Ю.В. Пыльнев, С.А. Рогачев, История школы и народного просвещения Воронежского края. XVIII - начало XX века. (Воронеж 1999).

Российское 1988: Российское законодательство X-XX вв. Т. 6: Законодательство первой половины XIX века (Москва 1988).

Сборник 1864, I: Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. 1802-1825. Том I (Санкт-Петербург 1864).

Сборник 1864, II: Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том II. Отд. I. 1825-1839. Штаты и Приложения (Санкт-Петербург 1864).

Сборник 1876: Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том III. Царствование императора Александра II. 1855-1864 (Санкт-Петербург 1876).

Филоненко 2004: Т.В. Филоненко, Первая школьная система в России. В сб.: Вестник ВГУ. Серия гуманитарные науки. №2 (Москва 2004).

Шепелев 1991: Л.Е. Шепелев, Титулы, мундиры, ордена (Ленинград 1991).

Legislative basis of secondary education in the Russian Empire in the modern era

Abstract

In this article, based on the analysis of written documents and monographs, we will discuss the legislative foundation of secondary education in the Russian Empire.

In order to navigate in the diversity of laws we will try to make a conditional difference in the periods of legislation in the sphere of education. First of all we will analyze the situation in the education domain in the 17th century. The first attempts to organize a unified school system throughout the country were made just at that time, but the first state school system was established only in the 19th century due to the reforms of 1802-1803. The establishment of the Ministry of Public Education, Preliminary Regulations concerning public education, and University Regulations led to the fact that in November of 1804 the "Regulations of Educational Institutions Subordinate to Universities" were established. Under the new law, education is divided into the following types: university, gymnasium, county, and parochial. All these educational institutions were closely linked.

In 1820-1830s the state promoted the principle of social condition in education. In 1828 new regulations of education were established, under which the types of schools remained the same, but the connection between a gymnasium and a county school was broken. The new regulations provided that every type of school should be destined for a particular social category.

The 1860-1870s occupy a special place in the history of Russian Empire. The reforms of Alexander II led to the adoption of more liberal laws in this field. In 1863 the university regulations were changed, followed by the establishment of secondary schools regulations in 1864. The regulations of 1864 provided that anyone who wanted to learn, regardless of social status and religion, could enroll in gymnasiums and pro-gymnasiums. After the reform of 1864 there were three types of secondary education in Russia. There was introduced a new type of school with an incomplete education, pro-gymnasium, with a four-year period of schooling. The same year the Regulations of Elementary Public Schools were established, under which the institutions of Zemstvo, local urban administrative authorities, public organizations, and individuals received the right to open such schools.

A new stage in the development of secondary education began at the time when count D. A. Tolstoy was the Minister of Public Education. In 1871-1872 the new Minister, an adherent of classical education, has introduced compulsory study of classical languages in all secondary schools. Non-classical lyceums were abolished, and instead there were created non-classical secondary schools, whose graduates could not continue their studies at universities, but only in technical institutions of higher education. These laws have reduced the role of non-classical schools, though the country needed professionals in the field of natural sciences.

Despite all the advances in the field of education during the 19th century, the level of primary, secondary, and higher education in Russia was still much lower than in European countries.

Законодательная база среднего образования в Российской Империи в новое время

Резюме

В данной статье на основании письменных источников и монографических работ рассматривается законодательная база среднего образования в Российской Империи.

Чтобы ориентироваться во множестве уставов, попробуем условно распределить историю законодательства в сфере образования по периодам. В первую очередь, охарактеризуем образовательную систему XVIII века. Именно в это время предпринимались первые попытки организовать единую школьную систему для всей страны, но первая государственная школьная система была создана только в XIX веке, вследствие реформ 1802-1803 годов. Создание Министерства народного просвещения, Предварительные правила народного просвещения, Университетский устав – все это способствовало тому, чтобы в ноябре 1804 года был принят „Устав учебных заведений, подведомственных университетам". В соответствии с новым законом, образование делится на следующие типы: университетское, гимназическое, уездное и приходское. Все эти учебные заведения были тесно связаны между собой.

В 20-50-е годы XIX-го века государство приняло социальные принципы в сфере образования. В 1828 году был утверждён новый устав, согласно которому прежние типы школ сохранялись, но связь между уездной школой и гимназией обрывалась. Новый устав предусматривал, что каждый тип школ должен быть предназначен для определенной социальной категории.

60-70-е годы XIX-го века занимают особое место в истории русской образовательной системы. Реформы Александра II привели к утверждению более либеральных законов. В 1863 году изменился устав университетов, затем, в 1864 году, последовали изменения в уставах средних школ. Теперь в гимназии и прогимназии могли поступать все желающие, независимо от социального статуса и вероисповедания. После реформы 1864 года в России существует три вида среднего образования. Впервые был введён новый тип неполной средней школы – прогимназия, с обучением продолжительностью в четыре года. Также в этом году был издан Устав начальных народных школ, согласно которому земские учреждения, местные городские общества, общественные организации и отдельные лица получали право на открытие таких учебных заведений.

Новый этап в развитии среднего образования начался во время, когда министром народного образования был граф Д.А. Толстой. В 1871-1872 годах новый министр, сторонник классического образования, ввёл обязательное изучение классических языков во всех средних школах. Реальные лицеи были упразднены, и вместо них были созданы реальные училища, выпускники которых не могли продолжать учебу в университетах, имея право поступать только в технические высшие учебные заведения. Эти законы ослабили роль реальных школ, хотя стране требовались специалисты в области естественных наук.

При всех достижениях в области просвещения, которые имели место в России на протяжении XIX-го века, уровень начального, среднего и высшего образования здесь был все же значительно ниже, чем в европейских странах.

24.02.2011

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

IMPACTUL PRESTAȚIILOR EXTRAORDINARE IMPUSE POPULAȚIEI PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN TIMPUL OSTILITĂȚILOR RUSO-TURCE DIN ANII 1806-1812

Irina Cereş

În articolul de faţă, având drept bază izvoarele inedite de arhivă şi cele publicate, ne propunem drept scop a pune în discuţie unele probleme puţin şi tendenţios cercetate anterior, privind prestaţiile extraordinare impuse populaţiei Principatelor Române de către administraţia militară rusă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, clasificarea acestora, analiza şi prezentarea sistemului de prestaţii existent în istoriografie şi impactul lor asupra populaţiei autohtone.

Anticipat, pentru elucidarea problemei enunţate, este necesar să constatăm că prestaţiile la care a fost impusă populaţia Principatelor Române în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, se împărţeau în prestaţii ordinare: birul, goştina, dijma etc. şi prestaţii extraordinare – prestaţii la care era supusă populaţia în caz de război, care, de regulă erau necunoscute, dar erau grele şi insuportabile.

Istoriografia oficială din Republica Moldova, tributară regimului totalitar-comunist a studiat această problemă unilateral şi tendenţios, falsificând datele şi adevărul istoric, încercând să prezinte sistemul de prestaţii extraordinare impus populaţiei din Principatele Române drept ajutor real acordat activ de către populaţia autohtonă în timpul ostilităţilor ruso-turce din anii 1806-1812. Spre exemplu, P. Sovetov (Sovetov 1990), studiind sistemul de prestaţii extraordinare impuse Moldovei în sec. XVI-XVIII de către Poarta Otomană, îl califică drept o formă grea a dependenţei faţă de Imperiul Otoman. Însă, în cazul sistemului asemănător de prestaţii extraordinare impuse Principatelor Române de către Imperiul Rus, este prezentat ca un ajutor benevol din partea populaţiei autohtone (Istoria 1984, 146, 149, 197).

Istoriografia sovietică din Republica Moldova a încercat să demonstreze vag şi neargumentat că prestaţiile impuse Principatelor Române de către comandamentul militar în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 nu au fost altceva decât un ajutor real acordat benevol şi cu entuziasm de către populaţia autohtonă armatei ţariste de ocupaţie, având drept scop să demonstreze că populaţia Principatelor Române a întâmpinat armata ţaristă ca pe o adevărată protectoare a creştinismului, care a realizat visul secular al moldovenilor de a se elibera de sub jugul otoman.

Astfel, în baza documentelor de arhivă vom încerca să expunem un nou punct de vedere, ce va combate un fals istoric, care a persistat mai mult timp în istoriografie. Prin urmare, necesitatea de a restabili adevărul istoric constituie un argument extrem de important în favoarea abordării temei respective.

După modul de realizare a prestaţiilor extraordinare, acestea pot fi clasificate în trei categorii de bază:

– *Prestaţii extraordinare în ban*i – pentru construcţia podurilor, drumurilor, construcţia şi reparaţia staţiilor poştale, pentru încălzirea şi iluminarea încăperilor destinate armatei etc.
– *Prestaţii extraordinare în natură* – vizau asigurarea armatei ruse cu produse alimentare, furaje şi forţă de tracţiune.
– *Prestaţii extraordinare în muncă* – folosirea braţelor de muncă la construcţia şi reparaţia drumurilor, podurilor, transportarea răniţilor, bolnavilor şi proviziilor etc.

Imediat ce pătrundeau pe teritoriul Principatelor Române, înalţii funcţionari ruşi, pe lângă dările şi prestaţiile ordinare erau împuterniciţi să recurgă, în scopul desfăşurării reuşite a operaţiilor militare, la impunerea unor prestaţii extraordinare extrem de împovărătoare. Funcţionarii ruşi au impus populaţiei Moldovei şi Ţării Româneşti sarcina de a aproviziona, timp de mai mulţi ani, armatele ruse cu provizii şi produse alimentare.

Decizia de a impune Principatelor să aprovizioneze armata a fost luată de guvernul rus înainte de începerea războiului. În iulie 1806, împăratul Alexandru I l-a trimis pe consilierul K.K. Rodofi-

nikin în Principate, în calitate de rezident pentru a se informa, ordonându-i: „Dumneavoastră trebuie să aflaţi din timp câte provizii şi furaje putem avea în Moldova şi Ţara Românească la etapa iniţială a înaintării trupelor noastre”. Iar în cazul ruperii relaţiilor dintre Rusia şi Poarta Otomană, suveranul opta pentru materializarea acestei idei: „fără să mai aşteptaţi alte instrucţiuni, începeţi în cel mai secret mod pregătirea proviziilor şi furajelor în cantităţi permise de posibilităţi” (Agachi 2008, 118).

Sistemul de prestaţii, impus de către administraţia ţaristă populaţiei din Principatele Române, s-a dovedit a fi cu mult mai odios şi istovitor decât jugul otoman. Argumente în favoarea acestei idei ne servesc următoarele date: „între 19 şi 28 septembrie 1802 a fost acordat Moldovei şi Ţării Româneşti hattişerif-ul lui Selim al III-lea, prin care se prevedea fixarea cuantumului haraciului de 619 pungi de galbeni, însă niciun dregător otoman nu avea dreptul să solicite vreo altă sumă peste cuantumul haraciului” (Istoria 2002, 512), o pungă constituind o sumă echivalentă cu 500 de lei (Letopiseţul 1990, 520). Astfel, haraciul pentru ambele ţări era de 309500 de lei aur, pe când în timpul ocupaţiei militare ţariste din anii 1806-1812 suma haraciului a constituit 110057245 lei (Agachi 2008, 353), sumă care poate fi dublată fără nicio exagerare, dacă ar fi să calculăm toate resursele economice şi financiare, care nu sunt incluse în suma de mai sus.

Comparând în continuare jugul otoman cu aşanumitul „ajutor acordat de către populaţia Principatelor Române armatei ţariste”, vom constata, de asemenea, că în timpul foametei şi ciumei administraţia otomană, spre deosebire de ruşi, micşora suma haraciului. Astfel, referindu-se la anul 1718, perioada când voievodul Mihail Racoviţă se afla la cea de-a treia sa domnie, I. Neculce scria: „Fost-au pre atunce şi o foamete mare în ţară cât agiunsese de să vinde mierţa de pâine în Iaşi la 10 lei. Că numai în Ţara Leşească şi din Ţara Turcească aducea oamenii pâine. Iar la anul, după foamete scornitu-s-au şi un omor mare de ciumă în ţară... Atunce au trimis Mihail vodă boieri, deau jăluit la Poartă... Şi au iertat şi birul ţării pre giumătate, pân-în trei ani” (Neculce 1990, 422). Niciun act mai argumentat decât cel din 1807, nu elucida starea deplorabilă a ţării, argumentele incluse în el fiind elocvente: „cât este de sălbatic lucru a privi cineva şi la cel lipsit şi flămând şi, având mijloc a-l mângâia cu hrană, să-l treacă cu vederea”, şi ţinând cont că „în această vreme de lipsă şi de foamete, cei mai mulţi dintre locuitori se află pătimind şi chinuindu-se, neavând nici ei înşişi agonisită hrană, nici a cumpăra, negăsind din pricina unora şi altora, care din vreme au cumpărat îndestulată sumă de zaharele şi le ţin tăinuite, sau nu voiesc a le vinde” (Iorga 1982, 718) se decide „ca oricare din locuitori va avea lipsă de bucate pentru hrana vieţii lui şi va şti pe altcineva şi, fie măcar oricine şi de orice treaptă, că are bucate de prisos peste trebuinţa casei sale, până la bucatele cele nouă, şi peste trebuincioasa sămânţă, are voie de la Divan fiecare să meargă ce va avea prisos de bucate şi să ceară a-i vinde şi lui pentru trebuincioasa hrana sa”, pe preţ fix, considerându-se cine ar refuza ca „un vrăşmaş al omenirii” (Iorga 1982, 718).

Despre creşterea întreită a prestaţiilor în Moldova şi Ţara Românească în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 ne mărturisesc şi izvoarele ruse. Conform afirmaţiilor administraţiei ruse din Ţările Româneşti „... se strângeau de la locuitori bani pentru raţia de carne a trupelor şi în plus ei mai dădeau în natură pentru soldaţi tot felul de provizii, precum şi fân pentru cai, căruţe, lemne şi stuf pentru încălzirea spitalelor şi a locuinţelor, ceea ce constituia de trei ori mai mult decât birul plătit de ei mai înainte” (Гросул, Будак 1967, 361).

Creşterea prestaţiilor a coincis cu calamităţile naturale din anii 1810-1811, „pe lângă greutăţile insuportabile, mai dăduse Dumnezeu în 1810 şi o secetă cumplită, urmată de gerurile necruţătoare din anii 1810-1811, sărmanii locuitori ai Moldovei nu mai puteau să răsufle. Pe lângă lipsurile de tot felul începu şi foametea” (Bulat 1935, 1). Impozitele şi prestaţiile n-au fost anulate nici în condiţiile foametei, în timp ce „locuitorii se hrănesc cu cojile de copaci, viţă-de-vie şi tescovină măcinată, iar alţii şi-au luat lumea în cap” (Bulat 1935, 1-12), la frontieră stăteau oprite 100000 sferturi de făină, 12500 sferturi de crupe şi 55000 sferturi de orz şi ovăz, cumpărate pe banii vistieriei Moldovei[1]. A. Nacco ne mărturiseşte că: „Iarna anilor 1810-1811 a nenorocit şi mai mult acest popor năpăstuit, punându-l într-o situaţie extrem de grea. Bolile şi foametea, în condiţiile unui ger fără precedent şi ale unor viforniţe cumplite, au smuls din mijlocul lor o mulţime de victime şi au

[1] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 2041, f. 71.

rămas pentru totdeauna în memoria poporului ca nişte nenorociri nemaipomenite, ce sunt exprimate prin trei cuvinte: „iarna lui Kamenski", cunoscute fiecărui om simplu chiar şi în timpul de faţă" (Накко 1873, 308).

Documentele de arhivă şi memoriile călătorilor străini denotă elocvent că prestaţiile impuse de administraţia rusă populaţiei autohtone, conjugate cu seceta şi gerurile din anul 1810, au cauzat mari prejudicii populaţiei autohtone.

Asigurarea armatei ţariste cu produse alimentare a micşorat considerabil rata alimentară a autohtonilor. Faptul că armata trebuia asigurată cu furaje în cantităţi din ce în ce mai mari a determinat subnutriţia şi scăderea potenţialului de muncă al animalelor. Pe lângă acest fapt, dând vitele de la casă ţăranii rămâneau fără principala forţă de tracţiune cu ajutorul căreia îşi lucrau pământul. În plus, calamităţile naturale din această perioadă, daunele pricinuite de război au determinat o recoltă proastă, care nu putea asigura nici măcar simpla existenţă a populaţiei.

Aprovizionarea armatei ruse care folosea mari cantităţi de materiale de construcţie pentru construirea şi repararea podurilor şi a spitalelor, cu mijloace de transport şi comunicaţii, materiale de construcţie şi forţă de muncă, au cauzat numeroase pagube şi cheltuieli visteriei şi locuitorilor autohtoni. Cheltuielile suportate de vistierie şi de către locuitori, dar şi abuzurile militarilor pricinuiau acestora pagube materiale şi suferinţe fizice, fapt care a condus la agravarea stării sănătăţii lor, deoarece majoritatea absolută a livrărilor şi a muncilor prestate erau gratuite. Toate acestea luate în ansamblu au provocat ulterior generaţiilor următoare numeroase resentimente faţă de Imperiul Rus care intenţiona să-i „elibereze" de sub stăpânirea otomană.

Faptul că locuitorii erau istoviţi din cauza corvezilor şi prestaţiilor rezultă din plângerea Divanului Moldovei către Kuşnikov: „săracii locuitori ai acestei ţări au cărat şi continuă să care provizii, lemne, ostaşi bolnavi, să pregătească şi să transporte fân pentru haznaua rusă şi să facă alte corvezi cerute zilnic, încât nu le mai rămâne nici o ţâră de timp pentru a se asigura cu cele necesare, mai pierzându-şi boii şi carele în timpul îndeplinirii acestor prestaţii, mai fiind nevoiţi să-i întreţină cu alimente pe militari... mai mult cu de-a sila" (Agachi 2008, 134).

O situaţie similară pentru Moldova o constată P. Sovetov, argumentând în felul următor: „Când ţara se afla sub dominaţia otomană, locuitorii de asemenea erau impuşi să asigure cu provizii Constantinopolul şi armata turcă şi să vândă produsele agricole la preţuri fixe, de regulă mult mai joase decât cele de piaţă stabilite de guvernul turc", autorul calificând-o drept „o formă grea a dependenţei Moldovei de Imperiul Otoman" (Sovetov 1990, 24). Prin urmare, economia Ţărilor Române a fost ruinată nu numai de jugul otoman de exploatare, dar, în mare măsură, şi de Imperiul Rus, fapt recunoscut şi de oficialităţile ruse. Şeful vămilor de control V. Baikov, autorul studiului dedicat „Descrierii scurte a Basarabiei", datat cu anul 1813, scria: „această ţară ce abunda în turme (de oi - I.C.), jefuită şi pustiită de operaţiile militare din anii 1806, până în 1810 prezenta un pustiu vast şi nepopulat"[2].

În pofida impunerii populaţiei de a achita diverse impozite şi prestaţii, administraţia rusă din Principate avea şi un comportament odios şi brutal faţă de populaţia autohtonă, a aşa-numiţilor „eliberatori", descris într-o corespondenţă contemporană: „Nu se poate spune prin cuvinte cum se poartă trupele cu locuitorii ţerii: pradă aşa de cumplit, încât nimeni nu mai e sigur de averea lui. Ţara e datoare să dea proviziile trebuitoare, dar comandanţii le vând şi locuitorii trebuie să dea hrana sau bani în locul ei" (Iorga 1995, 275). Oricine nu mergea cu ruşii era decretat în 1809 „trădător de patrie şi tăiat". „Divanul era rugat să caute în acest principat un călău, care este trebuitor pentru aducerea la îndeplinire a pedepsei cu moartea. În asemenea condiţii, spătarul Iordache Catargiu, întors din Paris, fu dus în cea mai mare grabă peste Nistru, iar bătrânul vistier Iordachi Roznovanu fu bătut şi târât de barbă prin Divan pentru că nu putea da 20000 de care în zece zile şi părtinitorii săi ameninţaţi cu „execuţie militară". Boierul Conachi era urmărit pentru că trăsura lui călcase un ofiţer beat. Şi împotriva Mitropolitului Veniamin, adăpostit la mănăstirea Neamţului, începură cercetările" (Iorga 1995, 274-275).

Aprovizionarea armatei cu provizii prejudicia substanţial dezvoltarea economică a Moldovei nu numai din cauza frecventelor restricţii în exportul de cereale, dar şi din cauza reducerii preţurilor. Interzicerea exportului de cereale peste hotare

[2] AISR, F. 19, inv. 3, d. 129, f. 17 verso.

reprezintă un mijloc nociv pentru stat. Reducerea preţului la mărfuri a cauzat creşterea impozitului pentru locuitori. Sustragerea ţăranilor de la agricultură prin impunerea forţată de a îndeplini prestaţiile extraordinare, istovirea forţei de tracţiune, sărăcirea în masă a ţărănimii au avut urmări nefaste asupra gospodăriei săteşti. Ţăranii nu numai că nu reuşeau să-şi lucreze pământurile, dar, fiind lipsiţi de finanţe şi împovăraţi de prestaţii, nu puteau să-şi însămânţeze pământurile. Acest fapt a stagnat în mare măsură procesul de încadrare a gospodăriilor ţărăneşti în relaţiile marfă-bani. Aprovizionarea trupelor ruse cu lemne pentru încălzirea locuinţelor şi pregătirea bucatelor constituia o grea prestaţie impusă locuitorilor Moldovei, fapt ce a determinat ca mii de locuitori să fie sustraşi de la muncile agricole, ei fiind mobilizaţi, cu tot cu mijloace de transport, la tăierea şi transportarea enormelor cantităţi de lemne, stuf şi vreascuri în locurile de dislocare şi de trai a militarilor ruşi. Pe lângă faptul că Principatele Române suportau mari cheltuieli, furnizarea cantităţilor enorme de lemne şi stuf contribuia la nimicirea şi devastarea unor mari suprafeţe de păduri şi stufării, pricinuind numeroase daune locuitorilor şi mediului. Caracterul agrar al dezvoltării Moldovei făcea populaţia ţinutului dependentă de cantitatea recoltelor de grâne, legume şi fructe obţinute. Industria, care se afla în faza incipientă de dezvoltare, nu putea să determine dezvoltarea economică a ţinutului.

Sistemul de impozitare şi prestare în Principatul Moldova era dependent în mare măsură de structura socială a ţinutului, deoarece suma impozitelor şi prestaţiilor era apreciată în dependenţă de categoria socială. Dacă la început, boierii, feţele bisericeşti, supuşii străini şi unele persoane servile regimului de ocupaţie rusă, care aduceau servicii importante trupelor ruseşti, beneficiind de o deosebită bunăvoinţă a administratorilor ţarişti erau scutiţi de prestaţii şi impozite, apoi în toamna anului 1811 au fost impuşi să achite mari impozite clerul, boierii şi negustorii (Hurmuzaki 1874, 623). Astfel, pe umerii populaţiei autohtone a căzut tot greul întreţinerii armatei ţariste. Aceste condiţii îl forţau pe ţăranul care nu mai avea puteri şi nu dispunea de posibilităţi să găsească soluţii întru a supravieţui nenorocirilor generate de război. Însă necesităţile trupelor de ocupaţie au determinat majorarea dublă şi triplă a impozitelor, fapt ce a condus la degradarea generală a nivelului de trai şi la ruinarea economică a Ţării Moldovei. Creşterea excesivă a prestaţiilor de la începutul anului 1812 a condus la intensificarea procesului de emigrare în Bucovina austriacă a multor ţărani moldoveni (Documente 1939, 31). Impactul economic al ocupaţiei ruse s-a făcut resimţit şi în sfera transporturilor. La sfârşitul anului 1809, aproape toate vitele de povară şi căruţele din Principate erau folosite pentru a transporta proviziile armatei ruse (Xenopol 1880, 288).

Sustragerea ţăranilor şi a orăşenilor de la agricultură şi meşteşugărit, fiind obligaţi să îndeplinească prestaţii exagerate, istovirea forţei de tracţiune, sărăcirea în masă a populaţiei impusă la prestaţii exagerate au avut urmări nefaste asupra vieţii economice, au frânat încadrarea gospodăriilor ţărăneşti în relaţiile marfare. Războiul ruso-turc din perioada respectivă nu numai că a dat o lovitură puternică dezvoltării economice a Principatului Moldova, dar a influenţat negativ şi nivelul de trai, înrăutăţind şi mai mult situaţia economică a ţinutului.

Prestaţiile impuse populaţiei autohtone au agravat şi mai mult situaţia şi aşa precară a locuitorilor, care suportau diverse pagube materiale prin cedarea propriilor locuinţe militarilor, aceştia devastându-le gospodăriile, provocându-le locuitorilor destule suferinţe fizice şi morale prin comportamentul lor brutal. Asuprirea din partea Rusiei ţariste pe fondalul dominaţiei turceşti care părea mult mai blândă, devenise insuportabilă. Forţele de ocupaţie cereau cantităţi de provizii atât de mari, încât până şi micii boieri şi mănăstirile au ajuns să resimtă povara.

Faptul că greutăţile războiului ruso-turc din anii 1806-1812 au căzut pe umerii poporului şi au avut influenţe nefaste pentru economia Principatelor Române, îl confirmă şi raportul pe problemele administrative al guvernatorului Basarabiei din 17 martie 1822, în care se subliniază că scutirea populaţiei din provincie pe o perioadă de trei ani de impozite a fost acordată nu numai în virtutea îndeplinirii condiţiilor Tratatului de pace de la Bucureşti, dar şi „în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o uşurare, destul de necesară la terminarea războiului de şase ani, pe parcursul căruia ei au suportat multe greutăţi fără murmur şi cu o sârguinţă constantă în folosul Rusiei”[3].

[3] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 2.

Studierea literaturii de specialitate ne permite să conchidem că prestaţiile impuse populaţiei ţinutului în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 au înrăutăţit mult situaţia populaţiei, au redus nivelul lor de trai şi au influenţat nefast dezvoltarea social-economică a Principatului Moldova.

Drept urmare, folosirea Principatelor ca bază de aprovizionare pentru armata rusă de ocupaţie a avut drept consecinţă o şi mai mare oprimare a ţărănimii, o ruinare a economiei fragile, dar şi dispariţia atitudinii de bunăvoinţă din partea populaţiei autohtone, pe care ruşii sperau să o câştige în calitatea lor de eliberatori ai „fraţilor" lor.

Cu toate că istoriografia postbelică din Republica Moldova a prezentat perioada grea a prestaţiilor şi a dependenţei Principatului Moldova de regimul de ocupaţie ţarist, drept „un sprijin real activ acordat armatei ruse din partea populaţiei ţinutului " (Istoria 1984, 146, 149, 176), în baza argumentelor şi datelor prezentate în studiul de faţă se încearcă a combate tezele potrivit cărora se vehiculează în istoriografia sovietică precum că „populaţia din Principate ajuta cu entuziasm armata rusă, participând la repararea drumurilor, construcţia podurilor" etc., sau „poporul de aici ...fără nici o impunere îi hrăneşte pe chiriaşii săi" (Istoria 1967, 140), pentru că de fapt locuitorii erau constrânşi brutal şi abuziv de către administraţia rusă să achite impozite şi prestaţii, conducând în continuare la o sărăcie considerabilă.

Bibliografie

Agachi 2008: A. Agachi, Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806-1812) (Chişinău 2008).

Bulat 1935: T.G. Bulat, Din „jalnica tragodie" a Moldovei sub ruşi (1810-1811). In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Ianuarie-martie, an. VII, nr.1(Chişinău, 1935).

Documente 1939: Documente româneşti din arhivele franceze (1801-1812) (Bucureşti 1939).

Iorga 1982: N. Iorga, Opere economice (Bucureşti, 1982).

Iorga 1995: N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia (Bucureşti 1995).

Istoria 1967: Istoria RSS Moldoveneşti din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (Chişinău 1967).

Istoria 1984: Istoria RSS Moldoveneşti din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (Chişinău 1984).

Istoria 2002: Istoria Românilor: Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor (1711-1821), vol. VI (Bucureşti 2002).

Hurmuzaki 1874: E. Hurmuzaki, Documente privind istoria României, vol. II (Bucureşti 1874).

Letopiseţul 1990: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743) (Chişinău 1990).

Sovetov 1990: P. Sovetov, Cât a costat Ţării Moldovei dominaţia străină (Forme economice de dependenţă a Moldovei în sec. XVI-lea - începutul sec. XVIII-lea). Revista de istorie a Moldovei 4, 1900.

Xenopol 1880: A.D. Xenopol, Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Ţărilor Române, vol. I (Iaşi 1880).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Накко 1873: А. Накко, Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии, во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. (Одесса 1873).

Impact of the high taxes imposed upon the population of Romanian principalities during the Russian-Turkish war of 1806-1812

Abstract

In this paper, based on published an unpublished archival sources, we aim to discuss the extremely high taxes imposed by the administration of the Russian Empire upon the population of the Romanian principalities during the Russian-Turkish war of 1806-1812, and a false reflection of this question that persisted in the historiography for a long time. The need to restore the historical truth is an extremely important argument in favor of studying this problem.

So we can conclude that during the Russian-Turkish war of 1806-1812 the Russian administration has imposed additional taxes upon the population of Romanian principalities, and this fact had dire consequences for the population. The Russian-Turkish war not only dealt a severe blow to the economic development of the Principality of Moldova, but also negatively influenced the quality of life, worsening the economic situation in the land.

Последствия введения дополнительных налогов для населения румынских княжеств во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг.

Резюме

В данной статье на основе опубликованных и неопубликованных архивных данных обсуждается вопрос чрезвычайно высоких платежей, введенных администрацией Российской империи для населения румынских княжеств во время русско-турецкой войны 1806-1812 годов, а также ложное освещение этого вопроса в историографии на протяжении длительного времени. Необходимость восстановления исторической правды является важным аргументом в пользу изучения этой проблемы.

Автор заключает, что во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. русская администрация навязала населению румынских княжеств дополнительные платежи, что имело тяжелые последствия для местного населения. Русско-турецкая война не только нанесла сильный удар по экономическому развитию Молдавского княжества, но и отрицательно повлияла на уровень жизни, ухудшив экономическую ситуацию в крае.

25.02.2011

Irina Cereş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

UNELE ASPECTE PRIVIND POLITICA IMPERIALĂ RUSĂ ÎN COMERȚUL CU PRINCIPATUL MOLDOVA (1812-1825)

Silvia Pantaz

Evoluţia politicii comercial-vamale promovate de Imperiul Rus pe parcursul sec. al XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece cunoaşterea ei explică diversele probleme care au determinat anumite particularităţi în relaţiile comerciale cu Principatele Române şi alte state europene.

Transformările politice care s-au produs în Imperiul Rus în această perioadă au dictat în mare parte conţinutul practic, dar şi teoretic al relaţiilor comerciale cu Principatul Moldova. În acest sens, politica comercială trebuie întrevăzută nu numai ca o metodă de realizare a doleanţelor de acaparare a noilor pieţe de desfacere sau implementare a unui sistem de comandă şi supunere, dar şi ca un cadru de transformări în legislaţia rusă care s-au reflectat în viaţa politică şi cea economică.

Aşadar, studiul de faţă are drept scop cercetarea rolului politicii imperiale ruse în comerţul cu Principatul Moldova în perioada 1812-1825. Limita cronologică inferioară cuprinde perioada anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru (1812), ca loc de tranzit în realizarea comerţului Rusiei cu Principatul Moldova, limita superioară cuprinde anul 1825, implementarea de către Imperiul Rus a Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia (17 februarie 1825). Cadrul geografic – Basarabia – a fost ales nu întâmplător. Ea servea nu doar teritoriu de tranzitare a mărfurilor ruse, dar şi o sursă de asigurare cu mărfuri basarabene pentru piaţa moldovenească. În realizarea scopului propus au fost evidenţiate următoarele obiective:

- Determinarea semnificaţiei anului 1812 şi politica comercial-vamală a Imperiului Rus în comerţul cu Principatul Moldova;
- Evidenţierea consecinţelor adoptării tarifelor vamale ruse liberal-fritrideriene din anii 1816, 1819, iar ulterior tariful prohibitiv din 1822 ca sistem de norme şi reguli în comercializarea mărfurilor importate şi exportate în /din Imperiul Rus în Moldova;
- Analiza Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825, ca o sursă legislativă de analiză a exporturilor mărfurilor basarabene pe piaţa din Principatul Moldova.

Drept bază documentară a studiului de faţă au servit o serie de izvoare depistate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (ANRM), Arhivei de Stat din regiunea Odesa, Ucraina (ASRO), Arhivei Istorice Militare de Stat din Rusia, Moscova (AIMSR), Arhivei Istorice de Stat din Rusia (AISR), precum şi o serie de documente publicate, care înglobează legi, proiecte de legi, rapoarte, dispoziţii şi note informative (ПСЗРИ 1812-1825; ПСЗРИ 1830).

Printre sursele istoriografice cu caracter monografic pot fi evidenţiate lucrările lui V.I. Pelcinski (Пельчинский 1833), A.V. Semionov (Семенов 1861), ce conţin un bogat material factologic, inclusiv informaţii referitoare la politica comercială a ţarismului în Basarabia, relaţiile comerciale cu guberniile ruse şi statele europene.

Analiza comerţului rus efectuat prin oficiile şi punctele vamale basarabene, precum şi succinta descriere a politicii comerciale ţariste în Basarabia au fost realizate de economistul G.P. Nebolsin, funcţionar al Ministerului de Finanţe ale Imperiului Rus (Небольсин 1859). Printre lucrările de sinteză cu material bogat referitor la politica comercială a ţarismului sunt cele ale lui V.L. Vitcevski (Витчевский 1909) şi P.V. Struve (Струве 1913). Informaţii despre politica vamală a ţarismului, precum şi analiza tarifelor vamale au realizat autorii A. Leongard (Леонгард 1855), V.I Dorgobujinov (Доргобужинов 1866), L.V. Tengoborski (Тенгоборский 1848).

Pe lângă istoriografia rusă care s-a ocupat de studiul politicii comerciale a Imperiului Rus în Basarabia, un rol deosebit i se acordă şi istoriografiei româneşti şi basarabene din a doua jumătate a sec. XIX-lea - începutul sec. XX, printre care: Z. Arbore (Arbore 1899), N.V. Laşcov (Лашков 1912), N.C. Moghileanschi (Могилянский 1916) etc. Alte studii raportate la tema de discuţie sunt

oferite de A. Agachi, care face o privire de ansamblu asupra situaţiei financiare a Principatelor Române aflate sub ocupaţia rusă în anii 1806-1812 şi face o analiză a comerţului românesc cu piaţa imperială (Agachi 1995). Alte lucrări ce caracterizează politica comercială a Rusiei cu Basarabia şi Principatul Moldova, sunt lucrările istoricului V. Tomuleţ (Tomuleţ 2002). Ele descriu minuţios schimbările intervenite în politica statului rus raportate la comerţul cu Principatul Moldova, dar şi cu statele din Vestul Europei. Trebuie de amintit aici şi analiza actelor legislative, precum tariful de la 1816, 1819, 1822, 1825 şi importanţa lor în realizarea practică.

Interesele economice şi politice ale Imperiului Rus au dictat în mare parte tendinţele anexioniste şi de acaparare forţată a noilor teritorii. Acestea, fără niciun drept, au devenit pieţe de desfacere şi au fost supuse unui proces de integrare sistemică şi rapidă în componenţa imperiului.

În susţinerea tezei, drept argument reprezintă războiul ruso-turc din anii 1806-1812, încheiat cu Tratatul de la Bucureşti, în care se menţiona (art. 4) trasarea hotarului dintre cele două imperii, Rus şi Otoman, adică de la revărsarea râului Prut în Moldova, până la coeziunea lui cu Dunărea şi de la coeziunea ţărmurilor dunărene până la estuarul Chilia şi Marea Neagră (ПСЗРИ 1812, 317). Astfel adevărul istoric rezidă în anexarea unui teritoriu străin de către Imperiul Rus, dar foarte important din punct de vedere strategic în realizarea politicii de control, de impunere a unui nou sistem administrativ de comandă. Basarabia devine cheia de comunicare şi realizare a idealului imperialist rus în stabilirea relaţiilor comerciale cu Principatul Moldova, reprezentând un punct de tranziţie a mărfurilor care urmau a fi importate sau exportate în/din Imperiu. Nu întâmplător P. Kuniţki în „Scurta descriere statistică a regiunii de la Nistru alipită la Rusia după tratatul de pace încheiat de Poarta Otomană în Bucureşti, la 1812" (Куницкий 1813), scria cu referinţă la Basarabia: „... acest teritoriu, aşezat între Prut şi Nistru, a fost grânarul Principatului Moldova" (Torgaşev 1932, 39).

Politica comercial-vamală, precum şi legislaţia comercială au reflectat, de la bun început, politica ţarismului faţă de teritoriile nou-anexate. În fond acest aspect a fost dictat în mare de interesele clasei dominante ruse, în special ale dvorenimii agricole, precum şi de interesele cercurilor comercial-industriale cu scopul de a extinde sferele de dominaţie economică şi politică.

Situaţia favorabilă a permis ţarismului să adopte o serie de acte legislative în ideea dezvoltării comerţului, sau, după unele izvoare, „...prin relaţiile libere ale locuitorilor Rusiei cu locuitorii Basarabiei se urmărea scopul de a le crea condiţii pentru câştig reciproc şi de a facilita comerţul acestui ţinut cu Turcia (inclusiv cu Ţările Române - n.n.) şi cu ţările din Vestul Europei – Austria"[1].

Până a fi instituit cordonul sanitaro-vamal la noua frontieră, la Prut şi Dunăre, decizia privitor la exportul mărfurilor din Basarabia în ţările străine putea fi adoptată, de regulă, de amiralul P.V. Ciceagov. Deja din noiembrie 1812 misiunea de a ţine sub control diferite chestiuni legate de Basarabia, inclusiv a comerţului cu Imperiul Otoman, sunt încredinţate lui S.C. Veazmitinov, toate acestea fiind în dependenţă directă de diversele circumstanţe de ordin politic, economic şi, îndeosebi, militar (Tomuleţ 2006, 171-198). Un exemplu elocvent în această ordine de idei este ordinul din 2 august 1812, emis la insistenţa negustorilor din Basarabia şi din Principatele Române, prin care a fost permis exportul în Rusia şi peste hotare – în posesiunile Înaltei Porţi Otomane – a cerealelor, seului, pieilor neprelucrate, sării, lânii şi al altor produse, cu achitarea taxei vamale[2].

Exportul peste hotare al mărfurilor era permis doar în baza certificatelor comerciale prin porturile Galaţi, Ismail, Chilia şi Akkerman – cu acordul comandanţilor acestor cetăţi, iar prin Reni – cu acordul comandantului portului Ismail. Ca rezultat, negustorii urmau să achite o taxă vamală care pentru Principatele Române era încasată în baza „obiceiului moldovenesc" – a aşa-numitei „vame", ce constituia 3% ad valorem[3].

În linii generale exportul peste hotare al mărfurilor basarabene depindea şi de administraţia imperială, care era nevoită să ţină cont de diverse circumstanţe de ordin intern şi extern, obiectiv şi subiectiv. Astfel, în primii ani după anexarea Basarabiei la Rusia, administraţia regională, fidelă intereselor imperiale, a întreprins măsuri concrete în vederea includerii ţinutului în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus.

[1] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 31; F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 230.
[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 4.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 4 verso.

În exportul de mărfuri din Basarabia şi guberniile interne ruse putem determina câteva direcţii:

1. Mărfuri produse în Basarabia sau aduse din Rusia pentru a fi exportate în Austria;
2. Mărfuri ce constituie traficul Basarabiei cu România;
3. Mărfuri importate pentru trebuinţele Basarabiei, atât din Rusia, cât şi din Austria;
4. Marfa de tranzit din Europa în Rusia via Basarabia (Arbore 2001, 436)

Principalele mărfuri exportate din Basarabia şi guberniile ruse în Principatele Române erau: caii, vitele, peştele sărat, frânghiile, lâna; ca marfă de tranzit: mărfuri din aramă, fier, cauciuc, bumbac, blănuri, mărfuri de manufactură şi fabrică. Marfa compunea peste ¾ din totalul exportului cu Principatele. Principalele mărfuri importate din Principate de către Basarabia erau: lemn de construcţii, sare, nuci, pietre de moară, îmbrăcăminte etc. (Arbore 2001, 437).

Problema care urmează a fi tratată în studiul de faţă rezidă în faptul cum a influenţat politica imperială, reflectată, în primul rând, prin legislaţie, asupra comerţului Rusiei cu Principatului Moldova.

Primul aspect al politicii imperiale este rezultatul anexării Basarabiei la 1812, în urma căreia s-a promovat politica de instituire a unui nou cordon sanitaro-vamal pe Prut şi Dunăre şi suprimarea celui existent pe Nistru (lucru care va fi îndeplinit tocmai la începutul lui 1831). Aşadar, chiar după anexarea Basarabiei, şefului vămilor de control N. Baikov îi este acordată împuternicirea de a institui cordonul sanitaro-vamal pe Prut şi Dunăre[4]. Stabilirea acestui cordon sanitaro-vamal are un aspect deosebit în politica rusească, pe de o parte, ar apăra teritoriul nou-anexat de pătrunderea molimei, iar pe de altă parte ar pregăti instituţiile vamale şi carantinale de frontieră pentru o administrare mai eficace, dar şi pentru un control strict din partea Imperiului Rus a acestor zone de comerţ. Către 1 august 1812, ministrul de finanţe D.A. Guriev îl împuterniceşte pe şeful vămilor de control N. Baikov să studieze noul hotar ce desparte Rusia de Imperiul Otoman şi să fixeze locurile de amplasare a noului cordon sanitaro-vamal, la fel să studieze ce puncte vamale urmează a fi păstrate şi care trebuie nimicite[5]. Pentru elaborarea noilor schimbări vamale au fost împuternicite persoane venite din Petersburg pentru a urmări procesul de constituire. În acest sens, amintim documentul din 4 martie 1813 prin care cneazul A.B. Kurakin îi cere guvernatorului civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, în a acorda sprijin funcţionarilor din St. Petersburg pentru inspectarea cordoanelor vamale[6]. Au urmat o serie de tratative dintre administraţia imperială şi cea locală din Basarabia în scopul amplasării punctelor vamale:

1. 14 aprilie 1813, cneazul A.B. Kurakin cere informaţii de la guvernatorul Scarlat Sturdza despre instituirea pe râul Prut a carantinelor şi punctelor vamale şi restabilirea legăturilor cu Principatele Române[7]. De amintit aici că, până la 1810, prin manifestul împăratului Alexandru I, a fost închis un număr de porturi şi vămi, în comerţul cu Principatul Moldova, printre care: vămile de la Isakoveţ, Movilău şi Maiaki, fiind permisă trecerea mărfurilor moldoveneşti doar prin Dubăsari. Abia la 21 ianuarie 1812, în urma tratativelor Divanului cu administraţia imperială a fost permisă trecerea mărfurilor moldoveneşti în Rusia prin vămile de la Isakoveţ, Movilău şi Maiaki (Agachi 1994, 66).
2. 25 aprilie 1813, cneazul A.B. Kurakin cere guvernatului Scarlat Sturdza informaţii privind modalitatea transferării cordonului sanitaro-vamal de la Nistru la Prut[8].
3. 5 mai 1812, cneazul A.B. Kurakin cere opinia guvernatorului Scarlat Sturdza despre locurile unde urmau a fi stabilite carantinele şi oficiile vamale la Prut şi Dunăre etc.[9]

Către 1814, 20 noiembrie, generalul S.C. Veazmitinov adresează Consiliului de Stat un raport despre instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, cere să nu fie lichidat punctele carantinale pe Nistru, dar să le rectifice, amintind următoarele puncte vamale: Ismail, Zagarancea, iar Akkerman, Reni, Leova vor deţine rol de vamă şi carantină[10].

Deja la 29 martie 1815, în extrasul registrului Consiliului de Stat, administraţia imperială întreprinde măsuri pentru protejarea hotarelor de

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 9.

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 3-3 verso.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 198, f. 1.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 62, f. 68.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 20.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 21.
[10] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 473, f. 1-31.

Vest ale Imperiului, fiind stabilită modalitatea de funcţionare a carantinelor, oficiilor şi punctelor vamale la Prut, Dunăre şi Nistru, cântărirea mărfurilor în carantină[11].

Importul mărfurilor în Basarabia era permis în exclusivitate prin carantină şi vamă, unde acestea urmau a fi supuse unui control sanitar riguros şi taxei vamale. Pentru a preîntâmpina pătrunderea molimei în Basarabia, în cazul în care aceasta bântuia în Imperiul Otoman şi Imperiul Austriac, ca măsură urgentă trebuia întărită paza cordonului sanitaro-vamal şi instituită la Prut şi Dunăre o linie de carantină provizorie. Mărfurile urmau a fi supuse unui control sanitar în carantinele de la Nistru şi apreciate după un termen de 20 de zile. Locuitorii Basarabiei, care vroiau să treacă în stânga Nistrului, la fel treceau controlul sanitar şi erau supravegheaţi în termen de 16 zile. În cazul în care molima se va răspândi în Basarabia, această regiune trebuia izolată prin interzicerea circulaţiei peste Nistru până la ameliorarea situaţiei (Tomuleţ 2002, 54-57).

Deja către anul 1817 la hotarul de vest al Imperiului a fost instituit, conform organizării vamale ruse, cel de-al doilea cordon sanitaro-vamal, care includea oficiile vamale Noua Suliţă, Sculeni, Reni şi posturile vamale Lipcani, Leova, Ismail şi Akkerman ce intrau în componenţa districtelor vamale Sculeni şi Ismail (Tomuleţ 1998, 209).

Aşadar, instituirea cordonului sanitaro-vamal pe Prut şi Dunăre a reprezentat o tactica destul de favorabilă Imperiului Rus în controlul strict la hotarul de Vest. Pe de altă parte, în baza actelor legislative, politica imperială rusă a reuşit să pregătească Basarabia pentru o administrare comercială eficace şi să urgenteze procesul de includere a provinciei în sistemul pieţei interne ruse. Acest lucru va fi evident către anii ’30 ai secolului al XIX-lea, când ţinutul devine furnizor de produse cerealiere, animaliere, pomicole etc. şi piaţă de desfacere a mărfurilor ruseşti. Astfel, implicarea funcţionarilor ruşi în instituirea cordonului sanitaro-vamal, denotă întocmai politica imperială şi de comandă a Rusiei.

O altă problemă pusă în discuţie este elaborarea actelor legislative comerciale de către Imperiul Rus care reglementau importul, exportul, dar şi tranzitul de mărfuri. În acest sens este de menţionat Tariful vamal din 31 martie 1816, având un caracter liberal referitor la importul mărfurilor străine, Tariful vamal din 20 noiembrie 1819, menţinând aceleaşi principii liberale ca şi tariful vamal din 1816, Tariful vamal din 12 martie 1822, cu caracter prohibitiv, pentru a face imposibilă pătrunderea şi concurenţa produselor străine pe piaţa internă. Caracterul acestor tarife vamale a fost dictat de cadrul extern al relaţiilor internaţionale. Actul comercial din 31 martie 1816 era extins asupra mărfurilor exportate, iar pentru mărfurile importate se păstra „vama” ce constituia 3% ad valorem[12].

Întreţinerea relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova era influenţat şi de cadrul internaţional. Atunci când relaţiile ruso-turce (Principatul Moldova - n.n.) se ameliorau sau situaţia internaţională era favorabilă, exportul pâinii, vitelor mari cornute şi al cailor era permis, iar când aceste relaţii se deteriorau sau situaţia internaţională se agrava – comerţul era stopat. Cu atât mai mult cu cât pâinea, bovinele şi caii erau necesare atât armatelor ruseşti care erau dislocate în Principatele Române şi Basarabia, cât şi locuitorilor Basarabiei pentru a putea îndeplini multiple prestaţii în folosul trupelor de ocupaţie, îndeosebi în perioada ostilităţilor ruso-turce. Atunci când marfa era transportată pentru realizare în Rusia, la trecerea ei prin vămile de la Prut şi Dunăre se încasa taxa vamală conform tarifului din 1816, marfa era sigilată, iar proprietarului ei i se înmâna un certificat comercial în care era indicată cantitatea şi calitatea mărfii, suma taxei vamale încasate, pentru a fi prezentat în punctele vamale de la Nistru[13].

Referitor la teritoriul de tranzitare a mărfurilor, Basarabia, tariful vamal din 31 martie 1816 a fost adoptat către luna noiembrie 1816, în urma deciziei Comitetului de Miniştri, modalitatea de percepere a taxei vamale a fost păstrată – conform obiceiului moldovenesc „vama”.

Astfel mărfurile importate în Rusia pe cale de tranzit prin Basarabia erau supuse la hotarele de apus unei taxe vamale conform tarifului din 1816 şi erau însoţite de un certificat comercial care, fiind prezentat la oficiile şi punctele vamale de la Nistru, scutea marfa de o nouă taxă vamală. Importul mărfurilor străine, aprobat de tariful din

[11] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 3, f. 111-114.

[12] AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1.

[13] AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 678-verso.

1816, era permis în Basarabia cu încasarea taxei vamale – „vamei"; în cazul însă în care mărfurile erau importate ulterior în guberniile ruse, la trecerea lor peste Nistru pe cale terestră, prin vama de la Dubăsari, iar pe cale maritimă – prin cea de la Odesa se încasa o taxă vamală conform tarifului, iar „vama" era restituită[14].

Elaborarea Regulamentului vamal din 1816, deşi constituia o premisă de liberalizare a comerţului Imperiului Rus cu statele europene, avea scopul de a reorienta comerţul basarabean de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă.

Tariful vamal din 20 noiembrie 1819 elaborat de administraţia imperială rusă îşi păstra acelaşi conţinut ca şi cel de la 31 martie 1816 (ПСЗРИ 1816, 590). Implementarea acestui tarif urma fi pus în funcţiune începând cu 1 ianuarie 1820. De adoptarea tarifului vamal liberal din 1819 au beneficiat îndeosebi Prusia, Austria şi Polonia. În plan intern, noul tarif a stârnit anumite nemulţumiri din partea burgheziei imperiale, care nu mai puteau să ţină piept concurenţei din partea mărfurilor venite din Europa.

Elaborarea acestui act legislativ a fost o încercare importantă şi pentru tânăra industrie rusă, care în pofida tuturor eforturilor nu o va putea suporta, deoarece politica comercială nu corespundea intereselor ţării (Киняпина 1968, 96) Aceasta s-a manifestat direct şi asupra dezvoltării comerţului exterior, a cărui balanţă, pentru prima oară pe parcursul mai multor ani, devine negativă.

La începutul anilor '20 ai sec. XIX-lea Europa este martorul unor lanţuri revoluţionare, care au influenţat cadrul extern al relaţiilor internaţionale. Factorul extern a favorizat schimbări în concepţia politică, dar şi economică a Imperiului Rus.

Ca rezultat, economia Rusiei, care avea la bază concepţii liberale, nu a mai putut să reziste liberei concurenţe, administraţia imperială reorientându-şi politica vamală de la liberalism spre protecţionism.

Astfel este adoptat un nou tarif vamal la 27 februarie 1822. Actul avea un caracter prohibitiv, ce cuprindea taxe vamale mari, fixate pentru a face imposibilă pătrunderea şi concurenţa produselor străine pe piaţa internă, care a intrat în vigoare la 12 martie acelaşi an[15]. Noul tarif urma să contribuie la stabilizarea economiei ruse. Adoptarea tarifului prohibitiv din 1822 a condus la lichidarea liberalismului comercial. Însăşi administraţia imperială din Sankt Petersburg s-a convins că economia Rusiei nu este în stare să respecte principiul „comerţului liber". În politica comercial-vamală ţarismul va fi nevoit să se întoarcă pe poziţiile protecţionismului, pe care le va menţine pe parcursul celui de-al doilea pătrar al secolului al XIX-lea.

În acest sens este de menţionat importul vinului de peste hotare care va fi taxat în baza Regulamentului. Aşadar, în urma măsurilor de precauţie întreprinse de reprezentanţii imperiali ruşi, Comisia privind problemele vamale şi comerciale, studiind această chestiune, a considerat că pentru a exclude diferite abuzuri în importul de peste hotare a vinului „... pe viitor de la vinurile străine importate în Basarabia prin vămile de la Prut şi Dunăre şi prin punctul vamal Akkerman să fie percepută nu „vama" ce constituia 3% ad valorem, ci taxa vamală stabilită în baza tarifului în vigoare din 1822 ..., indiferent de faptul dacă vinul va fi destinat pentru comercializare în Basarabia sau va fi importat peste Nistru în Rusia"[16].

Aşadar, pentru importul vinului din Moldova şi Ţara Românească au fost stabilite două oficii vamale: unul la Dubăsari, prin care până la adoptarea tarifului din 1822 erau importate vinurile de peste hotare şi altul la Movilău, care, conform tarifului vamal din 1822, făcea parte din clasa a treia şi deci nu dispunea de acest drept. Însă, la insistenţa negustorilor, punctul vamal din Movilău a primit acest drept, deoarece era calea comercială directă, cea mai convenabilă, din Ţările Române în Rusia, cu atât mai mult cu cât până la adoptarea noului tarif vamal oficiul vamal din Movilău făcea parte din categoria vămilor principale[17].

După adoptarea tarifului vamal din 1822 şi răspândirea lui în Basarabia, au fost aduse explicaţii precum că în anii 1821 şi 1822 are loc intensificarea importului de vinuri basarabene în Rusia, lucru care se exprimă prin stabilitatea legăturilor comerciale dintre Basarabia, Moldova şi Muntenia, vinurile de peste Dunăre şi de peste Prut (de o calitate mai bună ca cele basarabene) erau importate în special în Rusia, iar cele basarabene rămâneau pentru consumul curent al poporului

[14] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 690, f. 4 verso.
[15] AISR, F. 1152, inv. 1, vol. I, 1822, d. 18, f. 1.
[16] AISR, F. 560, inv. 3, d. 251, f. 5-verso.
[17] AISR, F. 560, inv. 3, d. 251, f. 6-verso.

simplu. Însă, când în 1821 legăturile comerciale cu Moldova şi Ţara Românească au început să se deregleze din cauza tulburărilor ce au izbucnit, cauzate de Eteria şi de răscoala lui Tudor Vladimirescu, importul vinului din aceste regiuni a devenit imposibil, negustorii au fost nevoiţi să comercializeze vin de Basarabia. Acest lucru demonstrează că realizarea comerţului dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova a fost influenţată nu numai de factorii interni, generaţi de politica promovată de administraţia imperială, dar şi de cadrul extern, evenimentele revoluţionare de la începutul anilor '20 ai sec. XIX-lea.

Aşadar, tariful vamal din 1822, răspândit ulterior şi pe teritoriul Basarabiei, punea mari obstacole în dezvoltarea comerţului atât cu ţările străine, cât şi cu guberniile interne ruse.

Analiza surselor izvoristice şi a studiilor monografice reflectă diferite aspecte ale politicii economice promovate de instituţiile de stat imperiale ruse. Pe de o parte, se poate observa instabilitatea politicii comerciale, dependenţa ei de multipli factori de ordin intern şi extern, dintre care am putea evidenţia: situaţia economică a ţării în timp de pace şi în timp de război, relaţiile cu partenerii politici şi economici externi, presiunea forţelor politice şi economice atât din interiorul ţării, cât şi din exteriorul ei etc. Evident, lipsa unui cordon sanitaro-vamal la noua frontieră la Prut şi Dunăre, ce urma să fie instituită după un studiu minuţios al noii frontiere şi al diverselor ramuri economice ale ţinutului, determina caracterul nuanţat prohibitiv al politicii comercial-vamale, îndeosebi după adoptarea tarifului vamal din 1822, ceea ce a frânat dezvoltarea comerţului rus cu Principatul Moldova.

În explicarea cauzelor strategice în politica comercial-vamală a ţarismului poate fi constatat faptul că politica protecţionistă se instituie odată cu adoptarea tarifului vamal din 1822 şi diversele măsuri ce au urmat acest tarif unesc tendinţele statului şi ale persoanelor influente, dar şi ale părţilor legate de comerţ şi industrie. Rolul dominant în promovarea acestei politici îi revenea statului şi sistemului lui ierarhic-birocratic.

Prin urmare, în pofida diverselor oscilări şi perturbări politice din cadrul imperiului în schimbările ce au survenit în organizarea comerţului cu Principatul Moldova în anii 1812-1824 ele au fost determinate în principal de trecerea de la liberalism la protecţionism în politica comercială.

Un alt act legislativ care şi-a lăsat amprente dureroase în politica economică a Rusiei cu Principatul Moldova a fost elaborarea Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825. Reamintim că Basarabia a jucat un rol deosebit în realizarea comerţului Principatului Moldova cu Imperiul Rus, dat fiind faptul că reprezenta un teritoriu de tranzitare a mărfurilor spre piaţa rusă şi, respectiv, spre cea moldovenească. Politica prohibitivă realizată de administraţia imperială prin tariful din 1822, la fel şi promovarea unei politici liberale prin tarifele din 1816, 1819 au forţat ţarismul să revadă direcţiile prioritare în politica comercial-vamală faţă de teritoriul nou-anexat şi al statelor externe

Elaborarea noului regulament a fost determinat de o serie de factori interni, cât şi interni, printre care:

- Necesitatea de a include Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus;
- Adoptarea Tarifului Vamal din 1819, care avea un conţinut mai mult liberal, a stârnit nemulţumiri din partea burgheziei ruse, care nu putea ţine piept concurenţei libere de mărfuri venite din Europa. De acest tarif a profitat în mare parte Polonia, Austria, Prusia;
- Păstrarea concomitentă a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru separa ţinutul de piaţa internă rusă şi punea mari obstacole nu numai în extinderea relaţiilor comerciale cu ţările străine, dar şi cu guberniile interne ruse.

Aşadar, adoptarea unui astfel de tarif reprezenta şi o încercare de dezvoltare a industriei ruse fără a se pune obstacole în realizarea politicii comercial-vamale cu statele vecine (Principatul Moldova - n.n.).

Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 cuprindea trei probleme majore: despre mărfurile străine, importate în Basarabia şi prin Basarabia în Rusia (capitolul I, alcătuit din 13 paragrafe); despre mărfurile produse în Basarabia şi exportate în Rusia (capitolul II – 8 paragrafe); despre mărfurile ruse importate în Basarabia (capitolul III – 2 paragrafe) (ПСЗРИ 1825, 89)[18].

În urma analizei izvorului istoric, observăm că primul capitol prevedea îndeosebi importul mărfurilor străine în Basarabia şi prin Basarabia în

[18] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 21, 26, 28 verso.

Rusia. Pentru importul terestru al mărfurilor au fost puse la dispoziţie două puncte vamale: la Dubăsari şi Movilău, oficii vamale de clasa a doua. Era admis atât importul tuturor mărfurilor permise în baza tarifului vamal din 1822 şi prezentate în buletin cu litera „A", cât şi vinurile moldoveneşti şi valahe, dar care erau supuse taxei vamale (art. 1) (ПСЗРИ 1825, 90).

Mărfurile importate în Basarabia din Turcia (Imperiul Otoman) treceau prin punctele vamale din Reni şi Sculeni, iar din Austria prin punctul vamal Noua Suliţă. Spre deosebire de tarifele vamale, Regulamentul din 17 februarie 1825 conţinea doar buletinul mărfurilor basarabene permise pentru exportul din Basarabia în Rusia, alcătuit din două părţi: a) fără certificate şi fără plata taxei vamale (litera „A" – 37 denumiri generale) şi b) fără plata taxei vamale, dar cu prezenţa certificatelor de provenienţă (litera „B" – 18 denumiri generale (Tomuleţ 2002, 118).

În cazul când mărfurile erau destinate pentru Basarabia, ele erau supuse taxei vamale conform tarifului şi Statutului Comercial, iar dacă proprietarul acestor mărfuri dorea să le importe în Rusia, el era obligat la vămile ruse de la Nistru să plătească a doua oară taxa vamală, primind în schimb un certificat, la prezentarea căruia guvernul regional era obligat să-i restituie taxa achitată la vămile basarabene (ПСЗРИ 1825, 90). Atunci când proprietarul de mărfuri declara punctul de destinaţie – Rusia, oficiile vamale din Sculeni, Reni sau Noua Suliţă le supunea unui control şi taxei vamale, le sigila şi, luând de la proprietar angajamentul de a le exporta peste Nistru în termenul stabilit, îi înmâna o etichetă, în care se arăta amănunţit numărul locurilor marfare şi al sigiliilor puse, calitatea şi cantitatea mărfurilor, când a sosit transportul de peste hotare şi în ce termen urmează să treacă vămile de la Nistru. Mai exista şi situaţia în care proprietarul mărfurilor nu dorea ca mărfurile destinate pentru importul în Rusia să fie supuse controlului vamal, oficiile vamale cântăreau fiecare marfă şi o sigilau, luau de la proprietar angajamentul achitării, în baza Statutului Comercial, a sumei de 5 ruble argint de la fiecare funt brut de loc comercial, în cazul în care mărfurile nu vor fi expediate în termenele stabilite. După aceasta oficiul vamal, ca şi în primul caz, înmâna proprietarului eticheta (art. 5-8). Oficiile vamale Sculeni, Reni şi Noua Suliţă trimiteau două copii ale acestei etichete înmânate proprietarului: una – oficiilor vamale de la Nistru, alta – Departamentului comerţului exterior.

Când mărfurile nu erau expediate la timp în Rusia, guvernul basarabean încasa de la proprietarul mărfii taxa stabilită conform obligaţiunilor asumate (art. 9-12). În ceea ce priveşte importul pe mare, prin Basarabia în Rusia, mărfurile străine puteau fi importate doar prin portul dunărean Reni, cu respectarea strictă a condiţiilor tarifului (art. 13) (ПСЗРИ 1825, 91). Regulamentul stabilea termenul transportării mărfurilor din vămile basarabene în cele ruse de la Nistru: din oficiul vamal Sculeni în cele de la Dubăsari şi Movilău – 12 zile; din Reni în Dubăsari – 19 zile, iar în Movilău – 29 zile, din Noua Suliţă în Dubăsari – 23 zile, iar în Movilău – 18 zile (ПСЗРИ 1825, 91).

Conform Regulamentului, mărfurile din Basarabia indicate în buletin cu litera „A" erau permise pentru export în Rusia fără niciun obstacol, fără certificate şi fără plata taxei vamale, prin toate oficiile şi punctele vamale situate între Basarabia şi Rusia, îndeosebi acele mărfuri, care nu erau solicitate pe piaţa internă rusă şi erau exportate în cantităţi neînsemnate. Aceste produse erau cele agricole printre care: cerealele, crupele, seminţele de in şi cânepă, inul şi cânepa, legumele şi fructele etc.; produsele zootehnice: lâna, pieile şi părul aspru neprelucrat, carnea proaspătă şi afumată, mezelurile, seul, laptele etc.; peştele proaspăt şi icrele; obiectele de meşteşugărit şi de artizanat: cazmalele, coşurile, funiile, cărbunele de lemn, cărămida, ţigla, obiectele de olărit, varul, lutul, nisipul, vasele din lemn (Мунтян 1971, 273)

Mărfurile din Basarabia, indicate în buletin cu litera „B", puteau fi exportate în Rusia în baza certificatelor eliberate de guvernul regional, prin care se confirma că aceste mărfuri sunt produse în ţinut. În certificat erau fixate, în amănunte, cantitatea şi calitatea mărfii, greutatea sau mărimea ei, locul provenienţei şi de cine a fost produsă (art. 2-4, capitolul 2) (ПСЗРИ 1825, 92). Sarea, vinurile, ţuica din fructe şi din struguri de Basarabia puteau fi exportate în Rusia doar prin oficiile vamale de la Dubăsari şi Movilău, în baza unui certificat special (ce atesta provenienţa locală a mărfii) şi după achitarea accizului.

Capitolul trei al Regulamentului din 17 februarie 1825 era dedicat importului mărfurilor ruse în Basarabia. El era alcătuit din doar două articole

şi acorda mari înlesniri şi privilegii mărfurilor şi negustorilor din Rusia.

Astfel, ca rezultat al instituirii Regulamentului din 17 februarie 1825, a crescut considerabil monopolul negustorilor din guberniile ruse în realizarea comerţului în Basarabia. Totodată el punea mari obstacole în transportarea mărfurilor pe cale de tranzit din oficiile vamale de la Prut şi Dunăre (aceasta se referă şi la mărfurile moldoveneşti) prin oficiile vamale de la Nistru în guberniile interne ruse. Analizând documentul, termenul de transportare a mărfurilor, stabilit de noul Regulament, s-a dovedit a fi mic şi negustorii nu reuşeau să transporte mărfurile. La sfârşitul lui 1825, unii dintre negustorii ruşi, care se ocupau cu comerţul în Basarabia, s-au adresat ministrului de finanţe, scriindu-i că au cumpărat în Moldova în cantităţi mari vin şi sare şi întâlnesc greutăţi în ce priveşte transportarea acestor mărfuri din vama din Sculeni la cea din Movilău, deoarece termenul de 12 zile stabilit de Regulamentul din 17 februarie 1825 este prea mic. Întru confirmarea celor expuse ei scriau că distanţa dintre aceste două oficii vamale este destul de mare, că mărfurile care au o greutate mare sunt transportate pe drumurile din Basarabia cu carele cu boi, acestea se mişcă încet, iar în zilele ploioase nici carul cu boi nu poate merge pe drumurile din ţinut, revărsarea Nistrului şi furtunile frecvente împiedică şi mai mult transportarea mărfurilor în termenul stabilit.

Aşadar, analizând importanţa Regulamentului din 17 februarie 1825, în ceea ce priveşte comerţul Imperiului Rus cu Principatul Moldova, se poate menţiona ideea că tariful a influenţat direct comerţul de import, micşorând substanţial importul mărfurilor industriale din ţările europene şi diminuând chiar poziţiile negustorilor străini.

Urmărind evoluţia politicii imperiale ruse putem constata faptul ca ea a dirijat în mare parte relaţiile comerciale cu Principatul Moldova. În acest sens trebuie de amintit anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, ca o politică de control şi supunere la frontieră atât cu Principatul Moldova, cât şi cu statele din Vestul european (Imperiul Austriac, Otoman, Prusia etc.). Un alt aspect ţine de elaborarea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre şi persistenţa celui pe Nistru, care a reprezentat nu altceva decât menţinerea hegemoniei imperiale la hotarele de Vest ale Imperiului. Adoptarea Tarifelor vamale din anii 1816, 1819, a reprezentat o tendinţă de liberalizare a economiei imperiale ruse, o concurenţă liberă cu mărfurile aduse din Europa, dar şi din Principatul Moldova, astfel fiind invadată piaţa rusă de mărfuri europene. Această tendinţă şi politică, pe de altă parte, a reprezentat creşterea nemulţumirilor negustorilor din guberniile ruse care nu puteau ţine piept concurenţei libere, dat fiind faptul că Imperiul Rus încerca din răsputeri să-şi menţină hegemonia politică şi economică asupra statelor europene. Din această cauză, precum şi din altele, de ordin extern, a obligat Rusia să elaboreze un nou document de ordin prohibitiv, la 1822. Tariful vamal punea piedici în dezvoltarea comerţului exterior, punând piedici negustorilor europeni să-şi expună marfa pe piaţa rusă. Totodată, caracterul prohibitiv al Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia, din 17 februarie 1825, denotă extinderea monopolului rus pe piaţa din Basarabia. Tariful a influenţat direct comerţul de import, micşorând substanţial importul mărfurilor industriale din ţările europene şi diminuând chiar poziţiile negustorilor străini. Prin instituirea acestei politici Imperiul Rus urmărea în mare parte anexarea politică a Basarbiei, în sens de integrare economică în structurile de stat imperiale ruse.

Bibliografie

Agachi 1994: A. Agachi, Comerţul Moldovei şi Ţării Româneşti sub ocupaţia militară rusă din 1806-1812. Destin Românesc 1, IV, 1994, 59-69.

Agachi 1995: A. Agachi, Situaţia financiară a Moldovei şi Munteniei sub ocupaţia rusă (1806-1812). Destin Românesc 4, II, 1995, 3-19.

Arbore 2001: Z. Arbore, Basarabia în sec. XIX-lea (Chişinău 2001).

Tomuleţ 1998: V. Tomuleţ, Consideraţii privind regimul vamal al Basarabiei în perioada 1812-1830. Tyragetia VI-VII, 1998, 209-213.

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2006: V. Tomuleţ, Particularităţile politicii comercial-vamale ruse în comerţul Basarabiei cu Sublima Poartă şi Imperiul Austriac (1812-1825). In: Studia in honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie şi modernă (Chişinău 2006), 171-198.

Torgaşev 1932: E. Torgaşev, Producţia şi comerţul de cereale în Basarabia sub ruşi. In: Viaţa Basarabiei, an. I, nr. 6 (Chişinău 1932).

Витчевский 1909: В.Л. Витчевский, Торговая, таможенная и промышленная России со времен Петра до наших дней (Санкт-Петербург 1909).

Доргобужинов 1866: В.И. Доргобужинов, Наша тарифная охрана и ее направление (Санкт-Петербург 1866)

Киняпина 1968: С. Киняпина, Политика русского самодержавия в области промышленности (20-50-ые гг. XIX (Москва 1968).

Куницкий 1813: П. Куницкий, Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года (Санкт-Петербург 1813).

Лашков 1912: Н.В. Лашков, Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края (Кишинев 1912).

Леонгард 1855: А. Леонгард, Российские законы о торговле и промышленности (Санкт-Петербург 1855).

Могилянский 1916: Н.К. Могилянский, Производство хлебов, хлебооборот и сбыт крестьянского хлеба в Бессарабии (Кишинев 1916).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Ист.) (Кишинев 1971).

Небольсин 1859: Г.П. Небольсин, Статистическое обозрение внешней торговли России, ч. I-II (Санкт-Петербург 1835).

Пельчинский 1833: В.И. Пельчинский, О состоянии промышленных сил России до 1832 г. (Санкт-Петербург 1833).

ПСЗРИ 1812: Полное собрание законов Российской Империи, т. 32, №25110 (Санкт-Петербург 1812).

ПСЗРИ 1816: Полное собрание законов Российской Империи, т. 33, №26218 (Санкт-Петербург 1816).

ПСЗРИ 1825: Полное собрание законов Российской Империи, т. 40, №30243 (Санкт-Петербург 1825).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи, т. 45, Книга тарифов (Санкт-Петербург 1830).

Семенов 1859: А.В. Семенов, Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины XVII в. до 1858 г., ч. I-III (Санкт-Петербург 1859).

Струве 1913: П.Б. Струве, Торговая политика России (Санкт-Петербург 1913).

Тенгоборский 1848: Л.В. Тенгоборский, Изучение начал, служащих к пересмотру таможенного тарифа (Санкт-Петербург 1848).

Certains aspects de la politique impériale russe dans le commerce avec la Principauté de Moldavie (1812-1859)

Résumé

Les intérêts économiques et politiques de l'Empire Russe ont dicté les tendances de l'annexion et de saisi forcés de nouveaux territoires. Ils, sans un droit, ont devenu des marchés de la vente et ont été soumis d'un processus d'intégration systémique et vite dans la composition de l'Empire.

Selon les sources historiques, dans la réalisation du commerce russe avec la Principauté de Moldavie comme point de transition a servi la Bessarabie. L'annexassions de la Bessarabie, représentant une politique de domination et de contrôle rigide à la nouvelle frontière.

La limite supérieure chronologique (1812) désigne les tendances annexionnistes de la politique russe qui établira un nouveau rapport des relations commerciales avec la Principauté de Moldavie

L'emplacement de la frontière au Prut et Danube aussi bien que la mise en place d'une nouvelle organisation douanière et sanitaire de frontière avec la Principauté de Moldavie (1817), a conduit à l'influence de l'administration russe dans ces territoires. L'adoption des tarifs douaniers de 186, 1819, 1822 dénote le passage du libéralisme au protectionnisme dans la politique commerciale de la Russie avec les pays étrangers.

La limite inférieure chronologique (1825) confirme la mise en œuvre par l'Empire Russe du Règlement concernant le commerce avec la Bessarabie, qui servait non seulement le territoire de transit de marchandises russes, mais comme source de marchandises besarabenes pour le marché moldave.

La rédaction des actes normatifs ont servi de la Russie non seulement pour augmenter le balance du commerce extérieur, mais pour réussir à la concurrence économique.

Некоторые аспекты о русской имперской политике в торговли с Княжеством Молдова (1812-1825)

Резюме

Экономические и политические интересы Российской Империи в значительной степени были продиктованы тенденциями аннексии и принудительного завоевания новых территорий. Однако, лишение всяких прав, аннексированные территории, были превращены в рынки сбыта и прошли ускоренной процесс интеграции в состав империи. Согласно историческим источникам, в имперской торговле с Княжеством Молдова, перевалочным пунктом стала Бессарабия.

Верхний хронологический предел (1812), обозначает завоевательные тенденции имперской политики, определяющие новый уровень торговых отношений с Княжеством Молдова. Установление границы на реках Прут и Дунай, как и создание новой таможенной и санитарной службы на границе с княжеством Молдова (1817), привели к значительному росту влияния русского правления на данных территориях. К тому же, принятие таможенных тарифов с 1816, 1819 и 1822, обозначает переход от либерализма к протекционизму в торговой политики России с другими странами.

Нижний хронологический предел (1825) подтверждает выполнение Русской Империей Положения о торговле в Бессарабии, территория которого не только обеспечивало транзит имперских товаров, но и было источником бессарабских товаров на молдавском рынке.

Правила положения строго контролировали наличие и содержание товаров, экспортированных и импортированных из княжеств и других стран на российский рынок.

Таким образом, разработка новых нормативных актов была для империи не только попыткой сбалансирования внешней торговли, но и щитом против экономической конкуренции, позволяющим сбыт поступающих товаров.

17.01.2011

Silvia Pantaz, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.pantaz@yahoo.com

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND SCHIMBĂRILE ÎN MENTALITATEA ELITEI NOBILIARE DIN BASARABIA ÎN ANII '30-'40 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

Cristina Gherasim

La etapa actuală un cercetător din domeniul istoriei nu poate fi satisfăcut de explicarea unor anumite fapte istorice prin simple referinţe la legităţile de dezvoltare economică şi politică. Evoluţia fenomenelor istorice este diferită de procesele care au loc în natură. Nu fiecare acţiune poate avea acelaşi consecinţe. Factologia istorică, fără o analiză a comportamentului social este lipsită de viaţă. Doar studiind psihologia poporului, devine perceptibil comportamentul socio-cultural al omului, al grupului, fără de care nu vom reuşi să înţelegem acţiunile şi faptele săvârşite de el. Aşadar, istoria Basarabiei în secolul al XIX-lea nu o putem considera finalizată dacă nu cercetăm mentalitatea populaţiei şi schimbările care survin sub influenţa regimului ţarist de dominaţie.

În lucrarea sa, dedicată psihologiei poporului român, Dumitru Drăghicescu afirmă: „pe lângă condiţiile de viaţă şi vecinătate istorică şi geografică, nu puţin ia parte la dezvoltare istorică a unui popor caracterul său şi chipul cum este alcătuită mentalitatea lui. Istoria unui neam va fi în toate epocile, un fel de rezultantă diagonală a acestor două puteri: caracterul şi mentalitatea lui în ciocnire cu împrejurările, cu legăturile, care îl ţin strâns legat de vecinii săi, adică cu puterile şi pornirile acestor vecini" (Stănculescu 1998, 12).

Cercetarea istoriei, în viziunea lui Nicolae Iorga, este „o disciplină teoretică a cărei preocupare supremă este stabilirea adevărului asupra faptelor trecute prin care s-a manifestat activitatea omenirii şi în care şi-a găsit expresia sufletului ei" (Bagdasar 1930, 222). Astfel, alături de factorii politici şi economici, se ridică şi omul cu mentalitatea lui, căci omul, umanitatea sunt ultimul scop al istoriei. În prima sa prelegere la Universitatea din Bucureşti, Nicolae Iorga, reluând cele menţionate de L. von Ranke, demonstrează că ceea ce ne interesează e istoria „faptelor şi suferinţelor acestei fiinţe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniştite, a acestei fiinţe pătate şi pure, care e noi înşine" (Iorga 1944b, 16). În esenţa ei, concepţia lui N. Iorga este idealistă, pentru că factorii materiali, deşi n-au fost niciodată ignoraţi de istoricul român – dovadă rămân nenumăratele sale studii şi sinteze închinate diverselor aspecte ale vieţii economice – ei se află totuşi la periferia scenei istorice ca simple decoruri, care nu participă decât doar pasiv, indirect şi, deci, fără niciun rol important în cadrul dramei în desfăşurare. Rolul principal le revine ideilor, stărilor de spirit, mentalităţilor colective (Suciu 1992, 147), căci „în ciuda miopilor sau a interesaţilor care nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acţiunilor sociale, stările de spirit sânt acelea care domină totul" (Iorga 1944a, 252). Aşadar, starea psihică, sufletească a personalităţilor istorice sau a colectivităţilor umane cu emoţiile şi sentimentele lor, cu educaţia, temperamentele şi caracterele lor, ceea ce într-o sintagmă s-ar putea denumi *starea de spirit* sau *bagajul mental*, influenţează, explică şi chiar determină anumite fapte istorice naturale sau demografice (Stănculescu 1998, 16).

Astfel, acest aspect al istoriei Basarabiei în secolul al XIX-lea rămâne a fi încă în centrul atenţiei istoricilor pentru că subiectul legat de cercetarea mentalităţii populaţiei rămâne necercetat. Şi aşa cum afirma Nicolae Iorga: „fericit ar fi fost neamul nostru cu toate clasele lui, în Moldova Împăratului creştin, dacă poporul ar trăi după cum afirmă socialiştii, numai din viaţa trupului, dacă el s-ar simţi bine numai în oasele şi carnea lui" (Iorga 1929, 18). Tot el continuă acest gând în felul următor: „dar un suflet dumnezeiesc se zbate în acest trecător înveliş al nostru, un suflet pe care altă voinţă îl duce pe căi ce cuprind răbdare şi suferinţă" (Iorga 1929, 18).

În această ordine de idei, putem menţiona că regimul de dominaţie din Basarabia, instituit conform Tratatului de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812[1] a contribuit la producerea unor schimbări

[1] Conform Tratatului de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812, la Imperiul Rus au fost anexate ţinuturile Greceni, Codru, Hotărnâceni, Orhei, Soroca, Hotin, o parte din ţinutul Iaşi şi Basarabia propriu-zisă (Bugeacul), ce cuprindea o suprafaţă de 45630 км² (deci cu 7400 км² mai mare decât teritoriul rămas sub oblăduirea domnului Moldovei), incluzând 5 cetăţi, 6 oraşe, 683 sate cu o populaţie de 51121 familii sau 482630 locuitori, a căror majoritate (86%) erau moldoveni.

esenţiale în mentalitatea elitei nobiliare autohtone. Datorită faptului că mentalitatea este un proces destul de complex, respectiv şi schimbarea ei decurge destul de complicat, incluzând o durată mai lungă de timp şi influenţa multiplilor factori de ordin intern şi extern.

Situaţia, împrejurările existente la acea perioada, precum şi distanţa mare de capitală, resurse financiare insuficiente, încercarea de a-şi crea o bază socială, de a atrage populaţia dintre Nistru şi Prut de partea sa, a făcut ca Imperiul Rus să încerce să administreze Basarabia prin intermediul sistemului social, politic şi fiscal existent în regiunea nou-anexată. Administrată corespunzător, Basarabia ar fi putut aduce mari bogăţii Rusiei. Provincia situată strategic la frontiera cu Imperiul Habsburgic şi cu cel Otoman avea potenţial agricol, iar faptul că o străbăteau drumuri comerciale importante promitea un viitor prosper. O administraţie adecvată ar fi putut aduce imperiului avantaje considerabile în ceea ce priveşte politica externă, deoarece imaginea unei populaţii minoritare fericite sub dominaţia rusească ar fi părut tentată slavilor din Balcani şi românilor. Însă pentru a transforma efectiv aceste avantaje potenţiale în beneficii reale, ruşii trebuiau să abordeze convingător şi să promoveze cu succes chestiunea cu privire la conducerea locală, a sistemului social şi celui fiscal... (Jewsbury 2003, 66) dar şi să-şi creeze o bază socială care ar fi susţinut realizarea intenţiilor politicii ţariste.

Basarabia reprezenta poarta de acces a armatelor ţariste către Balcani şi Bosfor. Aşa cum criza greacă ar fi putut constitui un pretext care nu trebuia ratat pentru a declanşa un nou război ruso-otoman, împăratul Nicolae I, cunoscut prin obtuzitatea sa, şi-a îndreptat cu prioritate atenţia spre Basarabia (Scurtu 1998, 43). Jocul de-a autonomia nominală cu Basarabia nu a durat prea mult (Adevărul 1998, 35), cu două luni înainte de izbucnirea războiului ruso-turc din 1828-1829, în februarie 1828, a fost abrogat Regulamentul privind organizarea regimului Basarabiei, acesta fiind înlocuit cu Regulamentul lui Voronţov. În urma adoptării acestui nou Regulament autonomia Basarabiei a fost suprimată. Această lege introducea instituţiile guberniale ruseşti şi sistemul imperial de impozite, iar instituţiile locale erau subordonate organelor de administrare centrală (Adevărul 1998, 36). Cea mai importantă diferenţă dintre Regulamentul din 1818 şi cel din 1828 era minimalizarea rolului nobilimii locale în sistemul administrativ. Instituţia prin intermediul căreia îşi exercitaseră până atunci controlul – Consiliul Suprem – fiind înlocuită cu Consiliul Regional (oblastnoi soviet), îşi pierduse influenţa asupra regiunii; nu mai exista Curtea Supremă de Apel şi nici principala instanţă administrativă, pierzându-şi orice influenţă asupra chestiunilor juridice. Consiliul în noua sa versiune se ocupa cu precădere de probleme fiscale minore şi de acţiuni cum ar fi menţinerea cordonului de carantină, pregătirea unor rapoarte informative de natură economică etc. Boierii nu mai deţineau majoritatea de voturi nici chiar în acest Consiliu slăbit, a cărui componenţă era constituită din opt membri, inclusiv: guvernatorul, mareşalul regional al nobilimii, viceguvernatorul, preşedinţii tribunalelor regionale şi doi membri permanenţi numiţi de Senat. Preşedinte al Consiliului regional era guvernatorul-general[2]. În tribunale, boierii erau la fel de puţin reprezentaţi. Membrii curţilor penală şi civilă erau preşedintele, doi consilieri numiţi de guvern şi doi juraţi din rândul boierilor şi, respectiv, al negustorilor. În posturile de judecător au fost numiţi mai mulţi ruşi, care necunoscând obiceiurile şi legislaţia românească, au aplicat codul civil rus. În baza aplicării Regulamentului lui Voronţov, toate regulile aflate în vigoare în guberniile interne urmau să fie aplicate şi în Basarabia. Structura de autoguvernare a nobilimii a căpătat aceeaşi bază ca şi cea din restul imperiului, cu excepţia ţinuturilor Ismail, Akkerman şi Tighina, unde nu exista un număr suficient de nobili pentru a putea fi ales un reprezentant de ţinut al nobilimii. Drept urmare, Basarabia este încorporată în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus. Indiferent de faptul că sistemul rusesc funcţiona mai eficient decât administraţia din perioada autonomiei, sau mai slab, un lucru devine cert: conform legii, elita locală şi-a pierdut o mare parte din competenţele sale de autoguvernare.

Situaţia creată îi face pe români – ţărani şi boieri, să părăsească avutul lor şi să fugă cu miile peste Prut, în Moldova liberă, deşi sub suzeranitatea otomană. Astfel, fug cele mai valoroase elemente, în frunte cu mareşalul nobilimii Başotă, Bucşăneanu, Roseti etc. În urma acestor fugari, rămân sate şi moşii pustii. Dacă cineva reuşea să vândă avutul său, apoi această vânzare se făcea la un preţ redus: pământul se vindea cu 5 lei sau 3 ruble

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5 verso.

hectarul (Halippa, Moraru 1991, 19). Astfel, nobilimea locală pierdea toate drepturile sale politice, deşi chiar şi după adoptarea Regulamentului lui Voronţov, nobilimea mai avea curajul să ceară ca toate afacerile din provincie să fie realizate numai în limba română. M.S. Voronţov nu acceptă total această propunere. Dar pentru a satisface parţial cerinţele nobililor, a cerut ca populaţia Basarabiei să aibă dreptul de a prezenta cererile, explicaţiile, actele şi să încheie contracte şi diferite înţelegeri în limba română. În 1836 s-a reglementat întrebuinţarea limbii moldoveneşti, pentru o perioadă de tranziţie de 7 ani, adică până la anul 1843. Cu expirarea acestui termen, chiar petiţiile urmau să fie prezentate, în limba rusă (ПСЗРИ 1837, 691-692). Scriitorul polonez Kraszewsky, care a vizitat oraşul Chişinău în acea perioadă, constată că populaţia titulară continua să fie moldovenii, iar limba vorbită pe străzile Chişinăului era cea română.

Aşadar, odată cu adoptarea Regulamentului lui Voronţov, nobilimea din Basarabia pierde drepturile politice de altă dată şi este impusă să vorbească în limba rusă, toate acestea ducând la schimbarea gândirii, orientărilor politice etc.

Analizând schimbările survenite în mentalitatea elitei nobiliare din Basarabia, trebuie să constatăm că în componenţa nobilimii autohtone pătrund un număr mare de alogeni, care aveau completamente o altă mentalitate. Conform datelor privitor la numărul populaţiei pe parcursul anilor 1812-1918, adică de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus şi până la unirea ei cu România, observăm o creştere constantă a numărului populaţiei şi, respectiv, a numărului clasei nobiliare. Conform Recensământului din 1817, în Basarabia erau 209 familii de boieri, inclusiv 436 bărbaţi şi 400 femei (Boga 1926, 24), ce constituiau 0,17% din numărul total al populaţiei. Majoritatea („cel puţin 95%") (Boldur 1992, 456) acestor nobili erau originari din Moldova de peste Prut. Conform datelor statistice din 1828 numărul dvorenilor a scăzut la 718 persoane[3]. Acest lucru se explică prin faptul că în urma cercetării arborelui genealogic al familiilor boiereşti de către comisiile din 1816, 1821, din lipsă de documente care ar fi confirmat apartenenţa nobiliară sau pur şi simplu din nedorinţa administraţie ţariste de a recunoaşte drepturile celor care se puteau opune, rangurile nobiliare au fost recunoscute doar la un număr mic de boieri, fapt ce a dus la micşorarea acestei clasei boiereşti în societatea basarabeană. Treptat numărul nobilimii creşte, astfel încât în 1834 numărul lor a atins cifra de 1324 persoane, în 1854 – 3376 persoane (Накко 1879, 217, 217 verso), iar în 1861 până la 8659 persoane (Arbore 2001, 119-120).

Deci, pe parcursul secolului al XIX-lea în cadrul nobilimii pătrund un şir de elemente alogene care produc o schimbare a componenţei ei. În primii ani după anexare, în componenţa nobilimii basarabene s-au strecurat mulţi nobili de origine rusească, precum şi unii veniţi din Austria, Polonia etc., sau alogenii care căpătă titlu de nobil în urma serviciului în diferite instituţii regionale din Basarabia, astfel încât nobilimea provenită din Moldova, la început majoritară, devine una minoritară. Politica promovată de Imperiul Rus era cea de a susţine nobilimea nouă, din considerentul că acesta devine sprijinul social al ţarismului în teritoriul nou-anexat. Astfel, pe parcursul anilor '30-'40 ai secolului al XIX-lea au fost incluşi în lista dvorenilor din Basarabia un şir de străini. Spre exemplu, după alegerile în Adunarea Nobilimii din Basarabia de la 1837, când opoziţia formată din boieri autohtoni încearcă să se opună, să ceară un raport privitor la banii cheltuiţi etc., Dimitriu, fiind ales din nou mareşal regional al nobilimii, a încercat şi a reuşit să-şi mărească numărul susţinătorilor săi. Astfel, el a înaintat în Consiliul Regional o listă de 57 familii de aristocraţi polonezi, solicitând recunoaşterea drepturilor lor dvoreneşti. Dintre ei au fost recunoscuţi şi introduşi în cartea dvorenilor din Basarabia următoarele familii: Urbanovici, Delimorkov, Oseţki, Gurski, Lazo, Nedzelinski, Coliski, Pragniţki şi altele (Накко 1879, 170). Pentru familiile al căror titlu nobiliar nu a fost recunoscut, le-a fost lăsat dreptul la anumite privilegii. Din această categorie făceau parte: Tolmacevski, Iliniţki, Bacinski, Cerneavski, Popovski, Leviţki, Zinkevici, Berkovi, Radulov, Petraşevski, Juravski etc. (Накко 1879, 170). În această ordine de idei, trebuie de menţionat că acest fapt a contribuit la producerea unor schimbări în mentalitate, deoarece boierimea autohtonă era limitată, iar dvorenimea noua creată avea alte gânduri, idei, orientări politice – o altă mentalitate.

A. Nacco prezintă în continuare o nouă componenţă a nobilimii din Basarabia în anii '30-'40

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 63.

ai secolului XIX; care include familii boiereşti greceşti vechi şi vechii boieri titulari moldoveni, ce se bucurau de cetăţenia Rusiei; inclusiv greci, armeni ori moldoveni veniţi în Rusia în căutarea fericirii, şi care capătă avere. Profitând de nefuncţionalitatea conducerii, încearcă să dovedească neexistenta apartenenţei lor la ramura nobiliară; şleahta din Polonia care a sosit aici cu câteva ruble în buzunar, ocupând funcţii în poliţie sau arendând proprietăţi au devenit mari proprietari de pământ. Astfel, se întâmpla că de cele mai multe ori cei care erau cu adevărat nobili, din lipsa de resurse financiare, nu puteau căpăta documentele şi dovezile care ar fi confirmat apartenenţa lor nobiliară, iar cei care aveau bani, deşi nu erau după provenienţă nobili, căpătau acest titlu (Накко 1879, 150).

Treptat, rezistenţa naţională pasivă a boierilor moldoveneşti a slăbit. Relaţii cu funcţionarii şi militarii ruşi, încuscririle, dorinţa de a-şi plasa copiii în armată, în funcţii, de a le face stagiul în armată, nevoile administrative, comerciale au împins această stare socială spre legături mai întinse şi mai intime cu societatea rusească, cu viaţa rusească. Membrii celor mai bune familii, având în faţa lor minunata familie a guvernatorului care reprezenta pentru ei un model de bunăvoinţă şi de cumsecădenie, se străduiau să o copieze în toate, introducând la ei acasă aceleaşi reguli de comportare. Respectiv, intervin un şir de schimbări în moravuri, tradiţii, obiceiuri şi în conştiinţa nobilimii din Basarabia. Această cotitura în societatea basarabeană are loc prin anii ’30 ai secolului al XIX-lea, atunci când pe scenă apare noua generaţie, născută şi educată în spirit rusesc. A. Nacco afirmă cu certitudine că nobilimea din Basarabia în mod oficial ajunsese să fie clasată drept cea mai credincioasă ţarului şi imperiului.

Această idee este susţinută de Anatolie Moraru şi Pantelimon Halippa: nobilii moldoveni, care în situaţie precară, creată în legătură cu suspendarea autonomiei, au fost nevoiţi să renunţe la lupta iniţiată întru păstrarea autonomiei şi a limbii române. Ei s-au lăsat ademeniţi de administraţia rusească şi au renunţat la aspiraţiile poporului lor şi la tot ce era naţional, alăturându-se conducerii de stat (Halippa, Moraru 1991, 19). Aceştia invocă acelaşi motive care au dus la apropierea elitei nobiliare din Basarabia de administraţia rusă, inclusiv: contactul direct cu ruşii, căsătoria fiicelor cu ofiţeri ruşi, trimiterea tineretului la şcolile ruseşti etc.

O opinie total diferită este cea a lui Ştefan Ciobanu, pe care o prezintă în studiile sale referitoare la Basarabia. Manifestările constante ale românilor din Basarabia pentru menţinerea vechilor instituţii, a limbii, a legilor şi a tradiţiei culturale moldoveneşti a fost un vector care a străpuns întreagă perioadă de dominaţie ţaristă. Viaţa familială şi publică a populaţiei moldoveneşti – nu numai a ţăranilor, ci chiar a boierilor şi a clerului instruiţi în şcoală rusă – derula într-o atmosferă strict naţională (Ciobanu 1992, 57). Corespondenţa între familiile de boieri se făcea în limba română. Reprezentaţiile teatrale româneşti ce aveau loc la Chişinău şi în celelalte oraşe basarabene se bucurau de cea mai vie simpatie.

Petre Cazacu afirmă că în momentul anexării Basarabiei şi chiar înainte de această dată, boierimea moldovenească era rusofilă. În ce măsură acest rusofilism era sincer şi în ce măsură provenea din frica de puterea turcească, când, forţat, se compromiteau în faţa ruşilor ocupanţi de război, sau din iluzia că în cadrul suzeranităţii ruseşti vor putea salva ţara şi neamul de nevoile timpurilor grele pe care le trăiau sub fanarioţi, rămâne a fi o taină, un mister a acelor timpuri. Însă această loialitate a boierilor faţă de politica Imperiului Rus se schimbă definitiv din momentul când din partea statului rus hotărârea fermă de a-i supune şi de-ai rusifica a început să se schimbe, să-i orienteze spre Moldova, fiind acuzaţi de românofilism (Cazacu 1992, 146).

George F. Jewsbury constată că boierii pământeni, oportunişti, au profitat la fel de mult de ruşi cum profitaseră şi de turci, adică au cooperat doar atât cât era nevoie pentru a-şi menţine statutul, nu şi mai mult (Jewsbury 2003, 69). De asemenea alături de vechile familii de boieri au apărut aici cu intenţia de a face avere şi mici boieri şi nearistocraţi ambiţioşi. Prin falsificarea documentelor[4] în Basarabia au apărut un număr mare de

[4] La Iaşi, Chişinău, Bălţi şi Orhei, falsificatorii câştigau bani buni întocmind pe loc astfel de documente. De obicei, cele mai bune falsuri proveneau din Moldova; acolo, într-un atelier ca cel a lui Grigorie Ghica, se puteau falsifica acte „într-o clipită”. Falsificarea documentelor era favorizată şi de obiceiul celor mai multe birouri de divan de a nu păstra în ordine catastifele şi revendicările. În plus, schimbarea anuală a majorităţii membrilor divanului şi lipsa unor arhive făceau să se piardă uşor date importante. Descendenţii principilor aveau deosebitul avantaj de a lucra cu pecetea străbunului lor domnitor şi, cum nu exista un registru oficial complet cu actele, documentele sau declaraţiile domnilor, falsificatorii deţineau peceţi oficiale, şi deci puteau obţine uşor legi şi titluri nobiliare (Jewsbury 2003).

falşi boieri, iar lărgirea spaţiului acestui grup de oportunişti a influenţat în ansamblu existenţa calitativă a nobilimii basarabene.

Chiar cu toate încercările Imperiului Rus de a rusifica, de a coloniza această provincie, susţine Alexandru Boldur, ea, Basarabia, îşi păstrează caracterul său specific moldovenesc. Deosebirea între această provincie şi guberniile ruse rămâne distinctă până la sfârşitul dominaţiei ruseşti. Caracterul românesc se păstrează în orientarea şi mentalitatea stărilor sociale din Basarabia, în cultura şi limba poporului, în viaţa bisericească ortodoxă, şi în dreptul public privat al provinciei. Anume nobilimea este cea care mult timp păstrează specificul naţional, până când este pur şi simplu majorată de elementele ruseşti, în parte venite, cu calitatea de nobili gata din interiorul Rusiei, şi în parte, căpătând această calitate prin serviciul în Basarabia, în timpul rusesc. Nobilimea Basarabiei mult timp nutrea un fel de repulsie faţă de funcţionărimea rusă din Basarabia, ea continuând să reprezinte provincia ca o parte componentă a statului moldovenesc (Boldur 1992, 448).

Existenţa diverselor păreri vis-a-vis de problema nobilimii din Basarabia şi a poziţiilor sale, a opiniei, a orientării politice, a mentalităţii poate fi explicată prin faptul că o mare parte a boierimii se adaptează şi se supune noii conduceri, pentru că acesta este un principiu caracteristic pentru această stare socială, dovedit pe parcursul istoriei. Ea este cu cei mai puternici, cu cei care deţin puterea, punând la bază interesele sale şi nicidecum pe cele ale poporului, ale naţiunii. Anume promovarea intereselor personale ale boierimii autohtone din Basarabia deseori se intercalează cu susţinerea unor idei naţionale. Se observă acest lucru îndeosebi când este vorba de funcţii importante, inclusiv cea de mareşal regional al nobilimii din Basarabia. Conform Regulamentului din 29 februarie 1829, Adunarea Deputaţilor Dvoreni din Basarabia făcea parte din Cârmuirea Regională a Basarabiei. Ea era alcătuită din mareşalul regional al nobilimii şi deputaţi din fiecare ţinut (judeţ), aleşi de dvoreni peste fiecare trei ani[5]. Membri ai adunării aveau dreptul să fie doar dvorenii care au împlinit vârsta de 22 de ani şi aveau proprietăţi funciare, ereditare, cu o suprafaţă de peste 300 desetine de pământ. Un interes aparte îl suscită alegerile dvoreneşti din 1840, cu participarea a două partide: prima, în frunte cu mareşalul regional al nobilimii Dimitriu, care se sprijinea pe dvorenimea nouă, în majoritate alogenă, care a cumpărat sau a primit mari proprietăţi funciare; şi cel de-a doua – în frunte cu fraţii Sturdza, carei aveau ca susţinători pe reprezentanţii boierimii titulare, autohtone. Odată cu declanşarea pregătirii alegerilor şi emiterea ordinului vis-a-vis de întocmirea de către mareşalii-ţinutali a listelor pentru candidaţii în Adunarea Deputaţilor Nobilimii, apare întrebarea dacă dvorenii fără rang ar merita sau nu includerea lor pe listele alegătorilor. Keşko, mareşal judeţean din circumscripţia Orhei-Chişinău, propune ca aceştia să fie admişi din considerentul că adunarea ar putea fi lipsită de mijloacele financiare. Însă propunerea lui Keşko a fost respinsă şi scenariile folosite în permanenţă de către reprezentanţii partidei filoruse a eşuat. După mai multe tratative, înţelegeri şi promisiuni, a fost perfectată lista în care erau incluşi toţi dvorenii, inclusiv cei cu antecedente penale dar şi dvorenii fără titlu nobiliar (Накко 1879, 173-173 verso). Fiind nemulţumită de această decizie, opoziţia înaintează o depeşă guvernatorului general al Novorosiei şi a Basarabiei, M.S. Voronţov, prin care, alături de situaţia creată, se prezintă informaţii referitoare la veniturile, cheltuielile şi datoriile din 1831. Însă Dimitriu, neaşteptând răspunsul lui M.S. Voronţov, organizează alegeri, în urma cărora Iacov este ales mareşal al nobilimii regionale, iar în lista mareşalilor-ţinutali sunt incluşi: Kazimir – în districtul Chişinău, Cerchez – în districtul Soroca-Iaşi, Done – în districtul Hotin. Dar descoperind o discrepanţă între numărul de voturi şi cel de semnături şi un număr diferit de voturi în timpul alegerilor pentru unul şi acelaşi post, dar şi alte încălcări, P.I. Fiodorov, guvernatorul civil al Basarabiei, anulează alegerile (Накко 1879, 179-180) ca fiind fraudate. Dimitriu a fost înlăturat, iar alegerile urmau fie organizate de Keşko. Alegerile s-au desfăşurat la 19 februarie 1840. Drept urmare, în calitate de mareşal al nobilimii regionale a Basarabiei a fost ales Sturdza, iar în calitate de mareşali judeţeni: pentru districtul Chişinău-Orhei – Keşko; Soroca-Iaşi – Catargi; Hotin – Chiruş (Накко 1879, 180 verso-181).

Analizând starea de lucruri, putem constata o situaţie „conflictuală" existentă între dvorenimea basarabeană şi cea nouă, alogenă, care aveau drept obiectiv obţinerea cu orice preţ a puterii,

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 6.

a funcţiilor de stat. Dar, totodată, se observă şi o confruntare de idei, opinii vis-a-vis de unele probleme, aceasta explicându-se prin faptul că fiecare deţinea o mentalitate proprie şi se baza pe principii şi valori diferite.

Cu toate acestea, nu putem vorbi de o neglijare cu desăvârşire a valorilor naţionale. Odată cu schimbarea împrejurărilor, sentimentele naţionale româneşti mai mult pronunţate în cadrul unor familii s-au declanşat cu o proaspătă afecţiune. Legăturile cu România, de multe ori prin rudenie directă, culturalizarea prin intermediul cărţilor, revistelor, prin participare la manifestări cu specific naţional, au fost oportune în păstrarea sacrului anume în cadrul familiilor. Pe parcursul anilor '30-'40 s-au constatat multe cazuri în care nobilimea titulară manifestă dorinţa de a se uni cu ţara mamă.

Odată cu retrocedarea sudului Basarabiei, în urma Tratatului de pace de la Paris din 1856[6], precum şi cu creşterea curentului unionist în Principatele Dunărene, măsurile guvernului ţarist de rusificare a Basarabiei se înăspresc, iar după Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti (1859) – devin şi mai complicate, pe măsură ce curentul unionist din principate, cu toată veghea grănicerilor ruşi de la Prut, se răspândeşte şi în Basarabia. Un loc aparte îl ocupă pătrunderea presei din Principate, fapt care a influenţat trezirea spiritului naţional din Basarabia. În 1838 unii boierii basarabeni: un Balş, cel mai bogat proprietar basarabean, un Sturdza, o Catincă Ghică, după mărturia călătorului Kohl, primesc gazete din Iaşi, pe care le citesc slobod, ca unele ce n-aveau nici o nuanţă politică în ele (Iorga 1929, 177). Pentru a preveni pătrunderea presei româneşti în Basarabia, considerată de ruşi nebinevoitoare ori chiar ostilă au fost depuse eforturi mari de către funcţionarii ţarişti. După cum menţionează guvernatorul general al Basarabiei, Antonovici, în memoriul secret din 8 octombrie 1864, adresat guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, Koţebu, ziarele româneşti erau interzise în provincie, iar dacă şi pătrundeau pe anumite căi, atunci într-un număr foarte mic[7]. La 3 august 1868, C. Balasan, redactorul ediţiei informative „Curierul de Iaşi", s-a adresat, prin intermediul consulatului rus din fosta capitală a Moldovei, către guvernatorul Basarabiei, cu rugămintea de a permite transportarea liberă a publicaţiei respective în Basarabia. Guvernatorul Basarabiei, comunicând guvernatorului general la Odesa rugămintea redactorului „Curierului de Iaşi", a opinat că având în vedere orientarea duşmănoasă faţă de Rusia a presei româneşti în general ar fi de dorit ca publicaţiile periodice ale Principatelor Unite să fie interzise, după posibilităţi, în Basarabia. Răspunsul general-guvernatorului a urmat sub aspectul unei astfel de formulări: „trimiterea publicaţiei menţionate abonaţilor din Basarabia, dacă sunt de acestea poate fi înfăptuită în baza aceloraşi principii prevăzute, ca şi pentru celelalte ediţii de peste hotare, adică cu permisiunea cenzurii, care este responsabilă de preîntâmpinarea pătrunderii ziarelor cu orientare duşmănoasă[8]". Deci, erau incluse toate mijloace pentru a nu permite trezirea conştiinţei naţionale a populaţiei din Basarabia

Astfel, putem afirma că odată cu instaurarea regimului de dominaţie străin în Basarabia a survenit şi o schimbare în gândirea populaţiei, mai ales în cea a nobilimii, care a fost cel mai puternic influenţată de politicile de convertire spre promovarea unei tendinţe rusificătoare. Anume această stare socială a fost cea mai mult transformată din punctul de vedere al componenţei etnice, astfel încât dacă la început majoritatea din nobili erau de origine moldoveni, treptat ea se transformă într-o categorie minoritară.

Odată cu suprimarea autonomiei de la 1828, precum şi schimbarea componenţei etnice a nobilimii din Basarabia, afirmarea unei noi generaţii formate sub influenţa politicii Imperiului Rus, limitarea drepturilor politice şi economice ale boierimii autohtone etc. a influenţat direct asupra mentalităţii elitei nobiliare din Basarabia.

[6] Prin Congresul de pace de la Paris (13/25 februarie - 18/30 martie), care a pus capăt Războiului Crimeii (1853-1856), purtat de o coaliţie alcătuită din Turcia, Marea Britanie, Franţa şi Sardinia împotriva Rusiei, protectoratul rusesc asupra Principatelor Dunărene a fost înlăturat şi înlocuit cu garanţia puterilor europene. Conform tratatului de pace, în Principatele Dunărene urmau să fie convocate adunări ad-hoc care să se pronunţe în privinţa viitorului lor politic şi social. Din punct de vedere teritorial, Rusia a retrocedat Moldovei judeţele Bolgrad, Cahul şi Ismail, în sudul Basarabiei. Aceste judeţe vor fi încorporate din nou Rusiei în urma Congresului de pace de la Berlin (1878).

[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6885, f. 15.

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8014, f. 5.

Bibliografia

Adevărul 1998: Adevărul istoric în chestiunea Basarabiei, Berlin 1924. Reeditată (Bucureşti 1998).

Arbore 2001: Z. Arbore, Basarabia în secolul XIX-lea (Chişinău 2001).

Bagdasar 1930: N. Bagdasar, Filosofia contemporană a istoriei (Bucureşti 1930).

Boga 1926: L.T. Boga, Populaţia Basarabiei (etnografie şi statistică). Extras din: Monografia **Basarabiei** (Chişinău 1926).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cazacu 1992: P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru 1812-1918 (Chişinău 1992).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Basarabia. Populaţia, Istoria, Cultura (Bucureşti-Chişinău 1992).

Halippa, Moraru 1991: P. Halippa, An. Moraru, Testament pentru urmaşi (Chişinău 1991).

Iorga 1929: N. Iorga, Istoria românilor prin călători, vol. III (Bucureşti 1929).

Iorga 1929: N. Iorga, Suflet românesc în Basarabia după anexare. In: Revista de istorie şi geologia Moldovei dintre Prut şi Nistru, nr. 2 (Bucureşti 1929), 14-28.

Iorga 1944a: N. Iorga, Despre concepţia actuală a istoriei şi geneza ei. In: Generalităţi cu privire la studiile istorice, ediţia a III-a (Bucureşti 1944).

Iorga 1944b: N. Iorga, Permanenţele istoriei. In: Generalităţi cu privire la studiile istorice, ediţia a III-a (Bucureşti 1944).

Jewsbury 2003: G.F. Jewsbury, Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale (Iaşi 2003).

Scurtu 1998: I. Scurtu (coord.), Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998 (Bucureşti 1998).

Stănculescu 1998: Fl. Stănculescu, Mentalitate şi istorie (Bacău 1998).

Suciu 1992: M. Suciu, N. Iorga şi istoria mentalităţilor. In: Studii şi materiale de istorie medie, volumul XI (Bucureşti 1992),144-150.

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa.

ПСЗРИ 1837: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XI, 1836, отделение 1, № 9298 (Санкт-Петербург 1837).

About changes in the mentality of the Bessarabian nobility during 1830-1840s

Abstract

This article, based on archival documents and monographic studies, discusses the question of the changes which have occurred in the mentality of Bessarabian nobles after the abolition of autonomy that had been granted to Bessarabia in 1818.

In 1828 the Russian government abolished all administrative privileges which had been granted to Bessarabia.

Russian legislation was extended to all economic, political, administrative, judicial, and fiscal institutions. In 1873 Bessarabia became a Russian province, administrated mostly by officials of foreign origin. Thus, the local nobles began to lose some of their former rights, privileges and functions. It is for this reason that in 1828-1830 some of the nobles, who previously had held administrative positions in Bessarabia, moved away to Moldova.

Since 1830s some changes occur in the way of thinking, customs, traditions, and behavior of the Bessarabian people, in the mentality of the local aristocracy. These changes can be explained by the influence the regime, relations with the Russian military and civil officials, the desire of the nobles to get for their children places in government institutions or in the army, etc. All this pushed the representatives of the higher layer of the Bessarabian society to the more stable and close connections with the Russian nobility, to the Russian lifestyle. Members of the noble families took the example of the Governor's family, trying to copy the behavior, style of dress, etc. So, new generations in Bessarabia were born and educated under the influence of the Russian spirit.

The Bessarabian nobility was formally considered to be loyal to the tsar and the Empire. It should be noted that those who obeyed the tsar were speaking foreign languages: Russians, Ukrainians, Poles, Germans, etc.

Thus, the socio-political situation in Bessarabia during 1830-1840s influenced the mentality of the Bessarabian nobility.

Об изменении менталитета бессарабского дворянства в 30-40 гг. XIX века

Резюме

В данной статье на основе исследования документов и монографических исследований поднимается вопрос об изменениях, произошедших в менталитете бессарабских дворян после упразднения автономии, предоставленной Бессарабии в 1818 году.

В 1828 году правительство России отменило в Бессарабии все административные привилегии, которые ей ранее предоставлялись.

Законодательство России распространялось на все экономические, политические, административные, судебные и фискальные учреждения. Постепенно Бессарабия теряет статус области и в 1873 году преобразовывается в российскую губернию, управляемую в основном чиновниками иностранного происхождения. Таким образом, дворянство стало терять часть своих прежних прав, привилегий и должностей. Именно по этой причине в 1828-1830 годах часть дворян, ранее занимавших в Бессарабии административные должности, переезжает в Молдову.

С 30-х годов XIX века изменяется образ мышления, поведение, принципы бессарабцев, происходят изменения в обычаях и традициях молдавского народа, меняется менталитет бессарабской аристократии. Эти изменения объясняются влиянием правящего режима, отношениями с русскими военными и чиновниками, а также желанием дворян устроить своих детей на места в государственных учреждениях, армии и т.д. Все это подталкивало представителей высшего слоя бессарабского общества к более стабильным, тесным отношениям с русским дворянством, к русскому образу жизни. Члены аристократических семей брали себе в пример семью губернатора, который был для них эталоном благосостояния и благородства, старались копировать принятые в ней правила поведения, тот же стиль одежды и.т.д. Так, под влиянием русского духа, рождались и воспитывались в Бессарабии новые поколения.

Бессарабское дворянство официально считалось преданным царю и империи. Здесь следует отметить, что те, кто подчинялся царю, были иноязычными: русскими, украинцами, поляками, немцами и.т.д.

Таким образом, общественно-политическая ситуация в Бессарабии 30-40-х годов XIX века оказала влияние на менталитет бессарабского дворянства.

28.02.2011

Cristina Gherasim, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: cristinagherasim@mail.ru

ACTIVITATEA SOCIAL-PASTORALĂ A MITROPOLITULUI GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI

Nicolae Fuştei

Personalitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni a trezit interesul cercetătorilor pe parcursul a două secole. Unii dintre cercetători susţin că Gavriil a servit ocârmuirea rusească cu maximă fidelitate, ceea ce l-a putut face pe cel mai drastic şi mai necruţător dintre biografii săi să-l considere o „coadă de topor în mâinile ruşilor" (Ghenadie al Râmnicului 1888, 394-397), mai mult chiar, unul dintre cei ce ar fi „vândut Basarabia ruşilor" (Ghenadie al Râmnicului 1888, 394-397).

De ce totuşi personalitatea Mitropolitului Gavriil este atât de nesuferită pentru unii cercetători? Poate din motivul că viziunea lor asupra trecutului este viciată de obsesia complotului extra-istoric, şi ca rezultat, – ideologizarea excesivă a istoriei. O justificare a acestei ideologizări a trecutului o găsim la Louis Althusser. Acesta vorbeşte despre un „primat epistimiologic legitim al prezentului asupra trecutului", în perspectiva căruia „retrospecţia prezentului asupra trecutului nu mai este ideologie, ci cunoaştere adevărată" (Althusser, Balibar 1968). Cazul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni este mult mai complex decât ar putea apărea la prima vedere şi reclamă o interpretare nuanţată, lipsită de orice înverşunare polemică sau ideologică. Acţiunile lui au o motivaţie mult mai serioasă şi complicată decât să fie explicate printr-o simplă slugărnicie. Frumoasa activitate social-pastorală a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, despre care vom vorbi în continuare, era însoţită de o credinţă puternică în Dumnezeu şi de o nemărginită dragoste faţă de oamenii pe care i-a păstorit în orice loc s-ar fi aflat.

O grijă deosebită a manifestat mitropolitului Gavriil şi faţă de ajutorarea văduvelor şi copiilor clericilor decedaţi.

1. Grija Mitropolitului Gavriil pentru clerul din eparhia Kievului şi Haliciului

a. Azilul pentru văduve şi copiii clericilor decedaţi

Încă în timpul Mitropolitului Ierotei, predecesorului Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la catedra din Kiev a fost întreprinsă o încercare de a înfiinţa un azil la Kiev. Însă Sfântul Sinod, prin ucazul din 23 august emis pe numele Mitropolitului Gavriil, a refuzat susţinerea financiară a acestui proiect, propunându-i să găsească mijloacele necesare pe loc.

Negăsind susţinere şi nici ajutor la instanţa superioară de conducere a Bisericii Ortodoxe Ruse, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a hotărât să folosească pentru construirea azilului donaţiile destinate pentru ajutorarea mănăstirilor de peste hotare şi anume – 1553 ruble şi 19 copeici[1]; lemnul de la mănăstirea „Sf. Ioan Teologul" (Богословского монастыря), desfiinţată încă în 1786, la fel şi banii agonisiţi de pe urma comercializării unui clopot uzat de la biserica „Sf. Sofia" din Kiev (Киево-Софийского собора).

Pe data de 11 aprilie 1801, Sfântul Sinod permite Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni construirea azilului, cu condiţia ca clădirea să fie construită din piatră (Чеховский 1904, 530).

Însă resursele de care dispunea la acel moment Mitropolitul Gavriil nu erau destule pentru construirea clădirii din piatră, de aceea el hotărăşte să acorde pentru azil partea de est a unei clădiri în care era cazat clerul de la catedrala „Sf. Sofia" din Kiev.

Pentru întreţinerea azilului erau prevăzute 1/3 sau 1/2 din venitul clericilor sau slujitorilor bisericii, care au fost numiţi în locul persoanei pensionate sau decedate care întreţinea familia.

Pentru ţinerea contului familiilor orfanilor din rândul clericilor decedaţi, familiile cărora trebuiau întreţinute, la 11 septembrie 1801, Mitropolitul Gavriil solicita de la consiliile spirituale şi blagocini să prezinte liste cu informaţii despre starea materială şi familială a familiilor de clerici rămase orfane în urma decesului întreţinătorului (Чеховский 1904, 532).

[1] Arhiva de Stat a Ucrainei, Fondul catedralei „Sf. Sofia", ms. 434, f. 209, 278-279.

b. Eforturile Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în vederea instalării unui nou sistem de întreţinere a clerului din eparhia Kievului şi Haliciului

Preoţimea constituia o tagmă închisă, moştenindu-se, de obicei, din tată în fiu. Pe timpul polonezilor, erau câteva mijloace de întreţinere a clericilor ortodocşi în pământurile malorosiene: în primul rând era aşa-numita „rokovşcina" sau donaţiile anuale în natură (cereale) sau în bani în conformitate cu contractul întocmit de parohul bisericii şi membrii parohiei (gromada) (Крыжановский 1864, 449-452); în al doilea rând, pământul dat în folosinţa clerului de către moşierul local pentru o anumită plată, aşa-numitul „prezent". Prezentul îi permitea preotului să se folosească de pământ atâta timp cât dorea stăpânul pământului (Храневич 1892, 375). Astfel că în pământurile din dreapta Niprului întreţinerea preoţilor depindea în mare măsură de moşier.

După alipirea la Rusia a acestor teritorii, moşierii au început să se răzbune pe preoţi. Pentru a pune capăt abuzurilor faţă de clerul ortodox din aceste teritorii, încă în timpul Ecaterinei a II-a unele terenuri erau luate de la moşieri şi date parohiilor „pentru veşnică folosinţă". Aceste terenuri erau folosite de cler atâta timp cât se aflau în serviciu, iar preoţilor de la oraşe li s-a stabilit şi un mic onorariu (Знаменский 1880, 770-778).

Prevederile stipulate mai sus au fost extinse prin ucazul împăratului Pavel I din 18 decembrie 1797 şi asupra eparhiei Kievului şi Haliciului.

Pe lângă acestea, prin porunca împărătească de la 31 iulie 1799, pentru clerul de la catedralele orăşeneşti aflate pe pământurile poloneze alipite la Rusia, din oraşele de uezd din gubernia Kievului, a fost introdusă lista statelor prin care erau prevăzute 110 ruble pentru fiecare catedrală. La rândul său, Sfântul Sinod, prin ucazul din 11 august 1799, poruncea Mitropolitului de Kiev să asigure reîntoarcerea pământurilor parohiilor luate de „oameni străini".

Evident că aceste măsuri au trezit împotrivirea moşierilor polonezi (Максимович 1875, 5-27).

Începutul acestei împotriviri a coincis cu venirea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la catedra Kievului şi Haliciului.

După cum a aflat Mitropolitul Gavriil, cei de la serviciul cadastral erau gata să pună în aplicare reforma lui Pavel I nu mai devreme de doi ani. Primind la 5 decembrie 1799 un nou ucaz de la Sfântul Sinod, Mitropolitul Gavriil la 27 ianuarie 1800, prin Dicasteria din Kiev se adresează către guvernator cu rugămintea să fie date indicaţiile de rigoare autorităţilor din uezde, în special serviciului cadastral, să îndeplinească cele prevăzute în ucazul împărătesc din 11 august 1799 (Чеховский 1904, 494). Însă abia după a doua adresare a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni către guvernatorul Milaşevici, la 31 martie 1800 a fost dată porunca prin care urmau să fie împroprietărite cu pământ parohiile ortodoxe din mitropolia Kievului şi Haliciului (Чеховский 1904, 498).

Însă pentru întreţinerea clerului nu era destul doar pământul atribuit parohiilor, deoarece aceste terenuri erau lucrate de ţărani, care nu întotdeauna contribuiau prin donaţii în natură la întreţinerea clerului.

La rugămintea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în luna decembrie 1799 guvernatorul Milaşevici porunceşte organizarea comisiilor de „uezd" care urmau să stabilească cantitatea de cereale de pe pământurile parohiei care trebuie colectată pentru întreţinerea clerului.

La rândul său, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a poruncit tuturor organelor duhovniceşti de conducere să aleagă delegaţi care cunosc legile şi obiceiurile locului şi care ar fi în stare să apere interesele economice ale clerului (Чеховский 1904, 500).

Urmând poruncile lui Milaşevici, comisiile au stabilit o normă anuală pentru întreţinerea clerului – roadă de pe 33 de desetine de pe pământul bisericesc în conformitate cu roada medie anuală din decursul ultimilor şase ani 1794-1799. Trebuie să recunoaştem că norma stabilită de comisii era foarte mică, deoarece din cei şase ani stipulaţi, doi au fost neroditori (1797 şi 1798), iar în 1799 a fost foamete mare (Исторические 1882, 187-191).

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni nu putea fi de acord cu această normă, cu atât mai mult cu cât ea venea în contradicţiei cu prevederile ucazului Sfântului Sinod din 19 octombrie 1800, care interzicea stabilirea unei norme constante pentru donaţiile în favoarea clerului, ci presupunea realizarea unui acord dintre paroh şi parohieni în privinţa cantităţii de cereale sau de bani care urmau să fie daţi de către parohieni pentru cele 33 de desetine de pământ.

Un mijloc important pentru întreţinerea clerului din parohiile rurale rămânea prisaca. Dar şi aici erau comise destule abuzuri din partea moşierului local, care deseori luând desetina de pe prisacă, alegea cele mai bune albine, lăsând uneori bisericile fără de prisacă. Unii dintre moşieri înlocuiau desetina cu aşa-numita „ocikove" – plata în bani. Deoarece parohiile erau sărace, neavând bani, erau nevoite să vândă din lucrurile bisericeşti (Чеховский 1904, 560).

Mai rămânea încă un mijloc pentru întreţinerea clerului – taxa pe epitrahil, sau plata pentru prestarea serviciilor religioase. Dar şi acest izvor de venit uneori era secătuit. Deseori erau adresate la Dicasterie plângeri în care se spunea că preoţii măresc taxa de epitrahil faţă de ceea ce era permisă prin porunca împărătesei Ecaterina a II în 1765 (Храневич 1892, 379-380). Putem presupune că nici plata pentru epitrahil nu putea asigura întreţinerea clericilor din mitropolia Kievului şi Haliciului, de aceea Mitropolitul Gavriil, la 7 decembrie 1800 se adresează către noul guvernator Fenşe cu rugămintea să contribuie ca clerul să nu fie sărăcit (Чеховский 1904, 506).

După venirea la putere a împăratului Alexandru I, ucazul lui Pavel I din 11 ianuarie 1798 a fost abrogat prin ucazul din 3 aprilie 1801, care de fapt a subminat definitiv împroprietărirea parohilor cu pământ, ceea ce a înrăutăţit şi mai mult starea materială a clerului rural.

După publicarea ucazului amintit, moşierii obişnuiau să oprească toată roada de pe pământurile bisericeşti lipsind clerul de ultima speranţă, cea a roadei din 1801 (Чеховский 1904, 508).

Dicasteria din Kiev a încercat să apere interesele clerului printr-o adresare din 27 iulie 1801 către Mitropolitul Gavriil referitoare la reţinerea roadei de pe pământurile bisericeşti (Чеховский 1904, 509).

La rândul său, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni se adresează către guvernator, în urma căreia a fost dat porunca cuvenită pentru restituirea roadei reţinute nelegitim.

Graţie intervenţiei Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, roada de pe anul 1801 în unele locuri a fost restituită, deşi în alte locuri s-au depistat tărăgănări până în primăvara anului viitor (Чеховский 1904, 512).

Altă activitate a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni este legată de înzestrarea parohiilor cu „nadeluri bisericeşti". Mitropolitul intenţiona să obţină trecerea aşa-numitelor pământuri atribuite (презентных земель) de la moşieri la biserici, şi atribuirea noilor pământuri către parohii în conformitatea cu proporţiile stabilite.

La porunca Mitropolitului Gavriil, Dicasteria din Kiev la 9 august 1801 se adresează către conducerea gubernială cu rugămintea de a interveni pe lângă Fenşe (Феньше) ca acesta să ordone îndeplinirea cerinţelor mitropolitului (Чеховский 1904, 514). La 7 mai 1802 vine răspunsul gevernatorului în care se stipula că a poruncit ca să fie date în folosinţă clerului terenuri în proporţiile stabilite, dar numai în parohiile care au numărul de gospodării prevăzute în state (100), iar parohiile cu numărul de gospodării mai mic decât cel prevăzut în state să fie desfiinţate (Чеховский 1904, 515). La 9 mai 1802, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni îi răspunde guvernatorului printr-o scrisoare în care arată că nu este de acord cu lichidarea parohiilor mici, referindu-se şi la ucazul din 3 aprilie care prevedea păstrarea acestora.

Pe lângă adresările către administraţia gubernială pentru îndestularea cu pământ a clericilor de la sate, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a mai întreprins şi alte acţiuni pentru asigurarea cu mijloace necesare pentru existenţa decentă a clerului. Astfel, Mitropolitul Gavriil interzicea sfinţirea noilor biserici construite, până când nu vor fi retrocedate pământurile către parohii (Чеховский 1904, 516).

Neluând în consideraţie obstacolele din partea autorităţilor locale şi a moşierilor, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a pus începutul înzestrării parohiilor din eparhia de Kiev cu nadeluri de pământ (Чеховский 1904, 518).

2. Introducerea unui regim special pentru procesele de judecată intentate clericilor din exarhatul Moldovei şi Valahiei

Abaterile clerului erau judecate de ierarhi, dar pe la începutul secolului XIX-lea, instanţa de judecată de la centrele eparhiale apare sub numele de consistorii, dicasterii sau dicasterie duhovnicească. Aceste instanţe au fost reorganizate de Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în 1808 în Moldova şi în 1810 în Valahia, devenind acum instanţe permanente, cu personal clerical instituit special, având obligaţia de a judeca procesele bisericeşti propriu-zise, dar şi pe cele matrimoniale, în special cele legate de divorţ.

În perioada discutată, în lipsa unor legi bine determinate şi sistematice, când instituţia care se ocupa de judecată şi de executarea sentinţei se conducea, în majoritatea cazurilor, de datinile ţării, care deseori nu rezultau din conştiinţă şi sentimentul datoriei, onoare şi dreptate, ci din interesele personale, preoţimea, fiind supusă judecăţii acestor instituţii, deseori era nedreptăţită. Din aceste considerente Mitropolitul Gavriil propune nişte măsuri care ar fi apărat preoţimea de samavolnicia autorităţilor civile.

Iniţiativa Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni are şi o fundamentare ce reiese din prevederile Dreptului Canonic (Bisericesc).

Este cunoscut că în urma administrării tainei Hirotoniei apar o serie de efecte juridice printre care şi cele cu privire la structura sacerdotală. Pe lângă faptul că prin hirotonie se creează starea clericală, care apare ca o categorie socială aparte în structura socială a Bisericii, prin hirotonie se conferă şi puterea bisericească corespunzătoare fiecărei trepte (diaconat, presbiteriat şi episcopat), putere a cărei executare este reglementată prin numeroase norme juridice. La începutul secolului XIX, într-o serie de state din Europa, inclusiv în Rusia, efectele cu privire la starea clericală erau prevăzute nu doar de legislaţia bisericească, ci şi de cea civilă. Printre aceste efecte se numără şi aşa-numitele „privillegium fori" (privilegii referitoare la judecată), în conformitate cu care membrii clerului urmau să fie supuşi unei judecăţi speciale bisericeşti, atât în cazurile crimelor bisericeşti, cât şi în cazul unor delicte de ordin civil (Красножен 1992, 56). Luând în consideraţie practica existentă la acel moment în Rusia, Exarhul Gavriil a insistat ca procesele referitoare la datoriile mănăstirilor şi călugărilor să fie scoase din competenţa judecăţilor civile, fiind transferate la Consistoriile spirituale (Зыков 1879, 552), care funcţionau la Iaşi şi Bucureşti.

Mitropolitul Gavriil, găsind că boierii şi cinovnicii de prin judeţe, când se întâmplă să aibă vreunul din mireni proces de judecată cu vreun cleric, în cele mai dese cazuri ultimul era judecat, părtinitor şi închis, fără a se lua în consideraţie că era faţă bisericească şi în conformitate cu canoanele bisericeşti nu se cuvine a fi judecat, şi pedepsit de mireni, de aceea Mitropolitul Gavriil roagă Divanul să decidă ca organele administraţiei civile să anunţe mai întâi protopopul, ca clericii să fie judecaţi şi pedepsiţi de autorităţile bisericeşti (Întru apărarea 1932, 245).

În cazul când preoţii au comis încălcări care cad sub incidenţa organelor de justiţie civile, pentru a apăra preoţimea de samavolnicia persoanelor din organele administrative şi judecătoreşti, în procesele penale şi civile, Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni a propus ca ancheta asupra feţelor bisericeşti, în chestiunile ce ţineau de serviciul lor, să fie efectuată în prezenţa deputaţilor din partea clerului, care urmau să fie desemnaţi de către Consistoriu, împreună cu cinovnicii civili. Referitor la problema în cauză, printre altele, exarhul îi scria senatorului Krasno-Milaşevici următoarele: „consider că în ambele principate, din cauza lipsei preoţilor cu studii, este necesar să fie ales în fiecare ţinut câte un deputat din rândul celor mai capabili preoţi. Pentru aceasta am trimis peste tot unde trebuie indicaţiile necesare, ca protopopii ţinutului să aleagă neîntârziat deputaţii şi să mi se comunice cine şi unde anume a fost desemnat pentru acest rang şi ce parohii i-au fost repartizate" (Стадницкий 1894, 142). Totodată, pentru îndrumarea deputaţilor în procesele de anchetare a persoanelor duhovniceşti, exarhul a pregătit o instrucţie, care cuprindea drepturile şi obligaţiile deputaţilor. În această îndrumare, printre altele, se stipula că:

1. În calitate de deputat poate fi numit oricare protopop sau preot, care dă dovadă de cele mai bune cunoştinţe şi de cea mai onestă comportare, deoarece acest serviciu necesită cunoştinţe, pentru ca să nu fie comise greşeli la anchetare precum şi comportare bună pentru ca însuşi deputatul să nu nimerească la judecată;
2. În funcţia de deputat nu poate fi desemnat nimeni din rândul celor care au altă funcţie în afară de slujba bisericească la parohie pentru a evita unele probleme, când ar fi solicitat neîntârziat şi la un serviciu şi la altul;
3. Deputatul, fiind totdeauna pregătit pentru îndeplinirea funcţiei atunci când primeşte citaţie de la vreo instanţă de judecată despre iniţierea anchetei unei persoane duhovniceşti trebuie să se prezinte şi să investigheze cazul împreună cu cinovnicii civili desemnaţi pentru anchetă;
4. Întrucât ancheta are ca menire doar cercetarea adevărului, deputatul nu trebuie să ia decizii, să respingă ceva, el trebuie să contribuie ca să fie luate în consideraţie în cercetarea cazului

toate circumstanţele existente, fără părtinire sau asuprire şi să nu admită ca anchetatorii să noteze doar ceea ce le convine, iar celelalte să le treacă cu vederea, pentru că uneori chiar un singur cuvânt poate schimba situaţia;

5. La finisarea anchetei deputatul trebuie să o semneze împreună cu cinovnicii civili şi, luând o copie a anchetei, cu semnăturile anchetatorilor, să o prezinte instanţei duhovniceşti pentru informare;
6. Deputatul nu trebuie să participe la anchetările care nu vizează persoanele duhovniceşti;
7. Deputatului trebuie să i se acorde respectul cuvenit din partea tuturor preoţilor ca persoană aleasă şi desemnată pentru chezăşia şi apărarea lor (Стадницкий 1894, 143).

3. Uşurarea poverii impozitelor preoţilor

La timpul înfiinţării exarhatului regimul fiscal al preoţilor era foarte complicat. Astfel, în Valahia fiecare preot era impus unei contribuţii anuale de 3 taleri, dintre care jumătate era pentru întreţinerea şcolilor, iar cealaltă jumătate pentru „masa milelor".

În Moldova preoţii şi diaconii erau supuşi unei contribuţii de un galben pe fiecare an, pentru întreţinerea şcolilor.

În afară de dările către vistieria domnească, preoţii aveau anumite obligaţii faţă de mitropoliţi, episcopi şi protopopi.

Astfel, în Muntenia se plătea câte 40 de taleri de hirotonie întru diacon, aceeaşi sumă era plătită şi pentru hirotonia întru preot. La înscăunarea unui nou mitropolit preoţii şi diaconii plăteau aşa-numitul „plocon al cârjei". Pe lângă acestea, se mai plătea câte un galben ca dare anuală chiriarhului (mitropolit sau episcop), numită „ploconul obişnuit", sau „ploconul canonicesc". În timpul mitropolitului Dositei Filitti se mai plătea câte doi taleri şi jumătate la hramul catedralei mitropolitane.

Preoţii şi diaconii de mir erau impuşi la aşa-numita „dare a bastonului", plătită protopopului. Mai erau încasate taxe pentru recomandarea la hirotonie, pentru cercetarea bisericilor, pentru sfinţirea bisericii ş.a.

În afară de aceste dări obişnuite pentru şcoli, preoţii din cele două mitropolii româneşti erau supuşi la diferite contribuţii, mai ales în timpul războaielor ruso-turce. Astfel, în 1810, preoţii şi diaconii din Moldova au fost nevoiţi să plătească 76640 lei pentru întreţinerea trupelor ruse de ocupaţie, iar cei din Valahia 150000 de taleri.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în timpul aflării sale în fruntea exarhatului, era preocupat de ridicarea autorităţii preoţimii şi îmbunătăţirea situaţiei economice a acesteia prin eliberarea de prestaţiile naturale. Exarhul depunea toate eforturile pentru ca preoţimea să fie scutită şi de dările în bani dacă nu întru totul cel puţin, parţial. Pentru aceasta, el a trebuit să lupte cu membrii Divanelor, mai ales cu cei din Valahia. Astfel, la 21 septembrie 1809 exarhul se adresează preşedintelui divanelor Kuşnikov în legătură cu supunerea preoţimii de mir şi a mănăstirilor Valahiei de către Divan la taxa-contribuţie în sumă de 12 mii de lei, cu rugămintea de a scuti preoţimea de acest impozit sau cel puţin de a-l reduce.

Mitropolitul Gavriil înţelegea perfect situaţia dezastruoasă a poporului, „ruinat nu atât de oştiri, cât de boieri, de jefuirile slugoilor acestora şi de abuzuri greu de imaginat" (Стадницкий 1894, 158), anume de aceea şi apăra preoţimea de taxe-contribuţii impuse acesteia de către Divan.

Ca argumentare pentru aceasta, exarhul expune următoarele cauze: a) acest impozit este împovărător pentru preoţime din cauza sărăciei ei foarte mari, în afară de aceasta ea aproape în mod egal cu ţăranii duce tot greul prestaţiilor de zemstvă; b) impunerea mănăstirilor la taxe-contribuţie este o încălcare a privilegiilor acestora stabilite în urma Păcii de la Kuciuk-Kainargi, confirmate la semnarea Păcii de la Iaşi (1791) şi în manifestul împăratului Alexandru I. Acest privilegiu stabilea ca domeniile mănăstireşti sunt egalate cu ale proprietarilor, fiind scutite de impozite. Pe lângă aceasta, mănăstirile sunt foarte sărace, întrucât veniturile pe care le obţin din satele lor, acum s-au redus considerabil din cauza sărăciei ţăranilor, care sunt împovăraţi de diferite prestaţii şi ruinaţi de arendatori, de aceea impunerea, unor dări aparte, mănăstirilor şi satelor acestora ar fi o povară dublă pentru ele. Astfel, Divanul Valahiei a propus ca mănăstirile şi preoţii de enorie să plătească 120 mii de lei în locul a 4 mii tone de grâu pentru hrana armatei, pe lângă acestea clerul urma să vină cu o contribuţie de 60 de mii de lei pentru răscumpărarea prizonierilor[2].

[2] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 1-2.

De aceea Exarhul Gavriil îl roagă pe Kuşnikov să iniţieze cercetări şi să emită un ordin ca sumă impusă mănăstirilor şi preoţimii să fie redusă, cel puţin în jumătate. Sau ca suma respectivă de 120 mii de lei să fie achitată de preoţime şi toate mănăstirile împreună cu boierii mari şi mici, după averea fiecăruia, fără a exclude şi mitropolia. În felul acesta, şi ordinul va fi îndeplinit, şi soarta mănăstirilor şi a preoţimii se va uşura. Totodată Mitropolitul Gavriil roagă ca Divanul să-l informeze în prealabil, dacă se vor mai prevedea impozite asupra preoţimii[3].

În urma acestui demers al Mitropolitului Gavriil, Kuşnikov a cerut explicaţii Divanului valah[4].

Însă acesta în loc de explicaţii, de patru ori repetă în actul său afirmaţia despre constatarea abuzurilor în mănăstiri, despre neîndeplinirea testamentelor ctitorilor, despre creşterea datoriilor[5] ş.a.

Luând cunoştinţă de răspunsul Divanului, Mitropolitul Gavriil cu indignare zice că nici turcii nu-şi băteau joc de clerul ortodox cum o fac boierii valahi, sub pretextul aprovizionării armatei, faţă de contribuabili, care şi aşa este ruinat nu atât de armată cât de boieri, hoţi, ispravnici şi de răufăcători pe care te vei mira să găseşti în altă parte"[6].

În urma intervenţiei Mitropolitului Gavriil, oberprocurorul Goliţân i-a raportat împăratului. După cum aflăm din scrisoarea lui Alexandru Goliţân către Mitropolitul Gavriil, din 11 noiembrie 1809, împăratul i-a poruncit să-l contacteze pe Petru Ivanovici Bagration, ca acesta în numele împăratului să poruncească Divanului Valahiei, ca pe viitor să se abţină de la decizii care ar atinge interesele Bisericii sau i-ar crea dificultăţi acesteia[7].

4. Deschiderea de noi biserici

Mitropolitul Gavriil, ca un adevărat păstor, contribuia prin toate mijloacele disponibile la deschiderea de noi locaşuri de cult în orice loc s-ar fi aflat, în Rusia, Ucraina, Moldova sau Valahia.

Astfel, încă pe timpul aflării mitropolitului Gavriil la catedra din Ecaterinoslav a fost fondat oraşul Odesa, cu binecuvântarea mitropolitului a fost pusă piatra de temelie a primelor patru biserici din oraş. Astfel, pe data de 22 august 1794 Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a săvârşit sfinţirea apei şi a pus prima piatră în cetatea Hagibei pe locul viitorului oraş, totodată sfinţind şi pietrele de temelie ale primelor biserici (Блаженнейший 2004).

Părerile cercetătorilor diferă atunci când se discută problema sfinţirii pietrelor de temelie ale primelor biserici din Odesa. Astfel A. Skaliskovski consideră că pietrele de temelie ale primelor biserici au fost sfinţite pe data de 22 august (Скальковский 1824), iar în lucrarea consacrată jubileului de 100 de ani de la fondarea oraşului Odesa se menţionează că pietrele de temelie ale primelor biserici – „Sf. Nicolae" şi „Marii Mucenițe Ecaterina" au fost sfinţite peste un an de la fondarea oraşului, iar până atunci slujbele se oficiau în biserica de campanie (Одесса 1895).

În afară de cele două biserici menţionate, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a mai fondat biserica grecească „Sf. Treime" (Греческая Свято-Тооицкая церковь) şi mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" din Odesa, ultima pe timpul când se afla de acum la catedra Chişinăului şi Hotinului.

Pe timpul aflării Mitropolitului Gavriil la catedra de Novorosiisk şi Dneprovsk, mănăstirile suportau consecinţele politicii de secularizare iniţiate de Ecaterina a II-a. În urma politicii de secularizare o serie de mănăstiri urmau să fie lichidate. Printre acestea se număra şi mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului", situată pe malul stâng al râului Oriol în faţa orăşelului Nehoroşci, care fusese închisă încă în anul 1787. Cu timpul bisericile din mănăstire se ruinau, deoarece erau lăsate în grija nimănui. La 24 septembrie 1799 ctitorul din satul Cernecina (Чернечина) Feodor Kiricenko şi locuitorul aceluiaşi sat Iakiv Kremina se adresează lui Gavriil Bănulescu-Bodoni cu rugămintea să permită strămutarea bisericii „Adormirea Maicii Domnului" de la mănăstirea amintită în satul care se afla la două verste depărtare de la mănăstire (Мицик 2004, 53). Pe data de 14 noiembrie 1799, Gavriil Bănulescu-Bodoni aprobă cererea celor doi solicitanţi, astfel că biserica a fost în acelaşi an instalată în satul Cernecina cu ajutorul activ al ctitorilor Feodor Kiricenko, Feodor Bilan şi al reprezentantului autorităţilor de stat Semion Şcedliev[8].

[3] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 1-2.
[4] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 3-4.
[5] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 9.
[6] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 11-12.
[7] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1148, f. 13.

[8] Arhiva Istorică de Stat din Kiev, F. 229, r. 1, d. 253, f. 206.

Cea de a doua biserică din mănăstire şi anume „Sf. Arhanghel Mihail" a fost transferată cu permisiunea aceluiaşi Gavriil Bănulescu-Bodoni în satul Tupalivka (Мицик 2004, 53). Acestea sunt doar două din multele cazuri când Bănulescu-Bodoni a contribuit la salvarea de la distrugere a unor edificii de cult, pe timpul când se afla la catedra de Novorosiisk şi Dneprovsk.

Şi în alte împrejurări mitropolitul Gavriil a dat dovadă de grijă faţă de locaşurile de cult.

Astfel, la ocuparea Principatelor Române de către armatele ruse, s-a constatat că în unele localităţi nu erau biserici, încât creştinii ortodocşi nu aveau posibilitate să-şi realizeze cerinţele religioase.

Pe adresa Mitropolitului Gavriil au sosit o serie de demersuri, cerinţe pentru deschiderea de biserici, sau reîntoarcerea spre folosinţa creştinilor a unor moschei turceşti, care cândva au fost biserici ortodoxe, dar reutilate de către musulmani în moschei.

Astfel, în urma demersurilor făcute de căture preotul Marco Popovschi, în numele creştinilor din Ursoaia, judeţul Tighina, Mitropolitul Gavriil, la 12 septembrie 1808, se adresează senatorului Kuşnikov informându-l că locuitorii din satul respectiv sunt lipsiţi de posibilitatea de a auzi cuvântul lui Dumnezeu, de aceea roagă să li se permită reconstrucţia geamiei turceşti în biserică ortodoxă şi sfinţirea ei. Mitropolitul era de acord, dar mai era necesar şi acordul autorităţilor civile[9].

Senatorul c îşi pune rezoluţia că este de acord hiar pe scrisoarea Exarhului. În aceeaşi zi Kuşnikov propune Divanului Moldovei să rezolve pozitiv solicitarea sătenilor din Ursoaia[10].

După luarea cetăţii Hotinului de către armatele ruse, moscheea din cetate a fost reutilată ca biserică ortodoxă, deoarece în trecut ea a activat ca locaş de închinăciune creştin. La 6 decembrie 1806 ea a fost sfinţită cu hramul „Sf. Nicolae", aşa cum a fost de la început.

Însă biserica era săracă, ducea lipsă de cele mai elementare obiecte. Situaţia putea fi redresată dacă bisericii i s-ar fi dat în folosinţă averea pe care o poseda cândva moscheea. Luând în consideraţie că după sosirea armatelor ruse averea turcilor a trecut în posesia autorităţilor ruse, Mitropolitul Gavriil, la 28 decembrie 1808, roagă pe S.S. Kuşnikov ca să transfere cele 12 prăvălii ale moscheii din cetate pe seama bisericii „Sf. Nicolae"[11].

Au fost organizate şi colecte pentru reutilarea biserica „Sf. Nicolae" din cetatea Hotinului. Documentele vremii arată că au fost colectaţi 1600 de lei[12].

Totodată senatorul Kuşnikov îl roagă pe Mitropolitul Gavriil ca luând în consideraţie situaţia grea să alcătuiască un deviz al cheltuielilor necesare pentru funcţionarea bisericii din cetatea Hotinului[13].

Exarhul Gavriil a făcut devizul şi la 14 martie 1810 l-a trimis senatorului Kuşnikov[14].

Altă biserică reîntoarsă ortodocşilor a fost cea cu hramul „Sf. Nicolae" din Ismail, care şi ea fusese profanată de turci în timpul cârmuirii lor. După intrarea armatelor ruse în oraş mitropolitul Gavriil propune autorităţilor de ocupaţie să repare această nedreptate. La 22 octombrie 1809 Mitropolitul Gavriil se adresează cu rugămintea către Kuşnikov ca să i se încredinţeze ieromonahului Iosif, ca reprezentant al mănăstirii „Trei Ierarhi" din Iaşi, biserica „Sf. Nicolae" din Ismail[15]. Din răspunsul lui Kuşnikov trimis exarhului aflăm că la 24 octombrie 1809, au fost date indicaţiile de rigoare maiorului Lavrov[16], iar la 10 februarie cerinţa mitropolitului este îndeplinită[17].

Din timpul aflării Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la conducerea Exarhatului Moldovei, Valahiei şi Basarabiei datează începutul funcţionării unui şir de biserici în Valahia, printre acestea se numără şi „Biserica Alexe", situată pe Calea Şerban Vodă la numărul 123, din Bucureşti. După cum atestă documentele aflate în arhiva parohiei, biserica funcţionează din 10 noiembrie 1809[18]. A fost ctitorită de un credincios pe nume Alexie şi soţia sa Maria. Biserica este construită în formă de cruce cu două turle mari. Vitraliile bisericii

[9] ANRM, F. 1, r. 1, d. 442, f. 1.
[10] ANRM, F. 1, r. 1, d. 442, f. 3.
[11] ANRM, F. 1, r. 1, d. 461, f. 4.
[12] ANRM, F. 1, r. 1, d. 461, f. 13.
[13] ANRM, F. 1, r. 1, d. 461, f. 15-16.
[14] ANRM, F. 1, r. 1, d. 461, f. 17.
[15] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1205, f. 1.
[16] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1205, f. 2-3.
[17] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1205, f. 6.
[18] Sursa: Paroh-Preot Florea Burcea. „Fotografia Bisericii Alexe", manuscris, 1998.

concurează cu cele mai frumoase vitralii din Bucureşti, poate şi din tară.

În timpul aflării Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la conducerea mitropoliei Chişinăului şi Hotinului au fost reconstruite sau construite din nou în jurul a două sute de biserici.

În urma cercetărilor efectuate în arhivele din Republica Moldova am putut reconstituit o listă cu peste 100 de biserici construite sau reconstruite în timpul aflării mitropolitului Gavriil la catedra Chişinăului şi Hotinului.

5. Ajutoare acordate fraţilor de o credinţă şi eterodocşilor

În primăvara anului 1809, când Ţările Române erau greu încercate de prezenţa armatelor ruse pe teritoriul lor, sârbii au trimis câteva persoane de încredere în Moldova şi Valahia după ajutoare pentru răsculaţii sârbi în frunte cu Caragheorghe. După cum aflăm din scrisoarea mitropolitului Dositei din 13 aprilie 1809, către general-maiorul Enghelgart, vicepreşedinte al Divanului Valahiei, sârbii, pe lângă ajutor în bani, mai vor „să li se găsească vreo doi oameni cu ştiinţă de a scoate din pământ metalurile". Cererea sârbilor a fost primită cu multă bunăvoinţă atât de conducerea bisericească, cât şi de cea civilă. Fără să mai aştepte aprobarea ruşilor, Divanul Valahiei a „găsit cu cale ca pentru ajutorul sârbilor să se adaoge 10 taleri la pungă la strângerea oieritului ce se face acum" (Către Excelenţa 1930, 298).

Ruşii ulterior au aprobat măsura şi constatăm din scrisoarea trimisă de Consiliul Conducător al poporului sârb Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, că ajutorul fusese primit înainte de luna septembrie 1809. Prin aceeaşi scrisoare din 18 septembrie 1809 sârbii cer ajutor şi de la moldoveni. În scrisoare se spune: „Mult milostive arhipăstor, iubirea voastră de oameni ne este cunoscută, ca şi puterea persoanei voastre în Moldova şi bogăţia vieţuitorilor localnici, de aceea şi nădăjduim tare că nu vom fi lipsiţi de ajutorul vostru. Pentru un astfel de dar, numele tău de binefăcător veşnic se va păstra de noi întru sfinţenie" (Scrisoarea 1930, 298-299). Din aceeaşi scrisoare a Consiliului Conducător aflăm că la Galaţi activau câţiva delegaţi sârbi colectând ajutoare pentru răsculaţi: „Drept aceea îndrăznim la Înălţimea Voastră şi supus rugăm, ca şi actualii deputaţi ai noştri, cari în Galaţi, au rugat pe blagocestivii creştini localnici, ca să adune binevoitoare jertfă, ajutându-ne şi contribuind cu averile lor la scăparea creştinismului" (Scrisoarea 1930, 299). Primind demersurile din partea conducătorilor răsculaţilor sârbi, Exarhul Gavriil răspundea tot aşa de binevoitor şi în octombrie 1809 scrie o pastorală adresată creştinilor ortodocşi din Moldova în care se spune: „După datoria creştinătăţii şi a omenirii, şi după rugămintea norodului sârbesc am poruncit ca să se facă condica aceasta spre adunarea ajutorului în pământul Moldovei, de la cei ce cu bunăvoinţă a lor se vor umili a face, precum şi la Ţara Românească au făcut acel prin putinţă ajutor" (Cu mila 1930, 300). După cum vedem din această pastorală, în Moldova contribuţiile urmau să fie strânse sub forma unei condici, deci ceva mai greu decât în Valahia.

Unii dintre călugării sârbi, fugind de turci, veneau în Moldova, însă aici întâmpinau anumite greutăţi în dorinţa lor de a se stabili la vreo mănăstire.

Despre unul dintre aceşti călugări, pe nume Roman, aflăm dintr-o scrisoare a acestuia către Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Petiţionarul avea 78 de ani, născut în Sofia. La vârsta de 40 de ani a venit în Moldova, slujind la diferite mănăstiri. Pe la 1798 a plecat la Sfântul Munte; după trei ani a revenit în Moldova; la 1806 a pornit iar la Sfântul Munte şi în 1807 s-a reîntors la Galaţi. În petiţia adresată Mitropolitului Gavriil monahul Roman spune că a vrut să se stabilească la schitul Japca. „Nefiind primit, acuma umblu din loc în loc şi de la o mănăstire la alta şi nimeni nu mă primeşte, zicând că fără ştirea şi blagoslovenia Preasfinţiei Voastre nu mă pot primi" (Pribegia 1930, 336). La intervenţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, călugărul Roman a fost primit în comunitatea monahală de la mănăstirea Saharna din Basarabia (Pribegia 1930, 336).

În timpul aflării Mitropolitului Gavriil la cârma exarhatului, în Ţările Române găseau refugiu şi unii ierarhi ortodocşi din teritoriile care rămâneau sub ocupaţia otomană.

Comandantul armatei ruseşti Kutuzov, în una din scrisorile sale către mitropolitul Gavriil îl roagă să înlesnească aflarea în Valahia a episcopului bulgar din Ruşciuc, Neofit al Cervenului, care s-a refugiat aici. Pentru început, Mitropolitul Gavriil numeşte ca loc de reşedinţă pentru episcopul refugiat „de potrivă obrazului Preasfinţiei Sale, la Radu Vodă"; aici erau pregătite trei odăi, una

pentru episcop, şi alte două pentru trei sau cel mult patru slugi care şi acestea au „trebuinţă de meremet, cum şi cele trebuincioase ale hranei...” (Adăpost 1932, 244). Însă episcopul Neofit răspunde Mitropolitului Gavriil că are o familie de şaisprezece persoane, şi câţiva colaboratori, de aceea consideră că la o familie ca aceasta ar trebui să i se dea „spre chivernisire o întreagă mănăstire” (Adăpost 1932, 244). Însă la acel moment Mitropolitul Gavriil nu vedea vreo mănăstire liberă care ar putea satisface cerinţele episcopului Neofit. A trecut câtva timp până când Mitropolitul Gavriil a propus episcopului refugiat să se stabilească fie la mănăstirea Mărcuţa sau Sfânta Ecaterina, al cărei egumen era foarte bătrân, şi dacă acolo ar fi incomod, să aibă locuinţă tot la Radu-Vodă, iar pentru întreţinere câte 500 lei pe an din veniturile mănăstirilor greceşti (Adăpost 1932, 244).

Tot în Valahia se refugiase şi episcopul Chiril al Silistrei, care s-a aşezat ca stareţ al mănăstirii Sfintei Ecaterina din Bucureşti (Adăpost 1932, 244).

În urma schimbărilor care aveau loc în viaţa spirituală a principatelor au fost depistate cazuri de convertire la creştinism a unor musulmani.

Astfel, la 21 noiembrie 1808, Mitropolitul Gavriil primeşte o scrisoare de la turcul Ali, care solicită să fie primit în ortodoxie[19].

La 2 iunie 1809 trei funcţionari turci, care erau în treacăt prin principate îşi exprimă dorinţa de a primi credinţa creştină ortodoxă[20]. La întrebarea lui Kuşnikov, adresată Mitropolitului Gavriil într-o scrisoare din 3 iunie 1809[21], dacă este posibil aşa ceva, mitropolitul Gavriil răspunde că nu vede nicio piedică pentru a li se realiza dorinţa[22].

La 1 februarie 1811, turcul Ali din Ismail îşi exprimă dorinţa să treacă la religia creştină şi permisiunea de a se stabili cu traiul la Hotin[23]. După cum aflăm din scrisoarea Mitropolitului Gavriil, adresată lui Krasno-Milaşevici la 14 mai 1818, după ce a făcut cunoştinţă cu noţiuni de credinţă ortodoxă, turcul Ali a fost primit în ortodoxie de către ieroschimonahul Teodosie, duhovnicul mitropoliei, în biserica Sf. Nicolae din Iaşi, fiind botezat cu numele Ioan[24].

Mitropolitul Gavriil a contribuit şi la recăpătarea identităţii religioase a unor persoane care au pierdut-o fără voia lor.

Este de ajuns să amintim cazul lui Ahmet Megmet. Acest om era de origine georgian. În timpul unei lupte a fost luat de turci ca pradă de război şi forţat să treacă la islam, devenind apoi slugă la turci. Nimerind în Galaţi, unde erau dislocate trupele ruse, Ahmed îşi exprimă dorinţa să se reîntoarcă la credinţa strămoşilor săi. La 15 iunie 1809, Kuşnikov aduce la cunoştinţa Mitropolitului Gavriil dorinţa lui Ahmed[25]. Luând cunoştinţă de acest caz, Mitropolitul Gavriil aprobă şi încurajează dorinţa lui Ahmed, după care la 11 iulie 1809, este reprimit în ortodoxie cu numele Gheorghe[26].

În timpul aflării Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la conducerea exarhatului Moldovei, Valahiei şi Basarabiei au fost şi cazuri de reîntoarcere de la uniaţie la ortodoxie.

De fapt, la acest capitol, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni continua aceeaşi lucrare pe care o realizase în timpul aflării la conducerea eparhiei Kievului şi Haliciului.

În septembrie 1811, Silaghi Iosif, preot romano-catolic şi călugăr din Austria, se adresează Mitropolitului Gavriil cu rugămintea de a-l primi în ortodoxie, pentru că doreşte să devină „desăvârşit pravoslavnic” (Trecerea 1932, 273).

Exarhul a raportat Sfântului Sinod, că mulţi dintre romano-catolici se adresau episcopilor români ca să-i treacă la ortodoxie şi aceştia, de acord cu patriarhii Bisericilor Ortodoxe, îi uneau cu ortodoxia prin botez. Însă devenind exarx al Moldovei şi Valahiei, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a restabilit practica prevăzută în canoanele bisericeşti, şi pe care o găsim în Trebnicele vechi editate în Moldova şi Muntenia, că primirea romano-catolicilor în ortodoxie să se facă numai prin administrarea tainei Mirungerii.

Cazul lui Silaghi era nou pentru Mitropolitul Gavriil, care nu ştia cum să procedeze. De aceea exarhul se adresează către Sfântul Sinod, pentru explicaţii, cum se cuvine să-l primească pe un preot greco-catolic (uniat) în ortodoxie, prin botez şi în calitate de mirean, aşa cum procedau toţi

[19] ANRM, F. 1, r. 1, d. 525, f. 1-2.
[20] ANRM, F. 1, r. 1, d. 944, f. 1.
[21] ANRM, F. 1, r. 1, d. 944, f. 4.
[22] ANRM, F. 1, r. 1, d. 944, f. 5.
[23] ANRM, F. 1, r. 1, d. 2404, f. 1.
[24] ANRM, F. 1, r. 1, d. 2404, f. 3.
[25] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1008, f. 1.
[26] ANRM, F. 1, r. 1, d. 1008, f. 5.

episcopii din principate, până la instituirea exarhatului, la recomandarea patriarhilor răsăriteni, sau doar prin administrarea Mirungerii.

În răspunsul primit de la Sinod se propunea ca să-l primească pe Silaghi Iosif în demnitatea lui de preot „cu tăgăduinţa rătăcirii religiei apusene papale" (Trecerea 1932, 274).

Fostul preot greco-catolic a fost primit în ortodoxie, în primăvara anului 1812, şi s-a stabilit cu traiul la mănăstirea Socola. La acest aşezământ monahal cu o adâncă trăire duhovnicească Iosif urma să se afle sub îndrumarea stareţului Isaia. Peste câtva timp el este numit ca profesor de latină la seminarul din localitate (Trecerea 1932, 274).

După cum am văzut din cele relatate mai sus, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a avut o activitate social-pastorală destul de intensă şi binevenită. Prin această lucrare prelatul ortodox s-a manifestat ca un părinte adevărat, fiind preocupat nu doar de sufletele celor pe care-i păstorea, dar şi de condiţiile lor de viaţă, ajutând şi sprijinind orfanii, miluind pe cei nedreptăţiţi, încurajând pe cei disperaţi.

Prin activitatea social-pastorală, desfăşurată în diferite zone ale Europei: Rusia, Ucraina, Moldova, Valahia şi Basarabia, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, rămâne un exemplu demn de urmat şi pentru ierarhii de astăzi.

Bibliografie

Adăpost 1932: Adăpost pentru episcop bulgar refugiat. Arhivele Basarabiei 3, 1932, 244.

Althusser, Balibar 1968: L. Althusser, E. Balibar, Lire le Capital (Paris 1968).

Către Excelenţa 1930: Către Excelenţa sa general maior şi cavaler Enghelgart de la întâiul Divan şi comitet al Principatului Valahiei. Arhivele Basarabiei 3, 1930, 297-298.

Cu mila 1930: Cu mila lui Dumnezeu, al Prea Sfântului Îndreptătorului Sinod cilen şi al aceluiaşi în Moldova, Valahia şi Basarabia exarh şi cavaler. Arhivele Basarabiei 3, 1930, 299-300.

Ghenadie al Râmnicului 1888: Ghenadie al Râmnicului, Exarhul Gavriil. Revista nouă 10, 1888, 394-397.

Întru apărarea 1932: Întru apărarea preoţilor. Arhivele Basarabiei 3, 1932, 245.

Pribegia 1930: Pribegia unui monah sârb. Arhivele Basarabiei 3, 1930, 336.

Scrisoarea 1930: Scrisoarea Consiliului Conducător al poporului sârb către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, 18 spetembrie 1809. Arhivele Basarabiei 3, 1930, 298-299.

Trecerea 1932: Trecerea unui preot papistaş la ortodoxie. Arhivele Basarabiei 4, 1932, 273-374.

Блаженнейший 2004: Блаженнейший Митрополит Владимир, Я многим обязан Одессе, 2004. На: http://www.pravoslavye.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=article&id=4126

Греческая Свято-Тооицкая церковь: Греческая Свято-Троицкая церковь. В: Храмы Одессы. http://www.odessaonline.com.ua/go.php?dir=culture&m2=6&m3=gctc

Знаменский 1880: П. Знаменский, Положение духовенства в царствование Екатерины II и Павла I (Москва 1880).

Зыков 1879: Г. Зыков, Очерк деятельности митрополита Гавриила – экзарха Молдавии и Валахии, по улучшению положения церкви и православного духовенства в княжествах и Бессарабии, с 1808-1812 г. (Составлен по официальным источникам из архива Бессарабского губернского Правления). КЕВ 14, 1879, 538-562.

Исторические 1882: Исторические материалы из архива Киевского губернского правления, Выпуск 1-й (Киев 1882).

Красножен 1992: М.Е. Красножен, Основы Церковного Права (Москва 1992).

Крыжановский 1864: Е. Крыжановский, Очерки быта малороссийского сельского духовенства В: Руководство для сельских пастырей, №29 (Киев 1864), 449-452.

Максимович 1875: М. Максимович, Коливщина. В: Русский Архив, №5, 1875, 5-27.

Мицик 2004: Ю. Мицик, Царичанка Козацька (Київ:«Генеза» 2004).

Одесса 1895: Одесса. 1794-1894. Юбилейный сборник (Одесса 1895).

Скальковский 1824: А. Скальковский, 30-летие Одессы (Одесса 1824).

Стадницкий 1894: А. **Стадницкий,** Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский и митр. Кишиневский (Кишинев **1894).**

Храневич 1892: В. Храневич, Помещики и духовенство юго-западного края. В: Киевская старина, т. 38 (Киев 1892), 363-384.

Чеховский 1904: В. Чеховский, Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1803 гг.). В: Труды Киевской Духовной Академии, №8 (Киев 1904), 490-588.

Pastoral-social service of the Metropolitan Gabriel Banulescu-Bodoni

Abstract

Despite the relatively large number of publications devoted to the life and activity of the Metropolitan Gabriel Banulescu-Bodoni, it should be noted that not all aspects of his activity were examined.

In this article, the author attempted to show another side of the multifaceted activity of the Metropolitan Gabriel Banulescu-Bodoni, namely that witch is related with his pastoral-social service.

For an objective study of this problem, author has analyzed a set of archival documents that allowed to show the efforts of Metropolitan Gabriel in arrangement of the Kiev shelter for widows and orphans of the clerics; attempts to establish a new system for the maintenance of the clergy of the Kiev Diocese; introduction of a special regime for lawsuits over clergy of the Moldo-Wallachian exarchate; reducing the tax burden for clergy, arrangement of the new temples and help Balkan fellow believers etc.

All of this will enrich the knowledge of such an important personality who left a deep imprint in the history of the Romanian, Ukrainian and Russian peoples.

Пастырско-социальное служение Митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони

Резюме

Несмотря на сравнительно большое количество работ, посвященных жизни и деятельности Митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони, следует отметить, что не все аспекты его деятельности были рассмотрены.

В представленной статье автор сделал попытку показать иную сторону многогранной деятельности Митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони, а именно ту, что связана с его пастырско-социальным служением.

Для объективного исследования этой проблемы автором проанализированы множество архивных документов, что позволило показать усилия Митрополита Гавриила по обустройству Киевского приюта для вдов и сирот священнослужителей; попытки установления новой системы для содержания клириков Киевской епархии; внедрение специального режима для судебных процессов над клириками Молдо-Влахийского экзархата; уменьшение налогового бремени для священнослужителей; обустройство новых храмов; помощь балканским собратьям по вере и др.

Все это позволит пополнить знания о столь значительной личности, которая оставила глубокий след в истории румынского, украинского и русского народов.

27.01.2011

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: fusticnic@yahoo.com

PLEDAREA NOBILIMII BASARABENE PENTRU STUDIEREA LIMBII ROMÂNE ÎN INSTITUŢIILE DE ÎNVĂŢĂMÂNT DIN PROVINCIE

Dinu Poştarencu

După încorporarea teritoriului dintre Prut şi Nistru al Principatului Moldovei în Imperiul Rus, pe parcursul câtorva decenii, reţeaua de şcoli din provincia românească anexată a evoluat extrem de lent. Această situaţie s-a produs din cauza dezvoltării slabe a sistemului de învăţământ din cadrul imperiului. Datele statistice sunt elocvente în acest sens: la mijlocul secolului al XIX-lea, conform unor „calcule generoase", cota ştiutorilor de carte din Imperiul Rus constituia 6% din numărul total al populaţiei (Рашин 1956, 289).

Pe deasupra, instruirea în puţinele şcoli înfiinţate în Basarabia după anul 1812 se efectua în limba rusă, aceste focare de cultură servind, astfel, drept instrument de rusificare.

Cu toate acestea, procesul de instruire în limba maternă, în mediul românesc basarabean, s-a manifestat, precum a remarcat Petre Cazacu, graţie aplicării în Principatul Moldovei a învăţământului particular şi familial (Cazacu 1992, 187), care a persistat în stânga Prutului şi după actul fraudulos din 1812. Ca dovadă serveşte următorul exemplu. În 1815, „văzând că mulţi copii ai slujitorilor bisericeşti rămân analfabeţi, pe când fiii mirenilor învaţă şi intră în tagma duhovnicească, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni porunceşte slujitorilor bisericeşti ca să-şi înveţe acasă copiii a citi în limbile rusă şi moldovenească sau, cel puţin, moldoveneşte, ameninţându-i cu pedepse, iar pe copiii rămaşi în neştiinţă de carte până la 15 ani îi va exclude din tagma duhovnicească şi-i va trece la angarale ca toţi mirenii" (Tomescu 1936, 49). Prin urmare, în timp ce în provincia anexată lipseau şcoli cu predarea în limba română, unii mireni găseau posibilităţi de a-şi învăţa copiii să citească şi să scrie.

Şi o altă mărturie. În 1835, împăratul Nicolae I a promulgat Regulamentul privind instruirea primară a copiilor din sate, care a creat baza legală pentru instituirea şcolilor parohiale. Tradus în română, Regulamentul a fost expediat în 1842, din ordinul arhiepiscopului Dimitrie Sulima, protopopilor pentru a fi aplicat, însă s-a constatat prezenţa unui impediment, despre care a raportat protoiereul Mihail Sineacevski din judeţul Iaşi: „Clerul moldovean cu desăvârşire nu are nevoie să introducă învăţământul în ruseşte. Chiar şi locuitorii moldoveni preferă, în locul instruirii în ruseşte gratuite, învăţământul moldovenesc cu plată, practicat de învăţători particulari şi efectuat în limba maternă" (Халиппа 1902, 179).

Deci, anume învăţământul particular şi familial a contribuit, în cea mai mare măsură, la existenţa în Basarabia a ştiutorilor de carte în limba română, deşi aceştia reprezentau un număr neînsemnat în raport cu întreaga populaţie românească din regiune. „Că boierimea ştia carte moldovenească şi grecească, menţionează acelaşi Petre Cazacu, se dovedeşte din actele scrise şi semnate de ei în acele timpuri, din toate dosarele şi condicile administraţiei şi justiţiei moldoveneşti, ţinute de cărturari moldoveni până la 1830 şi mai târziu chiar. Despre clericii moldoveni din acele timpuri şi despre călugări nu se poate vorbi ca despre agramaţi; ei toţi ştiau a citi, a scrie şi a cânta moldoveneşte, altfel n-ar fi fost admişi la funcţiile lor. Dovadă sigură despre acest lucru sunt condicile bisericeşti toate scrise moldoveneşte în Basarabia până la 1872, cu toate că este sigur, chiar după istoricii ruşi, că în Basarabia nu a fost deschisă de ruşi nici o şcoală specială moldovenească" (Cazacu 1992, 185).

Din categoria ştiutorilor de carte în limba română au făcut parte şi persoanele care au urmat cursul şcolilor deschise în Basarabia de către oficialităţile ţariste, deoarece iniţial, până în anii '60 ai secolului al XIX-lea, în aceste şcoli, puţine la număr şi cu predarea în ruseşte, s-a studiat şi limba română. Ea a fost introdusă ca obiect de studiu chiar în prima instituţie de învăţământ public deschisă în provincie de către administraţia imperială – Seminarul Teologic din Chişinău, inaugurat la 31 ianuarie 1813.

Un aport considerabil în privinţa menţinerii ca obiect de studiu a limbii române în sistemul de

învăţământ public din Basarabia a avut-o boierimea basarabeană.

De remarcat în acest context că diriguitorii de la Sankt Petersburg i-au cooptat pe boieri în rândurile nobilimii ruse, acordându-le aceleaşi drepturi şi privilegii de care beneficia această stare socială superioară şi cârmuitoare din Rusia. Astfel, autocraţia rusă a urmărit scopul ca boierimea din Basarabia, reprezentând elita locală, să devină un important suport sociopolitic al regimului ţarist în provincie. Fără a ţine seama de aceste circumstanţe intervenite în viaţa socială a elitei locale, în mediul nobilimii a dăinuit, un timp, sentimentul naţional românesc. Alexandru Boldur a afirmat în această ordine de idei: „Nobilimea Basarabiei mult timp nutrea un fel de repulsie faţă de funcţionărimea rusă din Basarabia. Exista în această provincie, aproximativ până la eşecul revoltei poloneze împotriva ruşilor din 1863, o atmosferă naţională, o rezistenţă în apărarea intereselor populaţiei moldoveneşti. Nobilimea continua să reprezinte provincia, ca fragment din corpul statului moldovenesc" (Boldur 1992, 450).

Treptat, manifestând loialitate vizavi de puterea acvilei bicefale, o bună parte din nobilimea de origine română s-a rusificat şi, ca urmare, s-a înstrăinat de neam, pe când o altă parte, într-un număr neimportant, a rămas fidelă tradiţiilor româneşti până în anul reunirii Basarabiei cu România.

Aşadar, care au fost acţiunile nobilimii basarabene în vederea păstrării în programele de învăţământ a limbii române ca obiect de studiu.

Prin raportul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse privind înfiinţarea Eparhiei Chişinăului şi Hotinului, aprobat de Alexandru I la 21 august 1813, a fost adusă la cunoştinţă şi dispoziţia imperială „ca în Seminarul Teologic care se întemeiază în Basarabia să înveţe şi tineretul laic, până la deschiderea şcolii civile" (ПСЗРИ 1830, 617). Respectându-se această dispoziţie imperială, în seminarul chişinăuean era admis şi tineretul laic. După cât se pare, opinează Axentie Stadniţchi, instruirea în comun a copiilor săraci din tagma bisericească şi a celor proveniţi din familii bogate nu prea le-a convenit ultimilor, din care motiv boierimea basarabeană s-a adresat mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu solicitarea de a funda pe lângă seminar o instituţie de învăţământ privilegiată, numită Pensionul Nobilimii, în care instruirea să decurgă în conformitate cu „metoda seminarială" (Стадницкий 1895a, 701). Mitropolitul a dat curs cererii şi la 16 noiembrie 1816 a fost deschis pensionul (Пархомович 1914, 70).

Conform regulamentului pensionului, elaborat de către Direcţia Seminarului Teologic din Chişinău, elevii urmau să însuşească următoarele obiecte: „religia, gramatica, poezia, retorica, filosofia; limbile rusă, greacă, latină, moldovenească [română], germană şi franceză; pe lângă aceasta – istoria, geografia, matematica şi arta desenului" (Стадницкий 1895a, 702). În 1823 este adoptat un nou regulament al pensionului, în care, în mare parte, au fost enumerate aceleaşi discipline de studiu: religia, gramatica limbilor rusă, moldovenească [română], greacă, latină, germană şi franceză; literatura: retorica şi poezia rusă şi moldovenească; geografia universală şi a Rusiei, istoria universală şi a Rusiei, matematica, filosofia şi dreptul; artele frumoase: desenul, cântul bisericesc pe note şi muzica (Стадницкий 1895b, 739).

Această instituţie de învăţământ cu caracter laic a existat până la 1 septembrie 1831, când a fost închisă (Стадницкий 1895c, 926).

Pe parcurs, în Basarabia au fost deschise şcoli de învăţământ reciproc (din 1824), numite şcoli lancasteriene, şi şcoli judeţene, iar la 12 septembrie 1833 – Liceul Regional din Chişinău. Un timp, procesul instructiv în şcolile lancasteriene s-a efectuat în limba română. Pe când în cele şase şcoli judeţene, deschise în 1828, limba populaţiei băştinaşe nu a fost admisă decât în două dintre ele [în hotărârea Comitetului de Miniştri cu privire la înfiinţarea în Basarabia a şcolilor judeţene, promulgată de împărat la 8 noiembrie 1827, s-a specificat că învăţătorii şcolilor din oraşele Chişinău şi Bălţi trebuiau să posede limba română şi „să poată preda regulile acestei limbi"] (Negru 2000, 129). În liceu, limba română a figurat în programa de studiu din ziua inaugurării acestei prime instituţii de învăţământ mediu din Basarabia. Treptat, însă, ca urmare a politicii de rusificare promovată de funcţionarii ţarişti, limba română a fost exclusă din sistemul guvernamental de instruire din cadrul provinciei, ea rămânând, o perioadă, doar în liceu şi în Şcoala Judeţeană din Chişinău.

Această situaţie deplorabilă a limbii române din cadrul învăţământului a provocat o anumită reacţie din partea nobilimii basarabene. Alarmaţi, reprezentanţii acestei categorii sociale privilegiate

au intervenit pe lângă autorităţi prin intermediul memoriului din 30 noiembrie 1839 al mareşalului provincial al nobilimii din Basarabia, Iordache Dimitriu, adresat tutorelui Circumscripţiei de Învăţământ Odesa, Dimitrie M. Kneajevici, din care cităm: „În urma consfătuirilor pe care le-am avut, nobilii şi moşierii din Basarabia mi-au încredinţat datoria plăcută de a prezenta Excelenţei Voastre un memoriu în numele întregii nobilimi cu privire la următoarea problemă importantă, care, la drept vorbind, trebuie să fie luată în consideraţie de către conducerea care tutelează şcolile din această provincie.

Din momentul deschiderii în Basarabia a liceului şi a şcolilor judeţene, experienţa a demonstrat că, deşi în cea mai mare parte dintre instituţiile de învăţământ respective este introdusă predarea limbii moldoveneşti, totuşi succesul în acest domeniu de educaţie socială, însemnat pentru autohtoni, nu corespunde pe deplin intenţiilor binefăcătoare ale guvernului şi aşteptărilor noastre. Examinând cauzele ce îngreuiază predarea acestui obiect, nobilii au avut ocazia să se convingă că succesele slabe în privinţa studierii limbii moldoveneşti se înregistrează din cauza insuficienţei profesorilor şi manualelor, şi anume: gramatici, lexicoane, crestomaţii ş.a. Excelenţa Voastră ştie că pentru studierea, în general, a limbilor şi ştiinţelor nu este o altă metodă decât cea prin care elevii sunt instruiţi, treptat, de la cunoscut la necunoscut, de la obiectele, noţiunile şi cuvintele ştiute de copii la cele străine şi complicate pentru ei. În conformitate cu acest adevăr real, noi ne convingem că predarea intensivă a limbii materne în şcolile primare şi superioare va servi, fără îndoială, la răspândirea rapidă şi temeinică în mediul nostru a cunoaşterii limbii ruse, atât de necesară pentru noi şi urmaşii noştri. Nu mai vorbim despre posibilităţile apropiate şi strânse ale ambelor limbi, scrisului, legendelor din bătrâni şi amintirile istorice comune. Însăşi religia, legislaţia locală şi necesităţile vitale ale regiunii indică în mod evident folosul şi importanţa predării unite a limbii ruse şi istoriei Rusiei, cu ajutorul limbii şi letopiseţelor moldoveneşti. Călăuzindumă de această convingere unanimă, am onoarea să mă adresez Excelenţei Voastre cu rugămintea să luaţi în consideraţie gândurile expuse mai sus. Dacă Excelenţa Voastră le consideră juste, atunci binevoiţi a dispune şi să faceţi demersul necesar în vederea atingerii scopului dorit de noi. Pentru aceasta trebuie să fie intensificată predarea limbii moldoveneşti, adică: a) Să se acorde o atenţie deosebită asupra alegerii unor profesori cultivaţi; b) Să se solicite un număr trebuincios de gramatici, lexicoane, cărţi pentru citirea începătoare şi biblii; c) Cu scopul de a evita viitoarele dificultăţi în ceea ce priveşte comandarea manualelor, trebuie să fie găsite posibilităţi de a tipări ediţii noi la tipografia din Chişinău.

Toţi ne amintim că în anii 1818-1819, când în Basarabia nu erau niciun fel de şcoli, cu excepţia celor duhovniceşti, Guvernul grijuliu a pus bazele învăţământului local, editând la Sankt Petersburg tăbliţe pentru citire, caligrafie şi aritmetică în limba moldovenească, după metoda de învăţământ reciproc; a cerut să vină în capitală trei studenţi de la Seminarul Teologic din Chişinău şi, furnizându-le o informaţie deplină despre structura şcolilor lancasteriene, a deschis la noi, prin intermediul acestora, primele şcoli publice. Ca urmare a acestei dispoziţii înţelepte şi binefăcătoare a conducerii, s-a pus, ca să zicem aşa, piatra de temelie a sistemei de predare în comun tineretului a limbilor rusă şi moldovenească. Noi şi acum îndrăznim să nădăjduim că Excelenţa Voastră, graţie grijii faţă de instruire, va realiza în Basarabia ideea principală, de la care se poate aştepta urmările râvnite.

În încheiere am onoarea să adaug că la început se prevăd unele dificultăţi în privinţa alegerii profesorilor competenţi şi a unor manuale bune, însă, Excelenţa Voastră, uşor veţi reuşi să evitaţi aceste obstacole stabilind relaţii în acest sens cu Înalt preasfinţia sa Dimitrie, arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, ale cărui calităţi de păstor iubitor de turmă întrunesc şi o cunoaştere profundă a limbii şi literaturii moldoveneşti, care ia fiinţă”[1].

În aceeaşi zi de 30 noiembrie 1839, Iordache Dimitriu i-a scris şi lui Alexandru Sturdza. Aducându-i la cunoştinţă că, potrivit dorinţei comune a nobililor şi moşierilor indigeni din provincie, i-a înaintat un memoriu lui Dimitrie M. Kneajevici, prin care i-a cerut să intervină în privinţa desemnării în şcolile din Basarabia, pentru învăţarea „limbii naţionale”, a unor cadre didactice capabile şi punerii la dispoziţia tineretului local a manualelor în limba respectivă, mareşalul nobilimii i-a

[1] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 1-3.

adresat rugămintea să acorde sprijin în vederea soluţionării problemelor formulate în memoriu[2].

La 23 decembrie 1839, D.M. Kneajevici i-a răspuns lui Iordache Ioan Dimitriu referitor la „necesitatea intensificării predării limbii moldoveneşti în Basarabia" că este întru totul de acord cu opinia expusă privind folosul pe care poate să-l aducă ameliorarea situaţiei în acest domeniu didactic, dar, conform părerii sale, guvernul face totul ce depinde de el. În continuare, demnitarul de la Odesa a ţinut să-l informeze ce se efectuează în legătură cu problema abordată în memoriu: 1. Limba moldovenească (română) se predă în Şcoala Judeţeană din Chişinău şi în liceul tot de aici, „cu succese destul de bune", ea fiind studiată de 57 de elevi din şcoala judeţeană şi 128 de elevi din liceu. 2. Profesorii angajaţi pentru a preda această limbă sunt selectaţi, după posibilităţi, dintre cei mai buni şi tutorelui, până la acea oră, nu i-a fost adusă nicio reclamaţie în această privinţă[3]. Totodată, tutorele i-a dat asigurări că într-un viitor apropiat, cu ocazia unei vizite pe care urma s-o întreprindă la Chişinău, va discuta cu arhiepiscopul Dimitrie Sulima problema referitoare la profesori şi manualele de limbă română.

Desigur, îi mai scria Kneajevici, „ar fi de dorit ca predarea limbii moldoveneşti să fie introdusă şi în celelalte şcoli, atât lancasteriene, cât şi judeţene, dar pentru aceasta sunt necesare cheltuieli importante. Nu cred că guvernul, care şi aşa face mult pentru instruirea tineretului, îşi va asuma astfel de cheltuieli. În această situaţie eu nu văd o altă posibilitate decât doar în cazul când nobilimea din Basarabia va fi de acord să prezinte soluţii în acest scop"[4].

La 25 septembrie 1841, mareşalul provincial al nobilimii din Basarabia, Ioan Sturdza, a întreprins un nou demers din partea nobilimii pe lângă administraţia imperială. De această dată, memoriul cu privire la predarea „limbii moldoveneşti" a fost depus pe numele guvernatorului militar al Basarabiei, P.I. Fiodorov, prin care i-a fost comunicată decizia nobilimii basarabene din 1 martie 1841. Iniţial, şefului provinciei i s-a explicat următoarele: „Încă în 1819, având grijă fără preget de fericirea supuşilor Rusiei de diferite seminţii, Guvernul a deschis în regiunea noastră trei şcoli publice primare de învăţământ reciproc adaptat la limba moldovenească, cu predarea după metoda lancasteriană[5]. Dar de atunci până la perioada deschiderii şcolilor judeţene şi a Liceului Regional din Chişinău s-au scurs aproape zece ani, astfel că tineretul autohton din toate categoriile sociale, care a crescut în acest interval de timp, a fost lipsit de mijloace de a învăţa temeinic limba rusă, la fel şi de a se perfecţiona în limba maternă scrisă. În 1833 au fost înfiinţate instituţiile de învăţământ de gradul întâi şi doi, dar în şcolile judeţene lipsesc profesori de limbă moldovenească, nu sunt manuale şi materiale didactice la acest obiect. Fiind înmatriculaţi în liceu, copiii nobililor basarabeni nu pot întrebuinţa limba moldovenească, deşi un asemenea obiect se predă în liceu, din următoarele motive: 1. În şcolile primare nu s-a realizat predarea de la cunoscut la necunoscut, de aceea ei sunt slab pregătiţi în privinţa limbilor rusă şi maternă pentru cursul liceal. 2. Lipsesc cu desăvârşire cărţi şi manuale în limba moldovenească" (Negru 2000, 119, 121)[6].

Concomitent, mareşalul nobilimii l-a mai pus la curent pe guvernator că nobilii, ciocnindu-se de aceste inconveniente, au apelat deja la tutorele Circumscripţiei de Învăţământ Odesa. Considerând necesar să reînnoiască intervenţia, ei au formulat următoarele cerinţe: 1. Să fie numiţi profesori de limbă română în fiecare şcoală judeţeană. 2. Să fie comandate manuale în Principatul Moldovei şi Ţara Românească. 3. În cazul dacă diriguitorii învăţământului vor întâmpina dificultăţi în privinţa alocării mijloacelor financiare pentru remunerarea profesorilor şi cumpărarea cărţilor, atunci nobilimea îşi va asuma misiunea să cumpere manuale şi materiale didactice din banii obşteşti, percepuţi anual de la moşieri, în timp ce salarizarea numărului suplimentar de profesori din cadrul judeţelor să fie permisă de a o efectua anual din impozitul de 10%, stabilit prin dispoziţie imperială pentru susţinerea unor acţiuni de utilitate publică în cadrul Basarabiei (Cazacu 1992, 190-191[7]; Cibotaru 1962, 91; Negru 2000, 121).

[2] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 6.
[3] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 4.
[4] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 4.

[5] Realmente, în Basarabia primele trei şcoli lancasteriene au fost deschise în 1824: la Chişinău (7 februarie), Bălţi (11 mai) şi Ismail (26 mai).
[6] Cu excepţia sursei de arhivă indicată de Gh. Negru, documentul respectiv este prezent şi într-un alt dosar de arhivă: ANRM, F. 3, inv. 2, d. 318, f. 2-3.
[7] Conţinutul acestui act este redat în mod sumar.

Peste trei zile, P.I. Fiodorov a transmis memoriul mareşalului spre examinare Consiliului Regional al Basarabiei[8], care, abia la 21 martie 1842, şi-a expus punctul de vedere, el constând în următoarele: „Pentru început să fie admisă predarea doar a limbii moldoveneşti în şcolile judeţene din Hotin, Bălţi şi Chişinău, ca fiind mai necesară tineretului moldovean de aici, iar apoi, la aprecierea conducerii învăţământului, să se introducă în toate şcolile publice din provincie şi predarea altor limbi străine, trecând cheltuielile pentru remunerarea profesorilor în contul capitalului de 10% al regiunii" (Cibotaru 1962, 91; Negru 2000, 122).

La 15 aprilie 1842, P.I. Fiodorov a expediat decizia Consiliului Regional al Basarabiei Direcţiei Şcolilor din Basarabia. Nelidov, directorul şcolilor din Basarabia, unul dintre promotorii aprigi ai politicii de rusificare, i-a declarat guvernatorului, prin adresa din 8 mai 1842: „În toate aşezămintele de învăţământ din Basarabia ştiinţele se predau în limba rusă şi, în plus, curând expiră termenul de şapte ani de acceptare a petiţiilor în limba moldovenească, din care cauză se acordă o atenţie deosebită predării limbii ruse. Însă dacă guvernul respectă doleanţa nobilimii de aici, atunci predarea limbii moldoveneşti poate fi de folos numai în şcolile din Hotin şi Bălţi, precum şi în cea din Soroca, când va fi deschisă, în timp ce limba respecivă este introdusă în Liceul Regional din Chişinău şi Şcoala Judeţeană din Chişinău. Salariul profesorului de limbă moldovenească, consider eu, poate fi stabilit corespunzător celui pe care îl primesc în cadrul şcolii judeţene profesorii de alte obiecte, adică 178 de ruble şi 57 de copeici de argint anual"[9].

A urmat procedura de aprobare la Sankt Petersburg. Prin adresa din 29 septembrie 1842, ministrul Afacerilor Interne l-a anunţat pe guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei relativ la decizia Consiliului Regional al Basarabiei, emisă în baza cererii nobilimii basarabene, de a introduce predarea limbii române în şcolile judeţene din Hotin şi Bălţi că Ministerul Instrucţiunii Publice „a considerat drept utilă introducerea predării în aceste şcoli a limbii moldoveneşti"[10]. Din partea sa, ministrul i-a acordat guvernatorului general dreptul de a dispune ca salarizarea profesorilor de limbă română de la şcolile judeţene din Bălţi şi Hotin să fie efectuată din contul capitalului de 10% al Basarabiei[11]. La 19 octombrie 1842, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei i-a cerut guvernatorului militar al Basarabiei să dispună în acest sens[12].

Astfel, constatăm că este incorectă afirmaţia lui T. Cibotaru, potrivit căreia intervenţia din 25 septembrie 1841 „a fost prima şi ultima încercare mai serioasă a nobililor basarabeni de a introduce limba moldovenească în şcolile regiunii" (Cibotaru 1962, 92). Deoarece, după cum s-a menţionat mai sus, nobilii au făcut un demers pe lângă tutorele Circumscripţiei de Învăţământ Odesa cu trei ani mai înainte. O altă tentativă, fără sorţi de izbândă chiar din start, au întreprins-o în 1866 şi pe care o detaliem în continuare.

La 28 ianuarie 1866, în cadrul Adunării Generale a Nobilimii din Basarabia a fost audiată comunicarea oficială din 20 ianuarie 1866 a tutorelui Liceului Regional din Chişinău, prin care instituţia nobiliară a fost informată despre următoarele: 1. Din 14 lecţii, prevăzute pentru predarea limbii moldoveneşti (corect, română) în cadrul liceului, 6 sunt programate spre a fi realizate în timpul orelor a cincea din orar, iar 8 – în timpul orelor de după prânz. 2. Zilnic, lecţiile durează până la orele 3 de după amiază, din care motiv doritorii de a învăţa această limbă sunt lipsiţi de orice posibilitate de a frecventa cursul. Obosiţi după cinci lecţii, elevii cu desăvârşire nu mai pot să revină la liceu pentru a asista la lecţiile de limbă moldovenească. Prin aceasta se explică faptul că, din 70 de elevi, care, în septembrie 1865, au manifestat dorinţa de a studia limba moldovenească, în prezent au rămas numai 17. 3. Profesorului de limbă moldovenească i se plăteşte salariu din banii achitaţi de elevi pentru studii şi care au o cu totul altă destinaţie. 4. Consiliul Pedagogic al liceului şi Congresul Pedagogic, desfăşurat, în iulie 1865, la Odesa, au considerat ca fiind utilă predarea limbii moldoveneşti. În fine, dacă predarea limbii moldoveneşti este socotită până în prezent cu adevărat folositoare, în timp ce populaţia locală, alcătuită din moldoveni, nici într-un fel nu a participat la administrarea economică a regiunii, apoi acum, odată cu dăruirea drepturilor de autoadministrare, prin introducerea instituţiilor de zemstvă şi implementarea reformei judiciare, când toate categoriile de populaţie sunt chemate

[8] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 318, f. 1.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 10.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 13.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 13.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 12.

să participe la soluţionarea chestiunilor locale şi alegerea judecătorilor de pace, predarea în liceu a limbii moldoveneşti devine deja o necesitate imperioasă. Predarea ei este necesară cu atât mai mult cu cât deschiderea şcolilor în Basarabia va fi imposibilă, dacă învăţătorii acestor şcoli, care ar putea fi numiţi din rândul elevilor acestui liceu, nu vor poseda limba moldovenească. După examinarea acestor circumstanţe, având în vedere că posedarea limbii moldoveneşti de către viitorii activişti pe tărâm social este foarte strâns legată şi cu atingerea anume a scopului pentru care, prin aprobare imperială, sunt create instituţiile de pace şi de zemstvă, Adunarea Generală a Nobilimii din Basarabia şi-a exprimat părerea că predarea limbii moldoveneşti în Liceului Regional din Chişinău este foarte necesară şi urmează să fie stabilite lecţii pentru acest obiect înainte de prânz, după cum se procedează în cazul altor obiecte. Din acest motiv, Adunarea Generală a Nobilimii decide: De a interveni în numele mareşalului regional al nobilimii atât în privinţa substituirii lecţiilor de limbă moldovenească de după prânz cu lecţii înainte de prânz, repartizând astfel orele, ca din programa liceului să nu fie exclus niciunul dintre obiectele prevăzute pentru înscrierea la universităţi, cât şi în privinţa problemei de a-l salariza pe profesorul de limbă moldovenească în mod egal cu ceilalţi profesori ai liceului şi din aceleaşi fonduri. De altfel, dacă Guvernul va considera drept dificilă salarizarea profesorului de limbă moldovenească pe contul statului, atunci nobilimea ia asupra sa plata acestui salariu[13].

Actul respectiv a fost semnat de următorii nobili: P. Leonard, mareşalul nobilimii din Circumscripţia Chişinău-Orhei, pentru mareşalul regional al nobilimii, judecătorul Cotruţă, pentru mareşalul nobilimii de circumscripţie, Scordeli, mareşalul nobilimii din judeţul Hotin, Gheorghe Gore, E. Siţinski, M. Derojinski, V. Lazo, A. Donici, C. Stoianov, N. Albotă, E. Buznea, G. Biberi, N. Olşevski, C. Cazimir, E. Ugriumov, N.N. Donici, D. Albotă, S. Anghel, M. Hasnaş, C. Pisarjevski, C. Varzari, Druganov, I. Anghel, I. Catargi, M. Varzari, I. Surajescu, N. Catargi, E. Ziloti, I. Lazo, V. Paninopulo, A. Ergiu, E. Donici, V. Lascari, S. Kohmanski, A. Nacco, D. Ratco, E. Şonin, N. E. Leonard, rotmistrul de stat major Semigradov, porucicul P. Semigradov, F. Semigradov, A. Razu, E. Filodor, I. Oat, E. Russo, A. Cervenvodali, C. Cecherul-Cuş, V. Donică-Iordăchescu, A. Russo, E. Botean, N.V. Leonard, S. Tomuleţ, Dobrograev, P. Andrieş-Şeptilici, T. Cazimir, A. Glavce, D. Ermolinski, M. Glavce, P. Cazimir, Nicolae Casso, C. Pruncul, M. Grisenco, N. Buznea, I. Lisovski, S. Lebedev, I. Biberi, P. Burdic, C. Leonard, V. Ziloti, N.A. Donici, G. Râşcanu, I. Botezatu, C. Chiriac, I. Hasnaş, M. Razu, I. Ziloti, D. Bantâş, C. Botean, A. Ralli, A. Filodor, E. Tomuleţ, S. Criste, Alexandru Cotruţă.

Însă această decizie a nobililor basarabeni a fost respinsă în mod sfidător. În timp ce ei se pronunţaseră în favoarea predării limbii române în singurul liceu din Basarabia, guvernanţii de pe Neva, ignorându-le doleanţa, urzeau o altă soartă cursului de limbă română din această instituţie de învăţământ. Drept consecinţă, la 9 februarie 1866, împăratul Alexandru al II-lea a vizat propunerea Consiliului de Stat al Rusiei de a interzice predarea limbii române în cadrul Liceului Regional din Chişinău.

Curând, structurile administrative imperiale au dat încă o lovitură asupra prezenţei limbii române în cadrul sistemului şcolar al Basarabiei. La 26 mai 1868, directorul şcolilor din Basarabia a înştiinţat Consiliul Regional al Basarabiei că la acea oră, postul de profesor de limbă română de la Şcoala Judeţeană din Hotin, introdus în 1842, era vacant şi nicio persoană nu-şi anunţase intenţia a-l ocupa, dar şi atunci când la această şcoală exista profesor de limbă română numărul elevilor, care învăţau limba română, era foarte mic. Din acest motiv el a cerut ca postul respectiv să fie suprimat[14]. Prin adresa din 28 august 1868, Consiliul Regional al Basarabiei i-a răspuns directorului şcolilor că din partea sa nu există impedimente pentru a-l desfiinţa[15].

Astfel, predarea limbii române a fost eliminată definitiv din învăţământul basarabean, nefiind admisă de către autorităţile imperiale timp de 40 de ani.

Cu toate că, pe parcurs, cea mai mare parte a nobilimii s-a rusificat, în 1905, un grup de nobili şi intelectuali basarabeni, în frunte cu Pavel Dicescu, au fondat, la Chişinău, Societatea Moldovenească din Basarabia pentru Susţinerea Învăţământului şi Studierea Ţinutului Natal. În 1906, Pavel Dicescu, în calitatea sa de preşedinte al acestei soci-

[13] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1715, f. 120-121.

[14] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 1040, f. 2.

[15] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 1040, f. 4.

etăţi, a înaintat Ministerului Instrucţiunii Publice al Rusiei un memoriu referitor la deschiderea în Basarabia a şcolilor cu predarea în limba română (Cuvânt 1931, 6). Dar oficialităţile de la Sankt Petersburg au neglijat cerinţa exprimată în memoriu.

Aşadar, în perioada dominaţiei ţariste, nobilii basarabeni au militat, într-o măsură oarecare, pentru predarea limbii române în sistemul de învăţământ al provinciei. În urma tentativei din 1841, ei au obţinut de la autorităţile imperiale introducerea limbii române în şcolile judeţene din Bălţi şi Hotin. Însă cedările autocraţiei ţariste au fost de scurtă durată. Ca urmare a politicii de rusificare, promovată cu insistenţă de către oficialităţi, limba română a fost exclusă din cele câteva instituţii de învăţământ în care ea se preda, fără a mai fi introdusă în programele învăţământului laic până

Anexe

Memoriul din 30 noiembrie 1839 adresat tutorelui Circumscripţiei de Învăţământ Odesa, D.M. Kneajevici, de către mareşalul provincial al nobilimii din Basarabia, Iordache Dimitriu (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 1-3).

Бессарабский областной Попечителю Одесского
предводитель дворянства Учебного Округа Д.М. Княжевичу
30 ноября 1839 года

Дворяне и помещики Бессарабской области, вследствии бывших между ними совещаний, возложили на меня приятный долг войти с представлением к Вашему Превосходительству от лица всего дворянства о следующем немаловажном предмете, собственно подлежащем благоуважению начальства опекунщегося об училищах здешнего края.

Со времени открытия в Бессарабии гимназии и уездных училищ опыт показал, что хотя в сих учебных заведениях большею частью введено преподавание молдавского языка, однако успех в сей важной для туземцев отрасли общественного воспитания не вполне соответствует благотворным намерениям правительства и ожиданиям наших. Входя в ближайшее рассмотрение причин затрудняющих развития преподавания по сей части учебного курса, дворяне имели случай удостовериться, что слабость успехов в изучении молдавского языка происходит от недостатка учителей и учебных пособий, а именно: грамматик, лексиконов, хрестоматий и др. Между тем, Вашему Превосходительству известно, что для изучения всех вообще языков и наук нет надлежащего способа как тот, который учащихся возводят постепенно от известному к неизвестному, от знакомых детям предметов, понятий и слов к чуждым и для них труднейшим. Сообразно с сею практикою истиною, мы убеждаемся, что усиленное преподавание в низших и высших училищах природного языка послужило бы, несомненно, к скорому и основательнейше распространению между нами знания русского языка, столь необходимого для нас и наших потомков. Не говоря о близком и тесном средстве обоих языков, письмен, преданий старины и общих исторических воспоминаний, самая вера, местное законодательство и существенные потребности края явственно указывают пользу и важность совокупного преподавания российского языка и русской истории, посредством языка и летописей молдавских.

Руководствуясь сим единодушным убеждением, я имею честь обратится к Вашему Превосходительству с просьбою принять во внимание вышеизложенные предположения и мысли. Если Ваше Превосходительство признаете их справедливыми, то не угодно ли будет сделать распоряжение и употребить нужное ходатайство к достижению цели нами желаемой. Для сего надлежало бы усилить преподавание молдавского языка, т.е.: а) устремить особенное внимание на выбор образованных учителей; б) выписать потребное число грамматик, лексиконов, книг для начального чтения и библий; в) во избежание будущих затруднений при выписке учебных пособий, доставить возможность печатать новые издания в Кишиневской типографии.

Всем нам памятно, что в 1818 и 1819 годов, когда в Бессарабии не было никаких училищ кроме духовных, попечительное Правительство положило начало местному образованию народа, изданием в Петербурге таблиц для чтения, чистописания и арифметики по способу взаимного обучения на молдавском языке, истребовало в столицу трех студентов Кишиневской Духовной Семинарии и, доставив им полное сведение об устройстве ланкастерских школ, через них открыло у нас первые народные училища. Сообразно с сим мудрым и благодетельным распоряжением начальства заложившим, так сказать, краеугольный камень системы совокупного преподавания юношеству русского и молдавского языков. Мы и теперь смеем надеется, что просвещенная заботливость Вашего Превосходительства осуществит в Бессарабии основную мысль, от которой должно ожидать вожделенных последствий. В заключение имею честь присовокупить, что хотя в выборе сведущих учителей и хороших книг учебных предвидятся в самом начале некоторое затруднение, но Ваше Превосходительство легко успеете отвратить таковые препятствия, открыв по сему предмету сношения с Высокопреосвященным Дмитрием, Кишиневским и Хотинским архиепископом, который с достоинствами чадолюбивого пастыря соединяет глубокое знание молдавского языка и молдавской возникающей словесности.

Decizia din 28 ianuarie 1866 a Adunării Generale a Nobilimii din Basarabia cu privire la ameliorarea predării limbii române în Liceul Regional din Chişinău (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1715, f. 120-121).

1866 года января 28 дня. В Общем Собрании Дворянства Бессарабской области слушали отношение г. попечителя Кишиневской Гимназии от 20 января, в котором объясняет: во 1-х, что из 14 уроков в неделю, назначенных для преподавания молдавского языка в Кишиневской Гимназии, 6 уроков назначены во время пятых уроков и 8 в послеобеденное время; во 2-х, что уроки продолжаются в гимназии ежедневно до трех часов по полудни, вследствие чего желающие обучается этому языку лишены всякой к тому возможности. Утомленные пятью утренними уроками, ученики решительно уже не могут из остального послеобеденного времени уделить часы чтобы вторично является в гимназию для слушания уроков молдавского языка. Исключительно этим объясняется то, что из 70 воспитанников желающих изучить молдавский язык в сентябре месяце прошлого года, теперь осталось 17; в 3-х, жалованье производится учителю молдавского языка из денег взносимых воспитанниками за ученье и имеющих совершено другое назначение; в 4-х, что преподавание молдавского языка найдено полезным Педагогическим Советом Гимназии и Педагогическим съездом бывшим в Одессе в июле месяце прошлого 1865 г. Наконец, что если преподавание молдавского языка в гимназии признавалось полезным до настоящего времени, когда местное население состоящее из молдаван, не принимало ни какого участия в хозяйственном управлении края, то теперь, при даровании прав самоуправления введением земских учреждений и судебной реформы, когда все классы населения призываются к участию в заведывании делами земства и избранию мировых судей, преподавание в гимназии молдавского языка становится уже крайнею необходимостью; оно тем более необходимо, что самое открытие народных школ в Бессарабской области окажется не возможным, если учители этих школ, которых можно будет назначить только из учеников гимназии, не будут знать молдавского языка. По обсуждении этих обстоятельств, Общее Собрание Дворянства, признавая, что с знанием будущими общественными деятелями Бессарабии молдавского языка весьма тесно связано и самое достижение цели, для которой Высочайше дарованы мировые и земские учреждения, находит преподавание в Кишиневской Гимназии молдавского языка назначением для сего уроков в дообеденное время, как это принято для прочих предметов, весьма необходимым и потому определяет: войти с ходатайством от лица Областного Предводителя Дворянства, как о замене послеобеденных уроков молдавского языка уроками в дообеденное время, распределив эти уроки таким образом, чтобы из программы гимназии не был исключен ни один из предметов, необходимых для поступления в университеты, так и о том, чтобы учителю молдавского языка производилось содержание наравне с прочими учителями гимназии и из одних и тех же сумм;

впрочем если Правительство признает затруднительным принять на счет казны производство жалованья учителю молдавского языка, то жалованье это дворянство принимает на свой счет. Подлинное подписали:

За Областного Кишиневско-Оргеевский Окружный Предводитель Дворянства П. Леонард, за Окружного Предводителя Дворянства судья Котруца, Хотинский Уездный Предводитель Дворянства Скордели, Георгий Горе, Е. Сицинский, М. Дерожинский, В. Лазо, А. Донич, К. Стоянов, Н. Албот, Е. Бузня, Г. Бибери, Н. Ольшевский, К. Казимир, Е. Угрюмов, Н.Н. Донич, Д. Албот, С. Ангел, М. Аснаш, К. Писаржевский, К. Варзарь, Друганов, И. Ангел, И. Катаржи, М. Варзарь, И. Суражеску, Н. Катаржи, Е. Зилоти, И. Лазо, В. Панинопуло, А. Эржиу, Е. Донич, В. Ласкари, С. Кохманский, А. Накко, Д. Ратко, Е. Шонин, Н.Е. Леонард, штаб ротмистр Семиградов, поручик П. Семиградов, Ф. Семиградов, А. Разо, Э. Филодор, И. Оат, Э. Руссо, А. Червенводали, К. Чикерул Куш, В. Донника Иордакеско, А. Руссо, Е. Ботян, Н.В. Леонард, С. Томулец, Доброграев, П. Андрияш Шептилич, Ф. Казимир, А. Главче, Д. Ермолинский, М. Главче, П. Казимир, Николай Кассо, К. Прункул, М. Грисенко, Н. Бузня, И. Лисовский, С. Лебедев, И. Бибери, П. Бурдик, К. Леонард, В. Зилоти, Н.А. Донич, Г. Рышкан, И. Ботезат, К. Кирияк, И. Аснаш, М. Разу, И. Зилоти, Д. Бантыш, К. Ботян, А. Ралли, А. Филодор, Е. Томулец, С. Кристе, Александр Котруца.

Bibliografie

Boldur 1992: A. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cazacu 1992: P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918 (Chişinău 1992).

Cibotaru 1962: F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (Chişinău 1962).

Cuvânt 1931: Cuvânt moldovenesc, nr. 48 din 22 noiembrie 1931.

Negru 2000: Gh. Negru, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (Chişinău 2000).

Tomescu 1936: C.N. Tomescu, Diferite ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial Chişinău. Arhivele Basarabiei 2-3, 1936.

Пархомович 1914: И. Пархомович, Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии. В сб.: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, IX-й выпуск (Кишинев 1914).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской империи, том XXXII, nr. 25441 (Санкт-Петербург 1830).

Рашин 1956: А.Г. Рашин, Население России за 100 лет (Москва 1956).

Стадницкий 1895a: А. Стадницкий, Исторический очерк „Благородного пансиона", учрежденного при Кишиневской Семинарии. В: КЕВ, №20 (Кишинев 1895).

Стадницкий 1895b: А. Стадницкий, Исторический очерк „Благородного пансиона", учрежденного при Кишиневской Семинарии. В: КЕВ, №21 (Кишинев 1895).

Стадницкий 1895c: А. Стадницкий, Исторический очерк „Благородного пансиона", учрежденного при Кишиневской Семинарии. В: КЕВ, №24 (Кишинев 1895)

Халиппа 1902: И. Халиппа, Очерк истории народного образования Бессарабии в первой половине XIX-го века. В сб.: Труды Бессарабской Губернской Ученной Архивной Комиссии, том II (Кишинев 1902).

Petitions of the Bessarabian nobility for the teaching of Romanian language in schools of the province

Abstract

In the few schools that existed in Bessarabia during the first half of the 19th century the teaching of Romanian language was at a low level due to the lack of teachers and textbooks, so the Bessarabian nobility repeatedly petitioned the tsarist authorities to improve the teaching of this subject. The response of the St. Petersburg authorities in some degree followed, but later, on February 9, 1866, the teaching of Romanian language was excluded from the curriculum of the Chisinau Regional High School – the latter institution, where at that time teaching the subject was still going on. Thus, the Romanian language was finally removed from the education system of Bessarabia.

Ходатайства бессарабского дворянства о преподавании румынского языка в учебных заведениях провинции

Резюме

В нескольких учебных заведениях, действовавших в Бессарабии в первой половине XIX века, преподавание румынского языка проводилось на низком уровне из-за отсутствия преподавателей и учебников, и бессарабское дворянство несколько раз ходатайствовало перед царской властью об улучшении преподавания этого предмета. Реакция на просьбу дворян со стороны петербургских властей в какой-то степени последовала, но позже, 9 февраля 1866 года, преподавание румынского языка было исключено и из курса обучения в Кишиневской областной гимназии – последнего учреждения, где этот предмет еще продолжал преподаваться к этому времени. Таким образом, румынский язык был окончательно выведен из системы образования Бессарабии.

22.02.2011

Dr. Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CENZURĂ, CARTE ŞI BIBLIOTECI (sec. al XIX-lea)

Maria Danilov

Puţine sunt acele biblioteci din Basarabia secolului al XIX-lea, colecţiile cărora au ajuns intacte până în zilele noastre. În marea lor majoritate, acele inestimabile valori spirituale s-au pierdut în negura timpului sau n-au fost descoperite încă. Cert este că, informaţiile istorice asupra colecţiilor de carte din bibliotecile de altădată sunt cunoscute doar fragmentar, prin mijlocirea unor eventuale registre-catalog descoperite şi/sau redescoperite printre documentele risipite în arhive, fie de stat, fie colecţii particulare.

Demersul nostru se înscrie în aria de cercetare a istoricului unei biblioteci particulare din primele trei decenii ale veacului al XIX-lea, adusă în Basarabia de către profesorul Dimitrie Govdelas (1780-1831), „doctor în filozofie" la Academia Domnească din Iaşi. Despre faimoasa bibliotecă a profesorului grec s-a scris mai înainte (Levit 1981, 62-80). S-a scris, însă informaţia istorică asupra colecţiei de carte a fost recuperată doar parţial. Cercetătorul Efim Levit (anii '80 ai sec. XX) afirma, între altele: *„catalogul propriu-zis, deşi fusese copiat în mai multe exemplare pentru toate forurile interesate, până în prezent n-a putut fi descoperit"* (Levit 1981, 74). Ce „ştim" sau mai exact ce „nu ştim" despre colecţia de carte a lui Dimitrie Govdelas?

Câteva precizări. Înainte, însă, de a intra în unele amănunte asupra istoricului bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, ar trebui să intervenim cu unele amănunte şi/sau precizări ce nu par a fi lipsite de importanţă în contextul problemei abordate. Sarcina noastră este de a lămuri şi de a scoate în evidenţă valoarea istorică şi culturală a acelei impunătoare colecţii de carte ajunsă ulterior în biblioteca Gimnaziului Regional din Chişinău. Motive pentru a invoca aceste obiective sunt mai multe:

– insuficienţa datelor istorice referitoare la constituirea colecţiei de carte din perioada ieşeană (1808-1822) a lui Dimitrie Govdelas, de până la trecerea acesteia in Basarabia;
– lipsa mărturiilor documentare referitor la trecerea lui Dimitrie Govdelas, împreună cu impunătoarea colecţie de carte, în Basarabia;
– persistenţa unor confuzii istoriografice în legătură cu destinul ulterior al cărţilor intrate în posesia bibliotecii Gimnaziului Regional din Chişinău.

La fel, ar trebui să reţinem că, impunătoarea colecţie de carte – 2723 de volume – marea lor majoritate, fiind din sec. XVIII-XIX, în diferite limbi: greacă, germană, franceză, latină etc. – a fost adusă de la Iaşi în Basarabia, pe valul evenimentelor politice ce se petreceau în Principatele Române în legătură cu mişcarea eteristă.

Ar mai trebui, poate, să semnalăm din start că acea bibliotecă particulară, ajunsă în Basarabia, era într-adevăr una impunătoare şi impresionantă în epocă. Şi nu numai pentru Basarabia, dar chiar şi pentru Principatul Moldovei de unde fusese adusă. Spre exemplu, înavuţita şi culta familie a boierului Roseti-Roznovanu, avea la moşia de la Stânca, pe malul Prutului, o bogată bibliotecă adunată încă de Iordache Roseti-Roznovanu, marele vistiernic, şi completată, în anii 1818-1821, de fiul acestuia Nicolae, înalt dregător, cu studii europene. Biblioteca însuma 1939 volume [catalog, 1821], ceea ce presupunea o diversitate de cărţi rarisime din varii domenii: literatură şi filosofie clasică şi modernă, artă, politică, drept, istorie, geografie, ştiinţe naturale (Paracostea 1963, 215-216).

Cât priveşte anturajul spiritual al Basarabiei în primele trei decenii după anexare, apoi vom constata, că abia îşi anunţau începutul activităţilor culturale primele instituţii de acest gen. Biblioteca Publică din Chişinău (fondată în 19 august 1832), conform catalogului întocmit la finele anului 1833, deţinea doar 552 volume. Abia peste 10 ani, în 1843, numărul volumelor va ajunge la 2230 (1077 titluri)[1]. Să mai amintim în context că biblioteca Gimnaziului Regional – căreia erau destinate cărţile donate – era, de asemenea, la prima etapă de acumulare a fondului de carte (Liceul Regional a fost fondat în 1833, septembrie 12). Adminis-

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4266, f. 1-2: *Ведомость о состоящих в Кишиневской Публичной Библиотеки книгах в 1843 году.*

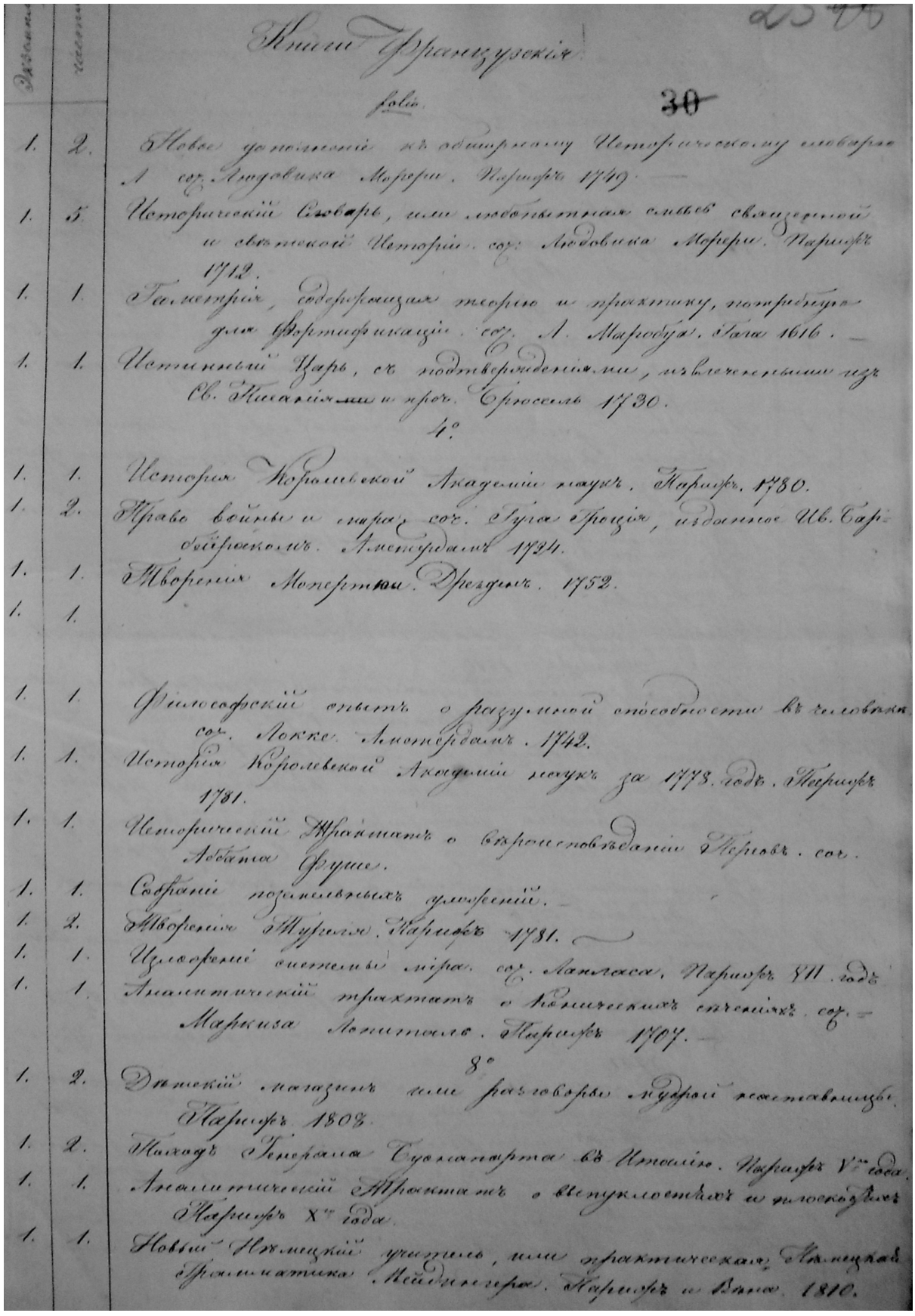

Книги Французскія

folio. 30

1. 2. Новое дополненіе къ обширному Историческому словарю 1 сочиненіе Людовика Морери. Парижъ 1749.
1. 5. Историческій словарь, или любопытныя словъ священной и свѣтской Исторіи. сочиненіе Людовика Морери. Парижъ 1712.
1. 1. Гаменгрія, содержащая теорію и практику, потребную для фортификаціи. сочиненіе Л. Малодуа. Гага 1616.
1. 1. Истинный Царь, съ подтвержденіями, извлеченными изъ Св. Писанія и проч. Брюссель 1730.

4°

1. 1. Исторія Королевской Академіи наукъ. Парижъ. 1730.
1. 2. Право войны и мира сочиненіе Гуго Гроція, изданное Ив. Барбейраколъ. Амстердамъ 1724.
1. 1. Творенія Монтеня. Дрезденъ. 1752.
1. 1.
1. 1. Философскій опытъ о разумной способности человѣка сочиненіе Локке. Амстердамъ. 1742.
1. 1. Исторія Королевской Академіи наукъ за 1773. годъ. Парижъ 1781.
1. 1. Историческій трактатъ о вѣроисповѣданіи Пировъ. сочиненіе Абата Фуше.
1. 1. Собраніе позднѣйшихъ сочиненій.
1. 2. Творенія Тюрго. Парижъ 1781.
1. 1. Цѣлофемій системы міра. сочиненіе Лапласа. Парижъ 911. годъ
1. 1. Аналитическій трактатъ о коническихъ сѣченіяхъ. сочиненіе Маркиза Лопиталя. Парижъ 1707.

8°

1. 2. Датскій магазинъ или разговоры мудрой женщины. Парижъ 1803.
1. 2. Походъ Генерала Суворова въ Италію. Парижъ V^го года.
1. 1. Аналитическій трактатъ о выпуклостяхъ и плоскостяхъ Парижъ X^го года.
1. 1. Новый Французскій учитель, или практическая Французская грамматика Мейдингера. Парижъ и Вѣна. 1810.

Fig. 1. Catalogul cărţilor în franceza din colecţia bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 25).

traţia ţaristă a provinciei s-a arătat surprinsă şi mulţumită, totodată, de oferta generoasă (dacă ne referim, în primul rând, la numărul de volume – 2723) a boierului Dimitrie Carastati.

***

În luna iunie 1834, ziarul *Odesskij Vestnik/ Одесский Вестник,* într-o informaţie primită din Chişinău (în 18 iunie) relata un fapt mai rar întâlnit în epocă: *„Moşierul Dimitrie Carastati a donat spre folosul aşezămintelor şcolare din acel ţinut 2723 de cărţi scrise în felurite limbi antice şi moderne. Conform voinţei donatorului, aceste cărţi au fost destinate Gimnaziului din Chişinău, stipulându-se ca biblioteca gimnazială să fie deschisă de două ori pe săptămână pentru doritorii de a se îndeletnici cu lectora acelor cărţi”* (Одесский 1834, 201). Şi pentru că la acea vreme în Basarabia nu exista încă presă locală (primul ziar va fi fondat abia peste două decenii, în 1854), ştirile atât de neobişnuite şi relevante, totodată, au fost cunoscute publicului prin mijlocirea presei odesite. Evenimentul propriu-zis, însă, derulase ceva mai devreme, mai exact în luna mai 1833. Înainte, însă de a derula firul mărturiilor documentare din arhivele locale, din Chişinău, vom prezenta succint unele date selective din perioada ieşeană a lui Dimitrie Govdelas.

Dimitrie Govdelas, conflictul cu autorităţile ieşene şi destinul colecţiei de carte. Protagonistul nostru, Dimitrie Govdelas (1780-1831), este originar din Tesalia (Grecia). Studii universitare a urmat la Pesta (1801-1803), unde şi-a luat cu succes doctoratul. Obţine titlul de „doctor în filozofie şi profesor de arte liberale”. Apoi ceva timp a stat la Paris, în scopul de a cunoaşte/cerceta filosofia şi literatura franceză (Camariano-Cioran 1971, 83)[2]. În 1808 este angajat, în bază de contract, pe patru ani, la Academia Domnească din Iaşi. Pentru o leafă anuală de 3500 piaştri turceşti (salariu lunar de 2000 lei), îndeplinea şi funcţia de administrare a Academiei şi se obliga să prezinte cursul de *aritmetică, algebră geometrie şi cosmografie*. Lucrurile, însă, s-au schimbat din momentul în care Dimitrie Govdelas intră în conflict cu eforul înaltei instituţii ieşene, principele Scarlat Ghica. Conflictul a fost de durată (Camariano-Cioran 1971, 64). Relaţiile tensionate ale acestora s-au transformat într-un conflict public în care au fost implicate atât autorităţile locale (Divanul Moldovei), cât şi unii funcţionari din Sankt Petersburg. Mărturie în acest sens este impresionanta corespondenţă cu multe detalii de epocă, atestată în surse de arhivă: scrisoarea către Divanul Moldovei din 12 septembrie 1810 şi scrisorile către monarhul rus, Alexsandru I, din 29 septembrie 1811 şi 18 februarie 1812 (Bulat 1929, 17-31). Nu se ştie exact daca plângerile lui Dimitrie Govdelas au fost şi satisfăcute (preşedinte al Divanurilor în Principate la 1812 era senatorul rus V.I. Krasno-Milaşevici). Oricum, după anul 1812, în unele surse de referinţă se constată că profesorul grec, Dimitrie Govdelas, se aciuase pe lângă Episcopia de Roman. Între timp îşi revede cursurile, alcătuieşte manuale, compune chiar şi versuri (*Câteva mici poeme morale,* Iaşi 1814) (Camariano-Cioran 1971, 83). Cert este, că pe la 1814 a fost rechemat la conducerea Academiei Domneşti din Iaşi. Moment atestat, de altfel, în unele însemnări manuscrise din colecţia Bibliotecii Academiei Române, în legătură cu susţinerea examenelor publice la instituţia ieşeană (Camariano-Cioran 1971, 84). Apoi va petrece ceva timp în Austria, unde îşi va edita câteva manuale, în greacă veche: *Grammaire de la langue française expliquee par la grec,* Viena 1816; *Economie practică şi generală,* Viena, 1816; *Istoria filozofiei,* Viena 1817; *Elemente de aritmetică,* Iaşi, 1818. Va mai scoate şi o ediţie bilingvă a *Întâmplărilor lui Telemac,* Iaşi, 1820, în patru volume, din care apărea doar primul (o prima ediţie se tipărise la Buda, în 1800). Cum bine s-a remarcat cândva, la Academiile Domneşti din Bucureşti şi Iaşi se utilizau „traduceri după tot ce a produs mai bun literatura didactică occidentală în toate domeniile: filosofie, istorie, literatură, economie, morală” etc.

Un alt contract încheiat cu Academia din Iaşi, pe o durată de 10 ani, cu leafa onorabilă şi multe pri-

[2] Ariadna Camariano-Cioran (31 martie 1906, Peristasis, Grecia - 11 martie 1993, Bucureşti). Principalele sale direcţii de cercetare, materializate în numeroase studii şi articole în domeniul istoriei şi literaturii, s-au axat, în primul rând, pe reconstituirea filierei greceşti din cultura românească, pe studiul relaţiilor reciproce, istorice şi literare, greco-române (circulaţia unor opere de Voltaire, Giovanni del Turco, Wieland, La Fontaine, Beccaria, Marmontel), precum şi pe identificarea traducătorilor unor intermediare greceşti. Dar opera sa de căpătâi rămâne monumentala lucrare *Academiile Domneşti de la Bucureşti şi Iaşi* (1971), publicată şi în limba franceză în 1974, lucrare care a primit premiul a două Academii, în ţară şi în Grecia. Recenzentul lucrării în Grecia, C.Th. Dimaras, considera că această carte va fi indispensabilă pentru cercetătorii învăţământului românesc şi grec. Se poate afirma astfel că fără aceste cercetări erudite comparatismul literar româno-grec nu ar fi posibil.

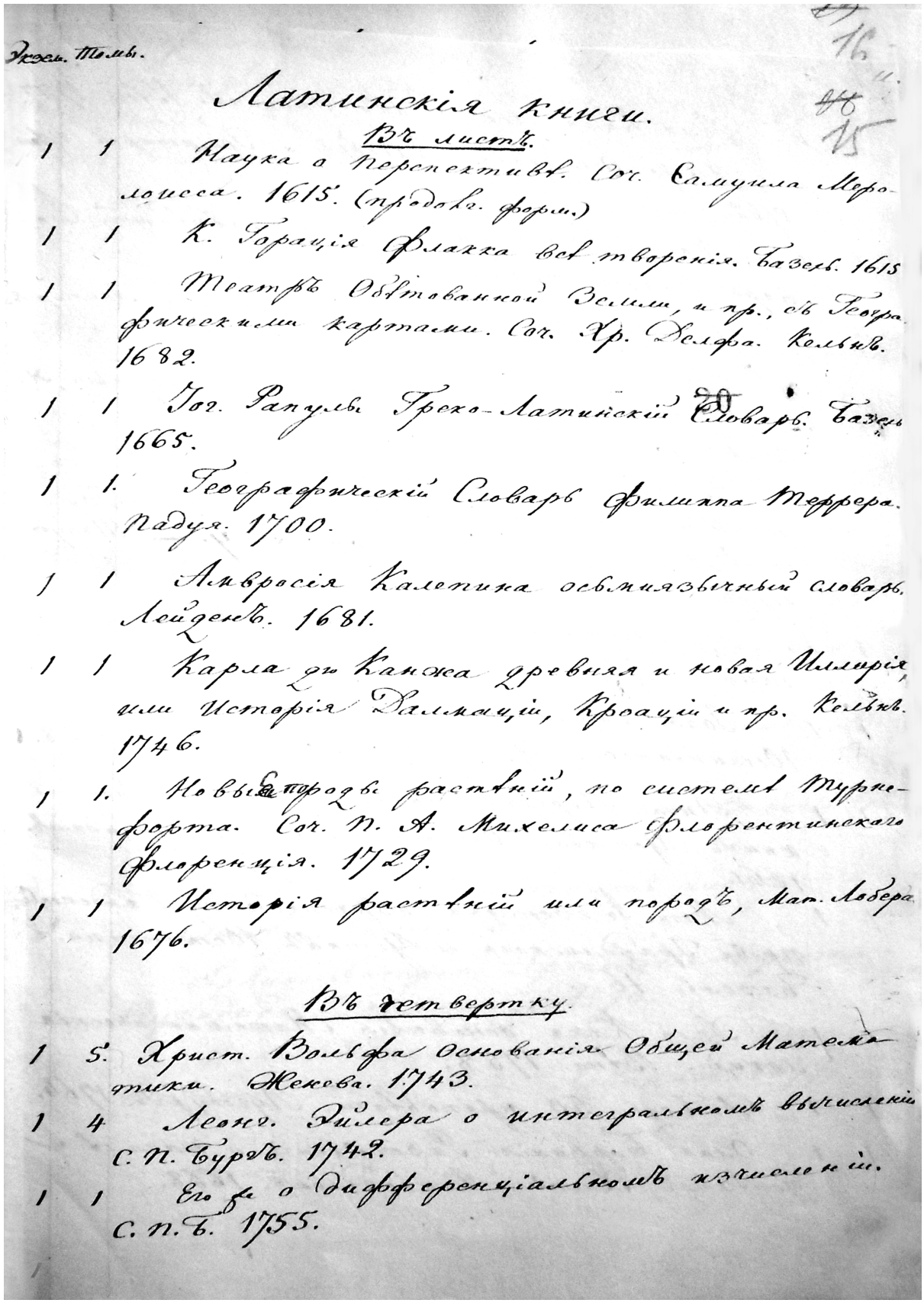

Экзем. Тольк.

Латинскія книги.

Въ листъ.

1 1 Наука о перспективѣ. Соч. Самуила Мерелоисса. 1615. (продаж. форм.)

1 1 К. Горація Флакка всѣ творенія. Базель. 1618

1 1 Театръ Обитованной Земли, и пр., съ Географическими картами. Соч. Хр. Делфа. Кельнъ. 1682.

1 1 Гог. Рапулы Грекo-Латинскій Словарь. Базель 1665.

1 1. Географическій Словарь Филиппа Меррера. Падуя. 1700.

1 1 Амвросія Каленика обьяснительный словарь. Лейденъ. 1681.

1 1 Карла дю Канжа древняя и новая Иллирія, или Исторія Далмаціи, Кроаціи и пр. Кельнъ. 1746.

1 1. Новыя породы растѣній, по системѣ Турнефорта. Соч. П. А. Михелиса Флорентинскаго Флоренція. 1729.

1 1 Исторія растѣній или породъ, Мат. Лобера 1676.

Въ четвертку.

1 5. Христ. Вольфа основанія Общей Математики. Женева. 1743.

1 4 Леонг. Эйлера о интегральномъ вычисленіи С. П. Бургъ. 1742.

1 1 Его же о дифференціальномъ изчисленіи. С. П. Б. 1755.

Fig. 2. Catalogul cărţilor în limba latina din colecţia bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 16 001).

vilegii, a fost semnat pe 21 martie 1816. De asta dată, însă, l-a găsit în prestigioasa instituţie de la Iaşi pe Gheorghe Asachi, care din 1814 deschisese „un clas de inginerie" (Camariano-Cioran 1971, 84-85). Grecul Govdelas, orgolios din fire, va tensiona mult relaţiile cu clasele conduse de Gheorghe Asachi şi care, de fapt, s-au redus în final la o rivalitate personală deschisă. Memoriul scris în 1819 este o mărturie în plus faţă de situaţia incertă şi caracterul subiectiv al celor enunţate vizavi de relaţiile acestuia cu Gheorghe Asachi (Camariano-Cioran 1971, 85).

Evenimentele ce s-au produs în Principatele Române către anul 1821 au marcat totalmente destinul ulterior al cărturarului grec. Se cunosc date foarte vagi din acei ani: se susţine, precum că a pribegit în Polonia. A editat *Histoire d'Alexandre le Grand suivant les écrivain orientaux avec des notes géographiques et historiques,* Varşovia, 1822 (*Istoria lui Alexandru cel Mare, după scriitori orientali cu note geografice şi istorice*). În prefaţa acelui volum vorbeşte despre nenorocirile sale în timpul Eteriei. Tocmai terminase de tradus *Istoria persană* şi era gata să-şi publice lucrarea, când turcii, intraţi în Iaşi, „i-au distrus manuscrisele greceşti ascunse în Biserica Sf. Atanasie". Această pierdere irecuperabilă „îmi este mai dureroasă decât a întregii averi agonisite", mărturisea Dimitrie Govdelas. Era acea carte „rodul muncii de peste cincisprezece ani – în filozofie, matematică, economie, morală şi alte domenii de literatură".

Peregrinările lui Dimitrie Govdelas în Basarabia (11 martie 1822 - 1 aprilie 1825). În urma „hatişerifului" lui Ioniţă Sturdza (1822), grecilor li s-a interzis să se aşeze în Principatele Române. Astfel, refugiul lui Dimitrie Govdelas în Polonia a fost prelungit ulterior în Basarabia.

Mărturiile depozitate în arhivele din Chişinău atestă precum că, pe 11 martie 1822, prin punctul de hotar de la Noua Suliţă a trecut *„supusul Moldovei, doctorul Demetru Govdelas, cu slujitorul Ioahan, ce are bilet de trecere cu nr. 220, eliberat pe 5 martie 1822, de către administraţia austriacă a regiunii Cernăuţi. Supusul Moldovei se îndrepta în Basarabia spre ţinutul Iaşi cu nevoi personale, pe termen de o lună"*[3]. Informaţiile documentare referitor la aflarea acestuia în Basarabia sunt neiertător de scunde. Este de presupus că o fi stat pe aceste meleaguri vreo trei ani, timp în care reuşeşte să-şi aducă de la Iaşi, sau poate din refugiul polon, din Varşovia, o bună parte din biblioteca sa. De fapt, din ceia ce mai rămăsese din colecţia de carte de altădată, adunată cu atâta râvnă pe parcursul întregii sale vieţi. Cert este că documentele arhivelor din Chişinău n-au înregistrat trecerea acestuia împreună cu impunătoarea colecţie de carte[4]. Şi totuşi, cărţile au ajuns în Basarabia. Este de presupus că biblioteca lui Dimitrie Govdelas a fost adusă în Basarabia între anii 1822-1825.

Altceva au înregistrat sursele arhivelor din Chişinău: un raport al Consiliului medical din Tighina, din 12 martie 1824, adresat către guvernatorul civil, Constantin Catacazi, din care aflăm, precum că *„locuitorul oraşului Iaşi, din Principatul Moldovei, Dimitrie Govdelas, a fost numit de către Guvernatorul General al Novorossiei în funcţie de medic al ţinutului Bender* [Tighina]. *Acesta, însă, în legătură cu plecarea în străinătate, n-a acceptat postul"*[5].

Informaţiile aduse în discuţie sunt, fără îndoială, contradictorii şi nu ne oferă un tablou plauzibil al preocupărilor, din perioada aflării în Basarabia, a fostului profesor de la Academia Duhovnicească din Iaşi, grecul Dimitrie Govdelas. Cert este că, în data de 1 aprilie 1825, Dimitrie Govdelas a împrumutat 335 galbeni olandezi de la boierul basarabean Dimitrie Carastati, lăsând în schimb câteva lăzi cu cărţi, în număr de 2723 volume, asumându-şi, totodată, obligaţia de a achita lunar o dobândă în raport de unu la suta. Probabil, după dată amintită – 1 aprilie 1825 – a plecat în străinătate, lăsând gaj biblioteca, unica sa avere spirituală, în grija boierului Dimitrie Carastati. Alte surse istoriografice atestă, în 1828, prezenţa sa într-un oraş din Germania, la München (Camariano-Cioran 1971, 104-106). După toate acele peregrinări a revenit la Iaşi, unde a şi decedat în 1831. Vom urmări, în continuare, în baza surselor celor dintâi, care a fost destinul colecţiei de carte adusă în Basarabia, în urma refugiului basarabean al lui Dimitrie Govdelas.

Documentar. Ştiri oficiale. Mărturiile referitoare la destinul cărţilor din biblioteca profesorului grec Dimitrie Govdelas – ajunse la Chişinău – au acoperire documentară în colecţiile arhivelor

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 814, f. 217.

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 909, f. 91.

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 909, f. 91.

din Chişinău: Fondul Guvernatorului civil al Basarabiei (1834-1847)[6] şi cel al Adunării Nobilimii basarabene (1833-1834)[7]. Corpul de documente se prezintă sub forma unei corespondenţe oficiale a boierului Dimitrie Carastati, cel care a donat colecţia de carte, cu şefii provinciei. Corespondenţă a fost de durată: aproape 14 ani. Acest fapt îşi are explicaţia, de altfel, în sistemul administrativ-poliţienesc al regimului de ocupaţie ţaristă în Basarabia. Primul document ce ne dezvăluie esenţa maşinii birocratice din anturajul funcţionarilor imperiali este „cererea" înaintată de către boierul Dimitrie Carastati „Înălţimii Sale, Mareşalului Nobilimii Oblastei Basarabia, Egor Ivanovici Dimitriu"[8].

Cerere. Boierul basarabean nobilul Dimitrie Carastati *„Străinul Dimitrie Govbela[9], doctor în filozofie, în data de 1 aprilie 1825, a împrumutat de la mine 335 galbeni olandezi, asumându-şi obligaţia de a achita o dobândă de unu la suta, lăsând în schimb lăzi cu cărţi în număr de 2723 vol. Sus-numitul Govdelas a decedat la anul 1831, la Iaşi, în timpul holerei. Şi pentru că nimeni din moştenitorii acestuia nu s-a prezentat să-mi restituie datoria, eu, pătruns de anumite obligaţii morale, am decis să jertfesc aceste cărţi în număr de 2723 volume pentru binele obştesc.*

Rog, Înălţimea Voastră, să le cercetaţi şi să înştiinţaţi şefii mai mari, ca aceştia, la rândul lor, să le direcţioneze acolo unde cred ei, că aceste cărţi vor aduce folos public. De asemenea, vă comunic, precum că acele cărţi, eu nu le-am numărat. Pentru a fi aduse în ordine este nevoie ca cineva dintre nobilii din cancelaria Înălţimii Voastre să fie numiţi în acest scop. Şi mai mult, prin mijlocirea Înălţimii Voastre, să fie înaintat un demers către reprezentanţa oficială din Moldova, ca aceasta să ne înştiinţeze în cazul în care se va găsi vreun moştenitor al decedatului Govdelas, ce şi-ar dori să răscumpere biblioteca, sau să achite suma totală şi procentele ce se cuvin în folosul acelei instituţii a oblastei, căreia gubernatorul general va găsi de cuviinţă să i se distribuie cărţile dăruite. 23 mai 1833"[10].

Documentul citat este deosebit de relevant şi ne îndeamnă să scoatem în evidenţa câteva momente semnificative în legătură cu subiectul luat în dezbatere.

– Mai întâi, vom observa că cifra enunţată de 2723 volume era doar una preventivă, stipulată în actul de gaj. Pentru că, boierul Dimitrie Carastati nu numărase acele cărţi depozitate în lăzi.
– Apoi, iniţiativa de a înainta un demers către reprezentanţa oficială a Consulatului Rus din Moldova, în scopul de a depista vreun moştenitor al cărţilor rămase în Basarabia, îi aparţine în întregime lui Dimitrie Carastati. Moment foarte important, de altfel, pentru a urmări şirul evenimentelor derulate în legătură cu destinul cărţilor ajunse la Chişinău. Funcţionarii imperiali vor exploata la maximum acest motiv invocat – al moştenitorului cărţilor – de la Iaşi, în scopul de a întoarce colecţia de carte peste hotarul Imperiului Rus.
– Si, nu în ultimul rând, observăm, precum că donaţia de carte a boierului Dimitrie Carastati de la Unţeşti, era un gest dezinteresat şi demn de toată admiraţia contemporanilor. Pentru că chiar şi în cazul în care ar fi fost găsit moştenitorul doritor să răscumpere acea faimoasă biblioteca, banii, oricum urmau să fie distribuiţi în folosul acelei instituţii din Basarabia, căreia guvernatorul general „va găsi de cuviinţă"[11].

Nobilul Dimitrie Carastati şi ambiţiile lui culturale. Oficialităţile imperiale, în persoana guvernatorului general de la Odesa, contele Mihail Voronţov, într-o adresă expediată pe numele şefului oblastei din Chişinău, în 2 august 1833, a exprimat verbal gestul său de mulţumire: „ [...]. *Printre altele fie spus, am deosebita plăcere, şi rog să aduceţi mulţumiri, de la numele meu, boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Vă asigur că neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne*"[12]. Bineînţeles

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048: *Corespondenţa Guvernatorului General al Novorossiei la adresa guvernatorului civil al Basarabiei privitor la actul de donaţie a colecţii de carte pentru folosul aşezămintelor de învăţământ de către moşierul Dimitrie Carastati* (70 file).
[7] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719 (60 file).
[8] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719; Vezi: *Переписка с Бессарабским генерал губернатором о пожертвование дворянином Дмитрием Карастати книг для бессарабских училищ* (în arhiva nobilimii basarabene acest dosar a fost inventariat sub nr. 44 (1833). 23 mai 1833 - 25 iunie 1836, 60 f.).
[9] Numele profesorului ieşean Dimitrie Govdelas este trecut greşit în sursele arhivelor din Chişinău. Vom cita în continuare după surse: „Gobdelas".
[10] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 1.
[11] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 2.
[12] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 5.

că mareşalului Adunării Nobilimii, în *Memoriul* adresat către oficialii din Odesa, în 29 decembrie 1833, cerea ceva mai mult – ordinul Sf. Vladimir, clasa a 4-a[13]. Urmând acestui scop anume, boierul Dimitrie Carastati, către 1 decembrie 1834, avea alcătuit un formular de serviciu[14]. Credem, că tocmai este locul să încercăm o succintă prezentare a activităţilor culturale şi/sau de binefacere desfăşurate de către boierul/nobilul Dimitrie Carastati în Basarabia.

La data completării formularului „de state" Dimitrie Carastati, avea 46 de ani (n. 1788). Avea moşii în judeţele Orhei şi Iaşi. În anii 1819 şi 1829, a contribuit personal la lichidarea epidemiilor de ciumă şi holeră în Basarabia[15]. Nu moştenise multă avere, însă reuşise să-şi extindă moşiile, pentru că avea către acea vreme tocmai patru: una în judeţul Orhei, la Selişte, sat cu 160 de gospodării; trei în judeţul Iaşi, la Unţeşti – cu 70; la Todereşti – cu 80 şi la Pârliţa – cu 140[16].

S-a afirmat, precum că el nu aparţinuse nobilimii de vază a ţinutului, iar *„numele lui lipseşte dintre participanţii la primele alegeri nobiliare din 1818 şi 1821 şi nu figurează printre boierii care fuseseră încorporaţi în nobilimea rusă şi trecuţi în registrele genealogice*" (Крупенский 1912, 17-20, 27-28).

Preţioase informaţii se regăsesc la compartimentul „funcţii ocupate". În 1819, Dimitrie Carastati este responsabil şi participă activ la lichidarea consecinţelor molimelor de ciumă şi holeră din judeţul Iaşi, fapt pentru care i s-a adresat „o mulţumire de la numele Monarhului" (retransmisă prin general-locotenentul Inzov la 27 martie 1822). Mai este membru al Comisiei speciale din Bălţi „pentru ajutorarea celor săraci". Dăruise o cantitate importantă de pâine oraşului ce se afla în carantină. Moment apreciat de autorităţile oblastei (14 ianuarie 1830 – i s-a adresat „o mulţumire" din partea Mareşalului Nobilimii). A mai fost ales candidat în funcţia de mareşal al nobilimii din judeţul Iaşi (1831-1834), funcţie pe care o deţine cu multă ambiţie şi încredere în rostul unei munci de binefacere către societate[17].

Nobilul basarabean ispitit în intenţiile generoase de a face bine – la solicitarea guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei – a dăruit o bucată/un lot de pământ din moşia sa de la Unţeşti, pentru locul de veghere a „monumentului cneazului Potemkin". La fel, îndemnat de „râvnă pentru folosul obştesc", în 23 mai 1833, a donat acea faimoasă bibliotecă pentru tinerimea basarabeană care era instruită la Gimnaziul din Chişinău. Ultimele două fapte ale boierului Carastati au devenit cunoscute – pin concursul presei – nu numai publicului din Novorossia, ci şi din tot restul imperiului (Северная 1835, 707; Levit 1981, 66).

Alte ştiri răzleţe despre ambiţiile culturale ale nobilului Dimitrie Carastati pot fi recuperate din alte surse ale arhivelor locale. El este iniţiatorul unui proiect cultural de organizare a unei şcoli parohiale (urmau să fie primiţi copii din toate stările sociale) pe moşia sa de la Unţeşti şi care urma să aibă întreţinere pe contul personal. Găsind acea propunere „bună de urmat", eforul onorific al Gimnaziului din Chişinău, stolnicul Nicolae Catargiu, îl înştiinţa pe guvernator – în 26 ianuarie 1844: *„Înălţimea Voastră, Nobilul şi boierul din judeţul Iaşi, Dimitrie Carastati a înaintat un demers în 12 decembrie, nr. 1843, în care solicită aprobarea proiectului de organizarea a unei şcoli parohiale pe moşia sa din Unţeşti, care va purta numele Dimitrie Carastati. Şcoala va fi întreţinută pe cont propriu, şi roagă să intervin drept mijlocitor în realizarea acestei iniţiative. Alăturat va prezint proiectul înaintat de boierul Carastati, rugând, totodată, să apelaţi către instanţele superioare pentru a susţine proiectul*" (Levit 1981, 66)[18]. O adresă identică prin conţinut Nicolae Catargi a înaintat şi către Mareşalul Adunării Nobilimii în 17 februarie 1844[19]. Proiectul organizării unei şcoli laice, deschisă pentru toate stările sociale din mediul rural era unul destul de îndrăzneţ la acea vreme.

Problema catalogului: traducerea titlurilor în limba rusă (25 mai 1833 - 5 decembrie 1833). În data de 25 mai 1833, mareşalul Adunării Nobilimii locale, Iordache Dumitriu (1831-1841), a dispus către nobilul Nicolae Demi,

[13] Nu se cunoaşte exact dacă această frumoasă intenţie a mareşalului nobilimii basarabene a fost realizată.
[14] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 13.
[15] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 13-14.
[16] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 47-48.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 35-36; F. 88, inv. 1, d. 719, f. 47-48. Formularul de serviciu este semnat în original de către interimarul mareşalului nobilimii din jud. Orhei.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4467, f. 1: *Переписка по ходатайству помещика Дмитрия Карастати о проекте учреждения в своем имении приходского училища содержащего за свой счет.*
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4467, f. 5.

paharnicul Ivan Galanu şi asesorul de colegiu Nicolae Harita, ca aceştia din urmă să ia în primire cărţile donate de către boierul Dimitrie Carastati[20]. Sarcina încredinţată acestora, de catalogare a cărţilor, nu a fost defel uşoară. În paralel trebuie să subliniem, ca mareşalul Adunării Nobilimii Iordache Dumitriu, a înştiinţat despre donaţia de carte înaltele feţe ale guvernării oblastei, inclusiv pe general-guvernatorul Novorossiei şi Basarabiei, contele Mihail Semionovici Voronţov (1823-1844).

Mărturiile de arhiva, însă, n-au conservat adresa lui Iordache Dumitriu către şeful oblastei de la Odesa[21]. Ceea ce putem susţine cu certitudine este că, textul a fost expediat în aceeaşi zi cu adresa semnalată deja, – către nobilii Nicolae Demi, Ivan Galanu şi Nicolae Harita, adică pe 25 mai 1833. Acest fapt are acoperire documentară în adresa de răspuns a guvernatorului General al Novorossiei către mareşalul nobilimii, din **2 August 1833:** *„Am primit raportul Domniei Voastre din 25 mai curent, nr. 237. Între timp, am înştiinţat serviciul Consulatului Rus în Moldova, de la Iaşi, despre rugămintea nobilului Dimitrie Carastati, ca aceştia la rândul lor să înştiinţeze moştenitorii doctorului Gobdela, dacă aceştia din urmă sunt gata să răscumpere biblioteca. Dorinţa lui Dimitrie Carastati este ca – banii sau cărţile – să fie destinaţi pentru tineretul studios al Basarabiei. Printre altele fie spus, am deosebita plăcere, şi rog să aduceţi de la numele meu mulţumiri boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Va asigur că, neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne. De asemenea, rog, catalogul acelor volume, odată întocmit, neîntârziat să mi-l transmiteţi”*[22].

Munca asupra întocmirii catalogului a durat aproape cinci luni – din 25 mai până la 6 noiembrie, 1833. Cărţile, depozitate în lăzi, după cum ne mărturisise boierul Dimitrie Carastati, nu le numărase. Acestea au zăcut acolo timp de opt ani (1825-1833). În urma unei selecţii preventive a cărţilor a fost întocmit un raport oficial.

***Raport*, nr. 472, noiembrie 6, 1833**. Către mareşalul Adunării Nobilimii, Iordache Dimitriu. Subsemnaţii: nobilii Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul civil de gradul 14, Nicolae Harita[23]. *„În urma adresei oficiale din 25 mai curent, nr. 1240, 1241 şi 1242, nouă ne-a revenit sarcina alcătuirii unui catalog amănunţit al cărţilor donate de către moşierul judeţului Iaşi, nobilul Dimitrie Carastati, pentru folosul tinerilor din şcolile basarabene. În legătură cu alcătuirea acestui catalog, avem onoarea a Vă comunica faptul că au fost identificate volume scrise în diferite limbi: în elino-greacă, în latină, în franceză, în germană, în engleză şi o parte neînsemnată în rusă. Mai mult. S-a constat că realmente sunt nu 2723, ci doar 2707 volume. Acest Catalog este întărit prin semnăturile noastre şi înainte de a fi prezentat Înălţimii Voastre, noi îndrăznim să-l prezentăm pentru confirmare în Adunarea Nobilimii.*

De asemenea, considerăm că, odată ce cărţile ce au aparţinut doctorului în filozofie Dimitrie Gobdela, care atunci când era în viaţă, împrumutând bani de la nobilului Dimitrie Carastati, iar acesta din urmă, în dorinţa de a dona acele cărţi, a prevăzut şi unele clauze, precum că în cazul în care vreun moştenitor al doctorului Govdelas va dori să răscumpere cărţile achitând şi comisionul cuvenit, atunci acela va primi cărţile înapoi, noi am găsit de cuviinţă să se procedeze după cum urmează. Între altele fie spus, dintre acele cărţi, conform datelor înregistrate de către regretatul Govdelas, erau 1414 volume în limba greacă, inclusiv: 420 de aritmetică, 833 de gramatica franceză şi 164 de economia practică. Astfel, au fost reţinute câte un exemplar din fiecare pentru bibliotecă, restul cărţilor nu mai sunt de folos pentru instituţia şcolară, cu atât mai mult cu cât rămân fără ladă. Or, aceste volume ar putea fi de real folos pentru fiul moştenitor al lui Govdelas, care a condiţionat această Bibliotecă lui Carastati. Mai mult, aceste cărţi i-ar fi fost un sprijin material considerabil în starea lui complet neapărată şi neajutorată.

De aceea, credem ca ar fi binevenit, Înălţimea Voastră, să întreprindeţi un demers către şefii oficiali, în care să apăraţi dreptul fiului moştenitor, ca acestuia, odată cu atingerea majoratului să i se pună la dispoziţie toate cele 1427 volume,

[20] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 4-5.

[21] Arhivele nobilimii pe aceşti ani sunt incomplete şi abundă în ciorne/texte greu de citit. Instituţia nobililor basarabeni era în faza de constituire.

[22] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 5-8.

[23] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 8-9 v.

munca de o viaţă a bunului său tată. Cu atât mai mult cu cât acele volume donate gimnaziului de către boierul Dimitrie Carastati, culegeri alese în diferite limbi, nu numai că acoperă sumă împrumutată de tatăl său, ci întrec cu mult valoarea lor. Apoi, acele 1427 volume în limba greacă nu au o prea mare valoare pentru bibliotecă"[24]. Acest demers al nobililor Nicolae Demi, Ioan Galanu şi Nicolae Harita, demn de toată atenţia, nu se ştie dacă a avut un ecou din partea mareşalului nobilimii.

Problema cărţilor selectate şi catalogate, înaceastă etapă, era de altă natură. Acestea urmau să fie revăzute în scopul de a fi traduse – toate titlurile înregistrate în catalog – în limba rusă. Nu putem decât bănui care au fost motivele unor asemenea cerinţe. Mărturiile scunde de care dispunem nu ne dezvăluie mai mult nimic în această privinţă. Or, cărţile supuse cenzurii în imperiul ţarist erau verificate în baza unor registre speciale elaborate în diferite limbi. Şi atunci, care era rostul traducerii titlurilor în limba rusă? Cui aparţine această „iniţiativă", cine a înaintat astfel de cerinţe? Situaţia intervenită în problema catalogului s-a complicat mult.

1833, decembrie 7, nr. 503. Adresa consilierului Vasili Ozerov către mareşalul Adunării Nobilimi.

„Milostive Domn, Egor Nicolaevici, conform cerinţei Înălţimii Voastre, din 16 noiembrie, curent, nr. 46, delegată mie, profesorii de la Gimnaziul regional urmau să traducă titlurile cărţilor în limba rusă din aşa-numita „bibliotecă" donată de către boierul Carastati, pentru a Va pune la dispoziţie, cât mai repede posibil, o versiune tradusă a Catalogului. În legătura cu situaţia intervenită, Vă aduc la cunoştinţă faptul că limba greacă – conform Statutului în vigoare, se predă la Gimnaziu doar în clasele superioare, care, de altfel, încă nu s-au deschis. De aceea, încă nu avem angajaţi profesori la acest obiect. Respectiv, traducerea titlurilor din greacă nu s-a făcut. Celelalte titluri din Catalog au fost deja traduse, fapt despre care am onoarea să Va comunic" [semnat Vasili Ozerov][25].

Vom observa, mai întâi, că documentul citat este, fără îndoială, o mărturie elocventă, o certitudine clară că iniţiativa traducerii titlurilor în limba rusă îi aparţine mareşalului nobilimii.

Şi doi: „traducerea titlurilor din greacă în rusă nu s-a făcut". Or, acest argument este un răspuns direct la întrebările anunţate din capul locului: Ce „ştim" sau ce „nu ştim" despre biblioteca lui Dimitrie Govdeals?

Răspunsul poate fi doar unul echivoc: registrele-catalog identificate în colecţiile fondului mareşalului Nobilimii basarabene, cele ce ţin de titluri traduse în rusă – din latină,[26] franceză[27], germană[28] – de către profesorii gimnaziului din Chişinău, reprezintă integral colecţia de documente păstrate/ajunse până la noi, referitor la volumele din biblioteca lui Dimitrie Govdelas[29]. Repetăm: catalogul cărţilor în limbă greacă lipseşte din motivul că n-au fost traduse titlurile. Mai exact, nu avea cine să le traducă. Cert este că, informaţiile asupra titlurilor în limba greacă ar putea fi recuperate în baza altor surse indirecte ce pot fi decodificate, eventual, în arhivele locale. Odată adunate toate aceste informaţii risipite prin diverse fonduri de arhive, fie locale, de la Chişinău, fie de la Iaşi – ar putea vărsa mai multă lumină în acest discurs istoriografic.

Memoriul mareşalului nobilimii şi estimarea colecţiei de carte. Textul memoriului este înregistrat cu data de 29 decembrie 1833 şi adresat către Guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei: *„Îndeplinind dispoziţia Domniei Voastre din 2 August curent, nr. 13101, am onoarea să Vă prezint catalogul cărţilor din colecţia donată de către boierul jud. Iaşi, nobilul Dimitrie Carastati, în folosul tinerilor învăţăcei din regiune. În privinţa catalogului propriu-zis consultat de mine, voi remarca faptul că această colecţie de carte este, fără îndoială, o achiziţie strălucită pentru Gimnaziul Regional, fiind o bibliotecă completă din cele mai alese scrieri ale autorilor clasici, sau dintre cei renumiţi de scrieri beletristice, – toate necesare pentru procesul de studii creative ale tinerilor. În sfârşit, chiar dacă întreaga colecţie o apreciam doar la preţul cel mai mare de 80 mii ruble/ asignaţii, oricum, nobilul Dimitrie Carastati, care şi-a adus prinosul obştesc printr-o contribuţie atât de importantă merită să fie propus de către Înălţimea Voastră,*

[24] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 8, v.
[25] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 10.
[26] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 15-24.
[27] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 32-35.
[28] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 32-35.
[29] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 36.

în baza Ucazului imperial din 12 decembrie 1801, pentru ordinul Sf. Vladimir, clasa a 4-a"[30]. Se cuvine să remarcăm şi faptul că, textul memoriului se regăseşte şi în colecţia de documente din fondul guvernatorului civil al Basarabiei[31].

Actul de predare a bibliotecii. Este deosebit de important să consemnăm acest eveniment cultural – actul de predarea şi/sau intrare a cărţilor donate de către boierul Dimitrie Carastati, în colecţia bibliotecii Gimnaziului regional din Chişinău. Pentru că, acest fapt istoric confirmă cu certitudine, că voinţa donatarului a fost îndeplinită. Sursele ce ne stau la îndemână ne permit să reconstituim un tablou, pe cât posibil, apropiat realităţii.

Amintim în context că, imediat după depunerea cererii de donaţie a colecţiei de carte de către boierul Dimitrie Carastati, în aceeaşi zi de 25 mai 1833, mareşalul Adunării Nobilimii (adresa oficială din 25 mai curent, nr. 1240, 1241 şi 1242*)* a dispus către nobilii Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul civil Nicolae Harita să purceadă la întocmirea unui catalog (de fapt, este vorba de un registru de inventariere a cărţilor), în baza căruia cărţile să fie transmise la biblioteca Gimnaziului Regional. Corespondenţa oficială între diverse instituţii imperiale ale provinciei în legătură cu procedura propriu-zisă, de predare a cărţilor, poate fi urmărită începând cu data de 1 noiembrie 1834. Pavel Strucikov, directorul interimar al şcolilor din Basarabia, îl informa pe Pavel Fiodorov, guvernatorul Basarabiei, precum „că biblioteca donată încă nu poate fi transmisă din cauza „neprezentării nobilului Galano", care deţinea cărţile[32]. Totodată, acesta recomandă şefului de gubernie să recurgă la unele constrângeri ce ar fi în măsură „să-l oblige pe paharnicul Galano să transmită cărţile ce i-au fost încredinţate"[33].

Actul de predare a bibliotecii a fost tărăgănat la nesfârşit. La anumite etape au fost implicate şi serviciile poliţiei pentru a urgenta transmiterea cărţilor în biblioteca Gimnaziului. Mărturiile ne îndeamnă să constatăm că, în cele din urmă, şeful de gubernie a apelat la serviciile Direcţiei de jandarmi din Chişinău. În urma intervenţiei acestora, faptele au derulat astfel:

- În data de 16 noiembrie 1834, interimarul şefului de poliţie din Chişinău raporta către guvernator precum că „o parte din cărţi a şi predat-o". Cât priveşte cealaltă parte din cărţile de colecţie, apoi responsabil era nobilul Nicolae Demi, care „nu se afla în acele zile în Chişinau". Era plecat[34].
- În data de 4 decembrie 1834, nobilul Ioan Galano – în lipsa lui Nicolae Demi – a decis să depună cărţile (despre aceasta era înştiinţat guvernatorul)[35].
- În data de 16 decembrie 1834, Pavel Strucikov raporta guvernatorului civil că pe 15 decembrie 1834 bibliotecarul Tihomirov, profesor superior la Gimnaziul Regional, a luat în primire cărţile[36].

În actul de intrare a colecţiei depuse sunt arătate următoarele cifre: 1536 volume în limba greacă, 336 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3- în engleză; 2 – în italiană; 1 – in maghiară; 8 – în rusă. Se specifica, între altele, că *„un număr impunător alcătuiesc cărţile de autor ale profesorului Dimitrie Govdelas, acestea ajung la numărul de 1407 volume"*[37]. Să mai adăugăm că, actul de predare a bibliotecii donate n-a fost consemnat de o solemnitate a oficialităţilor pe potriva importanţei evenimentului. Dimpotrivă, în procedura de transmitere a cărţilor au fost implicate şi serviciile poliţiei, ceea ce nu putea să-i imprime festivitate (Levit 1981, 77). Abia în data de 2 ianuarie 1835 (cu întârziere de aproape o lună), directorul Eforului şcolar din Basarabia, Pavel Strucikov, a comunicat şefului de gubernie că procedura de transmitere a bibliotecii s-a finisat.

În colecţiile Fondului *Adunării Nobilimii* basarabene s-a păstrat catalogul titlurilor traduse în latină[38], franceză[39], germană[40] şi alte exemplare incomplete[41].

Pericolul înstrăinării cărţilor. Este tocmai cazul să intervenim cu unele precizări asupra colecţiei de carte intrată în posesia bibliotecii Gimnaziului regional din Chişinău. În raportul din 2 ianuarie 1835 (vezi mai sus), semnat de consilierul de colegiu V. Ozerov, către şefului de guber-

[30] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 37-39.
[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 7.
[32] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 20.
[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 23
[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 27.
[35] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 30.
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 38.
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 39.
[38] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 15-24.
[39] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 25-32.
[40] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 32-35.
[41] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 36.

nie, privitor la finisarea procedurii de predare a cărţilor, erau consemnate şi alte date de referinţă. În urma inventarierii/ catalogării întregii colecţii donate s-au constatat următoarele:

- Din numărul total de 2675 de cărţi, exceptând cele cenzurate, lipsesc 12 volume. Unele exemplare sunt grav deteriorate.
- Au fost identificate 30 de volume ce nu se regăsesc în „catalogul" de donaţie.
- 1536 – în greacă; 366 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară şi 8 – în rusă.
- Trei exemplare din compunerile lui Dimitrie Govdelas sunt manuale şi alcătuiesc 1407 de exemplare. Conform datelor înregistrate de către regretatul Govdelas, în colecţia bibliotecii erau 1427 volume în limba greacă, inclusiv: 420 de aritmetică, 833 de gramatica franceză (*Grammaire de la langue française expliquée par les grec,* Viena 1816) şi 174 de economia practică (*Economie practică şi generală,* Viena, 1816)[42].

Constatăm că exemplarele de autor ale profesorului grec Dimitrie Govdelas alcătuiau aproape o jumătate din numărul cărţilor aduse în Basarabia. Tocmai de aceea Pavel Strucikov propune de „a se vinde surplusul" de manuale de autor ale lui D. Gobdelas, iar din banii recuperaţi să fie procurate alte volume, sau „să se facă un schimb de carte cu alte librării"[43]. Mai amintim în contextul documentelor citate deja în demersul nostru, precum că, cei care au inventariat cărţile din biblioteca donată – nobilul Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul Nicolae Harita – ceva mai devreme (vezi *raportul din 6 noiembrie 1833,* către Mareşalul Adunării Nobilimiii), au avut aceleaşi intenţii: pentru inventarul bibliotecii Gimnaziului regional să fie reţinute câte un exemplar din fiecare carte de autor a lui Dimitrie Govdelas (din cele trei titluri), pe când *„restul cărţilor nu mai sunt de folos pentru instituţia şcolară, cu atât mai mult cu cât rămân fără ladă. Or, aceste volume ar putea fi de real folos pentru fiul moştenitor al lui Govdelas. Mai mult, aceste cărţi i-ar fi fost un sprijin material considerabil în starea lui complet neapărată şi neajutorată"*[44].

Biblioteca lui Dimitrie Govdelas şi problema cenzurii. Cea mai complicată şi spinoasă problemă în contextul subiectului luat în dezbatere este cea legată de cenzura cărţilor intrate în Basarabia. Sursele aduse în discuţie – corpul de documente din ambele fonduri: cel al Guvernatorului civil al Basarabiei (1834-1847)[45] şi cel al Adunării Nobilimii basarabene (1833-1834)[46] – nu ne dau un răspuns plauzibil la o întrebare esenţială: ce s-a întâmplat cu biblioteca lui Dimitrie Govdelas? Cărţile, odată intrate în biblioteca Gimnaziului regional, au rămas, totuşi, în Basarabia sau au fost returnate peste hotarul Imperiului Rus? (Amintim în context că actul de intrare a cărţilor donate în colecţia bibliotecii Gimnaziului Regional a fost semnat în 4 decembrie 1834). Este de presupus că documentarul decodificat – din arhivele locale – constituie doar o parte din acea imensă corespondenţă în problema cenzurii cărţilor din biblioteca profesorului grec Dimitrie Govdelas. Răspunsul la întrebările noastre ar mai trebui căutat în arhivele din Sankt Petersburg sau Odesa.

Cert este că impunătoarea colecţie de carte a profesorului grec Dimitrie Govdelas, de la Academia Domnească din Iaşi, ajunsă în Basarabia, a provocat mare bătaie de cap autorităţilor imperiale. Fenomenul propriu-zis, al cenzurii, s-a extins asupra întregii colecţii de carte şi a durat aproape cincisprezece ani (1833-1848). Conform unei ordini interne, existente în Imperiul Rus, în baza Statutului de cenzură (1804, 1826) toate publicaţiile străine ce treceau hotarul urmau să fie supuse cenzurii. Comitetul pentru cenzura străină, în a cărui zona de competenţă intra Basarabia, se afla la Odesa. Anume acestuia din urmă i s-au expediat listele-catalog (versiunea titlurilor traduse în rusă), iar cărţile donate de către Dimitrie Carastati s-au păstrat mult timp „în lăzi la boierul Galanu" din Chişinău. În baza actului din 4 decembrie 1834, toată colecţia de carte a intrat în gestiunea bibliotecii Gimnaziului Regional[47]. Însă cenzura propriu-zisă asupra cărţilor va fi de durată. De fapt, nici nu putem cunoaşte exact cât a durat. Ceea ce ştim cu certitudine – în baza sur-

[42] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 339-40.
[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 39-41.
[44] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 8, verso.

[45] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048: *Corespondenţa Guvernatorului General al Novorossiei la adresa guvernatorului civil al Basarabiei privitor la actul de donaţie a colecţii de carte pentru folosul aşezămintelor de învăţământ de către moşierul Dimitrie Carastati"* (70 file).
[46] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719 (60 file).
[47] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 40.

selor cercetate (corespondenţa oficială dintre diverse instituţii de cenzură), este că procedura de cenzură a cărţilor din colecţia bibliotecii lui Dimitrie Govdelas s-a extins pe o perioada de aproape un deceniu jumătate şi, cronologic se înscrie între anii 1833-1848.

După data de 14 ianuarie 1834, informaţiile privitor la destinul colecţiei de carte, sau cele vizând problemele de cenzură, pot fi recuperate aproape exclusiv din sursele fondului Guvernatorului civil al Basarabiei. După 25 ianuarie 1834, dispoziţiile contelui Mihail Voronţov, în legătură cu biblioteca donată, sunt transmise către mareşalul Adunării Nobilimii prin mijlocirea guvernatorului civil. Schimbările intervenite îşi au explicaţia în legătură cu procedura de cenzură a cărţilor.

Vor apărea inerent – în abordarea fenomenului propriu-zis al cenzurii – şi unele intervenţii „repetate" în citarea surselor. Or, acest criteriu de selectare s-a impus din momentul în care ne-am propus sistematizarea datelor în scopul de a contura un tablou complet al mecanismului de cenzură. Vom cita în continuare, integral, după sursele decodificate.

1833, august, 2, nr. 13101. Adresa guvernatorului general al Novorosiei către mareşalul nobilimii.

„Am primit raportul Domniei Voastre din 25 mai curent, nr. 237. Între timp, am înştiinţat serviciul Consulatului Rus în Moldova, de la Iaşi, despre rugămintea nobilului Dimitrie Carastati, ca aceştia la rândul lor să înştiinţeze moştenitorii doctorului Govdelas, dacă aceştia din urmă sunt gata să răscumpere biblioteca. Dorinţa lui Dimitrie Carastati este ca – banii sau cărţile – să fie destinaţi pentru tineretul studios al Basarabiei. Printre altele fie spus, am deosebita plăcere, şi rog să aduceţi de la numele meu mulţumiri boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Va asigur că neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne. De asemenea, rog, catalogul acelor volume, odată întocmit, neîntârziat să mi-l transmiteţi"[48].

1834, ianuarie 25, nr. 1381. Adresa guvernatorului civil către mareşalul Adunării Nobilimii din Basarabia.

„Înălţimea Sa, guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei, contele Mihail Voronţov, mi-a comunicat referitor la colecţia de carte donată de către boierul Dimitrie Carastati [...]. Înălţimea Sa a făcut referinţă la corespondenţa avută cu reprezentanţa Consulatul rus din Iaşi în legătură cu identificarea unui eventual moştenitor al regretatului Govdelas, care şi-ar fi dorit să răscumpere cele 2 723 volume de la boierul Dimitrie Carastati. Răspunsul celor din Serviciul Consular Rus din Iaşi se rezumă la faptul că, acolo locuieşte fiul minor al lui Govdelas, însă acesta nu are niciun drept de moştenire şi se află la întreţinere în unul din pensiunile de acolo, fiind ajutorat de străini. Iar pentru că mai este şi fără tutore, şefii locali încă nu pot da un răspuns afirmativ, în sensul dacă va fi el în stare vreodată să răscumpere cărţile lăsate în gaj de tatăl său.

După cum vi s-a comunicat anterior boierul Dimitrie Carastati a prevăzut, precum că în cazul în care cărţile nu vor fi cu putinţă de a fi răscumpărate, el este gata să le doneze unei instituţii de învăţământ din Basarabia. În legătură cu cele expuse, guvernatorul general solicită să-i fie pus la dispoziţie un catalog de colecţie. De asemenea, în adresa din 14 ianuarie curent, a rugat să fie informat asupra locului de păstrare a cărţilor. S-a dispus, ca acestea să fie păstrate intacte până la o nouă dispoziţie a sa"[49].

1834, ianuarie, 31. Adresa de răspuns a mareşalului nobilimii .

„Înălţimea Voastră, Vă aduc la cunoştinţă, precum că acel catalog solicitat de către guvernatorul general a şi fost expediat la Odesa, în 29 decembrie 1833, iar cărţile se păstrează în lăzi la nobilul Ivan Galano în Chişinău şi sunt în securitate. Alăturat, Vă trimit şi copia „Memoriului" expediat guvernatorului general în legătură cu cărţile donate"[50].

1834, iunie, 20. Adresa contelui Mihail Voronţov către guvernatorul Basarabiei.

„Înălţimea Voastră, vă aduc la cunoştinţă precum că, registrul cărţilor prezentate la porunca mea, în data de 28 decembrie 1833, a fost depus la Comitetul de cenzură din Odesa. Va înştiinţez, de asemenea, că unele titluri din cărţile prezentate în registru au fost interzise de cenzură. Acele

[48] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 6-7.

[49] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 38-39 v.; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 3.

[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 5.

exemplare, atunci când voi dispune, imediat să fie aduse la Comitetul de cenzură din Odesa. Celelalte volume vor fi transmise în supravegherea curatorului de bibliotecă din Odesa. Instituţia, cărei i-au fost donate cărţile va fi deschisă pentru public de 2-3 ori pe săptămână, neapărat la una şi aceeaşi ora. Iar în zile de odihnă lectura cărţilor să fie accesibilă pentru toţi doritorii"[51].

1834, iunie, 20. Adresa guvernatorului Novorossiei şi Basarabiei către mareşalul Adunării Nobilimii

„Înălţimea Voastră, registrul cărţilor prezentate la porunca mea, în data de 28 decembrie 1833 a fost depus la Comitetul de cenzură din Odesa, care a depistat unele volume interzise. Acele cărţi să fie aduse la Odesa, atunci când voi dispune. Celelalte volume vor fi transmise în supravegherea curatorului de bibliotecă din Odesa. Instituţia, cărei i-au fost donate cărţile, va fi deschisă pentru public de 2-3 ori pe săptămână, neapărat la una şi aceeaşi ora. Iar în zile de odihnă lectura cărţilor să fie accesibilă pentru toţi doritorii. Informându-vă despre toate acestea, rugăm să vă pronunţaţi pe marginea unei distincţii pentru boierul Dimitrie Carastati [...]"[52].

1837, septembrie, 2, nr. 12017. Adresa contelui Mihail Voronţov către guvernatorul Basarabiei.

„Înălţimea Voastră, Vă aduc la cunoştinţă, precum că Comitetul de cenzură străină din Odesa, la cererea insistentă a ministrului Învăţământului Public, dl Uvarov, solicită din nou Catalogul cărţilor donate pentru biblioteca Gimnaziului Regional din Chişinău, precum şi opinia Înălţimii Voastre privitor la distincţia meritată de către nobilul Dimitrie Carastati. Alăturat să ne prezentaţi un formular de serviciu. În legătură cu acest subiect vi s-a solicitat avizul în adresele precedente din 16 octombrie 1834, nr. 14475; 7 decembrie1834, nr. 16413; din 23 iulie 1837, nr. 9887; 24 august 1837, nr. 17856"[53].

1837, august, 24. Adresa de răspuns a guvernatorului Basarabiei.

„Milostive Domn, Constantin Pavlovici, alăturat va prezentăm catalogul cărţilor donate pentru biblioteca Gimnaziului Regional din Chişinău de către boierul Dimitrie Carastati. Aceste cărţi alcătuiesc în total 2615, dintre care în limba greacă sunt 1536. Cele în limba greacă se găsesc într-un număr foarte mare: 1408 de volume sunt ale autorului Dimitrie Govdelas. În 1833, Consulatul Rus din Iaşi nu ne-a putut da un răspuns afirmativ dacă cărţile vor putea fi răscumpărate"[54].

1837, septembrie, 24. Adresa directorului şcolilor din Basarabia către guvernatorul Basarabiei.

„Milostive Domn, din cele 1408 volume, ce alcătuiesc trei titluri din manuale de autor, propun să fie selectate pentru biblioteca Gimnaziului Regional doar o parte, celelalte să fie vândute, odată ce fiul moştenitor nu este în stare să le răscumpere. Apoi, nu se ştie dacă cărţile donate vor fi de folos pentru instituţie. [...]"[55].

1837, octombrie, 12. Guvernatorul Basarabiei a expediat un „memoriu" amănunţit despre cărţile donate din biblioteca lui Dimitrie Govdelas, către Comitetul pentru cenzură străină din Odesa[56] .

1838, ianuarie, 19, nr. 669. În adresa expediată către şeful oblastei, *Comitetul de Cenzură din Odesa* amintea privitor la circulara din 12 octombrie 1837, solicitând prezentarea de urgenţă a Catalogului integral al bibliotecii donate. În baza listelor preventive, Comitetul de cenzură a depistat multe alte titluri interzise. Se reamintea *că în „art. 94, Statutul de cenzură prevede ca volumele să fie înapoiate stăpânului sau expediate la Comitetul de cenzură „pentru păstrare". Cât priveşte celelalte volume „necunoscute", comitetul încă nu poate confirma niciun aviz, înainte de a fi întreprinsă cenzura preventivă. Cum să procedăm cu cărţile interzise? Poate moştenitorul doreşte să răscumpere toată colecţia şi s-o ducă peste hotar?* /semnat/ Ministrul Învăţământului Public, contele Uvarov; secretar de cancelarie Şirinski Şahmatov"[57].

1838, decembrie, 12, nr. 1834. La insistenţa instanţelor de cenzură străină din Odesa, guvernatorul civil al Basarabiei este pus din nou în situaţia să intervină către oficialităţile ieşene. Acesta va expedia o adresă pe numele consulului rus în Principatul Moldovei, „contele Karl Estafievici Kotzebue, însă acesta nu s-a grăbit să răspundă"[58].

[51] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 10.
[52] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 41.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 46.
[54] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 44.
[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 50-52.
[56] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 50-523.
[57] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 54.
[58] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 62.

1839, mai, 5. Guvernatorul general de la Odesa îl înştiinţa pe „Pavel Ivanovici", şeful oblastei Basarabia, precum că a obţinut în sfârşit de la logofeţia Divanului din Iaşi un certificat ce se anexează: *„În urma cercetărilor întreprinse, s-a stabilit că fiul lui Dimitrie Govdelas, este minor, fapt care exclude orice posibilitate de a duce cu el tratative privitor la datoria tatălui său"*[59].

1839, 13 mai, nr. 1543. Adresa de răspuns de la Consulatul rus din Iaşi, semnată de contele Karl Kotzebue. *„Înălţimea Voastră, vă aduc la cunoştinţă că după o îndelungată corespondenţă cu logofeţii Principatului, cu postelnicul de la Departamentul de Interne şi cu logofătul de Justiţie,* în 12 decembrie, nr. 1824, *iar pe* 27 aprilie 1839, nr. 2278, *am obţinut avizul textului tradus, pe care l-am şi expediat lui Pavel Ivanovici Fiodorov. Primiţi asigurările mele, Înălţimea Voastră, că fiul moştenitor nu este apt de a răscumpăra colecţia"*[60].

1846, decembrie, 21, nr.1571 Ministrul Învăţământului Public din nou solicită confirmare: *„Înălţimea Voastră, rugăm să confirmaţi acea copie avizată de autorităţile ieşene în aprilie 1839, şi să verificaţi încă o dată dacă între timp nu s-a întreprins şi o altă corespondenţă cu Iaşii".*

1847, ianuarie, 20, nr. 142. *Adresa guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei către şeful oblastei* (cu reproducerile de rigoare ale copiilor de alta dată în problema cenzurii cărţilor din biblioteca lui Dimitrie Govdelas), prin care se solicită de urgenţă *„copia legalizată a adresei din 5 mai 1839 a contelui Kotzebue. Iar în cazul în care, între timp, mau avusese loc un alt schimb de corespondentă cu serviciul consular rus din Iaşi, de asemenea, rog să fiu înştiinţat, pentru că aceste informaţi n-au fost atunce aduse la cunoştinţa Ministerului Învăţământului Public"*[61].

Toate aceste mărturii în problema cenzurii cărţilor stau dovadă că, maşina birocratică a administraţiei imperiale, odată pornită, nu se mai putu opri. Doar o simplă înşirare a datelor selectate (anii de corespondenţă) ne conturează un tablou deosebit de sugestiv în această privinţă: 1833, august, 2; 1834, 12 decembrie; 1834,16 octombrie, 1834, 7 decembrie; 1834, 23 iulie, 1847, 24 noiembrie; 1836, 24 noiembrie; 1837, 15 iulie; 1847, 2 septembrie; 1848, 6 februarie; 1848, 26 noiembrie; 1848, 12 decembrie etc.

Comitetul de cenzură, care depistase în listele expediate, exemplare „strict interzise", cere ca acestea să fie expediate la Odesa. Anume lista cărţilor solicitate de cenzură a şi fost identificată de către cercetătorul Efim Levit, în 1981. Dintre cele 52 de titluri prohibite doar două s-au dovedit a fi „strict interzise": *Originea tuturor cultelor sau religiile universale,* Paris, 1794, vol. I, II, IV, VI, VII, XI, XII; *Tabloul istoric şi politic al Europei,* Paris, 1801 (două volume). Celelalte 50 de titluri, sunt declarate „necunoscute":

– cărţi de filozofie: *Cugetări filozofice*, Londra, 1708; *Adevăratul filozof sau aplicarea filozofiei*, Amsterdam, 1766; *Memorii filozofice*, Paris, f.a.; *Eseu asupra destinaţiei omului,* Dresda, 1705; *Spiritul monarhilor filozofi*, Viena, 1765; *Teologul filozof*, Paris, 1786; *Rătăcirile filozofiei sau scrisori dlui Rousseau...*, Amsterdam, 1792;
– lucrări morale: *Şcoala omului*, Kondra, 1755; *Scrisori morale*, Amsterdam, 1737; literatură religioasă: *Unitatea bisericii sau combaterea noului sistem,* Luxemburg, 1727; *Comentariu literar al Sfintei Biblii,* Viena, 1763; *Dicţionar catihetic pentru tineret,* Berlin, 1784;
– tratate politice: *Oracolul acestui secol,* Londra, 1743*; Îndreptar pentru conştiinţa unui rege,* Haga, 1747; *Principiile oricărei guvernări,* Dresda, 1768; *Dicţionar politic,* Londra, 1762; *Criza Europei*, f. loc, 1783; *Despre libertatea şi egalitatea oamenilor şi a cetăţenilor,* Viena, 1793; *Anuarul republicanului sau inventarul fizico-economic,* Paris, 1794;
– lucrări istorice: *Călătorie istorică prin Europa,* Amsterdam, 1708; *Revoluţiile imperiilor şi ale regatelor,* Paris, 1769, 2 vol.; *Istoria revoluţiilor din Polonia de la moartea lui August III până în 1775,* Varşovia, 1775, 2 vol.; *Schiţă de istorie universală,* Paris, f.a.;
– ştiinţele naturii: *Singularităţile naturii,* 1768; *Despre natura omului*, Paris, 1800; A.B.D., *Călătorie în Orient,* Paris, 1801;
– beletristică: *Aventurile unui ofiţer,* Paris, 1799; *Amanţii filozofi,* Amsterdam, 1755*; Culegere de bucăţi serioase şi interesante,* Amsterdam, 1760; *Visurile călătorului solitar,* f. loc, f.a.;

[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 66.
[60] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048, f. 66.
[61] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 68.

Tablouri de viaţă şi moravurile secolului al XVIII-lea, f. loc, f.a. (Levit 1981, 76).

Concluzii. Pe valul evenimentelor politice ce se petreceau în Principatele Române în legătură cu mişcarea eteristă, Dimitrie Govdelas, profesorul grec de la Academia Domnească din Iaşi s-a refugiat în Basarabia, reuşind să treacă hotarul (11 martie 1822) cu prestigioasa sa bibliotecă.

În urma cercetărilor întreprinse s-a stabilit că, în data de 1 aprilie 1825, Dimitrie Govdelas, a împrumutat 335 galbeni olandezi de la boierul basarabean Dimitrie Carastati, lăsând în schimb câteva lăzi cu cărţi, în număr de 2723 volume. Acesta din urmă, în 24 mai 1833, a donat impunătoarea colecţie de carte „în folosul tineretului studios" de la Gimnaziul regional din Chişinău (între timp, proprietarul bibliotecii, D. Govdelas a decedat (1831). Din acest moment toată colecţia de carte a fost supusă unui control riguros din partea Comitetului de cenzură străină din Odesa. Deşi, sub interdicţia cenzurii au nimerit doar 52 de titluri din numărul total de 2723 vol., cărţile intrate în biblioteca Gimnaziului Regional (4 decembrie 1834) s-au aflat permanent în supravegherea strictă a Comitetului de cenzură străină din Odesa. În baza surselor cercetate fenomenul cenzurii cărţilor poate fi urmărit pe parcursul a 15 ani (1833-1848):

- Pavel Strucikov, funcţionarul responsabil de supravegherea sistemului şcolar din Basarabia şi de completarea fondului de carte al bibliotecilor, inclusiv, a militat permanent pentru vânzarea surplusului de cărţi (cele de autor în limba greacă), iar din contul banilor recuperaţi să fie procurate altele noi.
- Guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei, contele Mihail Vasilievici Voronţov, în repetate rânduri a revenit asupra cenzurii cărţilor din biblioteca donată de către Dimitrie Carastati, solicitând în acest scop, de fiecare dată, catalogul bibliotecii, dar şi multe alte amănunte despre eventualul moştenitor de la Iaşi. Scopul ascuns al acestor încercări era de a returna cărţile înapoi la Iaşi. Constatăm că documentarul decodificat – din arhivele locale – constituie doar o parte din acea imensă corespondenţă în problema cenzurii cărţilor din biblioteca profesorului grec Dimitrie Govdelas. Răspunsul la întrebările noastre ar mai trebui căutat în arhivele din Sankt Petersburg sau Odesa.

În baza surselor cercetate a fost identificată doar o parte din catalogul cărţilor – în diferite limbi – din biblioteca lui Dimitrie Govdelas (2723 volume): latină, franceză, germană, rusă, ungară, greacă (1408 volume). Au rămas în continuare necunoscute 128 de volume în limba greacă.

Surse

Ведомость о состоящих в Кишиневской Публичной Библиотеки книгах в 1843 году (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4266).

Переписка по ходатайству помещика Дмитрия Карастати о проекте учреждения в своем имении приходского училища содержащего за свой счет (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4467).

Переписка с Бессарабским генерал губернатором о пожертвование дворянином Дмитрием Карастати книг для бессарабских училищ (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719).

Переписка с Новороссийским Генерал губернатором о пожертвование ясским помещиком Карастати книг в пользу учебных заведений (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2048).

Bibliografie

Bulat 1929: T. Bulat, Un conflict între Divanul Moldovei şi profesorul Demetru Gobdelas (1810-1812). In: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chişinău 1929).

Camariano-Cioran 1971: A. Camariano-Cioran, Academiile Domneşti din Bucureşti şi Iaşi (Bucureşti 1971).

Levit 1981: E. Levit, Soarta unei biblioteci şi soarta unui om. In: File vechi necunoscute. Contribuţii ştiinţifico-literare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti (Chişinău 1981).

Paracostea 1963: C.P. Paracostea, O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stânca. In: Studii şi cercetări de bibliologie (Iaşi 1963).

Крупенский 1912: А.Н. Крупенский, Краткий очерк о бессарабском дворянстве (Санкт Петербург 1912).

Одесский 1834: Одесский Вестник, № 51 (Одесса 1834).

Северная 1835: Северная Пчела, № 177 (Санкт Петербург 1835).

Censorship, library and books (the 19th century)

Abstract

Materials under discussion are in the main documentary evidences concerned the history of a private library of the first half of the 19th century belonged to Dimitrie Gobdela (1780-1831), a lecturer at the Academia Domnească from Iaşi. The book collection of the Dimitrie Gobdela's famous library that numbered 2733 volumes in different languages: Greek, German, French, Latin etc. was brought to Bessarabia and given in pawn by its owner (April 1, 1825) to a boyar Dimitrie Carastati in exchange for 335 Dutch gold coins. Official correspondence from the Chişinau National Archives (the Fund of the Bessarabian Marshal of the Nobility and the Fund of the Office of the Civil Governor of Bessarabia) fills in some unknown or little-known pages of the destiny of the Dimitrie Gobdela's library.

Our task is to clarify and to highlight the historical and cultural value of that imposing collection of books, that later was found in the library of the Chişinău Regional Gymnasia. There are several reasons for attaining these objects:

- Insufficient historical data on the collection of books from the libraries of Bessarabia of the 19th century.
- Lack of scientific information on the catalogue of the Dimitrie Govdela's Library.
- Specificity of the restrictive system of the tsarist censorship concerned foreign books brought to Bessarabia.

List of illustrations:

Fig. 1. Catalogue of books in French from the library of Dimitrie Govdelas (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 25).

Fig. 2. Catalogue of books in Latin from the library of Dimitrie Govdelas (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 16 001).

Цензура, книга и библиотеки (XIX век)

Резюме

Работа посвящена документальному исследованию истории частной библиотеки Дмитрия Говделаса (1780-1831), профессора Придворной Академии в Яссах, на протяжении первой половины девятнадцатого века. Первого апреля 1825 года, коллекция книг из знаменитой библиотеки Дмитрия Говделаса, содержащая 2723 тома на греческом, немецком, французском, латинском и других языках, была оставлена владельцем, в качестве залога, боярину Димитрие Карастати, за 335 голландских золотых. Официальная переписка, содержащаяся в Фондах Национального Архива в Кишиневе (Фонды Бессарабского Дворянского Собрания и Канцелярии Гражданского Губернатора Бессарабии) дает нам новую информацию о судьбе библиотеки Дмитрия Говделаса.

Нашей задачей является выявление и исследование исторической и культурной ценности этой внушительной коллекции книг, которая позже оказалась в Библиотеке Областной гимназии Кишинева. Есть несколько причин, по которым мы ставим такую задачу:

- Нехватка исторической информации о коллекции книг бессарабских библиотек в 19-ом веке.
- Отсутствие научной информации о каталоге библиотеки Дмитрия Говделаса.
- Особенности ограничительной системы царской цензуры по отношению к иностранным книгам на территории Бессарабии.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Каталог книг на французском языке из библиотеки Димитрие Говделаса (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 25).

Рис. 2. Каталог книг на латинском языке из библиотеки Димитрие Говделаса (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 16 001).

08.02.2011

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

НОВЫЕ ДАННЫЕ ОБ АЛЕКСАНДРЕ СТУРДЗА ИЗ ОДЕССКОГО АРХИВА (два письма середины XIX века)

Александр Пономарёв

В последнее время у научной общественности совершенно обоснованно пробудился интерес к образу Александра Скарлатовича Стурдзы (1791-1854), несправедливо забытому историками, и больше известному филологам в качестве современника А.С. Пушкина. Сейчас возрождается интерес к общественным и политическим деятелям самых различных течений. В России и Украине издаются энциклопедии, представляющие весь спектр философской, социологической и политической мысли. Благодаря этим работам из небытия стали возвращаться целые плеяды выдающихся мыслителей, бывших ранее по идеологическим соображениям фигурами умолчания.

Поэтому весьма уместным для историков ряда государств, обретших независимость в 1991 году, стало более глубокое и незаангажированное изучение своего прошлого. Личностью достойной пристального научного интереса является Стурдза, как деятель, оставивший глубокий след в истории нескольких стран и народов. Молдованин по отцу, грек по матери, он был подданным Российского императора. Детские годы «Алеко» провел в Могилёвской губернии, а вторую половину жизни в Одессе и бессарабском имении Манзырь. При этом Стурдза пристально следил за событиями в Дунайских княжествах и Греции, будучи генетически связанным с судьбами населявших их народов. В молодости он выполнял дипломатические поручения Александра I, имеющие отношение к работе европейских конгрессов. Позже занимался аналогичной работой в действующей армии во время русско-турецкой войны 1828-1829 гг.

Однако почти неизвестной, особенно для русскоязычного читателя, является общественная деятельность Стурдзы, связанная с Молдавским княжеством. Архивы, которые как всегда, являются для историков неисчерпаемым источником вдохновения – дарят исследователям порой совершенно неожиданные находки. Так, во время работы в Государственном архиве Одесской области нам посчастливилось найти и изучить несколько документов, которые помогают пролить свет именно на тот период жизни Стурдзы, когда он, устранясь от дел в России, активно занимался вопросами церковно-религиозного характера, связанными с деятельность Сокольской семинарии в Яссах.

В июне 1843 г. господарь Молдовы[1] пригласил своего двоюродного брата Александра Стурдзу, во время его последнего посещения своей исторической родины, стать попечителем Сокольской семинарии – старейшего духовного учебного заведения в Дунайских княжествах. Это было связано с тем, что Стурдза разбирался не только в вопросах унификации церковного канона, соблюдение которого в России и княжествах делало бы более тесной духовную связь между государствами, но и мог содействовать получению теологического образования в России выходцами из Запрутской Молдовы. В то время духовные академии Российской империи высоко ценились балканскими народами, поскольку там давали основательную подготовку лучшие проповедники, а в монастырях и лаврах имелось множество святынь, которые были для верующих предметом почитания.

С этим событием связан первый документ данной публикации. Это письмо к Михаилу Стурдзе, датированное 15 июня 1843 г., в котором автор благодарит господаря Молдовы за оказанную ему честь быть посвященным

[1] Михаил Стурдза – господарь Молдавского княжества в 1834-1849 гг. В 1835 г. им был предпринят первый шаг для введения светского контроля над имуществом монастырей, путем введения закона об управлении местных (непреклоненных) монастырей. Хрисовул от 30 марта 1839 г. внедрял новые правила монашеской жизни монастырей Секу и Нямц и утверждал консисторию (дикастерию) для управления церковными имениями, которая была создана взамен комитета основанного Вениамином Костаки (см. ниже). Вопросы реорганизации церкви находились под контролем управления государственными имуществами митрополии, затрагивая и права монастырей приклоненных к Святым местам. Отличался авторитаризмом в вопросах управления княжества, жестко подавил революцию 1848 г.

и заниматься проблемами Сокольской семинарии. Однако, в связи с тем, что Стурдза не мог постоянно находиться в Яссах, он просит господаря делегировать полномочия куратора Александру Балшу[2]. Стурдза объясняет эту необходимость в случае его «делегирования, как в дальние, так и в ближние места»[3], а точнее в связи с отсутствием в Яссах, так как основное время он проводил в Одессе и имении Манзырь. Стоит отметить, что поскольку Михаил Стурдза поддерживался официальным Петербургом, то не исключено, что именно оттуда и поступил совет сделать Александра Стурдзу попечителем семинарии. Однако время для такой миссии было выбрано не слишком благоприятное, поскольку накануне ухода Вениамина Костаки[4] с должности митрополита в январе 1842 г. отношения между государством и церковью обострились, что имело свое продолжение уже касательно братьев Скрибан[5].

Второй документ связан с прекращением обязанностей попечителя семинарии, что объяснялось все возрастающей внутрицерковной борьбой имеющей не только религиозные, но и политические корни. Письмо Стурдзы адресовано на сей раз К.В. Нессельроде[6], который был для автора письма не только имперским сановником, но и единомышленником, твердо верившим в незыблемые основы Священного союза. Это прямо явствует из самого письма и духа консерватизма, присущему этому документу эпохи.

После ухода Вениамина Костаки в монастырь, митрополитом Молдовы в 1844 г. стал протеже господаря преподобный Мелетий[7], который противодействовал братьям Скрибанам в проведении необходимых реформ церкви, касающихся усовершенствования системы духовного образования и самостоятельности монастырей.

Период определенного затишья в делах церкви был в 1842-1844 гг., что давало братьям Скрибанам и их сторонникам повод для оптимизма. Именно тогда, Филарет Скрибан[8], будучи уже в зрелом возрасте оставил место преподавателя Сокольской семинарии и отправился учиться в Киевскую духовную академию. Александр Стурдза, поддерживавший тесную связь с этим подвижником молдавской церкви, в письме от 26 января 1842 г. поздравлял Филарета с окончанием академии и получением степени магистра богословия. «Я уверен, – писал Стурдза – что Вы здесь обогатили себя познаниями необходимыми для церкви в борьбе ее с развращениями и порочным духом века сего. Вы являетесь первенцем возрождающейся духовной связи между Русскою и Румынскою церквами» (Арсений 1904, 409). В ноябре того же года Стурдза уже поздравлял Филарета с назначением на пост ректора Сокольской семинарии, однако уже первый учебный год выявил все противоречия между руководством семинарии и митрополией.

В своем очередном письме, 24 июля 1843 г. Стурдза приободряет Филарета, выражая надежду, что Бог защитит семинарию от злых людей, обещая писать о различных нападках на ректора молдавскому господарю Михаилу Стурдзе. Позже, 14 сентября 1844 г. Стурдза, получив от Филарета перечень семинаристов, отличившихся успехами в обучении, разделяет с ним радость по этому поводу. Впрочем, далее

[2] Александр Балш – представитель древнего боярского рода, логофет и член Дивана ad hoc Молдовы.

[3] Государственный архив Одесской области (далее везде: ГАОО), Ф. 141, оп. 1, д. 14, л. 1 об.

[4] Вениамин Костаки – митрополит Молдовы в 1802-1821, 1823-1842 гг., видный иерарх церкви, просветитель и богослов. Чтобы не допустить уклонения от уплаты монастырями податей митрополит учредил комитет из 5 человек для контроля этой функции, сохранив при этом внутреннее самоуправление монастырей, в том числе и приклоненных к Святым местам. Однако из-за стремления Михаила Стурдзы подчинить вопросы управления церкви светской власти, митрополит ушел со своего поста, удалившись отшельником в монастырь.

[5] Братья Скрибан – Неофит и Филарет. Неофит Скрибан (в миру Николай) был посвящен в монахи Вениамином Костаки. Преподавал в коллегиуме Святого Саввы в Бухаресте. В 1841 г. его оклеветали, обвинив в богохульстве, чтении сочинений Вольтера и игре на скрипке. Поддерживал своего брата в реформаторских начинаниях в области духовного образования Филарет Скрибан (см. ссылку ниже).

[6] Нессельроде Карл Васильевич – министр иностранных дел Российской империи, с 1844 г. канцлер.

[7] Мелетий Лефтер (Брандабурул) – с 1803 г. епископ Хушский, с 1826 г. епископ Романский, с 2 февраля 1844 г. митрополит Молдовы. Был проводником интересов господаря относительно имуществ преклоненных монастырей, занимал негативную позицию в вопросах преобразования системы духовного образования в княжестве. Но, в 1848 г. поддержал «пашоптистов» в их борьбе против Михаила Стурдзы.

[8] Филарет Скрибан (в миру Василий) – известный молдавский церковный и общественный деятель. Закончил Киевскую духовную академию, в 1842-1860 гг. был ректором Сокольской семинарии. Его трудами в 1851 г. семинария стала высшим учебным заведением с 8-летним учебным циклом. В связи с реформами только окончание Сокольской семинарии и двух аналогичных в Бухаресте давало право церковнослужителям получать чин протоиерея, игумена, архимандрита и т.д. Приходским священником можно было стать, окончив 4-летний курс обычной (средней) семинарии.

просит Филарета «со всяким смирением и долготерпением привлечь внимание архипастыря (митрополита Мелетия - А.П.), чтоб уничтожились скандалы, в надежде поживиться на счет церковных доходов» (Арсений 1904, 410).

18 мая 1845 г. Стурдза из Одессы пишет Филарету, что видит скорбь и испытания, переносимые Скрибаном, сообщая при этом, что он пишет господарю «прося его... не обращать внимания на все капризы митрополита, за которого он, во всяком случае ответствует, как за своего кандидата» (Арсений 1904, 410). В начале марта 1847 г. Стурдза восхищается успехами Филарета на ниве просвещения, который способствовал отправлению на учебу в Россию и Грецию юношей из Валахии. Вопрошая далее, «посланы ли из Вашей семинарии, как предполагалось три воспитанника в Киевскую Академию?», высказывая одновременно сожаление, что в Сокольской семинарии не изучается церковно-славянский язык, из-за чего она «лишена возможности пользоваться обилием письменных духовных сокровищ в России» (Арсений 1904, 411).

Видимо не получив к 28 марта 1847 г. положительного ответа касательно отправки семинаристов на учебу в Киев, Стурдза в письме к К.В. Нессельроде с пафосом приводит этот случай в качестве примера происков митрополита Мелетия. «Трое учащихся Сокольской семинарии, – писал Стурдза – были назначены на поездку в Киев, чтобы завершить там свое обучение. Сейчас им хотят в этом воспрепятствовать»[9]. В том же письме канцлеру Стурдза сообщает, что господарь официально уведомил его о том, что он «перестал входить в состав попечительства богоугодного заведения, в свое время реорганизованного моими (А. Стурдзы - А.П.) стараниями»[10].

Днем позже, Стурдза отвечая на письмо Филарета, приходит к неутешительным выводам, констатируя, «что теперь в Молдавии господствует царство тьмы, что господарь отвратил свое лицо от нас» (Арсений 1904, 411). Такая реакция Стурдзы была вызвана тем, что проект семинарской реформы, составленный Филаретом, и представленный на всеобщее рассмотрение Совета митрополии княжества был отклонен. Филарет, видя противодействие со стороны митрополита, и ранее постоянно высказывал Стурдзе свое желание устраниться от дел. Однако, последний всегда оказывал ректору мощную поддержку, взывая одновременно к его мужеству и долготерпению. Так, в феврале 1847 г. Стурдза писал Филарету, что «любовь, твердая как смерть, требует держаться занимаемого Вами места, по крайней мере, до окончания борьбы с духом тьмы века сего в Молдавии» (Арсений 1904, 410).

Но уже в письме от 29 марта 1847 г., когда ни господарь, ни митрополит не поддержали проект реформы, Стурдза смирившись с поражением, предлагает братьям Скрибанам уехать в Валахию, либо уйти в монастырь. Но если они выберут иной путь, оставшись при этом без средств к существованию, Стурдза готов им помогать. Он пишет Филарету: «Я готов и рад давать Вам ежегодно ту малую сумму, о которой Вы просите, где бы Вы ни были» (Арсений 1904, 411). В письме к К.В. Нессельроде Стурдза говорит об «опасности, угрожающей благоразумному и отважному архимандриту Филарету Скрибану», ожидая от канцлера протекции, в случае, если ректору семинарии придется искать убежище в России[11].

Видя бесплодность своих усилий по защите реформы семинарии, почти год спустя после устранения от должности куратора семинарии, Стурдза 7 февраля 1848 г. писал Филарету, что «господарь, митрополит, клир и молдавские бояре противодействуют этому в силу разных соображений» (Арсений 1904, 411). Но революционная атмосфера, то против чего всегда выступал Стурдза, помогла изменить положение дел вокруг семинарии в лучшую сторону.

В 1848 г. церковная и светская власть в княжестве Молдова обновилась, – митрополит Мелетий умер, а на смену Михаилу Стурдзе пришел Григорий Гика. Софроний Миклеску, епископ Хушский занявший место Мелетия, был удостоен позитивной оценки Александра Стурдзы, заявившего: «слава Богу, что новый митрополит не враг Сокольской семинарии».

Отдавая себе отчет, что нижеприведенный эпистолярий Стурдзы ставит пока, что больше вопросов, чем дает ответов, тем не менее, надеемся, что новые документы, не введенные еще надлежащим образом в научный оборот, помогут прояснить роль А. Стурдзы в истории Румынской Православной Церкви.

[9] ГАОО, Ф. 141, оп. 1, д. 11, л. 4.
[10] ГАОО, Ф. 141, оп. 1, д. 11, л. 3об.
[11] ГАОО, Ф. 141, оп. 1, д. 11, л. 3об-4.

Document nr. 1

mon Prince

C'est avec une vive et respectueuse gratitude que j'ai eu l'honneur de ~~de~~ recevoir la lettre de ~~votre~~ Altesse, ~~datée~~ du 2 de ce mois, par laquelle il lui a plu de m'appeler à la seconder en qualité de curateur, dans l'oeuvre ~~de~~ salutaire de la réorganisation du Séminaire de Sokola. Rien ne pouvait en effet mieux correspondre à mes voeux les plus chers et aux intimes convictions de mon ame, que cet appel de Votre zèle religieux à mon dévouement. Le besoin impérieux de servir la cause de notre Sainte Eglise et de notre terre natale a toujours été le mobile des travaux et des vicissitudes de ma vie; ~~j'aurai~~ ~~Vous devez~~ pensé-je en consacrer le déclin au but que Vous me signalez.

Maintenant que sous les auspices de Votre Altesse les bases fondamentales de la renaissance du Séminaire de Sokola ~~viennent d'être posées~~ ont été jetées, conformément aux institutions et l'esprit de l'Eglise orthodoxe; le nouveau Reglement va être mis

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Фонд №
Опис №
Справа №
Аркуш №

2

de ce monde, afin que la grace efficace repose et se répande abondamment sur le sol chéri qui m'a vu naître, et lui fasse porter les fruits de cet ~~l'~~esprit de vérité et de foi chrétienne qui est le salut des individus la vie et la puissance régénératrice des nations.

Je suis avec un attachement respectueux

Mon Prince

De Votre Altesse

Jassi
le 15 Juin 1843.

A Son Altesse le
Prince Régnant
de Moldavie

en vigueur, il me reste un devoir
à remplir. A la veille de rentrer dans
mes foyers et dans les limites de ma
patrie adoptive, je profite de l'autorisa-
tion que m'accorde Votre Altesse, pour
désigner la personne que je ~~dé-~~
souhaiterais ~~devrais~~ voir me remplacer ~~et suppléer à~~ ~~en cas d'~~
~~absence~~, auprès du pieux établissement
Ce serait Mr le Alexandre
Balsch, dont les lumières, les intentions
droites et l'activité m'inspirent toute
confiance et me semblent offrir
~~toutes~~ des garanties de succès dans
l'accomplissement d'une tâche ~~dif-~~
d'autant plus ~~facile~~ difficile, qu'elle est toute de con-
science et d'avenir.

Veuillez donc, mon Prince, agréer
le choix que j'énonce et autoriser
Mr de Balsch à exercer ~~ses~~ les fonc-
tions de curateur ~~du dit~~ Séminaire
de Sokola, en vertu de ma délégation.
De ~~pour~~ loin comme de ~~loin~~ près je m'estime-
rai heureux de coopérer aux vues
bienfaisantes de Votre Altesse;
je m'y associerai constamment de
cœur et par la pensée; je ne cesserai jamais
d'invoquer celui qui est la lumière

Документ №1[12]

Александр Стурдза – Михаилу Стурдза[13].

Князь,

С глубочайшей и почтеннейшей признательностью я имел честь получить письмо Вашего Высочества от 2-го дня сего месяца, в котором ваше высочество пожелало пригласить меня помогать Вашему высочеству в качестве попечителя в благотворной деятельности по реорганизации Сокольской семинарии. Воистину, никто не может лучше соответствовать моим самым дражайшим пожеланиям и внутренним убеждениям моей души, чем этот призыв Вашего религиозного тщания к моей преданности. Насущная потребность служить делу нашей Святой церкви и нашей родной земле всегда были побудительной причиной трудов в превратностях моей жизни, и я могу посвятить её закат той цели, о которой Вы мне сообщаете.

В настоящее время, когда под покровительством Вашего Высочества были заложены краеугольные камни и основы Сокольской семинарии, в соответствии с установлениями и с духом Православной церкви, в наше время, когда в ближайшем будущем вступят в силу новые уставы (регламенты - А.П.) мне остается выполнить свое задание. Накануне отъезда к своим очагам в пределах моей родины я хочу воспользоваться разрешением, которое мне предоставляет Ваше Высочество, и указать лицо, которое я желал бы видеть заменяющим меня в этом благом заведении. Это мог бы быть господин Александр Балш, просвещённость, прямота намерений и деятельность которого порождают во мне полное доверие и гарантируют, как мне кажется, успех в выполнении задания, которое тем более трудно, потому что состоит полностью из совести и будущего.

Прошу Вас, князь, принять объявленный мною выбор и разрешить господину Балшу исполнять должность куратора вышеупомянутой Сокольской семинарии в случае моего делегирования, как в дальние, так и в ближние места. Я считал бы себя счастливым, сотрудничая под благоприятным взором Вашего Высочества; я постоянно буду к этому причастен сердцем и мыслью, никогда я не перестану взывать к тому, кто стал светом этого мира, дабы его действенная благодать обильно изливалась и распространялась на милую землю, видевшую мое рождение и позволила ей взрастить плоды сего духа правды и христианской веры, который есть спасением человеков и возрождающейся силой народов.

Оставаясь в почтеннейшей привязанности к Моему Князю и Вашему Высочеству.

Яссы. 15 июня 1843 г.

Document nr. 2

На французском яз. Рукопись. Черновик с небольшими правками

Copie d'une lettre de M[onsier]e le Conseiller privé A[lexandre] de Stourdza à S[on] Exc[ellence] M[onsier]e le Comte de Nesselrode en date du 28 Mars 1847

Les pénibles pressentiments que j'énonçais à Votre Excellence, dans ma dernière lettre, relativement aux projets subversifs de la faction anti-religieuse et anti-russe en Moldavie – viennent de s'accomplir. Les Simoniaques indigìnes et leurs alliés les grecs-unis attaques dans leurs derniers retranchements par le projet de réforme des abus au sein de l'Eglise, sont parvenus à entrainer le Hospodar dans une voie funeste autant que fortuesse. On est convenu d'écarter le projet de loi, sous pretext que ce n'etoit que la répéfitin des règlements existants si indignement violés depuis quatorze ans; une anaphora du Metropolitain contenant à peu prés les mêmes dispositions a été adoptée par l'Assemblée générale, quitte à l'amortir ensuite et à la réduire au néant. Cela suffisait pour faire preuve de déférence aux remontrances officielles des Agents de la Puisance protectrice. Il restait à exercer vengeance sur les promoteurs de cette oeuvre de legalité et de salut. Aussi M[onsier]e Theodore de Stourdza chargé du portefeuille des affaires du culte entendant gronder l'orage, eût hâte de donner sa demission. La Recteur du Seminaire de Socola, demeuré seul, devint aussitat le point de mire des attaques les plus acharnées. Le violá destitué de ses fonctions pour avoir soutenu les droits du Sanctuaire profané, et ceux de la Puissanee qui a tout fondé en

[12] Перевод с французского документа №1 и №2 В.Н. Коленко.
[13] ГАОО, Ф. 141, оп. 1, д. 14, л. 1-2.

Moldavie. Avec lui sept professeurs éprouvés subissent l'ostracisme. Trois seulement demeurent en place, parcequ'ils sont du gôut de la faction. S'on pousse l'audace jusqu'a nommer Recteur du Seminaire un laïc venu de Transylvanie. Enfin le Hospodar m'adresse un office pour me notifier que j'ai cessé de faire partie de la Curatele du piex établissement, jadis réorganisé par mes soins. Je ne puis, Monsiere le Comte, que me sentir honoré de tant de haine! Mais ce qui me peine et m'asslige c'est que l'outrage retombe sur la bienfaitrice de ma terre natale, c'est qu'une poiqnée de miserables, après y avoir perverti l'opinion publique, ne tend à rien moins qu'à fouder sur les bords du Danube une nouvelle Vologne, en y comprenant une patrie de la Bulgarie, ou les émissaires de l'Occident travaillent avec succès. On se flatte ainsi de detruire dans ces contrées toute influence legitime de la Russie; on espère la déborder et couper l'Eglise par le milieu. Que ne sont ce des rêves, Monsiere le Comte!!!

Mais quoi qu'il en soit, j'ai remplima tâche en conscience. Ce qui me pèse sur le cocur maintenant – c'est le danger du noble et courageux Archimandrite Philarete Scribane. Il a besoin d'une protection imperseuse et forte; il lui faudra peut-être chercher un asyle en Russie – là ou il acheva il y a six ans de cela, ses brillantes etudes, embrassa la vie monastique et reçut les Ordres sacrès. Il est sans appui et sans ressource. Son frère, le prieur Neophyte, également actif pour le service de Dieu pourrait aussi devenir la victim de laches ressentiments du Metropolitain et du Hospodar.

Je vous supplie à genoux, Monsiere le Comte, d'accarder à ces deux hommes de foi, de science et de couer – la haute protection du Ministere Impérial.

Trois élèves du Seminaire de Socola é taient désignés, pour se rendre òi Kiew et y achevez leurs études. Maintenant son voudrait les en empêcher. Encore un mal pour l'avenir de ce pays gangrenie et livré òi nos ennemis.

En Valachie les mêmes influences existent, mais, au point de vue religieux, on y conserve certaine pudeur, entremêlée de velleités de bien faire. Ses immenses travaux du R. P. Philarete y sont connus et même appreciéés.

Des Evêques en Valachie, n'osent pas, à l'instar de l'Evêque de Romano, interdire la catechisation aux élèves du Seminaire et défender les ouvrages religieux qui viennent de Russie. Toutefois un seul et même réseau de prosélytisme politique et religieux enveloppe les deux Principautés. On y cultive avec ardeur la cupidité abjecte des uns, la noire ingratitude des autres.

Que la Divine Providence aye pitié du people des ces contrées malheureuses !!!

J'oi l'honneur dêtre avec un dévonement respectueux etc.

Документ № 2.

Статский советник А.С. Стурдза – Графу К.В. Нессельроде[14].

Тягостные предчувствия, которые я излагал Вашему Превосходительству в своем последнем письме относительно проектов подрывной деятельности антирелигиозной и антирусской группы заговорщиков в Молдавии, – только что сбылись. Негодующим симонистам[15] и их союзникам грекам – сторонникам единой церкви, будучи припертыми к стенке проектом реформы относительно злоупотреблений в лоне церкви, им удалось увлечь Господаря вступить на столь же пагубный как и непредвиденный по своим последствиям путь. Было договорено отвергнуть проект закона под поводом того, что это было всего лишь повторением существующих положений, столь возмутительно нарушаемых вот уже четырнадцать лет; была принята анафора Митрополита, содержащая приблизительно те же положения, которые были приняты Генеральной Ассамблеей, которая способна сначала смягчить, а затем свести их на нет. Этого было достаточно для того чтобы доказать на деле почтение к официальным предостережениям Агентов (российские консулы в Яссах - А.П.) великой державы – покровительницы. Оставалось выполнить месть по отношению к инициаторам этих действий законности и блага. И господин Феодор Стурдза, имеющий портфель по делам религии, услышав гром грозы, поспешил подать в отставку. Ректор Сокольской семинарии, ос-

[14] ГАОО, Ф. 141, оп. 1, д. 11, л. 30б.

[15] Симонисты, т.е. те кто подвержены греху симонии, заключающемся в продаже церковных должностей. Название происходит от имени иудейского волхва Симона, который пытался купить у апостола Петра дар творить чудеса.

тавшись наедине, тотчас же стал мишенью самых яростных нападок. И вот он отстранен от своих обязанностей за то, что поддерживал права оскверненного алтаря и права Державы, которая основала всё в Молдавии. Вместе с ним подвергнуты остракизму семь испытанных профессоров. Только трое остаются на своих должностях, потому что они пришлись по вкусу заговорщикам. Хватает смелости вплоть до того, чтобы дать возможность светскому лицу, приехавшему из Трансильвании, назначать [людей] на должность ректора семинарии. И, наконец, Господарь направляет мне официальное сообщение о том, что я перестал входить в состав попечительства богоугодного заведения, в свое время реорганизованного моими стараниями. Я могу, господин Граф, испытывать только чувство гордости за такое количество излияний ненависти! Но что действительно меня удручает и тяготит, так это оскорбления, выпавшие на благодетельницу моей родной земли, это то, что кучка негодяев, предварительно развратив общественное мнение, стремится к тому, чтобы основать на берегах Дуная новую Волонь[16], охватывая часть Болгарии, где успешно ведут работу эмиссары с Запада. Похваляются, что на этих землях они разрушили всё законное влияние России; надеются вывести за рамки и расколоть Церковь пополам. Да будет все это только мечтаниями, господин Граф!!!

Но как бы там ни было, я исполнил свой долг по совести. Но что лежит у меня сейчас на сердце тяжелым грузом, так это опасность, угрожающая благоразумному и отважному архимандриту Филарету Скрибану. Ему нужна сильная настоятельная протекция; ему понадобится. Может быть, искать убежище в России, – там, где он шесть лет назад завершил блестящее образование, пошел в монашескую жизнь и был приобщен к Святым таинствам. Он не имеет поддержки и средств. Его брат приор Неофит тоже действующий в служении Господу, мог бы тоже стать жертвой трусливой враждебности митрополита и господаря.

На коленях умоляю, господин Граф, уделить этим двум деятелям веры, науки и сердца – высочайшую протекцию имперского правительства.

Трое учащихся Сокольской семинарии были назначены на поездку в Киев, чтобы завершить там свое обучение. Сейчас им хотят в этом воспрепятствовать. Еще одно зло для будущего этой страны завоеванной и отданной нашим врагам.

В Валахии существуют такие же влияния, но с религиозной точки зрения там сохраняется определенная чистота нравов, перемешанная с робкими попытками делать добро. Обширные труды Р.П.Филарета там известны и даже высоко ценятся.

Валашские епископы не осмеливаются по примеру епископа из Романо запретить катехизацию учащихся семинарий и запретить религиозные произведения, поступающие из России. В любом случае одна и та же сеть политического и религиозного прозелитизма[17] охватывает оба княжества. Там яростно культивируется: гнусная алчность одних, и черная неблагодарность других.

Да сжалится Божественное Провидение над народом этих несчастных земель.

Имею честь оставаться с почтительной преданностью и т.д.

[Одесса] 28 марта 1847 г.

На французском яз. Рукопись. Копия.

[16] Неясно, что имел в виду А. Стурдза, т.к. Волонь – это река во Франции. Если же это, по его мнению, историко-этнографическая область – Волынь, то в XIX в., там происходила борьба за влияние на паству между греко-католической и православной церковью.

[17] Прозелитизм – стремление обратить представителей других конфессий в свою веру, предполагающее и принудительное обращение.

Библиогафия

Арсений 1904: Арсений, епископ Псковский, Исследования и монографии по истории Молдавской церкви (Санкт-Петербург 1904).

Noi mărturii despre Alexandru Sturdza în arhivele din Odesa (două scrisori inedite de la mijlocul secolului al XIX-lea)

Rezumat

În mediile ştiinţifice s-a observat, în anii din urmă, un interes deosebit faţă de personalitatea lui Alexandru Sturdza (1791-1854), pe nedrept dat uitării de către istorici şi cunoscut mai mult printre filologi ca un contemporan al lui Alexandr Puşkin. Activitatea lui Al. Sturdza a lăsat urme adânci în istoria şi cultura mai multor popoare. Şi totuşi, a rămas aproape necunoscută publicului rusesc activitatea acestuia în Principatul Moldovei.

Mărturiile aduse în discuţie se prezintă sub forma a două scrisori inedite (în franceză şi rusă) din arhivele odesite, care reflectă legăturile lui Al. Sturdza cu Seminarul de la Socola (Iaşi). Este vorba despre o reală corespondenţă a domnitorului Mihai Sturdza către vărul său Alexandru, care este invitat la Iaşi pentru a i se oferi postul onorific de tutore al Seminarului de la Socola. Nu este exclus că această ofertă i se făcuse de către domnitorul de la Iaşi, cunoscut prin atitudinile sale pro-ruse, la sugestia unor oficiali din Sankt Petersburg. Se mai urmărea şi atragerea seminariştilor de la Socola, ca aceştia să-şi continue studiile la Academia Duhovnicească din Kiev.

Prima scrisoare datează din 15 iunie 1843, în care Al. Sturdza exprimă mulţumiri în legătură cu onoarea ce i se făcuse, însă acesta propune ca funcţia de tutore al Seminarului de la Socola să fie delegată către Alexandru Balş, motivând prin lipsa prezenţei sale permanente în Iaşi,

Cea de a doua scrisoare, din 28 martie 1847, este adresa lui Al. Sturdza către Karl Nesselrod, ministrul de externe al Imperiului Rus. Acesta din urmă nu era doar un cancelar imperial, ci şi un prieten de idei al lui Al. Sturdza. Ambii împărtăşeau sincer o credinţă nestrămutată în fundamentul trainic al Sfintei Alianţe. Fără îndoială, sursele aduse în discuţie rămân deschise unei abordări critice. Cert este şi faptul că, odată supuse interpretării, aceste surse au dat naştere la noi întrebări, care, deocamdată, nu au răspuns. Însă cu siguranţă, acestea vor contribui la o mai bună cunoaştere şi/sau înţelegere a contribuţiei lui Al. Sturdza la istoria românilor.

New data on Alexander Sturdza from Odessa archives (two unpublished letters of the middle of 19th century)

Abstract

In scientific circles it has been observed in recent years a special interest in the personality of Alexander Sturdza (1791-1854), unjustly forgotten by historians and better known by philologists as a contemporary of Alexander Pushkin. Alexander Sturdza's activities have left deep marks on history and culture of many nations. And yet, his activities in the Principality of Moldova remained almost unknown to the Russian public.

Evidences to be discussed are two unpublished letters (in French and Russian) from the archives of Odessa, which reflect the Alexander Sturdza's relations with the Socola Seminary (Iaşi). We are talking about the correspondence of Gospodar Mihail Sturdza with his cousin Alexander, who was invited to Iasi to be offered the honorary post of warden of the Socola Seminary. It is possible that this offer was made by the Iasi gospodar, who had been known for his pro-Russian attitudes, at the suggestion of officials from St. Petersburg. Seminarians from Socola continued their studies at the Kiev Theological Academy.

In the first letter dated June 15, 1843 Alexander Sturdza expresses gratitude for the honor, but proposes that the function of warden of the Socola Seminary will be given to Alexander Bals, citing the fact that he does not live in Iasi permanently.

The second letter of March 28, 1847 is addressed by Alexander Sturdza to Karl Nesselrode, Foreign Minister of the Russian Empire. The latter was not only an imperial chancellor, but a friend having the same ideas as Alexander Sturdza. They both sincerely shared an unshakeable faith in the solid foundation of the Holy Alliance. Undoubtedly, the sources in question remain open to critical approach. It is also true that they raise new questions, which remain unanswered. But, certainly, they will contribute to better knowledge and / or understanding of the contribution of Alexander Sturdza to the history of Romanians.

29.03.2011

Др. Александр Пономарёв, Международная академия управления персоналом, ул. Фрометовская, 2, 03039 Киев, Украина

COLONII EVREIEŞTI DIN BASARABIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Valentin Tomuleţ

Una dintre măsurile de importanţă majoră promovate de administraţia imperială rusă în epoca modernă era de a-i atrage pe evrei, prin crearea coloniilor evreieşti, în starea de producţie, de a-i deprinde cu diferite activităţi de muncă – în special cu agricultura.

Această idee apare pentru prima dată la hotarele sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea în rândurile unor cunoscuţi activişti de stat ruşi şi reprezentanţi ai elitei intelectuale evreieşti. Din prima categorie făceau parte Ceaţki cu proiectul său din 1788, Frizel şi, în special, Derjavin, iar din cealaltă categorie – Nota Notkin (1798) şi, de la sfârşitul anilor '20 ai sec. al XIX-lea – I.B. Levinzon. De implementarea acestei idei era interesat şi guvernul, care intenţiona să-i facă pe evreii „cetăţeni de folos pentru binele statului", hotărând să-i folosească, alături de germani şi bulgari, la colonizarea teritoriilor Novorosiei (Еврейская 1991a, 387).

Adoptarea unei asemenea măsuri a fost dictată, de fapt, de intenţia guvernului de a reduce numărul evreilor care se ocupau cu comerţul mărunt, care, după părerea autorităţilor, nu le aducea mari foloase, dar care cauza mari prejudicii altora şi comerţului în general. Prin această măsură se urmărea şi scopul de a lărgi starea socială a producătorilor şi, ca urmare, să-i obişnuiască pe evrei cu ordinea, cu viaţa sedentară, să-şi organizeze eficient gospodăria şi să exercite munci permanente concrete, prin încadrarea în diferite activităţi de muncă; deci, să-i facă cetăţeni de folos statului (Руководство 1914, 406).

Această măsură se afla în legătură directă şi cu politica de a-i scoate pe evrei din sate şi cătune şi a le interzice, în baza Regulamentului despre evrei din 9 decembrie 1804, să se ocupe cu arenda, să aibă în posesie cârciumi, hanuri, restaurante, beciuri etc. Regulamentul avea ca scop să-i deprindă pe evrei cu viaţa agricolă: el le acorda dreptul de a cumpăra sau a arenda pământul, de a se transfera cu traiul pe pământurile statului, în care scop statul urma să le acorde până la 30000 desetine de pământ (ПСЗРИ 1830, 731-737).

Pentru organizarea coloniilor agricole, evreilor le-au fost date pământuri în Novorosia. Din dispoziţia Comitetului de Miniştri din 6 aprilie 1810 constatăm că în 1812 numărul coloniştilor evrei constituia cca 600 familii, în număr de 3640 persoane, şi că în 1812 numărul lor urma să fie completat cu încă 300 familii. Însă, deoarece în 1812 banii destinaţi pentru amenajarea coloniştilor n-au fost alocaţi, colonizarea, pe o perioadă de timp, a fost stopată. În perioada ce a urmat guvernul nu a întreprins măsuri concrete în vederea atragerii noilor colonişti (Руководство 1914, 407).

Regulamentul despre evrei din 13 aprilie 1835, adoptat în scopul deschiderii noilor căi de încadrare a evreilor în viaţa economică – în agricultură şi industrie – şi de a le crea obstacole în practicarea diferitelor ocupaţii ilegale, nu stipulează nimic nou cu referire la coloniştii evrei (ПСЗРИ 1836, 308-323). Evreilor agricultori li se permitea să treacă pe pământurile statului, ale moşierilor şi pe cele aflate în posesie. Pe pământurile moşiereşti şi pe cele posesionare evreii aveau dreptul să se aşeze doar în zona admisă evreilor pentru viaţa sedentară *(черта оседлости)*. Evreii agricultori urmau să se aşeze separat de aşezările creştinilor, iar comunităţile săteşti evreieşti erau instituite separat de alte confesiuni religioase (Руководство 1914, 407).

Ulterior, la 5 martie 1847, sunt adoptate reguli suplimentare cu referire la aşezările evreilor aflate pe pământurile statului (ПСЗРИ 1848, 177-181). Iar la 19 august 1852 este promulgată legea cu privire la măsurile de uşurare a modalităţilor de trecere a evreilor pe pământurile statului în guberniile din partea de vest a Rusiei[1]. Evreii au primit dreptul de a se transfera doar în guberniile din Novorosia, pe pământurile moşiereşti sau po-

[1] În guberniile apusene ale Rusiei intrau: guberniile Kiev, Podolia, Volânia, Vilno, Kovno, Grodno, Vitebsk, Movilău şi Minsk.

sesionare şi cele populate de evrei, în zona admisă pentru viaţa sedentară (ПСЗРИ 1853, 525-527).

O cotitură radicală în politica promovată de ţarism cu referinţă la evreii agricultori intervine în perioadă domniei lui Alexandru al II-a. Prin legea din 22 octombrie 1859 este interzisă aşezarea evreilor pe pământurile statului în guberniile de vest ale Rusiei. Evreii au primit dreptul de a se transfera doar în guberniile din Novorosia, pe pământurile moşiereşti sau particulare şi cele populate de evreii, în zona admisă pentru viaţa sedentară (ПСЗРИ 1861, 177).

În 1861, Comitetul tutelar privind coloniştii străini din sudul Rusiei şi Administraţiile Proprietăţilor Statului primesc dreptul de a le permite evreilor care posedă gospodării agricole exemplare şi un număr suficient de braţe de muncă pentru a se ocupa pe viitor cu agricultura ca, până la expirarea termenului de 25 de ani, să se înscrie în ghildele negustoreşti şi să se ocupe cu comerţul şi meşteşugăritul, în baza certificatelor comerciale ţărăneşti, fără a fi excluşi din categoria evreilor agricultori, cu plata obligatorie a prestaţiilor pentru ambele stări sociale (ПСЗРИ 1863, 393).

La 12 februarie 1865 este confirmat Regulamentul Comitetului de Miniştri, care acorda Ministerului Proprietăţilor Statului dreptul de a le permite evreilor agricultori să se transfere pe pământurile statului şi în guberniile de vest ale Rusiei şi să treacă, la cererea lor, în altă categorie socială, unde nu întâlnesc obstacole pe motiv naţional sau confesional etc. Această măsură a fost aplicată şi pentru evreii agricultori de pe pământurile moşiereşti, cu condiţia ca trecerea în altă categorie socială să fie făcută cu acordul Ministerului de Interne, în baza permisiunii ministrului de finanţe (ПСЗРИ 1867, 191).

Ulterior, la 24 noiembrie 1867, dreptul de a trece în alte categorii sociale era acordat evreilor agricultori şi de administraţiile guberniale, cu condiţia ca despre această măsură să fie înştiinţat ministerul de resort. Evreii agricultori aşezaţi pe pământurile personale au fost egalaţi în drepturi cu evreii agricultori ce locuiau pe pământurile moşiereşti (ПСЗРИ 1871, 328-329). Iar prin decizia Consiliului de Stat din 30 mai 1866 au fost anulate în genere regulamentele referitoare la înscrierea evreilor în categoria agricultorilor şi anulate subsidiile băneşti alocate pentru transferarea evreilor în categoria evreilor agricultori. Sumele rămase au fost alocate pentru susţinerea evreilor care abia au intrat în această categorie (ПСЗРИ 1868, 609).

În aşa fel, către sfârşitul anilor ’60 ai sec. al XIX-lea guvernul a renunţat la politica energică de a-i atrage pe evrei în ramura agricolă. Cauza urmează a fi găsită, cum constată unii cercetători, în rezultatele slabe, obţinute pe parcursul anilor, în acest domeniu de către evrei, în pofida privilegiilor acordate evreilor agricultori şi sumelor mari alocate din bugetul statului pentru amenajarea coloniştilor. De succesele infime obţinute de evreii agricultori urmează să fie învinuiţi nu doar evreii. Existau mai mulţi factori care au influenţat rezultatul colonizării: sărăcia evreilor, pionieratul afacerii, secetele frecvente, sistemul birocratic, abuzurile în timpul construirii caselor pentru evrei, asigurarea proastă cu inventar agricol etc. Dar, în special, n-au fost la înălţime evreii capitalişti, cărora guvernul le-a acordat mari drepturi în ce priveşte cumpărarea pământurilor şi popularea lor cu coreligionari de-ai lor, mai săraci (Руководство 1914, 409).

Urmărind aceleaşi scopuri pe care ţarismul şi le propunea şi în celelalte gubernii de sud-vest ale Rusiei şi având o bogată experienţă de formare a coloniilor străine din Novorosia (primele colonii au fost instituite în gubernia Herson în 1807 (Боровой 1928, 140) şi în sudul provinciei), ţarismul organizează (luând drept exemplu coloniile germane) colonii evreieşti şi în Basarabia.

Primele colonii evreieşti în Basarabia au apărut la mijlocul anilor ’30 - începutul anilor ’40 ai sec. al XIX-lea, iar statutul definitiv al acestor colonii a fost confirmat odată cu adoptarea Regulamentului despre evreii agricultori din 26 decembrie 1844 (ПСЗРИ 1845, 910-917). Conform unor date statistice, în anii ’30-’50 ai sec. al XIX-lea în judeţele Soroca şi Bălţi erau înregistrate 9 colonii evreieşti: Alexandreni (1837), Mărculeşti (1837), Zguriţa (1851), Cârpeşti (1853) – fondate pe pământurile luate în arendă şi la Dumbrăveni (1836), Briceva (1836), Valea lui Vlad (1836), Vertiujeni (1838) şi Liublin (1842) – fondate pe pământuri cumpărate (Еврейская 1991a, 388).

Iniţiativa creării unor colonii evreieşti în Basarabia aparţine negustorilor David Zelenski (de ghilda întâi) din Kremenciug, Iosif Rabinovici (de ghilda a treia) din Pavlograd şi mic-burghezului Iacov Goldenveizer din Uman, care la sfâr-

şitul anului 1840 se adresează guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov cu rugămintea „să li se permită să cumpere de la stat 5 mii desetine de pământ în Basarabia şi să întemeieze acolo o *colonie agricolă evreiască*”[2], prezentând proiectul instituirii unei *colonii exemplare evreieşti*[3]. Ei argumentau necesitatea organizării coloniilor evreieşti în Basarabia prin faptul că „evreii din Rusia, în număr de 1500000 de persoane, îşi asigură existenţa pe două căi: de pe seama comerţului, în special a comerţului mărunt şi a meşteşugului. Dar aceste două izvoare nu sunt stabile şi nu pot asigura existenţa unor familii mari. Ca rezultat, evreii au devenit săraci; astfel încât prin acţiuni necinstite au început să-şi asigure existenţa în mod ilegal, imoralitatea devenind deja pentru mulţi din ei o trăsătură de caracter. Iată din ce cauză evreilor au început să li se incrimineze toate viciile, toate mârşăviile, de cele mai multe ori exagerate”[4].

La 7 decembrie 1840, M.S. Voronţov cere guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov să-şi expună părerea vis-a-vis de intenţia lui David Zelenski, Iosif Rabinovici şi Iacov Goldenveizer, de a organiza colonii evreieşti în Basarabia[5]. Pentru a se documenta şi a afla starea de spirit a evreilor din Basarabia, P.I. Fiodorov transmite proiectul organizării coloniilor evreieşti în Basarabia, alcătuit de Zelenski, Rabinovici şi Goldenveizer, pentru expertiză, negustorului de ghilda întâi din Chişinău Ilie Vâvodţov, cunoscut om de afaceri din acea perioadă, iniţiator şi el al organizării în provincie a coloniilor evreieşti. În răspunsul din 20 decembrie 1840, acesta, apreciind proiectul şi susţinând necesitatea organizării coloniilor evreieşti în Basarabia, se pronunţă totuşi împotriva adoptării lui. Mai mult ca atât, Vâvodţov îi învinuieşte pe Zelenski, Rabinovici şi Goldenveizer că vorbesc nerespectuos despre confraţii lor, deoarece aceştia afirmau că „... evreii nu sunt recunoscători pentru actul de binefacere din partea împăratului şi doar privilegiile acordate îi fac să se înscrie în categoria evreilor agricultori”[6]. Vâvodţov scrie că „evreii agricultori care au organizat colonii în Basarabia se ocupă sârguincios cu agricultura, trăiesc, mulţumită lui Dumnezeu şi Ţarului, în bunăstare. Bineînţeles, aceste gospodării sunt abia în proces de constituire şi n-au obţinut rezultatele aşteptate de guvern; dar, cu timpul, ele se vor cristaliza. În acest sens ca exemplu poate servi situaţia coloniştilor germani la începutul colonizării în Rusia şi starea lor actuală. Acelaşi lucru se va întâmpla şi cu coloniile evreieşti. Urmaşii lor îi vor întrece pe ţăranii leneşi moldoveni”[7]. Vâvodţov considera că pentru a-i cointeresa pe evrei să se ocupe cu agricultura este necesar ca ei să fie scutiţi de prestaţii, să li se acorde dreptul de a organiza colonii agricole în întreaga Basarabie, inclusiv la o distanţă de 50 verste de la hotarul cu Principatul Moldova[8].

Statutul definitiv al evreilor agricultori a fost confirmat printr-o decizie specială din 26 decembrie 1844 (ПСЗРИ 1845, 910-917), acordându-li-se unele privilegii: eliberaţi pe o perioade de 10 ani de toate dările şi impozitele în bani, de prestaţiile în natură, în afară de cele personale şi pentru o perioadă de 25 de ani – de recrutare[9]; erau scutiţi de plata tuturor datoriilor etc. Fiecare familie a primit, la început, câte 30 desetine de pământ (ПСЗРИ 1845, 914). Dar spre deosebire de coloniile evreieşti din gubernia Herson, care erau instituite pe pământurile de stat, în Basarabia coloniile erau organizate, de regulă, pe pământuri particulare, în baza contractelor libere.

Organizarea coloniilor evreieşti în Basarabia a fost o procedură nu din cele uşoare. Ea a necesitat timp, nu doar pentru perfectarea actelor necesare pentru organizarea coloniilor, dar şi pentru transferarea evreilor din diferite gubernii ale Ucrainei, Bielorusiei şi Rusiei în Basarabia şi pentru organizarea lor în comunităţi agricole. Un interes deosebit prezintă crearea, în 1844, a coloniei evreieşti pe moşia Alexandreni din judeţul Iaşi. La 13 martie 1844 Judecătoria de district Soroca-Iaşi cere acordul guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov să li se permită celor 41 familii de evrei din diferite oraşe şi târguri ale guberniilor Kiev şi Podolia a se transfera în satul Alexandreni, judeţul Iaşi, ce aparţinea negustorului de ghilda întâi din Chişinău Ilie Vâvodţov, şi să întemeieze acolo

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 1.
[3] Despre proiectul şi modalitatea organizării coloniilor agricole evreieşti din Basarabia propuse de David Zelenski, Iosif Rabinovici şi Iacov Goldenveizer, a se vedea mai detaliat: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 2-9 verso, 13-20 verso.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 2.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 1-1 verso.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 10 verso.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 10 verso.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 11.
[9] Conform deciziei imperiale cu referire la evrei, din 16 decembrie 1846, în decursul anilor 1847 şi 1848, în Basarabia urma să fie efectuat un recensământ al evreilor, iar aceştia supuşi recrutării în baza principiilor generale (ПСЗРИ 1847, 677).

o colonie evreiască[10]. Conform certificatului din 21 martie 1844, eliberat de judecătoria locală Iaşi, această localitate se afla la o distanţă de peste 50 verste de la hotarele cu Principatul Moldova, includea 3000 desetine de pământ şi era nepopulată[11].

La 4 iunie 1844, Vâvodţov alcătuieşte un nou contract pentru stabilirea evreilor din diferite oraşe ale guberniilor Kiev şi Podolia în Alexandreni şi organizarea unei colonii evreieşti[12]. Confirmând dorinţa celor 41 familii de evrei de a se strămuta din diferite oraşe şi târguri ale guberniilor Kiev şi Podolia pe moşia Alexandreni, P.I. Fiodorov se adresează la 10 iunie 1844 Cârmuirii Regionale din Basarabia cu rugămintea ca această chestiune să fie discutată şi soluţionată. Pentru amenajarea evreilor în Alexandreni a fost alcătuit şi un contract, pe o perioadă de 50 de ani, care urma să fie semnat de proprietarul moşiei, negustorul Vâvodţov, şi de evrei[13]. Dar, organizarea coloniei evreieşti nu era pe placul tuturor. La 17 iunie 1844, moşierul Ştefan Leonard înaintează o plângere mareşalului ţinutal al nobilimii din districtul Soroca-Iaşi, în care scria că negustorul Vâvodţov îi transferă în mod ilegal pe evrei în localitatea Alexandreni, deoarece localitatea era stabilită în limita de 50 verste de la hotarul cu Principatul Moldova, cerând ca Senatul Guvernamental să adopte o decizie specială pe această chestiune. La 23 iunie 1844 mareşalul ţinutal Catargi din districtul Soroca-Iaşi cere lămuriri referitor la această problemă de la Cârmuirea Regională[14]. În aceeaşi zi, Judecătoria de district Soroca-Iaşi se adresează mareşalului regional al nobilimii Sturdza, făcând referire la plângerea moşierului Ştefan Leonard, şi întreabă dacă negustorul Vâvodţov a avut dreptul să-i transfere pe evreii din guberniile Kiev şi Podolia în localitatea Alexandreni şi să întemeieze acolo o colonie evreiască. Mai mult ca atât. Moşierul Ştefan Leonard era într-un proces de judecată, litigiul vizând moşia Alexandreni, şi aştepta decizia Senatului Guvernamental. Leonard aducea dovezi că moşia Alexandreni se afla la 50 verste de la hotarele cu Principatul Moldova şi că în trecut această localitate a fost populată de creştini, în care erau două parohii. Moşia fusese vândută de funcţionarul de clasa a VII-a Baiaş negustorului de ghilda întâi din Chişinău Ilie Vâvodţov[15]. La 7 august guvernatorul militar al Basarabiei P.I. Fiodorov cere Cârmuirii Regionale a Basarabiei să discute cererea moşierului Ştefan Leonard şi să se clarifice dacă negustorul Vâvodţov are dreptul de a-i transfera pe evreii din guberniile Kiev şi Podolia în Alexandreni şi de a crea acolo o colonie evreiască[16]. Între timp avea loc procesul de amenajare a coloniei evreieşti Alexandreni. Conform datelor Administraţiei Financiare a Basarabiei din 28 martie 1845, în baza contractelor încheiate între evreii şi proprietarul moşiei Vâvodţov, în Alexandreni deja au fost transferate 73 familii de evrei[17].

Pe parcurs, numărul doritorilor de a se transfera în colonia evreiască Alexandreni creştea. La 28 martie 1845, conform datelor Administraţiei Financiare din Basarabia, 80 de familii din diferite oraşe şi târguri ale guberniei Podolia vroiau să se transfere în colonia Alexandreni şi la 13 august 1847 obţin susţinerea ministrului de interne[18].

Ulterior, în colonia evreiască Alexandreni s-au mai aşezat cu traiul şi alţi evrei din guberniile Podolia şi Kiev. La 10 aprilie 1847 ministrul de interne scrie guvernatorului militar al Basarabiei cu referire la demersul acestuia din 14 martie 1846 privind condiţiile de transferare a celor 65 familii de evrei din diferite oraşe şi târguri ale guberniilor Podolia şi Kiev în colonia evreiască Alexandreni, că a discutat despre această problemă cu ministrul de finanţe şi nu vede obstacole în ce priveşte transferarea lor[19]. Potrivit contractului din 19 iunie 1846, pentru pământul ce li s-a dat în folosinţă evreii-agricultori erau obligaţi să-i plătească proprietarului câte o rublă argint anual şi să respecte Regulamentul despre evreii agricultori din 26 decembrie 1844[20].

Eforturile negustorului Ilie Vâvodţov au fost răsplătite de către administraţia rusă. Conform deciziei Senatului Guvernamental din 28 octombrie 1848[21], pentru transferarea pe parcursul anului 1844 a evreilor din diferite oraşe şi târguri ale gu-

[10] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 1, 2-2 verso.
[11] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 7.
[12] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 17-18.
[13] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 21-21 verso
[14] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 37-38.
[15] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 58-58 verso.
[16] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 57.
[17] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 105-105 verso. A se vedea listele celor 73 de familii de evrei în: ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 106 verso-117.
[18] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 341-341 verso. A se vedea listele celor 80 de familii de evrei în: ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 342-353 verso.
[19] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 281-281 verso.
[20] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 237 verso-238, 377-377 verso.
[21] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 345, f. 347-347 verso.

berniilor Kiev şi Podolia – 248 persoane de sex masculin şi 15 de sex feminin, şi înzestrarea lor cu 365 fălci de pământ (cca 477 desetine), cu o plată anuală de doar 1 rub. pentru fiecare falce, pământul fiind fertil şi amplasat la o distanţă mică de oraşul Bălţi, negustorul Ilie Vâvodţov a fost confirmat în categoria cetăţenilor de onoare[22]. Probabil, acest titlu onorific a fost solicitat de însuşi Vâvodţov, care a promis că, în caz de soluţionare pozitivă a chestiunii, va scuti 100 de colonişti evrei de plata pentru pământ pe o perioadă de 50 de ani[23].

Pe parcursul anilor, numărul coloniilor evreieşti a crescut. Conform unei statistici a populaţiei evreieşti din anii 1847-1848[24], în Basarabia erau înregistrate 10 colonii: în judeţul Iaşi, plasa Ghiliceni – colonia Valea lui Vlad (382 persoane); în judeţul Iaşi, plasa Slobozia – colonia Alexandreni (358 persoane); în judeţul Hotin, plasa Secureni – colonia Vişneva (Lomacineţ) (188 persoane); în judeţul Soroca, plasa Otaci – colonia Merişovca (Tumanova) (250 persoane şi 6 persoane de altă etnie); în plasa Târnova – colonia Briceva (471 persoane); în plasa Bădiceni – colonia Zguriţa (396 persoane); în plasa Ocolina – colonia Dumbrăveni (426 persoane); în plasa Floreşti – colonia Mărculeşti (297 persoane); în plasa Văscăuţi – colonia Vertiujeni (167 persoane) şi colonia Liublin (212 persoane)[25].

În 1853, în localitatea Bairamci, ţinutul Akkerman, pe pământurile moşierului Constantin Ziro şi soţiei acestuia Ecaterina (născută Duca) a fost întemeiată o altă colonie agricolă evreiască. 41 familii de evrei din oraşele Akkerman, Bender, Ismail, Chişinău şi Chilia au încheiat cu moşierul Constantin Ziro la începutul anului 1853 un contract de arendă pe o perioadă de 25 de ani[26]. În primii 3 ani moşierul punea la dispoziţia coloniştilor câte 5 desetine de pământ, lotul urmând să fie mărit până la 20 de desetine. În afară de aceasta, pentru plantarea viţei-de-vie şi a copacilor fructiferi, moşierul mai punea la dispoziţie fiecărui colonist câte jumătate de desetină de pământ. Pentru aceasta, coloniştii se obligau ca în decurs de un an să sădească copaci şi viţă-de-vie. În cazul în care contractul era încălcat, pământul li se lua înapoi[27]. Conform contractului încheiat între proprietar şi mic-burghezii din Akkerman, la 21 ianuarie 1853, pentru pământul luat în arendă coloniştii trebuiau să plătească moşierului desetina, un impozit bănesc anual în mărime de 1,5 rub. argint şi câte 50 cop. argint pentru locul de casă[28].

În acelaşi an, potrivit raportului administraţiei judeţene Soroca din 21 iunie 1853, 48 mic-burghezi evrei din Chişinău, Bălţi, Orhei, Hotin şi din târgurile Tuzora (Călăraşi), Făleşti, Teleneşti şi Râşcani au arendat pământul de la moşierul şi răzeşii din satul Bălăneşti, ţinutul Soroca, pe o perioadă de 25 de ani şi au întemeiat colonia Teleneştii Noi[29]. Tot în baza contractului locuiau evreii-agricultori în satele Romanovca, judeţul Bender, şi Ivanos, judeţul Orhei[30]. Potrivit recensământului fiscal din 1851, în Basarabia erau înregistraţi 1966 evrei-agricultori (Кеппен 1857, 25). Conform datelor lui Alexei Nacco, în Basarabia, în 1854, erau

[22] *Cetăţean de onoare (почетный гражданин)* – stare socială privilegiată, deosebită de orăşeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în *cetăţeni de viţă* şi *personali*, dar care nu erau întruniţi într-o organizaţie de castă (Зябловский 1842, 52). Statutul de cetăţean de onoare era acordat fie personal pe durata vieţii, fie ereditar şi negustorilor care activau o perioadă de 10 ani la rând în prima ghildă sau 20 de ani în a doua ghildă într-un oraş, cât şi negustorilor care aveau funcţia de Consilier de comerţ sau care au primit un ordin imperial, marilor industriaşi, persoanelor care s-au remarcat în domeniul ştiinţei şi artei, celor cu studii universitare, precum şi copiilor de nobili. Ei erau scutiţi de impozite, prestaţii personale, serviciu militar obligatoriu şi de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege şi de a fi aleşi în organele de administraţie orăşenească, de a se numi în actele oficiale *cetăţean de onoare* (Свод 1833, 114-116, 118-119); casele lor erau dispensate de încartiruire. Numărul lor în Basarabia, la mijlocul secolului al XIX-lea, era neînsemnat, dar către sfârşitul acestui secol s-a mărit considerabil. Deşi reprezentau o stare socială specifică populaţiei urbane, mulţi dintre ei locuiau în sate. Cetăţenii de onoare (nobilii, foştii funcţionari etc.) erau încadraţi şi în comerţul orăşenesc, însă numărul lor era destul de mic (ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 92; Памятная 1862, 46). Din cele 11475 de certificate comerciale eliberate burgheziei comerciale din Basarabia în anii 1849-1863 cetăţenilor de onoare le reveneau doar 84 (0,7%) de certificate (Tomuleţ 2002, 346).

[23] ANRM, F. 6, inv.9, d. 345, f. 347 verso-348.

[24] Izvorul, cu regret, nu indică anul alcătuirii statisticii. Credem însă că această statistică a evreilor din întreaga Basarabia a fost alcătuită în baza deciziei imperiale cu referinţă la evrei din 16 decembrie 1846, care prevedea ca în decursul anilor 1847 şi 1848, în Basarabia să fie efectuat un recensământ al tuturor evreilor, iar aceştia supuşi recrutării în baza principiilor generale (ПСЗРИ 1847, 677).

[25] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 103, f. 42 verso-43, 43 verso-44, 50 verso-51, 52 verso-53, 54 verso-55, 55 verso-56, 56 verso-57, 58 verso-59, 61 verso-62.

[26] ANRM, F. 6, inv. 9, 1853-1855, d. 819, f. 1-2 verso, 59.

[27] ANRM, F. 6, inv. 9, 1853-1855, d. 819, f. 58-58 verso, 126-126 verso, 129-129 verso.

[28] ANRM, F. 6, inv. 9, 1853-1855, d. 819, f. 58 verso, 126.

[29] ANRM, F. 134, inv. 3, 1854, d. 129, f. 1-3, 18 verso-19, 28-36 verso.

[30] ANRM, F. 6, inv. 3, 1853-1856, d. 658, f. 32-32 verso, 43-43 verso.

înregistrate 11 colonii evreieşti (83 colonii bulgare şi 24 colonii germane) (Накко 1879, 217).

Pe parcurs, evreii-agricultori au mai obţinut anumite privilegii din partea administraţiei imperiale. La cererea împuterniciţilor din partea coloniilor evreieşti Abram Iaroşevski şi Ţudik Koin de a scuti coloniile evreieşti Vertiujeni, Valea lui Vlad, Briceva şi Mărculeşti de recrutare pe o perioadă de 50 de ani, în loc de 25 de ani, în baza deciziei Senatului din 23 august 1849, de acest privilegiu au beneficiat doar coloniile Briceva şi Mărculeşti. Motivul era că evreii din aceste colonii, într-un număr mai mare de 80 de persoane, s-au aşezat aici cu traiul încă în anii 1838 şi 1839, beneficiind de prevederile Regulamentului din 26 decembrie 1844. La 27 mai 1852 evreii din colonia Valea lui Vlad s-au adresat cu rugămintea de a fi şi ei scutiţi pe o perioadă de 50 de ani de serviciul militar, argumentând că, la data acordării privilegiilor pentru coloniile Briceva şi Mărculeşti, în cererea acordată de împuterniciţi nu era indicat că ei sunt evrei-agricultori. Acum, fiind incluşi în categoria evreilor-agricultori[31], vor şi ei să beneficieze de acest drept. Pornind de la faptul că ei au cumpărat aceste pământuri încă în 1839, iar în 1840, fiind în număr de 170 persoane, s-au adresat cu rugămintea de a fi înscrişi în categoria evreilor-agricultori. Luând în consideraţie faptul că soluţionarea acestei probleme s-a tărăgănat şi că comunitatea lor nu poate fi considerată una mare – până la editarea Regulamentului despre evrei din 26 decembrie 1844 având 123 persoane, iar potrivit recensământului fiscal din 1850 deja 163 persoane – la 13 martie 1856 Senatul le acordă dreptul de a beneficia de acest privilegiu (ПСЗРИ 1857, 125-127).

Către 1857 în Basarabia erau deja 13 colonii evreieşti: în judeţele Hotin (1), Soroca (6), Iaşi (2), Orhei (2), Chişinău (1) şi Bender (1) (Tomuleţ 1998, 74).

Din numărul evreilor-agricultori doar 521 de persoane (5,1%) deţineau loturi pe pământurile statului, restul erau posesori de loturi şi beneficiau de privilegii, fiind în fond concesionari în judeţele Soroca (4657 persoane), Bender (1389), Iaşi (1378), Orhei (1062), Chişinău (644), Hotin (345) şi Akkerman (184 persoane)[32].

Ştiind că evreii au deţinut, chiar de la început, un rol important în viaţa economică a Basarabiei, ne-ar interesa ce prezentau ei ca stare socială sub raport îndeletnicitar la mijlocul sec. al XIX-lea. Întru soluţionarea acestei sarcini am apelat la datele statistice inedite privind numărul populaţiei încadrate în diferite ramuri economice din 1858 (Tabelul 1).

Datele Tabelului 1 confirmă stratificarea evreilor din Basarabia în patru categorii sociale: negustori, agricultori, meşteşugari şi mica burghezie. Este vădită o preponderenţă absolută a micii burghezii – 78% de familii (69,5% din numărul total de persoane), comparativ cu: 10,4% de familii (16,7% persoane) – agricultori; 7,4% de familii (10,1% persoane) – negustori şi 4,2% de familii (3,7% persoane) – meşteşugari. Ponderea micii burghezii este destul de mare în oraşele Basarabiei, constituind în medie 81,8% de familii (76,0% din numărul total de persoane), sau respectiv: 95,2% de familii în Reni, 91,4% – în Akkerman, 87,1% – în Hotin, 86,7% – în Chişinău, 85,7% – în Chilia, 82,4% – în Bălţi etc. Ceva mai mic era numărul micii burghezii evreieşti în judeţele Basarabiei, constituind în medie 72,5% de familii (61,7% din numărul total de persoane), în unele judeţe având însă o preponderenţă absolută: 96,6% de familii în Hotin, 87,9% – în Orhei, 87,0% – în Cahul, 74,3% – în Iaşi, 63,8% – în Soroca etc.

Destul de mic era numărul evreilor-agricultori, el constituind în medie 10,4% de familii (16,7% persoane) pe întregul teritoriu, sau 25,2% de familii (36,6% persoane) în aşezările rurale în care erau localizaţi, prevalând absolut (în comparaţie cu celelalte stări evreieşti) în judeţele Bender şi Akkerman – 100% de familii, în judeţul Chişinău – 50,4% familii, în judeţul Soroca – 36,2%, în judeţul Iaşi – 15,6%, în judeţul Orhei – 12,1% şi în judeţul Hotin – 3,4% familii.

La începutul anilor '60 ai sec. al XIX-lea, conform datelor expuse în lucrarea redactată de P. Kruşevan, în Basarabia erau 16 colonii evreieşti: o colonie în judeţul Hotin (Lomacineţ), 10 – în judeţul Soroca (Mereşeuca Nouă, Liublin, Vertiujeni, Căpreşti, Mărculeşti, Zguriţa, Briceva, Dumbrăveni,

[31] La 17 iunie 1854, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei confirmă că evreii din gubernia Podolia, în număr de 170 de persoane, prin demersurile împuterniciţilor din 28 iunie, 2 şi 30 iulie, 3 septembrie şi 10 octombrie 1840 înaintate Administraţiei Financiare a Basarabiei, cer să fie înscrişi în categoria evreilor-agricultori pe pământurile cumpărate de societăţile lor în localitatea Valea lui Vlad, judeţul Iaşi (ПСЗРИ 1857, 126).

[32] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 199 verso-200.

Tabelul 1

Populaţia evreiască din Basarabia, sub raport îndeletnicitar, la 1858*

Oraşele şi judeţele	Negustori		Agricultori		Meşteşugari		Mica burghezie**		Numărul total		Raportul familiilor, în %			
	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Negustori	Agricultori	Meşteşugari	Mica burghezie
Oraşele														
Chişinău	190	1426	-	-	123	795	2048	8861	2361	11082	8,0	-	5,2	86,7
Orhei	91	638	-	-	15	102	338	1588	444	2328	20,5	-	3,4	76,1
Soroca	126	1209	-	-	16	118	199	1403	341	2730	37,0	-	4,7	58,3
Bălţi	73	647	-	-	3	14	355	1603	431	2264	16,9	-	0,7	82,4
Hotin	113	953	-	-	5	40	793	5651	911	6644	12,4	-	0,5	87,1
Bender	75	748	-	-	75	376	243	1473	393	2597	19,1	-	19,1	61,8
Akkerman	16	188	-	-	3	21	203	1426	222	1635	7,2	-	1,4	91,4
Cahul	14	91	-	-	-	-	-	-	14	91	100,0	-	-	-
Chilia	14	121	-	-	-	-	84	553	98	674	14,3	-	-	85,7
Ismail	13	125	-	-	75	363	408	2698	496	3186	2,6	-	15,2	82,2
Reni	1	13	-	-	-	-	20	83	21	96	4,8	-	-	95,2
În total	**726**	**6159**	**-**	**-**	**315**	**1829**	**4691**	**25339**	**5732**	**33327**	**12,7**	**-**	**5,5**	**81,8**
Judeţele														
Chişinău	-	-	113	664	-	-	111	394	224	1058	-	50,4	-	49,6
Orhei	-	-	68	1062	-	-	493	2366	561	3428	-	12,1	-	87,9
Soroca	-	-	397	4657	-	-	701	4238	1098	8895	-	36,2	-	63,8
Iaşi	-	-	133	1378	86	410	634	3213	853	5001	-	15,6	10,1	74,3
Hotin	-	-	32	345	-	-	922	6771	954	7116	-	3,4	-	96,6
Bender	-	-	229	1910	-	-	-	-	229	1910	-	100,0	-	-
Akkerman	-	-	39	184	-	-	-	-	39	184	-	100,0	-	-
Cahul	-	-	-	-	7	55	47	188	54	243	-	-	13,0	87,0
În total	**-**	**-**	**1011**	**10200**	**93**	**465**	**2908**	**1170**	**4012**	**27835**	**-**	**25,2**	**2,3**	**72,5**
Numărul total	**726**	**6159**	**1011**	**10200**	**408**	**2294**	**7599**	**42509**	**9744**	**61162**	**7,4**	**10,4**	**4,2**	**78,0**

*ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 205-206.
**Mica burghezie *(мещане)* – pătură socială ce includea diferite categorii de orăşeni: mici negustori şi meseriaşi, funcţionari şi salariaţi săraci, proprietari mici (de case) etc.

Starovca şi Teleneştii Noi), 2 – în judeţul Bălţi (Alexandreni şi Valea lui Vlad), 2 – în judeţul Orhei (Şibka şi Nicolaievca-Bolgrad), 2 – în judeţul Chişinău (Golovca şi Constantinovca) şi o colonie în judeţul Bender (Romanovca). În aceste colonii (în afară de Golovca – care deja era nepopulată) erau înregistrate cca 1082 gospodării evreieşti cu un număr de 10589 persoane (Бессарабия 1903, 187).

Dar, pe parcurs numărul coloniilor evreieşti s-a micşorat. În 1874 existau doar 8 colonii evreieşti (inclusiv una nepopulată): o colonie în judeţul Iaşi cu o populaţie de 220 bărbaţi care dispuneau de 384 desetine de pământ şi 7 colonii (inclusiv una nepopulată) în judeţul Soroca cu o populaţie de 479 bărbaţi şi, respectiv, 5479 desetine de pământ[33].

În pofida descreşterii numărului coloniilor evreieşti, unele colonii apar şi la sfârşitul anilor ’90 ai sec. al XIX-lea. În baza deciziei Comitetului de Miniştri din 10 iunie 1898, ministrul de interne Goremâkin propune confirmarea proiectului de regulament pentru popularea de către evrei a unei părţi din moşia „Djenan-Abbad”, din judeţul Bender, ce aparţinea baronului Horaţiu Ghinţburg. Colonia includea 500 desetine de pământ, inclusiv: 400 desetine urmau a fi împărţite familiilor

[33] AISR, F. 1284, inv. 92, 1874, d. 11, f. 17-17 verso, 19-19 verso.

Tabelul 2

Situaţia demografică şi economică a coloniilor evreieşti din Basarabia în 1909, în baza datelor comunităţilor evreieşti*

Coloniile evreieşti	Numărul total de colonişti**		Proprietatea funciară (în desetine)		Pământ aflat în proprietate*** (în desetine)			Inventar		Animale	
	Familii	Persoane	În total	La o singură familie	Pământ arabil	Păşuni	Livezi şi vii	Caii	Unelte de muncă	Vite cornute	Oi
Dumbrăveni	219	1132	1179	8,48	1093	-	20	178	137	90	347
Liublin	68	411	234	3,77	100 2/3	90	7 1/3	54	88	48	16
Vertiujeni	74	397	390	8,30	347 1/3	-	5 2/3	39	70	47	-
Valea lui Vlad	120	716	436	5,32	278 2/3	-	14 1/3	74	144	61	-
Briceva	153	820	289	3,48	241	-	-	67	32	36	119
Mărculeşti	158	820	504	4,10	322	120	-	109	179	89	-
În total	**792**	**4296**	**2942**	**5,48**	**2382 2/3**	**210**	**47 1/3**	**521**	**617**	**371**	**472**

* Еврейская энциклопедия. Свод законов о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем, т. IV. – СПб., 1991, с. 390.
** Colonişti cu pământ şi fără de pământ şi mici-burghezii cu pământ.
*** Cealaltă parte de pământ era ocupată de case, drumuri etc.

de colonişti evreii, fiecare familie primind câte 20 desetine, iar 100 desetine – pentru păşunat şi loturile de rezervă. Evreii încheiau cu proprietarul moşiei contracte în care erau stipulate drepturile şi obligaţiile coloniştilor, modalitatea de achitare a sumelor băneşti pentru pământul ocupat, construcţia caselor etc. (Руководство 1914, 147). La 19 iunie 1898 decizia Comitetului de Miniştri este confirmată de împărat (Сборник 1904, 203-204). Colonia a fost numită „Rossianka". Coloniştii erau selectaţi de proprietarul moşiei sau de urmaşii lui, din rândurile evreilor care au absolvit şcoli agricole, de pomicultură şi silvicultură sau alte instituţii de învăţământ. Erau admişi doar evreii eliberaţi de serviciul militar şi care erau cunoscuţi cu munca agricolă. La selectare familiile numeroase aveau priorităţi faţă de familiile puţin numeroase. Coloniştii erau scutiţi în primii 4 ani de plata taxelor în folosul proprietarului[34].

Despre situaţia demografică, funciară şi economică a comunităţilor evreieşti din Basarabia de la începutul sec. al XX-lea relatează datele statistice din 1909 (Tabelul 2).

Caracterizând coloniile evreieşti din Novorosia, autorul studiului dedicat răspândirii agriculturii în rândurile evreilor din Rusia, evidenţiază coloniile din Basarabia, care au fost fondate pe pământurile luate în arendă (în afară de cele obţinute în proprietate particulară). El constată că, din numărul total de 9 colonii câte existau în Basarabia la sfârşitul sec. al XIX-lea, la începutul sec. al XX-lea (1909) au rămas doar 6 colonii. Având de 5 ½-6 ori mai puţine pământuri decât coloniile din gubernia Ekaterinoslav, coloniile evreieşti din Basarabia le întreceau cu mult, după numărul de familii, pe cele din Ekaterinoslav. Aceasta se lămureşte prin faptul că mai mult de jumătate din colonişti (700 familii) o constituia populaţia mic-burghezilor, neagricolă. Ca rezultat, coloniile evreieşti din Basarabia se deosebesc radical de cele din guberniile Herson şi Ekaterinoslav. Chiar şi în coloniile cu caracter agricol, doar 1/5 din evreii se ocupau cu munca agricolă, ceva mai mult de 1/5 – cu munca salariată şi cca 75% practicau diferite activităţi – meşteşugul, comerţul etc. (Еврейская 1991b, 758). Un alt autor, descriind coloniile evreieşti din Basarabia scria: „Lotul mediu agricol al colonistului (5,48 desetine) este mult mai mic ca al ţăranului rus local (8,2 desetine). Preţul unei desetine de pământ constituie cca 300 rub. Mai frecvent este cultivat porumbul (43,09% din suprafaţa cultivată), grâul (34,44%) şi orzul (11,45%). Beneficiul net (1896-1899) de la o deseatină de pământ cultivată cu porumb constituia 70 rub. (fără folosirea muncii salariate), de

[34] Statutul coloniei (cele 18 articole ale contractului), a se vedea mai detaliat în: Сборник 1904, 204-205.

la o desetină de grâu – 40 rub. şi de la o desetină de orz – 28 rub.; metodele de lucrare a pământului sunt mult inferioare faţă de nivelul mediu; sistemul de obţinere a recoltelor variabile aproape lipseşte. În colonii este un număr mare de populaţie care se ocupă cu comerţul, dar care tinde să se ocupe şi cu agricultura; pe de altă parte, agricultorii tot mai mult caută singuri să-şi comercializeze cerealele recoltate" (Еврейская 1991a, 390).

Administraţia regională era nemulţumită de activitatea evreilor-agricultori. Mareşalul judeţean al nobilimii din Basarabia Catargi scria în această privinţă că „coloniile evreieşti[35] vor exista permanent cu mari abateri de la prevederile Regulamentului în vigoare. Aceştia şi-au însuşit dreptul de a se ocupa cu tot felul de comerţ, inclusiv cu instituirea prăvăliilor, iar comerţul cu băuturi alcoolice adună în permanenţă în fiecare casă o mulţime de oameni simpli, predispuşi la beţie, respectiv, fiind înşelaţi de către evrei"[36].

Cu toate că evreii-agricultori beneficiau de anumite privilegii şi erau întreprinse unele măsuri de încurajare a agricultorilor, nivelul gospodăresc în coloniile evreieşti era destul de scăzut, fapt ce dovedeşte incapacitatea evreilor de a se ocupa cu agricultura şi ireverenţa lor faţă de această ramură a gospodăriei, deoarece din fire le era dat să fie negustori sau meseriaşi. A. Zaşciuk descrie în 1857 coloniile evreieşti astfel: „...în gospodăriile evreieşti pământurile nu sunt lucrate, vităritul ca ramură nu există, locuinţele sunt în stare de neglijenţă, ei asigurându-şi existenţa practicând diferite îndeletniciri şi meşteşugul casnic. În pofida eforturilor poliţiei orăşeneşti şi judeţene de a-i reţine în aşezările lor, majoritatea coloniştilor locuiesc în oraşe" (Защук 1863, 527).

Despre acest fapt scriau în 1868 şi autorităţile locale, care comunicau că „...foarte puţini evrei rămaseră în categoria coloniştilor; din cauza incapacităţii de a-şi trăi viaţa la sat, marea lor majoritate s-a transferat la oraş şi se ocupă cu diferite meşteşuguri, îndeosebi cu comerţul"[37].

Cauza eşecului transferării evreilor în mediu rural şi neacomodarea lor la munca agricolă este lămurită de evreii înşişi din acea perioadă. Negustorii David Zelenski din Kremenciug, Iosif Rabinovici din Pavlograd şi mic-burghezul Iacov Goldenveizer din Uman, care, la sfârşitul anului 1840, prezentând proiectul instituirii unei *colonii exemplare evreieşti,* lămuresc eşecul instituirii coloniilor evreieşti prin faptul că „...timp de nouăsprezece secole evreii nu s-au ocupat cu lucrarea pământului, faţă de care au pierdut încrederea. Obişnuiţi cu comerţul cu amănuntul, care le aducea, uneori, foloase esenţiale, în plus fiind superstiţioşi din fire, ei n-au observat partea pozitivă a măsurilor întreprinse de guvern, şi le-au conceput ca fiind începutul exterminării lor totale; ireverenţa lor faţă de viaţa agricolă îşi are explicaţia în incapacitatea înnăscută a tuturor evreilor faţă de munca fizică"[38]. Cu referire la eşecul coloniilor evreieşti din Bielorusia ei scriau că evreii „...au ales starea de agricultori nu din dragoste faţă de munca fizică şi viaţa sedentară, dar ca un ultim mijloc de a-şi redresa starea de disperare. Deşi beneficiau de privilegii, aceasta nu le încurca să se ocupe cu geambaşlâcul şi alte îndeletniciri. Pentru o sumă mică de bani colonistul primea paşaport şi pleca unde dorea; în guberniile Ekaterinoslav şi Herson erau foarte mulţi evrei. Surugii, morari, vânzători, bucătărese, doici – iată şirul ocupaţiilor în care erau încadraţii evreii, din rândul coloniştilor, la locuitorii acestor gubernii. În colonii nu avea cine să lucreze; plantaţiile au rămas părăsite; permanent bântuia foametea; peste tot domina o stare generală de neglijenţă, iar sărăcia, împreună cu tristeţea îi domina în marea lor majoritate pe colonişti. Coloniile nu numai că nu aveau nimic atrăgător pentru evreii colonişti, dar le sporea dezgustul faţă de agricultură, făcându-i să creadă, tot mai mult, în ideea că anume evreii nu au aptitudini faţă de această ramură economică"[39]. Autorii proiectului constată că trecerea evreilor în categoria coloniştilor a fost dictată, în fond, de dorinţa de a se „...elibera de prestaţii şi de recrutare"[40].

Din 1882 evreii din Basarabia au fost supuşi unor presiuni considerabile, după ce autorităţile ţariste i-au făcut vinovaţi de tulburările în rândurile populaţiei rurale. În consecinţă, mulţi evrei s-au mutat la oraş, încadrându-se în categoria meşteşugarilor şi burgheziei comercial-industriale. Începând cu 1899, puţinele colonii rămase au primit

[35] Catargi se referea la coloniile evreieşti din judeţele Iaşi şi Soroca, unde comerţul cu băuturi alcoolice se desfăşura cu mari încălcări ale Regulamentului (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 875, f. 108 verso).
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 875, f. 109.
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7681, f. 156.
[38] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 3.
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 3 verso-4.
[40] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3328, f. 4.

sprijinul *Jewish Colonization Association* din Paris. Datorită acestui sprijin, evreii agricultori au putut să-şi organizeze comercializarea produselor proprii şi să le exporte, cu precădere prin portul Odesa, în ţările din Europa. Însă, această măsură puţin ce a schimbat situaţia coloniilor evreieşti din Basarabia (Hausleitner 2008, 79).

Nereuşita organizării coloniilor evreieşti în Basarabia a fost determinată de faptul că evreii arendau, de regulă, pământul de la moşieri şi, după expirarea termenului de arendă, moşierul îi putea alunga în orice moment de pe pământurile arendate. În plus, nici statul nu a manifestat o atenţie deosebită faţă de evreii agricultori, comparativ cu coloniştii străini. Existau şi alţi factori care au influenţat direct rezultatele colonizării: sărăcia şi mizeria în care trăiau coloniştii evreii, lipsa de cunoştinţe şi deprinderi în sfera agricolă, permanentele secete care pustiiau câmpurile, sistemul birocratic cu care se ciocneau coloniştii frecvent, abuzurile de tot felul la construcţia caselor pentru evrei, asigurarea proastă cu inventar agricol, forţă de tracţiune etc. Dar, după cum am constat anterior, n-au fost la înălţime nici evreii capitalişti, cărora guvernul le-a acordat mari drepturi în ce priveşte cumpărarea pământurilor şi popularea lor cu coreligionari de-ai lor, mai săraci. Aceştia erau preocupaţi de afaceri mult mai serioase – cămătăria, comerţul, industria, concesiunile, arenda etc., care la aducea profituri mari şi sigure.

Drept rezultat, la începutul sec. al XX-lea, deşi formal mai continuau să existe, coloniile evreieşti şi-au pierdut din statutul lor de altădată şi s-au transformat în sate obişnuite (Зеленчук 1979, 205).

Bibliografie

Hausleitner 2008: M. Hausleitner, Germanii şi evreii în Basarabia în secolele XIX şi XX. In: (Eds. St. Ihrih, V. Dumbrava, D. Müller, Ig. Şarov) Istorie între ştiinţă şi şcoală – perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse şi sugestii (Chişinău 2008), 77-84.

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Tomuleţ 1998: V. Tomuleţ, Burghezia evreiască din Basarabia sub raport îndeletnicitar (în baza datelor statistice inedite din 1858). In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socio-umane" (Chişinău 1998), 73-80.

Бессарабия 1903: Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Под редакцией П.А. Крушевана (Москва 1903).

Боровой 1928: С.Я. Боровой, Еврейская земледельческая колонизация в старой России (Москва 1928).

Еврейская 1991a: Еврейская энциклопедия. Свод законов о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем, т. IV (Санкт Петербург 1991).

Еврейская 1991b: Еврейская энциклопедия. Свод законов о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем, т. VII (Санкт Петербург 1991).

Защук 1863: А. Защук, Этнография Бессарабской области. In: ЗООИД, т. V (Одесса 1863), 495-586.

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

Зябловский 1842: Е.Ф. Зябловский Российская статистика. Часть I. Издание второе (Санкт Петербург 1842).

Кеппен 1857: П. Кеппен, Девятая ревизия. Исследования о числе жителей России в 1851 году (Санкт Петербург 1857).

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). Manuscrisul lucrării se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa.

Памятная 1862: Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год (Кишинев 1862).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVIII, 1804-1805, отд. 1, №21547 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1836: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. X, 1835, отд. 1, №8054 (Санкт Петербург 1836).

ПСЗРИ 1845: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIX, 1844, отд. 1, №18562 (Санкт Петербург 1845).

ПСЗРИ 1847: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXI, 1846, отд. 2, №20709 (Санкт Петербург 1847).

ПСЗРИ 1848: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXII, 1847, отд. 1, №20977 (Санкт Петербург 1848).

ПСЗРИ 1853: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXVII, 1852, отд. 1, №26532 (Санкт Петербург 1853).

ПСЗРИ 1857: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXI, 1856, отд. 1, №30260 (Санкт Петербург 1857).

ПСЗРИ 1861: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXIV, 1859, отд. 2, №35017 (Санкт Петербург 1861).

ПСЗРИ 1863: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXVI, 1861, отд. 2, №37553 (Санкт Петербург 1863).

ПСЗРИ 1867: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XL, 1865, отд. 2, №41802 (Санкт Петербург 1867).

ПСЗРИ 1868: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XLI, 1866, отд. 1, №43354 (Санкт Петербург 1868).

ПСЗРИ 1871: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XLII, 1867, отд. 2, №45198 (Санкт Петербург 1871).

Руководство 1914: Руководство к русским законам о евреях. Составил присяжный поверенный М.И. Мыш. Издание четвертое, пересмотренное и значительно дополненное (Санкт Петербург 1914).

Сборник 1904: Сборник законов о евреях с разьяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министерств. Составили Л.В. Лессен и В. Фридштейн (Санкт Петербург 1904).

Свод 1833: Свод Законов Российской Империи. Законы о состояниях (Санкт Петербург 1833).

Jewish colonies in Bessarabia in the 19th century

Abstract

The idea to involve Jews in Russia in agricultural work appeared for the first time at the late 18th - early 19th centuries, having been originated from both Russian statesmen and representatives of the Jewish intellectual elite. Among the first ones we can mention Chatsky with his project of 1788, Frizel and especially Derzhavin, among the latter – Nota Notkin (1798) and I.B. Levinson (the late 1820s). The government was also interested in this idea, intending to make the Jews "useful citizens for the benefit of the State" and use them, along with the Germans and Bulgarians, for the colonization of the territories of Novorossiya.

The final status of the Jewish farmers was confirmed by a special statute from December 26, 1844, under which they had been provided with a number of privileges: exemption for 10 years from payment of all taxes and financial charges (except personal ones) with respect to the land in use, from payment of all arrears on a previous state, from recruitment for a period of 25 years, etc. Each family received 30 dessiatinas of land.

According to the tax census of 1851, in Bessarabia there were registered 1966 Jewish farmers. By 1857 in Bessarabia there were already 13 Jewish colonies: in the counties of Hotin (1), Soroca (6) Iasi (2), Orhei (2), Chisinau (1), and Bender (1).

Later the number of Jewish colonies has declined. In 1874 they had only 8 ones (including an uninhabited): 1 colony in the Iasi county and 7 colonies (including the uninhabited one) in the Soroca county.

Although the Jewish farmers benefited from certain privileges and some measures were taken for their promotion, household level in the Jewish colonies was quite low, which proved the Jews' inability of the agricultural labour and their negative attitude towards this branch of economy, since by their nature they tended to trade and crafts.

Еврейские колонии в Бессарабии XIX века

Резюме

Мысль о привлечении евреев в России к сельскохозяйственному труду впервые возникла в конце XVIII - начале XIX веков, как у российских государственных деятелей, так и у представителей еврейской интеллектуальной элиты. Среди первых следует упомянуть Чацкого (проект 1788 года), Фризеля и особенно Державина, среди вторых – Ноту Ноткина (1798), И. Б. Левинзона (конец 20-х годов XIX века). Правительство также было заинтересованно в реализации этого плана, намереваясь сделать евреев „полезными гражданами на благо государства" и использовать их, наряду с немцами и болгарами, для колонизации Новороссии.

Окончательный статус евреев-земледельцев был подтвержден специальным положением от 26 декабря 1844 года. Им предоставлялся ряд привилегий: освобождение на 10 лет от уплаты всех податей и денежных повинностей (кроме частных) в отношении отведенных им во владение земель, от уплаты всех недоимок по прежнему состоянию, в течение 25 лет – от рекрутской повинности и т.д. Каждая семья получала по 30 десятин земли.

По данным ревизской сказки 1851 г. в Бессарабии было зарегистрировано 1966 евреев-земледельцев. К 1857 году в Бессарабии было уже 13 еврейских колоний: в Хотинском (1), Сорокском (6), Ясском (2), Оргеевском (2), Кишиневском (1) и Бендерском (1) уездах.

Впоследствии количество еврейских колоний сократилось. В 1874 году их оставалось только 8 (в том числе одна незаселенная): 1 колония в Ясском уезде и 7 колоний (включая незаселенную) в Сорокском уезде.

Хотя евреи-земледельцы пользовались определенными привилегиями и были приняты некоторые меры для их поощрения, уровень развития еврейских колоний был довольно низок, что доказывает неспособность евреев к сельскому хозяйству и их отрицательное отношение к этой отрасли экономики, так как по своей природе они тяготеют к занятиям торговлей и ремеслами.

28.02.2011

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova

UN PRIM MANIFEST DE LA 1864 CONTRA UNEI EVENTUALE REÎNTREGIRI A BASARABIEI CU ROMÂNIA

Ion Varta

În cele ce urmează, propunem spre atenţie un document important, care a ieşit de sub penița lui Ioan Dabija, semnat cu pseudonimul „Ion Cerescu", tipărit, inițial, în paginile publicației periodice „Novorosiiskii Telegraf", de la Odesa, iar ulterior, editat sub formă de broşură pentru a fi difuzat în România.

Ioan Dabija a stat timp de câțiva ani la Bucureşti, în calitate de reprezentant al guvernului rus în Comisia mixtă ruso-română care avea drept obiectiv soluționarea chestiunii de recuperare a valorii în bani a proprietăților abandonate de către supuşii ruşi în cele trei județe sud-basarabene. Pe durata acestui îndelungat sejur în capitala statului modern român, basarabeanul Ioan Dabija, cum era şi firesc, a manifestat un interes special pentru evoluțiile care au urmat în cadrul României, proaspăt constituite, pe unele dintre acestea considerându-le regretabile. Acest dezacord al său cu unele primeniri din cadrul Statului Român şi-a găsit o reflectare, mai mult decât concludentă, într-un amplu articol, publicat ulterior sub formă de broşură separată, în limba română, care purta următorul titlu: „Glasul românilor din Basarabia. Scrisoare de la 2 mai 1864, trimisă de către domnul Ion Cerescu domnului redactor a[l] ziarului «Buciumul», la Bucureşti". Se pare, că Ioan Dabija a preferat să utilizeze pseudonimul „Ion Cerescu", pentru a evita eventuale animozități din partea superiorilor săi, care n-ar fi acceptat ca un angajat al guvernului rus să se angajeze într-o polemică cu o publicație periodică importantă din România. Nu excludem că decizia sa de a inaugura o polemică tranşantă cu „Buciumul" lui Cezar Bolliac a fost aprobată, în prealabil, de către autoritățile ruseşti sau, poate, că a fost chiar coordonată cu acestea. Dovadă indirectă, în acest sens, ne serveşte conotația filorusă şi antioccidentală a replicii lui Ioan Dabija adresată redacției publicației periodice româneşti.

Trebuie să recunoaştem, că acest episod al polemicii lui Ioan Dabija cu Cezar Bolliac nu poate fi considerat unul singular în biografia acestui boier basarabean. Pe durata unui deceniu (1854-1865) el a căutat în repetate rânduri să obțină acordul autorităților ruseşti pentru tipărirea unei publicații periodice de limbă română pentru a combate procesul de catolicizare a bisericii ortodoxe din Principate şi ulterior din România şi pentru a combate curentul prooccidental şi antirusesc din societatea românească (Patrimoniu 1992, 82-94).

Basarabeanului Dabija, în calitate de pretext pentru inaugurarea acestei polemici cu Cezar Bolliac i-au servit mai multe articole inserate în paginile ziarului „Buciumul", în care era deplânsă soarta românilor basarabeni, care gemeau „sub jugul guvernului rusesc" şi în care era manifestată, totodată, dorința cu privire la „întrunirea Basarabiei noastre către România unită". Un motiv aparte pentru replica adresată ziarului „Buciumul" servise publicarea în numărul 175 al acestei publicații a programului său, care prevedea angajarea ziarului de „a sprijini naționalitatea Română, în toate părțile, unde va fi în luptă, de la Tisa şi până la Nistru, de la obârşiile Tisei şi până la golful Salonic".

Trebuie să recunoaştem, că Ioan Dabija demonstrează certe calități de polemist, chiar dacă, în mai multe rânduri, din lipsă de probe concludente, este nevoit să recurgă la invocarea unor argumente care nu rezistă criticii. Din start, nu fără o uşoară ironie, el aduce mulțumiri protagoniştilor ziarului „Buciumul" pentru grija manifestată față de toți românii din afara frontierelor României: „Toți Românii, şi dimpreună cu dânşii, şi noi, suntem datori a vă mulțemi din inimă, pentru frățeasca voastră simpatie către noi". În continuare, Ioan Dabija, îşi propune să contraatace pe două direcții, pentru a anihila, sau, cel puțin, a diminua efectele mesajului unionist panromânesc, pe care îl promova ziarul „Buciumul" şi de care s-a arătat atât de deranjat acest român basarabean şi, posibil, şi patronii săi – demnitari importanți din administrația rusească a Basarabiei şi Novorosiei, care au rămas în umbră şi al căror portavoce s-a oferit să fie acest contestatar al publicației româneşti. Iată cum îşi formulează prima replică pole-

mistul basarabean: „Însă, că să aveţi idee, încât trebuie să ne tânguiţi, noi socotim de a noastră datorie să vă spunem, cum stăm în Basarabia; iar ca să avem şi noi dorinţă a ne alătura către România unită, daţi-ne voie să vedem mai întâi, cum staţi, şi apoi să vă întrebăm: ce puteţi să ne daţi mai mult decât ceea ce avem acum?" Modul în care acesta îşi construieşte întreg eşafodajul argumentării sale trădează un partizanat în favoarea autorităţilor ruseşti de ocupaţie a Basarabiei şi chiar un angajament conştient pentru apărarea cauzei ruseşti în acest teritoriu răpit de Imperiul Romanovilor, în 1812. Un atare angajament îl obligă pe I. Dabija să invoce nişte semiadevăruri sau chiar minciuni despre destinul românilor basarabeni înstrăinaţi şi încorporaţi în componenţa Imperiului Rus, fără asentimentul lor prealabil. Dânsul afirmă că „naţionalitatea noastră", adică cea română din Basarabia, nu se află „în luptă cu nimeni şi cu nimic şi de nimic nu este ameninţată", argumentând, în continuare, că „noi păzim, în toată sfinţenia, legea părinţilor noştri", iar „obiceiurile noastre rămân neatinse". Mai afirmă, în continuare, Ioan Dabija, că „de la Prut şi până la Nistru, noi, Românii, toţi vorbim în limba noastră naţională; fraţii noştri săteni nu înţeleg altă limbă, decât cea Moldovenească". Realitatea era, însă, mult mai tristă decât constatările acestui boier român din Basarabia, care caută să-l facă pe avocatul autorităţilor străine de ocupaţie a Moldovei de la Est de Prut. Către anul 1864, când dânsul a decis să contraatace ideea unirii tuturor românilor, inclusiv a celor basarabeni, în cadrul unei singure formaţiuni statale, situaţia acestora din urmă era departe de a fi optimistă. Quasi-autonomia acordată de împăratul Alexandru I, la 1812, şi reconfirmată, la 1818, fusese suprimată, la 1828. Organul superior ţinutal – Consiliul Suprem, care întrunea prerogativele administrative, judecătoreşti şi în componenţa căruia, după apariţia acestei broşuri boierimea locală avea o relativă majoritate, a fost lichidat şi înlocuit cu un organ consultativ, alcătuit, cu preponderenţă, din funcţionari ruşi. Limba română fusese şi ea strâmtorată în drepturile sale fireşti, fiind exclusă din administraţie, aproape din întregul învăţământ (peste doi ani, în 1866, ea va fi exclusă şi din Seminarul teologic, ca disciplină şcolară).

Nici în justiţie situaţia nu era atât de optimistă, precum o descrie Dabija. Încă în anul 1812, autorităţile ţariste de ocupaţie au introdus în Basarabia Codul penal rusesc, încercând, în repetate rânduri, să introducă şi alte componente ale legislaţiei ruseşti, tentative care au eşuat, pentru moment, datorită împotrivirii pe care au opus-o, în primul rând, boierii basarabeni.

Starea lucrurilor în spaţiul rural nu era de loc atât de idilică, precum o descrie acelaşi Ioan Dabija. Dacă în România, în 1864, a fost efectuată o radicală reformă agrară, în Basarabia aceasta va mai întârzia câţiva ani. Abia în anul 1868 va fi realizată o reformă ţărănească, puternic influenţată şi de reforma pe care a promovat-o în România Al.I. Cuza, doar că în Moldova de la est de Prut costurile achitate de către ţărani pentru terenurile obţinute au fost cu mult mai mari. Preţul total pentru terenurile obţinute de către ţăranii improprietăriţi a fost aproape triplu faţă de cel real. În scurt timp, efectele pozitive ale acestei reforme s-au epuizat, inclusiv din cauza unei politici de lungă durată de colonizare a ţinutului cu populaţie alogenă, o bună parte a acesteia fiind ţărani iobagi ruşi din guberniile ruseşti, dar şi colonişti străini, invitaţi din alte ţări. În consecinţă, ţăranii basarabeni, din cauza lipsei de pământ, sunt nevoiţi să dea curs invitaţiilor parvenite din partea autorităţilor ruse, de a se stabili cu traiul în alte regiuni ale imperiului – Caucazul de Nord, iar mai târziu, şi în regiunile din Extremul Orient.

Pe lângă faptul că învăţământul era într-o limbă străină, neînţeleasă de populaţia autohtonă, el mai era şi contra-plată şi taxele invocate de către I. Dabija nu erau chiar atât de neînsemnate. Pentru categoriile socialmente vulnerabile şi, în special, pentru ţărani, ele erau considerabile. În acelaşi timp, în România Al.I. Cuza instituise învăţământul primar obligatoriu şi gratuit şi, cel mai important lucru – în limba maternă, fapt ce a permis desfăşurarea unui amplu proces de emancipare culturală a întregii societăţi. În Basarabia, acest proces va întârzia încă timp de 60-70 de ani. Abia după Unirea Basarabiei cu România, la 1918, va demara un proces similar, care va conduce la lichidarea, în mare parte, a analfabetismului. De la cele circa 6% de ştiutori de carte, în rândul populaţiei autohtone, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, se va ajunge, la sfârşitul anilor '30 ai secolului al XX-lea la circa 60% de cunoscători de carte. Luând în consideraţie toate aceste circumstanţe, afirmaţia lui Ioan Dabija, potrivit căreia, „fiecare Român, după meritul său, poate să-şi facă cariera, să ajungă la dignitatea şi rangurile cele mai înalte", nu corespunde, nici pe departe, adevărului.

Doar reprezentanţii categoriilor sociale înstărite, care acceptau să se convertească la limba şi cultura rusă, aveau posibilitatea de a face o carieră în cadrul Imperiului Rus. Pentru fiii de ţărani, atare perspective erau din categoria celor iluzorii. Cu toate acestea, I. Dabija, concluzionează, pe un ton triumfalist, menţionând că „noi, Românii din Basarabia, de loc nu gemem, precum gândiţi; dimpotrivă, suntem mulţămiţi de soarta noastră".

În continuare, Ioan Dabija, făcând referire la relatările din presa periodică românească, invocă mai multe nereguli care se produceau în România, uitând să precizeze un detaliu foarte important, pe care, posibil, în mod intenţionat, l-a omis - diferenţa uriaşă între regimul politic din Imperiul Rus, care era unul absolutist şi cel de dincolo de Prut, care era unul cu multiple elemente ale unui regim democratic – cu partide politice, cu presă liberă, cu parlament, în care exista în acea perioadă o opoziţie puternică faţă de Domnitorul Al.I. Cuza şi care, bineînţeles, şi în acel răspuns la mesajul tronului, la care face referinţă Dabija, au fost scoase în evidenţă nişte nereguli, pe alocuri, exagerându-se. Alte opinii, la fel sau chiar mai mult de exagerate,sunt preluate de către polemistul basarabean din paginile ziarului „Românul", care, după cum bine se cunoaşte, era organul de presă al liberalilor radicali, cei mai înverşunaţi contestatari ai Domnitorului Unirii. Contrapunerea opiniilor exagerate ale ziarului „Românul", celora emise de „Buciumul", care era din tabăra Domnitorului, are menirea de a îngroşa şi mai mult culorile, dar acest tertip nu reflectă, nici pe departe, realităţile din România din acea epocă, care, după transformările care s-au înfăptuit, poate fi considerată una cu adevărat revoluţionară pentru românii din componenţa statului unitar modern român. Dacă nu se ţine cont de împrejurările în care se desfăşoară această acerbă polemică gazetărească, şi anume, în condiţiile unei libertăţi autentice a presei şi a cuvântului şi a unei cumplite confruntări dintre instituţia domnească şi forţele politice care o susţineau şi aşa-numita „coaliţie monstruoasă", comparaţiile făcute de Dabija în privinţa destinelor românilor din Basarabia şi România sunt total deplasate.

O decizie importantă a parlamentului român şi a instituţiei domneşti, pe care o contestă în mod vehement Ioan Dabija, este cea cu referire la alocări considerabile de sume din buget pentru modernizarea armatei române. Deducţia sa finală în legătură cu politica autorităţilor române de a consolida instituţia armatei este că România se pregăteşte pentru o eventuală recuperare a Basarabiei, prin forţa armelor, cu concurs din exterior, în primul rând, cu ajutorul unei Polonii emancipate, făcând referire la opinia „unor fraţi de peste Prut şi Milcov că Polonia restabilită va reda României Basarabia". În continuare, I. Dabija caută să demonstreze că era mult mai rezonabil de a consolida Statul Român prin mijloace paşnice, renunţându-se la cele militare, care comportau pentru România riscul de a servi nişte interese străine. Mai apoi, dânsul consideră că românii basarabeni nu vor consimţi ca teritoriul Basarabiei să fie transformat în bulevard de trecere şi câmp de bătălie, cu efecte de distrugere şi cu victime în rândul populaţiei locale. Un alt argument-forte, invocat de acesta contra unei eventuale eliberări a Basarabiei prin forţa armelor erau „meritele uriaşe" ale Imperiului Rus în opera de emancipare a poporului român, care avea obligaţiunea morală să fie recunoscător şi loial acestei mari puteri şi nu să se angajeze într-un război împotriva Petersburgului. Din acest moment şi până la finalul replicii sale Ioan Dabija aduce multiple elogii fostei puteri protectoare a Principatelor Române şi blamează întreaga operă „civilizatoare", promovată de „civilizatorii" interni, „care se silesc să înăbuşască elementul cel curat Român, să răstoarne legea părinţilor noştri, pe care este întemeiată legea părinţilor noştri", bineînţeles, cu concursul puterilor occidentale, care urmăreau „pe Români să-i facă latini, să-i armeze, ca să-i facă unealta intrigilor şi a interesului streinului".

În încheiere, ţinem să menţionăm că acest document care a ieşit de sub peniţa lui Ioan Dabija, personaj important în viaţa publică din Basarabia din acea epocă, constituie un fel de prim manifest al unui reprezentant al boierimii locale care se pronunţă, în mod deschis, contra unei eventuale reîntregiri a provinciei înstrăinate cu Statul Român, prin intermediul unui război purtat contra Rusiei de către România, în componenţa unei eventuale coaliţii antiruseşti. Este, în acelaşi timp, şi un prim semnal negativ al Petersburgului în legătură cu reorientarea tânărului Stat Român pe direcţia vestică.

Trebuie să menţionăm, în acest context, că în Basarabia, în aceeaşi perioadă se manifesta şi o opţiune prounionistă, reprezentată de aşa-numita partidă naţională ai cărei protagonişti au fost Alexandru

şi Carol Cotruţă, Constantin Cazimir, Constantin Cristi, Nicolae Ştefan Casso, Aristid Casso ş.a. (Boga 1993, 219). Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, P. Kotzebue menţiona într-un raport din 21 martie 1864 adresat autorităţilor centrale că „... moldovenii din Chişinău, tineri din bune familii, au legături cu Iaşii şi Bucureştii, pentru unirea Basarabiei cu Principatele" (Boga 1926, 31 apud Ciachir 1992, 66). În anul 1867 A. Hajdeu, Ioan Străjescu şi Nicolae Ştefan Casso sunt aleşi membri ai Societăţii Literare de la Bucureşti – care va deveni Academia Română. Temeiul unei atare decizii a fost faptul că aceştia erau „românofili basarabeni care discută şi vor unirea tuturor românilor într-un singur stat" (Ciachir 1992, 67).

Glasul românilor din Basarabia. Scrisoare de la 2 mai 1864, trimisă de către Domnul Ioan Cerescu Domnului redactor al ziarului „Buciumul" la Bucureşti

În stimabilul vostru ziar №175 am cetit programa voastră, prin care făgăduiţi a sprijini naţionalitatea Română în toate părţile, unde va fi în luptă, de la Tisa şi până la Nistru, de la obârşiile Tisei până la golful Salonic; iar în alte foi ale aceluiaşi ziar, plângând soarta noastră că gemem sub jugul guvernului Rusesc, doriţi întruparea Basarabiei noastre către România unită.

Toţi Românii, şi împreună cu dânşii, şi noi, sântem datori a vă mulţemi din inimă pentru frăţeasca voastră simpatie către noi. Însă, ca să aveţi idee, încât trebuie să ne tânguiţi, noi socotim de a noastră datorie să vă spunem cum stăm în Basarabia, iar ca să avem şi noi dorinţă a ne alătura către România unită, daţe-ne voie să vedem mai întâi, cum staţi şi apoi să vă întrebăm: Ce puteţi să ne daţi mai mult decât ceea ce avem acum?

Naţionalitatea noastră nu se află în luptă cu nimeni şi cu nimic şi de nimic nu este ameninţată. Noi păzim în toată sfinţenia legea părinţilor noştri.

Obiceiurile noastre rămân neatinse. De la Prut şi până la Nistru, noi Românii, toţi vorbim în limba noastră naţională, fraţii noştri săteni nu înţeleg altă limbă, decât cea Moldovenească.

Instănţiile judecătoreşti în Basarabia sânt compuse din membrii aleşi din toate clasele: nobleţă, neguţători, mazili şi săteni. Guvernul are în instănţiile d-a doua clasă câte doi membri, iar în cele de întâia clasă, câte unul – va să zică apărarea drepturilor noastre, dreptatea este dată în ale noastre mâini.

În administraţia sătească domneşte prinţipul alegerii. Va să zică, apărarea personaletăţii şi a proprietăţii este în mâinile aceloraşi clase.

Recrutaţie la noi nu este, nici idee n-avem de dânsa. Sătenii se îngrijesc să-şi laboreze partea sa de pământ, ce o are prin învoială de bunăvoie ce proprietariul; gândeşte cum să-şi vânză productele cu preţ şi să-şi plătească birul la vreme. Celelalte clase, în deplină libertate, se ocupă fiecare de a lor interese.

Birul şi tot felul de dabile la noi sânt foarte măsurate şi guvernul le măreşte.

Dacă se întâmplă neîndeplinire de tocmele între săteni cu proprietari şi dacă la cercetarea lor se fac abuzuri, vinovaţi sântem noi, căci prin abaterile noastre din tocmele, începem pricini şi tot noi le hotărâm rău.

Dacă se fac abuzuri la împlinirea dăjdiilor, adecă dacă se împlineşte mai mult, nimenea alţii, decât Românii noştri, nu fac aceste abuzuri, căci pin sate şi pin oraşe singure comunităţile fac analoghiea dabililor şi tot ei le împlinesc. Iar când aceste abuzuri ajung la cunoştinţa şefului nostru superior (ele ajung totdeauna), atunci cei vinovaţi se depărtează din slujbă şi se pedepsesc.

În Gimnazii, în şcolile ţinutale, întocmite pe contul guvernului, în pansioane particulare, învaţă cine vrea, fără deosebire de clase. Plata în gimnazii este câte 10, iar în şcolile ţinutale câte 3 ruble pe an; iar copiii cei săraci şi cu inteligінţă învaţă şi se trimit la Universitet pe seama statului. În seminariea din Chişinău şi în şcoala ce se află pe lângă dânsa, învaţă toţi copiii clerului, pe costul statului. Prinţipiul de căpetenie a creşterii, este frica lui Dumnezeu, legea părinţilor noştri.

A scri asupra a tot feliul de îmbunătăţiri, împotriva a tot feliul de abuzuri, are voie oricine vrea. Este poprit a scri calomnii, o ataca pe oricine fără temei, este poprit a scri minciuni.

Fiecare Român, după meritul său, poate să-şi facă cariera, să ajungă la dignitatea şi la rangurile cele mai înalte.

Iată starea noastră cea adevărată. Noi Românii din Basarabia deloc nu gemem, precum gândiţi; dinpotrivă, sântem mulţămiţi de soarta noastră.

Acum să vedem cum staţi voi.

După tractatul dela 1856 şi convenţia dela 1858, Evropa au asigurat României guvernământul

Constituţional şi v-au lăsat ca însuşi să vă faceţi viitorul.

Ce aţi făcut de atunci şi până acum pentru fericea Românilor? Poate întrebarea aceasta vă pare ciudată. Ertaţi-ne, noi nu putem de aproape să vedem starea voastră. Pe noi ne sparie ceea ce cetim în ziarul Domniei voastre şi în „Românul".

În răspunsul la mesagiul tronului, la Fevruarie anul trecut, camera, s-a plâns Domnitorului, că nesincera aplicare a regimelui Constituţional a făcut: ca suferinţele ţerii să crească în proporţiune cu sacrificiele contribuitorilor; ca administraţiunea să fie arbitrarie, ca financiele ţerii să fie într-o dezordine atât de spăimântătoare, încât mandatele să nu fie plătite la vreme, ca semile pe mai mulţi ani să nu fie prezentate camerei, ca libertatea individuală să nu fie respectată, ca armata să fie în lipsă, ca foncţionarii să fie pe toate zilele cernuţi şi destituiţi, nu după interesul public, ci după un capriţiu, fără frâu şi încă să fie şi neplătiţi la timp; ca sumele votate de camere să fie distrase de la destinarea lor. Un deputat a zis în cameră, că asupra ţării este o datorie spăimântătoare, fără legitimarea unui control legal; anarhie pretutindene. A zis D-lor Ministri, că Domneia lor vroru zugrumarea libertăţilor publice, anularea regimelui constituţional, desfiinţarea oricărui control asupra faptelor guvernului, vroru să cheltuiască banii ţerii fără ca nimenea să le ia socoteală.

În alt proiect de răspuns, unii din mandatarii ţerii, dorea să aducă la conoştinţa Domnitoiului suferinţile şi nevoile obşteşti, ca Mariea sa, să facă să se potoale şi să se îndestuleze c-un ceas mai nainte.

În cursul anului trecut ziarul „Românul" scriea: că suferinţile României nu se vindecă, că ţara se administrează fără budget, impozitile se împlinesc împotriva legii constituţionale, cutiile săteşci s-au prădat, că guvernul duce România la pieire, că răul domneşte în administraţie, rău în jiustiţie, rău în finance, în instrucţiunea publică, rău pretutindenea şi în toate; iar ziarul Domniei voastre „Buciumul" zice, că unirea este în primejdie; majoritatea adunării naţionale o numeşte majoritate a camerii oligarhiei actuale, a oppoziţiunilor sistematece, coaliţiune monstruază, reacţiune cumplită, care nu va să dea nici o libertate poporului, nu va să admitte egalitatea înaintea legii, care lucrează înpotriva tronului României unite. Buciumul zice că alefiele şi blasterele nu mai au nici o putere asupra răului inveterat în tot statul Român şi că cinci milioane de Români gem în România liberă, sub jiugul cel mai cumplit al ciocoilor.

La sfârşitul anului trecut noi aşteptam de la presa Română ca să ne bucure, că suferinţele ţerii s-au vindecat, dacă suferinţele ei şi răul există.
Însă adunarea naţională nici în unul din proiectele de răspuns la mesagiul tronului, ce a făcut în luna lui Noiembrie trecut, n-a zis că răul şi arbitragiul s-au înlăturat, că suferinţele ţerii s-au vindecat; din înpotrivă, reprezentanţii naţiei, unii mai moale, alţii mai tare, repetă: că ţara, şi giustiţiea, şi administraţia încă pătimesc, că financele se află tot în acea dezordine, cu un defiţit de 26 de millioane, că regimele constituţionale a primiit loviri şi mai grele şi că toţi sânt gata pentru orice sacrificii, spre a înlătura primejdiile.

Răspunsul la mesagiul tronului s-a amânat, până când ministerul va putea arăta prin fapte îndeplinirea făgăduielilor date.

Să aşteptăm, să vedem.

Din ziarul Domniei voastre vedem, că stăruiţi a se arma ţara. Cu prileşul votării împrumutului de 50 de milioane, doriţi a-i cheltui în larg, a-i întrebuinţa în cumpărătoare de arme, a mări oştirea, în facere de cetăţi. La o sută de locuitori s-au dat câte 30 de puşce, ca să le plătească tot ei, câte lei 131 par. 16. Sfătuiţi pe toţi să cumpere tunuri, ca să le facă dar Domnitoriului; sfătuiţi pe toţi să astupe urechile inimii la toate chemările, să strângă ca zgârcitul în palmele lor obolul, ce le prisoseşte şi să nu-l dea nimenui: nici preotului, nici văduvii, nici gârbovului, nici orfanului, ci să-l dea pentru tunuri. Tunurile sânt mântuirea patriei, tunurile pot să facă să se asculte glasul României în Evropa. Precâtu înţelegem, ziceţi aşa: n-avem trebuinţă de rugăciunele preotului. Văduva, gârbovul, orfanul – lăsaţi-i să piară de foame. Cumpăraţi arme şi fiţi gata a vărsa sângele vostru.

Vă rugăm cu denadinsul, spuneţi-ne şi nouă: cine este acel vrăjmaş cumplit, înpotriva căruia cereţi armarea ţării; arătaţe-ne şi nouă folosul aceştii armări, ca şi noi, fraţii voştri, să simpatizem dorinţilor voastre.

Până când însă vom primi răspuns la această întrebare, să ne fie iertat, a rosti a noastră părere. Noi socotim, că pentru vro răscoală dinântru nu e trebuinţă de armarea ţării, căci guvernul poate în câteva zile să vindece ranele naţiei, dacă ea în adevăr sufere, şi liniştea va domni pretutindenea.

Din afară? Nici una din puterile, care au iscălit tractatul din 1856, nu poate trimite oşterile sale în România, fără învoirea celorlalte. Dacă vruna din acele puteri va ocupa România, aceasta se va face cu unirea, ori a câte şapte puteri, sau, cel puţin, a majorităţii. Aşadar, noi socotim, că armarea României, cât de mare şi de tare ar fi, nu va fi în stare să se pue înpotriva a vro câteva, sau a uneia din puterile cele mari. Prin urmare, armarea ţării, pentru acest scop, nu e de folos.

Aducându-ne aminte de articolul D-lui Ippolit Costille, reprodus în ziarul Domniei Voastre, pentru a ataca pe Rossiea prin România, aducându-ne aminte ce importanţă naţională afla Buciumul pentru Români, în îndemnările D-lui Castille, ca, într-un caz de rezbell cu Rossia, armata să treacă prin România, cu ce zel lua parte la asemenea plan şi cât era de gata a da pozitivă ştiinţă asupra preţurilor productelor în ţară: având în vedere simţul cu care Buciumul vorbeşte despre Rossiea; în sfârşit părerea unora din fraţii noştri de peste Prut şi Milcov, că Poloniea restabilită va reda României Basarabia, – având toate acestea în vedere, noi gândim, că armarea ţerii se face spre a contribui în realizarea planului D-lui Ippolit Costâlle.

Afară de aceasta, presa Română încredinţează, că Evropa, sau mai bine a zice puterile apusane, s-au interesat de soarta prinţipatelor unite, ca să facă dintrânsele o barieră între Rosseia şi Orient, şi tot acea presă, cerând de la Români, ca ei să ia parte activă, spre a ajunge la acest scop, adecă armarea ţerii, reproduce din ziare străine şi susţine amerinţerile lor de a anexa România către Austria, spre despăgubirile pentru Veneţiea, dacă Românii nu vor correspunde la aşteptările noilor săi făcători de bine. Vasezică, protectorii cei noi în îngrijirile sale, au avut în vedere nu binele României, ci calcula, a face dintrânsa barieră.

Au doar fraţii noştri nu văd, că în armarea ţării ei sânt osândiţi a juca rol de unealtă în ceartă streină; nu văd că li se cere sângele şi banii lor, pentru planurile, pentru interesele streinului. Gândiţi-vă fraţilor. Dacă vă veţi amesteca în resbell şi dacă puterea pentru care vă veţi bate, va rămâne biruită [căci evantualităţile răsboiului nimenea nu le poate prevedea], atunci cum vă veţi desface cu biruitoriul? Să presupunem, că aliaţii voştri vor triunfa, totuşi ei nu vor putea să vă dea mai mult, decât ceea ce va dat tractatul de Paris şi Convenţia. Prin urmare, n-aveţi trebuinţă a vă câştiga fericea voastră prin arme, ci prin pacinica organizare în întru (în interior – n.n.). Aşa dar, nu e mai bine ca în loc de 30 de puşce la o sută de săteni, să daţi câte 20 de pluguri bune şi alte instrumente d-agricultură de fieşicare sat; iar mulţimea de braţe ce se cer sub arme, să se întrebuinţeze în laborarea îmbielşugatelor câmpii ale României. C-un cuvânt: nu e mai bine să înbogăţiţi România pe calea păcii şi a liniştii, decât să alergaţi după năluciri de slavă pe cale de sânge şi ruinare? Uitaţe-vă împejuru-vă: îmbunătăţita-ţi mai întâi starea cea materială şi politică a ţerii, încât ea să nu pătimească de acele suferinţi şi nevoi, pe care nici unul din reprezintanţii naţiei nu le poate tăgădui? Ni se pare că dacă fraţii noştri nu s-ar amesteca în întrigi străine, ci s-ar ocupa de înbunătăţirea stării lor, ar fi respectaţi de toţi şi nimenea n-ar îndrăzni a le face amerinţeri de anexare.

Apoi, a înlesni trecerea oricăror oştiri prin Basarabia fără a ne întreba mai î]n]tâi şi pe noi, vasăzică, a ne despreţui, vasăzică, a ne încălca chiar pe noi. Iar când ne-aţi întreba dacă învoim noi ca se treacă oştiri străine pe pământul nostru, dacă voim să ne facem pasaj al unor oştiri care ar veni înpotriva Rusiei; când ne-aţi întreba: cui sinpatezăm, cui sântem gata a da tot ajutoriul la întâmplare de război, noi, la asemenea întâmplare, am fi de părere ca şi la voi, mai înainte d'a vă arma, să întrebaţi opinca, – vei tu frate în opincă să te armezi, să te baţi şi să mori pentru că una sau mai multe din puterile Evropene socoteşte de folos ca România unită să fie bariera lor. Precât cunoaştem simţul poporului Român, noi putem a vă spune că şi la voi vor răspunde aşa: în loc de arme daţe-ne pluguri şi tot felul de instrumente d' agricultură; în loc d'a înmulţi armata daţe-ne mai mult pământ şi lăsaţi braţele acele cerute sub arme, ca să lucreze câmpiile cele roditoare ale României; printr-aceasta ne veţi da mijloace pentru ca să putem plăti dăjdiile cele mari, să trăim în înbielşugare şi vă vom fi [re]cunoscători, căci vom fi bogaţi. Pentru a noastră ferice, nu avem trebuinţă de bătălii. Prin tractatul de la 1856 Evropa nu ne-a făcut bariera nici a unei puteri; din împotrivă, ea ne-a lăsat pe noi înşine, să ne facem viitoriul nostru, pe calea cea pacinică; daţe-ne dregători de cei cu frica lui Dumnezeu. Iar la noi în Basarabia toţi într-un glas vor striga: şi voi, cari ne întrebaţi şi fraţii nostri de peste Prut v-aţi pierdut mintea. De când ne-am pomenit, n-am luat parte la nici o bătălie, am trăit în linişte; şi voi acum ne faceţi propunere, ca să dăm ajutoriu duşmanilor Rossiei, pentru că părinţii nostri şi noi trăim bine, sub

oblăduirea ei? Noi încă n-am uitat cum părinţii nostri se bucura[u] când dupe tractatele Evropei s-a făcut lege ca Basarabia, să fie sub schiptrul Rossiei; cum ei mulţemea[u] lui Dumnezeu că au scăpat de jugul Turcului, de multele şi feliuritele dăjdii; că numai sânt robi ai placului turcesc. Mulţi din noi am auzit spusele părinţilor şi a moşilor nostri, cum ei de frică se ascundea[u] săptămâni şi luni întregi pin bălţi, pin păduri, flămânzea[u] şi suferea[u] tot feliul de nevoi; iar când ieşea[u] d' acolo nu găsea[u] nici urmele locuinţelor lor.

Atât noi, cât şi voi, fraţilor de peste Prut şi Milcov, tot binele l-am avut de la Rossiea. În vremile de mai nainte, pe când noi Românii gemeam sub ascuţitul iataganului, pe când musulmanul dispoizea de avutul nostru, ca de al său, după a sa voinţă; lua productele şi plătea cu gloanţe şi ascuţitul fierului acelor care cuteza[u] a aduce aminte de dreptul de proprietate; pe când placul turcului şi firmanul era lege, pe când nici casa, nici cele întrânsa aflate nu erau escliuziva proprietate a Românului, – Atunci care din puterile Evropene, afară de singura Rossie au înălţat glasul în folosul nostru? Cine a rădicat şi d'asupra noastră, şi d'asupra voastră jugul turcesc? Cine a scăpat pe români de arendaşii Domni-fanarioţi, cari în cursul guvernării lor de şapte ani, sleind visteriile ţerii, căra[u] aurul românilor la Stambul; cari prin vânzarea slujbelor au înrădăcinat abuzul în foncţionari? Cine la anul 1822 au restatornicit privilegiul cel vechi d'a avea Domni din Români; cine la anul 1829 prin arme şi sânge au smult tractatul în temeiul căruia s-au înapoiat României pierduta guvernare naţională prin obştească adunare naţională? Regulamentul organic este cel întâi care a pus temelia guvernării dintâi constituţionale, neatârnate. El este cel întâi, care a vorbit de unirea Prinţipatelor. Rugăm pe D-nii proprietari a[i] moşiilor de pe malul Dunării să ne spuie: cine a luat din stăpânirea turcilor şi le-au înapoiat pierdutele lor proprietăţi, ce astăzi le aduc millioane de venituri? Toate acestea s-au petrecut nu demult şi pentru toate aceste faceri de bine pressa Românească plăteşte Rossiei cu tot feliul de hulă asupra-i şi cu bucurie îmbrăţişază pe vrăjmaşii ei, numai pentru că acei duşmani ai puterii şi ai măririi Rossiei, acei păruţi prietini ai vostri vă şoptea[u] şi vă şoptesc necontenit, că măcar că Rossia a scăpat România de jugul turcului, dar avea cugetări de cotropire. Da, – ea a cotropit jugul sub care zăceam şi zăceaţi, ea va dat guvernarea dinăuntru naţională, neatârnată.

Regulamentul organic nu e bun, strigă reformatorii cei noi d'astăzi ai României; nu e de folos, numai pentru căci este dat de Rossiea, şi de aceea l-au ars în anul 1848, precum şcolarii îşi dau pe foc cărţile lor, când cineva din zavistie, sau glumind le făgăduieşte mai bun învăţătoriu; cu aşa carte pe care vor putea prea curând şi foarte bine să înveţe tot. După aceea au râs de asemenea urmare tot acei povăţuitori, tot acei prietini, care au îndemnat pe fraţii nostri la acea faptă copilărească. Fiecare naţie creşte şi se perfecsionează ca şi fiecare fiinţă vieţuitoare. Fireşte că haina, de care eram încântaţi treizeci de ani în urmă, astăzi cată a fi schimbată. Cu trebuinţele popoarelor, cu duhul veacului, – şi legile, şi feliul guvernării cer a fi perfecsionate. Cine va poprit a complecta, a perfecsiona legiuirea cea veche, cine din popoare şi'a mai dat legile pe foc, fără să-şi facă altele noue; cine din indivizi îşi dărâmă casa cea veche, fără să-şi zădească alta nouă? Spuneţe-ne, – pănă la regulamentul cel rău, ce legiuire a-ţi avut mai bună? Fost[-]a România mai fericită înaintea Regulamentului, sau după introducerea lui? Unde sânt acele bunuri, pe care le-au dat ţării ţivilizatorii cei noi, în curs de zece ani, de la 1854? Anarhie, arbitrajiu, rău în tot şi pretutindenea, strigaţi toţi. Adunarea naţională, prin adresele sale, cere îndreptare a răului, cere constituţie cu sinceră aplicare a convenţiei, cere budgetul, dare de semi pe vr'o câţiva ani trecuţi, iar Buciumul, pe această adunare o numeşte cameră a oligarhiei actuale, care nu vrea să dea nimic bun pentru ţară; încredinţează că cinci millioane de români gem în România liberă, sub jugul cel mai cumplit al ciocoilor[1], – şi cere dictatură.

[1] Ciocoiul, precât ştim, este fiinţă, eşită din slujbele boiereşti în lume, prin vicleşug şi înşelăciune; care a început cariera sa prin a slugi slugilor boieriului, prin a se tăvăli la pragul uşii boieriului, apoi a umbla dupe calească şi a da ciubuc, apoi a face mici comisioane; care nu-l lăsa pe jeluitori să între la stăpânul său, decât pe parale, şi care a învăţat carte de la slugile boieriului, apoi a devenit vataf de curte sau de moşie, sau logofăt al boieriului, după aceea a fost pus în chiverniseală, adecă în slujba ţerii. Ţinta ciocoiului nu e alta, decât să se înalţe cât se poate şi se facă la parale; el prin toate instănţiile au trecut linguşind şi slugărind pe cei mari şi asuprind pe cei mai mici şi pe cei ce avea[u] trebuinţă de el. Ciocoiul în slujbă, când iesă în ţară, face foc şi pârjol, când e la departament, – jaf şi pradă! Ciocoiul n'are nimic s[f]ânt, el vinde tot ca se ajungă la scopul său. Dacă ţara ar cădea pe mână de asemenea oameni, – vai de ea. Negreşit că ciocoii nu o vor duce, decât la peire. Însă camera este înzestrată şi de buni patrioţi, cari cu căldură şi cu ştiinţă apără interesele cele adevărate ale României, precum: Prinţul Grigorie Sturdza, Dimitrie Ghica, Catargiu şi mulţi alţii, pe care nimeni nu'i poate numi ciocoi. D-lor au avut şi poate au şi astăzi ciocoi.

Din toate câte am citit în Ziarele, „Buciumul” şi „Românul” până la 1-i martie, [mai încoace n-am cetit] noi nu ne-am putut bucura de fericirea fraţilor nostrii de peste Prut şi Milcov, şi toate acestea ne însuflă îndrăzneală a ve întreba: Pentru ce oare nu s-a prins până acum în România pomul Constituţiei? De la sădirea lui, el putea până acum să dea rodul său cel bun. Oare nu pentru căci pomul acesta se sedeşte nu pe ţerâm de naţio[n]aletate Română, nu pe ţerâmul credinţii părinţilor nostri? Oare nu pentru căci ţivilizatorii cei noi se silesc, ca să şteargă, să stângă d'odată tot ce e vechi în România, să întroducă d'odată o Constituţie franţozească, sau o altă streină, fără a o aplica către obiceiurile şi năravurile Românului? Cu alte cuvinte: doresc şi se silesc, ca din Român să facă îndată un Italian, ori un franţoz; cer ca în luna lui Decevrie, sau Ghenarie Românul nostru să-şi lepede cojocul ce'l încălzeşte, cu care e deprins din copilărie, şi să îmbrace haina ce o poartă italianul, sau franţuzul în aceste luni? Sâlesc pe fratele nostru român să uite îndată, să piarză îndată toate deprinderele şi obiceiurile sale, să'şi uite limba maicii sale cei fireşti, şi îndată să vorbească o limbă jumătate italienească, jumătate franţozească, şi afară de toate acestea, să îmbrăţişeze şi legea latină?

Vorbind despre naţionaletate, este cunoscut, că în periodul Domnilor numiţi de Poartă, aceşti Domni îşi aducea[u] suita lor din rude şi apropiaţi, pe care'i punea[u] în slujbele cele mai însemnatele ale ţerii, îi însura cu fetele celor mai întâi boieri ai ţării, şi aşa, ajungând la putere mai mult streinii greci, Domnii şi Ministrii Români mazâliţi şi retraşi din vreme în vreme pe la moşiile lor, la ţară, au ajuns în sfârşit mazâli, rezeşi şi boieri de neam – în opinci. De aceea adevărata naţionaletate se păstrează mai cu seamă în opincă. Rezeşii, Mazâlii, Boierii de neam – ei sânt urmaşii, moştenitorii cei adevaraţi a[i] sentementelor lui Stefan cel Mare, a[i] lui Mihai Viteazul şi a[i] strălucţilor menistri ai lor. Ce au făcut fraţii nostrii Români, în mâna cărora a fost şi este puterea, ce au făcut ei, spre a rădica această adevărată naţeonalitate? Îngrijitus'au, ca mai întâi să'i dea instrucţiunea cea adevărată, întemeiată pe frica lui Dumnezeu şi pe legea părinţilor nostri, şi apoi, pe această naţionaletate, curat Română, să sădească pomul constituţiei? Se pare că nu. Sivilizatorii cei noi sădesc acest pom dupe malurile Tibrului şi a[i] Senei, pe malurile Dunării, a Dâmboviţei şi a Moldovei, de'a dreptul, fără a'l hultui cu mlădiţe Române.

Ce se atinge de legea părinţilor nostri, apoi ţivilizatorii cei noi ai României, urmând povaţa celor ce i'au sfătuit să ardă regulamentul, – aceşti sivilizatori încă la anul 1854 în ziarul „Timpul” propoveduia[u] fraţilor noştri de peste Prut şi Milcov, că Biserica Greco-Rusă, adică Biserica Română, este o instituţiune moartă, că religia noastră nu e pentru sivilizaţie.

Ziarul „Steaoa Dunării”, dirijat de Dl întâi Ministru de astăzi, în nr. 17, din Februarie 1856, încredenţea; că nu e decât un vis, că fiiul tâmplarului, cu doisprezece lucrători, adică Hristos Mântuitoriul, cu 12 Apostoli, au prefăcut legea veche; că numai cei proşti cred încă, că el a zis: unde veţi fi doi, sau trei adunaţi în numele mieu, acolo voi fi şi eu în mijlocul vostru. Asemenea învăţătură nu este mai jos decât ateismul. Toată Evropa se cunoaşte datoare legii creştineşti, căci ea este temelia sivilizaţiei; iar reformatorii României numesc proşti pe fraţii Români în opincă, căci pentru ei e scumpă legea părinţilor nostri şi căci ei o păzesc în toată sfinţenia ei.

Iată de unde reformatorii cei noi ai României a[u] început sivilizarea ei. Pentru interesele lor ei se silesc să slăbească şi să surpe religia domnitoare în România, pentru căci pe această religie este întemeiată naţionaletatea noastră, pentru căci ea ne leagă cu Rossiea; iar Rossiea, având escluzivul protectorat, putea mai cu tărie să scutească neclintirea legii părinţilor nostri şi a apăra legea, prin urmare şi naţionalitatea noastră. Păruţii progresisti, îndeplinitorii planurilor streinului au trebuinţă să surpe Biserica Românilor, căci numai cei lepădaţi de lege pot înlesni uneltirile lor; şi spre a ajiunge la acest scop, a trebuit să rădice de la biserica noastră mijloacele ei cele materiale, iar printr'aceasta a'i slăbi şi cele morale.

Spuneţi-ne: pentru ce s'au ridicat de la chiriarhul ţerii dreptul de a îngriji asupra instrucţiunii clerului? Oare nu pentru ca în toate şcoalele Bisericeşti să se pue învеţetori uniaţi, carii se pregătească pe tinerii meniţi pentru preoţi şi aşa treptat să se întroducă uniea în ţară?

Pentru ce înaintatul în vârstă chiriarhul ţării, aless de naţie ca şi Domnitoriul, au fost hrăpit în anul 1860 de la rugeciuni şi cu un barbarism, care nu s-a pomenit nici într-o istorie a popoarelor, au

fost surghiunit, în cea mai aspră vreme a lui Noievbrie, fără cea mai mică milă de boala, de care pătimea? oare nu pentru căci înălţase glasul împotriva uneltirilor ce se făcea[u] spre a slăbi legea Domnitoare? Nu pentru căci cerea, a se întrebuinţa veniturile Mănăstirilor locale, după dorinţa fondatorilor?

Pentru ce în România s-a[u] desfiinţat cele mai multe mănăstiri?

Oare nu pentru căci ele au fost înălţate de Domnii Români, spre a aduce aminte de biruinţele ce au purtat ei asupra vrăjmaşilor naţionalităţii noastre, şi prin urmare, mănăstirile, mai mult decât orice, vorbea[u] urmaşilor şi ne slujesc de trofee naţionale? Oare nu pentru că ele s-au zidit de strămoşii noştri şi s-au înzestrat cu averi, cu scopul de a se susţinea şi a înflori legea, pe care ei o iubea[u], şi afară de aceasta, cu scop de binefaceri? Oare nu pentru căci în mănăstiri se tipărea[u] cărţile Bisericeşti în limba părinţilor nostrii, acea înţeleasă de toţi Românii; pentru căci din unile mănăstiri, precum mănăstirea Neamţului, se revărsa lumina cea adevarată a Bisericii noastre, şi da ţerii adevăraţi păstori şi chiriarhi, de ritul Bisericii Răsăritului? Ţivilizatorilor, d'acum pentru a lor planuri le trebuie ca sf. scriptură şi toate cărţile Bisericeşti să se tipărească în limba cea noue, înţeleasă de puţini şi în aceste cărţi să se facă schimbare de dogme, ca să se întroducă uniea.

Asupra secularizării averilor mănăstireşti părerea noastră este aceasta:

Domnii Români şi strămoşii nostri au fondat şi au înzestrat, din prisosul avutului lor, sfinte lăcaşuri cu averi şi au pus îndatorire ca veniturile să se întrebuinţeze în susţinerea Bisericii noastre; pentru şcoli, spitaluri, în aiutoare celor ne avuţi şi a să da zestre la fete orfane. Igumenii mănăstirilor nu sânt decât nişte epitropi, datori a îndeplini întocmai voinţa, rostită în testamentele dănuitorilor. Dacă ei nu împlinea[u] însărcinarea pusă asupra-le, guvernul era datoriu ai sili la aceasta, sau a-i depărta şi a-i înlocui prin alţii. Sau, dacă corporaţia clerului s-ar fi împotrivit cererii guvernului, [lucru care nu se poate întâmpla], atunci guvernul putea să se facă sângur Epitrop. Parte din venituri să dea spre susţinerea acelor lăcaşuri sfinte, la care sânt dăruite moşiile, parte să întrebuinţeze spre înflorirea Bisericii noastre, iar cea mai mare parte să o întrebuinţeze la înfiinţarea şi susţinerea acelor aşezeminte de binefaceri, care sânt cerute prin testamentele fondatorilor şi a înzestrătorilor. Atunci, ni se pare, că n'ar fi urmat din partea nimănui nici un feliu de protestări; guvernul ar fi câştigat mult printr-aceste măsuri, căci milioanile menite pentru instrucţiunea publică ar fi rămas în visterie şi s-ar fi cheltuit la alte înbunătăţiri ale ţării; iar mai mult ar fi câştigat, căci ar fi îndeplinit cu desăvârşire vroinţa fondatorilor.

Este un adevăr netăgăduit, că epitropii greci rău îndiplineau condiţiile, sub care stăpânea[u] averile. Dar urmatu-s'au mai bine cu mănăstirile pământene? Unde sânt veniturile lor, adunate de atâţia ani? Întrebuinţatu-s'au după destinaţie? În camere s-a tratat, că averile mănăstireşti să se ia din mânele Egumenilor greci pentru abuziva întrebuinţare a veniturilor, şi să rămâie ale statului, ca acele venituri să se întrebuinţeze după destinaţie: spre înflorirea Bisericii Române şi pentru binefacerile cerute de înzestrători. În volumul întitulat „monastirile din România", pag. 2, se zice că veniturile lor să între în visterie, ca cu acestea să se uşureze toată soţietatea Română, din biruri şi contribuţiuni grele şi din taxe supărătoare. De la sfârşitul anului 1862, toate veniturile monastirilor închinate d'un milion de galieni au intrat în dispoziţia statului. Uşuratu-s'au birurile şi contribuţiile cel grele ? Înfiinţatu-s'au acele aşezăminte de binefacere, pentru care sânt menite averile luate de la mănăstiri? Dacă nu, dacă averile acestea s'au luat pentru armare, sau pentru alte trebuinţi, care nu întră în testamentele strămoşilor nostri; dacă s'au luat pentru desfiinţarea mănăstirilor, atunci fapta aceasta ar fi faptă antinaţională, călcare a testamentelor.

Alături cu monastirea a Trei Ierarhi în Iaşi se află o monastire a catolicilor, carii ca şi clerul Român şi acela grec, stăpânesc moşii în România. De ce nu s'au luat averile şi de la această monastire? De ce nu s'a desfiinţat? Oare nu pentru că în România unită trebuie să înflorească numai catolţizmul? Unde e dreptatea?

Având toate acestea în vedere, noi venim la convincţie, că luarea averilor mănăstireşti şi reformele în monastiri şi în cler se fac nu pentru înflorirea legii părinţilor nostrii, legii pe care este bazată naţionalitatea Română, ci pentru a ei răsturnare.

Nu înţelegem, cum Polonia restatornicită ar putea să vă redea Basarabia noastră.

Istoria ne spune, că naţia Polonă, afară d'o vitegie personală, n'are alte calităţi, care fac caractelul cel nobil al unui popor; că leşii sânt uşori la minte, incapabili de a se guverna, pururei se ceartă cu staturile vecine, nu lăsa pe nimeni în pace, încât Evropa, pentru a ei linişte, a fost sâlită să împarţe ţara lor.

În streinătate leşii propovăduiesc libertate, egalitate. Libertate şi pământ, strigă ei prin foile streine; dar uitaţe-vă la faptele lor, în ţara lor. Nici un despotizm, nici un arbitragiu nu se poate potrivi cu aspra purtare a proprietarilor leşi cu sătenii lor. Când Rossia a păşit să facă, ca drepturile tuturor claselor, să fie d'opotrivă înaintea legii, să înproprietărească pe săteni, atunci Panii, [boierii] leşeşti, răstălmăcind rău lucrările guvernului, au uneltit răscoala de acum; iar duşmanii Rossiei, pizmuind puterea şi prosperitatea ei, au profitat de această întâmplare, ca să aţâţe pe leşi, făgăduindu-le şi ajutoriu. Este cunoscut, că mai nainte de revoliuţie Rossia a dat Poloniei cea mai mare parte din acele drepturi şi privilegiuri, pe care în urmă le-au cerut diplomaţia. După rescoală, Rossia, în mărinimia sa, a cerut de la leşi, să depue armele, ca pe calea liniştii să isprăvească organizarea lor în întru. Se pare că înţelepciunea s'ar fi grăbit să profite de asemenea propunere. Leşii însă au răspins-o, ca şi aici să dea dovadă de a sa minte uşoară şi că nu sânt în stare să facă ceva bun pentru patria lor.

Când, în sfârşit, Rossiea au împroprietărit pe săteni, atunci Panii leşi s'au furieat şi mai rău şi prin guvernul lor cel de sub pământ, sfătuiau pe foştii săi robi, să nu primească nici libertatea, nici pământul, căci acestea să dau cu mâna Russului.

Toată lumea a văzut cum s'a sfârşit nebunia leşească. Când s-au desloşit toate şi când a venit treaba a se dezlega chestia, puterile cele mari Evropene sărbătoreşte au declarat, că leşii nu merită a declara pentru dânşii răsboi Rossiei. Şi aşa leşii, carii aşteptau ajutoriu din afară, au rămas reduşi la a lor singură putere, sau mai bine să zicem, la a lor neputinţă.

Fraţii noştri de dincoace de Milcov ştiu foarte bine, că leşii era[u] cei mai întâi duşmani ai naţionalităţii noastre. Ei nu o dată au încălcat ţara noastră cu scop de cotropire. Ca să avem idee, cât era[u] de lăudăroşi şi cu pretenţii d' a ne subjuga, ca să ne dea idee de relaţiile lor cu noi, Stefan cel mare ne-a lăsat Dumbrava roşie, ca ea pururea să ne vorbească.. Şi acum, noi Românii, tocmai de la leşi să fim osândiţi a aştepta vr'un bine, fie măcar părut? Oare ce ar zice Stefan cel Mare, văzând că unii din fraţii nostri vroru să se lege cu un guvern revoluţional, a cărui ecsistenţă ruşinoasă, sub pământu, nu e de nimenea cunoscută? Ce ar zice, când ar vedea că astăzi, din ţara lui cea frumoasă, mândră şi puternică, se face un cuib de vagabonţi, carii pentru faptele lor cele urâte, revoluţionare, nicăieri nu sânt primiţi, şi că aceşti vagabonţi spurcă şi bajiocoresc ţânuturile, unde el a purtat biruinţele, care l-au făcut mare?

Se pare cu starea de astăzi a României, în multe, este pusă de către sivilizatorii cei noi în paralel cu aceea a Poloniei.

Polonia s-a retras de la naţionalitatea sa cea slavă, s-a franţozit, s-a făcut unealta intrigilor şi a intereselor streinului, s-a abătut din calea prosperităţii, pe care o ducea Rossiea, cea d'un neam cu dânsa, – şi singură se conduce la peire.

Şi sivilizatorii d'astăzi ai României se sâlesc să'nnăbuşască elementul cel curat Român, să răstoarne legea părinţilor nostri pe care este întemeiată naţionaletatea Română; pe Români să'i facă latini, să'i armeze, ca săi facă unealta intrigilor şi a intereselor streinului. La ce sfârşit pot duce toate acestea?

Fie-ne iertat, să facem încă o întrebare: în toată armata Austreiacă, care la anii 1854-1856 ocupa ţerile, văzut[-]a cineva, măcar un ofiţer din Români? La noi în Basarabia Românii ajung la toate posturile şi dignităţile. Se pare că fraţii nostri de peste Carpatu, fără a îmbrăţişa uniea, nu putea[u] să aibă acele drepturi, de care ne bucurăm noi în Basarabia. De ce presa Română nu plânge şi a lor soartă, ci poartă grijă numai de Basarabia noastră?

Din toate câte adeverează ziarele „Românul" şi „Buciumul" până la 1 Martie [mai încoace, repetăm, nu le-am citit]; puteţi a ne încredinţa, că România unită e fericită? Iar noi putem să dorim anexarea Basarabiei noastre către voi, să dorim anarhia voastră, răul şi arbitragiul pretutindenea şi în toate; suferinţele şi nevoile, care nu se lecuiesc; armarea pentru interesele streinului, surparea legii părinţilor nostrii? Nu fraţilor, d'o mie de ori, nu.

Noi n'am scris această scrisoare, nici cu pretenţie de autor, nici cu scopul de a prihăni ceea ce nu

ne place la voi. Scopul nostru este, ca să schimbăm a noastre idei, a noastre convincţii şi cu fraţii nostrii cei de peste Prut, şi de peste Milcov. De aceea vă rugăm, să daţi loc acestii scrisori în coloanele Stimabilui vostru ziariu şi, dacă găsiţi, că avem greşeală la ceva din câte am scris, vă rugăm, ca tot în al vostru ziariu să ne arătaţi, – în ce părerea noastră este greşită. Daţî-ne voie a aştepta răspunsul Domniei voastre.

Se alătură suma trebuincioasă la cheltuiala primirii aceştii scrisori şi trimiterea răspunsului.

Am cinste şi celel[alte].

Ion Cerescu.

Bibliografie

Boga 1926: L.T. Boga, Populaţia Basarabiei (Chişinău 1926).
Boga 1993: L.T. Boga, Lupta pentru limba românească şi ideea unirii ... (Chişinău: Universitas 1993).
Chiachir 1992: N. Chiachir, Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917) (Bucureşti 1992).
Patrimoniu 1992: Patrimoniu, nr. 2 (Chişinău 1992), 82-94.

The first manifest of 1864 against a possible unification of Bessarabia with Romania

Abstract

Ioan Dabija can be considered rather famous figure in the history of Bessarabia under Russian occupation. He participated in the events of prime importance for this Prut-Dniester province as well as for destinies of the Romanian principalities. In 1848, being a graduate of the Theological Seminary from Chisinau, he joined the camp office of General A. Luders, the corps commander of the Russian army invaded the principalities for the suppression of the Romanian revolution. During the military occupation of the two Romanian states I. Dabija was in Bukharest, performing various functions in the command of the Russian army of occupation, including the post of secretary of the governor of Wallachia.

After the withdrawal of Russian troops from the principalities in 1851 he performed a number of administrative functions in Bessarabia.

In 1853 I. Dabija was employed again in the Russian army service, in the office of Field-Marshal V. Gorchakov, the commander of the Russian expeditionary corps invaded Moldova and Wallachia during the Crimean War. At the end of the new episode of Russian military presence in the Romanian territory on the right bank of Prut, back in Bessarabia, he worked for a short time at the county administration.

After the Crimean War Ioan Dabija for many years was a member of the joint Russian-Moldavian, and later – the Russian-Romanian commission responsible for issues of ownerships in the three southern counties of Bessarabia which had been returned to the Principality of Moldova. In the period of membership in the commission he lived in Bucharest. Upon his return to Bessarabia he held various positions in the administration of the province. For ten years I. Dabija sought permission of the Russian authorities to publish a periodical in the Romanian language – a magazine or newspaper – to debate with opponents of Russia from the Romanian principalities. The text given below is a sample of his polemics with those "dangerous" for Russian interests in the Romanian lands.

And the last. Several years ago we had hypothesized that Ioan Dabija could be the author of the novel "Aglaia", the manuscript of which had been discovered by us in the late 1980-s in the Moscow archives. Subsequently, the novel sustained two editions of the "Arc" Publishing House and was recognized by literary historian and critic Nicolae Manilescu "the best of the first ten novels written in the Romanian space". Thus, in this case, we may have to do with one still unrecognized classic of the Romanian literature.

Первый манифест 1864 года против возможного объединения Бессарабии с Румынией

Резюме

Иоана Дабижу можно считать довольно известным деятелем в истории Бессарабии периода русской оккупации. Он соприкасался со многими событиями, имевшими важнейшее значение для этой пруто-днестровской провинции, а также и в судьбах румынских княжеств. В 1848 году, окончив Духовную семинарию в Кишиневе, он поступил в походную канцелярию генерала А. Людерса, командира корпуса русской армии, вторгнувшегося на территорию княжеств для подавления румынской революции. Во время военной оккупации двух румынских государств И. Дабижа находился в Бухаресте, выполняя различные функции в командовании русской оккупационной армии, включая должность секретаря при наместнике Валахии.

После вывода русских войск из княжеств в 1851 году он занимал различные административные должности в Бессарабии.

В 1853 году И. Дабижа снова поступил на службу в русскую армию, в канцелярию фельдмаршала М. Горчакова, командира русского экспедиционного корпуса, вторгнувшегося в Молдову и Валахию во время Крымской войны. Вернувшись в Бессарабию по окончании нового эпизода русского военного присутствия на румынской территории правобережья Прута, он некоторое время работал в уездной администрации.

После окончания Крымской войны Иоан Дабижа в течение многих лет являлся членом смешанной русско-молдавской, а позднее – русско-румынской комиссии, отвечающей за решение вопросов собственности в трех южных уездах Бессарабии, которые были возвращены Молдавскому княжеству. В период членства в комиссии он жил в Бухаресте. По возвращении в Бессарабию занимал ряд должностей в администрации края. В течение десяти лет И. Дабижа добивался разрешения русских властей на публикацию периодического издания на румынском языке – журнала или газеты – для полемики с оппонентами России в румынских княжествах и, позже, Румынии. Текст, который приводится ниже, представляет собой образец его полемики с людьми, «опасными» для русских интересов на румынских землях.

И последнее. Несколько лет назад нами была выдвинута гипотеза, что именно Иоан Дабижа мог быть автором романа «Аглая», рукопись которого была обнаружена нами в конце 80-х годов прошлого века в московских архивах. Впоследствии роман выдержал два издания в издательстве «Arc» и был признан литературным историком и критиком Николае Манолеску «лучшим из первых десяти романов, написанных на румынском пространстве». Таким образом, в этом случае мы, возможно, имеем дело с пока не признанным классиком румынской литературы.

02.03.2011

Dr. Ion Varta, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

FILE DIN ISTORIA INSTITUŢIILOR HOTELIERE DIN BASARABIA. CONTRIBUŢII CARTOFILICE (a doua jumătate a sec. XIX - începutul sec. XX)

Ana Grițco

Imaginea fotografică, conservată în cartea poştală ilustrată, materializată într-o comunicare, repune în drepturi statuarea cărţii poştale ca valoare patrimonială cu valenţă documentară, artistică şi muzeografică, care transmite mărturiile cele mai reprezentative din patrimoniul arhitectonic şi istoric al Chişinăului din epoca modernă.

Articolul este rezultatul cercetărilor colecţiei patrimoniale de carte poştală ilustrată, unde s-a încercat să se surprindă imaginile cu hoteluri din Chişinău de la sf. sec. XIX - înc. sec. XX şi are drept scop readucerea în memorie a unor aspecte din activitatea instituţiilor hoteliere în epocă, precum şi aspectul arhitectonic deosebit, pe care, din păcate, îl putem admira doar în imaginile fotografice. Punctul de plecare l-a servit vederile din colecţia de carte poştală din patrimoniul Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei cu imagini ale edificiilor hoteliere din Chişinău din a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. XX. În colecţia de patrimoniu a MNAIM deţinem imaginea a doar patru hoteluri: hotelul *Suisse*[1], hotelul *Londra*[2], hotelul *Bristol*[3] şi hotelul *Palas*[4]. Hotelul *Suisse,* fiind unul din cele mai vechi hoteluri ale Chişinăului, s-a bucurat şi de cele mai multe imagini cartofilice, cele mai timpurii fiind editate la intersecţia secolelor XIX şi XX. În colecţia de patrimoniu, cea mai veche carte poştală cu imaginea hotelului *Suisse* a circulat în anul 1902[5]; este o imagine de culoare verzuie, editată de A. Wolkenberg în oraşul Berlin (Germania). Mai târziu au fost editate şi în Chişinău, de acelaşi A. Wolkenberg, imagini alb-negru, una din ele circulată în anul 1912. În perioada interbelică imaginea hotelului *Suisse* a fost imortalizată de *Depozitul general: Agenţia Română Hachette* din Bucureşti.

МАГАЗИНЪ
картинъ и письменныхъ принадлежностей
А. ВОЛЬКЕНБЕРГА,
Александровская ул. д. Швейцарской гостинницы.
Всегда въ большомъ выборѣ: изящныя вещи для подарковъ, терракотовыя и бронзовыя издѣлія, масляныя, олеографическія, фотографическія и др. картины, письменныя принадлежности, багеты для рамъ и проч.
Къ свѣдѣнію присутственныхъ мѣстъ—получены портреты
ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ II.
ЦѢНЫ ВЕСЬМА УМѢРЕННЫЯ.
Принимается отдѣлка картинъ въ рамы. Высылается наложеннымъ платежемъ.

1. Afişul publicitar al Papetăriei lui Alexandr Wolkenberg.

Imaginile hotelului *Londra* şi *Palas* au fost editate în perioada interbelică la editurile *Librăria „Kniga”* şi *Glasul Ţării*, imagini alb-negru şi color.

Hotelurile au fost şi rămân cartea de vizită a localităţii. Despre începuturile sistemului hotelier din Basarabia cunoaştem din amintirile celor care au călătorit la acea vreme prin regiune, şi care, de obicei, poposeau în case private ce ofereau condiţii de cazare temporare sau în odăile de pe lângă hanuri şi cârciumi. La începutul anilor ’20 ai sec. al XIX-lea în Chişinău erau cunoscute câteva case care ofereau asemenea servicii: casa familiei Gold, casa familiei Isaev, casa armeanului Antonie, casa negustorului Naumov, pensionul pentru femei al lui Miller şi Etner etc. Acestea se deosebeau între ele după calitatea serviciilor oferite şi, respectiv, erau vizitate de persoane cu stare socială diferită. De exemplu, hanul comerciantului Antonie şi casa familiei Gold îi avea ca şi clienţi persoanele cu o stare materială modestă. Oferta includea nişte odăi cu o stare de confort şi de igienă ce lăsa mult de dorit. De obicei, clienţi „permanenţi” ai acestor edificii erau militarii ruşi ce mişunau prin Chişinău în timpul acţiunilor militare ruso-turce din anii 1828-1829. Casa lui Naumov era vestită prin interiorul amenajat în stil european şi sta-

[1] MNAIM, FB-24563-49, FB-21548-6, FB-20561-2, FB-21546-7, FB-20974-30, FB-23026-9.
[2] MNAIM, FB-24563-40, FB-20974-27.
[3] MNAIM, FB-24563-50.
[4] MNAIM, FB-18713-1, FB-20974-24.
[5] MNAIM, FB-24563-49

re igienică satisfăcătoare. Clienţi, de obicei, erau persoane din clase sociale înalte.

Edificii hoteliere „moderne" erau lipsă. În amintirile unui militar rus, participant la campania militară dintre anii 1828-1829, se menţiona, că atunci când a poposit în Chişinău, în drum spre Iaşi, s-a oprit la „unicul hotel existent din oraş". Peste 25 de ani, în anul 1854, vizitând din nou oraşul, acesta poposeşte la acelaşi hotel (Воспоминание 1867, 414-415). Sistemul hotelier din regiune a evoluat odată cu adoptarea Ucazului din 14 mai 1821, când a fost aprobat „Regulamentul cu privire la activitatea hotelurilor, restaurantelor, cafenelelor şi hanurilor". Conform Regulamentului, proprietar de hotel putea fi orice comerciant, care face parte din cele trei ghilde (§15); fiecare solicitant de a-şi deschide un hotel avea dreptul să-şi aleagă locul unde să fie construit (§2); se permitea să se deschidă hoteluri în case private sau să ia în arendă un edificiu pentru a fi utilizat ca hotel, cu condiţia ca pe firma atârnată la intrare, care era obligatorie, să fie menţionat acest lucru (§6); se permitea ca una şi aceeaşi persoană să fie proprietar şi al restaurantului de pe lângă hotel (§17); era obligatoriu ca serviciile hoteliere să includă condiţii adecvate pentru odihnă: cele trei mese, inclusiv desertul, diverse băuturi, atât de producţie locală, cât şi din străinătate, ceai, cafea, ciocolată fierbinte, miere (§ 21, II); orice hotel avea dreptul să deţină doar o singură sală de biliard (§21, III) etc.[6] Acest Ucaz nu a favorizat o evoluţie spectaculoasă a industriei hoteliere. În lista deţinătorilor de hoteluri din anul 1832 figurează doar două persoane: hotelul lui Antonie Iakubovici, care funcţiona în casa sa proprie din sectorul 1 al Chişinăului şi hotelul lui Daniil Voronţov, în casa lui Volkov, comerciant din ghilda a treia, în sectorul patru al oraşului[7]. În acelaşi an au mai fost depuse două cereri de a li se permite să deschidă hoteluri: una semnată de Dumitru Lukianov (supus al Turciei), iar cealaltă de Marco Proper (supus al Austriei)[8]. Pentru o evidenţă mai strictă dar şi din motive fiscale, deţinătorii de hoteluri erau obligaţi să „reînnoiască" actele de proprietate în fiecare an. Astfel, la 27.04. 1833 Daniil Voronţov, locuitor al Chişinăului, devine proprietar al hotelului în casa arendată de la comerciantul Volkov, iar la 5 mai 1833 este aprobată cererea lui Antonie Iakubovici. Rândul proprietarilor de edificii hoteliere era în creştere modestă: în anul 1833 erau înregistrate cinci hoteluri[9], iar în anul 1853 şase hoteluri (Новороссийский 1853, 84). La sfârşitul secolului al XIX-lea instituţiile hoteliere erau clasificate în mai multe categorii, în funcţie de serviciile oferite. De exemplu, hotelurile *Londra* şi *Franţa,* făceau parte din categoria I, deoarece dispuneau de servicii telefonice, spre deosebire de hotelurile *Paris*, *Suisse, Sankt Petersburg,* care erau de categoria a II-a (Южная 1896, 99).

Reformele burgheze din anii '60 ai sec. al XIX-lea, întreprinse în Rusia, s-au extins şi asupra Basarabiei, acestea favorizând, întru câtva, succesele civilizaţiei materiale din urbe, în special după instalarea telegrafului (1860) şi construcţia liniei de cale ferată (anii '70, sec. XIX). Relaţiile comerciale între Basarabia şi Rusia, Basarabia şi Europa a permis Chişinăului să cunoască o ascensiune în aspectul său de capitală: pavarea străzilor, construcţia edificiilor de menire socială şi administrativă, se deschid noi fabrici şi uzine etc. O imagine despre Chişinăul din a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. XX ne-o oferă şi instituţiile hoteliere care evidenţiază oraşul ca un punct de atracţie pentru investitorii din imperiu şi din străinătate. Întâmplător sau nu, proprietarul primului hotel modern a fost elveţianul Charles Thomas Selouidenis, care în 1874 arendează edificiul de la intersecţia străzilor Alexandrovskaia şi Seminarskaia[10]. După o restaurare complexă, edificiul hotelier îşi începe activitatea sub denumirea de hotelul *Suisse,* care şi-a păstrat-o de-a lungul timpului, chiar şi atunci când s-a schimbat proprietarul.

Istoricul clădirii hotelului *Suisse* începe după confirmarea planului de sistematizare urbană a oraşului (1834), când terenul viran din partea de vest a oraşului a fost parcelată pentru construcţii. Unul din proprietarii unui astfel de teren a fost Ivan Monastârski, funcţionar la Consistoriul Duhovnicesc din Basarabia, care în 1835 iniţiază construcţia unui edificiu cu două etaje, finisată în anul 1844. Clădirea avea în total 46 de odăi, dintre care o parte erau date în chirie. Printre chiriaşi a fost şi guvernatorul Basarabiei între anii 1834-1854, Pavel Fedorov. În această clădire se afla şi Vistieria Gubernială.

[6] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 171, f. 8.
[7] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 479, f. 1, f. 4.
[8] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 485, f. 76.
[9] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 550, f. 32.
[10] În prezent bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt colţ cu str. G. Bănulescu-Bodoni.

Între anii 1846-1862 o parte din spaţiile clădirii a fost arendată de către Gimnaziul de băieţi şi pensionul pentru copiii nobilimii basarabene. În această perioadă, în această instituţie de învăţământ şi-au făcut studiile un şir de personalităţi marcante: B.P. Hasdeu (1853), Zamfir Arbore (1858), arhitectul P. Gasket, directorul Şcolii Reale N. Codreanu (1857), primarul K. Schmidt (1863) etc. (Nesterov, Râbalco 1998, 14).

La 29 martie 1865 Eparhia Chişinăului achiziţionează spaţiul, anterior închiriat pentru Seminarul Teologic, la preţul de 3700 rub., iar din 1866 sediul în totalitate aparţinea instituţiei. Din motive că spaţiul era neadecvat pentru procesul de instruire se hotărăşte ca acesta să fie dat, în totalitate, în chirie, iar cu banii din arendă şi creditul acordat de Congresul Eparhial să fie construită o nouă clădire pentru Seminar.

Edificiul arendat, de-a lungul anilor a avut diverşi arendatori, printre primii fiind cetăţeanul elveţian Charles Thomas Selouidenis, care a arendat spaţiul pentru o perioadă de 12 ani, din 15.07.1874-15.07.1886.

În anul 1877 Seminarul se transferă în clădire nouă, iar spaţiile eliberate sunt date în arendă Crucii Roşii pentru o perioada de un an, iar din 1878 acestea trec în proprietatea elveţianului până în anul 1886. După Selouidenis clădirea/hotel a fost închiriată de comerciantul Dumitru Babiev, care a luat clădirea în arendă pentru o perioadă de zece ani. Din motive de boală, acesta administrează hotelul până în anul 1892, ulterior proprietar devenind fiica acestuia, Elena Dobronravova.

În anul 1894, în urma unui control, efectuat de Comisia sanitaro-epidemiologică s-a depistat că bucătăria restaurantului hotelului nu corespunde cerinţelor. Administraţia Seminarului creează o comisie pentru a estima costul lucrărilor de reparaţie. Fiind o sumă considerabilă, Congresul Eparhial, care şi-a ţinut lucrările la 28 august 1906, hotărăşte ca edificiul să fie dat în arendă unei persoane care îşi asumă şi lucrările de reparaţie, în schimbul unor facilităţi. Astfel noul proprietar al hotelului *Suisse* devine Nicolai Muracev, armean de naţionalitate, care arendează clădirea pe un termen de zece ani: din 15.07.1897 până la 15.07.1907. Conform contractului, noul proprietar trebuia să achite arenda în primii doi ani suma de 6000 rub., iar următorii ani respectiv 7000 rub.

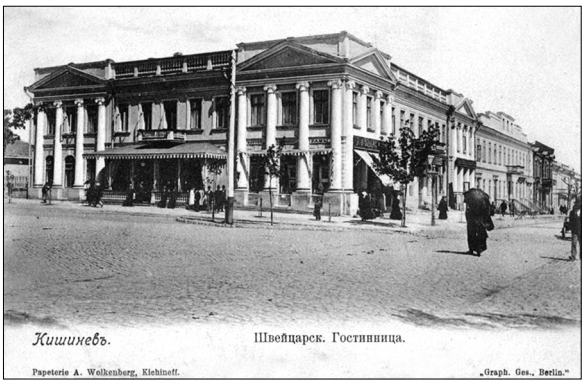

2. Vedere exterioară a hotelului *Suisse*, înc. sec. XX.

În anul 1899 Nicolai Muracev execută un şir de lucrări de construcţie, prevăzute în contract, după planul întocmit de inginerul Lavrentie Lozinski, intervenind cu schimbări în structura edificiului: camerele au fost amplasate la etaj, parterul fiind amenajat cu un restaurant şi bucătărie, construieşte scări pentru etajul doi – una festivă, din marmură şi una din fontă; în curte au fost construite noi dependinţe adecvate, trotuar asfaltat etc. Tot la parter erau amplasate un şir de spaţii comerciale: salonul fotografic al lui Evsei Ştein, magazinul de rame şi tablouri al lui Alexandr Wolkenberg, frizeria lui Sereus, cofetăria lui Bakinski (Chişinău 1997, 202). În acelaşi an N. Muracev face un demers către Congresul Eparhial de a i se prelungi contractul de arendă pentru încă cinci ani, deoarece a investit foarte mult (18947 rub. 38 cop.) în reconstrucţia edificiului, dar acesta a fost refuzat (Краткий 1906, 1423-1428).

În cadrul lucrărilor Congresului Uniunii Clericilor Ortodocşi, care şi-a ţinut lucrările între 18 iunie şi 2 iulie 1923, s-a discutat şi despre hotelul *Suisse*, unde au avut loc dezbateri cu privire la administratorul hotelului, care era un reprezentant al clerului. În urma dezbaterilor s-a hotărât ca, în continuare, hotelul să fie administrat de o faţă bisericească, deoarece „până când un preot în rasă este conducător acolo, până atunci hotelul va fi ferit de întâmplări şi obiceiuri de hotel de rând, pe când hotelul *Suisse* e un hotel de nobleţe, cum se spune despre el la Bucureşti. E de dorit numai ca preotul administrator să aibă locuinţă în afara camerelor hotelului ...” (De la Congresul 1923, 47).

Tot în această clădire era amplasat şi hotelul *Savoya*, care era cunoscut mai mult prin serile muzicale organizate în restaurantul hotelului.

Clădirea hotelul *Suisse* s-a păstrat parţial până astăzi, aceasta păstrând amintiri din trecut. De-a lungul timpului în *Suisse* au poposit un şir de personalităţi de cea mai înaltă clasă, precum regele Serbiei Milan I, Ministrul Instrucţiunii Publice din Rusia, basarabeanul L. Casso, actorul şi cântăreţul rus F. Şaleapin, scriitorii B.P. Hasdeu şi C. Stere, istoricul N. Iorga. Acesta din urmă, vizitând Basarabia în anul 1905, poposeşte în Chişinău, unde se cazează la hotelul „şviţerian", stăpânit de un armean ... Portarul cu favorite lungi negre e un polon din Cameniţa Podoliei. Femeia de la odăi e o moldoveancă, nu din Chişinău, ci din „afară", de la un sat... Despre hotel trebuie să spun că doresc Iaşului un aşa de bun, de bine orânduit şi servit, de ieftin şi elegant ca acesta. Şi nu e singurul hotel de „întâiul rang" în Chişinău. Cu mai puţin de cinci lei pe zi, are cineva o odaie care nu lasă nimic de dorit..." (Iorga 1995, 83).

La începutul sec. XX numărul hotelurilor din Chişinău a crescut simţitor, completând „geografia" denumirilor: *Paris, Londra, Bristol*, *Grand-Ottel*, *Naţional, Petersburg*, *Franţa* etc. Majoritatea din ele erau amplasate în partea de sus a oraşului, în preajma instituţiilor bancare, administrative, juridice etc. Anunţul publicitar, inserat în presa timpului, ne permite să constatăm o evoluţie a serviciilor hoteliere cu un grad înalt de confort: odăi spaţioase şi luminoase cu un interior deosebit, cu geamuri şi balcoane ce dau în stradă, linie telegrafică, curent electric, cu restaurante şi cafenele ce propuneau clienţilor băuturi şi bucate alese, condiţii pentru întreţinerea cailor şi şaretelor etc.

Hotelul *Londra* şi-a început activitatea la sfârşitul anilor '80 ai sec. al XIX-lea în casa proprietarului Gherş Şilkrot, amplasată la intersecţia străzilor Puşkin şi Gostinnaia[11]. În anul 1897, la 27. IX, G. Şilkrot face un demers către Administraţia Orăşenească, prezentând şi planul de electrificare, unde cere permisiunea de a electrifica hotelul. Drept urmare, în martie 1899, hotelul *Londra* este electrificat[12]. S-a intervenit şi în structura hotelului: bucătăria a fost transferată la parterul blocului central (demisol), ocupând două odăi spaţioase, bine dotate, în apropiere de restaurant[13]. La 15 octombrie 1901, în urma unui control, efectuat de o comisie în frunte cu inginerul Gheorghe Cupcea, s-a stabilit că după reparaţiile întreprinse, hotelul

3. Vedere exterioară a hotelului *Londra*, înc. sec. XX.

Londra corespunde normelor tehnice şi sanitare, inclusiv celor antiincendiare, primind aprobarea de a-şi continua activitatea[14].

La anul 1906 în fruntea hotelului îl găsim pe Kirill Zagorodnâi. Acesta, printr-o hotărâre a Consiliului Orăşenesc din 25 mai 1906 este somat, precum că „hotelul Londra este trecut la categoria a II şi va plăti un impozit de 1100 rub. ", motivul fiind neachitarea sumei de 2300 pentru categoria I (Ведомости 1914). Acelaşi K. Zagorodnâi deţinea şi restaurantul „Belle-Vue", care-şi ademenea clienţii cu faimoasele clătite ruseşti şi o ambianţă plăcută în compania unor vestiţi artişti precum interpreta de romanţe Daria Soko sau cântăreţul Sinichi Motte, acompaniaţi de orchestra vieneză, condusă de Binder (Друг 1909).

4. Vedere exterioară a hotelului *Palas*, înc. sec. XX.

La 1 mai 1914 în Chişinău şi-a deschis uşile cel mai luxos hotel din capitală, la acea vreme, hotelul *Palas,* amplasat la intersecţia străzilor Alexandrovskaia şi Kupeceskaia[15], avându-l ca proprietar pe milionarul Barbălat. Edificiul avea patru nivele

[11] În prezent str. Puşkin colţ cu str. Mitropolit Varlaam.
[12] ANRM, F. 6, inv. 4, d. 517, f. 10.
[13] ANRM, F. 6, inv. 4, d. 663, f. 2.
[14] ANRM, F. 6, inv. 4, d. 663, f. 31.
[15] În prezent bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt colţ cu str. V. Alecsandri.

5. Afiş publicitar al hotelului Palas.

cu 120 de odăi, restaurant, cafenea, ascensor, telefon, telegraf. O noutate în domeniu era servirea meselor în odaie, rezervarea biletelor la teatru, la tren. Ziarul „Бессарабская жизнь" din 22 iulie 1916, în afişul promoţional, menţiona că „noul hotel de clasa I este amenajat conform noilor cerinţe, este confortabil şi este amplasat în preajma celor mai solicitate instituţii sociale, comerciale, financiare etc." Clădirea nu s-a păstrat, a fost distrusă în anii '40 ai sec. XX.

Hotelul *Bristol* iniţial era amplasat la intersecţia străzilor Sinadinovskaia şi Gostinnaia[16], ulterior s-a transferat în Casa Şumski, amplasată pe stradela Poliţeiskaia, între Puşkin şi Sinadinovskaia[17].

6. Vedere exterioară a hotelului *Bristol* (Casa Şumski), înc. sec. XX.

Lanţul hotelier al Chişinăului se completa treptat cu noi edificii cu pretenţii de cea mai înaltă clasă. În anul 1896 în casa lui Iaroslavsk, amplasată la intersecţia străzilor Mihailovskaia şi Alexandrovskaia[18], şi-a deschis uşile hotelul *Grand Hotel*, avându-l ca proprietar pe mic-burghezul Ivan Mihailov. În casa lui Vuikan de pe str. Nikolaevskaia[19] era amplasat hotelul *Imperial*[20]. La 12 octombrie 1901 mic-burghezul Moşko Tkaci, domiciliat în sectorul 2 al Chişinăului, str. Gostinnaia[21], nr. 21, colţ cu str. Kupeceskaia[22] face un demers către Administraţia Gubernială pentru a i se permite activitatea unui hotel în casa sa[23].

Pe lângă hoteluri, de obicei, activau şi restaurante care-şi atrăgeau clienţii prin intermediul meniurilor şi prin serile culturale organizate, având ca invitaţi diverşi artişti valoroşi. De exemplu, într-un afiş publicitar, restaurantul hotelului *Suisse* propune la cină „două feluri de bucate (din peşte şi carne) la preţul de o rublă. Întregeşte atmosfera cântăreaţa lirică Leviţkaia şi frumoasa unguroaică Feldeşi. Sunt acompaniate de orchestra condusă de George Iliescu"; în restaurantul *Savoy* concerta primadona operei din Viena, Doamna Petco, însoţită de orchestra din România, condusă de George Iliescu (Друг 1914). În restaurantul hotelului *Naţional* (s-a păstrat parţial), proprietar Nicolae Capmare, amplasat la intersecţia străzilor Alexandrovskaia şi Kupeceskaia, vis-a-vis de hotelul *Palas*, cânta orchestra simfonică, condusă de violonistul N.S. Stefanenko (БЖ 1906). Hotelul *Franţa* era amplasat în casa lui Zvonciukov, la intersecţia străzilor Alexandrovskaia şi Mihailovskaia, nr. 52[24]. Proprietarul hotelului era G. Papa-Satiro îşi invită clienţii în "restaurantul hotelului pentru a servi dejunul, prânzul şi cina la preţuri accesibile, inclusiv băuturi. Hotelul dispune de grajd şi loc pentru adăpatul cailor, telefon" (Адрес 1911).

La începutul sec. XX în Chişinău funcţionau aproximativ douăzeci de hoteluri, edificii moderne, cu un aspect arhitectonic deosebit, care ofereau servicii la „pretenţii europene". Din multitudinea de hoteluri ale Chişinăului, cele mai reprezentative rămâneau trei, „centrale": *Londra*, *Suisse* şi *Palas* aici fiind repartizaţi să locuiască şi o parte din deputaţii Sfatului Ţării (Colesnic 1998, 187).

Timpul, măcinat de evenimente distructive, dar şi de indiferenţa umană, a „clasat" aceste bijuterii arhitectonice, cu excepţia hotelurilor *Suisse* şi *Naţional*, care parţial şi-au păstrat câte ceva din aspectul anterior.

[16] În prezent str. Vlaicu Pârcălab colţ cu str. Mitropolit Varlaam.
[17] În prezent str. Puşkin şi str. Vlaicu Pârcălab.
[18] În prezent str. M. Eminescu şi bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt.
[19] În prezent str. Columna.
[20] ANRM, F.6, inv.4, d. 444, f.1
[21] În prezent str. Mitropolit Varlaam.
[22] În prezent str. V. Alecsandri.
[23] ANRM, F.6, inv.4, d. 846, f. 1
[24] În prezent bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt / str. M. Eminescu.

Bibliografie

Chişinău 1997: Chişinău. Enciclopedie (Chişinău: Museum 1997).

Colesnic 1998: Iu. Colesnic, Sfatul Ţării. Enciclopedie (Chişinău 1998).

De la Congresul 1923: De la Congresul Uniunii. In: Luminătorul, Anul LXI, nr. 24 din 1. XI. 1923.

Iorga 1995: N. Iorga, Neamul Românesc în Basarabia (Bucuresti 1995).

Nesterov, Râbalco 1998: T. Nesterov, E. Râbalco, Faţa neştiută a Chişinăului de altă dată. In: Natura, iunie (Chişinău 1998).

Адрес 1911: Адрес-Календарь Бессарабской Губернии на 1912 год (Кишинев 1911).

БЖ 1906: Бессарабская жизнь, 16(29), I, 1906.

Ведомости 1914: Ведомости Кишиневской Городской Думы, 3.VII.1914.

Воспоминание 1867: Воспоминание о компании 1828 года в Европейской Турции. В: Русский Вестник, т. 69, июнь, 1867.

Друг 1909: Друг, 21.XI.1909.

Друг 1914: Друг, 14.I.1914.

Краткий 1906: Краткий исторический очерк приобретения духовенством Кишиневской Епархии зданий Швейцарской гостиницы, находящихся в г. Кишиневе и владения ими. В: КЕВ, nr. 44 (Кишинев 1906).

Новороссийский 1853: Новороссийский календарь на 1854 год (Одесса 1853).

Южная 1896: Южная Россия. Путеводитель. Справочная книга и календарь, 1896.

Pages from the history of hotels in Bessarabia. Deltiologic research (2nd half of 19th - early 20th centuries)

The present article is the result of a research of the museum collection of illustrated postcards representing the images of old Chişinău hotels in the second half of the 19th - early 20th centuries. It aims to reflect some aspects of hotel life of those times, and also a particular architectural appearance, which, unfortunately, we can admire now only in photographs.

Hotels have been and remain the face of the city. They also reflect the material achievements of urban civilization in Chişinău of the second half of the 19th - early 20th centuries, especially after the installation of telegraph (1860) and construction of the railway line (1870s). This has contributed to the development of trade relations between Bessarabia and Russia, Bessarabia and Europe. Chişinău began to develop as the capital: there have been paved the streets, build public and administrative buildings, opened new factories and plants from abroad. So it is no accident that the owner of the first modern hotel was a Swiss Charles Thomas Selouidenis who in 1874 had rented the building at the intersection of Aleksandrovskaya and Seminarskaya streets (today – the corner of Stephen the Great Blvd and G. Banulescu-Bodoni St.). There was opened the *Swiss Hotel*, which existed for a long time, even after a change of ownership.

At the beginning of the 20th century the number of hotels in Chisinau has increased substantially, enriching the "geography" of names: *Paris, London, Bristol, Grand Hotel, National Hotel, Petersburg, France*, etc. Most of them were located in the upper part of the city, near the banking, administrative, legal institutions. Advertisements in the press at the time allow us to see the development of hotel services and a high level of comfort: bright and spacious rooms with beautiful interiors, windows and balconies onto the street, telegraph and electricity, restaurants and cafes with gourmet meals and drinks for guests, stables and coach-houses, etc.

On May 1, 1914 in Chisinau there was opened the most luxurious hotel of the city – the *Palace Hotel*, owned by a millionaire N. Barbalat. It had 120 rooms and was located in a four-storey building with a restaurant, caf?, elevator, telephone and telegraph. The hotel provided new services in the hotel industry – table setting in the rooms and booking of theater and train tickets.

Time, full of destructive events, and human indifference wiped out these architectural jewels, with the exception of the *Swiss* and *Palace Hotels*, which are partially preserved, having lost some features of the exterior.

List of illustrations:

1. Advertisement of the Alexandr Wolkenberg's shop of stationery.
2. Exterior view of the *Swiss Hotel*, early 20th century.
3. Exterior view of the *London Hotel*, early 20th century.
4. Exterior view of the *Palace Hotel*, early 20th century.
5. Advertisement of the *Palace Hotel*.
6. Exterior view of the *Bristol Hotel* (Shumsky's House), early 20th century.

Из истории гостиниц Бессарабии: по материалам филокартии (вторая половина XIX - начало XX вв.)

Статья является результатом исследования коллекции иллюстрированных почтовых открыток из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы, на которых изображены старые кишиневские гостиницы конца XIX - начала XX веков. Целью исследования явилась попытка восстановить некоторые аспекты деятельности гостиничных заведений тех времен, а также их особый архитектурный облик, которым, к сожалению, мы можем любоваться лишь на фотографиях.

Гостиницы были и остаются визитной карточкой города. Они дают нам представление о материальных достижениях городской цивилизации в Кишиневе второй половины XIX - начала XX веков, особенно после установки телеграфа (1860 г.) и строительства железнодорожной линии (70-е гг. XIX в.). Это способствовало развитию торговых связей между Бессарабией и Россией, Бессарабией и Европой, Кишинев стал развиваться как столица: мостились улицы, строились общественные и административные здания, открывались новые иностранные фабрики и заводы. Не случайно владельцем первой современной гостиницы был швейцарец Чарльз Томас Селуиденис, который в 1874 году арендовал здание на пересечении улиц Александровской и Семинарской (сегодня проспект Стефана Великого и ул. Г. Бэнулеску-Бодони). После капитального ремонта в здании открылась гостиница *Швейцарская*, просуществовавшая долгое время, даже после смены владельца.

В начале XX века количество гостиниц в Кишиневе существенно увеличилось, обогатив «географию» названий: *Парижская*, *Лондонская*, *Бристоль*, *Гранд-отель*, *Национаь*, *Петербург*, *Франция* и т.д. Большинство из них были расположены в верхней части города, вблизи банковских, административных, юридических учреждений. Рекламные объявления в прессе того времени свидетельствуют о комфорте и высоком уровне гостиничных услуг: светлые и просторные помещения с прекрасным интерьером, телеграф и электричество, рестораны и кафе с изысканными блюдами и напитками для постояльцев, конюшни и каретные сараи и т.п.

1 мая 1914 года в Кишиневе открылась самая роскошная столичная гостиница – *Палас-отель*, владельцем которой был миллионер Н. Барбэлат. Гостиница на 120 номеров располагалась в четырехэтажном здании с рестораном, кафе, лифтом, телефоном и телеграфом. Здесь предоставлялись новые услуги в области гостиничного дела – сервировка столов в номерах и заказ театральных и железнодорожных билетов.

Время, полное разрушительных событий, и человеческое равнодушие «отсеяли» эти архитектурные сокровища, за исключением гостиниц *Швейцарская* и *Палас,* которые частично сохранились, утратив некоторые черты экстерьера.

Список иллюстраций:

1. Реклама писчебумажного магазина Александра Волкенберга.
2. Вид гостиницы *Швейцарская*, начало XX века.
3. Вид гостиницы *Лондонская*, начало XX века.
4. Вид гостиницы *Палас*, начало XX века.
5. Реклама гостиницы *Палас*.
6. Вид гостиницы *Бристоль* (Дом Шумского), начало XX века.

01.03.2011

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

RECLAMA CASELOR DE COMERŢ ŞI A MAGAZINELOR ÎN PRESA BASARABEANĂ (sf. sec. XIX - înc. sec. XX)

Vera Serjant

Începând cu anii `70 ai sec. XIX, în domeniul antreprenorial din Rusia au loc mari schimbări. Ele sunt legate de apariţia unor societăţi colective, bazate pe contopirea capitalurilor în vederea dezvoltării atât a comerţului şi a activităţii industriale, cât şi a altor domenii. Apogeul acestui proces este atins spre finele secolului XIX - începutul secolului XX.

„Casă de Comerţ" – societate mare comercială, care se ocupă cu tranzacţii de dimensiuni mari, folosind atât capitalul propriu, cât şi cel cooptat. De obicei, casele de comerţ asigurau vânzarea nu numai a mărfurilor, dar şi producerea acestora. În acest caz, ele se instituiau sub forma unor societăţi pe acţiuni.

Însă, cele mai răspândite forme de organizare a capitalurilor au fost societăţile „complete", „cu cota-parte" şi cele „pe credinţă". Societatea „completă" prezenta o asociere a doi sau mai mulţi parteneri, încheiată în baza unui acord, în vederea organizării diferitor afaceri. Toţi membrii ei participau la conducerea societăţii şi făceau afaceri în numele ei, purtând o răspundere nelimitată, egală cu averea de care dispunea. Adică, averea de care dispuneau toţi membrii servea drept garanţie, în caz de eşec al afacerilor. Anume din acest motiv, asemenea societăţi se creau în baza legăturilor de rudenie. Societatea „pe credinţă" era compusă din deponenţi şi „tovarăşi deplini". Deponenţii nu participau la organizarea afacerilor. Ei aveau dreptul să facă cunoştinţă cu rapoartele anuale ale societăţii, să primească o parte din venitul societăţii înaintea membrilor „deplini", să iasă din societate la sfârşitul anului financiar. Dacă din societatea „pe credinţă" plecau toţi deponenţii, societatea se lichida sau se transforma în societate „completă". Astfel, deponenţii dispuneau de libertate economică, adică puteau să participe şi la activitatea altor societăţi, pe când membrii „deplini" sau „compleţi" aveau dreptul să participe doar în cadrul unei societăţi.

Cele mai răspândite forme de organizare a capitalurilor în Basarabia au fost cele de tipul societăţilor „complete" şi „pe credinţă" în modelul caselor de comerţ. Ele vor căpăta o largă răspândire aici, deoarece, spre deosebire de societăţile pe acţiuni, organizarea cărora necesita mari capitaluri şi permisiunea guvernului, acestea puteau fi organizate cu mai mici capitaluri şi, lucrul cel mai important, necesitau doar permisiunea Dumei orăşeneşti.

Comerţul cu mărfurile de manufactură şi de galanterie din Basarabia a deţinut întâietatea în organizarea caselor de comerţ. De exemplu, în 1894, în Chişinău existau următoarele case de comerţ, care comercializau mărfuri de manufactură şi galanterie: 1) Breitburg Şmul; 2) Galperin Iţca; 3) Galperin Eliş cu Fiii; 4) Graboes Şmul; 5) Fraţii Kogan (Haim şi Leizer); 6) Koldâran Ivan Stepanovici; 7) Levenzon Teivel; 8) Neidelman Moşca; 9) Niurenberg Srul şi Fiul; 10) Perelmuter Şulim şi Kligman; 11) Franberg Ovşei cu Fiul; 12) Fraţii Fitov; 13) Şinbor Şor şi Rozenfeld (Советов 1896, 86).

Numărul caselor de comerţ va creşte cu mult în primii ani ai secolului XX. Ziarul „Ведомости Кишиневской Городской думы" din anul 1914[1] ne dă o serie de informaţii la tema respectivă. Pe paginile lui, locuitorii oraşului Chişinău erau anunţaţi despre înregistrarea societăţilor „complete" şi „pe credinţă" sub firma „Casă de Comerţ", organizate în baza contractelor, în vederea efectuării comerţului cu diverse mărfuri şi produse. Iată care erau unele dintre ele: „M. Vainştein şi C°" (mărfuri de băcănie şi tutun, strada Armeanskaia), „Ş. Dukelski şi C°" (diverse textile, strada Puşkinskaia 56), „M. Titinşnaider, B. Enştein şi C°" (încălţăminte şi căpute pentru încălţăminte, strada Haralampievskaia), „Ş.M. Medovîi şi C°"(diverse tablouri, rame, baghete şi alte obiecte de artă, strada Puşkinskaia, casa lui Şvarţman), „Gerş Goihberg şi C°" (mărfuri de băcănie şi tutun, strada Ilinskaia 24), „H. Grobdruk şi Soţia" (obiecte din aur, argint şi ceasuri, strada Alexandrovskaia 110), „Fraţii S. şi B. Feldman şi

[1] Ziarul se lipea pe toate chioşcurile pentru afişe din oraşul Chişinău.

C°" (materiale din lemn, strada Sadovaia, casa lui Gavrilov), „S.D. Şeinberg şi C°" (mărfuri de manufactură şi textile, strada Haralampievskaia colţ cu Minkovskaia 59), „Imas şi Barşac" (gaz lampant şi produse petroliere), „I.M. Ţelnic şi C°" (mărfuri de manufactură şi de postav, strada Haralampievskaia 66), „B. Davidov şi M. Şvarţman" (căciuli şi pălării, strada Alexandrovskaia, casa lui Krupenski), „H. Livşiţ şi C°" (mărfuri de manufactură, strada Haralampievskaia 57), „D. Vainberg şi C°" (vinuri basarabene, strada Izmailskaia 43), „B. Rubinştein şi C°" (mărfuri de galanterie, strada Alexandrovskaia 98 şi Puşkinskaia 5), „Ş. Galperin şi C°" (mărfuri de manufactură, strada Alexandrovskaia 65), „Ş. Şapiro şi C°" (mărfuri de manufactură şi de postav, strada Haralampievskaia 68/70), „M.A. Berşanski şi C°" (saci de prelată, strada Haralampievskaia 78), „L. Lisova şi C°" (mărfuri de galanterie la colţul străzilor Puşkinskaia şi Haralampievskaia), „M. Grabois şi C°" (mărfuri de băcănie, strada Ilinskaia 26), „Ş. Şeinberg, Ţ. Rozenfeld şi C°" (mărfuri de manufactură, textile şi basmale, strada Alexandrovskaia, în casa lui Şmakova şi strada Haralampievskaia 69), „Eli Galperin şi fiul", organizată de negustorul din ghilda întâi din oraşul Kiev şi fiul său Moişa-Gerş Galperin, în baza contractului în vederea efectuării comerţului angro şi cu amănuntul al mărfurilor de manufactură, de postav, lână, hârtie, batist şi de galanterie în oraşul Chişinău, „G. Vainştein şi C°" (produse alimentare-băcănie, strada Bolgarskaia), „Falc Galperin şi C°" (mărfuri de textile şi de postav), „G. Rapoport şi C°" (rame, baghete şi tablouri, strada Mihailovskaia 59), „A. Fainbrun şi C°" (materiale de lemn şi de construcţie, strada Cupriianovskaia), „ I. Broitman şi C°" (mărfuri din piele, Piaţa Nouă), „Ios Galperin şi C°", organizată de mici-burghezii din Otaci Ios şi Veniamin Galperin şi Sima Abramovna Vatnic pentru comercializarea vatei, a plapumelor şi saltelelor din vată în oraşul Chişinău pe strada Haralampievskaia 78) (ВКГД 1914, nr. 47, 49, 51, 53, 54, 57, 59, 63, 65, 67, 71, 72, 73, 81).

Aşadar, în doar 14 numere ale ziarului citat mai sus, se anunţa despre înregistrarea a 26 de societăţi „complete" şi „pe credinţă" sub firma „Casă de Comerţ" şi începerea activităţii lor. Denumirea lor conţine numele unui membru şi inscripţia „C°", ceea ce însemna „şi compania", adică, firma aparţinea la mai mulţi proprietari. Unele firme, deja cunoscute, dar care îşi încheiau activitatea, puteau fi numite în continuare după numele vechiului stăpân, adăugând doar cuvântul „moştenitorii" sau „urmaşii". De exemplu, D. Spânulov afirma în reclamele magazinului său că firma lui a fost preluată de la Boburov. Adeseori, firmele mai conţineau şi cuvintele „fraţii" şi „fiul", ceea ce însemna că firma aparţine fraţilor cutare sau tatălui şi fiului. Toţi fondatorii acestor societăţi, după cum vedem, erau evrei, ceea ce confirmă încă o dată, că aproape tot comerţul în oraşul Chişinău era concentrat în mâniile lor. Desigur, fiecare din aceşti negustori sau mici burghezi aveau drept scop vinderea mărfurilor şi produselor aflate în magazinele lor. De obicei, casele de comerţ erau fondate pentru a face un comerţ prosper, în condiţiile creşterii rapide a concurenţei pe piaţa internă. Şi, lucrul cel mai important, acest business nu putea să prospere fără publicitate.

La sfârşitul secolului XIX industria şi comerţul nu mai puteau să se dezvolte fără publicitate. Pentru comercializarea producţiei lor, firmele şi societăţile aveau nevoie de reclamă. Anunţurile firmelor comerciale, mari şi mici, concurau între ele, cucerind astfel cumpărătorul. „Începând cu anii ' 70 ai secolul XIX, reclama a devenit un element al ambianţei orăşeneşti, un educator special al gusturilor orăşenilor, o trăsătură caracteristică a vieţii şi traiului omenesc. Nu puteai să-ţi închipui fără reclamă niciun magazin, târg sau vreo piaţă din oraşul Moscova. În domeniul născocirii diverselor tipuri de reclamă antreprenorii ruşi îi întreceau uneori chiar şi pe «învăţătorii» lor din Apus" (Карась 1996, 22).

Situaţia la acest capitol în oraşul Chişinău era cam de aceeaşi natură. Antreprenorii basarabeni încercau prin diferite mijloace de publicitate să-i familiarizeze pe cumpărători cu mărfurile şi produsele lor. Cărţile poştale cu imagini de epocă furnizează preţioase informaţii în această privinţă. Ele reprezintă unele imagini ale străzilor, ale clădirilor, la parterul cărora erau situate spaţii comerciale.

Se modifică şi amenajarea firmelor şi a vitrinelor acestora. Vitrinele magazinelor se formau în funcţie de produsele sau marfa care era vândută. Pentru aceasta erau folosite manechine, mulaje şi chiar momâi. Pentru toate magazinele erau nişte reguli de reclamă a mărfii, nescrise, dar strict respectate. De exemplu, în vitrina unui magazin de textile erau neapărat puse litografii colorate cu

1

2

3

4

5

6

7

1 - Caseta publicitară a Casei de Comerţ „G. Kogan şi Fiul”, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 257, 5 decembrie, 1914; 2 - Reclama magazinului universal al Casei de Comerţ „Barbalat şi C°”, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 265, 14 decembrie, 1914; 3 - Caseta publicitară a magazinului de pălării şi chipiuri al lui B. Davidov, publicată în revista „Наше объединение”, nr. 26, 26 iunie, 1911; 4 - Reclama magazinului de arme al lui O.P. Vorobiov, publicată în revista „Наше объединение”, nr. 26, 26 iunie, 1911; 5 - Caseta publicitară a magazinului de încălţăminte al lui K. M. Iacovenko, publicată în ziarul „Друг”, nr. 204, 21 august, 1909; 6 - Reclama magazinului de blănuri al lui I.A. Beloţerkovski, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 260, 9 decembrie, 1914; 7 - Caseta publicitară a magazinului de ceasuri al lui A.N. Nemirovski, publicată în ziarul „Друг”, nr. 15, 19 ianuarie, 1914.

imagini ale hainelor bărbăteşti şi femeieşti, care se schimbau în funcţie de sezon şi modă. Magazinele de blănuri puneau în vitrine momâi ale animalelor cu blană, iar în jurul lor aşezau marfa. În cele de încălţăminte, în centrul vitrinei neapărat trebuia să fie situată o cizmă de dimensiuni mari. Vitrinele magazinelor de ceasuri aveau expuse diferite modele de ceasuri: de mână, de buzunar, de podea, de perete, dar nu lipsea un model cu inscripţia: „Oră exactă". Magazinele alimentare, care vindeau produse uşor alterabile, foloseau pentru formarea vitrinelor mulaje ale cărnii şi mezelurilor, ale peştelui etc. La fel foloseau mulaje şi magazinele de fructe şi legume. În toate cazurile, antreprenorii se străduiau să-i dea vitrinei un aspect plin de armonie şi conţinut, în care elementul de bază să fie marfa pe care o vindea şi pe care urma s-o procure cumpărătorul.

„Reclamele sunt motorul comerţului", afirmau reclamagiii biroului «H. Iuliş şi C°», propunând amplasarea publicităţii pe gardurile noi construite la ieşirea din gară şi intrarea în oraş. „Reclamele sunt realizate de pictorul Gukştein" (Друг 1909, 251). Anunţul publicitar, amplasat pe pagina ziarului, invers celorlalte, pentru atenţionarea cititorului, confirmă că în Chişinău erau afişate şi reclame artistice (color).

De reclama artistică era preocupată şi redacţia ziarului „Бессарабская Жизнь". Pe paginile ziarului întâlnim avize cu referinţe la publicitate. În unul din ele se menţionează că „tipografia ziarului intenţionează să scoată până la 15 august 1905 RECLAMĂ artistică în formatul unei foi al ziarului „Бессарабская Жизнь", cu „ANUNŢURI-RECLAME" ale fabricilor, uzinelor, birourilor bancare, hotelurilor, firmelor comercial-industriale, farmaciilor, instituţiilor de stat, cât şi ale persoanelor particulare. „Anunţurile-reclame" urmau să fie tipărite în număr de 15.000, dintre care 7.500 în luna august, iar celelalte 7.500 în luna decembrie, în ajunul Crăciunului. În afară de ediţia aceasta, „Anunţurile-reclame" urmau să fie tipărite pe o hârtie mai groasă, în număr de 3000 de exemplare pentru afişarea lor pe chioşcurile din oraş şi pentru distribuirea lor în magazine, birouri, locuri aglomerate şi staţii ale căilor ferate, atât în oraşul Chişinău, cât şi în alte oraşe din gubernie. Preţul unui anunţ urma să fie stabilit conform locului pe care urma să-l ocupe. „Un anunţ sub forma unui pătrat (dimensiunile sunt arătate în anunţ) va costa 10 ruble. Primirea anunţurilor se va efectua zilnic la biroul ziarului" (БЖ 1905, 174).

Pentru realizarea publicităţii, erau folosite diverse mijloace. În ziarul „Бессарабская Жизнь", nr. 315 din 15 decembrie 1905, este inserat anunţul „Cortină - Reclamă". În el se anunţa, că cortina de pe scena de vară a ciclodromului, unde începând cu 5 iunie 1905 şi în decursul sezonului de vară vor fi date reprezentaţii şi spectacole populare, va fi formată din reclame şi anunţuri. „Primirea acestora, din partea firmelor şi magazinelor, se va efectua numai până la 2 iunie zilnic, între orele 15^{00}- 22^{00}, la ciclodrom. Preţul anunţului pentru sezonul întreg, trei ruble, pentru un arşin pătrat".

O atenţie sporită o aveau antreprenorii şi faţă de anunţul publicitar, inserat în presă. În continuarea comunicării, vom pune accent pe anunţul publicitar inserat în presa basarabeană, al cărui mesaj relevă în special tematica respectivă, adică, cea a publicităţii caselor de comerţ şi a magazinelor. La baza lucrării stă cercetarea mai multor colecţii de periodice, atât de stat, cât şi particulare, editate la sfârşitul secolului XIX - începutul sec. XX şi depozitate în Patrimoniul MNAIM şi ANRM.

În legătură cu dezvoltarea vertiginoasă a comerţului şi industriei, spre finele secolului XIX -începutul secolului XX, proprietarii şi conducătorii de întreprinderi industriale şi comerciale, urmărind scopul de a atrage cât mai mult cumpărătorul, trec la un nou sistem de comerţ – construiesc pasaje şi magazine universale. Magazinele, în majoritatea oraşelor din Imperiul Rus, inclusiv în Chişinău, prin aşezarea lor, erau concentrate pe strada principală a oraşului. De acest lucru ne-am convins cercetând reclamele lor. Majoritatea magazinelor, în oraşul Chişinău, erau amplasate pe artera principală a oraşului, strada Alexandrovskaia[2] şi în perimetrul intersecţiei ei cu alte străzi.

Iar acum, prin intermediul anunţului publicitar, să facem o călătorie imaginară prin magazinele de altădată ale acestei străzi şi ale celor ce o intersectau, savurând din ambianţa trecutului lor. Să urmărim, ce oferte le propuneau chişinăuienilor proprietarii de magazine, pentru satisfacerea necesităţilor cotidiene.

[2] În prezent bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt.

8

9

10

11

12

13

14

8 - Reclama magazinului de galanterie al fraţilor Kuzma, publicată în ziarul „Друг”, nr. 225, 10 octombrie, 1910; 9 - Caseta publicitară a magazinului universal al lui Barbalat, publicată în ziarul „Друг”, nr. 29, 5 februarie, 1914; 10 - Reclama magazinului de pianine şi gramafoane al lui F.F. Kapras, publicată în ziarul „Друг”, nr. 180, 19 iulie, 1909; 11 - Reclama magazinului de ceai „Tertus”, publicată în ziarul Друг, nr. 212, 1 septembrie, 1909; 12 - Caseta publicitară a magazinului de note şi instrumente muzicale al V.I. Vorobiova, publicată în ziarul „Друг”, nr. 188, 30 iulie, 1909; 13 - Caseta publicitară a magazunului de instrumente muzicale al lui E. Tâşer, publicată în ziarul Друг, nr. 17, 21 ianuarie, 1914; 14 - Reclama magazinului de manufactură al lui M. Sâromeatnikov, publicată în ziarul „Друг”, nr. 51, 2 martie, 1914.

Şi vom începe această călătorie cu magazinul de ceasuri şi obiecte din aur, argint şi din briliante a lui Şlihenmeer, situat pe strada Alexandrovskaia, vis-à-vis de bulevard[3]. Proprietarul acestui magazin, a avut un timp îndelungat în competenţa sa şi funcţia de a supraveghea funcţionarea orologiului de pe clădirea Dumei orăşeneşti. El era acel care repara orologiul în caz de defectare sau instala altul, în cazul defectării totale, aşa cum s-a întâmplat în anul 1880, când orologiul a fost schimbat cu unul de construcţie nouă, la un preţ de 800 ruble[4]. Şi mai curios poate fi faptul că pe magazinul lui a fost instalat, în anul 1913, primul ecran publicitar luminat din Basarabia. Despre aceasta aflăm din anunţul publicitar publicat în ziarul „Бессарабская Жизнь", nr. 62 din 16 martie 1913, unde se anunţa că „este deschis punctul de colectare al reclamelor artistice pentru ecranul luminat, instalat pe magazinul lui Şlihenmeer. Adresaţi-vă către I. Volkomici la biroul redacţiei ziarului „Бессарабская Жизнь".

Lângă magazinul lui Şlihenmeer se află magazinul de tutun al lui M.A. Portnoi, în care se vindeau, la comandă specială, tutun, ţigări şi trabucuri produse la fabricile ruseşti şi din străinătate, obiecte din chihlimbar, brichete de buzunar, felinare din sticlă, articole din piele. Firma exista din anul 1891 şi era unicul reprezentant al laboratorului tehnic „Fortuna", care primea comenzi la confecţionarea artificiilor (ИАКБГ 1912). În magazin se vindeau renumitele ţigări „EME", la un preţ de 6 copeici pentru 10 bucăţi şi 15 copeici pentru 25 bucăţi.

În clădirea Dumei orăşeneşti, sau cum i se mai spunea Casa Orăşenească, îşi aveau sediu o serie de magazine, numite „Pasaj". Aici îşi avea sediul magazinul de încălţăminte al lui M. Zelţman cu o gamă largă de modele elegante şi trainice de încălţăminte pentru femei, bărbaţi şi copii, ale producătorilor din Sankt Petersburg, Varşovia şi alte fabrici străine, la preţuri accesibile (БК 1908, 47). „Cea mai ieftină încălţăminte o poţi cumpăra doar în magazinul firmei M.M. Zelţman. Reduceri mari a preţurilor" (БЖ 1913, 58).

Magazinul rus de galanterie al fraţilor Kuzma, propunea cumpărătorilor un sortiment bogat de garnituri pentru rochii, ciorapi pentru femei şi copii, şosete pentru bărbaţi, lucrate manual, mănuşi de iarnă, jambiere, flanele, bluze pentru femei şi copii (Друг 1910, 225).

Magazinul Casei de Comerţ „G. Kogan şi Fiul", cu localul în „Pasaj", avea mereu în vânzare cele mai bune stofe pentru costume pentru instituţiile de stat şi de învăţământ după ultimele cerinţe ale modei (БЖ 1914, 250). Deschis la 18 februarie 1903, propunea cumpărătorilor ţesături din lână, mătase, bumbac şi postav, produse la Kostroma, Rusia, şi în Olanda. Dispunea de stofe pentru veşminte bisericeşti. Vindea covoare, perdele, feţe de mese etc. (КЕВ 1904, 16).

Spaţiu comercial arenda în „Pasaj" şi negustorul D. Spânulov, pentru magazinul său de lucruri bisericeşti. El punea la dispoziţia preoţilor brocart şi veşminte bisericeşti, clopote pentru biserici, samovare, veselă emailată şi de aluminiu, tacâmuri pentru cafea şi spirt, vindea ulei de candelă, smirnă şi tămâie la cele mai avantajoase preţuri – cu 10 % mai mici decât în alte magazine (БЮСХК 1912).

În clădirea Dumei orăşeneşti, K.M. Iacovenko, proprietarul unei fabrici de încălţăminte din Odesa, închiria spaţiu pentru magazinul său de încălţăminte. El procura marfă de cea mai înaltă calitate doar pe bani în numerar. Primea comenzi la încălţăminte, vindea galoşi de calitatea întâi. Dar, se vede, că existenţa acestui magazin n-a fost de lungă durată. O reclamă anunţa despre vânzarea totală a mărfurilor la preţuri mai mici, decât cele de fabrică, legată de închiderea lui. În localul lui va deschide, mai târziu, magazinul său de încălţăminte I.A. Lapşuc, care pe lângă încălţămintea fabricilor din Viena, St. Petersburg şi Varşovia, va vinde şi încălţăminte de la fabrica lui Iacovenko, care activa din anul 1898. Pentru a satisface curiozitatea cititorilor, vrem să aducem unele preţuri ale încălţămintei din perioada modernă. Şi vom face acest lucru în baza unui anunţ publicitar al magazinului de încălţăminte al lui M. Vivodţev, strada Puşkinskaia, casa lui Doncev, care a dat start reducerilor, vânzând marfa mai ieftin. Spre exemplu, bocancii de şevro pentru doamne[5] modele americane costau 4 ruble 75 cop. în loc de 5 ruble 75 cop., aceleaşi modele, dar cu cant de mătase costau 7. 00 ruble, în loc de 8. 00 ruble. Bocancii bărbăteşti de şevro cu talpă din cauciuc

[3] În prezent bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, colţ cu strada Puşkin.
[4] ANRM, F. 78, inv. 1, d. 75, f. 3

[5] Şevro – piele moale subţire (prelucrată din piele de capră, de oaie etc.) din care se confecţionează încălţăminte, mănuşi şi genţi.

15

17

16

19

20

18

15 - Caseta publicitară a magazinului de încălţăminte al lui M. Vivodţev, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 79, 5 aprilie, 1907; 16 - Reclama magazinului de cărţi al lui K. Şehter, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 211, 17 august, 1905; 17 - Reclama magazinului lui H.D. Pupko, reprezentantul societăţii „J. Blok”, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 56, 4 martie, 1906; 18 - Caseta publicitară a magazinului campaniei Singer, publicată în ziarul „Бессарабская жизнь”, nr. 222, 28 august, 1905; 19 - Reclama magazinelor de cărţi ale Casei de Comerţ „K. Şehter şi C°”, publicată în ziarul „Друг”, nr. 33, 9 februarie, 1914; 20 - Reclama magazinului de note şi instrumente muzicale al B.V. Belousova, publicată în ziarul „Друг”, nr. 29, 5 februarie, 1914.

costau 6 ruble 20 copeici, în loc de 7. 00 ruble. Bocancii cromaţi pentru băieţi, modele americane, costau 4 ruble 50 cop., în loc de 5 ruble 50 cop. (БЖ 1913, 59)

Lângă magazinul lui Iacovenko se afla un alt magazin de ceasuri, cel al lui A.N. Nemirovski, care recomanda ceasurile celor mai cunoscute fabrici: „Omega", „Moser", „Tavannes Wetch", „Longinnes". Vindea ceasuri moderne de perete, dispunea de un sortiment bogat de obiecte din aur, argint şi cu briliante, îndeplinea lucrări de reparaţie a ceasurilor şi bijuteriilor în atelierul din magazin. Mai propunea ceasuri „EXTRA FLACH" (cele mai plate) (Друг 1909, 3938). Mai târziu proprietarul magazinului va deschide şi o secţie de optică, în care erau propuse lornioane, binocluri, ochelari şi chiar „ochi artificiali" (БЖ 1916, 118).

Vis-à-vis de „Pasaj", la colţul străzilor Alexandrovskaia şi Puşkinskaia[6], se afla magazinul de băcănie al lui E.C. Panaioti. Aici se făcea negoţ cu vin, coniac, rom, lichior şi alte produse alimentare importate din Rusia şi alte ţări străine, la preţuri corespunzător calităţii produsului (АКБГ 1911).

Magazinul rusesc de ceai „TERTUS", vis-à-vis de „Pasaj"[7], comercializa ceai, cafea crudă şi prăjită de diferite sorturi, măcinată pentru întrebuinţare rapidă, cacao, ciocolată, biscuiţi şi altele. Oferea gratis premii la ceaiurile diferitor firme sub formă de lucruri japoneze şi chinezeşti cu reduceri de 25% (Друг 1909, 190).

Parterul Casei Eparhiale[8] era şi el ocupat de magazine. Spaţiile comerciale care se aflau în localurile Casei Soborului[9], în "Pasaj", Casa Eparhială etc. se dădeau în chirie. De exemplu, localul magazinului lui A. Nemirovski, care se afla pe strada Alexandrovskaia colţ cu strada Puşkin, se dădea în chirie de către Duma orăşenească la 23 septembrie 1914 la un preţ de 2000 ruble pe an, iar magazinul nr. 9 (închiriat mai înainte de Şpetner) de pe aceeaşi stradă Alexandrovskaia, la un preţ de 1600 ruble anual (ВКГД, 57, 1914). Arenda, după cum vedem, era destul de mare. Achitarea ei o puteau face doar firmele bogate. Iată de ce, localurile acestea vor fi arendate de cei mai înstăriţi negustori din Basarabia şi din Rusia.

În localul Casei Eparhiale închiria spaţiu pentru magazinul său de modă şi galanterie şi M. Baran. Aici doamnele şi domnii îşi procurau haine elegante cusute în străinătate, la cele mai vestite fabrici, cumpărau garnituri pentru rochii şi chiar rochii confecţionate pe loc, în salonul lui M. Baran de pe strada Sinadinovskaia 44, tel. 285 (БЮСХК, 1912).

Magazinul renumitei firme producătoare de maşini de cusut, compania „Singer" îşi avea la început sediu în localul Casei Arhierale, la colţul străzilor Alexandrovskaia şi Gubernskaia, lângă magazinul de ceasuri al lui Şlihenmeer. Ea era reprezentată în Chişinău de Casa de Comerţ „I. Neidlingher", furnizor al Curţii imperiale. În reclamele acestui magazin, neapărat este prezent cuvântul „veritabile", care figurează chiar şi pe sigla firmei, litera „S". Numărul maşinilor produse şi puse în uz ajungea la 10 milioane, de aceea producătorul atenţionează cumpărătorii să nu procure falsuri, care, se întâlneau pe piaţă (БВ 1894, 1177). În anul 1905 magazinul se afla pe strada Alexandrovskaia 104, în casa lui Gorodeţki. El propunea la acel moment maşini cu mâner înalt la preţul de 25 ruble. Vindea marfa şi în rate: câte o rublă pe săptămână (БЖ 1905, 222). La 20 martie 1907 se va transfera pe strada Alexandrovskaia 100, în casa lui Iaroslavski (БЖ 1907, 79).

Alt magazin, nou-deschis, din Casa Soborului, vis-à-vis de hotelul „Bristol" de pe strada Alexandrovskaia, era cel al lui M. Sâromeatnikov, unde se vindeau: ţesături uşoare din lână, tricouri, stofe pentru costume, muselină, batist, satin, cit, doc, mărfuri speciale pentru preoţi, la preţuri destul de avantajoase. „Citul şi muselina costă de la 8 copeici în sus, de acest lucru vă puteţi convinge chiar singuri" – afirma proprietarul magazinului, atrăgând astfel cumpărătorii (БЮСХК 1912). Anunţul citat datează cu anul 1912. Din el se observă, că Sâromeatnikov este unicul proprietar al magazinului. De fapt, la începutul activităţii, firma se numea „D. Avdonin, N. Sâromeatnikov şi B. Ternovski". Reclamele firmei lor erau amplasate pe prima pagină a ziarelor, spaţiul cel mai costisitor de amplasare a anunţurilor. Nu lipsesc ele nici din reviste, calendare etc. Negustorii aceştia erau din Rusia şi aveau titlul de furnizori ai ţarului. Magazinul lor a fost deschis la

[6] În prezent Casa de Comerţ „Gemenii".
[7] În prezent clădirea Oficiului Poştal Central din oraş.
[8] Clădirea nu s-a păstrat, în locul ei astăzi se află Casa Guvernului.
[9] Casa Soborului - termen folosit pe larg în reclame pentru indicarea adresei firmelor. De fapt, aceasta nu a fost o singură casă, ci un ansamblu de clădiri, aflate pe strada Alexandrovskaia, între străzile Mihailovskaia (astăzi M. Eminescu) şi Kupeceskaia (astăzi V. Alecsandri).

БѢЛЬЕ и ПРИДАНОЕ
Х. С. М. ОЛЬШАНЕЦКІЙ Х.
1904 — 1914 г.
Имѣю честь довести до свѣдѣнія почтеннѣйшихъ господъ покупателей, что сего числа истекаетъ десять лѣтъ, со дня открытія мною магазина бѣлья и приданого, и около двадцати пяти лѣтъ работы моей въ Кишиневѣ, (первое время въ качествѣ управляющаго магазина Бр. Альшанцъ, а послѣднія десять лѣтъ, въ собственномъ магазинѣ), считая своимъ долгомъ принести свою искреннюю благодарность, за оказанное мнѣ довѣріе, я позволяю себѣ надѣяться, что почтеннѣйшіе покупатели вчерѣ удостоятъ мой магазинъ своимъ посѣщеніемъ.
Желая отмѣтить столь знаменательный для меня „ЮБИЛЕИ" я въ знакъ благодарности назначилъ на десять ДНЕЙ: ДЕШЕВУЮ ПРОДАЖУ ВСѢХЪ НАХОДЯЩИХСЯ ВЪ МАГАЗИНѢ, А РАВНО И ВНОВЬ ПОЛУЧАЕМЫХЪ ЕЖЕДНЕВНО ТОВАРОВЪ СО ЗНАЧИТЕЛЬНОЙ СКИДКОЙ СЪ ОБЫКНОВЕННЫХЪ ЦѢНЪ. Льщу себя надеждой, что почтеннѣйшіе гг. покупатели при посѣщеніи моего магазина убѣдятся въ вышесказанномъ.

21

ОБУВЬ
КЪ ОСЕННЕМУ СЕЗОНУ
Новѣйшихъ фасоновъ
Вѣнскихъ, С.-Петербургскихъ, Варшавскихъ и Одесскихъ лучшихъ фабрикъ
ПОЛУЧЕНА ВЪ БОЛЬШОМЪ ВЫБОРѢ.
въ магазинѣ І. А. ЛАПШУКА.
Пріемъ заказовъ на всевозможную ОБУВЬ, каковая выполняется лучшими мастерами, бывшими при фабрикѣ К. М. Яковенко въ Одессѣ.

22

НОВЫЙ
МАНУФАКТУРНЫЙ и СУКОННЫЙ
МАГАЗИНЪ
„КОГАНЪ и СЫНЪ"
ОТКРЫТЪ СЪ 18 го СЕГО ФЕВРАЛЯ
въ новомъ городскомъ домѣ (ПАССАЖѢ) по Александровской ул. г. Кишинева.
МАГАЗИНЪ СНАБЖЕНЪ
богатымъ выборомъ новѣйшихъ русскихъ и заграничныхъ шерстяныхъ, шелковыхъ, бумажныхъ и суконныхъ товаровъ.
БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ
МАТЕРІЙ для СВЯЩЕННИЧЕСКОЙ ОДЕЖДЫ
и
ФОРМЕННЫХЪ МАТЕРІЙ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ВСѢХЪ УЧЕБНЫХЪ ЗАВЕДЕНІЙ.
Лучшее костромское и голландское полотно.
КОВРЫ, ЗАНАВѢСИ, ДОРОЖКИ, СТОЛОВОЕ БѢЛЬЕ и проч.
Цѣны весьма дешевыя.

23

МАГАЗИНЪ
ОБУВИ
М. ВИВОДЦОВА
КИШИНЕВЪ,
Пушкинская улица, домъ Дончевой.
Существуетъ съ 1878 года.
ВСЕГДА СНАБЖЕНЪ ГРОМАДНЫМЪ
ВЫБОРОМЪ
ОБУВИ
русскихъ и заграничныхъ
фабрикъ
и
СОБСТВЕННАГО ПРОИЗВОДСТВА.
ЦѢНЫ
весьма умѣренныя.

24

ТАБАЧНЫЙ МАГАЗИНЪ
М. А. ПОРТНОГО
— Фирма существуетъ съ 1891 г. —
Кишиневъ, Александровская, прот. бульвара.
Постоянно громадный выборъ табаку, сигаръ и папиросъ лучшихъ русскихъ и заграничныхъ фирмъ. Янтарныя издѣлія, карманныя зажигательницы. Большой выборъ кожанныхъ издѣлій и палокъ.
ЕДИНСТВЕННЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
Пиротехническ. лабораторіи „Фортуна", пріемъ заказовъ и устройства ФЕЙЕРВЕРКОВЪ. Также богатый выборъ стеклянныхъ фонариковъ для ИЛЛЮМИНАЦІИ.

25

21 - Reclama magazinului de albituri şi „zestre" pentru mirese al lui S.M. Olşaneţki, publicată în ziarul „Друг", 54, 5 martie, 1914; 22 - Caseta publicitară a magazinului de încălţăminte al lui I.A. Lapşuk, publicată în ziarul „Друг", nr. 246, 14 octombrie, 1909; 23 - Reclama magazinului de manufactură al Casei de Comerţ „Kogan şi Fiul", publicată în revista „Кишиневские епархиальные ведомости", nr. 4, 15 februarie, 1904; 24 - Caseta publicitară a magazinului de încălţăminte al lui M. Vivodţev, publicată în „Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь", 1912; 25 - Caseta publicitară a magazinului de tutun al lui M.A. Portnoi, publicată în „Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь", 1912.

6 august 1904 pe strada Alexandrovskaia, între strada Kupeceskaia şi Mihailovskaia (КЕВ 1904, 21). Pe la 1907, Sâromeatnikov mai era asociat cu D. Avdonin şi V. Ternovski, iar magazinul lor se afla pe strada Alexandrovskaia în casa lui Fihman (БЖ 1907, 79). La 1909, însă, va rămânea asociat doar cu Avdonin, organizând Casa de Comerţ „Avdonin, Sâromiatnikov şi C°", care va comercializa mărfuri din ţesături, covoare, portiere, muşamale şi ţesături pentru mobilă. Un arşin de lână putea fi cumpărat în magazinul lor de la 20 copeici în sus, de flanelă cu 30 copeici, o plapumă mare călduroasă cu 1 rub. 70 cop., iar un şal costa 1 rub. 50 cop. (Друг 1909, 250). La 1912 Sâromeatnikov îşi duce afacerea deja singur, iar la 1914 anunţă o vindere totală şi preţuri mai mici celor de fabrică la mărfuri, cu ocazia închiderii afacerii (Друг 1914, 85). Aşadar, exemplul de mai sus confirmă că afacerile din domeniul comerţului nu erau întotdeauna stabile şi că unii întreprinzători îşi continuau activitatea de unii singuri sau chiar falimentau.

Printre casele de comerţ amplasate pe strada Alexandrovskaia a fost şi aşa-zisa societate „Barbalat şi Fiul". Este vorba de milionarul Barbalat, proprietar de magazine şi al hotelului „Palas". O reclamă a acestei firme relatează despre transferarea ei în clădirea proprie de pe strada Alexandrovskaia 96. Aici a fost deschis în anul 1913 „primul" magazin universal din Basarabia, şi „unic" în sudul Rusiei. Amplasat în spaţiul unei noi clădiri din piatră, magazinul avea următoarele secţii: de produse manufacturiere moderne, de stofe şi de blănuri. Preţurile se stabileau conform catalogului, adică nu se târguiau (БЖ 1913, 62). Magazinele universale aveau statutul şi regulile lor, care se deosebeau de celelalte magazine. Dacă mai înainte la intrare în magazin vizitatorii erau întâlniţi de un vânzător pisălog, acum ei puteau singuri să privească şi să aleagă marfa. Proprietarii magazinelor înţelegeau că pentru un comerţ prosper este nevoie de a atrage mai multe firme, ceea ce aduceau acestuia o reclamă adăugătoare, cât şi un asortiment larg de mărfuri, care satisfăcea cerinţele cumpărătorilor. Reclamele magazinului lui Barbalat erau amplasate doar pe prima pagină a ziarelor „Друг" şi „Бессарабская Жизнь", cele mai mari ziare particulare din oraşul Chişinău.

Este îndoielnic faptul ca magazinul lui Barbalat să fie considerat primul magazin universal din Basarabia. În anunţurile din perioada aceea se practicau astfel de expresii „primul", „unic". Zicem aceasta, deoarece în Calendarul-adresă ilustrat al guberniei Basarabia pe anul 1913 îşi mai face un negustor, din oraşul Bălţi, publicitate magazinului universal, afirmând, că este "cea mai mare afacere din oraşul Bălţi". Este vorba de magazinul universal al lui Ş. Ştivelmaher de pe strada Nicolaevskaia, Casa Soborului, începutul existenţei căruia este datat cu anul 1885. Şi, cu certitudine, acesta poate fi considerat „universal", dacă ţinem cont de diversitatea mărfurilor, care se vindeau aici: de galanterie, de manufactură, blănuri, instrumente muzicale, jucării pentru copii, textile pentru femei, bărbaţi şi copii, biciclete, maşini de cusut, tapete, baghete, linoleum, covoare etc. (ИАКБГ 1912).

„Ce poartă tot Berlinul şi Parisul, poţi vedea numai la noi", anunţa cu ardoare Casa de Comerţ „Barbalat şi fiul" în una din reclame; „numai la noi puteţi procura haine elegante în pas cu moda pentru femei, bărbaţi şi copii cu preţuri rentabile" (Друг 1914, 14). Spre deosebire de alte firme care nu-şi prea schimbau textul mesajului publicitar, care putea fi publicat în diferite publicaţii în aceeaşi variantă, firma „Barbalat şi fiul" avea reclame cu texte diferite. De exemplu, în ziarul „Друг" din 28 ianuarie 1914 ea îşi anunţa cumpărătorii, că „Domnul Barbalat a plecat peste hotare după ultimele noutăţi ale modei din lumea hainelor pentru femei, bărbaţi şi copii. Data întoarcerii lui va fi anunţată". Sau o altă reclamă: „Orice doritor de a fi îmbrăcat cu eleganţă şi soliditate, fără cheltuieli prea mari, poate intra în magazinul universal al lui Barbalat, unde, profitând de înlesniri speciale, puteţi procura haine pentru bărbaţi, femei şi copii". Intrigant pare a fi şi următorul anunţ: „DE CE: atâtea griji şi bătaie de cap? Aţi cumpărat stofe, aţi alergat pe la croitori şi în fine ce s-a întâmplat? Haina au cusut-o rău, v-au stricat marfa, aţi pierdut banii şi timpul şi până la urmă aţi cumpărat haina în Casa de Comerţ «Barbalat şi Fiul», strada Alexandrovskaia, 104, lângă societatea «Provodnik». De ce atunci n-aţi făcut-o mai înainte!" (БЖ 1910, 150). Expresiile „numai la noi", „plăţi rentabile", „înlesniri speciale" sau texte cu întrebări şi răspunsuri sunt special folosite de ofertant pentru a atrage cumpărătorul. Astfel de reclame sunt cam rar întâlnite în presă basarabeană. De obicei, în textul mesajului sunt incluse informaţii strict generale: denumirea fir-

26

27

28

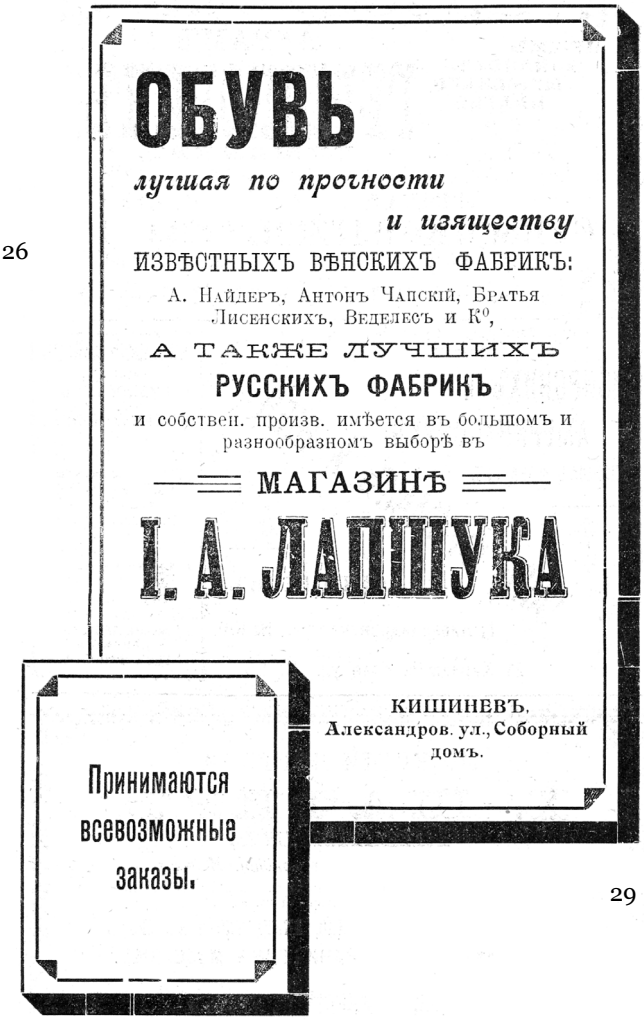

29

26 - Reclama magazinului de manufactură al lui M. Sâromeatnikov, publicată în „Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь", 1912; 27 - Caseta publicitară a Casei de Comerţ „Şor, Rozenfeld şi Şeinberg", publicată în „Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь", 1912; 28 - Reclama magazinului de mobilă şi oglinzi al lui B. Cauşanski, publicată în „Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913", 1912; 29 - Reclama magazinului de încălţăminte al lui I.A. Lapşuk, publicată în „Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственый календарь", 1912;.

mei, locul unde se află cu denumirea şi numărul străzii (de la o vreme se indică şi telefonul), denumirea şi provenienţa produsului sau a mărfii cărei i se făcea publicitate şi bineînţeles, că nu lipsea preţul, ca cel mai important indice al activităţii comerciale.

O altă Casă de Comerţ, cea a lui „Şor Rozenfeld şi Şeinberg", avea magazine pe străzile Alexandrovskaia şi pe Haralampievskaia. Este una din primele firme de comercializare a mărfurilor de manufactură, de postav şi de mătase, care activa în Chişinău. În magazinele ei se vindeau pânzeturi de Vilfeld, aduse din Rusia (БЮСХК 1912).

Printre casele de comerţ care se ocupau cu vinderea mărfurilor de manufactură se număra şi Casa de Comerţ „Fraţii P. şi A. Fitov", situată pe strada Alexandrovskaia, în casa lui Gorodeţki. Am găsit o singură reclamă a acestei firme. Este vorba de anunţul publicitar din ziarul „Бессарабский Вестник" din 2 noiembrie 1894, care înştiinţa „mult stimatul public", că magazinul a primit o partidă mare de mărfuri la sezon: ţesături la modă de mătase şi lână. Dispunea de următoarele secţii: de pânze, covoare, postav şi galanterie, ultima fiind completată de un sortiment bogat de plapume şi basmale. În secţia de textile permanent

se găsesc mantele pentru doamne confecţionate peste hotare şi cusute pe loc. „În atelierul meu special, – afirma Fitov – se coase după cele mai noi croieli: paltoane, jachete, manteluțe, pelerine şi şube. Comenzile se îndeplinesc rapid şi cu acurateţe. Vânzările au loc cu amănuntul şi angro la preţuri moderate şi fără negoţ. Modelele vechi se vând permanent cu reduceri mari în zilele de vineri şi sâmbătă”.

Cu adevărat strada Alexandrovskaia era împânzită de magazine. Şirul listei continuă cu următoarele magazine: magazinele de arme al lui O.P. Vorobiov (Casa Soborului) şi al lui Pancenco (colţ cu Armeană); magazinele de instrumente şi note muzicale al lui Colbaba (Alexandrovskaia 96), „R. Sicopra şi C°” (în „Pasaj”), reprezentant al firmelor Bliutner şi Behştein, vindea instrumente ale fabricilor Şirmaer, Diderihs şi Şreder; magazinul de cărţi şi hârtie „Obrazovanie” (casa lui Doncev); magazinele de blănuri al lui A. I Beloţerkovski (colţ cu Armeană) şi al Casei de Comerţ „Natan Friman şi Soţia” (Alexandrovskaia 100); magazinul de mobilă şi oglinzi V. Cauşanski; magazinul specializat de fructe al lui M. Şvarţman (lângă hotelul „Suisse”); magazinul de veselă şi lămpi al lui E. Ornştein (casa lui Baltaga, vis-à-vis de circ); magazinul de produse farmaceutice, cosmetice şi fotografice al lui B. Ferdman şi A. Braunştein (în casa lui Poleac); magazinul de băcănie (alimentar) al lui D.O. Varzari (Casa Eparhială).

După cum vedem, lista e mare şi ea ar fi continuată, dar vrem să ne oprim pe scurt şi la unele localuri comerciale de pe strada Puşkinskaia[10], unde se afla unul din cele două magazine de cărţi şi rechizite pentru scris ale Casei de Comerţ „K. Şehter şi Fiii” (în casa lui Şvarţman). În cele două magazine ale firmei se comercializau manuale pentru toate instituţiile de învăţământ din întreaga gubernie, cărţi pentru cadouri ale celor mai cunoscuţi autori, în coperte stilate, rechizite şcolare, de cancelarie, de birou, caiete, carnete, calendare, genţi, portmonee, albume, rame, seturi pentru cerneală, baghete pentru rame şi tablouri şi multe alte obiecte şi lucruri de scris (АКБГ 1911). Firma efectua chiar şi abonarea la toate ziarele şi revistele la preţuri redacţionale (ИАКБГ 1912).

Pe această stradă ocupau spaţii comerciale şi magazinele de instrumente şi note muzicale ale comisionarilor Secţiei din Chişinău a Societăţii Imperiale Ruse de Muzică I. Cubiţki (Puşkinskaia 34, casa lui Şvarţman) şi al lui B.V. Belousova (Puşkinskaia 25). Firma lui I. Cubiţki era unicul reprezentant pentru Basarabia al primei fabrici de piane din lume „Stanway şi Fiii” din New York, cât şi al producătorilor Reniş şi Vinkelman. Ea exista din anul 1846 şi vindea piane, pianine, armonici de la 360 de ruble în sus; vindea şi patefoane „miracolul secolului XX” (Друг 1909, 230). Mai târziu afacerea este preluată de E. Tâşer şi se va afla în localul Casei Eparhiale. Magazinul lui B.V. Belousova comercializa note, gramofoane, plăci, viori, chitare, mandoline, balalaici şi armonici, pianine ale fabricilor de curte K.M. Şreder, Offenbaher, cât şi ale renumitelor fabrici Irmler din Leipzig şi Beneke din Berlin. Dispunea de un sortiment mare de discuri ale Societăţii pe Acţiuni „Gramofon”, „Fonotopia” şi altele (Друг 1914, 112). Afacerea a fost preluată de la V.I. Vorobiova, în magazinul muzical al căreia se vindeau „în sortiment mare note pentru muzica corală laică şi bisericească şi lucrări cu subiecte religioase ale compozitorului român G. Musicescu” (КЕВ 1907, 34).

Reclamele magazinelor de instrumente muzicale, în special cele ale lui P. Sicora şi I. Kubiţki, erau mereu însoţite de stema Imperiului Rus, ceea ce denotă că proprietarii lor erau furnizori ai ţarului. În textul mesajului publicitar al firmei „P. Sicora” este prezent însuşi cuvântul „furnizor”. Era o mare onoare să deţii acest titlu, dar de loc uşor. Pentru a-l obţine, era nevoie ca în decurs de aproximativ opt ani să îndeplineşti la timp toate comenzile Curţii, fără nici o observaţie asupra calităţii, la preţuri minimale. Iar când cererea era înaintată pentru a primi titlu, se verifica totul, inclusiv afacerile financiare şi chiar aspectul moral al declarantului.

Cu anii, dependenţa ziarelor particulare de reclamă creştea tot din ce în ce mai mult. La începutul sec. XX veniturile de la abonare şi vinderea cu amănuntul trec pe locul doi. Principalele persoane care comandă servicii de publicitate devin reprezentanţii societăţilor comerciale şi industriale mari, ai magazinelor, băncilor, societăţilor de asigurare, de transport etc. Ziarele cotidiene încep să fie editate aproape în întregime din contul mijloacelor obţinute din publicitate, şi nu din cel

[10] Aceasta până la 1899 s-a numit Gubernskaia, în perioada 1899-1924 – Puşkinskaia, în 1924-1944 – Carol I, iar din 1944 şi până în prezent – strada Puşkin.

al cititorilor. În goana după profit mare, editorii umpleau doar cu publicitate primele şi ultimele pagini ale ziarelor. Presa basarabeană a avut o pasiune mare faţă de publicitate, în perioada anilor 1905-1914. Mai mult de un deceniu, ziarele basarabene, în special cele mari de tipul ziarelor „Бессарабская Жизнь" şi „Друг" existau din contul reclamei. Şi tot datorită ei vor supravieţui timpurilor, deşi numărul anunţurilor publicitare va scădea în anii 1916-1919.

Tot în această perioadă istorică este evidentă şi o evoluţie a aspectului anunţului publicitar. Diferenţierea lui ţinea mai mult de scopul şi de capacitatea financiară a clienţilor. Doar un comerciant experimentat, care ştia şi aprecia rolul reclamei în comerţ, putea să aibă succese în urma folosirii ei. Reclama putea să-l salveze de concurenţă, să-i menţină sau să-i crească numărul de cumpărători şi, bineînţeles, să-i crească profitul. Nu întotdeauna, însă, atitudinea faţă de reclamă era univocă. Mulţi dintre comercianţi priveau sceptic la ea. Acest lucru se observă şi în Basarabia. În urma cercetării colecţiilor de presă, în special ziarele sus-menţionate, observăm, că prima pagină a ziarelor era ocupată cu anunţuri ale firmelor mari din oraşul Chişinău şi din Rusia. Ele se repetă zi de zi, pe parcursul anilor. Firmele locale, cu venituri mai mici, profitau de publicitate (îndeosebi pe ultima pagină a ziarelor), dar nu în mod constant. Anunţurile lor apar mai rar, comparativ cu ale altora. Mai mic este şi textul mesajelor lor.

Concluzie: La sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX, presa basarabeană a fost inundată, în sensul direct al acestui cuvânt, de reclame ale caselor de comerţ şi ale magazinelor. Fapt ce ne dă dreptul să constatăm, că publicitatea este cu adevărat motorul sau cum se exprimau şi se mai exprimă şi în prezent unii comercianţi „este sufletul comerţului". Anunţul publicitar poate servi şi drept sursă importantă pentru reconstituirea unor fenomene ale vieţii cotidiene de altădată.

Bibliografie

АКБГ 1911: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1912 (Кишинев 1911).
БВ 1894: Бессарабский Вестник, 1177, 2 ноября, 1894.
БЖ 1905, 174: Бессарабская Жизнь, 174, 7 июля, 1905.
БЖ 1905, 222: Бессарабская Жизнь, 222, 28 августа, 1905.
БЖ 1907, 79: Бессарабская Жизнь, 79, 5 апреля, 1907.
БЖ 1910, 150: Бессарабская Жизнь, 150, 3 июля 1910.
БЖ 1913, 58: Бессарабская Жизнь, 58, 12 марта, 1913.
БЖ 1913, 59: Бессарабская Жизнь, 59, 13 марта, 1913.
БЖ 1913, 62: Бессарабская Жизнь, 62, 16 марта, 1913.
БЖ 1914, 250: Бессарабская Жизнь, 250, 27 ноября, 1914.
БЖ 1916, 118: Бессарабская Жизнь, 118, 14 мая, 1916.
БК 1908: Бессарабский календарь на 1909 (Кишинев 1908).
БЮСХК 1912: Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь (Кишинев 1912).
ВКГД 1914: Ведомости Кишиневской Городской Думы, № 47, 49, 51, 53, 54, 57, 59, 63, 65, 67, 71, 72, 73, 81, 1914.
Друг 1909: Друг, 170, 8 июля, 1909.
Друг 1909, 190: Друг, 190, 7 августа, 1909.
Друг 1909, 230: Друг, 230, 24 сентября, 1909.
Друг 1909, 250: Друг, 250, 18 октября, 1909.
Друг 1909, 251: Друг, 251, 20 октября, 1909.
Друг 1910, 225: Друг, 225, 7 октября, 1910.
Друг 1914: Друг, 10, 14 января, 1914.
Друг 1914, 14: Друг, 14, 18 января, 1914.
Друг 1914, 85: Друг, 85, 18 апреля, 1914.
Друг 1914, 112: Друг, 112, 22 мая, 1914.
ИАКБГ 1912: Иллюстрированный Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 (Кишинев 1912).

Карась 1996: Н.М. Карась, Увлекательный мир московской рекламы XIX - начало XX века (Москва 1996).

КЕВ 1904, 16: Кишиневские епархиальные ведомости, 16, 15 августа, 1904.

КЕВ 1904, 21: Кишиневские епархиальные ведомости, 21, 1 ноября, 1904.

КЕВ 1907, 34: Кишиневские епархиальные ведомости, 34, 25 августа, 1907.

Советов 1896: И.Г. Советов, Всероссийский Адрес-указатель мануфактурных-галантерейных торговых домов (Москва 1896).

Advertisements of trading houses and shops in the Bessarabian press (the late 19th - early 20th centuries)

Abstract

Among the many advertisements in Bessarabian periodicals the messages with socio-economic content occupied a special place. This paper offers its readers a wide range of advertising messages related to trade. It aims to identify and evaluate the content and form of "commercial" advertisements, to define their role and place on the pages of newspapers and other periodicals in the historical period under review. Due to the wide distribution and wide range of readers periodicals ranked first among other means of advertising. Advertising is a good way to inform and persuade consumers in order to create a preference or to motivate them to consume a particular product. Bessarabian merchants who posted their advertisements in newspapers, magazines, and other publications were also convinced in this. The number of such advertising messages is impressive. Their classification by content allows us to determine the level of trade in Bessarabia where at that time there was a large network of stores specializing in the sale of goods and products of Russian and foreign factories. At the same time, we find that in the Bessarabian trade there were operated such commercial structures as trading houses established under contract to carry out a successful trade.

List of illustrations:

1. Ad unit of the "G. Kogan and Son" Trading House published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.257, December 5, 1914.
2. Advertisement of the department store of the „Barbalat and Co" Trading House published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.265, December 14, 1914.
3. Ad unit of B. Davidov's hat shop published in the magazine "Наше объединение", No.26, June 26, 1911.
4. Advertisement of O.P. Vorob'yov's weapon store published in the magazine "Наше объединение", No.26, June 26, 1911.
5. Ad unit of K.M. Yakovenko's shoe store published in the newspaper "Друг", No.204, August 21, 1909.
6. Advertisement of I.A. Belotserkovsky's fur shop published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.260, December 9, 1914.
7. Ad unit of A.N. Nemirovsky's watch shop published in the newspaper "Друг", No.15, January 19, 1914.
8. Advertisement of Kuzma brothers' haberdashery published in the newspaper "Друг", No.225, October 10, 1910.
9. Ad unit of Barbalat's department store published in the newspaper "Друг", No.29, February 5, 1914.
10. Advertisement of the pianos and gramophones store of F.F. Kapras published in the newspaper "Друг", No.180, July 19, 1909.
11. Ad unit of V.I. Vorob'yov's music store published in the newspaper "Друг", No.188, July 30, 1909.
12. Advertisement of the "Tertus" tea shop published in the newspaper "Друг", No.212, September 1, 1909.
13. Ad unit of E. Taser musical instruments store published in the newspaper "Друг", No.17, January 21, 1914.
14. Advertisement of M. Syromyatnikov's manufactory store published in the newspaper "Друг", No.51, March 2, 1914.
15. Ad unit of M. Vivodtsev's shoe store published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.79, April 5, 1907.
16. Advertisement of the shop of K.D. Pupko , a representative of "J. Blok" Society, published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.56, March 4, 1906.
17. Advertisement of K. Sehter's bookstore published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.211, August 17, 1905.
18. Ad unit of a store of the "Singer "Company published in the newspaper "Бессарабская жизнь", No.222, August 28, 1905.
19. Advertisement of bookstores of the "K. Sehter and Co" Trading House published in the newspaper "Друг", No.33, February 9, 1914.

20. Advertisement of B.V. Belousov's music store published in the newspaper "Друг", No.29, February 5, 1914.
21. Advertisement of S.M. Ol'shanetsky's linen and trousseau shop published in the newspaper "Друг", No.54, March 5, 1914.
22. Ad unit of I.A. Lapshuk's shoe store published in the newspaper "Друг", No.246, October 14, 1909
23. Advertisement of a manufactory store of the "Kogan and Son" Trading House published in the magazine "Кишиневские епархиальные ведомости", No.4, February 15, 1904.
24. Ad unit of M. Vivodtsev's shoe store published in "Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственный календарь", 1912.
25. Ad unit of M.A. Portnoi tobacco shop published in "Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственный календарь", 1912.
26. Advertisement of M. Syromyatnikov's manufactory store published in "Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственный календарь", 1912.
27. Ad unit of "Sor, Rozenfeld şi Seinberg" Trading House published in "Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственный календарь", 1912.
28. Advertisement of I.A. Lapshuk's shoe store published in "Бессарабский юбилейнный сельскохозяйственный календарь", 1912.
29. Advertisement of B. Kaushansky's store of furniture and mirrors published in „Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913", 1912.

Реклама торговых домов и магазинов в бессарабской прессе (конец XIX - начало XX вв.)

Резюме

Среди многочисленных объявлений в бессарабских периодических изданиях особое место занимала реклама социально-экономического содержания. Данная статья предлагает вниманию читателей широкий спектр рекламных сообщений, связанных с торговлей. Она направлена на выявление и оценку содержания и формы «коммерческих» объявлений, определение их роли и места на страницах газет и других периодических изданий в исследуемый исторический период. По масштабу распространения и читательскому диапазону периодические издания занимали первое место среди других средств рекламы. Реклама является хорошим способом информирования и убеждения с целью формирования предпочтения или мотивации потребителей к потреблению определенного продукта. В этом были уверенны и многие бессарабские коммерсанты, размещавшие свои рекламные объявления на страницах газет, журналов и других изданий. Количество таких объявлений впечатляет. Их классификация по содержанию позволяет определить уровень развития торговли в Бессарабии, где в то время существовала большая сеть магазинов, специализирующихся на продаже товаров и продуктов, произведенных на русских и зарубежных фабриках и заводах. В то же время следует отметить, что в бессарабской торговле действовали такие коммерческие структуры, как торговые дома, созданные на контрактной основе в целях успешной торговли.

Список иллюстраций:

1. Рекламный блок Торгового дома «Г. Коган и сын», опубликованный в газете «Бессарабская жизнь», №257, 5 декабря 1914 г.
2. Реклама универсального магазина Торгового Дома «Барбалат и К°», опубликованная в газете «Бессарабская жизнь», №265, 14 декабря 1914 г.
3. Рекламный блок шляпного магазина Б. Давидова, опубликованный в журнале «Наше объединение», №26, 26 июня 1911 г.
4. Реклама оружейного магазина О.П. Воробьева, опубликованная в журнале «Наше объединение», №26, 26 июня 1911 г.
5. Рекламный блок обувного магазина К.М. Яковенко, опубликованный в газете «Друг», №204, 21 августа 1909 г.
6. Реклама мехового магазина И.А. Белоцерковского, опубликованная в газете «Бессарабская жизнь», №260, 9 декабря 1914 г.
7. Рекламный блок часового магазина А.Н. Немировского, опубликованный в газете «Друг», №15, 19 января 1914 г.
8. Реклама галантерейного магазина братьев Кузма, опубликованная в газете «Друг», №225, 10 октября 1910 г.

9. Рекламный блок универсального магазина Барбалата, опубликованный в газете «Друг», №29, 5 февраля 1914 г.
10. Реклама магазина пианино и граммофонов Ф.Ф. Капраса, опубликованная в газете «Друг», №180, 19 июля 1909 г.
11. Рекламный блок магазина нот и музыкальных инструментов В.И. Воробьева, опубликованный в газете «Друг», №188, 30 июля 1909 г.
12. Реклама чайного магазина «Tertus», опубликованная в газете «Друг», №212, 1 сентября 1909 г.
13. Рекламный блок магазина музыкальных инструментов Е. Тышера, опубликованный в газете «Друг», №17, 21 января 1914 г.
14. Реклама мануфактурного магазина М. Сыромятникова, опубликованная в газете «Друг», №51, 2 марта 1914 г.
15. Рекламный блок обувного магазина М. Виводцова, опубликованный в газете «Бессарабская жизнь», №79, 5 апреля 1907 г.
16. Реклама магазина Х.Д. Пупко, представителя общества «Ж. Блок», опубликованная в газете «Бессарабская жизнь», №56, 4 марта 1906 г.
17. Реклама книжного магазина К. Шехтера, опубликованная в газете «Бессарабская жизнь», №211, 17 августа 1905 г.
18. Рекламный блок магазина кампании «Singer», опубликованный в газете «Бессарабская жизнь», №222, 28 августа 1905 г.
19. Реклама книжных магазинов Торгового дома «К. Шехтер и К°», опубликованная в газете «Друг», №33, 9 февраля 1914 г.
20. Реклама магазина нот и музыкальных инструментов Б.В. Белоусова, опубликованная в газете «Друг», №29, 5 февраля 1914 г.
21. Реклама магазина белья и приданого С.М. Ольшанецкого, опубликованная в газете «Друг», №54, 5 марта 1914 г.
22. Рекламный блок обувного магазина И.А. Лапшука, опубликованный в газете «Друг», №246, 14 октября 1909 г.
23. Реклама мануфактурного магазина Торгового дома «Коган и сын», опубликованная в журнале «Кишиневские епархиальные ведомости», №4, 15 февраля 1904 г.
24. Рекламный блок обувного магазина М. Виводцова, опубликованный в «Бессарабском юбилейном сельскохозяйственном календаре», 1912 г.
25. Рекламный блок табачного магазина М.А. Портного, опубликованная в «Бессарабском юбилейном сельскохозяйственном календаре», 1912 г.
26. Реклама мануфактурного магазина М. Сыромятникова, опубликованная в «Бессарабском юбилейном сельскохозяйственном календаре», 1912 г.
27. Рекламный блок Торгового дома «Шор, Розенфельд и Шейнберг», опубликованный в «Бессарабском юбилейном сельскохозяйственном календаре», 1912 г.
28. Реклама обувного магазина И.А. Лапшука, опубликованная в «Бессарабском юбилейном сельскохозяйственном календаре», 1912
29. Реклама магазина мебели и зеркал Б. Каушанского, опубликованная в «Иллюстрированном адрес-календаре Бессарабской губернии на 1913 г.», 1912 г.

10.03.2011

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

РОЛЬ И МЕСТО ЖЕНЩИНЫ ЮВЕЛИРА В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ДЕКОРАТИВНОГО ИСКУССТВА МОЛДОВЫ (1960-1990-е гг.)

Лилиана Кондратикова

В последнее время интерес к ювелирному искусству стремительно растет. История ювелирного дела, становления определенных типов украшений и взаимосвязь с сопредельными территориями нашли отражение в многочисленных публикациях, которые открывают в большей или меньшей степени место и роль ювелирных украшений в декоративно-прикладном искусстве. На сегодняшний день, за редким исключением, отсутствуют исследования, относящиеся к деятельности мастеров ювелиров на территории Республики Молдова. Но ведь именно благодаря творчеству ювелиров у нас есть возможность приобрести уникальное украшение, проследить развитие техник изготовления и модные тенденции в современном дизайне.

Творчество многих мастеров остается малоизученным также вследствие иногда пренебрежительного отношения отдельных исследователей и критиков к произведениям декоративного искусства, в особенности ювелирного дела, а также из-за незначительного числа сохранившихся произведений отдельных мастеров или же их нахождение в частных коллекциях. Возможно, эта причина послужила забвению многих талантливых ювелиров, чьи имена нам удалось восстановить для истории. Мы проследили жизненный путь и творчество таких талантливых мастеров как Алексей Марко, Владимир Васильков, Владимир Калашников, Георгий Кожушнян, Юрий Павлов, Виктор Алексейко (Condraticova 2008), которые во второй половине XX века, создавали эскизы и весьма оригинальные украшения.

В формате данного сообщения проблема творчества женщин ювелиров и дизайнеров обозначена в самом общем виде. Женщины-ювелиры прекрасно овладели техникой создания украшений, как в Молдове, так и в сопредельных территориях. В постсоветском пространстве работало много женщин выполняющих различные технологические операции на союзных ювелирных заводах. В основном, это были художники, модельеры, а также огранщики камней или монтировщики. Немало женщин трудилось и трудится и ныне с успехом в ювелирных мастерских при монетном дворе соседней Румынии, создавая различные украшения и великолепную бижутерию, спрос на которую, несомненно, возрос в последние годы. В то же время, по нашему мнению, было бы ошибочно разграничивать по половому признаку специалистов в области ювелирного дела. Неверно утверждать также, что украшения созданные ювелирами-женщинами, изящнее или красивее украшений созданных мастерами-мужчинами. Может быть, в плане эмоционального или символического смысла, в преобладании различных орнаментальных мотивов или в плане создания разнообразных подвесок-амулетов и т.д. В основном же не стоит отрицать, что лучшее профессионалы, оставившие неизгладимый след в истории, кулинары, модельеры, парфюмеры или ювелиры, были, несомненно, мужчины. На данном этапе нашей задачей является восстановление имен женщин-ювелиров, которые работали во второй половине XX века в Молдове, выполняя различные технологические операции, от моделирования, до огранки или полировки украшений. Заданная тема требует детального рассмотрения с позиций эстетической науки, теории и психологии творческих процессов, а также, профессионального художественного опыта ведущих дизайнерских и ювелирных школ. Для того чтобы определить основные моменты, касающиеся роли женщины в развитии ювелирной промышленности, необходимо в нескольких словах очертить такие аспекты как стиль ювелира, модные направления и общество, в котором создает и для кого творит тот или иной мастер.

Можно говорить о стиле целых эпох или определенных художественных направлений, стиль, предполагая общность образной систе-

мы, средств художественной выразительности и творческих приемов. Несомненным является то, что должно пройти определенное время, чтобы сформировались традиции, и стало возможным дать определение и название какому-то стилю (Кудрявцева 2010, 67-68). Имея в виду конкретного мастера, можно говорить о его собственной творческой манере, о его индивидуальности. Со временем у каждого мастера формируется свой особый стиль. Его украшения становятся узнаваемыми, они востребованы среди почитателей его таланта, и, со временем, становятся достоянием историков и искусствоведов, стремящихся воссоздать полную картину развития ювелирного мастерства в нашей стране. Анализ творческой деятельности молдавских мастеров, описание произведений, техники изготовления и смысловой символики позволит в дальнейшем определить главные тенденции в развитии ювелирного дела, а также установить основные черты творческого стиля того или иного мастера.

В то же время мода это то, что определяется сегодняшним днем, ритмом жизни, материалами и духовными потребностями потребителей. Современный дизайнер ювелирных украшений должен иметь постоянный информационный контакт в области модных тенденций, технических разработок и новых технологических приемов (Швец 2010, 150-153). Он должен уметь соразмерить свои предложения с особенностями рынка и разработать приемлемые для различных потребителей варианты украшений. Условия изготовления массовых украшений ставят перед художниками труднейшие задачи поисков эстетической выразительности посредством минимальных средств. Таким образом, основной акцент ставится на пластику, рисунок, колорит и фактуру, в то же время, более ограниченную роль имеют выразительность линий, пропорциональные формы и т.д. Процесс проектирования опирается, таким образом, на эмоциональную среду. В то же время необходимо отметить роль костюмно-ювелирного образа, т.к. единство и гармонию можно достичь посредством взаимного подчинения аксессуаров и костюма по пластике, материалам и колориту. Именно эти настроения и изменения в модных тенденциях легче всего ощущаются женщинами-ювелирами, которые в последнее время работают в данной области наравне с мужчинами. Модные тенденции в мире украшений изменяются также как нравы и взгляды на жизнь, потребитель предъявляет все новые требования, в основном, связанные с элегантностью и прагматичностью. Картина быстро развивающейся индустрии моды, в частности, ювелирных украшений, по мнению самих участников этого процесса, складывается в настоящее время из трех составляющих: работы производственных предприятий, создания и расширения собственных торговых сетей и развития национальных торговых марок. Если вывести за скобки производственный фактор (снабжение сырьем, прикладными материалами и полуфабрикатами, технологическую подготовку производства, управление качеством), весь процесс жизненного цикла продукта от его разработки дизайнером до реализации покупателю неразрывно связан с *маркетинговыми коммуникациями*. Именно через маркетинговые коммуникации инновация на современном рынке превращается в ликвидный товар, товар – в марку, а марка в высококапитализированный бренд. Планирование, реализация и подведение итогов этого процесса предполагает не только проведение

1 2 3 4 5 6

1 - Мужское кольцо. Серебро, кожа; 2 - Кольцо. Серебро; 3 - Колье «Солнышко». Серебро; 4 - Серьги «Розы». Натуральная кожа; 5 - Брошь «Цветы». Серебро, цирконий; 6 - Эскиз украшения.

предварительного анализа рынка, но и руководство маркетинговыми коммуникациями со стороны квалифицированного специалиста.

Еще один важный аспект представляет качественный уровень процесса обучения и воспитания в высших учебных заведениях, являясь важным звеном в деле подготовки ювелиров в современных условиях. В последнее время все чаще встречаются среди студентов художественных факультетов молодые девушки, желающие освоить азы ювелирного дела. Нельзя повысить уровень обучения, не осуществив принципиальную модернизацию педагогического труда, не применяя творческих инновационных подходов в образовании. Использование новых информационных технологий позволяет решить многочисленные проблемы, связанные с новыми экономическими и социокультурными приоритетами. Но самая существенная проблема – специфика самого художественного проектирования, как максимально самостоятельного, творческого процесса. В академических дисциплинах художественная деятельность строго регламентирована конкретной учебной постановкой. Поскольку изобразительный язык проектирования требует высоких технических навыков (точный рисунок, выразительное цветовое решение, чистота исполнения), то сам замысел, его качество, соответствие идеи исполнению, отступает на второй план, во многих случаях не учитывается. Другая крайность – переход на оценку конкретных технических свойств вещи (удобство, функции, возможности конструктивных воплощений и т.д.). Но следует помнить: эскиз – это ещё не предмет, далеко не каждый проект находит свое воплощение в материале, тем более в массовом производстве. Особенно важно это становится при подготовке специалистов, которых надо избавить от страха перед освоением возможностей компьютера и программ, убедить, что компьютер – это ещё один инструмент, необходимый для работы. И одновременно «вылечить» от заблуждения, что компьютер может почти всё сделать сам, надо только правильно нажать несколько «нужных» кнопок. Таким образом, великолепный дизайн зависит не от инструментальных средств. Хороший дизайн определяется двумя составляющими: глубокими идеями и природным талантом. Главным творцом всё равно остаётся дизайнер, без таланта и хороших навыков в дизайне компьютер стоит немного.

После распада СССР местные производители украшений не были готовы к конкуренции на рынке ювелирной промышленности. На рубеже XX-XXI вв. молдавские салоны-магазины были переполнены сомнительным товаром, который не имеет эстетического вкуса и качества. В основном, это китайские, турецкие или дешевые итальянские и израильские украшения. И сейчас они намного выигрывают в цене по сравнению с местными производителями, нашим ювелирам приходиться работать в рамках жесткой конкуренции со своими соперниками, предлагая только качественный и красивый товар, т.е. самобытные украшения.

Вместе с тем, говоря о творчестве молдавских ювелиров, нельзя не затронуть тему самого общества, потребителя модных украшений. Произведения художника напрямую зависят от общественной жизни и интеллектуального уровня людей. Существенную роль играют и социально-экономические факторы, экономическое развитие, предопределяя основные тенденции и формирование ювелирной промышленности. Таким образом, художник-ювелир создает, а общество выбирает. В зависимости от вида новых украшений, модельеры работают на особую группу потребителей. В основном, украшения, выработанные для молодого поколения, быстрее находят своего покупателя, подростки пробуют все, что предлагает реклама, любимый актер или герой компьютерной игры. В данном случае, сфера создания украшений для детей и молодого поколения наиболее выгодная сфера деятельности для ювелиров.

В таких условиях приходиться нелегко творить и мужчинам ювелирам, и женщинам. В основном, украшения были, и будут создаваться мужчинами для женщины, для того чтобы украсить ее, произвести впечатление или покорить. В то же время, кто, как не женщина, знает лучше, что именно ей необходимо и какое украшение подобрать, для того чтобы выгоднее подчеркнуть свои преимущества и достоинства. Исходя из этих принципов, женщина и решилась заняться столь трудным творчеством, а именно созданием и изготовлением

ювелирных украшений. Тем более что женщина-художник, скульптор или архитектор уже давно обосновали свою состоятельность и определили свою роль в формировании современного искусства.

Ювелирное ремесло требует точности, навыков и аккуратности, знание всех технологических приемов, свойств металла и дорогих камней. Самыми доступными, если можно так выразиться (и в то же время, востребованными для женщины), считались такие специальности как художник-модельер (или более модное, современное название – дизайнер), от навыков и художественной фантазии которого зависели выполнение эскиза (эталона) и производство нового типа украшений. Также, можно встретить много женщин, которые со временем постигли азы весьма трудных специальностей как восковщица, полировщица, монтировщик, технолог. Особую роль выполняют специалисты отдела маркетинга, изучающие спрос населения, модные направления и потребности различных слоев населения в том или ином типе украшений, приоритеты в плане драгоценных металлов, формы украшений и огранки камней.

Необходимо отметить, что если в 1960-1990 гг. женщины-ювелиры работали в основном в рамках КЮЗ-а, уже на рубеже XX-XXI вв., после появления первых частных ювелирных мастерских и салонов, они с легкостью находят свое предназначение в частном секторе. Архивные данные и документальные сведения на данный момент умалчивают о существовании женщин-ювелиров до 1960-х годов. Их появление, в основном, связывают с открытием Всесоюзного хозрасчетного объединения ювелирной промышленности, Кишиневской мастерской ювелирных изделий (1966-1972), на базе которой, в 1972 году, был открыт Кишиневский Ювелирный Завод. Среди работников можно отметить как местных жителей, так и приезжих специалистов, приехавших в Кишинэу на работу в мастерскую или откликнувшихся на более поздний призыв первого директора КЮЗ-а, Валентина Георгиевича Сунцова. Нам удалось установить, что в мастерской работали и несколько женщин, среди которых шлифовальщица II-го разряда, Хая Заводискер (1913, Теленешть – ?), которая вначале работала в артели «Прогресс» (где с 1958 г. действовал цех по изготовлению золотых ювелирных украшений); а также шлифовальщица I-го разряда Зинаида Либман (1947, Кишинэу) и ювелир I-го разряда Соня Ройтман (1947, Баймаклия, Кагул). Особенно хочется отметить деятельность той, которая всю свою жизнь посвятила ювелирному делу, за что и была награждена медалью «Ветеран труда». Любовь Теслару (1937, Полтава) начала работу, будучи шлифовальщицей, в 1969 г., и уже спустя несколько лет, в 1975 г, получила IV-й разряд (пиком совершенства считался VI-й разряд). Это редкий случай постоянства и преданности своему делу, т.к., уже спустя 1-2 года работы в тяжелых условиях или так и не приобретя особых навыков, будучи учеником ювелира, многие желающие, не только женщины, но и мужчины, уходили с КЮЗ-а на другие места работы. В то же время, получение IV-го разряда в течение нескольких лет говорит о высоком профессионализме и ответственности Л. Теслару, которая работала на заводе до недавних пор. В мастерской работала и Мария Райлян-Цуркан (1924, Колибаш, Вулкэнешть), которая, имея образование всего 4 класса, начала свою деятельность шлифовщицей на фабрике «Прогресс», после чего долгое время работала на КЮЗ-е, достигнув IV-го разряда (Condraticova 2009, 289-298).

Для многих местных жителей профессия ювелира считалась довольно экзотичной, тем более открытый КЮЗ предлагал, как многим тогда казалось, невероятные преимущества и простор для творчества. Приобретя новое украшение или обменяв вышедшее из моды, зачастую мы даже и не задумываемся, кто же его сотворил, кто вложил жизнь и теплоту в холодный блеск металла или цветных камней. На КЮЗ-е попробовали свои силы многие мастера, которые впоследствии ушли в другие государственные предприятия, как например, «Универсал» и «Рембыттехника», где имелись отдельные цехи по изготовлению, но чаще всего, по ремонту ювелирных изделий. Так, в 1970-90-е гг. многие женщины попробовали себя в роли модельера, например, Любовь Герлак (1957, Кустанайская обл.), Татьяна Локтютова (1954, Брянск), Валентина Гаращенко (1957, Кострома) и Ольга Волкова (1957, Кострома), окончившие Красносельское училище художественной обработки металла,

Любовь Агатьева (1959, Кустанайская обл.), Инесса Руссу (1966, г. Улан-Удэ).

Многие освоили весьма тяжелую специальность как огранщик драгоценных камней: Елена Оларь (1955, с. Сипотень, Кэлэраш), Елена Таку (1951, Кишинэу), Людмила Гопаш (1955, Кишинэу), Клавдия Калугарь (1956, Кишинэу), Татьяна Довбня (1951, Кишинэу), Фима Година (1953, Волонтировка, Штефан-Водэ), Татьяна Оника (1955, Кишинэу), Валентина Блажевская (1948, Кишинэу), Вера Бобель (1950, Кишинэу), Евгения Будеч (1951, Кишинэу), Александра Гончарова (1953, Луганская обл.), Валентина Котруца (1953, Леушень, Хынчешть), Тамара Кудрявцева (1949, Курская обл.), ветеран труда Надежда Бакланова (1951, Кишинев), Мария Бордеяну (1958, Кэлэрашь), ветеран труда Елена Комиссарова (1952, Вернешть, Кахул), Светлана Марчинская (1952, Кишинев), Надежда Машихина (1952, Кишинэу), ветеран труда Анна Михнева (1946, Тигина), София Попа (1952, Стрэшень).

Многие попробовали свои силы как шлифовщицы, например, Вера Оларь (1951, Малкоч, Стрэшень), Евгения Желанская (1951, Кишинэу), Анна Куцубина (1947, Кишинэу), Наталья Апухтина (1949, Саратовская обл.), Тамара Украинская (1940, Хыртоп, Криулень), ветеран труда Мария Чебан (1939, Кишинэу), Тамара Шлапак (1947, Винницкая обл.), Елена Ермураки (1937, Кишинэу), Ефросиния Болгарь (1941, Тараклия, Кэушень), Татьяна Овадюк (1953, Кишинэу), Галина Киореску (1953, Вадул-луй-Водэ), Екатерина Банага (1955, Ларгуца, Леова), Мария Посторонка (1947, Кишинэу) или же в роли восковщицы: Галина Смирнова (1950, Тирасполь), Лариса Данченко (1948, Тирасполь), Наталья Эпельбаум (1950, Кишинэу), Елена Брошеван (1955, Кишинэу), Тамара Ботвина (1939, Кировская обл.), Елена Лимбас (1967, Дэнчень, Яловень), ветеран труда Зинаида Склярова (1939, Одесская обл.), Валентина Дорменко (1956, Кишинэу), Лидия Згардан (1962, Кишинэу).

Ювелирами-монтировщиками долгое время работали Вера Чебану (1949, Мерень, Анений-Ной), Клавдия Чебану (1941, Кишинэу), Евгения Фажет (1938, Кишинэу), Зинаида Лебедева (1955, Кэлэрашь), Тамара Бургаз (1941, Рашков, Рыбница), Любовь Дедю (1958, Кишинэу), Наталья Кихай (1938, Чугуля, Глодень), Василиса Михалаки (1952, Вэсиень, Яловень), ветеран труда Мария Брынза (1940, Кишинэу), Светлана Лознян (1953, Степ-Сочь, Орхей), Елена Иким (1956, Кэлэрашь – 1996, Кишинэу), Людмила Маргосова (1951, Свердловская обл.), ветеран труда Клавдия Мороз (1941, Одесская обл. – 1994, Кишинэу). Более 20 лет проработала на заводе технологом по анализу и учету драгоценных металлов Галина Василькова (1945, Екатеринбург), более 35 лет отдала КЮЗ-у Людмила Шашина (1944, Ивановская обл.). Особо хочется отметить деятельность ювелира, ветерана труда Ольги Еводьяновой (1949, Тамбов), которая проработала на заводе немало лет (1972-2009). В 1972 г. она откликнулась на призыв директора Валентина Сунцова, и в составе группы из 15-20 желающих, приехала на Одесский завод, для того чтобы освоить профессию ювелира. Это и были первые мастера-ювелиры, которые работали на только открытом КЮЗ-е. Вместе с ней выехала на учебу и Галина Очаковская (1954, Одесская обл.), которая после 6 лет работы на заводе решила перейти к свободному творчеству, изготавливая и ныне великолепные ювелирные украшения, все более отдавая предпочтение цветным камням.

Украшения, созданные женщинами дизайнерами и ювелирами во второй половине прошлого столетия весьма популярны и ныне. Тем более в эпоху полной модернизации и информационных технологий, различные серьги-лепестки или цветы, а также браслеты с подвесками-амулетами, согревают и наполняют духовный мир теплотой и романтикой, раскрывая достаточно сложный и многогранный внутренний мир художника-ювелира. Мастера работали с различными металлами, со сталью и алюминием, с мельхиором и нейзильбером, платиной и золотом, с серебром. По мнению многих ювелиров, никакой другой металл как серебро не в состоянии так точно воплотить творческий замысел. Каждый эскиз является законченной композицией или предоставляет возможность зритель мысленно закончить идею ювелира. Изделия молдавских мастеров либо строго геометрические, либо выполнены в разнообразных абстрактных и фантазийных формах. Большое внимание уделяется шлифовке поверхности металла, обработке каж-

дой детали произведения и качеству отделки, поэтому и отличаются украшения качеством и внутренним сиянием, исходящим от рук ювелира.

По нашему мнению, определение места и роли женщин-ювелиров в развитии декоративного искусства Молдовы весьма важны, т.к. свидетельствуют об одинаковых тенденциях во всем советском пространстве, в плане формирования ювелирной школы и использовании национальных традиций, поощрении женщин занятий ювелирным ремеслом именно для того чтобы уравнять их в правах с мужчинами. В то же время, ювелиры весьма часто изготовляли себе и родным своеобразные украшения, не такие как у всех, подчеркивая, тем самым, свою самобытность. Это было время, когда в течение нескольких лет можно было решительно поменять свою деятельность, открыв художественные возможности драгоценного металла. Поэтому и шли в ученики ювелира в надежде приобрести кто материальное благосостояние, кто эстетическое удовольствие. В основном, это были местные жители, уроженцы города Кишинэу. Есть и некоторые специалисты, приехавшие из других союзных республик. В плане национальности, преобладают евреи, за которыми следуют русские и молдаване. Также, всего два мастера получили специализированное образование в Красносельском училище художественной обработки металла. Главным образом, приходили после 8-10 классов, нередки были случаи наличия всего лишь начального образования. Если средняя продолжительность работы на заводе составляла 7-15 лет, нередки были и случаи когда ювелиры посвятили всю свою деятельность изготовлению украшений, как, например, Любовь Теслару, Ольга Еводьянова, Людмила Шашина, Тамара Бургаз, Мария Чебан, Клавдия Мороз, Елена Панфили, Людмила Кучера, Ольга Тирон и многие другие, творчество которых будет изучено в последующих публикациях.

Библиография

Condraticova 2008: L. Condraticova, Activitatea meşterilor-giuvaiergerii din Moldova în a doua jumătate a secolului XX. In: ARTA (Chişinău 2008).

Condraticova 2009: L. Condraticova, Activitatea atelierului de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău în anii 1966-1972. Tyragetia s.n. 2, vol. III, nr. 2, 2009, 289-298.

Кудрявцева 2010: В. Кудрявцева, Современное ювелирное искусство (о творчестве Игоря Кудрявцева). В сб.: Ювелирное искусство и материальная культура (Санкт-Петербург 2010).

Швец 2010: О. Швец. Создание стилевого единства костюмно-ювелирного ансамбля. В сб.: Ювелирное искусство и материальная культура (Санкт-Петербург 2010).

Locul şi rolul femeii bijutier în contextul evoluţiei artei decorative a Moldovei (1960-1990)

Rezumat

În prezentul articol autorul relatează despre unele aspecte cu referinţă la activitatea femeilor bijutieri în a doua jumătate a secolului XX. Au fost evidenţiate direcţiile principale în domeniul abordat, tendinţele în vogă, posibilităţile şi priorităţile în arta bijuteriilor din Moldova. Autorul restabileşte numele femeilor bijutieri, apreciază locul şi rolul acestor meşteri în evoluţia artei decorative din Moldova.

Lista ilustraţiilor (autor - bijutierul Ludmila Cucera):

1. Inel bărbătesc. Argint, piele.
2. Inel. Argint.
3. Colier „Soare”. Argint.
4. Cercei „Trandafiri”. Piele naturală.
5. Broşă „Flori”. Argint, zirconiu.
6. Schiţă de bijuterie.

Le rôle et le place de femme-joaillerie dans l'évolution de l'art décorative du Moldova (1960-1990)

Résumé

Dans cet article l'auteur parle sur l'activité des femmes joailleries dans la seconde moitié du XX-siècle. On souligne les principales directions dans ce domaine, les tendances en vogue, les possibilités et les perspectives pour l'orfèvrerie du Moldova. L'auteur rétabli aussi les nomes des femmes joailleries, apprécie leur rôle et le place dans l'évolution de l'art décorative du Moldova.

Liste d'illustrations (auteur - le bijutier Ludmila Cucera):

1. Anneau masculin. Argent, peau.
2. Anneau. Argent.
3. Collier" Soleil". Argent.
4. Boucles d'oreilles „Roses". Peau naturelle.
5. Broche „Fleurs". Argent, zirconiu.
6. Esquisse de bijou.

17.01.2011

Др. Лилиана Кондратикова, Институт Культурного Наследия Академии Наук Молдовы, бд. Штефан чел Маре ши Сфынт, 1, MD-2002 Кишинэу, Республика Молдова, e-mail: lilia_condrat@list.ru

FILE DIN ISTORIA INSTITUȚIILOR JURIDICE DIN RSSM (1978-1991)

Nicolae Gîrbu

„Prima datorie a unei societăţi este justiţia”.
(Alexander Hamilton)

Dezvoltarea instituţională a sistemului de drept din RSSM din perioada 1978-1991 reprezintă un factor important în obţinerea independenţei RM. Anul 1978 constituie un reper prin adoptarea Constituţiei RSSM, ce a accentuat importanţa instituţiilor de drept. Capitolul VIII al Constituţiei este destinat nemijlocit unor instituţii juridice precum Judecătoria Supremă, judecătoriile norodnice (raionale), Procuratura şi Arbitrajul (Constituţia 1978, 251-253).

Una dintre cele mai importante instituţii de drept ale RSSM a fost Judecătoria Supremă. Conform Constituţiei din 1978 „Judecătoria Supremă a RSSM este cel mai înalt organ judiciar al RSSM şi exercită supravegherea asupra activităţii de judecată a instanţelor judecătoreşti ale RSSM” (Constituţia 1978, art. 152).

Deşi componenţa Judecătoriei Supreme era aleasă de Sovietul Suprem pe un termen de cinci ani, vom observa în continuare că atât termenul, cât şi numărul judecătorilor variază în funcţie de diverşi factori.

Astfel, prin hotărârea Sovietului Suprem al RSSM *Cu privire la alegerea Judecătoriei Supreme a RSSM* din 29 decembrie 1977, a fost aleasă componenţa Judecătoriei Supreme, având 36 judecători (inclusiv preşedintele şi doi locţiitori) şi 400 asesori norodnici. În funcţia de preşedinte a fost numit Haralampie I. Zingan, iar locţiitori – Chiril I. Gadjii şi Vera C. Meleca (Hotărârea 1977).

Ulterior, la 7 iunie 1979, printr-o altă hotărâre a Sovietului Suprem al RSSM, au fost aleşi: un nou preşedinte (Vera C. Meleca), un locţiitor (Anatolie D. Chiriliuc) şi doi membri (Mihail I. Sidorov şi Valentina N. Cebotari).

La 10 aprilie 1980, Sovietul Suprem adoptă o nouă hotărâre privind alegerea componenţei Judecătoriei Supreme a RSSM, aceasta fiind schimbată atât personal cât şi numeric, prin faptul că numărul membrilor a crescut la 37 judecători, iar al asesorilor la 500.

La 14 decembrie 1984 Sovietul Suprem a hotărât aprobarea Decretelor Prezidiului Sovietului Suprem *Cu privire la alegerea în funcţia de membri ai Judecătoriei Supreme* a unor judecători. Printre aceştia menţionăm două doamne, Valeria V. Şterbeţ şi Alina S. Ianucenco, care în prezent sunt judecători la Curtea Constituţională.

Prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 9 ianuarie 1985 în funcţia de preşedinte al Judecătoriei Supreme a fost numit Victor S. Puşcaş. Două luni mai târziu, la 29 martie 1985, Sovietul Suprem al RSSM printr-o hotărâre a ales componenţa Judecătoriei Supreme, care conţinea, deja, 46 judecători şi 500 asesori norodnici. În funcţia de preşedinte a fost confirmat Victor S. Puşcaş, iar locţiitori – Anatol D. Chiriliuc şi Nicolae M. Chiseev. Aceştia din urmă au fost confirmaţi la 30 martie 1985 ca preşedinţi ai colegiilor judiciare ale Judecătoriei Supreme, civil şi, respectiv, penal. De asemenea la 30 martie în conformitate cu art. 4 al Regulamentului cu privire la răspunderea disciplinară a judecătorilor de la instanţele judecătoreşti din RSSM s-a confirmat componenţa colegiului disciplinar de pe lângă Judecătoria Supremă, având un număr de opt membri, inclusiv preşedintele.

La 4 martie 1987 a fost ales, iar la 17 martie confirmat Alexei Răilean în funcţia de locţiitor al preşedintelui Judecătoriei Supreme a RSSM, şi implicit preşedinte al Colegiului civil.

La 16 iunie, în legătură cu ieşirea la pensie sau trecerea la alt lucru a unor judecători, a fost schimbată componenţa Judecătoriei Supreme prin alegerea altor cinci noi judecători.

Ca urmare a fost modificată şi componenţa Colegiului disciplinar de pe lângă Judecătoria Supremă a RSSM (confirmând trei judecători noi – Chicu, Mardari, Timofti) la 31 august 1987.

Conform Constituţiei din 1978, pe lângă Judecătoria Supremă justiţia este înfăptuită şi de judecătoriile norodnice raionale (orăşeneşti).

La 4 decembrie 1981 Sovietul Suprem al RSSM a adoptat legea *Cu privire la alegerile judecătoriilor norodnice raionale (orăşeneşti) din RSSM*. Legea conţinea 65 articole ce reflectau principiile fundamentale ale alegerii judecătoriilor norodnice, modul de desfăşurare a alegerilor judecătorilor norodnici, repetarea alegerilor, precum şi formele documentelor electorale şi modul de păstrare a lor.

Dacă judecătorii norodnici şi asesorii norodnici ai judecătoriilor norodnice raionale din RSSM nu îndreptăţeau încrederea alegătorilor sau săvârşeau acţiuni nedemne, aceştia puteau fi rechemaţi. În acest scop, s-a adoptat o lege *Cu privire la modul de rechemare a judecătorilor şi asesorilor norodnici*... Considerăm că această lege ar fi trebuit să facă parte din Legea *Cu privire la alegerile judecătoriilor norodnice*... din 4 decembrie 1981.

La 26 martie 1982, prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM au fost fixate alegerile judecătorilor norodnici ai judecătoriilor norodnice raionale din RSSM pentru data de 20 iunie 1982.

La 5 august 1982, au fost introduse modificări şi completări în decretul Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM din 30 iunie 1960 *Despre ordinea de plată a asesorilor norodnici, acuzatorilor şi apărătorilor obşteşti a cheltuielilor legate de îndeplinirea de către ei a îndatoririlor în instanţa judecătorească*.

La 18 august 1982 Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a hotărât stabilirea modului de păstrare a documentelor electorale pentru alegerile judecătoriilor norodnice raionale din RSSM.

La 7 aprilie 1983, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a hotărât formarea pe lângă Judecătoria norodnică raională a consiliului asesorilor norodnici, inclusiv aprobarea unui regulament a acestui consiliu. Acest consiliu reprezenta un organ obştesc eligibil putând întruni între 7-15 persoane şi avea menirea de a acorda ajutor judecătoriei norodnice raionale întru înfăptuirea justiţiei.

În scopul realizării indicaţiilor Congresului al XXVII-lea al PCUS cu privire la perfecţionarea practicii electorale, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a hotărât la 11 martie 1987 introducerea în legea RSSM din 4 decembrie 1981 *Cu privire la alegerile judecătoriilor norodnice raionale (orăşeneşti)* a unor modificări şi completări, cea mai importantă fiind modul de efectuare a alegerilor.

O altă instituţie de drept, probabil, cu cel mai mare impact asupra populaţiei în perioada dată a fost procuratura. Conform Constituţiei acestei instituţii i s-a rezervat un capitol aparte, în care se stipulează că „Supravegherea supremă asupra executării stricte şi uniforme a legilor de către toate ministerele, comitetele de stat şi departamentele, întreprinderile,... pe teritoriul RSSM este înfăptuită de Procurorul General al URSS, precum şi de Procurorul RSSM şi procurorii inferiori, care sunt subordonaţi Procurorului General al URSS" (Constituţia 1978, art. 163). Totodată organele Procuraturii îşi exercită împuternicirile independent de orice organe locale, fiind subordonate numai Procurorului general al URSS.

Ideile consfinţite în Constituţie şi-au găsit concretizare şi dezvoltare în Legea cu privire la Procuratura URSS, adoptată la 30 noiembrie 1979, unde s-au păstrat domeniile de supraveghere, au fost lărgite considerabil limitele supravegherii de procuror, concomitent fiind delimitate atribuţiile organelor Procuraturii Generale a URSS şi a procuraturilor ierarhic inferioare.

Până la 1992, odată cu adoptarea unei noi legi cu privire la procuratură, în această instituţie nu avem schimbări majore, exceptând doar numirea unor Procurori ai RSSM şi procurori inferiori. Drept urmare, putem enumera cei trei Procurori ai RSSM care au activat în perioada cercetată: Ion Ceban (1970-1987), Nicolai Demidenco (1987-1990) şi Dumitru Postovan (1990-1998) (Roman et al. 2004, 98-99).

De asemenea, o instituţie juridică menţionată în capitolul VIII al Constituţiei din 1978 reprezintă arbitrajul de stat care rezolva litigiile de natură economică dintre întreprinderi, instituţii şi organizaţii.

În această perioadă arbitrajul de stat a suferit un şir de modificări. Astfel, la 12 noiembrie 1980 prin hotărârea Consiliului de Miniştri s-a hotărât aprobarea Regulamentului Arbitrajului de Stat de pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM. Regulamentul stipula sarcinile, funcţiile, structura şi componenţa Arbitrajului. Instituţia era condusă de arbitrul de stat principal al RSSM, care avea un locţiitor, şi care, împreună cu alţi arbitri de conducere formau colegiul Arbitrajului de Stat.

Ca urmare a hotărârilor Congresului al XXVII-lea al PCUS, instituţia Arbitrajului din RSSM a

fost supusă unei restructurări, la 6 aprilie 1987, în scopul perfecţionării legalităţii în relaţiile economice, iar „Toată activitatea Arbitrajului de stat al RSSM trebuia să fie subordonată... promovării liniei partidului...” (Extras 1987).

La 6 iulie 1987, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a hotărât transformarea Arbitrajului de Stat de pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM în Arbitrajul de Stat al RSSM.

La 14 iulie, acelaşi an, este numit în funcţie de prim-arbitru de Stat al RSSM Mihail M. Zinin, iar la 17 iulie sunt numiţi: primul-locţiitor al Primului arbitru de stat Sergiu I. Şumeico şi locţiitor – Gheorghe R. Covaliu. În aceeaşi zi s-au numit ceilalţi membri ai Arbitrajului de Stat în număr de 13 arbitri. La 24 iulie este aprobată componenţa colegiului Arbitrajului de Stat, având cinci membri, inclusiv preşedintele şi locţiitorii săi.

La 17 septembrie 1987 este numit un nou arbitru în cadrul Arbitrajului de stat – Valeriu I. Guriţan. Pentru a racorda schimbările survenite cu hotărârile anterioare, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM la 26 octombrie introduce unele completări şi modificări în legislaţia privind arbitrajul de stat.

Articolul 160 al Constituţiei de la 1978 este destinat instituţiei asistenţei juridice sau avocaturii. În conformitate cu Constituţia URSS şi Constituţia RSSM sarcina principală a avocaturii RSSM consta în acordarea de asistenţă juridică cetăţenilor şi organizaţiilor.

Regulamentul cu privire la avocatură, aprobat în 1980, îşi are baza în cel din 1960, mai mult decât atât, este o copie, cu excepţia a unor neesenţiale modificări, printre care cele propuse în 1970, spre exemplu: „Membrii ai colegiului de avocaţi... corespund în ce priveşte calităţile lor morale şi profesionale titlului de avocat sovietic” (Legea 1980).

Regulamentul de la 21 noiembrie 1980 cuprindea 10 capitole, care enunţau sarcinile, împuternicirile, drepturile şi îndatoririle avocaturii, componenţa acesteia, reglementarea şi plata muncii avocatului, încetarea calităţii de membru, raporturile avocaturii cu organele de stat şi organizaţii obşteşti etc.

Pentru a putea înţelege evoluţia instituţiei notariatului este necesar să examinăm *Legea cu privire la notariatul de stat* adoptată la 5 iulie 1974. Această lege conţinea 90 articole divizate în patru secţiuni: I. Dispoziţii generale; II. Actele notariale, îndeplinite de birourile notariale de stat şi de alte organe; III. Regulile îndeplinirii actelor notariale; IV. Aplicarea legislaţiei cu privire la notariatul de stat faţă de străini şi faţă de persoanele fără cetăţenie, Aplicarea legislaţiei statelor străine. Tratatele şi acordurile internaţionale.

Primul articol al legii conţine şi prezintă succint sarcinile notariatului de stat. Astfel „Notariatul de stat are drept sarcină ocrotirea proprietăţii socialiste, a drepturilor şi intereselor legitime ale cetăţenilor, instituţiilor, întreprinderilor şi organizaţiilor de stat... întărirea legalităţii... şi a ordinii de drept, prevenirea încălcării drepturilor succesorale, eliberarea titlurilor executorii şi îndeplinirea altor acte notariale” (Legea 1974).

Prima secţiune a legii cuprinde 12 articole ce prezintă organele şi persoanele cu putere de decizie, care îndeplinesc acte notariale (art. 3), conducerea notariatului (art. 4), numirea şi eliberarea din funcţie a notarului de stat (art. 5), păstrarea secretului actelor notariale îndeplinite (art. 7), reţeaua şi statele birourilor notariale de stat (art. 10), sigiliul biroului notarial de stat (art. 12) etc.

În secţiunea a II-a, care cuprindea patru articole sunt prezentate tipologia actelor notariale şi repartizarea acestora pentru realizarea de către birourile notariale de stat, comitetele executive ale sovietelor de deputaţi ai oamenilor muncii (art. 14), instituţiile consulare ale URSS şi alte persoane cu putere de decizie a testamentelor şi procurilor (art. 16).

Secţiunea a III-a este cea mai vastă, fiind împărţită în capitole (15) ce conţin 67 articole. Am putea menţiona o secţiune cu un conţinut pragmatic în care se stabilesc locul şi termenele îndeplinirii actelor notariale, autentificarea convenţiilor, luarea măsurilor pentru conservarea bunurilor succesorale, eliberarea certificatelor privind dreptul la succesiune, dreptul de proprietate, legalizarea copiilor şi certificarea faptelor, primirea documentelor în păstrare, asigurarea dovezilor etc.

Ultima secţiune se referă la actele notariale pentru străini şi apatrizi, aplicarea dreptului străin, aplicarea dreptului sovietic pentru unele acte, tratatele şi acordurile internaţionale etc.

În aceeaşi zi Sovietul Suprem a adoptat o hotărâre cu privire la punerea în vigoare a Legii RSSM

Cu privire la notariatul de stat de la 1 octombrie, lege ce nu a suferit modificări (cu excepţia unor neînsemnate modificări din 6 septembrie 1979 aprobate prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM) până la 1997.

La 21 octombrie 1970, prin Decretul Sovietului Suprem al RSSM s-a hotărât formarea Ministerului unional-republican al Justiţiei al RSSM. În aceeaşi zi este numit printr-un alt decret al Sovietului Suprem în postul de ministru al Justiţiei RSSM Vasile M. Volosiuc.

La 22 decembrie 1970 Sovietul Suprem adoptă Legea RSSM prin care a hotărât aprobarea Decretului Prezidiului Sovietului Suprem din 27 octombrie 1970 *Cu privire la formarea Ministerului unional-republican al Justiţiei al RSSM*. (Legea 1970)

La 30 decembrie 1970, prin Hotărârea Sovietului Miniştrilor s-a hotărât organizarea Ministerului Justiţiei al RSSM. Ca urmare, a fost aprobată structura aparatului central al Ministerului Justiţiei, s-au stabilit statele personalului din aparatul central în număr de 62 unităţi. De asemenea, Ministerul Justiţiei trebuia să conţină doi locţiitori de ministru şi un colegiu alcătuit din şapte persoane.

Ministerul Justiţiei a preluat sarcinile de la Comisia juridică de pe lângă Consiliul de Miniştri, fiind considerat urmaş şi moştenitor al acesteia.

La 13 decembrie 1971, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniştri s-a hotărât organizarea, începând cu 1 ianuarie 1972, a Laboratorului de cercetări ştiinţifice în domeniul expertizei judiciare al Ministerului Justiţiei al RSSM. A fost stabilit efectivul Laboratorului în număr de 30 persoane, precum şi salariile acestora, iar Ministerul Justiţiei a fost însărcinat să aprobe Regulamentul Laboratorului.

La 22 mai 1987, prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem a fost numit Anatolie A. Reabov în funcţia de ministru al Justiţiei, în aceeaşi zi fiind eliberat din funcţie, în legătură cu ieşirea la pensie, ministrul Vasile M. Volosiuc.

La 6 iunie 1990 a fost numit primul ministru al justiţiei al Republicii Moldova Alexei Barbăneagră, care a deţinut această funcţie până în 1994. Datorită frământărilor politice de la începutul anilor '90, în conformitate cu Legea RSSM cu privire la Guvernul Republicii, a fost promulgată o hotărâre **cu privire la funcţiile de bază şi structura Ministerului Justiţiei al RSSM.**

Funcţiile de bază ale Ministerului Justiţiei al RSSM erau: coordonarea activităţii privind elaborarea actelor normative în scopul instaurării suveranităţii RSSM; asigurarea organizării activităţii judecătoriilor populare din republică, a muncii de sistematizare şi codificare a legislaţiei de înregistrare a statutelor partidelor şi altor organizaţii social-politice şi controlul respectării de către ele a prevederilor legislaţiei în vigoare; înfăptuirea conducerii metodice a activităţii juridice în economia naţională şi asigurarea din punct de vedere juridic a relaţiilor economice externe, educaţiei şi învăţământului general al populaţiei; conducerea notariatului, instituţiilor expertizei judiciare, precum şi dirijarea organelor de înregistrare a actelor de stare civilă şi ale avocaturii RSSM; stabilirea în modul prevăzut a relaţiilor juridice internaţionale.

În structură s-a menţinut sistemul de dublă subordonare a organelor de înregistrare a actelor de stare civilă a comitetului executiv al Sovietului raional orăşenesc de deputaţi ai poporului şi Ministerului Justiţiei al RSSM.

Ministerului Justiţiei al RSSM i se accepta de a avea trei viceminiştri, inclusiv un prim-viceministru şi un colegiu din şapte persoane.

S-a constituit, în cadrul Ministerului Justiţiei al RSSM, Consiliul ştiinţific şi consultativ interdepartamental pentru problemele elaborării proiectelor de legi, care avea drept scop: prospectarea calităţii proiectelor de legi elaborate în republică, a căror volum s-a extins; pregătirea noilor acte legislative; analiza şi sistematizarea legislaţiei economice.

Pe lângă Ministerul Justiţiei al RSSM funcţiona Laboratorul central de cercetări ştiinţifice în domeniul expertizei judiciare şi cursurile republicane de reciclare a lucrătorilor justiţiei din RSSM.

La hotărârea Guvernului RSSM din 21 septembrie 1990 nr. 347 a fost anexată o listă a hotărârilor Consiliului de Miniştri al RSSM, care au fost abrogate: a) Punctul 1 al hotărârii Sovietului Miniştrilor al RSSM din 28 septembrie 1972 nr. 363 cu privire la aprobarea Regulamentului Ministerului Justiţiei al RSS Moldoveneşti; b) Hotărârea Sovietului Miniştrilor al RSSM din 28 mai

1976 nr. 160 - Problemele Ministerului Justiţiei al RSS Moldoveneşti; c) Hotărârea Consiliului de Miniştri al RSSM din 13 octombrie 1988 nr. 318 - Problemele Ministerului Justiţiei al RSS Moldoveneşti.

În 1991, la 2 iulie, Guvernul Republicii Moldova a aprobat Regulamentul instituţiei de reabilitare socială a sistemului penitenciar al Ministerului Justiţiei al Republicii Moldova.

În temeiul decretului Preşedintelui Republicii Moldova din 9 decembrie 1991 „Privind înregistrarea întreprinderilor ce funcţionează pe teritoriul Republicii Moldova" a fost aprobat Regulamentul Camerei Înregistrării de Stat pe lângă Ministerul Justiţiei al Republicii Moldova. S-a stabilit efectivul funcţionarilor Camerei Înregistrării de Stat pe lângă Ministerul Justiţiei în număr de 59 unităţi titulare, inclusiv 30 unităţi pentru aparatul central. S-au instituit oficii teritoriale ale Camerei Înregistrării de Stat pe lângă Ministerul Justiţiei în municipiul Chişinău, judeţele Bălţi, Cahul, Chişinău, Edineţ, Lăpuşna, Orhei, Soroca, Tighina, Ungheni, Taraclia şi în UTA Găgăuzia.

Conform Constituţiei URSS din 1936, Sovietul Suprem şi Prezidiul Sovietului Suprem au fost împuternicite cu funcţia de control de constituţionalitate.

Această modalitate de control a existat până la 1 decembrie 1988, odată cu crearea Comitetului Supravegherii Constituţionale al URSS în temeiul art. 124 din Constituţia URSS şi în baza Legii cu privire la supravegherea constituţională în URSS din 23 decembrie 1989. Comitetul se forma din politologi şi juriştii, în componenţa preşedintelui, vicepreşedintelui şi a 25 de membri ai Comitetului printre care şi câte un reprezentant al fiecărei republici unionale.

Comitetul a fost instituit în scopul asigurării corespunderii actelor organelor de stat şi ale organizaţiilor obşteşti cu normele prevăzute în Constituţia URSS, comitetul mai beneficia de veto pe variantele de legi şi dispunea de iniţiativa legislativă. Activitatea Comitetului nu a fost de lungă durată, fiind determinată de procesul de destrămare a URSS şi proclamării suveranităţii şi independenţei republicilor unionale (Aramă 2000, 15).

Bibliografie

Aramă 2000: E. Aramă, Controlul constituţionalităţii legilor. Istorie şi actualitate (Chişinău 2000).

Constituţia 1978: Constituţia RSSM din 15.04.1978. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 4 (Chişinău 1978).

Extras 1987: Extras din Hotărârea CC al PCM şi a Sovietului Miniştrilor al RSSM din 6 aprilie 1987, Nr. 1124-XI. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 4 (Chişinău 1987).

Hotărârea 1977: Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM cu privire la alegerea Judecătoriei Supreme a RSSM din 29 decembrie 1977, Nr. 2244-IX. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 12 (Chişinău 1977).

Legea 1970: Legea RSSM din 22 decembrie 1970 privind formarea Ministerului unional-republican al Justiţiei al RSSM, Nr. 1214-VII. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 12 (Chişinău 1970).

Legea 1974: Legea RSSM cu privire la notariatul de stat adoptată la 5 iulie 1974, Nr. 1044-VIII. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 7 (Chişinău 1974).

Legea 1980: Legea RSSM despre aprobarea Regulamentului avocaturii RSSM din 21 noiembrie 1980, Nr. 526-X. In: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 11 (Chişinău 1980).

Procuratura 2007: Procuratura Republicii Moldova la 15 ani (Chişinău 2007).

Roman et al. 2004: D. Roman, T. Vîzdoagă, A. Cerbu, S. Ursu, Organizarea şi activitatea organelor de ocrotire a normelor de drept (Chişinău 2004).

Veştile 1978-1991: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 1-12 (Chişinău 1978-1991).

From the history of legal institutions in MSSR (1978-1991)

Abstract

The institutional development of the legal system of SSRM in period 1978-1991 represents an important factor of the independence of the Republic of Moldova. The year 1978 is a landmark, it is the year when the Constitution of SSRM was adopted, highlighting the importance of legal institutions. Chapter VIII of the Constitution presents

the juridical institutions, such as the Supreme Court, district courthouses, the General Prosecution Office and the Arbitration.

Among the measures that contributed to the evolution of the juridical system from SSRM we mention the adoption of the Law on the adoption of the *Regulation of lawyers from SSRM* from 21st November 1980 (No.526-X), the *Law on the judicial organization of SSRM* (No. 1351-X) from 4th December 1981, the *Law on the election of district (town) courthouses in SSRM* (No. 1352-X), the *Decision of the Supreme Council on the election of the Supreme Court in SSRM* from 1977, 1980, 1985 and 1990, the *Decrees of the Presidium of the Parliament of SSRM* from 6th, 14th and 17th July 1987 regarding the state Arbitration in SSRM.

The soviet legal system, although rich in modifications and reforms, proved to be imperfect, and the legal system of the Republic of Moldova, as its inheritor, continues unfortunately to reproduce it until the present.

Страницы истории правовых учреждений МССР (1978-1991)

Резюме

Институционализация правовой системы МССР в период 1978-1991 г.г. является важным фактором в обретении независимости Республики Молдова. Важной вехой стало принятие в 1978 г. Конституции МССР, в которой подчеркивалось значение правовых институтов. Восьмая глава Конституции была непосредственно посвящена некоторым правовым институтам, таким как – Верховный Суд, народные суды (районные), Прокуратура и Арбитраж.

Среди мер, которые способствовали развитию правовых институтов МССР подчеркиваем принятие серии законодательных актов, таких как – Закон МССР о принятии Положения об адвокатуре от 21 ноября 1980 г. (№ 526-X), Закон МССР о судопроизводстве в МССР (№ 1351-X) от 4 декабря 1981, Закон МССР об избрании районных и городских народных судов в МССР (№1352-X), Постановление Верховного Совета МССР *Об избрании Верховного Суда МССР* от 1977,1980,1985 и 1990г.г., Указы Президиума Верховного Совета МССР от 6,14 и 17 июля 1987г., касающиеся Государственного Арбитража МССР.

Не смотря на многочисленные поправки и изменения, советская правовая система оказалась несовершенной, а правовая система Республики Молдова в качестве преемницы, к сожалению, до сих пор сталкивается с ее последствиями.

25.03.2011

Nicolae Gîrbu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CRIZA SISTEMULUI TOTALITAR-COMUNIST ŞI ACUTIZAREA STĂRILOR DE CONFLICT ÎN RSSM (1985-1991)

Ovidiu Turtureanu

Accederea în funcţia de secretar general al PCUS a lui Mihail Gorbaciov, în aprilie 1985, şi începutul procesului de „restructurare" în URSS, a însemnat, de fapt, o încercare disperată a regimului sovietic de a-şi reface imaginea de campion al progresului şi libertăţii popoarelor. Imposibilitatea Uniunii Sovietice, precum şi a celorlalte state comuniste satelite, de a se adapta noilor condiţii economice ale revoluţiei tehnico-ştiinţifice şi informaţionale, precum şi multiplele probleme cu un înalt potenţial conflictual, care s-au acumulat pe parcursul perioadei de existenţă a URSS-ului, în pofida faptului că, teoretic, se nega *antagonismul* în societatea sovietică, a direcţionat imperiul sovietic spre o involuţie firească şi finală – de dispariţie iremediabilă din istorie.

La creşterea *tensiunii*, până la nivelul unui *conflict* de proporţii, în societatea sovietică au contribuit mai mulţi factori: social, politic, naţional etc., însă sistemul sovietic a fost afectat în cea mai mare măsură sub aspect economic. Soluţiile teoretice nu duceau decât la diferite variante ale doctrinei „socialismului de cazarmă", practicată de Rusia anilor '20. Nu s-a împlinit nici visul lui Nikita Hruşciov ca Uniunea Sovietică să „întreacă" America, iar la începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea „să ocupe primul loc în lume" la producţia de oţel, de cărbune şi altele asemenea.

Scăderea ritmurilor economiei sovietice se observă prin comparaţia principalilor indicatori din anii 1966-1985: venitul naţional s-a micşorat de la 41% la 17%, producţia industrială de la 50% la 20%, producţia agricolă de la 21% la 6%, productivitatea muncii de la 35% la 15,5%, veniturile pe cap de locuitor de la 33% la 11%. Încă în anii '70, ritmul de creştere a economiei sovietice a început să scadă, s-au epuizat resursele practice şi limitele au apărut tot mai evidente (Muntean, Ciubotaru 2004, 66). În 1985, cota sovietică la produsul global mondial s-a redus la 11,7%, în timp ce SUA înregistrau 28,5% (Brzezinski 1991, 57).

Criza economică a afectat şi situaţia socială din RSSM. Nivelul de dezvoltare a RSSM era mult sub media pe Uniune. Peste 65% din populaţia republicii avea un venit global sub 150 de ruble lunar (media pe Uniune fiind de 56,1%, iar în Federaţia Rusă de 47,1%). În Federaţia Rusă 53% dintre locuitori aveau un venit de peste 150 ruble lunar; în RSSM ei reprezentau doar 35%. În 1989, RSSM avea un consum mai redus cu 27% decât media pe URSS. Prin comerţul de stat şi cooperatist, moldovenii au vândut produse alimentare în valoare de 478 ruble, raportate la persoana/an; în medie pe URSS – de 656 ruble, în RSFSR – de 760 ruble. În Moldova, circa 40-50% din bugetul familiei era cheltuit numai pentru produse alimentare.

În acelaşi timp RSSM ocupa locul 12 la asigurarea cu televizoare color, locul 15 – la magnetofoane şi maşini de cusut, locul 14 – la autoturisme. Aproximativ 48% dintre locuinţele din Moldova erau construite pe contul populaţiei, media pe URSS fiind de 19%. Durata vieţii în republică era cea mai scăzută din Uniune (cu excepţia Turkmenistanului) – 66 de ani (Muntean, Ciubotaru 2004, 67).

Primul impuls al cursului de „perestroika", a fost resimţit la Chişinău abia în 1986, când Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (CC al PCUS) a supus unei critici dure Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei (CC al PCM) pentru faptul că *nu a tras concluziile cuvenite din Hotărârea Biroului Politic al CC al PCUS cu privire la inadmisibilitatea denaturării stării reale a lucrurilor şi pentru lipsa de răspundere şi liberalism în combaterea majorărilor nejustificate ale rezultatelor şi mistificărilor*. În Moldova, se arăta în hotărârea CC al PCUS, *practica defectuoasă de înşelare a statului a prins rădăcini adânci, a molipsit multe întreprinderi şi verigi ale conducerii, acţionează demoralizator asupra cadrelor, reducând răspunderea lor pentru sectorul de muncă încredinţat. În acest an* (1986 - n.a.) *au fost descoperite aici majorări*

nejustificate ale rezultatelor la fiecare a cincea din întreprinderile verificate din industrie şi deservirea socială a populaţiei. În republică, fiecare al doilea obiectiv se dă în exploatare fără a se termina construcţia lui. În agricultură se admite ascunderea efectivului de animale, a suprafeţelor arabile, sunt mărite nejustificat volumurile producţiei şi ale achiziţiilor de produse vegetale şi animale. Activitatea Biroului CC al PCM privind dezrădăcinarea măsluirilor şi mistificărilor în economie a fost apreciată drept *nesatisfăcător*. Primul – secretar al CC al PCM Simion Grossu a fost mustrat, cerându-i-se *să înfăptuiască în timpul cel mai apropiat măsuri suplimentare pentru restabilirea ordinii* (La Comitetul Central 1986).

Lecţia de adevăr amar servită comuniştilor de la Chişinău a constituit tema principală la plenara CC al PCM din 22 octombrie 1986, la care liderul comunist (S. Grossu) recunoştea că *nu există nicio ramură în care să nu fi fost descoperite mistificări. Au fost afectate de majorările nejustificate toate oraşele şi raioanele, ele au loc şi în industrie, şi în agricultură, şi în transporturi, şi în construcţii şi în sfera deservirii. Se majorează nejustificat indicii în toate sferele: producţie, eficienţa recomandărilor ştiinţifice, investiţiile şi propunerile de raţionalizare, numărul lecţiilor publice, al lecţiilor şcolare, al vizitelor medicilor, al comsomoliştilor, al bibliofililor, până şi numărul adunărilor de partid ce au avut loc.* Înşelarea conştientă a statului, pentru a se crea o aparenţă de prosperitate generală, prinsese rădăcini atât de adânci, încât ameninţa nu numai economia, ci şi *sănătatea morală a republicii* (Raportul 1986).

Cursul spre restructurare (perestroika) în scopul redresării economice, început de M. Gorbaciov în 1985, şi transparenţa, erau menite să perpetueze sistemul totalitar. Concomitent, Gorbaciov recunoştea că „*ţara a început să piardă ritmurile de dezvoltare...*" (Горбачёв 1987, 13). Considerată o revoluţie ce trebuia să cuprindă toate domeniile societăţii, „perestroika" punea totuşi o mare întrebare: „era posibilă oare o adevărată reformă economică fără a afecta sistemul politic?" (Brzejinski 1991, 57).

Aşa cum era de aşteptat, modernizarea economică a dus la ordinea zilei problema modificării întregului sistem politic. Era clar că nu se puteau produce schimbări de profunzime într-un sistem măcinat de disoluţie şi conservatorism. În primul rând, trebuia schimbată mentalitatea conducerii politice, ceea ce nu era deloc simplu.

În RSSM întreg procesul de restructurare şi transparenţă a evoluat cu mari dificultăţi, trecând prin serioase *conflicte* de ordin administrativ şi politic. La început, în aprilie 1985, nu se vorbea direct de „restructurare", de „transparenţă". Dacă analizăm documentele plenarelor, congreselor PCUS şi PCM, observăm că până la destrămarea imperiului sovietic reformiştii din Moscova şi din Chişinău adoptau hotărâri cu privire la „dezvoltarea socialismului", „mutaţiile calitative din economie", „noi schimbări şi transformări calitative ale societăţii", „perfecţionarea relaţiilor sociale" (Congresul 1985) ş.a. Deci, se încerca „vopsirea", „machierea" ridurilor straşnice ale societăţii vechi şi criminale.

Peste un an, a fost lansată concepţia „accelerării" dezvoltării societăţii – „curs strategic" al PCUS. Se vorbea despre „democratizarea societăţii", „autoconducerea socialistă a poporului", „perfecţionarea socialismului", „dezvoltarea de mai departe a sistemului politic al societăţii sovietice" etc. (Materiale 1986). Dar şi aceste măsuri erau prevăzute în limitele vechilor postulate de partid şi de stat sovietice, păstrând rolul conducător al PCUS, ceea ce în consecinţă n-au dus la rezultatele scontate. Devenise absolut clar, că sistemul sovietic nu putea fi redresat.

La 27 ianuarie 1987 au fost formulate noţiunile de „restructurare" şi „transparenţă" ca direcţii ale reformelor economice şi politice, care urmau să fie realizate în URSS. Meritul istoric al lui M. Gorbaciov constă în faptul că a înţeles necesitatea reformării din temelii a societăţii totalitare. Deţinând posturile-cheie în CC al PCUS şi în stat, el a acceptat ideea restructurării, pentru că nu mai exista o alternativă a dezvoltării decât calea spre democratizare şi depăşirea sistemului totalitar. Teoria marxist-leninistă a suferit eşec, deoarece era o teorie care se întemeia pe principiile „luptei de clasă", „dictaturii proletariatului", „luptei cu burghezia", „duşmanii poporului", „pedeapsa fără judecată", jefuirea populaţiei, dominaţia psihologiei militariste, teroriste.

Analizând documentele, constatăm, că sistemul totalitar se afla în stare de *criză* şi stagnare completă. După conţinut, totalitarismul însemna conducere prin dictatură de partid, ideologie utopică militaristă, control total KGB-ist, dictat

economic, subiectivism, represiuni, frică, supuşenie oarbă, propagandă a şovinismului rus de stat, rusificare şi deznaţionalizare a băştinaşilor de la periferiile imperiului sovietic. Aceste instrumente nu mai puteau funcţiona, deoarece conştiinţa politică, socială a populaţiei URSS se modificase spectaculos sub influenţa transformărilor de pe glob. Imperiul sovietic se ruina tot mai mult sub aspect economic, politic, cultural şi spiritual, anume din motivul că n-a suportat critica şi n-a recunoscut existenţa problemelor în societatea sovietică, îndeosebi a celor cu un înalt potenţial *conflictual*. Erau necesare transformări radicale şi constructive pentru a intra în altă etapă de dezvoltare socială, politică şi naţională a tuturor popoarelor URSS.

Sistemul totalitar, politica expansionistă a Moscovei au condus, de asemenea la grave deteriorări de ordin demografic în RSSM. Cu începere încă din anul 1970, caracteristicile calitative ale proceselor demografice din RSSM au început să se deterioreze din cauza creşterii migraţiei interrepublicane şi, deci, a înrăutăţirii condiţiilor economice şi sociale de viaţă ale moldovenilor. Numai în anii 1966-1970 în RSSM, calculat la 100 de locuitori, au sosit şi s-au instalat aici cu traiul în medie anual 21 oameni din alte republici, în timp ce în Ucraina – 9, Bielorusia – 3 oameni, Rusia – 2. Colonizarea planificată cu seminţii străine a devenit o mare problemă pentru RSSM.

Din 1970 până în 1991 populaţia Moldovei a crescut cu 738,6 mii de locuitori, în fond pe baza creşterii mecanice. Moldova a devenit cea mai suprapopulată zonă a Europei de Est şi din URSS, în timp ce populaţia băştinaşă era forţată să emigreze în alte colţuri ale Uniunii (Caşu 2000, 193).

Astfel, în 1986, la congresul XVI al PCM s-a vorbit despre probleme-cheie ale restructurării şi transparenţei. S-a menţionat că în activitatea PCM nu s-a obţinut o restructurare radicală. Comuniştii încălcau tot mai grav nu numai cerinţele statutare, dar şi cele morale. Se simţea, în general, o degradare morală, etică a cadrelor de partid. Criza generală ce cuprindea întreaga societate a afectat şi organizaţiile de partid primare (de bază). Sistemul totalitar începu să se destrame de sus, de la făuritorii lui. Nu mai dădea rezultatele scontate nici sistemul rigid de selectare a cadrelor, nici repartizarea lor, nici exigenţa faţă de ele, nici excluderile din partid, pentru că societatea era suprasaturată de diverse probleme cu caracter *conflictual*.

Pe parcursul anilor 1985-1987 atenţia organelor de partid era concentrată asupra soluţionării problemelor de ordin politic, mai exact asupra încercărilor de a se menţine la putere, de a realiza politica comunistă de „schimbare la faţă" a sistemului totalitar. Dar deja la plenara a VII a CC al PCM (16 ianuarie 1988) s-a constatat imposibilitatea promovării reformei politice fără a se merge spre o societate nouă, spre economia de piaţă. E semnificativ faptul că în partid a început lupta contra mistificărilor, comise, în fond, tot de comunişti, se făceau încercări de a se soluţiona problemele economice. Dar lucrul acesta se făcea cu metode vechi, administrative, aplicându-se, de exemplu, critica de partid. În ianuarie 1988 au fost supuşi unei aspre critici toţi membrii biroului CC al PCM – V. Smirnov, A. Mocanu, G. Eremei, M. Snegur, A. Sangheli, V. Pşenicinikov, G. Volkov, lucrătorii organelor administrative G. Lavranciuc, N. Demidenco, V. Puşcaş, D. Nicolaev ş.a.

Odată cu aprofundarea *crizei* sistemului totalitar-comunist, Mişcarea de eliberare naţională se amplifica spectaculos, căpătând un caracter tot mai *exploziv*, în pofida politicii şovine a forţelor totalitare şi acţiunilor draconice realizate de aceste forţe (Moraru 2007, 525-530).

Restructurarea iniţiată de Mihail Gorbaciov avea drept scop doar perfecţionarea sistemului, admiţând cel mult modificarea lui cosmetică. Liberalizarea sistemului politic al URSS a început în 1989 prin admiterea alegerilor parţial libere şi tolerarea instituţiilor democratice parlamentare, care au început să se formeze în condiţiile puterii comuniste şi la iniţiativa acesteia. Însă iniţiativa venea în *contradicţie* cu însăşi natura puterii comuniste. În consecinţă s-a demonstrat faptul că democraţia este incompatibilă cu comunismul, ea putând avea doar o influenţă distrugătoare asupra comunismului. Primele tentative de modernizare a sistemului totalitar au scos la suprafaţă toate *contradicţiile* etapelor precedente ale regimului, ele găsindu-şi expresie într-o criză structurală profundă. Acest fapt a provocat eroziunea bazei sociale a partidului, precum şi decadenţa sistemului totalitar (Juc 1996, 10).

Chiar din primii ani de restructurare gorbacioviană, în RSSM s-au acutizat *stările de conflict*, care se regăseau între trecutul învechit şi tendinţele

noi reformatoare, dintre societatea dornică de schimbare şi PCM-ul conservator şi retrograd.

Aprofundarea *crizei* sistemului totalitar-comunist din URSS şi, respectiv, din RSSM, a creat premise pentru apariţia pluripartidismului în republică. Procesul formării partidelor politice şi mişcărilor social-politice în RSSM începe în a doua jumătate a anilor '80. Până la iniţierea procesului de restructurare în RSSM, unica organizaţie politică a fost Partidul Comunist al Moldovei (PCM). Pe măsura promovării problemei naţionale în centrul vieţii social-politice din republică, situaţia politică, precum şi rolul şi locul PCM încep să depindă într-o măsură tot mai mare de caracterul relaţiilor reciproce cu mişcarea naţională în proces de apariţie şi cu alte organizaţii obşteşti şi politice. Pluralitatea de orientări concepţionale, ce a venit în schimbul unităţii ideologice impuse, care urmărea, inclusiv aplanarea multor *stări conflictuale*, conţinea un spectru larg de opinii: a) complexul de idei privind renaşterea naţională; b) complexul de idei orientate spre realizarea socialismului democratic uman; c) complexul ideilor de orientare liberal-capitalistă etc. Partidul Comunist a încetat de a mai fi unicul centru de activitate politică. Încetează afluxul de noi forţe, creşte tot mai mult numărul membrilor ce se retrag din rândurile acestui partid. PCM rămăsese unica instituţie social–politică formal nedezbinată după criteriile etnice. Însă separarea societăţii moldoveneşti după criteriul naţional şi „trezirea" stărilor de conflict a fost cea mai puternică lovitură asupra unităţii organizaţionale şi ideologice a partidului (Mihailov et al. 1996, 6-9).

La 3 iunie 1988 a fost constituită Mişcarea Democrată pentru Susţinerea Restructurării, ce a debutat cu cererea de a proclama limba moldovenească (română) ca limbă de stat şi de a reveni la grafia latină, astfel, *contradicţiile* de ordin naţional, ocupă întâietatea în ierarhia *stărilor de conflict* din societatea RSSM. Au urmat un şir de mitinguri, demonstraţii, campanii anevoioase pentru realizarea acestui deziderat. La mitingurile organizate de Mişcarea Democratică şi de Cenaclul muzical-literar „A. Mateevici" se cerea demisia unor demnitari din nomenclatura de stat şi de partid. Apar mai multe organizaţii obşteşti, formaţiuni politice. Iniţial, aceste formaţiuni se numeau „organizaţii neformale", „formaţiuni obşteşti", „Uniuni", „mişcări obşteşti" etc. La 20 mai 1989 a avut loc congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova, acesta fiind succesor al Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării. La noua organizaţie social-politică au aderat, păstrându-şi statutul de formaţiuni independente: Cenaclul „A. Mateevici", Liga democrată a studenţilor din Moldova, Mişcarea ecologistă „Alianţa verde" (AVE), Societatea istoricilor din Moldova, Societatea culturală „Moldova" din Moscova. FPM a fost prima formaţiune de opoziţie apărută pe scena politică a Moldovei, de orientare democratică (Enciu 1997, 7, 10).

O altă formaţiune politică apărută în republică, la data de 8 iulie 1989, a fost Mişcarea pentru egalitate în drepturi „Unitate - Edinstvo", numită iniţial „Interfront". La baza Mişcării s-a aflat un nucleu de iniţiativă reunind cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a RSSM, în mare parte reprezentanţi ai unor minorităţi etnice. Această grupare a decis să apere „conştiinţa de sine naţională moldovenească", opunându-se încercărilor de a diminua statutul limbii ruse.

La 21 mai 1989 a fost constituită Mişcarea Populară „Gagauz - Halcî", iar la 2 iulie 1989 – Societatea Cultural-Obştească Bulgară „Văzrajdane". Aceste formaţiuni, ca şi Frontul Popular din Moldova şi Mişcarea pentru egalitate în drepturi „Unitate - Edinstvo", la început au susţinut cursul conducerii de vârf a PCUS în vederea restructurării. Însă treptat acestea au început să înainteze cerinţe politice, care veneau în *contradicţie* cu aspiraţiile naţionale ale moldovenilor. Sub presiunea maselor, la 25 august 1989 Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti a adoptat un Decret special „Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociaţiilor obşteşti în RSS Moldovenească". Acest document a avut o mare importanţă politică, deoarece pentru prima dată statul recunoştea dreptul la crearea şi activitatea unor formaţiuni social-politice de alternativă în RSSM. În octombrie 1989, prin Hotărârea Guvernului RSSM, au fost înregistrate primele patru formaţiuni politice: Frontul Popular din Moldova, Mişcarea pentru egalitate în drepturi „Unitate - Edinstvo", Mişcarea Populară „Gagauz-Halcî" şi Societatea Cultural Obştească Bulgară „Văzrajdane". Astfel, s-a făcut, de fapt, primul pas pe calea recunoaşterii pluripartidismului în republică. Aceste formaţiuni au luat naştere din rândul maselor, fără directive din partea autorităţilor Uniunii RSS sau ale republicii.

Primii paşi, făcuţi de RSSM, pe calea democratizării, au „scos la suprafaţă" multiplele *probleme* ale trecutului, astfel, punându-se în funcţiune mecanismul de *detonare* sau *erupţie* a *stărilor de conflict* care s-au acumulat pe parcursul anilor.

În aşa fel, odată cu înaintarea în timp a procesului de renaştere naţională în RSSM, încep să apară şi primele sciziuni în societatea moldoveană, iar cu ele încep să fie vizibile şi primele situaţii de *conflict* propriu-zis. Astfel, noile formaţiuni politice, care de la început împărtăşeau, cât de cât, o unitate de viziuni privind procesul de „restructurare", încep să se distanţeze, iar această „înstrăinare" începe să poarte un pronunţat caracter etnic.

Alegerile deputaţilor poporului în toamna anului 1989 în Sovietul Suprem al URSS precum şi din februarie - martie 1990 în Sovietul Suprem (Parlamentul) RSSM au demonstrat că noile formaţiuni obşteşti au cucerit o susţinere serioasă a maselor, FPM a obţinut mai mult de 130 de mandate în Legislativul de la Chişinău şi a înaintat la toate posturile principale din Parlament reprezentaţii săi, promovând în funcţia de vicepreşedinte a Parlamentului pe scriitorul Ion Hadârcă. S-a introdus pluralismul politic şi pluripartidismul, elemente inerente ale unui stat democrat (Moşneaga 1993, 66, 70).

De noul Parlament (Sovietul Suprem) al Moldovei, creat pe baza primelor alegeri din 25 februarie/10 martie 1990, e legată o nouă epocă în istoria Moldovei – epoca obţinerii *suveranităţii şi independenţei* naţionale, dar care ţine şi de acutizarea *stărilor de conflict* în RSSM.

Astfel, la 23 iunie 1990 este adoptată „Declaraţia cu privire la suveranitatea RSS Moldoveneşti", care a proclamat că Moldova „este un stat suveran, unitar şi indivizibil". În preambulul acestui document este recunoscută egalitatea tuturor cetăţenilor, dreptul lor la viaţă, libertate, prosperitate. În conformitate cu Declaraţia cu privire la suveranitatea RSS Moldova, întreaga putere în republică aparţine poporului. Poporul îşi realizează puterea de stat în mod nemijlocit şi prin organele sale reprezentative. În scopul obţinerii reale a suveranităţii e destul de important faptul proclamării în acest document istoric a „priorităţii Constituţiei şi legilor RSS Moldova pe întreg teritoriul ei". În ordinea de măsuri ce descindeau din necesitatea realizării suveranităţii, parlamentul Moldovei a adoptat şi hotărârile referitoare la *„Avizul Comisiei privind aprecierea politică şi juridică a pactului Molotov-Ribbentrop şi a protocolului adiţional secret din 23 august 1939, precum şi a consecinţelor lor asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord "*, despre revenirea la simbolica naţională etc.

Realizând paşii spre suveranitate, care reieşeau din Declaraţie, Parlamentul a fost pus în faţa necesităţii de a submina hotărâtor rolul Partidului Comunist în conducerea societăţii, care nu se conforma cu măsurile luate. Începutul înlăturării de la putere a Partidului Comunist a fost pus de Decretul cu privire la puterea de stat, adoptat la 27 iulie 1990. Conform acestui decret în Moldova nu se admite „sistemul conducerii de partid şi conducerii politice de altă natură în organele de stat şi de ocrotire a normelor de drept, în organele securităţii statului, în formaţiunile militare şi militarizate, la întreprinderi, instituţii şi organizaţii".

La 31 mai 1990 Parlamentul a adoptat Legea cu privire la Guvernul Republicii, prin care au fost definite competenţele generale în domeniul executivului, structura, organizarea activităţii şi relaţiile lui cu alte organe ale puterii, iar la 3 septembrie 1990 Legea cu privire la instituirea funcţiei de Preşedinte al RSS Moldova. Şeful statului a fost abilitat cu prerogative destul de largi şi prin instituirea acestei funcţii s-a încheiat în linii mari organizarea ierarhiei superioare a mecanismului puterii de stat. Primul Preşedinte al RSS Moldova ales de Parlament la 3 septembrie 1990 a fost Mircea Snegur. Un an mai târziu, prin Legea cu privire la alegerile Preşedintelui Republicii Moldova din 18 septembrie 1991, era definit mecanismul de organizare şi desfăşurare a alegerilor pentru această funcţie prin vot universal, egal, direct, liber şi secret (King 2002, 155, 161).

În cadrul acţiunilor pentru afirmarea suveranităţii Moldovei şi datorită proceselor politice ce decurgeau pe întreg spaţiul sovietic, în lumina zilei a apărut problema obţinerii de către Moldova a independenţei statale. Însă, proclamarea independenţei a fost posibilă doar în condiţiile când *conflictul* în societatea sovietică a atins punctul culminant. Totodată, este necesar de remarcat faptul că mişcarea treptată a republicilor naţionale de la suveranitate la independenţă se datorează într-o mare măsură Federaţiei Ruse, în frunte cu B. Elţin, care în calitate de Preşedinte al Sovietului Su-

prem al RSFSR (Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă), intră în *conflict* cu conducerea unională de la Kremlin. Elţin, pentru a-şi asigura suportul politic necesar, a declanşat o campanie de discreditare a PCUS şi a organelor unionale de conducere, pronunţându-se în favoarea suveranităţii naţional-statale a Federaţiei Ruse.

Însă forţele conservatoare de la Moscova încercau prin toate metodele să oprească procesul de prăbuşire a Imperiului. Astfel, la 26 aprilie 1991, Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea privind egalarea în drepturi a republicilor unionale şi autonome în sferele social-economică, administrativă, culturală etc. În locul republicilor unionale, cu drept de ieşire din cadrul URSS, trebuia să apară o Uniune cu 35 de republici autonome: 15 în locul republicilor unionale, 16 în cadrul Federaţiei Ruse, iar 4 în cadrul altor republici. Două dintre acestea din urmă (Transnistria şi Găgăuzia) trebuiau create pe teritoriul Moldovei. Prin aceste acţiuni, Moscova artificial acutiza *stările de conflict* din interiorul republicilor unionale, inclusiv din RSSM, folosind vechiul concept politic roman: „divide et impera".

Ca răspuns la aceste tentative contra suveranităţii Moldovei, precum şi împotriva suveranităţii altor republici ce se conţineau în proiect, Frontul Popular din Moldova, în scopul unirii forţelor democratice, care militau pentru obţinerea independenţei, împreună cu alte formaţiuni politice au simţit necesitatea formării unei coaliţii. În aşa mod în 1990 a fost creată Alianţa Naţională *„16 decembrie*", care a jucat un rol important în procesul de instituire a independenţei. În condiţiile în care un şir de republici au primit negativ proiectul noului Tratat unional, Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice a adoptat hotărârea despre organizarea unui referendum, prevăzut pentru 17 martie 1991, fapt care a catalizat şi mai mult tendinţele spre independenţă. Parlamentul Moldovei a luat decizia de a boicota pe teritoriul republicii desfăşurarea referendumului privind menţinerea URSS.

Eşecul puciului comunist din august 1991, a condus la *erupţia stărilor de conflict* şi a reprezentat ultima lovitură aplicată sistemului totalitar comunist, care în consecinţă, a accelerat procesul de *demolare* a lui. În R. Moldova, din iniţiativa Parlamentului, Preşedintelui, Guvernului a început un proces de acţiuni radicale ce au deschis direct calea spre proclamarea independenţei. Printre aceste acţiuni evidenţiem acte juridice şi hotărâri ca: Adresarea Parlamentului RSS Moldova din 21 august 1991, decretul Preşedintelui RSS Moldova din 22 august 1991 „C*u privire la suspendarea activităţii structurilor organizatorice ale partidelor politice, organizaţiilor obşteşti şi mişcărilor de masă în organele de stat, aşezămintele şi organizaţiile republicii*", hotărârea Prezidiumului Parlamentului din 23 august 1991 „*Cu privire la Partidul Comunist din Moldova*" ş.a. Prin această hotărâre, apreciind politica partidului ca antipopulară, îndreptată spre a distruge cultura naţională, obiceiurile şi tradiţiile naţionale, la deformări în dezvoltarea economică, Parlamentul a interzis activitatea Partidului Comunist şi a naţionalizat patrimoniul lui. Conform hotărârii Prezidiumului Parlamentului din 25 august 1991 „*Cu privire la lichidarea urmărilor propagandei comuniste*" au început a fi demolate monumentele ce ţin de propaganda comunistă, schimbate denumirile ce reflectau ideologia comunistă şi adoptate denumirile tradiţionale istorico-culturale autohtone, precum şi alte măsuri de lichidare a urmărilor dominaţiei regimului comunist. În aşa mod au fost pregătite premisele reale pentru abordarea problemei proclamării independenţei de stat.

În ziua de 27 august 1991 la Chişinău, din iniţiativa Alianţei Naţionale „16 decembrie" a fost convocată Marea Adunare Naţională. În Moţiunea ei adresată Parlamentului Republicii Moldova s-a cerut ferm declararea independenţei.

În aceeaşi zi de 27 august 1991 a fost convocată şedinţa extraordinară a Parlamentului cu prilejul proclamării independenţei Republicii Moldova. În **Declaraţia de Independenţă,** adoptată cu majoritatea absolută de voturi (peste ⅔ din deputaţii aleşi), se subliniază că Parlamentul *„proclamă solemn, în virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare, în numele întregii populaţii a Republicii Moldova şi în faţa întregii lumi: Republica Moldova este un stat suveran, independent şi democratic, liber să-şi hotărască prezentul şi viitorul fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile şi năzuinţele sfinte ale poporului în spaţiul istoric şi etnic al devenirii sale naţionale"* (Ursu 1993, 10, 13).

Din cele relatate conchidem, că tentativele de restructurare a sistemului totalitar, au eşuat din cauza imposibilităţii de soluţionare la timp a diver-

selor situaţii de *conflict*, acumulate pe parcursul deceniilor de existenţă a URSS, care în perioada „restructurării", trecând în fază activă (conflictele), au dus la aprofundarea crizei politice a sistemului totalitar comunist din URSS şi respectiv din RSSM. Iar aplicarea forţei (la Vilnius, Riga, Tbilisi, Baku şi mai ales puciul din Moscova) în calitate de metodă de „soluţionare" a diverselor *conflicte*, a provocat dezintegrarea rapidă a statului unitarist, având drept consecinţă urmarea şi transferarea proceselor de criză apărute în URSS în exteriorul lui, iar falimentul comunismului a avut ca efect dispariţia statului sovietic totalitar.

Deci, acutizarea *stărilor de conflict*, atât la nivel unional, cât şi local, au condus la demolarea întregului sistem totalitar-comunist şi se părea, că societatea moldovenească va găsi rezolvare, în scurt timp, la toate problemele moştenite din trecutul sovietic, iar Moldova devenită liberă şi independentă va porni ferm pe calea democratizării.

Realitatea, însă, a fost să fie alta. *Conflictele* din societatea moldovenească n-au fost pe deplin aplanate, ele căpătând doar noi forme şi dimensiuni. Această situaţie se datorează şi faptului că toate părţile implicate în *conflict* au reuşit să „supravieţuiască". Forţele conservatoare, pierzând controlul central asupra republicii, şi-au găsit uşor refugiu în alte zone ale republicii, care s-au dovedit a fi destul de prielnice pentru crearea noilor *stări de conflict*.

Bibliografie

Brzezinski 1991: Zb. Brzezinski, „Marele Eşec". In: Columna, nr. 1 (Chişinău 1991), 53-57.

Caşu 2000: I. Caşu, „Politica Naţională" în Moldova Sovietică (1944-1989) (Chişinău 2000).

Congresul 1985: Congresul al XXVII-lea al PCUS – întâmpinare destoinică! In: Moldova Socialistă, 25 aprilie 1985, 1.

Enciu 1997: N. Enciu, Frontul Popular. In: Arena Politicii, nr. 13 (Chişinău 1997), 7-10.

Juc 1996: V. Juc, De la partidul unic la pluripartidism. In: Arena Politicii, nr. 1 (Chişinău 1996), 10-11.

King 2002: Ch. King, Moldovenii, România, Rusia şi politica culturală (Chişinău 2002).

La Comitetul 1986: La Comitetul Central al PCUS. In: Moldova Socialistă, 22 octombrie 1986, 1.

Materiale 1986: Materialele Congresului XXVII al PCUS (Chişinău 1986).

Mihailov et al. 1996: V. Mihailov, V. Moşneaga, Gh. Rusnac, V. Rusnac, Partidele şi organizaţiile social-politice în Moldova. In: Moldoscopie (Probleme de analiză politică). Partea I (Chişinău 1996), 4-24.

Moraru 2007: A. Moraru, De ce moldovenii sunt români (Chişinău 2007).

Moşneaga 1993: V. Moşneaga, Partidele politice şi mişcările social-politice pe fondul stabilirii independenţei politice a Republicii Moldova. In: Moldoscopie (Probleme de analiză politică). Partea III (Chişinău 1993), 58-72.

Muntean, Ciubotaru 2004: A. Muntean, N. Ciubotaru, Românii de la Est. Războiul de pe Nistru (1990-1992) (Bucureşti 2004).

Raportul 1986: Raportul prezentat de S.C. Grossu, prim-secretar al CC al PCM, la plenară a IV-a a PCM. In: Moldova Socialistă, 24 octombrie 1986, 1-4.

Ursu 1993: V. Ursu, Moldova pe calea suveranităţii reale şi independenţei statale (Chişinău 1993).

Горбачёв 1987: М.С. Горбачёв, Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира (Москва 1987).

Crises of the totalitarian-communist system and aggravation of conflict states in MSSR (1985-1991)

Abstract

Garbaciov's "restructuring", initiated in USSR and also in MSSR, with the hope to outrun the stagnation of Soviet State, has failed, having as result the starting of crises in the entire totalitarian-communist system.

This situation is due to the fact that the Soviet society, including the MSSR society, was supersaturated by different problems not solved in time, with a high potential of conflict. We find the reason of failure to solve the issues in the Soviet ideology, which stated that the *antagonism* was proper to capitalist society and not improper to socialist society.

Therefore, the Soviet State has not recognized the existing of *conflict states* in the Soviet society and as a living being the crises of Communist Party from USSR (also from MSSR) and the aggravation of *conflict state* reduced the "immunity" of totalitarian state, leading to: its disappearance and passing into history.

Кризис тоталитарной коммунистической системы и обострение конфликтных ситуаций в МССР (1985-1991)

Резюме

Горбачевская "перестройка" инициированная в СССР, и в том числе в МССР, в надежде преодолеть состояние застоя в советском государстве не удалось, в результате чего начался полный кризис коммунистической тоталитарной системы.

Это потому, что советское общество, в том числе общество МССР, было полно различных нерешенных вовремя вопросов, в том числе с высоким конфликтным потенциалом. Причина нерешенности кроется в советской идеологии, которая утверждала, что *антагонизм* характерен капиталистическому обществу и был, отрицаем в социалистическом обществе.

В этом контексте, советское государство не признавало существование *конфликтных ситуаций* в советском обществе, а также как живой организм, кризис Коммунистической Партии СССР (в том числе МССР) и обострение *конфликтных ситуаций* ослабил "иммунитет" тоталитарного государства, в результате чего привело к его исчезновению и перехода в истории.

04.11.2010

Turtureanu Ovidiu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: turtureanuovidiu@rambler.ru

TEATRUL REPUBLICAN PENTRU COPII ŞI TINERET „LUCEAFĂRUL” – PAGINI DE ISTORIE

Vera Stăvilă

În noiembrie 2010 Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul”, teatrul care a revoluţionat arta teatrală din Republica Moldova şi a înscris un nou capitol în istoria teatrului de limbă română, a marcat jumătate de secol de activitate.

Articolul introduce în circuitul ştiinţific mai multe colecţii valoroase despre istoria şi activitatea Teatrului Republican „Luceafărul”. Materiale care au intrat în patrimoniului Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei în diferite perioade de timp. Colecţiile includ documente, corespondenţă, imagini fotografice, programe, pliante, invitaţii la spectacole, obiecte personale, fiind donate de actorii şi regizorii I. Ungureanu[1], S. Şcurea[2], E. Todoraşcu[3], B. Zahava[4], personalităţi care au stat la temelia fondării teatrului. La elaborarea acestui studiu s-a folosit şi colecţia de afişe a Teatrului Republican „Luceafărul” din ultimii ani, materiale intrate recent în patrimoniul MNAIM[5].

Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul” a fost fondat de către prima promoţie de actori moldoveni, absolvenţi ai Şcolii Superioare de Teatru „B. Şciukin” de pe lângă Teatrul „Vahtangov” (1955-1960) din Moscova, şcoală condusă de artista poporului din URSS, profesoara şi regizoarea Ana Orociko.

De fapt, istoria acestui colectiv artistic începe încă în anul 1955, când regizoarea A. Orociko, discipolă a lui E. Vahtangov, vine la Chişinău pentru a selecta un grup de tineri pentru Studioul moldovenesc de pe lângă Şcoala Superioară de Teatru „B. Şciukin” din Moscova. Din sute de pretendenţi au fost aleşi 20 de tineri din diferite localităţi ale Moldovei. Aceştia s-au dovedit a fi nu un simplu grup de viitori studenţi, ci o viitoare trupă de teatru, care, după cinci ani de studii, au alcătuit o trupă. A fost o premieră: o promoţie de absolvenţi s-a transformat într-o trupă de teatru! În colecţia Eugeniei Todoraşcu, fostă actriţă a Teatrului „Luceafărul”, găsim prima fotografie a acestui grup de absolvenţi: Maria Balan, Dumitru Caraciobanu, Vasile Constantin, Nina Doni, Ion Horea, Pavel Iaţcovschi, Valentina Izbeşciuc, Dumitru Fusu, Ecaterina Malcoci, Nina Mocreac, Anatol Pogolşa, Gheorghe Rotăraş, Anatol Rusu, Grigore Rusu, Ion Şcurea, Eugenia Todoraşcu, Ilie Todorov, Ion Ungureanu, Vasile Zaiciuc[6].

În timpul studiilor aceşti tineri au luat lecţii de la personalităţi notorii în lumea teatrului cum ar fi: A. Orociko, B. Zahava, Ţ. Mansurova, A. Remizova, I. Tolcianov şi au beneficiat de o bună pregătire profesională. Studioul format şi condus de A. Orociko dispunea de forţe actoriceşti pentru a monta spectacole de cele mai diferite genuri – de la vodeviluri până la tragedii.

Grupul de absolvenţi ai Şcolii teatrale „B. Şciukin” de pe lângă Teatrul „Vahtangov” a debutat în luna mai 1960, la Decada literaturii şi artei moldoveneşti la Moscova, cu spectacolele: „Flori de câmp” de C. Condrea şi „Costumul de nuntă” de Varen şi Boillet. În patrimoniul MNAIM se păstrează primul program al tinerei trupe. Programul include un scurt istoric al pieselor şi distribuţia rolurilor în cele două spectacole prezentate la această decadă[7]. Atunci a apărut ideea fondării unui nou teatru la Chişinău, în baza acestui grup de actori. În cadrul Decadei spectacolul „Costumul de nuntă” a fost jucat pe cele mai prestigioase scene, inclusiv pe scena Teatrului din Kremlin, iar criticii de teatru din Moscova i-a numit „Moskovskii 23-i” (în Moscova existau atunci 22 de teatre profesioniste). La închiderea Decadei, au fost remarcaţi chiar de E. Furţeva, ministrul Culturii al URSS, care a apreciat mult evaluarea acestui colectiv.

În iunie 1960 tinerii absolvenţi ai Şcolii Teatrale „B. Şciukin” din Moscova revin în Moldova. Întoarcerea acestora la Chişinău mai rămâne şi

[1] MNAIM, FB -18094.
[2] MNAIM, FB-24507.
[3] MNAIM, FB-15013.
[4] MNAIM, FB-17300.
[5] MNAIM, FB 28303.
[6] MNAIM, FB-15013-13.
[7] MNAIM, FB-15013-5.

Foto 1. Trupa Teatrului Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul”. Anul 1960.

până astăzi o enigmă, explicabilă doar prin scurtul „dezgheţ” prin care trecuse URSS în acei ani.

Spectacolele de diplomă „Flori de câmp” şi „Costumul de nuntă” au fost prezentate la Chişinău pe 26 şi 27 iunie, pe scena Teatrului rus „A.P. Cehov”. Iniţial trupa activează în componenţa Teatrului Republican de păpuşi „Licurici”. Unirea acestor două teatre în unul singur era explicată prin lipsa unui edificiu.

De menţionat că prin ordinul Ministerului Culturii al RSSM nr. 197 din 31 martie 1960 Teatrul Republican de păpuşi „Licurici” a fost reorganizat în Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Licurici” în componenţa căruia intrau două trupe: trupa „Teatrului de păpuşi” şi trupa „Teatrului tânărului spectator”. În acelaşi an (1960), în baza hotărârii CC al UTCL din RSSM şi a Colegiului Ministerului Culturii din 18 august[8] şi ordinului nr. 53 al Ministerului Culturii al RSSM din 30 septembrie 1960[9], Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Licurici” îşi schimbă denumirea în Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul”, pentru că denumirea de „Licurici” nu mai corespundea noului profil al teatrului.

La 18 septembrie 1963 Ministerul Culturii transmite la balanţa Teatrului pentru copii şi tineret „Luceafărul” clădirea Clubului din strada Kiev 121 litera „E”. În acest sediu a fost transferată trupa teatrului de păpuşi[10].

De aici încolo aceste două trupe se despart şi se formează două teatre: Teatrul Republican de păpuşi „Licurici” şi Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul”[11].

În continuare, trupa montează şi prezintă spectacole în edificiul din strada Fântânilor (azi Veronica Micle 7)[12].

[8] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 234, f. 198.
[9] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 231, f. 229.

[10] ANRM, F. 2718, inv. 1, d. 22, f. 35.
[11] ANRM, F. 2718, inv. 1, d. 22 f. 39.
[12] Primele menţiuni documentare ţin de anul 1838, când pe acest loc se aflau două case, proprietară fiind Elisaveta Ruseanskaia, iar din 1838 până în 1908 – familia Procupeţ. În 1908 o casă de locuit a fost cumpărată de asesorul de colegiu Egor Constantin Neaga, care o demolează şi între anii 1908 şi 1914 construieşte o clădire într-un parter, ridicată pe un demisol, o unitate comercială. În 1940 proprietari sunt atestaţi Diner şi Pinhus Grinberg, lor aparţinându-le două proprietăţi imobiliare, una distrusă fiind la colţul străzii. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, în locul clădirii distruse este începută construcţia unei case, apoi – a unei sinagogi, care nu a fost ridicată mai sus de nivelul ferestrelor. În perioada postbelică, construcţia a fost finisată. La sfârşitul anilor ’50 ai secolului al XX-lea, clădirile au fost comasate, cu amenajarea interioarelor pentru Teatrul Republican „Luceafărul”. În anii ’80 ai secolului al XX-lea clădirea a fost restaurată (arhitect Malahov), când i s-a alăturat o scară lată în faţă cu trepte din marmură (www.monument.sit.md)

Pentru început repertoriul a fost stabilit în baza spectacolelor de diplomă. Pe parcursul anului 1960 au fost prezentate la Chişinău spectacolele pregătite la Moscova: „Flori de câmp" de C. Condrea, în regia Anei Orociko; „Costumul de nuntă" de Varen şi Boillet, în regia Anei Remizova şi „Necuratul" de G. Stefanski, în regia N. Aroneţkaia. Acestea au fost timp de mai mulţi ani cap de afiş al repertoriului trupei, bucurându-se de mare succes. Apoi au urmat şi alte spectacole: „Nota zero la purtare" de V. Stoienescu şi O. Sava, în regia lui I. Ungureanu; „Copiii şi merele" de C. Condrea, în regia N. Aroneţkaia. Cu acest spectacol Teatrul Republican „Luceafărul" şi-a închis prima stagiune teatrală (1961). A fost o reuşită atât a tânărului colectiv artistic, cât şi a scriitorului, spectacolul marcând o treaptă nouă în evoluţia „Luceafărului" (Moldova Socialistă 1961, 3).

În anul 1962 regizorii N. Aroneţkaia şi S.I. Şcurea montează spectacolul „Vicleniile lui Scapin", comedie de J.B. Moliere, în rolul principal cu actorul D. Fusu. La premiera spectacolului teatrul a fost luat cu asalt. A fost considerat cel mai bun spectacol al teatrului –piesa a fost prezentată şi la Moscova în acelaşi an (Tinerimea Moldovei 1962, 3).

În anii următori, repertoriul a fost completat cu spectacolele: „Steaua Seviliei" de Lope de Vega, în regia Nadejdei Aroneţkaia; „Arvinte şi Pepelea" de V. Alecsandri, „În ziua nunţii" de V. Rozov, în regia lui I. Ungureanu ş.a.

Tinerii actori, într-un timp scurt, au reuşit să câştige simpatia publicului, formând şi un contingent relativ stabil de spectatori – elevi, studenţi, tineri muncitori şi intelectuali. A fost un moment de cotitură în istoria culturală a Basarabiei. Evoluţia Teatrului Republican „Luceafărul" a influenţat întreaga viaţă teatrală din republică. Odată cu apariţia lui s-a format un spirit sănătos de competiţie între colectivele teatrale. Aceşti tineri actori au venit cu noi piese şi cu noi personaje. Erau jucate piese necunoscute publicului. Aveau o cultură a vorbirii total diferită de cea de la alte teatre din republică. Ei erau vorbitori de limbă română, cunoscători de literatură, cu un artistism şi o cultură teatrală de excepţie.

Personalitatea teatrului a fost definită prin creaţia celor trei regizori-lideri: I. Ungureanu, S.I. Şcurea, I. Todorov, care au activat în diferite perioade de timp. În anul 1964 în funcţia de regizor-şef al teatrului „Luceafărul" este numit Ion Ungureanu. El a montat un şir de spectacole excepţionale, printre care ţinem să menţionăm următoarele piese: „În ziua nunţii" de V. Rozov (1964), „Jodelet – slugă şi stăpân", de P. Scarron (1967), „Mai tare ca dragostea" de V. Lavreniov (1968), „Pescăruşul" de A. Cehov (1969) ş.a. A realizat o serie de spectacole interzise de autorităţi: „Radu Ştefan, Întâiul şi ultimul" de A. Busuioc, „Minodora" de A. Strâmbeanu, „Steaua fără nume" de M. Sebastian.

Tot în anul 1964, I. Ungureanu obţine suport financiar pentru deschiderea la Teatrul Republican „Luceafărul" a filialei Şcolii teatrale „B. Şciukin". Atunci teatrul se confrunta cu prima criză de cadre. O parte din actori părăsesc trupa: Vera Grigoreva, Anatol Rusu, Pavel Iaţcovski, Dumitru Fusu. Pe de altă parte, în colectiv veneau actori de altă formaţie, şi adaptarea în acest teatru nu era de loc simplă. De fapt, un studiou sub egida teatrului a existat începând cu stagiunea 1961-1962. Atunci şi-a început studiile teatrale Paulina Zavtoni, Spiru Haret, Maria Doni, Lucia Dimitriu, Veronica Savca, Eugenia Iurcişina, Gheorghe Urschi, Speranţa Cocârlă ş.a. Pentru acest studiou au fost selectaţi 17 tineri din 200 de pretendenţi. Aceştia i-au avut profesori pe Ion Ungureanu, Ion Şcurea, Pavel Sabin, Eugenia Todoraşcu. Veneau pedagogi şi de la Şcoala Teatrală „B. Şciukin", iar sesiunea de primăvară era susţinută la Moscova. Acest lucru este menţionat şi în corespondenţa dintre regizorul-şef al teatrului Ion Ungureanu şi regizorul şi pedagogul Şcolii Teatrale „B. Şciukin", Boris Zahava, care se păstrează în patrimoniul MNAIM[13]. Este interesant că în spectacolele teatrului studenţii erau încadraţi chiar din primul an de studiu, iar trei spectacole au fost realizate numai cu participarea lor. Este vorba de piesele „Cenuşăreasa" de E. Şvarţ şi G. Gabbe, „Steaua fără nume"de M. Sebastian, „Cu dragostea nu-i de glumit" de A. de Musset[14].

Astfel, în anul 1970 trupa Teatrului Republican „Luceafărul" a fost completată cu 20 de tineri actori, absolvenţi ai filialei Şcolii Teatrale „B. Şciukin" de pe lângă Teatrul Republican „Luceafărul". În anul 1972 colectivul de creaţie era alcătuit din 42 de actori. Teatrul se pomeneşte cu o echipă destul de mare. O parte din actori erau incluşi foarte rar în repertoriu. Se aducea drept

[13] MNAIM, FB-17300.
[14] ANRM, F. 2718, inv. 1a, d. 5, f. 2-3.

argument faptul că toţi absolvenţii au fost lăsaţi în acest teatru. Adevărul era altul, nu se alegeau piesele corect, sau cele selectate nu erau acceptate de Ministerul Culturii, mai bine zis nu treceau cenzura.

S.I. Şcurea (regizor-şef al teatrului între anii 1971 şi 1979) devine cunoscut publicului larg în calitate de regizor din 1967. Primul său spectacol a fost „Casa Bernardei Alba" după piesa cu acelaşi titlu a lui Federico Garcia Lorca. Piesă în care au fost distribuite toate actriţele teatrului. În opinia criticilor, spectacolul a fost o probă a capacităţii regizorului, de a imagina universuri umane, de a le da întrupare şi adevăr artistic. S-a impus în mai multe spectacole şi, în special, în „Chiriţa în provincie" de V. Alecsandri. Este, între altele, piesa în care el însuşi a evoluat în rolul Chiriţei. Oferind spectatorilor clipe de adevărată delectare artistică, regizorul S.I. Şcurea a demonstrat că este receptiv în măsură egală atât la comedie cât şi la dramă. Alt spectacol montat de S.I. Şcurea a fost piesa „Pe un picior de plai" de I. Podoleanu, spectacol calificat drept o realizare de talent al artei scenice moldoveneşti. Această opinie a fost împărtăşită de mai mulţi critici de teatru, inclusiv de Irina Uvarova. Cu aproape două decenii în urmă ea scria: „această piesă ar putea să pară o creaţie remarcabilă a dramaturgiei moldoveneşti. Nu este aşa, piesa nu ne pare şi nu ni s-a părut vreo dată astfel. Teatrul este acela care a supus-o numeroaselor redactări şi a făcut totul de ce a fost în stare ca s-o aducă la condiţia scenică" (Uvarova 1992, 25).

Teatrul Republican „Luceafărul" cunoaşte cea mai strălucită perioadă a existenţei sale în anii '60-'70 ai sec. XX, când dă dovadă de maximum talent, inspiraţie şi curaj civic. Cu teatrul colaborează cele mai strălucite talente ale timpului, dramaturgii: I. Druţă, A. Busuioc, A. Strâmbeanu, I. Podoleanu, Gh. Malarciuc; pictorii: V. Rusu-Ciobamu, G. Sainciuc; compozitorii: E. Doga, M. Dolgan; poeţii: E. Loteanu, A. Marinat ş.a.

Spectacolele montate în această perioadă: „Radu Ştefan, întâiul şi ultimul" de A. Busuioc, „Păsările tinereţii noastre" de I. Druţă, „Minodora" de A. Strâmbeanu, „Săptămâna patimilor" de I. Podoleanu ş.a., au adus glorie teatrului. Aici spectatorii luau lecţii de demnitate. Premierele erau aşteptate cu mare nerăbdare, iar la casele de bilete se formau cozi.

La finele anului 1970, cu ocazia unui deceniu de activitate, Teatrul Republican „Luceafărul" înscria pe afiş premiera spectacolului o sută „Chiriţa în provincie" de V. Alecsandri, în regia lui S.I. Şcurea. Cu această ocazie trupa a fost premiată de către Ministerul Culturii cu 500 de ruble[15].

Tot în anul 1970 începe montarea spectacolului „Minodora" după piesa lui A. Strâmbeanu „Ştafeta", în regia lui I. Ungureanu. Spectacol care a dat mari bătăi de cap celor de la Ministerul Culturii. Iniţial piesa n-a fost acceptată, aducându-se drept argument necorespunderea nivelului politico-ideologic. La începutul anului 1971 teatrul revine la această piesă. Au fost făcute unele modificări, împreună cu autorul, în piesă şi în spectacol. I. Ungureanu a produs spectacolul „Minodora" la 28 noiembrie 1971. A primit aviz pozitiv de a fi prezentat spectatorului la 4 decembrie a aceluiaşi an[16]. Cu toate acestea, după 12 reprezentaţii spectacolul „Minodora" a fost suspendat definitiv din motive ideologice.

A urmat excluderea din repertoriu a spectacolului „Radu Ştefan Întâiul şi ultimul", fiindcă demnitarilor nu le-a plăcut că în piesă ţiganul fură un purcel. Ceea ce nu este suficient pentru a interzice un spectacol. A fost suspendat şi spectacolul „Steaua fără nume" de M. Sebastian. Regizorul I. Ungureanu este învinuit că se orientează spre dramaturgia românească. Deoarece le-a cerut lucrătorilor tehnici să nu înjure în teatru în ruseşte, I. Ungureanu a fost învinuit că a interzis limba rusă în teatru, apoi este acuzat şi de naţionalism (Uvarova 1992).

Începuse o activitate de subminare a teatrului. Era în plină epocă a denunţurilor, acestea se fabricau atât în teatru, cât şi în afara lui. Teatrul devenise obiectul unei atenţii speciale.

Între anii 1979-1984 regizor-şef al teatrului este numit I. Todorov, care a preferat montarea comediilor şi s-a pronunţat ca un adept al teatrului experimental. El nu putea juca ca alţi actori şi nici nu putea monta ca alţi regizori. A realizat un şir de spectacole: „O noapte furtunoasă" de I.L. Caragiale, „Neisprăvitul" de D. Fonvizin, „Arvinte şi Pepelea" de V. Alecsandri, „Troiţa" de D. Matcovschi. Încă în anul 1973 montează „Tragedia optimistă" de V. Vişnevski, unde a fost distribuită în totalitate grupa de bărbaţi a teatrului. Acest spec-

[15] ANRM, F. 2718, inv. 1, d. 82, f. 5.
[16] ANRM, F. 2718, inv. 1, d. 19, f. 1, 4.

tacol a avut mare succes la public atât la Chişinău cât şi în turneele prezentate prin republică[17].

În a două jumătate a anilor '70 ai sec. XX teatrul se confruntă cu un şir de probleme. Teatrul este supus unor controale interminabile, este declarat în stare de avariere şi, în cele din urmă, închis. O parte din spectacolele programate au fost transferate, pentru a fi prezentate spectatorului în sala Filarmonicii, unele au fost anulate. Trupa a fost nevoită să plece în turneu prin republică înainte de termen. Astfel preocupările principale ale teatrului devin turneele prin satele republicii. Trupa a fost împărţită în două grupe: una cu spectacolul „Viaţa e frumoasă" de I. Podoleanu, în regia lui S.I. Şcurea, şi cea de-a doua grupă cu spectacolul „Jucătorii" de N. Gogol, în regia lui I. Todorov, care a susţinut foarte puţine spectacole, fiindcă piesa era prea complicată şi nu era pe înţelesul spectatorului. Piesa a fost retrasă din turneu. A fost trimis un alt grup de actori cu piesa „Însurătoarea" de acelaşi autor, acest spectacol a avut priză la public şi a fost prezentat cu succes prin satele republicii. În pofida tuturor problemelor care existau – cluburi degradate, scene improvizate prost amenajate, lipsa decorului, numai într-o singură stagiune trupa juca în sate până la 200 de spectacole[18].

În februarie 1971, printr-un ordin al Ministerului Culturii al RSSM, regizorul-şef al teatrului I. Ungureanu a fost demis din funcţie[19], iar peste un an (1972) a fost nevoit să se despartă de teatru. După demisia lui Ion Ungureanu, pleacă şi Ilie Todorov, la Cursurile de regizori la Moscova. În teatru rămâne un singur regizor, S.I. Şcurea. S-au montat câteva spectacole. Au fost invitaţi şi regizori de la Moscova pentru colaborare, dar teatrul nu mai era acel de altă dată. Teatrul îşi pierde o parte din spectatori. Unii actori părăsesc trupa, iar Teatrul „Luceafărul" rămâne fără repertoriu.

Astfel, în anii '70-'80 Teatrul „Luceafărul" traversează o perioadă mai dificilă în istoria sa, intră într-o anumită criză de creaţie şi se află în căutare de expresie. La sfârşitul anilor '80 un mare grup de actori tineri, în frunte cu Petru Vutcarău şi Mihai Fusu, reprezentanţii celei de-a treia promoţii a Şcolii Teatrale „B. Şciukin", părăsesc „Luceafărul" pentru a fonda un alt teatru („E. Ionesco"). Cinci ani mai târziu, în toamna anului 1994, M. Fusu revine în teatrul în care şi-a început cariera scenică pe post de director artistic. În cele cinci stagiuni cât s-a aflat la conducerea teatrului, M. Fusu a încercat să armonizeze tradiţiile vechi ale teatrului cu tendinţele moderne. Au luat naştere câteva spectacole de valoare, printre care: „Macbeth" de E. Ionesco, „Don Juan" de mai mulţi autori, şi „Hamlet" de Shakespeare. În cele din urmă M. Fusu părăseşte teatrul definitiv.

În 1999 la conducerea teatrului vine B. Focşa, tânăr absolvent al Facultăţii de regie a Universităţii de Stat a Artelor din Chişinău. Odată cu venirea acestui regizor, teatrul înscrie o nouă şi originală pagină în istoria sa. Are loc revigorarea trupei. Se creează o atmosferă de conlucrare între generaţii de actori.

Astăzi, alături de cele două promoţii de actori din clasa lui B. Focşa, care formează echipa teatrului, mai activează actori din primele generaţii: N. Doni, P. Zavtoni, R. Ene, T. Băsescu, Gh. Pârlea ş.a. Actualmente, repertoriul Teatrului Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul" numără 25 de spectacole, inclusiv spectacole pentru copii. Remarcăm o parte dintre spectacolele care au înregistrat succese remarcabile atât în faţa publicului spectator, cât şi a criticii de specialitate.

În anul 2000, cu prilejul jubileului de 40 de ani de la fondarea teatrului, a fost montat spectacolul „Ciuleandra" după L. Rebreanu, în regia lui B. Focşa, care a fost mult apreciat de spectatori.

De un mare succes s-a bucurat şi spectacolul „Mascarada" de M. Lermontov, în regia lui Boris Focşa. Premiera spectacolului a avut loc la 25 martie 2002. Această realizare scenică a fost distinsă cu Premiul Mare în cadrul Festivalului Internaţional „Belaya Veja", Brest, Belarus. A fost nominalizat la Gala Premiilor UNITEM, ediţia 2002 la compartimentul cel mai bun regizor, cel mai bun designer de costume, cel mai bun spectacol. De asemenea, spectacolul a participat la Festivalul Internaţional de teatru din Trabzon, Turcia, la Festivalul Internaţional de teatru din Riga, Letonia. Conform criticii de specialitate de la noi şi din străinătate, spectacolul „Mascarada" este considerat o performanţă a teatrului modern în general, fiind realizat în maniera teatrului de imagine, ce are un impact puternic asupra publicului din orice colţ al lumii. Spectacolul este realizat de tineri actori, studenţi de la Facultatea de

[17] ANRM, F. 2718, inv. 1a, d. 19, f. 13.
[18] ANRM, F. 2718, inv. 1a, d. 5, f. 34.
[19] ANRM, F. 2718, inv. 1a, d. 19, f. 2.

Foto 2. Colectivul teatrului „Luceafărul” . Anul 2008.

Artă Teatrală a Academiei de Muzică, Teatru şi Arte Plastice, clasa regizorul Boris Focşa.

„Omul cel bun din Sâciuan” a fost montat la „Luceafărul” în 2004, regia este semnată de Boris Focşa, spectacol care a luat premii şi menţiuni la festivalurile de profil din ţară şi din străinătate: Premiul pentru cel mai bun spectacol şi Premiul pentru cel mai bun rol feminin, la Gala Premiilor UNITEM, ediţia 2004; Premiul pentru originalitate şi experiment la Festivalul „Belaya Veja” din Brest, Belarus, ediţia 2004.

În primăvara lui 2007, spectacolul „Opera de trei parale” de B. Brecht a fost desemnat cel mai bun spectacol al anului la Gala UNITEM. Tot în acest an regizorul Boris Focşa montează „Livada cu vişini”, de A.P. Cehov – un spectacol care vine să cimenteze reputaţia „Luceafărului” calificându-l drept teatru de repertoriu[20].

2008 aduce o premieră la „Luceafărul”, dar şi în teatrul românesc. Este pentru prima dată când poemul lui Mihai Eminescu, „Luceafărul”, vede lumina rampei. Este prima dramatizare şi montare a poemului eminescian în spaţiul românesc. În luna septembrie a aceluiaşi an, trupa a prezentat spectacolul „Luceafărul” de M. Eminescu la Festivalul Internaţional de Teatru „Belaya Veja 2008” din Belarus[21].

În 2009, Teatrul „Luceafărul” demonstrează încă o dată că este un deschizător de cale. Pentru prima dată pe o scenă de teatru din Chişinău este montat un spectacol de cabaret – „Cabaret Jacksonville”. Este un spectacol pentru care regizorul Boris Focşa colaborează cu cei mai buni specialişti în domeniu: Dorel Burlacu – muzică, Stela Verebceanu – costume, Adrian Suruceanu – scenografie[22].

În perioada 1-8 iunie 2009, la Moscova s-a desfăşurat a VIII-a ediţie a Festivalului Internaţional de Teatru „Slaveanski Veneţ”. Republica Moldova a fost reprezentată la acest festival de Teatrul Republican „Luceafărul”, care a prezentat spectacolul „Mascarada” de M. Lermontov. A revenit acasă cu trei premii de la acest festival: premiul pentru cea mai originală realizare scenică a spectacolului „Mascarada”, premiul pentru cea mai bună interpretare a rolului Nina, care i-a revenit actriţei Stela Focşa şi premiul pentru cea mai bună interpretare a rolului lui Arbenin, care i-a venit actorului Veaceslav Mereuţă.

[20] MNAIM, FB-28303-4.

[21] MNAIM, FB-28303-7.

[22] MNAIM, FB-28303-3.

La sfârşitul anului 2009 la Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul" a fost montat spectacolul „Aladin" după „O mie şi una de nopţi", versiune scenică şi regie Stela Focşa. „Aladin" este un spectacol pe care vin să-l revadă atât copiii, cât şi adulţii, fiind foarte solicitat.

Astăzi remarcăm ascensiunea acestui teatru cu o formidabilă echipă de actori: Avelin Tabarcea, Stela Mierlă, Dumitru Acriş, Iulian Ursu, Vladimir Isac, Rodica Mereuţă, Veaceslav Mereuţă, Iulia Bordeianu ş.a.

Bibliografie

Moldova Socialistă 1961: Moldova Socialistă, 10 iunie, 1961.
Tinerimea Moldovei 1962: Tinerimea Moldovei, 14 ianuarie, 1962.
Uvarova 1992: I. Uvarova, Teatrul „Luceafărul" un deceniu al devenirii (Chişinău 1992).

The "Luceafărul" Republican Theatre for Children and Youth: Pages of History

Abstract

The activity of the "Luceafărul" Theatre since the day of its foundation can be divided into three periods. The golden era of its history was in 1960-1970s when the performances of this theatre were marked by a special talent, inspiration, and civic courage. At this time there were put on epy stage such plays as "Radu Stefan – the first and last" by A. Busuioc, "Minodora" by A. Strambeanu, "Passion Week" by I. Podoleanu, etc. New productions were expected with great impatience and there were long queues at the box-office.

Then there followed a long period of creative crisis that lasted until the early 1990s.

A renovation of the theatre started in the late 1990s, with the coming of a new director Boris Focsa. He put on the stage a series of performances which had been highly appreciated by the public both in country and abroad.

Today in the repertoire of the "Luceafărul" Republican Theatre there are 25 performances, including plays for children. Actors from the first generation (N. Doni, P. Zavtoni, R. Ene, T. Băsescu, Gh. Pârlea, and others) still continue to play here along with the two generations of actors from B. Focşa's class. In general, it should be noted the creative recovery of this theatre with an excellent troupe which includes such actors as A. Tabarcea, S. Mierla, D. Acriş, Iu. Ursu, V. Isac, R. Mereuţă, V. Mereuţă, Iu. Bordeianu, and others.

List of illustrations:

Photo 1. Troupe of the "Luceafărul" Republican Theatre, 1960.

Photo 2. Collective of the theatre, 2008.

Республиканский театр юного и детского зрителя «Лучафэрул»: Страницы истории

Резюме

В деятельности театра «Лучафэрул» с момента его основания можно выделить три периода. Золотой эрой в истории театра были 60 – 70-е годы XX века, когда его постановки отличались особым талантом, вдохновением и гражданским мужеством. В это время на сцене ставятся спектакли «Раду Штефан – первый и последний» А. Бусуйок, «Минодора» А. Стрымбяну, «Страстная неделя» И. Подоляну и другие. Зрители с нетерпением ожидали новых премьер, у билетных касс выстраивались очереди.

Затем последовал долгий период творческого кризиса, продлившийся до начала 90-х годов прошлого века.

Второе дыхание театр обрел в конце 90-х, с приходом нового режиссера Бориса Фокши, который осуществил ряд постановок, имевших большой успех, как у местного зрителя, так и за рубежом.

Сегодня в репертуар Республиканского театра «Лучафэрул» входят 25 спектаклей, в том числе и постановки для детей. Наряду с двумя поколениями актеров из класса Б. Фокши, здесь продолжают играть актеры из первого поколения: Н. Дони, П. Завтони, Р. Ене, Т. Бэсеску, Г. Пырля и другие. В целом, следует отметить большой творческий подъем в деятельности этого театра с замечательной труппой, в которую входят А. Табарча, С. Миерлэ, Д. Акриш, Ю. Урсу, В. Исак, Р. Мереуцэ, В. Мереуцэ, Ю. Бордеяну и другие актеры.

Список иллюстраций:

Фотография 1. Труппа Республиканского театра «Лучафэрул». 1960 г.

Фотография 2. Коллектив театра. 2008 г.

15.03.2011

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

LE PROGRÈS ACCOMPLIS DANS LA RÉFORME MACROÉCONOMIQUE DANS LES PAYS DE LA CEI. RECHERCHE COMPARÉE AVEC L'APPUI SUR LA RÉFORME AGRAIRE EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA

Octavian Zelinski

Dispositions générales

En raison de circonstances difficiles, y compris les conditions défavorables initiales, la voie vers une économie de marché s'est avérée difficile pour la plupart des pays de la CEI. Pour démarrer le processus de réformes économiques et politiques dans la région il a fallu plus longtemps que dans l'est de l'Europe et les pays de la CEI ont moins avancés dans les réformes du marché que la plupart des pays d'Europe orientale. Malgré les progrès récents dans certains pays, le processus des réformes systémiques dans la région c'est développé inégale. Les réformes dans des domaines tels que la libéralisation des prix et du commerce extérieur, le renforcement de la discipline budgétaire dans les entreprises et la restructuration de la propriété des actifs productifs, ont avancé le plus loin en Russie, mais il n'ya pas tant des preuves de la libéralisation soutenue dans l'ensemble des pays de la CEI. Les réformes dans d'autres domaines importants tels que l'affirmation de la primauté du droit et de la mise en œuvre pratique de la politique de concurrence, ont été lents partout. En conséquence, les structures de marché dans la région, même en se fondant sur une propriété privée, sont caractérisées par d'importantes lacunes.

En particulière, il s'agit des structure de la propriété privée, formées lors de la mise en œuvre des programmes de privatisation rapide et de masse, qui ont a entraîné dans de nombreux cas, le contrôle des anciennes administrations sur les entreprises, ce qui a conduit à des conséquences négatives pour la gouvernance et la restructuration d'entreprise.

L'expérience de la transition dans certains pays de la CEI démontre que la réforme systémique, dont ne repose pas sur des institutions appropriées, y compris la société civile active et bien organisée, ne mène pas à de bons résultats. Le début et le rythme des réformes dans les différents pays semblent étroitement liés à leurs institutions nationales, l'histoire, les conditions économiques et l'environnement politique. Dans certains cas, les tentatives répétées et sans succès d'assurer la compétitivité dans le système politique et d'établir la véritable primauté du droit ont conduit au fait que les réformes ont été mises en œuvre partiellement et d'une manière incomplète, si ceux qui ont bénéficié de la première vague de réformes, ont freiné tout le progrès ultérieure.

Différentes approches sur la réforme

Il a passé plus de vingt ans depuis le début des transformations économiques et politiques dans les pays à l'économie planifiée, et, selon l'opinion des spécialistes, au cours de cette période les pays de l'Europe de l'Est ont fait plus de progrès dans les réformes du marché que la plupart des membres de la Communauté des Etats Indépendants (CEI). Si les pays les plus avancés dans ce domaine ont déjà accédé dans l'Union européenne, certains pays de la CEI doivent encore abordé les graves problèmes de leur long voyage vers une économie de marché viable. Dans l'article ci-dessous ont examinera le processus de réformes économiques et politiques dans la CEI et on analysera certains des facteurs qui expliquent la relative lenteur de la réforme dans ces pays, avec appui sur la réforme agraire.

Dès le début de la transition vers une économie de marché les pays de la région, qui avaient auparavant une économie planifiée, ce sont conduit par des perspectives différentes sur les moyens et les méthodes de mise en œuvre du processus de transition.

L'opinion dominante était que la *planification centrale* et *l'économie de marché* représentent, respectivement, le début et de fin du processus de la transition, les conditions initiales et des opportunités politiques en y déterminant les

stratégies appropriées de la réforme. Le caractère constant des réformes a été déterminé par la conviction que la libéralisation rapide des prix et le renforcement de la discipline budgétaire dans les entreprises, combinées avec des politiques de stabilisation efficace et la privatisation rapide des actifs productifs par le simple changement de propriétaire vont entraîner la nécessité, puis la réalisation pratique, de la primauté du droit et des autres institutions sur lesquelles sont fondés les mécanismes de marché.

En retour, cela devrait favoriser l'émergence de nouveaux acteurs sur le marché et la restructuration des entreprises publiques en difficulté, contribuant à l'établissement d'une économie de marché viable. Le concept de **«thérapie de choc»**, basée sur la théorie économique néoclassique, était l'approche prédominante à la mise en œuvre des réformes dans les premiers stades du processus de transition, avec la participation active des institutions financières internationales. Les partisans d'une approche plus graduelle soulignaient que la libéralisation et la privatisation doivent être menées en parallèle avec *les réformes institutionnelles* qui représentent la clé du succès de la transition, plutôt que «automatiquement», comme résultat de la libéralisation et de la privatisation. Outre le soutien parmi les universitaires, cette approche, en soulignant la nécessité de la création des structures institutionnelles, a été dès le début de la transition recommandé par la Commission Economique Européenne de l'ONU. (OOH 2000, 45-174) Au fil du temps, les différents points de vue ont généralement convergé vers un point de vue commun selon lequel, l'expérience de transition montre que la politique de libéralisation, la stabilisation et la privatisation, qui n'est pas fondée sur des structures institutionnelles appropriées, ne peut pas réussir (Roland 2001, 30).

Quelle que soit la voie choisie de la réforme, toute analyse de la réussite finale de la réforme systémique devrait répondre à la question principale: le pays à l'économie anciennement planifiée a-t-il réussi à créer une économie de marché compétitive, fondée sur la propriété privée, et si oui, dans quelle mesure? Autrement dit, est-ce que les décisions volontaires et privées sur le marché, uniquement influencé par les prix du marché, mènent à des transactions qui augmentent le bien-être social (Arrow 2000, 11)?

Compte tenu de cette question les différents éléments de la réforme de la CEI sont: **les réformes de base** (libéralisation des prix et du commerce extérieur, le renforcement de la discipline budgétaire dans les entreprises et la restructuration de la propriété des actifs productifs) ont établit les règles du jeu, qui déterminent la mesure dans laquelle les transactions sont vraiment déterminé par les signaux du marché. En revanche, **les réformes structurelles** – ou la mise en place d'institutions de soutien du marché – assurent un cadre juridique pour la mise en œuvre des droits de propriété et de contrôle, et donc déterminent les conditions dont y dépend la mesure dans laquelle les principes de base et normatifs fonctionnement. Dans le cas de la mise en œuvre réussie des réformes structurelles, les transactions de marché, déterminées par le facteur 'prix', favoriseront la prospérité et le bien-être social.

Dans le cadre de l'article, en vue d'évaluer les progrès des pays de la CEI dans la mise en œuvre des réformes on a pris comme référence l'expérience comparée des réformes systémiques dans les pays d'Europe orientale. Cependant, il faut adopter une approche prudente à l'égard de ces évaluations et de prendre en compte les conditions initiales différentes. Comme on le verra, les conditions initiales étaient en fait plus néfastes pour la CEI que pour les pays d'Europe de l'Est où les efforts de réforme, même au premier stade, ont été renforcés par la perspective d'adhésion à l'UE. L'engagement politique bilatéral de *l'élargissement de l'UE* a largement contribué à l'avancement des réformes en Europe de l'Est, alors que dans la CEI une telle perspective était absente. Il est également important de rappeler que le progrès dans la mise en œuvre de la réforme n'y aboutit pas nécessairement au succès.

Une brève histoire des réformes systémiques dans la CEI

Le début des réformes systémiques dans la CEI est étroitement lié à la dissolution de l'Union soviétique en décembre 1991. A cette époque, la plupart des anciennes républiques soviétiques ont déjà déclaré leur indépendance, et se sont immédiatement lancées dans les premiers programmes de réforme, accompagnées par l'introduction des nouvelles monnaies nationales au lieu du rouble soviétique, qui est devenu maintenant la Rouble Russe.

En 1992, la Russie a mis en œuvre *la réforme de choc*: on a réalisé la déréglementation de la plupart des prix de consommation et lancé le programme de privatisation de masse par le système de coupons (*vouchers*) dont offraient d'importants avantages aux administrations et les travailleurs des entreprises industrielles à privatiser. La première phase de privatisation a été achevé vers la mi-1994, en 1995-1997 a été réalisée la deuxième phase, qui couvrait principalement le secteur des ressource naturelles/produits de base et les services publics. Depuis janvier 2000, le gouvernement russe a rompu avec certaines manifestations d'une politique des demi-mesures du passé et a accéléré considérablement le rythme des réformes systémiques. En conséquence, en 2001 a été préparé un programme complet de réforme législative: ont été apportés des changements dans le Code fiscal afin d'assurer un régime fiscal plus transparent et uniforme, ont a adopté le Code foncier, et la réforme des retraites, en réduisant considérablement la réglementation excessive de l'économie.

Alors que la libéralisation et la privatisation ont été les principales composantes des programmes de réforme et dans d'autres pays de la CEI, le processus de réforme systémique a été très inégal. Au Bélarus et la République de Moldova, le rythme des réformes s'est ralenti dans la seconde moitié des années '90, et au Bélarus, le système centralisé de gestion économique conserve encore de nombreux éléments de l'ancienne économie planifiée. En Ukraine, le fondement des réformes du début des années 2000 a été la cessation de la participation du gouvernement dans les opérations de barter, participation qui supprimait les signaux de prix et dénaturait la distribution des ressources. Un autre domaine important de la réforme est l'agriculture. En particulier, le Parlement ukrainien a approuvé vers l'an 2001 le Code foncier qui prévoyait l'établissement de la propriété privée sur les terres au moyen terme. En outre, grâce à l'amélioration progressive du système fiscal et la réglementation normative le secteur informel a été intégré dans l'économie formelle. En République de Moldova, selon le Code foncier de 1992, commençant par l'an 2001, les terres agricoles ont devenu objet de vente-rachat, c'est-à-dire biens de marché, soumis aux règles de marché.

Dans la première moitié des années '90, les économies de la région du Caucase ont beaucoup subi à la suite des conflits violents. En raison de ça les réformes économiques sérieuses ont été lancées en Azerbaïdjan seulement vers le milieu des années '90. L'engagement tardive dans des réformes structurelles et institutionnelles comprennent l'adoption d'un programme de privatisation et des efforts renouvelés visant l'profondément de la libéralisation des échanges et l'amélioration de l'environnement juridique et réglementaire pour le développement du secteur privé. Malgré l'environnement difficile, l'Arménie et la Géorgie ont fait des progrès dans les réformes systémiques: dans les deux pays en grande majorité la privatisation des petites et moyennes entreprises était achevée vers le début des années 2000 et certaines grandes entreprises ont été vendues à des investisseurs stratégiques étrangers. En outre, le gouvernement d'Arménie a créé le marché foncier en 1994.

En Asie centrale, dont l'économie est dominée par le secteur des produits de base, les nombreuses initiatives de réforme ont été constamment menacés par de l'opposition des groupements d'intérêts. L'existence de la rente provenant de l'extraction des ressources naturelles a réduit la tendance de mettre en œuvre des réformes qui, à son tour, pourraient limiter les possibilités d'obtenir cette rente (Esanov et al. 2001). Toutefois, le Kazakhstan a réalisé d'importants progrès dans la libéralisation des prix et maintient un régime commercial plutôt libéral, la privatisation des entreprises petites et est presque achevé, se déroule la privatisation des éléments de l'infrastructure. Au Kirghizstan, après un début impressionnant du processus de libéralisation, le rythme des réformes systémiques a quelque peu ralenti depuis 1997. Le Tadjikistan a fait des progrès dans les réformes du marché vers le début des années 2000, notamment en renforçant la discipline fiscale dans les entreprises et une certaine libéralisation du commerce depuis 1997. La privatisation des petites entreprises est presque achevée, on prend des mesures en vue de privatiser les grandes entreprises et le déroulement de la réforme agraire. Vers le début des années 2000 ont a privatisé presque la moitié des terres agricoles, sans y continuer visiblement au cours du temps. D'autre part, la réforme est menée très lentement en Ouzbékistan et en particulier au Turkménistan; en particulier, dans les deux pays on a conservé le contrôle sur les prix et la distribution centralisée

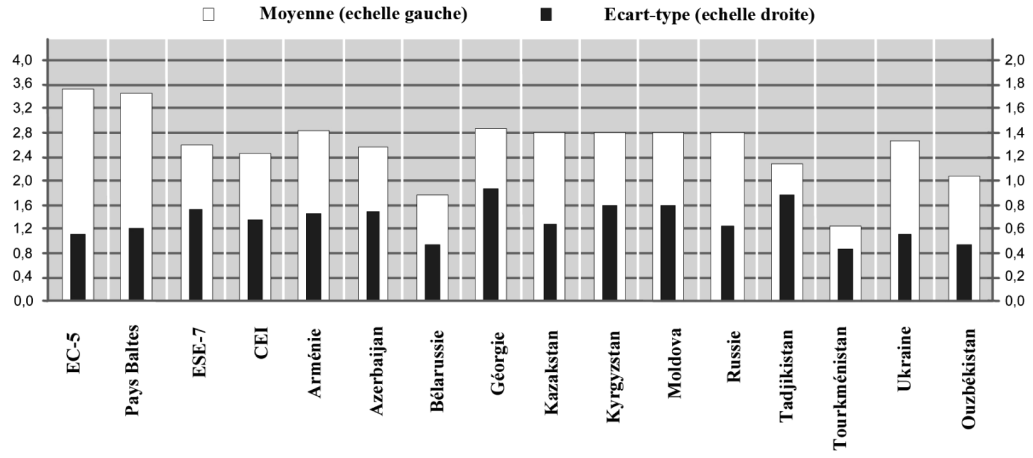

Sources: EBRD, *Transition Report 2002* (London), 2002, pp. 20-21; calculs de la CEE de l'ONU

Figure No. 1[1]

des ressources. Au Turkménistan, la privatisation a été mise en œuvre sur une petite échelle, en particulier dans l'extraction des ressources naturelles, l'agriculture et de la construction, il n'existe pratiquement pas de mécanismes d'intermédiation financière et la plupart des investissements sont financés directement par l'État.

Ainsi, le processus de réformes structurelles dans les pays de la CEI a évolué d'une manière très inégale et, dans certains pays, c'était même inversé, en grande partie en raison des bouleversements politiques et les conflits armés, des crises économiques et l'opposition des groupements d'intérêts. Dans la Figure No. 1 on présente une évaluation des réformes dans la CEI, en particulier, pour chaque pays on calculée la moyenne arithmétique de tous les indicateurs de la réforme systémique, selon la BERD. Le diagramme montre également l'écart type de la performance, permettant se faire une idée du rythme des réformes et la cohérence des efforts dans ce sens. Au niveau régional, la Figure No. 1 montre que dans l'Europe centrale et les Pays baltes, vers la moitié des années 2000, le processus de transition était vraiment en voie d'achèvement, tandis qu'au pays de l'Europe de sud-est et la CEI dans son ensemble y reste à faire un long chemin.

Selon le diagramme aucun des pays de la CEI n'est pas leaders du processus de réformes dans la région dans son ensemble.

Toutefois, dans le cadre de la CEI, certains pays se positionnent au-dessus de la moyenne arithmétique des valeurs et ont des bas écarts-types pour tous les indicateurs de la réforme systémique par rapport à la moyenne pour la région. Ainsi, le plus grand pays de la région, à savoir le Kazakhstan, la Russie et l'Ukraine, constituent un groupe de pays, en avançant rapidement et constamment dans ses réformes. La faible moyenne arithmétique des valeurs et des écarts-types des indicateurs de réformes systémiques au Bélarus et au Turkménistan indiquent que dans ces pays le processus de changement systémique est mise en œuvre d'une manière incohérente et lente.

Il resté très lent le processus de réforme systémique en Ouzbékistan et un peu plus vite, mais incohérent au Tadjikistan. Kirghizistan, République de Moldova et les trois pays du Caucase semblent

[1] Note: pour chaque pays dans le diagramme on indique la moyenne arithmétique et les écarts-types pour tous les domaines de la réforme systémique (à l'exception de la réforme de l'infrastructure) selon les estimations de la BERD. Ceux-ci couvrent la libéralisation des prix, du commerce extérieure et d'accès au monnaie étrangère, la privatisation des petites et grandes entreprises, l'administration corporative et la restructuration des entreprises, la politique dans le domaine de la concurrence, la réforme du système bancaire et la libéralisation des taux de crédit, ainsi que la libéralisation des marchés de valeurs mobilières et des institutions financières non-bancaires. Les indicateurs régionaux agrégés représentent la moyenne arithmétique des indicateurs des pays de la région. Les indicateurs vont de 1 à 4+ (1 – manque du progrès ou progrès insignifiant, 2 – progrès visible, 3 – progrès important, 4 – progrès multilatéral et 4+ – les pays dont on réalisé des progrès comparables au pays industrialisées développés).

occuper une position intermédiaire – soit à cause du ralentissement du rythme des réformes soit à cause du caractère plus incohérent par comparaison à la mise en œuvre dans l' ensemble des pays de la CEI.

L'un des principaux domaines de réforme systémique des années '90 - début des années 2000 est *la réforme foncière* ou *la réforme agraire*. La réforme agraire est un aspect particulièrement important de la réforme systémique en République de Moldova – un pays de forte tradition agraire et très dépendent du secteur agricole.

Ci-dessous on présente un bref aperçu et une analyse de la réforme agraire dans les pays de la CEI et, d'une manière plus détaillée, en République de Moldova.

La réforme agraire dans la CEI et la République de Moldova

Dans les pays à économie en transition, la réforme agraire implique les trois éléments suivants: *la privatisation des terres* (qui représente le changement de propriétaire), *le démantèlement des grandes entreprises d'État et collectives*[2] en petites unités de production et la *création des opportunités de disposition juridique des terres sans restriction* (Cech et al. 2002, 163) La réforme agraire est indispensable pour le développement des droits de propriété, l'amélioration du climat d'investissement et la croissance de la productivité agricole, ce qui est crucial pour les pays du Caucase et d'Asie centrale, ainsi que pour la République de Moldova, dont le secteur agricole occupe une place importante dans l'économie. Toutefois dans l'ensemble de la CEI, la mise en place de la propriété privée sur les terres et les réformes agraire sont été mises en œuvre plus lentement que la privatisation dans les autre branches.

En Russie, la propriété privée sur les terres a été garanti même dans la Constitution de 1991.

Cependant, seulement en 2001, on a adopté un nouveau Code foncier, qui a pris effet en janvier 2002 et qui constituait un instrument effectif de régulation et de garantie des droits de propriété, la libre circulation sur le marché et l'utilisation à titre de garantie immobilière des terrains commerciaux, des terres des unités administratives-territoriales, des jardins potagers adjacents et des fermes familiales. En juillet 2002, on a adopté une loi distincte sur la circulation sur le marché des terres agricoles. Pendant les années '90 le développement de la réforme agraire en Ukraine, en générale, a suivi les processus similaires en Russie (avec un certain retard). Comme dans la Constitution russe, la législation de l'Ukraine de 1992 prévoyait la création des entreprises privées, mais seulement en octobre 2001, le Parlement a adopté le Code foncier, prévoyant la vente et l'achat des terres agricoles depuis janvier 2005. En République de Moldova, selon le code foncier de 1992, commençant par l'an 2001, les terres agricoles ont devenu objet de vente-rachat, c'est-à-dire biens de marché, soumis aux règles de marché. Dans d'autres pays le progrès a été encore plus lent. Dans la plupart des pays dans les années '90 ont a adopté des lois sur la réforme agraire, permettant, en principe, l'avancement sur la voie vers la propriété privée sur la terre. Toutefois, le processus d'enregistrement des droits juridiques de propriété privée sur la terre a été lent, à quelques exceptions: en Arménie, la réforme agraire a été lancée en 1991 et au printemps de 1994 on a autorisé au vente-rachat des terres. En Azerbaïdjan, en 1995-1998 on a privatisée 90 pour cent de la terre. D'autre part, en Ouzbékistan, la terre reste sous contrôle de l'Etat (Rosenberg 2001, 160-178).

La réforme foncière[3] dans les pays de la CEI est réalisée en deux étapes: d'abord les *fermes d'Etat sont transformées en entreprises collectives*[4], après *les citoyens reçoivent des certificats* leur donnant le droit juridique à la terre en propriété collective. Toutefois, ces certificats ne représentent pas des parcelles de terrain physique. Par conséquent, la réforme agraire en Russie et dans d'autres pays de la CEI n'a pas conduit à l'émergence des droits de propriété clairement définis pour chaque parcelle de terre. Cela diffère sensiblement de la réforme agraire en Europe centrale, où en vue d'établir le droit de propriété assez clair pour chaque parcelle ont a utilisés de diverses méthodes, y compris la *restitution physique,* la privatisation par coupons, la location des terres d'État et la répartition directe des terres entre les ménages ruraux.

[2] Sovkhozes et kolkhozes.

[3] Comme partie composante de la réforme agraire.

[4] Sous forme de Société par actions (SA).

En République de Moldova le processus de la répartition physique des terres des anciennes entreprises collectives et d'État a commencé très lentement an 1993. En 1998, grâce au Programme «Pamânt»[5] le processus de répartition des *quotes-parts* de terre était achevé vers 2001.

Durant un demi-siècle, pendant l'époque soviétique, le complexe agricole de Moldavie s'était développé au delà des conditions spécifiques à l'économie de marché. Juridiquement, la propriété privée sur la terre n'existait pas, les citoyens ayant seulement le droit d'*usufruit* sur les terres à but de construction, aussi que sur les parcelles adjacentes aux ménages, d'arboriculture et de culture maraîchère (l'article 13 de la *Constitution* de l'URSS de 1977). L'Etat était le seule propriétaire des terres (l'art. 11).

La *perestroïka* de Gorbatchev a visée, bien sûr la réformation non pas seulement de la société, mais aussi de l'économie, dont le domaine le plus important était la propriété. C'est justement le contexte dans lequel, vers la fin des années 1980 la classe politique a conscientisé la nécessité de réformer le domaine de la propriété foncière, afin de redresser la situation déplorable dans l'économie en général, et dans l'agriculture en spécial.

Finalement ni la majorité, ni la minorité, ni même la voie des législateurs quelque soient ou de la population ne détermine pas la vérité dans le domaine décisionnel. L'affirmation ci-dessus est absolument valable dans le contexte des discussions sur la primauté de la propriété privée face à celle publique sur la terre. Quant à la propriété privée sur la terre, l'opinion généralement acceptée est que seulement ce type de propriété assure le plus élevé degré d'efficience économique de l'exploitation agricole, par le fait de la présence d'un *propriétaire* intéressé d'augmenter la productivité et le niveau du contrôle rigoureux sur le processus productif.

Une caractéristique de l'agriculture de la Moldavie soviétique c'est la quote-part très élevée du secteur privé (individuel) dans la production agricole, quoi que les paysans possédaient, pas qu'une très insignifiante partie du potentiel productif (moyens de productions, équipements, outillage) agricole. Il s'agit premièrement du secteur de la zootechnie ou, durant les derniers années soviétiques, le rendement de la production dans le secteur privé était plus haut que dans le secteur public.

Le secret de l'efficience plus élevé du secteur individuel réside dans le spécifique du secteur agricole de l'économie moldave à l'époque soviétique: chaque paysan travaillant dans les kolkhozes ou les sovkhozes, détenait en même temps des significatives surfaces agricoles adjacents au logement, surfaces dont, bien administrées, constituaient une sorte d'économie agraire parallèle à l'agriculture officielle peu productive. C'est la raison pour laquelle le processus de la petite privatisation foncière, en commençant plus tôt que la privatisation des terres des kolkhozes et des sovkhozes, en se déroulant beaucoup plus rapidement.

La réforme agraire a commencé en 1989 quand, par la Décision du Conseil des Ministres de l'URSS (No. 289 de 5 avril 1989) *Sur la réorganisation radicale des relations économiques et de gestion dans le complexe agroindustriel du pays*) on a reconnaît la nécessité de développement des toutes les types de propriété dans l'agriculture. De même on a reconnu l'égalité de la **propriété publique** (des *sovkhozes*) et **collective** (des *kolkhozes*) d'une part et **individuelle** (des coopératives de production et des autres entreprises agricoles en base d'affermage et des fermiers) d'autre part.

Cependant, la meilleure forme de gestion agricole était considérée l'affermage des terrains, l'idée de distribuer les terres aux paysans en étant encore négligée. Cependant, à cette époque 59 % des entreprises de la république ont travaillé déjà en base d'affermage agricole comme forme de gestion économique dans l'intérieur des entreprises agricoles soviétiques.

C'est pour cela que la législation soviétique de l'époque stipule encore les possibles formes d'affermage dans l'agriculture - le *bail individuel* ou *familial* (Décision du Conseil des Ministres de l'URSS No. 294 de 7 avril 1989) comme alternative de la propriété privée ou plutôt comme modalité d'éviter la propriété privée.

De même le gouvernement soviétique envisageait le soutien financier des fermiers par des crédits à 50 ans et l'exemption de la redevance d'affermage à 5 ans (Décision du Conseil des Ministres de l'URSS No. 290 de 5 avril 1989).

[5] Littéralement – Terre.

L'année prochaine (1990) a été marquée par un tournant radical dans le domaine de la réforme de la propriété foncière. Selon *Les principes de la législation foncière de l'URSS et des républiques unionales* la propriété foncière privée a été, en fait, légiférée, à l'égalité avec la propriété collective et publique. Tout de même, seulement deux éléments du droit de propriété ont été reconnus: la *possession* et l'*usufruit*. La *disposition* n'en était pas accordée aux propriétaires, premièrement à cause du fait que les terres ne constituaient pas encore objet de *vente/rachat*. L'article 5 réglementait la *possession* en concédant aux citoyens le droit de possession à vie, avec le droit de transmission des terres par succession, et aux entreprises de tout sorte le droit de possession permanente. En ce qui concerne l'*usufruit* des terres, la loi en stipule deux types: *temporaire* (en incluant le bail) et *permanent* (en permettant la transformation du droit temporaire des possesseurs en droit permanent).

La terre n'a pas été reconnue en tant qu'objet pleinement de la propriété privée ni par la loi *Sur la propriété en URSS* du 6 mars 1990 (art. 6-9). Pour la première fois le sujet de la terre comme objet de vente/rachat a commencé d'être mis en discutions en 1991. Le 19 février 1991 le Soviet Suprême de RSSM a adopté la *Conception de la réforme agraire et du développement social du village* et le 4.07.1991 – *La loi sur la privatisation* selon lesquelles les terres auraient du devenir marchandise seulement à partir du 1 janvier 2001.

Le processus de réforme agraire en Moldova c'était déroulée, comme on a déjà mentionné, très lentement et d'une manière incohérente. La cause du déroulement lent du processus de réforme ne constitue pas un secret pour les chercheurs. Elle est de nature strictement politique. Il s'agit du fait que la plupart des députés du premier parlement moldave (1990-1993) était constitué par la fraction parlementaire *Viața satului*, formé rn grande majorité par les dirigeants des entreprises agricoles de type soviétique (kolkhozes et sovkhozes) et représentant strictement leurs intérêts. C'est pour cela que malgré un certain progrès dans la réformation juridique et législative, la mise en œuvre pratique de la réforme agraire en Moldova a été beaucoup plus lente.

L'article 82 du Code foncier de 25 décembre 1991 stipule que chaque citoyen qui habite dans les villages a le droit de recevoir en propriété privée *les terrains adjacents aux logements*. L'article ci-dessus concerne, d'ailleurs, la moitié de la population de la république (52% du total de la population habitait dans les villages en 1988).

Plus précisément, chaque famille à trois ou plus membres, dont au minimum 2 d'eux travail pour les entreprises agricoles publiques/collectives, reçoit 0,3 ha de terrain situé proche des logements ou au moins le plus proche possible du village. Si la famille est composée de plus que trois membres, chacun des membres additionnels reçoivent 0,1 ha. De même façon, les employés des organisations/entreprises d'approvisionnement ont le droit sur 0,3 ha par famille, les autres employés des villages en ayant des droits seulement sur 0,15 ha. Les habitants des villes ne sont pas exclus de la distribution des terres. En conformité avec la Décision du Parlement du 18 mars 1993, chaque habitant des villes a le droit sur une parcelle de terre de 0,1 ha par famille. La surface des parcelles peut être réduite s'il n'y a pas des possibilités de distribuer des terres à des limites établies.

Les responsables pour la distribution des terres sont les autorités publiques locales – les mairies, dont délivrent les certificats (*titres*) de propriété sur les parcelles adjacentes.

Cette première étape de la privatisation des terres *la petite privatisation* est finie vers la moitié du 1993 ou quelques 316.000 ha (10% du fond foncier républicain) ont été distribués à titre de propriété privée.

L'importance du processus de la petite privatisation foncière est prouvée par les économistes moldaves renommés, dont on mentionne Victor Moroz, qui a séparé le processus de privatisation foncière en deux étapes:

– la petite privatisation (1990-1992), étape pendant laquelle les surfaces détenues par les fermiers ont augmenté de 180.000 ha en 1990 à 300.000 vers 1992, et
– la privatisation de masse (1990-jusqu'au début des années 2000), étape caractérisée par le transfert des terres des kolkhozes et sovkhozes aux paysans.

La réforme foncière à l'échelle nationale était gestionée par la *Direction pour la gestion des terres et la réforme agraire*, du *Ministère de l'Agriculture et Alimentation*. La direction est organisée

en commissions foncières (CF) localisées dans chaque unité territoriale de la république rayon (districts, arrondissements). Les CF déterminent premièrement les limites des villages après la détermination des limites des domaines des entreprises agricoles privatisables. De même façon les responsabilités des CF incluaient la solution des disputes concernant les terres, tant que la détermination des limites territoriales des villages dans la perspective du développement vers l'an 2001. Par cela, tout le fond foncier républicain à été déterminé et enregistré. La catégorisation des terres a suivi le schéma ci-dessous:

1. 316.000 ha – terres adjacents,
2. 5% du fond foncier (quelques 150-160.000 ha) – le fond de réserve des municipalités,
3. 9% du fond foncier – les surfaces boisées,
4. les terres des unités militaires, des voies, des infrastructures diverses – toutes les terres susmentionnées, à l'exception du premier exemple ont restée en propriété publique.

D'une manière similaire l'Etat a résolu le problème de la terre polluées ou soumises à l'érosion – en les maintenant en propriété publique.

En ce qui concerne le reste des terres vers le commencement du 1993 les surfaces agricoles à privatiser ont été limitées à *1,9 millions hectares soit 63% du fond foncier* total de la république, le reste de 1,1 millions ha en restant en propriété publique.

La tache suivante des CF le constituait l'identification, l'enregistrement et l'élaboration des listes des bénéficiaires de la grande privatisation. Selon le Code foncier les bénéficiaires étaient: les employés des kolkhozes et sovkhozes ou autres entreprises agricoles (sovkhozes-fabriques etc.) qui ont travailé 25 ans (pour les hommes) et 20 ans (pour les femmes) et les retraités des entreprises susmentionnés. Quelques catégories additionnelles de personnes ont reçu le droit de recevoir des terrains agricoles: les victimes des répressions politiques, ceux qui ont été obligés de céder leurs terres à l'époque de la collectivisation stalinienne et, finalement – les vétérans de la Seconde Guerre Mondiale et les héritiers des victimes de la Guerre d'Independence du 1992.

En concordance avec le règles ci-dessus, les terres des chaque village sont divisées en *quotes-parts de terrain* en dépendance du nombre des habitants de la localité, la fertilité du sol, etc.

Du nombre total des bénéficiaires potentiels des quotes-parts (916.458 citoyens), en conformité avec les articles 12 – 13 du Code foncier, vers 1 octobre 1994 75% d'eux (686.491) ont reçu les titres (c'est-à-dire l droit juridique) de propriété sur les parcelles à distribuer.

Les donnés susmentionnées ne doivent pas nous tromper sur le déroulement réel du processus de distribution des terres. Malgré le fait que la réforme foncière a commencé assez tôt, avant 1996, elle s'est déroulée très lentement. Les réformes ont été même presque stoppées le 1994, à des causes politique, dont on les mentionnées antérieurement. L'obstacle technique consistait premièrement dans le processus très lent de réorganisation des sovkhozes et des kolkhozes en sociétés par actions et lq distribution ultérieure du patrimoine foncier et productif aux bénéficiaires légaux (anciens et actuels employés).

Par conséquent pendant les années 1994/1995 on a privatisé complètement seulement 86/199 entreprises agricoles d'un total de 409/1570 entreprises privatisées en Moldavie.

Le déroulement lent du processus de distribution des terres est reflété dans le tableau ci-dessous, sur le nombre de fermiers officiellement enregistrés en tant que sujets de l'activité économique agricole pendant les années 1993-1994.

Tableau No. 1

(Anuarul 1993)

	1993	**1 janvier 1994**	**1 octobre 1994**
Nombre des fermiers	481	3058	12749
Surface en propriété	1366	6836 ha	33017 ha

On remarque de même un autre fait d'une importance majeure pour le déroulement de la réforme foncière en Moldavie: la plupart des nouveaux propriétaires ont préféré d'être membres/associés dans des structures agricoles plus grandes, comme S.A. (les anciens sovkhozes/kolkhozes) dans la première phase de réorganisation, ou S.R.L et Associations des Fermiers (AF), en résultant de la phase suivante. La cause est premièrement de nature psychologique, en résultant de la mentalité collectiviste soviétique, puisque les directeurs des entreprises agricoles qui ont apparu a la suite de

la réforme étaient, dans la plupart des cas, les anciens dirigeants des sovkhozes et kolkhozes (personnes ayant une grande influence sur les paysans). La concentration des terres érait aussi fondée sur des raisons de nature économique. Il s'agit de l'impossibilité économique de pratiquer une agriculture efficiente sur des parcelles à des surfaces insignifiantes. Pour les parcelles adjacentes la surface moyenne au niveau républicain constitue 0,41 ha (300000 ha repartissent aux 702000 familles, soit 76,7% du nombre total des familles enregistrées aux maires). La surface moyenne varie, tout de même, par arrondissement, de 0,28 ha au 1,1 ha. Pour les quotes-parts, l'évolution des surfaces moyennes est la suivante (par an):

Tableau No. 2

(Anuarul 1994-2003; Republica 2000)

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1,03	1,22	1,05	1,28	1,32	1,38	1,40	1,40

Vers le début des années 2000 le processus de réforme foncière en Moldavie est caractérisé par la réduction de la superficie des terrains en propriété publique, la distribution pratiquement complète aux habitants des villages des titres de propriété sur les terres, aussi que par la repartition physique des quotes-parts de terre aux personnes qui ont décidé de cultiver individuellement leurs terres (les fermiers individuels).

Vers 1 janvier 2001 les fermiers détenaient 50% du fond foncier agricole (810.500 ha du 2,3 millions ha), pendant qu'en 1999 le pourcentage ne représentait que 12%.

La plus pertinente réflexion du processus de répartisation physique du fond foncier est donnée par les Bilans cadastraux de la République de Moldova pour 1996-2000 de l'Agence Nationale de Cadastre, Ressources Foncière et Géodésie. Vers l'année 2001, selon le bilan cadastral, en propriété d'Etat restait seulement 25,7% du fond agricole républicain, la plupart en représentant la réserve publique, distribuée annuel aux producteurs agricoles temporairement. Le reste du fond agricole est, formellement, attribué en propriété privée. Ce fait ne signifie, tout de même, un contrôle individuel de la part des fermiers. Vers l'année à examiner, presqu'une moitié des terres privées se trouvaient dans l'administration des entreprises agricoles corporatives (dont les anciens kolkhozes ne représentaient qu'une partie insignifiante). Pendant une décennie de réforme la structure de la propriété s'est change radicalement : en 1990 les entreprises d'État possédaient 27% du fond foncier agricole et les entreprises collectives 60%. Après 10 années les entreprises d'État et collectives de type soviétique ne représentaient que 7.6% et respectivement 0.5%.

Le processus de réforme de la propriété foncière n'est pas fini vers le début du nouveau siècle. Après 2001 le processus d'évolution de la propriété a subit un tourment radical, à la suite de la transformation des terres agricoles en objet de vente/rachat. La libéralisation législative du marché foncier a couronner le processus de distribution des terres commencé après 1991.

Sous l'aspect qualitatif, la réforme de la propriété foncière en Moldavie peut être divisée en deux étapes:

1991-2001: période caractérisée par le processus des distributions des terres aux bénéficiaires légaux, par la création de la base législative nécessaire à la constitution du marché foncier (en commençant même par les lois sur la propriété, sur la privatisation, le Code foncier etc.). Pendant la période susmentionnée, la réforme foncière s'est produit seulement sur l'axe verticale: des autorités publiques envers les individus;

2001 - après la transformation des terres agricoles en objet de vente/rachat commence une nouvelle période.

L'an 2001 marque la constitution du marché libre des terres. Par suite, dans quelques années, on assistera aux mutations essentielles en ce qui concerne la circulation des terres parmi les entreprises et les propriétaires individuels. L'Etat a presque disparu du processus de circulation des terres, son rôle en se limitant désormais à la régulation des rapports juridiques entre les acteurs de marché (soit les entreprises ou les citoyens).

En totalisant, on peut mentionner que, sous l'aspect législatif et normatif, le processus de réforme de la propriété foncière pendant les annés 1990 a réussi, les rapports fonciers en bénéficiant d'une base législative appropriée aux conditions de l'économie de marché. Du point de vue économique le processus de démantellement des grandes entreprises agricoles et la distribution physique

des surfaces foncières aux paysans qui n'ont pas été en mesure les exploiter, a eu des répercussions négatives sur l'agriculture de la république, premièrement sous l'aspect du morcellement accentué des terres, la baisse de la production indigène, l'augmentation des importations et, la dispartitions des emplois en milieu rurale, etc. Par conséquent, les fermiers se sont vus obligés soit renoncer à l'exploitaions de leur terres, soit les vendre à des prix modique.

Conclusions

Compte tenu de l'analyse fragmentée de la réforme agraire, il est possible de tirer certaines conclusions:

– la mise en valeur du secteur agraire ne sera possible qu'en assurant le succès de la réforme agraire ;
– le principal problème de la réforme agraire dans la CEI est la situation défavorable économique générale et l'absence d'un environnement économique propice à l'activité entrepreneuriale – premièrement à cause du caractère incohérent, incomplet et très lent de la réforme institutionnelle mise en œuvre par les gouvernements et l'absence d'une vision stratégique sur le rôle du secteur agraire dans l'économie et le développement d'avenir de pays;
– la réforme agraire, ainsi que la réforme économique en général, ne porté pas un caractère complexe et ciblé. Leurs éléments ne sont pas pris en calcul d'une manière appropriée et ne disposent pas d'une réelle couverture de ressources nécessaires;
– la réforme agraire doit être basée sur un cadre juridique clair et une politique agricole équilibré;
– la politique agricole devrait viser avant tout au niveau macro: la réglementation du marché agricole, une protectionnisme agricole pondérée, la disponibilité des fonds, le développement des systèmes de distribution;
– beaucoup plus d'attention devrait être accordée à l'éducation économique de la population, spécialement en ce qui concerne la population rurale.

Toute tentative de traiter l'agriculture comme un modèle économique spécifique, où on peut conserver des éléments de contrôle administratif et de la planification centrale, ne contribuera qu'à une prolongation des effets négatifs et du sous-développement du secteur agraire sur les générations futures. En Europe centrale et orientale on a une grande expérience de la réformation réussie de l'agriculture postsocialiste. L'économie et l'hostoire modernes sont caractérisées par le dynamisme et l'internationalisme. Par conséquent, la prudence dans l'accomplissement de réformes économiques dans le milieu rurale ne doit pas être associée à la lenteur ou à l'incohérence. D'autant plus que l'opinion publique dans les pays de la CEI évolue et se transforme d'une manière imprévisible sous l'influence de reculs et de l'absence de la performance positive dans la mise en œuvre des réformes économiques et la détérioration du niveau de vie de la majorité.

Bibliographie

Anuarul 1993: Anuarul Statistic al Republicii Moldova. 1993 (Chişinău 1994).

Anuarul 1994-2003: Anuarul Statistic al Republicii Moldova. 1993-2002 (Chişinău 1994-2003).

Arrow 2000: K. Arrow, Economic transition: speed and scope. Journal of Institutional and Theoretical Economics 1, vol. 156, March 2000, 11.

Cech et al. 2002: R. Cech et al., Discussion on land privatization in Russia: the intersection of economic and political problems. Economic Systems 2, vol. 26, June 2002, 163.

Esanov et al. 2001: A. Esanov, M. Raiser, W. Buiter, Nature's Blessing or Nature's Curse: The Political Economy of Transition in Resource-based Economies. EBRD Working Paper, No. 65 (London 2001).

Republica 2000: Republica Moldova în cifre. 2000 (Chişinău 2001).

Roland 2001: G. Roland, Ten years after... transition and economics. In: IMF Staff Papers, vol. 48, Special Issue (Washington 2001), 30.

Rosenberg 2001: B. Rosenberg, M. de Zeeuw, Welfare effects of Uzbekistan's foreign exchange regime. IMF Staff Papers, vol. 48, No. 1 (Washington 2001), 160-178.

OOH 2000: ЕЭК ООН, Обзор экономического положения Европы, 2000 год, № 2/3, 45-174.

Progresul înregistrat în reformele macroeconomice în ţările CSI. Cercetare comparată cu accent pe reforma agrară în Republica Moldova

Rezumat

Datorită circumstanţelor dificile, inclusiv condiţiilor nefavorabile iniţiale, calea spre o economie de piaţă s-a dovedit a fi dificil pentru majoritatea ţărilor CSI. Procesul de reforme economice şi politice în regiune a durat mai mult decât în Europa de est şi ţările CSI sunt mai puţin avansate în reformele de piaţă decât majoritatea ţărilor din Europa de est. În ciuda unor recente progrese, procesul de reforme sistemice a fost unul inegal şi, în marea sa parte, incoerent. Reformelor în domenii cum ar fi liberalizarea preţurilor şi a comerţului exterior, întărirea disciplinei bugetare în întreprinderi şi restructurarea proprietăţii asupra activelor productive, au avansat cel mai tare în Rusia, pe când în CSI, în ansamblu aceste reforme nu au avansat în mod deosebit. Reformele în alte domenii importante, cum ar fi afirmarea statului de drept şi punerea în practică a politicii de concurenţă au fost lente peste tot.

În acest context, eforturile de a trata agricultura ca un model economic specific, care poate păstra elemente de control administrativ şi de planificarea centralizată, nu va contribui decât la o prelungire a efectelor negative asupra generaţiilor viitoare, în primul rând în Republica Moldova, o ţară cu un pronunţat specific agricol al populaţiei şi economie. Statele Europei centrale şi de est au o experienţă îndelungată a reformării de succes a agriculturii postsocialiste. Această experienţă trebuie adaptată şi folosită în condiţiile statelor mai puţin avansate pe cale reformelor. Economia şi istoria contemporane se caracterizează prin dinamism şi internaţionalism. Prin urmare, prudenţa în realizarea reformelor economice în zonele rurale, nu ar trebui să fie asociată cu încetineala. Cu atât mai mult, cu cât starea de spirit al opiniei publice în statele CSI se schimbă sub influenţa eşecurilor în reformele economice şi deteriorării accentuate a standardelor de viaţă ale majorităţii.

Прогресс в области макроэкономических реформ в странах СНГ. Сравнительное исследование с акцентом на аграрную реформу в Республике Молдова

Резюме

Из-за трудных обстоятельств, включая неблагоприятные исходные условия, дорога к рыночной экономике оказалась сложной для большинства стран СНГ. Для того чтобы начать процесс экономических и политических преобразований, в этом регионе потребовалось больше времени, чем в восточной Европе, и страны СНГ меньше продвинулись по пути рыночных реформ, чем большинство восточноевропейских

стран. Несмотря на достигнутый некоторыми странами в последнее время прогресс, процесс системных реформ шел неровно. Реформы в таких областях, как либерализация цен и внешней торговли, укрепление бюджетной дисциплины на предприятиях и изменение структуры собственности в отношении производственных активов, продвинулись дальше всего в России, но свидетельств устойчивой либерализации в СНГ в целом не так много. Реформы по другим важным направлениям, таким как утверждение принципа верховенства закона и практическая реализация политики в области конкуренции, повсеместно осуществлялись медленно.

В данном контексте, все попытки рассматривать сельское хозяйство, как специфическую экономическую модель, в которой можно сохранить элементы административного регулирования и централизованного планирования, будут содействовать только пролонгированию негативных последствий на будущие поколения, в первую очередь в Республике Молдова стране с четко выраженной аграрной спецификой населения и экономики. В Центральной и Восточной Европе накоплен большой опыт успешного аграрного реформирования постсоциалистического сельского хозяйства, опыт, который можно применить и в странах СНГ.

Современная экономическая жизнь отличается значительным динамизмом и интернационализмом. Поэтому взвешенность в проведении экономических преобразований на селе не должна ассоциироваться с медлительностью. Тем более что общественное настроение постепенно меняется под воздействием неудач в экономическом реформировании и ухудшения жизненного уровня большинства населения.

15.01.2011

Octavian Zelinski, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: octavian.zelinski@gmail.com

ÎNSEMNELE VEXILARE DERIVATE DIN DRAPELUL DE STAT AL REPUBLICII MOLDOVA

Silviu Andrieş-Tabac

Calitatea de însemne vexilare naţionale o poartă mai multe categorii de drapele: drapelul civil, drapelul de stat, drapelul de război, pavilionul civil, pavilionul de stat, pavilionul de război, culorile naţionale, drapelul de luptă, stindardul Preşedintelui ţării, stindardul Preşedintelui Parlamentului, stindardul Prim-ministrului, stindardul Ministrului Apărării şi altele, specifice tradiţiilor regiunilor geografice concrete. De cele mai multe ori toate aceste însemne vexilare se află într-o interlegătură istorică şi semantică, uneori evidentă, alteori necesitând documentări solide în istoria vexilologiei ţării respective.

Prima separare a funcţiilor însemnelor vexilare destinate marcării identităţii naţionale este în *drapele*, adică însemne vexilare terestre, utilizate pe pământ, şi în *pavilioane*, adică însemne vexilare utilizate pe ape, pe vasele fluviale şi maritime aparţinând unei naţiuni. Cu toate că şi uzul aerian al drapelelor este o realitate obiectivă azi, însemnele vexilare de tipul drapelelor rectangulare de identificare a navelor aeriene au funcţii mai mult decorative, rostul identificării reale şi de la distanţă avându-l aici *cocardele de aviaţie*, de cele mai multe ori rotunde ca formă.

Cea de-a doua separare a funcţiilor însemnelor vexilare destinate marcării identităţii naţionale este în *civile*, adică însemne utilizate de popor (persoane fizice, societăţi, comunităţi etc. care nu se identifică cu autoritatea statală), în *de stat*, adică folosite de autorităţile statale, şi în *de război*, adică arborate de forţele armate ale ţării în conflictele militare internaţionale, deşi în uzul cotidian această din urmă noţiune are mai curând sensul de „însemn militar", căci forţele armate trebuie să posede drapele „de război" şi pe timp de pace.

În mod normal, funcţiile drapelului concret sunt determinate de acte legislative naţionale, iar în cazul când aceste acte sunt insuficiente – situaţie specifică şi ţării noastre –, vexilologii autohtoni şi străini urmăresc tradiţia, cutuma, uzul real şi, în urma observaţiilor, atribuie mai multe funcţii celui mai cunoscut drapel.

Pentru marcarea uzului însemnelor vexilare ce simbolizează identitatea naţională Federaţia Internaţională a Asociaţiilor Vexilologice (FIAV), în anii '70 ai secolului trecut a introdus o grilă specială, compusă din şase locuri-căsuţe pentru puncte, aşezate în două rânduri şi trei coloane:

Acest sistem de marcare a fost elaborat şi propus de vexilologul american Whitney Smith, părintele vexilologiei contemporane. Primul rând este rezervat uzului terestru, iar cel de-al doilea – uzului pe nave fluviale şi maritime. Coloanele marchează calităţile de „civil" (prima), „de stat" (a doua), „de război" (a treia). Astfel, reproducerile de însemne vexilare de identificare naţională în lucrările de specialitate şi în ediţiile oficiale de drapele naţionale sunt însoţite de această grilă de marcare a uzului drapelului, marcarea realizându-se prin umplerea cu puncte (sau cruciuliţe oblice) sau lăsarea goală a căsuţelor (Flag 2011). Un drapel de marcare a identităţii naţionale poate avea de la una la şase funcţii, iar variaţia combinării funcţiilor ajunge la 64.

Descifrarea concretă a grilei este, deci, următoarea:

	Însemne civile	**Însemne de stat**	**Însemne de război**
Însemne terestre	Drapel civil	Drapel de stat	Drapel de război
Însemne pe ape	Pavilion civil	Pavilion de stat	Pavilion de război

În lumină acestei clasificări a funcţiilor vexilologice, definirea unui însemn ca „drapel naţional" presupune că acesta îndeplineşte concomitent calităţile de drapel civil, drapel de stat şi drapel de război, iar definirea ca „pavilion naţional" are în vedere că însemnul îndeplineşte concomitent calităţile de pavilion civil, pavilion de stat şi pavilion de război. Marcarea lor, conform grilei FIAV este:

Drapel naţional	Pavilion naţional	Drapel şi pavilion naţional

Totuşi, în vorbirea curentă sintagma „drapel naţional" este aplicată mai puţin riguros şi nu implică neapărat conformitatea cu clasificarea ştiinţifică.

* * *

În Republica Moldova, la aproape două decenii de la declararea independenţei, singurul drapel oficializat legislativ rămânea Drapelul de Stat aprobat la 27 aprilie 1990 (Veştile 1990, nr. 5, art. 81, 82). Separarea dintre drapelul statului şi cel civil nu se realizase încă. Cu toată diferenţa de funcţii, Drapelul de Stat se afla în concurenţă cu părintele său – tricolorul pan-românesc. De asemenea, se cristalizase şi o formă unică a drapelului de luptă, dar această unitate nu era fixată legislativ. Astfel, în sistemul grilei FIAV, drapelul ţării noastre apărea ca legal doar cu punctul din mijloc din primul rând, iar *de facto* – cu grila plină cu toate cele şase puncte de marcare funcţională, drapelul de stat din necesităţi practice preluând asupra sa toate funcţiile de identificare naţională.

La 17 septembrie 2010, Parlamentul Republicii Moldova adoptă Legea nr. 217 privind Drapelul de Stat al Republicii Moldova (MO 2010, art. 728), prin care au fost rezolvate mai multe probleme legate de funcţionarea, confecţionarea şi reproducerea acestui însemn.

Proiectul de lege fusese înaintat de Guvern, în urma adoptării în şedinţa Executivului din 16 iunie 2010. În notele informative însoţitoare se arăta că acesta a fost elaborat de Ministerul Justiţiei, constatându-se perimarea normelor din vechiul act ce reglementa domeniul – *Regulamentul cu privire la Drapelul de Stat al RSS Moldoveneşti*, aprobat prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr. 17-XII din 12 mai 1990 (Veştile 1990, nr. 5, art. 93) şi completat prin Legea nr. 82-XII din 5 iunie 1990 (Veştile 1990, nr. 6-7, art. 132). De asemenea, se specifica faptul că în vederea întocmirii noii legi a fost studiată legislaţia similară a României, Letoniei, Lituaniei şi Federaţiei Ruse.

În acea şedinţă a Guvernului din 16 iunie, academicianul Teodor Furdui, prim-vicepreşedintele Academiei de Ştiinţe a Moldovei, a atras atenţia asupra faptului că printre organismele care au avizat proiectul de lege nu s-au numărat nici instituţiile academice competente, nici Comisia Naţională de Heraldică (CNH) – principalul for de expertiză vexilologică din ţara noastră. În urma demersului său, Guvernul a solicitat ca propunerile Academiei de Ştiinţe să fie înaintate direct Parlamentului, avizul detaliat al căreia a fost transmis pe 22 iunie.

Şi CNH, în şedinţa din 17 iunie, şi-a exprimat nedumerirea, protestând cu adrese expediate a doua zi către Preşedintele interimar al ţării, Preşedintele Parlamentului şi Prim-ministru. Spre răspuns, Preşedintele interimar al ţării a dispus avizarea proiectului de către CNH şi prezentarea concluziilor de rigoare Parlamentului, dar comisia nu a mai reuşit să-şi expună poziţia colectivă în timp util. Este de remarcat şi faptul cel puţin ciudat că autorul însuşi, fiind vicepreşedinte al CNH, a aflat despre existenţa acestui proiect de lege în ziua adoptării lui de către Guvern, în cadrul unei dezbateri televizate dedicate evenimentului la postul de televiziune „Publika TV", la care fusese invitat împreună cu viceministrul justiţiei Oleg Ifrim şi istoricul Anatol Petrencu în calitate de comentatori.

Parlamentul adoptă legea în prima lectură la 9 septembrie 2010. Proiectul adoptat nu se deosebea prea tare de cel înaintat de Guvern, observaţii asupra lui făcându-se şi în şedinţa Parlamentului. Lipsa vexilologilor din colectivul de elaborare s-a soldat cu inexactitatea unor termeni, cu scăpări în prevederea tuturor situaţiilor de arborare sau utilizare a drapelului de stat, cu nerezolvarea unor probleme vexilologice istorice, printre care şi cea a însemnelor derivate din drapelul de stat. Fără intervenţiile tehnice de ordin vexilologic ce au survenit după prima lectură legea riscă să nu avanseze prea mult situaţia faţă de regulamentul din 1990. Pe 10 septembrie, pentru expertiza vexilologică urgentă a proiectului de lege şi a avizelor, a fost antrenat autorul.

Versiunea finală, îmbunătăţită simţitor, a fost aprobată în şedinţa Comisiei parlamentare pentru cultură, educaţie, cercetare, tineret, sport şi mass-media din 15 septembrie, prezidată de Corina Fusu. Peste două zile, la 17 septembrie 2010, Parlamentul Republicii Moldova adoptă *Legea privind Drapelul de Stat* cu 50 de voturi (ca lege ordinară, la momentul votării avea nevoie de cel puţin 46 de voturi), lipsindu-i doar un singur vot pentru a atinge pragul de 51 de voturi prevăzut

pentru legile organice (trei dintre deputaţii alianţei de guvernare, care susţinea proiectul, ieşiseră în acel moment din sală, iar opoziţia comunistă nu a votat legea *in corpore*).

Legea a fost promulgată prin Decretul Preşedintelui interimar al Republicii Moldova Mihai Ghimpu nr. 634-V din 17 noiembrie 2010 (MO 2010, art. 727). Publicarea în „Monitorul Oficial al Republicii Moldova"[1] s-a produs la 26 noiembrie, dar, spre ruşinea naţională generală, într-o formă cu totul neadecvată valorii identitare pentru ţara noastră a însemnului invocat în lege: desenul color definitoriu pentru nuanţe a fost reprodus în alb-negru, iar desenul tehnic a fost prea micşorat ca să se poată citi toate detaliile.

După cum am arătat, scopul primordial al noii legi a fost o mai bună reglementare a folosirii şi reproducerii Drapelului de Stat. Acest scop a fost realizat cu brio, legea ţării noastre depăşind cu mult ca minuţiozitate a reglementării legislaţia altor state, încât cetăţenii moldoveni, autorităţile şi diferitele persoane juridice au primit la mână un instrument clar de care să se ghideze în diversele situaţii de arborare a Drapelului de Stat. Pe lângă tratatele de vexilologie recunoscute (Smith 1975; Smith 1976; Znamierowski 2000), deosebit de utilă în această afacere a fost experienţa vie a Canadei.

Scopul secundar al actului legislativ a constat în reglementarea situaţiei drapelelor derivate din Drapelul de Stat şi a altor însemne vexilare destinate identificării Republicii Moldova. În acest sens, actul a legiferat situaţia creată *de facto* în timp, a inclus mai multe recomandări făcute de CNH în 15 ani de activitate şi a dat un imbold rezolvării altor problemele istorice de vexilologie naţională. Gradul de realizare a acestui al doilea scop este urmărit în acest studiu.

1. Drapelele şi pavilioanele naţionale ale Republicii Moldova

Însemnele vexilare derivate din Drapelul de Stat al Republicii Moldova constituie subiectul celui de-al III-lea capitol al legii.

Articolul 12, dedicat drapelului naţional, specifică:

„(1) Până la adoptarea unor însemne vexilare distincte, Drapelul de Stat exercită funcţiile Drapelului Naţional al Republicii Moldova, cumulând calităţile de Drapel Civil, Drapel de Stat şi Drapel de Război.

(2) În calitate de Drapel Civil al Republicii Moldova, Drapelul de Stat poate fi arborat de persoanele fizice la domiciliu sau la reşedinţa lor, precum şi de persoanele juridice înregistrate oficial în Republica Moldova la sediile lor, cu respectarea prezentei legi".

Articolul 13, rezervat pavilionului naţional, explică:

„(1) Până la adoptarea unor însemne vexilare distincte, Drapelul de Stat exercită funcţiile Pavilionului Naţional al Republicii Moldova, cumulând calităţile de Pavilion Civil, Pavilion de Stat şi Pavilion de Război.

(2) Arborarea pavilioanelor Republicii Moldova se face în conformitate cu uzanţele internaţionale şi cutumele marine şi fluviale".

Cele două articole nu fac decât să fixeze legislativ situaţia reală, creată fără participarea legislatorilor. Această situaţie nu este una tocmai fericită, ci forţată de împrejurările politice care nu au favorizat dezvoltarea heraldicii şi vexilologiei în Republica Moldova. Interimatul cu şase feţe pe care îl deţine drapelul de stat ar trebui să se încheie treptat, cu rezolvarea ştiinţifică a fiecărei probleme. Printre hibele drapelului nostru de stat în aceste ipostaze se pot menţiona:

a) slaba recognoscibilitate în mare; de regulă, pavilioanele au o compoziţie mai simplă pentru a putea fi identificate mai uşor în condiţiile specifice ale mării; este evident că de la distanţă stema noastră nu poate fi desluşită şi nici percepută ca diferită de cea a Andorei;
b) confuzia cu alte drapele, în primul rând cu cele care se bazează pe acelaşi tricolor albastru–galben–roşu (România, Andora, Chad), dar nu numai, căci în anumite condiţii de iluminare şi drapelul Belgiei, având culoare neagră în locul culorii noastre albastre, poate fi confundat cu tricolorul pan-românesc;
c) contradicţia iminentă dintre însemnele statale şi cele civile, în condiţia când drapelele civile sunt, de regulă, cele etnice;
d) necesitatea de diversificare a însemnelor de război faţă de cele ale României, cu care ţara

[1] Redactor-şef Simion Ropot, editor: Agenţia Informaţională de Stat „Moldpres", director general Vlad Darie.

noastră are o moştenire vexilologică comună, dar cu care trebuie să aibă drapele militare diferite, cel puţin pentru a nu crea confuzii pe câmpul aplicaţiilor militare comune.

Plecând de la propria experienţă, vom expune unele consideraţii în contextul celor invocate.

1) Din punctul nostru de vedere, *drapelul civil* al Republicii Moldova trebuie să fie identic cu tricolorul etnic pan-românesc albastru-galben-roşu, care *de facto* deja este încetăţenit ca atare în spaţiul nostru. Orice atacuri asupra lui nu fac decât să-i întărească autoritatea vexilologică, socială şi politică. Nu constituie un secret faptul că majoritatea drapelelor de stat s-au născut şi dezvoltat din drapelele etnice ale popoarelor majoritare dintr-o ţară sau alta. În acelaşi fel stau lucrurile şi în ţara noastră. Există şi un fel de solidaritate între drapelele etnice din aceeaşi familie, cum este cazul drapelelor popoarelor slave, ale ţărilor arabe, ale statelor continentului african sau ale celui sud-american.

2) Legislaţia Republicii Moldova va trebui să prevadă o utilizare publică mai liberă a drapelelor naţionale etnice ale altor etnii decât cea românească care convieţuiesc în ţara noastră. Actuala Lege privind Drapelul de Stat este pe bună dreptate foarte strictă în reglementarea utilizării drapelelor altor state. Admiterea afişării publice a altor drapele etnice, însă, împreună cu reglementarea potrivită a acestei afişări, va contribui nu numai la împodobirea străzilor, ci şi la o mai bună cunoaştere a culturilor etniilor conlocuitoare. Dat fiind faptul că în multe ţări drapelul de stat are la bază acelaşi drapel etnic al etniei majoritare, sentimentele naţionale ale populaţiei moldoveneşti neromâneşti vor fi respectate de la sine, fără a încălca Legea privind Drapelul de Stat al ţării noastre. Din acest punct de vedere, va trebui studiată experienţa unor ţări ca Elveţia sau Germania, unde arborarea diverselor drapele este o practică încetăţenită.

3) Cea mai reuşită soluţie pentru rezolvarea problemei *drapelului de război* al Republicii Moldova, după părerea noastră, ar fi reluarea ideii din drapelul Armatei Naţionale a Republicii Moldova. Acesta, elaborat de autor împreună cu istoricul Vladimir Mischevca şi pictorul Iurie Caminschi şi aprobat de CNH la 12 iunie, iar de Ministrul Apărării la 30 august 2000, reprezintă: o pânză dreptunghiulară (2:3) albastră, cu o cruce plină galbenă încărcată cu o altă cruce plină mai îngustă roşie; pe aversul drapelului, în centrul crucii roşii, este amplasată emblema Armatei Naţionale a Republicii Moldova; reversul drapelului are aceeaşi compoziţie cu aversul, iar în locul emblemei Armatei Naţionale, într-o cunună similară cununii acesteia, este înscrisă cu litere de aur deviza: „Pentru Onoare! Pentru Patrie! Pentru Tricolor!" (Andrieş-Tabac 2000). Drapelul de război al ţării ar putea repeta ideea compoziţiei aversului, fără emblema armatei şi cu reconsiderarea proporţiilor dintre culori.

4) *Pavilionul civil* şi *pavilionul statal* ale Republicii Moldova s-ar putea obţine prin combinarea tricolorului vertical sau orizontal cu unele idei din drapelele fluviale şi maritime ale Ţării Moldovei din secolul al XIX-lea.

5) *Pavilionul de război* al Republicii Moldova ar putea fi identic cu drapelul de război propus, eventual realizat după acelaşi principiu, dar cu partiţionarea în crucea Sf. Andrei sau în cruce scandinavică, mult mai obişnuite în largul oceanului planetar.

Revenind la Legea din 17 septembrie 2010, trebuie să remarcăm şi un alt articol, cel de-al 6-lea, care a reglementat suplimentar, într-un cadru mai larg, folosirea drapelelor de marcare a apartenenţei statale pe mijloacele de transport, inclusiv pe cele fluviale şi maritime. Anterior, acest aspect era reglementat parţial de Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 93 din 20 aprilie 1992 „Cu privire la folosirea simbolurilor de stat ale Republicii Moldova pe navele aeriene şi fluviale şi pe transportul feroviar" (MP 1992), completat prin alt Decret prezidenţial, nr. 134 din 2 septembrie 1993.

Articolul menţionat din noua lege prevede:

„(1) Drapelul de Stat se arborează permanent ca pavilion pe navele fluviale şi maritime de orice tip şi pe alte ambarcaţiuni ce navighează sub pavilionul Republicii Moldova, în conformitate cu prevederile Codului navigaţiei maritime comerciale al Republicii Moldova şi ale altor acte normative în domeniu.

(2) Drapelul de Stat se imprimă pe toate navele aeriene care aparţin Republicii Moldova, pe navele aeriene înregistrate în Republica Moldova, aparţinând persoanelor fizice şi juridice.

(3) Drapelul de Stat poate fi imprimat sau arborat pe autovehiculele ce aparţin Republicii Moldova care efectuează transportul internaţional.

(4) Drapelul de Stat poate fi imprimat sau arborat pe materialul rulant feroviar ce aparţine Republicii Moldova care efectuează transportul internaţional, alături de Stema de Stat a Republicii Moldova şi de abrevierea denumirii „Calea Ferată din Moldova" – „C.F.M."".

După adoptarea celor cinci drapele şi pavilioane noi ce vor marca identitatea ţării noastre, prevederile acestui articol vor trebui adaptate.

O ultimă problemă care solicită o rezolvare adecvată în limitele acestui subiect este cea a cocardei aviatice a Republicii Moldova. Evident, aceasta va trebui să fie conformă cu normele internaţionale, diferită de cele ale familiei tricolorului albastru–galben–roşu şi uşor identificabilă.

2. Culorile naţionale ale Republicii Moldova

Termenul *culori naţionale* în vexilologie este folosit cu trei sensuri. Cel mai des sintagma apare ca sinonim metaforic al noţiunii de drapel naţional sau de pavilion naţional. Alteori, desemnează culorile drapelului naţional, în general juxtapuse sub forma unor benzi paralele, care pot fi repetate şi multiplicate (Smith 1976, 14). În cel mai larg sens, însă, ideea de culori naţionale se referă la culorile preluate din drapelul naţional şi folosite cu funcţie mai ales decorativă decât solemnă.

Pentru Republica Moldova, unde de câţiva ani se impune de autorităţi plasarea inoportună, dar obligatorie a stemei de stat pe toate steguleţele de stradă şi pe alte fanioane decorative, este utilă experienţa altor state. Exemplul Argentinei este unul didactic. Drapelul de stat adoptat la 1812 reprezenta o pânză tripartită orizontal, fâşiile marginale fiind alb-albastre, iar cea din mijloc albă. În 1818 în mijlocul drapelului a fost plasat un soare galben (Sol de Mayo – soarele de mai). Această versiune plină cu imaginea soarelui poartă denumirea de „drapel oficial de ceremonie" (Bandera Oficial de Ceremonia), iar drapelul fără soare poartă altă denumire – „drapel de sărbătoare" (Bandera de Ornato). Atunci când ambele drapele se utilizează împreună, drapelul oficial de ceremonie se ridică mai sus decât cel de sărbătoare.

În şedinţa din 4 august 2010 Comisia Naţională de Heraldică a explicat că în cazul Republicii Moldova, noţiunea *culori naţionale* are în vedere culorile albastru, galben şi roşu din Drapelul de Stat al ţării, în nuanţele exacte definite anterior de comisie. De asemenea, CNH a făcut recomandări referitoare la uzul culorilor naţionale.

Culorile Naţionale ale Republicii Moldova, ca simbol derivat din Drapelul de Stat al ţării, au fost legiferate la 17 septembrie 2010 printr-un articol special cu următorul conţinut:

„Articolul 14. Culorile Naţionale ale Republicii Moldova

(1) Culorile albastru, galben şi roşu din Drapelul de Stat, în succesiunea indicată şi cât mai apropiate de nuanţele exacte definite în prezenta lege, constituie Culorile Naţionale ale Republicii Moldova.

(2) Culorile Naţionale ale Republicii Moldova, materializate în drapele, fanioane, steguleţe, panglici, eşarfe, brâie, banderole, funde, cocarde, insigne, baloane şi în alte ornamente, tricolore sau separate pe culori şi realizate din materiale naturale sau artificiale, se utilizează în scop decorativ în cadrul unor sărbători, întruniri sau manifestaţii publice, la înfrumuseţarea străzilor, sediilor, locurilor publice şi a altor locuri de adunare, precum şi în alte cazuri când utilizarea Drapelului de Stat ar fi pleonastică sau banalizantă.

(3) Culorile Naţionale ale Republicii Moldova se utilizează nestingherit de toate persoanele juridice şi fizice, cu condiţia respectării demnităţii acestor ornamente".

În anexa nr. 2 la Lege au fost introduse „Recomandările tehnice privind respectarea nuanţelor cromatice şi a proporţiilor la fabricarea şi reproducerea Drapelului de Stat", elaborate de CNH în urma numeroaselor solicitări din partea autorităţilor publice şi a fabricanţilor de drapele şi aprobate în şedinţa comisiei din 21 iulie 2009. Astfel, pentru prima dată Republica Moldova a definit legislativ nuanţele exacte ale drapelului său de stat în câteva sisteme de evidenţă cromatică.

3. Drapelul de luptă

Drapelul de luptă este însemnul vexilologic care atestă identitatea unităţilor militare. Reprezintă unul dintre cele mai vechi şi mai rezistente în timp însemne vexilare. Integritatea drapelului de luptă echivalează cu integritatea unităţii militare înseşi, iar paza lui se consideră un lucru sfânt pentru toţi militarii. Pierderea drapelului de luptă echivalează cu pierderea onorii şi atrage după sine desfiinţarea unităţii militare care l-a purtat.

În toate războaiele au existat soldaţi care şi-au riscat şi chiar şi-au dat viaţa pentru apărarea drapelului de luptă.

Drapelele de luptă se concep după un model stabilit şi se oferă unităţilor de luptă de către comandantul suprem al forţelor armate (suverani, preşedinţi de republici etc.). În timpurile mai vechi, fiecare suveran acorda drapele de luptă noi, cu cifrul său personal. Şi domnii Ţării Moldovei înaintau steaguri de luptă unităţilor numite „steaguri" înainte de marile campanii militare şi bătălii. Din epoca modernă drapelele de luptă au fost în legătură clară de rudenie cu drapelele naţionale. Astfel, tradiţia cinstirii drapelului de luptă a avut continuitate neîntreruptă pe pământul nostru, chiar dacă aceste drapele au fost diferite în timp.

În Republica Moldova independentă pe parcursul a două decenii s-a cristalizat o tradiţie a drapelelor de luptă acordate de către preşedintele ţării în calitate de comandant suprem al Forţelor Armate ale Republicii Moldova. Unităţile militare, indiferent de subordonarea departamentală şi instrucţiunile departamentale proprii, au drapele de luptă asemănătoare în ceea ce priveşte compoziţia lor, bazată pe tricolorul de stat. Această tradiţie a fost consemnată în Legea Drapelului de Stat din 17 septembrie 2010, în articolul 15 „Drapelul de luptă al unităţii militare a Forţelor Armate ale Republicii Moldova", cu următorul conţinut:

(1) Drapelul de luptă al unităţilor militare, structurilor, subdiviziunilor şi instituţiilor Forţelor Armate ale Republicii Moldova reprezintă o pânză de mătase dreptunghiulară (825×1650 mm), reluând pe faţă compoziţia Drapelului de Stat şi purtând deasupra stemei, în semicerc, strigătul de arme stabilit, iar pe verso – compoziţia Drapelului de Stat în oglindă şi având deasupra şi de dedesubtul stemei legendele ce indică apartenenţa drapelului. Pânza are pe perimetru franjuri de aur, exceptând latura de la lance care este fie prevăzută cu o manşon de îmbrăcare pe hampă, fie festonată cu fir de aur şi înzestrată cu elemente de prindere de catarg. Pe colţurile batantului sunt prinşi câte un ciucure de aur. Hampa de drapel are lungimea de 2500 mm şi este dotată cu vârf standard pentru hampele drapelelor instituţiilor de stat ale Republicii Moldova.

(2) Drapelul de luptă se acordă prin decretul Preşedintelui Republicii Moldova.

(3) Regulamentele drapelelor de luptă pentru componentele Forţelor Armate ale Republicii Moldova se aprobă prin decrete ale Preşedintelui Republicii Moldova".

Este interesant de remarcat diferenţa strigătelor de arme.

Armata Naţională, în conformitate cu „Regulamentul cu privire la Drapelul de luptă al marilor unităţi şi al unităţilor militare din Forţele Armate", aprobat prin Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova nr. 1010-XII din 8 aprilie 1992 (MO 1992, nr. 4), şi cu „Regulamentul serviciului interior al Forţelor Armate ale Republicii Moldova", aprobat prin Decretul preşedintelui Republicii Moldova nr. 2327-IV din 3 septembrie 2009, foloseşte strigătul de arme "Pentru Patria noastă Republica Moldova". Un alt strigăt de arme – „Pentru Onoare! Pentru Patrie! Pentru Tricolor!" – apare pe drapelul departamental al Armatei Naţionale adoptat în 2000 şi cucereşte din ce în ce mai mult teren în sânul ostaşilor moldoveni.

Trupele de Carabinieri ale Ministerului de Interne se ghidează de „Regulamentul cu privire la drapelul de luptă al organelor, unităţilor subdiviziunilor şi instituţiilor Ministerului Afacerilor Interne", aprobat prin Decretul Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova nr. 1231-XII din 11 decembrie 1992 (MO 1992, nr. 12), care stabileşte strigătul de arme „Pentru Patrie".

Strigătul de arme de pe drapelele de luptă ale Serviciului de Informaţii şi Securitate este „Credinţă Patriei".

4. Stindardul Preşedintelui Republicii Moldova

Însemnele de funcţie ale şefilor statelor contemporane, majoritatea cu formă republicană de guvernământ, îşi regăsesc originea în însemnele regalităţii medievale: coroane de suveranitate, buzdugane de voievod, spade de învestitură, colane de Mare Maestru al ordinelor cavalereşti, stindarde ale suveranilor, globul crucifer şi altele. Domnii Ţărilor Române au cunoscut astfel de însemne, primii dintre ei se pare că au avut coroane sau diademe cu funcţie suverană reale, dar tradiţia artistică îi va reprezenta cu capul încoronat şi pe cei din secolele ulterioare, când acest însemn nu se mai purta efectiv la noi. În schimb, spada şi buzduganul vor rămâne simboluri obligatorii ale ceremoniei de ungere la domnie până la Alexandru Ioan Cuza inclusiv. O recunoaştere specială

au avut-o în Moldova şi Muntenia steagurile şi tuiurile domneşti, a căror etalare în public însemna foarte mult în secolele XVII-XIX. Odată cu proclamarea Regatului în 1881, coroanele şi celelalte însemne ale regalităţii au revenit în forţă şi în întreaga lor splendoare.

În republici toate aceste însemne ale suveranităţii nu mai au aceeaşi încărcătură sacră de altădată, ci sunt doar simple simboluri ale solemnităţii persoanei desemnate a se afla în fruntea statului. Totuşi, ceremonialul de învestitură a şefilor statelor republicane are de câştigat în spectaculozitate şi impact public dacă însemnele de suveranitate îşi găsesc locul şi cinstea cuvenită în cadrul său.

În conformitate cu articolul 77 al Constituţiei Republicii Moldova, şeful statului în ţara noastră este Preşedintele Republicii Moldova. El „reprezintă statul şi este garantul suveranităţii, independenţei naţionale, al unităţii şi integrităţii teritoriale a ţării".

Însemnele de funcţie ale Preşedintelui Republicii Moldova nu s-au cristalizat încă. Primul preşedinte Mircea Snegur nu a purtat deloc astfel de însemne. În cadrul unor manifestaţii de amploare, în semn de preţuire, preşedintele ţării, dar şi alţi lideri politici erau legaţi cu prosoape tradiţionale, ca la nuntă, cumetrie sau la alte sărbători de familie.

Problema a fost pusă la ordinea zilei cu ocazia pregătirii ceremonialului de învestitură a celui de al doilea preşedinte al ţării Petru Lucinschi. La iniţiativa aparatului Parlamentului Republicii Moldova, Comisia Naţională de Heraldică în şedinţa din 24-25 decembrie 1996 a propus şi elaborat două însemne prezidenţiale: eşarfa prezidenţială şi colanul prezidenţial.

Eşarfa prezidenţială a fost legiferată la 27 decembrie 1996 în formula: „o panglică tricoloră, repetând culorile naţionale: albastru, galben şi roşu, cu lăţimea de 120 mm şi se poartă de către Preşedintele Republicii Moldova pe umărul drept în cadrul unor ceremonii şi acţiuni de protocol de importanţă deosebită". Comisia Naţională de Heraldică în descrierile explicative proprii arătase că această panglică trebuia să se termine cu ciucuri de aur. La confecţionare, însă, panglica a fost înconjurată pe perimetru cu franjuri de aur, creând o imagine inestetică. De asemenea, nu s-a ţinut cont de faptul că în cazul îmbrăcării pe umăr a eşarfei ordinea culorilor albastru, galben

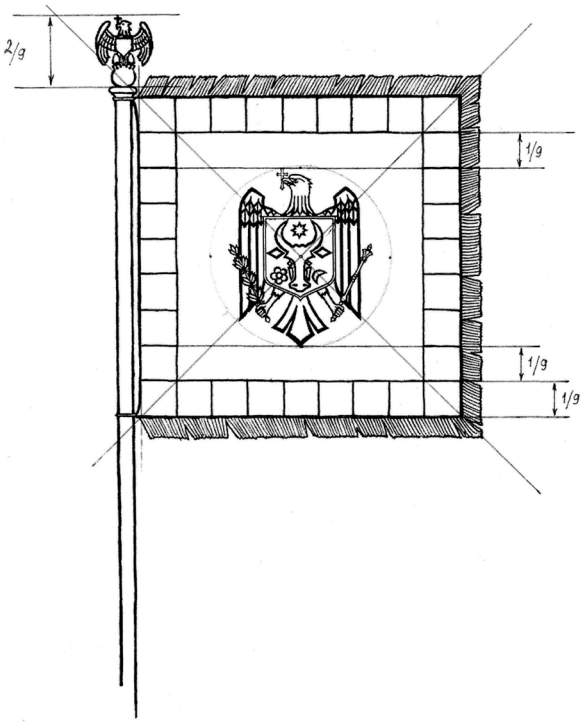

Fig. 1. Desen tehnic pentru stindardele Preşedintelui Republicii Moldova, Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova şi Prim-ministrului Republicii Moldova, legiferate la 17 septembrie 2010. Desen de Mihai Malaşevschi.

şi roşu trebuie să pornească de la gâtul preşedintelui spre umăr, astfel încât culorile erau inversate. Această eşarfă prezidenţială a fost folosita la învestitura Preşedintelui Petru Lucinschi (15 ianuarie 1997) şi la cele două învestituri ale Preşedintelui Vladimir Voronin (7 aprilie 2001, 6 aprilie 2005).

Colanul prezidenţial propus în 1996 de Comisia Naţională de Heraldică, la sugestia cunoscutului heraldist Jean Nicolas Mănescu (autori: Silviu Andrieş-Tabac, Vladimir Mischevca, Simion Odainic, Alexei Colâbneac, Constantin Ciobanu, Nicolae Schiţco, Mihail Ciuş, pictor şi arhitect Simion Odainic) şi neaprobat de legislativ, a fost conceput în stil european, în calitate de colan de Mare Maestru al celui mai înalt ordin din ţara noastră, şi se numea „Colanul Ordinului Republicii"[2]. Legea Republicii Moldova nr. 1073-XIII privind învestitura Preşedintelui Republicii Moldova (MO 1997) s-a adoptat în Parlament la 27 decembrie 1996. Aceasta a prevăzut, însă, numai eşarfa prezidenţială deja descrisă.

[2] Evenimentul a fost comentat în presă (Орлов 1997).

Prima inaugurare a celui de-al treilea preşedinte moldav Vladimir Voronin în 2001 s-a desfăşurat după legea din 1996. Înainte de cea de-a doua sa învestitură, din 2005, problema colanului a revenit în interesul aparatului Preşedintelui. Chestiunea a fost rediscutată în şedinţele Comisiei Naţionale de Heraldică din 17 iunie 2004 şi din 28 ianuarie 2005, membrii ei votând revenirea la proiectul de colan din 1996. Acest colan nu a fost însă agreat de preşedinte, invocându-se masivitatea însemnului şi scoaterea ostentativă în evidenţă a crucii citite ca însemn al demnitarilor ecleziastici. Pictorul Simion Odainic a fost solicitat să realizeze un nou proiect, ţinând cont de observaţiile enunţate, care a şi fost acceptat în cele din urmă de comisie. Lucrurile însă s-au precipitat şi modificarea Legii pentru învestirea Preşedintelui nu s-a reuşit în timp util. Totuşi, ideea nu a fost abandonată. Prima mostră, executată la fabrica „Giuvaier" din Chişinău, a fost supusă expertizei CNH la 4 noiembrie 1995 şi a fost dur criticată pentru nerespectarea proiectului de autor şi calitatea artistică şi tehnică joasă. Modelul a fost întors executorilor pentru refacere.

La 3 februarie 2009, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat *Legea nr. 17-XVI pentru modificarea Legii nr. 1073-XIII din 27 decembrie 1996 privind învestitura Preşedintelui Republicii Moldova* (MO 2009). Prin acest act legislativ Eşarfa prezidenţială ca însemn de funcţie al Preşedintelui ţării a fost suprimată şi înlocuită cu Colanul prezidenţial. Noul însemn a primit următoarea descriere oficială:

„Colanul Preşedintelui Republicii Moldova este compus dintr-un lanţ şi însemnul colanului. Însemnul colanului reprezintă însemnul ordinului „Ordinul Republicii" broşând peste o stea cu 8 raze piramidoforme, de argint, fiecare dintre ele având câte 8 zircoane pe axă şi un rubin la vârf. Steaua broşează peste o cunună de laur, poleită cu aur, care, la rândul ei, broşează peste o altă stea cu 16 raze, compusă din raze-fascicule poleite cu aur, alternând cu raze piramidoforme de argint. Diametrul însemnului este de 120 mm. Lanţul este de argint, poleit cu aur, şi constituit din verigi oval-orizontale pe mijlocul cărora broşează câte un crin dublu, alternând cu verigi ce repetă Stema de Stat a Republicii Moldova, ale cărei acvilă şi accesorii sunt poleite cu aur. Veriga centrală este compusă dintr-o cunună din frunze de stejar, în relief, de argint, peste care broşează un buzdugan şi o spadă încrucişate, poleite cu aur, şi având în punctul de intersecţie un diamant. Lungimea lanţului este de 850 mm. De veriga centrală atârnă însemnul colanului". S-a precizat, de asemenea, că noul însemn „se poartă de către Preşedintele Republicii Moldova în cadrul unor ceremonii şi acţiuni de protocol de importanţă deosebită".

Un alt însemn necesar al Preşedintelui Republicii Moldova este stindardul prezidenţial. Până în septembrie 2010 acesta nu a fost legiferat şi preşedinţii ţării au folosit în calitate de stindarde proprii Drapelul de Stat. Concepţia stindardului Preşedintelui Republicii Moldova a fost elaborată în şedinţele Comisiei Naţionale de Heraldică din 2 aprilie 2002 şi 22 ianuarie 2003, dar varianta grafică finală, realizată grafic de Mihai Malaşevschi, a fost aprobată abia la 4 august 2010.

Proiectul elaborat de comisie a fost aprobat prin Legea din 17 septembrie 2010 privind Drapelul de Stat al Republicii Moldova, act care a introdus următorul articol special:

„Articolul 16. Stindardul Preşedintelui Republicii Moldova

(1) Stindardul Preşedintelui Republicii Moldova reprezintă o pânză pătrată de purpură, având în mijloc Stema de Stat a Republicii Moldova, a cărei acvilă este de aur, şi având bordură componată[3] din pătrate de 1/9 h, în culorile naţionale ale Republicii Moldova, în formula albastru–galben–roşu–galben.

(2) Originalul Stindardului Preşedintelui Republicii Moldova se înmânează Preşedintelui la ceremonia de învestire în funcţie şi se păstrează în biroul său de serviciu.

(3) Duplicate şi copii ale Stindardului Preşedintelui Republicii Moldova se arborează pe Palatul Preşedintelui din Chişinău, pe alte reşedinţe prezidenţiale pe timpul aflării Preşedintelui în aceste incinte şi se instalează pe mijloacele de transport ale Preşedintelui.

(4) Regulamentul Stindardului Preşedintelui Republicii Moldova se aprobă prin decretul Preşedintelui Republicii Moldova, cu avizul Comisiei Naţionale de Heraldică".

Această compoziţie vexilologică realizată în tradiţia stindardelor regale şi prezidenţiale europene

[3] Componată (her.) – împărţită în compartimente pătrate sau dreptunghiulare de smalturi alternate.

comportă o simbolistică transparentă. Necesită explicaţii doar culoarea purpurie aleasă ca fundal principal.

Purpura (*le pourpre*) reprezintă un smalt heraldic cu totul particular. După cum consemnează toate manualele de arta blazonului, smalturile (culorile) heraldice se împart în trei categorii: metale, culori şi blănuri. Regula principală a compoziţiei heraldice interzice plasarea figurilor de un smalt dintr-o anumită categorie peste un câmp sau peste altă figură de un smalt din aceiaşi categorie, adică nu se poate pune metal peste metal, culoare peste culoare, blană peste blană. Purpura, cea de-a cincea culoare heraldică, este singurul smalt care transgresează această regulă: ea poate colora o figură aflată într-un câmp de culoare şi poate fi fundalul unei figuri de culoare.

Cunoscută în blazoane de pe la mijlocul secolului XIII, până la începutul secolului XV purpura era cel mai des reprezentată printr-o culoare intermediară între gri şi brun, semnificând un fel de amestec al tuturor culorilor. La începuturi culoarea era desemnată prin termenii heraldici din vulgata franceză *bis*, *gris* sau *brun*. Cuvântul *pourpre* în franceza veche desemna o stofă de o anumită calitate şi nu o culoare anume. Dintre purpure cea mai frecventă era *pourpre bise*, o stofă de calitate inferioară. Treptat, termenii *pourpre* şi *bis* au devenit sinonime, şi primul a ajuns în cele din urmă să desemneze singur stofa de această culoare. În armorialele din secolele XV şi XVI, purpura îşi schimbă culoarea în violet sau roşu violaceu, fapt care poate fi explicat prin redescoperirea etimologiei latine a cuvântului purpură. Începând cu secolul al XVI-lea stemele cu acest smalt se multiplică (Pastoureau 1997, 101-102).

Datorită acestei transgresări a regulii smalturilor heraldice şi mai ales datorită asocierii cu purpura imperială antică, purpura heraldică a devenit în timp un simbol convingător al puterii şi suveranităţii. Ea este culoarea împăraţilor şi regilor, dar este la locul cel mai de cinste şi în Biserica Creştină. Chiar dacă aceleaşi manuale de heraldică dau întâietate roşului printre culori, tot ele recunosc că purpura este mai valoroasă.

Realizat în context cu proiectele stindardului Preşedintelui Parlamentului (cu fundal roşu) şi a stindardului Prim-ministrului Republicii Moldova (cu fundal albastru), purpura stindardului Preşedintelui Republicii, compusă dintr-o combinaţie specială a roşului cu albastrul, marchează împletirea unor funcţii legislative şi executive în aceeaşi funcţie.

5. Stindardul Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova

Stindardul Preşedintelui Parlamentului a fost propus de Comisia Naţională de Heraldică a Republicii Moldova la 4 august 2010, în context cu stindardul prezidenţial, în varianta grafică a pictorului Mihai Malaşevschi. Proiectul recomandat de comisie, a fost legiferat prin aceiaşi Lege nr. 217 din 17 septembrie 2010 privind Drapelul de Stat al Republicii Moldova, act care a introdus următorul articol special:

„Articolul 17. Stindardul Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova

(1) Stindardul Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova reprezintă o pânză pătrată, roşie, având în mijloc Stema de Stat a Republicii Moldova, a cărei acvilă este de aur, şi având bordură componată din pătrate de 1/9 h, în culorile naţionale ale Republicii Moldova, în formula albastru–galben–roşu–galben.

(2) Originalul Stindardului Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova se păstrează în biroul său de serviciu.

(3) Duplicate şi copii ale Stindardului Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova se arborează pe reşedinţele oficiale ale Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova pe timpul aflării sale în aceste incinte şi se instalează pe mijloacele de transport ale acestuia.

(4) Regulamentul Stindardului Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova se aprobă prin hotărâre a Parlamentului, cu avizul Comisiei Naţionale de Heraldică”.

6. Stindardul Prim-ministrului Republicii Moldova

Stindardul Prim-ministrului a fost propus de Comisia Naţională de Heraldică a Republicii Moldova la 4 august 2010, de asemenea în context cu stindardul prezidenţial şi Stindardul Preşedintelui Parlamentului, în varianta grafică a pictorului Mihai Malaşevschi. Proiectul recomandat de comisie, a fost aprobat prin aceiaşi Lege din 17 septembrie privind Drapelul de Stat al Republicii Moldova, prin următorul articol special:

„Articolul 18. Stindardul Prim-ministrului Republicii Moldova

(1) Stindardul Prim-ministrului Republicii Moldova reprezintă o pânză pătrată, albastră, având în mijloc Stema de Stat a Republicii Moldova, a cărei acvilă este de aur, şi având bordură componată din pătrate de 1/9 h, în culorile naţionale ale Republicii Moldova, în formula albastru–galben–roşu–galben.

(2) Originalul Stindardului Prim-ministrului Republicii Moldova se păstrează în biroul său de serviciu.

(3) Duplicate şi copii ale Stindardului Prim-ministrului Republicii Moldova se arborează pe reşedinţele oficiale ale Prim-ministrului Republicii Moldova pe timpul aflării sale în aceste incinte şi se instalează pe mijloacele de transport ale acestuia.

(4) Regulamentul Stindardului Prim-ministrului Republicii Moldova se aprobă prin hotărâre de Guvern, cu avizul Comisiei Naţionale de Heraldică".

7. Stindardul ministrului Apărării al Republicii Moldova

Dacă rezolvarea problemei însemnelor vexilologice de funcţie ale primelor trei persoane din statul nostru a fost doar accelerată de adoptarea Legii din 17 septembrie 2010, aceasta fiind la ordinea de zi a Comisiei Naţionale de Heraldică de mai multă vreme, problema stindardului ministrului apărării al Republicii Moldova a fost pusă pentru prima dată de către actul legislativ numit. Necesitatea unui cadru legislativ minim pentru acest însemn a fost dictată de dorinţa de aliniere a ţării noastre la normele vexilologice internaţionale.

Astfel, articolul 19 „Stindardul ministrului apărării al Republicii Moldova" al Legii privind Drapelul de Stat stabileşte doar trei norme:

„(1) Stindardul ministrului apărării al Republicii Moldova se aprobă prin decretul Preşedintelui Republicii Moldova, cu avizul Comisiei Naţionale de Heraldică.

(2) Regulamentul Stindardului ministrului apărării al Republicii Moldova se aprobă prin decret al Preşedintelui Republicii Moldova, cu avizul Comisiei Naţionale de Heraldică.

(3) Până la adoptarea Stindardului ministrului apărării al Republicii Moldova, în calitate de stindard de funcţie al ministrului apărării se va folosi Drapelul de Stat".

În aceeaşi lege există o prevedere specială (articolul 9, punctul 2) care consemnează locul stindardului ministrului apărării în cazul arborării mai multor drapele de nivel naţional în context cu Drapelul de Stat. În conformitate cu succesiunea ierarhică descendentă a importanţei, stindardul ministrului Apărării urmează imediat după stindardul Prim-ministrului Republicii Moldova.

Rezolvarea vexilologică a stindardului ministrului Apărării, din punctul nostru de vedere, ar trebui tratată ca şi în cazul problemei viitoarelor drapel de război şi pavilion de război ale ţării şi în context cu acestea, adică reluând ideea din drapelul Armatei Naţionale a Republicii Moldova elaborat în 2000. Poate şi drapelul de luptă ar putea să fie revizuit în acelaşi context pentru a crea un ansamblu simbolic unitar pentru domeniul vexilologic militar.

8. Concluzii

În noua lege privind Drapelul de Stat al Republicii Moldova, pentru prima dată în ţara noastră au fost introduse şi definite legislativ noţiunile de drapel naţional, drapel civil, drapel de război, pavilion naţional, pavilion civil, pavilion de stat, pavilion de război, culori naţionale, stindard al Preşedintelui Republicii Moldova, stindard al Preşedintelui Parlamentului Republicii Moldova, stindard al Prim-ministrului Republicii Moldova, stindard al Ministrului Apărării al Republicii Moldova şi alţi termeni de vexilologie necesari.

De asemenea, Legea a adoptat şi introdus stindardele primelor trei persoane din stat – ale Preşedintelui ţării, Preşedintelui Parlamentului şi Prim-ministrului.

În conformitate cu standardele internaţionale, au fost explicate şi nuanţate cromatic cele trei culori ale Drapelului de Stat, care au fost definite ca având statut de Culori Naţionale ale Republicii Moldova.

Prin abordarea subiectelor de pionierat naţional enunţate, dar şi prin rezolvarea unor restanţe istorice referitoare la uzul şi reproducerea Drapelului de Stat, Legea din 17 septembrie 2010 va impulsiona cu siguranţă dezvoltarea vexilologiei naţionale pe multiple planuri

Bibliografie

Andrieş-Tabac 2000: S. Andrieş-Tabac, Simbolica ce ne reprezintă [Emblema, stema şi drapelul Armatei Naţionale a Republicii Moldova]. Oastea Moldovei 30-31, 2 septembrie 2000, 4-5.

Flag 2011: Flag Information Code (http://www.fiav.org/FIAV.html; accesat 30 ianuarie 2011).

MO 1992, nr. 4: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 4, 30 aprilie 1992.

MO 1992, nr. 12: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 12, 1992, art. 386, 54-55.

MO 1997: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1997, nr. 3, 9 ianuarie 1997, art. 10.

MO 2009: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 37-40, 20 februarie 2009, art. 108.

MO 2010, art. 727: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 231-234, 26 noiembrie, 2010, 8-13, art. 727.

MO 2010, art. 728: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 231-234, 26 noiembrie 2010, art. 728, 8-13.

MP 1992: Monitorul Parlamentului Republicii Moldova, nr. 4, 30 aprilie 1992, art. 100.

Pastoureau 1997: M. Pastoureau, Traité d'Héraldique, ed. 3 (Paris 1997).

Smith 1975: W. Smith, Flags through the Ages and across the World (New York 1975).

Smith 1976: W. Smith, Les drapeaux a travers les ages et dans le monde entier, traduction française Georges Pasch (Paris 1976).

Veştile 1990, nr. 5, art. 81, 82: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului R.S.S. Moldoveneşti, nr. 5, 1990, 266, art. 81, 82.

Veştile 1990, nr. 5, art. 93: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului R.S.S. Moldoveneşti, nr. 5, 1990, 273-274, art. 93.

Veştile 1990, nr. 6-7, art. 132: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului R.S.S. Moldova, nr. 6-7, 1990, 341, art. 132.

Znamierowski 2000: Alfred Znamierowski, Encyclopédie mondiale des drapeaux (Genève 2000).

Орлов 1997: Г. Орлов, Орден есть – хозяина пока нет. Комсомольская правда в Молдове, 2, 10 января 1997, 8.

The flags derived from the state flag of Republic of Moldova

Abstract

The quality of the national flag implies several categories of flags: the civil flag, the state flag, the war flag, the civil ensign, the state ensign, the naval ensign, the national colors, the battle standard (the military colors), the presidential standard, the standard of the speaker of the Parliament, the standard of the Prime Minister, the standard of the Ministry of Defence and other types. Most of these flags have a historical and semantic interdependence.

After two decades of independence of the Republic of Moldova the only official flag was the State flag, approved on April 27, 1990. Also the military colors were crystallized in a single form, but this unity of form was not fixed by law. On September 17, 2010, the Moldovan Parliament adopted a new law on State Flag, which solved some of the historical problems of the national vexillology. The author reviews and explains the new regulations and the new vexilological symbols.

Illustration:

Fig. 1. Technical drawing for the presidential standard, the standard of the speaker of the Parliament, the standard of the Prime, enacted on 17 September 2010. Michael Malaşevschi drawing.

Вексиллологические знаки, производные от государственного флага Республики Молдова

Резюме

Статус национальных вексиллологических знаков присущ ряду категорий флагов: гражданскому, государственному и военному флагам, гражданскому, государственному и военному корабельным флагам, национальным цветам, боевому знамени, штандартам Президента страны, Председателя Парламента, Премьер-министра, Министра обороны и, в некоторых странах, – другим типам. Чаще всего такие вексиллологические знаки взаимосвязаны исторически или семантически.

В Республике Молдова, двадцать лет спустя после принятия декларации о независимости, единственным официально признанным флагом оставался Государственный, утвержденный 27 апреля 1990 г. Также, выработалась единая форма боевого знамени, но это единство законодательно не было зафиксировано.

17 сентября 2010 г. Парламент Республики Молдова принял новый закон о Государственном флаге, которым разрешилась часть исторических проблем национальной вексиллологии. Автор комментирует и толкует новые законодательный установки и нововведенные вексиллологические знаки.

Иллюстрация:

Рис. 1. Технический чертеж для штандартов Президента Республики Молдова, Председателя Парламента Республики Молдова и Премьер-министра Республики Молдова. Рисунок Михая Малашевского.

21.03.2011

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr.

КОЛЛЕКЦИЯ ЗНАЧКОВ ИЗ ФОНДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Ольга Щипакина

Фалеристика – это первоначально наука об орденах, медалях, знаках отличия. Название произошло от латинского слова *falerae*, которым именовались металлические украшения, служившие воинскими знаками отличия. Однако, современное значение термина «фалеристика» распространилось лишь на коллекционирование нагрудных значков и знаков, а также жетонов – сувенирных, юбилейных, памятных. Фалеристика молодой вид собирательства. В Советском Союзе массовое увлечение ею началось в середине XX века (Круглов 1983, 10). Собрать интересную коллекцию, полно отражающую тему, трудно. Как всякое серьезное дело, коллекционирование требует усердия, глубокого изучения темы, тщательного систематизирования материала. Надо располагать информацией о выпущенных значках интересующей темы. Информации фалеристам катастрофически не хватало. Фалеристика не опиралась на строгую общепринятую систему. В те годы не существовало ни международных, ни национальных каталогов значков. Строгого учета, систематизации, общегосударственной централизации выпуска значков ни в одной стране не было налажено (Круглов 1983, 40).

В СССР значки выпускались в сотнях тысяч экземпляров, их изготавливали более пятидесяти заводов и фабрик среди которых – Московский комбинат «Русский сувенир», Мытищинский завод опытных и сувенирных изделий, завод им. Гастелло в Минске. В 1969 г. на Смоленском авиационном заводе был создан цех по изготовлению значков и медалей. Там выпускались значки с изображением самолетов СССР, знаки, приуроченные к авиационным выставкам и конференциям (Ильинский 1977, 39).

Значки в советское время изготавливались из различных металлов – бронзы, меди, латуни, алюминия. Главное в значке – четко и ясно выраженная суть того события, которому он посвящен. Это не календарь, лишь фиксирующий дату, это миниатюрное графическое полотно, каждый штрих которого несет и смысловую и художественную нагрузку. Чем проще и выразительнее рисунок, чем меньше на нем деталей, в которые надо вглядываться, чтобы осмыслить их назначение, чем меньше красок, тем быстрее и лучше воспринимается значок (Круглов 1983, 32).

Значки классифицируются по их назначению на:

Наградные – вручаемые за достижения в труде, военном деле, спорте и т.д.

Служебные – указывающие на принадлежность их владельца к тому или иному ведомству, организации, предприятию.

Академические – свидетельствующие об окончании высших и средних специальных учебных заведений.

Членские – удостоверяющие принадлежность к различным политическим, молодежным, спортивным и другим организациям.

Памятные – выпускаемые в ознаменование какого-либо события, в честь того или иного выдающегося деятеля.

Юбилейные – посвященные годовщинам политических праздников, юбилеям основания городов, предприятий.

Сувенирные – посвященные странам, городам, выставкам (Ильинский 1977, 8).

В музейном собрании хранится много знаков и значков, посвященных различной тематике. Коллекция эта постоянно пополняется за счет закупок, дара отдельных лиц.

В данной статье автором сделана попытка представить коллекцию авиа-значков, которая была закуплена у И. Пилата в 80-е годы XX века.

И. Пилат (1919-2006) был известен в МССР как краевед. Он был автором таких книг как:

«Исторические и памятные места Молдавии», «Молдавия туристическая», «Маршрутами боевой славы». В 1953 г. И. Пилат окончил исторический факультет КГПИ им. И. Крянгэ, остался работать там же, был доцентом кафедры водного спорта и туризма. Он являлся автором книги «Из истории еврейства Молдовы» (Хахам 2006).

Не претендуя на исчерпывающую полноту, попытаемся сделать краткий анализ коллекции, которая включает в себя более 200 значков по различным авиационным тематикам:

1. Сувенирные значки с изображением самолетов СССР.
2. Юбилейные значки, посвященные памятным датам и событиям в истории авиации СССР.
3. Сувенирные и памятные значки, с изображением аэровокзалов СССР.
4. Сувенирные и памятные значки, посвященные участию СССР в авиасалонах во Франции, Японии, Германии.

Один из разделов коллекции рассказывает о самолетах, которые были созданы в СССР авиаконструктором А. Туполевым в начале XX века. В то время одним из важных этапов развития советской гражданской авиации было становление цельнометаллического самолетостроения. Трудно переоценить роль А. Туполева в становлении советского металлического самолетостроения. В начале прошлого века весь мир строил самолеты из дерева. А. Туполев понимал, что деревянные самолеты доживают свой век. Будущее за металлом. И чем раньше свершится переход к металлическим конструкциям, тем лучше. И если сегодня пассажирский самолет строится на сотни пассажиров, то в те годы их число не превышало десяти. И получалось так не потому, что конструкторам пассажирских самолетов трудно было увеличивать их грузоподъемность, а потому что ее не хотели увеличивать. Тогда существовало такое мнение, что не следует строить пассажирский самолет более чем на 20 пассажиров, чтобы уменьшить число жертв при возможных авариях (Арлазоров 1975, 36). Первый советский цельнометаллический самолет был создан в 1924 г. и назывался он АНТ-2. Но еще в 1922 г. была создана специальная комиссия по цельнометаллическому самолетостроению под руководством А. Туполева. Преимущества металла перед древесиной сомнения не вызывали. Но неизвестно было, как он будет себя вести в самолетных конструкциях. Начались широкие исследовательские работы. Впервые металл был частично применен в 1923 г. на спортивном самолете АНТ-1, а в 1924 г. был изготовлен первый советский цельнометаллический пассажирский самолет АНТ-2, совершивший 26 мая 1924 г. свой первый полет. Успех этих работ позволил авиаконструкторам принять задание правительства на проектирование самолетов получивших шифры АНТ-3 и АНТ-4. В июле 1925 г. прошли их заводские испытания. Недаром 1925 г. считается годом рождения советского самолетостроения (Бураков, Саукке 1967, 20). В последующие годы А. Туполев создал ряд цельнометаллических самолетов. В 1931 г. он построил пятимоторный АНТ-14 на тридцать шесть пассажиров по тем временам воспринимавшийся не меньшим, чем нынешние исполины аэробусы (Арлазоров 1975, 37).

В коллекции 13 значков с изображением самолетов, созданных А. Туполевым в те далекие годы. В данной статье мы опишем только два значка:

1. Значок с видом самолета АНТ-6. Значок представляет круг d = 32 мм с контурным изображением вершины земного шара. В центре символическое изображение летящего самолета, покрытого красной эмалью. По кругу, у самой кромки надпись печатными буквами: «Крупнейший в мире цельнометаллический моноплан АНТ-6-1930»[1].
2. Значок с видом самолета АНТ-14. Значок представляет круг d = 32 мм, все поле которого покрыто голубой эмалью. В центре изображен летящий самолет. По кругу в две строки надпись: «Первый советский сорокаместный пассажирский самолет АНТ-14 перевезено 40000 пассажиров»[2].

В послевоенные годы гражданская авиация СССР развивалась ускоренными темпами. Проводилась огромная работа по внедрению в эксплуатацию новых пассажирских самолетов. На воздушные линии стали выходить новые пассажирские многоместные самоле-

[1] MNAIM, FB-15980-73.
[2] MNAIM, FB-15980-82

ты. Были приложены все усилия, чтобы самолетный парк гражданской авиации отвечал требованиям мирового технического прогресса. Перед советскими конструкторами была поставлена задача создавать такие самолеты, которые по своим летно-техническим данным значительно превосходили бы достигнутый уровень в капиталистических странах (Захаров 1967, 80). В это время СССР становится постоянным участником престижных авиационных салонов в Ганновере, Париже, Нагое. В 1965 г. на авиационной выставке в Париже впервые демонстрировалась модель советского сверхзвукового самолета ТУ-144, а также самый большой в мире транспортный самолет АН-22, созданный коллективом конструкторского бюро, возглавляемом О. Антоновым (Гражданская авиация 1967, 11).

Выход советского самолето- и вертолетостроения на международную арену отмечен значками участия в авиасалонах в Ганновере, Париже, Нагое. В коллекции 11 значков, посвященных международным авиасалонам. Рассмотрим наиболее яркие из них:

1. Значок прямоугольной формы размером 25×10 мм. В правой верхней части рельефное изображение самолета, слева – круг, на зеленом фоне которого надпись: АН-26. В правой нижней части надпись в две строки: «Нагоя Авиасалон»[3].

2. Значок представляет собой круг d = 18 мм, поверхность которого покрыта темно-синей эмалью. Через все поле значка проходит красная лента с надписью «XXX PARIS 1973». Лента делит круг на две половины. В верхней половине изображение летящего самолета, в нижней половине у кромки значка изображение лавровой ветви и над ней текст «СССР АН-26»[4].

3. Значок представляет собой круг d = 40 мм. В центре рельефное изображение взлетающего самолета. По кругу на синем фоне текст: «СССР. АН-30 Hannover-74» и изображение красной пятиконечной звезды[5].

Во второй половине пятидесятых годов XX столетия более быстрыми темпами шло развитие международных воздушных линий Аэрофлота. Первой авиалинией, положившей начало международным воздушным связям СССР с другими странами, явилась линия Москва-Кенигсберг. Новый этап в развитии международных линий Аэрофлота начался в середине пятидесятых годов. В 1955 г. были заключены соглашения о воздушном сообщении с Австрией, Финляндией, а через год – соглашения с Норвегией, Швецией, Данией. В 1956 г. начались регулярные полеты как советских самолетов в Стокгольм, Копенгаген и Хельсинки, так и самолетов скандинавской авиакомпании «САС» и финской авиакомпании «Финер» в Москву. С конца пятидесятых годов Аэрофлот начал прокладывать свои линии в сторону Азии и Африки. В 1967 г. была открыта международная авиалиния из Москвы в Токио (Беседин 1967, 44). Пассажирские перевозки на международных линиях сосредоточились в Москве в отдельном аэропорту Шереметьево. В последующие годы были открыты международные аэропорты в Киеве и Куйбышеве. На магистральных трассах строились новые аэровокзалы, аэропорты оборудовались для круглосуточной работы. В 1961-1965 гг. были реконструированы или вновь построены в СССР 65 крупных аэропортов (Гражданская авиация 1967, 10). Этим событиям посвящены 17 значков коллекции разных по форме и размерам с изображением здания аэровокзала и с названием аэропорта. Три значка, которые отображают международные аэропорты в Киеве и в Куйбышеве, представим более подробно.

1. Значок прямоугольной формы размером 30×15 мм. Через все поле значка проходит рельефное изображение здания аэровокзала. На его фоне, в правой верхней части значка изображен стоящий самолет. По нижнему краю надпись «Бориспіль»[6].

2. Значок неправильной прямоугольной формы размером 30×25 мм. В центре контурное изображение карты СССР, на которой красным кружком отмечено местонахождение города Киева. На фоне карты рельефное изображение взметнувшегося вверх самолета. В нижней части значка рельефное изображение здания аэровокзала. Текст вынесен на нижнюю кромку значка, покрытую синей эмалью «Аэропорт Борисполь»[7].

[3] MNAIM, FB-15980-52.
[4] MNAIM, FB-15980-50.
[5] MNAIM, FB-15980-63.
[6] MNAIM, FB-15980-121.
[7] MNAIM, FB-15980-122.

3. Значок прямоугольной формы размером 20×15 мм. Через все поле значка, в нижней части прослеживается рельефное изображение здания аэровокзала. В верхней части изображен летящий самолет, на фоне красного полукруга. На нижнюю и верхнюю кромку значка вынесен текст «Аэропорт Курумоч»[8].

В многообразии значков по авиационной тематике, выделяются серии значков, одинаково оформленных, но посвященных различным событиям. Серии значков появляются в СССР со второй половины шестидесятых годов. Каждая серия была посвящена определенной авиационной теме и включала в себя не более 24 значков (Круглов 1983, 44). Музейная коллекция включает в себя несколько неполных серий.

1. Самолеты СССР – серия представлена 13-ю значками прямоугольной формы размером 37×15 мм. Значки трехцветные с изображением самолета и указанием года взлета первого образца[9].

2. Аэрофлот на международных линиях – в коллекции представлено семь значков из этой серии. Значки прямоугольной формы размером 22×18 мм с изображением основных достопримечательностей страны и с надписью «Аэрофлот»[10].

3. Развитие авиации в СССР – в коллекции только три значка из этой серии. Размеры 37×15 мм, трехцветные, с изображением самолета, указанием года взлета первого образца и типа самолета[11].

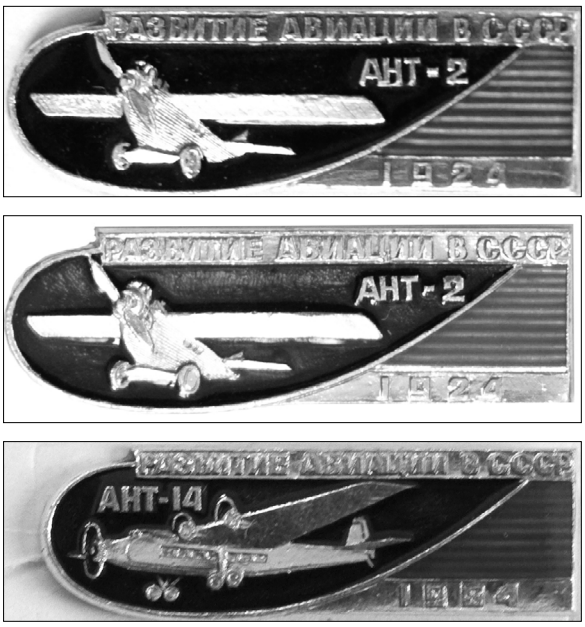

4. Самолеты Антонова (АН) – в коллекции представлено восемь значков из этой серии. Значки оригинальной формы, двухцветные с

[8] MNAIM, FB-15980-136.
[9] MNAIM, FB-15980-70.
[10] MNAIM, FB-15980-150-155, 145.
[11] MNAIM, FB-15980-66, 67, 80.

изображением самолета, указанием года взлета первого образца и типа самолета[12].

[12] MNAIM, FB-15980-8, 14а-б, 18, 19, 40, 69, 78.

Значительное место в коллекции занимает ряд значков с изображением самолетов, созданных в конструкторском бюро под руководством О. Антонова. В середине XX столетия город Киев занял одно из ведущих мест в развитии конструкторской мысли в области самолетостроения. Коллектив, во главе которого стал О. Антонов (1906-1984), известный в мире авиаконструктор, академик АН СССР и АН УССР, лауреат Ленинской премии, Государственной премии СССР, Государственной премии УССР, создал большое семейство пассажирских самолетов, а также крылатых машин для военно-транспортной авиации. В те годы на Украине создавались самые большие и грузоподъемные самолеты в мире (Бойченко 1967, 171). В коллекции насчитывается 52 значка с изображением самолетов, созданных авиаконструктором О. Антоновым. Это значки, посвященные пассажирским самолетам – АН-2, АН-10, АН-24, а также военно-транспортным – АН-22, АН-26, АН-28, АН-30[13].

В коллекции есть сувенирный значок Управления Гражданской авиации МССР. Значок оригинальной формы, размером 20×15 мм. На фоне государственного флага республики изображен летящий самолет, в нижней части значка – эмблема Аэрофлота[14].

Музейная коллекция представляет собой уникальное свидетельство развития советской авиации в XX столетии. Некоторые значки достигают уровня произведений искусства, являясь, по сути художественной миниатюрой. СССР прекратил свое существование, прекращен и выпуск советских значков. В настоящее время у коллекционеров возрос интерес ко всему, что связано с историей СССР. Музейная коллекция познавательна и очень весома, каждый значок в ней несет смысловую нагрузку, имеет определенное назначение. Уже сейчас коллекция может служить прекрасным фоном на выставках, отражающих советскую эпоху.

[13] MNAIM, FB-15980-1-52.
[14] MNAIM, FB-15980-169.

Библиография

Арлазоров 1975: М. Арлазоров, Конструкторы (Москва 1975).

Беседин 1967: А. Беседин, На международных линиях. В сб.: Ордена Ленина Гражданская авиация (Москва 1967).

Бойченко 1967: В.Бойченко, Героический путь киевских авиаторов. В сб. Ордена Ленина Гражданская авиация (Москва 1967).

Бураков, Саукке 1967: Н. Бураков, М. Саукке, Цельнометаллические самолеты. Гражданская авиация 8, 1967.

Гражданская авиация 1967a: Гражданская авиация 10, 1967.

Гражданская авиация 1967b: Гражданская авиация 11, 1967.

Захаров 1967: Н. Захаров, Наука на службе гражданской авиации. В сб.: Ордена Ленина Гражданская авиация (Москва 1967).

Ильинский 1977: В. Ильинский, Значки и их коллекционирование (Москва 1977).

Круглов 1983: Г. Круглов, Что такое фалеристика (Минск 1983).

Хахам 2006: Д. Хахам, Ушел Исраэль Пилат. Еврейское местечко 28, 2006.

Colecţia de insigne din fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei dispune de o colecţie de insigne dedicate dezvoltării aviaţiei civile din URSS, deschiderii liniilor aeriene şi producerii noilor avioane. Aceste insigne, numărul cărora este mai mare de 200, au fost achiziţionate de la colecţionari în anii ’80 ai secolului trecut. Valoarea colecţiei se află în creştere permanentă, datorită interesului major al colecţionarilor faţă de documente şi materiale care reflectă perioada sovietică. Colecţia muzeului reprezintă o dovadă unică a istoriei dezvoltării aviaţiei sovietice, exprimată prin micile bucăţi de metal, lucrat artistic.

Collection of badges from the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

The National Museum of Archaeology and History of Moldova owns the collection of badges dedicated to the development of civil aviation in the USSR, opening of airlines, and production of new aircrafts. These badges, whose number exceeds 200, were purchased from collectors in 1980^{s}. The value of collection is constantly growing due to the great interest of collectors to documents and materials which reflect the Soviet period. The museum collection is a unique evidence of the history of Soviet aviation development expressed by small pieces of metal.

11.04.2011

Ольга Щипакина, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

CODUL DE ETICĂ AL MUZEELOR – BAZA PRINCIPALĂ DE FUNCȚIONARE A MUZEULUI CONTEMPORAN

Gheorghe Pisica

ICOM, prescurtat din engleză International Council of Museums, este o organizaţie internaţională a muzeelor şi a profesioniştilor din domeniul muzeelor. Este creat în 1946, îşi are sediul la Paris şi are statut de organ consultativ pe lângă UNESCO. Pe parcursul existenţei sale, ICOM a elaborat mai multe coduri de deontologie profesională. Unul din ele a fost adoptat de către ICOM pe data de 4 noiembrie 1986, la a XV-a Adunare Generală a ICOM de la Buenos Aires (Argentina), atunci el numindu-se „Codul de Etică profesională". Acesta a fost modificat ulterior de către a XX-a Adunare Generală de la Barcelona (Spania), la 6 iulie 2001 (Opriş 2008, 17), fiind redenumit „Codul de Etică pentru muzee" (denumire pe care o are şi în prezent) şi revizuit de către a XXI-a Adunare Generală de la Seul (Republica Coreea), la 8 octombrie 2004.

În urma acestor revizuiri avem varianta finală, cea din 2004, apărută la început în limbile engleză, franceză, spaniolă, limbile de lucru ale ICOM-ului. În 2010 este tradus în limba română la Chişinău şi publicat în „Protecţia juridică a patrimoniului arheologic: Culegere de acte normative şi convenţii internaţionale".

Codul de Etică pentru muzee al ICOM este structurat în opt capitole, care sunt numite „principii". Aceste principii reflectă atât activităţile muzeului cât şi pe cele ale muzeografului, ele fiind structurate astfel:

1. Muzeele ocrotesc, interpretează şi promovează patrimoniul natural şi cultural al umanităţii.
2. Muzeele care deţin colecţii le întreţin în siguranţă pentru beneficiul societăţii şi dezvoltarea acesteia.
3. Muzeele deţin mărturii fundamentale pentru a pune baza şi a transmite cunoştinţele.
4. Muzeele asigură prilejuri favorabile pentru aprecierea, conştientizarea şi managementul patrimoniului natural şi cultural.
5. Muzeele deţin resurse ce asigură posibilităţi pentru alte servicii şi beneficii publice.
6. Muzeele lucrează în strânsă colaborare cu acele comunităţi de la care provin colecţiile lor, precum şi cu acele pe care le deservesc.
7. Muzeele operează în limite legale.
8. Muzeele funcţionează în mod profesional.

Primul principiu, deşi are denumirea de „Muzeele ocrotesc, interpretează şi promovează patrimoniul natural şi cultural al umanităţii", totuşi nu reflectă denumirea sa, ci mai degrabă regulile generale de organizare şi funcţionare a muzeelor precum şi a personalului. Personalului fiindu-i rezervată o parte din cele trei ale principiului, astfel că avem la dispoziţie principalele reguli după care ar trebui să fie ales personalul, dar şi responsabilităţile lui. La personal, mai sunt pomeniţi şi „voluntarii", cărora li se rezervă un rol important în relaţia muzeu-comunitate. De fapt, aceasta nu e singura dată când sunt pomeniţi voluntarii. În principiul 6, chiar se spune că „muzeul ar trebui să creeze un mediu favorabil pentru sprijinul comunităţii, să recunoască contribuţia acestora şi să promoveze relaţii armonioase dintre comunitate şi personalul muzeului" (Codul 2010, 357). În multe ţări, patrimoniul cultural nu se găseşte obligatoriu în muzee, ci în grija comunităţilor care l-au creat. Din această cauză, populaţia trebuie să conştientizeze importanţa acestui patrimoniu şi a rolului acestuia în păstrarea identităţii sale culturale (Murgoci, Paulowitz 2008, 5). De asemenea, sunt expuse şi principalele reguli privind resursele fizice şi financiare de care dispune muzeul. Din această cauză consider că această denumire ar fi fost mai obiectivă, dacă era formulată în felul următor: „Muzeele funcţionează în baza resurselor fizice, financiare şi umane".

Al doilea principiu este cu un conţinut mai larg, având 26 de articole, împărţite în trei părţi, ce cuprind trei aspecte ale colecţiilor: achiziţionarea, transferarea şi îngrijirea colecţiilor. Toate aceste articole reflectă întocmai denumirea principiului, şi ne oferă indicaţii clare despre cum trebuie îngrijite colecţiile, aceasta cuprinzând documen-

tarea, securitatea, conservarea şi restaurarea colecţiilor. De exemplu, potrivit Codului, documentarea colecţiilor „trebuie să includă identificarea şi descrierea deplină a fiecărei piese, corelaţiile ei, provenienţa, condiţiile, modul de utilizare şi locaţia în prezent". Or, aceasta nu e altceva decât completarea fişelor de evidenţă a pieselor, care permite de a cunoaşte starea patrimoniului. Un alt exemplu de protecţie a patrimoniului este art. 2.23 al aceluiaşi principiu: „Conservarea preventivă este un element important al politicii muzeale şi al păstrării colecţiilor. Este responsabilitatea esenţială a lucrătorilor din muzee de a crea şi menţine un mediu de protecţie pentru colecţiile în grija acestora, fie în depozit, expoziţie sau în transportare" (Codul 2010, 351). Din acest articol reiese că patrimoniul se protejează nu numai în cadrul muzeului, dar şi în afara lui, inclusiv „în transportare".

Următorul principiu: „Muzeele deţin evidenţe primare pentru organizarea şi transmiterea cunoştinţelor", ne prezintă regulile în baza cărora se face colectarea şi cercetarea. Principalul în acest principiu e art. 3.2 „Disponibilitatea colecţiilor: Muzeele au o responsabilitate aparte pentru crearea colecţiilor şi întregii informaţii relevante, ca să fie pe cât de cât posibil accesibile, având în vedere restricţiile care reies din motive de confidenţialitate şi securitate". Astfel colecţiile şi informaţia devin publice, oricine putând apela la ele şi să le pună în circuitul ştiinţific, desigur, în limitele impuse de Cod, dar şi de alte legi cu privire la patrimoniul muzeal. Prin intermediul acestui principiu noi aflăm cum că muzeul poate să-şi promoveze patrimoniul cu ajutorul cercetărilor, investigaţiilor sau al expertizelor efectuate atât în mod singular, cât şi în comun cu alte instituţii de profil.

Al patrulea capitol sau principiu, aşa cum e formulat în Codul de Etică pentru muzee, expune principalele reguli de prezentare a expoziţiilor. Reguli pe care orice muzeu trebuie să le respecte, dacă doreşte ca vizitatorul să mai revină. Prin urmare, art. 4.2 „Interpretarea expoziţiilor. Muzeele trebuie să se asigure că informaţia ce o expun în prezentări şi expoziţii este bine întemeiată, precisă şi acordă atenţie grupurilor reprezentate şi convingerilor acestora", reflectă anume această condiţie. Sau art. 4.3 „Expoziţia materialelor sensibile", care la fel reflectă această condiţie, însă el atinge şi o latură sensibilă, cea a materialelor cu semnificaţie sacră. Astfel că aceste materiale, potrivit Codului, trebuie prezentate cu mult tact şi respect, iar în caz de necesitate, chiar să le scoată la cererea comunităţilor respective, aceasta demonstrând caracterul flexibil al politicii pe care trebuie să o ducă muzeul. Acest articol de fapt se referă şi la relaţia muzeului cu comunitatea, care ar putea fi ca o parte componentă a principiului al şaselea la partea „Respectul pentru comunităţile deservite".

Un alt principiu, e şi al 5-lea principiu, „Muzeele deţin resurse ce asigură posibilităţi pentru alte servicii şi beneficii publice", care, deşi conţine doar două articole, este foarte important, deoarece în ele se sugerează identificarea şi evaluarea patrimoniului ca metode de protecţie a patrimoniului pentru ca el să nu fie achiziţionat ilegal sau înstrăinat. Metode care sunt foarte utile mai ales în cazul în care se propun astfel de obiecte spre achiziţie muzeului. Aceste articole s-ar putea de adăugat şi la legislaţia noastră, care este de abia la început de formare.

Principiul 6 este împărţit în două: „Originea colecţiilor" şi „Respectul pentru comunităţile deservite". Denumirea de „Originea colecţiilor" nu reflectă esenţa articolelor, care, de fapt, ne indică cum să restituim bunurile străine sau ilegale ajunse în ţară, şi care au ajuns în proprietatea muzeului. Din această cauză consider că această parte s-ar putea denumi: „Repatrierea colecţiilor străine". Totuşi, aceste repatrieri se fac pe baza colaborării cu comunităţi atât din ţară cât şi din străinătate. Chiar primul articol, 6.1 „Cooperarea", ne vorbeşte despre aceasta, în special despre colaborarea cu muzeele din ţările care şi-au pierdut o parte importantă a patrimoniului sau au avut de suferit în urma conflictelor armate. A doua parte a acestui principiu este una foarte importantă prin faptul că stabileşte ca între muzeu şi comunitatea contemporană să fie „respectul pentru demnitatea umană, pentru tradiţiile şi culturile care utilizează acest tip de materiale. Astfel de colecţii ar trebui folosite pentru a promova prosperitatea, dezvoltarea socială, toleranţa şi respectul prin susţinerea expresiilor multisociale, multiculturale şi multilinguale" (Codul 2010, 357). Acest articol este unul necesar societăţii contemporane, inclusiv pentru Republica Moldova, în condiţiile în care dorim să ne integrăm în Uniunea Europeană, dar şi pentru promovarea multiculturalismului şi multinaţionalităţii ca politică de stat în Republica Moldova.

Prin urmare, muzeul trebuie să devină un centru de educaţie a conştiinţei naţionale, dar şi locale, trebuie să fie strâns legat de subiectul identităţii naţionale, trebuie să demonstreze tradiţiile etnoculturale locale (Ploşniţă 1998, 151). Un alt articol în reglementarea relaţiei muzeu-comunitate este şi art. 6.6 „Finanţarea activităţilor comunitare", care spune că interesele comunităţilor nu trebuie să fie compromise atunci când se caută finanţarea activităţilor care implică aceste comunităţi. Acest articol de fapt se referă şi la primul principiu, la partea „Resursele financiare". Deşi comunităţile sunt foarte diferite, avem comunităţi religioase, prietenii muzeelor sau diferite instituţii publice, ele totuşi au un singur scop, acela de a colabora cu muzeul. Comunităţile colaborează cu muzeul în baza respectării principiului de a nu compromite interesele partenerului, precum şi a altor principii, ca: respectul, toleranţa sau bunul-simţ. Rolul principal şi de iniţiativă ar trebui să aparţină muzeului, căci el are resursele necesare, dacă nu financiare, atunci umane şi culturale, de atragere a comunităţilor pentru colaborare dar şi pentru promovarea patrimoniului.

Principiul 7 sugerează muzeelor „să se conformeze în totalitate legislaţiei internaţionale, regionale, naţionale şi locale" (Codul 2010, 357), dar şi obligaţiilor din convenţii. În acest sens sunt enumerate şapte Convenţii internaţionale pe care muzeele sunt obligate să le recunoască.

Ultimul principiu, al 8-lea, „Muzeele funcţionează în mod profesional", prezintă normele etice pe care trebuie să le respecte muzeografii, dar şi alţi lucrători din domeniul muzeal. Acest principiu este împărţit în două segmente: „Comportamentul profesional" şi „Conflictele de interese". Un articol foarte important este chiar primul, 8.1 „Familiarizarea cu legislaţia relevantă", care prevede ca fiecare angajat al muzeului să cunoască atât legislaţia internaţională, naţională şi locală, cât şi condiţiile angajării lor. Dacă acest articol ar fi cunoscut de toţi şi aplicat, atunci în muzee nu ar mai exista conflicte şi astfel ar fi o bună colaborare atât între angajaţii unui muzeu, cât şi cu cei străini. Rezultatul acestei colaborări ar fi organizarea unor expoziţii de calitate, cu inteligenţă, şi agreabile ceea ce ar demonstra un comportament cu adevărat profesional.

Parcurgând Codul de Etică pentru muzee al ICOM putem observa că acest cod de legi nu se referă doar la muzeograf, ci şi la instituţia muzeală, căci unul fără altul nu pot exista, iar Codul îi uneşte pe ambii într-un tot întreg. El este important prin faptul că Codul de Etică pentru muzee al ICOM este un sumum de principii şi standarde etice de exercitare a profesiei de muzeograf, de funcţionare a muzeului, dar şi a relaţiei cu publicul.

Codul oferă o bază serioasă pentru luarea de atitudine faţă de rolul şi locul muzeului ca instituţie ce păstrează, conservează şi valorifică patrimoniul cultural material şi imaterial. În acest sens un rol important se acordă muzeografului, care prin asumarea unor răspunderi, trebuie să fie primul care pune problema protecţiei patrimoniului. Pe lângă valoarea sa normativă, codul are şi o semnificaţie deosebită în ceea ce priveşte structurarea unei norme de conduită profesională. Însă aceasta nu ar trebui să fie limita, ci fiecare ţară membră a ICOM (inclusiv Republica Moldova) să-l îmbogăţească prin crearea propriului Cod de Etică pentru muzee.

Bibliografie

Codul 2010: Codul de etică pentru muzee al ICOM. In: Protecţia juridică a patrimoniului arheologic: Culegere de acte normative şi convenţii internaţionale (Chişinău 2010), 345-360.

Murgoci, Paulowitz 2008: M. Murgoci, B. Paulowitz, Protecţia bunurilor culturale mobile. Organisme internaţionale. Scurtă prezentare. In: Revista Muzeelor 1, 2008, 5-9.

Opriş 2008: I. Opriş, Provocarea noilor muzeografii (Brăila 2008).

Ploşniţă 1998: El. Ploşniţă, Muzeul basarabean în fluxul istoriei (Chişinău 1998).

Code of ethics of museums – main operating base of contemporary museum

Abstract

The new Code of Ethics developed by ICOM is valid for museum institutions worldwide. This article is an analysis of the structure of the Code, the main items on the museum's role in preserving, interpreting and promoting cultural and natural heritage, the museum's relations with the community from which the role of museums and

museum collections in contemporary society. Code by its title refers not only to the museum, but everything that touches the museum institution. It also can serve as a good guide to improve our legislation museum, or create your own Code of Ethics for Museums of the Republic of Moldova.

Этический кодекс музеев – главной оперативной базы современного музея

Резюме

Новый Кодекс этики разработан ICOM и действителен для музейных учреждений во всем мире. Данная статья анализирует структуру кодекса, основные пункты которого посвящены роли музеев в сохранении, интерпретации и поощрении культурного и природного наследие, а также отражают взаимосвязь музеев с современным обществом. Новый кодекс, судя по его названию, относится не только к музею, но и ко всему, что соприкасается с музееведением. Он может служить хорошим ориентиром для улучшения нашего музейного законодательства и способствовать созданию Кодекса этики для музеев Республики Молдова.

31.01.2011

Gheorghe Pisica, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: pisica_g@rambler.ru

MUZEUL MEMORIAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA: TIPOLOGIE ŞI CLASIFICARE

Sergiu Dobrea

Muzeografia memorialistică sau muzeografia marilor personalităţi a început să se afirme în cultura europeană în a doua jumătate a sec. XIX. În muzeele memoriale, „personalităţile sunt redate şi prezentate, mai ales, datorită apartenenţei la un anume spaţiu construit. Fie că s-a născut, a trăit şi a acţionat în asemenea spaţii, muzeele de acest fel redau, cu rezonanţă întărită omul şi faptele sale, opera acestuia. De regulă, le glorifică pe acestea ca o recunoaştere la înfăptuirea sau influenţarea mersului istoriei, culturii, artei" (Opriş 2000, 232). În Basarabia primele preocupări de organizarea unor asemenea muzee, de eternizare a unor eroi-personalităţi şi a faptelor lor sunt înregistrate în perioada Primului Război Mondial. Anume în această perioadă „eternizarea şi muzeificarea eroismului soldatului s-a manifestat prin organizare a unor locuri sau cimitire speciale ale eroilor, prin instalarea unor plăci comemorative, prin organizarea unor societăţi şi asociaţii care, printre multiplele acte de binefacere, au iniţiat şi procesul de colectare a patrimoniului pentru un viitor muzeu" (Ploşniţă 2006, 318). Ideea organizării unui muzeu militar cu caracter memorial a fost lansată şi promovată în societatea basarabeană, dar nu a fost realizată. Glorificarea eroismului soldatului în anii Primului Război Mondial a continuat şi în perioada interbelică, dar instituţionalizarea cultului eroului războiului prin organizarea unui muzeu de istorie militară sau a unui muzeu memorial nu a avut loc.

Primul act oficial de organizare a unui muzeu memorial în Basarabia este publicat în 1940, când, conform decretului regal nr. 887 din 15 martie 1940, ruinele capelei şi caselor în care s-a născut marele istoric şi lingvist de talie universală B.P. Hasdeu din satul Cristineşti, judeţul Hotin, au fost declarate monumente istorice ce urmau a fi restaurate şi în care se preconiza crearea unui muzeu memorial. Însă schimbările politice survenite pe parcursul anului 1940 au făcut imposibilă realizarea proiectului de înfiinţare a unui muzeu memorial consacrat basarabeanului B.P. Hasdeu (Ploşniţă 2004, 102).

Astfel, în august 1940, când regimul sovietic creează Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, în spaţiul dintre Prut şi Nistru nu exista niciun muzeu memorial. Dar, primele instituţii muzeale, organizate de noul regim au fost muzeele memoriale. O particularitate a politicii culturale a guvernului sovietic consta în consemnarea memoriei doar a unor personalităţi ale culturii ruse şi ale mişcării revoluţionare. S-a urmărit permanent excluderea personalităţilor vieţii şi culturii naţionale: deoarece nu corespundeau criteriilor ideologice comuniste, ele au rămas în afara muzeelor memoriale. La început, muzeele memoriale erau consacrate conducătorilor şi reprezentanţilor de vază ai partidului comunist şi ai guvernului, pe de o parte, şi personalităţilor marcante din domeniul culturii ruse, pe de altă parte. La 5 februarie 1948, conform Hotărârii Consiliului de Miniştri al RSSM s-a luat decizia despre deschiderea Casei memoriale „A.S. Puşkin" în oraşul Chişinău, care a deschis undă verde acestui nou tip de muzee. Inaugurarea muzeului a fost anunţată la 10 februarie 1948, la cea de-a 111-a aniversare de la moartea poetului rus. Tot în acest an a fost organizat şi Muzeul memorial „G. Kotovski" la Hânceşti, muzeu rezultat la fel în urma unei decizii politice. În anul 1950 a fost publicată o nouă Hotărâre a Consiliului de Miniştri al RSSM despre reorganizarea Muzeului Arhitecturii şi Materialelor de Construcţie a Direcţiei de Arhitectură a Consiliului de Miniştri în Casa memorială „A.V. Şciusev". S-a început valorificarea memorială a casei în care s-a născut şi a copilărit arhitectul basarabean A.V. Şciusev. Dar acest muzeu, cu un destin zbuciumat, a fost de câteva ori închis, pentru ca să fie redeschis în anul 1973. Iar astăzi doar două camere sunt destinate memoriei arhitectului. Pe parcursul următoarelor decenii a mai fost inaugurată Casa memorială „S.Gh. Lazo" din satul Piatra, r-nul Orhei, la Chişinău existând Muzeul memorial „G.I. Kotovski şi S.Gh. Lazo", organizarea

Tyragetia, s.n., vol. V [XX], nr. 2, 2011, 383-386.

muzeelor memoriale duble fiind o particularitate a muzeografiei sovietice, care a fost implementată şi în RSSM. În reţeaua muzeelor memoriale menţionăm şi Muzeul memorial „Elena Sârbu" din satul Rudi, r-nul Donduşeni, consacrat ilegalistei din perioada interbelică – Elena Sârbu (Verjbiţki 1980, 100). În anul 1977, în satul Bălanul Nou, din r-nul Râşcani, a fost deschis Muzeul memorial al Statului Major al Frontului II Ucrainean în scopul „eternizării memoriei comandantului de oşti sovietice R. Malinovski" (Popov 1987, 151). Patrimoniul muzeului cuprinde: documente, fotografii, hărţi şi opere de pictură. În cabinetul existent în muzeu este reprodusă ambianţa de lucru a lui R. Malinovski, însă exponatele prezentate sunt cópii sau piese tipologice.

În sudul Moldovei în aceeaşi perioadă este înfiinţată în satul Crihana Nouă, r-nul Cahul, Casa memorială „Generalul Lebedenko". Documente, fotografii oglindesc diverse pagini din viaţa lui N. Lebedenko, erou al războiului civil din Rusia, participant la al Doilea Război Mondial (Ploşniţă 1999, 65). Şirul acesta de muzee poate fi continuat, dar important este să menţionăm că, toate aceste muzee cu o tematică istorico-revoluţionară au fost organizate prin decizii politice şi din interese ideologice. După destrămarea URSS şi proclamarea independenţei Republicii Moldova multe dintre aceste muzee au dispărut din peisajul muzeal al republicii.

Una dintre primele instituţii muzeale create după proclamarea independenţei republicii este „Tabăra regelui suedez Carol XII" din Varniţa, înfiinţat la 1993 (Buftec, Nicolaescu 1997, 18). Un muzeu care are puţine caracteristici de muzeu memorial, care este mai degrabă un muzeu istorico-biografic, atmosfera memorială din timpul lui Carol XII nefiind reconstituită. În nordul republicii, în perioada de tranziţie spre o economie de piaţă au fost inaugurate mai multe muzee memoriale, este adevărat, după amploarea patrimoniului şi a spaţiilor, destul de modeste. Printre acestea nominalizăm: Casa memorială „C. Stamati" din Ocniţa, deschisă pentru publicul vizitator la sfârşitul anilor '80 ai secolului trecut. Iniţiatorul ideii de a crea Muzeul „C. Stamati" a fost Valeriu Nazar, director al Muzeul Literaturii Române „M. Kogălniceanu" din Chişinău. În prezent muzeul deţine un semnificativ patrimoniu. Fotografii, documente, cărţi, mobilier de epocă şi alte materiale marchează atmosfera de epocă al sec. XIX. Prezintă un interes aparte cărţile din biblioteca familiei Stamati. Casa memorială „C. Stamati" este un important centru de cultură din nordul republicii, soarta căreia astăzi este incertă din cauza unor probleme de ordin economic. Un alt aşezământ memorial de largă referinţă este şi Casa memorială „C. Stere" din satul Cerepcău, r-nul Soroca, în a cărei expoziţie sunt etalate piese originale: volume din opera scriitorului C. Stere, diverse documente, obiecte ce au aparţinut familiei Stere. Muzeul îşi propune să facă cunoscută personalitatea unuia dintre cei mai mari scriitori basarabeni. În 1995 în satul Corlăteni, r-nul Râşcani, este deschisă Casa memorială „L. Damian". Expoziţia reuneşte piese originale, numeroase obiecte personale, fotografii, manuscrise, documente. Piesele colectate şi expuse oglindesc viaţa şi creaţia poetului. Tot la Râşcani, în satul Mihăileni, în anul 1996 a fost inaugurată Casa memorială „E. Coşeriu". Iniţiativa organizării muzeului aparţine unui grup de intelectuali din republică. Eforturi enorme au fost depuse pentru colectarea pieselor originale care ar putea familiariza publicul vizitator cu aspecte inedite din viaţa marelui om de ştiinţă Eugen Coşeriu (Ploşniţă 1999, 64).

Astăzi, la începutul mileniului III, conform datelor Ministerului Culturii, în Registrul Muzeelor al Republicii Moldova se regăsesc circa 92 de instituţii muzeale, dintre care doar 14 sunt cu caracter memorial, majoritatea din ele fiind filiale ale unor instituţii muzeale. Este un număr mic de muzee ce fixează memoria despre anumite evenimente istorice sau a unor personalităţi din cultură şi ştiinţă. Dar toate aceste muzee formează un sistem şi suportă o anumită clasificare. Unul dintre cele mai răspândite principii de clasificare a muzeelor este cel de profil. Clasificarea de profil presupune stabilirea unei legături cu o anumită ştiinţă. Interesant este faptul că această legătură a muzeului cu ştiinţa s-a stabilit încă în secolul al XIX-lea, atunci când bazele conceptuale ale muzeografiei abia se stabileau, iar ştiinţa avea un grad mai avansat de dezvoltare. Conform clasificării de profil muzeele memoriale din republica noastră pot fi structurate astfel: muzee memoriale cu profil de istorie şi muzee memoriale cu profil de literatură. Din grupul muzeelor cu profil de istorie, menţionăm: Casa memorială „A.V. Şciusev", oraşul Chişinău; Conacul familiei Lazo, satul Piatra, r-nul Orhei; „Tabăra regelui suedez Carol XII", satul Varniţa, r-nul Anenii Noi; Casa memorială

„N. Lebedenko" satul Crihana Nouă, r-nul Cahul şi Muzeul memorial al Statului Major al Frontului II Ucrainean, satul Bălanul Nou, r-nul Râşcani. Din grupul muzeelor cu profil literar menţionăm: Casa memorială „C. Stamati", satul Ocniţa, r-nul Ocniţa; Casa memorială „C. Stere", satul Cerepcău, r-nul Soroca; Casa memorială „L. Damian" satul Corlăteni, r-nul Râşcani; Casa memorială „E. Coşeriu" satul Mihăileni, r-nul Râşcani; Casa memorială „A. Donici" satul Donici, r-nul Orhei; Conacul familiei Rali satul Dolna, r-nul Străşeni; Casa memorială „A.S. Puşkin", oraşul Chişinău, şi Casa memorială „A. Mateevici" din satele Zaim şi Căinari, r-nul Căuşeni.

Analizând distribuirea teritorială a muzeelor, remarcăm că aşezămintele memoriale nu sunt amplasate uniform pe întreg teritoriul ţării. Astfel, în partea de nord avem doar cinci muzee: câte unul la Ocniţa şi Soroca (Casa memorială „C. Stamati" şi Casa memorială „C. Stere") şi trei la Râşcani (Casa memorială „L. Damian", Casa memorială „E. Coşeriu" şi Muzeul memorial al Statului Major al Frontului II Ucrainean). În centru sunt şase muzee, două la Orhei (Casa memorială „A. Donici" şi Conacul familiei Lazo), două în Chişinău (Casa memorială „A.S. Puşkin" şi Casa memorială „A.V. Şciusev"), câte unul la Anenii Noi şi Străşeni (Muzeul memorial „Carol XII" şi Conacul familiei Rali). Iar în partea de sud sunt trei instituţii memoriale, două la Căuşeni (Casa memorială „A. Mateevici" din Zaim şi Căinari) şi una la Cahul (Casa memorială „N. Lebedenko").

Paralel cu clasificarea bazată pe profil, există şi o tipologizare a aşezămintelor memoriale. După tipologie avem:

Muzee care reflectă evenimentul istoric: Muzeul-memorial „Carol XII" şi Muzeul memorial al Statului Major al Frontului II Ucrainean.

Muzee consacrate anumitor personalităţi: Casa memorială „A.V. Şciusev", Conacul familiei Lazo, Casa memorială „N. Lebedenko", Casa-memorială „C. Stamati", Casa memorială „C. Stere", Casa memorială „L. Damian", Casa memorială „E. Coşeriu", Casa memorială „A. Donici", Conacul familiei Rali, Casa memorială „A.S. Puşkin" şi Casa memorială „A. Mateevici".

Muzee-monument: Cetatea Sorocii şi Memorialul „Capul de Pod Şerpeni".

Cronologic, muzeele memoriale din Republica Moldova reflectă evenimente şi personalităţi începând cu sec. XVIII şi până în contemporaneitate. Însă pentru muzeografia memorială din Republica Moldova, perioada sec. XIX este cea mai reprezentativă, deoarece a marcat societatea basarabeană prin multiple transformări social, economice şi culturale, după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus în 1812.

Analizând procesul de dezvoltare a muzeografiei memorialiste, concluzionăm că se află într-o profundă criză. Motivele dezvoltării lente a muzeografiei memorialistice sunt de ordin obiectiv şi subiectiv. Din cauza crizei economice profunde, în care se află Republica Moldova de mai mulţi ani, este foarte dificil de organizat muzee memoriale, proces ce necesită cheltuieli costisitoare. Altă problemă ţine de lipsa patrimoniului care ar putea oglindi imaginea unei sau altei epoci, rostul unei anumite personalităţii. O problemă nu mai puţin importantă este spaţiul, multe dintre casele în care au locuit şi au activat personalităţile marcante, nu mai sunt funcţionabile, aflându-se într-o stare deplorabilă şi necesită restaurări serioase. Pentru recuperarea patrimoniului legat de o personalitate sau alta este necesară o cercetare documentară serioasă. Pe lângă toate aceste probleme mai există la etapa actuală şi o indiferenţă a societăţii faţă de muzeu, cu toate că tot ea, societatea, a fost factorul catalizator care a influenţat dezvoltarea şi evoluţia muzeelor pe o scară ascendentă. Prin eforturi comune atât din partea statului, specialiştilor din domeniu, adică a muzeografilor, cât şi a societăţii civile, toate aceste impedimente pot fi depăşite, iar muzeul memorial ar avea mai multe şanse de dezvoltare în viitor.

Bibliografie

Bufteac, Nicolaescu 1997: V. Bufteac, T. Nicolaescu, Ghidul muzeelor din Moldova (Chişinău 1997).

Opriş 2000: I. Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000).

Ploşniţă 1999: E. Ploşniţă, Pagini de muzeografie basarabeană (Chişinău 1999).

Ploşniţă 2004: E. Ploşniţă, Muzeul memorial: retrospectivă şi perspectivă. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 99-111.

Ploşniţă 2006: E. Ploşniţă, Eternizarea şi muzeificarea faptelor eroilor Primul Război Mondial în Basarabia (1914-1944). In: Buletin Ştiinţific. Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, vol. V (Chişinău 2006), 315-321.

Popov 1987: I. Popov, Muzeele invită (Chişinău 1987).

Verjbiţki 1980: S. Verjbiţki, Despre ce povestesc muzeele (Chişinău 1980).

Memorial museum in the Republic of Moldova: typology and classification

Abstract

Memorial museology was established in the European culture during the second half of the 19th century. However, we can speak about the creation of a memorial museum network in the space between the Dniester and Prut rivers only in the late 1980-s. Within this network there are different museum institutions in terms of their profile and typology. According to the typology we can mention the existence of museums dedicated to certain historical events and museums dedicated to famous people. The profile classification allows us to highlight two major groups of memorial museums: historical and literary ones.

Мемориальный музей в Республике Молдова: типология и классификация

Резюме

Мемориальное музееведение стало утверждаться в европейской культуре во второй половине XIX века. Однако в Днестровско-Прутском междуречье сеть мемориальных музеев создается лишь в конце 80-х годов XX века. Она объединяет различные по профилю и типологии музейные учреждения. Согласно типологии можно говорить о существовании музеев, увековечивающих какие-либо исторические события, и музеев, посвященных знаменитым людям. Профильная классификация позволяет нам выделить две большие группы мемориальных музеев: исторические и литературные.

17.02.2011

Sergiu Dobrea, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: dobreasergiu@mail.ru

MUZEUL DE ISTORIE ŞI CERCETAREA ŞTIINŢIFICĂ – TEHNOLOGIA RELAŢIEI

Elena Ploşniţă

Instituţia muzeală nu există singură, ea face parte din reţeaua instituţiilor culturale şi ştiinţifice ale societăţii. Muzeul, ca instituţie de patrimoniu, atât în sistemul cultural, cât şi în cel ştiinţific are un loc propriu. Specificul muzeului ca instituţie este determinat şi de cercetarea ştiinţifică, care ocupă un loc important în practica muzeologică, atât naţională cât şi internaţională, ea „constituie calea cea mai importantă de dezvoltare a patrimoniului muzeal, constituie baza evidenţei ştiinţifice a acestuia, fundamentează raţional acţiunea de conservare-restaurare a acestui patrimoniu, orientează în raport cu structura şi opţiunile publicului activităţile de valorificare a patrimoniului muzeal" (Florescu 1998, 56).

În anii '70-'80 ai secolului XX are loc crearea reţelei muzeistice a republicii. Precizăm că principalul mijloc de creare a marilor muzee europene au fost colecţiile private, iar în Republica Moldova, muzeele au fost organizate pe bază de cercetare. În cadrul reţelei muzeistice din ţara noastră, locul cel mai important ca număr de instituţii şi ca valoare a patrimoniului îl ocupă muzeele de istorie. Acest fapt este legat de procesul de evoluţie a societăţii, de dezvoltarea conştiinţei naţionale, de specificul dezvoltării ştiinţei istorice. Concomitent, menţionăm că numărul de muzee depinde atât de disponibilităţile de patrimoniu, cât şi de nivelul de dezvoltare a ştiinţei istorice. Grupul muzeelor cu profil de istorie care documentează istoria dezvoltării societăţii cuprinde nu numai cele generale de istorie, dar şi cele de istorie şi etnografie, memoriale. Cercetarea ştiinţifică în muzeul de istorie din republică, chiar de la apariţia lui, a fost o activitate permanentă. Dar mutaţia calitativă înspre cercetare în instituţia muzeală din republică are loc numai după 1989, când rolul muzeului de istorie a început să crească, afirmându-se clar funcţia lui de cercetare, investigaţiile fiind axate, în mod special, pe cercetarea colecţiilor de patrimoniu, catalogarea lor, crearea resurselor electronice, integrarea în procesele ştiinţifice naţionale şi internaţionale.

Problema fundamentală care este discutată în mediul ştiinţific academic şi în mediul muzeografic, începând cu 2006, este aceea a locului cercetării ştiinţifice în cadrul activităţii muzeale, a tehnologiei relaţiei muzeu-cercetare ştiinţifică, a direcţiilor, tipurilor şi particularităţilor cercetării ştiinţifice în muzeu. Pornind de la definiţie, subliniem că muzeul este o instituţie cultural-ştiinţifică, adică are un dublu caracter: ştiinţific şi cultural sau activitatea muzeului este axată pe două aspecte: „aspectul ştiinţific pe care se fundamentează activitatea lui şi aspectul cultural care defineşte finalitatea comportamentului muzeului" (Florescu 1998, 18). Oricum, în orice condiţii, muzeul trebuie abordat atât ca instituţie culturală, cât şi ştiinţifică. Analizând cercetarea ştiinţifică făcută în muzeu şi de muzeu, muzeologii teoreticieni au ajuns la concluzia că această cercetare, în linii generale, se axează pe cercetarea de patrimoniu. Încă în 1968, cunoscutul muzeolog ceh Jiri Neustupny analizând rolul cercetării ştiinţifice în muzeu, evidenţia cercetarea ca „funcţie vitală pentru lărgirea orizontului cunoaşterii asupra patrimoniului istoric" (Neustupny 1968, 37). Iar W. Schäfer, muzeolog german, menţiona faptul că „muzeul este o instituţie ştiinţifică şi nu poate exista fără cercetare, iar întreaga cercetare în muzeu se întemeiază pe obiecte şi se referă în primul rând la ele" (Schäfer 1969, 15). Un alt muzeolog contemporan subliniază faptul că „muzeele nu sunt simple deţinătoare de valori, ele au şi datoria să interpreteze ceea ce deţin şi să difuzeze în societate aceste interpretări. De aceea, muzeele sunt centre de elaborare ştiinţifică, locuri de cercetare în care sunt selecţionate obiectele potenţial capabile să facă parte din moştenirea culturală. Aici sunt analizate şi introduse în locuri spaţio-temporare precise, devenind parte integrantă a unui discurs istoric, ştiinţific, sau artistic" (Pinna 2009, 7). Şi Ioan Opriş, muzeolog român, menţionează, că cercetarea ştiinţifică în muzeu „priveşte mai întâi de toate colecţiile, apoi izvoarele de dezvoltare ale acestora (arheologice, istorice, etnografice, artis-

Tyragetia, s.n., vol. V [XX], nr. 2, 2011, 387-392.

tice, tehnice, de ştiinţele naturii) starea patrimoniului tezaurizat şi publicul" (Opriş 2000, 405). În acest context este important să menţionăm că cercetarea de patrimoniu în muzeu este aplicată atât la patrimoniul depozitat în muzeu, cât şi la cel virtual sau aflat în curs de cercetare. Principalele forme de valorificare a rezultatelor cercetării ştiinţifice în muzeu sunt raportul, repertoriul, catalogul, acest gen de lucrări fiind definitoriu pentru cercetarea de muzeu. Catalogul şi repertoriul sunt proprii disciplinelor specifice muzeului. Există o mare varietate de cataloage, cele mai frecvente fiind cataloagele de colecţii. Menţionăm, că cataloagele sunt produse specifice activităţii ştiinţifice de muzeu. Raportul priveşte mai ales cercetarea în teren, rezultatele săpăturilor arheologice. Cercetarea de muzeu este una specifică şi astăzi, ca şi ieri, „în contextul atât de complex al cercetării ştiinţifice moderne, muzeele pot ocupa un loc de prestigiu, de recunoscută necesitate, numai în măsura în care vor reuşi să dezvolte latura specifică lor a cercetării de patrimoniu, înzestrând literatura de specialitate cu lucrări informaţionale de referinţă" (Drăguţ 1969, 390). Este evident că în strategia cercetării de muzeu studierea, cunoaşterea, valorificarea ştiinţifică şi publică a colecţiilor este una esenţială.

Direcţiile principale şi tipurile cercetării ştiinţifice în muzeu, atât în literatura de specialitate, cât şi în documentele oficiale, sunt tratate în mod diferit, întâlnim chiar opinii contradictorii referitor la direcţiile de cercetare în muzeu şi nu există o delimitare a conceptelor, a noţiunilor de „direcţie de cercetare" şi „tip de cercetare". De cele mai multe ori direcţiile de cercetare sunt confundate cu activitatea practică a muzeului sau cu funcţiile muzeului. Direcţiile de cercetare ar trebui să cuprindă anumite probleme asupra cărora lucrează cercetătorii-muzeografi, probleme care apar pe parcursul evoluţiei instituţiei muzeale şi a ştiinţei de profil şi care sunt susţinute de societate. În muzeologia rusă sunt recunoscute două direcţii în cadrul cărora evoluează activitatea ştiinţifică „ce constituie fundamentul de funcţionare a muzeului şi una din condiţiile necesare pentru existenţa lui" (Шулепова 2005, 29). Există *direcţia generală de cercetare (cercetările de muzeologie)*, legată de cercetarea diverselor probleme de muzeologie, începând cu istoria muzeelor, conservare, probleme metodologice de organizare a expoziţiilor, documentare, tezaurizare, comunicare, forme şi metode de activitate culturală, cercetarea sociologică a publicului. O asemenea direcţie este caracteristică pentru toate muzeele. În unele ţări ale lumii cercetările de muzeologie sunt concentrate în diverse Centre de muzeologie. Asemenea centre există la Berlin – Institutul de Muzeologie, Bratislava – Cabinetul de Muzeologie, Praga – Cabinetul Central de Muzeologie. În Rusia cercetările de muzeologie se fac atât în cadrul muzeelor centrale, cât şi la Institutul de Culturologie şi Laboratorul de Muzeologie. Este nevoie de un Centru de Muzeologie şi la Chişinău, el ar putea fi organizat pe lângă Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. A doua direcţie – *direcţia specifică de cercetare* – evoluează în funcţie de profilul muzeului şi este axată pe cercetarea colecţiilor muzeale. Problemele legate de cercetarea specifică, de profil depinde şi de patrimoniul pe care îl deţine muzeul. Una din particularităţile cercetării de muzeu este existenţa legăturii organice a cercetării cu completarea colecţiilor, cu îmbogăţirea patrimoniului, depistat în cadrul investigaţiilor. Natura funcţională a muzeului cere ca angajaţii instituţiei să facă atât cercetări de profil, cât şi cercetări de muzeologie.

După forma de publicare a rezultatelor cercetării în muzeu, de asemenea există diferenţe, deosebiri, în comparaţie cu alte instituţii ştiinţifice. Sunt anumite forme proprii de valorificare a rezultatelor, specifice fiind catalogul, repertoriul şi expoziţia. Cercetarea ştiinţifică a colecţiilor muzeale presupune o realizare ştiinţifico-artistică a expoziţiei. Organizarea oricărei expoziţii temporare sau tematice presupune cercetarea unei probleme actuale nu numai prin metode şi mijloace muzeale, dar şi prin metode ştiinţifice. Activitatea ştiinţifică determină identificarea unor noi informaţii, precizarea autenticităţii obiectelor muzeale, formarea şi transmiterea generaţiilor viitoare a valorilor cu care ne mândrim noi astăzi, şi fără de care nu va putea exista muzeul de mâine. Expoziţia este una din formele de activitate ştiinţifică a muzeului şi o formă specifică de publicare a colecţiilor muzeale. Expoziţia, de fapt, este o sinteză a ştiinţei şi artei.

Teoreticienii muzeologiei româneşti disting trei tipuri esenţiale de cercetare: *cercetarea specifică* sub formele ei de istorie naturală, arheologie, istorie, istoria artei, istoria tehnicii, etnografie, cercetare de muzeologie literară, cercetare memorialistică ş.a. Un alt tip de cercetare practicat

de muzee este *investigaţia structurală*, ce se realizează în scopuri de conservare şi restaurare şi *cercetarea socio-psihologică a publicului de muzeu*. Este clar, că în muzeul de istorie predomină cercetarea de arheologie şi cercetarea istorică de muzeu. Muzeografii-arheologi în aceleaşi condiţii ca şi cercetătorii din instituţiile academice sau universitare efectuează săpături arheologice în cadrul cărora recuperează bunuri de natură arheologică şi informaţia contextuală aferentă acestora, multe dintre care devin piese de patrimoniu muzeal. Urmează apoi cercetarea de cabinet, în cadrul căreia are loc interpretarea rezultatelor şi obiectelor depistate în timpul săpăturilor de teren. Cercetarea istorică de muzeu este una importantă pentru muzeul cu profil de istorie şi una de perspectivă. Dar o cercetare istorică este greu de realizat fără un program de cercetare, fără acorduri de colaborare ştiinţifică cu universităţile şi instituţiile academice. Astăzi cercetarea istorică în muzeu este o cercetare de istoria culturii, o cercetare de personalităţi, dar ar trebui să-şi definească clar direcţiile şi să tindă şi spre o cercetare de obiecte cu valoare istorică. Cercetarea de patrimoniu trebuie orientată spre studierea colecţiilor muzeale, spre teme majore aplicate politicii de salvare a patrimoniului. Iar muzeele de istorie din raioanele republicii ar trebui să devină centre de cercetare locală, cu un anumit specific, având drept obiectiv cercetarea de patrimoniu, de obiecte care de multe ori sunt prost documentate, cercetate şi depozitate, cercetarea monografică locală a realităţilor istorice şi comunicarea accesibilă către public a rezultatelor cercetării. În muzeele raionale înregistrăm un vid cvasitotal în materie de lucrări de muzeologie. Pentru stabilirea perspectivei dezvoltării cercetării istorice de muzeu avem nevoie de discuţii, dezbateri între cercetătorii de la instituţiile academice şi cercetătorii muzeografi, care să contureze poziţii, să confrunte păreri, să precizeze direcţiile de cercetare, să contureze direcţiile de cercetare şi să indice căile de abordare şi rezolvare a problemelor generale ce ţin de cercetarea istorică.

Investigaţia structurală sau cercetarea de arheometrie se realizează în cadrul laboratoarelor de conservare şi restaurare. Este cea mai slabă verigă în cercetarea ştiinţifică de muzeu.

Cercetarea socio-psihologică a publicului de muzeu cuprinde câteva genuri: cercetarea cu caracter statistic a structurilor de public şi a opţiunilor publicului, cercetarea de comportament şi experimentul. Cercetarea socio-psihologică a publicului este efectuată de muzeografii din secţia Relaţii publice. Este o cercetare necesară şi utilă muzeului, pentru că ea semnalizează eficienţa activităţii muzeului, rolul şi utilitatea muzeului în societate, atitudinea societăţii faţă de muzeu. S-au făcut mai multe cercetări ale publicului şi în muzeografia moldovenească, în acest sens remarcându-se Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, care efectuează asemenea investigaţii începând cu anul 1999. În acest an a fost lansat de Asociaţia Museion proiectul „Publicul înainte de toate", realizat cu sprijinul Fundaţiei Soros Moldova. În cadrul proiectului a avut loc un seminar cu privire la dezvoltarea relaţiei muzeului cu publicul şi cercetarea sociologică care a cuprins trei muzee naţionale şi a fost realizată sub conducerea regretatului profesor universitar doctor Ovidiu Bădina. Rezultatele cercetării au fost însumate şi publicate în lucrarea „Muzeul naţional şi publicul vizitator", oferind „date obiective care confirmă utilitatea şi necesitatea muzeelor ca instituţii menite să lărgească orizontul de cunoştinţe în domeniu, să contribuie la valorificarea patrimoniului naţional, să exercite influenţe formative asupra vizitatorului" (Crăciun 1999, 7). Publicul de muzeu este cel care determină existenţa instituţiei muzeale ca atare. De aceea relaţia cu publicul este o constantă a activităţii muzeale. Cercetarea a relevat „necesitatea creării unui laborator de pedagogie muzeală, un centru de asistenţă muzeală unde să fie efectuate cercetări ştiinţifice în domeniul sociologiei muzeale, să fie elaborate programe de atragere a publicului în muzeu" (Ploşniţă 1999, 34). Cercetarea a confirmat ideea că vizitatorii vor să vadă în muzeu expoziţii cu un design şi cu un aspect muzeotehnic modern, cu piese originale, dar şi cu materiale complementare – cataloage bogat ilustrate, utilizarea tehnologiilor informaţionale în demersul expoziţional. În acest context nu putem să nu menţionăm sondajele efectuate de acest muzeu pe parcursul anilor 2007-2009, realizate „în scopul evaluării profilului vizitatorilor efectivi ai muzeului, depistării publicului-ţintă, sondării opiniei şi atitudinii acestora faţă de muzeu şi manifestările organizate" (Cornețchi 2008, 102). Analiza şi publicarea rezultatelor acestor cercetări au permis muzeului să mediteze asupra unor modificări şi completări în ceea ce priveşte activităţile cu publicul, atragerea publicului în muzeu, de a trasa anumite obiective, printre care

esenţial ar trebui să fie „modernizarea discursului expoziţional muzeal de tip istoric, în sensul lichidării stereotipiei şi implicit a monotoniei ambianţei muzeale, în sensul abordării unor soluţii ingenioase şi originale de prezentare a expunerii, elaborarea unei politici promoţionale adecvate, organizarea cu prioritate de programe metamuzeale proprii, adresate atât publicului tânăr, cât şi familiilor, care va aduce cu siguranţă la apariţia unui bun nume al instituţiei şi atragerea unor noi segmente de public" (Cornețchi 2008, 114). Muzeul trebuie să organizeze şi să efectueze cercetări sociologice cu privire la evoluţia continuă a nevoilor şi doleanţelor vizitatorilor. Studiul publicului muzeal „trebuie să dezvăluie nu numai starea actuală de lucruri, dar şi viitorul evoluţiei muzeului şi al publicului său. Este important să ştii unde te afli, dar şi mai important este să ştii unde trebuie să mergi şi să gândeşti cum se poate ajunge acolo. Muzeul tradiţional orientat pe obiecte, colecţii, pe cercetare, achiziţie, conservare, interpretare trebuie să coexiste cu muzeul modern centrat pe oameni, devenit agent de distribuire a informaţiei, modelator de opinii şi mentalităţi pe baze ştiinţifice" (Cobianu-Băcanu 1998, 37). Rezultatele cercetării sociologice a publicului sunt utilizate în scopuri culturale şi educaţionale, deşi „finalitatea cercetării de muzeu rămâne, oricât de specializată ar fi o finalitate educaţională şi de aici, anumite implicaţii: cercetătorul nu trebuie numai să consemneze observaţiile într-o formă cât mai riguroasă care să-i poată servi la interpretări – analize, comparaţii ulterioare, ci şi în modalităţi care ţin de alte forme de activitate, având calităţi spectaculare, plastice, expresivitate în aşa fel, încât să poată servi la punerea lor în circuitul public, fie în cadrul expoziţiilor, fie prin mijloace de comunicare în masă" (Florescu 1998, 62-63).

Există o anumită interferenţă între muzeu şi ştiinţă. Muzeul este acea instituţie care contribuie la păstrarea moştenirii culturale a ţării. Având în vedere acest lucru, trebuie să subliniem că pentru ştiinţă colecţiile muzeale, arhivele muzeale sunt obiective de cercetare de nepreţuit. Esenţa cercetării ştiinţifice în instituţiile muzeale constă în procesul complicat şi multilateral de transmitere a experienţei culturale, ce se realizează prin activitatea ştiinţifică şi culturală în condiţiile muzeului. Anume acest lucru determină suveranitatea şi profunzimea cercetării în activitatea ştiinţifică a muzeului. Interpretarea ştiinţifică a bunurilor culturale muzeale se face, în primul rând, prin diverse metode de creare şi reconstrucţie a expoziţiilor, adică are loc „reproducerea autenticităţii". Este important, în cadrul cercetării, de a evidenţia veritabila autenticitate atât a obiectului muzeal, cât şi a informaţiei contextuale, susţinută documentar. În acelaşi timp, rezultatul activităţii ştiinţifice a unui muzeu de istorie se concretizează nu numai în expoziţiile temporare sau permanente, dar şi în informaţia, cataloagele care însoţesc demersul expoziţional.

Astăzi muzeul de istorie este apreciat, ca un centru capabil de a influenţa dezvoltarea ştiinţei şi învăţământului. Are loc acumularea mijloacelor ştiinţifice, a forţelor intelectuale capabile să ajute muzeul să existe şi să funcţioneze ca institut social. Problema supravieţuirii în noile condiţii social-economice trebuie să-i unească, în căutarea unor forme netradiţionale, pe colaboratorii muzeelor şi ai institutelor de cercetare academice. Odată cu dezvoltarea activităţii ştiinţifice în muzee devine actuală problema pregătirii profesionale a muzeografilor, capabili la nivel interdisciplinar să lucreze atât în muzeu, cât şi în institutele de cercetare. Aceasta, la rândul ei, dovedeşte independenţa activităţii ştiinţifice a muzeului şi „suveranitatea" lui ştiinţifică. În acelaşi timp există o atitudine incorectă a funcţionarilor privind importanţa şi actualitatea cercetării ştiinţifice în muzeu. Astăzi în multe muzee din lume există tendinţa de a instituţionaliza activitatea ştiinţifică ca domeniu de cercetare ştiinţifică, ce ar permite posibilităţi mari pentru dezvoltarea ştiinţifică şi noi perspective în interacţiunea culturii cu ştiinţa. O asemenea abordare s-a încercat a se face şi la Chişinău, când, conform Hotărârii Guvernului nr. 1326 din 14.12.2005 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" două muzee naţionale – Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală şi Muzeul Naţional de Istorie, devenit Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, au fost transferate în subordonarea Academiei de Ştiinţe. Mai exact, activitatea ştiinţifică a acestor muzee urma să fie coordonată de Academia de Ştiinţe, iar muzeografii din secţiile de specialitate au devenit cercetători ştiinţifici. Astăzi, după cinci ani de subordonare dublă şi la Ministerul Culturii, şi la Academia de Ştiinţe, avem dreptul să spunem, că cercetarea ştiinţifică de muzeu evoluează lent, este privită cu suspiciune şi apreciată ca o cercetare de nivel inferior. Academia de Ştiinţe ar fi trebuit să fie un for de coordonare metodologică, dar structura organizatorică a acestei instituţii cu

caracter monopolizator, chiar nedemocratic, nu-i permite să-şi îndeplinească întocmai această funcţie, de multe ori arogând funcţii de politica cercetării. Mulţi dintre cercetătorii din cadrul institutelor academice văd în cercetătorul muzeolog un concurent, inferior însă; percep muzeul ca o instituţie de cercetare de mâna a doua, care trebuie să pună la dispoziţia cercetătorilor şi instituţiilor publice doar mijloace şi informaţii. În chiar incinta instituţiei muzeale persistă la unii multe neclarităţi sau aprecieri nefondate asupra nevoii de cercetare şi a specificităţii acesteia. Recunoaşterea specialiştilor muzeelor ca parteneri de cercetare este un alt aspect discutat de instituţiile tradiţionale investite cu sarcini de cercetare. Având în vedere interacţiunea ştiinţei şi a muzeului, atitudinea unor cercetători din institutele Academiei de Ştiinţe evidenţiem opinia unui cercetător care menţiona că „se poate concepe existenţa unei cercetări specifice într-o serie de domenii, cum ar fi: arheologia, istoria culturii, istoria artei, chiar anumite ramuri ale biologiei, fără institute de specialitate, dar nu se poate concepe această cercetare fără muzee" (Florescu 1998, 39). Academicienii moldoveni trebuie să înţeleagă, în sfârşit, că cercetarea de muzeu prezintă numeroase aspecte care o individualizează de alte tipuri de cercetare.

În pofida acestor atitudini, cercetarea ştiinţifică în muzeu are un statut recunoscut, iar contribuţia ştiinţifică a muzeului este probată de rezultate importante. Rezultatele cercetării sunt prezentate în studii şi articole, monografii şi culegeri, în repertorii şi cataloage, în sinteze de conservare şi restaurare, în programe educaţionale şi culturale, în ţară şi peste hotare. O nouă dimensiune a actului de cercetare în muzeu ar putea fi dată prin anumite măsuri privind schimbarea organigramei muzeelor, cel puţin pentru început, pentru muzeele naţionale – introducerea funcţiei, postului de cercetător ştiinţific. Aceasta ar putea mări potenţialul de cercetare al instituţiei muzeale şi ar contribui la dezvoltarea cercetării muzeologice în Republica Moldova.

Activitatea ştiinţifică în muzeul de istorie este de o mare complexitate. Această complexitate este determinată de volumul mare de muncă în procesul de colectare şi prelucrare a materialelor. Muzeele nu pot face cercetare fără expediţii de teren, fără expediţii arheologice, de documentare. Cercetarea în muzeu nu poate fi făcută fără un sistem concret, distinct şi un regim exact în evidenţa ştiinţifică a patrimoniului, a bunurilor culturale. Complexitatea este determinată şi de diversele direcţii de cercetare, ce presupun intercalarea cercetării muzeologice cu cercetările problematicii de profil. Caracterul, direcţiile de cercetare, tipurile de cercetare de muzeu, trăsăturile caracteristice cercetării de muzeu determină locul independent şi cu drepturi depline al muzeului în sistemul instituţiilor de cercetare, ne permite să considerăm muzeul ca un gen aparte de instituţie de cercetare. Muzeul trebuie să acorde o atenţie deosebită cercetării colecţiilor muzeale, studierii problemelor ştiinţei legate de profilul muzeului pentru a ridica nivelul de cunoaştere a patrimoniului, pentru a îmbunătăţi, a îmbogăţi cu materiale şi informaţii colecţiile muzeale, pentru a deschide ştiinţei noi tipuri de izvoare şi pentru a determina căile de utilizare a lor

Printre instituţiile muzeale de istorie, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie constituie un model de activitate muzeală, inclusiv ştiinţifică. Tema principală care domină toate tipurile de activitate este consolidarea societăţii, reinterpretarea procesului istoric de pe poziţii democratice, promovarea obiectivităţii şi a adevărului istoric. Muzeul are o responsabilitate deosebită pentru interpretarea şi prezentarea istoriei naţionale, pentru criteriile de documentare a istoriei pentru viitoarele generaţii. Muzeul este astăzi acea instituţie care în procesul globalizării şi uniformizării poate contribui la păstrarea identităţii naţionale etnice, de grup, a specificului, a localismului cultural şi, indiferent cum definim noi astăzi rolul muzeului şi cercetarea de muzeu, esenţial rămâne servirea interesului publicului. Muzeul contemporan funcţionează pentru public şi el „trebuie „în plus" şi nu „în loc de" să vină în întâmpinarea publicului, să-l atragă în muzee". În general, într-o instituţie muzeală există două tipuri de activităţi: „activităţi pentru public" – orientate spre elaborarea şi promovarea programelor educaţionale şi culturale pentru public şi „activităţi pasive" – dezvoltarea patrimoniului şi cercetarea ştiinţifică. Ca un muzeu să funcţioneze bine în interesul societăţii trebuie de păstrat echilibrul între aceste activităţi, ceea ce în ultimul timp este tot mai greu de realizat. Cercetătorii încadraţi în „activităţile pasive" vor trebui să înţeleagă necesitatea şi utilitatea activităţilor pentru public, iar cei implicaţi în „activităţi pentru public" vor trebui să dezvolte şi să aplice standarde de calitate, care nu pot fi elaborate şi promovate fără cercetare ştiinţifică.

Bibliografie

Cobianu-Băcanu 1998: M. Cobianu-Băcanu, Publicul muzeal. Reflexe ale calităţii publice a muzeului. Revista muzeelor 1, 1998, 31-37.

Cornețchi 2008: A. Cornețchi, Orientarea activităţii Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei spre cerinţele publicului. Rezultatele unor sondaje de opinie. In: Studii de muzeologie (Chişinău 2008), 101-122.

Crăciun 1999: C. Crăciun, Cuvânt înainte. In: E. Ploşniţă, Muzeul naţional şi publicul vizitator (Chişinău 1999), 3-9.

Florescu 1998: R. Florescu, Bazele muzeologiei. Ediţia a II-a (Bucureşti 1998).

Drăguţ 1969: V. Drăguţ, Muzeul – instituţie de cercetare, valorificare şi conservarea patrimoniului de cultură. Revista muzeelor 5, 1969, 390-393.

Neustupny 1968: J. Neustupny, Museum and research (Prague 1968).

Opriş 2000: I. Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000).

Pinna 2009: G. Pinna, Muzeele în zorii celui de al treilea mileniu. Revista muzeelor 1, 2009, 4-7.

Ploşniţă 1999: El. Ploşniţă, Muzeul naţional şi publicul vizitator (Chişinău 1999).

Schäfer 1969: W. Schäfer, Исследовательская работа в музее. Museum International 171, 1969, 15-17.

Шулепова 2005: Э.А. Шулепова, Основы музееведения (Москва 2005).

Historical museum and scientific research: technology of the interaction

Abstract

The article examines the role of two research directions in the activity of a historical museum: 1) *an exploration of museum objects*, the direction of research associated with related science, and (2) *a museological research*, that is purely theoretical direction. In the museum there must be interaction between these two directions. Taking into consideration the peculiarities of museum development today, there are now becoming actual problems of studying a museum visitor, a sociological study of museum audiences. A special role in the development of the general theoretical research in the field of museum studies could play a museological center, which can be opened at the National Museum of Archaeology and History of Moldova. Independence gained by the museums during the last decade has led to their intention to elaborate their own development strategies, including the research work. Today it is needed to systematize the professional knowledge of museum specialists in order to use it as a basis for independent research and further development of a museum as an independent scientific institution.

Исторический музей и научно-исследовательская работа: технология взаимодействия

Резюме

В статье анализируется роль двух направлений научных исследований в деятельности исторического музея: *изучения музейных предметов*, как направления исследовательской работы, связанного с профильной наукой, и *музееведческих исследований*, как чисто теоретического направления. В рамках музея должно существовать взаимодействие между этими двумя направлениями. С учетом особенностей современного развития музея, актуальными сегодня становятся проблемы изучения музейного посетителя, социологического исследования музейной аудитории. Особую роль в развитии общетеоретических исследований в области музейного дела мог бы сыграть музееведческий центр, который можно открыть при Национальном музее археологии и истории Молдовы. Самостоятельность, приобретенная музеями за последнее десятилетие, обусловила их стремление к выработке собственной стратегии развития, включая и научно-исследовательскую работу. Сегодня необходима систематизация профессиональных знаний, накопленных научными сотрудниками музеев, с целью использования их в качестве базы для самостоятельных исследований и дальнейшего развития музея как независимого научного учреждения.

21.02.2011

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

PEDAGOGIE DE PATRIMONIU – ÎNTRE ILUZIE ŞI REALITATE

Lucia Marinescu

În ultimele decenii ale secolului XX-lea, dezvoltarea economică şi globalizarea, pericolul marginalizării şi cel al dispariţiei cu care se confruntau numeroase comunităţi, precum erodarea treptată a credinţelor şi convingerilor tradiţionale au făcut imperios necesară reconsiderarea pe plan internaţional a locului patrimoniului cultural, precum şi a rolului acestuia în viitorul societăţii. Prezervarea identităţii culturale, a patrimoniului de valori identitare, este singura modalitate prin care omenirea îşi va putea păstra idealurile, adică acele repere supreme ce au făcut-o dintotdeauna să progreseze şi o vor face perpetuu.

Poate că trăim cu toţii la fel, ca elemente exterioare, dar în mod cert nu prelucrăm la fel realitatea, ci în funcţie de zestrea identitară.

De aceea, în paralel cu procesul deja obiectiv de globalizare şi de uniformizare a lumii, avem datoria de a ne focaliza atenţia şi acţiunea asupra consolidării elementelor perene, a valorilor identitare ale naţiunilor ce alcătuiesc umanitatea şi îi dau expresivitate şi bogăţie.

În era mondialităţii, toate societăţile, toate civilizaţiile, altădată izolate, autonome sunt în interacţiune permanentă şi de mare amploare. Mondialitatea culturală presupune nu numai contacte umane empirice între civilizaţii (revoluţie a transporturilor), ci şi instrumente intelectuale de înţelegere între grupuri puse în contact într-o manieră mai mult sau mai puţin brutală (Leclerc 2003, 238). Societatea informaţională, prin noile tehnologii, a produs uriaşe mutaţii în ceea ce priveşte crearea de noi valori. Prin toate acestea patrimoniul (cultural şi natural) s-a repoziţionat cu tărie ca factor al dezvoltării durabile. Formele sale de expresie, influenţele şi consecinţele generate se regăsesc astfel diseminate atât în economia pluriindustrială, cât şi în economia valorilor imateriale, spirituale.

În ultimii ani a crescut calitatea perceperii complexe a patrimoniului cultural, determinată deopotrivă de o sistematică abordare şi explicitare, dar şi de activarea subiectului prin massmedia. Patrimoniul este astfel conceput sub forme mai largi, ca o entitate şi un proces dinamic totodată, cu faze de transformare, cu pierderi şi dezvoltări, cu schimbări şi tendinţe. Procesualitatea patrimoniului e de acum percepută şi acceptată sub unghiul participării conştiente a cetăţeanului şi a comunităţii, cu o specificitate care evoluează (Opriş 2006, 171).

A avea grijă de patrimoniu nu înseamnă doar conservarea câtorva lucruri din trecut. Înseamnă un ochi priceput şi o intervenţie inspirată. Întreţinerea patrimoniului trebuie să conţină standarde care să acopere toate etapele de dezvoltare: de la trasarea drumurilor, dezvoltarea localităţilor şi înglobarea industriei până la materialele utilizate la construcţii, la o matrice coordonată a instrumentelor financiare şi un cuprinzător program de pregătire (Mundy 2000, 32). Concomitent cu importanta Conferinţă politică de la Helsinki, în 1975, European Arhitectural Heritage Year anunţă noile viziuni asupra zestrei istorice pe continent. La doar 10 ani distanţă, Carta europeană a patrimoniului arhitectural şi ideile Declaraţiei de la Amsterdam privitor la conservarea integrată a patrimoniului se vor regăsi în Convenţia de la Granada a protejării patrimoniului arhitectural al Europei (1985). În paralel, de la Convenţia asupra Patrimoniului arheologic (1969), la cea de protecţie a lui (Malta, 1992), se constată limpezirea ideilor protecţiei şi, respectiv, a prezervării. Dacă documentul de la Granada defineşte grupele de monumente (construcţii şi structuri), grupuri de monumente şi situri de interes istoric, arhitectural, arheologic, ştiinţific, social sau tehnic, cel de la Malta a lărgit aria patrimonială privind-o ca „o sursă a memoriei comune europene şi ca un instrument pentru studiul istoric şi artistic" protejând şi contextele descoperirii, nu doar obiectul ei. Regăsim, deci, în astfel de reglementări, încurajarea la cooperarea dintre sistemele educaţionale (Opriş 2006, 88).

O sursă a dificultăţilor întâmpinate în protejarea patrimoniului cultural o constituie insuficienta maturizare a unui comportament „pro-patrimoniu", fapt resimţit atât la nivelul comunităţii, cât şi la nivel individual. Educaţia propatrimoniu s-a evidenţiat ca o componentă importantă în efortul de difuzare a ideilor unei Europe comune mai ales după 1989. Europa devine din ce în ce mai diversă din punct de vedere cultural. Extinderea Uniunii Europene, dereglementarea legilor aplicabile ocupării forţei de muncă şi globalizarea au sporit caracterul multicultural al multor state, înmulţind numărul limbilor, religiilor, etniilor şi culturilor care pot fi întâlnite pe continent.

Drept urmare, dialogul intercultural joacă un rol din ce în ce mai important în promovarea identităţii şi cetăţeniei europene.

Anul European al Dialogului Intercultural 2008 recunoaşte că marea diversitate culturală a Europei reprezintă un avantaj unic. Ea îi va încuraja pe toţi cei care trăiesc în Europa să exploreze beneficiile bogatului nostru patrimoniu cultural şi oportunităţile de a învăţa din diferite tradiţii culturale. Clasele europene de patrimoniu au debutat chiar în acel an, cu proiectul Rinul fără frontiere, începutul datând însă din 1984 şi aparţinând Franţei; un şir lung de reuniuni - conferinţe, colocvii şi seminarii – vor îmbogăţi de acum o experienţă pedagogică excepţională, de altfel bine consolidată prin conexiuni transversale cu Itinerariile Culturale Europene, Meseriile de patrimoniu, Zilele Patrimoniului European ş.a. Toate acestea au sorgintea în Recomandarea nr. R 95(5) a Comitetului Miniştrilor referitoare la educaţia de patrimoniu, aceasta decurgând din dreptul inalienabil la patrimoniu (Opriş 2006, 168).

Conform acestei Recomandări ***pedagogia de patrimoniu*** *este pedagogia bazată pe patrimoniu cultural, care implică metode de predare active, o interpretare interdisciplinară şi un parteneriat între educaţie şi cultură, prin antrenarea metodelor de exprimare şi comunicare mai variate*[1].

Cultura reprezintă expresia identităţii şi miza diversităţii, valori esenţiale care trebuie asumate şi susţinute prin demersuri şi programe pro-active. Educaţia pentru cultură trebuie să se afle în centrul preocupărilor societăţii actuale. Cunoştinţele culturale sunt esenţiale pentru dezvoltarea personală a copiilor, adolescenţilor şi adulţilor şi, din acest motiv, ea trebuie percepută ca fiind o parte importantă a dezvoltării generale a fiecărui tânăr şi trebuie privită ca unul dintre aspectele esenţiale ale educaţiei acestora. Educaţia reprezintă un element crucial în cadrul politicii culturale, care nu trebuie lăsat în totalitate în seama instituţiilor de profil. Atât de crucial încât se poate spune că pregătirea populaţiei pentru a se alătura culturii ei este la fel de importantă precum pregătirea ei pentru muncă. Cele două sunt cu atât mai interconectate cu cât Europa se îndreaptă de la industria grea la industriile creative, motorul principal de creare a locurilor de muncă. Educaţia publicului permite unui număr constant de persoane să-şi continue carierele în sectorul cultural. Ca o consecinţă a unei atari realităţi, locurile de muncă în acest sector au sporit substanţial. Învăţământul de toate gradele e legat, bineînţeles, direct de mâna de lucru calificată atât de necesară meseriilor de patrimoniu.

În anul 2000, în România, şi-a început activitatea asociaţia G.I.L. Corona, având drept obiectiv consolidarea educaţiei culturale, economice şi politice a tinerilor, în spiritul valorilor unei societăţi deschise şi democratice, al diversităţii culturale şi al integrării europene.

Obiectivul principal al proiectului, înfiinţarea unei platforme de dialog public între instituţii culturale şi şcoli, a unui cadru pentru educarea pe termen lung a responsabilităţii civice faţă de conservarea şi punerea în valoare a patrimoniului. Acest proiect s-a concretizat în înfiinţarea, în anul 2005, a primei reţele de educaţie pentru patrimoniu din România.

Ca strategie de implementare a Recomandării nr. R(98)5 a Consiliului Europei privind pedagogia de patrimoniu în România a fost lansat, în august 2008, proiectul „Repere culturale româneşti". Proiectul propune vizitarea câtorva din locurile care păstrează amintirea unora dintre cele mai mari, mai complexe şi mai reprezentative personalităţi ale vieţii culturale româneşti din toate timpurile. Mergând pe urmele vieţii şi operei lor, se urmăreşte realizarea unei imagini a acestora de ansamblu, palpabilă, atractivă, uşor de asimilat, de către tineri şi integrată perfect specificului local şi zonal.

Traseele propuse pentru a fi urmate de tineri în demersul lor cultural pot fi modificate, în funcţie de locul de unde se porneşte, de posibilităţile materiale şi de interesul educaţional al fiecărui cadru

[1] http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/completed/education/default_fr.asp

didactic, fără a prejudicia în vreun fel rezultatul cognitiv obţinut. Proiectul are ca element central promovarea identităţii culturale, a patrimoniului mobil şi imobil în România, cu scopul de a sensibiliza tineretul pentru valorile de patrimoniu, dar şi de a modela un profil moral, cultural şi civic al acestuia ca potenţial public al instituţiei muzeale. Îşi propune găsirea unei metode educaţionale moderne ca o alternativă la cea tradiţionala şi în strânsă relaţie cu programa şcolară. Se adresează tinerilor prin oferirea unui mod plăcut pentru petrecerea timpului liber. Proiectul este constituit din prezentarea personalităţilor şi dintr-o serie de descrieri ale locurilor propuse spre vizitare: muzee, ctitorii, case memoriale, locaşuri de cult, monumente de for public, palate. Metoda propusă pentru învăţarea câtorva noţiuni de cultură generală este una novatoare pentru învăţământul românesc, dar practicată demult în şcolile din Uniunea Europeană, şi constă în învăţarea din aproape în aproape prin descoperirea mai întâi a istoriei locale, apoi a celei naţionale, pentru a putea înţelege în final cadrul general al istoriei europene şi apoi universale.

Primul pas este deci vizitarea muzeelor şi monumentelor istorice importante din zona de reşedinţă a tinerilor, îndrumaţi de profesori sau de părinţi, mergând pe urmele unei personalităţi istorice, artistice sau literare. Astfel, oricine poate să folosească modelul propus de acest proiect pentru a-l adapta la oferta culturală locală şi apoi să urmeze alţi paşi pe urmele personalităţii culturale locale cea mai proeminentă. Conceptul promovat în acest proiect, de a propune integrarea muzeelor şi monumentelor istorice în zona de interes al tinerilor, este tot unul novator. Noutatea acestui concept, denumit „pedagogie de patrimoniu", vine în mod firesc ca o etapă superioară a pedagogiei muzeale. Necesitatea actuală stringentă este de a lega mai strâns obiectivele culturale ale muzeului cu obiectivele educative tradiţionale ale şcolii, cu scopul de a asigura nu numai sensibilizarea tineretului pentru valorile de patrimoniu, dar şi de a modela un profil moral, cultural şi civic al acestuia ca potenţial public al instituţiei muzeale. Rezultatele preconizate au fost: creşterea numărului de vizitatori şi formarea unei oferte culturale pentru publicul larg. Programul este un program PILOT, fiind mai degrabă un exemplu care poate fi aplicat şi pentru alte personalităţi româneşti şi bineînţeles poate fi extins pe plan regional şi naţional. Se consideră că un astfel de model ar dinamiza viaţa culturală în plan local şi regional, prin diversitatea activităţilor pe care le desfăşoară în relaţie directă cu publicul consumator.

Acest proiect are potenţialul unui triplu impact: asupra sectorului cultural pe care-l reprezintă; asupra domeniului cultural în ansamblu; asupra culturii româneşti. În sectorul muzeografiei româneşti este un caz unic, favorizat de complexitatea vieţii şi operei personalităţilor prezentate, prin faptul că sunt personalităţi mai mult decât naţionale, care pot fi incluse cu uşurinţă între cele europene, viaţa lor desfăşurându-se pe teritoriul întregii ţări (chiar şi în Europa). Astfel, proiectul nu rămâne la nivel de Bucureşti, deşi îl favorizează, prezentându-l din perspectivă turistică şi culturală, ci se extinde în toată ţara şi chiar permite o eventuală extindere la nivel european.

Traseele propuse în proiect îmbină mai multe elemente culturale care pot fi valorificate simultan: casă memorială, muzeu, mănăstire, palat, monument de for public[2].

Protejarea şi pedagogia de patrimoniu este similară, în multe privinţe cu cea a peisajului. Trebuie să se echilibreze necesităţile de conservare in situ, accesul public, păstrarea tradiţiilor şi un mediu comercial îndeajuns de sănătos pentru a susţine o piaţă respectabilă care să nu distrugă nici artefactele, nici contextul acestora. Întreţinerea patrimoniului ca parte vie a societăţii şi asigurarea păstrării acestuia pentru generaţiile viitoare necesită o politică curajoasă care să intervină împotriva intereselor pur comerciale şi, în acelaşi timp, să încurajeze punerea în valoare a patrimoniului astfel încât poveştile extraordinare înglobate în el să poată fi cunoscute de cât mai multă lume (Mundy 2000, 48). În acest sens, la 1 decembrie 2010, Centrul de Pregătire Profesională în Cultură din România lansează proiectul de cooperare europeană ECHOE-Educaţie pentru patrimoniu. Proiectul va explora metode de a combina educaţia pentru şi despre patrimoniu (în special cea legată de situri istorice şi arheologice) cu educaţia în aer liber (cuprinzând elemente de ecologie, protecţia patrimoniului, sport şi activităţi în aer liber). Proiectul va identifica dificultăţile cu care se confruntă furnizorii locali în punerea în practică a acestei abordări, va dezvolta o serie de documente care să ofere îndrumare metodo-

[2] http://www.24-ore.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=1696%3Aun-proiect-educaional-repere-culturale-romaneti&Itemid=6

logică formatorilor şi organizatorilor din domeniul educaţiei şi culturii şi va dezvolta în cadrul unor ateliere abordări practice, pentru crearea şi implementarea unor programe educaţionale complicate. Sensibilizarea diverselor comunităţi asupra valorii patrimoniului propriu este de la sine înţeleasă ca un atu atât pentru dezvoltarea durabilă cât şi pentru creşterea calităţii vieţii[3].

Pedagogia de patrimoniu s-a afirmat în spaţiul cultural din Republica Moldova prin intermediul unor proiecte de cercetare, al programelor educaţionale instituţionale şi extra-curiculare. În anul 2000 Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova, cu sprijinul financiar al Fondaţiei Soros – Moldova, Programul East-East, a lansat proiectul cu genericul „Tineretul şi Protecţia Patrimoniului: Realităţi şi Perspective". Obiectivul proiectului fiind promovarea şi susţinerea iniţiativelor democratice ale tinerilor din Republica Moldova prin implicarea mai activă în viaţa publică şi prin participarea la luarea deciziilor ce ţin de protecţia patrimoniului naţional. În cadrul acestui proiect, pe parcursul a nouă luni, prin intermediul şcolii de vară (în s. Butuceni, r-nul Orhei), au fost instruiţi 20 de voluntari, în domeniul protecţiei patrimoniului, care ulterior au dezvoltat seminare locale în satele şi şcolile din republică (Saharna, Căpriana, Ţâpova, Rudi). În urma instruirii, tinerii şi elevii au obţinut cunoştinţe necesare pentru o participare activă în viaţa publică a comunităţilor locale şi la luarea deciziilor privind protecţia patrimoniului (Melnic 2000, 6). În 2002, tot în cadrul acestui proiect, a fost organizată Tabăra Internaţională de Voluntariat *Promovarea cooperării transfrontaliere prin intermediul activităţilor de voluntariat „Orheiul Vechi 2002"* (InfoHIS 2003, 3) şi a *Forumului Tinerilor pentru protecţia patrimoniului naţional şi mondial*, care a servit drept catalizator şi a relansat inspiraţia pentru a aprofunda şi a pune la punct educaţia în ceea ce priveşte patrimoniul naţional şi mondial (InfoHIS 2000, 5).

Avantajul acestor voluntariate rezidă în educarea prodemocraţiei şi a pluralismului, a libertăţii totale de expresie şi de critică constructivă, iar uneori şi în modelarea de acţiuni propatrimoniu.

Pentru implementarea acestui proiect realizatorii au conlucrat activ cu diferite instituţii de stat (Comisia Parlamentară pentru agricultură şi protecţia mediului, Ministerul Educaţiei şi Ştiinţei, Ministerul Culturii, Direcţia complexului muzeal Orheiul Vechi, primăriile satelor Trebujeni, Căpriana, Saharna, Rudi) (InfoHIS 2000, 5).

Rolul învăţământului de toate gradele, dar în special al celui universitar, în formarea şi sensibilizarea individului cu problemele de patrimoniu este esenţial. Se înţelege că, în primul rând, punând în lumină diversitatea patrimoniului comun european şi încurajarea unei lecturi transnaţionale a istoriei, o atare direcţie prizează cu ridicarea conştiinţei asupra realităţilor culturale şi consolidarea educaţiei în spiritul cetăţeniei democrate. În special copiii şi tinerii – de la vârsta preşcolară începând – sunt vizaţi de atari obiective, stimulându-li-se revelarea, interesul şi accesul la cunoştinţe şi practici tradiţionale, ca şi liberul schimb al acestora (Opriş 2006, 166).

Un exemplu notoriu în acest sens îl constituie primul proiect de arheologie experimentală pentru Republica Moldova, şi anume organizarea la Saharna-Ţiglău a unui parc arheologic cu un muzeu în aer liber, coordonat de Laboratorul de Cercetări Ştiinţifice „Tracologie" al Universităţii de Stat din Moldova. Ulterior, în perioada lunilor iunie-iulie 2007, o echipă formată din membrii Seminarului de Arheologie, sub conducerea şefului laboratorului „Tracologie" dr. conf. Andrei Nicic, în cadrul expediţiei arheologice a USM, au organizat Centrul de Arheologie Experimentală din Moldova. În cadrul acestui proiect-pilot s-a încercat prin metoda experimentului confecţionarea unei colecţii de replici de vase ceramice după analogiile celor din cultura Cozia-Saharna şi ale culturii getice[4]. Grupul-ţintă al acestor activităţi îl constituie elevii şi studenţii, iar obiectivele de bază urmărite în realizarea acestor proiecte constituie un spectru mai larg decât cele din cadrul educaţiei istorice instituţionalizate. Pe lângă aspectele instructiv-istorice, centrele de arheologie experimentală au avantajul de a aborda şi alte aspecte ale arheologiei practice cum ar fi spre exemplu: ridicarea gradului de responsabilitate faţă de ecologia siturilor istorice şi arheologice, respectarea valorilor culturale naţionale şi ale altor popoare, participarea tinerilor la proiectele de protejare a patrimoniului istorico-arheologic etc. Importanţa acestor proiecte rezidă în impactul lor la nivel comunitar

[3] http://www.lumebuna.ro/2010/12/01/lansare-proiect-echoe-educatie-pentru-patrimoniu educatie-in-aer-liber/

[4] http://srl-max-victor.blogspot.com/2010/04/c-1.html

local, prin educarea şi sensibilizarea tinerilor faţă de patrimoniul arheologic care le aparţine şi care constituie o sursă importantă a identităţii lor şi o posibilă sursă de afirmare şi dezvoltare locală.

În scopul promovării politicilor eficiente de ocrotire a patrimoniului arheologic, în 2009 Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova, Centrul de Cercetări Arheologice din Republica Moldova, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală cu sprijinul financiar al Agenţiei Suedeze de Dezvoltare şi Cooperare Internaţională (Sida) şi al Fundaţiei Soros-Moldova (FSM) au lansat proiectul *Politica de ocrotire a moştenirii arheologice în Republica Moldova: realitate şi necesitate (2009-2010)*. Obiectivele acestui proiect au fost:

– stabilirea unui parteneriat durabil cu administraţia publică locală în vederea elaborării şi implementării unor politici de protejare a patrimoniului arheologic;
– elaborarea strategiei naţionale coerente pe termen lung, care ar include ocrotirea patrimoniului cultural-istoric, în general, şi a celui arheologic, în special, în rândul priorităţilor naţionale;
– perfectarea cadrului legislativ naţional prin elaborarea legii protecţiei patrimoniului arheologic;
– discutarea cu factorii decizionali despre oportunitatea şi modalitatea constituirii unei structuri viabile şi responsabile în domeniu.

Aspectul educaţional al proiectului este formulat în unul din rezultatele preconizate, şi anume, *consultarea reprezentanţilor administraţiei publice locale şi centrale,* pentru o implicare mai activă a acestora în procesul de protecţie, promovare ţi valorificare a moştenirii culturale.

Finalitatea acestui proiect a fost adoptarea *Legii cu privire la protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova.*

Legea cu privire la protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova a intrat în vigoare la 10 ani de la semnarea a Convenţiei Europene privind Patrimoniul Arheologic. Legea cuprinde 48 de articole, structurate în XI capitole, în care sunt reglementate diverse aspecte ale domeniului, pornind de la noţiunile de bază şi până la stabilirea modului de răspundere pentru încălcarea prevederilor legii. Prin această lege Republica Moldova se aliniază statelor europene şi îşi onorează angajamentele rezultate din aderarea la un şir de convenţii ale Consiliului Europei şi UNESCO în domeniul ocrotirii patrimoniului cultural. Legea este importantă şi a fost aşteptată mult timp, ca după adoptarea ei să fie lăsată uitării, cum s-a întâmplat cu Legea privind ocrotirea monumentelor din 1993. În acest timp au fost distruse o mulţime de situri arheologice, iar starea de haos care domină trebuie stopată şi, pas cu pas, situaţia din domeniul protejării patrimoniului de adus pe făgaşul legii şi al atitudinii respectuoase a cetăţeanului faţă de trecutul istoric.

Elaborarea acestui proiect de lege a început încă în 2004, dar a fost adoptat abia la 17 septembrie 2010, cu unanimitate de voturi în Parlamentul Republicii Moldova. La elaborarea acestui proiect a lucrat un grup de specialişti de la noi (arheologi şi istorici), care au consultat colegi din SUA, Germania, România, Rusia şi Ucraina.

Intrarea în vigoare a Legii cu privire la protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova presupune şi elaborarea unui şir de acte normative, care trebuie definitivate de grupul de lucru până la începutul lunii iunie 2011.

Cadrul legislativ singur nu este o garanţie că patrimoniul este protejat. Trebuie să acţionăm în sprijinul patrimoniului şi în sprijinul legii. Cu cât decizia este mai centralizată şi mai ierarhizată, cu atât acţiunea practică este mai întârziată şi mai birocratizată. Aceasta se vede foarte clar în situaţia noastră prezentă în materie de protecţie a patrimoniului. Ingerinţele politicului trebuie evitate în materie de patrimoniu. Politicienii inteligenţi nu vor forţa nota, deoarece cultivarea patrimoniului este ea însăşi o acţiune favorabilă lor. Păstrarea patrimoniului cultural nu este o preocupare centrală a dezvoltării economice, nici a politicii guvernelor. Tendinţa este mai degrabă de a vorbi mult şi de a aloca puţin pentru cultură în general, şi pentru patrimoniu în particular. Bugetele de austeritate, la nivel naţional sau local, afectează mai degrabă cultura decât alte domenii, considerate mai importante şi mai serioase: protecţia socială, sănătatea, învăţământul (deşi toate acestea sunt mereu subfinanţate). Prin urmare, nu trebuie să aşteptăm să ni se dea mai multă atenţie, ci să acţionăm neobosit şi concentrat pentru un loc mai bun în atenţia publică.

Instituţiile culturale nu sunt cerşetoare la bugetul public şi finanţarea lor nu trebuie să fie influenţată

de favorizări politice. În realitate ştim că nu se întâmplă aşa. Cu cât solidaritatea reţelei de ocrotire a patrimoniului cultural va fi mai mare, cu atât putem spera la o sporire a profesionalismului, onestităţii şi rolului celor ce protejează patrimoniul cultural.

Pentru ca legislaţia să fie aplicată, ea trebuie, în primul rând, să fie mai bine înţeleasă. Mulţi dintre cei care ar trebui să contribuie la depistarea, ocrotirea şi punerea în valoare a patrimoniului nu au o pregătire de specialitate în domeniu. Fără implicarea autorităţilor locale, a comunităţilor şi a cetăţenilor, adică a celor care au contact zilnic cu patrimoniul, nicio prevedere a legii, oricât de judicioasă, nu are şanse de aplicare. Patrimoniul cultural aparţine oamenilor care l-au moştenit şi ei trebuie să fie ajutaţi să-l înţeleagă şi să-l preţuiască (Oberlander-Târnoveanu 2009, 13).

Pentru Republica Moldova este imperios necesar crearea unei reţele de protecţie cuprinzând instituţii şi persoane care vin în contact sau au responsabilităţi în domeniul patrimoniului, cu noduri de competenţă (instituţiile specializate), este un model mai adecvat unei acţiuni eficiente, mai democratic, mai aproape de realitate. Reţeaua trebuie activată şi dezvoltată.

Distanţa dintre teorie şi practică, dintre discursurile corecte din punct de vedere politic şi realitatea dură şi dezarmantă trebuie micşorată, pe cât posibil. Teoreticienii să se adapteze şi să răspundă realităţilor, iar practicienii să se sprijine pe teorie, să se informeze şi să aplice.

Comunicarea modernă favorizează relaţiile interumane, informarea şi comunităţile virtuale. Dar comunităţile sunt întotdeauna reale, legate de un loc, de o tradiţie, de nişte amintiri şi de un stil de viaţă. Să lucrăm cu cei din jurul nostru şi să ne întâlnim cu cei mai de departe. Să avem mereu în vedere nu doar interesul imediat, ci şi cel de perspectivă. Ce va fi peste 10 ani, peste 50? Să ne punem zilnic aceste întrebări când luăm decizii asupra unor bunuri culturale poate vom fi mai prudenţi şi mai grijulii. Pentru păstrarea patrimoniului să mizăm pe curiozitatea umană, pe cultivarea fascinaţiei eterne a oamenilor de toate vârstele de a asculta poveşti. Oamenii vor să ştie, vor să înţeleagă şi să se simtă respectaţi şi implicaţi dacă noi ne preocupăm să le spunem, trebuie să căutăm mereu un dialog onest între amatori şi profesionişti, între comunitatea locală a cetăţenilor şi cei care fac din protejarea patrimoniului o meserie.

Suntem conştienţi de faptul că problemele de protecţie sunt de interes primordial pentru tineri, cei care se vor confrunta în viitor cu greşelile trecutului, iar pentru o participare efectivă a tinerilor este nevoie de o pregătire şi anumite abilităţi. În acest sens *pedagogia de patrimoniu* mizează pe asociativitatea tinerilor la realizarea unor programe ce ţin de protecţia patrimoniului naţional şi de educaţia tinerei generaţii în spiritul responsabilităţii faţă de acest patrimoniu. Rezultatele aşteptate pe termen lung se vor vedea la nivelul unei generaţii, pentru că acţiunile vizează dezvoltarea personalităţii libere, perfecţionarea profesională şi spirituală a omului contemporan care s-a încadrat foarte activ în procesul de educare a tinerei generaţii în spiritul responsabilităţii faţă de patrimoniul cultural naţional şi a iniţiativei de protejare şi valorificare a acestuia. Patrimoniul cultural aduce un câştig social, nu material: micşorarea agresivităţii, intoleranţei, reducerea tensiunilor, cultivarea demnităţii, mândriei, sentimentului de apartenenţă, cetăţeni mai civilizaţi şi mai motivaţi. Prin urmare, guvernele au obligaţia de a aloca resurse păstrării patrimoniului (Oberlander-Târnoveanu 2009, 13).

Am prezentat toate cele de mai sus pentru a invedera noile direcţii pe care le-a luat problematica patrimoniului cultural în anii din urmă, antrenând schimbări esenţiale de strategie şi practică, valabil deopotrivă pentru cei care fac politici curatoriale, precum şi pentru orientarea învăţământului de toate gradele. Dar îndeosebi, a celui universitar, care pregăteşte staff-ul de concepţie şi dirijare a modernizărilor (Opriş 2006, 76). În acest sens *pedagogia de patrimoniu* prevede înfiinţarea unei platforme de dialog public între instituţii culturale şi şcoli, a unui cadru pentru educarea pe termen lung a responsabilităţii civice faţă de conservarea şi punerea în valoare a patrimoniului, în acest scop este necesară crearea unui sistem de colaborare între instituţiile de patrimoniu şi cele din sistemul educaţional.

Păstrarea capacităţii de a crea, de a gândi, de a fi expresivi, înseamnă a ne asuma păstrarea valorilor identitare, printr-un demers educaţional, activ şi susţinut, care să ofere fiecărui individ, ca şi naţiunii din care fac parte, dreptul de a-şi conserva memoria culturală şi patrimoniul identitar, fără de care fiinţarea noastră ar fi anonimă, irelevantă şi, în final, inutilă.

Bibliografie

InfoHIS 2000: InfoHIS. Buletin informativ ANTIM, noiembrie 2000, nr. 1.

InfoHIS 2003: Info HIS, Buletin informativ ANTIM, noiembrie 2003, nr. 1.

Oberlander-Târnoveanu 2002: I. Oberlander-Târnoveanu, Un viitor pentru trecut (Bucureşti 2002).

Opriş 2006: I. Opriş, Muzeosofia (Bucureşti 2006).

Leclerc 2003: G. Leclerc, Mondializarea culturală. Civilizaţie pusă la încercare (Chişinău 2003).

Melnic 2000: T. Melnic, Cine dacă nu noi. In: InfoHIS, Buletin informativ ANTIM, noiembrie 2000, nr. 1 (Chişinău 2000).

Mundy 2000: S. Mundy, Politici culturale (Strasbourg 2000).

Pedagogy of Cultural Heritage: between illusion and reality

Abstract

Education for culture should occupy a central place in the interests of modern society. Cultural knowledge are essential for personal development of children, adolescents, and adults and, therefore, it should be seen as an important part of overall development of youth and should be regarded as one of the key aspects of their education. Education is a crucial element in the cultural policy and it should not be left entirely in the account of specialized institutions. Training people to join their culture is as important as preparing them for work. The two are interconnected, so Europe is moving from heavy industry to creative industries, the main engine of job creation. Public education allows a constant number of people to continue their careers in the cultural sector. As a consequence of such a reality, employment in this sector has increased substantially. Education at all levels, of course, is directly related to the formation of qualified workers who are so needed in the professions related to cultural heritage. In this sense, the pedagogy of cultural heritage would revitalize cultural life at local and regional levels through the diversity of activities carried out in direct relationship with the customers.

Педагогика культурного наследия: между иллюзией и реальностью

Резюме

Образование в области культуры должно занимать центральное место среди интересов современного общества. Культурные знания играют важнейшую роль в личностном развитии детей, подростков и взрослых, и поэтому к ним следует относиться как к важной части общего развития молодежи и одному из основных аспектов в ее образовании. Образование является значимым элементом в области культурной политики, и образовательную деятельность нельзя полностью возлагать лишь на профильные учреждения. Обучение людей соприкосновению со своей культурой так же важно, как обучение их труду. Эти два момента взаимосвязаны, поскольку Европа переориентируется с тяжелой индустрии на творческие отрасли, что является главным двигателем создания рабочих мест. Общественное образование позволяет некоторому постоянному количеству людей продолжать свою карьеру в культурном секторе. Вследствие существующей реальности занятость в этом секторе значительно возросла. Образование на всех уровнях, безусловно, имеет прямое отношение к формированию квалифицированных специалистов, которые так необходимы в области профессий, связанных с культурным наследием. В этом смысле **педагогика культурного наследия** оживила бы культурную жизнь на местном и региональном уровнях благодаря разнообразию деятельности, развивающейся во взаимодействии с потребителем.

23.03.2011

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lucica.marinescu@yahoo.com

CÂTEVA CONSIDERAŢII DESPRE EXPOZIŢIA MUZEALĂ „UNIVERSUL CALENDARELOR

Elena Ploşniţă

„Universul calendarelor” – este titlul unei dintre expoziţiile temporare, de colecţie a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, vernisată la sfârşitul anului 2010, care, la sigur, prin tematica abordată, va intra şi va rămâne în conştiinţa specialiştilor şi a publicului. Materialele expoziţiei au prezentat calendarul ca fenomen al vieţii culturale a Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea - anii ’40 ai secolului XX.

Cuvântul „calendar” vine de la latinescul „calendarium”, care era o evidenţă a primelor zile din lună, zise „calende”, când debitorii îşi plăteau datoriile sau dările. Calendarele sunt cunoscute din timpuri străvechi. Cele dintâi calendare erau constituite din noduri şi semne. Răspândirea în masă a informaţiilor calendaristice şi calendarelor a început, pentru prima dată, în China, în sec. III î. Hr., datorită inventării hârtiei. Până în secolul al XV-lea, în Europa au circulat calendare manuscrise, de cele mai multe ori în formă de foi volante. Conţinutul tematic al calendarelor şi circulaţia calendarelor manuscrise era într-o a permanentă schimbare în funcţie de dezvoltarea societăţii, de evoluţia şi aprofundarea conştiinţei naţionale. La început, informaţiile cuprinse în calendar se refereau la rânduiala cosmică şi naturală, apoi s-a trecut la includerea informaţiilor referitoare la împărăţi, dinastii, ritualuri, sfinţi, zei şi altele. Treptat se introduc tot mai multe date despre oameni, ajungându-se, în cele din urmă, la diferenţierea calendarelor în două categorii distincte: laice şi religioase.

Primele calendare tipărite sub formă de carte se consideră calendarele „turceşti” (1455), calendarele medicale (1456) şi Tabelul astrologic pe 30 de ani (1457-1487), tipărite de Iohannes Gutenberg. Însă drept modele de alcătuire şi editare au servit mai mult calendarul scos în 1474 de Iohannes Muller şi „Calendarul păstorului”, tipărit în 1491 de francezul G. Marchant.

În Rusia primele ediţii tipărite ce conţineau informaţii calendaristice au fost cele scoase în 1562-

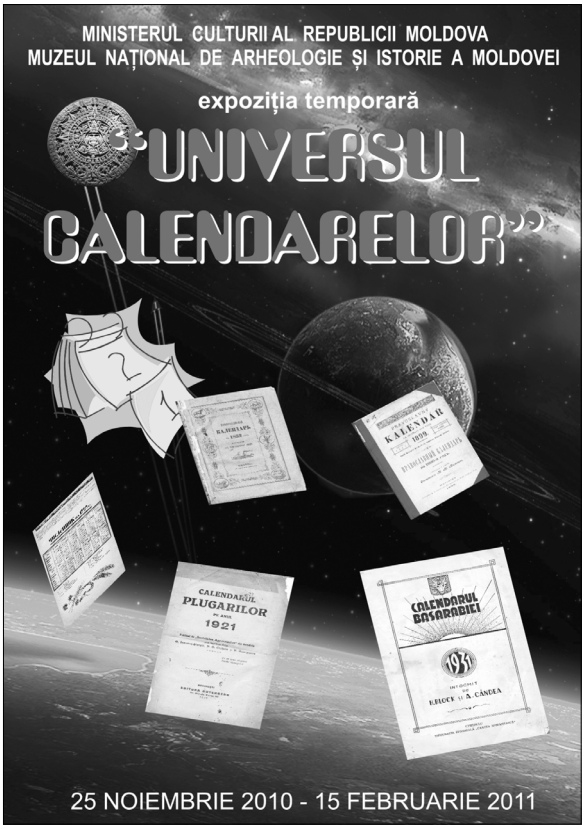

1564 de Ivan Fiodorov. Este cunoscut şi calendarul ţarului Alexei Mihailovici din anul 1660, tradus din polonă. Primul calendar tipărit în limba rusă apare în 1702 la Amsterdam, cu titlul „Святцы”, iar în 1708 a ieşit de sub tipar „Calendarul Briusov”, primul calendar tipărit în Rusia, sub supravegherea ţarului Petru cel Mare. Pe parcursul întregului secol al XVIII-lea, ruşii au preferat calendarele de perete. În 1797, N. Karamzin a tipărit primul calendar-almanah. Tirajul calendarelor era de la 500 la 800 de exemplare. În secolul al XIX-lea în Rusia calendarele erau diverse după formă, structură şi conţinut. Sunt cunoscute calendare din lemn, faianţă, textile. Începând cu anul 1865 „este lichidat monopolul Academiei de Ştiinţe a Rusiei privind editarea calendarelor. După aceasta dată apar mai multe tipografii private, printre care se evidenţiază tipografiile lui A.A. Gatţuk, A.S. Suvorin, I.D. Sâtin care tipăreau

diverse calendare: calendare de perete, calendare cu foi detaşabile, calendare de masă" (Правдив 2009, 37).

În spaţiul românesc, primele calendare tipărite în limba română apar în secolul al XVIII-lea – „Calendari acumu întâiu rumânescu alcătuitu", tipărit în 1731 la Braşov, de Petcu Şoanul, iar în Moldova istorică – „Calendariu pe 112 ani scos din multe feliuri de cărţi", tradus de V. Măzăreanu şi tipărit la Iaşi în 1785 de fraţii Mihail şi Policarp Strilbiţki, ambele fiind considerate tipărituri naţionale de pionierat. Începând cu anul 1731 şi până la începutul secolului al XIX-lea, calendarele au cunoscut numeroase amplificări şi perfecţionări ale conţinutului lor. Cele mai vechi calendare româneşti, imitând modele germane sau ruseşti aveau un caracter popular. Treptat, pe lângă datele calendaristice şi subiectele religioase, conţinutul lor era îmbogăţit cu unele date astronomice, material astrologic, prognoză şi sfaturi gospodăreşti instructiv-practice. O radicală îmbunătăţire a acestui gen de publicaţii se constată odată cu apariţia calendarelor de la Sibiu şi Viena, care marchează începutul epocii calendarelor literar-istorice, cu un material variat şi bogat. Cel mai cunoscut calendar românesc din epoca modernă este Calendarul de la 1814 de la Buda. După textul introductiv şi partea strict „calendaristică" urmează „prevestirile" referitoare la starea timpului, utile pentru activitatea agricultorilor şi unele sfaturi practice pentru gospodăria ţărănească. Preţioase informaţii oferă calendarul şi despre cursul poştelor, fiind astfel un util îndrumător pentru călători şi negustori. Editarea şi circulaţia calendarelor în spaţiul românesc „au contribuit în mare măsură la lărgirea orizontului cultural. Fiind veritabile cărţi ce conţineau pe cât de felurite pe atât de trebuinciose date şi informaţii, s-au bucurat de o unanimă apreciere şi deci de o largă circulaţie. Fără a exagera valoarea ştiinţifică a conţinutului, calendarele epocii moderne au jucat un rol destul de însemnat în viaţa cultural-socială a vremii respective" (Hodârău 1976, 48)

Calendarul constituie şi un element al memoriei istorice, este recunoscut ca preţios document istoric, el fiind parte componentă a colecţiilor private şi a patrimoniului diverselor tipuri de muzee. Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei deţine o colecţie bogată şi interesantă de calendare care poartă patina vremii şi care au servit unor scopuri practice, urmele timpului aşezându-se pe filele lor. La sfârşitul anului 2010, muzeul a făcut o etalare selectivă a colecţiei de calendare, organizând expoziţia temporară „Universul calendarelor", astfel propunând publicului o incursiune incitantă în universul calendarelor de altă dată. Mesajul expoziţional a fost axat pe prezentarea calendarului ca gen de publicaţie. Au fost identificate în patrimoniul muzeului şi prezentate două tipuri de calendar – ca gen de publicaţie – calendarul de perete, în formă de foaie volantă şi calendarul-carte. Piesele expuse au fost selectate ţinându-se cont de autenticitatea şi reprezentativitatea lor. Expoziţia nu a urmărit scopul de a prezenta toată colecţia de calendare depozitată în fondurile muzeului. Au fost alese doar cele mai reprezentative exemplare, originale după format şi tematică şi cele care au o stare de conservare satisfăcătoare. Tematica calendarelor prezentate este diversă: calendare universale, calendare consacrate unor regiuni sau localităţi din Imperiul Rus, calendare industriale, calendare agricole, calendare pentru ingineri, calendare religioase, calendare-adresă, calendare închinate unor instituţii de învăţământ, calendare entomologice, calendare din partea familiei imperiale, calendare dedicate unor personalităţi literare sau de cultură, calendare istorico-revoluţionare ş.a.

Expoziţia a avut drept scop de a face cunoştinţă publicului cu genul de publicaţie – calendar, accentuând în mod deosebit calendarul rusesc (publicat în perioada modernă în diverse oraşe ale Imperiului Rus, inclusiv la Chişinău) şi calendarul în limba română, publicat şi răspândit în spaţiul românesc, inclusiv în Basarabia, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi până în anii '40 ai secolului XX.

Expoziţia a fost structurată în două compartimente: Calendarul ca publicaţie rusească apărut la Moscova, Sankt Petersburg, Odesa, Jitomir, Kiev ş.a. în perioada 1852-1940 şi Calendarul editat în rusă şi română în spaţiul românesc – Bucureşti, Chişinău (1863-1940). Expoziţia a beneficiat de prezenţa unor materiale complementare, câteva piese de epocă – sfeşnic, călimară, cuţitaş pentru hârtie. Metoda utilizată în organizarea expoziţiei a fost cea sistematică, două criterii fiind adecvate acestui tip de expoziţie, şi folosite – geografic (spaţial) şi cronologic. Reperele cronologice ale expoziţiei au cuprins anii 1852-1940.

Cel mai vechi calendar etalat în primul compartiment al expoziţiei a fost „Новороссийский календарь” (Calendarul Novorosiei) pentru anul 1852, apărut la Odesa, fiind editat de liceul „Richelieu”. Este un calendar consacrat Novorosiei şi Basarabiei, cu un caracter oficial, dar cu o amplă informaţie despre viaţa socială şi culturală a Basarabiei, despre instituţiile de stat şi private, despre şcoli, instituţii de binefacere, transport şi comerţ. Este un calendar-carte, voluminos, cu mult text şi fără imagini.

Punctul de mare interes al expoziţiei atât pentru specialişti cât şi pentru publicul larg l-a constituit ţinuta tipografică a calendarului „Календарь для всех” (Calendar pentru toţi) pentru anul 1870, apărut la Sankt Petersburg. Fiind editat de E. Ghenkel, însumează mai multe compartimente: bisericesc, astronomic, genealogic, istoric, financiar, de comerţ, de justiţie, poştă şi telegraf, pedagogic şi altele. O bogată informaţie oferă compartimentul „Populaţia Rusiei europene”, inclusiv despre populaţia Basarabiei şi densitatea ei. Informaţii utile despre Basarabia găsim şi în calendarul „Вся Россия” (Întreaga Rusie) pentru anul 1895, etalat în expoziţie.

Un interes aparte a prezentat pentru publicul vizitator „Крестный календарь” pentru anul 1896, întemeietorul şi editorul lui fiind Alexei Gatţuk, cunoscut arheolog şi publicist din secolul al XIX-lea. La 1896 acest calendar era la al 31-lea an de ediţie, cu o tematică variată, cu un caracter general. Calendarul propunea cititorilor informaţii ample despre prezicerile de prognoză pentru fiecare anotimp, despre sărbătorile religioase, avea o prezentare în ordinea alfabetică a icoanelor făcătoare de minuni, a calendarelor armeano-grigorian, evanghelico-luteran, romano-catoloic, evreiesc, mahomedan. Calendarul cuprindea informaţii statistice privind dezvoltarea economică a Imperiului Rus, componenţa etnică a populaţiei din întreaga Rusie, o prezentare a celor mai mari oraşe ale Imperiului Rus, inclusiv în listă găsim oraşele basarabene Chişinău, Orhei, Akkerman, Bender ş.a. Depistăm în acest calendar şi o informaţie foarte amplă despre toate tipurile de transport din Rusia, despre poşta Rusiei, telegraf; despre informaţii statistice despre ţările vecine Imperiului Rus, despre cele mai mari ţări ale lumii cu o nominalizare a guvernanţilor lor, despre sistemul monetar al Rusiei şi al unor ţări din Europa. Bogat şi variat este compartimentul dedicat celor mai importante evenimente din ultimii ani din viaţa social-politică şi evenimentele majore din domeniul cultural din diferite gubernii ale Imperiului Rus. Este prezentă *Necrolog*, sunt incluse multe sfaturi practice, multă publicitate.

Semnificaţia calendarului în contextul epocii moderne poate fi analizată şi cu sprijinul unui calendar tematic intitulat „Энтомологический календарь” (Calendarul entomologic) pentru anul 1911, elaborat de I.V. Emilianov şi editat de Zemstva Gubernială Harkov. Este o publicaţie originală prin tematica sa, cu multe imagini, propunând cititorului informaţii şi sfaturi concrete privind combaterea dăunătorilor livezilor.

Un punct de mare interes al expoziţiei îl constituie Calendarul agricol, editat de cele mai multe ori de Societăţile agricultorilor, existente în diverse oraşe ale Imperiului Rus sau elaborat ca supliment al unei sau altei reviste agricole, cum ar fi „Южно-русский сельскохозяйственный календарь на 1915 год”, editat de revista „Хлибороб” din Harkov. Calendarul agricol însuma diverse compartimente, obligatorii fiind cel informativ, agricol şi juridic. Parte componentă a conţinutului o formau prezicerile referitoare la prognoză lunară. Unele dintre cele mai răspândite calendare până la 1918 au fost cele bisericeşti, apărute în diverse centre guberniale ale Imperiului Rus, prezentate şi în expoziţie. Toate aceste calendare cuprind informaţii despre sărbătorile religioase şi diverse predici.

Ca piese distincte ale expoziţiei menţionăm şi primele calendare ale Rusiei sovietice. Se evidenţiază prin dimensiunile mari, culorile aprinse şi conţinutul tematic „Советский календарь” (Calendarul sovietic) pentru anul 1920. Printre autorii acestui calendar întâlnim nume cunoscute de bolşevici, cum ar fi A. Lunacearski, N. Semaşko şi V.I. Lenin. În Calendarul sovietic sunt prezentate sărbătorile proletare, textele şi notele celor mai cunoscute cântece revoluţionare, inclusiv *Internaţionala, Marsilieza comunistă*, *Drapelul roşu, Smelo tovarisci v nogu*. În acest calendar putem face cunoştinţă şi cu Constituţia sovietică – legea de bază a statului sovietic, cu diverse explicaţii şi cu programul partidului comunist al bolşevicilor, adoptat în 1919. Un compartiment aparte îl constituie „Învăţământul în Rusia sovietică” cu multe imagini de la diverse congrese revoluţionare. Interesante sunt şi compartimentele „Viaţa spirituală

a omului", „Omul sovietic şi natura", „Economia Rusiei sovietice". Compartimentul „Informaţii astronomice" este ultimul din Calendarul sovietic pentru anul 1920.

În repertoriul calendarelor sovietice se înscrie şi „Инженерный календарь" (Calendarul pentru ingineri) pentru anul 1923, apărut la Petrograd, şi întocmit de profesorul A.F. Astafiev. Este, de fapt, o enciclopedie pentru ingineri, constructori, tehnicieni.

Un alt calendar – „Всеобщий календарь Российского общества Красного Креста" (Calendarul general al Societăţii Crucea Roşie din Rusia), pentru anul 1924, însumează câteva capitole. Important este să subliniem că primul se numeşte „Calendarul istorico-revoluţionar", cu o prezentare a sărbătorilor sovietice, a celor mai importante evenimente din mişcarea revoluţionară, al doilea poară titulatura „Informaţie privind activitatea Crucii Roşii din Rusia", apărută în 1867 şi al treilea „Ce trebuie să cunoască fiecare despre ocrotirea sănătăţii" cu o prezentare a celor mai răspândite boli şi metodele de tratament.

O coordonată importantă a primului compartiment al expoziţiei îl constituie calendarul de perete – calendarul-foaie volantă. La categoria acestor calendare remarcăm „Табель календарь на 1915 год. Вожди русской армии", cu o informaţie detaliată despre fiecare comandant al armatei ruse şi cu imagini din viaţa militară, de pe fronturile Primului Război Mondial.

Al doilea compartiment al expoziţiei este consacrat calendarului din spaţiul românesc şi circuitul acestuia. Din spaţiul românesc cel mai vechi calendar identificat în colecţia muzeală şi prezentat în demersul expoziţional este „Calendarul anticu pentru anul 1863", apărut la Bucureşti în 1862. Calendarul a fost tipărit la imprimeria naţională a lui Stephan Rassidescu din Bucureşti. Pe foaia de titlu găsim informaţie despre conţinutul calendarului care însumează „monumente sfinte şi inscripţiuni istorice ale celor mai vechi mănăstiri româneşti, administrate de pământeni şi de străini", fiind culese şi analizate de preotul Grigore Musceleanu. Calendarul conţine informaţii utile despre sărbătorile religioase pe parcursul întregului an, cu o prognoză a timpului pentru fiecare anotimp şi cu o prezentare a celor mai importante lăcaşuri sfinte, inclusiv a bibliotecilor şi cu lista cărţilor existente în ele. Printre acestea menţionăm – mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi, Trei Ierarhi din Iaşi, mănăstirea Bistriţa şi altele. Cuprinde şi poezii din opera lui C. Duculescu, H. Grandea, D. Bolintineanu.

„Calendarul plugarilor" pentru anul 1921, editat de Societatea agronomilor din România, apărut la Bucureşti la editura Gutenberg, oferă preţioase informaţii celor de la ţară, este destinat plugarilor. Introducerea la Calendar, intitulată „Calendarele româneşti de până azi", semnată de D.G. Chiţoiu, analizează apariţia şi evoluţia calendarului ca gen de publicaţie în România. O deosebită atenţie este acordată calendarelor întocmite de C.A. Rossetti în anii 1841-1842, „iar în 1841 începe Kogălniceanu «Calendarul pentru poporul românesc» care urmează câţiva ani de-a rândul, cel din 1843 pare să fie cel mai bine întocmit – cuprinde pe lângă luminoasele articole ale lui Kogălniceanu şi două articole ale lui Ion Ionescu - de la Brad – în cel dintâi dintre ele se vorbeşte despre fâneţele semănate. În 1842 începe şi Asachi să scoată «Calendar pentru români». Spre deosebire de al lui Kogălniceanu, calendarele lui Asachi sunt încărcate mai mult cu «fericirea morală sau binele material» şi nu au nimic despre plugari" (Chiţoiu 1920, 7). Calendarul conţine informaţii utile despre cele mai importante evenimente din istoria universală, despre sărbătorile naţionale şi ale familiei regale, despre personalităţile istorice ale României, graficul lunar al lucrărilor agricole, o listă a agronomilor care au căzut în Primul Război Mondial, cu multe imagini din viaţa satului şi a plugarilor.

Primele calendare la Chişinău apar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi sunt aşa-numitele Calendar-adresă, publicate sub patronajul Comitetului de statistică, cu informaţii generale despre Basarabia, unele exemplare găsindu-şi locul în expoziţie. Menţionăm printre acestea „Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 год" (Calendar-adresă ilustrat al guberniei Basarabia pentru anul 1913), editat de Comitetul gubernial de statistică al Basarabiei. Acest tip de calendar este editat în Basarabia începând cu anul 1882. Este un calendar oficial cu o prezentare succintă a tuturor departamentelor, instituţiilor de stat ruse inclusiv a Ministerului de Finanţe, a Ministerului Învăţământului, Ministerului Transporturilor ş.a.; Conţine informaţii utile despre toate instituţiile de stat, obşteşti, publice din Chişinău şi din toate

judeţele Basarabiei. În paginile calendarului mai găsim portretele demnitarilor de stat şi o anexă de publicitate în culori.

Cele mai cunoscute calendare apărute la Chişinău în perioada ţarismului rus (1812-1918) sunt cele agricole, aniversare şi ilustrative, editate de Societatea agricultorilor cu sprijinul Zemstvei guberniale. În expoziţie sunt şi câteva calendare agricole, apărute în anii 1913- 1918 şi editate de redacţia revistei „Бессарабское сельское хозяйство”.

În perioada interbelică în Basarabia tematica calendarelor este în dezvoltare, cele mai solicitate rămân a fi cele bisericeşti, dar apar şi calendare consacrate omului de la ţară, închinate însăşi regiunii Basarabia. Calendarul bisericesc pentru anul 1926, apărut la Chişinău, la tipografia eparhială „Cartea românească” – cu o prezentare a sărbătorilor naţionale, religioase şi a sărbătorilor familiei regale; conţine informaţii detaliate despre lucrările în gospodăria ţărănească pe parcursul anului, lunar, despre istoria neamului românesc şi multe sfaturi practice.

A atras atenţia vizitatorului Calendarul Basarabiei pentru anul 1931, întocmit de H. Block şi A. Cândea, editat la tipografia eparhială „Cartea românească”, cu sfaturi practice pentru plugari, informaţii interesante despre economia Basarabiei, informaţii despre ţările vecine României, fragmente din lucrările scriitorilor români M. Sadoveanu, Gala Galaction; este publicată şi poezia „Limba noastră” a lui A. Mateevici.

Funcţiile expoziţiei „Universul calendarelor” cuprind toate direcţiile de activitate a muzeului, începând cu completarea, dezvoltarea colecţiilor şi publicarea lor până la activităţile educaţionale. Dar, această expoziţie fiind una temporară, funcţia ei determinantă constă în faptul că ea „devine instrumentul inevitabil de modernizare a expoziţiei permanente” (Мазный, Поляков, Шулепова 1997, 67).

Ţinuta tipografică aleasă a calendarului ca publicaţie a fost scoasă în evidenţă şi prin intermediul unor reuşite fotografii ce redau aspectul diverselor calendare şi care au constituit elementele distincte ale afişului expoziţiei. Expoziţia s-a bucurat de atenţia şi aprecierea publicului, care a rămas încântat de colecţia de calendare vechi păstrate până astăzi şi recunoscător oamenilor care au putut să păstreze memoria istorică a veacurilor trecute şi muzeografilor care promovează această memorie, valorile istorice. Această expoziţie poate fi considerată şi ca o primă încercare de cercetare a calendarului nu numai ca material istoric informativ dar şi ca fenomen cultural.

Bibliografie

Chiţoiu 1920: D.G. Chiţoiu, Calendarele româneşti de până azi. In: Calendarul plugarilor pe anul 1921 (Bucureşti: Editura Gutenberg 1920), 3-7.

Hodârău 1976: M. Hodârău, Calendarul românesc din anul 1814. Revista muzeelor 5, 1976, 46-49.

Мазный, Поляков, Шулепова 1997: Н.В. Мазный, Т.П. Поляков, Э.А. Шулепова, Музейная выставка: история, проблемы, перспективы (Москва 1997).

Правдив 2009: Правдив сей календарь. В: Мир музея, № 2, (Москва 2009), 37.

On a museum exhibition “The Universe of Calendars”

Abstract

In the end of 2010 the National Museum of Archaeology and History of Moldova opened the exhibition “The Universe of Calendars”. It was a retrospective review of about 50 calendars published in Russia and Romania from the second half of 19th century to 1940s. Most of the items have never been exhibited.

Organizers of the exhibition did not intend to display the museum collection of calendars in the whole. For the exhibition there were selected the best examples, and the most valuable of them are the *Novorossiysky Calendar* for 1852, *Calendru anticu* for 1863, the *Calendar for All* for 1870, the *Illustrated Address Calendar of the Bessarabian Province* for 1913 and some others.

The exhibition presented to the visitors a calendar as a kind of publication, focusing on the calendars in book form. At the same time, it was an attempt of a scientific approach to the study of calendars that allowed seeing in them not only a historical material, but also a cultural phenomenon.

О музейной выставке «Мир календарей»

Резюме

В конце 2010 года в Национальном музее археологии и истории Молдовы открылась выставка «Мир календарей». Она представляла собой ретроспективный показ около 50 календарей, изданных в России и Румынии в период со второй половины XIX по 40-е годы XX века. Большинство экспонатов ранее не выставлялось.

Организаторы выставки не ставили перед собой задачу представить всю музейную коллекцию календарей. Для экспонирования были отобраны лучшие образцы, наиболее ценными из которых являются *Новороссийский календарь* за 1852 год, *Calendaru anticu* за 1863 год, *Календарь для всех* за 1870 год, *Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии* за 1913 год и некоторые другие.

Выставка представила посетителям календарь как вид печатного издания, уделив особое внимание календарям в форме книги. В то же время, она явилась попыткой научно подойти к исследованию календаря, увидеть в нем не только исторический материал, но и культурное явление.

01.03.2011

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Иоганн Тунманн, КРЫМСКОЕ ХАНСТВО
Симферополь: Таврия, 1991, 92 p.
(Thunmann despre trecutul Basarabiei medievale)

Acum două decenii a fost reeditată cartea lui Thunmann[1] despre Hanatul Crimeii, care deja a atras atenţia unor istorici de prin părţile noastre (Ţurcanu 2010, 192). Interesul faţă de carte e lesne de înţeles, deoarece în ea sunt prezentate şi unele aspecte din istoria Basarabiei. Anume acest fapt ne îndeamnă să analizăm unele afirmaţii ale autorului care reflectă realităţi mai puţin cunoscute nu numai de cititorul simplu, ci şi de persoane din rândul specialiştilor în materie. În limba rusă pentru prima dată lucrarea a fost editată în perioada interbelică, la fel în Simferopol, în versiunea tradusă de N. Ernst şi S. Beleaeva, primul mai întocmind prefaţa şi comentariul de la finele cărţii. Din prefaţă aflăm că Thunmann a fost profesor universitar în oraşul german Halle şi a participat la elaborarea şi editarea unor lucrări istorico-geografice de sinteză din Europa. Editorii lucrării mai afirmă că ea constitue o sinteză a cunoştinţelor europenilor despre subiectul în cauză, adică despre Hanatul Crimeii.

Cartea lui Thunmann este compusă dintr-o mică introducere şi patru capitole, fiecare fiind consacrat uneia dintre părţile componente ale hanatului. Primul capitol este dedicat Crimeii propriuzise care, începând cu sec. XV constituie nucleul hanatului cu acelaşi nume. În următoarele capitole se descriu din punct de vedere geografic şi istoric componentele hanatului, care s-au constituit mai târziu: Nogaii de Est, Nogaii de Vest şi Nogaii dintre Dunăre şi Nistru. Ultimul compartiment ne interesează mai mult deoarece în el şi-a găsit reflectarea un teritoriu, care tradiţional se consideră că face parte din spaţiul nostru naţional. Structura cărţii lui Thunmann aminteşte pe cea a lui D. Cantemir din „Descrierea Moldovei" referitoare la ţinuturile ţării noastre, în special, din sud-estul spaţiului carpato-nistrean.

În lucrarea lui Thunmann acest capitol se numeşte „Partea Basarabiei ori a Bugeacului, care ţine de Crimeea". Capitolul începe cu un enunţ sugestiv: „Basarabia ori Bugeacul se află între Nistru şi Dunăre. Cea mai mare parte a ei, care de fapt se numeşte Bugeac, de la tratatul de pace din 1774 aparţine Hanatului Crimeea" (Тунманн 1991, 52). Deja această afirmaţie trezeşte unele dubii, care vor fi expuse ulterior ca, de altfel, şi altele de acest fel.

БИБЛИОТЕКА РЕДКОЙ КНИГИ О КРЫМЕ

ТУНМАНН

КРЫМСКОЕ ХАНСТВО

Перевод с немецкого издания 1784 г. Н. Л. Эрнста и С. Л. Белявской

ПРИМЕЧАНИЯ, ПРЕДИСЛОВИЕ И ПРИЛОЖЕНИЯ Н. Л. ЭРНСТА

Capitolul conţine o descriere istorico-geografică a sud-estului spaţiului carpato-nistrean. Folosind compartimentul deja menţionat al lui D. Cantemir şi alte informaţii publicate ori colectate de la contemporani, autorul prezintă succint condiţiile naturale ale regiunii şi ocupaţiile de bază ale populaţiei. Apoi autorul expune succint evoluţia istorică a regiunii. Şi aici se observă unele lucruri curioase. Thunmann mai întâi scrie: „Triburile tracice au fost aborigenii acestor ţări. Apoi ei şi ţara lor au căzut sub autoritatea sciţilor" (Тунманн 1991, 53). În continuare, omiţând faptul că Herodot ar fi numit câmpia de la sud de Codri „Câmpia getică" (Никулицэ 1987, 21), el relatează: „Din acest moment locurile menţionate se numeau „pustiul scitic" (Тунманн 1991, 53). Se creează impresia că din anumite motive politice Thunmann încerca să minimalizeze prezenţa tracilor în regiune. De fapt, sciţii pătrundeau la vest de cursul inferior al Nistrului doar în perioade scurte de timp. Chiar şi Thunmann menţiona că după anul 380 î. Hr. tracii ar fi trecut Dunărea, iar după ce în 292 î. Hr. geţii i-au înfrânt pe macedoneni, câmpia de la sud de Codri s-ar fi rebotezat în „pustiul getic".

Din motive lesne de înţeles, Thunmann acordă o atenţie deosebită prezenţei triburilor germanice ale bastarnilor în regiune. De fapt, în sudul spaţiului dintre Prut şi Nistru vestigii ale culturii Lucaşeuca-Poieneşti, atribuite bastarnilor, au fost descoperite doar în apropierea satelor Calfa şi

[1] Johann Erich Thunmann, 1746-1778 – istoric suedez.

Purcari (Археологическая 1974, 86-87). Cetăţile de la Cartal (Orlovka) şi Pivdenoe i-au supravieţuit pe bastarni.

Thunmann enumără pe scurt triburile nomade care ar fi trăit provizoriu ori ar fi trecut prin sudul câmpiei de la sud de Codri după invazia hunilor din 376. O anumită rezervă apare în legătură cu afirmaţia că bulgarii, care fiind alungaţi de hazari din câmpia nord-pontică peste Dunăre, în Balcani, ei ar fi păstrat autoritatea asupra populaţiei din Basarabia (Тунманн 1991, 54). De fapt, potrivit relatărilor lui Constantin Porfirogenetul (mij. sec. X) varegii cu bărcile lor „vin la Selinas (Sulina - n.n.) despre care se spune că este un braţ al Dunării... şi până ce trec peste râul Selinas aleargă prin preajma lor pecenegii, şi când marea aruncă deseori câte o luntre pe uscat, debarcă toate, ca laolaltă să se poată împotrivi pecenegilor. De la Selinas înainte nu se mai tem de nimeni, ei intrând adânc în pământul Bulgariei, merg spre gura Dunării" (Porfirogenetul 1971, 19). Deci, o Bulgarie de peste Dunăre ajungea doar până la braţul Sulina.

Confuzii poate provoca şi afirmaţia lui Thunmann că pecenegii au ocupat Basarabia, Moldova şi Ţara Românească. Acelaşi Constantin Porfirogenetul scrie că în spaţiul carpato-danubiano-pontic erau două triburi pecenege: unul aproape de Bulgaria (adică la gura Dunării), iar altul – de Ungaria (probabil în câmpia Bărăganului). Termenii de Basarabia, Moldova şi Ţara Românească apar cu mult mai târziu. Aici se cere de făcut deosebire între dominaţia politică a unui stat (ori uniune de triburi) de populaţia care real locuia în teritoriul vizat. O uniune puternică de triburi a pecenegilor aflată la est de Nipru, domina politic şi o parte a spaţiului carpato-nistrean. Aceasta reiese din afirmaţia lui Constantin Porfirogenetul că pecenegii ar fi luat de la unguri Atelcuzu, a cărui parte vestică era străbătută de râurile Trullos (Nistru), Brutos (Prut) şi Seretus (Siret), iar în alt capitol că prin Patzinakia, care se extindea de la Silistra până la Don, între alte ape, curgeau râurile Danastras, Sarat şi Burat, identificate, de asemenea, cu Nistru, Siret şi Prut. În acest sens poate fi tălmăcită şi o însemnare marginală de pe un manuscris al lucrării lui Constantin Porfirogenetul din Paris şi în aşa-numitul Lexicon suides, unde se pretinde că dacii erau numiţi pecenegi (Spinei 1988, 63). Dar în această sferă de dominaţie politică intra doar partea meridională a spaţiului carpato-nistrean şi nicidecum întregul teritoriu care mai târziu s-a numit Moldova, Ţara Românească şi Basarabia.

Thunmann susţine că în 1087 în spaţiul nord-pontic au apărut cumanii, care au alungat triburile pecenege peste Dunăre. Însă mulţi dintre ei au rămas peste această parte a râului până când în 1123 au fost nevoiţi să se refugieze în cealaltă parte a fluviului (adică pe malul drept). Doar puţini au rămas la hotarele cu Rusia şi Ungaria (Тунманн 1991, 54). Ultimele cercetări demonstrează că, de fapt, sub presiunea cumanilor în sudul Dunării s-au refugiat pecenegii din bazinul râului Nipru în frunte cu Tirach, cei de la Dunărea de Jos, conduşi de Kegen, rămânând pe loc. În 1091 la Lebunino împăratul Alexei Comnen i-a bătut pe pecenegii din Balcani, care terorizau populaţia locală, silindu-i să părăsească teritoriul Bizanţului. Fiind alungaţi din Balcani, aceşti pecenegi s-au refugiat în apropierea Kievului. Dar şi aici ei au intrat în conflict cu autorităţile locale. Fiind alungaţi de ruşi, pecenegii au plecat din nou în Balcani. Dar în 1123, împăratul Ioan Comnen le-a cauzat pecenegilor o înfrângere zdrobitoare, lichidând o bună parte a elitei lor de conducere. Rămânând fără conducere tribală, pecenegii dispersaţi s-au refugiat în spaţiul carpato-nistrean, populat de români. Pentru a supravieţui, refugiaţii se angajau să lucreze pentru comunităţile rurale româneşti în calitate de păstori (vechiul nume românesc *păcurar* a fost înlocuit cu turanicul *cioban*), confecţionarea ceramicii (lăsând o amprentă vizibilă în acest domeniu), păzitori ai trecerilor importante de peste râuri (prezenţa lor în atare locuri e demonstrată de toponimele Delacău – satul sălbaticului). După izbucnirea răscoalei antibizantine din 1185, susţinută de cumanii din stânga Niprului, pecenegii din spaţiul carpato-nistrean se refugiază în Transilvania şi alte regiuni mai îndepărtate. La Dunărea de Jos rămân doar acei pecenegi, care aflându-se pe malul stâng al Dunării au recunoscut din start dominaţia cumană şi au preluat de la ei unele obiceiuri, atestate de către arheologi (Chirtoagă 1999, 40-45). După părerea lui Thunmann, în timpul campaniei lui Batâi din 1237-1241, cumanii au fost distruşi, fiind obligaţi să se refugieze în Ungaria, regiunile greceşti şi Asia Mică. Doar o parte din ei au rămas pe loc, inclusiv în sud-estul spaţiului carpato-nistrean, numit de Thunmann Basarabia. Mai mult autorul german crede că după 1241 cumanii din sud-estul

spaţiului carpato-nistrean ar fi avut un principe numit Basarab. Thunmann, inspirându-se de la arhidiaconul anonim din Gniezno, care şi-a scris cronica pe la anul 1395 cu referire la Basco Sommersberg, menţionează la 1259 pe basarabeni, adică locuitorii supuşi lui Basarab.

Din cercetările serioase recente se ştie, că după cucerirea Reazanului (1237) şi Vladimirului (1238) mongolii au dus lupte cu stăpânii câmpiei nord-pontice, în fruntea cărora s-a aflat Kothen. Înfrânţi de mongoli, cumanii s-au refugiat în Transilvania, Balcani şi Ungaria. Ţarul statului româno-bulgar Ioan Asen I i-a atacat pe cumani, care au fost primiţi de bizantinieni. Cei din Ungaria în frunte cu hanul Kothen, intrând în confruntări directe cu autorităţile locale, au fost bătuţi de regele Bela şi alungaţi în Balcani. Kothen a fost ucis. După campania lui Batâi din 1241-1242 în Panonia, regele Bela i-a reprimit pe cumani în Ungaria. În 1282, cumanii răzvrătiţi împotriva lui Ludovic IV s-au refugiat la mongoli (Spinei 1988, 90-91). Despre Basarab şi basarabeni în acest context nu se menţionează nimic.

Despre basarabeni se menţionează în „Cronica pe scurt a Poloniei" a arhidiaconului anonim cu referire la anul 1259: „Tătarii, după ce i-au subjugat pe basarabeni, litvani, ruteni şi alte popoare, au asediat oraşul Sandomir" (Ţurcanu 2010, 143). Din această propoziţie nedumeriri provoacă nu numai termenul „basarabeni", ci şi informaţia că în 1259 mongolii ar fi reuşit să supună pe lituanieni, ispravă pe care n-a făcut-o Batâi în timpul Primei Mari Invazii din 1236-1241 spre vest, la care au participat forţele lor principale. Nedumerirea reiese din faptul că în 1259 situaţia internă şi externă a statului mongol nu era favorabilă pentru o ispravă de anvergură ca pătrunderea tătarilor până în Lituania, pe care, chipurile, ei au supus-o. În 1257-1259, forţele principale mongole în frunte cu Hulegu au întreprins o campanie militară, numită cea de a Doua Mare Invazie a mongolilor spre vest, pentru cucerirea lumii musulmane. Au fost supuşi Iranul şi Iracul. În toiul luptelor pentru Siria (septembrie 1259) în armata mongolă a sosit vestea că a decedat marele han Mongke (august 1259). Hulegu, împreună cu forţele sale principale a revenit în Mongolia pentru a influenţa alegerea noului han, lăsând în Siria, deja cucerită, circa 20 mii de ostaşi. Bătălia pentru cuceririle Egiptului se amână pentru un timp mai favorabil. De situaţia creată s-a folosit sultanul Egiptului, care a recucerit Siria de la mongoli (Ciocâltan 1998, 49-501). În atare condiţii devine evident faptul că la campania pentru cucerirea Sandomirului au participat forţe militare mongole limitate, care nu se puteau aventura într-o luptă pentru supunerea Lituaniei. De fapt, Lituania niciodată nu s-a aflat sub dominaţia mongolo-tătară. Prin urmare, atât noţiunea de „litvani", cât şi cea de „basarabeni"a fost introdusă în circuitul cronicăresc doar în secolul al XIV-lea, când se crease o nouă realitate politică.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea s-a afirmat Ţara Românească, care, în frunte cu Basarab, a participat la o campanie mongolă asupra Constantinopolului, apoi în 1330, la Posada el a obţinut o biruinţă strălucită asupra ungurilor. În acelaşi secol Lituania a supus Volânia, Kievul, la Apele Albastre a obţinut o biruinţă asupra mongolo-tătarilor, a luptat cu Polonia în vederea supunerii unor pământuri ucrainene subordonate Hoardei de Aur. Anume în contextul realităţilor politice din secolul al XIV-lea au apărut aceste noţiuni nefireşti pentru mijlocul secolului anterior ca „litvani", „basarabi" şi „basarabeni". În atare condiţii nu ne mai miră nici faptul că în circuitul cronicăresc polonez din secolul al XIV-lea a putut pătrunde termenul „basarabeni" cu desinenţă românească „eni".

Curioasă pare şi afirmaţia lui Thunmann că în 1436 principele basarabean Bali-han cu sediul în Caralubina ar fi ajutat-o pe împărăteasa bizantină Ana de Savoia în luptă cu Ioan Cantacuzino. De fapt, aici e vorba de Balică din sudul Dobrogei, care separându-se de Bulgaria, acţiona în politică sa externă pe cont propriu şi nu avea nicio legătură cu sud-estul spaţiului carpato-nistrean, numit ulterior Basarabia.

În acelaşi mod tratează autorul şi unele evenimente din istoria Ţărilor Române (Тунманн 1991, 55). Mai mult, Thunman utilizează cuvântul *Basarabia* pentru denumirea Ţării Româneşti şi pentru sud-estul spaţiului carpato-nistrean. În 1386 regele ungur i-a dat Principatul Basarabia (Ţara Românească) lui Vlad (Uzurpatorul), urmaşul său a fost Mircea (cel Bătrân). În 1412 Basarabia, sud-estul spaţiului carpato-nistrean aparţinea lui Alexandru (cel Bun), domnul Moldovei. Conform înţelegerii din 1412 regele polon urma să primească partea de nord a Basarabiei cu centrul la Cetatea Albă (Akkerman), iar cel ungur

– sudul cu Chilia. În 1448 Petru a cedat Chilia ungurilor. Până aici totul e corect. Mai departe încep erorile. În 1469-1474 Basarabia s-a aflat sub stăpânirea lui Vlad Ţepeş, (de fapt, aceasta se mai afla în detenţie la unguri), dar a cedat-o în 1474 lui Mehmet. De fapt, în 1465 Ştefan cel Mare a cucerit-o de la munteni. Încă o dată Basarabia a fost cucerită în 1482 de Ştefan cel Mare şi doar peste doi ani Chilia şi Cetatea Albă au nimerit în stăpânirea otomanilor. Doar anul 1484 este corect.

Aflându-se în această stăpânire (otomană), Basarabia a fost golită de locuitori. Acolo a rămas un mic număr de cumani şi valahi (români). Din această cauză în 1569 au fost aduşi 30 000 de nogai din Astrahan, care astăzi (în sec. XVIII) se numesc tătarii din Bugeac (Тунманн 1991, 55). De fapt, în 1568 (şi nu în 1569) la vest de cursul inferior al Nistrului au pătruns nogai de pe malul stâng al râului Volga, însă în acelaşi an moldovenii i-au alungat pe oaspeţii nepoftiţi (Călători 1970, 392-393). D. Cantemir susţine că atunci în apropiere de Cetatea Albă erau doar 30 de gospodari (Cantemir 1998, 56). Abia mai târziu (mijlocul secolului al XVIII-lea) în acest teritoriu a sosit un număr mai mare nogai din neamul Orac oglu şi Or-Mehmed (Orumbet) oglu.

Referitor la schimbările care s-au produs în urma războiului ruso-turc din 1768-1774 Thunmann relatează următoarele: „După ce ei (nogaii din Bugeac - n.n.) la 6/17 august 1770 au trecut sub protecţia Rusiei... au plecat în Kuban, unde ei... rămân până în prezent. Totuşi, conform prevederilor Tratatului de pace din 1774, ei, precum şi ţara Bugeac (ului) au fost transmişi hanului din Crimeea. Însă din cauza neînţelegerilor care au loc acum (1777) între Poarta Otomană şi hanul Şahin Ghirai, paşa de la Bender i-a alungat pe şefii şi funcţionarii hanului din Bugeac şi a acaparat întreaga ţară" (Тунманн 1991, 56). Se creează impresia că Thunmann nu cunoştea exact prevederile Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) şi nici prevederile legii musulmane asupra pământului. La momentul potrivit autorităţile otomane le aminteau nogailor că pământurile din sud-estul spaţiului carpato-nistrean aparţineau miriei (statului otoman) şi nu Hanatului din Crimeea. Nogaii din Bugeac utilizau pământurile statului otoman (acaparat abuziv de la Moldova), plătind pentru aceasta rentă funciară respectivă. Până la 1770 ei se supuneau Porţii Otomane şi hanului din Crimeea. Conform Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, nogaii, inclusiv cei care până la 1770 s-au aflat în Bugeac, au devenit liberi. Însă în tratat nu se specifică expres că nogaii menţionaţi ar fi obţinut vreun drept asupra pământului din Bugeac.

În Tratatul de la Kuciuk-Kainargi au fost incluse două articole, care direct se refereau la tătarii din Bugeac şi la câmpia de la sud de codri, numită Basarabia ori Bugeac. În articolul 3 se menţionează: „Toate popoarele tătare din Crimeea, Bugeac, Kuban, Edisan, Geambuiluk şi Edicikul... urmează a fi recunoscute libere şi independente toate de orice putere străină, dar să se afle sub autoritatea hanului lor din familia Cinghizhanidă, ales de întreaga societate tătărească" (Дружинина 1955, 350). Articolul 16 prevedea următoarele: „Imperiul Rus restituie Sublimei Poarte toată Basarabia cu oraşele Akkerman, Chilia, Ismail şi altele, cu sloboziile, satele şi cu tot din ce această provincie este formată; de asemenea, îi restituie şi cetatea Bender" (Дружинина 1955, 354). Cu alte cuvinte, nogaii care din Bugeac fuseseră transferaţi în Kuban deveneau liberi de Poartă Otomană. Însă tratatul nu prevedea revenirea lor în Bugeac, care se afla între Moldova şi cetăţile Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail şi Reni.

În atare condiţii, aceşti nogai trebuiau să aleagă între Poarta Otomană şi Hanatul din Crimeea. Cei care au ales prima şansă, rămâneau în Bugeac, cei ce au ales a doua deveneau persoane indezirabile în Bugeac. Acelaşi lucru s-a întâmplat cu funcţionarii trimişi de Şahin Ghirai în Bugeac, fiind expulzaţi peste hotarele regiunii.

Probabil, Thunmann a confundat Bugeacul cu stânga Nistrului. Deja în primăvara anului 1774 P. Rumeanţev, comandantul forţelor militare ruse de la Dunăre, comunica marelui vizir despre disponibilitatea guvernului rus de a ceda tătarilor (nogailor) teritoriul dintre Nistru şi Bug (Дружинина 1955, 265). Referitor la teritoriul din stânga Nistrului, în articolul 3 al tratatului de la Kuciuc-Kainargi se menţiona că armata rusă urma să lase tătarilor (nogailor) spaţiul „până la hotarul cu Polonia, aflat între Bug şi Nistru, în afară de cetatea Oceacov cu vechiul judeţ, care rămâne în continuare la Sublima Poartă" (Дружинина 1955, 351).

Deci din punct de vedere juridic tătarii (nogaii) erau independenţi de Rusia şi de Imperiul Otoman şi aveau un teritoriu din apropierea hota-

rului cu Polonia de pe cursul râurilor Iagorlâc şi Codâma. Însă acest teritoriu se afla între cetatea Oceacov cu sangeacul (judeţul) cu acelaşi nume şi puternicele fortificaţii de la Cetatea Albă şi Tighina cu sangeacurile lor care se extindeau şi în stânga Nistrului. Prin urmare Poarta, având forţe militare suficiente şi resurse administrative, putea uşor influenţa situaţia teritoriului din stânga Nistrului atribuit tătarilor (nogailor).

O altă situaţie se crease în jurul Crimeii. Conform Păcii de la Kuciuk-Kainargi Rusia obţine cetăţile Kerci, Enikale şi Kinburn, de unde putea să intervină în interiorul peninsulei în vederea influenţării situaţiei politice din interiorul ei. Şi Poarta mai avea un as puternic, pe care îl oferea tratatul de pace menţionat: articolul 3 prevedea că sultanul păstra în continuare titlul de chalif asupra tătarilor (nogailor) musulmani, deşi aceştia fuseseră declaraţi independenţi. Folosindu-se de aceste posibilităţi, cele două mari puteri au început să se amestece în treburile interne ale tătarilor (nogailor). La începutul anului 1775, cu ajutorul Porţii, în Crimeea a devenit han Devlet Ghirai. După reprimarea răscoalei lui Emilian Pugaciov (1773-1775) Rusia a început să acţioneze mai energic în problema tătarilor (nogailor). În luna noiembrie 1776 trupele ruse au început să ocupe Crimeea. La 28 martie 1777 Devlet Ghirai a fost înlocuit cu Şahin Ghirai, adeptul Rusiei. Devenit han, Şahin Ghirai a încercat să-şi extindă puterea sa şi în Basarabia. Concomitent, el a început să întărească armata sa, efectuând reforma militară. Însă pentru reînarmarea trupelor militare tătare cu puşti şi tunuri se cereau mari eforturi financiare. A sporit presiunea fiscală, care a stârnit nemulţumirea tătarilor. În Crimeea a izbucnit o răscoală. Pe fundalul acestor evenimente ambele mari puteri au utilizat resursele militare şi administrative aflate la dispoziţia lor. Din ordinul Porţii Otomane, subaşului de la Căuşeni i-au fost subordonate orăşelele Dubăsari, Balta şi alte localităţi din stânga Nistrului până la Bug, nepermiţând administraţiei lui Şahin Ghirai să-şi ocupe posturile în această regiune cu un statut juridic controversat. La rândul ei, Rusia, a utilizat trupele sale pentru a nu permite otomanilor să pătrundă în Crimeea.

În concluzie, se poate menţiona că lucrarea lui Thunmann referitor la istoria Basarabiei conţine multe erori şi e depăşită de timp. Trecutul Basarabiei poate fi studiat mai profund cu prioritate în baza surselor istorice ulterioare, mai recente care tot mai mult sunt puse în circuitul ştiinţific.

Bibliografie

Cantemir 1988: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1988).

Călători 1970: Călători străini despre Ţările Române, vol. II (Bucureşti 1970).

Chirtoagă 1999: I. Chirtoagă, Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii ’30 ai sec. al XIX-lea (Chişinău 1999).

Ciocâltan 1998: V. Ciocâltan, Mongolii şi Marea Neagră în secolele în secolele XIII-XIV (Bucureşti 1998).

Porfirogenetul 1988: C. Porfirogenetul, Cartea de învăţătură pentru fiul său Romanos (959-963) (Bucureşti 1971).

Spinei 1988: V. Spinei, Realităţi etnice şi politice în Moldova medievală în secolele X-XIII. Românii şi turanicii (Chişinău 1988).

Țurcanu 2010: I. Țurcanu, În căutarea originii numelui Basarabia (Chişinău 2010).

Археологическая 1974: Археологическая карта МССР. Вып. 4 (Кишинев 1974).

Дружинина 1955: Е.И. Дружинина, Кючюк-Кайнаржийский мир 1774 года (его подготовка и заключение) (Москва 1955).

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н. э. (Кишинев 1987).

Тунманн 1991: И. Тунманн, Крымское ханство (Симферополь 1991).

29.03.2011

Dr. hab. Ion Chirtoagă, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Florin Marinescu, Vlad Mischevca, CĂRŢILE ROMÂNEŞTI DIN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII ATHONITE SFÂNTUL PAVEL

Atena, 2010, 285 p., ISBN: 979-960-85542-3-8

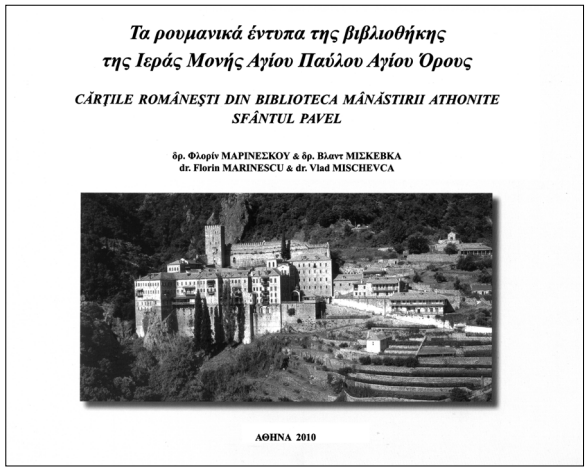

În 2010 a ieşit de sub tipar, la Atena, un impresionant şi unic volum de istorie românească, mai exact de istorie ecleziastică românească la Sfântul Munte Athos. Deosebit în lumea ortodoxă, în special, dar şi în cea creştină, în general, Muntele Athos se remarcă printr-o istorie lungă a vieţii monastice şi printr-o continuitate a unei trăiri creştin-ortodoxe de înalt nivel spiritual. Mănăstirile de la Muntele Athos, unele dintre ele existente de aproape un mileniu, sunt o mărturie a trăirii ortodoxe, a sprijinirii acesteia, în tot spaţiul european, de la călugării care s-au retras pentru a-L contempla pe Dumnezeu, la domnitorii români, sârbi, bulgari, greci sau ruşi, care i-au susţinut prin danii generoase. Relaţia românilor cu acest loc sfânt a fost, totuşi, una specială, deosebită, în raport cu alte neamuri care convieţuiesc acolo timp de secole[1]. Pentru că atât Sfântul Munte Athos, cât şi toate mănăstirile au fost incluse în sfera de ajutorare a întregului Orient creştin pe care şi-au asumat-o domnii Ţărilor Române. Ajutoarele sistematice (de la mij. sec. XIV până la 1863) au durat aproape cinci secole*: danii în bani, produse, veşminte, obiecte de cult, cărţi manuscrise*. Aşa se face că o bună parte din averea spirituală a românilor, în special carte tipărită (dar şi manuscrise), a ajuns la Muntele Athos încă în vremurile de demult. Indiferent de căile de pătrundere a cărţii româneşti la Sfântul Munte – fie că este vorba de danie domnească sau de cartea adusă de către cuvioşi călugări duşi în sihăstrie, fie că a fost adusă de simpli creştini, pelerinii români trecuţi pe la Athos – acestea sunt atestate într-un număr impresionat de mare. Legăturile româneşti cu toate mănăstirile athonite a făcut ca aceste sfinte cărţi să fie împrăştiate mai pe la toate mănăstirile şi schiturile de acolo. Şi asta, credem, spre binele nostru, al românilor.

* * *

Deşi vieţuirea monastică de la Muntele Athos este susţinută de un regim special, vizitatorii au, totuşi, acces la Sf. Munte (denumit şi Grădina Maicii Domnului), după anumite formalităţi pe lângă autorităţile greceşti. Aşa s-a întâmplat că istoricul de la Chişinău, Vlad Mischevca[2], susţinut de dr. Florin Marinescu (Bucureşti), să pătrundă în această lume a spiritualităţii ortodoxe nu doar ca un modest pelerin, ci în scopul unei cercetări speciale asupra cărţii româneşti depozitate în Biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel. Să reţinem din start că este vorba de o primă cercetare de acest gen asupra cărţii româneşti din colecţiile bibliotecilor de la Sfântul Munte. Fără îndoială, acest catalog este rezultatul unei munci asidui, de mai mulţi ani, de cercetare pe un teren neexploatat încă al istoriei noastre culturale la Sfântul Munte. În paralel, însă, se cere să observăm şi altceva: în istoria culturii româneşti există deja – de un secol şi mai bine – o constantă preocupare pentru cercetarea vechii cărţi româneşti (1508-1830) şi moderne (1830-1918). Baza cercetării s-a pus, de fiecare dată, pe identificarea şi evidenţa cărţilor. Mai mult: cartea românească veche a fost studiată şi în contextul reconstituirii unor biblioteci, însă toate aceste cercetări sunt raportate, totuşi, la spaţiul cultural şi/sau istoric românesc, – mai puţin la colecţiile străine. Şi după cum orice

[1] Relaţiile româno-athonite datează de mai bine de şapte secole. Încă înainte de întemeierea Bisericii Ortodoxe Române (1359), existau, prin Mitropolia de la Argeş, legături între monahii români şi ucenicii Sfântului Grigore Sinaitul de la Kelifareva şi Paroreea, aşezările isihaste din Balcani la graniţă dintre Grecia de Nord şi Ţaratul Bulgar.

[2] Dr. conf. cerc. Vlad Mischevca a obţinut 12 „intrări" la Sfântul Munte în scop de cercetare, reuşind să pătrundă în arhivele mai multor mănăstiri athonite (Sf. Pavel, Vatoped, Zografu).

investigaţie asupra cărţii româneşti porneşte obligatoriu de la lucrări fundamentale în domeniu, precum *Bibliografia Românească Veche* (BRV) şi *Bibliografia Românească Modernă* (BRM), – acestea au servit şi pentru autorii Catalogului drept suport temeinic în identificarea cărţilor din colecţia bibliotecii athonite.

Cartea se deschide cu un studiu/ „prolog" sintetic, semnat de dr. Florin Marinescu şi dr. Vlad Mischevca, scris în greacă[3] (p. 9-13). Informaţiile şi/sau descrierile bibliografice sunt structurate pe şase compartimente. Cel dintâi capitol se intitulează: *Cărţi apărute între 1688-1830 (cartea veche românească)*. Cea mai veche carte de colecţie din biblioteca mănăstirii Sfântului Pavel, după cum se constată, este *Biblia* românească de la Bucureşti (1688). Or, anume anul amintit (1688) a constituit un reper cronologic – de început – în descrierea propriu-zisă a volumelor adunate în acest Catalog[4]. Pe acest segment cronologic sunt cuprinse 228 de descrieri bibliografice/ volume (nu titluri!). Este vorba de cărţi apărute în diverse centre tipografice: la Bucureşti, Râmnicul-Vâlcea, Iaşi, Blaj, Buda, Sibiu, Braşov etc. Printre acestea se regăsesc atât cărţi liturgice, precum *Apostol, Liturghier, Penticostar, Psaltire, Molitvenic, Antologhion* etc., cât şi de lectură duhovnicească: *Voroave de întrebări şi răspunsuri, Cuvinte, Omilii, Prăvălioară ş.a.* Informaţia bibliografică asupra fiecărui exemplar inclus în repertoriul de lucru este compartimentată pe opt câmpuri: *Nr./ general; anul ediţiei; autor/ titlu; bibliografie; însemnări marginale; ştampile; cota publicaţiei*. Conceptual, intenţiile autorilor sunt raportate la criterii generale de descriere a cărţii, acestea fiind păstrate pentru toate categoriile de tipărituri incluse în Catalog: de la cartea veche românească la cea modernă sau contemporană. În aceste condiţii, e lesne de înţeles, că nu s-au respectat anumite rigori bibliografice pentru cartea veche românească, de pildă: a scăpat din câmpul de investigare, în special, starea de conservare a cărţii – *integritatea; numărul de pagini; numele tipografului; caractere* ş.a. Evident că, în lipsa unei pregătiri speciale în domeniu, este dificil să te apropii de cercetarea cărţii vechi româneşti, în special. Demnă de reţinut este, însă, stăruinţa autorilor de a completa masiv câmpul cu „însemnări marginale". Aceste fragmente de istorie „vie" asupra unor timpuri demult apuse sunt nespus de preţioase pentru reconstituirea şi/sau reîntregirea istoriei noastre culturale într-un context mai larg al istoriei europene. Îndrăznim să credem că, acest compartiment din cuprinsul Catalogului este unul dintre cele mai valoroase. Şi drept acoperire vom reproduce din „însemnările marginale" culese de pe filele (f. 31; 39) *Bibliei* lui Şerban Cantacuzino, de la 1688, Bucureşti: *„Această dumnezeiască Biblie, adecâte Sfântă Scriptură; o au dăruit de pomană dumnealui Constantin Cantacuzino biv vel stolnic den Ţara Românească lui Daniil diaconului şi altor părinţi rumâni cuvioşi, ieromonahi, monahi cari lecuesc la Sfântu Munte al Athonului spre folosul lor [...], ca să fie pentru rumâni de obşti în veaci. Şi să nu să vânză ca să rămâe din rumâni în rumâni* [...]. *Şi să aibă a pomeni pe măria sa bunul şi creştinul domnu Ţării Munteneşti Io Constantin vodă Brâncoveanu şi pre unchi-său Constantin stolnicul Cantacuzino şi pre stolniceasa Safta şi pre mine, pe destoinicul şi păcătosul diaconul Daniil Tarşoreanul, care am făcut osteneala de la Ţară la Sfântul Munte Athonului [...]"* (p. 15). Să mai amintim că în colecţia bibliotecii athonite se deţine şi o altă ediţie a *Bibliei* româneşti, cea de la Blaj, 1795, a lui Samuel Micu-Clain şi care, la fel, conţine nenumărate marginalii în cuprinsul filelor, fapt care denotă o largă circulaţie a cărţii în spaţiul creştin-ortodox. Astfel, fie călugării care s-au nevoit la Sfântul Munte, fie pelerini români trecuţi pe acolo, mulţi dintre ei au lăsat pagini emoţionante de istorie trăită întru evlavie şi credinţă. Se regăsesc în acest capitol de „carte veche românească" şi câteva titluri din cartea tipărită la Chişinău, începând cu anul 1815[5]: *Liturghier,* 1815 (nr. 114, p. 43); *Psaltire,* 1818 (nr. 154, p. 52)[6]; *Pentru datoriile presviterilor de popor,* 1823 (nr. 196, p. 65), dar şi din cea apărută la Sankt Petersburg, în limba română, pentru Basarabia: *Noul Testament* (1817, nr. 149, p. 51)[7], care păstrează însemnarea, precum că *„acest Testament s-au dăruit Sfântu-*

[3] Indiferent care au fost motivele prezenţei acestui text în catalog doar în limba greacă, faptul în sine, evident, nu satisface pe deplin curiozitatea potenţialilor cititori ai cărţii. O versiune în limba română, se impune, totuşi.

[4] Sintagma de „catalog" ne aparţine în întregime. Autorii volumului nicăieri nu specifică acest lucru.

[5] Tipografia exarhicească din Chişinău îşi începe oficial activitatea, prin ucaz sinodal, la 31 mai 1814.

[6] *Liturghierul* este prima carte de cult liturgic apărută în tipografia nou-creată de către exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni.

[7] Se păstrează în trei exemplare: vezi nr. 149, 150, 151, p. 51.

lui schit Lacul"[8] şi *Biblia* (1819, nr. 166, p. 56)[9]. Toate aceste vestigii istorice – odată adunate – ne redau imaginea vie a continuităţii trăirii aproape de Dumnezeu – de secole de-a rândul – în acest spaţiu ortodox.

Cel de al II-lea capitol cuprinde cărţile apărute între anii 1830 şi 1918, într-un număr total de 726 volume. Este şi cel mai voluminos din cuprinsul catalogului. Pe segmentul 1918- 1984 (cel de al III-lea capitol) sunt inventariate doar 64 de volume. În mare, vom observa că au fost inventariate şi volumele nedatate – 123 de cărţi (capitolul V), dar şi cele „colegate" – 17 la număr (capitolul V). De asemenea, autorii au găsit de cuviinţă să treacă în cuprinsul catalogului şi colecţia de periodice din biblioteca mănăstirii Sfântului Pavel. Colecţiile de presă cuprind anii 1843-1962, cu doar 29 de unităţi (p. 271-277). Dintre cele mai vechi periodice a fost identificată *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*[10], anul VI, 1843, a lui Gheorghe Bariţ din Braşov (nr. 1, p. 271). Dintre alte categorii de presă amintim calendarele editate la Sibiu şi Bucureşti; anuare, almanahuri etc. Din presa tipărită la Chişinău se deţine un exemplar din revista bisericească *Luminătorul*[11] (aprilie, 1910) şi altul din *Misionarul*[12] (an IV, aprilie, 1932), exemplar incomplet, fără loc de apariţie[13] (p. 273).

Cărţi tipărite la Chişinău. Să revenim asupra unui important compartiment al lucrării dlor dr. Vald Mischevca şi dr. Florin Marinescu (după o privire sintetică asupra cuprinsului din Catalog: cap. III-VI). Este vorba de epoca istoriei moderne a cărţii româneşti (1830-1918), epoca în care se înscriu, de fapt, în marea lor majoritate, cărţile (înregistrate în Catalog) ce au apărut la Chişinău (scoase de sub tipar, în exclusivitate, la Tipografia Eparhială). Doar o simplă înşirare a titlurilor incluse în repertoriul bibliografic al lucrării (unele se deţin în mai multe exemplare: patru, cinci, şapte, opt volume) este suficientă, credem, pentru a ne da seama de amploare fenomenului circulaţiei cărţii basarabene la Muntele Athos: *Liturghie,* 1837 (nr. 94, p. 91); *Liturghie,* 1859 (nr. 355-358, p. 141-142)[14]; *Trebnic,* 1859 (nr. 365-369 p. 143)[15]; *Vieţile Sfinţilor,* 1859 (nr. 370, p. 143); *Chiriacodromion,* 1860 (nr. 390; nr. 391, p. 148)[16]; Ioan Zlatoust, *Liturghii,* 1860 (nr. 185; nr. 386; nr. 387)[17]; *Antologhion,* 1861 (nr. 394, p. 149); *Ceaslov,* 1862 (nr. 402-408, p. 151-152)[18]; *Octoih mare,* 1862 (nr. 438-443, p. 157-158)[19]*; Triodion,* 1862 (nr. 446, p. 158); *Ceaslov,* 1907 (nr. 629, 630, p. 198)[20]; *Psaltire,* 1907 (nr. 632-639, p. 198-199)[21]; *Trebnic,* 1908 (nr. 655, p. 203)*; Viaţa şi nevoinţele preacuviosului Serafim al Şarovului* (nr. 656, p. 203); Gurie [Grosu], *Carte de învăţătură despre Legea lui Dumnezeu,* 1908 (nr. 647, p. 201); *Viaţa cuviosului părintelui nostru Antonie cel Mare,* 1909 (nr. 680, p. 208); *Acatistul Sfintei întocmai cu Apostolii Mariei Magdaline,* 1911 (nr. 705, p. 214); *Evanghelia de la Matei,* 1912 (nr. 712, p. 215).

În scopul valorificării unui patrimoniu cultural-ecleziastic ce ne aparţine (cartea basarabeană), fără îndoială, pe viitor s-ar cuveni o cercetare mai atentă. Nespus de preţioase pagini de istorie basarabeană, nescrise încă, îşi aşteaptă cercetătorul, care, sperăm, nu va întârzia să apară. Aceste sfinte cărţi scrise „cu slavoslovie" ne reprezintă în întregime, – cu tot neamul românesc de laolaltă: *„Această sfântă carte [...] cu slavoslovie şi iasti cumpărată di dumnelui Ioan Dulcea din satul Vărzăreşti cu preţ 7 ruble argintu pentru pomenirea şi ertarea păcatelor lui şi a tot neamul lui pentru Sfântul Munte al Athonului* [1893]"[22]. De asemenea, vom întâlni – prinse între file de carte – numele multor călugări din „gubernia Basarabiei" ajunşi la Sfântul Munte: „Gheorghi Feodor Nor"; „Andrei Herţa"[23]; „fratele Nichita Bâlbu,

[8] Schitul „Sfântul Dimitrie" (Lacu), aşezare monastică românească din Muntele Athos, este situat la aproximativ patru ore de mers pe jos, de la mănăstirea Sfântul Pavel de care aparţine. Prima consemnare a schitului românesc Lacu datează de la începutul secolului al XVIII-lea. A fost înfiinţat de câţiva călugări de la Neamţ, Căldăruşani, Cernica şi din mănăstirile basarabene (cele mai multe cărţi incluse in Catalog au însemnări de posesie, dăruite de călugări basarabeni la biserica *Buna Vestire*).

[9] Exemplarul păstrează o însemnare, în limba rusă, a monahului Constantin de la mănăstirea Curchi, datată cu 4 septembrie 1902 şi 1905 (vezi p. 56).

[10] „Foaia" lui Bariţ apare cu acest titlu de la 2 iulie 1838 până la 1865 (cu mici întreruperi în 1849 şi 1857).

[11] Revista clerului din Basarabia are o lungă apariţie: din ianuarie 1908 până în 1944.

[12] Revista apare la Chişinău (1929-1944); tiparul era executat în Tipografia Eparhială „Cartea Românească"

[13] Autorii au înregistrat doar menţiunea că exemplarul este incomplet (p. 244-280/ p. 134-166).

[14] Se deţin patru exemplare.

[15] Se deţin cinci exemplare.

[16] Se deţin două exemplare.

[17] Se deţin trei exemplare.

[18] Se deţin şapte exemplare.

[19] Se deţin şase exemplare.

[20] Se deţin două exemplare.

[21] Se deţin opt exemplare.

[22] *Antologhion,* Tipografia Duhovnicească, Chişinău; 1861 (nr. 394, p. 149); însemnare (1893) de la schitul Lacu.

[23] *Ceaslov,* 1862, Tipografia Duhovnicească, Chişinău, (însemnare de la 1912).

basarabean"; „Niconor Botnar"; „gubernia Basarabiei, jud. Soroca, satul Vadul Raşcov"[24]; „irodiacon Markian de la mănăstirea Hârbovăţ"[25]; „ierodiaconul Varsanufi din mănăstirea Suharna [Saharna]"[26]; un oarecare „monah Sevastian din satul Buţeni, 1911, 6 aprilie"; „Spiridon Sofroni, monah"; Ilarion Ţurcanu ş.a. Sau, după cum se atestă în mărturiile lăsate de ieromonahul Damaschin [Beju], (născut în comuna Apudul de Jos, jud. Sibiu la anul 1821), pe exemplarul unei *Liturghii* (mănăstirea Neamţ, 1850, de Ioan Zlatoust [Gură de Aur]), apoi acesta, înainte de a ajunge la Sfântul Munte, a mai avut o şedere de zece ani pe la vreo mănăstire din Basarabia[27].

Demn de reţinut, că textele (însemnările marginale) descifrate şi/sau redactate de autorii Catalogului sunt deosebit de preţioase în contextul valorificării cărţii vechi româneşti. Ele (însemnările) sunt, mai degrabă, teme de larg interes cultural, sunt subiecte de deschidere către relaţia românilor cu alte popoare[28]. La fel, multe dintre tipăriturile basarabene nu sunt înregistrate în repertoriul general al cărţii româneşti moderne (BRM)[29]. Or, cercetările întreprinse de dr. Vlad Mischevca se înscriu drept o completare solidă la colecţia BRM. Din cercetările întreprinse de dl Vlad Mischevca asupra cărţii româneşti din Biblioteca mănăstirii athonite Sf. Pavel se desprinde şi un alt subiect incitant de cercetare: fenomenul circulaţiei cărţii tipărite la Lavra Neamţ. După cum se profilează acest fenomen din cuprinsul Catalogului, putem lesne constata că aceasta se deţine în proporţie de 70 la sută. Acest fapt ne îndeamnă să constatăm şi altceva: dacă monahii athoniţi apelau la românii din Principate pentru interese pur materiale, atunci românii se duceau la Athos din imbolduri pur spirituale[30]. Ei au dus acolo, la Sfântul Munte, averea lor cea mai de preţ – carte sfântă[31]. Fără să satisfacă pe deplin exigenţele unui catalog de colecţie, volumul apărut are o valoare incontestabilă în contextul valorificării cărţii româneşti din colecţii străine. Pentru că, volumele adunate sub coperta acestui Catalog, sunt o dovada vie a continuităţii spiritului athonit într-o filieră românească.

28.04.2011

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

[24] *Psaltire,* Tipografia Eparhială, Chişinău, 1907.

[25] Ioan Zlatoust [Gură de Aur], *Liturgii,* Tipografia Duhovnicească, Chişinău, 1860, p. 148.

[26] Gurie, *Cartea de învăţătură despre Legea lui Dumnezeu,* Tipografia Eparhială, Chişinău, 1908.

[27] Ioan Zlatoust [Gură de Aur], *Liturghii,* mrea Neamţ, 1860, p. 146 (nr. 377).

[28] Aşa se explică – de ce până azi – *schitul cel mai populat* – dependent de Marea Lavră a Sf. Athanasie (întemeietorul vieţii călugăreşti la Sf. Munte) – schitul Prodromul – închinat Sf. Ioan Înaintemergătorul (în greacă Prodromos) şi Botezătorul Lui Isus Hristos este aşezat în partea de sud a Peninsulei Athos într-o zonă pustie, stâncoasă.

[29] Spre exemplu, *Vieţile Sfinţilor,* 1859 (nr. 370, p. 143).

[30] Sfântul Munte i-a atras mai mult pe românii dornici de faima vieţii isihaste. Ei se aşezau mai des prin peşteri şi poieni izolate, unde trăiau în comunităţi de câţiva fraţi tot români. Aşa se explică de ce românii nu au mănăstiri bogate: *„Un Zografu, ca bulgarii sau un Sf. Pantelimon, ca şi ruşii".*

[31] Principalele aşezăminte/mănăstiri sunt în număr de 20. De ele depind numeroase schituri şi chilii situate pe teritoriul lor. Legăturile româneşti cu toate mănăstirile athonite au făcut ca ideea unor aşezăminte locuite exclusiv de monahi români să apară târziu, când teritoriul Athosului era ocupat de cele 20 de mănăstiri mai vechi. Dar schituri şi chilii mai vechi au existat, după unii, şi înainte de secolul al XIV-lea. Apoi monahismul românesc dispunea de numeroase mănăstiri bine organizate la ei acasă.

Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, MOŞTENIREA CULTURALĂ A CANTEMIREŞTILOR

Chişinău: Pontos, 2010, 212 p. ISBN 978-9975-51-204-6

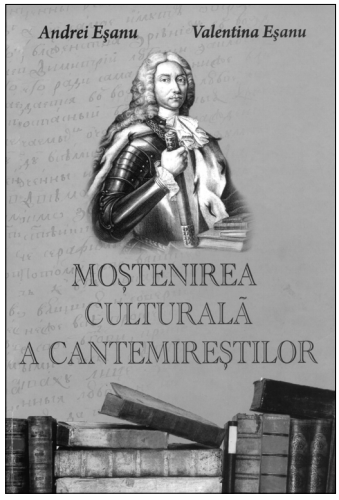

Studiile adunate în volum sunt rezultatul unor cercetări „mai de durată, dar şi mai recente" ce ţin de valorificarea moştenirii culturale a celor mai de seamă reprezentanţi ai dinastiei Cantemireştilor. Înainte însă, de a fi orânduite între coperţile acestui volum, o bună parte din materialul documentar adunat de-a lungul anilor a fost sintetizat în diverse rapoarte şi comunicări la importante întruniri ştiinţifice naţionale şi internaţionale: din Polonia, România şi Rusia.

Cercetările întreprinse de către academicianul Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu asupra vastei opere a lui Dimitrie Cantemir, se înscriu pe linia unei distincte tradiţii istoriografice a lumii româneşti, care plasează istoria naţională în cadrul general al istoriei europene. Fără îndoială, valorizarea operei cantemirene, care la timpul său a contribuit enorm la emanciparea culturii române prin *afirmarea clară a demnităţii originilor*, actualmente a devenit o sarcină deosebit de responsabilă dar şi relevantă deopotrivă. Or, studiile publicate/republicate în volum nu sunt altceva decât nişte momente de vârf, de bilanţ ştiinţific şi creator al unor căutări insistente, dar şi anevoioase, în diferite colecţii publice şi arhive străine, de stat sau particulare.

* * *

Subiectele luate în dezbatere impun lucrării o compartimentare extinsă pe unsprezece capitole. Criteriul valoric, de noutate ştiinţifică a stat, de fapt, la baza fiecărei contribuţii incluse în volum. Un loc important în structura lucrării îl ocupă cercetările orientate spre identificarea, regăsirea şi/sau readucerea în actualitate a unui vast patrimoniu istoric şi cultural din opera lui Dimitrie Cantemir: *Repertoriul scrierilor lui Dimitrie Cantemir* (p. 7-74) – este titlul primului compartiment al volumului. Este, de fapt, o lucrare de sine stătătoare – o carte în carte – cu „Notă introductivă" (p. 7-13), cu „Repertoriul" propriu-zis al scrierilor lui Dimitrie Cantemir (p. 14-74). Lucrarea reprezintă o versiune completată a bibliografiei din volumul *Neamul Cantemireştilor* (Chişinău, 2010) – cu date noi şi precizări importante asupra unor valoroase titluri din opera lui Dimitrie Cantemir.

De altfel, pentru prima dată „în istoriografia românească", dar şi cea „europeană" – după cum susţin autorii cărţii, s-a purces la întocmirea unui repertoriu exhaustiv al scrierilor din vasta operă a lui Dimitrie Cantemir. Or, în valorificarea operei cantemiriene, deşi s-a traversat palierul cronologic a trei secole de istorie, încă nu s-a ajuns la cunoaşterea exactă a titlurilor din opera manuscrisă a lui Dimitrie Cantemir. Sau, şi mai puţin se cunoaşte despre „istoricul valorificării şi publicării" scrierilor cantemiriene timpurii, – în epocă. În scopul unei mai bune cunoaşteri a moştenirii lăsate nouă din opera lui Dimitrie Cantemir, în *Repertoriu* au fost incluse nu numai titlurile unor scrieri originale tipărite sau manuscrise, ci şi *copiile ulterioare ale acestora, ediţii facsimile, microfilme, ediţii princeps* în limbi clasice sau moderne. Au mai fost incluse în *Repertoriu* titlurile unor scrieri cantemiriene, care se regăsesc menţionate de însuşi Dimitrie Cantemir (în corespondenţa sa din epoca), însă necunoscute nouă/sau nedescoperite încă. Titlurile incluse în repertoriul de lucru sunt însoţite de cotele lor de păstrare în arhive, biblioteci sau muzee din multe ţări ale Europei, ale Statelor Unite ale Americii şi Asiei inclusiv.

În cel de-al doilea compartiment – *Panegiricul... din 1719 al lui Dimitrie Cantemir* – atribuit de către cercetătorii ruşi (sec. XIX) lui Antioh Cantemir, fiul, s-a încercat readucerea în câmpul cercetărilor ştiinţifice a unui din text cantemirean neglijat de multă vreme.

Este vorba despre un text religios (7 file/14 pagini), un „Cuvânt de laudă lui Dimitrie Tesalonic", întocmit în 1719 în greacă şi rostit de Antioh Cantemir la Academia slavo-greco-latină din Moscova, în 26 octombrie 1719. Textul a fost publicat de către A. Popov, în 1878. Acad. A. Eşanu, intrând în posesia unei copii după originalul păstrat în Muzeul Istoric de Stat al Rusiei a întreprins prima traducere în limba română a textului. În urma cercetărilor întreprinse asupra textului, acesta este atribuit doar lui Dimitrie Cantemir. Textul integral al *Panergiricului* este publicat în facsimil, dar şi în versiunea tradusă în limbile rusă şi română, ceea ce face accesibilă cercetarea ulterioară a acestuia şi de către alţi cercetători interesaţi de tematica cantemiriană.

Lucrarea mai cuprinde şi două studii scrise în ruseşte – *Стурдзовский список „Descriptio Maldaviae*" (cap. III, p. 103-125) şi *Димитрие Кантемир и европейская книжная культура* (cap. V, p. 131-142). Raţiunea republicării şi /sau readucerii în circuitul ştiinţific a acestor contribuţii este îndreptăţită în măsura în care această lucrare este destinată unui public mult mai larg de cititori. Or, moştenirea culturală a Cantemireştilor demult a depăşit hotarul unei culturi locale, a românilor doar, înscriindu-se strălucit, încă acum trei secole, în modelul cultural european. Vom remarca doar, că cel de al doilea studiu amintit mai sus are şi echivalentul unei traduceri în limba română – *Universul cărţii la Dimitrie Cantemir* (p. 143-145). Şi cel dintâi, „Стурдзовский список…", ar fi meritat, de asemenea, o traducere în română pentru a facilita interesul unor eventuali cititori din dreapta Prutului. O actualizare a textului, la fel, o considerăm binevenită. Or, nota de la subsolul paginii (vezi nr. 3, p. 103) cu referinţa la Alexandru Sturdza, este una depăşită, cum, de altfel, şi sintagma „Aleksandr Skarlatovici" (p.103).

Alte studii incluse în volum de asemenea readuc în discuţie varii aspecte din activitatea lui Dimitrie Cantemir, după stabilirea acestuia în Rusia (*Dimitrie Cantemir şi Sud-Estul Europei după campania de la Prut* (cap. IV, p. 125-131). Pentru că la o examinare sumară a materialelor documentare, dar şi a studiilor cu privire la activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia, se constată că „multe locuri rămân de precizat" încă. Faptul că Dimitrie Cantemir urmărea evenimentele din sud-estul Europei – după stabilirea sa în Rusia – ne vorbesc elocvent multe amănunte consemnate de pana autorului, fie integrate în text, fie aşternute pe marginile textelor autentice ale unor scrieri.

Subiectul „Universul cărţii la Dimitrie Cantemir" (cap. VI, p. 143-155), este unul care provoacă curiozitatea noastră de a pătrunde în alte spaţii nevăzute ale lumii cărţii din sec. XVI-XVII, din care şi-a alimentat cunoaşterea savantul nostru european. Orizontul de interese ale savantului faţă de literatura occidentală a fost unul constant. Mărturiile vremii stau dovadă că Dimitrie Cantemir a receptat timpuriu universul lumii europene din anturajul ieşean al Colegiului din Iaşi, unde a obţinut o temeinică ştiinţă de carte.

Un alt compartiment important al lucrării îl constituie *Receptarea „Descrierii Moldovei" de Dimitrie Cantemir în cultura Europeană* (cap. VII, p. 155-176). Se urmăreşte insistent, în baza unei solide documentări, istoricul ediţiilor succesive ale *Descrierii Moldovei:* în germană (1769-1770) şi (1771); în rusă (1789); în română (1825). Europenii au manifestat şi/sau continuă să manifeste un interes constant faţă de opera lui Dimitrie Cantemir. Totuşi, este surprinzător să desprindem din constatările acad. Andrei Esanu, precum că *„apariţia ediţiilor germane ale Descrierii […], a constituit un eveniment apreciabil în istoria relaţiilor culturale ştiinţifice ruso-germane în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea"* (p. 157).

Subiectul altui studiu luat în dezbatere – *Consideraţii privitoare la demnitatea prinţesei Maria Cantemir* (cap. VIII, p. 177-188), privind viaţa intimă a Mariei Cantemir, fiica mai mare a lui Dimitrie, este unul inedit, unul care răstoarnă carul istoriografic asupra unui mit, de fapt a unui fals istoric ţesut cu atâta măiestrie prin concursul unor condeieri din epocă. Or, falsurile în istorie se altoiesc pe neştiinţa/ necunoaşterea noastră. Noile contribuţii istoriografice ale acad. Andrei Eşanu şi dnei Valentina Eşanu vin să risipească zvonurile false, precum că Maria Cantemir „ar fi fost amanta lui Petru I", fals, care, fără îndoială, a atins „onoarea şi demnitatea prinţesei" (p. 6). Temelia altor consideraţii se sprijină pe „analiza minuţioasa a *Notationes quotidianae de Ivan Ilinski* (*secretarul* particular al lui Dimitrie Cantemir), precum şi memoriile altor martori oculari (Jacques de Campredon, spre exemplu, ministrul plenipotenţiar al Franţei în Rusia). Printr-o serie

solidă de argumente, recuperate din surse autentice, mitul este respins!

Demersul istoriografic al cercetărilor este orientat şi spre alte subiecte incitante ce ţin de valorificarea fundamentală a operei şi/sau moştenirii culturale a Cantemireştilor: „Când s-a născut Antioh Cantemir?" (cap. IX, p. 188-192) sau „Contribuţia lui Antioh Cantemir la editarea şi receptarea operei lui Dimitrie Cantemir în cultura europeană" (cap. X, p. 192-204). Studiile consemnate întregesc imaginea asupra unor tematici ce ţin de viaţa şi activitatea distinsului fiu al lui Dimitrie Cantemir. Contribuţia lui Antioh Cantemir, eforturl material al acestuia întru editarea, difuzarea şi promovarea scrierilor istorice ale tatălui său în ţările Occidentului european a fost imens (în special ediţiile *Istoria Imperiului Otoman*: Londra, 1734; Paris, 1743; Hamburg, 1745).

„O întregire la iconografia Cantemireştilor" (p. 204-212), este subiectul ultimului compartiment al lucrării. Casa Cantemiriştilor, precum şi urmaşii acesteia „au avut în posesie numeroase portrete personale, precum şi diverse alte picturi realizate de mari artişti europeni". S-a scris mult la acest capitol. Mai mult, s-a constatat că portretele cunoscute astăzi ale lui Dimitre Cantemir şi Antioh Cantemir sunt de două feluri: pictate şi gravate. Cele din urmă, de regulă, sunt o copie fidelă a celor dintâi. Colecţiile iconografice ale Cantemireştilor, însă, adeseori au fost dispersate, împrăştiate şi/sau înstrăinate. Aşa se face că cele mai vechi şi autentice portrete ale lui Dimitrie Cantemir-domnul s-au pierdut sau n-au fost descoperite încă. Au supravieţuit doar unele copii-gravură. Noutatea subiectului iconografic este, totuşi, surprinzătoare: în urma unei vizite a colecţiei de tablouri ale pictorilor francezi ai secolului al XVIII-lea, vernisată la Muzeul de Artă din Moscova „A.S. Puşkin" (2008), acad. Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu au identificat portretul fiicei lui Dimitrie Cantemir (din cea de a doua căsătorie cu Anastasia Trubeţkaia) – Smaragda-Ecaterina Cantemir-Goliţân. Acest portret era inventariat în colecţia Muzeului de Artă sub titlul anonim de „Portret feminin". Astfel, în urma identificării acestuia, tezaurul iconografic al moştenirii culturale a Cantemireştilor s-a mai completat cu o piesă de valoare autentică.

Alături de multe alte contribuţii ale acad. Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu la valorizarea operei Cantemireştilor, cea din urmă semnalată – ***Moştenirea culturală a Cantemireştilor,*** Pontos, Chişinău, 2010 – se constituie, fără îndoială, într-un bilanţ ştiinţific creator al operei de gândire a lui Dimitrie Cantemir, dar şi a urmaşilor acestei distinse familii de cărturari români cu vocaţie europeană.

09.03.2011

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

Ion Xenofontov, RĂZBOIUL DIN AFGHANISTAN (1979-1989) ÎN MEMORIA PARTICIPANŢILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA. REALITATEA ISTORICĂ ŞI IMAGINARUL SOCIAL

Editura Lumen, Iaşi, 2010, 544 p.

Deşi tematica militară este abordată în ultimul timp foarte amplu, istoriografia naţională obţine în premieră un studiu privind participarea ostaşilor moldoveni în războiul din Afghanistan*. Cartea recent apărută a avut un răsunet mare în mediul academic, obţinând recenzii valoroase şi, cel mai important, i-a adus autorului, dr. în istorie Ion Xenofontov, titlul de *Savantul Anului* printre juniori pentru anul academic 2010. Felicitări şi realizări frumoase în continuare!

Afghanistanul a fost mereu o zonă explozivă, turbulentă, generatoare de conflicte, atât în interiorul ţării propriu-zise, cât şi printre vecinii săi. De la retragerea trupelor ruse de ocupaţie (D. Ustinov, ministrul apărării Uniunii Sovietice le-a numit *un contingent limitat sovietic*), aflate acolo din 1979, dar care n-au reuşit niciodată să stăpânească efectiv ţara, nici să-i supună pe neîmblânziţii afghani, domnesc războiul, teama, teroarea şi incertitudinea. Este cazul să subliniem că efectivul armatei sovietice menţinea securitatea şi controlul numai a circa 20 % din teritoriul ţării. În zece ani de intervenţie în Afghanistan armata sovietică a pierdut 15 051 de morţi şi 469 685 de handicapaţi fizic, inclusiv 301 participanţi moldoveni morţi şi 700 rămaşi invalizi pe viaţă.

La sfârşitul anului 2010, dr. Ion Xenofontov a publicat volumul *Războiul din Afghanistan (1919-1989). În memoria participanţilor din Republica Moldova. Realitate istorică şi imaginarul social* (Iaşi: Lumen). De la primele pagini lectura acestei cărţi (vezi, de exemplu, *Repere istoriografice şi metodologice de cercetare* p. 17-47) creează impresia certă a unui studiu serios. Valoarea ştiinţifică a acestuia este determinată esenţialmente de baza documentară solidă. Este suficient să se urmărească aparatul ştiinţific al monografiei pentru a ne convinge de justeţea acestei aserţiuni. Autorul foloseşte pe larg diverse materiale şi documente edite şi inedite, culese din Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fondul 278 şi 51; datele statistice din Arhiva curentă a Departamentului Administrativ-Militar, din cadrul Ministerului Apărării al Republicii Moldova.

Informaţii inedite despre foştii combatanţi moldoveni din războiul sovieto-afghan (1979-1989) au fost surprinse la Uniunea Veteranilor Războiului din Afghanistan din Republica Moldova, Uniunea Veteranilor Războiului din Afghanistan din oraşul Chişinău, Liga Veteranilor Războiului din Afghanistan din sectorul Botanica, oraşul Chişinău (125 persoane, dintre care 109 martori direcţi şi 16 martori indirecţi, p. 38-39).

Au fost utilizate documente edite, corespondenţă, jurnale, notiţe din armată, memorii, interviuri edite, discursurile liderilor politici, presă, informaţii de pe Internet (p. 36-47).

Este de consemnat şi caracterul inovator al monografiei. Deşi diferite aspecte ale războiului sovieto-afghan din perioada 1979-1989 au fost elucidate anterior şi de alţi autori, Ion Xenofontov, având la dispoziţia sa documente şi materiale noi, edite şi inedite, a reuşit, de fapt, să scrie o lucrare originală, care este rezultatul unor investigaţii ştiinţifice proprii. Autorul a urmărit desfăşurarea subiectului pas cu pas, minuţios şi cu scrupulozitate demnă de invidiat.

Interesul deosebit pe care îl reprezintă monografia constă în faptul că, documentele orale puse în circuitul ştiinţific reflectă diverse aspecte ale războiului sovieto-afghan (1979-1989), care n-au atras încă atenţia cercetătorilor. Doctorul

* Aducem întreaga noastră gratitudine regretatului profesor, dr. în istorie Filip Caragea, pentru contribuţia adusa la elaborarea prezentului studiu, pe care a reuşit să-l vadă numai în varianta finală, înainte de a pleca manuscrisul spre editură.

Ion Xenofontov subliniază, pe bună dreptate, că *dezideratul prezentei lucrări îl constituie extragerea din anonimat a actorilor unui act istoric important şi actual al secolului XX şi punerea în circuitul ştiinţific a unor veritabile „arhive vii" ale memoriei trăite şi narate* (p. 15). Din aceste considerente investigarea şi cunoaşterea problemelor abordate în lucrare, opţiunea lui Ion Xenofontov atât din punct de vedere ştiinţific, cât şi practic, sunt actuale şi reprezintă un interes deosebit.

În capitolul I *Repere istoriografice şi metodologice de cercetare* Ion Xenofontov argumentează actualitatea temei de cercetare, analizează nivelul de studiere a problemei date. Autorul apreciază just că *tema abordată în studiul de faţă, sub aspectul teoriei istorice, se plasează în aria istoriei imediate, iar din punct de vedere metodologic aparţine istoriei orale. Istoria imediată, istoria recentă sau istoria timpului prezent marchează proximitatea perioadei în care trăim, ca martori sau analişti ai „timpului nostru", chestionând persoane ale acestei perioade* (p. 31).

De asemenea, au fost propuse următoarele obiective: constatarea contextului politic şi militar al intervenţiei sovietice în Afghanistan; studierea factorilor care au generat războiul sovietic din Afghanistan, surprinşi la nivel de autoritate politică şi percepuţi de către combatanţii din RSSM; sesizarea particularităţilor specifice şi comune dintre discursul emitent oficial şi cel surprins din pregătirea şi activitatea participanţilor în realitatea de pe teren; analizarea conflictului armat prin prisma combatanţilor moldoveni ca un context trăit şi narat de aceştia; cercetarea integrală a activităţii militare, propriu-zisă, şi a celei cotidiene; constatarea influenţei flagelului militar asupra fizicului şi psihicului foştilor participanţi din Republica Moldova. Toate aceste obiective au fost realizate cu succes.

Un merit incontestabil al lucrării sunt capitolele trei, patru şi cinci – „inima" lucrării.

Este bine ştiut că războiul din Afghanistan devenise o confruntare între cele două mari puteri ale vremii: Uniunea Sovietică, care participase direct în război, şi Statele Unite, care, împreună cu Pakistanul şi Arabia Saudită, i-au aprovizionat pe *mujaheddini*, rezistenţa armată islamică.

Paragrafele acestor capitole (3-5), în număr de 70 (!), sunt o dovadă elocventă, o încercare reuşită de a *aborda un subiect estompat prin prisma multidisciplinară, constituind şi o tendinţă de extindere, prin discutarea unor aspecte inedite şi chiar „neacademice" ale discursului istoric referitor la tema cercetată şi analizată* (p. 16).

Intervenţia militară a URSS în Afghanistan a fost o tragedie crudă pentru poporul afghan, fapt recunoscut de participanţii moldoveni la războiul sovieto-afghan (1979-1989): *Ei îşi apărau pământul lor* (I. Sârghi); *Noi am fost acolo ca ocupanţi. Vă spun că eram consideraţi ca ocupanţi* (I. Oca) ş.a.

Aş dori să mă opresc la două exemple pentru a scoate în evidenţă rolul pe care l-au jucat sursele orale. *Erau care vindeau şi gloanţe* (V. Dăniţă); *Au fost cazuri când câte un soldat a vândut automatul basmacilor* (Al. Ochievschi) etc.

Autorul cărţii a folosit o bibliografie bogată, 58 de pagini, fapt ce demonstrează că Ion Xenofontov cunoaşte temeinic problemele puse în discuţie privitor la tema dată.

Se cuvine de menţionat şi faptul că autorul monografiei merită cuvinte de laudă pentru folosirea unei limbi autentice române şi a unui stil lejer, astfel încât lectura ei constituie o preocupare agreabilă.

Studiul lui Ion Xenofontov este, în opinia noastră, o lucrare independentă, definită şi originală.

Aş putea menţiona şi alte trăsături pozitive, caracteristice lucrării respective, dar consider că cele expuse sunt deja suficiente pentru a judeca despre valoarea ei ştiinţifică şi practică.

08.02.2011

Dr. Liliana Condraticova, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD 2012, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_condrat@list.ru

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

BONS OFFICES
Casa Editorial Poligrafică

Casa editorial-poligrafică „Bons Offices”
mun. Chişinău, mun. Chişinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
tel/fax.: 500-894; tel.: 500-895, 500-578
e-mail: ion@bons.md